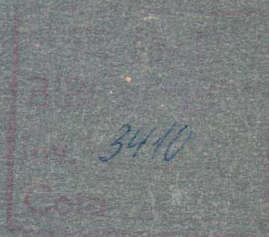

III 4

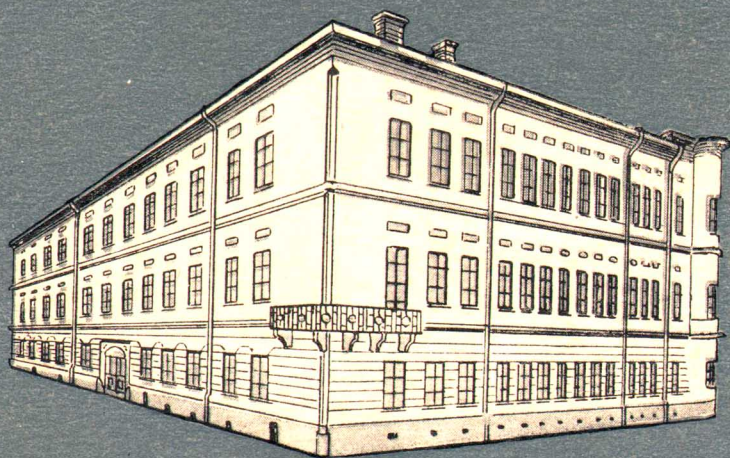
COMITETUL DE STAT PENTRU CULTURĂ ȘI ARTĂ
MUZEUL DE ISTORIE
CLUJ

3410

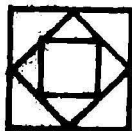

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

IV

1967

D.M.A.S.I.

DIRECTIA MONUMENTELOR
ANSAMBLURILOR SI
SITURILOR ISTORICE

BIBLIOTECA

Cota cartii: III 4

Inventar: 3410

ACTA
MVSEI NAPOCENSIS
IV

III 4
(4)

COMITETUL DE STAT PENTRU CULTURĂ ȘI ARTA
MUZEUL DE ISTORIE
CLUJ

ACTA
MVSEI NAPOCENSIS
IV

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Acad. prof. C. DAICOVICIU

(directorul colegiului de redacție);

P. BUNTA,

doctor în istorie (redactor șef);

H. DAICOVICIU

ȘT. FERENCZI,

doctor în istorie;

conf. I. KOVÁCS

prof. M. MACREA,

doctor-docent în științe istorice;

prof. ȘT. PASCU,

doctor-docent în științe istorice, membru corespondent al Acad. Republicii Socialiste România;

G. A. PROTOPOESCU

I. I. RUSSU,

doctor-docent în științe istorice (secretar științific);

conf. B. SURDU,

doctor în istorie;

L. VAJDA.

„ACTA MVSEI NAPOCENSIS”,
Anuarul Muzeului de Istorie Cluj.
Orice corespondență se va adresa:
Muzeul de Istorie Cluj
Str. Emil Isac nr. 2
Tel. 1.76.77

„ACTA MVSEI NAPOCENSIS”,
Annuaire du Musée d'Histoire de Cluj.
Toute correspondance sera envoyée à
l'adresse:
Muzeul de Istorie Cluj
Str. Emil Isac nr. 2. ROUMANIE

Coperta și desenele de S. BALASKÓ și GH. CORCODEL
Fotografiile de I. HORVÁTH

REPUBLICA NOASTRĂ LA 20 DE ANI

Cu un sentiment de profundă mândrie și de nestăvilită bucurie, întreg poporul român prăznuiește la 30 decembrie 1967 împlinirea a douăzeci de ani de la proclamarea Republicii, eveniment de hotărîtoare răscruce în istoria patriei noastre.

Izgonirea monarhiei, stavlă în calea dezvoltării și progresului țării, și instaurarea Republicii au constituit un moment crucial al luptei neîntreprupte a poporului român, sub conducerea partidului comunistilor, întru transformarea revoluționară a României.

Pentru poporul nostru va rămîne de neuitat acea zi de sfîrșit de decembrie cînd s-a proclamat Republica, zi înscrisă cu litere de aur în măreața carte a istoriei noastre contemporane, acest eveniment însemnînd deschiderea unor largi porți spre fundamentalele transformări innoitoare. Tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al C.C. al P.C.R., arăta că: „Democratizarea țării, mersul ei înainte întîmpinau rezistența partidelor claselor exploatare, a regelui și camarilei sale. A devenit imperios necesară răsturnarea monarhiei, care constituia o piedică în calea progresului social. Proclamarea Republicii Populare Române a însemnat începutul puterii democrat-populare, trecerea României într-o nouă etapă a dezvoltării sociale — etapa revoluției socialiste”¹.

Cea mai înaltă cucerire a acestor douăzeci de ani trăiți sub stema din mijlocul drapelului național o constituie victoria deplină a socialismului la orașe și sate, lichidarea pentru totdeauna a exploatării omului de către om, într-un timp istoricește atît de scurt.

Prin actul istoric realizat acum douăzeci de ani și-au aflat înfăptuirea mărețele idealuri ale clasei noastre muncitoare: libertatea și independența națională, țelurile de luptă ale celor ce muncesc, dreptul lor legitim de a fi singurii stăpîni ai destinului patriei.

Tot ce s-a întîmplat în acești douăzeci de ani pe meleagurile României, la orașe și sate, în cele mai importante centre sau în cele mai îndepărtate și mai modeste așezări umane, a constituit luminoasa dovadă a justeței

¹ N. Ceaușescu, P.C.R. — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, în AIP, XII, nr. 2—3/1966.

politicii Partidului, a uriașei, inepuizabilei sale capacități de a organiza și mobiliza masele pentru construirea vieții noastre noi, socialiste.

Strălucită demonstrație, de importanță istorică, a uriașelor transformări care au loc în țara noastră în procesul desăvârșirii construcției socialiste, Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român a arătat prin lucrările sale și prin hotărârile luate că a făcut, în egală măsură, un bilanț menit să ne dea perspectiva mândră a drumului parcurs, și totodată ne-a dat și dimensiunea gigantică a viitorului.

Cuvintele cuprind anevoie și imaginile nu sînt totdeauna suficient de elocvente ca să poată reda fidel distanța de la țara în care trăiam în urmă cu douăzeci de ani și pînă la viața noastră de astăzi. Atunci, ne găseam la puțini ani de la terminarea unui pustiitor război pe care poporul român nu l-a dorit, dar care a lăsat greul sărăciei și al lipsurilor de tot felul tot pe umerii celor ce muncesc. Și, într-o apoteoză de lumină, să ne întoarcem privirile spre patria noastră de astăzi, spre România Socialistă, stat cu o însemnată capacitate industrială, cu o tehnică de înalt nivel, care produce tipuri noi de mașini, linii tehnologice și instalații complete, industria noastră constructoare de mașini — această denumire era acum douăzeci de ani de neconceput — participînd cu indici tot mai înalți la echiparea uriașelor complexe industriale ce se construiesc în România.

Procesul de industrializare socialistă a țării — „baza progresului întregii economii, a dezvoltării multilaterale a societății socialiste, factor hotărîtor al asigurării independenței și suveranității naționale”², așa cum subliniază documentele Congresului al IX-lea al P.C.R., constituie o victorie fundamentală, de însemnată istorică a poporului român, sub conducerea încercată a Partidului Comunist Român. O deosebită atenție a fost acordată în toți acești ani de către Partid și Guvern lumii satelor, unor sate care nu mai seamănă întru nimic cu cele de ieri, cu așezările mohorîte în care lîncezea fără speranțe o omenire tristă. Hotărîtoarele izbînzii ale socialismului la sate: cooperativizarea agriculturii, introducerea agrotehnicii înaintate au creat baze trainice pentru dezvoltarea unei vieți noi, la un nivel mereu mai înalt. Ca rezultat al măsurilor luate și realizate în cadrul programului multilateral inițiat de Partid, toate ramurile agriculturii sînt într-un continuu progres, producția medie agricolă fiind în permanentă creștere, datorită cărui fapt este asigurată hrana populației, materiile prime necesare industriei și disponibilitățile pentru export.

Însumarea tuturor acestor rezultate ce arată dezvoltarea economiei naționale pe ansamblul ei a creat premisele necesare creșterii substanțiale a venitului național, bază temeinică a sporirii anuale a volumului de investiții, cu consecințele sale firești: ridicarea continuă a nivelului de trai. Continua mărire a salariului real al muncitorilor, tehnicienilor, inginerilor

² N. Ceaușescu, Raport la cel de al IX-lea Congres al P.C.R., Ed. Politică, București, 1965, p. 7.

și funcționarilor, creșterea veniturilor țărănimii, îmbunătățirea aprovizionării și deservirii populației, numărul mereu crescând al construcțiilor de locuințe, fondurile cu adevărat uriașe destinate învățămîntului, științei, culturii, ocrotirii sănătății sînt cîteva dovezi numai ale considerabilului avînt pe care îl trăiește astăzi România Socialistă, sub înțeleapta conducere a Partidului.

Poporul român, stăpîn pe țara și soarta sa, plin de inițiativă, participă cu simț de răspundere mereu sporit la rezolvarea treburilor obștești, la conducerea vieții economice și culturale a patriei sale. Istoricul eveniment trăit de poporul român cu douăzeci de ani în urmă depășește în semnificații fruntariile țării.

Republica Socialistă România, stat independent și suveran, își înfăptuiește politica sa externă conform intereselor poporului nostru. Prietenia și alianța cu țările socialiste constituie baza politicii externe a statului nostru. România Socialistă este o înflăcărată apărătoare a păcii în lumea întreagă, activitatea ei pe scară mondială fiind expresia unei politici consecvente în serviciul apărării umanității de spectrul și primejdia unui nou război mondial. De asemenea, țara noastră promovează o politică a dezvoltării relațiilor multilaterale — comerciale, tehnice, științifice, culturale — cu toate statele, indiferent de orînduirea lor socială, fapt care a asigurat un prestigiu unanim recunoscut în arena internațională României Socialiste. Treptele urcate de poporul român în cei douăzeci de ani pe care îi sărbătorim sub soarele libertății incumbă sarcini deosebit de mari tuturor lucrătorilor frontului științific și cultural.

La Congresul al IX-lea al Partidului, secretarul general al C.C. al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, arăta:

„O sarcină de mare însemnătate a activității partidului este intensificarea muncii politice de masă pentru formarea omului nou, insuflețit de idealurile nobile ale socialismului, de principiile moralei comuniste, cu un larg orizont cultural. În această muncă un rol important revine organizațiilor de masă și obștești, instituțiilor de artă și cultură care trebuie să-și îmbunătățească activitatea educativă, folosind mai eficient baza materială de care dispun³. Aceste sarcini educative deosebit de importante ce revin muzeului de istorie contemporană, ca instituție largă de cultură, socotim că pentru a fi îndeplinite în bune condițiuni trebuie conexate cu o susținută activitate de cercetare științifică în domeniul istoriei patriei. În această direcție, indicațiile date de către documentele Congresului al IX-lea al P.C.R. sînt concludente: „În acești ani au fost elaborate o serie de lucrări importante în domeniul istoriei patriei. Continuîndu-se această activitate de deosebită însemnătate, trebuie aprofundate de pe pozițiile materialismului istoric cele mai importante etape și evenimente din istoria țării și a poporului român, oglîndindu-se faptele în mod obiectiv, în deplină conformitate cu realitatea“⁴.

³ Ibidem, p. 88.

⁴ Ibidem, p. 87.

Cea de a douăzecea aniversare a Republicii nu o putem sărbători mai bine decît împărtășindu-ne de avîntul acestor chemări ale Partidului și creînd, cu forțe unite, o istorie a patriei care să oglindească obiectiv și real marile fapte ale trecutului, istorie pe care prin exponatele muzeului s-o aducem la cunoștința maselor de oameni ai muncii pentru a-i mobiliza pe baza tradițiilor de aur ale poporului nostru la o cît mai susținută activitate în opera de desăvîrșire a construcției socialismului și de trecere la comunism a patriei noastre libere și dragi: România Socialistă.

G. A. PROTOPOPESCU

CUPRINS

SOMMAIRE — СОДЕРЖАНИЕ — INHALT — CONTENTS

G. A. PROTOPODESCU, Republica noastră la 20 de ani . . .	V
<i>(Le vingtième anniversaire de notre République)</i>	
A. DEAC — L. VAJDA, 1907 și Transilvania	1
<i>(1907 et la Transylvanie)</i>	

STUDII ȘI MATERIALE

ȘT. FERENCZI, Cimitirul „scitic“ de la Ciumbrud (partea a III-a)	19
<i>Der „skythische“ Friedhof von Ciumbrud, 3. Teil</i>	44
D. PROTASE, Legiunea IIII Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la Provincia Dacia	47
<i>Die Legio IIII Flavia nördlich der Donau und die Zugehörigkeit des Banats und Westolteniens zur Provinz Dazien</i>	71
Acad. C. DAICOVICIU — H. DAICOVICIU, Noi considerații asupra Daciei Malvensis	73
<i>Nouvelles considérations sur Dacia Malvensis</i>	81
I. I. RUSSU, Tracii în Dacia romană	85
<i>Les Thraces en Dacie romaine</i>	105
S. DUMITRAȘCU — T. BÄDER, Așezarea dacică de la Medieșul Aurit	107
<i>Die Siedlung der freien Daker von Medieșul Aurit</i>	125
S. GOLDENBERG — S. BELU, Două registre privind postăvăritul și comerțul cu postav la Brașov în sec. XVI	127
<i>Zwei Register über die Tucherzeugung und den Handel mit Tuchen in Brașov (Kronstadt) im 16. Jahrhundert</i>	150
ȘT. IMREH — I. PATAKI, Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)	153
<i>Beiträge zum Studium der Landwirtschaft in Siebenbürgen (1570—1610)</i>	184
D. NÄGLER, Tablele de breaslă ale Muzeului Brukenthal	187
<i>Die Zunftzeichen in der Sammlung des Brukenthalmuseums</i>	197

M. BUNTA — V. IOSUB, Tablele și semnele de breaslă în colecțiile Muzeelor de Istorie Cluj și Sighișoara	199
<i>Zunfttafeln und Zunftzeichen in den Sammlungen der Historischen Museen in Cluj und Sighișoara</i>	214
M. MIREL — A. ARDOS, Date privind începuturile învățămîntului profesional în Transilvania	215
<i>Angaben über die Anfänge des Gewerbeunterrichts in Transilvanien</i>	235
L. VAJDA, Extracția și prelucrarea metalelor neferoase în Transilvania (1848—1867)	237
<i>Die Ausbeutung und Verarbeitung nichteisenhaltiger Erze in Transsilvanien (1848—1867)</i>	263
A. CSETRI — I. KOVÁCS, Repartizarea mașinilor agricole în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea	265
<i>Die Verteilung der landwirtschaftlichen Maschinen in Transilvanien am Ende des 19. Jh.</i>	280
G. A. PROTOPOESCU, Mărășești, 1917	281
<i>Mărășești, 1917</i>	306
GH. UNC, Solidaritatea maselor muncitoare din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie	307
<i>Солидарность трудящихся масс Румынии с Великой Октябрьской Социалистической Революцией</i>	318
GH. DUMITRAȘCU — C. BOTORAN, Greva muncitorilor metalurgiști de la Uzinele Ferdinand și Nădrag (martie 1939)	321
<i>Der Streik der Metallarbeiter aus den Werken von Ferdinand und Nădrag (1939)</i>	334
P. BUNTA, Structura socială și situația materială a maselor în România (deceniile 4—5 ale sec. XX)	335
<i>Социальная структура и материальное положение трудящихся масс Румынии (4-5е десятилетия XX-го века)</i>	364
M. TOTH, Aspecte ale controlului de stat și activității sindicatelor în anii 1945—1947	367
<i>Aspects du contrôle d'état et de l'activité des syndicats pendant les années 1945—1947</i>	387
T. HAGAN, Contribuția minerilor din Valea Jiului la refacerea economiei naționale (1945—1947)	389
<i>La contribution des mineurs de la Vallée de Jiu pour le redressement de l'économie nationale (1945—1947)</i>	400

NOTE ȘI DISCUȚII

N. VLASSA, Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei	403
<i>Quelques problèmes du néolithique de Transylvanie</i>	423
V. VASILIEV — A. SERES, Materiale arheologice de pe teritoriul comunei Crizbav	425
<i>Archäologische Funde vom Gebiet der Gemeinde Crizbav</i>	429

I. MITROFAN, Așezarea hallstattiană de la Teleac	431
<i>Die hallstattzeitliche Siedlung von Teleac</i>	437
I. H. CRIȘAN, Despre agatirși	439
<i>Zur Agathyrsenfrage</i>	443
H. DAICOVICIU, „Regatul“ lui Rhemaxos	445
<i>Le „royaume“ de Rhémaros</i>	447
E. STOICOVICI — I. WINKLER, Studiul constituției și compoziției unor monede antice prin cercetări metalografice	449
<i>Beiträge zur metallographischen Untersuchung einiger antiken Münzen</i>	455
E. CHIRILĂ, V. LUCACEL, V. PEPELEA, G. TOGAN, Descoperiri monetare antice și bizantine în Transilvania	457
<i>Découvertes monétaires antiques et byzantines en Transylvanie</i>	459
D. PROTASE — A. ZRÍNYI, O pușculiță cu denari romani imperiali de la Cristești de Mureș	461
<i>Eine Spargbüchse mit römischen kaiserlichen Denaren aus Cristești de Mureș</i>	467
Acad. C. DAICOVICIU, Un nou <i>Sacerdos Arae Augusti</i> în Dacia	469
<i>Ein neuer Sacerdos Arae Augusti in Dazien</i>	470
I. GLODARIU, Două fiare de plug de la Bicfalău	471
<i>Zwei Pflugscharen aus Bicfalău</i>	472
I. GLODARIU, Lei funerari romani la Valea Sîngeorgiului	473
<i>Römische Grablöwen aus Valea Sîngeorgiului</i>	476
V. VASILIEV, Un relief funerar roman în Muzeul de Istorie Cluj	477
<i>Ein römisches Grabrelief im Historischen Museum in Cluj</i>	480
C. POP, O amuletă romană (?)	481
<i>A Roman Amulet (?)</i>	486
C. POP, Precizări în legătură cu câteva piese sculpturale antice din Muzeul de Istorie Cluj	489
<i>Précisions sur quelques pièces sculpturelles antiques du Musée d'Histoire de Cluj</i>	493
D. RADU, O monetă din sec. IV e.n. descoperită la Cluj	495
<i>Une monnaie du IV-e siècle de n.è. découverte à Cluj</i>	497
I. NÉMETI, Descoperiri funerare din sec. V e.n. lângă Carei	499
<i>Grabfunde des 5. Jhs. u.Z. aus der Umgebung der Stadt Carei</i>	507
K. HOREDȚ, Cu privire la locul de descoperire a sabiei de la Morești	509
<i>Zum Fundort des Schwertes aus Morești</i>	510
N. VLASSA, Tot despre locul de descoperire a sabiei „de la Morești“	511
<i>Toujours à propos de la provenance du sabre „de Morești“</i>	512

I. KORÓDI, Restaurarea și conservarea unui scut dacic . . .	513
<i>The Restauration and Conservation of a Dacian Shield . . .</i>	523
V. PINTEA, Cu privire la așezarea feudală de la Sopor-Iacobeni	525
<i>Über die feudale Siedlung von Sopor-Iacobeni . . .</i>	541
P. GYULAI, Trei călimări medievale în Muzeul de Istorie Cluj	543
<i>Drei mittelalterliche Tintenfüßer im Historischen Museum in Cluj . . .</i>	547
N. EDROIU, Un izvor narativ transilvănean privind „răscoala holerei“ din Slovacia de est (1831) . . .	549
<i>Une source narrative transylvaine concernant „l'émeute du cholera“ de Slovaquie orientale (1831) . . .</i>	552
ȘT. PASCU, Secția de istorie medievală a Muzeului de Istorie Cluj . . .	553
<i>Die mittelalterliche Schausammlung des Historischen Museums in Cluj . . .</i>	560
L. MAIOR, Aspecte ale organizării administrației românești din anii 1848—1849 în Transilvania . . .	563
<i>Aspects de l'organisation de l'administration roumaine de 1848—1849 en Transylvanie . . .</i>	569
N. CORDOȘ — P. TEODOR, Activitatea economică a doctorului Pavel Vasici . . .	571
<i>L'activité économique du docteur Pavel Vasici . . .</i>	580
G. NEAMȚU, Din corespondența lui T. Cipariu cu G. Barițiu referitoare la editarea unui organ de presă al „Astrei“	581
<i>From the Correspondance between T. Cipariu and G. Barițiu regarding the Publication of a Magazine of the Cultural Association called „Astra“ . . .</i>	588
MIHAIL MACREA (1908—1967) . . .	589
LISTA PRESCURTĂRILOR — ABRÉVIATIONS . . .	591

1907 ȘI TRANSILVANIA

Marea răscoală din primăvara anului 1907, care a ridicat la luptă țărănimea română împotriva exploatării tot mai intense a moșierilor și arendașilor, pentru lichidarea rămășițelor feudale, a declanșat un puternic răsunset în rîndurile populației din teritoriile românești aflate încă sub dominația străină.

Veștile care soseau despre eroica luptă a țăranimii de dincolo de Carpați, au exercitat o influență deosebit de puternică în Transilvania, unde sute de mii de țărani români suportau, pe lângă jugul social al grofilor și baronilor, și pe cel național, exercitat de clasele dominante austro-ungare.

Răscoala țăranilor din 1907 a ridicat problema lipsei de pămînt cu înțreaga ei gravitate, în rîndul sarcinilor ce trebuiau imediat rezolvate. Or, proprietatea asupra pămîntului era și pentru țăărănimea din Transilvania problema cea mai importantă. Mai multe articole apărute în presa transilvăneană stau mărturie că, dată fiind asemănarea dintre situația agrară a Transilvaniei și cea a vechii României, problema lipsei de pămînt a țăărănimii era scoasă în mod deosebit în evidență de contemporani. Astfel, în timp ce ziarul *Lupta* releva că „Noi vrem pămînt“ este programul politic al țăaranilor răsculați din Moldova, se adresa acelor grupări maghiare din Transilvania care ignorau voit recunoașterea faptului că în Transilvania situația țăărănimii nu e mai bună decît cea din vechea Românie. „Luați aminte cum stau lucrurile“¹.

Comentînd izbucnirea răscoalei, ziarul *Nagyvárad* (Oradea) constata că „și dincolo setea de pămînt și neîndestularea este tot atît de mare și ca și la noi...“².

Este astfel lesne de înțeles de ce răscoala țăărănească din 1907, care era o urmare tocmai a situației insuportabile din domeniul relațiilor agrare ale vremii, nu a rămas numai o problemă în cadrul granițelor de atunci ale României, ci a găsit un larg și deosebit de puternic răsunset în Transilvania și pînă departe de țară. De menționat că nu numai similitudinile dezvoltării agrare a Transilvaniei și a vechii României au determinat opinia publică din Transilvania să se ocupe întens și multă vreme de răscoala țăărănească din 1907 și de desfășurarea ulterioară a evenimentelor.

¹ *Lupta*, 11/24 martie 1907.

² *Nagyvárad*, 23 martie 1907.

La aceasta a contribuit în mare măsură și întărirea conștiinței naționale a maselor românești din Transilvania; mișcarea lor națională în acești ani de început de secol a devenit din ce în ce mai puternică, fixându-și ca scop hotărât eliberarea națională și unirea cu „țara”. Tocmai de aceea populația românească a Transilvaniei, aflată aici în covârșitoare majoritate, ducând dorul de libertate națională și dreptate socială, urmărea de zeci de ani cu deosebită atenție evenimentele care se desfășurau în „țară” pentru propășirea ei social-economică și politică și pentru înfăptuirea tot mai puternicelor tendințe de unire a tuturor provinciilor, aflate încă sub jug străin, într-un singur stat național.

Iată cum formula Vasile Goldiș, personalitate marcantă de conducere a Partidului Național Român, această ideologie care exprima unitatea de vederi a românilor de pe ambele versante ale Carpaților: „Toți românii culți, indiferent unde ar locui, se consideră ca membri ai aceleiași națiuni și oricui i se pare natural că românii din Ungaria poartă un interes călduros pentru dezvoltarea statului național român, pentru soarta fraților lor din Bucovina sau România... Românii din Ungaria se bucură văzînd că în România se dezvoltă cultura, bogăția, că crește ponderea sa politică și, dimpotrivă, constată cu mare regret că politicienii conducători ai României, guvernul, parlamentul neglijează interesele păturii de jos a poporului; țărănimia încă mai este lăsată în mizerie și ignoranță...”.³

În sinul maselor muncitoare din Transilvania, formate în mare majoritate din țărani, scopurile urmărite de răscoală au găsit toată înțelegerea și aprobarea, fără deosebire de naționalitate. Aceste mase, de la primele știri sosite despre răscoală pînă la înăbușirea ei în sînge, și-au exprimat cea mai vie simpatie și solidaritate față de țărani răsculați, protestînd cu energie împotriva reprimării sîngeroase de către cercurile conducătoare burghezo-moșierești și împotriva teroarei dezlănțuite după înăbușirea răscoalei, atît împotriva țăranilor participanți la răscoală cît și a muncitorilor.

Pătura micii burghezii românești și mai ales intelectualitatea progresistă a manifestat o sinceră înțelegere pentru situația deosebit de grea a maselor țărănești din 1907, urmărind cu îngrijorare desfășurarea evenimentelor. Ea vedea în răscoală „un rău necesar”, de care era nevoie pentru ca politicienii de frunte ai României să examineze în sfîrșit cu seriozitate situația mizeră a țărănimii⁴.

Acea parte a burgheziei românești din Transilvania ce deținea și proprietăți de pămînt, în lupta pe care o ducea împotriva moșierimii și burgheziei maghiare pentru cucerirea de poziții economice și influență politică, și pentru a-și apăra și consolida influența asupra țărănimii române, nu putea ignora cu totul problema țărănească. Din aceste considerente ea se pronunța pentru parcelarea proprietăților de stat, darea lor la țărani,

³ *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*, București, 1964, p. 115—116.

⁴ *Gazeta Transilvaniei*, 24 martie 1907.

precum și pentru scăderea impozitului funciar, asigurându-și însă inviolabilitatea proprietății moșierești.

Burghezia română din Transilvania, legată mai mult de afacerile bancare, avea tot interesul ca la sate să se dezvolte o puternică țărănime înstărită, care pentru dezvoltarea ei să recurgă la împrumuturi bancare. De aceea, ea milita pentru principiul proprietății țărănești cu circulație nelimitată⁵.

Răscoala țărănească din 1907 a declanșat o reacție dintre cele mai simțite în sinul moșierimii și burgheziei maghiare din Transilvania, clase dominante aici. Ele erau adepte ale menținerii sistemului marii proprietăți. Ca atare refuzau categoric orice tendință, venită din orice parte, de a modifica structura proprietății în favoarea țărănimii. Avînd în vedere că problema agrară din Transilvania îmbrăca și un pronunțat caracter național, clasele dominante austro-ungare au încercat să se folosească în propriile lor interese de clasă de evenimentele petrecute în vechea Românie, pornind o vehementă campanie șovină atît împotriva țăranilor răsculați, cît și a mișcării de eliberare națională din Transilvania, pentru a justifica astfel intensificarea măsurilor de represiune.

Este adevărat că în sinul burgheziei maghiare, și mai ales al celei mici, se exprimau tendințe de tratare mai lucidă a problemelor ridicate de răscoala țăranilor români, dar care nu s-au putut concretiza într-o atitudine precisă și clară.

Trăsătura comună a tuturor păturilor claselor capitaliste și moșierești maghiare din Transilvania era aceea că, deși au fost nevoite uneori să recunoască adevăratul caracter al răscoalelor, ele erau însă adînc pătrunse de ideologia naționalistă, fapt care a determinat și prezentarea în mod tendențios a problemelor legate de răscoala țărănească din 1907.

*

Articolele apărute în presa transilvăneană, mai ales după sosirea celor dintîi știri privitoare la răscoală, arată că opinia publică de aici era preocupată înainte de toate de cauzele care au dus la răscoală și de caracterul ei.

În general mare parte din presa transilvăneană aprecia în mod just caracterul răscoalei și a dezvăluit toți factorii care au declanșat-o, deși constatările ei nu erau lipsite nici de contradicții, nici de subiectivism.

Teza că în România ar fi izbucnit o mișcare țărănească cu caracter antisemit, al cărei țaiș s-ar îndrepta numai împotriva marilor arendași evrei, în urma evoluției evenimentelor nu s-a menținut multă vreme. *Tribuna* din Arad — de exemplu — care asigură publicitatea în coloanele ei celei mai active părți a Partidului Național Român, intelectualetății progresiste, ducînd o luptă curajoasă împotriva politicii șovine a cercurilor guvernante maghiare, în primele știri pe care le publica

⁵ Vezi N. Comșa, *Corespondența între Ion Micu Moldovanu și I. Bianu*, în *Un capitol din colaborarea dintre Blaj și București*, Blaj, 1943, p. 80.

despre răscoală scria: „În cinci județe ale Moldovei țăranii s-au răscolat împotriva arendașilor evrei”⁶. În numerele următoare însă, citim că „nu antisemitismul a provocat răscoalele” și că ele nici nu se îndreaptă numai contra arendașilor evrei, „ci în contra tuturor asupritorilor țăranilor”⁷.

Gazeta Transilvaniei din Brașov, credincioasă spiritului militant, progresist, promovat de-a lungul a mai multe decenii, aprecia în mod just în articolul „Jale și durere în Țara Românească” — scris pe marginea răscoalei țărănești din 1907 — caracterul agrar al acesteia. „Nu mai începe îndoială că mișcarea este agrară. Țăranii cer pământ, cer să fie tratați omeneste și mai cu blîndețe, să nu mai fie rupți și schingiuiți de lacomii arendași, care ar vrea să tragă trei piei de pe ei; vreau ca pășunile lor să fie judecate cu dreptate și mai vreau alte multe, căci e lung pomelnicul suferințelor bietului țăran”⁸.

Deșteptarea, care grupa în jurul său mai ales pe meseriași, calfe și cele mai de stînga elemente ale intelectualității române din Brașov, s-a ridicat, la timpul său, împotriva stărilor grele din România burghezo-moșierească, „în care gemea masa cea mare a țăranilor”, arătînd că „azi n-au al lor nici măcar un loc pe care să-și facă casă, necum să lucreze și să trăiască din venitul lui”⁹.

Ziarul *Lupta*, militînd împotriva politicii de asuprire a populației românești de către guvernele maghiare, în articolul „Noi vrem pământ”, sublinia încă de la început: „Revoluția țăranilor s-a născut exclusiv din cauze agrare, din cauza mizeriei teribile economice”¹⁰.

Și ziarul *Telegraful Român* din Sibiu, în articolul „Răscoala țărănească din România”, recunoaște că „fără motiv răscoala țărănească nu s-a făcut niciodată și nici nu se va face. Trebuie că i-a ajuns cuțitul la os bietului țăran din Moldova, dacă a cugetat să-și facă singur dreptate, dacă alții nu-i fac”¹¹.

Presa burgheză maghiară e nevoită să recunoască și ea adevăratul caracter agrar al răscoalei din 1907. De pildă, gazeta *Brassói Lapok* (Foaia Brașovului), care păstra un oarecare spirit de opoziție față de guvernul coaliționist ungar de atunci, spre deosebire de cea dintîi știre publicată, în cele următoare arată că „în România... revoluția nu are caracter de prigoană împotriva evreilor ci este o pură revoluție agrară cu manifestări anarhice”¹². Ziarul *Újság* (Gazeta) din Cluj sublinia, de asemenea, această afirmație. Mișcarea este „categoric agrară, amintind de răzvrătirea lui Horea și Cloșca”¹³. *Székely Ellenzék* (Opoziția secuiască) din Tg. Mureș compară răscoala cu cea condusă de Gheorghe Doja¹⁴, arătînd că „îndată

⁶ *Tribuna*, 22 martie 1907.

⁷ *Idem*, 23 martie 1907.

⁸ *Gazeta Transilvaniei*, 29 martie 1907.

⁹ *Deșteptarea*, nr. 11 din 1907.

¹⁰ *Lupta*, 11/24 martie 1907.

¹¹ *Telegraful Român*, 13/26 martie 1907.

¹² *Brassói Lapok*, 24 martie 1907.

¹³ *Újság*, 31 martie 1907.

¹⁴ *Székely Ellenzék*, 21 martie 1907.

ce va fi potolită setea de pământ a poporului“ și această răscoală „cu caracter pur agrar“ va lua sfârșit¹⁵. Ziarul *Nagyváradí Napló* (Jurnalul din Oradea), adept al unor idei burghezo-radical, se pronunță de asemenea pentru caracterul revoluționar al răscoalei țăranilor români. „Numai cionismul nemaipomenit de criminal al trusturilor de arendași și conservatorismul latifundiariilor nu voiau să ia la cunoștință că de acum strigătul ultimei disperări răsună nu numai la ședințele socialiștilor de la orașe, ci și în mizerabilele colibe țărănești și că pînă și ultimul băiat de țăran nu recită altceva decît poemul epocal al marelui Coșbuc, *Noi vrem pământ*: „Să nu dea Dumnezeu cel sfînt, să vrem noi sînge, nu pămînt“¹⁶.

Presa de limbă germană din Transilvania a acordat și ea un spațiu relativ mare problemelor legate de răscoală. În urma desfășurării evenimentelor și a extinderii răscoalei, și în paginile acestei prese se simte schimbarea treptată a comentariilor și prezentarea situației întrucîtva mai corespunzător realității. De pildă *Kronstädter Zeitung* scria următoarele: „Acum devine mereu mai limpede că este vorba de o adevărată răscoală, așa cum găsim noi în evul mediu. Țăranul recurge la autoajutorare, deoarece observă că nici statul, nici societatea nu vor să-l ajute“¹⁷. *Lugoser Zeitung* își informa cititorii că „știri sosite din România arată îndreptarea furiei țăranilor împotriva tuturor arendașilor și moșierilor, fără deosebire de naționalitate“¹⁸.

Dezvăluind caracterul agrar al răscoalei, cea mai mare parte a ziarelor burgheze transilvănene considerau că unul din principalele mobiluri ale răscoalei țărănești erau limitele și urmările reformei agrare din 1864. U. T. Mihaiu, președinte al clubului parlamentar comun al naționalităților din Ungaria, în articolul său „Dezrobirea țăranimii“, apărut în *Lupta*, ajunge la concluzia justă că în anii de după reforma din 1864 „s-au agravat păcatele acestei dezrobiri vitrege, pămîntul puțin s-a țândărit și micșorat într-atîta, încît țăranimea numai după nume e țăranime, în realitate însă este un proletariat rural“¹⁹. „Pentru a scoate pe țăran din ticăloșia și exploatarea seculară, există un singur mijloc — susținea autorul articolului —. Țăranul trebuie să primească pămînt abundent, chiar pe calea unei parcelări forțate“, cu atît mai mult, cu cît dreptul la pămînt „l-a cîștigat țăranul prin plugul lui și prin munca sa“²⁰.

În paginile *Tribunei*, Eugen Brote, fruntaș al mișcării de eliberare națională, examinînd politica agrară a claselor dominante în deceniile de după reforma din 1864²¹, afirma: „Chestiunea agrară a rămas în fond nedezlegată și ea continuă a zgudui la temelii statului român. Asupra

¹⁵ *Idem*, 29 martie 1907.

¹⁶ *Nagyváradí Napló*, 3 aprilie 1907.

¹⁷ *Kronstädter Zeitung*, 27 martie 1907.

¹⁸ *Lugoser Zeitung*, 3 aprilie 1907.

¹⁹ *Lupta*, 7 aprilie 1907.

²⁰ *Idem*.

²¹ Se referă la legile adoptate, ca de pildă legea tocmelilor agricole modificată la 1872, 1882, 1893, legea din 1889, privind vînzarea de pămînturi din moșiile statului la țărani, diferite dispoziții administrative etc.

țărănimii apasă și astăzi întreaga povară a unui sistem de exploatare bizantin, lacom și nemilos. Țăranul român este încheștat de sărăcia goală și de toate mizeriile trupești și sufletești care o însoțesc²².

Problema lipsei de pământ, a repartizării inegale a lui, precum și sugestii pentru îmbunătățirea grabnică a situației țărănimii, le găsim în numeroase materiale apărute în presa transilvăneană. În acest sens interesant este articolul *Scrisoarea unui ardelean relativ la chestia țărănească*, care este „în adîncul inimii” supărat de cele ce s-au întîmplat în țară, „unde răsare soarele speranțelor noastre, ale tuturor”²³.

„Proprietatea țărănească — scria *Ellenzék* (Opoziția), încă la 4 ianuarie 1907 — în cascada moștenirilor s-a fărâmițat — fapt ce cu timpul a contribuit ca pămîntul să se împartă în bucăți atît de mici încît el să nu mai poată asigura întreținerea celor care îl munceau. În afară de aceasta decenii de-a rîndul, guvernele s-au dezinteresat total de soarta țăranului român și priveau nepăsătoare cum țărănimea se ruina cu zecile de mii”²⁴.

Ziarul *Kronstädter Zeitung* vede una din cauzele mișcărilor țărănești tot în lipsa de pămînt. În acest sens arată: „Credem că nu am greșit, văzînd cauza lor în situația disperată a țărănimii din România. Țăranul are prea puțin pămînt și pe deasupra este exploatat pînă la sînge de arendași”²⁵.

Mare parte din presa Transilvaniei constată pe bună dreptate că într-o măsură destul de considerabilă a contribuit la izbucnirea răscoalei țărănești și greaua povară a sistemului arenzilor, larg răspîndit în agricultura din România. „Aceasta — declară *Gazeta Transilvaniei* — e fără îndoială o cauză de căpetenie care a dat naștere izbucnirii violente a amărăciunii țăranilor”²⁶, care par a fi cu totul „victimă lăcomiei speculanților și a exploatatorilor nemiloși și fără nici un simț de umanitate față de țăranul muncitor”²⁷.

Numeroase sînt ziarele care condamnau sistemul marilor arenzi și instituția jecmănitore a marilor arendași, trusturile de arendare. „A fi arendaș — scria *Tribuna* — în genere înseamnă a te îmbogăți în cel mai scurt timp, chiar cu prețul secătuirii totale a pămîntului și a oamenilor”²⁸.

Pe lîngă demascarea nemiloaselor metode de exploatare, utilizate de sistemul mării arendări, s-au remarcat și manifestări — din partea unor cercuri ce priveau mai realist evenimentele — care dădeau răspunderea pe moșierimea română, pentru situația deosebit de grea a țărănimii, situație care a împins-o la răscoală.

Relevînd clar primejdia ce o prezenta politica greșită agrară a regimului burghezo-moșieresc pentru economia națională și pentru viitorul

²² *Tribuna*, 30 martie 1907.

²³ *Neamul Românesc*, 29 martie 1907.

²⁴ *Ellenzék*, 4 ianuarie 1907.

²⁵ *Kronstädter Zeitung*, 22 martie 1907.

²⁶ *Gazeta Transilvaniei*, 24 martie 1907.

²⁷ *Idem*.

²⁸ *Tribuna*, 23 martie 1907.

României, aceste ziare conchideau: „E foarte trist pentru că într-o țară eminamente agrară să se bazeze producția economică pe sistemul arendărilor și al subarendărilor. Până când există subarendarea (de tipul celei din România — n.n.) tot progresul României e așezat pe baze fragile de lut. Din ce devine acest progres mai mare, din ce devine baza lui mai slabă. Într-o bună zi trebuie să urmeze falimentul general”²⁹.

În tot mai multe articole din presa burgheză transilvăneană, pe lângă dezvăluirea cauzelor reale ale răscoalei se sublinia, tot mai hotărît, situația deosebit de grea — în general — a țăranimii.

Cuvinte mișcătoare, pline de înțelegere pentru soarta țăranului răsculat inserează în coloanele sale ziarul local *Țara Oltului* din Făgăraș. „De două săptămîni de zile — își înștiințează ziarul cititorii — a izbucnit în România o groaznică răscoală a țăranilor. Mai întîi țăranii din frumoasa Moldovă, țară mîndră a lui Ștefan cel Mare și a vitejilor lui, care sute de ani au înfrînt șuvoiuri de hoarde barbare, apărînd pămîntul strămoșesc cu sîngele lor scump, s-au răsculat contra arendașilor... și a ciocoilor, a boierilor mari proprietari. Moșneanul pămîntului — adaugă ziarul — sau „talpa țării“ cum se zice țăranului din România n-are nici o palmă de pămînt. E robul, sclavul ciocoifului și al arendașului... pe pămîntul dezrobit și apărat cu sîngele său eroic și nevinovat”³⁰.

După ce descrie în amănunțime condițiile de muncă, exploatarea cruntă pe care o îndurau țăranii din partea moșierilor și a arendașilor, ziarul declară: „Este oare mirare că țăranul moldovean a trebuit să-și ia refugiul la răscoală, pentru ca să-și poată schimba soarta rușinoasă de sclav și să-și scuture greutățile neomenesti puse pe umerii lui”³¹.

Unele cercuri progresiste din Transilvania, odată cu izbucnirea răscoalei de la 1907 a țăranilor români, au tras concluzia deosebit de importantă că, pe lângă caracterul ei agrar, tocmai prin obiectivele ce și le-a propus marea vîlvătaie, reprezenta și profunde interese naționale ale poporului român. Țărănimea a pornit la cucerirea și distrugerea marii proprietăți spre a se elibera de presiunea ei sufocantă, spre a atenua neomenia exploatării capitaliste amestecate cu elemente feudale. Lupta sa curajoasă, eroică, disprețuind moartea, exprima tendințele poporului, fiind de la începuturi pînă la nemiloasa înăbușire în sînge o mișcare dreaptă, progresistă. Acest lucru l-a văzut clar și autorul unui articol apărut într-o gazetă clujeană, cînd, analizînd răscoala din 1907, ajunge la următoarea concluzie: „La fel ca oricare altă mișcare populară și aceasta se caracterizează prin neînfrînare în prădălnicie, prin pasiunea distrugerii, dar în fond trebuie să ne apară ca o îndreptățită autoapărare națională. În definitiv, *salus rei publicae*, prosperitatea patriei, a națiunii, propășirea ei ascendentă, constituie pretutindeni supremul principiu și fir călăuzitor și dacă pe calea propășirii spre acest scop apar vîscuri, lipitori,

²⁹ *Lupta*, 7 aprilie 1907.

³⁰ *Țara Oltului*, 22 martie/4 aprilie 1907.

³¹ *Idem*.

care atacă organismul viu, este o datorie a noastră, pentru noi înșine, pentru patrie, a le îndepărta repede, imediat³².

Numeroase ziare transilvănene și-au dat seama și au propagat necesitatea de a trage învățăminte din răscoala de la 1907. Aceste ziare intenționau în general să arate asemănarea dintre relațiile agrare ale României și Transilvaniei, să facă cercurile guvernamentale să-și dea seama de pericolul izbucnirii unor mișcări agrare și în Transilvania și de urmările lor asemănătoare celor din România. „Numai reforma poate preîntîmpina mișcări de proporțiile celor din România” — scria ziarul *Újság* din Cluj³³. Învățămintele evenimentelor din România „ne obligă — scria ziarul *Nagyvárad* — să acționăm pînă mai e timp pentru rapida lichidare a lipsei de pămînt a poporului³⁴. Tot în coloanele acestui ziar, Vasile Goldiș a luat poziție fățișă pentru revendicarea burghezo-democratică a trecerii pămîntului în proprietatea celor care îl muncesc, singura modalitate de a crea relații sociale sănătoase. „Acest principiu — arată el — trebuie să devină principiu călăuzitor nu numai în vechea Românie, ci și în Transilvania³⁵. Majoritatea ziarelor preconizau însă cel mult necesitatea intensificării parcelărilor sau, și mai puțin estompat, secularizarea latifundiilor bisericești.

Despre recunoașterea justetei răscoalei țărănești din România nu putea fi vorba la păturile conducătoare, la moșieri și marii capitaliști maghiari, care aveau o poziție profund dușmănoasă față de țărănime, față de poporul muncitor, iar în cazul de față, lupta țărănimii române reprezenta și pentru ei, nu numai pentru exploatatorii din România, „pericolul comun”, cu atît mai mult, cu cît le era teamă că masele țărănești exploatare și asuprite ale Transilvaniei vor urma exemplul fraților lor de peste Carpați. În același timp și cercurile mic-burgheze maghiare care, în general, apreciau în mod just mobilurile răscoalei și recunoșteau situația deosebit de grea a țărănimii din România, mai mult sau mai puțin influențate de politica naționalistă a claselor stăpînitoare ale monarhiei, au adoptat nu odată poziții contradictorii. Astfel pentru a abate atenția maselor țărănești transilvănene de la cele ce se întîmplau în realitate în România, această presă răspîndea informații false cum că răscoala din 1907 din România ar fi un rezultat al agitației din exterior sau din țară și nu declanșată de situația mizerabilă a țărănimii³⁶.

De altfel în privința aceasta nici presa burgheziei române din Transilvania nu constituie o excepție³⁷. Cu toate că, după cum am văzut, presa burgheză română a dat dovadă de cunoașterea realităților agrare din România și a grelelor probleme de ordin economic și social ce derivau din acestea; cu toate că își exprima fățiș simpatia față de țărănimea aflată

³² *Újság*, 2 aprilie 1907.

³³ *Idem*.

³⁴ *Nagyvárad*, 23 martie 1907.

³⁵ *Idem*.

³⁶ *Erdélyi Hírlap*, 3 aprilie 1907.

³⁷ Vezi *Libertatea*, nr. 13 din 1907, *Gazeta Transilvaniei*, 28 martie 1907, *Lupta*, 29, 30 martie 1907.

în mizerie și în repetate rînduri sublinia politica agrară greșită pe care o promovau cercurile conducătoare ale României, politică ce aducea — sub toate aspectele — grave prejudicii vieții maselor țărănești și în general țării, această presă acorda credit afirmațiilor care denaturau în mod intenționat faptele, atribuind izbucnirea și răspîndirea răscoalei unor „mîini străine“, cu scopul de a ascunde sau măcar a micșora răspunderea criminală a claselor dominante din România³⁸.

Atare poziție a presei ce reprezenta interesele politice și economice ale moșierilor și burgheziei este lesne de înțeles. Și în Transilvania, de pe la sfîrșitul secolului trecut, mișcările și frămîntările țărănești erau la ordinea zilei. Și în satele transilvănene repartizarea tot mai inegală a proprietății, exploatarea capitalistă, agravată de rămășițele feudale, impozitele și în plus asuprirea națională au determinat o continuă creștere a nemulțumirilor și neliniștii, izbucnirea a numeroase mișcări țărănești mai mici sau mai mari. Prin dimensiunile și caracterul lor, aceste mișcări au pus la ordinea zilei necesitatea soluționării relațiilor agrare nedrepte. Capitaliștii și moșierii vedeau în primul rînd în agitația socialistă cauza principală a numeroaselor revolte locale, a frămîntărilor și agitațiilor țărănești³⁹.

Evident, presa ce prezenta interesele marilor moșieri și marilor capitaliști maghiari cerea guvernului luarea de măsuri administrative energice împotriva mișcării socialiste, „cît timp neajunsurile nu se vor extinde“⁴⁰.

Spre a abate atenția de la gravele probleme sociale și naționale ce îngreunau și în Transilvania foarte mult situația maselor muncitoare, presa claselor dominante maghiare a pornit o puternică campanie naționalistă împotriva românilor, încercînd totodată o diversiune șovină spre a provoca disensiuni între masele țăranilor români și maghiari din Transilvania, lovind unitatea lor de luptă.

Răscoala țărănimii române și influența ei asupra fraților din Transilvania, în urma căreia și nemulțumirile țărănimii de aici puteau izbucni în răscoală, înspăimîntau clasele dominante maghiare care, spre a înlătura primejdia, căutau să discrediteze însăși România în fața maselor, împrăștiind un noian de calomnii la adresa țării la care privea cu atîta simpatie populația românească din Transilvania. Ca urmare, aceste organe de presă încercau, folosindu-se tocmai de răscoala țărănească din România, a pune la îndoială revendicările naționale juste ale românilor din Transilvania.

Dînd glas agresivității cercurilor naționaliste extremiste, ziarul tîrgumureșan *Szabadság* consideră că mișcările naționale ale românilor din Transilvania trebuie nimicite cu aceeași metodă cu care guvernau România au înăbușit răscoala. „Să învățăm — scria ziarul — ce fel de

³⁸ *Szabadság*, 28 martie 1907.

³⁹ *Ellenzék*, 26 aprilie 1907.

⁴⁰ Vezi *Erdélyi Hírlap*, 30 martie 1907.

metode trebuie să întrebuițăm față de români care prezintă revendicări [chipurile] exagerate⁴¹.

Față de această stare a lucrurilor, intelectualitatea română din Transilvania a protestat împotriva campaniei șovine a claselor dominante maghiare pornită contra României și poporului român, căutînd să combată zvonurile rău intenționate și tendențioase, răspîndite în presa lor. „Aceste ziare bîjbîie de minciuni și exagerări tendențioase — constată pe bună dreptate *Tribuna* — ... Ei n-au decît cuvinte pline de hulă și calomnii față de mișcarea nenorociților țărani, mișcare în definitiv eliberatoare pentru care orice popor cult n-ar putea avea decît simpatie. Pe de o parte însă ura ascunsă ce o nutresc față de poporul român, pe de alta comunitatea internațională a intereselor feudalismului îi împiedică să aibă măcar un singur cuvînt bun pentru țărani români care luptă pentru dezrobirea lor dintr-o stare mai rea ca a sclavagismului⁴².

Totodată, presa română din Transilvania demasca fățărnicia claselor dominante maghiare, dezvăluia măsurile reacționare luate de clasele exploatatoare, care îngreunau foarte mult situația maselor muncitoare din Transilvania⁴³.

Urmărind cu încordare evoluția situației din România, cercurile conducătoare austro-ungare au luat toate măsurile militare, spre a putea interveni la nevoie cu forța armată pentru înăbușirea răscoalei, precum și pentru a preveni izbucnirea unor revolte interne, mai ales în Transilvania.

Îndată după izbucnirea răscoalei, guvernul maghiar a trimis noi trupe pentru a întări paza la frontierele cu România⁴⁴.

Ministrul de interne a trimis o circulară confidențială tuturor prefecților din Transilvania, după care, avînd în vedere marea răscoală țărănească izbucnită în România, aceștia erau chemați „să urmărească cu cea mai mare atenție comportarea populației românești, mai ales cu scopul de a vedea dacă aprobă această mișcare și este de acord cu ea, sau dacă nu apar manifestări îndreptate spre pornirea unei mișcări de acest fel sau a uneia tot atît de primejdioasă“. Dacă se observă o asemenea mișcare, dispune cu strictețe să ia măsuri fără întîrziere, pentru stăvilirea ei⁴⁵.

Indiferent de orientarea ei politică, presa transilvăneană a prezentat pe larg aspecte din desfășurarea răscoalei, redînd episoade din cele mai semnificative. Dar singură mișcarea muncitorească și presa ei au manifestat o simpatie constantă pentru țărani răsculați, informîndu-și în mod obiectiv cititorii despre situația țărănimii, despre cauzele izbucnirii răscoalei și despre reprimarea ei sîngeroasă.

⁴¹ *Szabadság*, 28 martie 1907.

⁴² *Tribuna*, 28 martie 1907.

⁴³ Vezi *Lupta*, 23, 31 martie 1907, *Tribuna*, 22 martie 1907, *Drapelul*, 26 martie 1907.

⁴⁴ Arh. I.S.I.S.P., dos. nr. 58/1907, dos. nr. 208/1907.

⁴⁵ Arh. Sfatului Popular Orășenesc Baia Mare, dos. 25/1907.

Într-unul din principalele articole consacrate răscoalei, *Adevărul* scria între altele: „Moldovenii s-au răsculat și strigă: „Noi vrem pământ!“ Un lucru foarte firesc pe care însă magnații și bogătașii din lumea întreagă nu voiesc să-l recunoască ca drept odată cu capul. Acum trimit armată împotriva țăranilor și în loc să le dea ceea ce cer și e a lor — pământ, le dau gloanțe⁴⁶. Într-un alt număr *Adevărul* analizează evenimentele revoluționare din vechea Românie de pe poziții de clasă înaintate⁴⁷.

Ziarul *Nagyvárad* *Munkás Újság* (Gazeta muncitorească din Oradea) schițează și el în mod just unele cauze ale răscoalei în articolul *Revoluție în România*, scriind cu profundă simpatie și spirit de solidaritate despre acest mare eveniment, subliniind că „pînă cînd țăranimea nu va primi drepturile ce i se cuvin, posibilitatea răzvrătirilor țăărănești persistă nu numai în România, ci și în țările unde există o situație asemănătoare⁴⁸.

Presa muncitorească din Transilvania a respins cu cea mai mare hotărîre articolele din gazetele burgheze care scriau despre „barbarismul“ țăărănimii răsculate, arătînd în mod just că barbarismul claselor exploatare, al boierilor și arendașilor care a dus la această răzvrătire este de mii de ori mai ucigător⁴⁹. Totodată presa muncitorească a avut cuvinte necruțătoare la adresa guvernanților români, care în 1907 au înăbușit în sînge marea răscoală a țăranilor, ucigînd mii de țărani. „La fel ca și întreg poporul român și muncitorimea română din Transilvania va păstra memoria martirilor picați jertfe în urma răzburării călăilor guvernanți români“ — declara *Adevărul* în articolul intitulat „În memoria celor uciși“⁵⁰.

Răscoala țăranilor din primăvara lui 1907 a fost un prilej pentru socialiștii transilvăneni de a lua în dezbatere cu și mai multă insistență situația deosebit de grea a maselor țăărănești de aici, de a le chema să se alăture steagului roșu al social-democrației, sub ale cărui falduri masele populare vor scăpa de mizerie și de nedreptăți.

În articolul „Se înserează“, relevînd situația deosebit de grea a maselor țăărănești, unde „... tot în același raport stă țăranul cu grofii și marii proprietari...“, ziarul *Adevărul* remarcă: „Și noi să luăm aminte din fapta criminală a ciocoilor din România, că aceeași soartă ne așteaptă dacă vom sta nepăsători. Deci singura scăpare este luminarea noastră în organizarea sindicală și socialistă“⁵¹.

În același timp, oamenii muncii din Transilvania și-au ridicat cuvîntul lor de protest contra prigoanei dezlănțuite de guvernul burghezo-moșieresc din vechea Românie împotriva mișcării muncitorești după înăbuși-

⁴⁶ *Adevărul*, 31 martie 1907.

⁴⁷ *Idem*, 7 aprilie 1907.

⁴⁸ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. II (1900—1921), partea I (1900—1907), București, 1966, p. 738—739.

⁴⁹ *Adevărul*, 14 aprilie 1907.

⁵⁰ *Idem*, 20 septembrie 1907.

⁵¹ *Idem*, 14 aprilie 1907.

rea în sînge a răscoalei. Ziarul *Erdélyi Munkás* (Muncitorul ardelean) scria: „Cu cît este mai mare exploatarea într-o țară, cu atît mai mari vor fi în mod firesc nemulțumirile... sigur este faptul că prigoana va avea un rezultat favorabil: punerea pe picioare și dezvoltarea partidului socialist”⁵². Totodată *Adevărul* declara: „Din sîngele vărsat de mii de vieți țărănești și din teroarea ce o dezlănțuie guvernării din România contra mișcării socialiste și sindicale cu scopuri meschine de a distruge socialismul, dătător de lumină și viață poporului muncitor, în loc de a-l distruge, el va ieși mai măreț, mai puternic, căci nu este om care simte, să nu se revolte la faptele mișelești pe care le făptuiesc guvernării”⁵³.

Factorii care au generat marea răscoală a țăranilor din anul 1907 în România, avînd teren de manifestare și în Transilvania, datorită asemănării problemelor economice și sociale din cadrul relațiilor agrare, au înlesnit puternica îniriuire pe care a produs-o marea luptă a țăranimii din Moldova și mai ales din Muntenia și Oltenia asupra stării de spirit a țăranilor din Transilvania.

Teama de izbucnirea unor mișcări țărănești și în Transilvania este mereu prezentă în primele luni ale anului 1907, atît în rapoartele autorităților⁵⁴, cît și în presa burgheză, iar frămîntările muncitorilor agricoli care au avut loc în primăvara anului 1907 în județul Bihor au provocat o mare neliniște printre latifundiari.

Amenințările deschise cu greva ale muncitorilor agricoli „se fac de bună seamă sub influența încurajatoare a mișcării țăranilor din Moldova”⁵⁵, constata o gazetă burgheză. Mai mult, efectul răscoalei țărănești din 1907 asupra maselor din Transilvania a devenit nu numai un exemplu însuflețitor pentru unele mișcări, ci a pus înaintea maselor într-o lumină favorabilă și perspectiva viitorului, întrucît țăranii au ajuns în urma răscoalei fraților lor din vechea Românie la concluzii de felul acestora: „și pentru ei va răsări soarele dreptății”, „și românilor le va veni ziua eliberării”⁵⁶.

În ciuda drasticelor măsuri luate de aparatul burghezo-moșieresc ungar de prevenire a oricăror tulburări și răscoale în primăvara anului 1907, țăranimea transilvăneană a început să se agite, trecînd chiar la unele acțiuni. Se cunosc din această perioadă grevele argaților din județul Bihor⁵⁷, greva muncitorilor tăietori de stuf din Arduș⁵⁸, răzvrătirea zilelor de pe domeniul grofului Toldalaghy din Corunca⁵⁹ și atacurile locuitorilor din comuna Streiu (fostul județ Hunedoara) împotriva domeniului baronului Zeyk⁶⁰.

⁵² *Erdélyi Munkás*, 1 septembrie 1907.

⁵³ *Adevărul*, 14 aprilie 1907.

⁵⁴ Vezi Arh. Sfatului popular orășenesc Baia Mare, Acte prezidențiale 8/1907; Arh. I.S.I.S.P., fond 71, dos. nr. 6621.

⁵⁵ *Budapesti Napló*, 22 martie 1907.

⁵⁶ *Székely Ellenzék*, 29 martie 1907.

⁵⁷ Arh. Sfat. Oradea, fond. Prefecturii, indicator alfabetic, 1907, nr. 444, 502, 767.

⁵⁸ *Népszava*, 5 martie 1907.

⁵⁹ *Tiszántúl*, 19 martie 1907.

⁶⁰ *Közérdek*, 31 martie 1907.

Deși nu întotdeauna se poate demonstra legătura directă între aceste mișcări țărănești și răscoala țărănească din România, în orice caz se poate afirma că efectul ei mobilizator s-a observat în sinul țărănimii din Transilvania, deoarece chiar rapoartele autorităților accentuează legătura dintre mișcările locale și răscoala țărănească din România⁶¹.

Mișcarea țărănească era considerată de clasele dominante ca principalul pericol în primăvara anului 1907. Din acest motiv moșierii cereau tot mai insistent ca organele de stat să-și concentreze toate forțele împotriva mișcărilor acestora⁶². Una din principalele dorințe ale moșierimii, reglementarea raporturilor de muncă și juridice ale argaților în folosul marilor proprietari a fost tradusă în fapt în luna aprilie 1907 sub denumirea de „legea Darányi“, după numele ministrului agriculturii.

Măsura luată de clasele dominante maghiare cu scopul de a lega de mâini proletariatul agricol și prin aceasta încercarea de a dezarma lupta țărănimii aflate în plin avânt, a avut un efect tocmai contrar celui scontat, declarându-se un val de revolte la sate și orașe⁶³.

„Lupta de eliberare a muncitorimii nu poate fi oprită cu asemenea mijloace nedemne — scria gazeta muncitorilor orădeni. — Această luptă de eliberare, singura adevărată, se intensifică în urma oricărui fel de constrângere, de înșelare a poporului, născocite de clasa dominantă, pentru a o stăvili...“⁶⁴.

În toată Transilvania starea de spirit a țărănimii era înfierbîntată, fapt recunoscut și de rapoartele oficiale⁶⁵. Frământările țărănimii, răbufnite în numeroase mișcări locale, nu au încetat pînă în toamna anului 1907.

Nimic nu caracterizează mai bine atmosfera plină de tensiune din sinul țărănimii, atitudinea ei revoluționară, decît faptul că mișcările ei își îndreptau, în parte, tăișul împotriva organelor locale ale puterii de stat, respectiv a reprezentanților acestora care trebuiau să ducă la bun sfîrșit dispozițiunile menite să înfrîneze pornirile țărănimii. Astfel, la Spermezeu, lângă Dej, țărani au atacat locuința notarului, i-au dat foc și l-au izgonit pe notar din comună. În comuna învecinată, Săliște, disperarea țăranilor a lovit pe primarul comunei⁶⁶. În comuna Cornești din județul Turda, țărani nemulțumiți au atacat tot pe primarul comunei. Acțiunea lor a fost atît de hotărîtă, încît s-a produs o luptă cu jandarmii, luptă soldată cu un rănit⁶⁷.

Din izvoarele vremii s-a aflat de mai multe mișcări țărănești care s-au terminat prin ciocniri deschise cu jandarmeria sau armata. Acestea au fost puse în legătură cu efectul mobilizator al răscoalei țărănești din

⁶¹ Arh. Stat. Dej, Acte administrative, 1/1907, 1/640.

⁶² *Tiszántúl*, 20 martie 1907.

⁶³ *Népszava*, 1 mai 1907, *Kolozsvári Munkás*, 15 mai 1907.

⁶⁴ *Nagyváradí Munkás Újság*, 2 martie 1907.

⁶⁵ Arh. I.S.I.S.P., microfilme, 1907.

⁶⁶ *Szabadság*, 21 aprilie 1907.

⁶⁷ *Idem*, nr. 242 din 1907.

România din anul 1907. „În ultimul timp, printre românii din Transilvania se observă o neobișnuit de intensă animație — scria ziarul *Ellenzék* — de parcă evenimentele singeroase din România ar fi aprins de sub jarul mocnit scînteia secularei uri românești“ (împotriva puterii de stat opresive)⁶⁸. Astfel de mișcări au fost la Hunedoara⁶⁹, în Maramureș⁷⁰, în comuna Pănade lângă Blaj⁷¹, la Tg. Secuiesc⁷².

Au izbucnit numeroase greve, mai ales în județele Bihor, Timiș și Satu Mare, ca una din cele mai caracteristice manifestări de luptă ale proletariatului agricol și țăranimii sărace din Transilvania. Aceste greve au început în comuna Otomani din județul Bihor⁷³. După aceea au izbucnit greve la seceriș în Sălacea, Sîntandrei, Cefa, Plopești⁷⁴, Ghiriș și Tărian⁷⁵.

Mișcările muncitorilor agricoli s-au extins și în plasele Săcuieni și Marghita. La Valea lui Mihai a și fost trimisă o companie de soldați, care a rămas în comună pentru menținerea ordinei⁷⁶.

În județul Satu Mare, pe una din moșii, secerătorii au intrat în cinci rînduri în grevă. Pe moșia lui Tisza István secerătorii au părăsit lucrul în patru rînduri, de fiecare dată însă împotriva lor a fost folosită forța armată⁷⁷. În județul Sălaj au avut loc de asemenea mai multe greve de seceriș⁷⁸. Pe moșia ecleziastică din comuna Parța (județul Timiș) au organizat o grevă 102 secerători⁷⁹. În comuna Bercea din județul Cluj a izbucnit de asemenea o grevă care a început dis-de-dimineată cînd pe străzile comunei secerătorii au apărut cu 10 drapele roșii⁸⁰.

Manifestările de luptă ale țăranimii transilvănene în 1907 au ridicat și problema cea mai arzătoare a satelor — aceea a pămîntului. Țăranii din două comune maramureșene Săpînta și Sărvăsău au apărut „înarmați cu sape, lopeți și coase“ pămîntul pe care voiau să li-l răpească grofii, pe calea unei hotărîri judiciare⁸¹.

*

⁶⁸ *Ellenzék*, 16 aprilie 1907.

⁶⁹ *Friss Újság*, 16 aprilie 1907.

⁷⁰ Arh. Stat. Sighet, fond. Prefecturii, actele subprefect, 1907, nr. 37.

⁷¹ *Budapesti Napló*, 29, 30 august 1907.

⁷² *Székely Újság*, 9 octombrie 1907.

⁷³ *Népszava*, 27 iunie 1907.

⁷⁴ *Idem*, 5 iulie 1907.

⁷⁵ *Tiszántúl*, 14 iulie 1907.

⁷⁶ *Népszava*, 9 iulie 1907.

⁷⁷ *A magyarországi szocialistikus munkásmozgalmak*, 1907, p. 1188—1190.

⁷⁸ *Idem*.

⁷⁹ *Idem*, p. 1181.

⁸⁰ *Népszava*, 21 iunie 1907.

⁸¹ *Budapesti Napló*, 8 august 1907.

Din cele relatate și analizate rezultă că marea răscoală a țăranilor români din primăvara anului 1907, moment important în istoria patriei noastre, a atras cu putere atenția diferitelor clase și pături sociale din Transilvania și în primul rând masele populare de la orașe și sate.

În lupta revoluționară a celor răsculați în 1907, țăranii din Transilvania precum și toți simpatizanții lor vedeau un exemplu cum trebuie să acționeze atât împotriva apăsătoarei exploatare a grofilor și baronilor, cât și pentru eliberarea lor națională și unirea lor într-un singur stat național unitar.

A. DEAC — L. VAJDA

STUDII ȘI MATERIALE

CIMITIRUL „SCITIC” DE LA CIUMBRUD

(Partea a III-a)*

Inventarul funerar

Piesele inventarelor funerare pot fi împărțite în trei grupe: obiecte de lut ars, de metal (fier, bronz) și de os. Afară de acestea, trebuie să amintim oasele din grămezile de carne depuse ritual în morminte, precum și cochiliile de scoici, cele de melci și bucățelele de realgar.

Ceramica constituie elementul cel mai răspândit al inventarului funerar din cimitirul de la Ciumbrud. Dat fiind faptul că problema ceramicii perioadei scitice nu este încă pe deplin lămurită, în majoritatea cazurilor ne vom mărgini la analogii din Transilvania. Materialele similare din alte teritorii, mai apropiate sau mai îndepărtate, le vom aminti doar atunci când este absolut necesar.

Despre ceramica aflată în cadrul cimitirului „scitic” de la Ciumbrud putem spune în general că aparține speciei primitive, poroase, de multe ori friabilă, lucrată exclusiv cu mâna din pastă cu multe impurități, chiar cu cioburi pisate în compoziție, neomogenă, de multe ori foarte rău arsă, de culoare roșietică, gălbuie-cafenie sau cenușie de diferite nuanțe, mergînd pînă la negru. Vasele de dimensiuni mici par să fie mai îngrijit lucrate și mai omogene arse, deși în cazul cestilor conice cu toarta supraînnălțată această „regulă” nu este respectată totdeauna.

Pentru o mai bună sistematizare, am împărțit vasele din cimitirul nostru în șase grupe, dintre care primele patru le socotim ca principale, fiind specifice inventarelor funerare ale acestei perioade.

1. *Vase mari bitronconice*. Forma cea mai caracteristică a acestui tip este aceea cu patru proeminente-apucători mari, dispuse fie pe linia de maximă circumferință a vasului, fie sub aceasta (fig. 11/5; fig. 14/4,5). Ele se încadrează în tipurile II și III după clasificarea făcută de I. H. Crișan⁸³. Caracteristic pentru tipul II, după părerea autorului susmenționat, este faptul că zona de maximă dimensiune e de formă bombată. Înălțimea acestui tip de vas variază între 30—45 cm. În general, cele două trunchiuri de con sînt de dimensiuni aproximativ egale sau

* Partea I a acestei lucrări, cuprinzînd descrierea cimitirului, a apărut în *ActaMN*, II, 1965, p. 76—104; partea a II-a, tratînd problema ritului de înmormîntare în cadrul cimitirelor „scitice”, din Transilvania, în *ActaMN*, III, 1966, p. 49—73. În partea a III-a, numerotarea notelor continuă pe cea din părțile precedente, iar figurile se găsesc în partea I-a și a II-a.

⁸³ *Ceramica daco-getă*, (ms.) p. 45—48, pl. II—III.

cu mici decalaje în favoarea părții superioare. Acest tip se întâlnește frecvent în cimitirele „scitice” de inhumație: Tîrgu Mureș, Cipău, Aiud, Șaroș-Sonde, Cristești⁸⁴ etc. Vasele de acest tip, în marea lor majoritate, au un slip de aspect metalic, dar se întâlnesc și exemplare făcute din pastă poroasă, fără lustru (de pildă: fig. 11/5; fig. 14/4).

În ceea ce privește ornamentarea, ea este foarte sărăcăcioasă, reducîndu-se la proeminențe-apucători elipsoidale în secțiune, aplecate în jos, care însă avuseseră un rol mai degrabă practic decît ornamental, înlesnind prinderea și purtarea vaselor⁸⁵. Deși sărăcăcios împodobite, vasele de acest gen nu sînt lipsite de o oarecare frumusețe, dată de slipul puternic lustruit de culoare neagră-mată, cenușie de diferite nuanțe, brună cu nuanțe roșietice, avînd strălucire metalică. El este o caracteristică moștenită din perioadele precedente ale primei vîrste a fierului.

Cîteva vase mari, bitronconice, ale cimitirului de la Ciurbrud (de ex. cel din mormîntul II, fig. 11/8) aparțin tipului III al vaselor bitronconice, sau tipului „Ciurbrud”, cum înclină I. H. Crișan să-l numească. Acest tip este constituit de vase mai zvelte decît cele aparținînd tipului precedent și nu prezintă binecunoscuta bitronconicitate care, după părerea autorului citat mai sus, cu timpul ar fi dispărut complet. Vasele au un contur mult mai ovoidal, cu partea centrală mai mult sau mai puțin bombată, iar buza este mai larg răsfrîntă în exterior. Partea superioară „cîștigă mult în dimensiuni” față de cea inferioară. Proeminențele-apucători se găsesc spre partea superioară a vasului, plasîndu-se aproximativ pe linia de maximă circumferință sau imediat sub ea și sînt mai mici față de tipul II.

Din grupa vaselor mari bitronconice se detașează, oarecum, cel găsit în mormîntul nr. III (fig. 12), singurul ornamentat în sensul adevărat al cuvîntului. Prin forma sa arhaică, el nu este așa de strîns legat de vasele discutate mai sus, bitronconicitatea lui fiind mult mai accentuată. Totuși el nu poate fi considerat în nici un caz element străin, avînd în vedere că vase întregi sau fragmentare mai mult sau mai puțin asemănătoare, sînt cunoscute atît din săpăturile așezărilor întărite hallstattiene de la Teleac (HA și HC) și Șeica Mică (HC)⁸⁶, din săpăturile lui I. Kovács, de la Tîrgu Mureș⁸⁷ (acest ultim vas fiind databil în HB₂), cît și din cimitirul de la Cipău⁸⁸, fără să posedăm însă un lanț evolutiv neîntrerupt de la atare vase la vasul nostru. Judecînd după descrierea precisă a lui K. He-repey⁸⁹, un vas cu totul asemănător, de mari dimensiuni, neornamentat,

⁸⁴ Cf. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 48; bibliografia amplă, dată în cadrul lucrării citate, ne scutește de repetări.

⁸⁵ Cf. I. Kovács, în *DoljCluj*, VI, 1915, p. 276.

⁸⁶ Informație N. Vlăsa. Materialul este încă inedit.

⁸⁷ În *DoljCluj*, VI, 1915, p. 248, fig. 22; p. 249, fig. 23, nr. 1—2; p. 253—257, 316. Argumentarea judicioasă a lui I. Kovács ne scutește de reluări. Cf. și V. Pârvan, *Getica*, p. 306—307, fig. 191—192.

⁸⁸ N. Vlăsa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 22—24; I. H. Crișan, *op. cit.*, pl. I, nr. 2; pl. CI, nr. 2—3.

⁸⁹ În *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 327—328.

s-a descoperit în mormîntul nr. 5 din cimitirul de la Aiud-parcul oraşului, atestînd supravieţuirea multiseclară a acestei forme. Ea se mai întîlneşte în cimitire de incinerare (de ex. în mormîntul 2 al movilei XXV de la Bîrseşti⁹⁰ şi în cimitirul de la Muhi-pusztă, R. P. Ungară⁹¹) din sec. VI—V î.e.n. şi în aşezările din Austria de jos şi Burgenland, în cadrul tipului Statzendorf-Gemeinlebarn⁹² din complexele arheologice de la Krensdorf-Hexenhügel şi Weiden am See.

În privinţa ornamentării, compusă dintr-un şir de alveole aşezate pe gît şi din trei linii adîncite, despărţite între ele de două caneluri false, deasupra diametrului maxim, avem analogii relativ apropiate atît în timp, cît şi în spaţiu. Pentru şirul de alveole, la prima vedere neobişnuit în această perioadă, putem cita trei vase nepublicate detailat, care provin în mod absolut sigur din partea scitică a cimitirului de la Cipău, unul dintre ele chiar dintr-un mormînt în care a fost aflată o oglindă scitică de tip „nomad”⁹³. Faptul este important pentru datarea cimitirului nostru, deoarece acest tip de vas este, evident, mai vechi decît tipul I (după clasificarea lui I. H. Crişan), iar vasele de tip I, conform părerii aceluiaşi autor, „...sînt anterioare vaselor bitronconice obişnuite în mormintele de inhumare ale sciţilor..., deci anterioare începutului secolului VI î.e.n. şi aparţin, foarte probabil, Hallstattului C...”⁹⁴ Coexistenţa la Ciumbrud a vasului cu alveole cu vasele bitronconice de tip II şi III arată însă că formele mai vechi se perpetuează şi permit, în anumite cazuri, să se dateze toate tipurile de vase bitronconice la începutul Hallstattului D. Alte ornamente de genul celui discutat (alveole rotunde aşezate în şir) sînt cunoscute de pe vasele perioadei prescitice (sec. VIII—VII) care provin din aşezarea deschisă de la Şmarovka din bazinul hidrografic al Doneţului de nord⁹⁵, apoi de pe materialul ceramic din sec. VI—V î.e.n. din curganul de la Lenkovţi⁹⁶ (care face parte din grupul înmormîntărilor tumulare din Podolia de vest), de pe fragmente ceramice găsite pe teritoriul satului Ceremuşni (reg. Harkov), databile în sec.

⁹⁰ Seb. Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti (r. Vrancea, reg. Galaţi)*, în *Materiale*, VII, [1961], p. 203—204. Vasul are formă bitronconică, cu partea inferioară scundă, partea superioară înaltă şi buza evazată (fig. 1, nr. 1).

⁹¹ A. Leszih, în *FolArch*, I—II, 1939, p. 73, 83, fig. 4, nr. 1.

⁹² R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien, 1954, p. 536, p. 578, fig. 407, dreapta mijloc. După tabelul cronologic al autorului, acest tip urmează complexului de tip Stillfried; el ar fi cuprins între 750—400 î.e.n., dar faza lui de înflorire datează din 650—550. Totuşi, lipsind o documentare mai amplă, nu socotim potrivit să postulăm o legătură certă între vasul nostru şi cele din Austria.

⁹³ N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 22—24.

⁹⁴ I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 44. Sublinierea noastră.

⁹⁵ B. A. Şramko, *Новые памятники предскифского времени на северном Донце*, în *KS*, 67, 1957, p. 24, fig. 7, nr. 11—12.

⁹⁶ A. I. Meliukova, *Памятники скифского времени на среднем Днестре*, în *KS*, 51, 1953, p. 66, fig. 30, nr. 4.

IV—III⁹⁷ î.e.n. etc. Este vorba deci de un ornament folosit în continuare timp de mai multe secole și pe un teritoriu întins.

Ornamentul celălalt al vasului mare bitronconic din mormîntul nr. III al cimitirului nostru este și el cunoscut pe mai multe vase bitronconice provenite din cimitirele „scitice” din Transilvania (de ex. vasul din mormîntul nr. 4 de la Tîrgu Mureș⁹⁸), dar nu lipsește nici de pe un vas mare bitronconic provenit din mormîntul 2 al movilei XXV din cimitirul de la Bîrsești, ornamentat sub buză cu trei caneluri paralele orizontale⁹⁹.

2. *Vase mari piriforme*. Sînt mai greu de clasificat trei vase (unul întreg și două fragmentare), piriforme, cu diametrul maxim în treimea lor inferioară (fig. 11/7), a căror parte superioară este zvoltă, cvasi-cilindrică, cu buza retezată drept. La întîlnirea dintre pîntecul și gîtul acestor vase sau puțin mai sus, se conturează bine o dungă reliefată. Aceste vase care, în clasificarea lui I. H. Crișan, ar intra în cadrul tipului III, deci în cadrul tipului „celui mai dezvoltat”, „celui mai tîrziu”¹⁰⁰ au analogii apropiate, pe de o parte, în mormîntul movilei nr. 17 a cimitirului tumular de incinerare de la Ferigele¹⁰¹, iar pe de altă parte în curganul nr. I de la Iwachnowce și în curganul nr. II de la Servatyńce din Podolia¹⁰², care aparține fazei vechi a antichităților scitice de pe acest teritoriu¹⁰³. Singura deosebire mai importantă între vasele noastre și cele din Podolia și Kubanul central o constituie buza largă și răsfrîntă. Întorcîndu-ne la vasele noastre piriforme, trebuie să menționăm că ele seamănă și cu mai multe vase „villanoviene” găsite în curganele din împrejurimile orașului Kiev (și anume: la Glevah lângă Vasilkovo)¹⁰⁴, la Șumeiko, într-unul din curganele de pe rîul Sula, databile toate, de asemenea, în sec. VI î.e.n.¹⁰⁵ și în mai multe morminte ale cimitirelor de la stanița

⁹⁷ P. D. Liberov, *Новые материалы из курганов у села Черемушны*, în KS, 83, 1961, p. 106, fig. 42, nr. 8.

⁹⁸ I. Kovács, în *DoljCluj*, VI, 1915, p. 261, fig. 28, nr. 2. Menționăm că în legătură cu acest ornament autorul trimite la analogia vasului mare din fig. nr. 22. (Cf. p. 311).

⁹⁹ Seb. Morintz, în *Materiale*, VII, [1961], p. 203—204.

¹⁰⁰ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 48—50, pl. IV, nr. 2.

¹⁰¹ Al. Vulpe, *Săpăturile de la Ferigele*, în *Materiale*, VII, [1961], p. 221, fig. 2, nr. 2. Vasul în cauză, după părerea noastră, pare să semene foarte mult cu vasul bombat și cu gît înalt, cilindric, al mormîntului nr. 13 de la Isti-su. Vezi, de altfel, și monografia întocmită asupra cimitirelor de la Ferigele, apărută în cursul publicării lucrării de față: Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigele. Monografie arheologică*, București, 1967 (în următoarele: *Ferigele*), p. 51—52, pl. XI, nr. 2—5.

¹⁰² Fr. Pułaski, „*Mogily*” o nasypie kamiennym w Powiecie Kamienieckim. *Les tumuli en pierre du district Kamieniec Podolski*, în *Światowit*, IV, 1902, p. 10, fig. 5, p. 24, fig. 21; L. Niederle, *Keramika západních skytských mohyl*, în *Recueil d'études dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov*, Prague, 1926, p. 36, fig. 1, nr. 3.

¹⁰³ T. Sulimirski, *Scytowie na Zachodniem Podolu*, în *Prace Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego*, nr. 2, Lwów, 1936, p. 32, 95 (în l. poloneză), p. 116 (în l. germană), pl. XIV, nr. 1.

¹⁰⁴ A. I. Terenokjin, *Курган с. Глеваха*, în KS, XXXVIII, 1951, p. 123, fig. 42 a.

¹⁰⁵ V. A. Ilinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în VSSA [Moskva, 1952], p. 170, pl. 1, nr. 1, pl. VIII/1.

(în următoarele-st.) Ust-Labinskaia¹⁰⁶, Isti-su, Horocioi, de la Ani-irzo și Boisi-irzo din apropierea satului Urus-martan¹⁰⁷, din așezările întărite dintre localitățile actuale Verhnii Naur și Nijnii Naur¹⁰⁸, din cimitirele de la Novo-Pehovka, din apropierea st. Tbilisskaia¹⁰⁹, din sec. VI—V î.e.n. în complexul din epoca scitică de la Mozdok, aceste ultime cu proeminențe-apucători¹¹⁰, din sec. VII—V î.e.n. etc. etc.

3. *Ceștile tronconice cu toarta supraînălțată* constituie împreună cu strachina și vasul mare bitronconic, inventarul aproape nelipsit al mormintelor cimitirului de la Ciumbrud, cât și a tuturor mormintelor „scitice” cunoscute pînă acum din Transilvania. În necropola noastră ele apar în număr destul de mare (18 bucăți), în unele dintre morminte (nr. III, V, VII, XIV) fiind găsite chiar cîte două exemplare. Ele sînt simple ca formă și primitive ca execuție. Trebuie să recunoaștem însă că multora dintre ele le lipsesc tortile, așa că nu este cu totul exclus ca unele să fi avut toarta cu buton. De la Ciumbrud cunoaștem o ceașcă la care toarta se termină într-un vîrf ascuțit¹¹¹, descoperită întimplător la sfîrșitul secolului trecut pe locul cimitirului „scitic” și păstrată la Muzeul din Aiud. Analogii pentru ceștile cu buton sau cu vîrf, care, după părerea lui I. H. Crișan, ar fi „evident mai vechi”, se cunosc deopotrivă din cimitirul hallstattian de la Zimnicea¹¹², din necropolele tumulare de incinerație de la Bîrsești¹¹³ și Ferigele¹¹⁴, din ceramica datată în sec. VI—V de la Mala Saltanivka (r. Vasilivskii, reg. Kiev)¹¹⁵, din cimitirul tumular datat în sec. VII—VI de la Maciuh¹¹⁶ etc.

Ceștile tronconice cu toarta supraînălțată, așa cum arătase prof. I. Nestor¹¹⁷, sînt, împreună cu vasele mari bitronconice, desigur, de origine

¹⁰⁶ N. V. Anfimov, *К вопросу о населении Прикубанья в скифскую эпоху*, în SA, XI, 1949, p. 246, fig. 3, nr. 4.

¹⁰⁷ O. A. Artamonova-Poltavțeva, *Культура Северо-восточного Кавказа в скифский период. I. Могильник Исти-су*, în SA XIV, 1950, p. 65, fig. 28, nr. 6.

¹⁰⁸ A. P. Kruglov, *Археологические раскопки в Чечено-Ингушетии летом 1936 г.*, Groznii 1938, p. 6—7.

¹⁰⁹ N. V. Anfimov, *Археологические разведки по среднему Прикубанью*, în KS, 60, 1955, p. 45—46.

¹¹⁰ E. I. Krupnov, *Археологические памятники верховьев р. Терека и бассейна р. Сунжи* în *Trudî GIM*, XVII, 1948, p. 19, fig. 11—12; idem, *К вопросу о поселениях скифского времени на Северном Кавказе*, în KS, XXIV, 1949, p. 31, fig. 2, nr. 10.

¹¹¹ Cf. K. Herepey, în AFM, vol. II/1, pl. XVII, nr. 178.

¹¹² I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 62, fig. 2, nr. 2 (numerotarea este greșită).

¹¹³ Seb. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești (reg. Galați, r. Vrancea)*, în *Materiale*, III, 1954, p. 221, fig. 2—3.

¹¹⁴ Al. Vulpe, *Săpăturile de la Ferigele*, în *Materiale*, VII, [1961], p. 221, fig. 3, nr. 5.

¹¹⁵ E. O. Petrovska, *Пам'ятка пізносифського часу на р. Стугні. Пам'ятник пізносифського часу на р. Стугні*, în *Arheologhiia-Kiev*, XVI, 1964, p. 174, fig. 2, nr. 1.

¹¹⁶ G. T. Kovpanenko, *Пам'ятки скифського часу в басейні р. Ворскли*, în *Arheologhiia-Kiev*, XIII, 1961, p. 74, fig. 3, nr. 12.

¹¹⁷ *Der Stand der Vorgesichtsforschung in Rumänien*, în 22. *BerRGK*, 1932, Frankfurt am Main, 1933, p. 116—119; cf. și J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, vol. II, Budapest, 1892, pl. CXLI, nr. 4; V. Pârvan, *Getica*, p. 423, fig. 285; Á. Botlyán, *Szkiták a Magyar Alföldön*, în *RégFüz.*, nr. 1, Budapest, 1955, p. 13—19; M. Párducz, *Magyarország szkita kora* (tezele dizertației de doctorat), 1965, p. 6.

locală, deoarece „prototipurile” lor se întâlnesc încă din epoca bronzului și din primele etape ale primei vârste a fierului, constituind o formă comună, răspândită din Franța pînă în teritoriile de silvo-stepă ale Uniunii Sovietice, iar cel cu o muchie pe toartă chiar pînă în grupurile scitice de la Kiev și Poltava¹¹⁸ și pe Kubanul mijlociu¹¹⁹.

Nu trebuie să uităm însă că aceste cești tronconice cu toarta supraînălțată care, de altfel, seamănă foarte mult și cu vasul grecesc numit *κύθος* sînt făcute după anumite prototipuri cioplite din lemn, presupunere care este dovedită nu numai la Ciumbud, dar și în cadrul grupului mai vechi kievian al antichităților scitice din Ucraina, unde apar imitații fidele în lut ale unor cești de lemn, cioplite¹²⁰. După unele ipoteze de lucru¹²¹, ceștile tronconice cu toarta supraînălțată și cu buton, din Transilvania ar fi de origine nord-italică și ele ar fi ajuns pe meleagurile noastre odată cu pătrunderea elementelor de cultură „villanoviană”. Unele variante ale acestora, mai spre est de teritoriul țării noastre, se modificaseră în sensul că din punct de vedere tipologic se apropiaseră de forma lingurilor de băut, cioplite din lemn. Dacă M. Roska a greșit afirmînd că originea acestor elemente trebuie căutată în pătrunderea unor influențe culturale din Italia de nord¹²², în schimb pare să fie pe deplin justificată ipoteza lui că ceștile despre care este vorba acum își avuseseră prototipul în ceștile de lemn ale populațiilor de păstori; acest lucru îl ilustrează, în Transilvania, și o ceașcă aflată în mormîntul nr. 4 de la Blaj¹²³ sub buza căruia existau două găuri (s-a păstrat doar una prin care se trecea mînerul făcut din împletitură de fibre vegetale) și o ceașcă găsită în cimitirul „scitic” de la Tápiósztele (R. P. Ungară)¹²⁴.

Vasele, de lemn sau de metal a căror toartă se agață de centură au o tradiție veche la popoarele călărețe. Încă Herodot (IV, 10), pomenește de ceștile pe care sciții le purtau atîrnate la briu. Ceștile puteau fi purtate astfel numai dacă torțile lor erau mult prelungite și bine arcuite¹²⁵. Iată

¹¹⁸ Cf. de ex., B. N. Grakov, A. I. Meliukova, *Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях европейской части СССР в скифское время*, în *VSSA*, p. 79, fig. 7, nr. 1—3; V. A. Ilinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în *VSSA*, p. 175, pl. I, nr. 4, 6—7, p. 181, pl. IV/3, nr. 1; I. I. Liapușkin, *Днепро-ское лесостепное Левобережье в эпоху железа*, în *MIA*, nr. 104, Moskva—Leningrad, 1961, p. 119, fig. 61 (jos, stînga). Menționăm că toate exemplarele provenite de pe teritoriul U.R.S.S. (Rîjanovka, Lîsoi Gore, Gherasimovka, Maliie Budki, Pojarnaia Balka II) datează din sec. VI î.e.n.

¹¹⁹ N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 246.

¹²⁰ M. Ebert, *Südrussland*, în *RLV*, vol. XIII, 1929, pl. 37 B a, c, f.

¹²¹ M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 198 și urm.; împotriva acestei păreri cf. A. Bottyán, în *RégFüz*, nr. 1, 1955, p. 17—18.

¹²² În realitate se petrecuse un proces istoric în sens invers: cf. de ex. G. von Merhart, *Donauländische Beziehungen der frühheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens*, în *Bonner Jahrbücher*, fasc., 147, 1942, p. 1—90; S. Gallus, *Olaszország „indogermánizálódása” és a Kárpátmedence őstörténete. Die Urgeschichte des Karpatenbeckens und die „Indogermanisierung” Italiens*, în *ArchÉrt*, ser. III, vol. V—VI, 1944—1945, p. 52—61; C. Schuchhardt, *Alteuropa*, ed. V, Berlin, 1944, p. 312.

¹²³ M. Moga, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 78.

¹²⁴ Á. Bottyán, în *RégFüz*, nr. 1, 1955, pl. XXVIII, nr. 5.

¹²⁵ Recunoașterea faptului este meritul lui Á. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 17—18.

de ce se prelungesc așa de mult torțile acestor cești care, pe la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii hallstattiene păstrează încă o toartă „normală”¹²⁶. Așadar, ceștile tronconice cu toarta supraînălțată pot deriva și din ceramica veche a regiunilor carpato-dunărene, dar ele erau cunoscute și populațiilor din stepele și silvo-stepele răsăritene¹²⁷.

În sprijinul ipotezei că ceștile cu butoni și creste în relief pe toartă sînt cele mai vechi vin și alte elemente, pe baza cărora cimitirele de la Cipău și Tirgu Mureș sînt încadrate în grupa I, cea mai veche, a cimitirelor „scitice” din Transilvania¹²⁸ și care ne obligă să ne schimbăm părerea anterioară în privința datării cimitirului „scitic” de la Ciumbrud¹²⁹.

Ulcica cu toarta supraînălțată (fig. 14/2), găsită în mormîntul nr. XVI, se caracterizează prin existența unui gît foarte larg deschis și scurt. Muchia buzei este rotunjită. Spre deosebire de cești, ulceaua are un profil rotunjit și bombat care formează în același timp și diametrul maxim al vasului.

Ulcelele lucrate cu mîna derivă, după părerea lui I. H. Crișan¹³⁰ din forme asemănătoare întîlnite în așezările timpurii sau mijlocii hallstattiene, dar ele, din punct de vedere tipologic, par să aibe legături genetice nemijlocite cu cupele de bronz din depozite ca, de pildă, cele de la Buru (HB₂)¹³¹, Sincraieni (HB₁)¹³², Sîngeorgiul de Pădure (HB₂)¹³³, Zagon-„Cseremás” (HB₂)¹³⁴ etc. Totodată, ele au legături și cu ulcele cu toarta supraînălțată, uneori cu creste în relief sau butoni, descoperite în regiunile de silvo-stepă ale bazinului superior al Niprului și Ucraina de vest, respectiv Basarabia, în cadrul culturilor Bielogradovka și Ciornii Les etc.

¹²⁶ Cf. J. Hampel, *op. cit.*, vol. III, pl. CXXXVIII, nr. 3—5; pl. CXLI, nr. 4; S. Gallus, T. Horváth, *Az első preszkita lovasnép Magyarországon. Le premier peuple préscythique en Hongrie*, în *DissPann*, ser. II, nr. 9, Budapest, 1939, pl. I, nr. 8 a-b; pl. III, nr. 1 a-b.

¹²⁷ Cești asemănătoare sînt cunoscute în mare număr, de pildă, și în cimitirul plan de inumație de la st. Ust-Labinskaia; ele au toarta supraînălțată și terminată în formă de coarne (cf. N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 249, fig. 28, nr. 1—3). Notăm aici că și în cimitirul de incinerare, contemporan, de la Uioara de Sus s-a găsit o ceașcă tronconică cu toarta supraînălțată cu terminația în formă de coarne (vasul nu este publicat).

¹²⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 61.

¹²⁹ Cf. în *Materiale*, VII, [1961], p. 197.

¹³⁰ *Op. cit.*, p. 64.

¹³¹ M. Roska, *ErdRep*, p. 46, fig. 42; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 209. Vezi și: Gy. Gazdapusztai, *Das präskythische Grab von Doboz*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1965, p. 59, 61, fig. nr. 1.

¹³² M. Roska, *ErdRep*, p. 61, fig. 63, nr. 3; M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 209.

¹³³ M. Roska, *ErdRep*, p. 76, fig. 90, nr. 27; M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 209.

¹³⁴ M. Roska, *ErdRep*, p. 311, nr. 374, nr. 5; M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 209.

(sec. VIII—VII î.e.n.), la Țahmauți¹³⁵, Sobkovka¹³⁶ (r. Uman, reg. Cerkassk), în gorodiștele de la Subbotovo și Lubenți, în curganul de la Ositneajko (r. Zlatopolsk, reg. Cerkassk)¹³⁷, de la Alcedar (sec. VII—VI î.e.n.)¹³⁸, în curganele nr. 11 și 37 de la Maciuh¹³⁹. Ele sînt folosite pe aceste teritorii însă și în secolele următoare (VI—V), cum ne dovedesc descoperirile de la Mala Saltanivka¹⁴⁰ și materialul Muzeului de istorie de stat din Kiev¹⁴¹. Acest element al ceramicii perioadei scitice nu lipsește nici din complexele extracarpătice de la Bîrsești¹⁴² și Ferigele¹⁴³. Ulcelele cu toarta suprainălțată sînt cunoscute și în curganele cele mai vechi scitice din Podolia de vest, cum sînt, bunăoară, cele de la Kragle, Bratyszów, Iwachnowce¹⁴⁴, Lenkovți¹⁴⁵. Cîteva exemplare similare sînt cunoscute și din cimitirul de la Tâpiószele (R. P. Ungară)¹⁴⁶, dar ele, deși schimbate puțin ca formă și decor sînt prezente și în cimitirele de la st. Ladojskaia, Ust-Labinskaia¹⁴⁷, Novo-Pehovka¹⁴⁸. În toate aceste cazuri, ele se datează în secolele VI—V î.e.n.

4. *Străchini*. O altă formă foarte frecventă în mormintele de la Ciumbrud și, în general, în cimitirele „scitice” din Transilvania, este strachina, element necesar al „triadei” ceramice din aceste morminte. Caracteristica generală a acestor vase o constituie buza arcuită spre interior. Încadrîndu-se în marea grupă a străchinilor hallstattiene formează și ele, ca și vasele mari bitronconice și ceștile tronconice cu toarta supraînălțată, un bun comun al așezărilor hallstattiene de pe întreg teritoriul țării noastre și al celor învecinate. Strachina se întîlnește și în epoca

¹³⁵ O. N. Melnikovskaia, *Археологические разведки на поселений у с. Цахмауцы* în KS, 56, 1956, p. 73, fig. 35, nr. 1.

¹³⁶ A. I. Terenokjin, *К вопросу об этнической принадлежности лесостепных племен северного Причерноморья в скифские время*, în SA, XXIV, 1955, p. 13, fig. 2; cf. încă: S. S. Berezanskaia, *Керамика діогрудівської культури. Керамика белогрудської культури*, în *Arheologhiia-Kiev*, XVI, 1964, p. 57, fig. 9.

¹³⁷ A. I. Terenokjin, în SA, XXIV, 1955, p. 16, fig. 4, nr. 11—13.

¹³⁸ A. L. Nikitin, V. I. Levin, *Раскопки погребений в каменных ящиках у с. Алчедар*, în KS, 103, 1965, p. 77, fig. 26, nr. 5.

¹³⁹ G. T. Kovpanenko, în *Arheologhiia-Kiev*, XIII, 1961, p. 74, fig. 3, nr. 9.

¹⁴⁰ E. O. Petrovska, în *Arheologhiia-Kiev*, XVI, 1964, p. 174, fig. 2, nr. 1.

¹⁴¹ B. N. Grakov, A. I. Meliukova, *Две археологические культуры в скифы Геродота*, în KS, XVIII, 1953, p. 123, fig. 3, nr. 7—8.

¹⁴² Seb. Morintz, în *Materiale*, VI, 1959, p. 232—233; VII, [1961], p. 202—203, fig. 1, nr. 3—4.

¹⁴³ Al. Vulpe, *Cimitir din prima epocă a fierului la Ferigele (r. Horezu, reg. Pitești)*, în *Materiale*, V, 1959, p. 363—364, fig. 2, nr. 4—5 și fig. 3, nr. 2; idem, *Săpăturile de la Costești-Ferigele (r. Horezu, reg. Pitești)*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 240—241, fig. 4, nr. 3; idem, în *Materiale*, VII, [1961], p. 220—221, fig. 3, nr. 5; idem, *Ferigele*, p. 44—47, pl. IV—VI.

¹⁴⁴ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 32—33, 117—118, pl. XIII, nr. 5—6, 10—15.

¹⁴⁵ A. I. Meliukova, în KS, 51, 1953, p. 70, fig. 32, nr. 10 (din locuința nr. 1).

¹⁴⁶ M. Párducz, *The scythian age cemetery at Tâpiószele*, în *ActArchBp*, XVIII/1—4, 1966, pl. XXV, nr. 8; pl. XXVII, nr. 9; într-o oarecare măsură pl. XXXIII, nr. 33; pl. XL, nr. 7 a—b.

¹⁴⁷ N. V. Anfimov, în SA, XI, 1949, p. 245, 251.

¹⁴⁸ N. V. Anfimov, în KS, 60, 1955, p. 46, fig. 16, nr. 1, 5.

bronzului, dar mai cu seamă constituie o piesă obișnuită pe vaste teritorii în așezările din primele perioade ale Hallstattului¹⁴⁹. În Hallstattul timpuriu arcuirea buzei la străchini este mai puțin pronunțată¹⁵⁰. Analogiile lor perfecte sînt cunoscute și din anumite depozite de bronzuri, ca de pildă: Sîngeorgiul de Pădure (HB₂)¹⁵¹, Fizeșul Gherlei (HB₂)¹⁵². Arcuirea buzei va fi din ce în ce mai pronunțată în Hallstattul mijlociu și final. Spre sfîrșitul perioadei tîrzii hallstattiene arcuirea buzei se face într-un unghi din ce în ce mai ascuțit și astfel se va realiza o margine, un „umăr” al străchini bine delimitat¹⁵³. La Ciumbrud ele apar fie în forma cea mai răspîdită, „ornamentate” cu trei butoni simetric dispuși (fig. 11/6), fie „ornamentate” cu mai mulți butoni, fie, în sfîrșit, neornamentate (fig. 11/4).

Asemenea străchini au fost aflate deopotrivă în cimitirul de inhumație de la Stoicani¹⁵⁴ (din HC), în cimitirile tumulare de incinerare de la Ferigele¹⁵⁵, Balta Verde, Gogoșu și Telești-Drăgoiești¹⁵⁶, cit și în descoperirile fortuite și cimitirele din perioada scitică de pe teritoriul R. P. Ungare¹⁵⁷. Ele însă nu lipsesc nici din descoperirile secolelor VII—V (prescitice și scitice), din Ucraina de Mijloc, (de pildă la Maciuh¹⁵⁸, la

¹⁴⁹ Zs. Körös, în *FolArch*, V, 1945, p. 56.

¹⁵⁰ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 66, pl. LXXV; împotriva acestei afirmații vezi însă exemplarul de la J. Hampel, *op. cit.*, vol. II, pl. CXXIX, nr. 11. Din curiozitate vezi și: K. Bittel, *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, în *Istanbulur Forschungen*, vol. 6, Istanbul, 1934. În Asia Mică vase perfect identice ca formă sînt cunoscute în stratul I de la Alishar Hüyük, din mileniul al III-lea î.e.n. (cf. pl. XV, nr. 1 și 6).

¹⁵¹ M. Roska, *ErdRep*, p. 76, fig. 90, nr. 24—26; M. Rusu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 209. Cf. și Hampel, *op. cit.*, vol. III, pl. CCXIX, nr. 14—16.

¹⁵² M. Roska, *ErdRep*, p. 217, nr. 79; M. Rusu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 209.

¹⁵³ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 67 și pl. IX.

¹⁵⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 190—191, fig. 11, nr. 1 a-c, pl. IX, nr. 6 a. Tot în orizontul Hallstattului C, din cadrul grupei Stillfried, din Austria de jos și Burgenland sînt cunoscute asemenea vase. Cf. R. Pittioni, *op. cit.*, p. 486, fig. 346, p. 499, fig. 358, nr. 3—5, p. 501, fig. 360, nr. 3, p. 492, fig. 352, p. 579, fig. 408, nr. 9, p. 583, fig. 411, nr. 8—9; idem, *Beiträge zur Urgeschichte der Landschaft Burgenland im Reichsgau Niederdonau*, Wien, 1941, p. 68, pl. XIV/5, publică o străchină similară de la Trausdorf aparținătoare fazei tinere a culturii cîmpurilor de urne funerare, datată în Hallstatt A.

¹⁵⁵ Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 364, fig. 2, nr. 6 și fig. 3, nr. 1; VI, 1959, p. 240—241 (în mormîntul 1 din complexul 7, fig. 4, nr. 4), p. 245, fig. 3, nr. 1—2 (din grupa II, mai nouă); VII, [1961], p. 221, fig. 3, nr. 4; idem, *Ferigele*, p. 38—39, pl. I.

¹⁵⁶ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 304, fig. 39, nr. 6; p. 322, fig. 52, p. 328, fig. 58, nr. 4—5, p. 329, fig. 59, p. 377, fig. 111—112, nr. 1, 4, p. 449, fig. 176, 177, nr. 1, p. 451, fig. 178, nr. 1—2, p. 479, fig. 192, nr. 8, 10.

¹⁵⁷ Cf. de ex.: Á. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, pl. XVIII, nr. 21, pl. XIX, nr. 3, pl. XX, nr. 8, pl. XXI nr. 14—15, 18—19, pl. XXII, nr. 5, 8, 11, 14, 18, 20, pl. XXIII, nr. 3, 8, 19, 22, 26, pl. XXIV, nr. 2, 7, 16, 18, 24, pl. XXV, nr. 4, 18, 22, pl. XXVI, nr. 15—17, pl. XXVII, nr. 3—4, 11, pl. XXIX, nr. 13, pl. XXXI, nr. 1, 3, 14, pl. XXXII, nr. 2, 14.

¹⁵⁸ G. T. Kovpanenko, în *Arheologhiia-Kiev*, XIII, 1961, p. 74, fig. 3, nr. 13, p. 77, fig. 5, nr. 8.

Turia¹⁵⁹) și de vest (de la Solonceni, din Basarabia¹⁶⁰), respectiv din grupul curganilor cu înveliș de piatră din Podolia de vest (Nowosiółka—Grzymalowska, Iwachnowce¹⁶¹, Lenkovți¹⁶²), aparținând fazei mai vechi a antichităților scitice din acea regiune. Dar putem să ne extindem și mai spre est, pe cursul mijlociu al fluviului Nipru, mai precis în bazinul râului Seim¹⁶³, pe cursul mijlociu al râului Kuban: vom întâlni aceste vase¹⁶⁴ de pildă în cimitirul de la Isti-su (cu sau fără toartă, cu buza încă prea puțin arcuită spre interior)¹⁶⁵; în cimitirul de la Novo-Pehovka¹⁶⁶, st. Nesterovskaia¹⁶⁷, la Serjeni-Iurt I (din sec. VIII—VII î.e.n.)¹⁶⁸, chiar până pe teritoriul Kirghiziei, unde astfel de vase se întâlnesc în complexul arheologic Șurabașat II din sec. IV—I î.e.n.¹⁶⁹.

Deși, cum preciza I. Kovács în legătură cu vasul mare de provizii, bitronconic, găsit cu ocazia săpăturilor de la Tirgu Mureș¹⁷⁰, nu este exclus ca străchinile perioadei prescitice, fără buza arcuită în interior, să fi fost imitate direct după cele de metal, cum sînt cele din depozitul de la Fizeșul Gherlei (HB₂)¹⁷¹ sau cele din depozitul Singeorgiul de Pădure (HB₂)¹⁷² și invers. Nu trebuie să ne scape însă din vedere că, între prototipurile acestor vase atît de caracteristice nu vor fi lipsit nici cele din lemn, cioplite, bine cunoscute în cadrul culturii materiale a popoarelor călărețe ale acelor vremuri, dar și celor mai tîrzii¹⁷³; ipoteza este dovedită prin descoperirea unor vase de lut ars care imită perfect străchini cioplite din lemn, mai ales că unele exemplare sînt perforate sub

¹⁵⁹ A. A. Bobrinskii, *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы*, tom. II, Sankt-Petersburg, 1894, pl. III, nr. 3—5; B. N. Grakov, A. I. Meliukova, în *VSSA*, p. 79, nr. 6.

¹⁶⁰ A. I. Meliukova, *Результаты раскопок на двух поселениях скифского времени в Молдавии* în *KS*, 56, 1954, p. 61, fig. 27, nr. 5—6, p. 63, fig. 29, nr. 4—6, p. 66, fig. 31, nr. 2—4, 7.

¹⁶¹ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 32—33, p. 117—118, pl. XII, nr. 10, pl. XIV, nr. 5, 7.

¹⁶² A. I. Meliukova, în *KS*, 51, 1953, p. 66, fig. 30, nr. 2.

¹⁶³ I. I. Liapuşkin, *Поселения зольничной культуры („скифов-пахарей”) в северной полосе днепровского лесостепного Левобережья. (По материалам полевых исследований 1947 г. в бассейнах р. Сейма)*, în *SA*, XII, 1950, p. 60, fig. 11.

¹⁶⁴ N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 245.

¹⁶⁵ O. A. Artamonova-Poltavtseva, în *SA*, XIV, 1950, p. 27, fig. 5, nr. 3, p. 28, fig. 6, nr. 3, p. 31, fig. 8, nr. 2, p. 37, fig. 12.

¹⁶⁶ Idem, în *KS*, 60, 1955, p. 46, fig. 16, nr. 6.

¹⁶⁷ E. I. Krupnov în *Trudî GIM*, XVII, 1948, p. 26, fig. 23, nr. 8.

¹⁶⁸ V. I. Kozenkova, E. I. Krupnov, *Исследования Серженъ — Юртского поселения (по раскопкам 1964 г.)*, în *KS*, 106, 1966, p. 85, fig. 37, nr. 9.

¹⁶⁹ Iu. A. Zadneprovski, *Археологические работы в Южной Киргизии в 1956 г.*, în *KS*, 76, 1959, p. 65, fig. 27, nr. 3.

¹⁷⁰ În *DoljCluj*, VI, 1915, p. 248, fig. 22, p. 249, fig. 23, nr. 1—2, p. 253—254; V. Pârvan, *Getica*, p. 306—307, fig. 191—192.

¹⁷¹ Cf. de ex.: J. Hampel, *op. cit.*, vol. III, pl. CXIX, nr. 12—13, dar mai ales nr. 14—16.

¹⁷² M. Roska, *ErdRep*, p. 76, fig. 90, nr. 24—26.

¹⁷³ Cf. M. A. Tallgren, *The South Siberian cemetery of Oglakty from the Han period*, în *ESA*, XI, 1937, p. 77, fig. 8, p. 82.

buză, ceea ce atestă atîrnarea lor¹⁷⁴. Și în acest caz, deci, s-ar putea vorbi de o formă ceramică existentă la două populații diverse: cea autohtonă și cea „scitică”.

Remarcabil este faptul că în cazul mormintelor nr. III și XIV, oasele de rumegătoare mari sau mici fuseseră depuse în străchini. Deoarece vasele acestea în morminte avuseseră o funcție probabil rituală, este de presupus că în viața de fiecare zi serviseră tot ca recipiente în care se punea hrana¹⁷⁵.

În altă ordine de idei, credem că nu este lipsit de semnificație că unele străchini au două perforații opute în apropierea buzei, de obicei imediat deasupra proeminențelor-apucători: ceea ce înseamnă că măcar o parte din ele fuseseră atîrnate pe ceva (în car sau în iurtă).

5. *Oale simple*, vase de dimensiuni reduse, trei la număr, care avuseseră, probabil, un oarecare rol în prepararea hranei. În cimitirele perioadei scitice ele au o funcție probabil rituală, servind tot ca recipiente pentru hrană. În cadrul acestei categorii de vase se poate stabili existența a două tipuri destul de bine individualizate: a) ulcică simplă de formă bitronconică și b) oale simple de formă cilindrică cu un profil rotunjit la fund.

a) Ulcica bitronconică găsită în mormîntul nr. XI (fig. 14/1) se aseamănă întru totul cu vasele mari bitronconice, dar avea dimensiuni mult mai mici, buza evazată, conturul nerotunjit, colțuros. Analogii mai mult sau puțin apropiate se cunosc din cimitirele ardelenne de la Cipău¹⁷⁶, Tîrgu Mureș¹⁷⁷, Blaj¹⁷⁸, Teiuș¹⁷⁹ și Simeria¹⁸⁰. Un exemplar aproape deplin identic este cunoscut de pe teritoriul de silvo-stepă dintre Sula și Doneț¹⁸¹.

b) În cursul săpăturilor de la Ciumbrud, din mormîntul nr. XVI au ieșit la iveală două vase de dimensiuni mici, de formă cilindrică, cu profil aproape drept; unul are proeminențe conice (fig. 11/1-2), în formă

¹⁷⁴ Pentru astfel de vase vezi: I. I. Liapuşkin, în *SA*, XII, 1950, p. 61, fig. 11, nr. 5 (dintr-o seliște din reg. Poltava); A. I. Terenojkin, în *SA*, XXIV, 1955, p. 16, fig. 4, din gorodiștea de la Subbotovo din perioada prescitică (cultura Ciornii Les); B. N. Grakov, A. I. Meliukova, în *SA*, XVIII, 1952, p. 123, fig. 3, nr. 6. Strachina de lut de proveniență nesigură din Muzeul istoric de stat din Kiev este perforată sub buză jur împrejur. Menționăm tot aici că, poate ca o reminiscență a necesității atîrnării, două proeminențe-apucători ale unui vas mic bitronconic cu picior, aflat în mormîntul nr. I al cimitirului de la Simeria, și anume două proeminențe-apucători mai mari față de celelalte două, sînt perforate în sens vertical. Cf. M. Roska, în *DolgCluj*, IV, 1913, p. 233—234, fig. 1.

¹⁷⁵ Străchinile au fost cele mai obișnuite vase funerare. În ele se depuneau mîncările așa cum s-a stabilit și în legătură cu cimitirul de la Balta Verde. Cf. D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, III, 1956, p. 396.

¹⁷⁶ N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 22, nota 5, p. 23, fig. 4, nr. 5.

¹⁷⁷ I. Kovács, în *DolgCluj*, VI, 1915, p. 265, fig. 34, nr. 2, p. 266, fig. 35, nr. 2.

¹⁷⁸ M. Moga, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 78. Nu este cu totul exclus ca „ceașca” suspensibilă din mormîntul nr. 4 deschisă, dar nereprodusă de autor să fie o ulcică bitronconică.

¹⁷⁹ K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 802, fig. 12, nr. 7.

¹⁸⁰ M. Roska, în *DolgCluj*, IV, 1913, p. 237, fig. 4.

¹⁸¹ V. A. Ilinskaia, *О происхождении культур раннежелезного века на Левобережье среднего Днепра*, în *KS*, 70, 1957, p. 16, nr. 8.

de „glastră de flori“), celălalt cu proeminență în formă de „neg“, dispusă într-un grup simetric. Analogiile relativ apropiate ale acestor recipiente sînt cunoscute doar din cimitirul de la Cipău¹⁸² din Transilvania, din cimitirul de la Stoicani¹⁸³ din Moldova, din curganele timpurii de la Serwatynce și Iwachnowce din Podolia de vest¹⁸⁴ precum și din cîteva descoperiri de pe teritoriul Ungariei¹⁸⁵.

6. *Strachina plată cu buza evazată*, mare, cu diametrul măsurat *in situ* de 500 mm aflată în mormîntul cu cenușă împrăștiată împreună cu un vîrf de lance, are un aspect hallstattian timpuriu, fiind un tip puțin obișnuit în inventarul mormintelor „scitice“ din Transilvania. Analogii oarecum mai apropiate se cunosc din cimitirele tumulare de incineratie de la Balta Verde¹⁸⁶, Bîrsești¹⁸⁷ și Ferigele¹⁸⁸, dar ele nu lipsesc nici din cimitirele scitice din Podolia de vest¹⁸⁹ și nici din regiunea Niprului mijlociu (în perioada prescitică — cultura Bielogradovka — și scitică).

7. Deși, ca întrebuintare, *prîsnellele* n-au nimic de a face cu vasele, dat fiind că și ele sînt lucrate din lut ars, le tratăm aici. Exemplarele conice, găsite în mormintele nr. III și XIV (ambele feminine) au o pastă grosolană, cu pietricele în compoziție, asemănătoare pastei ceștilor cu toarta supraînălțată.

După cum s-a arătat, predominante în inventarul mormintelor „scitice“ de la Ciumbrud sînt vasele de lut. Toate acestea se caracterizează prin aceea că sînt lucrate cu mîna dintr-o pastă închisă, cenușiu-brună, iar uneori aproape neagră, care conține un amestec de pietricele sau fragmente ceramice mărunț pisate. Suprafața exterioară a vaselor este mai mult sau mai puțin minuțios netezită și adeseori lustruită. Dacă facem abstracție de proeminențele-apucători, pe care noi le considerăm funcționale și nu ornamentale, atunci doar trei vase (găsite, respectiv, în mormintele III, XIV și XVI) sînt împodobite. Nu există nici un fel de urme de ceramică grecească importată cum s-a descoperit în cimitirele

¹⁸² N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 27, fig. 6, IV, nr. 2, p. 28.

¹⁸³ M. Petrescu-Dîmbovița, în *Materiale*, I, 1953, p. 169, fig. 13, nr. 5.

¹⁸⁴ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 108—109, pl. XVII, nr. 2 (din curganul 3 de la Serwatynce), eventual și nr. 10 (din curganul nr. 4 de la Bilcze Złote).

¹⁸⁵ Din Cîmpia Tisei, din Ungaria de nord și din Slovacia de sud sînt cunoscute: din mormîntul nr. 9 de la Medgyesegyháza (vezi: Zs. Körös, în *FolArch*, V, 1945, p. 56, 58, pl. I, nr. 82, p. 59); din mormintele nr. 12, 14, 21 de la Nógrádkövesd (cf. P. Patay, în *FolArch*, VII, 1955, p. 64, pl. XVIII, nr. 3, 11, p. 65); din mormintele nr. 9, 14/1952 de la Chotín (vezi: M. Dušek, în *AR*, 5, 1953, p. 156, 281—282).

¹⁸⁶ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 311, fig. 42, nr. 1, p. 313, fig. 44, p. 367, fig. 96, nr. 4.

¹⁸⁷ Seb. Morintz, în *Materiale*, III, p. 221, fig. 2, nr. 4; V, 1959, p. 358, fig. 3, nr. 1, p. 359; VI, 1959, p. 232; VII, [1961], p. 203, fig. 1, nr. 3.

¹⁸⁸ Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 364, fig. 3, nr. 3; VII, [1961], p. 220, 221, fig. 3, nr. 1; idem, *Ferigele*, p. 41—44, pl. II, nr. 13—20, pl. III, nr. 1—13.

¹⁸⁹ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 108, pl. XVI, nr. 1 (din curganul nr. 2 de la Bratysław).

de la Bîrsești¹⁹⁰, cele de pe teritoriul R. P. Ungare¹⁹¹, al Ucrainei de vest, de sud sau centrale (din bazinul Niprului¹⁹²) și din regiunea Kubanului mijlociu începînd din ultima treime a sec. VI î.e.n.¹⁹³.

Ceramica descoperită în cimitirul „scitic” de la Ciumbud, destul de abundentă și variată este încă de aspect hallstattian pînă în cele mai mici amănunte. Toate formele își au originea în mediul local, întîlnite fiind în Hallstattul timpuriu sau mijlociu atît de pe teritoriul țării noastre, cît și al celor învecinate. Unele forme pot fi urmărite chiar pînă în epoca bronzului. Din analiza comparativă a ceramicii cimitirelor „scitice” din Transilvania rezultă o concluzie importantă: ea este relativ unitară față de ceramica altor complexe arheologice contemporane, păstrînd trăsături destul de primitive, „arhaice”, ca să zicem așa.

Vasele mari bitronconice aparținînd așa-numitului tip „Villanova”, precum și străchinile cu buza arcuită în interior, sînt răspîndite pe un spațiu atît de mare, încît forma lor de bază nu poate fi considerată caracteristică pentru o anumită regiune sau o anumită populație. „Urnele” de acest tip „Villanova” se întîlnesc în perioada respectivă în România, Bulgaria, bazinul Tisei (în Ungaria), sudul Slovaciei și în U.R.S.S., în apusul Ucrainei (în Podolia de vest), dar, probabil și în Basarabia unde pînă acum asemenea forme nu ne sînt cunoscute. Ceștile cu o toartă înaltă, prevăzută sau nu cu o proeminență în formă de buton, sînt răspîndite deopotrivă în România, în aria culturilor Kuștanovice și Wysocko, în Podolia de vest, părțile centrale ale Ucrainei, în bazinul Tisei, precum și în culturile hallstattiene din Italia centrală¹⁹⁴. Toate aceste recipiente au fost studiate în mod amănunțit de I. H. Crișan, fiind arătate și rădăcinile locale, autohtone, ale acestei ceramicii, și dezvoltarea ei ulterioară¹⁹⁵. Nu este cazul să mai repetăm diferitele aspecte ale problemei; în cele ce urmează aruncăm o privire și asupra legăturilor care există, fără îndoială, între ceramica grosolană a perioadei scitice din Transilvania și ceramica provenită pe de o parte din bazinul Niprului, pe de alta din regiunea Kubanului. În aceste teritorii, așa cum s-a arătat în partea a

¹⁹⁰ Seb. Morintz, în *Materiale*, III, 1957, p. 224; VI, 1959, p. 232, 234.

¹⁹¹ A. Bottyán, în *RégFüz*, nr. 1, 1955, p. 37—38, 42.

¹⁹² Cf. B. N. Grakov, *O работе степной скифской экспедиции*, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 133—134.

¹⁹³ N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 245 și nota 3.

¹⁹⁴ Cf. I. Lengyel, *Beiträge zur Ursprungsfrage der Kuștanovice-Kultur*, în *FoArch*, XII, 1960, p. 61—69; M. Dušek, *Regiunile carpato-dunărene și Slovacia în Hallstattul tîrziu*, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 283—284.

¹⁹⁵ Este necesar să subliniem însă că bitronconicitatea vaselor este un fenomen care nu apare numai în diferite culturi ale Europei centrale, iradiînd în multe regiuni învecinate, ci ea apare mult mai devreme, încă din a doua jumătate a epocii bronzului în cadrul culturii „srubnice” (este vorba de așa-zisa „späten Balkengraberkultur”), cf. A. V. Arțihovski, *Введение в археологию*, ed. III, Moskva, 1947, p. 63—64. „...Ceramica srubnică toată este cu fundul plat și împarte în două varietăți, ambele egal răspîndite: 1. vase cu muchii ascuțite, adică compuse din două conuri trunchiate unite prin baze, obișnuit ornamentate pe jumătatea de sus printr-un decor sculptat din triunghiuri, romburi sau zig-zaguri trasate; 2. vasele de tipul borcanelor, aproape de formă cilindrică lipsite de ornament...”

doua a studiului nostru, din punctul de vedere al ritului de înmormîntare se pot constata multe analogii cu mormintele de la noi. Analogiile privesc atît perioada prescitică (cum au arătat, pe bună dreptate, Seb. Morintz referitor la unele legături importante între cultura Bielogrudovka și complexul de la Bîrsești¹⁹⁶ și, în mod independent, alți cercetători¹⁹⁷), cît și perioadei scitice (referitor la care I. H. Crișan ne-a atras mai nou atenția, punînd în discuție anumite categorii ale antichităților din perioada despre care este vorba, descoperite în cimitirele și așezarea de la st. Ust-Labinskaia din bazinul mijlociu al Kubanului^{197a}).

Să trecem acum puțin mai amănunțit în revistă ceramica descoperită în bazinul Kubanului și în nordul munților Caucaz pe baza sintezei făcute de cercetătorul sovietic N. V. Anfimov¹⁹⁸. Predominante în inventarul seliștelor, gorodiștelor și cimitirelor *plane* sînt și acolo vasele de lut. Ele sînt caracterizate ca și la noi, prin aceea că sînt lucrate cu mîna, dintr-o pastă cenușiu-brună, uneori aproape neagră, conținînd pietricele sau cioburi pisate. Suprafața exterioară a vaselor este netezită și adeseori lustruită. Pe unele vase există un ornament geometric incrustat sub formă de triunghiuri hașurate¹⁹⁹. Aceste vase aparțin tipului timpuriu de ceramică lustruită scitică și aici lipsesc cu desăvîrșire vasele grecești importate, care se descopere *numai* în curganele Kubanului din sec. VI î.e.n.

Vasele sînt reprezentate prin următoarele tipuri: oale mari în formă de pară (care înlocuiesc vasele mari bitronconice din cimitirele noastre „scitice”), ulcele cu și fără torți, străchini, cești („cupe” sau „căușe”), cu toartă supraînălțată și oale simple. Oalele piriforme pînă la 50 cm înălțime au un gît destul de înalt, cilindric, buza răsfrîntă în afară. Pe pereții unora din ele există *proeminențe în formă de mamele*. Cu toate dimensiunile mari ale vaselor, pereții lor sînt relativ subțiri. Suprafața exterioară este totdeauna bine lustruită. Se întîlnesc și oale cu pereții mai drepți, cu buza îngustă și puțin răsfrîntă în afară. Sub buză este dispus un ornament realizat prin „pișcături”.

Fragmentele de ulcele sînt puține; în general, ele aparțin unor exemplare mici, cu buza ușor răsfrîntă în afară și cu suprafața exterioară lustruită.

Fragmentele de străchini provin de la piese de mărime mijlocie cu marginea ușor îndoită spre interior, cu suprafața lustruită și, uneori, cu o mică proeminență conică imediat sub buză. O formă caracteristică a perioadei scitice timpurii sînt „cupele” (=ceștile) cu toarta supraînălțată, bifurcată la capăt, și cu un ornament (deobicei triunghiuri) incrustat. (Notăm aici că o ceașcă cu toarta supraînălțată bifurcată, nepublicată, provine din cimitirul din perioada scitică de la Uioara de Sus din săpătura

¹⁹⁶ Cf. în *Materiale*, III, 1957, p. 223—224; V, 1959, p. 359—360.

¹⁹⁷ I. Lengyel, în *FolArch*, XII, 1960, p. 61—69; M. Dušek, în *ArchMold*, II—III, 1964, p. 283—284.

^{197a} În *OmD*, p. 123—124.

¹⁹⁸ În *SA*, XI, 1949, p. 245 și urm.

¹⁹⁹ Această ornamentație seamănă mult cu decorurile constatate în legătură cu ceramica de tip Basarabi de la noi, dataată îndeobște în Hallstatt C.

lui I. Kovács²⁰⁰). Cîteva asemenea vase au fost întîlnite, de exemplu, și în stratul inferior (cel mai vechi: sec. VI—V î.e.n.) al așezării fortificate de la st. Ust-Labinskaia.

Am descris mai pe larg materialul ceramic de la st. Ust-Labinskaia pentru a releva analogiile sugestive cu ceramica mormintelor noastre „scitice”. Asemenea analogii apar însă și în alte descoperiri din Kuban, legate, prin ritul de înmormîntare și prin inventar, de aspectul Ust-Labinskaia: Mozdok²⁰¹, Nalcik²⁰², st. Nesterovskaia²⁰³, Isti-su²⁰⁴ etc. Dintre acestea, sînt deosebit de importante pentru noi mormintele de la Mozdok, în care s-au descoperit multe vase mari, bitronconice, cu proeminente-apucători, de caracter „protovillanovian”.

Legătura cu ceramica perioadei scitice din Transilvania noi o putem urmări și pe vasele perioadei prescitice²⁰⁵ dar mai ales pe ceramica din curganele scitice, așezările întărite și cenușarele (золяники) Ucrainei. În compunerea acestui grup de ceramică neagră lustruită, intră oale de dimensiuni mari, deosebindu-se printr-un gît înalt, vase mari de formă bitronconică, terminate printr-o buză răsfrîntă, vase nu prea mari, bogat ornamentate, cu un corp sferic și gît cilindric, cu buza larg răsfrîntă, căni și străchini mari, căni cu picior și, în sfîrșit, cești (cupe, căușe) cu toarta supraînnălțată. Torți există și la alte vase, uneori ele terminîndu-se printr-o ramificare, amintind coarnele. Pe vasele de acest gen se întîlnesc ornamente în relief sub formă de valuri, proeminente sau umflături. Multe sînt acoperite cu un ornament geometric încrustat, umplut cu o pastă albă din var²⁰⁶. Analogiile ne duc, așa dar, și spre regiunile noastre, dar și spre Kuban.

Problema ceramicii epocii scitice este foarte complexă. În cele arătate mai sus, am atras atenția asupra unor laturi ale chestiunii atît de controversate, care pînă acum n-au fost luate deloc în considerare sau erau atinse doar, într-o măsură foarte redusă. Sîntem departe de a le rezolva într-un mod satisfăcător. Totuși, trebuie să remarcăm anumite similitudini vădite, care în viitor vor necesita o studiere mai atentă și amănun-

²⁰⁰ Material inedit în MuzIstCluj, nr. inv. de săpătură 34.

²⁰¹ B. B. Piotrovski, A. A. Iessen, *Моздокский могильник*, Leningrad, 1940, tabelul III, nr. 1—2, pl. VII. Vezi încă: Gy. Gazdapusztai, *Beziehungen zwischen den präsytischen Kulturen des Karpätenbeckens und des Nordkaukasus*. (*Beiträge zum sogenannten Kimmerierproblem*), în *ActaAntArh*, tom. V, 1963, p. 27; idem, *Zusammenhänge der Kulturen der Ungarischen Tiefebene und des Nordkaukasus in der Skythenzeit*, în *ActaAntArh*, VIII, 1965, p. 108—109, 114.

²⁰² A. A. Iessen, *Северо-кавказские сосуды с изображением оленя*, în *SGAIMK*, 1931/2, p. 14—18.

²⁰³ E. I. Krupnov, *Археологические памятники Ассинского ущелья*, în *Trudî GIM*, fasc. XII, 1941, p. 157 și urm. — Această lucrare o cunosc numai din studiul lui N. V. Anfimov; idem, în *Trudî GIM*, XVII, 1948, p. 17—35.

²⁰⁴ A. P. Kruglov, în *VDI*, 1938/3 (4), p. 250; O. A. Artamonova-Poltavțeva, în *SA*, XIV, 1950, p. 61—69.

²⁰⁵ A. I. Terenojkin, *Скифская Днепровская правобережная экспедиция*, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 117—125; B. N. Grakov, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 131—136.

²⁰⁶ A. A. Spișin, *Курганы скифов пахарей*, în *IAK*, fasc. 65, 1918, p. 100; N.E. Makarenko, *La civilisation des Scythes et Hallstatt*, în *ESA*, V, 1930, p. 22—48; A. A. Potapov, *Inkrustierte Keramik von Belsk*, în *ESA*, IV, 1929, p. 162—168.

țită. Cu toată asemănarea apropiată a unor tipuri izolate de vase din toate trei grupele discutate (Kuban, Ucraina, Transilvania), ceramica cimitirelor „scitice” din Transilvania își are trăsăturile sale locale²⁰⁷, care nu se repetă nici în ceramica nordcaucaziană, nici în cea ucraineană. Ea are un aspect destul de arhaic și modest, pe de o parte față de apogeul atins pe la sfârșitul epocii bronzului, precum și în etapele A—C ale Hallstattului, pe de altă parte față de grupele contemporane Balta Verde, Gogoșu, Ferigele și Bîrsești, mai departe ceramica bazinului Niprului și cea a Kubanului. Constatăm atare situație, dar, deocamdată nu o putem explica în mod satisfăcător.

Descoperirea ceramicii relativ omogene ca tip, pe o suprafață mare, din Transcaucazia pînă în Europa centrală nu presupune neapărat un grup de triburi înrudite. Are absolută dreptate A. A. Iessen cînd socotește că fiecare dintre grupele izolate de ceramică „... reprezintă o producție compusă independent pe bază locală, iar asemănarea între ele trebuie să fie explicată, pe de o parte prin dezvoltarea convergentă a producției ceramice, în condiții economice și tehnice asemănătoare, iar pe de alta, prin existența relațiilor intertribale...” care în perioada scitică au cuprins teritorii imense.

Unelte și arme. 1. *Cuțite.* În afară de cîteva fragmente de metal, greu determinabile, în cimitirul „scitic” de la Ciumbrud nu s-a găsit decît o singură lamă de fier. Cuțitul are lama arcuită spre interior (fig. 8/36). Plăselele, probabil de lemn sau de os, se prindeau de partea metalică prin nituri de fier. Cuțitul era lucrat cu ciocanul și este puternic mîncat de rugină. Asemenea piese sînt considerate, în general, comune și caracteristice pentru perioada hallstattiană. Exemplarul nostru aparține grupului de cuțite scurte²⁰⁸. Faptul că în mormîntul „scitic” de la Șaroș-Sonde lama cuțitului s-a descoperit pe latura dreaptă a bazi-nului, justifică părerea lui I. H. Crișan, că această piesă, probabil, a fost purtată la briu.

Față de afirmația că aceste cuțite s-ar încadra perfect în mediul hallstattian din Europa centrală, I. Kovács a atras atenția²⁰⁹ asupra faptului că exemplarele găsite la Tîrgu Mureș (între totul analoage cu cel din cimitirul de la Ciumbrud), cu o singură curbura ușoară, și *cu vîrful în jos* au mai multe afinități cu cuțitele cu mînere de os aflate înургanele

²⁰⁷ În legătură cu această problemă, între altele cf. P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 6—7; I. Kovács, în *DolgCluj*, VI, 1915, p. 275—278; V. Pârvan, *Getica*, p. 420—430; N. Fettich, *A garcsinovói szkíta lelet. Der skythische Fund von Gartschinowo*, în *ArchHung*, XV, Budapest, 1934, p. 39, 41; M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 201; idem, *Újabb szkíta leletek Nagyenyed környékéről. Neuere skythische Funde aus der Umgebung von Nagyenyed*, în *KözlCluj*, II, 1942, p. 225; D. Popescu, *Sciții în Transilvania*, în *Transilvania*, 74/3—4, 1943, (extras), p. 17; Á. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 13—42; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 18—21, 41—82; M. Párducz, în *Tezele de dizertație*, p. 5—7.

²⁰⁸ După părerea lui Á. Bottyán, (în *RégFüz*, 1, 1955, p. 43—45) *akinakes*-ul cu un singur tăis s-ar fi dezvoltat din grupul cuțitelor lungi, părere pe care, cel puțin momentan, trebuie s-o privim cu o oarecare rezervă.

²⁰⁹ I. Kovács, în *DolgCluj*, VI, 1915, p. 273.

de la Smiela, decît cu cele hallstattiene central-europene, la care curbura este dublă, vîrfurile fiind îndreptate în sus²¹⁰, iar lama nu e prinsă de mîner cu nituri, ci este bătută, înfiptă în mîner²¹¹.

Cuțite similare au fost descoperite în cimitirele de la Tîrgu Mureș²¹², Cristești²¹³, Gîmbaș și Aiud²¹⁴, Teiuș²¹⁵, Deva-Șoimuș²¹⁶, Șaroș-Sonde²¹⁷, dar și în cimitirele de la Bîrsești²¹⁸ și Ferigele²¹⁹ din teritoriile extracarpătice ale țării noastre; piese aproape identice au fost aflate și în cimitirele Csanytelek, Künszentmárton-„Jaksor“, Szentes-„Vekerzug“²²⁰, Mezsés și Muhi-pusztá²²¹, Tápiószéle²²² (în R. P. Ungară), Vel'ka Maňa²²³ etc. Exemplare asemănătoare cuțitelor noastre care, de altfel, cum am precizat, se deosebesc de cele de tip „hallstattian“ (descoperite, de pildă, în cimitirul de la Balta Verde și Gogoșu)²²⁴ sînt cunoscute, de exemplu, din grupurile de morminte de la Lugovo²²⁵ și Isti-su²²⁶, ambele datate în sec. VI—V î.e.n.

2. *Vîrfurile de săgeți*. Printre arme, vîrfurile de săgeți ocupă, numeric, locul de frunte. Vîrfurile de săgeți din bronz de diferite tipuri în trei muchii sînt elemente obișnuite ale inventarelor funerare scitice. Aripioarele la toate vîrfurile de săgeți sînt bine reliefate și ascuțite. Cele de os în patru muchii sînt mai rare, iar relativ foarte rare sînt cele

²¹⁰ Cf. de pildă, J. Hampel, *op. cit.*, vol. I, pl. XVI, nr. 1, 3, 6—7.

²¹¹ J. R. Aspelin, *Muinaisjäännöksiä suomen suvun asumus-aloilta. I. Kiviaika ja pronssiaika. Antiquités du Nord Finno-Ougrien. I. Âges de la pierre et du bronze*, vol. III, Helsinki, 1878, p. 208, nr. 949—950; S. V. Kiselev, *Древняя история Южной Сибири*, în *MIA*, 9, Moskva-Leningrad, 1949, p. 139, pl. XXIII, nr. 4—7, 9—13; despre cuțitele de tip central-europene cf. de pildă cuțitul de la Rupea; vezi V. Pârvan, *Getica*, p. 484, fig. 328.

²¹² I. Kovács, în *Dolgozások*, VI, 1915, p. 261, 262, fig. 30, nr. 12, p. 265, vezi și p. 273.

²¹³ I. H. Crișan, în *ActaMN*, II, 1965, p. 61, fig. 12, nr. 12.

²¹⁴ În *ESA*, XI, 1937, p. 178, p. 171, fig. 2, nr. 2.

²¹⁵ K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 803, fig. 11, nr. 13.

²¹⁶ O. Floca, în *Sargetia*, I, 1937, p. 60, fig. 6, p. 63.

²¹⁷ I. H. Crișan, în *ActMed*, 3, 1955—1956, p. 53, 55, nr. 2, pl. I, 23 b.

²¹⁸ S. Morintz, în *Materiale*, V, 1959, p. 358.

²¹⁹ Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 363; idem, *Ferigele*, p. 62, pl. XVIII, nr. 15—16, tipul A₂.

²²⁰ G. Csallány, M. Párducz, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 82, 92, 98, 110, pl. XXXII, nr. 5.

²²¹ A. Leszih, în *FolArch*, I—II, 1939, p. 79, 86, pl. IV, nr. 24; p. 73, 82, pl. III, nr. 27.

²²² M. Párducz, în *ActArchBp*, XVIII, 1966, pl. XII, nr. 14, 28, pl. XIX, nr. 1, 30, pl. XXXIX, 29, pl. XLV, nr. 1, pl. L, nr. 6, pl. LII, nr. 5, pl. LIX, nr. 4, 12, pl. LXIV, nr. 20, pl. LXV, nr. 1, 6.

²²³ B. Benadik, în *AR*, 5, 1953, p. 672, 718, fig. 303.

²²⁴ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1954, p. 324, fig. 53, nr. 3, p. 330, fig. 60, nr. 1, p. 333, fig. 61, nr. 1—2, p. 336, fig. 64, p. 348, fig. 78, p. 363, fig. 93, nr. 2, 5, p. 370, fig. 100, nr. 1, p. 386, fig. 126, nr. 1—2, p. 412, fig. 3, p. 416, fig. 139, nr. 3, p. 419, fig. 143, nr. 1, p. 441, fig. 165, nr. 3, p. 442, fig. 167, nr. 167, p. 454, fig. 182, nr. 6, 11.

²²⁵ E. I. Krupnov, *Новые данные по археологии Северного Кавказа*, în *SA*, X/3, 1958, p. 3, fig. 7, nr. 4.

²²⁶ O. Artamonova-Poltavtseva, în *SA*, XIV, 1950, p. 48, fig. 19 (din mormintele 7—8, 15, 17).

de fier. Vîrfuri de săgeți din bronz, similare celor de la Ciumbrud se cunosc din mormintele de la Archita, Cristești, Deva, Jidvei, Murgești, Posmuș, Proștea Mică, Teiuș, Tîrgu Mureș etc.²²⁷.

Morminte în care s-au descoperit vîrfuri de săgeți de bronz în trei muchii, în asociație cu vîrfuri de săgeți din os se cunosc de la Aiud, Blaj, Gîmbaș. Cele două locuri, în afara Ciumbrudului, unde s-au aflat pînă acum morminte în care vîrfurile de săgeți din bronz erau împreună cu cele de os și cele de fier sînt Lopadea Nouă (din imediata vecinătate) și Șaroș-Sonde²²⁸.

Tot aici trebuie să amintim un obiect în formă de elice (fig. 8/7), avînd analogii în cimitirele de la Gîmbaș, Proștea Mică și Satu Nou²²⁹. Asemenea piese aparțineau, fără îndoială, unor săgeți, poate cu utilizări speciale²³⁰.

Vîrfurile de săgeți din bronz în două muchii, de diferite dimensiuni și variante, în formă de frunză de salcie etc. fac parte dintr-un tip bine cunoscut, ca și cele în trei muchii de altfel, pe un spațiu imens, de la munții Altai²³¹ pînă în Alpi²³², și din Turkestanul sovietic²³³ pînă în Asia

²²⁷ I. H. Crișan, în *ActMed*, 3, 1955—1956, p. 64—68.

²²⁸ În legătură cu enumerarea acestora vezi: I. H. Crișan, în *ActMed*, 3, 1955—1956, p. 57, precum și p. 65—68, cu toată bibliografia citată acolo, inclusiv fig. 1.

²²⁹ Elicele de la Gîmbaș se află în MuzIstCluj, inv. nr. III. 8891, III. 8896; despre piesa de la Proștea Mică: P. Reinecke, în *ArchErt*, XVII, 1897, p. 16, fig. 5; M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 175, fig. 13 g; în legătură cu exemplarul de la Rodbav, cf. P. Reinecke, în *ArchErt*, XVII, 1897, p. 17; pentru elicele de la Satul Nou vezi: B. Mitrea, *Un cimitir geto-dacic în sud-vestul Dobrogei*, în *OmD*, p. 409—410, fig. 1, nr. 3, p. 412.

²³⁰ Pentru analogii etnografice, deși îndepărtate din punct de vedere geografic cf.: *Древности Минусинского Музея. Памятники металлических эпохь Атлась*, Tomsk, 1886, pl. XV—XVI; G. Buschan, *Völkerkunde*, vol. II, Berlin, f.a. p. 338; A. F. Medvedev, *Татаро-монгольские наконечники стрел в восточной Европе*, în SA, 1966/2, p. 50—60, p. 1—5; V. J. Tolmačev, *Chinesische Bogenpfeile aus der Zeit Da-Tsiu-Dynastie*, în *ESA*, XI, 1937, p. 159—165, fig. 1, nr. 8, 12, 26. Menționăm totodată că vîrfurile de săgeți de la Gîmbaș, cu elice, care provin din materialul săpăturilor din 1913, executate de M. Roska, fac parte din patrimoniul MuzIstCluj, fiind înregistrate sub nr. inv. III. 8868 și III. 8889—8891. Primul a fost găsit lîngă femurul stîng al scheletului nr. XVIII, iar celelalte două piese tot lîngă femurul stîng al scheletului din mormintul nr. XX. În inventare sînt trecute greșit ca „pandantive de bronz”. Exemplarul de la Proștea Mică are aripioare puțin mai bine arcuite decît al nostru. Cf. V. Părvan, *Getica*, p. 365; M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 174, 175, fig. 13 g.

²³¹ Pentru împrejurimile Munților Altai (perioada Tagar, sec. VIII—II î.e.n.) vezi: S. V. Kiselev, în *MIA*, nr. 9, 1949, pl. X, nr. 7, 10 etc.

²³² P. Reinecke, în *ArchErt*, XVII, 1897, p. 3—4; idem, *Eine dreikantige Bronzepfeilspitze aus Oberfranken, in Germania*, XXV, 1941, p. 82—85; H. Schmidt, *Archaeological excavations in Anau and old Merv*, în R. Pumpelly, *Explorations in Turkestan, Expedition of 1904, Prehistoric civilisations of Anau*, Washington, 1908, p. 183—186; T. Sulimirski, op. cit., p. 110—111, pl. IV—V, VIII—IX, XI; idem, *Die Skythen in Mittel- und Westeuropa, in Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, p. 793—799.

²³³ H. Schmidt, în R. Pumpelly, *Explorations in Turkestan*, p. 183—186; S. P. Tolstov, *По следам древнехорезмийской цивилизации*, Moskva—Leningrad, 1948, p. 92, fig. 21, nr. 6, p. 109, fig. 23, nr. 1 din cadrul culturii K'ang-kiü.

Mică²³⁴, încă din perioada prescitică. Ele sînt bine datate în complexele arheologice din care fac parte. În general, se poate spune că majoritatea acestora se datează în sec. VII—VI. Aşa, de pildă, vîrfurile de săgeată în două muchii cu „cîrlig” (fig. 8/19—20, 27) care provin din mormîntul nr. VI au analogii foarte apropiate cu cele găsite în curganul nr. 406 de la Goriacevo, cu cele din curganul nr. 487 de la Jurovka, şi cele din curganul de la Lenkovţi²³⁵. Din regiunea Kobanului iarăşi se cunosc o serie de analogii timpurii²³⁶.

Vîrfurile de săgeţi de bronz în trei muchii, piramidale (fig. 8/21-22, 28-29) au analogii foarte apropiate în cele din curganul nr. 406 de la Coriacevo, din curganul de la Lenkovţi²³⁷. Starşaia Moghila (toate din sec. VII—VI î.e.n.) şi în unele exemplare cunoscute din regiunea Kobanului²³⁸.

Săgeţile scitice cele mai vechi, tip în care se încadrează, în general, cele din Transilvania şi, în special, cele de la Ciumbrud, sînt cu dulie, plate, adeseori asimetrice (vezi fig. 8/19-20), în mod frecvent cu un „spin” pe dulie. Către sec. VI—V î.e.n. aceste vîrfuri de săgeţi arhaice sînt înlocuite de altele care vor predomina pînă tîrziu peste tot. Ele sînt în trei muchii (vezi fig. 8/21-22, 28-29), uneori cu faţetele plate, dar cel mai des cu faţetele concave şi cu muchiile proeminente (fig. 8/23-26). Acestea predomină în atare perioadă de la Marea Mediterană, unde sînt multe în Grecia, pînă în Siberia, unde sînt multe pe Ienisei. Zeci de mii de asemenea săgeţi s-au găsit în curgane; multe dune de pe Nipru, Volga, Ienisei şi Amu-Daria sînt presărate cu mici vîrfuri de săgeţi din bronz. Forme de turnat s-au găsit însă foarte puţine: una la Olbia şi trei în Ural, lângă Celiabinsk²³⁹. Ca şi săgeţile arhaice plate, săgeţile de tip mai nou, „cla-

²³⁴ E. F. Schmidt, *Anatolia trough the Ages (Alishar-Hüyük)*, 1938, p. 138, fig. 196, săgeţi scitice de tipuri timpurii din săpăturile stratului nr. V.

²³⁵ A. I. Meliukova, *Вооружение скифов*, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, Moskva, 1964, p. 17—18, pl. VI A, nr. 1; Z, nr. 2—4; I, nr. 1 etc.

²³⁶ S. Gallus, T. Horváth, în *DissPann*, ser. II, nr. 9, pl. LXXVIII, nr. 6 etc.

²³⁷ A. I. Meliukova, în *ASSSR*, D, 1—4, 1964, p. 17—18, pl. 6 A, nr. 4—5; I, nr. 8; O, nr. 20.

²³⁸ S. Gallus, T. Horváth, în *DissPann*, ser. II, nr. 9, pl. LXXVII, nr. 67. — Pentru analogii de pe cursul mijlociu al Volgăi şi din Siberia de Vest, cf. J. R. Aspelin, *op. cit.*, vol. I, Helsinki—Pietari—Paris, 1877, p. 62, nr. 256—258, 261, 263—265; pentru analogii din regiunea Poltava, din curganul de la Popovka, vezi: B. Pósta, *Régészeti tanulmányok az Oroszföldön. Archaeologische Studien auf russischem Boden*, part. II, Budapest—Leipzig, 1905, în *Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása. Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy*, vol. II, p. 464—469, fig. 259 şi din aşezarea deschisă de la Pojarnaia Balka II, acest exemplar fiind datat în sec. VII—VI î.e.n. (cf. I. I. Liapuşkin, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 123—124; idem, în *MIA*, 104, 1961, p. 125, fig. 66; A. A. Iessen, *Некоторые памятники VIII—VII вв. до н.э. на Среднем Кавказе*, în *VSSA*, p. 115, fig. 3, p. 116, fig. 4; V. A. Ilinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în *VSSA*, p. 178, fig. 111, p. 180, fig. IV, p. 182, fig. V; B. B. Piotrovski, *Ванское царство (Урарту)*, Moskva, 1959, fig. 79, 84.).

²³⁹ Cf. A. V. Arţihovski, *Введение ...*, p. 97—98; idem, *Основы археологии*, Moskva, 1955, p. 113—114; A. I. Meliukova în *ASSSR* fasc. D, 1—4, 1964, p. 14—23, fig. 1, pl. 6—7.

sice“, au dulie și, adeseori, „spini“. Într-o fază și mai târzie dulia dispare, baza găurită a săgeții prinzându-se direct pe lemn²⁴⁰.

Rezumînd cele arătate în legătură cu problema vîrfurilor de săgeți, trebuie precizate următoarele: a) în cimitirul „scitic“ de la Ciumbrud sînt prezente atît vîrfuri de săgeți din os, cît și cele de bronz arhaice (plate) sau „clasice“ (în trei muchii) cu dulie.

b) În schimb, lipsesc din cimitirul nostru vîrfurile, tot în trei muchii, însă fără manșon tubular, care sînt prezente deopotrivă în cimitirul de la Birsești și în cimitirele din cîmpia Tisei și din Slovacia de sud, împrejurare care subliniază și ea aspectul arhaic al descoperirilor „scitice“ de la Ciumbrud.

3. *Akinakes*-ul de fier (fig. 7) din mormîntul nr. II, care se caracterizează prin minerul terminat printr-o bară orizontală și prin profilarea în trei (?) caneluri a minerului, la care se adaugă obișnuita gardă cordiformă, este de un tip destul de răspîndit în regiunile carpato-dunărene²⁴¹.

²⁴⁰ Cf. P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 3; A. V. Arțihovski, *Введение...*, p. 98; idem, *Основы...*, p. 113—114; A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 23—32, pl. 8—9 și fig. 1.

²⁴¹ Pentru analogii din Transilvania, cf. I. H. Crișan, în *OmD*, p. 118—120; N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 39—40. Piese enumerate și bibliografia citată în aceste două studii ne scutesc de reluări. Pentru analogii din complexele de la Birsești și Ferigele, cf. S. Morintz, în *Materiale*, V, 1959, p. 358, fig. 6; VII, [1961], p. 201, fig. 2, p. 203, fig. 3; Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 363—364, 368, fig. 5 și fig. 6, nr. 8; idem, *Ferigele*, p. 58—61, pl. XV, nr. 2; pl. XVI nr. 2, tipul A₁. Pentru analogii din Cîmpia Tisei și din Ungaria de nord, cf. A. Bottyán, în *RégFüz*, nr. 1, 1955, p. 45—46, pl. IV, nr. 1; pl. V, nr. 1, 2, 5, pl. VI, nr. 11, pl. VII, nr. 6; M. Párducz, în *ActArchBp*, XVIII, 1966, pl. LII, nr. 10, pl. LXV, nr. 3 a—b; pentru Slovacia de sud, cf. M. Dušek, în *ArchMold*, II—III, 1964, p. 285; pentru Podolia de vest, cf. T. Suliminski, *op. cit.*, p. 111, pl. IX, nr. 6, pl. XI, nr. 1 r; pentru analogii mai noi, mai îndepărtate, din Caucaz, cf. E. I. Krupnov, în *SA*, 1958/3, p. 102, fig. 6, nr. 1—3; din curganele cimitirului de la Lugovo, cf. B. V. Tetohov, *Раскопки тлийского могильника в 1960 г.*, în *SA*, 1963/1, p. 168, fig. 4, nr. 4, p. 169, fig. 5, nr. 2. În legătură cu cimitirul de la Tli trebuie menționat că pumnalele de fier au fost găsite împreună cu pumnale de bronz, marcînd, probabil, o fază de trecere de la folosirea *akinakes*-urilor de bronz la cele de fier. *Akinakes*-urile scitice provenind din regiunea pontică aproape fără nici o excepție au două tășuri. Cele cu un singur tăș alcătuiesc un cerc aparte, după cum a constatat încă W. Ginters (*Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, în *Vorgeschichtliche Forschungen*, fasc. II/1, Berlin, 1928, p. 23—33; M. Dušek, *Die thrakoskythische Periode in der Slowakei*, în *SLA*, IX/1—2, p. 162). În legătură cu acestea, mai trebuie menționat că *akinakes*-urile cu un singur tăș sînt cunoscute în nordul Caucazului începînd din sec. VI î.e.n., iar cele cu două tășuri ca și *akinakes*-urile cu un singur tăș apar în mormintele tracie din Bulgaria (M. Mircev, *Раннотракийскат некропол при Равна, Варненско*, în *Arheologija-Sofia*, II/1, 1960, p. 30, fig. 30.) În perfectă concordanță cu cele observate de M. Dušek (în *ArchMold*, II—III, 1964, p. 285), credem că „...este mai probabil că pumnalele de acest tip, făcînd abstracție (eventual!) de acelea de factură locală cu un singur tăș, provin la noi din regiunile răsăritene...“. Observația lui W. Ginters (*op. cit.*, p. 28 și urm.) acceptată și amplificată de A. Bottyán (în *RégFüz*, 1, 1955, p. 44—45), în privința modificării tipului „vechi“ (cu două tășuri), în tipul „nou“, cel cu un tăș, pe baza unor influențe locale care și-au avut efectul la sfîrșitul perioadei hallstattiene, dar mai degrabă în perioada Latène, concretizat în cadrul grupului scitic din cîmpia Tisei, de unde ar fi pătruns spre răsărit, adică spre Transilvania, prin valea Mure-

Cele mai multe analogii însă, le întâlnim, pe de o parte, în Podolia de vest și în bazinul Niprului, pe de altă parte în Caucazul de nord și bazinul râului Kuban, pumnalele de bronz din Asia centrală sovietică și cele din Siberia, avînd altă formă, puțin schimbată față de exemplarele noastre²⁴².

Pumnalul din mormîntul nr. II de la Ciumbrud își găsește deci perfecte analogii în cadrul culturii materiale scitice din Transilvania sau din altă parte și se datează în sec. VI—V î.e.n.

4. Cele două *topoare duble de fier* de tipul „tîrnăcop”²⁴³, dintre care unul s-a aflat într-o stare destul de rea, în mormîntul nr. II (fig. 8/37), iar celălalt, în stare de conservare mult mai bună, provine dintr-un mormînt distrus, sînt și ele bine cunoscute din diferite descoperiri de pe teritoriul Transilvaniei. Exemplare asemănătoare s-au găsit în grupurile de morminte de la Aiud-„Cinegetelek”²⁴⁴-parcul orașului²⁴⁵, Gîmbaș²⁴⁶, Deva-Șoimuș²⁴⁷ și Cristești²⁴⁸.

șului, nu mai poate să stea în picioare, deoarece materialul scitic din Ardeal este cu cel puțin o jumătate de secol mai vechi față de cel din Cimpia Tisei, cum afirmă însuși Á. Bottyán (*op. cit.*, p. 72—75. Cf. încă M. Párducz, *Tezele de disertație*, p. 10). În privința analizei cauzelor acestei modificări, susnumiții, poate, au dreptate. Pe cînd *akinakes*-ul adevărat de tip scito-persan, în esență este un pumnal, o armă de împuns, varianta cu un singur tăiș mai degrabă e un fel de cuțit, o armă de tăiat (asemănător *falcatei* celtice). Această schimbare radicală denotă, probabil, modificarea felului de luptă. Cf. încă N. Fettich, în *ArchHung*, XV, 1934, p. 37—40.

²⁴² Cf. de pildă: J. R. Aspelin, *op. cit.*, vol. I, p. 52—53, nr. 164—179, p. 108, nr. 416—419, p. 119, nr. 501—504; S. V. Kiselev, în *MIA*, 9, 1949, p. 137, pl. XXII, nr. 3, pl. XXV, nr. 1—9, pl. XXIX, nr. 6 etc. În legătură cu perioada de timp foarte lungă de folosire și cu răspîndirea *akinakes*-ului, cf.: P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 2; idem, *Die skythischen Alterthümer im mittleren Europa*, în *ZfEthn*, XXVIII, 1896, p. 16—19 și 36; idem, *Ueber einige Beziehungen der Alterthümer China's zu denen des skythisch-sibirischen Völkerkreises*, în *ZfEthn*, XXIX, 1897, p. 154—155. În privința purtării pumnalelor avem cîteva exemple atît de la noi din țară, cît și de pe teritoriul Uniunii Sovietice. Între acestea amintim statuia de la Stupina (com. Crucea, r. Hirșova, reg. Dobrogea), cea de la Sibioara, din România, cele de la Ternovka, Kalinovka etc. din U.R.S.S. Cf. V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive din Dobrogea*, în *SCIV*, IV/3—4, 1953, p. 709—720; A. D. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în *SCIV*, IX/1—2, 1958, p. 291—299; idem, *În legătură cu statuile „scitice”*, în *SCIV*, IX/2, 1960, p. 383—389, cu un tabel sinoptic și cu o hartă de răspîndire foarte instructivă. Cf. încă: A. I. Meliukova, *Каменная фигура скифо-война* în *KS*, XLVIII, 1952, p. 125—128, fig. 39.

²⁴³ Privitor la caracterul acestor arme (—unelte ?), vezi și P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 3—4; G. Nagy, *Skytha leletek*, în *ArchÉrt*, XXXIII, 1913, p. 316—318; V. Pârvan, *Getica*, p. 363 și urm.; A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 65—68, pl. 21.

²⁴⁴ P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 18—19; K. Herepey, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 64—65, 66.

²⁴⁵ K. Herepey, în *ArchÉrt*, XVIII, 1898, p. 267, 268; idem, în *AFM*, II/1, p. 71 (din mormîntul nr. 8).

²⁴⁶ M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 178 (din mormîntul nr. I, dezvelit de J. Bodrogi).

²⁴⁷ O. Floca, în *Sargetia*, I, 1937, p. 60.

²⁴⁸ I. H. Crișan, în *ActaMN*, II, 1965, p. 61, 62 (din mormîntul nr. 9).

Topoarele noastre duble de fier au un tăiș îngust, iar celălalt braț, fără tăiș, este puțin rotunjit la vîrf, orificiul din mijloc, pentru coadă, e foarte ușor oval. Analogiile din zona extracarpatică sînt extrem de reduse ca număr: doar în mormîntul movilei nr. XVII de la Bîrsești a ieșit la lumină un exemplar mai mult sau mai puțin similar²⁴⁹. Restul topoarelor din cimitirele de incinerare ale acestei perioade sînt de cu totul alt tip²⁵⁰. Toporul specific grupelor Bîrsești și Ferigele este toporul de fier cu două tăișuri (bipen). Acest tip de secure se întîlnește în depozitul de bronzuri de la Bălvănești (HC)²⁵¹, în așezarea întărită de la Teleac²⁵², iar la Gogoșu²⁵³ și Orăștie apare cu fibule-ochelari, în complexe din sec. VI—V î.e.n. Pe cînd toporul de fier cu un singur tăiș este întîlnit la traci, dar și la sciți, toporul cu două tăișuri este specific numai pentru traci.

Dacă din cimitirele de la Bîrsești și Ferigele lipsesc topoarele de fier asemănătoare celor găsite în mormintele din Transilvania, ele se cunosc într-un număr relativ mare în grupurile de morminte din Cîmpia Tisei și din partea nordică, deluroasă a Ungariei. Astfel, de exemplu, ele sînt prezente în cimitirele scitice de la Csanytelek²⁵⁴, Nagyhalász-, „Homoktanya”, Nyíregyháza—Pazonyi-utca, Szentes-, „Vekerzug”²⁵⁵, Muhi-pusztá, Tiszakeszi, Meszes²⁵⁶, Piliny, Homokterenyé-, „Kerekdomb”, Szanda²⁵⁷, Tápiósztele²⁵⁸ etc.

Deși ca formă generală topoarele de luptă descoperite în grupurile scitice din Podolia de vest²⁵⁹, din bazinul Niprului²⁶⁰, regiunea Kubanului și regiunea Volgăi²⁶¹, precum și din Siberia de sud²⁶² amintesc de exem-

²⁴⁹ S. Morintz, în *Materiale*, VI, 1959, p. 234—235.

²⁵⁰ S. Morintz, în *Materiale*, V, 1959, p. 358, fig. 5; VI, 1959, p. 234—235 (fig. 4); Al. Vulpe, *Ferigele*, p. 62—63, pl. XIX.

²⁵¹ M. Rusu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 199.

²⁵² K. Horedt, I. Berciu, Al. Popa, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 357. Vezi și nota 63.

²⁵³ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 423, fig. 147, nr. 1.

²⁵⁴ G. Csallány, M. Párducz, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 84, 92, 101, 110 (din mormîntul nr. 19).

²⁵⁵ M. Párducz, în *ActaArchBp*, II, 1952, p. 155, pl. LXVI, fig. 5—6, pl. LXVII, nr. 1—2, pl. LXVIII, nr. 5; IV, 1964, pl. V, nr. 4 a-b.

²⁵⁶ A. Leszih, în *FolArch*, I—II, 1939, p. 74, 83, p. 79, 85—86, pl. IV, nr. 18, p. 79, 86, pl. IV, nr. 20, 27, 29 (mormintele nr. 1—3).

²⁵⁷ P. Patay, în *FolArch*, VII, 1955, p. 67, nr. 98—99, pl. XVI, nr. 6—7, p. 68, nr. 3, 9, pl. XII, XIV.

²⁵⁸ M. Párducz, în *ActaArchBp*, XVIII, 1966, pl. LII, nr. 10.

²⁵⁹ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 111, pl. IX, nr. 6 (din curganul nr. 1 de la Dupliska), pl. XI, nr. 1 r (de la Nowosiółka—Grzymalowska).

²⁶⁰ E. H. Minns, *op. cit.*, p. 72; M. Ebert, în *RLV*, vol. XIII, p. 66, pl. XXXIX A, f; V. A. Illinska, *Скифски сокури. Скифские топоры*, în *Arheologhiia-Kiev*, XII, 1961, p. 27—52, mai ales p. 32, fig. 3, p. 33, fig. 4, p. 37, fig. 6, p. 39, fig. 7; A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 65—68, pl. 21; cf. și P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 3—4.

²⁶¹ J. R. Aspelin, *op. cit.*, vol. I, p. 58, nr. 218—228, p. 60, nr. 240—242 (în cimitirul de la Anańino există în două exemplare asemănătoare celor de la noi, cf. p. 108, nr. 412).

²⁶² S. V. Kiselev, în *MIA*, nr. 9, 1949, p. 141, pl. XXIV.

plarele provenite din Transilvania, ele prezintă și numeroase deosebiri: sînt mai dezvoltate ca formă, chiar ornamentate, de multe ori, în stil animalier. Singurul exemplar mai apropiat din punct de vedere tipologic este un topor de fier aflat în mormîntul nr. 93 al cimitirului de la Tli, din Caucazul de nord, datat în secolul VIII—VI î.e.n.²⁶³.

Pe baza celor constatate, pare, deci, a se contura un grup aparte de topoare de fier cu două brațe, dar cu un singur tăiș, care se întinde numai în Transilvania și în Cîmpia Tisei, respectiv în regiunea deluroasă a Ungariei de nord, cu toate că, fără îndoială, există un decalaj de timp între materialele arheologice scitice ale acestor două teritorii.

5. În cadrul cimitirului „scitic” de la Ciumbrud s-a găsit doar un singur *vîrf de lance* (vezi fig. 5/2), și anume: în mormîntul cu cenușa împrăștiată. El avea 387 mm lungime, 40 mm lățime maximă. Piesa avea o formă elegantă, asemănătoare frunzei de salcie, cu o nervură mediană. Fiind lenticulară în secțiune, aparține tipului mai vechi al acestor arme.

Apariția vîrfurilor de lance, de diferite tipuri, în complexe scitice, este un lucru destul de frecvent în Transilvania. Ajunge să amintim, ca analogii mai reprezentative, doar piesele din grupurile de morminte de la Murgești²⁶⁴, Gîmbaș²⁶⁵, Aiud²⁶⁶, Lopadea Nouă²⁶⁷, Jidvei²⁶⁸, Blaj²⁶⁹, Teiuș²⁷⁰, Frata²⁷¹ și Batoș²⁷². Vîrfuri de lance similare au fost descoperite și în cimitirele de incinerare tumulare de la Ferigele²⁷³ și Balta Verde²⁷⁴. Lăncile sînt reprezentate relativ slab în materialul arheologic provenit din Cîmpia Tisei și din Ungaria de nord. În cele 112 morminte dezvelite sistematic, doar în patru au fost găsite astfel de arme de fier²⁷⁵. În schimb, în mormîntul nr. 8 de la Szentes-„Vekerzûg” au ieșit la iveală două

²⁶³ B. V. Tehov, în *SA*, 1963/1, p. 169, fig. 5, nr. 1. Pentru cronologia acestor descoperiri, cf. A. A. Iessen, *К хронологии „больших кубанских курганов”*, în *SA*, XII, 1950, p. 157—200, mai ales tabelul sinoptic de pe pagina 199. Remarcăm aici că toporul de luptă este reprezentat pe „kamennaia baba” de la Sibioara (reg. Dobrogea) pe latura stîngă a personajului, împreună cu *akîna kes* (cf. A. D. Alexandrescu, în *SCIV*, IX/2, 1958, p. 292; XI/2, 1960, p. 384, fig. 1). Cf. încă N. G. Elaghina, *Скифские антропоморфные стелы Николаевского Музея*, în *SA*, 1959/2, p. 187 și urm.

²⁶⁴ K. Herepey, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 63.

²⁶⁵ M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 178 (din mormîntul nr. I săpat de I. Bodrogi. M. Roska este de părere că lancea e de factură celtică); idem, în *KözlCluj*, II, 1942, p. 224 pomeneste încă două exemplare.

²⁶⁶ K. Herepey, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 328.

²⁶⁷ M. Roska, în *KözlCluj*, II, 1942, p. 224.

²⁶⁸ P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 18.

²⁶⁹ M. Moga, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 77.

²⁷⁰ K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 802, fig. 11, nr. 6 (din mormîntul nr. 6).

²⁷¹ N. Vlăsa, *Două noi morminte scitice din Transilvania*, în *OmD*, p. 551—552.

²⁷² Idem, în *OmD*, p. 553.

²⁷³ Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 368; idem, *Ferigele*, p. 64—65, pl. XX.

²⁷⁴ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 394—395. [La Gogoșu (*op. cit.*, p. 457) sînt prezente exemplare de un tip mai tirziu].

²⁷⁵ A. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 47—48; M. Párducz, în *ActArchBp*, XVIII, 1966, pl. XI, nr. 7 (mormîntul nr. 3), pl. XVII, nr. 1 (mormîntul nr. 30), pl. XVII, nr. 2—3 (mormîntul nr. 74), pl. LXXII, nr. 6 (mormîntul nr. 460).

exemplare²⁷⁶. Alte piese sînt cunoscute din cimitirele de la Piliny, Nagylóc²⁷⁷, Künszentmárton-, Jaksor²⁷⁸.

Cu toate că lăncile, în general, sînt considerate „mai puțin caracteristice” culturii scitice, aceste arme nu lipsesc nici din descoperirile de pe teritoriul de sud al Uniunii Sovietice. Ele sînt prezente, în complexele arheologice din Podolia de vest²⁷⁹, din bazinul Niprului²⁸⁰, dar și din regiunea Kubanului, respectiv a Caucazului de nord²⁸¹. Lăncile, ca de altfel și securile erau folosite mai ales de populațiile din regiunile de silvo-stepă.

Studierea detaliată a armamentului scitic este deosebit de importantă nu numai pentru cunoașterea modului cum se ducea războiul, a culturii materiale și a structurii social-economice a sciților și a triburilor învecinate, dar și pentru datarea exactă a complexelor arheologice. Bazele armamentului scitic trebuie căutate în epoca tîrzie a bronzului. Primele tipuri de arme, care au servit drept prototip unor forme scitice arhaice, au apărut pe teritoriul de la nordul Mării Negre în a doua jumătate a secolului al VIII-lea, începutul secolului al VII-lea î.e.n. Armamentul scitic, cu trăsăturile sale caracteristice, s-a format abia la sfîrșitul secolului al VII-lea, fierul înlocuind definitiv bronzul în confecționarea uneltelor și armelor. Schimbările survenite în economie sînt însoțite de importante restructurări pe plan social: începuturile descompunerii orînduirii gentilice, apariția proprietății private, transformarea războiului în principală sursă de îmbogățire²⁸².

6. În legătură cu ascuțirea uneltelor și, mai ales, a armelor de fier apar în mormintele nederanjate anterior (nr. X, XI și XV), *cute* de șist nisipos (fig. 8/35) sau piatră de rîu, însă neperforate la un capăt pentru atîrnare

²⁷⁶ G. Csallány, M. Párducz, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 89, 107, pl. XLVI, nr. 5; idem, în *ActaArchBp*, VI, 1955, pl. XIII, nr. 4, (mormîntul nr. 135).

²⁷⁷ P. Patay, în *FolArch*, VII, 1955, p. 67, pl. XV, nr. 1—3, p. 69, nr. 14, pl. XVI, nr. 9; p. 71 (cu bibliografie).

²⁷⁸ G. Csallány, M. Párducz, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 87, 104.

²⁷⁹ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 111, pl. IV, nr. 2 b (din curganul nr. 5 de la Bratyszwów), pl. V, nr. 1 d (din curganul nr. 2 de la Bratyszwów), pl. IX, nr. 3—5 (din curganul nr. II de la Horodnica, pow. Kopyczyńce, cista nr. II/B de la Rakówkat, din curganul nr. I de la Iwachnowce).

²⁸⁰ Cf. între altele sinteza de A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 11—12, 35—45, pl. 2, nr. 1—4 (din perioada prescitică: de la Loevți, Butenki; Endja-Bulgaria de nord), perioada scitică: pl. 12, nr. 5—14 (de pe malul rîului Tașlık, curganele nr. 454, 489, 491 de la Makeievka, curganul nr. 406, de la Goriacevo, curganul nr. 8 de la Lihacevka, curganul Starșaia Moghila, curganul nr. 502 de la Brovarki, curganul nr. 400 de la Jurovka, curganul de la Kelermes etc. etc. pl. 13—14).

²⁸¹ Cf. de exemplu B. V. Tehov, în *SA*, 1963/1, p. 170—171, fig. 6, nr. 1 (din mormîntul nr. 68 al cimitirului de la Tli, datat în sec. VIII—VII î.e.n.); N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 245, 251—252 (un exemplar din cimitirul de la st. Ust-Labinskaia); O. A. Artamonova-Poltavțeva, în *SA*, XIV, 1950, p. 49, fig. 20, nr. 1—2 (din mormintele nr. 17 și 3 de la Isti-su); E. I. Krupnov, în *SA*, 1958, p. 3, p. 103, fig. 7, nr. 1—3 (diferite tipuri din cimitirul de la Lugovo).

²⁸² A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 9—13, vezi și p. 79—80.

(poate pe curea) ca în alte părți. Astfel de pietre de ascuțit neperforate au mai fost aflate în cimitirele de la Tîrgu Mureș²⁸³, Gîmbaș²⁸⁴, Ferigele²⁸⁵. În tumulul II de la Balta Verde²⁸⁶ a fost găsită o cute, perforată la un capăt. Ascuțitoare de piatră se întîlnesc deseori și în mormintele din Cîmpia Tisei; ele au o formă lunguiață, fiind în cele mai multe cazuri perforate pentru atîrnare²⁸⁷. Plăci netede perforate pentru ascuțit se întîlnesc atît în curganele scitice ucrainene, cît și în cele de pe Kuban, pe partea superioară ele fiind acoperite uneori cu plăci subțiri de aur²⁸⁸. În 12 inhumări ale cimitirului de la st. Ust-Labinskaia s-au găsit pietricele de rîu, plăci plate de ascuțit, ceea ce, după părerea lui N. V. Anfimov²⁸⁹ este un semnalment caracteristic al inhumărilor timpurii. Astfel de cute se cunosc și din cimitirul de la Isti-su²⁹⁰, dar și mai departe, pînă în Siberia, de pildă în curganul de la Vavilovo (împrejurimile orașului Semipalatinsk²⁹¹), exemplarul găsit aici fiind și el perforat la capătul de sus.

7. Între uneltele de fiecare zi trebuie să amintim și *prîsnelele* conice, descoperite în mormintele nr. III și XIV ale cimitirului de la Ciumbrud; ele sînt de factură grosolană (fig. 9/1—2). Prezența lor în morminte arată existența unei industrii casnice. Peste tot, ele sînt aflate exclusiv în morminte de femei și au fost semnalate atît în cimitirele din Cîmpia Tisei²⁹², cît și în unele din așezările și cimitirele din bazinul Niprului²⁹³ și din regiunea Kubanului (st. Kostromskaia), respectiv a Caucazului de nord²⁹⁴. În schimb, ele lipsesc din cimitirele de la Balta Verde și Gogoșu, la fel ca și din cele din Podolia de vest.

ȘT. FERENCZI

²⁸³ I. Kovács, în *DoljCluj*, VI, 1915, p. 258, 259.

²⁸⁴ M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 176.

²⁸⁵ Al. Vulpe, în *Materiale*, VII, [1961], p. 221; idem, *Ferigele*, p. 74, pl. XXVI, nr. 14—15.

²⁸⁶ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 395, fig. 53, nr. 1.

²⁸⁷ Á. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 50, pl. XI, nr. 16; pl. XXXIII, nr. 1. pl. XXXIV, nr. 11, p. 15—16.

²⁸⁸ M. Ebert, în *RLV*, vol. XIII, 1929, pl. 32 B/b; cf. și T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 111—112, pl. V, nr. 1 e-f.

²⁸⁹ În *SA*, XI, 1949, p. 251, p. 253.

²⁹⁰ O. A. Artamonova-Poltavțeva, în *SA*, XIV, 1950, p. 48, fig. 19, nr. 12 (din mormîntul nr. 18).

²⁹¹ S. V. Kiselev, *Алтай в скифские время*, în *VDI*, 1947/2, p. 168, fig. 8, nr. 16.

²⁹² Á. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 53, pl. III, nr. 25, pl. V, nr. 13—14; pl. VI, nr. 2, 6, 17 etc.

²⁹³ E. O. Petrovska, în *Arheologhiia-Kiev*, XVI, 1964, p. 177. În cele mai multe cazuri sînt mai frumoase decît ale noastre, frumos ornamentate.

²⁹⁴ E. I. Krupnov, *Северокавказская археологическая экспедиция*, în *KS*, XVII, 1947, p. 103, fig. 44, nr. 30 (din cimitirul de la st. Nesterovskaia); N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 251, 253, fig. 7, nr. 6, p. 254 (din cimitirul și așezarea de la st. Ust-Labinskaia, și exemplarele provenite de aici fiind ornamentate).

DER „SKYTHISCHE“ FRIEDHOF VON CIUMBRUD

3. Teil

Grabbeigaben

(Zusammenfassung)

Die Grabbeigaben können in mehrere Gruppen eingeteilt werden: Gegenstände aus gebranntem Ton, aus Metall (Eisen, Bronze) und aus Bein. Ausserdem müssen noch die Knochenreste der rituellen Fleischopfer, sowie die Muschelschalen, Schneckenhäuser und Realgarstückchen erwähnt werden. Im 3. Teil der vorliegenden Arbeit behandelt der Verfasser das Problem der Keramik, der Werkzeuge und Waffen.

Die Keramik stellt das häufigste Element der Grabbeigaben aus dem Friedhof von Ciumbrud dar. Sie gehört der primitiven Art an; sie ist porös, häufig brüchig, ausschliesslich handgearbeitet, ungleichmässig, meist sehr schlecht gebrannt und von rötlicher, gelblichbrauner oder grauer Farbe verschiedener Tönung bis zu schwarz. Der Ton ist grob gemengt und sogar mit zerstampften Scherben durchsetzt. Die kleineren Gefässe scheinen besser gearbeitet und gleichmässiger gebrannt zu sein, obzwar im Falle der konischen Tassen mit überhöhtem Henkel diese „Regel“ nicht immer zutrifft.

Zu besserer Übersicht teilt der Verfasser die Gefässe in sechs Gruppen ein, von denen er die ersten vier als die wichtigsten ansieht, da sie für die Grabinventare dieses Zeitabschnitts spezifisch sind.

1. Grosse kegelstumpfförmige Gefässe (Abb. 11/5; 14/4,5; 12). 2. Grosse birnenförmige Gefässe (Abb. 11/7). 3. Kegelstumpfförmige Tassen mit überhöhtem Henkel. 4. Schüsseln. 5. Einfache Töpfe (doppelkonische Töpfchen, zylindrische oder fassförmige Gefässe (Abb. 14/1; 11/1—2). 6. Flache Schüsseln mit ausladendem Rand.

Die reichen und mannigfaltigen Gefässfunde sind bis in die kleinsten Einheiten noch hallstattzeitlich. Die vergleichende Untersuchung der Keramik aus den „skythischen“ Friedhöfen Siebenbürgens ergibt ihre verhältnismässige Gleichartigkeit mit primitiven, archaischen Merkmalen. Trotz der grossen Ähnlichkeit der Gefässtypen aus drei grossen Gebieten (Kuban, Ukraine, Siebenbürgen), hat die Keramik der siebenbürgischen „skythischen“ Friedhöfe lokale Eigenheiten, die sich weder in der nordkaukasischen, noch in der ukrainischen Tonware wiederholen.

Das Vorhandensein einer typologisch verhältnismässig gleichartigen Keramik auf einem grossen Gebiet, von Transkaukasien bis Mitteleuropa, setzt nicht unbedingt eine Gruppe verwandter Stämme voraus.

Werkzeuge und Waffen. Im „skythischen“ Friedhof von Ciumbrud wurden folgende Bronze- und Eisengegenstände gefunden: 1. *Eisenmesser* mit nach innen gebogener Klinge (Abb. 8/36). 2. *Pfeilspitzen*. Verschiedene Typen von Bronzepfeilspitzen (zweikantige, in Form eines Weidenblattes, unsymmetrische und symmetrische, mit „Dorn“ (Abb. 8/19—20); dreikantige, pyramidenförmig oder mit konkaven Fläichen und sichtbar vorstehenden, gutgeschliffenen Kanten (Abb. 8/21—22, 23, 26, 28—29, die letzteren gleichfalls mit Dorn, von archaischem und „klassischem“ Typus), vierkantige Pfeilspitzen aus Knochen und sehr selten aus Eisen unterstreichen den archaischen Aspekt der skythischen Funde von Ciumbrud und aus Siebenbürgen. 3. Der *Akinakes* aus dem Grab Nr. II von Ciumbrud (Abb. 7) findet genaue

Entsprechungen im Rahmen der skythischen materiellen Kultur aus Siebenbürgen oder von anderwärts und ist in das 6.-5. Jh.v.u.Z. anzusetzen. 4. Zwei eiserne *Streitärte* in Form von Spitzhauen mit einer Schneide gehören zu der Gruppe von Waffen, die nur in Siebenbürgen und der Theisesebene, bzw. im Hügelland Nordungarns verbreitet sind. 5. Eine *Lanzenspitze*. 6. *Schleifsteine* aus sandigem Schiefer (Abb. 8/36) oder Flusstein dienten zum Schärfen der Werkzeuge und besonders der Eisenwaffen; sie sind aber nicht — wie anderwärts — zum Aufhängen an einem Ende durchlocht. 7. Die kegelförmigen *Spinnwirtel* müssen unter der Geräten des täglichen Gebrauchs erwähnt werden. Sie sind plump ausgeführt (Abb. 9/1—2). Ihr Vorhandensein in Gräbern deutet auf das Bestehen einer Hausindustrie hin. Überall finden sie sich nur in Frauengräbern.

Analogien für die Grabinventare aus Ciumbrud finden sich auf einem weiten Gebiet, die nächsten Beziehungen weisen aber Funde vom Mittellauf des Dnjepr auf.

LEGIUNEA IIII FLAVIA LA NORDUL DUNĂRII ȘI APARTENENȚA BANATULUI ȘI OLTENIEI DE VEST LA PROVINCIA DACIA

Despre legiunea IIII Flavia, care făcea parte din armata Moesiei Superior, știm că, între anii 101 și 106, a luptat în războaiele lui Traian de cucerire a Daciei și după aceea s-a stabilit pe teritoriul dacic, ca trupă de ocupație, desfășurându-și activitatea pînă prin anii 118—119, cînd a fost retrasă de Hadrian la sud de Dunăre în vechea ei garnizoană de la Singidunum¹. Cît privește participarea activă la războaiele dacice, există, printre alte mărturii, și o inscripție în care se spune că un *praefectus castrorum* al acestei legiuni, C. Cesium Valens, a fost de două ori recompensat de împăratul Traian pentru meritele cîștigate în cursul campaniilor contra dacilor².

În timpul celor 18—19 ani de ședere la nordul Dunării, legiunea a lăsat numeroase urme, din care se cunosc acum inscripții pe piatră și numeroase stampile pe țigle și cărămizi, răspîndite în diferite locuri din Banat, Transilvania și Oltenia. În cele ce urmează, vom prezenta, în ordinea alfabetică a localităților, toate datele epigrafice despre această legiune cunoscute în ținuturile nord-dunărene, pentru ca, pe baza lor și a altor informații documentare existente în momentul de față, să formulăm unele constatări și concluzii care interesează primele două decenii din istoria militară și politico-administrativă a teritoriilor romane ce coincid în mare parte cu Banatul de astăzi.

¹ E. Ritterling, în RE, XII, col. 1540—1544. — Părerea lui Ritterling, după care legiunea ar fi fost mutată din Dacia prin anul 107, nu se poate susține. Cf., de pildă, V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 61 și 175; M. Macrea în *IstRom*, I, 1960, p. 371; C. Daicoviciu — D. Protase, în *ActaMN*, I, 1964, p. 174. De altminteri, în urma noilor descoperiri arheologico-epigrafice, articolul lui Ritterling despre prezența și activitatea leg. IIII Flavia în Dacia (RE, XII, col. 1544) este depășit sub raportul datelor documentare. Observația lui Ritterling (RE, XII, col. 1543 și 1544) că prescurtarea FF (= *Flavia felix*) se folosește cel mult pînă la începutul domniei lui Hadrian, iar după aceea este uzitată numai prescurtarea FL sau F (= *Flavia*), fără epitetul de *felix*, se confirmă integral și constituie un jalon cronologic sigur pentru datarea stampilelor și a unor inscripții aparținătoare acestei legiuni. De acest criteriu, valabil, ținem și noi seama în studiul de față. Despre urmele lăsate în Dacia de leg. IIII Flavia felix, a se vedea mențiunile lui N. Gostar, în *Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași (seria nouă), secțiunea III (Istorie)*, XI, 1965, p. 2 și articolul lui I. Glodariu, în *ActaMN*, III, 1966, p. 429—435.

² CIL, XI, 5696.

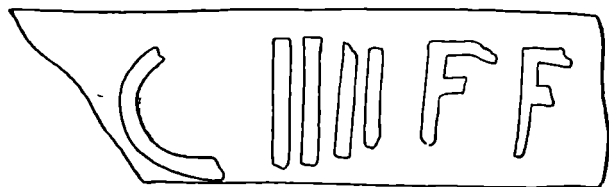

Fig. 1. — Stampilă pe țiglă. Locul de găsim necunoscut (Muz. Alba Iulia).

1. Alba Iulia (APVLVM), r. Alba, reg. Hunedoara

La Apulum se cunosc două inscripții care conțin date referitoare la legiunea IIII Flavia. În una este amintit *M. Ulp. Caius, praefectus legionum IIII Flaviae et XIII Gem(inae)*...³ iar în cealaltă (un altar votiv ridicat pentru sănătatea soției sale) este pomenit *L. Ulp. [B]assinus*, care, printre alte funcții administrative și religioase îndeplinite (decurio coloniae Apulensis, II vir coloniae Napocensis, flamen coloniae Drubetae etc.), era și *trib(unus) leg(ionis) IIII Fl(aviae)*⁴. După datele ce conțin, ambele inscripții se datează la sfârșitul sec. II sau la începutul sec. III, când legiunea era de mult la Singidunum și când cei doi comandanți se aflau transferați la legiunea XIII Gemina din Apulum.

În Muzeul din Alba Iulia există o țiglă purtând stampila [LE]G IIII FF, cu litere înalte de 1,5—1,6 cm, închise într-un cartuș dreptunghiular (fig. 1). Locul ei de descoperire nu se cunoaște, dar piesa a putut fi adusă aici de la Ulpia Traiana, în epoca modernă, mai cu seamă că acesta este unicul exemplar în Muzeul din Alba Iulia⁵.

Fără să mai vorbim de cele două inscripții, stampila nu poate constitui nici ea un indiciu demn de luat în considerare despre staționarea vreunui detașament din legiunea IIII Flavia la Apulum, unde îndată după cucerirea Daciei s-a stabilit definitiv legiunea XIII Gemina.

2. Aradul Nou (Orașul Arad), r. Arad, reg. Banat

Pe malul *sting* al Mureșului, cu prilejul săpării unei gropi de mormînt în cimitirul romano-catolic, în anul 1962, s-a găsit o cărămidă (fragmentară) cu stampila LEG IIII FF (fig. 2). Redate în relief, literele au înălțimea de 1,3—1,4 cm și sînt plasate într-un chenar, cu capetele (acum) rupte. Cărămida se află la Muzeul din Arad⁶.

3. Banatska Palanka (Palanca), R.S.F. Jugoslavia.

Printre alte stampile militare pe cărămizi, se menționează și stampila LEG IIII FF⁷.

4. Băile Herculane, r. Orșova, reg. Banat

Printre vestigiile de aici (și de la Mehadia) care se referă la diferite unități militare romane (legiunea V Macedonica, legiunea VII Claudia, legiunea XIII Gemina, coh. Hispanorum, coh. III Delmatarum) se semnalează și cărămizi ori țigle cu stampila LEG IIII FF, în chenar și cu litere reliefate. După Szilágyi, la construirea castrului de la Mehadia ar fi lucrat o vexilație din legiunea IIII Flavia.

Potrivit ultimelor cercetări făcute de profesorul M. Macrea, coh. VIII Raetorum a staționat mai întîi la Inlăceni, iar coh. III Delmatarum nu este documentată prin nimic la Mehadia în primele două decenii după cucerirea Daciei⁸.

³ CIL, III, 1201. Cf. și III, 1178 (Apulum, a. 211—222), unde este menționat *M. Ulp. Caius* ca centurion al leg. III Italica Antoniniana.

⁴ CIL, III, 14468.

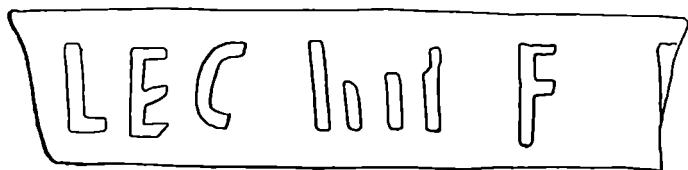
⁵ Datele despre stampilă și desenul, pe care-l reproducem după o fotografie, le avem de la I. Berciu (Alba Iulia). Vezi, însă, și J. Szilágyi, *Téglabélyegek*, p. 33, care, în mod nejustificat, spune că stampila este găsită la Apulum.

⁶ Informația și estampașul stampilei de la E. Dörner (Arad).

⁷ B. Milleker, *DélmRég*, II, 1899, p. 55.

⁸ CIL, III, 1631 și 8070 a; G. Téglás, în *TörtRégÉrt*, XXVIII, 1912, p. 10—26; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 27—28. Vezi și C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 176—178; M. Macrea, în *OmD*, p. 339—346.

Fig. 2. — Aradul Nou. Stam-pilă pe cărămidă (Muz. Arad).

5. *Berzovia*, or. Reșița, reg. Banat

Pe malul stîng al Bîrzavei, în vatra satului actual, se află un castru roman și resturile unei așezări civile. Urmele romane de aici sînt menționate încă de la sfîrșitul sec. XVIII. Pe teritoriul castrului și în apropierea lui, în cursul sec. XIX și la începutul secolului nostru, cu prilejul construirii de case și instalații gospodărești ori din săpături și răscoliri făcute de căutători de antichități, au ieșit mereu la lumină temelii de construcții (unele cu hypocaust) și diferite materiale arheologice romane: olărie, un opaiț cu ștampila FORTIS, un coif și un vultur de bronz cu o inscripție latină pe soclu, o statueta de lut și alta de bronz etc., precum și numeroase monede, între care unele imperiale, de bronz și argint, ce se înșiruie de la Nero pînă la Filip Arabul. Inscriptii pe piatră nu se cunosc, în schimb se semnalează multe cărămizi și țigle cu ștampila LEG IIII FF, găsite în și lîngă castru (fig. 3 și 4)⁹.

Totți cercetătorii din trecut au apreciat că ruinele și fortificația de aici reprezintă resturile așezării antice *Bersovia* (sau *Berzobis*) și ale unui castru roman. Dar primul care — ținînd seama de întinderea ruinelor, frecvența construcțiilor și a ștampilelor cu LEG IIII FF — a făcut precizarea, pe deplin confirmată acum, că în acest loc și-a avut lagărul legiunea IIII Flavia a fost G. Téglás¹⁰. În timpul din urmă, însă, unii cercetători au considerat că „la Berzovia avem mai degrabă o mare așezare civilă întărită cu ziduri” și un eventual „castellum pentru trupe în apropierea așezării civile”¹¹.

Primele săpături arheologice sistematice au fost efectuate la castru abia în anii 1962—1963 și 1965—1966¹². Pe temeiul acestor ultime cercetări, încă inedite, conexate cu descoperirile din trecut, s-au obținut date și aprecieri noi, mai sigure, privitoare la castru și la trupa care a stat aici. Astfel, s-a ajuns la concluzia că lagărul a fost construit, între cele două războaie purtate de Traian împotriva lui Decebal, de legiunea IIII Flavia și că el a constituit locul de garnizoană pentru o mare parte din efectivele acestei legiuni, foarte probabil pînă la retragerea ei în vechea reședință de la Singidunum. De formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 490 × 410 m (20 ha) și orientat cu lungimea în direcția est—vest, castrul are — ceea ce nu s-a știut pînă acum — incinta formată din val de pămînt cu șanț în față (fig. 7). El nu a fost reconstruit ulterior din piatră. Pe teren acum se văd bine și se pot urmări ușor, pe toată lungimea lor, laturile de nord și vest, iar cele de sud și est se păstrează mai proeminente numai pe anumite porțiuni. Totuși, ductul lor se poate stabili în întregime cu suficientă certitudine. Pe latura lungă de nord se observă clar locul unei porți, care, după poziția ei, nu poate fi decît

⁹ Pentru toate acestea, vezi Hoffinger, în *Neues Ungarisches Magazin* (Pressburg — Bratislava), II, 1792, p. 97—107; S. Ormos, în *ArchKözl*, VIII, 1871, p. 145—153; G. Téglás, în *ArchKözl*, XVII, 1897, p. 28—32; XXII, 1899, p. 104—106; *TörtRégÉrt*, XII, 1897, p. 81—83; *Klio*, XI, 1911, p. 506, 510 (= *AnnEp*, 1912, 477); B. Milleker, *op. cit.*, p. 87—93; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 7, 40, 63.

¹⁰ *ArchKözl*, XVII, 1897, p. 32.

¹¹ Articolul *Berzovia*, redactat de M. Macrea, în *Repertoriul arheologic al României* (ms.) și *IstRom*, I, 1960, p. 371, 372 și pl. XII (*Dacia romană*).

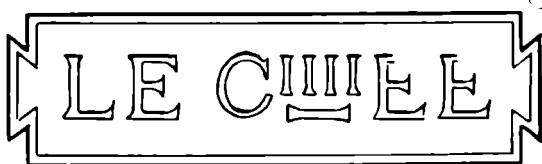
¹² Cercetările din 1962—63 (cîteva secțiuni pe latura de nord și sondaje la praetoriu, netrecute pe planul castrului dat de noi la fig. 6) au fost făcute de Marius Moga (Muzeul regional Timișoara) și Oct. Răuț (Muzeul orașenesc Reșița), iar cele din anii 1965—66 au fost conduse de subsemnatul, din încredințarea Institutului de istorie Cluj. La săpăturile din 1965, finanțate integral de Muzeul din Reșița, a participat și Volker Wollmann, directorul Muzeului reșițean.

1

LE CIIIIFF

2

3

Fig. 3. — Berzovia. Stampile pe țigle sau cărămizi (după G. Téglás, în ArchKözl, XXII 1899, p. 105—106 și în *Klio*, XI, 1911, p. 506).

Fig. 4. — Berzovia. Stampilă pe țiglă sau cărămidă (după J. Szilágyi, *Tégla-bélyegegek*, p. 40 și pl. II, 4 b).

porta principalis dextra, iar la mijlocul laturii scurte de vest se distinge locul altei porți, considerată de noi *porta praetoria* (fig. 6). Orientarea castrului era, deci, spre vest, către „barbaricum”, fapt indicat și de poziția praetoriului, care se dovedește a fi fost o clădire impunătoare, construită din piatră și acoperită cu țigle, ale cărei ruine, în forma unei ridicături de teren se găsesc în centrul lagărului (cu o ușoară deplasare spre est).

În săpăturile executate la praetoriu — atât în anii 1962—63, cât și în anii 1965—66 — s-au descoperit, împreună cu alte materiale romane, multe țigle cu stampila LEG IIII FF. Stampilele pe țigle și cărămizi cunoscute la Berzovia, atât cele găsite în trecut (fig. 3 și 4), cât și cele descoperite în săpăturile din 1962—1966 (fig. 5), prezintă opt variante. De regulă ele au literele (înalte de 1,3—2 cm) așezate într-un cartuș dreptunghiular și numai rareori într-o *tabula ansata*. În literatura mai veche se menționează, însă, și o stampilă fără chenar (fig. 3/2), variantă care nu a fost întâlnită în cursul ultimelor cercetări. Stampile *sigur* aparținătoare altui corp de trupă nu se cunosc pînă acum la Berzovia¹³ și nici urmele vreunui castru mai mic, care să fi funcționat, eventual, după plecarea legiunii. De aici rezultă că, în urma mutării legiunii la Singidunum, castrul nu a mai adăpostit altă unitate militară. El a căzut în părăsire, iar pe teritoriul lui — după cum putem conchide din seria monedelor ce continuă pînă spre mijlocul sec. III — s-a dezvoltat o așezare civilă, ale cărei proporții rămîn deocamdată obscure.

Demnă de relevat este și constatarea că, cel puțin pînă acum, în castru și în jurul lui nu s-au semnalat ori descoperit urme ale vechii localități dacice *Berzobis*,

¹³ Stampila „PCH” (J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 63 și pl. XIX, 289; N. Gostar, în *Arh Mold*, IV, 1966, p. 182) nu este sigur că a fost găsită la Berzovia și că are caracter *militar*, iar lecturile propuse de Szilágyi (*pedites cohortis Hispanorum*) și Gostar (*pedites Germanici* sau *Campestres*...) rămîn cu totul incerte.

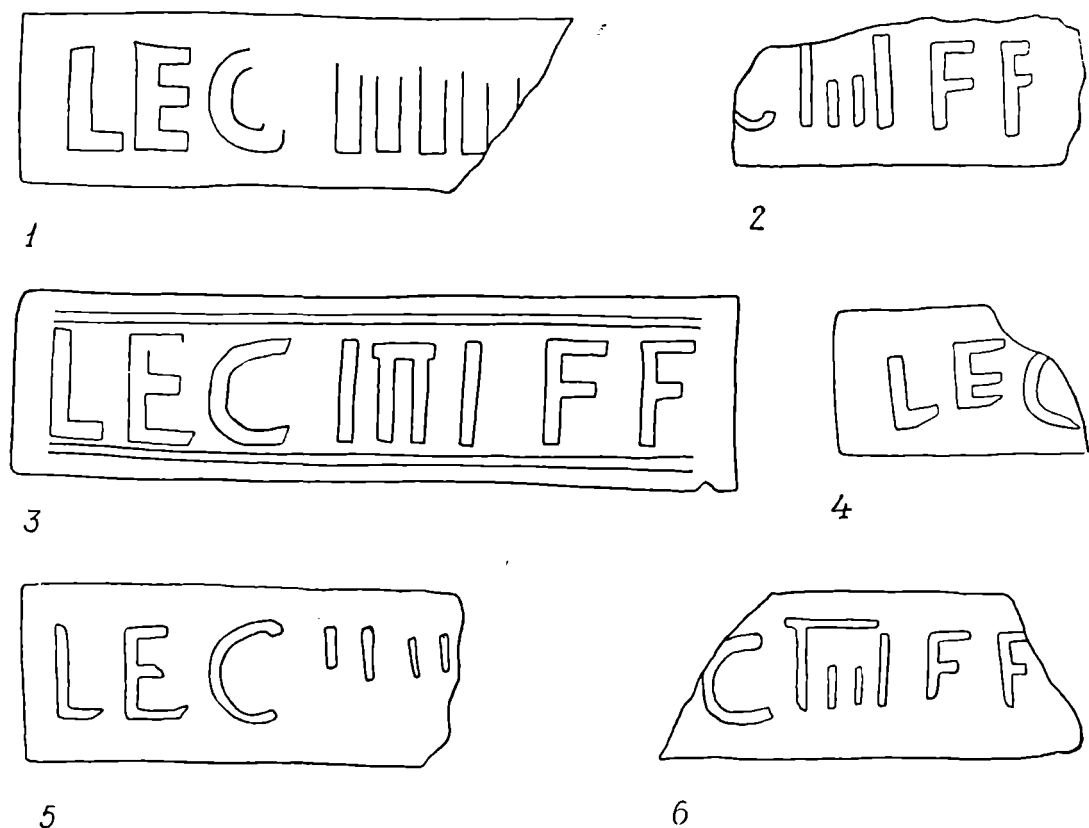

Fig. 5. — Berzovia. Stampile pe țigle descoperite în praetoriul castrului legiunii IIII Flavia felix (Muz. Reșița).

care — potrivit numeroaselor monede romane republicane descoperite și altor indicii documentare — era situată tot aici, dar nu pe locul ocupat de lagăr și așezarea civilă romană, ci undeva — nu prea departe — prin împrejurimi.

Așadar, la Berzovia, după cum arată ultimele cercetări, nu mai poate fi vorba numai de o mare așezare civilă sau de un castru mic de trupă auxiliară. Aici se află lagărul legiunii IIII Flavia felix, construit din val de pământ și șanț (fără zid de piatră ori cărămidă). Acesta este, la nordul Dunării, singurul castru de legiune precis identificat și delimitat, care poate fi atribuit *sigur* legiunii IIII Flavia felix¹⁴.

Câți ani au stat aici detașamentele legiunii, acum nu se poate spune precis, din lipsa unui material documentar cu putere de datare mai mare. Totuși, în eventualitatea confirmării sau infirmării viitoare, noi presupunem că lagărul de la Berzovia a durat *nu numai* pînă la încetarea războiului al doilea dacic, ci și după aceea, pînă la începutul domniei lui Hadrian inclusiv (a. 118—119).

6. Bocșa Română, or. Reșița, reg. Banat

Pe dealul „Cracul cu aur” au fost identificate urme de exploatare minieră romane. Aici s-au găsit diferite unelte de minerit (drugi de fier, icuri, sape, ciocane),

¹⁴ Cu privire la existența unui lagăr pentru o vexilație a legiunii la Sarmizegetusa romană, vezi mai jos, p. 59—60.

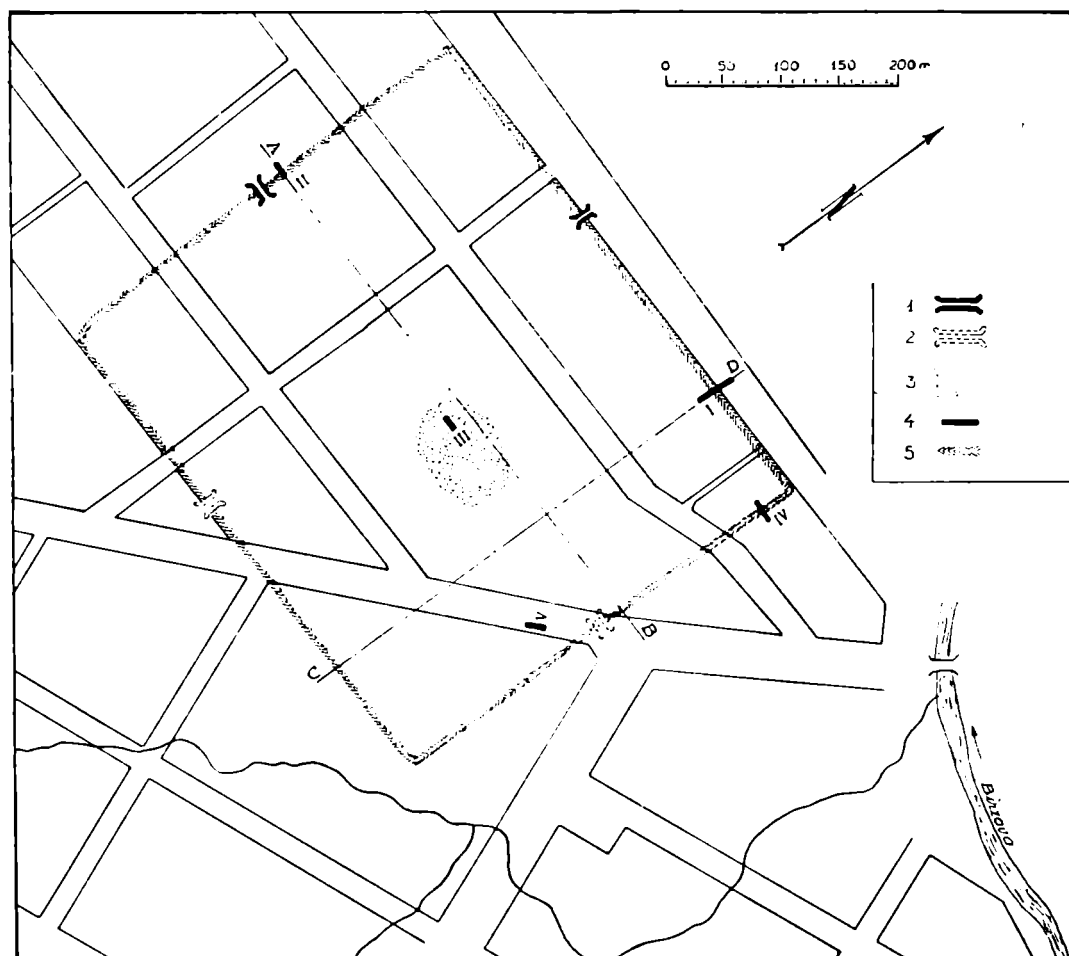

Fig. 6. — Berzovia. Planul castrului legiunii IIII Flavia felix. 1) Poartă vizibilă pe teren. 2) Poartă care astăzi nu se mai distinge pe teren. 3) Ruinele praetoriului. 4) Secțiuni făcute în 1965—1966. 5) Conturul castrului.

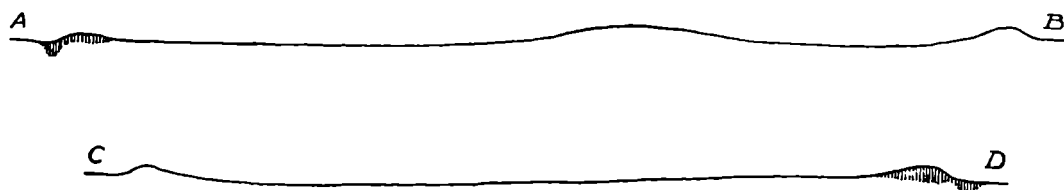
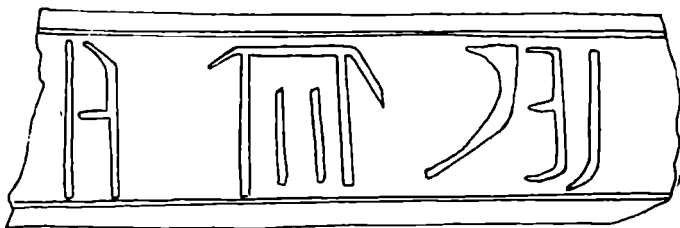

Fig. 7. — Berzovia. 1) Secțiune virtuală în lungul castrului (A — B) și elementele de fortificație constatate în săpături pe latura scurtă de vest (S. II). 2) Secțiune virtuală de-a curmezișul castrului (C — D) și elementele de fortificație constatate în săpături pe latura de nord (S.I).

Fig. 8. — Stampilă pe țiglă.
Locul de găsiere necunoscut (Muz.
Bistrița).

opaițe și alte obiecte, printre care se menționează și o cărămidă cu stampila LEG IIII FF, intrată în Muzeul din Timișoara¹⁵.

7. *Celeiu* (SVCIDAVA), r. Corabia, reg. Oltenia

Fragment de cărămidă, găsit într-o grămadă de dărămături din cetățuia romano-bizantină, purtând stampila intactă: LEG IIII F. Se păstrează în Muzeul din Corabia. Înalte de 2 cm și redată în relief, literele stampilei sînt plasate într-o *tabula ansata* (fig. 9). Aceasta este, deocamdată, singura atestare epigrafică despre prezența posibilă a unui detașament din legiunea IIII Flavia la Sucidava¹⁶.

8. *Denta*, r. Deta, reg. Banat

Din această localitate, unde unii istorici plasează „colonia Malva”, se citează și cărămizi cu stampila legiunii IIII Flavia, descoperite întimplător¹⁷. Întrucît amănuntele privitoare la felul stampilelor lipsesc, nu ne putem da seama, dacă pe stampilele respective legiunea purta și epitetul de *felix*, ceea ce este foarte probabil.

9. *Grădiștea Muncelului* (Sarmizegetusa dacică), r. Orăștie, reg. Hunedoara

În capitala statului liber dac (Sarmizegetusa regia) se cunosc multe și variate descoperiri de factură romană, care — cu excepția unor importuri din Imperiu, făcute în perioada premergătoare cuceririi Daciei — sînt datate, toate, *începînd cu și după anul 106*, dată care marchează prăbușirea puterii politice și militare a statului lui Decebal și întemeierea Provinciei traiane¹⁸.

Prezența efectivă și activitatea romanilor la Sarmizegetusa dacică, cucerită, o dovedesc incontestabil o sumedenie de lucruri: devastarea sanctuarelor dace și refacerea anumitor porțiuni din zidurile cetății, refolosirea de către romani a unor

¹⁵ G. Téglás, în *ArchÉrt*, XI, 1891, p. 61. După informațiile primite de la Marius Moga și Florin Medeleț, în Muzeul din Timișoara se află patru cărămizi cu această stampilă, dar numai la una se știe locul de proveniență: Pojejena de Sus (fig. 13). Pentru celelalte trei, locul descoperirii rămîne necunoscut, el nereieșind din inventarul Muzeului. S-ar putea, totuși, ca una din aceste stampile pe cărămidă să fie identică cu cea de la Bocșa, despre care există mențiunea expresă că a intrat în Muzeul timișorean.

¹⁶ D. Tudor, în *SCIV*, 17, 1966, p. 691 și fig. 2/4.

¹⁷ C. Gooss, în *AVSL*, XII, 1874, p. 163; B. Milleker, *op. cit.*, p. 20; C. Daicoviciu, în *Apulum*, I, 1942, p. 105—106 și 109. — Notăm că Téglás (*Századok*, 1915, p. 425) se îndoiește de faptul că la Denta s-ar fi găsit cărămizi cu stampila acestei legiuni.

¹⁸ Primul studiu sistematic asupra urmelor romane din zona Munților Orăștiei, bazat pe bibliografia arheologică mai veche, a fost publicat de M. Macrea, în *Sargetia*, II, 1941, p. 127—150. Concluziile la care autorul a ajuns atunci sînt deplin valabile și astăzi. O adunare integrală a vestigiilor romane din Sarmizegetusa dacică, cuprinzînd materiale cunoscute mai de mult, dar și descoperiri rezultate din campaniile arheologice conduse din 1950 înapoi de C. Daicoviciu, a publicat, cu interpretarea corespunzătoare, I. Glodariu, în *ActaMN*, II, 1965 p. 119—133. Rapoartele preliminare asupra săpăturilor din Munții Orăștiei au apărut în *SCIV*, I, 1950, p. 137—148; II, 1, 1951, p. 95—126; III, 1952, p. 281—310; IV, 1—2, 1953, p. 153—219; V, 1—2, 1954, p. 123—159; *Materiale*, III, 1957, p. 255—277; V, 1959, p. 379—401; VI, 1959, p. 379—401; VI, 1959, p. 331—358; VII [1961], p. 301—320; VIII, 1962, p. 463—476. Vezi, de asemenea, C. Daicoviciu și Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951.

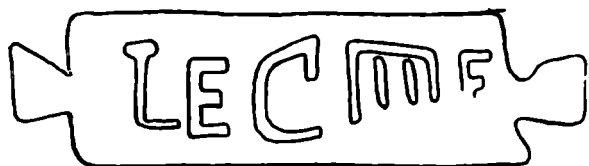

Fig. 9. — Celeiu (*Sucidava*). Stampilă pe cărămidă (după D. Tudor, în SCIV, 17, 1966, p. 595, fig. 2/4).

turnuri de pază și apărare dacice, existența unor urme de barăci militare romane, construirea unei instalații termale etc., la care se adaugă numeroase obiecte mărunte, materiale romane de construcție și monede — încă nedeterminate — despre care știm doar că sînt „din sec. II e.n.”¹⁹. Un loc de seamă între materialele arheologice romane de la Grădiștea Muncelului ocupă monumentele sculpturale (altare anepigrafe de marmură, andezit și porfir, lespezi de calcar sau plăci de marmură cu anumite reprezentări obișnuite în arta romană imperială) și cele epigrafice. Vestigiile romane descoperite atît în interiorul, cît și în afara zidurilor cetății dace de la Grădiște — excepție fac obiectele mai vechi de import — sînt puse de cercetători pe seama legiunii IIII Flavia felix, din care un puternic *detașament* a fost cantonat aici — precum se consideră în unanimitate²⁰ — abia după al doilea război dacic. Cîți ani a stat garnizoana romană la Grădiște, după încheierea războiului, nu se poate deocamdată preciza. În orice caz, staționarea ei aici a putut dura cel mult un deceniu. Determinarea monedelor găsite va oferi, probabil, detalii în această privință.

De la Grădiștea Muncelului există acum trei atestări epigrafice pe piatră (nici una pe țiglă ori cărămidă) ale legiunii IIII Flavia felix, care ne interesează în mod direct:

a) *Lespede de marmură* (ruptă în două părți inegale), descoperită în prima jumătate a veacului trecut, printre ruinele unei construcții, la distanță de 292 pași de la poarta răsăriteană a cetății. Ea a fost văzută de mai mulți cercetători, printre care M. J. Ackner²¹, A. Fodor²² și J. F. Neugebauer²³. De la Fodor și Neugebauer s-a păstrat — în afară de descriere și precizarea dimensiunilor — și cîte un desen făcut după piesa originală văzută la Grădiște. Cele două desene, singurele care se cunosc astăzi, nu diferă prea mult între ele, deosebirile reducîndu-se doar la cîteva mici detalii (vezi fig. 10/1 și 11). Piatra întreagă avea dimensiunile de 1,42×0,65 m (după Fodor) sau 1,10×0,55 (după Neugebauer) și în partea superioară, în sensul lungimii, se distingea o *tabula ansata*, iar dedesubt două capete umane așezate simetric: unul de bărbat, cu păr lung, barbă și mustați (în stînga), iar celălalt de femeie purtînd părul pieptănat cu cărare. Greșit afirmă C. Gooss²⁴ că ambele capete erau cu barbă. În interiorul *tabulei ansate*, redată în relief, se află orînduite săbii curbe, pumnale lungi și scurte, iar la extremități cîte o rozetă.

¹⁹ I. Glodariu, în *op. cit.*, p. 124.

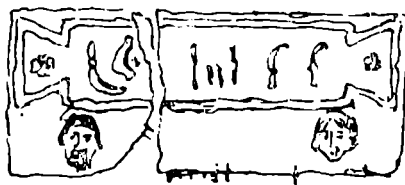
²⁰ O ușoară rezervă a manifestat, la un moment dat, numai M. Macrea, în *op. cit.*, p. 142 cu nota 60, cînd presupunea că — potrivit știrii din Cassius Dio, LXVIII, 9, 7 — garnizoana romană, în speță un detașament din leg. IIII Flavia, a fost lăsată de Traian în Sarmizegetusa dacică (*regia*), nu în cea romană din valea Hațegului. Vezi, însă, C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 225, nota 1; ACMIT, IV, 1932—1938, p. 357, *TransAnt*, p. 86—89, unde se arată că Sarmizegetusa dacică a fost cucerită de romani în al doilea război (105—106), iar Sarmizegetusa în care spune Cassius Dio că s-a stabilit garnizoana romană este cea din cîmpia Hațegului.

²¹ AVSL, I, 1843, nr. 2, p. 22; *ArchÉrt*, XXXVI, 1916, p. 22.

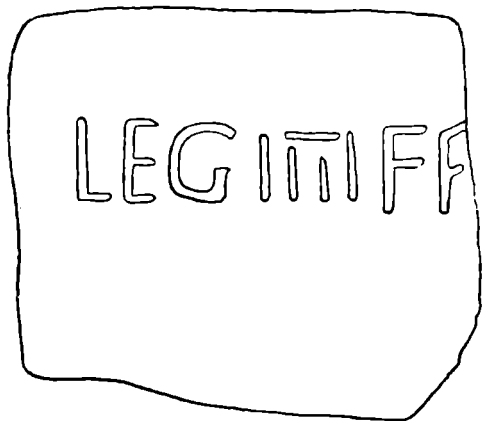
²² *Útmutató a három Dáciákban*, lucrare în manuscris, pusă la contribuție de Al. Ferenczi în *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, p. 71 și 93; *Hon és Külföld*, 1847, p. 362.

²³ *Dacien*, Kronstadt — Brașov, 1851, p. 100, nr. 5 și 101, nr. 15.

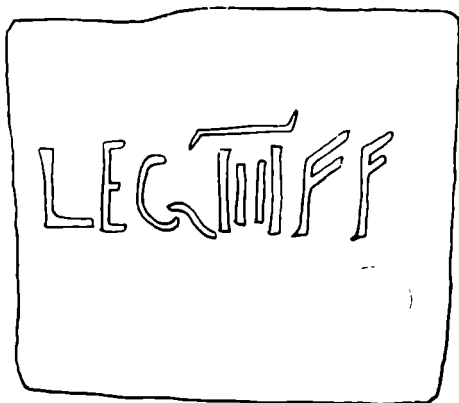
²⁴ AVSL, XIII, 1876, p. 239.

1

2

3

Fig. 10. — Grădiștea Muncelului. 1) Lăspede de marmură cu inscripția LE(G) IIII FF, literele fiind redată sub formă de arme (după un desen al lui J. F. Neigebaur, reprodus de G. Finály în *ArchÉrt*, XXXVI, 1916, p. 40 și în *ArchAnz*, 1925, col. 301—302; 2—3). Blocuri de piatră calcaroasă cu inscripția LEG IIII FF (după I. Glodariu, în *ActaMN*, II, 1965, p. 130).

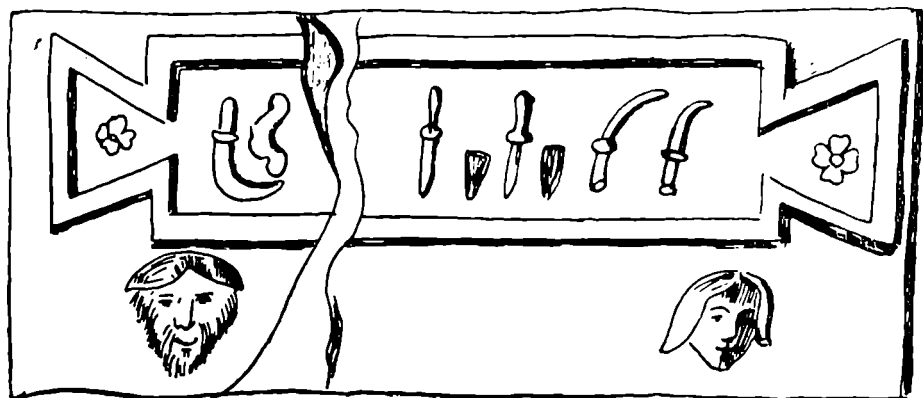

Fig. 11. — Grădiștea Muncelului. Aceeași lăspede de marmură (fig. 10/1), după desen de A. Fodor (inedit), păstrat între manuscrisele rămase de la Al. Ferenczi.

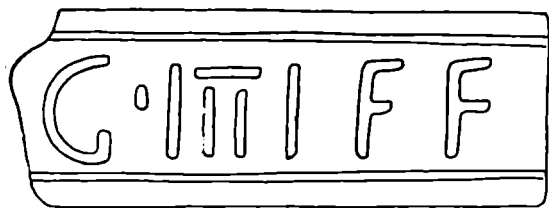

Fig. 12. — Kovin (Cubin), R.S.F. Jugoslavia. Stampilă pe țiglă (Muz. Cluj).

Toți cercetătorii din veacul trecut și de la începutul secolului nostru (Ackner, Neigebaur, Gooss, G. Téglás²⁵ și alții) au explicat semnele din chenar ca o simplă reprezentare de arme (unele dacice). G. Finály, însă, a remarcat cel dintâi, în anul 1916, că această *tabula ansata* cu armele din interiorul ei constituie de fapt copia unei stampile de pe țigle ori cărămizi cu numele unei legiuni romane: LEG IIII FF²⁶. Interpretarea lui Finály, făcută după desenul lui Neigebaur, este neîndoieșnică și ea a fost acceptată fără rezerve de toți cercetătorii ulteriori, începînd cu V. Pârvan²⁷.

Astăzi, se păstrează în Muzeul din Deva (inv. nr. 15924) — adus probabil de G. Téglás înainte de anul 1890, împreună cu alte monumente romane de la Grădiște — numai al doilea fragment al pietrei, pe care cu greu se mai pot vedea semnele (trei pumnale) care marchează... III FF și (dedesubt) capul de femeie²⁸, indiciu că din lespedea văzută de Neigebaur și Fodor s-a rupt după aceea încă o bucată. Primul fragment, cel cu LEG și capul bărbatului cu barbă, s-a pierdut. Pe temeiul fragmentului existent la Deva, deși foarte șters, se poate conchide că desenele întocmite de Neigebaur și Fodor sînt foarte apropiate de original, mai fidel dovedindu-se, totuși, cel făcut de Neigebaur.

Redarea, într-un mod original, a literelor și cifrelor romane cu arme pe lespedea de marmură, precum și locul ei de găsim la est de cetate (în dărîmăturile unei construcții) împreună cu două altare anepigrafe, un semiglob cu vultur și un relief cu scena simbolizînd biruința romană, face cît se poate de plauzibilă presupunerea mai veche că inscripția se încadra într-un monument comemorativ de oarecare proporții, ridicat la Grădiște de legiunea IIII Flavia felix, ca una care a avut misiunea să ducă greul luptelor în cucerirea capitalei lui Decebal²⁹.

b) *Placă de piatră calcaroasă* cu inscripția LEG IIII FF, descoperită pe latura vestică a cetății, unde era fixată în paramentul exterior al zidului. Are dimensiunile de $0,46 \times 0,42 \times 0,12$ m și literele înalte de 8,5 cm. Din inscripție se vede foarte bine LEG IIII F și mai slab ultima literă, care nu este un „L”, cum se crezuse la început³⁰, ci tot „F”, așa cum s-a precizat în timpul din urmă³¹. Din această ultimă literă pe piatră se distinge clar bara verticală, păstrată integral, iar la capătul ei de sus se observă începutul unei bare orizontale. Piesa se află în Muzeul de istorie din Cluj (fig. 10/2).

c) *Bloc de piatră calcaroasă* cu inscripția LEG IIII FF, găsit lîngă latura de răsărit a cetății, unde se crede că a căzut, împreună cu alte blocuri, din partea superioară a zidului. Piatra, care se păstrează acum în Muzeul de istorie din Cluj, are dimensiunile de $0,52 \times 0,47 \times 0,46$ m și literele frumos gravate și excelent conservate, înalte de 9—12 cm (fig. 10/3)³².

²⁵ *Hunyadvármegye története*, I, Budapest, 1902, p. 21.

²⁶ *ArchÉrt*, XXXVI, 1916, p. 40; *ArchAnz*, 1925, col. 303.

²⁷ *Getica*, București, 1926, p. 480.

²⁸ I. Glodariu, în *op. cit.*, p. 128.

²⁹ M. Macrea, în *op. cit.*, p. 145—147 și I. Glodariu, *loc. cit.*

³⁰ SCIV, II, 1951, nr. 1, p. 103 și pl. V. 18.

³¹ C. Daicoviciu, în *IstRom*, p. 314 și I. Glodariu, *op. cit.*, p. 139.

³² I. Glodariu, *op. cit.*, p. 139.

10. *Jupa* (TIBISCVM), r. Caransebeș, reg. Banat

Se semnalează descoperirea unor cărămizi cu stampila LEG IIII.³³ Informația este vagă și nesigură, mai cu seamă că în săpăturile din 1964—1965 făcute de Marius Moga la castru și pe teritoriul municipiului Tibiscum nu s-au găsit stampile aparținătoare acestei legiuni³⁴.

11. *Kovin* (Cubin), R.S.F. Jugoslavia.

În Muzeul de istorie din Cluj (inv. nr. 7586) se află un fragment de țiglă romană cu stampila [LE]G IIII FF, închisă într-un chenar dreptunghiular, lat de 3 cm (fig. 12). Literele, redată în relief, au înălțimea de 1,6 cm. În registrul — inventar se precizează că, în anul 1892, C. Torma a trimis de la Budapesta pentru Muzeul din Cluj un pachet cu materiale arheologice romane (fragmente de vase, o limbă de curea, țigle și cărămizi) găsite la „Kubin” în Banat. Între aceste materiale era și țigla cu stampila legiunii IIII Flavia felix³⁵.

12. *Orșova* (DIERNA), reg. Banat

Cărămidă cu stampila LEGIIIFLIER, databilă la sfârșitul sec. III sau la începutul sec. IV. În finalul stampilei se indică numele orașului (D)IER(na)³⁶.

13. *Pančevo* (Panciova), R.S.F. Jugoslavia

Se menționează că, pe la sfârșitul veacului trecut, aici s-ar fi găsit cărămizi cu stampila LEG IIII³⁷, ceea ce nu este într-un totu sigur. Alte precizări lipsesc.

14. *Pătaș*, r. Bozovici, reg. Banat

Printre substrucții de ziduri, s-ar fi descoperit, în anul 1889, și cărămizi cu stampila LEG IIII³⁸. Pe de o parte, se pare că însăși informația trebuie primită cu rezervă, iar pe de altă parte, lipsesc precizările privitoare la „textul” exact al stampilei. În cazul cînd descoperirea ar fi sigură, nu ne îndoiim însă că este vorba de legiunea IIII Flavia, foarte probabil cu epitetul de *felix*.

15. *Pojejena de Sus* (Pojejena Sirbească), r. Moldova Nouă, reg. Banat

Pe teritoriul castrului roman și în preajma lui, în cursul timpului s-au descoperit întimplător variate materiale romane: inscripții, sculpturi, ceramică, stampile ale cohorții V Gallorum, legiunii VII Claudia și (?) legiunii I Minervia. Printre acestea se aflau și stampile pe țigle sau cărămizi ale LEG IIII FF³⁹. O astfel de

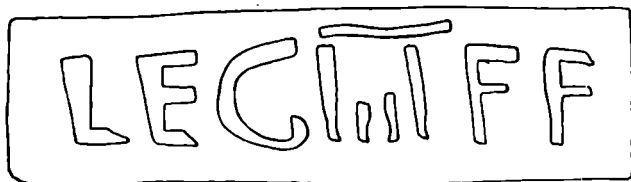

Fig. 13. — Pojejena de Sus. Stampilă pe cărămidă (Muz. Timișoara).

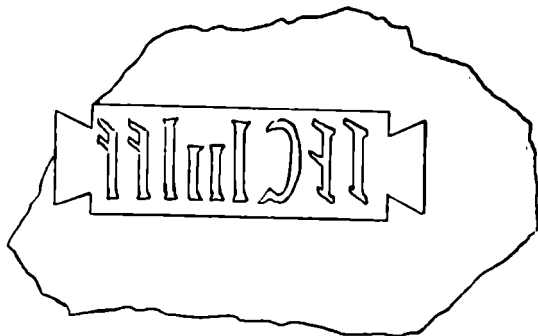

Fig. 14. — Sarmizegetusa. Stampilă pe țiglă (după C. Daicoviciu, în *Dacia*, III—IV, 1933, p 551, fig. 48/1).

³³ B. Milleker, *op. cit.*, 95, T. Ortway, în *ArchKözl*, X, 3, 1876, p. 35, dă ca loc de descoperire Caransebeșul.

³⁴ M. Moga, în *RevMuz*, II, 1965, p. 433 și informație personală.

³⁵ Pentru J. Szilágyi (*op. cit.*, p. 40) locul de descoperire al acestei stampile este necunoscut. Vezi, însă, și CIL, III, 8276,1,b.

³⁶ Ritterling, în RE, XII, c. 1546; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 27.

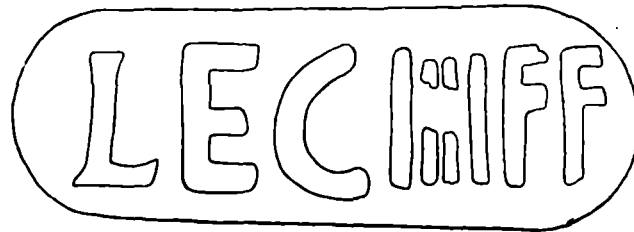
³⁷ B. Milleker, *op. cit.*, p. 58.

³⁸ *Ibidem*.

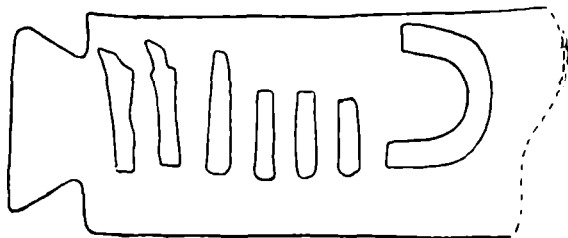
³⁹ C. Torma, în AEM, VI, 1882, p. 138; B. Milleker, *op. cit.*, p. 59; CIL, III, 8070 d; T. Simu, în *ArhOlt*, IV, 1925, p. 104; C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 107; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 27.

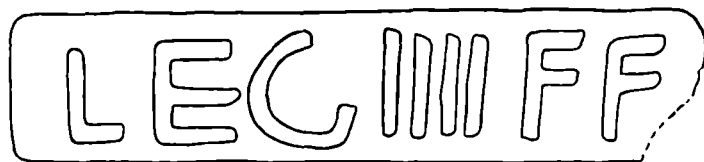
1

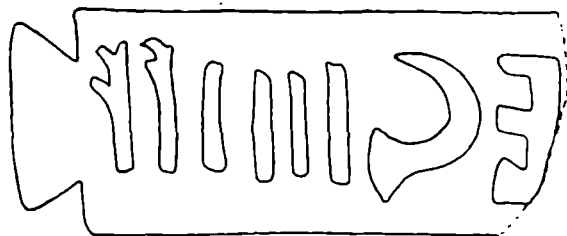
2

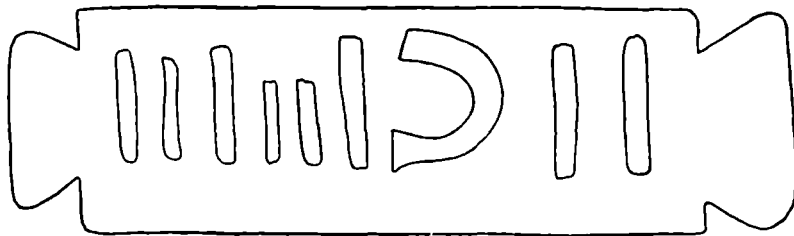
3

4

5

6

Fig. 15. — Sarmizegetusa. Stampile pe țigle (1–5) și cărămidă
(Muz. Deva. Inedite. Reproduse aici după desenele lui Oct. Floca).

stampilă pe cărămidă, cu litere înalte de 1,4—1,7 cm plasate în cadru dreptunghiular, se află la Muzeul din Timișoara (inv. nr. 1177) (fig. 13).

16. *Reea*, com. Totești, r. Hațeg, reg. Hunedoara

Pe teritoriul acestui sat, situat la vreo 15 km spre nord-est de Sarmizegetusa romană, se semnalează, lângă șoseaua ce duce la Hațeg, temelii de construcții și cărămizi cu stampila QAB. Între acestea G. Téglás afirmă că a văzut, la locuitorul Adam Buda din Reea, două bucăți rupte din aceeași cărămidă cu stampila LEG (pe primul fragment).... FF (pe fragmentul al doilea). Literele — spune Téglás — seamănă cu cele din stampilele legiunii IIII Flavia⁴⁰. Nu există o totală garanție că aceste stampile sînt în adevăr găsite la Reea; ele puteau fi aduse aici de la Sarmizegetusa.

17. *Sarmizegetusa* (VLPIA TRAIANA), r. Hațeg, reg. Hunedoara

Din ruinele Sarmizegetusei romane se cunosc acum trei inscripții pe piatră și numeroase stampile pe țigle și cărămizi, care atestă prezența și activitatea desfășurată aici de unele detașamente ale legiunii IIII Flavia felix.

a) Inscripție funerară ridicată pentru *Sex. Pilonius*, care, printre altele, a fost și *centurio leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis)*⁴¹.

b) Inscripție votivă (altar), dedicată *Eponab(us) et Campestris(us)* de *M. Calventius Viator*, centurion din *legiunea IIII F(lavia) f(elix)*, cu funcție de *exerc(itor) eq(uitum) sing(ularium)* al legatului C. Avidius Nigrinus, care a fost guvernator în Dacia spre sfîrșitul domniei lui Traian⁴².

c) Fragment dintr-o inscripție (onorară?), găsită probabil în forul Sarmizegetusei: ... ter .../leg. IIII FF dec./Col. Daciae U[lp]...⁴³.

d) Multe țigle și cărămizi cu stampila LEG IIII FF, găsite în cîteva locuri pe teritoriul orașului, dar mai cu seamă în *Aedes Augustalium* și în amfiteatru⁴⁴. Stampilele, în opt variante, sînt de tipul cu cartuș dreptunghiular, oval sau în formă de *tabula ansata* și au literele înalte de 1,5—3 cm (fig. 14 și 15). Descoperirea unor stampile cu numele legiunii în amfiteatru (cu privire la *construirea* căruia nu există date precise), dar mai ales în Palatul Augustalilor, despre care se crede că a fost ridicat abia pe la mijlocul sec. II, deci într-o vreme cînd legiunea nu mai era în Dacia, poate însemna că stampilele respective provin dintr-un stoc anterior, făcut pe timpul lui Traian⁴⁵.

Pe temeiul acestor materiale documentare s-a admis și se admite că legiunea IIII Flavia — desigur nu cu întregul ei efectiv — a fost încartiruită, îndată după terminarea primului război dacic (a. 102), pe locul viitoarei capitale a Provinciei. În acest sens a fost interpretată și știrea păstrată la Cassius Dio⁴⁶ despre lăsarea de către împăratul Traian, între cele două războaie dacice, a unei trupe romane la Sarmizegetusa, prin care trebuie să se înțeleagă capitala romană din cîmpia Hațegului, *nu* Sarmizegetusa *regia*, reședința „regilor“ daci, situată în munți, la Grădiștea Muncelului⁴⁷.

⁴⁰ G. Téglás, în *AEM*, XI, 1887, p. 238, nr. 5 și în *ErdMúz*, V, 1888, p. 244; *CIL*, III, 8070 f. Vezi și *Repertoriul arheologic al României* (ms), sub *Reea*.

⁴¹ *CIL*, III, 1480.

⁴² *CIL*, III, 7904. — C. Avidius Nigrinus din această inscripție nu este un personaj deosebit de cel din timpul lui Traian, cum susținea Mommsen. Vezi Ritterling, în *RE*, XII, col. 1544; C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1936, p. 77; V. Christescu, *op. cit.*, p. 175, nota 1 și A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944, p. 10. — Un desen al inscripției, după piatră, la I. Glodariu, în *ActaMN*, III, p. 430.

⁴³ C. Daicoviciu, în *ACMIT*, II, 1930, p. 313—314, nr. 2.

⁴⁴ *CIL*, III, 8070 e, f; G. Téglás, în *Klög*, X, 1910, p. 497, nr. 26—27; C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 230; III—IV, 1933, p. 541—542; *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 411.

⁴⁵ C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, p. 247; III—IV, p. 521—522; V. Christescu, *op. cit.*, p. 174.

⁴⁶ *LXVIII*, 9,7: ... καὶ τὸ στρατόπεδον ἐν Ζερμίζεγεδοῦση καταλιπὼν . . .

⁴⁷ C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, p. 225 cu nota 1; *TransAnt*, p. 86—87.

Cîți ani a stat legiunea (sau, mai bine zis, o *vexillatio* a ei) la Ulpia Traiana și dacă lagărul de aici era numai de pămînt ori era împrejmuit cu zid solid de piatră, transformat apoi în zidul de incintă al orașului, nu putem ști sigur. Pare, totuși, puțin probabil ca, după ce a luat naștere orașul, detașamentul legiunii IIII Flavia să fi rămas în continuare la Sarmizegetusa romană, pînă prin anii 118—119. Din ultimele aprecieri — bazate pe constatări mai vechi — ale profesorului C. Daicoviciu, conducătorul săpăturilor de amploare făcute pentru dezvelirea Ulpiei Traiane⁴⁸, reiese că aici, în anul 102, s-a constituit „o modestă tabără militară”, care s-a transformat „într-un mare oraș, metropolă a unei noi provincii romane”. Tabăra aceasta „trebuia să constituie un important punct de sprijin pentru apărarea teritoriului cucerit în primul război și pentru desfășurarea operațiunilor militare din cea de a doua campanie”⁴⁹. Ar rezulta și din acest ultim considerent că la Ulpia Traiana nu avem de a face cu o garnizoană romană de lungă durată.

18. *Surduc*, or. Reșița, reg. Banat

Printre diverse materiale arheologice găsite pe teritoriul castrului roman sînt pomenite și cărămizi sau țigle purtînd stampila LEG IIII⁵⁰. Ca și în alte cîteva cazuri, nu avem nici un dubiu că aici este vorba de legiunea IIII Flavia, cu epitetul *felix*, nu de altă trupă.

19. *Turnu Severin* (DRVBETA), reg. Oltenia

De la Drubeta se cunosc două stampile pe cărămizi ale legiunii IIII Flavia și două inscripții funerare, în care sînt menționați centurioni din această legiune:

a) *Iulius Strato*, centurion în LEG IIII FL, și *Aelia Adaucta* (soția sa) ridică aici o piatră de mormînt pentru fiica lor, *Iulia Grata*⁵¹.

b) *C. Domitius Ianuarius (frumentarius)*, centurion în LEG IIII FF, este înmormîntat la Drubeta, unde *Domitius (?) Epipodius*, un libert și moștenitor al său (*lib. et heres*), îi ridică o piatră funerară⁵².

c) Cărămidă (sau țiglă) fragmentară (fig. 16/2) purtînd stampila LEG IIII FF, cu litere în relief, plasate într-un chenar cu capetele rotunjite (Muzeul din Turnu Severin)⁵³.

d) Tot de la Drubeta se pare că provine o bucată de cărămidă cu stampila (fragmentară), atribuită de Gr. Tocilescu legiunii IIII Flavia și păstrată la Muzeul Național de Antichități din București. Stampila, foarte ștearsă, are litere în relief, așezate de la dreapta la stînga într-un cartuș dreptunghiular (fig. 16/1)⁵⁴.

20. *Vețel* (MICIA), r. Ilia, reg. Hunedoara

La Micia, în valea Mureșului, unde se află un mare castru de piatră (precedat de unul de pămînt) și o întinsă așezare civilă (*pagus*), Q. Licinius Macrinus, centurion în LEG IIII FF, dedică o inscripție lui I.O.M. Heliopolitanus⁵⁵. Acest cen-

⁴⁸ Rezultatele principale ale săpăturilor sînt publicate de C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 224—263; ACMIT, 1929, p. 206—215; *Dacia*, III—IV, 1933, p. 516—556; ACMIT, IV, 1932—1938, p. 353—413.

⁴⁹ C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana (Sarmizegetusa romană)*, Ed. Meridiane, București, 1962, p. 6 și 8. Cf. și C. Daicoviciu, în ACMIT, IV, p. 357 și în *ActaMN*, III, 1966, p. 153, nota 1.

⁵⁰ V. Russu, în *BSGR*, X, 1889, p. 210; P. Broșteanu, în *Romänische Revue*, V, 1889, p. 152—153. B. Milleker, în *TörtRégÉrt*, VI, 1890, p. 217; *DélmRég*, II, 1899, p. 66; G. Téglás, în *ArchKözl*, XXII, 1899, p. 101. — Observăm că Téglás (*Századok*, 1915, p. 425), contestînd chiar afirmațiile sale anterioare, pune sub semnul întrebării existența stampilelor leg. IIII Flavia în castrul roman de la Surduc și, de asemenea, la Denta (vezi mai sus, nota 17).

⁵¹ CIL, III, 14484.

⁵² Al. Bărcăcilă, în *BCMI*, 1939, p. 153, nr. 2; C. Daicoviciu, în *AISC*, IV, 1944, p. 300—301; D. Tudor, *OltR*, p. 268 și 383, nr. 17.

⁵³ Al. Bărcăcilă, *Drubeta, azi Turnu Severin...*, 1932, p. 21, fig. 33.

⁵⁴ Gr. Tocilescu, *MonEpSc*, p. 340, nr. 50.

⁵⁵ CIL, III, 1353.

turion a servit, probabil, ca *praepositus* al vreunei unități militare cantonate în castrul de la Micia și nu e nici măcar de presupus că vreo vexilație din legiunea IIII Flavia a staționat aici⁵⁶. Alte mențiuni, în legătură cu această legiune, nu există la Micia.

*

Din lista descriptivă a descoperirilor și comentariile de mai sus rezultă că despre legiunea IIII Flavia la nord de Dunăre avem atestări epigrafice din 20 de localități, răspândite îndeosebi în jumătatea de răsărit a Banatului și în sud-estul Transilvaniei, iar în Oltenia numai pe malul Dunării, la Drubeta și Sucidava (fig. 17). Chiar dacă asupra unora dintre aceste descoperiri planează oarecare nesiguranță (Denta, Pančevo, Pătaș, *Tibiscum*), din pricina datelor vag consemnate în literatura arheologică de la sfârșitul veacului trecut sau de la începutul secolului nostru, totuși marea majoritate a informațiilor constituie un fond documentar de certă valoare, pe temeiul căruia se pot formula unele concluzii de ordin istoric.

Stampilele și monumentele epigrafice ori sculpturale privind legiunea, cele mai multe și mai importante, provin — cum e și firesc — din locuri unde este documentată existența unor caestre sau a altor fortificații militare romane: Apulum, Micia, Sarmizegetusa, Tibiscum, Mehadia, Dierna, Drubeta, Sucidava, Pojejena de Sus, Palanca, Surduc, Berzovia. Locurile cu descoperiri de stampile aparținătoare legiunii, în care nu se cunoaște acum (și nici nu e plauzibil să fie) vreun punct de pază militar roman, sînt foarte puține.

Inscripții pe piatră în care, într-un fel sau altul, apare numele legiunii IIII Flavia, cu sau fără epitetul de *felix*, cunoaștem în total 11: Apulum (2), Grădiștea Muncelului (3), Sarmizegetusa (3), Micia (1), Drubeta (2). Cu excepția celor două inscripții de la Apulum, databile în vremea lui Septimiu Sever, și a pietrei funerare de la Drubeta, pusă de centurionul

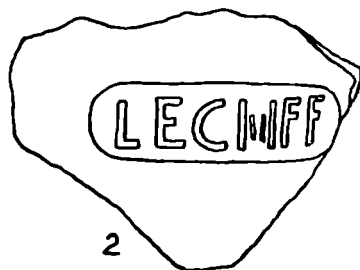
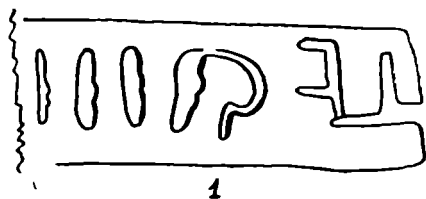

Fig. 16. — Turnu Severin (*Drubeta*).
1) Stampilă pe cărămidă (după Gr. Tocilescu, *MonEpSc*, p. 340, nr. 50);
2) Stampilă pe cărămidă (după Al Bărcăcilă, *Drubeta...*, 1932, p. 21, fig. 33).

⁵⁶ Referitor la atestările epigrafice (inscripții pe piatră și stampile pe țigle ori cărămizi) a diferitelor trupe, a se vedea *CIL*, III, 1342—44, 1347 (=7850), 1354—55, 1371—75, 1377—80, 1382, 6267, 7848—49, 7854—55, 7858, 8065 și C. Daicoviciu, în *ACMIT*, III, 1931, p. 35—43. Este vorba de următoarele corpuri de trupă: coh. II Flavia Commagenorum, coh. I Vindellicorum, coh. I Alpinorum, ala I Hispanorum Campagonum, ala (II?) Pannoniorum, ala I Bosporanorum, ala I Augusta Ituraeorum, Numerus Maurorum Miciensium, Numerus Maurorum Tibiscensium și leg. XIII Gemina. Dintre aceste trupe se admite că au staționat aici — nu deodată și probabil nu cu tot efectivul — *cohortele* și cei doi *numeri*, precum și ala I Hispanorum Campagonum.

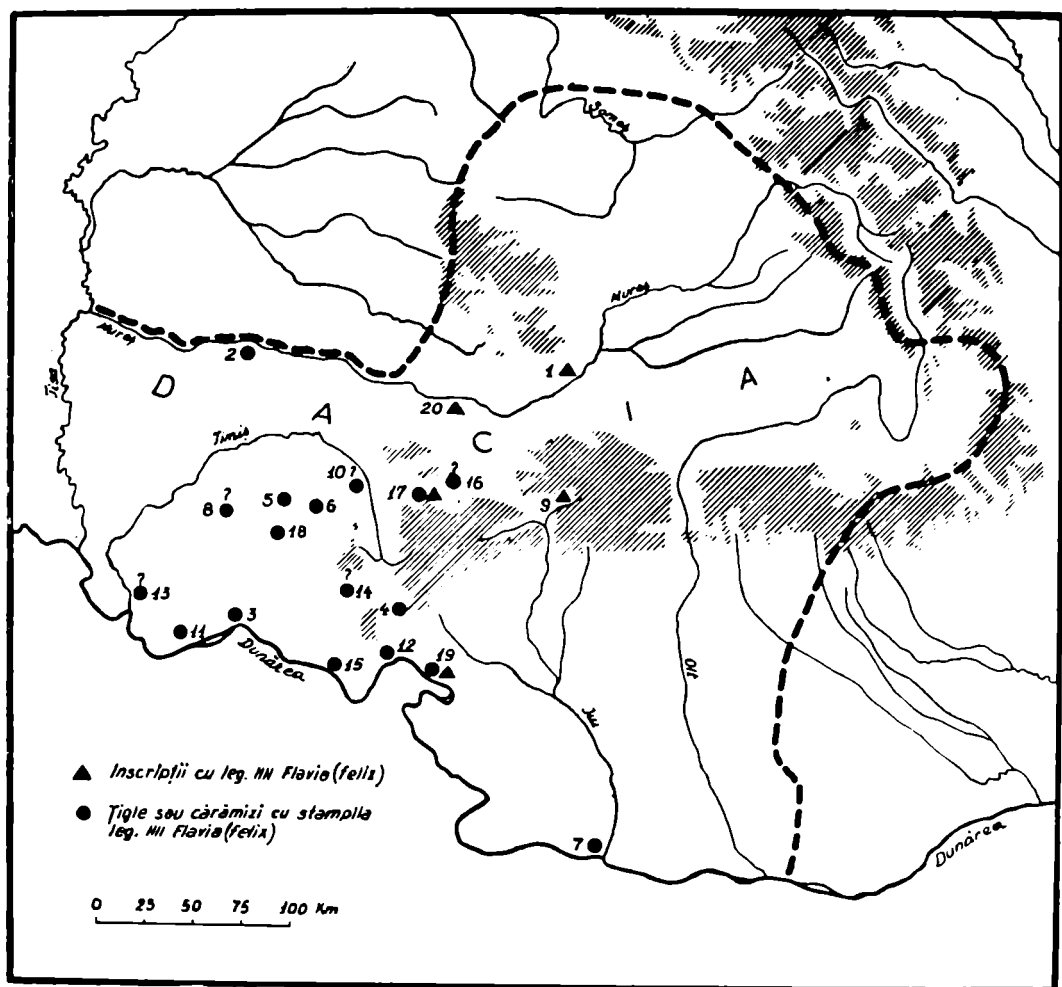

Fig. 17. — Inscriptii pe piatră și stampile pe țigle și cărămizi cu numele legiunii *IIII Flavia felix*.

1) Alba Iulia (*Apulum*), 2) Aradul Nou, 3) Banatska Palanka, 4) Băile Herculane — Mehadia, 5) Berzovia, 6) Boșca Română, 7) Celeiu (*Sucidava*), 8) Denta, 9) Grădiștea Muncelului, 10) Jupa (*Tibiscum*), 11) Kovin, 12) Orșova (*Dierna*), 13) Pančevo, 14) Pătaș, 15) Pojezna de Sus, 16) Reea, 17) Sarmizegetusa (*Ulpia Traiana*), 18) Surduc, 19) Turnu Severin (*Drubeta*), 20) Veșel (*Micia*).

Iulius Strato (cu soția) într-o epocă neprecizabilă, dar mult ulterioară domniei lui Hadrian, toate celelalte epigrafe pot fi numai din timpul lui Traian. Printre altele, o dovadă este și apelativul *felix* (=F), adăugat la numele legiunii numai pînă la începutul domniei lui Hadrian, cel mai târziu. În cele trei inscripții amintite de la *Apulum* și *Drubeta*, nu mai figurează titlul onorific de *felix*, încă un indiciu sigur al datării lor târzii (vezi tabelul nr. 1).

Tabelul nr. 1

Inscripții din nordul Dunării în care apare numele leg. IIII Flavia

Nr. crt.	Locul descoperirii	Felul cum e scris numele trupei în inscripție	Numărul inscripțiilor găsite	Datarea	Observații
1	Alba Iulia- <i>Apu-lum</i>	LEG IIII FL	1	Pe timpul lui	
		LEG IIII Flavia	1	Sept. Sever	
2	Grădiștea Munce-lului	LEG IIII FF	3	După a. 106 pînă la 118 (?)	Pe un exem- plar literele sînt redată în formă de arme
3	Sarmizegetusa Ulpia Traiana	LEG IIII FF	3	După a 106 pînă la 118 (?)	
4	T. Severin- <i>Dru-beta</i>	LEG IIII FF	1	102—118	
		LEG IIII FL	1	După Hadrian	
5	Vețel- <i>Micia</i>	LEG IIII FF	1	106—118	

Stampile pe țigle și cărămizi, luînd în considerare *toate* semnalările din literatura de specialitate (nu fără rezervă în unele cazuri), s-au descoperit în 17 localități⁵⁷, dintre care 13 în Banat, două în Oltenia (Drubeta, Sucidava) și două (?) în Transilvania: Sarmizegetusa și Reea (fig. 17 și tabelul nr. 2). Cu excepția Aradului Nou, pe malul stîng al Mureșului, aria de răspîndire a stampilelor în Banat — după cum arată documentarea actuală — nu depășește spre vest cursul inferior și mijlociu al Timișului. De altfel, spre vest de Timiș materialele romane în general sînt foarte rare.

Observăm că stampilele legiunii IIII Flavia, pe de o parte, și cele ale legiunilor XIII Gemina și V Macedonica aflate în Banat, pe de altă

⁵⁷ Nu luăm în considerare stampila din Muzeul Bistrița (fig. 8) și cea din Muzeul Alba Iulia, cu locul descoperirii necunoscut și nici pe cea fragmentară cu LEG IIII (?!), despre care G. Téglás (ErdMúz, XIX, 1902, p. 398, n. 94; *Klio*, XI, 1911, p. 499) și după el J. Szilágyi (*op. cit.*, p. 19) afirmă că se afla în Muzeul din Sf. Gheorghe și că ar proveni de la Brețcu. Despre această enigmatică stampilă Z. Székely, directorul Muzeului din Sf. Gheorghe, după ce a făcut un control în inventare și în depozitul de materiale, ne-a comunicat, la rugămintea noastră, că ea nu figurează în scripte și nu există în muzeul respectiv. O astfel de stampilă nu a apărut nici în săpăturile făcute în anul 1950 la castrul de la Brețcu (vezi M. Macrea, în SCIV, II, 1, 1951, p. 292). După cum bănuise și R. Vulpe (*În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 558, nota 9), aici este vorba de o confuzie sau de o lectură greșită a lui G. Téglás.

Tabelul nr. 2

Țigle și cărămizi cu stampila leg. IIII Flavia, descoperite la nord de Dunăre

Nr crt.	Locul descoperirii	„Textul” stampilei	Numărul exemplarelor găsite	Datarea	Forma cartușului
1	Aradul Nou	LEG IIII FF	1	102—118	} neprecizată
2	Banatska Palanka	LEG IIII FF	neprecizat	102—118	
3	B. Herculane-Mehadia	LEG IIII FF	neprecizat	102—108	
4	Berzovia	LEG IIII FF	multe	102—118	dreptunghiulară, tabula ansata, fără cartuș (?)
5	Bocșa Română	LEG IIII FF	1	102—118	neprecizată
6	Celeiu-Sucidava	LEG IIII F	1	sfârșit sec. III-sec. IV	tabula ansata
7	Denta	LEG IIII [FF ?]	neprecizat	102—118(?)	neprecizată
8	Jupa-Tibiscum (?)	LEG IIII [FF ?]	neprecizat	102—118(?)	neprecizată
9	Kovin	[LE]G IIII FF	1	102—118	dreptunghiulară
10	Orșova-Dierna	LEGIIIFLIER	1	sfârșit sec III-sec. IV	} neprecizată
11	Pănčevo (?)	LEG IIII [FF ?]	neprecizat	102—118(?)	
12	Pătaș (?)	LEG IIII [FF ?]	neprecizat	102—118(?)	
13	Pojejena de Sus	LEG IIII FF	1	102—118	dreptunghiulară
14	Reea (?)	LEG IIII FF	1	102—118	neprecizată
15	Sarmizegetusa (Ulpia Traiana)	LEG IIII FF	multe	102—118	dreptunghiulară, tabula ansata, ovală
16	Surduc	LEG IIII [FF ?]	neprecizat	102—118	neprecizată
17	T. Severin-Drubeta	LEG IIII FF	1	102—118	ovală dreptunghiulară
		LEG IIII [FF]	1		

parte, se exclude în genere din punct de vedere topografic. Stampilele ultimelor două legiuni se întâlnesc de obicei de-a lungul Mureșului (Bulci, Aradul Nou, Cenad) și pe valea Cernei (Orșova, Băile Herculane), în timp ce ale leg. IIII Flavia în alte locuri. De altminteri, credem că urmele leg. XIII Gemina în Banat sînt mai tîrzii, de unde rezultă, printre altele, că pînă la Hadrian leg. IIII Flavia avea în pază partea bănățeană a Daciei și că numai după plecarea ei în Moesia Superior regiunile sud-vestice

ale Provinciiei au putut intra sub controlul militar al legiunii de la Apulum.

Numele legiunii apare pe stampile sub forma, *sigură*, LEG IIII FF (în 10 localități) și LEG IIII FL sau F (Dierna și Sucidava). Pentru celelalte cinci localități, toate în Banat, din literatura arheologică mai veche nu reiese decât faptul că s-au aflat stampile ale LEG IIII (fără alte precizări). Noi considerăm că în aceste vagi informații documentare, nu poate fi vorba decât de legiunea IIII Flavia, *foarte probabil* cu titlul de *felix*, singura legiune cu numărul de ordine IIII, care a staționat vreodată pe teritoriul Banatului. Așadar, și în cazurile când se menționează stampile numai cu LEG IIII nu este de loc probabil să avem de a face cu altă trupă, ci numai cu legiunea IIII Flavia *felix* din primele două decenii ale sec. II e.n. O confirmare în acest sens ar putea fi și faptul că în nici un muzeu din Banat sau Transilvania nu se găsesc stampile *întregi* numai cu LEG IIII. Cărămizile și țiglele existente, verificabile, toate au stampila LEG IIII FF sau (foarte rar) FL ori F.

Din punct de vedere tehnic, toate stampilele au literele în relief, plasate într-un chenar care are mai frecvent formă dreptunghiulară sau de *tabula ansata* și numai rareori ovală. În literatură se citează o singură stampilă (de la Berzovia), care nu ar fi avut cartuş (fig. 3/2), ceea ce pare a fi îndoielnic. La Ulpia Traiana, Berzovia și Drubeta, unele stampile au literele așezate în sens retrograd. Pe bază de criterii tehnice, stampilele cu LEG IIII FF nu se pot data mai precis în cadrul domniei lui Traian. După forma sigiliului cu care au fost imprimate în pasta crudă, se pot distinge acum circa 18 variante ale acestui tip, majoritatea provenite de la Ulpia Traiana și Berzovia, locuri unde trebuie să fi existat cărămidării și țiglarii ale acestei trupe.

Este de la sine înțeles că legiunea *nu* a avut detașamente cantonate în toate locurile unde s-au aflat inscripții sau stampile cu numele ei. În timpul lui Traian, vexilații ale legiunii au staționat, fără îndoială, la Berzovia, Surduc, Grădiștea Muncelului, Ulpia Traiana și, probabil, la Pojejena de Sus, Mehadia și Drubeta, în localitatea din urmă cu prilejul, participării la construirea podului peste Dunăre. La Sucidava, Drubeta și Dierna, precum indică lipsa epitelului de *felix* din titulatura ei, legiunea IIII Flavia a trimis detașamente și într-o epocă mai târzie, poate la sfârșitul sec. III sau pe vremea lui Constantin cel Mare.

Dacă retragerea legiunii IIII Flavia în sudul Dunării abia la începutul domniei lui Hadrian (nu la 107, cum crezuse Ritterling) trebuie considerată o chestiune definitiv lămurită⁵⁸, foarte controversate și neclare au rămas, în schimb, două probleme — de altfel strâns legate între ele — care privesc întinderea teritoriilor cucerite și efectiv ocupate de romani în Banat, adică granița romană între Mureș, Tisa și Dunăre, și aparte-

⁵⁸ Vezi mai sus, notele 1 și 42. Mai trebuie apoi adăugat și faptul, remarcat și de I. Glodariu (în *op. cit.*, p. 132, nota 54), că numeroasele vestigii de tot felul (castre, monumente sculpturale și epigrafice, țigle și cărămizi cu stampile etc.) nu se pot explica satisfăcător, decât printr-o activitate de mai lungă durată a trupeii la nordul Dunării.

nența administrativă a Banatului la Dacia sau Moesia Superior, începînd cu anul 106 și pînă la „bifurcarea” Provinciei pe timpul lui Hadrian (a. 118—119).

Precum se știe, referitor la frontiera Daciei romane în Banat, părerile învățaților sînt extrem de diferite și contradictorii. A. von Domaszewski⁵⁹, pe temeiul unor considerente de ordin vamal, o fixează pe linia *Dierna — Tibiscum*, lăsînd aproape tot Banatul Moesiei Superior. C. Patsch⁶⁰ și C. Daicoviciu⁶¹ susțin că tot Banatul (pînă la Tisa) a fost ocupat de romani și alipit în întregime la Dacia sau, probabil, *fără partea sa vestică*, încorporată în Moesia Superior⁶². Pentru A. Alföldi⁶³ și M. Párducz⁶⁴, Banatul de vest nu numai că nu a aparținut Daciei, dar nici nu a fost măcar înglobat în Imperiul roman, ci a rămas încă din sec. I e.n. în stăpînirea sarmaților-iazygi. J. Szilágyi⁶⁵ consideră că fruntariile permanente ale Daciei romane trebuie plasate pe traseul Palanca — Vărădia — Surduc — Berzovia — Lipova, coincidînd cu linia castrelor din zona centrală a Banatului. Ținuturile bănațene de la vest de atare linie făceau parte, și în concepția lui Szilágyi, din țara iazygilor.

Din soluțiile pe care învățații amintiți le-au dat pentru hotarul vestic al Daciei romane între Dunăre și Mureș se desprind, în mare parte, și părerile lor în mult discutata problemă, dacă Banatul a fost anexat de Traian la Provincia Dacia nou înființată (a. 106) sau dacă a rămas în continuare la Moesia Superior pînă la începutul domniei lui Hadrian, cînd a fost creată Dacia Inferior și Superior. Am văzut că, pentru Domaszewski, Banatul (pînă la linia *Dierna — Tibiscum*) a ținut de Moesia Superior în tot timpul dominației romane (nu numai pînă la Hadrian), în timp ce pentru istoricul vienez C. Patsch *întreg* Banatul făcuse *totdeauna* parte integrantă din Provincia Dacia. Cercetătorii maghiari care și-au concentrat atenția asupra limitei de vest a Daciei romane între Mureș și Dunăre (A. Alföldi, M. Párducz, J. Szilágyi) nu au pus la îndoială apartenența la Dacia a jumătății de răsărit a Banatului.

Față de aceste păreri mai vechi, merită să fie relevate și considerațiile recente, privitoare la soarta administrativă a Banatului sub romani, făcute cu prilejul publicării diplomei de la Gherla⁶⁶. Autorii acestui studiu, reluînd unele idei ale prof. C. Daicoviciu, apreciază că „apartenența vestului Olteniei fie la Moesia Superior, fie la Moesia Inferior a fost o

⁵⁹ *Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrische Grenzzoll*, în AEM, XIII, 1890, p. 140—144; *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung IV. Dacia*, în *Rheinisches Museum*, XLVIII, 1893, p. 240—241.

⁶⁰ *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Wien—Leipzig, 1937, p. 137—38.

⁶¹ *Dacia*, VII—VIII, 1940, p. 456—463; *Bănatul și iazygii*, în *Apulum*, I, 1942, p. 98—109; *TransAnt*, p. 96.

⁶² C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1936, p. 250, nota 1.

⁶³ *Die Roxolanen in der Walachei*, în *Bericht über den VI. internationalen Kongress für Archäologie* (1939), Berlin, 1940, p. 528—538. Vezi și recenzia făcută de C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1940, p. 456—463.

⁶⁴ *ArchÉrt*, 1941, p. 106—110; 1942, p. 305—328.

⁶⁵ *KözlCluj*, III, 1943, p. 90—91.

⁶⁶ C. Daicoviciu — D. Protase, în *ActaMN*, I, 1964, p. 172—173.

realitate și după 106...“, iar „din teritoriul Banatului, colțul sud-estic al acestuia, anume zona dintre Caraș și Cerna (cu linia Palanca, Arcidava — Vărădia, Teregoва [Porta Orientalis], Domașnea, Plugova, Mehadia și Dierna — Orșova), a putut rămîne și pe mai departe, împreună cu Oltenia de vest, la Moesia Superior (sau Inferior), căci la constituirea Daciei inferioare îl vedem că făcea parte — după Patsch și Stein — din această nouă provincie dacică. Această situație durează, firește, pînă la crearea Daciei Inferior (118—119), cînd *tot teritoriul oltean* împreună cu zonele ardelene și bănățene ce aparținuseră celor două Moesii vor forma *Dacia inferioară*.“ Cît privește restul Banatului, după 106, el a aparținut *Daciei*.

După succintul istoric al opiniilor privitoare la Banat în epoca romană, să vedem ce constatări se pot desprinde din cercetările și observațiile făcute în ultimii ani cu privire la teritoriul în chestiune⁶⁷.

Investigațiile arheologice, care sînt abia la început, în castrale de la Berzovia și Surduc, precum și reexaminarea descoperirilor din castrul de la Vărădia (*Arcidava?*) arată că aceste lagăre militare au fost construite în cursul celor două războaie de cucerire a Daciei (101—106) sau imediat după aceea (lagărul de la Vărădia) și că ele nu au avut o existență prea îndelungată. După părerea noastră, ele au putut fi părăsite la începutul domniei lui Hadrian, care a fost nevoit să recurgă la unele modificări de frontieră în Banat. În orice caz, *aceste castrale nu au format granița permanentă a Daciei romane, pe linia Lederata — Tibiscum — Lipova*, cum credea J. Szilágyi și alții.

Asupra situației de la Berzovia, expusă mai sus, nu socotim necesar să mai stăruim, întrucît rezultă cu prisosință că acest lagăr de legiune, *ca fortificație militară*, a dăinuit *cel mult* pînă la Hadrian.

Cît privește castrul roman de la Surduc, cunoscut de aproape nouă decenii în literatura de specialitate, dar necercetat în trecut prin săpături sistematice, sondajele (inedite) și observațiile noastre din 1964—1965 arată că el a fost construit cu două șanțuri de apărare și val dublu de pămînt (probabil fără zid de piatră) și orientat cu *porta praetoria* către nord-vest, spre „barbaricum“. Forma castrului este aproape pătrată, cu dimensiunile de 132 × 128 m (măsurate de pe mijlocul valului de pămînt interior). Stratul de depuneri arheologice în castru, foarte subțire și extrem de sărăcăcios în conținut, lasă să se vadă o viață militară de scurtă durată. Materialele arheologice romane găsite aici în cursul timpului sînt puține și se reduc la fragmente de cărămizi, țigle (unele cu stampilă) și vase, cîteva obiecte mărunte de fier și bronz, precum și monede romane (neprecizate). Inscripții și monumente de piatră nu se semnalează⁶⁸.

⁶⁷ Aici ne mulțumim să formulăm numai principalele constatări la care am ajuns, rezultate dintr-un material documentar bogat, a cărui expunere detaliată, însoțită de considerații mai cuprinzătoare, intenționăm s-o facem într-un studiu viitor.

⁶⁸ Despre castrul de la Surduc, a se vedea: L. Böhm, în MCC, VIII, 1882, Bbl. CXIX—CXX și în *TörtRégÉrt*, IX, 1883, p. 58—59; P. Broșteanu, în *Romäntische Revue*, V, 1889, p. 152—153; V. Russu, în *BSGR*, X, 1889, p. 210; B. Milleker, *op. cit.*, p. 66; G. Téglás, în *ArchÉrt*, XIX, 1899, p. 214—225.

Castrul de piatră de la Vărădia (cu o presupusă fază anterioară de pămint), unde a făcut săpături regretatul profesor Gr. Florescu⁶⁹, nu pare să dureze pînă în sec. III, cum afirma autorul săpăturilor. În castru, care are lungimea de 172 m și lărgimea de 154 m, s-au aflat relativ puține obiecte și ceramică, iar inscripțiile pe piatră și monumentele sculpturale lipsesc. Singura inscripție, descoperită lângă *porta praetoria*, este o plăcuță de bronz, pe care, cu litere înțepate în metal, apare numele *coh. I Vindelico(rum)*, trupa care a construit castrul și a staționat aici.

Importantă de subliniat este împrejurarea că și în acest lagăr materialele *datablee* nu trec de începutul domniei lui Hadrian. Ne referim, în primul rînd, la monede. Pieseile găsite în secolul trecut (de aur, argint și bronz), consemnate în publicații⁷⁰, aparțin lui Nero, Vespasian, Domițian și Traian, iar cele descoperite de Gr. Florescu în săpături, trei piese de bronz (trecute prin foc) precis identificate, datează de la Traian (două exemplare): a. 104—110 și 116 și una de la Hadrian (a. 117). Deosebit de semnificativă apare, de asemenea, constatarea că *porta praetoria* este plasată și aici pe latura de nord (spre inamic), și că pe teritoriul cercetat al castrului s-au înregistrat urmele unui puternic incendiu. Admițînd că trupa de la Vărădia, *coh. I Vindelicorum*, s-a mutat chiar la începutul domniei lui Hadrian — cum credem noi — la Tibiscum, unde este documentată prin inscripții tegulare⁷¹, nu ar fi exclus ca lagărul de la Vărădia să fi fost părăsit prin anii 118—119.

Problema graniței romane între Dunăre, Mureș și Tisa este, după cum am văzut, foarte controversată și numai cercetări viitoare vor putea aduce precizări într-un sens sau altul al părerilor care s-au susținut ori vor putea furniza unele soluții noi.

Chestiunea de a ști, dacă teritoriile bănățene cucerite de Traian (de la Decebal, nu de la iazygi) la nord de Dunăre au fost atașate administrativ la Moesia Superior sau la Dacia, poate primi, din punctul nostru de vedere, o rezolvare *sigură*. Două documente epigrafice arată fără putință de tăgadă că, după anul 106, ținuturile în discuție au aparținut de fapt și de drept nu Moesiei Superior, ci Daciei, ca provincie unitar constituită.

Prima dovadă rezidă în faptul că acea *coh. I Vindelico(rum)*, avînd garnizoana la Vărădia pînă la Hadrian, este una și aceeași trupă cu *coh. I Vindelico(rum) ∞ c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis)*⁷², pomenită în diploma din 2 iulie 110 de la Porolissum printre trupele care, la data

⁶⁹ Istros, I, 1934, p. 60—72, unde se publică rezultatul cercetărilor din anul 1932.

⁷⁰ B. Milleker, *op. cit.*, p. 70—71.

⁷¹ CIL, III, 8074,25 (stampila: CIV); Cichorius, în RE, IV, 345—46 și 350; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen...*, Berlin, 1938, p. 198; J. Szilágyi, *Téglabélyegek*, p. 28 și 68; M. Moga, *loc. cit.*

⁷² Deși în inscripția de la Vărădia nu se precizează, *coh. I Vindelicorum* nu este *quingenaria*, cum credea Gr. Florescu (în *op. cit.*, p. 70), ci *milliaria*, așa cum a arătat Cichorius (*loc. cit.*) și W. Wagner (*loc. cit.*).

respectivă, se găseau *in Dacia sub D. Ter[entio] Scauriano*⁷³. Deci, castrul de la Vărădia în valea Carașului, unde era încartiruită cohorta I de Vindelici se găsea la 110 *in Dacia*.

A doua mărturie o furnizează inscripția lui M. Calventius Viator de la Sarmizegetusa (CIL, III, 7904), care, în calitate de instructor al cavaleriei de gardă (*exercitator equitum singularium*), era în slujba lui C. Avidius Nigrinus, guvernator al Daciei între anii 112—117⁷⁴. Întrucît în inscripție se menționează că M. Calventius Viator era *centurion in legiunea IIII Flavia felix*, care își avea o mare parte din efectivele sale și pe teritoriul Banatului (la Berzovia, Surduc, probabil și în alte locuri), nu numai în Transilvania (la Grădiștea Muncelului și Ulpia Traiana), apare cît se poate de clar apartenența meleagurilor est-bănățene la Dacia.

În anul 106, împreună cu jumătatea de răsărit a Banatului⁷⁵, a fost alipită Daciei și partea apuseană a Olteniei⁷⁶. După cum se știe, pînă la terminarea războiului al doilea dacic, aceste regiuni, laolaltă cu cele din sud-vestul Transilvaniei ocupat de romani în primul război (101—102) se aflau sub administrația provizorie a guvernatorului din Moesia Superioară. Dar, *începînd de la 106*, castrul și așezarea civilă de la Drubeta, precum și lagărul roman, încă de pămînt, de la Bumbești, situat pe malul *stîng* al Jiului, se găseau pe teritoriul Daciei traiane⁷⁷. Mărețul pod construit de Apollodor din Damasc la Drubeta una pentru prima oară nu numai cele două maluri ale Dunării, ci în același timp el lega de Moesia Superioară și Provincia Dacia, întemeiată atunci la nordul marelui fluviu. La reorganizarea hadrianică a Daciei, însă, în Dacia Inferior au fost înglobate *toate ținuturile oltene* și cele sud-est ardelenene, ce aparținuseră mai înainte Moesiei

⁷³ CIL, XVI, 163. Diploma a fost publicată mai întîi de C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 333—336. Vezi și ideea exprimată de C. Daicoviciu, în AISC, II, 1936, p. 250, nota 1, potrivit căreia Banatul ținea de Dacia, dacă coh. I Vindelicorum de la Vărădia este identică cu cea din diploma XL (=CIL, III, LXVI=CIL, XVI, 107) de la 157 și din CIL, III, 1343.

⁷⁴ Anii de guvernămînt au fost stabiliți de C. Daicoviciu în AISC, II, 1936, p. 77 și A. Stein, *loc. cit.*

⁷⁵ Cît privește *vestul Banatului*, ne alăturăm în parte opiniei lui Domaszewski și primim, ca fiind integral valabilă, ipoteza exprimată în anul 1936, de C. Daicoviciu (AISC, II, p. 250, nota 1), după care regiunea respectivă putea aparține, și după anul 106, *nu* Daciei, ci Moesiei Superioare.

⁷⁶ Această părere rezultă clar că o are și D. Tudor (*OltR*, p. 136—138, 267, 272, 275, 276), sprijinit pe proveniența și repartizarea teritorială a unor trupe *staționate în Oltenia și sud-estul Banatului*, trupe care figurează în două diplome militare ca fiind *in Dacia* la anul 110 (CIL, XVI, 57 și 163): coh. I Cretum — la Drubeta și Palanca; coh. III Campestris — la Drubeta; coh. IV Cypria la Bumbești. Tot *în Dacia* este amintită, la 110, și coh. V Gallorum (CIL, XVI, 163), cu castrul la Pojejena de Sus. Ea a fost retrasă *ulterior* în Moesia Superior, unde este documentată de o diplomă militară din anul 160 (CIL, XVI, 111). Atașarea Olteniei de vest la Provincia Dacia (unitară) rezultă și din diploma militară din anul 140, descoperită la Palamarcă (Bulgaria), publicată și excelent interpretată de Boris Gerov (*Klio*, 37, 1959, p. 196—210).

⁷⁷ B. Gerov (*op. cit.*, p. 120) preconizează granița între Dacia Inferior și Superior (în Oltenia) pe linia Drubeta — Pasul Surduc.

Inferioare⁷⁸. Cîmpia Munteniei și sudul Moldovei, care aparținuseră de asemenea Moesiei Inferioare pînă la 118—119⁷⁹, nu numai că nu au fost încorporate de Hadrian în Dacia Inferior, dar ele au fost chiar abandonate, scoase din cadrul militar și administrativ-politic al Imperiului, rămînînd doar sub atenta supraveghere a romanilor⁸⁰.

Așadar, la 106, teritoriile dacice nord-dunărene cucerite de romani au avut, *pînă la Hadrian*, o soartă administrativă diferită: Oltenia (fără partea ei occidentală), colțul de sud-est al Transilvaniei, întreagă Muntenia și o largă zonă din jumătatea sudică a Moldovei au fost anexate Moesiei Inferioare, iar din Banat, Oltenia de vest și Transilvania (fără partea dintre Olt și lanțul Carpaților) s-a constituit *Dacia*, provincie unitară.

Prin reorganizarea înfăptuită de Hadrian în anii 118—119, *Provincia Dacia* nu a fost de fapt supusă unei bifurcări⁸¹, ci la teritoriul ei s-a atașat o mare parte din ținuturile Moesiei Inferioare de la stînga Dunării, ținuturi care au constituit *Dacia Inferior*, iar *Provincia Dacia* făurită de Traian, păstrîndu-și, *în mare*, întinderea sa inițială, a devenit *Dacia Superior*. Precum se vede, Hadrian, constrîns de împrejurări istorice vitrege Romei, a renunțat la vaste teritorii dacice, cucerite cu mari eforturi și sacrificii de destoinicul său predecesor, dar în același timp, pe calea reorganizării politico-administrative, fără a recurge la noi anexiuni teritoriale, a mărit considerabil spațiul Daciei, în detrimentul învederat al Moesiei Inferioare, care căpătase cea mai mare extensiune — pentru scurt timp, e drept — pe timpul lui Traian, după terminarea războaielor cu dacii.

Materialele epigrafice și arheologice în legătură cu prezența și activitatea legiunii IIII Flavia în Dacia și cercetările arheologice în cele trei caestre romane din Banat, precum și considerațiile pe care le-am formulat aici pun din nou în lumină dificultățile de ordin politic și militar, cărora Hadrian a fost nevoit să le facă față în Dacia. Așa cum s-a subliniat și cu ocazia publicării diplomei de la Gherla, document în care este atestată *existența* Daciei Porolissensis la anul 133, în Dacia au avut loc *mari* schimbări pe plan politic și administrativ, care se leagă de numele acestui împărat.

D. PROTASE

⁷⁸ Despre alipirea la Dacia Inferior nu numai a Olteniei, ci și a colțului sud-estic al Transilvaniei dintre Olt și lanțul Carpaților, vezi considerațiile judicioase făcute de E. Ritterling (*RE*, XII, 1719, 1720) și C. Daicoviciu (*loc. cit.* și *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 550, nota 7), deplin adevărate prin cercetările și descoperirile ulterioare, inclusiv amintita diplomă de la Palamarca.

⁷⁹ C. Patsch, *Der Kampf...*, p. 173; C. Daicoviciu, în *SCIV*, IV, p. 550, nota 7; *Dacia N. S.*, I, 1957, p. 200, nota 48; *Klio*, 38, 1960, p. 180—181; *IstRom*, I, 1960, p. 316.

⁸⁰ C. Daicoviciu, în *Klio*, 38, 1960, p. 181; *Hommages à Albert Grenier (Collection Latomus, vol. LVIII)*, Bruxelles (Berchem), 1962, p. 471. — Un studiu de sinteză asupra organizării Daciei romane, cu unele observații noi, a publicat M. Ma-crea, în *ActaMN*, III, 1966, p. 121—151.

⁸¹ Cf. C. Daicoviciu, în *Hommages à Albert Grenier*, p. 471.

DIE LEGIO IIII FLAVIA NÖRDLICH DER DONAU UND DIE ZUGEHÖRIGKEIT DES BANATS UND WESTOLTENIENS ZUR PROVINZ DAZIEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser gibt eine Zusammenstellung aller epigraphischen und archäologischen Nachweise (Inschriften und Ziegelstempel, sowie Bodenfunde und anderes Belegmaterial) aus dem Gebiet nördlich der Donau, die sich auf die Legio IIII Flavia beziehen. Auf ihrer Grundlage gelangt er zu folgenden Ergebnissen über den Südwesten Daziens bis zum Beginn der Herrschaft Hadrians.

Nachdem sie an beiden dakischen Kriegen (101/102 und 105/106) teilgenommen hatte, verblieb die legio IIII Flavia bis 118/119 in der von Trajan neuerrichteten Provinz, bis sie von Hadrian nach Moesia Superior in ihre alte Garnison in Singidunum zurückgezogen wurde. Vexillationen dieser Legion wurden aber in einem späteren Zeitraum, wahrscheinlich Ende des 3. Jhs. oder zur Zeit Constantins d. Gr. wieder auf das linke Donauufer verlegt (Sucidava, Drubeta, Dierna). Die aus den römischen Gebieten nördlich der Donau bekannten epigraphischen Nachweise über die legio IIII Flavia, die zum Grossteil sicher und nur in einigen Fällen fraglich sind, stammen aus 20 Orten (Abb. 17); der Name der Legion erscheint dort in der auf Tafel 1 und 2 angegebenen Form. Sicherlich hatte die Legion nicht an allen diesen Orten Vexillationen stehen. Als sichere Standorte der Legion in Dazien können angesehen werden: das dakische Sarmizegetusa, das römische Sarmizegetusa (Ulpia Traiana), Surduc und Berzovia. An dem letztgenannten Ort befand sich auch das Standlager der Einheit (490 × 410 m); es hatte Graben und Erdwall, aber keine Steinmauer (Abb. 3—6).

Nach einem kurzen Überblick über die verschiedenen Meinungen über den Verlauf der Grenze der Provinz Dazien im Banat und der politisch-administrativen Zugehörigkeit dieses Gebiets legt der Verfasser, auf Grund der jüngsten Untersuchungen, seinen Standpunkt in dieser Frage dar.

Er spricht sich entschieden für die Zugehörigkeit Westolteniens und des Banats (vielleicht ohne den westlichen Teil) zu Dazien als einheitlicher, im Jahre 106 errichteter Provinz aus und nicht zu Moesien (wie einige Forscher behaupteten); er stützt sich, unter anderen auf die Auslegung mehrerer Inschriften.

Bezüglich des Banats liegt ein erster Nachweis in der Tatsache, dass die *coh. I. Vindelico(rum)*, mit der Garnison in Vărădia bis zu Hadrian, identisch ist mit der *coh. I. Vindelicorum* $\propto$ *c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis)*, die im Diplom aus dem Jahre 110 von Porolissum (CIL XVI, 163) unter den Truppen genannt wird, die sich zu der Zeit „in Dacia“ befanden. Einen zweiten Beweis gibt die Inschrift des M. Calventius Viator aus Sarmizegetusa (Ulpia Traiana), der als Instrukteur der Gardekavallerie (*exercitator equitum singularium*) im Dienste des C. Avidius Nigrinus stand, dem Gouverneur von Dazien zwischen 112—117. Da in der Inschrift erwähnt wird, dass M. Calventius Viator *Centurion in der legio IIII Flavia felix* war, die einen Grossteil ihrer Einheiten auch im Osten des Banats (in Berzovia, Surduc und vermutlich auch an anderen Orten) und nicht nur in Siebenbürgen stehen hatte, erscheint die Zugehörigkeit der Banater Gebiete zu Dazien zur Genüge bewiesen. Endlich spricht auch die Tatsache, dass die *coh. I. Cretum* mit dem Standlager in Palanca und die *coh. V. Gallorum* mit dem Standort in Pojejena de Sus am Banater Donauufer, beide im Jahre 110 als „in Dacia“ befindlich erwähnt werden (CIL XVI 163) ebenfalls für die Zugehörigkeit des Banats (nach 106) zu Dazien.

Zusammen mit der Osthälfte des Banats war auch der westlich der Linie Drubeta — Pasul Surduc gelegene Teil Olteniens an Dazien angegliedert worden.

Wie bekannt, standen diese, zugleich mit Südwestsiebenbürgen im ersten dakischen Krieg (101—102) von den Römern besetzten Gebiete bis Ende des zweiten dakischen Krieges unter der provisorischen Verwaltung des Gouverneurs von Moesia Superior. Das Castrum und die Zivilsiedlung von Drubeta, sowie das römische, erst nur mit Erdwall umgebene, Lager von Bumbești, am *linken* Ufer des Jiu, lagen auf dem Gebiet des trajanischen Dazien. Beweis dafür sind die Cohorten I. Campestris und IV. Cypria, die im Jahre 110 „in Dacia“ erwähnt sind und die, wie man weiss, in Drubeta, bzw. in Bumbești stationiert waren.

Durch die Neuorganisation Daziens unter Hadrian (im Jahre 118—119) kamen zu Dacia Inferior ganz Oltenien und Südostsiebenbürgen, die vorher zu Moesia Inferior gehört hatten. Die muntenische Ebene, sowie ein Grossteil der südlichen Moldau, die bis 118—119 ebenfalls zu Moesia Inferior gehört hatten, wurden nicht mehr in die Provinz Dacia Inferior eingegliedert, sondern ganz aufgegeben und schieden aus dem militärischen und administrativ-politischen Bereich des Imperiums aus; sie blieben nur unter römischer Aufsicht.

Die dakischen von den Römern eroberten Gebiete nördlich der Donau wurden demnach, im Jahre 106 und *bis Hadrian*, unterschiedlich verwaltet: Oltenien (ohne den östlichen Teil), die Südostecke von Siebenbürgen, ganz Muntenien und ein Grossteil der südlichen Moldau gehörten zur Provinz Moesia Inferior, während aus dem Banat, Westoltenien und Siebenbürgen (ohne den Ostzipfel zwischen Olt und Karpaten) die *Provinz Dazien* errichtet wurde. Durch die von Hadrian 118—119 durchgeführte Neuorganisation wurde die Provinz Dazien nicht eigentlich zweigeteilt, sondern sie erhielt einen Grossteil der links der Donau gelegenen Gebiete von Moesia Inferior, woraus *Dacia Inferior* gebildet wurde. Die von Trajan errichtete Provinz Dacia behielt ihre ursprüngliche Ausdehnung unter dem Namen *Dacia Superior*.

NOI CONSIDERAȚII ASUPRA DACIEI MALVENSIS

Expunerea de mai jos nu are alt scop decît să justifice, pe cît este cu putință, atitudinea pe care o împărtășește și o menține consecvent în lucrările sale Constantin Daicoviciu în privința localizării Daciei Malvensis (= Banat), față de părerea contrară oarecum generală (= Oltenia) a altor cercetători ai istoriei Daciei romane; la teoria „bănățeană” s-a raliat — de bună voie — și coautorul lucrării de față Hadrian Daicoviciu¹.

În încercările de reconstituire a trecutului există împrejurări în care lipsa unor date concrete și doveditoare îl obligă pe cercetător să recurgă la argumente indirecte și la construcții logice. Evident, metoda nu e lipsită de neajunsuri și nici chiar de riscuri; nu puține sînt exemplele care arată în ce măsură logica istoricului modern se deosebește de modul de a gîndi al celor care, în antichitate, făceau istoria. Și nimeni nu va contesta că o singură dovadă limpede, netă, materială este mai elocventă și mai convingătoare decît cel mai elegant raționament. Carența sau inexistența unor probe peremptorii fac însă din metoda indirectă, logică, singura metodă cu putință și credem că deficiențele ei sînt compensate de caracterul stimulator pentru cercetare al ipotezelor și al introducerii lor în circuitul științific.

Ni se pare că tocmai aceasta e situația în mult discutata problemă a localizării Malvei și a Daciei Malvensis. Nici numele coloniei *Malva*, care apare doar de două ori în epigrafia latină, și nici acela, menționat mai frecvent, al provinciei nu se întîlnește niciodată într-un document necontestat aflat pe teritoriul Daciei, ci exclusiv în alte părți². Mai mult,

¹ Pentru combaterea teoriilor contrare susținute în trecut (în special de prof. D. Tudor), v. C. Daicoviciu, *Localizarea Daciei Malvensis*, în *Transilvania* (Sibiu), 74, 1 (1943), p. 70 și urm.; *Nesciendi ars*, Sibiu, 1944; *ActaMN*, II, p. 654—655; cf. și *TransAnt.* p. 130.

² Vezi pentru apariția numelui *Malva* sau *Malvensts* (provincia, colonia sau cohors): Fluss, în *RE*, XIV, 1927 și A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, p. 34, n. 5. De remarcat e faptul că numele nu apare nici în Tabula Peutingeriana, nici la Geograful Ravenat, nici în Notitia Dignitatum, nici la Procopiu. Neapariția numelui în cazul că *Malva* ar fi fost la Romula, e inexplicabilă, căci localitățile de pe linia Dunării (Drobeta — Amutrium etc.) și a Oltului apar în Tabula Peutingeriana și la Geograful Ravenat (între ele *Romula* — simplu), cită vreme neînregistrarea acestei localități în Banat e ușor de justificat, căci la vest de linia Lederata — Arcidava — Tibiscum nu e trasată nici o linie în Tabula Peutingeriana și, firește, nici la Geograful Ravenat.

diversele încercări de a folosi materialele epigrafice pentru a localiza Malva și Dacia Malvensis într-o regiune sau alta a teritoriului cucerit de Traian s-au lovit întotdeauna de contraargumente de natură măcar a semăna îndoială. Iată de ce preferăm să pornim de la afirmația că pînă în momentul de față nu există dovezi directe și concrete pentru localizarea sigură a Daciei Malvensis și a coloniei Malva; și dacă prin această premisă înlăturăm, de pildă, inscripția lui Sextus Iulius Possessor (CIL II 1180), citită greșit, după cum s-a arătat într-o altă lucrare, în rîndul respectiv de către D. Tudor sau H. Nesselhauf³, înlăturăm în același timp și inscripția de la *Denta* (CIL III 1555) ce stă la baza cunoscutei teorii a lui C. Patsch. Din aceleași motive, nu ne propunem să pledăm pentru localizarea coloniei Malva la Denta, mărginiindu-ne să căutăm în ce ținut nord-dunărean s-ar putea localiza, cu inevitabilă aproximație, provincia Daciei Malvensis. Natural, împărtășim întru totul ideea că Malva trebuia să se găsească în Dacia Malvensis, chiar dacă nu era în mod obligatoriu capitala acestei provincii și nu se afla la Denta de astăzi⁴.

Din această absență nu se poate însă trage eventuala concluzie că teritoriul de la vest de linia Arcidava — Tibiscum n-ar fi făcut parte din Imperiul roman sau că ar fi fost cedat iazigilor înainte de abandonarea restului Daciei din 271/2, — adică între 260 — 271/2 de cînd datează modelul Tabulei Peutingeriane (v. C. Daicoviciu, *TransAnt.*, p. 184, n. 2 și E. Manni, *L'impero di Gallieno*, p. 30—31). Indicarea sarmaților amaxobii în Tabula Peutingeriana pe fișa de deasupra liniei Arcidava — Tibiscum se referă, desigur, la teritoriul dintre Tisa și Dunăre, analogie cu ceilalți sarmați, indicați la vest de Apulum și Ulpia Traiana, pentru teritoriul *extra provinciam*, adică pentru Cimpia Tisei.

³ Vezi nota 1. Lucrarea învățatului H. Nesselhauf, *Sex. Iulius Possessor* (Sonderdruck aus den *Madridier Mitteilungen*, 5, 1964, Heidelberg, p. 180—184), susține aproape cu aceleași argumente ca și D. Tudor teza Romula = Malva. Ea va fi obiectul unei alte lucrări. — Încercarea colegului C. Nicolaescu-Plopșor (în *RevMuz.*, II, 1965, p. 203—207) de a localiza Malva la Cioroiul Nou (în Oltenia) e tot atît de *neconcludentă* (v. C. Daicoviciu în *ActaMN*, II, p. 654—655) ca și propunerea profesorului D. Tudor (în *Latomus*, XXV, 4 (1966), p. 847—854) de a se citi în inscripția de la Cioroiul Nou [*Aqjuensium*, inventînd pur și simplu, pe baza unor argumentații forțate și cu totul ireale o localitate nouă în Oltenia cu numele de *Aquae* la Cioroiul Nou sau în „apropierea” de 10—12 km depărtare de el, la Galicea.

Nu ne propunem să combatem nici alte încercări de a dovedi teza Oltenia = Dacia Malvensis, care se bazează fie pe materiale neconcludente, fie pe argumente de ordin „logic” puțin sau deloc convingătoare. Cu atît mai puțin putem da atenție „argumentului” de ordin lingvistic după care *Malva* ar avea ceva comun cu cuvîntul *mal* din l. română și albaneză — apropiere cu totul neverosimilă, mai nou înșușită și de C. Poghiric în *Revue Roumaine de Linguistique* XII₁ (1967), p. 24 și nota 3. (Ne întrebăm, de ce n-a fost păstrat acest nume de Malvensis pentru Dacia *Ripensis* de la sudul Dunării, dacă *malva* ar fi avut sensul de *mal* = *ripa*?)

⁴ Pentru diferitele localizări ale așezării Malva trimitem, doar, la N. Gostar (*SCIV* II, 2 (1951), p. 180 sq. n. 70), fără a mai insista asupra caracterului acestor ipoteze și, desigur, și al altora pe care le omite (cf. și *SCIV* V, p. 607—610). În ce privește localizarea la Denta (sau Deta?) și contestarea de către unii a descoperirii epigrafei cu pricina *aici*, noi trebuie să trimitem la precizarea ce se face în CIL III, p. 1017 și 1478. Asupra lecturii dată de Patsch grupului DCM = d(ecurio) c(oloniae) M(alvensis) din inscripția CIL III 1555, A. Stein (o.c., p. 34 n. 3) mai cere noi descoperiri pentru a avea o „völlige Sicherheit”.

Cum s-a arătat la început, investigația întreprinsă acum nu ne îndepărtează cu nimic de părerea noastră mai veche — aceea că Dacia Malvensis se afla în Banat. Ținem doar să precizăm că această afirmație nu înseamnă că Dacia Malvensis cuprinde neapărat tot Banatul, după cum nu e absolut necesar ca ea să se limiteze exclusiv la teritoriul „Banatului” de azi. În orice caz, noi susținem că Dacia Malvensis nu e identică nici cu Dacia Inferior, nici cu o parte a ei (Oltenia fără colțul sud-estic al Transilvaniei). Această părere — deocamdată prezentată ca simplă impresie sau înclinare — e justificată fie și de faptul că, după cum s-a mai amintit, dintre sutele de inscripții descoperite pe teritoriul Olteniei, nici una nu menționează numele Malvei sau pe al provinciei Malvensis. E drept că nici inscripțiile bănățene nu le amintesc, dar să nu se uite că numărul documentelor epigrafice ieșite de pe teritoriul Banatului vestic e mult mai mic și că — așa cum s-a arătat mai sus — nu e deloc sigur că Dacia Malvensis cuprindea întreg Banatul de astăzi (vezi și nota 2).

Înainte însă de a aborda fondul problemei, fie-ne permis să arătăm care este situația provinciei Dacia imediat după cucerirea ei în anul 106⁵. Azi se crede că între anii 106—118, „provincia Dacia” cuprindea numai Dacia *intracarpatică*, adică Transilvania propriu-zisă, dar fără colțul ei sud-estic care a fost afectat Moesiei Inferior. Am zis „se crede”, căci nu putem avea o totală certitudine în privința colțului nord-vestic al Olteniei (la vest de linia Drobeta-Bumbești), colț care putea aparține tot *Daciei* și *nu* Moesiei Superioare (v. D. Tudor, *OltR*², p. 138).

Întrebarea ce se pune este: care a fost soarta teritoriului intracarpatic pe care-l numim *Banat* și care corespunde azi cu regiunea administrativă Banat din Republica Socialistă România și cu teritoriul cuprins tot între Mureș, Tisa și Dunăre, aparținând Republicii Socialiste Federative Iugoslavia?⁶ Ceea ce ne interesează în *primul rînd* este de a ști dacă întreg Banatul de azi a fost cucerit și *ocupat* de Roma sau numai o porțiune din el, să zicem numai jumătatea estică a lui, pînă la linia Arcidava-Azizis, respectiv Pojejena — Păuliș (v. nota 6). La această întrebare de competență pentru problema ce o discutăm răspunsurile au fost (și mai sînt încă) diferite (v. de pildă, A. Stein, *Die Reichsb.*, p. 7). Pentru noi nu există nici o îndoială că *întreg Banatul* a fost cucerit de Traian. Îclinăm să credem că el a fost menținut în cadrul Imperiului pînă la Aurelian, chiar dacă admitem o perioadă de timp (de la Hadrian la

⁵ Vezi înfățișarea documentată a organizării Daciei pe baza a tot ceea ce se știa pînă acum la M. Macrea, în *ActaMN*, III (1966), p. 121 și urm., prezentare cu care noi sîntem, în general, de acord. Nu putem să nu atragem atenția că în unele privințe mai dăinuiesc oarecare îndoieli. În măsura în care acestea privesc tema noastră, le vom releva în cele ce urmează.

⁶ E de la sine înțeles că această unitate geografică și denumire modernă motivată istoric nu trebuie să ne facă să o impunem și romanilor. Pentru romani, o *unitate* geografică putea să formeze numai o *parte* a Banatului actual, poate (sau probabil) numai jumătatea vestică a lui, șesul bănățean, așezat la vest de coordonata 21³⁰, adică la vest de linia așezărilor antice Arcidava — Centum Putea — Berzobis — Azizis, linie ce ar porni, în termeni moderni, de la Pojejena (pe Dunăre), atingînd Mureșul pe la Păuliș, între Arad și Radna.

Marcus Aurelius) în care partea lui extremă *vestică* era numai un teritoriu îndeaproape supravegheat — ceea ce însă nu ni se pare dovedit⁷.

De ordin secundar pentru chestiunea ce o dezbatem este întrebarea dacă teritoriul Banatului a făcut parte în întregime din provincia unitară Dacia, sau numai o parte din el și anume partea estică, restul fiind anexat Moesiei Superioare. Cercetarea sistematică a așezărilor, dar mai ales a castrelor din Banat e abia la început, iar informațiile ce le avem pînă acum nu ne permit un răspuns categoric. Tibiscum de pe cursul superior al Timișului a aparținut sigur Daciei unitare și e de presupus că și toată linia de așezări și castre de pe cursul Cernei și al Timișului superior a avut aceeași situație⁸. O îndoială se poate ridica în ce privește linia de castre Lederata-Azizis. O soluție s-a căutat și se caută pe baza răspîndirii urmelor (îndeosebi a ștampilelor) lăsate de legiunea IIII FF în această parte a Banatului, admitîndu-se că și această porțiune aparținea de la 106 provinciei Dacia⁹. Atare soluție are multe șanse de a fi cea

⁷ Că partea de răsărit a Banatului (*inclusiv* așezările de pe linia Pojejena — Păuliș) a aparținut tot timpul Imperiului nu credem că poate fi contestat.

Teza noastră că întreg Banatul a aparținut Imperiului între anii 102 și 271/2 noi o vedem dovedită suficient prin argumentele aduse de C. Patsch, în lucrările sale binecunoscute, de care ne-am folosit și noi în mai multe lucrări (v. *TransAnt.*, 1945, p. 96—97 unde se dă și bibliografia discuției). Nu vedem nici azi motive de a abandona această teză pentru care pledează o mulțime de argumente concrete și logice. Cele dintii le constituie descoperirile de urme romane în vestul bănățean (vezi Repertoriul lui Milleker B.), inclusiv descoperirile de monete din perioada ce ne preocupă și care nu sînt puține (o listă a lor în ms. a întocmit-o colaboratoarea noastră de la Institut I. Winkler). Între cele logice am putea releva faptul stăpînirii de către romani a liniei permanente de comunicații de-a lungul Mureșului pînă la vărsarea acestuia în Tisa la Szeged, fapt greu de tăgăduit în fața dovezilor ce atestă apărarea acestei linii de trupele din Dacia. Ni se pare cu totul imposibilă menținerea acestei linii pe Mureș fără a avea stăpînire fermă asupra unui mal al Mureșului și care nu putea fi decît Banatul din stînga fluviului, unde se și află toate punctele întărite de care am pomenit. Nici știrile istorice ce le deținem despre relațiile lui Traian, Hadrian și M. Aurelius cu iazigii nu admit o stăpînire iazigă în Banatul de vest (vezi Cassius Dio, LXVIII, 10; LXIX, 15; LXXI, 3, 16 și 19; *Hist. Aug. Vita M. Ant. Phil.*, 22 și 24,5); toate aceste informații vorbesc de o încordată apărare împotriva iazigilor, cărora li se impun restricții de mișcare și opreliști de apropiere a pămînturilor romane. Cf. pentru linia Mureșului și Șt. Ferenczi, în *Közlemények V. Babeş és Bolyai Egyetem*, I (1956), 1—2, p. 161—162 și C. Daicoviciu, *TransAnt*, 1945, p. 96, n. 2.

⁸ Nu ne ocupăm de problemele vamale ridicate de linia aceasta care forma și după alți învățați, ca Domaszewski, granița dintre Dacia și Moesia Superior. Cf. C. Patsch, V/2, p. 137—138 și C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 250, M. Macrea, *ActaMN*, III, 133 sqq.

⁹ Răspîndirea urmelor legiunii IIII Flavia felix (ținînd seama de cele din epoca traiană și cele ulterioare) au cercetat-o N. Gostar, în *An. Șt. ale Univ. din Iași*, S.N.S. III-a Istorie, tom XI (1965) p. 2; I. Glodariu, în *ActaMN*, III, p. 429—435; D. Protase, în *ActaMN*, IV, p. 47—70. Lipsa de săpături sistematice mai numeroase și mai complete ca și nesiguranța informărilor mai vechi nu exclud însă eventuale greșeli în tragerea concluziilor. Castrele de pe linia Lederata-Azizis n-au constituit probabil niciodată o graniță; ele fuseseră construite încă în primul război dacic al lui Traian pentru apărarea comunicațiilor armatei romane (cf. Balbus, *Gromatici veteres*, ed. Lachmann, I, p. 92).

adevărată, deși o absolută siguranță încă nu există¹⁰. Situația precară de informații suficiente și riguros documentate ne face să fim sceptici și în privința opiniei (exprimate în discuții de către tov. D. Protase) că linia Arcidava-Azizis ar fi fost părăsită temporar de Hadrian la a. 118, granița Daciei retrăgându-se pe linia Dierna-Tibiscum, și că tot ceea ce se afla la vest de această ultimă linie fusese cedat iazigilor, devenind un teritoriu neroman pe care-l va recuceri doar M. Aurelius¹¹.

Ceea ce știm sigur despre Hadrian e faptul că el operează, pe la a. 118, o nouă organizare a cuceririlor de la nordul Dunării de Jos. Din teritoriul Olteniei întregi și din colțul sud-estic al ținutului intracarpatic, Hadrian formează o nouă provincie, *Dacia Inferior*, ceea ce determină schimbarea și a numelui Daciei organizate de Traian în acela de Dacia Superior¹². Noua rînduială se menține doar cîțiva ani, probabil pînă la 124, în nici un caz nu mai tîrziu decît mijlocul lui 133; în adevăr, diploma de la Gherla, datînd din 2 iulie 133, atestă existența Daciei Porolissensis, cuprinzînd acele ținuturi ale Daciei Superioare, care se găseau la nord de cursul superior al Mureșului și de valea Arieșului. Dacia Superior își

¹⁰ Faptul, de pildă, că în Diploma militară din 110 (CIL XVI 163) coh. I Vindelorum apare ca făcînd parte din trupele Daciei, iar o placă de bronz cu numele ei a fost găsită la Arcidava nu ar fi o probă peremptorie că aparținea Daciei în 110 (v. D. Protase, *op. cit.*, p. 68—69). Cohorta I Vind. putea fi după 106 în Dacia transilvană sau la Tibiscum, unde o și găsim mai tîrziu. Mai greu s-ar putea aduce aceeași explicație pentru prezența cohorței I Cretum, la *Palanca* (la Dunăre), a Coh. V Gallorum la Pojejena (tot la Dunăre), și a coh. IV Cypria la *Bumbești* (în Oltenia de nord-vest), atestate printre trupele Daciei unitare la 2 iulie 110 (CIL XVI 163) și ale căror stampile s-au găsit în localitățile susamintite (v. pentru aceste stampile W. Wagner, *Die Dislokation...* (1938), p. 127, 140—141, și D. Tudor, *OltR²*, p. 276). Nu e chiar identică situația cohorței III Campestris atestată și ea pentru 110 în Dacia (CIL XVI, 54 și 57): prezența atestată printr-o inscripție (*AnnEp.* 1934, 14) a unui tubicen al ei, la Napoca, în primii ani după cucerire (Kraft, *Zur Rekrutierung...*, p. 193) nu ne permite să afirmăm cu toată siguranța că această trupă se afla în garnizoană, la 110, la Drobeta, unde e atestată prin mai multe mărturii.

¹¹ La argumentele expuse mai sus (nota 7), împotriva unei cedări către iazigi am putea adăuga doar următoarele: castrul de la Arcidava (Vărădia) pentru coh. I Vindel. e de piatră și greu am putea admite că cel original de pămînt s-a refăcut în piatră înainte de Antoninus Pius, cîta vreme cel construit pentru legiunea IIII FF de la Berzovia — după afirmația lui D. Protase — (*op. cit.*, p. 49) e numai de pămînt (cu excepția pretoriului care e din piatră). Autorul săpăturilor de la castrul de la Vărădia, Gr. Florescu, afirmă că fortificația Arcidava a durat pînă în sec. III. Tocmai Hadrian este acela care înfrînge pe iazigi impunînd o liniștire a lor pentru o perioadă de circa 50 de ani (Cassius Dio, LXIX, 15; cf. C. Patsch, V/2, p. 164; C. Daicoviciu, *TransAnt.*, p. 97, nota și M. Macrea, *ActaMN*, III, p. 139). Combătînd această opinie, nu ne putem opri însă de a cumpăni o eventuală rezolvare a diferendului cu iazigii nemulțumiți în felul cum tot Hadrian a procedat cu roxolanii și teritoriul Munteniei: sacrificarea unei porțiuni din Banatul de vest în favoarea iazigilor, instituind și aici un regim de teritoriu supravegheat (clien-telar), cu anumite condiții pentru iazigi (cf. Cassius Dio, LXIX, 15). Nerespectarea acestor condiții îl vor face pe Marcus Aurelius să înglobeze din nou, după 50 de ani de „pace”, acest teritoriu Imperiului, creînd Dacia Malvensis (v. mai jos, p. 80—81).

¹² Nu ne preocupăm aici de chestiunea dacă și colțul sud-estic al Banatului a fost sau nu înglobat Daciei Inferior, problema rămînînd încă deschisă.

vede astfel suprafața redusă, în timp ce Dacia Inferior nu suferă nici un fel de modificări teritoriale¹³. Este, de asemenea, vrednic de subliniat faptul că crearea Daciei Porolissensis *nu schimbă numele* provinciilor dacice născute din reorganizarea de la 118.

Cea de a doua formă administrativă dată de Hadrianus ținuturilor nord-dunărene va fi păstrată de Antoninus Pius și, după el, de Marcus Aurelius pînă la 168, în toiul războaielor marcomanice. În acest moment se petrec anumite schimbări, pentru lămurirea cărora vom face apel la documentele epigrafice care înfățișează etapa finală a carierei politico-militare a lui M. Claudius Fronto, folosindu-ne și de eruditul comentariu al lui A. Stein, *op. cit.*, p. 38 și urm.

Din prima dintre cele două inscripții despre care va fi vorba (și anume în CIL VI 1377) reiese că, în anul 167 și în prima jumătate a lui 168, Fronto e *legatus Augustorum pro praetore Moesiae Superioris*; în a doua jumătate a anului 168 sau cel mai târziu în ianuarie-februarie 169, înainte de moartea lui Lucius Verus, comanda lui se extinde: el devine *legatus Augustorum pro praetore Moesiae Superioris et Daciae Apulensis*. Curînd după moartea lui Verus, în orice caz înainte de sfîrșitul lui 169, necesitățile războiului îl silesc pe M. Aurelius să modifice încă o dată misiunea destoinicului general: Fronto devine acum *legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum*, fără ca numărul sau numele acestor provincii dacice să fie precizat. În sfîrșit, de prin a doua jumătate sau de pe la sfîrșitul anului 169 și pînă la moartea sa pe cîmpul de luptă, survenită în vara anului 170, Claudius Fronto e *legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum et Moesiae Superioris simul*. Nici de data aceasta inscripția noastră nu precizează numărul provinciilor dacice, dar un alt document epigrafic privind aceeași perioadă (CIL III 1457) o face, înfățișîndu-l pe Fronto ca *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum et Moesiae Superioris*.

Ce reiese din această enumerare a comandamentelor exercitate de M. Claudius Fronto în ultimii doi-trei ani ai vieții sale?

1. Provincia *Dacia Apulensis* apare pentru prima oară și cel mai devreme în a doua jumătate a anului 168, în orice caz sigur înainte de sfîrșitul lunii februarie a anului 169. Ea se află, împreună cu Moesia Superioară, sub comandamentul lui Fronto.

2. Un comandament unic asupra *provinciilor dacice* (fără precizarea numărului lor) e menționat pentru *prima dată* între luna februarie 169 și sfîrșitul aceluiași an.

3. Denumirea de *Daciae Tres* apare pentru prima dată în răstimpul cuprins între sfîrșitul anului 169 și vara anului 170.

La aceste date mai trebuie adăugată împrejurarea că provincia Dacia Malvensis e atestată *cel mai devreme* în 169 (v. Pflaum, *Les Carrières...*, p. 511—512), prin inscripția pusă în cinstea primului ei procurator, Macrinus Vindex (CIL VI 1449).

¹³ Vezi *JRS*, LI, 1961, p. 63—70 și *ActaMN*, I (1964), p. 163 și urm.

Și acum, ce raționamente se pot construi pe temeiul acestor date epigrafice?

Faptul că, în a doua parte a anului 168 și, în orice caz, înainte de februarie 169, Fronto e guvernator al Moesiei Superioare și al Daciei Apulensis, dar *nu* al celor trei Dacii, poate însemna că:

1. Nu există încă Dacia Malvensis și, mai mult, că cele trei Dacii din 124 (Porolissensis, Superior și Inferior) se redusese la două: Porolissensis și Apulensis, căci *altminteri schimbarea denumirii lor e fără rost și rămîne inexplicabilă*. Dacia Porolissensis are acum, probabil, un *legatus* al ei, și anume pe comandantul legiunii a V-a Macedonica, sosită de la Troesmis tocmai în 168; Dacia Apulensis se află sub autoritatea lui Fronto:

2. *Dacia Malvensis* există, dar ea nu intră în comandamentul lui Fronto.

Să admitem, pentru o clipă, cea de a doua ipoteză: a existenței, înainte de februarie 169, a unei Dacii Malvensis. În acest caz, e evident că Dacia Malvensis nu poate fi decît sau fosta Dacie Inferioară (în întregimea ei) sau numai Oltenia, ori „Banatul“, sau, în sfîrșit, o *parte* din Banat.

Dar ne grăbim să ne întrebăm: e oare plauzibil ca Dacia Malvensis să fie identică teritorial cu fosta Dacia Inferior sau cu Oltenia? Nu e de crezut din următoarele motive:

Dacă Dacia Malvensis e fosta Dacie Inferioară, înseamnă că Dacia Apulensis cuprinde Transilvania (cu excepția colțului ei sud-estic și, natural, a Daciei Porolissensis) și Banatul sau măcar partea estică a acestuia. În acest caz, rezultă că anul 168 nu aduce nici o modificare teritorială față de perioada anterioară, totul reducîndu-se la o simplă schimbare de nume; e greu de admis că în timpul războaielor marcomanice Marcus Aurelius se ocupa de asemenea „reorganizări“, cu atît mai mult cu cît vechile denumiri dănuiseră cîteva decenii dintre care șapte ani și sub domnia lui. Raționamentul nostru nu-și pierde valabilitatea chiar dacă admitem că au avut loc unele schimbări teritoriale neînsemnate ca, de exemplu, trecerea colțului sud-estic al Transilvaniei de la Dacia Inferioară, devenită Malvensis, la Dacia Superioară, devenită Apulensis (că acest ținut, redus ca întindere, aparține într-adevăr după 168 Daciei Apulensis ne-o demonstrează inscripția pusă de *Cohors VI nova Cumidavensium* la Rîșnov)¹⁴; modificarea ar fi fost prea neînsemnată și nu vedem de ce ar fi trebuit să afecteze vechile denumiri.

Dispariția denumirii de Dacia Superior și înlocuirea ei cu aceea de Dacia Apulensis era însă *obligatorie* și *inevitabilă* numai dacă denumirea de Dacia Superior devenea *imposibilă*. Și ea putea deveni imposibilă într-un singur caz: acela al dispariției provinciei Dacia Inferior, căci *Superior* se poate zice despre o provincie *numai* în raport cu alta, care e *Inferior*. Așadar, la 168 Dacia Inferior nu mai exista, dar nu pentru că s-ar fi transformat în Dacia Malvensis (s-a arătat mai sus că acest lucru nu e admisibil), ci pentru că fusese alipită Daciei Superioare, care,

¹⁴ Vezi M. Macrea, *Cumidava*, în *AISC*, IV (1941—1943), p. 237.

extinzându-se teritorial și pierzându-și „perechea“, primește numele de Dacia Apulensis. Această extindere teritorială nu e deloc inacceptabilă și nu e nici exagerată, deoarece prin ea se compensează pierderea din 124 a teritoriului devenit Dacia Porolissensis.

Dacă nu putem crede într-o Dacie Malvensis olteană, crearea acestei noi provincii pe teritoriul Banatului sau într-o parte a lui (care nu poate fi decât cea vestică), încă din 168, rămîne plauzibilă și n-o putem respinge din capul locului. Totuși, ea ni se pare puțin probabilă, căci e greu de înțeles cum autoritatea lui Fronto, extinsă asupra Daciei Apulensis unde se găsea legiunea a XIII-a Gemina, nu se extinde și asupra Daciei Malvensis care nu putea dispune decât doar de trupe auxiliare. La aceasta se poate adăuga faptul că o Dacie Malvensis bănățeană (sau parțial bănățeană) era importantă pentru comunicațiile între Moesia Superior și Dacia Apulensis, așa încît neîncluderea ei sub comandamentul generalului care guverna cele două provincii amintite ar fi fost extrem de stranie.

Ni se pare, în consecință, mai probabil că, în ultimile luni de domnie comună a lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, existau la nordul Dunării doar două Dacii: Porolissensis și Apulensis, prima în vechile ei hotare, a doua cuprinzînd tot restul Daciei. Dacia Malvensis e creată de Marcus Aurelius abia după februarie 169, probabil în a doua jumătate a acestui an sau chiar la începutul anului 170, ipoteză confirmată și de datarea *cel mai devreme* în 169 a procuraturii prezidiale malvense a lui Macrinus Vindex.

Unde se creează *acum*, în 169, Dacia Malvensis? În teorie, există două posibilități:

1. Ea poate fi organizată în Oltenia, prin desprinderea acesteia de Dacia Apulensis.

2. Dacia Malvensis putea fi creată în Banat (sau într-o parte a Banatului).

În acest al doilea caz, Dacia Malvensis putea fi formată din teritoriul ce se întinde la vest de linia Dierna-Tibiscum pînă la Tisa. Azi e greu de stabilit dacă întreg acest teritoriu aparținuse Daciei Superioare, respectiv Daciei Apulensis sau dacă o parte din el — partea vestică — nu făcea parte din Moesia Superior. Nu excludem cu totul nici posibilitatea ca vestul Banatului (de la o linie pe care n-o putem preciza) să fi fost numai un teritoriu supravegheat în perioada de *după* Hadrian. Faptul că noua provincie primește numele de *Dacia Malvensis* (și nu Moesia Malvensis) ne face să credem că teritoriul ei fusese mai mult legat de Dacia decât de Moesia.

Din aceste posibilități teoretice, prima ni se pare categoric inacceptabilă. În adevăr, e greu de crezut ca, la cel mult un an de la înglobarea Olteniei în Dacia Apulensis, M. Aurelius să revină asupra acestei măsuri luate de el însuși. Iar dacă acest lucru s-ar fi întîmplat totuși, revenin-

¹⁵ Vezi N. Gostar, *ArhMold*, IV (1966), p. 182—184; cf. și W. Wagner, *op. cit.*, p. 108—109.

du-se astfel, *grosso modo*, la situația din 124—168, firesc ar fi fost să se revină și la vechile denumiri — Dacia Superior și Dacia Inferior — ceea ce însă nu s-a întâmplat.

Rămîn, deci, ipotezele celei de a doua posibilități, între care alegerea e dificilă, deoarece nu avem nici o dovadă peremptorie pentru una sau alta. Pentru o includere tardivă în Imperiu (ca Dacia Malvensis) ar pleda atît raritatea *relativă* a urmelor romane în Banatul apusean, cît și apariția foarte tîrzie și sporadică a orașului Malva în inscripții.

Lipsa diplomelor militare din Dacia de după această reorganizare ca și cercetările insuficiente făcute pe teritoriul Banatului întreg, dar mai ales al Banatului la vest de linia Cerna-Timiș, poartă vina necunoașterii trupelor auxiliare din noua provincie. Una din ele ne este, totuși, cunoscută: e greu descifrabila *coh(ors) I F. M. Bryttonum Malvensis* din inscripția (CIL III 13704) de la Tessalonica de pe la mijlocul sec. al III-lea (Pflaum, *Les Carrières...*, p. 1067) cohortă care — după cum se știe — *nu e identică* cu cele atestate la Stolniceni (CIL III 14216, 25) și la Bumbesti (CIL III 14485, a).

În concluzie, se pare că reorganizarea administrativă a teritoriilor nord-dunărene sub Marcus Aurelius s-a desfășurat în două etape. Prima, efectuată în a doua jumătate a anului 168, cel mai tîrziu pînă în februarie 169, de către M. Aurelius și L. Verus, a constatat în înglobarea Daciei Inferior la Dacia Superior, care devine astfel Dacia Apulensis. A doua etapă, efectuată de Marcus Aurelius singur, în urma experienței cu războiul purtat contra iazigilor și marcomanilor, prin a doua jumătate a anului 169 sau chiar la începutul lui 170, constă în crearea, pe cea mai mare parte a teritoriului bănățean, a unei noi provincii dacice — *Dacia Malvensis*.

Această organizare a provinciei Dacia Malvensis în detrimentul și pentru combaterea primejdiei din partea iazigilor sarmați nu poate să surprindă de la un împărat care la cîțiva ani după aceasta, însă înainte de terminarea războiului marcomanic, plănuia (*Vita M. Ant. Phil.*, 24, 5—6) să creeze o provincie *Marcomannia* și una *Sarmatia*. În acest caz, crearea Daciei Malvensis apare ca un început.

C. DAICOVICIU — H. DAICOVICIU

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS SUR DACIA MALVENSIS

(Résumé)

Le problème de la localisation de la province *Dacia Malvensis* et de l'établissement urbain *Malva* n'a pas encore trouvé une solution unanimement acceptée. La plupart des chercheurs roumains et étrangers acceptent l'identification de la province *Dacia Malvensis* avec *Dacia Inferior*, par un simple changement de nom. Le savant viennois C. Patsch, ainsi que A. Stein et C. Daicoviciu se déclarent pour la localisation de la nouvelle province, créée par Marc Aurèle, dans le Banat

(territoire compris entre le Bas-Danube, le Mureș et la Tissa, la frontière vers l'est étant, *approximativement*, la ligne Dierna-Tibiscum). Les auteurs estiment que l'identification de la localité Malva avec Romula de *Dacia Inferior* (l'Olténie), sur la base de l'inscription de Hispalis CIL II, 1180, lue fautivement par D. Tudor dans plusieurs travaux (v. plus récemment Oltr², p. 167, sq. et 174—176) et par H. Nesselhauf (v. le travail cité à la note 3) n'est ni prouvée ni acceptable (tout comme d'autres identifications, v. notes 3 et 4). La localisation de la colonie de Malva à Denta (ou Deta?), dans le Banat, suggérée par C. Patsch, en vertu de la lecture de l'inscription CIL III, 1555, semble être plus proche de la réalité historique, encore que les auteurs admettent que cette lecture ne soit pas non plus absolument sûre.

En passant en revue tout ce que l'on sait jusqu'ici des premières organisations de la Dacie, faites sous Trajan et Hadrien (v. C. Daicoviciu et D. Protase, *JRS* LI, 1961, p. 63—70; *Acta MN*, I, 1964, p. 172 sqq; cf maintenant aussi le travail de M. Macrea, cité à la note 5), les auteurs insistent aussi sur quelques problèmes qui n'ont pas été pleinement élucidés jusqu'ici. Un de ces problèmes est de savoir si le Banat a appartenu en entier à l'empire ou non, entre les années 106 et 271. A cet égard, la réponse des auteurs de la présente étude est *affirmative*, même si, à la période comprise entre les règnes d'Hadrien et de Marc Aurèle, la partie située à l'extrémité occidentale du Banat n'était qu'un territoire de clientèle, surveillé de près par la Dacie et la Mésie (v. la note 7).

Afin de répondre à la question dans quelle partie de la Dacie a été organisée *Dacia Malvensis* par l'empereur Marc Aurèle, les auteurs font appel à la *logique* des faits, en analysant la carrière de M. Claudius Fronto, qui nous est révélée par les inscriptions CIL VI, 1377 et CIL III, 1457 et qui a été établie par A. Stein (*Die Reichsbeamten von Dazien*, p. 38 et suiv.). De cette analyse il résulte que:

1. La province *Dacia Apulensis* apparaît pour la première fois et au plus tôt dans la deuxième moitié de l'an 168, en tout cas, avec certitude, avant la fin du mois de février 169. Elle se trouve, avec la Mésie Supérieure, sous le commandement de Fronto.

2. L'expression *Provinciae Daciae* (sans la précision *trium*) apparaît pour la première fois entre le mois de février 169 et la fin de cette année.

3. L'appellation *Daciae Tres* apparaît pour la première fois dans l'intervalle de temps compris entre la fin de l'année 169 et l'été 170.

4. *Dacia Malvensis* est attestée *au plus tôt* à l'an 169 (v. Pflaum, *Les carrières...*, p. 511—512), par l'inscription posée en l'honneur de son premier procureur Macrinus Vindex (CIL VI, 1449).

5. Avant février 169, Fronto est gouverneur de la Mésie Supérieure et de *Dacia Apulensis*, mais *non* des trois Dacies; avant février 169, *il n'existe pas encore de Dacia Malvensis*, mais seulement *Dacia Porolissensis* (créée probablement à l'an 124, mais existant certainement à l'an 133) et *Dacia Apulensis*.

6. Le changement de nom de *Dacia Superior* en *Dacia Apulensis* dès la seconde moitié de l'an 168 ne peut être justifié que par le fait de la *disparition* du nom de *Dacia Inferior*.

Cette disparition du nom de *Dacia Inferior* ne peut être expliquée que par la *fusion* de *Dacia Inferior* et de *Dacia Superior* sous l'appellation de *Dacia Apulensis*, car, sans cette cause, le changement du nom de *Dacia Inferior* en *Dacia Malvensis* était dénué de sens et ne s'imposait pas; l'existence des trois Dacies pouvait être maintenue telle qu'elle avait été à partir de l'an 124 (ou 133): *Dacia Porolissensis*, *Dacia Superior* et *Dacia Inferior*. Il s'ensuit logiquement que *Dacia Malvensis* ne pouvait être qu'ailleurs, à savoir *dans le Banat*, et notamment dans le Banat qui s'étendait jusqu'à la Tissa.

On sait que *Dacia Malvensis* devint une province procuratorienne, ayant à sa tête un procureur présidial (le premier en est Macrinus Vindex, au plus tôt en 169). Parmi les troupes auxiliaires qui étaient stationnées dans la nouvelle province on n'en connaît qu'une seule: il s'agit de la difficilement déchiffrable *coh(ors) I F. M. Bryttonum Malvensis* de l'inscription (CIL III, 13704) de Tessaonica vers la moitié du IIIe siècle (Pflaum, *Les Carrières...*, p. 1067), cohorte qui,

comme on le sait, *n'est pas identique* à celles qui ont été attestées à Stolniceni (CIL III, 14216, 25) et à Bumbești (CIL III, 14485, a).

En conclusion, il semble que la réorganisation des territoires nord-danubiens sous Marc Aurèle se soit déroulée en deux étapes. La première, effectuée au cours de la seconde moitié de l'an 168, au plus tard jusqu'en février 169, par Marc Aurèle et L. Verus, a consisté à incorporer la Dacie Inférieure à la Dacie Supérieure, qui devient de la sorte *Dacia Apulensis*. La deuxième étape, effectuée par Marc Aurèle seul, à la suite de l'expérience acquise pendant la guerre contre les Iazyges et les Marcomans, dans la seconde moitié de l'an 169 ou vers le commencement de 170, consiste dans la création, sur le territoire du Banat, d'une nouvelle province dace — *Dacia Malvensis*.

Cette organisation de la province *Dacia Malvensis* au détriment et pour combattre le danger des Iazyges sarmates n'est guère surprenante de la part d'un empereur qui, quelques années après, et bien avant que la guerre contre les Marcomans ne fût terminée, projetait (*Vita M. Ant. Phil.*, 24, 5—6) de créer une province *Marcomannia* et une autre province *Sarmatia*. En ce cas, la création de *Dacia Malvensis* apparaît comme un premier pas.

TRACII ÎN DACIA ROMANĂ

Provinciile est-balkanice (avînd substrat etnic-social și lingvistic tracic, asemănător sau deaproape înrudit, resp. deplin identic cu cel din Dacia carpatică) au contribuit în largă măsură, desigur mai mult decît alte zone, îndepărtate, ale împărăției romane, la organizarea și transformarea în stil roman (adică mediteranean) a provinciei din stînga Dunării de Jos. În primul rînd și cu deosebită intensitate a participat la atare acțiune Moesia¹, care formă atît baza de plecare a expedițiilor antidacice (locul de staționare și aprovizionare a puternicelor armate concentrate de Ulpius Traianus în a. 98—101, în vederea campaniilor de cucerire a Daciei, a. 101/2 și 105/6), cît și o largă punte de legătură între imperiu și noua provincie, ca teritoriul prin care intrau venind dinspre sud, vest și est formațiile militare, populația civilă, produsele, formele de viață romane. Începînd din a. 101, Moesia a devenit o zonă de circulație intensă, o poartă larg deschisă de intrare în provincia norddunăreană, putînd fi considerată fără exagerare ca însăși baza romanizării Daciei, atît prin relațiile oficiale (militare, administrative, economice), cît mai ales prin contactul popular, al păturilor de jos, rustice sau ale „orășenilor“ care după a. 102 aveau putința să circule în libertate pe ambele maluri ale marelui fluviu. Atare circulație intensă a lăsat totuși (față de realitatea și dimensiunile faptelor) prea puține documente arheologice și mult mai reduse informații epigrafice atestînd direct prezența și activitatea lor socială-economică. Oricum, aportul Moesiei, mai ales al zonei de vest (Moesia Superior) la desfășurarea vieții romane a Daciei carpatice poate fi considerat ca decisiv, atît în perioada stăpînirii imperiale în stînga Dunării (a. 101—271), cît și după evacuarea Daciei, adică în cursul sec. IV—VI, cînd imperiul roman (-bizantin) a recuperat cu intermitență și controlă eficient unele fișii de teren pe malul nordic al Dunării. Din provincia romană Thracia (la sud de munții Haemus-Balcani)² sînt trupele auxiliare cu nume etnic trac, unii militari în alte unități și multe persoane cu antroponime de tip traco-getic ori greco-roman atestate în inscripții, ca și majoritatea adoratorilor „cavalerului trac“ în Dacia.

¹ *Moesi, Moesia*, în RE, XV (1932), col. 2347—2411 (M. Fluss).

² *Thrake*, în RE, VI A (1936), 392—551 (E. Oberhummer, B. Lenk, A. Betz, G. I. Kazarov). Date și bibliografie mai amplă și recentă despre traco-daci în general: I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959 (ed. II, 1967, p. 17—36 et passim).

Mai demult și cu 3—4 decenii în urmă se admitea că participarea zonelor trace suddunărene la „colonizarea” provinciei carpatice era destul de modestă³, sau că relațiile între noua provincie și cele din dreapta Dunării de Jos erau continui⁴, dar oarecum cele „normale” și firești între vecini. Față de atare teze istorice, a venit o reacțiune în sensul contrar: proporția și valoarea elementului sud(dunărean)trac în Dacia romană au fost accentuate și chiar exagerate unilateral, spre a face să rezulte de aici lipsa elementului geto-dacic autohton, de către istoricul maghiar A. Alföldi (*Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapest, 1944, p. 52—59): militari din legiunea a V-a Macedonica ce a staționat în Moesia (primind deci mulți recruți din populația locală moeso-traco-romană) și în cele trei auxilia alcătuite din traci (cohors II Flavia Bessorum, cohors I Thracum Sagittariorum, cohors VI Thracum equitata), ca și în alte vreo 20 auxilia care au staționat ori au trecut prin Moesia înaintea (resp. în cursul) campaniilor de subjugare a Daciei, la care au participat staționând câțiva ani sau câteva decenii aici după cucerirea și organizarea provinciei. În realitate însă elemente trace (izolate) se întâlnesc atestate epigrafic în următoarele unități auxiliare: ala Tungrorum Frontoniana, ala Asturum, ala II Pannoniorum, ala I Gallorum et Bosporanorum, ala Electorum, cohors I Britannica, cohors II Gallorum Pannonica, Singulares consularis, Numerus Palmyrenorum Tibiscensium, Numerus equitum Illyricorum, Numerus Maurorum Optatianensium, legio V Macedonica (cf. tabelul antroponimic, infra, p. 89—93).

Spre a putea desluși mai ușor proporția și rolul avut de tracii meridionali între acele „infinite copiae hominum ex toto orbe Romano” (Eutr. VIII 6, 2) imigrate în Dacia și participante activ la marele proces social-istoric al romanizării lor și a populației autohtone, adică a provinciei în ansamblu, sînt prezentate aici în scurte tabele elementele etnice și social-culturale din Moesia și Tracia, în trei grupe: A) trupele auxiliare, B) antroponime traco-moeso-dacice, C) culte religioase, — urmate de câteva observații și concluzii social-istorice.

A) AUXILIA TRACE⁵

Cohors II Flavia Bessorum, recrutată sub împărații Flavi din tribul tracic Bessi⁶, a staționat dela începutul existenței sale în Moesia Inferior (a. 105; CIL, XVI 50); din această perioadă datează epitaful ostașului

³ C. Patsch, *Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Trajan* (Beiträge, V/2, 1937), p. 202 „... dass auch Thracien unter den Kolonisten Daziens nicht wie Dalmatien vertreten war...”.

⁴ Daicoviciu, *TransAnt* (1945), p. 162 „il n'y a aucune raison de ne pas croire à des relations suivies avec le Sud (Mésie Inférieure et Thrace)...”.

⁵ Trupele auxiliare formate din traci (Bessi) erau numeroase în armata romană; cele cunoscute cu numele la 1885 sînt cuprinse în *De Thracum auxiliis* de Ericus Keil, Dissert. Berlin, 1885, 86 p.; *Ala* în RE I (1893), 1263—7, *Cohors* în RE IV (1900), 335—342 (Cichorius); Wagner, *Dislokation*, passim.

⁶ Despre ethnicon și antroponim „Bessus” (adesea echivalînd cu „Thrax”) în epoca romană, cf. *Epigraphica* (Milano), X 1948 (1950), p. 18; SCIV, VI 1955, p. 78.

trac *Mucatralis* la Oescus⁷. Unitatea pare să fi participat la războaiele din Dacia; dar aici apare documentar numai la a. 129 în armata Daciei Inferior (CIL, XVI 75: II FL BESS), ca și în a. 140 (*Klio*, XXXVII 1959, p. 197: II FL BES, II FL BESS). La început staționa în Oltenia, pe linia Oltului, unde s-au găsit cărămizi cu stampila ei: la Buridava (Stolniceni, lângă Govora; *OltR*, p. 251) COH II FL BESS și la Birsești (Tudor, *Akte des IV. Kongresses für griech. und latein. Epigraphik*, 1962, Wien, 1964, p. 405—406). În ultima etapă staționa în castrul dela Cincșor, pe Oltul mijlociu⁸, unde s-a găsit epitaful pus de un comandant al ei: [D M S? .] Carvilius Secundinus vixit an. . . , L. Carvilius Rusticinus praef. coh. II Fl. Bess. fratri in exemplum piissimo p.c.“ (*Korrespondenzblatt des Vereins*, Sibiu, 1912, p. 54 = AISC, II 1936, p. 253; IV 1944, p. 285; *StCom*, 1965, p. 209), ca și cărămizi stampilate: C II F B (CIL, III 8074, 12 lectură greșită „C III B“; *Korrespondenzblatt*, 1912, p. 54—57 = AISC, II p. 253; J. Szilágyi, *A dáciai erődrendszer helyőrségei* . . . 1946, p. 55, pl. XVII 254; *Muz. Sibiu și Sighișoara*). Dela Cincșor, unitatea trimite un detașament la Rucăr (Muscel): cărămidă COH II F[1] B (SCIV, VI 1955, p. 93; *OltR*, p. 417, nr. 275; *Muz. Cîmpulung*). Un comandant al unității a fost T. Antonius Claudius Alphenus Arignotus (πραιπρόσιτος σπείρη) δευτέρας Φλ. Βεσσων CIG 3497 = ILS 8853 = IGR 1213 = *Istros*, I 1934, p. 216, cursus honorum, din orașul Thyatira Lydiei, prin anii 170). În baza unei ipoteze șovăelnice rezultate dintr-o confuzie⁹ s-a admis că unitatea dela Cincșor a fost dusă în orient sub Marcus Aurelius¹⁰, ceeace este fals: comanda lui Ant. Arignotus s-a exercitat succesiv (nu simultan, ori „combinat“) asupra auxiliilor (coh. II Fl. Numidarum, II Fl. Bessorum, Cilicum etc., menționate de cursus honorum) în locul lor de sta-

⁷ D. P. Dimitrov, *Nadgrobnite ploci ot rimsko vreme vâ severna Bălgaria* (Die Grabstelen römischer Zeit in Nordbulgarien), Sofia, 1942, p. 25, nr 12, fig. 41; *Epigraphica*, X p. 17, nr 5 „Dis Manibus, Mucatralis Sit(a)e f(ilius) natio(ne) B(essus) m(iles) c(o)h. II F. B.“.

⁸ Castrul Cincșor (r. Făgăraș), la est de sat, locul „Burgstatt“, pe malul Oltului; distrus de arături, neexplorat arheologic; dimensiuni necunoscute.

⁹ A. Premerstein, *JÖAI*, XIII 1910, p. 205: Alphenus Arignotos a fost comandant al cohortei II Numidarum, al coh. II Fl. Bessorum, șeful serviciului annonelor și al portului Seleucie din Pieria, „bei dieser Übereinstimmung darf wohl wenigstens als eine Möglichkeit angedeutet werden, dass es sich in beiden Fällen nicht um zwei oder drei verschiedene Kommanden, sondern um eine einzige kombinierte Stellung handelt, indem jedesmal zwei Kohorten unter einem gemeinsamen Befehlshaber als curator, beziehungsweise praefectus annonae den Verpflegsdienst versahen“, iar în nota 21 „concluzia“ aberantă: „die cohors II Flavia Numidarum und die II Flavia Bessorum, welche beide zum dacischen Heere gehörten (RE, IV 254; 320), würden, wenn dies richtig ist, nach dem Sarmatenfrieden dem Marcus von der unteren Donau nach Syrien gefolgt sein“.

¹⁰ Wagner, *Dislokation*, p. 97; *OltR*, p. 274; *Akte des IV. Kongr.*, 1964, p. 406; *Klio*, XXXVII, p. 209.

ționare din Moesia și Dacia, unde el a fost și curator¹¹; unitățile nu se deplasau după fostul lor comandant avansat ori mutat în orient. Este nesigur dacă stampila pe cărămizi dela castrul Olteni¹² C IIII BE (cu ligatură E+T sau E+L), utilizate la confecționarea unui mare sarcofag (în el monetă din a. 141; *Materiale*, VIII 1962, p. 331 și 334, fig. 6; Muz. Sf. Gheorghe), poate fi citită *c(o)h(ors) II Be(ssorum)*, cum s-a sugerat (Arh-Mold. IV 1966, p. 179). — Dat fiindcă, pe cât se știe, cohors II Flavia Bessorum a staționat numai în zona dunăreană și pe valea Oltului, este probabil că în sec. II efectivele ei erau în bună parte sau chiar în majoritate trace (bessice).

Cohors I Thracum Germanica c.R. equitata a staționat în Germania Superior sub împărații Flavi; în a. 90 se afla în Moesia Superior (CIL, XVI 36), a. 100 (CIL, XVI 46); participă la campaniile din Dacia, fiind între trupele de aici la 17 febr. și 2 iulie 110 (CIL, XVI 57, 163); dar la 116 este din nou în Germania Superior (CIL, XVI 62, 63). În Dacia va fi stat cel mult zece ani, lăsând eventual o parte din veteranii încetățeniți în iarna și vara a. 110.

Cohors I Thracum sagittariorum atestată în Dacia Superior numai în diplomă la a. 144 (CIL, XVI 90: I T[hrac. sag.]), 157 (CIL, XVI 107: I THRAC SAG), 158 (CIL, XVI 108: I THRAC SAG).

Cohors VI Thracum equitata staționa (sub Claudius) în Germania (efective trace: Petronius *Disacetus Dentubrise* f., CIL, XIII 7052), apoi în Britannia¹³, Pannonia, a. 84, 85 (CIL, XVI 30, 31); la sfârșitul sec. I este în Moesia Superior, a. 100 (CIL, XVI 46). A participat la campaniile de subjugare a Daciei, unde staționa la a. 110 (CIL, XVI 163: VI THRACVM); în Dacia Porolissensis la a. 158 (CIL, XVI 110: VI THRAC) și 164 (CIL, XVI 185: VI THRAC; *Materiale*, II 1956, p. 704; VI THRAC, p. 709: III THRACVM; *Athenaeum*, XXXVI 1958, p. 185: VI THRAC); loc de garnizoană Porolissum¹⁴ și Românași¹⁵, unde s-au găsit pînă acum

¹¹ L. Robert, *Istros*, I 1934, p. 216—220; p. 218 „Premierstein songerait à conclure du texte de Thyatire que, après la paix conclue entre Marc Aurèle et les Sarmates, la cohors II Flavia Numidarum et la cohors II Flavia Bessorum ont été transportées du Bas Danube en Syrie; on va voir que cette hypothèse perd son appui et qu'il est au contraire très probable que, si Arignotos a été curator en Mésie, c'est qu'il y a séjourné avec ses troupes...”. H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le haut empire romain*, Paris, I 1960, p. 576—579.

¹² Olteni (Oltszem, r. Sf. Gheorghe); I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala* (1944), p. 62—66; castrul, așezat la marginea de nord a satului, pe malul drept al Oltului (suprapus de castelul feudal clădit în a. 1827) are dimensiunile aproximativ 140×100 m. Aici s-au găsit în sec. XIX-lea inscripții lapidare, cărămizi stampilate etc. Z. Székely, *Muzeul reg. Sfintu Gheorghe, Almanah 1879—1954* (Tg. Mureș), 1955, p. 28—31; N. Gostar, *ArhMold*, IV, 1966, p. 178.

¹³ E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Wien, 1932, p. 217.

¹⁴ Porolissum, în RE, XX (1953), 265—270 (Daicoviciu); la Porolissum existau două caste: pe „Pomet” de 294×266 m, pe „Citera” 101×68 m (*Materiale*, VII 1961, p. 371—376).

¹⁵ Castrul Românași (Unguraș, Magyar-, Alsó-Egereg, r. Zălau) avea 158,50×

numai cărămizi și țigle stampilate CO VI T (CIL, III 8075, 23; Szilágyi, *op. cit.* pl. XVI 238, 239), COH VI THRACV (ibid. XVI 240, 242). În urma deplasărilor și staționării în Germania, Britannia și Pannonia, efectivele trupei vor fi fost, la începutul sec. II (data venirii în Dacia), majoritatea din acele teritorii.

B) ANTROPONIME TRACO-MOESO-DACICE

Un repertoriu de nume proprii, împreună cu celelalte resturi lingvistice (glose, inscripții) traco-dace a dat acum un deceniu D. Detschew (Decev), *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, cu multe lacune și erori; numeroase rectificări și adăuguri au fost aduse în variate publicații, cf. *Dacia*, N.S. II 1958 (1959), p. 520—526, *Cercetări de Lingvistică*, VI 1961, p. 218—219; *Limba traco-dacilor* (1959), p. 56—82; ed. II 1967, p. 89—130; K. Vlahov, *Nachträge und Berichtigungen zu den thrakischen Sprachreste*, în *Annuaire de l'Université de Sofia*, Faculté philol., LVII, 2 (1963), p. 221—367, cu alte rectificări și completări: *Cercetări de Lingvistică*, IX 1964, p. 326—333, — arătându-se necesitatea unui repertoriu cu adevărat critic și complet al onomasticii și resturilor lingvistice trace.

Dat fiindcă, pe cât se pare, majoritatea antroponimelor traco-dace din provincia carpatică aparțin tracilor imigrați din sudul Dunării (Moesia și Tracia) și fiind greu a distinge net pe cele pur și exclusiv geto-dace, sînt cuprinse toate în acest tabel complexiv sub eticheta de „traco-moeso-dacic”¹⁶.

Aulenus, Nova Zagora (Bulgaria), CIL, XVI 90 (a. 144) „coh. II Gallorum Pa[nn(onicae)], in Dacia Super(iore), — ex equite Auleno Her[...f(ilio)]”. Ostașul este trac, dar antroponimicul său ca și patronimicul par să fie mai curînd romane.

Aur(elius) Auluc[ent]us, POTAISSA (Turda), CIL, III 918 „D M, Aur. AVLVCMVSV(ixit) d(ies) I, m(enses) VI, an(nos) XXXV, Aur. Basianus et Dasius [be]nem. e[t] sibi m. fa. curarunt”.

Aulusanus, MICIA, CIL, III 12568 (AEM, XVI 1893, p. 253, nr 11; Muz. Deva) „[... vix(it)] an. XV, Aulusanus (h)eres benemerenti posuit, arbitran. Ingenui(?)”.

Aur(elius) Babus, NAPOCA, CIL, III 886 „D M, Aurelia [Ma]r[ri]na vix. ann. XVII, Aur(elius) Marinianus fil(ius) eius vix. anno I, m. IIII, Aur(elius) Babus vet(eranus) pater p(osuit)”. *Babos*, *Babus* este frecvent în Asia Mică (L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure*, 1963, p. 368), posibil bitinian și frigian, eventual și trac, cf. *Babu Tarsa* (CIL, X 3527).

Aelius Balus, APULUM, cărămidă stampilată (Muz. Alba Iulia) „LEG(io) X[III] GEM] Aeli(us) Bal...”; MICIA, CIL, III 8064, 3 (=1629, 3) „Leg. XIII Gem. Elius Balus”. Nume tracic sau grecesc(?).

Iulia Bessa, ULPIA TRAIANA, CIL, III 1438 (Farcadin, r. Hațeg) „Deae Nemesi Regin(ae), Cornel(ius) Cornelianus defensor lecticar(iorum) et Iulia Bessa coniux eius ex voto posuer(unt)”.

Bithus, Palamarcia (Bulgaria), *Klio* XXXVII 1959, p. 197 „sunt in Dacia Inf., ex Numero Equit(um) Illyricor(um) — exgreale Bitho Solae f. Besso”.

× 130 m (*Materiale*, VIII 1962, p. 499—501); aici a staționat și cohors I Hispanorum Pia fidelis (*quingenaria*).

¹⁶ Tabelul de nume traco-dace din provincia Dacia, întocmit în AISC, IV p. 209—215, rectificări V, p. 287—9, este învechit, cu erori și lacune firești.

Bithus, SAMUM (Cășeu), *Athenaeum* XXXVI 1958, p. 33 (a. 164) „Mucatrăli Bithi f(ilio) ...”. CIL, III 829 „...li Bithi...”.

Sabin(ius) Bithus, APULUM (Muz. Sebeș; „tabel” de militari din leg. XIII Gemina[?]).

Bitus, Gherla, cărămidă sgîrîată, ArchÉrt. XII 1892, p. 169 (=CIL, III, p. 35*, nr. 294* = ActaMN, I, p. 480) „Terentius, Fegeli(us), Titus, Deci(mus) Bitus, Los(sa?), Caius, Gemel. Ta(...?), Marcianus, ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ”.

Blasa, SAMUM, CIL, III 7635 (biserica Vad, r. Dej) „[D] M S [...] Blasa eq(ues) st(ipendiorum) [...] Au[r]. Tsinta vix. [an. ...]XXXI, Aur. Aeli[...]”.

Brasus, APULUM, ArchÉrt. XXXII 1912, p. 274 „Mucatra Brasi”.

Aurelius Brisanus, Ilișua (r. Dej), *Materiale*, IV 1957, p. 321, fig. 2 (Muz. Bistrița) „D M, Aurelius Brisanus vixit annis L, Aur(elius) Mucatus ed Aurelius Maximianus filii ed heredes p.p.p.”. Eventual elemente aparținătoare la ala I Tungrorum Frontoniana.

Brisenus, Gherla, stelă funerară, ProblMuz. 1964, p. 179; comunicare la Fil. Acad. Cluj, 1967 (D. Protase, Muz. Gherla) „D M, R... eq(ues) alae II Pannoniorum vixit an. XXXVIII, Brisenus imag(inifer) heres ponendum curavit”.

Butes, Strei-Săcel (r. Hunedoara), CIL, III 7893 (cf. *Tetula*).

Aurelius Cotes, SAMUM, ActMuz. 1956, p. 129 (AnnEp. 1957, 331) „D M, Aur. Titus vix. an. LX, Aur. Gemellina vix. an. XX, Aur. Cotes eq.al. Elec. m.p. et socio”. Nume probabil tragic, dacă nu este grecesc ori asianic.

Publius Aelius Dacianus, NAPOCA, CIL, III 867 „D M, P. Ael. Traianus vix. an. XXVIII, fil. et Ael. Libero alumno v.a. [?]LIII, P. Ael. Dacianus dec. et aedil. col. f.c.”. Dacă inscripția este autentică și neinterpolată (păstrată numai în mss.; ms. Vind. dă DATIANO în loc de DACIANVS), ar putea fi un derivat dela „Daci, Dacia”; dealtfel textul și antroponimele epigrafei sînt suspecte; Mommsen observă „vereor tamen ne interpolata sint tam patris quam filii cognomina; auctorem scilicet habet titulus eundem qui n. 860 pro Taviano dedit item Traianum”.

Iulius Daciscus, DROBETA, *Dacia*, VII—VIII 1941, p. 353 (=OltR, p. 386) „D M, Iulia Kalligenia vix. an. XL, Iul(ius) Daciscus v[ixi]t an. ...”.

Dades, APULUM, CIL, III 1181 „P. Ael. Antipatro Marcello eq(uiti) R(omano), dec. col. Ap(ulensis) fil. P. Ael. Antipatri a mil(itiis) et Ilvir. col. s.s. et adoptivo P.Ael.Marcelli v.e. ex praef. legion. VII Claud. et I Adiutr., Dades et Filetus actor(es)”; 1182 „Dades et Filetus actor(es)”. Despre antroponimul *Dadas*, *Dades*, răspîndit și la traco-frigieni: SCIV, IX 1958, p. 52.

Decebalus, SARMIZEGETUSA (Grădiștea Muncelului, r. Orăștie), vas mare de lut, conic, stampila cu litere inversate, aplicată în trei (patru) locuri, primul exemplar descoperit la a. 1803 (ActaMN, III p. 110), alte trei SCIV II 1951, p. 200—202, fig. 8 și 9 (=IstRom., I 1960, p. 329; V. Georgiev, *Trakiiskiiat ezik*, Sofia, 1957, p. 25; MuzIstCluj) „DECEBALVS PER SCORIO”.

Denzi, OPTATIANA (? Zutor, Sutor, r. Huedin), ACMIT 1930—1, p. 85—86 „Aurel. Denzi” (v. *Prisosta*).

Marcus Turrani Dil..., TIBISCUM, CIL, III 1548 (Muz. Caransebeș) „Libero Patri pro salute Marc. Turrani Dil [...] et Fl.(?) Aeliae Nices, M. Turrani. Patroclus ex voto.” 1540 „SIN M pro salute P.Ael.Mar(s)i, Hermadio act(or) Turrani(ii) Dil[...] v.s.l.m.”. Probabil nume bitinic sau frigan din Asia Mică, dar de neam tragic.

Aelius Dines, Pintic (r. Dej), CIL, III 835 (=Dacia, N.S. II 1958, p. 463—4; MuzIstCluj) „D M, Ael(ius) Dines vis(it, vix-) an. LXXXV et posui(t) Aurelius Ditugentus filii(u) et heres patri carissimo b(ene)m(erenti)”.

M Disius, DACIAE incertae, CIL, III 8043 (=1624 a; MNA București) „I O M, M. Disius G. aug. col. Ulp. OICI botun p.”. Nesigur.

Aurelius Ditugentus, Pintic (r. Dej), CIL, III 835 (v. *Dines*).

Dizo, NAPOCA, CIL, III 870 (Cluj, str. Prahovei-Bob nr. 5) „nomina Asianorum — Dizo (etc.)”, a. 235. Poate traco-bitin din Asia Mică.

Aurelius Dolens, POTAISSA, CIL, III 6255 (relief mitraic; MuzIstCluj) „Aur(elius) Dolens mil(es) leg(ionis) V Maced. ex voto”.

Drebias, POTAISSA, CIL, III 889 (Muz. Turda) „I O M, Drebias mil. leg. I Ital(icae)”. În ArchÉrt. XXXV 1915, p. 49, I. Téglás citea „D REBIAS M LEG

II ITA.". Sau trebuie citit „D. Rebulas”? Inscriptia nu este din epoca lui Traianus, cînd legiunea I Italica a luat parte la expediția din Dacia (RE, XII, 1913).

Aurelius Drebias, POTAISSA, CIL, III 13768 „I O M, Aur(elius) Dre bias bot. (= votum) ret(ulit)“. Cumont, AEM XVII 1894, p. 21 presupunea legătura între antroponimul *Drebias* și topon. *Drobeta* menționînd și un *Dribalus* din Pannonia. Identic cu simplul *Drebias*?

Aurel.(?) Duda, NAPOCA, CIL, III 874, inscripție fragmentară în care se poate citi numele „[Au]rel. Duda“, tracic (EDR, I p. 180; cf. trac *Dudis*, *Dydir* etc.).

Valeria Dula, POTAISSA, ArchÉrt. XXXV 1915, p. 45 (Muz. Turda) „D M, Valeria Dulae (filia?), vix. an. XXXI, titulu(n) pos(uit) Volus(ius) Titianus coiugi pie[nt]is. v. G I b(ene)m(erenti)“.

Eptala, NAPOCA, CIL, III 870 „nomina Asianorum — Eptala“.

Aelius Vale(n)s Esbenus, Rusănești (r. Caracal), CIL, III 8040 (= 6281 = MonEpSc. p. 301—3 = MonDacInf. p. 18—19, nr. 11, fig. 3; MNA, București) „D M, Ael(ius) Vale(n)s qui et Esbenus vix. an. LXXX, A[eli]a Sira(?) coni(u)x et Fortunatus lib(er)tus patron(o) b(ene)m(erenti) f(aciendum) c(uraverunt)“; sau HESBENVS? Cf. *Sira*.

Heptapor, Cristești (r. Tg. Mureș), CIL XVI 108 (dipl. a. 158) „alae I Gallor(um) et Bospor(anorum), ex gregale Heptapori Isi f(ilio) Besso“.

Is(i)us, Cristești, CIL, XVI 108 (v. *Heptapor*).

Mammulo, APULUM, CIL, III 7812 (D M, Mammulo vix. ann. XXV Ulp(io) Clono, v(ix.) mens. I, Ulp(ius) Iuvenalis Mammulo (a)nn. XII, Mammulo piissimo“. Eventual tracic, cf. *Mamoxis*, *Mamutzis* etc., dacă nu este un hipocoristic greco-roman.

C. Iulius Melgidianus, DROBETA, CIL, III 14216,6 (= MonDacInf. p. 16 nr. 4) „D M, C. Iul(ius) Melgidianus vet(eranus) [e]x b(ene)f(iciario) cos. leg. [V] Mac. vix. an. LX, Ulp(ia) Marcel[l]ina coni[u]g[i] pient. b.m.p.“. Pare să fie forma romanizată cu derivat a numelui tracic *Melgis* (EDR, I, p. 109).

Muc..., ULPIA TRAIANA, CIL, III 1526 „Aur(elius) Muc...“.

Mucapa, Gherla, SzDévk, III 1902, p. 8 (periit) „... VDIS MVCAPA... S PRAE-FIGM PC PANNO... RVARMA“(?)

Mucapor, APULUM, ArchÉrt. XXXII 1912, p. 274 (v. *Mucatra*).

Mucapor, Ilișua (r. Dej), CIL, III 799 (Muz. Dej) „[D M, ...]s Mucaporis [eq.al.] Front. [vix.ann. ...] III, Ael. Mu[...al]ae eiusd(em)“.

Mucapuis, Ilișua CIL, III 809 „...eq.alae [Fro]nt. ic situs est vixit annis XXXX, Mucapuis coniugi benemerenti posuit“.

Mucasenus, APULUM, CIL, III 1195 „D M, Mucasenus Ce(n)sorini <a>eques ex singul(aribus) co(n)s(ularis) vixit annis XX, Rescuturme Soie coiux pientissima posuit b(ene)m(erenti)“.

Aurelius Mucatus, Ilișua, *Materiale* IV p. 231 (v. *Brisanus*).

Mucatra, var. *Mucatrus*, Ilișua, CIL, III 787 „Sola Mucatri“.

Mucatra, APULUM, ArchÉrt. XXXII 1912, p. 274 (= ArchAnz. 1913, 333) „D M, Mucatra Brasi miles N(umeri) Palmyren(or)um Tibiscensium vixit annis XXXVIII, Mucapor Mucatal(is) heres contubern(ali) carissimo posuit“.

Mucatalis, APULUM, ArchÉrt. XXXII 1912, p. 274 (v. *Mucatra*).

Mucatalis, SAMUM, *Athenaeum*, XXXVI 1958, p. 33 „ex equite Mucatali Bit[hi] f(ilio) ...“ (coh. I Brittonum). CIL, III 829.

Mu[c...], **Aelius**, Ilișua, CIL, III 799 (v. *Mucapor*).

Aelia Muciale sau **Muciane**, NAPOCA, EDR, IV 1930, p. 146 (MuzIstCluj) „D M, Aelia(e?) Muciale vix(it) ann. XXXII, Ael(ius) [Fl]orus vix. ann. [..., ...] Firmus, ... Ael. ...“ L. Barkóczy și A. Kerényi (1941) citeau „Aeliae Muciane“, probabil N + E în ligatură.

Mucianus, Slăveni (r. Caracal), CIL, III 14216,37 (tegula).

Mucianus, ULPIA TRAIANA, CIL, III 13782 „Mucianus ex voto posuit“.

Mucianus, NAPOCA, CIL, III 870 „nomina Asianorum — Mucianus“ (roman, sau traco-bitin din Asia Mică?).

Marcus Ulp(ius) Mucianus, APULUM, CIL, III 1070 „...M. Ulp. Mucianus mil(es) leg. XIII Gem.“ (a. 193).

Publius Aelius Mucianus, POTAISSA, CIL, III 7614 „I O M, P. Aelius Mucianus v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)“.

Aurelius Mucianus, APULUM, CIL, III 7786 „Aur. Mucianus ex v. strator co(n)s(ularis) pos(uit)“.

Aurelius Mucianus, POTAISSA, CIL, III 7688 „Aur. Mucianus ex c(ustode) a(rmorum)“.

Mucianus, POROLISSUM, *Materiale*, VI 1959, p. 872 „Sil(vano) Do[m(estico)] Mucianus optio PAL(?) v.po.l.m.“. — Antroponimul traco-roman *Mucianus* reprezintă, după toate aparențele, o formă latinizată a unei serii de nume trace conținând elementul onomastic *Muca-*, în *Mucatralis*, *Mucatra*, *Mucaporis* etc. și este răspândit în toate zonele locuite de traci (EDR, I p. 107); numele este și roman, derivat dela *Mucius*; la provincialii traco-romani, el apare de vreo 100 ori.

Aurelia Pirusis, DACIAE incertae, CIL, III 1607 (Petrești-Petrid, r. Turda) „D M, Valerius Lo[n]ginus vet(eranus) — Aurel(ia) Pirusi virginio b.m.“. Pare a fi tracic (EDR, I p. 141), *Pirusis(s)*, fie cognomen feminin la *Aurelia*, fie patronimic (nume de bărbat, tatăl).

-por, **Aurelius [Aulu]por** sau **[Muca]por**, Suceag (Cluj), CIL, III 852 „Au[relius...] por vix. an[n(is) L]XXX, Aur(elius) Geme[lli]nus vix. a. ..., Aurelia Re[...], vix. an. ...“. S-ar putea întregi *[Diza]por*, *[Epta]por* etc., dar cel mai frecvent este *Mucapor*; cognomen-ul femeii poate fi tracic, de ex. *Re[scuturme]*, dacă nu este roman (*Restituta*, *Revocata* etc.).

Aelia Prisosta, OPTATIANA (Zutor, r. Huedin), ACMIT 1930—1, p. 86 „D M, Aelia Prisosta vix. ann. XXXIII, Aurelia Bassina filia vix. ann. VII, Aurel. Denzi vix. ann. LXXX, Aurel. Bassus sign. N M O coniugi et filis b.m.p.“.

Rescuturme, APULUM, CIL, III 1195 „Rescuturme Soi(a)e“ (v. *Mucasenus*). Al doilea exemplu pentru acest nume fem. este *Πησκούρη* (IGB, III nr. 1198).

Scorilo, SARMIZEGETUSA (Grădiștea Muncelului, r. Orăștie), vas mare de lut ars (v. *Decebalus*) „Decebalus per Scorilo“.

Seuthes, Tiurea (Cluj), CIL, XVI 33 (dipl. a. 86; Muz. Aiud) „coh. II Thracum equiti Seuthae Traibithi f(ilio), Cololetic(o)“.

Sira(?), Rusănești (r. Caracal), CIL, III 8040 (v. *Esbenus*). Numele femeii a fost citit AΓA de Domaszewski, SIPA de Hirschfeld, *Syra* Tocilescu, în al cărui desen se poate descifra fie SIPA, fie SIRA; un nou control al epitafului este necesar. Mai probabilă este lectura *Sira*. Oricum, soția tracului *Esbenus* este firesc să fi purtat nume tracic mai curînd decît celtic, illyr ori de alt soi.

Soia (Soie?), APULUM, CIL, III 1196 „Rescuturme Soi(a)e (fil.)“.

Sola, Ilișua, CIL, III 787 „Apollin(i) sacr(um) Sola Mucatri vet(eranus) al(a)e Fron.“. — Alt *Sola*, v. *Bithus*.

Tarsa(?), Caransebeș, CIL, III 7998 (=1554) „Iars(a)e C(a)es(aris) servus) vix. ann. L, P. Iulia Successa coniugi b.m.“. Dacă poate fi citit „Tarse“ este nume tracic, dacă rămîne *Iarse* este nume african, cf. *Iarsefa* și *Iarsachenus* (CIL, VIII 5059, 17111). Nimic sigur inscripția fiind dispărută.

Tattario, NAPOCA, CIL, III 870 (=ILS 4061) „nomina Asianorum — Tattario“, împreună cu traco-bitinii *Dizo*, *Eptala*, *Tzinto*, trebuie să fie de aceeași origine; alte exemple din Asia Mică citează P. Kretschmer, *Einleitung in die Gesch. d. griech. Sprache* (1896), p. 348—9; *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, VI (1939), nr. 229; IG² II 4868 etc.; dar și *Tattario* Veneti filius, CIL, III 12800.

M. Aurelius Teres, din ala Asturum (staționată în estul provinciei) a servit în Dacia, ArchAnz. 1912, 563 (=BIAB, XII 1939, p. 89, fig. 110, Serdica) „D M, M. Aurelius Teres veteranus ex ala prima Astrorum (=Asturum) natione Bessus militavit an[nis] XXVIII...“; după eliberare din armată s-a stabilit în Tracia la Serdica, unde a murit.

Tetula, Strei-Săcel (r. Hunedoara), CIL, III 7893 (Muz. Deva) „D M, C. A. Dedalo vix. an. LX, Valeri. Cara vix. an. XXXV, c.c.A Tetula vix. an. L, A. Augus. vix. an. XXX (etc.), Crispina, Vet[illa], Maxima, Butes eoru(m)“. Poate fi nume tracic, cf. *Tituthes*, *Nusatita*, *Tetes Syras* (EDR, I p. 89—90).

Traibithus, Tiurea, CIL, XVI 33 (a. 86, v. *Seuthes*).

Tzinta, fem., NAPOCA, CIL, III 870 „nomina Asianorum — Tzinta“.

Aurel. Tzinta, SAMUM (Cășeu), CIL, III 7635 „Aur(el.) Tzinta“ (v. *Blasa*). **Tzinto**, NAPOCA, CIL, III 870 „nomina Asianorum — Tzinto“.

[...] **tzia**, MICIA (Herepea, Hunedoara), CIL, III 7873 + 13773 (SCIV XVIII 1967, p. 171—2; Muz. Deva), nume fragmentar întregit de Mateescu (1916) în [Tzi] **tzia**, care ar fi nume tracic; nimic sigur.

Aurelius Tzolutus, APULUM, CIL, III 7789 (MuzIstCluj) „Aure(lius) Tzolutus ex voto posuit“.

-**udis**(?) în inscripția fragmentară cu *Mucapa*, Gherla, poate fi rest dintr-un antroponimic tracic.

[...] **jzenus**, DACIAE incertae, CIL, III 8055 (=MonEpSc. p. 313—4) „[...] li ... pr ... am ... vix. ... L. Sextus Vi ... gelus d ... dochus ... a z e n o“. Poate fi nume grecesc (*Zeno*) sau tracic ca [Dul] **azenus**, [Muc] **azenus**, [Ept] **azenus**. Inscripția ar putea fi din Oltenia (sau din Dobrogea?).

[...] **dochus**, DACIAE incertae, CIL, III 8055 (cf. -*azeno*). A fost considerat grecesc [Xeno] **dochus** (Kerényi, 1941), sau [Ama] **dochus**, deci tracic, după Mateescu (1916).

Elemente „civile“ populare din Moesia cu nume grecești ori romane stabilite în Dacia sînt menționate în cîteva epigrafe:

Cioroiu Nou (Oltenia), RevMuz, II 1965, p. 203—7 (=ActaMN, II 1965, p. 654 = *Latomus*, XXV 1966, p. 847—854; Muz. Craiova) „M. Opellius Maximus [dec(urio) M o] n t a n e n s i u m Herculi [p(ro) sal(ute) Aq] uen s i u m ex voto posuit“ (despre localitatea romană dela Cioroiu: *Apulum*, VI, 1967, p. 593—604);

ULPIA TRAIANA, CIL, III 1524 „D M, C. Iul. C.f. dom(o) V i m i n (a c i o) ann. XX, Iul(ia) Gemellina fratri pientissimo et M. Aurel. M.f. Maximo mens. VIII, Aurel. Helico...“; 1474 „Antoniae Bonosae vix. ann. XXXVIII, Aurel. Constantio eq. R. dec. col. V i m i n. vixit annis XL(?), P. Antonius Victor mil. leg. VI Victricis frum. vix. ann. XVIII, P. Anton. Super infelix pater, P. Anto. trib. co[h.] IIII De[l]ma[t]arum vix. ann. XXXIII infelix pater“;

GERMISARA (Geoagiu), *Sargetia*, III 1956, p. 60 „... VS IL VIX ANN.... IL M o e s i c u s coniugi et fil.... IIS posuit b.m.“;

APULUM, CIL, III 7811 (Muz. Sibiu) „M. Licinius M o e s i c u s et M. Licin(ius) Euangelus frat(res)“;

POTAISA, CIL, III 914 (=Materiale, VI 1959, p. 882, nr. 18; Muz. Turda) „[D M] Aur(elius) Crit[o] vix. ann. IIII, Aur. Zosimianus vix. annu(m), ex M o e s i a Superiore, Aur. Zosimus natibus be(ne)mer(entibus) pos(uit)“.

Legăturile sociale și economice-comerciale dintre cele două provincii se reflectă și în prezența unor personaje din Dacia în Moesia, cum sînt: din colonia NAPOCA, o grupă (familie) de cetățeni romani atestată la OESCUS (Gigen, pe malul Dunării), epitaful latin publicat de V. Beșevliev, *Epigrafski Prinosi* (Sofia, 1952), p. 59, nr. 101, pl. XLIII 2 (Muz. Sofia) „Ael(ius) Faventinus v(ir) e(gregius) proc. CC Illyrici [...] vix.] ann. LX, Ael. Florentinus Villanus [et...Pe]lregrinus dec(uriones) col. Aurel. Dacicae Na[pocae...] Mammosa et Aurel. Gaurus vet(eranus) hered[... ..] secundum voluntatem testame[nt(i)...]SIVS per [Ph]ilocalum libertum...“. La Endze (Șumen), pe un relief al „cavalerului trac“, Kazarov, *Denkm.* [citată infra, nota 20], p. 89, nr. 438 (=AnnEp, 1939, 246) „Deo Apollini, Ant(oni)us Valentinus Ilvir col. Napoc(ae)“; la

NOVAE (Șiștov) dedicație descoperită în a. 1967 (inform. N. Gostar) „M. Ulp. Napuca Peregrinus trib(unus) mil(itum) leg. I Ital.“

De relevat deasemenea cei doi sirieni dela Porolissum care construiesc un templu lui Dolichenus la Augusta Traiana (Stara Zagora), în Tracia, IGB, III nr 1590 (cf. RevRHist, V 1966, p. 997).

C) CULTE DIN TRACIA ȘI MOESIA

Dintre zeitățile indigene numeroase și variate ale tracilor meridionali¹⁷, în provincia Dacia (unde din vechea religie politeistă chthoniană a geto-dacilor¹⁸ nu s-au putut identifica pentru perioada ocupației romane pînă acum urme epigrafice sau gliptice sigure și deplin concludente)¹⁹, apar în documentația epigrafică și în reliefe numai două din cele mai importante: „cavalerul“ trac (în multe locuri și exemplare) și *Iupiter Zbelthurdus* (o singură dată).

Cavalerul (Heros) trac era un simbol religios și funerar foarte răspîndit în toate zonele din estul Peninsulei Balcanice și în teritoriile de expansiune a tracilor, ca atare se adevărește a fi — cel puțin în epoca romană — „principala“ lor zeităte, a cărei popularitate n-a fost depășită de nici-una alta²⁰. Este o divinitate simplă la prima aparență, foarte asemănă-

¹⁷ Cf. *Thrake (Religion)*, în RE, VI A (1936), 472—551 (Kazarov).

¹⁸ AISC, V, 1949, p. 61—139 „Religia geto-dacilor“.

¹⁹ În afară doar de vreo eventuală „interpretatio Romana“ a unor zei și demoni indigeni (ori elemente din cultul lor), care să se ascundă sub denumiri romane, ca *Dea Placida*, *Diana Mellifica*, ori *Liber-Libera*, *Dacia*, *Genius Daciae* etc., cum preconiza recent N. Gostar, *Culte autohtone în Dacia romană*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Iași, II 1965 [1966], p. 237—253.

²⁰ Despre cavalerul trac: G. I. Kazarov, *Heros (thrakischer Reiter)*, în RE, Suppl. III (1918), 1132—1149; RE, VI A, 478—488; *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien* (DissPann, II, 14, Budapest, 1938; monografie de bază); A. Buday, *Az úgy nevezett thrák lovasisten problémája* (Problema așa numitului zeu-călăreț trac), în *DolgSzeged*, II 1926, p. 1—55, III 1927, IV 1928, V și VI 1929, 1930; F. Cornelius, *Heros, Zur Religion der Thraker*, în *Omagiu lui Ioan Lupăș*, București, 1943, p. 178—185; D. Decev, *Trakiiskiiat heros kato bog-loveș* (Le héros thrace comme dieu-chasseur), în *Spisanie na bălg. akad. na naukite*, Sofia, 70 (1945), p. 185—199; R. Vulpe, *Dacia*, VIII 1964, p. 335—343; M. Riemschneider, *Die Attribute des thrakischen Reitergottes*, în *Omagiu lui P. C. — Iași*, București 1965, p. 26—30; I. Georgieva, *Der wildtragende Reitergott*, în *Eirene* (Praga), IV, 1965, p. 111—122; C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanța (București) [1967], 86 p. (materialul din Dobrogea, în muzeul Constanța). Pentru teritoriul Jugoslaviei: A. Cermanović-Kuzmanović, *Die Denkmäler des thrakischen Heros in Jugoslawien und das Problem des thrakischen Reitergottes*, în *ArchJugosl*, IV 1963, p. 31—57, repertoriu al relievelor cavalerului trac descoperite în Serbia, Macedonia și Bosnia, cu amplă bibliografie: *Nekoliko spomenika tračkog konanika iz naše zemlje i problema tračkog herosa* (Quelques monuments du cavalier thrace provenant de notre pays et le problème du héros thrace), în *Starinar* (Belgrad), XIII—XIV 1962—3 (1965), p. 113—123 (despre elementul etnic și cultural tragic, amestecat cu cel illiric, în Macedonia, Dardania-Moesia Superior și Dalmatia: AISC, IV 1944, p. 95—142). Remarcabile, ca niște ciudate rarități, sint reliefele Eroului călăreț trac cu... doi călăreți, față în față în dedicația grecească lui Apollo și Asclepios ΒΕΡΑΚΕΛΗΝΟΙC (din localitatea *Beracela*), în satul Kupac lângă Naissus (Niș), *Starinar* XV—XVI 1964—5, p. 249; relieful cu doi călăreți spre dreapta, Kazarov, *Denkm.*, p. 114—5, nr. 611, fig. 307.

toare ca figurație, dar în fond deosebită de o altă grupă de divinități, așa-zisii „cavaleri dunăreni (danubieni; Cabiri)“, răspândiți în provinciile balcanice și în Dacia²¹, care ar putea fi considerați de obârșie geto-dacică sau moesică. În provincia din stînga Dunării de Jos, cultul „cavalerului trac“ a fost adus de numeroasele elemente populare (în primul rînd militari, ostași din auxiliile staționate aici) traco-moesi, cunoscînd o răspîndire și popularitate remarcabile, dar prea puțin relevată pînă acum din cauză că lipsea un repertoriu mai amplu dacă nu absolut complet al materialelor gliptice respective. O parte din piesele sculpturale care-l înfățișează (mici plăci de marmoră sau de piatră ceva mai fină, potrivită pentru sculptură) puteau să fie aduse din Moesia (chiar de către „credincioșii“ cultivatori), mai ales cele descoperite în zona dunăreană a Daciei Inferior (Oltenia); dar majoritatea par să fie executate pe loc, în Dacia, de către meșteri locali la cererea și după comanda adoratorilor veniți desigur cei mai mulți din sudul Dunării (Moesia, Tracia).

În acest capitol este întocmit un repertoriu al pieselor „cavalerului-heros trac“ în ordinea topografică firească a localităților începînd din sud, cu sumare descrieri și indicații bibliografice. Este o grupă de monumente sculpturale care necesită și desigur va avea un studiu detaliat și comparativ stilistic cu ilustrare integrală ce nu apare util nici posibil în cadrul acestei mici cercetări monografice asupra unei categorii de elemente etnice și culturale din provincia Dacia.

Ostrovul P o t e l (în Dunăre, lîngă Sucidava)

1. — *Placă de marmoră*, 11,3 × 10 × 0,2 cm; călărețul la pas spre dreapta, în tunică, hlamida prinsă cu o fibulă pe umăr, părul și barba mari, capul descoperit; lucrare schematică, rudimentară (Craiova, colecția C. Negrescu; *AISC*, II 1936, p. 188—9, fig. 8 foto).

SUCIDAVA (Celeiu, r. Corabia)

2. — *Relief de marmoră*, fragment, 16 × 12 × 4 cm, colțul din stînga jos, piciorul drept al calului și al călărețului, pe rama de jos inscripția... FLAV, litere înalte 1 cm (*Materiale*, I, p. 701—2, nr 2, fig. 7c, desen = *OltR.* p. 404, nr 159).

3. — *Relief de marmoră*, 12,5 × 11 × 2 cm; în chenar nesimetric, execuție rudimentară: călărețul tînăr cu fața spre privitor; păr abundent; îmbrăcat în chiton scurt, manta ridicată înapoi; în mîna dreaptă ținea un obiect (armă?); calul la pas, cu piciorul stîng anterior pe un altar; în față se ridică un șarpe(?). (Muz. Corabia; *Germania*, XXII 1938, p. 245, nr 1, fig. 1/1).

4. — *Placă de marmoră*, fragment 23,5 × 24 × 3 cm: colțul stîng de sus; călărețul tînăr cu păr abundent, în chiton scurt, manta în vînt; în mîna dreaptă adusă spre înapoi ține un animal vînat (iepure?). Înapoi, un personaj ține de coada calului; înaintea două femei în chiton și manta; sub cal, cîinele fuge spre dreapta. Pe rama de sus inscripția ERONV (în loc de „Heroni“), pe rama de jos L AVRE(lius) [...] (Muz. Corabia; *Germania*, XXII 1938, p. 245—6, nr. 2, fig. 1/2 = *AnnEp.* 1939, 95 = *OltR.* p. 402, nr 147).

²¹ D. Tudor, *I cavalieri Danubiani*, în EDR, VII 1937, p. 189—356, VIII 1938, p. 445—448; *OltR.* p. 299—301; *OmD.* p. 519—522; *Dacia*, N. S. IV 1960, p. 333—362; V 1961, p. 317—343; *Das Altertum* (Berlin), VIII 1962, p. 234—243; *Corpus monumentorum religionis Equitum Danubiorum*, 3 volume, Amsterdam, 1967, N. Gostar, op. cit., p. 252.

5. — *Relief de marmoră*, fragment 10×12 cm; colțul stîng de sus al scenei vînătorii, din care a rămas călărețul dela brîu în sus, în dreapta ridicată ține sulița; mantia prinsă cu o fibulă pe umărul drept flutură în vînt; părul buclat; din cal numai crupa și coada; înapoia călărețului un personaj ține în mînă coada calului (colecția I. Vendelin; *Revista de preistorie și antichități naționale*, București, II—IV 1940, p. 105, fig. 1 foto).

6. — „Dintr-un *relief mare de marmoră* se păstrează capul zeului cu mantia fluturînd în vînt și avînd în fronton pe cei doi Dioscuri călări“ (*OltR.* p. 299).

Slăveni (r. Caracal)

7. — *Basorelief de marmoră* albă, $34 \times 32 \times 2$ cm; călărețul tînăr, cu păr stufos, chiton și manta lungă, pe cal la pas spre dreapta, în fața lui un copac și altar la care sacrifică un personaj în picioare; pe bază inscripția „[...?optim]um (sive [...?vot]um?) collegium dupl[ari]or(um) Iul(ius) Marinus posuit“ (*Latomus*, XXII, p. 243—245, pl. XXXI—XXXII; *Fasti Archaeologici*, XVII 1965, p. 463, nr. 7136, fig. 106).

ROMULA (Reșca, r. Caracal)

8. — *Placă cu relief* (*OltR.* p. 299 „icoană fragmentară“).

9. — *Placă de marmoră*, fragment: cavalerul, un copac; descoperit în 1966 de D. Tudor (Muz. Caracal).

Hinova (r. Turnu Severin)

10. — „Dela Hinova există un *relief* al acestui zeu păstrat în Muzeul T. Severin“ (*OltR.* p. 299).

DROBETA (Turnu Severin)

11. — *Placă de marmoră*, fragmentară, $245 \times 215 \times 15$ mm; eroul cavaler la galop vînează un mistreț în luptă cu ciinele, și este întîmpinat de o figură feminină (zeiță) (*BIAB*, XVI, 1950 (Sbornik G. I. Kazarov, I), p. 161—162, fig. 2—3).

12. — *Placă de marmoră*, fragment, colțul inferior stîng, $113 \times 113 \times 10$ mm. Este vizibil un picior posterior al calului, ciinele în luptă cu o fiară (*BIAB*, XVI, 1950, p. 162—163, fig. 4).

13—14. — „Două fragmente de monumente votive ale Cavalerului trac, fig. 34“ menționează A. Bărcăcilă, *L'archéologie en Roumanie*, București, 1932, p. 36; astfel, la Drobeta „săpăturile au scos patru monumente sculpturale dedicate lui“, după arheologul istoriograf al Olteniei romane (*OltR.* p. 299).

Săpata de Jos (r. Costești, reg. Argeș)

15. — *Relief de marmoră*, fragment $9,5 \times 11 \times 2,2$ cm; din călăreț a rămas bustul nud, figură de tînăr cu păr bogat, cu mantia în vînt; pe rama de sus litere de 9 cm pictate cu roșu DEO SANT[?]o Heroni? (*Dacia*, V—VI 1938, p. 447, fig. 17 foto = *OltR.* p. 429, nr. 355).

ULPIA TRAIANA (Sarmizegetusa, r. Hațeg)

16. — *Basorelief de marmoră*, $25 \times 20 \times 4$ cm; călărețul în chiton, cu mantaua în vînt, la galop spre dreapta, în mîna dreaptă ține sulița; sub cal un ciine aleargă paralel; în fața o femeie ține în mîna dreaptă zăbalele calului, deasupra ei copac și un șarpe; înapoî un acolit; pe rama de sus literele V A. Lucrare schematică (fig. 1; se afla pe la a. 1880 în posesia locot. Aurel Petroviciu, Hațeg; relieful a fost văzut și desenat de I. Téglás în 1886; *AEM* XI, p. 236, nr. 12 = *CIL*, III 7966, „in margine anaglyphi Várhely rep., Hászeg apud Petrovics“ = *ArchÉrt.* XXVI 1906, p. 435—6, fig. 3 desen).

Fig. 1. Basorelief de marmoră, „Cavalerul trac”, din ULPIA TRAIANA ;
CIL, III 7969 (după I. Téglás, 1886).

17. — *Basorelief de piatră*, găsit la Ostrov (r. Hațeg), la biserică (a. 1886); călărețul la galop spre dreapta, cu chlamida în vînt (*ArchÉrt.* XXVI 1906, p. 435, fig. 4 = XXXI 1911, p. 415); cavaler trac?

18. — *Tăbliță de marmoră*; călărețul la galop spre dreapta cu fața spre privitor, în mîna dreaptă sulîța ridicată pentru lovire; pe cap are căciulă; îmbrăcat în chiton și chlamidă ce flutură în vînt. Sub cal, o placă ovală (masă), două bovine; în fața calului o figură de femeie cu vâl, mîna dreaptă spre gura calului apucă dîrlogii; înapoia ei un copac cu șarpele încovoiat în sus; înapoia calului un acolit îl apucă de coadă (Muz. Ulpia Traiana-Sarmizegetusa; *ArchÉrt.* XXVIII 1908, p. 82—84, fig. 1 = XXXI 1911, p. 415—6, nr 86, fig. 4 = *DolgSzeged*, II 1926, p. 35, fig. 33; O. Floca, *Muzeul de arheologie Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Deva, 1967, p. 58 și 61 „tablă de marmoră și două fragmente cu imaginea zeităii...”.

19. — *Placă de piatră*, 21 X 18 cm; călărețul la galop spre dreapta, în mîna dreaptă ridicată ține sulîța; dedesubt un cap cu grumaz de animal (mistreț); înaintea calului o figură (bărbat?), altar și copac; înapoia calului un acolit îl apucă de coadă; colțul stîng de jos rupt (fig. 2; Muz. Sibiu, A 3438; *ArchÉrt.* XXV 1905, p. 4—5, fig. foto).

Fig. 2. Relief de piatră, „Cavalerul trac”, din ULPIA TRAIANA; ArchErt. XXV 1905, 4—5 (Muz. Sibiu).

MICIA (Vețel, r. Ilia).

20. — *Altorelief de marmoră*, fragmentar și mutilat, $30 \times 37 \times 3$ cm; călărețul la galop spre dreapta, cu chlamida fluturând în vînt; în mîna dreaptă ținea lancia(?), ori mai probabil avea palma cu trei degete inițiale întinse înafară (ca la nr 24), în mîna stîngă scutul oval; în față un copac din care se văd capete de crengi; pe rama de sus are inscripție, fragmentară, din care se poate citi (litere înalte 2 cm) T(itus) Va[ll(er)ius]?...J(VIT (sive NIT?) LIBEN...?) (descoperit la Vețel în a. 1952, cu ocazia dublării liniei ferate. Fig. 3; Muz. Deva).

APULUM

21. — *Tăbliță de piatră*, fragment colțul drept superior; călărețul tînăr cu păr bogat ține în mîna dreaptă ridicată lancia, peste capul calului lira, simbol al lui Apollo (Muz. Alba Iulia; ArchErt. XXV 1905, p. 5, fig. foto nr 69).

22. — *Placă de marmoră surie*, 17×14 cm; călărețul la galop, cu lancia ridicată în mîna dreaptă; sub cal ciinele latră spre un mistreț; în față o femeie, înapoia calului un acolit apucă de coadă (Muz. Alba Iulia; AFM, II/1, p. 232—5, fig. 32 = JÖAI, III 1900, Bbl. 181—2, nr. 6, fig. 25 (foto) = ArchErt. XXIII 1903, p. 313 nr 7 = XXV 1905, p. 6—7, fig. foto).

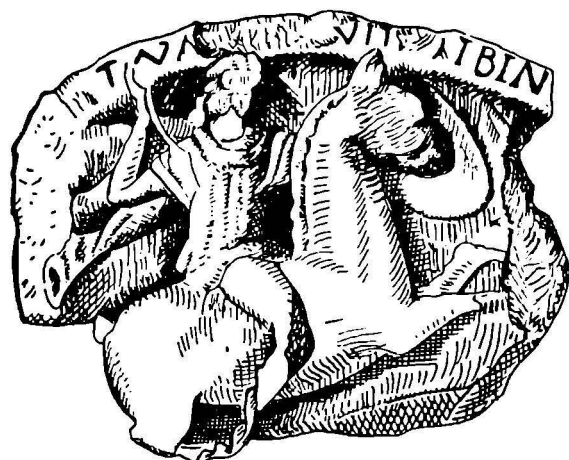

Fig. 3. Altorelief, marmoră „Cavalerul trac”, din MICIA (Muz. Deva). a) foto b) desen

Fig. 4. Basorelief, marmoră „Cavalerul trac”, din APULUM (Muz. Alba Iulia).

23. — *Altorelief de marmoră*, fragment $18 \times 17,5$ cm; descoperit în cartierul Partoș, pe la a. 1830; nu s-a păstrat decât trunchiul și gîtul calului, din călăreț. corpul și piciorul drept pînă la glezne (Muz. Alba Iulia; *ArchÉrt.* XXV 1905, p. 6, fig. foto 70).

24. — *Placă de marmoră surie*, $31,5 \times 23,5$ (22) $\times 3,5$ cm; călărețul la galop spre dreapta, cu mîna dreaptă ridicată și dusă la spate, avînd primele trei degete întinse, celelalte două strînse în palmă (gestul numit „benedictio latina”); chlamida în vînt; calul cu piciorul drept anterior pe un altar; dedesubt cîinele lătrînd urmărește un iepure (fig. 4; Muz. Alba Iulia; *AFM.* II/1, p. 324 aliniat 3; *ArchÉrt.* XXIII 1903, p. 313—4, nr 8 = XXV 1905, p. 5, fig. foto nr 8 = *DolgSzeged*, II 1926, p. 33—34, fig. 27).

Șeica Mică (Kleinschelken, r. Mediaș)

24a. — Perete de *aedicula funerară* din piatră, cu trei registre: sus un călăreț la galop spre stînga, cu chlamida în vînt, în mîna dreaptă lancea ridicată gata să lovească un om (dușman) căzut la pămînt; în mijloc un bărbat ară cu plug tras de două vite, altul seamănă ogorul; jos un bărbat și o femeie lîngă o

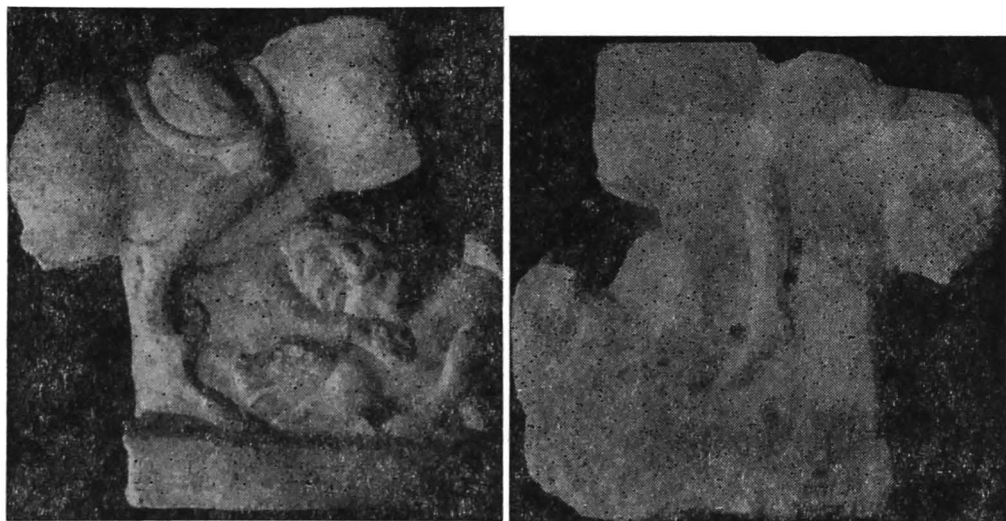

Fig. 5. Grup statuar, fragment de marmoră, „Cavalerul trac”, dela Războieni (SALINAE? r. Aiud; MuzIstCluj).

masă cu trei picioare. Caracterul de „călăreț trac” al figurii de sus nu este sigur (Muz. Sibiu, inv. nr 7283; *ArchErt.* XXV 1905, p. 7—8, fig. 71).

Războieni - Cetate (SALINAE?, r. Aiud)

25. — *Grup statuar de marmoră*, fragment, $17 \times 17 \times 3,5$ cm; călărețul la galop, din el a rămas numai piciorul drept cu mantaua pînă deasupra genunchiului; pe partea stîngă (în dos) a statuii care aici este aproape plană, lucrată sumar, piciorul stîng al călărețului (mai lung cu $1/3$ decît dreptul) este schițat atîrnînd vertical în nepotrivire cu dreptul (fig. 5b); din cal a rămas numai trunchiul; sub el o luptă strînsă pe viață și pe moarte între două animale: un leu sfîșiind o vită cornută căzută în genunchi (fig. 5; MuzIstCluj, inv. 3971; *ArchErt.* XXIII 1903, p. 313, nr 6, fig. foto numai latura principală, a).

POTAISSA (Turda)

26. — *Placă de piatră calcaroasă*, fragment înalt 32, lat 27 jos (sus 8) cm; reprezintă pe călăreț la galop, din cal a rămas numai picioarele anterioare și pieptul; în față cîinele; descoperit la vest de castrul legiunii V Macedonica (*ArchErt.* XXVI 1906, p. 434, fig. 1 foto; MNA, București; *Apulum*, VI 1967, p. 195, nr. 10, fig. 5/2).

27. — *Statuetă de marmoră albă*, 23×23 cm; călăreț tînr-copil, cu păr abundant lipit de gîtul calului în galop, sprijinit cu picioarele anterioare pe baza-mentul mai ridicat; sub burtă are un suport (*ArchErt.* XXVI 1906, p. 434—5, fig. 2 foto).

28. — *Basorelief de marmoră*, $28 \times 22 \times 2$ cm, rupt la colțurile de jos și la dreptul de sus; călărețul la galop în tunică și chlamida în vînt, cu cisme scurte, ține în mina dreaptă ridicată un animal vînat (iepure); dedesubt cîinele urmărește paralel un mistreț, spre care latră și îl mușcă de ureche(?); mișcările viguroase și dinamica sînt caracteristice pentru această lucrare schematică de meșter provincial (fig. 6; MuzIstCluj, inv. 4617; *ArchErt.* XXIII 1903, p. 312, nr. 5 = *Dolg Szeged*, II 1926, p. 36, fig. 34, cu aserțiunea greșită „valószínűleg Sarmizegethusában került napfényre”).

29. — *Basorelief de marmură*, fragment $13 \times 10 \times 2$ cm; calul la pas, cu piciorul drept anterior ridicat (posibil pe un altar, sau stîncă); din călăreţ a rămas piciorul drept dela şold acoperit pînă deasupra genunchiului, de chlamidă; execuţie schematică, rudimentară (fig. 7; MuzIstCluj, inv. 4391).

Gilău (r. Huedin)

30. — *Altorelief de piatră*, în formă de aedicula (sau templu), $91 \times 62 \times 23$ cm; lateral două coloane susţin un acoperiş (fronton); în nişă, călăreţul pe cal la pas spre dreapta, cu chlamida în vînt, pe ea o pasăre (corb?): cu dreapta ţine dîrlogii, în mîna stîngă lira (alte exemple de cavaler cu liră: supra, nr 21; Kazarov, *Denkm.* fig. 227, 251, 337, 344); sub cal pare a fi un personaj terasat (ori animal?); modestă lucrare provincială, plină de savoare şi chiar expresivitate rustică. Caracterul de „cavaler trac” este dubios, mai ales dacă figura căzută sub cal este un personaj uman (fig. 8; MuzIstCluj, inv. I 6910; DolgSzeded, II 1926, p. 9—10, fig. 2 foto). După L. Robert (Paris; inform. orală, sept. 1965, Cluj) este un monument funerar reprezentînd pe mort eroizat în chip de Apollo, — ceea ce va fi mai curînd adevărat, căci lipsesc elementele obișnuite în scena „cavalerului trac” (şarpe, copac, altar, ciine, animal sălbatec), iar cel dela Gilău nu are poziţia unui asemenea călăreţ.

Ca nişte produse ale unui cult religios de import, seria de reliefe (şi grupe statuare) cu „Eroul-cavaler trac” descoperite în teritoriul Daciei romane continuă şi în orice caz reflectă nişte originale şi modele din patria de obîrşie: toate piesele noastre au elemente ce se regăsesc întocmai (eventual cu alte variante şi combinaţii) în Moesia, Tracia şi Macedonia. Drept aceea, un studiu tipologic şi stilistic asupra lor se poate face numai în legătură directă cu cele din sudul Dunării, despre care în a. 1894 observa eminentul arheolog şi umanist parisian S. Reinach „... monuments de pierre, dans leur barbarie naïve et non sans saveur,

Fig. 6. Basorelief de marmură, „Cavalerul trac”, din POTAISSA (MuzIstCluj).

Fig. 7. Basorelief marmură, fragment, „Cavalerul trac”, din POTAISSA (MuzIstCluj).

Fig. 8. Altorelief de piatră, aedicula, „Cavalerul trac” (?), din Gilău (MuzIstCluj).

peuvent nous donner une image exacte de la civilisation des villages thraces et de leurs croyances pendant les premiers siècles de l'ère chrétienne” (cit. de Kazarov, *Denkmäler*, p. I). Atare credințe și practici cu simbolistica lor gliptică grupate în jurul „cavalerului trac” (elemente în majoritate pentru noi azi obscure ori total neînțelese) au fost transpuse și popularizate în Dacia romană²², ca și în alte provincii (Dalmatia estică și centrală, Italia, Roma, Britannia, Germania etc.), unde au emigrat traco-moesii. Toate elementele figurate (plastice) din piesele înșirate mai sus se află în bogatul repertoriu al relievelor din teritoriul Bulgariei întocmit și ilustrat de către Kazarov în 1938 (supra, p. 94, nota 20; piesele care au și o inscripție în limba greacă

²² Unii militari daci din garda imperială (*equites singulares*) decedați la Roma își pun (ori li se pun) epitafuri cu relief reprezentând între altele scena „cavalerului trac” în diferite ipostaze: 1) CIL, VI 3191 (=ILS, 2205) „D M, Aur(elio) Antonio curat(ori) eq. sing. d.n. — nat. Dacus allect. ex ala Gallorum (etc.)” cu scena „vir equo vectus, sub cuius pedibus aper, approperante altero viro pone equum” (EDR, I, p. 193 și 242); 2) CIL, VI 3234 (=ILS, 2209) „D M, Aurel. Victori eq. sing. nat. Dacus allect. ex ala Illyricor. vix. an. XXXIII...” (descrierea reliefului: W. Amelung, *Die Sculpturen des Vaticanischen Museums*, I, p. 266, nr 137f, pl. 28); 3) CIL, VI 3236 (=ILS, 2204) „D M, Aurelius Victorinus eques singulari(s) d.n. castris prioribus turma Sabiniani inmunis tur(mae) natione Daqus domum coloni(a) Zermiegete, vix. anos XXXV...” (EDR, I p. 244; descrierea reliefului: Amelung, I, p. 169, nr 11a, pl. 23); 4) CIL, VI 3238 (=ILS, 2208) „DM, Aurel. Vital. t(ribuni) b(eneficiarius) equ. sing. turm(a) Lupionis nat. Dacus ala Campacon. vix. ann. XX...” (EDR, I, p. 244) și altele. Este greu de stabilit dacă atare monumente sculpturale de caracter funerar indică o „puternică înrădăcinare a acestui cult sudtrac în Dacia romană” (Alföldi, *op. cit.*, p. 59 „der thrakische Reiterheros, dessen Darstellung auf den Grabsteinen der aus Dazien stammenden *equites singulares* der Kaiser auftaucht, hatte in Dazien tiefe Wurzel gefasst...”), ori dacă „ar putea mai curînd să reprezinte mortul eroizat, decît divinitatea sud-tracică” (Gostar, *op. cit.*, p. 252), fiind un element de cult și simbolistică religioasă adus cu practica respectivă de militarii daci și familiile lor din Dacia carpatică; sau că (în fine, mai probabil) este produsul unei simple influențe și „contaminări” din partea „camarazilor” traci suddunăreni cu care geto-dacii aveau desigur relații foarte strînse, în aceleași unități militare, la Roma.

sînt reproduse în excelente fotografii de G. Mihailov, IGB. I—IV, Sofia, 1956—1966); încît aici — spre a nu repeta inutil lucruri cunoscute, ușor de găsit în bibliografie — totul a fost limitat la simpla semnalare și descriere a pieselor ca materiale documentare de interes social-istoric indicînd prezența și activitatea tracilor meridionali în Dacia carpatică.

Zbelthiurdus, zeul fulgerelor la traci²³, corespunzător geto-dacicului *Gebeleizis* (AISC, V p. 103—112), este atestat la *Drobeta* (Turnu Severin) pe un relief fragmentar cu inscripția [I(n) H(onorem)] D(omus) [D(ivinae)?], I O M zB[elthurdo]²⁴ An[tonius?...] C..., Q... (CIL, III 14216, 1), reprezentînd pe Iupiter șezînd pe tron, un vultur, Luna și Soarele (?), reconstituire în RIR, XVII 1947, p. 70—79 (D. Tudor), OltR. p. 307 și 384, contestată în 1949 (AISC, V p. 338—342, M. Macrea).

*

Repertoriul de materiale documentare din trei categorii mai importante indicînd elementele social-etnice sau culturale traco-moesice din sudul Dunării (trupe auxiliare, antroponime, culte religioase) nu trebuie să fie înțeles ca un tabel statistic ori ca un „rezumat” și „coeficient” al proporției pe care populația respectivă o avea în cadrul demografic al provinciei Dacia: ar fi profund eronat a crede că epigrafele și piesele gliptice (chiar materialul arheologic, dacă ar putea fi atribuit unor anumiți locuitori) sînt în măsură să oglindească fidel și complet, exhaustiv, numărul sau proporția reală a diferitelor categorii și grupe de oameni. Se cunosc îndeobște lacunele și erorile (cauzate de caracterul unilateral, fortuit al atestărilor, a caracterului lor de clasă) inerente documentării cu privire la categoriile populației, mai ales pentru păturile sărace, rustice, dela periferia societății daco-romane. Datele de mai sus (la fel ca cele despre alte categorii și „ethnii” din provincie) sînt și rămîn simple indicii, „eșantioane” care schematic, cu largă aproximație abia arată importanța ce revine în linii generale uneia din populațiile care prin poziția geografică și social-etnică au contribuit mai intens și îndelungat la romanizarea și cultivarea Daciei în sens mediteranean greco-roman. Precum se vede, este departe de noi ideea și intenția de a scoate concluzii de natură statistică și a vorbi de prezența la un moment dat a vreo 1500—2000 ostași auxiliari (în cele patru cohorte trace) și de 50—60 cu antroponime traco-dace ori de vreo 30 adoratori ai „cavalerului-erou trac” cu familiile ori aparținătorii lor. Orice asemenea calcule și speculații statistice (chiar cu unele multiplicări după coeficiente rezonabile, realiste) nu oferă perspectivele unor rezultate concrete, în condițiile documentării antice. Este deci suficient și necesar a ne limita la constatarea că în general elementele populare erau mult mai numeroase decît rezultă din atestarea lor

²³ Acest zeu tragic al fulgerelor și al cerului (despre care, v. RE, VI A, 516—517) este amintit în Cicero, *Pison.* XXXV 85 „Iovis vel suri” (*Klio*, XVII 1921, p. 283—285), în două inscripții latinești CIL, III 8191 = p. 2250 = ILS 4077 [D]eo Zb[el]turd[o]; *Spomenik* (Belgrad), LXXI 1931, p. 77, nr 179 [Z]beltiu[r]d[i] și în zece grecești (citare în AISC, V, p. 107).

²⁴ De preferat forma aceasta cu *-th-* (nu *-s-*), care mai apare în cele două epigrafe latine citate, deci este mai probabilă.

documentară efectivă (în materiale epigrafice, gliptice ori în general arheologice). Oricum ar fi, imigrarea peste Dunăre din Moesia apropiată spre Dacia carpatică riverană a fost desigur foarte intensă, cum apare firesc și necesar, pentru două zone-provincii limitrofe, pe care nu le-a separat niciodată Dunărea, cu atât mai puțin în timpul celor 17 decenii (a. 102—271) cât ele au stat sub aceeași stăpânire politică: mai ales atunci, apele largi și adânci, dar liniștite și chiar ospitaliere ale bătrînului Istros-Danubius au apropiat, nu au învrăjbit și îndepărtat populațiile riverane de aceeași spiță traco-getică. Traco-moeso-romani erau desigur mulți dintre cei care în provincia Dacia purtau nume autentic romane (și pe care-i putem numi „romani nedeterminați” ca obîrșie etnic-teritorială) ce formează de fapt majoritatea absolută (între 60—70%) a locuitorilor atestați epigrafic cu numele, ca și foarte mulți din cei care poartă antroponime grecești sau în general de tip greco-oriental (în număr de peste 400, în inscripțiile cunoscute)²⁵. Dar este sigur că marea majoritate a imigraților „coloniști” veniți din Moesia și Tracia (ca și alții, și mai ales masa covârșitoare a populației indigene) nu au lăsat informații epigrafice și nici măcar arheologice durabile despre existența și activitatea lor în provincia carpatică. Aici, traco- și moeso-romanii au fost elementele care mai repede și mai ușor s-au integrat în romanitatea Daciei prin faptul că în primul rînd, din punct de vedere social-etnic și lingvistic, ca și sub raportul culturii materiale, ei erau mult mai apropiați de masele rustice ale populației băștinașe geto-dace, a căror prezență, activitate intensă și romanizare în cadrul provinciei este dovedită în chip peremptoriu prin documentele istorice-literare, epigrafice și numismatice, dar mai ales prin materiale arheologice locale, proprii, analizate și adîncite în lucrările de specialitate apărute în ultimele decenii²⁶.

Aportul elementelor traco-moesice la formarea romanității Daciei carpatice trebuie să fi fost foarte important, precum puternic va fi fost și rolul lor în dezvoltarea, consolidarea și menținerea acestei romanități după evacuarea oficială a provinciei de către Aurelianus (a. 271); nu este o simplă „ipoteză de lucru”, ci o realitate social-istorică contactul strîns și continuu al populației rustice daco-romane cu provincia Moesia în cursul sec. IV—VI, pînă la prăbușirea „limes”ului romano-bizantin de pe Dunăre cu pătrunderea triburilor slave din Muntenia și Oltenia în imperiu, provocînd destrămarea unității social-etnice și teritoriale a „romanilor” carpato-balcanici și dunăreni începînd din sec. VII e.n.

I. I. RUSSU

²⁵ *StCom*, 1965, p. 78; după ultimul control epigrafic (a. 1967) avem peste 400 nume grecești în inscripțiile Daciei romane.

²⁶ În special: C. Daicoviciu, *AISC*, III, 1940, p. 200—233; *TransAnt* (1945), p. 104—126; I. I. Russu, *Daco-geții în Dacia romană*, în *Sargetia*, III, 1956, p. 39—56; M. Macrea, *Dacia*, I, 1957, p. 205—220; *IstRom*, I 1960, p. 387—396; D. Tudor, *OltR*, p. 116—118; O. Floca, *ActaMN*, II 1965, p. 163—192; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice* (Biblioteca de Arheologie, IX), București, 1966, 249 p.; Gostar, *op. cit.*

LES THRACES EN DACIE ROMAINE

(Résumé)

Parmi les éléments de „colonisation“ de la Dacie (conquise par les armées de Trajan en deux étapes: a. 101/2 et 105/6), l'un des plus importants ont été les Thraces des provinces romaines de Mésie et de la Thrace balkanique, dont la population était de la même souche ethnique, linguistique et culturelle que les indigènes de la Dacie carpathique, les Géo-Daces de la rive gauche du Bas Danube. Le rôle des Thraco-Mésiens dans le cadre de l'organisation et de la romanisation en Dacie, dans l'afflux de population „ex toto orbe Romano“ (Eutr. VIII, 6,2), doit avoir été très grand, tout d'abord à cause de la contiguïté géographique de la Mésie avec la nouvelle province organisée par Trajan en 106, qui a été conquise et défendue à partir de la Mésie ripuaire.

On a groupé en trois catégories les informations concernant les éléments thraces „balkaniques“ de Dacie: A) les formations auxiliaires de l'armée romaine (cohors II Flavia Bessorum, cohors I Thracum Germanica c.R. equitata, cohors I Thracum sagittariorum, cohors VI Thracum equitata); B) les anthroponymes thraco-moeso-daces, dont la majorité semblent être de Mésie et de Thrace; C) les cultes religieux, dont le plus important était le „cavalier (héros) thrace“ (quelque 30 pièces glyptiques), une seule mention de *I(upiter) O(ptimus) M(aximus) Zb[elthurdus]*. Mais on doit supposer que les éléments populaires de Mésie et de Thrace étaient de beaucoup plus nombreux en Dacie qu'il ne résulte du matériel épigraphique et archéologique, généralement assez pauvre, et que les relations de la Dacie carpathique avec la Mésie avaient été plus étroites qu'avec n'importe quelle autre province de l'empire. De tels rapports se sont maintenus également, comme il est bien naturel (mais sous une forme plutôt populaire et rustique), après l'évacuation de la province carpathique par Aurélien (a. 271), en contribuant d'une manière décisive (durant les IV—VI siècles) à la formation et à la consolidation du romanisme carpatho-danubien.

AȘEZAREA DACICĂ DE LA MEDIEȘUL AURIT

Așezarea dacică de la Medieșul Aurit a fost descoperită în vara anului 1964¹, când s-au inițiat și două sondaje în zona așezării propriu zise și a cimitirului. În toamna anului 1964² s-au efectuat primele săpături, descoperindu-se două cuptoare de ars ceramică, continuate apoi în anul 1965 când au mai fost descoperite încă patru cuptoare și cimitirul așezării; în campania de săpături din anul 1966 au fost dezvelite alte patru cuptoare, numărul lor ajungând pînă în prezent la zece, împreună cu unelte, podoabe, arme și o cantitate apreciabilă de ceramică.

Comuna Medieșul Aurit (r. Satu Mare, reg. Maramureș) este situată la nord de Someș, între Satu Mare și Baia Mare, în zona de contact a Cîmpiei Someșului cu Munții Oașului. Așezarea se află în stînga drumului Medieșul Aurit — Dumbrava (com. Livada, r. Oaș) la locul numit „Șuculeu“, o terasă joasă din stînga pîriului (văii) Racta ce se varsă în rîul Tur. Valea Racta are cursul domol și mlăștinos, cu un debit inegal în timpul anului. Lungimea așezării (după răspîndirile de fragmente ceramice de la suprafață) este de aproape 4 km, între cătunul „Togul lui Barani“ și marginea dinspre sud a satului Dumbrava, lățimea atîngînd pe alocuri 800 m.

Au fost săpate unsprezece secțiuni, de mărimi diferite, de o parte și de alta a drumului „Roșului“ ce duce spre comuna Odoreu, abătîndu-se din drumul Medieș-Dumbrava spre vest.

Cimitirul a fost descoperit în via lui Dumitru Todincă în locul rămas neîntors pentru vie și unde se afla o colibă, între canalul de drenaj Someș-aval și drumul „Leșului.“

Descrierea cuptoarelor și a dependențelor de deservire

Toate cuptoarele au fost găsite la 0,30—0,40 m adîncime de la suprafața actuală a solului, deci imediat sub stratul vegetal.

Cuptorul nr. 1 (secțiunea III-a). Sub stratul vegetal au apărut pereții camerei de ardere a cuptorului, ce se conturau ca un cerc de lut ars în pămîntul loessoid. Focarul cuptorului, de formă circulară a fost săpat în argilă și este împărțit în două cavități de un perete median, realizat din pămînt crușat care

¹ În urma informațiilor primite de la țăranul Dumitru Todincă din Medieșul Aurit.

² Aceste săpături au fost efectuate cu sprijinul direct primit de la H. Daicoviciu, care ne-a ajutat permanent și pentru care îi aducem mulțumirile noastre cordiale.

susține grătarul. Vatra cuptorului se găsește la adâncimea de 1,30 m față de suprafața actuală a solului. Cele două camere ale focarului se continuau și în afara cuptorului, fiind îndreptate spre est. Astfel cele două guri se află cu 0,30 m mai jos de grătar, avînd înălțimea de 0,56 m și respectiv 0,40 m și lățimea la vatră de 0,37 m și respectiv 0,26 m.

Grătarul este de formă aproape circulară (cele două diametre au dimensiunile de 2,45 și 2,35 m). Pentru pătrunderea aerului fierbinte din camera de foc în

Fig. 1. Medieșul Aurit. Cuptorul nr. 1

camera de ardere a vaselor, prin grătar s-au făcut patru rînduri de găuri, opt găuri păstrîndu-se pînă astăzi. Diametrul găurilor variază între 10—15 cm. Pe grătar au fost găsite vase modelate atît cu mîna, cît și la roată. Deasupra grătarului se află camera de ardere a vaselor, de formă probabil tronconică, din ai cărei pereți nu s-au mai păstrat decît 10—15 cm. În fața celor două guri ale cuptorului se află groapa de deservire, de formă relativ ovală — alungită, ce apare la 0,40 m adîncime față de solul actual. Are dimensiunile de 5,90 m lungime și 3,50 m lățime și adîncimea de 1,70 m. În această groapă au fost găsite: ceramică lucrată la roată și cu mîna, un fragment de rîșniță de mînă, o mărgea de sticlă aurită, o amuletă reprezentînd un picior perforat și o mare cantitate de cenușă și cărbuni, în fața gurii cuptorului și în partea dreaptă a gropii (fig. 1).

Cuptorul nr. 2 (secțiunea II-a). Cuptorul are diametrul în dreptul platformei de 2,60 m. Peretele median care împarte în două focarul cuptorului are 0,70 m înălțime, lățimea celor două canale este de 0,60 m, subțindu-se spre gura cuptorului, care este și ea împărțită în două prin prelungirea peretelui median. Dimensiunile celor două guri sînt de 0,50 m, respectiv 0,40 m înălțime și 0,40 m, respectiv 0,35 m lățime și sînt îndreptate spre est. S-a observat că de la gura actuală a cuptorului pînă la o distanță de 0,40—0,50 m, canalele focarului continuau în afară, urmele lor s-au păstrat în argilă. Camera de ardere, după cum s-a putut observa în profilul secțiunii, avea o formă tronconică, fiind construită deasupra nivelului solului antic, pereții săi construiți din argilă aveau aproximativ 0,20 m grosime, din ei mai păstrîndu-se doar 0,40 m în înălțime. Groapa de deservire din fața gurilor focarului are o formă relativ ovală, în ea se aflau fragmente ceramice lucrate la roată și cu mîna, cenușă și cărbuni. Lîngă cuptor, în partea de vest s-a mai dezvelit o altă groapă ($3,56 \times 1,65$, — 1,35 m), umplută cu pămînt negru în care s-a găsit ceramică lucrată cu mîna și la roată și un virf de lance de fier.

Cuptorul nr. 3 (secțiunea VII-a) are o formă tronconică, fiind cel mai bine păstrat dintre cuptoarele descoperite pînă în prezent și are gura îndreptată tot spre est. Focarul de formă circulară este săpat în argilă și despărțit de un perete median din pămînt cruțat, în două cavități (canale). Peretele median are înălțimea de 0,60 m și lățimea de 0,25 m. Lățimea celor două cavități este de 0,60 m și respectiv 0,65 m. Vatra cuptorului se află la 1,70 m adîncime față de nivelul actual al solului. Focarul se continuă cu două canale a căror lungime actuală este de 1,20 m de la corpul cuptorului în spre est, peretele median le susține acestora bolta de argilă arsă. Gurile acestor canale (ale focarului) au următoarele dimensiuni: 0,50 m înălțime, 0,50 m lățime și respectiv 0,40 m înălțime și 0,48 m lățime. Canalele au fost construite pe un cofraj din blăni de lemn cioplite. Grătarul, platforma de susținere a vaselor are o formă circulară cu diametrul de 1,60 m și grosimea de 10—13 cm, prevăzută cu mai multe găuri, dispuse în șiruri relativ paralele (opt identificate, o parte din grătar fiind prăbușită). Grătarul era construit deasupra peretelui median, sprijinindu-se pe acesta și pe o gardină lăsată la marginea superioară a camerei de foc. Pentru susținerea construcției grătarului s-a folosit un cofraj din bile de lemn și nuiele, peste care s-a așezat lutul amestecat cu pleavă și paie. Prin ardere, această masă de lut s-a întărit pînă la pietrificare. Grătarul nu era construit din pămînt cruțat.

Camera de ardere a vaselor, ai cărei pereți s-au mai păstrat în înălțime de 0,60—0,70 m, avea o formă tronconică, partea superioară fiind dărîmată din antichitate. Pereții aveau grosimea de 20 cm și erau construiți din lut deasupra nivelului solului antic. Groapa de deservire a cuptorului, din fața focarului, nu a fost dezvelită: în schimb în partea vestică, opusă gurilor cuptorului, apare conturul unei gropi de formă semiovală în secțiune. Această groapă a fost umplută ulterior cu pămînt și cioburi. În groapă apar două nivele despărțite printr-un strat de arsură. Lîngă cuptor în afară de ceramică lucrată la roată și cu mîna, s-au găsit și fragmente de ceramică fină neagră, un fel de „terra nigra”.

Cuptorul nr. 4 (secțiunea VII-a) nu a fost dezvelit complet pentru a nu-i periclita starea în care s-a mai păstrat pînă azi. Au fost găsite: camera pentru ars vasele, cu pereții distruși, grătarul distrus și canalele lungi ale focarului, care depășesc limita corpului cuptorului, cu cele două guri de foc. Diametrele cuptorului la baza camerei de ardere (deci a grătarului) sînt de 2,20 și 2,40 m. Canalele focarului (atît cît s-au mai păstrat) sînt de 1,80—2 m, peretele median care le desparte se continua (cît se pare) și sub grătarul cuptorului. Cele două guri de la capătul canalelor — îndreptate de asemenea spre est — au dimensiunile de 0,60 și 0,46 m înălțime și respectiv 0,52 și 0,32 m lățime. Au mai fost păstrate 3—4 găuri ale grătarului și cîte puțin (10—12 cm) din pereții camerei de ardere, care aveau probabil tot o formă tronconică (fig. 2).

Fig. 2. Medieșul Aurit. Cuptorul nr. 4

Cuptorul nr. 5 (secțiunea VIII-a) a fost găsit complet distrus, constatându-se că avea grătar susținut de un perete median, care despărțea în două focarul. Se pare că avea gurile focarului îndreptate tot spre est. De sub dărâmăturile cuptorului și în preajma lor s-a găsit un material bogat, de ceramică lucrată în mare majoritate la roată și mai puțină cu mîna.

Cuptorul nr. 6 (secțiunea VIII-a), parțial distrus, a fost secționat pe mijloc. Din profilul întocmit s-a constatat că este de același tip cu celelalte din așezare, cu grătar susținut de un perete care desparte focarul în două și ale cărui camere (probabil prelungindu-se în canale) au gura îndreptată tot spre est. Camera de foc are, spre deosebire de cuptorul nr. 4, formă semiovală. S-a constatat că o parte din grătar și din partea superioară a camerei de foc au fost ulterior distruse, suprapunîndu-li-se o „placă” de pămînt, arsă la roșu, a cărei menire nu s-a putut preciza. Ceramica găsită lângă cuptor este modelată cu mîna și la roată.

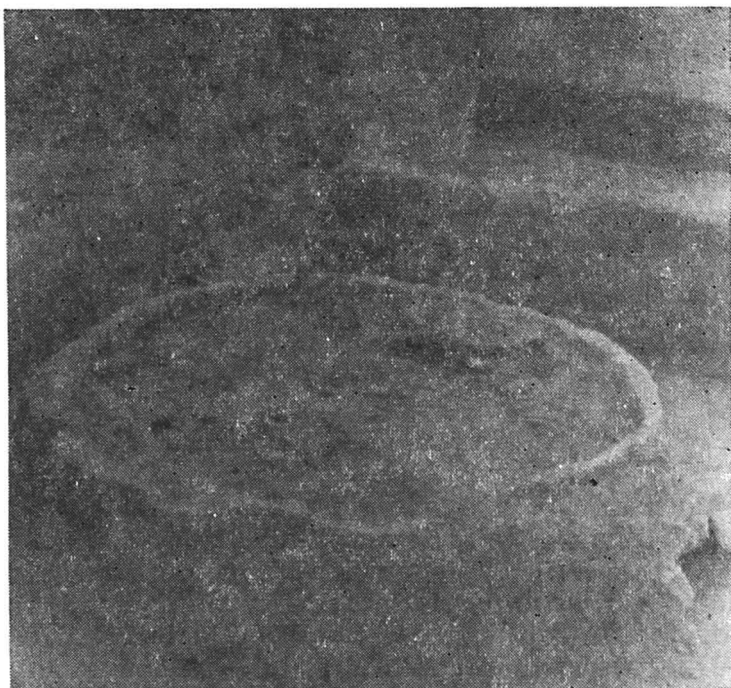

Fig. 3. Medieșul Aurit. Cuptorul nr. 7

Cuptorul nr. 7 (secțiunea IX). Cuptorul are camera de ardere a vaselor distrusă. Diametrul cuptorului, în dreptul platformei este de 2,75 m. Peste grătar s-au găsit dărâmăturile, pare-se, ale părții superioare care închideau camera de ardere, executată neorganizat din fragmente de chiupuri lipite cu lut, așa cum fac și azi unii meșteri olari. După cîte se pare, camera de ardere avea o formă tronconică și era fără boltă. Grătarul este susținut de un perete median, care, la rîndul său, împărțea focarul în două camere și se continua și spre exterior prin canal. Gurile acestui canal au înălțimea de 0,40 și lățimea de 0,56 m.

În ce privește dependențele care serveau încărcării cuptorului cu vase și întreținerii focului, s-au constatat următoarele: în fața gurilor focarului îndreptate spre vest se află o groapă semiovală (în secțiune) cu dimensiunile 3,67×3,10 m și 1,10 m adîncime, în care s-au găsit fragmente de vase, în special chiupuri, pămînt ars și cenușă. În partea sudică a cuptorului a fost dezvelită o altă groapă al cărei fund atingea, sub platformă, cuptorul (eventual o baracă în care se păstrau oalele încă nearse și din care se clădeau vasele în cuptor sau, poate, din care s-a scos lutul necesar la construirea cuptorului, deși el putea fi scos tocmai din groapa de deservire a focarului ce era absolut necesară chiar în timpul construirii sale). În această groapă s-au găsit fragmente numeroase de ceramică, printre care și un fragment de „fructieră” lucrată la roată (fig. 3).

Cuptorul nr. 8 (secțiunea XI). Camera de ardere a vaselor i-a fost distrusă. Focarul este împărțit în două de un perete median, grătarul fiind distrus parțial. Focarul își continua camerele într-un canal ale cărui guri sînt îndreptate spre vest. Groapa de deservire a focarului se adîncește la 1,50—1,60 m față de solul actual și în ea au fost găsite fragmente de vase, aproape exclusiv chiupuri, cenușă și cărbuni. În partea sudică a cuptorului se afla o altă dependență, care, la fel cu cea de la cuptorul nr. 7 (dinspre sud) venea în atingerea cu cuptorul în partea inferioară a platformei cu găuri. Din această dependență au rezultat numeroase fragmente ceramice.

Cuptorul nr. 9 (secțiunea XI). Pereții camerei de ardere au fost distruși ca și la celelalte cuptoare, păstrându-se doar urmele lor (10—15 cm). Baza camerei de ardere o constituie grătarul circular susținut de peretele median (premie) al focarului. Focarul se continuă și în afara corpului cuptorului cu un canal care se mai păstrează în lungime de 0,70 m. O porțiune a acestui canal (0,60 m) nu este despărțită de peretele median. Înălțimea gurii canalului este de 0,37 m, lățimea de 0,50 m. Groapa de deservire a focarului, dezvelită parțial, are formă ovală.

Cuptorul nr. 10 (secțiunea X). Camera de ardere a fost distrusă împreună cu o parte din platformă, care are diametrele de $2,65 \times 2,10$ m. Focarul și canalul îndreptate cu gurile spre est sunt împărțite în două de un perete median. În groapa de deservire a cuptorului, imediat în fața gurii se află o platformă plată de chirpici, parțial deranjată, a cărei menire nu a putut fi deslușită căci este acoperită parțial de drum. În partea nordică a cuptorului se afla o groapă de formă ovală în care se găseau fragmente de vase, în primul rând chiupuri.

Construcția probabilă a cuptoarelor

Trasându-se un cerc care marca contururile camerei de foc a cuptorului, pe acest loc se săpa o groapă de formă ușor tronconică (cuptorul nr. 4) sau de formă semisferică (cuptorul nr. 6), în mijlocul căreia se lăsa peretele median, realizat din pământ cruțat, dând astfel naștere celor două camere de foc. În fața camerelor de foc, la o distanță prestabilită, se săpa groapa de deservire a cuptorului, la o adâncime cel puțin egală cu adâncimea vetrei cuptorului (cum este în cazul majorității cuptoarelor). De aici spre camera de foc se scobeau cele două canale, între care se lăsa peretele median ce continua și sub platformă. La cuptorul nr. 4 se păstrează însă și urmele blănilor de lemn cioplit ale cofrajului pe care ori s-au clădit canalele focarului, ori acesta a servit la susținerea bolții pînă la arderea lutului și consolidarea sa.

Grătarele cuptoarelor de la Medieșul Aurit au fost construite cu ajutorul unui cofraj din bile de lemn și nuiele peste care se așeza lutul moale amestecat cu pleavă și în care erau lăsate sau făcute găurile prin care aerul cald pătrundea din camera (de fapt camerele) de foc în camera de ardere a vaselor. Aceste grătare nu au fost realizate din pământ cruțat, cum s-a constatat la Trușești pe „Cuha”³.

Camera de ardere, probabil de formă tronconică, nu avea pereții făcuți în pământ cruțat (se afla deasupra solului antic); ei erau construiți, după cîte se pare, din argilă amestecată cu pleavă și cu pietriș mărunt. Nu știm dacă camera de ardere era descoperită complet, parțial sau era acoperită. Se pare că la un moment al arderii vaselor, partea superioară era acoperită cu fragmente mari de chiupuri lipite cu lut (cuptorul nr. 7), acest acoperiș fiind apoi înlăturat la scoaterea vaselor.

Încercare de încadrare tipologică a cuptoarelor. Cuptoarele descrise mai sus au, după cît se pare, o formă tronconică, fără a se fi păstrat la nici un cuptor camera de ardere, decît parțial.

³ F. B. Florescu, *Evoluția cuptoarelor de ceramică din Moldova*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, Buc., 1965, p. 147, fig. 11.

Camera de foc a cuptoarelor este despărțită printr-un perete median (premie), iar grătarele, de formă circulară cu diametre diferite, variind între 1,60—2,70 m sînt prevăzute cu găuri dispuse relativ neregulat (cu excepția cuptorului 1). Găurile platformelor sînt rotunde cu diametrul de 10—17 cm.

Camerele de ardere erau construite deasupra solului antic, din pereții lor s-a păstrat numai o parte cu înălțimi variind între 0,10—0,70 m.

Toate cuptoarele au canalul de foc împărțit în două prin prelungirea peretelui median al camerei de foc propriu-zise, a căror lungime păstrată este de 0,15—2 m.

Gurile cuptoarelor sînt împărțite în două (de fapt capetele terminale ale canalelor), excepție făcînd cuptorul nr. 9 unde există și o porțiune a canalului fără perete median. Aceste canale (și gurile de foc) sînt în mare majoritate îndreptate spre est (cuptoarele 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10) și două spre vest (cuptorul 7 și 8).

Gropile de deservire a focarelor sînt de formă ovală și după cît se pare fără trepte de coborîre. Există și dependințe (cuptoarele 7, 8, 10), care, foarte probabil că nu erau gropile de unde se scotea lutul pentru construirea camerei de ardere a cuptoarelor (era nepractic, chiar lîngă cuptor și mai ales s-ar fi putut dărîma), ci posibil un fel de șoproane adîncite în pămînt de unde, poate, se clădeau vasele în cuptor.

Tipologic cele zece cuptoare de la Medieșul Aurit, descoperite pînă în prezent sînt de formă tronconică, cu vatra organizată cu grătar avînd formă circulară, susținute de un perete median și fiind prevăzute cu canale lungi de foc.

Posibila funcționare a cuptoarelor — tehnologia arderii ceramicii. Ceramica găsită la Medieșul Aurit, în preajma cuptoarelor, este de trei feluri: ceramică cenușie negricioasă poroasă, cenușie (cu slip negru uneori) și cărămizie. Astfel se pare că la Medieșul Aurit a fost folosită atît arderea reducătoare (fără oxigen) și oxidantă, cît și îmbinarea celor două.

Cuptoarele de aici, prin construcția lor se deosebesc de cele descoperite pînă în prezent pe teritoriul patriei noastre (excepție făcînd cele două cuptoare descoperite la Trușești și Mugeni) prin prezența canalelor de foc lungi (focare cu canale prelungite) ce se foloseau în procesul tehnologic la reglarea focului, apropiindu-l sau depărtîndu-l de camera de ardere a vaselor și al cărui rezultat este calitatea excepțională a ceramicii obținute aici.

Ceramica cărămizie (roșie) redusă ca număr, se pare că se obținea în prima fază a procesului tehnologic, deci în prezența oxigenului, partea superioară a camerei de ardere nefiind astupată complet, ci parțial în legătură cu reglarea tirajului. Arderea — de fapt coacerea — era indirectă, deoarece în camera de ardere în primul rînd pătrundea aerul fierbinte și nu flăcările.

Ceramica neagră (cenușie-negricioasă) se realiza, probabil, în două faze ale procesului tehnologic; întîi cu oxigen, obținînd o culoare roșie, apoi

„cuptorul era înăbușit“, concomitent la gurile de foc și în partea superioară a camerei de ardere, nemaipermițându-se pătrunderea aerului din afară și nici ieșirea căldurii și a fumului. Se petrecea astfel o coacere potolită a vaselor, proces a cărui durată (ca de altfel și a primului) nu o cunoaștem. Pentru a se da o explicație științifică ar fi necesar un experiment, făcându-se în prealabil analiza ceramicii și lutului folosit.

Analogiile cuptoarelor și probabila lor origine. Analogii ale cuptoarelor de la Medieșul Aurit și relativ contemporane cronologic se găsesc atît pe teritoriul României, cît și în țările învecinate. Un cuptor avînd unele elemente comune cu cele de la Medieșul Aurit a fost descoperit la Poiana Tecuci⁴ în așezarea geto-dacă aparținînd sec. al III-lea î.e.n. Cuptoare de acest tip descoperite însă în Laténul dacic mai cunoaștem la Cățelu Nou-București⁵ și la Bitca Doamnei-Piatra Neamț⁶ (ultimul cu pilon central). Analogii apropiate se găsesc în lumea dacilor liberi din Moldova, la carpii din sec. II—III e.n., dintre care amintim aici pe cele de la Butnărești⁷, Scheia-Suceava⁸, Țifești⁹, Bălteni¹⁰ etc.

În provincia Dacia sînt cunoscute cuptoare de ars ceramică apropiate celor de tipul Medieșul Aurit, la Alba Iulia¹¹, Cristești¹² și probabil cele descoperite la Cluj¹³ și Vințul de Jos¹⁴.

Din perioada post-romană se cunosc cuptoare relativ asemănătoare la Botoșani — Dealul Cărămidăriei¹⁵, Trușești pe „Cuha“¹⁶ (cuptorul 2), Cu-

⁴ Radu Vulpe, *Raport sumar despre activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1949*, în *SCIV*, I, 1950, p. 50; Gh. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Vîrteșcoiu-Poienesti. Un atelier de olărie descoperit la Butnărești*, în *SCIV*, XVII, 1966, p. 504—506.

⁵ V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p. 30, fig. 19—20.

⁶ C. Mătasă, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VII, p. 340; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 504.

⁷ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 489—499.

⁸ Gr. Foit, în *RevMuz*, II, 1965, p. 441 și informații suplimentare de la Gr. Foit.

⁹ Sebastian Morintz și N. Harțuchi, *Săpăturile de la Țifești*, în *Materiale*, VIII, p. 522, fig. 2.

¹⁰ I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice întreprinse la Bălteni*, în *Materiale*, VIII, p. 12, fig. 2.

¹¹ I. Berciu, *Descoperiri arheologice în Apulum*, în *Apulum*, III, Alba-Iulia, 1947—49, p. 180—188, fig. 1—3.

¹² Al. Ferenczi, *Dare de seamă asupra săpăturilor de la Cristești*, în *ACMIT*, 1926—28, pp. 116—117; Aurel Filimon, *Cristești* (Sargidava?), în *Revista de preistorie și antichități naționale*, II—IV, 1940, pp. 89—94; D. Popescu, în *Materiale*, II, p. 155.

¹³ Pósta Béla, *Az érem és régiségtár jelentése*, în *ErdMúzÉvk*, 1911, p. 43.

¹⁴ I. Berciu, *op. cit.*, p. 180, nota 3.

¹⁵ N. Zaharia, Em. Zaharia și S. Rață, *Sondajul arheologic de la Botoșani*, în *Materiale*, VII, p. 463—466, fig. 4.

¹⁶ M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratorii, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, VI, 1955, pp. 174—175.

cuteni — Băiceni¹⁷ și București — Crîngași¹⁸. Un cuptor de ars ceramică, din lumea dacilor liberi se cunoaște la Arad—Ceala¹⁹.

La Mugeni s-a găsit un cuptor de un tip foarte asemănător cu cele de la Medieșul Aurit, cu canal lung, datat în sec. IV e.n.²⁰.

Cuptoare asemănătoare celor descrise mai sus se găsesc și în afara teritoriului țării noastre, din epoca La Tène și din primele secole ale mileniului I e.n., mai ales din mediul celtic. Astfel sînt cuptoarele de la Bratislava²¹, Zemplin²² din R. S. Cehoslovacă, Viena, Burgschleinitz, Baierdorf, Feuersbrunn din Austria²³, Bicsérd²⁴, Békásmegyer²⁵, din R. P. Ungară și cele de la Nova-Huta²⁶ din Polonia. Tot din Polonia mai sînt cunoscute cele 47 de cuptoare, asemănătoare celor de la Medieșul Aurit și datele în sec. II—IV e.n., de la Igolomia²⁷. Cele mai apropiate în spațiu, de cuptoarele de la Medieș sînt cele de la Beregsurány²⁸ (23 de cuptoare) din Ungaria, pe care autorii descoperirii le atribuie — cu probabilitate — gepizilor, înainte de anul 450 e.n.

Originea cuptoarelor este greu de deslușit. Trebuie să avem în vedere mai mulți factori: grecesc, celtic, roman, local și germanic. Cele mai apropiate filiere sînt cea celtică și cea autohtonă dacică. Cuptoarele de tip roman par a intra mai puțin în discuție, la cuptorul de la Alba Iulia se folosește și cărămidă. Mai probabil este să le considerăm ca tip de instalații tehnologice de epocă; prin produsele lor însă aceste cuptoare se leagă puternic de lumea dacică, băstinașă, avînd poate, ca punct de pornire o influență celtică sau post celtică.

Materialul rezultat din săpături

Ceramica modelată cu mîna este lucrată din pastă poroasă, folosind degresanți, de culoare neagră cenușie. Ca formă, cele mai des întîlnite sînt ceștile dacice cu o toartă, vasele bitronconice de diferite mărimi și

¹⁷ Gh. Bichir, *op. cit.* p. 505.

¹⁸ Vl. Zirra și M. Tudor, în *Studii și referate privind istoria României*, I, Buc., 1954, p. 312—315 și fig. 2—5.

¹⁹ I. H. Crișan și E. Dörner, *Așezarea dacică din sec. IV e.n. de la Arad-Ceala*, comunicare la a II-a Sesiune științifică a muzeelor, Buc., 1965.

²⁰ Șt. Ferenczi, *Așezarea din sec. III—IV e.n. de la Mugeni*, comunicare la a II-a Sesiune științifică a muzeelor, Buc., 1965.

²¹ S. Iansak, *Nález, brnciarskej vece z pozdného Latènu v. Bratislave*, în *AR*, 1953, 5, pp. 605—609.

²² Blazej Benadik, *Die spätlatènezeitliche Siedlung von Zemplin in der Ostslowakei*, în *Germania*, 45, 1965, p. 72, fig. 5.

²³ R. Pittioni, *Ein spätkeltischer Töpferofenfunde von Wien*, în *Jahrbuch für Landeskunde von Nieder-Österreich*, 1939—1943, p. 1—10.

²⁴ Barkóczi László, *Celtic Pottery kilns from the times of the Roman Empire at Bicsérd*, în *FolArch*, Budapesta, 1956, p. 63—87.

²⁵ Nagy Lajos, *Békásmegyeri késő La Tène fazekaskemence*, în *ArchÉrt*, 1942, 1—2, pp. 162—168, fig. 1 și pl. XVI/1, 2.

²⁶ Leszek Gajewski, în *Archeologia Polski*, III, 1959, p. 117.

²⁷ *Ibidem*. Informații verbale de la L. Gajewski și S. Buratyński.

²⁸ Informații verbale de la K. Horedt și D. Csallány. Cf. *ArchÉrt*, 93, 2, 1966, p. 297, datindu-se între 350—450 e.n.

oale mai mari. Modelate cu mîna și din aceeași pastă, de culoare bătînd spre cărămiziu sînt și unele urne sau vase adiacente din mormintele cimitirului așezării. Sînt ornamentate cu briu alveolar, cu briu crestă, cu buza alveolată (pl. I).

Modelată la roată este în marea ei majoritate ceramică confecționată din pastă aleasă, avînd în proporție de peste 95% culoare cenușie, uneori cu slip negru. Această din urmă categorie are în ruptură următoarea structură: miezul este cenușiu, urmînd apoi un strat cărămiziu, peste care urmează slipul negru.

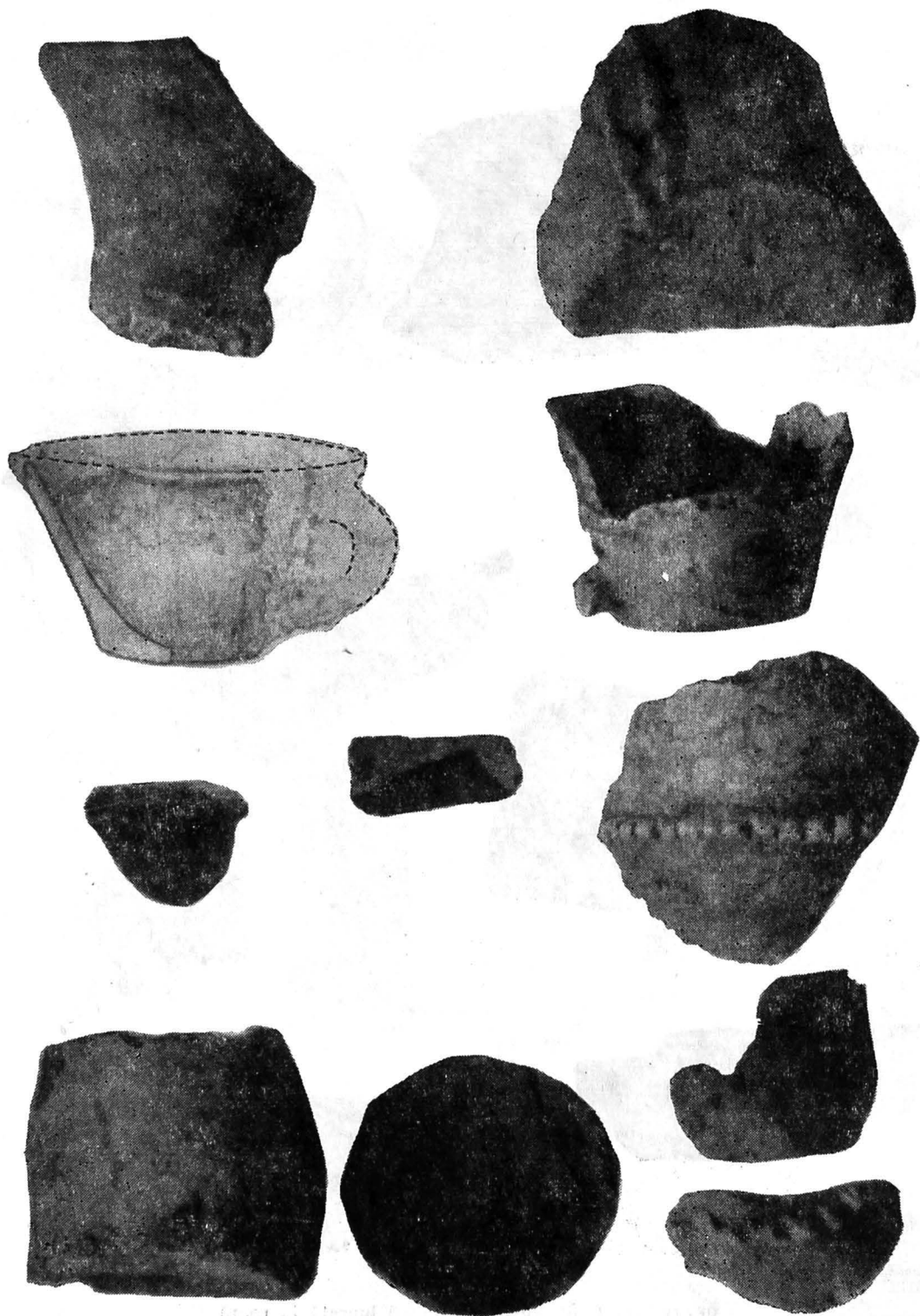
Ceramica cărămizie — roșie este mai puțin numeroasă, unele fragmente fiind pictate cu roșu. Din pastă foarte fină este confecționată ceramica neagră, un fel de „terra nigra” din care se pare că se făceau numai vase mici. Există și vase a căror pastă este zgrunțuroasă sau cimentată. Ca forme domină chiupurile mari, cu buze evazate în spre interior, uneori foarte accentuat și teșite spre exterior, de cele mai multe ori fațetate, cu fundul retezat și drept, care au pereții groși de 1—3 cm. Aceste chiupuri sînt ornamentate și neornamentate, cele din ultima categorie fiind ornamentate pe buze și pe pîntece cu benzi simple incizate cu pieptenele sau benzi de linii în val, uneori alternînd sau formînd registre, pe pîntece. Buzele sînt drepte sau ușor bombate. S-au găsit și fragmente de chiupuri cu buza întărită cu nervuri fațetate. Diametrul fundului acestor chiupuri variază între 10—25 cm, avînd în general stabilitate bună.

Ca număr, a doua categorie o formează oalele mari de formă tronconică, mai mici decît chiupurile, cu buza îngroșată și fațetată și fundul inelar. Străchini cu pereții subțiri și fund inelar, oale mici cu toartă prevăzute cu o nervură completează această categorie ceramică de culoare cenușie sau negricioasă. Fructierele găsite, în număr nu prea mare, în preajma cuptoarelor, sînt de culoare cenușie.

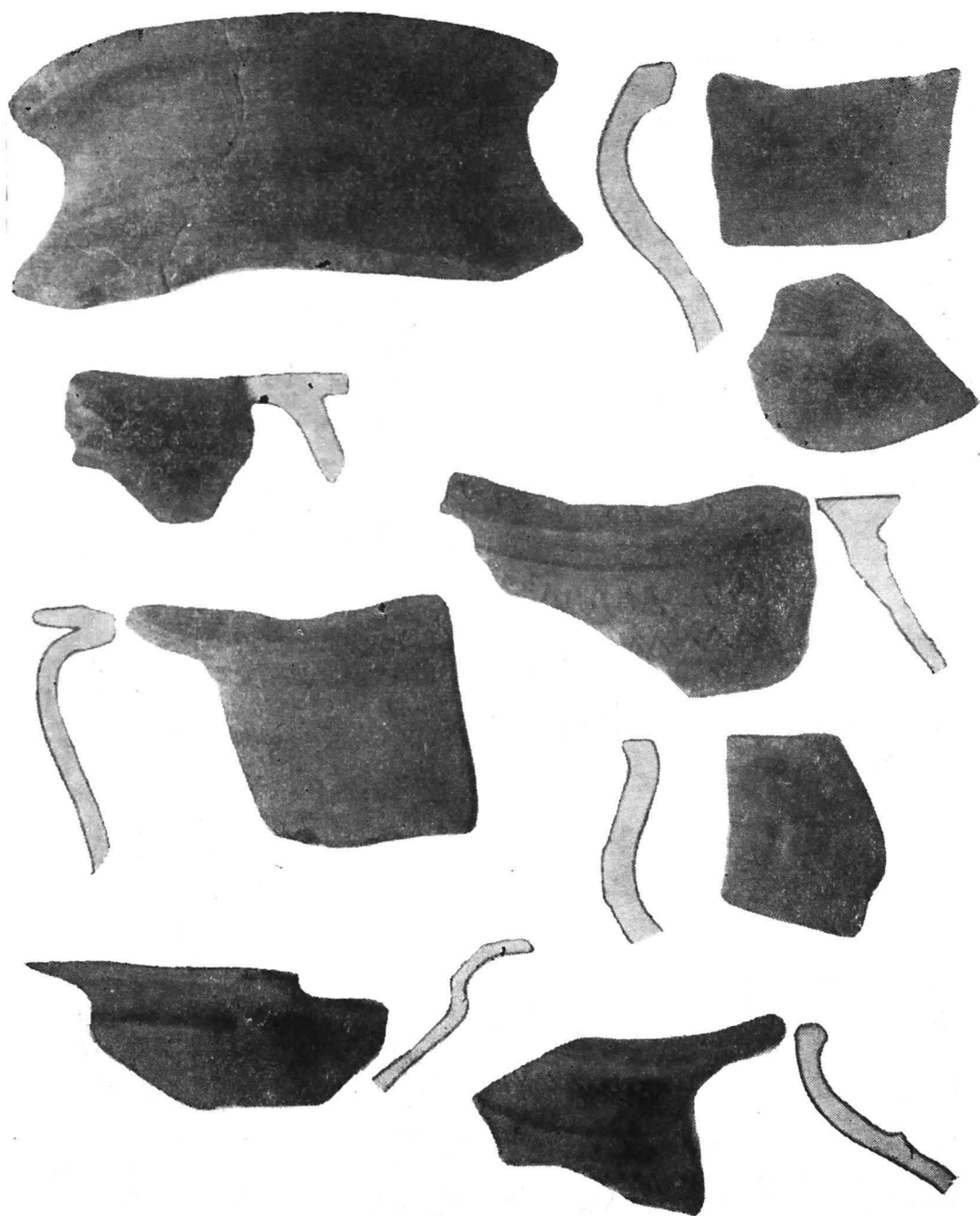
Din pastă zgrunțuroasă și cu pereții subțiri s-au confecționat în special oale ornamentate cu benzi de linii simple.

Din aceeași pastă cu chiupurile și avînd aceeași culoare și rezonanță sînt și fragmentele ceramice ornamentate cu motive lustruite, benzi în val, rețea, linii frînte. Cu excepția unui singur fragment această ceramică se încadrează în categoria ceramicii cenușii sau negre (pl. II).

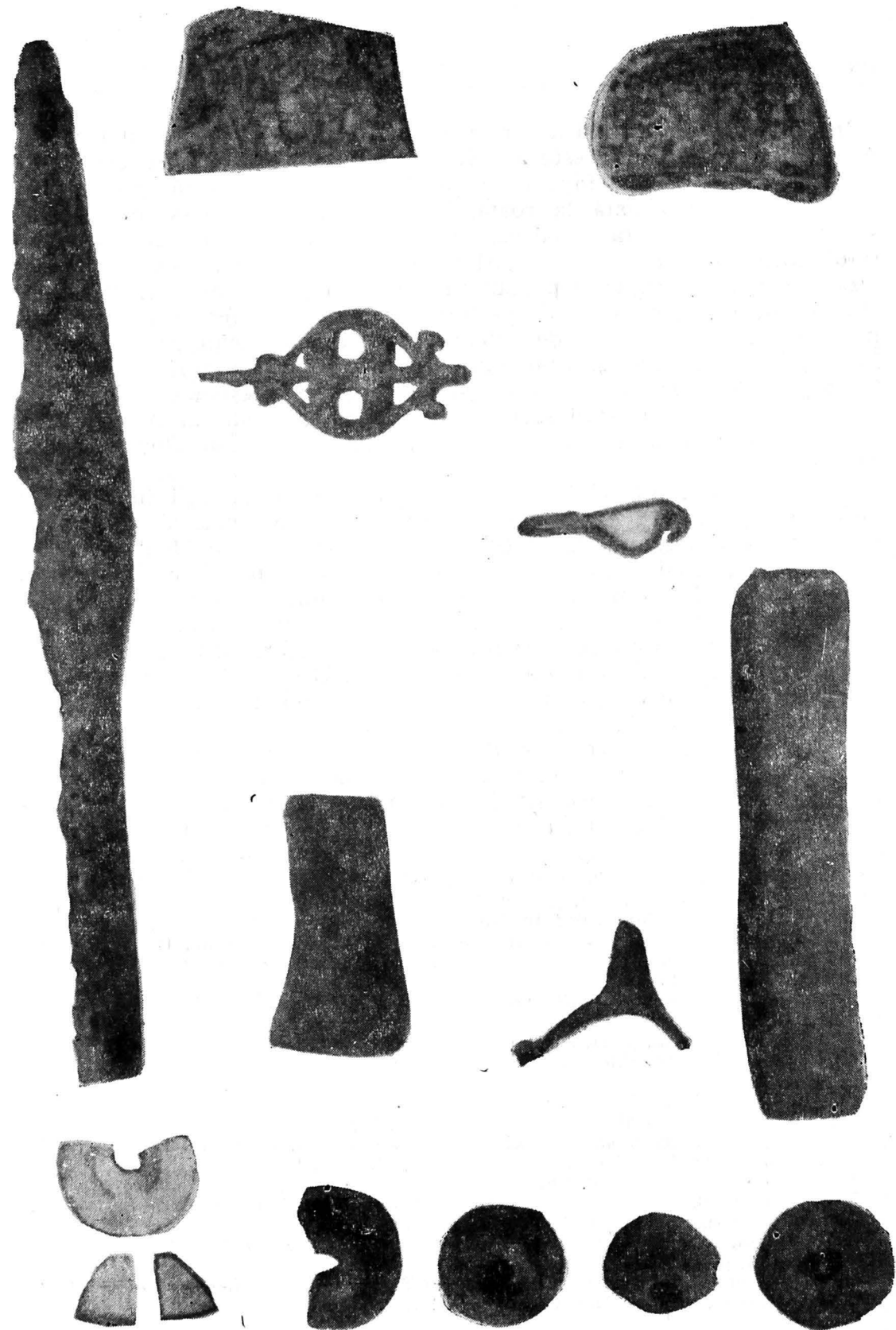
Cîteva fragmente de terra sigillata (din secțiunea VI) găsite nu în preajma cuptoarelor, ci în interiorul unor foste șoproane (locuințe?) a căror formă nu a putut fi determinată, atestă legături cu lumea romană și au ajuns aici pe calea schimbului (pl. III/1—2). E posibil ca și vasele de culoare neagră, cu pereții subțiri să aibă aceeași proveniență, deși nu este exclusă nici confecționarea lor pe loc. Un fragment de vas cu motive lustruite, cu pereții mai subțiri, prevăzut cu o toartă, face parcă notă discordantă cu ceramica din așezare și poate fi presupus ca provenind din afara acestei comunități.

Pl. I. Medieșul Aurit. Ceramică modelată cu mâna

Pl. II. Medieșul Aurit. Ceramică lucrată la roată

Pl. III. Medieșul Aurit. Prîsnele, gresii, fibule de bronz, pinten și vîrf de lance de fier, fragmente de terra sigillata

Încadrarea comparativă a ceramicii în contextul altor descoperiri. Ceramica lucrată cu mîna este de factură specifică dacică și se găsește în toate așezările dacice, fapt peremptoriu care nu necesită argumentări noi. Ceramica modelată la roată, cenușie sau negricioasă, cu formele și ornamentațiile arătate mai sus are analogii la dacii din perioada statului liber dac și în unele așezări și cimitire din Dacia romană și chiar post-romană, și desigur în primul rînd la dacii liberi din vest. În Munții Orăștiei de pildă, în așezările pastorale dacice (Meleia)²⁹ se găsesc chiupuri (e drept majoritatea de culoare roșie) asemănătoare cu cele de la Medieșul Aurit, chiar și tipul cu buza întărită cu nervuri fațetate. La Cristești³⁰, în așezarea cunoscută și ca centru meșteșugăresc de olărie, există chiupuri de aceeași factură cu cele de la Medieșul Aurit, ca de altfel și unele vase din așezarea de la Obreja³¹, Cipău-Gîrle³² sau la Mugeni³³.

La dacii liberi din vest se găsesc de asemenea analogii în așezările de la Sîntana-Arad³⁴, Arad-Ceala³⁵, la Oradea³⁶ și în unele din descoperirile similare din Cîmpia Tisei (Alföld)³⁷. Ceramica de la Medieșul Aurit impune cu și mai mare acuitate revizuirea descoperirilor din această ultimă zonă, atribuite uneori cu prea mare ușurință sarmaților.

Considerăm, totodată, mai probabilă teza potrivit căreia unele forme ale ceramicii din Dacia romană (în speță vasele mari de provizii, „Krausengefässe“) ar deriva din chiupurile dacice³⁸. Descoperirile de la Medieșul Aurit confirmă această presupunere, infirmînd încercările mai vechi de a nega acest lucru³⁹.

Prezentînd elemente comune, dar avînd multe aspecte deosebite, ceramica contemporană sau quasi-contemporană din așezările dacice de epocă romană din Moldova (Dărmănești și Bîtea Doamnei⁴⁰ sau Botoșani—„Dealul Căramidăriei“⁴¹) are un aspect deosebit de cea de la Medieșul Aurit.

²⁹ Cf. H. Daicoviciu, *Stinile dacice de la Meleia*, în *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în *Materiale*, VII, p. 310—314; C. Daicoviciu și colaboratorii, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în *Materiale*, V, p. 390; *Materiale*, III, p. 264—265.

³⁰ D. Popescu, *Sondajele arheologice de la Cristești*, în *Materiale*, II, p. 186—191.

³¹ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Buc., 1966, p. 42—45.

³² N. Vlăsa, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia*, în *sec. al IV-lea e.n.*, în *SCIV*, XVI, 1965, p. 504, fig. 4/18, 20.

³³ D. Protase, *op. cit.*, p. 41, fig. 15/7, 10.

³⁴ E. Dörner, *Römerzeitliche dakische Brandgräber aus Sîntana — Arad*, în *Omd*, pp. 155—159.

³⁵ I. H. Crișan și E. Dörner, *loc. cit.*

³⁶ Chiup ce se află în Muzeul regional Crișana, inv. 201.

³⁷ M. Părducz, *A szarmatakor emlékei Magyarországon*, III (*Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn*), în *ArchHung*, XXX, 1955, pl. CXX/1, 2.

³⁸ D. Protase, *op. cit.*, pp. 66—67.

³⁹ B. Richthofen, în *ArchÉrt*, 35, 1931, pp. 257—265; D. Popescu, în *Materiale*, II, p. 186; M. Macrea, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 205.

⁴⁰ C. Mătasă, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VII, p. 345—346 și fig. 6/6, 8, 9, 11.

⁴¹ N. Zaharia, M. Zaharia și S. Rață, *Sondajul arheologic de la Botoșani — „Dealul Căramidăriei“*, în *Materiale*, VII, p. 465—467.

Într-un anume sens deosebiri și mai mari există față de materialele ceramice de tipul Chilia⁴² sau de cele carpice din Moldova, de tipul Poienеști — Vîrteșcoiu⁴³.

Ceramica de la Medieșul Aurit se atașează puternic lumii dacice din Transilvania, Banat și Crișana și în genere din vestul Apusenilor, iar cu unele elemente ale sale ambianței daco-romane, după cîte se pare mai ales în perioada de după anul 271 e.n. și desigur și lumii băștinașe din regiunile de peste munți.

Unelte, podoabe, arme. Obiecte din metal au fost găsite atît în gropile de deservire a focarelor cuptoarelor, cît și în stratul de cultură sau în „complexele” tăiate de secțiunea a VI-a. Amintim piesele de bronz, în primul rînd fibule cu piciorul întors pe dedesubt (pl. III/4), un fel de închizătoare cu verigă și cîrlig, de la o ușă, diferite alte piese mărunte, unele fără semnificație precisă, o broșă (pl. III/3) și o mărgea.

Obiectele de fier sînt mai numeroase, în primul rînd lame de cuțit, piroane cu capul îngroșat, cuie, un cîrlig de fier, un topor, brățări, scoabe și două fibule cu arbaletă, ultimele găsite în urnele cimitirului. În „complexele” secțiunii a VI-a au fost găsite mai multe gresii (pl. III/6, 8), fragmente de rîșniță de calcar; partea superioară, păstrată întregă, a unei rîșnițe de epocă romană a fost găsită în secțiunea XI între cuptorul 8 și 9. Numeroasele prîsnele plate, bitronconice și conice (pl. III/9—12), un fragment dintr-o piesă (în formă de trunchi de piramidă, ornamentată cu brîu alveolar, a cărui destinație nu o cunoaștem, pare a fi de la o prispă) confecționată din lut ars, au fost găsite împreună cu resturi ceramice tot în secțiunea a VI-a. Ca podoabe amintim și cîteva mărgelile de sticlă sau din bronz. Din sticlă s-au mai păstrat și resturile unui pahar (?) a cărui formă nu s-a putut determina.

Încă din prima campanie de săpături în 1964 au fost găsite două vîrfuri de lance cu tub, în formă de frunză (cu dimensiunile de 32,5×3,5 cm și respectiv 24×3,5 cm) (pl. III/1).

Aceste piese denotă, pe de o parte aspectele multiforme ale vieții din așezare, pe de altă parte, cele din secțiunea a VI-a (mai ales piesele folosite la construcția caselor: cuie, piroane, scoabe) ne fac să presupunem că acolo avem de a face cu un fel de șoproane neadîncite în pămînt, a căror destinație nu este cunoscută.

Cimitirul așezării. În partea opusă „cartierului cuptoarelor” în spre est, în via lui Dumitru Todincă au fost dezvelite patru morminte de incinerare.

Mormîntul nr. 1 a fost găsit la 0,70 m adîncime de la suprafața actuală a solului. Este compus dintr-o urnă lucrată la roată în care erau depuse resturile oaselor calcinate, printre ele s-a găsit și o fibulă de fier, de tipul cu arbaletă. Urna principală are două vase adiacente, lucrate cu mîna și ornamentate cu brîu alveolar pe pîntec. În cele două vase (unul

⁴² S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia*, în *Materiale*, VII, p. 447.

⁴³ Gh. Bichir, *op. cit.*, *passim*.

are înălțimea de 41 cm și diametrul fundului de 13,5 cm) nu s-a găsit nimic, fiind pline cu pietriș din solul înconjurător.

Mormîntul nr. 2 se compune dintr-o urnă lucrată cu mîna, ornamentată cu briu alveolar pe pîntec, în care s-au depus resturile de oase calcinate. Nu s-a găsit nimic altceva; fusese deranjat anterior.

Mormîntul nr. 3. Urna în care s-au depus resturile incinerării, aflată la 0,70 m adîncime, este lucrată la roată, fiind acoperită cu o altă oală (strachină?) păstrată numai parțial.

Mormîntul nr. 4 constă de fapt dintr-un vas lucrat cu mîna în care s-a găsit o fibulă de fier, de tipul cu arbaletă, ca cea din urna mormîntului nr. 1. Se pare că este urna unui mormînt deranjat anterior. În vas s-au găsit resturi de oase. Din pricina solului compus din pietriș, care a umplut și oalele adiacente mormintelor nu s-au putut face observații mai atente.

Cimitirul întărește încă odată atribuirea etnică, dacică, a așezării. Vasele sale se încadrează tipului de vase descoperite în așezare; după cum este firesc, ele erau confecționate pe loc.

Stratigrafia așezării. Deoarece nu s-a săpat pînă în prezent decît în sectorul cuptoarelor, această problemă este aparent contradictorie. Că avem de a face cu o așezare este absolut sigur, căci cei care au confecționat și ars ceramica, care au vîndut-o poate și și-au îngropat morții în cimitirul din partea opusă, trebuie să fi avut și locuințe, considerînd că „complexele” din secțiunea VI-a serveau numai muncii la cuptoare. Cu toate acestea trebuie să subliniem că, pînă în prezent, din punct de vedere stratigrafic există un singur strat de cultură, a cărui grosime oscilează între 0,15—0,30 m și în care s-a găsit atît ceramică lucrată la roată, cît și cea modelată cu mîna. Desigur, este stratigrafia dintre cuptoare sau din afara lor, în felul acesta stratul de cultură determinînd și limitele estice și vestice ale zonei cuptoarelor, care se înșiruiau de fapt pe fostul mal al văii Racta. La cuptoare, de asemenea nu s-a observat pînă în prezent, stratigrafic, nici o cezură, nivel diferit de locuire. Cele observate la cuptorul 3 (în profilul secțiunii a VII-a) sînt elemente care nu conferă nici o siguranță în postularea a două nivele, căci este vorba de o umplere cu pămînt negru, cenușă, cărbuni a unei gropi.

Ceramica lucrată la roată și cea lucrată cu mîna, mai puțin numeroasă, e drept, dar răspîndită peste tot la toate cuptoarele, conferă unitate întregului material și desigur întregii comunități dacice de la Medieșul Aurit. Ceramica cuptoarelor nu oferă pînă în prezent nici o posibilitate de operare cronologică, fiind relativ la fel, la toate cuptoarele găsindu-se aceleași tipuri de ceramică, inclusiv cea lucrată cu mîna, deși la unele cuptoare aceasta pare a fi în număr mai redus. Fără îndoială că săparea așezării propriu zise va oferi elemente noi, mai precise asupra

dinamicii orizontale și a dezvoltării în timp a așezării de la Medieșul Aurit.

Amintim că așezarea dacică se suprapune peste și taie o așezare din epoca bronzului, aparținând culturii Suciul de Sus⁴⁴.

Încadrarea cronologică și etnică a așezării

Elementele care ne permit încercarea de datare a așezării sînt în primul rînd ceramica, fibulele, cimitirul și în mai mică măsură cuptoarele. Începutul așezării nu-l putem preciza; el poate fi însă postulat ca fiind sfîrșitul sec. al II-lea e.n. Există o singură cupă cu picior, modelată cu mîna care ar putea indica o dată mai timpurie, dar fiind singulară, ea nu poate fi luată în considerare, deocamdată. Întreg materialul ceramic sprijină datarea așezării în sec. III și cel puțin și la începutul primei jumătăți a sec. IV e.n. (pentru aceasta vezi analogiile ceramicii, expuse mai sus). Fibulele la rîndul lor, dacă nu sînt operante în cadrul atribuirilor etnice, fiind răspîndite pe un spațiu vast și nici absolut sigure în ce privește datarea, prin masiva lor plasare în toată lumea înconjurătoare contemporană în sec. III și uneori IV e.n., oferă totuși indicii relativ precise în acest sens. Astfel fibulele cu piciorul întors pe dedesupt și cele cu arbaletă oferă analogii vaste atît în Transilvania⁴⁵, în Muntenia⁴⁶, cît și în Moldova⁴⁷. Înspre nord și vest analogii se găsesc în Polonia⁴⁸ și Cehoslovacia⁴⁹ în medii absolut diferite de cel de la Medieș, datarea lor este însă în sec. III—IV e.n.

În legătură cu sfîrșitul așezării nu putem face precizări deosebite. Este însă sigur că dacii de la Medieșul Aurit nu își părăsesc așezarea după 271 e.n.⁵⁰, după cele descoperite pînă în prezent. Această afirmație este sprijinită de întregul material ceramic al așezării⁵¹ și în primul rînd de

⁴⁴ Gh. Bichir se exprima verbal că ar fi observat în așezare două nivele de locuire, care se pare că trebuie puse în legătură cu suprapunerea așezării dacice peste cea Suciul de Sus.

⁴⁵ Cf. D. Protase, *Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, VII, p. 427, fig. 4/2, 10.

⁴⁶ Cf. Gh. Diaconu, *Tîrșor, necropola din sec. III—IV e.n.*, Buc., 1965, pl. XX/4, pl. LXXIII/2, pl. XCVII/4, 5; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din sec. al IV-lea e.n. în Muntenia*, Buc., 1966, p. 237, fig. 54/1.

⁴⁷ Cf. Iulian Antonescu, *Săpăturile arheologice de la Gabăra*, în *Materiale*, VII, p. 454, fig. 6/1.

⁴⁸ Cf. Kazimierz Godlowski, *Les matériaux de la nécropole de la période ultérieure des influences romaines à Opatów, arr. de Kłobuck* (rezumat), în *Materiały Archeologiczne*, I, Krakovia, 1959, p. 176, fig. 3/2, p. 189, fig. 16/4, fig. 36/2, fig. 42/3, 4. Aici au fost descoperite fibule cu placă, cu piciorul întors pe dedesupt, cu arbaletă, precum și pinteni relativ asemănători cu cel de la Medieș. În schimb ceramica este net deosebită de cea de la noi.

⁴⁹ Cf. B. Svoboda, *Čechy v době stěhování národu*, Praha, 1965, pl. 26/5.

⁵⁰ Cum pare a sugera și o hartă a M. Comșa cu teritoriul României în sec. II—III e.n. Cf. M. Comșa, în *Nouvelles études d'Histoire*, III, p. 24 și urm.

⁵¹ Cf. D. Protase, *Contribuții...*, p. 114, profile asemănătoare la Cluj-Mănăștur, ceramică de după anul 271, predomină „acele dolia cenușii”.

ceramica lustruită, care poate sugera chiar un contact cu triburile germanice care se aflau în acest timp în nord-vestul României, elemente ce sprijină de fapt continuarea vieții în așezare și în sec. IV e.n.

În ce privește atribuirea etnică, după părerea noastră ea este peremptorie, așezarea aparține în întregime dacilor atât prin ceramica lucrată cu mâna, prin cea la roată, cit și prin cimitirul de incinerare (exclusiv de incinerare, pînă în prezent). Descoperirile sarmatice dinspre vest sînt net diferite⁵² de materialele de la Medieș. Celelalte descoperiri contemporane din Polonia⁵³ sau Ungaria⁵⁴ atribuite gepizilor sau de factură gepidică nu au nimic comun cu ceramica de la Medieșul Aurit (afară de fibule și alte piese din metal aparținînd epocii, prezența lor în așezarea de la Medieș fiind aici nu numai posibilă, ci chiar necesară căci produsele lor ceramice le ofereau posibilități de schimb). Descoperirile din Muntenia, gotice, sînt și ele edificatoare în acest sens, fiind deosebite net de descoperirile noastre, cu atât mai mult, cu cît ele se aseamănă ca ambianță cu materialele gepidice din Polonia, Cehoslovacia și Ungaria, care se deosebesc diametral de lumea dacică din Transilvania, Crișana și Maramureș.

Considerații istorice. Care este, în liniile sale concrete, desfășurarea vieții acestor daci liberi din regiunile de nord-vest ale României, nu putem ști. Nu știm cu precizie nici numele comunității dacice din care fac parte. Izvoarele istorice, cercetările făcute pînă în prezent ne dau dreptul să presupunem că acești daci aparțineau comunităților de daci ziși „mari”⁵⁵ — *μεγάλοι Δάκται* — din nordul Transilvaniei, din Maramureș și Sătmar. Nu este exclus⁵⁶ să fie chiar costoboci, deși este puțin probabil. În ce mod s-a petrecut așezarea lor la „Șuculeu”, cînd și cum au părăsit această așezare în sec. IV e.n. este de asemenea greu de afirmat. Fără îndoială însă, cultura materială pe care au creat-o leagă în elementele sale intime această comunitate de lumea dacică, iar după anul 271 e.n. de ambianța Daciei (fosta provincie) în care continua procesul de romanizare. De relevat în acest sens următoarele: „Numeroasa populație romanizată care a rămas în Dacia la 271 a asimilat elementele dacice pătrunse aici după părăsirea oficială. În veacurile următoare, romanitatea nord-dunăreană a romanizat populația geto-dacă de pe întreg teritoriul țării noastre”⁵⁷. Fără a trage vreo concluzie pripită despre dacii de la Medieșul Aurit considerăm că nu-i putem exclude din cadrul acestui proces, dacă el a fost real. Este remarcabilă și observația făcută de A. Mócsy, după

⁵² Cf. M. Párducz, *op. cit.*, *passim*.

⁵³ Cf. întreaga discuție la Josef Kostrzewski, *Le problème du séjour des Germains sur les terres de Pologne*, în *Archaeologia Polona*, IV, 1962, pp. 27—32.

⁵⁴ Cf. Csallány Dezső — Csiszár Árpád, în *RégFüz.*, I, 19, 1966, p. 36, unde din 16.000 cioburi descoperite la Beregsurány 4.200 sînt stampilate. Cele 3—4 cioburi stampilate găsite la Medieș au de fapt analogii în ceramica dacică.

⁵⁵ H. Daicoviciu, *Dacii*, Buc., 1965, pl. I.

⁵⁶ Un tezaur de monede dacice din sec. III—II î.e.n., descoperit cu decenii înainte la Medieșul Aurit, a fost atribuit costobocilor, deși a fost studiat sumar. Tezaurul ar necesita o nouă cercetare.

⁵⁷ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 248.

M. Párducz (și nu știm cât este de adevărată), după care în „Alföld“ lumea dacică (în ambianță cu iazigi etc.) de epocă romană mai există încă în sec. IV, fiind ingenunchată după el în mod definitiv de popoarele migratoare⁵⁸.

Importanța și valoarea descoperirii. Așezarea de la „Șuculeu“ este una din cele mai nord-vestice așezări dacice de epocă romană și post-romană din Transilvania, atribuirea ei etnică fiind în afară de orice îndoială. Prin cele zece cuptoare ale sale acest „*cartier de olari*“ este unic, în felul său, deocamdată, în România. Ca centru specializat în confecționarea și arderea ceramicii, se pare că prin produsele sale a influențat o anumită zonă geografică și trebuie să presupunem că printre cei care interveneau în efectuarea unor schimburi cu aceste produse erau și daci din părțile de vest ale României. Cu timpul, cele șase cuptoare păstrate și conservate vor contribui, în oarecare măsură, la deslușirea procesului tehnologic de ardere a ceramicii de tipul celei produse la Medieș.

Întreaga așezare ne oferă indicii asupra gradului de dezvoltare a comunităților de daci liberi care au rămas în afara hotarelor Daciei romane și asupra raporturilor pe care le-au avut cu Imperiul roman și apoi, după 271, cu daco-romanii. Realitatea demografico-etnografică imediată (Oaș) îmbie la presupuneri, care însă pînă la o documentare științifică nu pot constitui decît ipoteze, poate fără șansă de a angaja cu ceva sau vreodată rîndurile de față.

S. DUMITRAȘCU — T. BADER

DIE SIEDLUNG DER FREIEN DAKER VON MEDIEȘUL AURIT

(Zusammenfassung)

Die Verfasser behandeln die archäologischen Forschungen, die in den Jahren 1964—1966 in der dakischen Siedlung auf dem Flurteil „Șuculeu“, in der Gemeinde Medieșul-Aurit, Rayon Satu Mare, Region Maramureș, durchgeführt wurden.

Es wurden leicht kegelstumpfförmige Töpferöfen mit erhobenem Rost entdeckt. Der Feuerraum ist durch eine Scheidewand geteilt; darauf stützt sich der Rost (eine Plattform mit Löchern) und darüber befindet sich der Brennraum, in den die Gefäße aufgeschichtet wurden. Die Töpferöfen sind mit zwei langen Feuerungskanälen versehen, und durch die Scheidewand, die sich aus dem Feuerraum fortsetzt, getrennt. Die Öffnungen der Feuerung sind gegen Osten und in zwei Fällen gegen Westen gerichtet.

Die Keramik aus der Siedlung, aus der Zone der Töpferöfen, ist mit der Hand gearbeitet, auf der Scheibe gedreht, einige wenige Stücke sind importiert. Die erste mit der Hand gearbeitete Gruppe ist durch dakische Henkeltassen und durch Töpfe vertreten, die mit Tupfenleisten, Wülsten und Wellenlinien verziert sind. Die scheibengedrehte Keramik ist grau oder mit einem schwarzen Überzug versehen, grau mit eingeglätteter Verzierungen und seltener ziegelrot. Unter den Ge-

⁵⁸ A. Mócsy, *Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején*, (f.a.), pp. 3—20.

fässformen herrschen in erster Reihe Krausengefässe mit eingezogenem und oben abgeflachtem Rand vor, die mit einfachen oder Wellenlinien verziert sind. Aus dem gleichen Ton wurden noch Fusschalen, grosse Gefässe mit fazettiertem Rand und Schüsseln, mit geschwungenem Wandprofil und Standring, hergestellt. Besonders Töpfe und Schüsseln wurden aus einem Ton gearbeitet, der mit Sand und Steinchen vermischt war. Sie erhielten beim Brennen eine schwärzliche Farbe und eine raue Oberfläche und entsprechen, ihrer Machart nach, römischen oder spätrömischen Gefässen.

Die importierte Keramik ist zahlenmässig gering und besteht aus einigen Bruchstücken von Terra sigillata-Gefässen, von rotgebrannten Gefässen mit roter Bemalung, die Verbindungen zu dem römischen Reichsgebiet bezeugen, sowie einige Bruchstücke von gestempelten Gefässen, wahrscheinlich nordwestlicher Herkunft.

In einigen Gruben neben den Töpferöfen wurden Bronzefibeln mit umgeschlagenem Fuss, oder hohem Nadelhalter und Eisengegenstände: Messer, Nägel, grosse Nägel, Haken und ein Eisenbeil gefunden. Wir erwähnen noch zwei Lanzen spitzen mit Tülle.

Bruchstücke von Handmühlen aus Kalkstein, Schleifsteine, flache, kegel- und doppelkegelförmige Tonwirtel beweisen die Vielseitigkeit des Lebens in dieser dakischen Siedlung.

Es wurden auch vier Brandgräber mit Urnen ausgegraben. Die Urnen sind mit der Hand oder auf der Scheibe gearbeitet und entsprechen der in der Siedlung gefundenen Keramik. In den Urnen fand man zwei eiserne Armbrustfibeln.

Das gesamte archäologische Material wurde auf Grund der reichen Keramik, der Fibeln und des Friedhofs, in das II.—IV. Jahrhundert u. Z. datiert. Die Siedlung gehört den freien Dakern aus Nordwest-Rumänien, vielleicht den Grossen Daker, die in den Quellen erwähnt sind.

Die Keramik weist auf Beziehungen zum provinziäl-römischen Gebiet hin und weniger klar zu den freien Volksstämmen in den nordwestlichen und nördlichen Gebieten Rumäniens.

DOUĂ REGISTRE PRIVIND POSTĂVĂRITUL ȘI COMERȚUL CU POSTAV LA BRAȘOV ÎN SEC. XVI

Postăvăritul brașovean are o veche și fermă tradiție. Cu toate acestea, începuturile acestei industrii sînt puțin cunoscute¹. Întîmplarea a scos la iveală, dintr-un fond de vigesimă, unde au fost înregistrate eronat², două registre din secolul al XVI-lea, ambele redactate în limba germană, ale producției și comerțului cu postav, unice în felul lor în întreg sud-estul european, revelatoare pentru modul nou, nebreslaș, de organizare a confecționării acestui produs atît de important în economia medievală, pentru sistemul de organizare a desfacerii producției, cît și pentru raporturile comerciale cu Țara Românească și Peninsula Balcanică.

Primul registru, deși cronologic succede celui alt, include date privind producția, aprovizionarea cu materie primă, lucrătorii și salariile lor. El este înregistrat sub cota III A/15 (1579—1580), are 582 de pagini, dintre care cele mai multe nescrise, cu dimensiunile de 30 cm × 19 cm și este legat în piele maron. Celălalt registru, cu cota III B/17, are 660 de pagini, cu dimensiunile de 30 cm × 19,50 cm, multe din ele necomplete și este de asemenea legat în piele maron, avînd anul 1576 imprimat cu cifre aurite³. El include de fapt date din anii 1576—1582. Registrele, deși diferă între ele atît prin factura lor, cît și, în parte, cronologic, se completează prin datele lor privind materiile prime achiziționate și repartizate pe meșteri, soiurile și cantitățile de postavuri confecționate și vîndute etc. Ele includ detalii bogate despre cei 19 meșteri postăvari, salariile lor, despre negustorii de postav din Transilvania, despre iarmaroace, importul de materie primă din și prin Țara Românească, negustorii români, balcano-levantini și italieni, despre vigesimă, datorii, administrarea oficiului postăvăritului brașovean ș.a.

Dezvoltarea administrației, a treburilor și afacerilor determinase conducerea orașelor din Transilvania ca începînd cu sfîrșitul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea să introducă mai multă ordine în socoteli, prin registre destinate unor operațiuni speciale. Apar registrele de soco-

¹ Pentru problema meșteșugului țesătoriei-postăvăritului în sec. XVI în Transilvania în general, dar și la Brașov, cf. Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 145—152.

² Sub denumirea de „*Vormerkbuch zur Zwanzigstrechnung ex...*”.

³ Mulțumim pe această cale lui G. Nussbächer, care ne-a atras atenția asupra lor.

teli orășenești, registrele miniere, cele vamale și, în sfârșit, registrele unor întreprinderi, manufacturi dispersate, ca cea de postav. Acestea din urmă sînt de fapt registre de conturi curente cu un gen de contabilitate simplă, alternînd cu unul de contabilitate dublă (credit urmat de debit, intrări de ieșiri), pe persoane, ca în registrul din 1579—80, cu o demarcație — deși nu întotdeauna consecventă — între posturile creditoare și cele debitoare. Partidele introduse în registre sînt deseori intacte, dar de cele mai multe ori ele prezintă tăieturi în cruce, rezolvări imediate probabil și deseori ștersături. Mai multe mîini (cel puțin cinci) au introdus, la date diferite, detaliile incluse în registre, deseori chiar în aceeași pagină, încălcînd ordinea cronologică și creînd dificultăți la lectură. Deseori, pe una și aceeași pagină, întîlnim și reveniri la introduceri mai vechi sau ștersături cu două linii în cruce sau chiar rînd de rînd, desigur din motive de contabilitate internă.

Varietatea de limbă, grafie și ortografie a modului cum au fost efectuate operațiunile în cele două registre, regimul variabil al abrevierilor — cronologice, metrologice, toponimice etc. — au pus în fața noastră probleme dificile, pe care am încercat să le rezolvăm. Textul s-a transcris *fidel*, în forma sa originală. În ce privește regimul literelor majuscule și minuscule, substantivele au fost redactate cu inițiale minuscule, cu excepția numelor proprii, a denumirii postavurilor derivate din toponimie. Toponimicele abreviate au fost întregite. Întrucît la indicarea sumelor totale se practica, de cele mai multe ori, precedarea acestora cu o linioară, dar și introducerea, mai rară, a abrevierii *tt* (= tut), am uniformizat procedeul prin introducerea, în toate locurile, a linioarei; deoarece punctuația era haotică, am introdus punctuația modernă.

Pentru a putea înțelege importanța, pentru istoria economică, a celor două registre, se impune o succintă introducere în problema postăvării-tului brașovean și sublinierea cel puțin a unora dintre datele semnificative și importante pe care ele le cuprind.

Brașovul era, fără îndoială, în sec. al XVI-lea cel mai important emporiu din Transilvania, un „depozit comun” pentru țările române⁴. Comerțul cu textile apusene în special avea o pondere deosebită în ansamblul comerțului brașovean. Or, o serie de factori externi au îngreunat procurarea de textile străine de calitate — de altfel producția lor scade și în apus — și din acest considerent s-a pus problema sporirii producției textile indigene. Breslele de specialitate, a țesătorilor de pînză, a țesătorilor de lînă și a țesătorilor de postav⁵ nu puteau face față situației nici din motive pecuniare și nici din punct de vedere al capacității de producție. Creșterea cererii de postavuri a pus în fața magistratului brașovean — ca de altfel și a celui sibian în 1575⁶ — problema unei reorganizări a pro-

⁴ Cf. S. Goldenberg, *Brașovul la mijlocul secolului al XVI-lea...*, în *Buletinul Universităților „V. Babeș” și „Bolyai” Cluj*, I, nr. 1—2, 1956, Seria Șt. Sociale, p. 203; R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, Ed. Științifică, București, 1965, *passim*.

⁵ Pentru istoricul lor cf. Pascu, *op. cit.*, p. 146.

⁶ Arhiva Bisericii Negre din Brașov, IV. F. 162, vol. III, p. 190.

ducției și comerțului cu postav. În acest scop a fost creat, se pare că în anul 1574 — după cum rezultă din registrul din 1576 (p. 7) — un oficiu al postăvăritului, o casă a comerțului cu textile (*gewandhaus*) care administra aprovizionarea cu materie primă a postăvarilor salariați și desfacerea postavurilor la târguri și iarmaroace. Se preconiza producția de postavuri indigene, dar și de țesături care să imite pe cele străine. Se aduc vopsitori din Italia și Germania.⁷

Astfel a început, pe baze mai largi, producția de postav la Brașov și activitatea administrației negoțului de postav. Registrul din 1579—80 indică conturile a 19 meșteri postăvari, plătiți cu un salariu săptămînal. Din plata chiriei casei fiecăruia în parte rezultă că ei lucrau — poate ajutați de calfe — în ateliere separate. Unii dintre ei figurează cu prenumele și numele, alții cu prenumele și indicația meșteșugului (*gewandmacher*) sau chiar fără această indicație, cum e cazul cu: Ludovic, Laurențiu, Ștefan, Emeric sau cu Silvestru. Credem că în aceste cazuri ar putea fi vorba de români sau de italieni, întrucît ceilalți meșteri postăvari figurează cu numele de familie (Antoniu Lutsch, Hans Reisinger, Andreă Graesman, Hans Bach ș.a.). Prin aceasta s-ar putea explica și faptul că tocmai Ludovic sau Laurențiu au fost trimiși în Țara Românească și în „Turcia“ (Bulgaria) după lină.

Din analiza detaliilor registrelor rezultă, pentru întâia oară în istoria industriei textile românești, un nou sistem de organizare a producției și de desfacere a produselor finite. E vorba, fără îndoială, de o manufactură dispersată, de o industrie la domiciliu, cu utilizarea forței de muncă salariate. E știut de altfel că această formă de producție și-a găsit și în apusul Europei aplicarea cea mai caracteristică în industria textilă, care a fost și prima dintre industriile capitaliste.

Faptul că nu s-au păstrat decît două registre și celelalte probabil s-au pierdut, faptul că nu dispunem de registrul vopsitorilor brașoveni și al celor italieni, ultimii menționați în registrele noastre ca „*wahlische ferber*“ și de la care se achiziționează coloranți, nu ne permite să conchidem asupra activității vopsitorilor, spălătorilor acestei antreprize. În orice caz, în registre figurează o „vopsitorie“ (*ferbhaus, ferberey*), se vorbește despre un „spălător“ (*bader*), de un vopsitor specialist (*weidferber*) care probabil că e Sebastian Gottesleben, adus din Germania „cu mari greutate și cheltuială“⁸. Întrucît aprovizionarea cu lină, materii colorante etc. solicita capitulari mai mari, a intervenit, precum rezultă din lectura registrelor, comanditarul negustor, adică un grup de negustori de postavuri — e drept, subordonați magistratului, conducerii orașului, din care ei făceau aproape cu toții parte (e vorba de Mathias Fronius, Andreas Kemmel, Stephanus Kraus, Hans Fuchs, Hans Hegyesch și Michel Dyck, dar apar și alții ca Sebastian Felmer și Jakob Felmer — care dispun în chestiunea achiziționării de materie primă, a repartizării ei către meșterii postăvari, a desfacerii postavului finit etc.

⁷ Despre această problemă cf. S. Goldenberg, *Italiani și raguzani în viața economică a Transilvaniei în sec. XVI-lea*, în *Studii*, 3, 1963, p. 609—612.

⁸ S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 610.

Ambele registre consemnează importante cantități de materie primă — lână, coloranți și fixanți, utilizați la confecționarea postavurilor. Numai cantitatea de lână înregistrată în registrul din 1579 se ridică la peste 482 măzi, adică la 32.500—34.700 kg, iar cea de indigo este de cca. 2.190 fonți, adică de cca. 1.230—1.390 kg. De asemenea se înregistrează și alaun⁹, Brazil (în registre: *presilch*) — colorant roșu, preparat din lemnul unui arbore *Caesalpina Sappau* provenit în special din Ceylon. Principalii furnizori de indigo și de Brazil sînt: „cei din Cîmpulung“ (107 fonți), Todor grec din Nicopol (140 fonți), Gheorghe din Tîrgșor (21 fonți), „vopsitorii italieni“, Alexe cel Mic, Simion cel Negru (75 fonți), Cristea, Nicula (221 fonți), Iacob, Andrei (60 fonți), Abram (83 fonți), „Turcul“ din Nicopol (342 fonți) și Mihail din Nicopol, apoi Sava din Pitești, Ghinea cel Mare, Iene, „cei din Rîmnic“, armeni, apoi Gheorghe Arborașul și calfele lui (*Gereg Arboraschul vnd seine gesellen*), Proca, Dumitru, Stan Brăilean (*Estan Braylan*) ș.a., adică cu precădere români și apoi levantini. Întrucît pentru acești ani lipsesc registrele vamale, de vigesimă, consemnarea în registrele postăvăritului brașovean a importului din Țara Românească sau prin Țara Românească al materiilor prime indispensabile producției postavurilor este extrem de importantă și foarte grăitoare, o dovadă în plus a rolului relațiilor economice dintre Brașov și Țara Românească în această vreme.

Registrele oferă date interesante și pentru calculul prețurilor materiilor prime sau al postavurilor vehiculate. Furnizorii cei mai importanți de lână erau Piero di Giovanni din Ragusa, Isar, Dumitru de Rîmnic, Iene al Niculi (*Jenne al Niculli*), italianul Sebaldo (*Sywaldo*), „cei din Rîmnic“ ș.a., români, greci, italieni. Uneori postăvării brașoveni sînt trimiși în Țara Românească sau Bulgaria pentru a achiziționa lîna necesară.

Din registrul meșterilor postăvari rezultă că se produceau, în cadrul acestui sistem nou de organizare a producției, următoarele categorii de postavuri: Karasia, roșu și verde, „postav brașovean“ (*Croner tuch*), roșu și albastru deschis, apoi postavuri brune, verzi, albastru închise, albastru deschise, negre, „*Himmelblau*“ și „*Kern tuch*“. Întrucît însă oficiul de postav desfăcea în afară de aceste postavuri și altele ca: *shay*, *londisch*, de Jihlava (*Igler*), de Liov (*Lemberger*), de Breslau, de Bruges (*Brukesch*, *Brykesch*), postav de culoare „*Galles*“ apoi „*Czimmesch*“ ș.a., e probabil ca unele din acestea să fi provenit din import sau să fi fost confecționate — imitîndu-se stofele străine — chiar la Brașov. Vînzarea postavurilor se realiza fie în cadrul iarmarocelor ținute la Brașov, fie la iarmarocurile din Sighișoara, Tîrgu Mureș, Dumitra, Aiud, Cetatea de Baltă, Biertan, Mediaș, Turda ș.a., localități menționate în registre. Pleca de obicei, cu o cantitate de postav, unul din negustorii de postav brașoveni, cum a fost cazul cu Hans Hegyesch, care s-a dus la 10 aprilie 1576 cu postavuri negre, roșii, brune, verzi etc. în valoare de 1.069 fl. 90 d. la iarmarocul din Tîrgu Mureș. Sibienii achiziționează postavul brașovean

⁹ Descoperirea alaunului din Mazarrón și Tolfa nu a împiedicat importul în Transilvania al alaunului „turcesc“, probabil adus din Anatolia sau din Foccea.

la iarmarocul din Biertan, iar printre cumpărătorii postavului brașovean apar, alături de croitorii din localitate, oameni din Cluj, Bistrița, Sibiu, Odorhei, „Bucur“ (un Manea al lui Todor *de Bokor* ș.a.). Exportul în Țara Românească era înregistrat în registre vamale și de aceea nu figurează în registrele postăvăritului brașovean.

Uneori oficiul de postav obișnuia să acorde sub titlu de împrumut pe termen lung postav și pălării de Jihlava unor negustori, cum a fost cazul în 5 iulie 1580, când s-a acordat un asemenea împrumut de țesături, în valoare de 5.279 fl. 31 d. la 4 negustori brașoveni. În operațiile de credit apar desigur și chezașii, apoi scrisorile de credit (*schuld prieff*, *scholdt czedell*). Acestea se întocmeau adesea și în limba debitorului, în cazul românilor în limba română, cum rezultă și dintr-o însemnare anterioară — prima mențiune de acest fel în istoria operațiilor de credit din România — din protocoalele de judecată ale Brașovului, în care se precizează că „a arătat Grozav (din Trotuș) o cambie scrisă românește“¹⁰.

În sfârșit, registrele postăvăritului brașovean permit să se precizeze nu numai prețurile unor produse de mare importanță economică, dar și unele elemente de metrologie (maja, fontul etc.). Dintr-o indicație privind prețul unei ocale de indigo de 7,50 fl. și cel al unui font (libra) de 2,70 florini, se poate calcula cvantumul ei în secolul al XVI-lea, când o oca avea 2,77 fonți sau 1,55—1,83 kg (după cum o socotim cu fontul de 560 gr sau 663 gr).

Registrele postăvăritului brașovean rămân — cu toate lacunele lor — izvoare importante de istorie economică. Ele demonstrează un vădit progres în industria textilă, într-o epocă în care aceasta nu se bănuia¹¹.

S. GOLDENBERG — S. BELU

[REGISTRUL DIN 1579—80]*

1579

H. Blasius Hencz entflehenn

18 marty had er entfangen von den Wahlischn ferberenn
presilch per fl. 3/33

21 aprilis czoltten mir im fl. 65/47

Mer hadt er entfangen an des Nykulla seinem indig
13 lb. 1 per fl. 1/15 per fl. 14/95

22 iunij von des Tyrkenn** indich 12 lb. 1 per fl. 2 d.
70 per fl. 32/40

15 july bleybtt schuldich an der nayerr wahl an den
11 1/2 c. per fl. 55/16

Im 80 ior im iullio gabn mir dem herrn Blassio 2 c.
Wall 1 per fl. 10 d. 85 fl. 21/70.

1579

Hadt was herr Blasius ingeuert 5 braum thueherr
per fl. 83/75

1580

17 marzj gab vns herr Blassy 2 braum tucher, 1 per
fl. 44
tret ab vor dem indig.

¹⁰ „So hatt der Grosaw ein schuld prieff auff gewissen walachisch geschrieben“, în *Gerichtliches Raths-Protocoll 1558—1580*, IV/D. 1, p. 559, Arh. Stat. Brașov.

¹¹ Publicăm mai întâi registrul din 1579—80, întrucît — deși posterior celui din 1576—82 — el se referă la probleme de producție, aprovizionarea cu materie primă, salarii, iar cel de al doilea, la desfacerea produselor (postavurilor) confecționate.

* Din motive tehnice textul registrului a fost dat continuativ pe două coloane.

** În orig. *wohll*, șters

Aus befel soltn mir zallen dem herrn Blossy aus dem
gewandthandel fl. 88 d. 67
War die stad im schuldig pliben vom 80 ior in seiner
rechentschafft des kirchen register*

1579

Ludtwych geuandtmacherr

26 februa. rest vns meyster Ludwig fl. 6/50
12 mart. gaba mir im fl. 25
2 aprill czolten mir im fl. 32/50
10 aprill czolten mir dem Hannes Breytaler vor dem
meister Ludtwich fl. 14
Mer disen tag czolten mir im fl. 50 d —
20 aprill hadtt er entfangen fom Bastell Felmer fl
50 d —
6 may czoltten mir im fl. 100 d —
7 may hadtt entfangen fom Bastell Felmerr fl. 50 d —
10 iunij gaben im fl. 3
22 iunij hadtt er entfangen fon des Tyrken indich
40 lb. 1 lb. per fl. 2/70 fl. 108
Ist est fon 77 iorr rest bliebenn fl. 1 d. 28
15 iuly Ludwig gewant < macherr > entffangen des
Tirkeschen indig h. 5 3/4 1 h. per fl. 2 d. 70 fl. 16/2
Rest an den 18 c. woll fl. 61/12**
16 iuly gaben mir im fl. 4 d. 63

1579

Ludtwich gewandtmacherr

26 februa. 4 braum tuch fl. 64
18 marty 8 braum thuch fl. 128 d —
2 aprill 4 braum thuecher fl. 64 d —
15 aprill 2 kernn thuech fl. 40
4 iuly ein tuncclplo tuch genommen Benedick Schneider
fl 16
8 iuly 8 braum thuech fl. 144
1 kernn thuech fl. 20

1579

5 aug. Ludwig gewandtmacher

26 augusty gaben fl. 10***
24 septtembris im geben Bastel Felmer wegen fl. 50
4 noumb. von Dauidt Irgern fl. 17
Mer vonn h. Gallo enntfangen fl. 8/16
4 nouemb. zerunk fl. 15

Ludwig Wennertz

17 decemb. verechneten mitt im, pliben mir im rest
fl. 111/84
24 decemb. zaltten mir im fl. 11/84

1580

13 ianuary im geben fl. 25

1581

Im mertz zalt mir dem meister Ludwig durch dem herr
Jeremia fl. 75

1579

Ludwig Wennertz einwerung

5 augusty 4 praun tuch per fl. 64
1 kernn tuch per fl. 20
19 augu 4 braun tuch per fl. 64
26 augu 2 braunn tuech per fl. 36
9 sep 2 braun tuech per fl. 32

1579

Hanness Reysyngerr

26 februa hielt mir rechenschafft mit dem Hans
Reissinger so restn mir im fl. 69/75
12 mart. gaba mir im fl. 10
18 mart. gaben mir im fl. 25
2 aprill fl. 20
21 aprilis fl. 14/75
30 apr fl. 10
Hadtt entfangen fon des Niculla seynem indich 13 1/2 lb
indig, 1 lb. per fl. 1 d. 15 fl. 15/53
14 may fl. 20
22 iunij hadtt entfangen fon des Tyrcken indich 30 lb
1 per fl. 2/70 fl. 81
Entfangen des Sebalds seiner woll 0.5 einer per fl. 10
per fl. 50
15 iuly rest er vnns an den $12 \frac{1}{2}$ c woll fl. 85

1579

Hanness Reysyngerr inuerungk

2 april hadt ingewerth 12 grienn tuch 1 fl. 15/50
fl. 186
9 iuly hatt ingewert 8 grin tuch fl. 124
1 brawn fl 15 1/2
3 kernn tuch fl. 56 d.
18 iuly haben mir gerechendt sein sein perceptt
fl. 331 d. 28
Darkegen sein persolutta fl. 451 d. 25
Bleiben im noch rest fl. 120

Hans Reysyngerr

30 iuly gaben mir im gelt fl. 40
13 aug. vom Todor seinem indig 10 h. 1 per fl. 1/12
fl. 11/20
Mer des Andrea indig 4 h. 1 per fl. 2 fl. 8
20 augu. im geben fl. 7
Item vom h. Jacob Tring genomen indig 10 h.
1 per fl. 1,25 fl. 12/50

* Notat pe o filă separată anexată la anul 1580, cota: 1/Ab. III, A. 15.

** Urmează fl. 14/50, șters

*** 9 septembris, șters

26 augusty im geben fl. 10
 Mer dem herrn Cirillo fl. 2
 9 septembri 18 h. 1. per d. 50 fl. 9
 24 septembris im geben fl. 25
 7 october zerunck fl. 3
 15 october zerunck fl. 6
 22 october zerunck fl. 10
 28 oktober zerunck fl. 5
 5 nuoemb. zerunck fl. 8
 12 nouemb. zerunck vom herrn Zirillo fl. 3
 Mer 1 temelt vom h. Cirillo per fl. 2/36
 19 nouemb. zerunck fl. 5
 26 no zerunck fl. 10
 10 decemb. zerunck fl. 8

1579

Hans Reysynger inwerungk

16 iulj rechenden mir mid im so bleiben mir rest per
 fl. 120 d.
 5 augusty 1 braun ttuch per fl. 15/50
 1 lichtt plo per fl. 11/50
 22 october 4 grinttuech per fl. 62
 1 braun ttuech per fl. 15/50
 1 himelblo per fl. 31/50
 1 schwartz per fl. 9
 19 nouemb. 5 grienn ttuech per fl. 77/50
 17 decemb. verechneten mitt im pleiben mir im rest
 fl. 342
 17 decemb. verechnet mitt im, pleiben mir im rest
 fl. 157
 17 decemb. verechnet sein percepta fl. 185/6
 dergegen sein persolutta fl. 342
 bleiben mir im noch rest fl. 156/94

1579

Hanns Reysinger

31 decemb. geben fl. 20
 13 ian. geben fl. 40
 20 iyenuare zholt fl. 10
 11 february zolt im fl. 10
 31 marzj zalt im fl. 10
 14 april zaltu im fl. 16/94
 27 april gabn im 5 c. wal 1 per fl. 10/85 fl. 54/25

1579

17 decemb. verechnet pleiben mir im schuldig
 fl. 156/94

Einwerunck 1580

1579

Antonius Lutsch

12 marty rechentenn mir mid im so bleibenn mir im
 schuldich per fl. 110 d.

26 mart. czoltenn mir im per fl. 42 d.
 16 aprill czoltenn mir im per fl. 50 d.
 30 apr. per fl. 10
 Had entfangen fon des Nikulla seinem indich 13 lb
 1 per fl. 1 d. 15 per fl. 14/95
 14 may per fl. 10
 21 may im gebenn per fl. 15 d.
 23 iuny im gebn fl. 4
 2 iulj fonn Bastell Felmer fl. 5 d.
 22 iunj fonn des Tyrken indich 31 lb.
 1 per fl. 2/70 fl. 81 d.
 8 iuly zerunck fl. 4
 Von dem Sebalt seiner wol entffangen c. 5 einer per
 fl. 10 fl. 50

15 iuly rest er an den 12 $\frac{1}{2}$ c. nay wahl fl. 5 d.

30 iuly gebenn im fl. 25

6 augu zerunck fl. 5

1579

Antonius Lutsch ingeuertht

18 marty ingeuerth 3 kernn thuecherr per fl. 60
 30 apr. 4 grienn per fl. 62
 11 iunj 6 gryenn per 93
 1 liechtblo per fl. 11 d. 5

1579

Anthonius Lutsch

20 augusty gaben mir im fl. 8
 26 augusty zerunck fl. 3
 mer von herrn Cirillo fl. 1/65
 9 septemb. 8 h. 1 per d. 50 indig fl. 4
 10 septem. zerunck fl. 3
 16 septem. zerunck fl. 4
 24 septtemb. zerunck geben fl. 10
 1 october zerunck fl. 5
 7 october zerunck fl. 3
 15 october zerunck fl. 4
 22 october zerunck fl. 10
 28 oktober zerunck fl. 3
 15 nouemb. zerunck fl. 8
 12 nouemb. zerunck vom h. Cirillo fl. 3
 19 nouemb. zerunck fl. 5
 26 no.* zerunck fl. 8

1579

Anthonius Lutsch einwerung

6 aug.
 6 aug. abgerechnet mitt im pleiben im rest fl. 15/55
 26 augusty zerunck fl. 3
 Mer vom h. Zirillo fl. 1/65
 2 septem. eingewest 6 grin tuech per fl. —
 12 nowemb. 4 grienn tuech per fl. —

* Urmează în rîndul următor 10 d

26 nouemb. verechnet mit im, sein percepta fl. 82/25
dargegen sein persoluta* fl. 170/55
rest mir im noch fl. 87/96

1579

Antonius Lutschs

29 nouemb. verechnet pleibet mir im noch ...
10 decemb. zerunck fl. 5
17 decemb. zerunck fl. 2
31 decemb. zerunck fl. 10
13 ianuary zerunck fl. 25
20 iyenuare zholt fl. 8
11 februa. zoltn im fl. 5
18 february geben mir im zerung fl. 2
14 aprilis zalten dem Tong Lutzen durch dem herrn
Andrea mitt gitter fl. 46/90

Entwerung 1579

20 novemb. mit im verechnet pleiben mir im noch
rest fl. 87/90
27 decemb. gab er dem Merten Schmigner 1 braun
tuech per fl. 16

1579

Gross Georg

26 februa. heilten mir rechentschafft mit Gros gerien
so pliben mir im rest fl. 32/59
12 mart. csolten mir im fl. 14
18 marty entfangen fon Gergen de Torckschor
7 lb. indig 1 per fl. 2 d. 45 fl. 17/15
mer entfangen fon des wahlischen ferbern 3 lb. indig
1 per fl. 2 d. 45 fl. 7/15
mer presilich fl. 3/33
26 mart. fl. 15
2 aprill czoltten mir im fl. 25/76
2 aprill rechenden mir mid im bleiben mir im rest
fl. 25
21 aprill gaben mir im fl. 20 d.
30 apr. fl. 10
Hatt entfangen von des Nikulla seinem indich 13 lb.
1 per fl. 1 d. 15 fl. 14/95
14 may fl. 10
21 may fl. 10
10 iunij hatt er entfangen fl. 15
23 iunij in zerung fl. 4
22 iunij fon des Tyrken indich 30 lb. 1 per fl. 2. d. 70
fl. 81 d.
8 iuly zerunck fl. 5
Sebald seiner woll c. 5 einer fl. 10 fl. 50 d.

1579

Gross Georg ingeuert

2 marty 1 grienn tuech
1 aprill 4 gryenn tuech
16 aprill 2 kern tuech per fl. 37/50
1 liechtblo per fl. 11/25
30 apr. 1 kern tuech per fl. 18/75**
7 may*** 1 kern tuech per fl. 18/75
9 iuly 2 kerren tuech per fl. 37/50
22 iuly 10 grin ttuch per fl. 150
15 iuly rest er vnns an 13 c. woll fl. 70/d. 42
22 iuly zerunck geben fl. 2
30 iuly gebenn fl. 20

1579

Gross Gerg

6 augusty mitt im gerechnet rest er vnns fl. 38/62
6 augusty im zerunck fl. 5
13 augusti vom Todor seinem indig 10 h 1 h. per fl.
1 d. 12. fl. 11/20
Mer des Andrea indig 4 h.
* * * * 1 per fl. 2 fl. 8
3 (?) aug. im geben fl. 5
26 aug. zerunck fl. 6
Mer h. Zerillinn zaltt fl. 5 vom h. Jacob indig
6 h. 1 per fl. 1/25 fl. 7/50
6 augusty zerunck geben fl. 5. mer hatt er entfangen
1 schissell fl. 1 d. —
2 septembris im geben fl. 3
9 septembris 15 h. 1 per d. 50 indig fl. 7/50
16 septem. zerunck fl. 2
24 septtem. zerunck fl. 5
1 octobris zerunck fl. 6
14 october terunck fl. 2
22 october zerunck fl. 4
28 oktober zerunck fl. 4
12 nouemb. zerunck fl. 2
Mer zollen mir den h. Mathya Fronio czolenn fon
wegen des maister Georgen fl. 34 d. 50

1579

Gross Georgn einwerung

9 septembris 1 grin tuech per fl. 15
1 octobris 1 himel blo ttuch per fl. 15
1 grin ttuch per fl. 15
1 himel blo per fl. 15
18 oktobris 3 grinn per fl. 45
26 nouemb. 4 grienn ttuch per fl. 60
26 no. verechnet mitt im***** sein percepta fl. —
19 nouemb. zerunck fl. 4
26 no. zerunck fl. 3/68
26 nouemb. verechnet, sein percepta fl. 161/32
dargegen sein persoluta***** fl. 165

* In orig. *percepta*, care precedează *persoluta* şters

** In orig. 50, şters

*** In orig. precedat de *apr* şters

**** Fila ruptă, nu se poate citi data.

***** Urmează *pleibett rest*, şters

***** In orig. *persulatta*

1579

Verechnett 29 nouembris

Gross Gerg

10 decemb. im zerunck geben fl. 3

17 decemb. zerunck fl. 2

31 decemb. zerunck fl. 3

13 ianuary verechnet mit Gross Iergen rest er vnns
fl. 10

28 lyenuare zherunk per fl. 2

1579

Einwerung

31 decemb. 1 grienn ttuech per fl. 15

11 febuare ein uerunk ein grin duch per fl.

1579

Lorincz Geuwandtmacherr

In der ier ier rattung rest er fl. 533/54

So hat er entfangen bis auff fosnocht fl. 25

5 marty—12 marty fl. 5

Mer hadt er entfangen vom Myhay fon Nykopull
indigh fl. 11Mer entfangen fom Gerge den Torkschor 7 lb. indig
1 per fl. 2/45 fl. 17/15

18 mart fl. 2

Mer entfangen presilch fl. 3/33

26 mart. fl. 2

2 apr. fl. 2

9 apr. fl. 2

16 apr. fl. 2

30 apr. fl. 3

6 may fl. 19

Hadt entfangen fon des Nykulla seinem indich 13 lb.

1 per fl. 1 d. 15 fl. 14/95

14 may fl. 3

12 may fl. 3

Von Bastell Felmerr fl. 12

10 iunj fl. 2

23 iunj zerung fl. 3

2 iulj fl. 2 d.

22 iunj fon des Tyrken indich 30 lb. 1 lb. per fl. 2/70
fl. 81

8 iuly zerunck fl. 2

15 iuly zerunck fl. 1 d. 50

Sebelt seiner woll c. 6 einer per fl. 10 fl. 60

1579

Lörincz Geuandtmacherr inwerungk

26 mart. 8 gryn tuech fl. 120

2 brawn fl. 30/50

1 hymmelblo fl. 15

1 schwarcz fl. 9/50

7 iulj 3 liechtblo fl. 33/75

2 schwarcz fl. 19

2 kern tuech fl. 37

2 septe. 5 grin tuech fl. 75

1 braun tuch fl. 15/25

2 septembris verechnet mit im sein percepta fl. 1034/59

Dagen sein persoluta fl. 355

Pleibet rest fl. 679/59

15 iuly hadtt entfangen fon der nyaer wahl so sy kaufft
habn 13 c. 1 per fl. 10 d. 84 fl. 140/92

30 iuly zerunck fl. 2

5 augu. zerunck fl. 2

3 (?)* augusty von des Todor seinem indich enttiffan-
gen 10 h. 1 per fl. 1 d. 12 fl. 11/20Mer von des Andrea indig 4 h. $\frac{1}{2}$ 1 per fl. 2 fl. 918 augu. vom Issar seiner woll 5 c. 1 per fl. 10/58
fl. 59

20 aug. zerunck fl. 3

26 aug. zerunck fl. 2/50

Von h. Jacob indig 14 h. 1 per fl. 1/45 fl. 17/52

Im 1579 den 19 aug des Issars wolle entfangen

Lerrenntz Czigler czent. 5

Steffen Birlhelmer czent. 5

Mester Sieluester czent. 5

Tiess Ludwig czent. 5

Andres Burckgreff czent. 5

Hanns Herman czent. 6

Hans Bach czent. 6

Mertten Hoacz czent. 5

Symien Henntz czent. 5

Hanns Brauner czent. 5

Hans Goldner czent. 5

Anndres Gressman czent. 5**

1579

Lörintz gewantmacher

2 septembris verechnet mir mit im rest fl. 679/59

3 septem. zerunck fl. 2

9 septembris 18 Langewer indig 1 per d. 5 fl. 9

10 septem. zerunck fl. 2

16 septem. zerunck fl. 2

24 septtem. zerunck fl. 3

1 october zerunck fl. 3

7 october zerunck fl. 3

14 october zerunck fl. 2 d. 50

22 october zerunck fl. 2/50

28 oktober zerunck fl. 2

4 nouemb. zerunck fl. 2

12 nouemb. zerunck fl. 2

* Pată de cernelă

** De la ... Im 1579 ... pină la Anndres Gressman czent. 5., pe o pagină separată

19 nouemb. zerunck fl. 3
 26 no. zerunck fl. 2/50
 3 decemb. zerunck fl. 2
 10 decemb. zerunck fl. 2
 10 decemb. haus zins fl. 10
 10 decemb. an bereit schafft vom Felmer fl. 5/25
 17 decemb. zerunck fl. 2
 31 decemb. zerunck fl. 5

1579

Einwerunk

7 october 3 dunckelblo tuch per fl. 45
 31 decemb. 9 grienn tuech per fl. 135
 2 himelblo per fl. 30
 1 liechblo per fl. 11
 5 ianuary verechnett sein percepta fl. 746/34
 Dagegen sein persollutta fl. 221
 Rest fl. 525/34
 Lörintz gewanttmacher

1580

5 ianuary verechnett rest fl. 525/34
 13 ianuary zerunck fl. 3
 20 iyenuare zherunck fl. 2
 23 ilenuare zherunck fl. 2
 4 february zerung fl. 2 d.
 11 february zherunck fl. 2
 18 february geben mir im zerung fl. 2 d.
 26 february geben mir im zergelt fl. 2 d.
 3 marczej zerrung fl. 2
 10 marczej in zerung fl. 2/50
 17 martzy in zerung fl. 3 d.
 24 martzy wider auff zerung fl. 20 d. 50
 31 marczej in zerung fl. 3
 7 april in zerung fl. 3
 14 april in zerung fl. 2/50
 28 april in zerung fl. 2

1580

28 april weret ein. 10 grin tuch fl. 150
 1 licht blo fl. 11
 26 may 5 grein tuch fl. 75
 1 licht tuch fl. 11
 Den 7 iully verechnett en mit meister Lörintz so war
 sein entfahung fl. 560/84
 dargeien sein zallung fl. 247
 Rest derhalben noch fl. 313 d 34
 Diesse schuld verkaufften mir den 4 herrn mit dem
 gewandt.

1579

Steffen gewandtmacherr

In der ier ier ratthang rest er fl. 519/59
 so hat er entfangen bis auff fosnocht fl. 23
 5 marty—12 marty fl. 5

8 mart. fl. 2

Mer entfangenn fom Gerge den Torkschorr 7 lb indig
 1 per fl. 2/45 fl. 17/15

Mer entfangen fon der wallschen ferbern 3 lb indig
 1 per fl. 2/45 fl. 7/35

Mer presilich fl. 3/33

26 mart. fl. 2

1 aprill fom h. Jacob fl. 1

2 aprill fl. 2

9 aprill fl. 2

15 aprill fl. 2

30 apr. fl. 2

Hatt entfangen fon des Nyulla seinem indich 13 lb
 1 per fl. 1 d. 15 fl. 14/85

14 may fl. 3

21 may fl. 2

Fom h. Cirillo entfangen geldt wnd korn fl. 5/60

10 iunij fl. 2

Fom Bastell Felmer fl. 11 d.

18 iunij fl. 2 d.

23 iunij fl. 2

2 iulj fl. 3 d.

22 iunij fon des Tyrkenn indich 30 lb 1 per fl. 2/70
 fl. 81 d.

8 iuly zerunck fl. 2

15 iuly zerunck fl. 1 d. 50

1579

Steffen gewandtmacherr inuerunk

18 marty ingeuerth 3 gryenn tuech fl. 45

1 liechtblo tuech fl. 11/50

11 iunij 3 braum thuecherr fl. 45/75

21 iunij

13 augusty 3 grein ttuch fl. 45

27 augusty 2 grin ttuech fl. 30

2 septembris mitt im verechnet mit im sein percepta
 fl. 988

Dagegen sein persoluta fl. 177/75

pleibet rest fl. 810/75

27 aug. von Abram indig 5 h. 1 per fl. 1 1/2 fl. 7 1/2

2 septem. zerunck vom h. Andrea entfangen fl. 2

Von des Sebalts seiner woll c. 6. einer per fl. 10 fl. 60

5 iuly hatt entffangen 10 c 1/2 ein c. fl. 10/84 fl. 113/83

12 iuly zerunck geben fl. 2

30 iuly zerunck fl. 2

5 augu. zerunck fl. 2

13 aug. vom Toder indig 10 h. 1 per fl. 1 d. 12 fl. 11/20

Mer des Andrea indig 5 h. 1 per fl. 2 fl. 10

18 aug. vonn Issar seiner woll 5 c. 1 per fl. 10/56 fl. 53

20 aug. zerunck fl. 3

26 aug. zerunck fl. 3

1579

Steffan gewantmacher

2 septembris gerehnet mitt im pleibtt rest fl. 810/75

3 septimberr im czerungk per fl. 2
 10 septemb. fl. 2
 9 septemb. des Abraham seines indig $6\frac{1}{2}$ h. 1 per
 fl. 1 d. 50 fl. 9/75
 10 septem. des Abram indigs $1\frac{1}{2}$ h. fl. 2/25
 16 septem. zerunck fl. 2
 24 septtem. zerunck fl. 3
 1 october zerunck fl. 3
 7 october zerunck fl. 2
 14 october zerunck fl. 3
 22 october zerunck fl. 2/50
 28 october zerunck fl. 2
 5 nouemb. zerunck fl. 2
 12 nouemb. zerunck fl. 2
 19 nouemb. zerunck fl. 3
 26 nouemb. zerunck fl. 2
 3 decemb. zerunck fl. 3
 10 decemb. zerunck fl. 3
 10 decemb. an bereit schafft von Bastl Felmer fl. 12/22
 17 decemb. zerunck fl. 2/50
 31 decemb. zerunck fl. 4

1579

Einwerung

3 december 9 grienn tuech per fl. 135
 31 decemb. 3 grienn ttuech per fl. 45
 1 himelblo ttuech per fl. 15

1580

5 ianuary verechnet sein perceptta fl. 868/22
 Dagegen sein persollutta fl. 195
 Rest er noch fl. 673/22

Steffan gewanttmacher

1580

5 ianuary verechnet pleibt rest fl. 673/22
 7 ianuary zerunck fl. 1
 13 ianuary zerunck fl. 4
 20 iyenuare zherunk undt 6 ellen geuant fl. 2/80
 29 iyenuare zherunk fl. 2
 4 february gaben myr im zergeltt fl. 2 d.
 11 february zherunck fl. 2 d.
 18 february zerung fl. 2 d.
 26 february geben mir im zerung fl. 2 d.
 Mer 3 1/2 elen schportz kronertuch zu d. 30 ttutt
 fl. 1 d. 5
 3 marzy in zerung fl. 2/50
 10 marzj in zerung fl. 3 d.
 17 martzy in zerung fl. 3 d.
 24 marzy wider zerung fl. 2 d. 50
 31 marcj in zerung fl. 3
 7 april in zerung fl. 2
 14 april in zerung fl. 2/50
 21 april in zerung fl. 2

28 april in zerung fl. 2
 suma fl. 714 d. 57
 Anno 1580 die einwerung
 17 marcj weret ein 2 kernutuch fl. 38
 31 marzj 5 grein tuch fl. 75
 1 brawmet fl. 15/25
 28 april 3 grein tuch fl. 45
 27 may 2 licht blo fl. 22
 den 27 may hieltten mir rechentschaft, so war sein
 percepta fl. 714/57
 Dargegen war sein bezallung fl. 195/25
 Rest er wns nach fl. 519/32
 Diesse schuld verkaufften mir den 4 herrn mit dem
 gewandt

1579

Andreass Grasman

In der ier ier ratthung rest er fl. 285/45
 So hat er entfangen bis auff fosnocht fl. 25/50
 5 marty—12 marty fl. 6
 18 marty fl. 3
 Mer entfangen fon den valischen verbern 4 1/2 lb.
 indig 1 per fl. 2/45 fl. 11/3
 mer presilich fl. 3/33
 26 mart. fl. 2
 1 aprill fom herr Jacob fl. 2/80
 2 apri. fl. 2
 9 aprill fl. 2
 15 aprill fl. 2 d.
 30 apr. fl. 2 d.
 Hatt entfangen fon des Nykulla selnem indich 13 lb.
 1 per fl. 1 d. 15 fl. 14 d. 95
 14 may fl. 3 d.
 21 may fl. 2 d.
 10 iunj fl. 2 d.
 Mer fon h. Cirillo fl. 3 d.
 Fon Bastell Felmerr fl. 2 d.

1579

Andreass Graessman inlierungk

18 marty 8 gryenn tuecherr per fl. 120
 2 liechtblo per fl. 22/50
 30 aprill 5 grienn per fl. 75
 11 iunj rechenen mir mid dem Andre Gresmann
 waren sein percepta per fl. 374/6
 Darkegen sein persollutta per fl. 217/50
 Rest noch per fl. 156 d. 56

1579 Andreaz Gresmann

11 iunj habenn mir gerechendt mid dem meisterr
 Andrea, so bleibbt er noch rest per fl. 156/56
 18 iunj im gebenn per fl. 2
 23 iunj in zerung fl. 2
 2 iulj fl. 3 d.
 22 iunj fon des Tyrken indich 30 lb. 1 lb. per fl. 2 d.
 70 per fl. 81 d.

8 iuly zerunck fl. 2
 15 iuly zerunck fl. 1 d. 50
 Von des Sebalts seiner woll c. 5, einer per fl. 10 fl. 50
 15 iuly hatt enntffangen c. 9 woll 1 per fl. 10/84
 fl. 97/56
 22 iuly zerunck fl. 2
 30 iuly zerunck fl. 2
 5 aug. zerunck fl. 3
 13 aug. vom Todor indig 10 h. 1 per fl. 1/12 fl. 11/20
 Mer des Andrea indig 4 h. 1 per fl. 2 fl. 8
 18 aug. vom Issar seiner woll 5 c. 1 per fl. 10/56 fl. 53
 20 a. zerunck geben fl. 3
 26 aug. zerunck fl. 3
 vom h. Jakob Tring fl. 5/50
 27 aug. von des Abram sein indig 5 h. 1 per fl. 1 1/2
 fl. 7 1/2
 2 septem. zerunck fl. 2

1579

Andreas Gressman einverung

27 augusty 3 grin ttuech fl. 45
 2 septem. verechnet mitt im waren sein percepta fl.
 485/82
 Dagegen sein persoluta fl. 45
 Pleibet also rest fl. 450/82

Andres Gressman 1579

2 septem. gerechnet mitt im pleibet rest fl. 450/82
 10 septem fl. 2
 9 septem. des Abraham seiner indig 6 h. 1 per fl.
 1 d. 50 fl. 9/75
 10 septem. des Abraham indig 1/2 fl. 2/25
 16 septem. zaltt fl. 3
 24 septem. zerunck fl. 3
 1 october zerunck fl. 3
 7 octob. zerunck fl. 3
 14 october zerunck fl. 3
 22. october zerunck fl. 2/50
 28 oktober zerunck fl. 2
 4 nouembris zerunck fl. 2/50
 12 nouemb. zerunck fl. 2
 19 nouemb. zerunck fl. 3
 26 nouemb. zerunck fl. 2
 Vonn herrn Cirillo fl. 8
 3 decemb. zerunck fl. 2
 10 decemb. zerunck fl. 3
 10 decemb. an bereithafft von Bastl Felmer fl. 12
 17 decemb. zerunck fl. 2
 30 decemb. zerunck fl. 4

1579

Einwerung

22 october 3 grin ttuech per fl. 45
 3 december 4 grienn tuech per fl. 60
 31 decemb. 4 liechtblo per fl. 44

1580

5 ianuary verechnet sein percepta fl. 515/7
 Dagegen sein persollutta fl. 149
 Er bleibt rest fl. 366/7
 Endress Gressman

1580

5 ianuary verechnet rest fl. 366/7
 13 ianuary zerunck fl. 3
 20 iyenuare zerunck fl. 2/50
 20 iyenuare geben schortz geuandt per fl. 1
 28 iynu are zherunk per fl. 2
 4 february zerung fl. 2 d.
 11 february zherunk per fl. 2/50
 26 february geben mir in zerung fl. 3 d.
 3 marzj in zerung fl. 3
 10 marzy zerung durch Hannes Bach fl. 2
 17 marzj in zerung fl. 3 d.
 24 marzy wider in zerung fl. 2 d. 50
 31 marcj in zerung fl. 3
 7 april in zerung fl. 2
 14 april in zerung fl. 3
 21 april in zerung fl. 3
 25 april in zerung fl. 2

1580

26 february weret er ein 3 kerenttuch zu fl. 19 fl. 57 d.
 17 marzy werett ein 2 kerntuch zu fl. 19 fl. 38
 28 april 8 grein tuch fl. 120
 2 braum tuch fl. 31
 Den 7 iully verechnet en mit den Endres Gresman
 so war sein entfahung fl. 405 d. 57
 Dargelen sein zallung fl. 246
 Rest derhalbn noch fl. 159 d. 57
 Diesse schuld verkaufften mir mit dem gewandt
 den 4 herrn.

1579

Schwarcz Hanness

In der ier ier rattung rest er fl. 195/24
 So hat er entfangan bis auf fosnocht fl. 25
 5 marty — 12 marty fl. 6
 18 marty fl. 3
 26 marty fl. 2
 2 apri fl. 3
 9 aprill fl. 2
 15 aprill fl. 3
 30 apry. fl. 2
 Hatt entfangan fon des Nykulla seinem indich 1 per
 fl. 1 d. 15 fl. 14/95
 14 may fl. 2
 21 may fl. 2
 Fon h. Cirillo entfangan fl. 2
 Von Bastell Felmer fl. 2
 23 iuny fl. 2

2 iuly fl. 2 d.
 22 iunij von des Tyrkenn indich 30 lb. 1 per fl. 2/70
 fl. 81 d.
 8 iuly zerunck fl. 2
 15 iuly zerunck fl. 1 d. 50
 Von des Sebalts seiner woll c. 6 einer per fl. 10 fl. 61
 mitt 34 h
 15 iuly hatt enntffangen 10 c. ein per fl. 10/84 fl.
 108/40

1579

Schwarz Hanness ingeuerth

1 aprill 6 grien tuech fl. 90
 2 kern tuecher fl. 37
 30 aprilis 3 kern thuech fl. 55/50
 2 september rechnet mir dem Hanns Brauner waren
 sein percepta fl. 619/34
 Dagegen sein persoluta fl. 182/50
 Bleibt also rest fl. 436/84
 22 iuly zerunck geben fl. 2
 30 iuly zerunck fl. 2
 5 augustj zerunck fl. 2
 13 augusti vom Todor indig 10 h. 1 per fl. 1/12 fl. 11/20
 Mer des Andrea indig 5 h. 1 per fl. 2 fl. 10
 18 aug. Vonn Issar seiner woll 5 c. 1 per fl. 10/56
 fl. 53
 20 aug. zerunck fl. 3
 26 aug. zerunck fl. 2/50
 Vom h. Jacob indig 5 h. 1 per fl. 1/25 fl. 6/25
 Vom h. Cirillo kartintischen fl. 3/30
 2 septt zerunck fl. 2

Schwarz Hanns 1579.

21 septtemb. rechnetten mir mitt im pleibett er rest
 fl. 436/84
 9 septemb. 10 h. 1 per d. 50 fl. 5
 10 septemb. zerunck fl. 2
 16 septem. zerunck fl. 3
 24 septtem. zerunck fl. 3
 1 october zerunck fl. 2/50
 7 october zerunck fl. 3
 14 october zerunck fl. 3
 22 october zerunck fl. 2/50
 28 october zerunck f. 2
 4 nouemb. zerunck fl. 3
 12 nouemb. zerunck fl. 2
 19 nouemb. zerunck fl. 3
 28 no. zerunck fl. 3
 3 decemb zerunck fl. 2
 10 decemb zerunck fl. 3
 10 decemb an pereitschafft von Basti Felmer fl. 1/82
 17 decemb. zerunck fl. 2
 31 decemb. zerunck fl. 4

* In orig. 2 luncelplo, şters

1579

Einwerunck

9 septembris 2 himelblo* fl. 30
 4 nouemb. 3 hjmelblo per fl. 45
 2 grienn per fl. 30
 31 decemb. 6 grienn tuech per fl. 90

1580

5 ianuary verechnet sein percepta fl. 486/66
 Dagegen sein persoluta fl. 195
 Rest er noch fl. 291/66

Spartz Hanns

1580

5 ianuary verechnet pleibett rest fl. 291/66
 13 ianuary zerunck fl. 3
 20 iyenuare zherunk fl. 2/50
 28 iyenuare zherunk fl. 2
 4 february zerung fl. 2 d.
 12 februar zherunk fl. 2/50
 18 february geben mir im zergeltt fl. 2 d.
 26 february geben my im zergeltt fl. 2 d.
 3 marzj in zerug fl. 3
 10 marzy in zerung fl. 2
 17 martzy in zerung fl. 3 d.
 24 martzy wider in zerung fl. 2 d. 50
 31 marzj in zerung fl. 3
 7 april in zerung fl. 2
 14 april in zerung fl. 3
 21 april in zerung fl. 3
 28 april in zerung fl. 2

1580

Die ein werung

5 aprilis 2 Brückes fl. 38
 5 grein fl. 75
 5 lichtblo fl. 55
 Den 7 iully verechnetten mit dem Hans Braliner
 so war sein entfahung fl. 331 d. 16
 Dargein sein zallung fl. 168
 Rest derhalben noch fl. 163 d. 16
 Disse Schuld verkaufften mir den 4 herrn mit dem
 gewandt.

1579

Mertten Haasz entfangen

In der ier ier ratthung rest er fl. 703/29
 so hat er entfangen bis auf fosnocht fl. 22
 5 mart 12 mart fl. 6
 18 mart fl. 2
 28 marti fl. 2

Nam der Hass vom h. Cirillo korenn 5 romep 1
per d. 60 fl. 3
Mer hadtt er entfangen fon Bastel Felmer fl. 1
2 april fl. 1
9 april fl. 1
15 april fl. 1
30 apr. fl. 1
Mer hatt entfangen fon des Nykulla indich 13 lb 1
per fl. 1 d. 15 fl. 14/95
14 may fl. 1 d.
21 may fl. cl.
Fon h. Cirillo entfangen fl. 1 d. 50
Fon Bastell Felmer fl. 1 d. 50
2 iulj fl. 1 d. 66
22 iunj fon des Tyrkenn indich 15 lb. 1. per fl. 2/70
fl. 40 d. 50
8 iuly zerunck fl. 1 d. 50
15 iuly zerunck fl. 1
Von des Sebalts seiner woll c. 5 einer per fl. 10 fl. 50
15 iuly hatt enntffangen 3 c. nej woll 1 per fl. 10/84
fl. 32/52

1579

Merten Haasz einwerungk

12 februa 2 braun tuch fl. 30
1 kerra tuch fl. 18/50
9 aprillis 2 liechtblo fl. 22
1 kernathuech fl. 18/50
30 apr. 1 liechtblo fl. 16/50
Czolt er auff des czwenzigist 1 bachen (?) per fl 4 d.
11 iunj 1 schuarsz tuech fl. 9/50
13 augustj 2 lichttplo fl. 22
9 sept. gerechnet sein percepta fl. 975/62
Dargegen sein persoluta fl. 141
Pleibett rest fl. 834/62
22 iuly zerunck geben fl. 2
30 iuly zerunck fl. 2
5 augu. zerunck fl. 2
13 aug. vonn Todor seinem indig 10 h 1 per fl. 1/12
fl. 11/21
Mer des Andrea indig 4 h 1 per fl. 2 fl. 8
18 augu. vonn Issar seiner woll 5 c. 1 per fl. 10/56
fl. 53
20 aug. zerunck fl. 3
26 aug. zerunck fl. 2
2 septte. zerunck fl. 2

1579

Merten Hass

9 septembris gerechnet pleibet rest fl. 834/62
10 septemb. zerunck fl. 2
16 septem. zerunck fl. 2
24 septtem. zerunck fl. 2/50
1 october zerunck fl. 2
7 october zerunck fl. 2/50
14 october zerunck fl. 2

22 october zerunck fl. 2
28 oktober zerunck fl. 2
4 nouemb. zerunck fl. 2
12 noemb. zerunck fl. 2
19 nouemb. zerunck fl. 1. fl. 2
26 no. zerunck fl. 2
3 decemb. zerunck fl. 2
10 decemb. zerunck fl. 2
10 decemb. an pereithschafft vom Felmer fl. 1/44
17 decemb. zerunck fl. 1
31 decemb. zerunck fl. 3

1579

Einwerungk

7 october 1 bruckess ttuch fl. 19
1 liechtblo ttuch fl. 11
10 decemb. 2 liechtblo fl. 22
31 decemb. 1 liechtblo 1 Bruckesch fl. 30

1580

januare verechnet sein percepta fl. 869/65
Dagegen sein persollutta fl. 82
Er rest fl. 787/6*

1580

Mertten Hass

5 january verechnet pleibtt rest fl. 787/6
7 january hauss zyns fl. 10
7 ianua. zerunck fl. 1
13 january zerunck fl. 2
20 iyenuare zherunck fl. 2
28 iyenuare zherunck fl. 2
4 february zerung fl. 2 d.
11 februarie zherunck fl. 2
18 february zerung fl. 2
26 february geben mir im zerung fl.2
3 martz zerung fl. 2
10 martz in zerung fl. 2
17 martzy in zerung fl. 2 d. 50
24 martzy vider in zerung fl. 2 d. 50
31 martz in zerung fl. 3
7 april in zerung fl. 2
14 april in zerung fl. 2
21 april in zerung fl. 2
28 april in zerung fl. 2

1580

20 iyenuare ein geuert ein Brekes fl. 19
11 februarie ein geuert Brekes 1 sch. fl. 19
3 marcj 2 lichtblo tuch fl. 22
17 marcj 1 liecht tuch fl. 11
5 aprillis 1 grein tuch fl. 15
1 licht blo fl. 11
28 april 2 grein tucher fl. 30
Suma fl. 127

* In orig. urmează fl 817/6

Rest er noch fl. 705 d.6
 Hat en schuld prieff auff ein suma
 Im 81 iar im nowember zalt Merttn Hoss auff den
 schuld prieff 4 grein tucher 1 per fl. 13 $\frac{1}{2}$ ttut
 fl. 54

1579

Tyess Ludtuich entficken

In der ireger rathung rest er fl. 498/26
 So hat er entfungen zerung bis auff fosnocht fl. 22
 5 marty - 12 marty fl. 4
 18 marty fl. 2
 26 mart fl. 2

1578

Itm hadt entfungen fon Schwarzen Simon

12 1/2 lb indich 1 per fl. 1/60 fl. 20
 1 aprill czerungk fl. 1
 9 aprill fl. 1 d.
 15 aprill fl. 1 d 1
 Mer hadt er entfungen fon des Nykulla seinem
 indich 13 lb indich 1 per fl. 1 d. 15 fl. 14/95
 14 may fl. 2/50
 21 may fl. 1 d.
 Fon h. Cirillo entfungen fl. 1 d.
 Fon Bastell Felmer fl. 1 d.

1579

Tyess Ludtuich einwerungk

26 februa. 1 tuch schlett Breckes per fl. 19
 26 mart. 3 gryenn per fl. 45
 2 liecht vnd schlecht Brückesch fl. 38
 15 aprill 1 kernn thuech fl. 18
 1 liechtblo fl. 11
 20 may 1 sportz tuch fl. 9/50
 11 iunij 1 liechtblo fl. 11
 11 iunij rechenden mir mit dem Ties Ludtwich waren
 sein perceptta per fl. 671 d. 71
 Dargegen sein persolutta per fl. 151 d. 50
 Rest noch fl. 420 d. 21

1579

Ties Ludtwich

11 iunij rechenden mir mid dem Ties Ludwigh bleib
 er noch schuldich per fl. 420/21
 23 iunij in zerung fl. 1
 2 iulij fl. 3 d. 10
 22 iunij von des Tyrken indich 15 lb 1 lb per fl. 2/70
 fl. 40/50
 8 iuly zeruck fl. 1/50
 15 iuly zerunck fl. 1/50
 Von des Sebalts seiner woll c. 4 einer per fl. 10 fl. 40
 15 iuly hatt entfungen c. 3 nej woll 1 per fl. 10/84
 fl. 32/52

22 iuly zerunck geben fl. 2
 30 iuly zerunck fl. 2
 5 aug. zerunck fl. 2
 13 aug. vom Todor seinem indig 10 h. 1 per fl. 1/12
 fl. 11/20
 Mer des Andrea indig 4 h. 1 per fl. 2 fl. 8
 18 augu. von Issar seiner woll 5 c. 1 per fl. 10/56 fl. 53
 20 aug. zerunck fl. 3
 26 aug. zerunck fl. 2
 2 septte. zerunck fl. 2
 10 septem. zerunck fl. 2
 16 septem. zerunck fl. 2
 24 septem. zerunck fl. 2
 1 october zerunck fl. 3
 7 october zerunck fl. 2
 22 october zerunck fl. 2
 28 oktober fl. 2

1579

17 iunij hadt er ingeuerth 1 wels kronnerr karaschy
 hltt 25 ell per fl. 11
 26 augusty 2 plo karasy per fl. 22
 22 october 21 liechtblo ttuech per fl. 22
 28 october 1 Briki per fl. 19
 10 decemb. 1 Bruckesch per fl. 19
 31 decemb. 3 grien ttuech per fl. 45
 1 liechtblo per fl. 11

1580

5 ianuary verechnet sein percepta fl. 675/70
 Dagegen sein persolutta fl. 149
 Rest fl. 526/70
 14 october zerunck fl. 2
 4 nouemb. zerunck fl. 2
 12 nouember zerunck fl. 2
 19 nouemb. zerunck fl. 2/50
 26 nouemb. zerunck fl. 2
 3 decemb. zerunck fl. 2
 10 decemb. zerunck fl. 2
 10 decemb. haus zins fl. 12
 10 decemb. an bereithafft von Basti Felmer fl. 2/67
 17 decemb. zerunck fl. 2
 31 decemb. zerunck fl. 4

Ties Ludwig

1580

5 ianuary verechnet pleibtt rest fl. 526/78
 7 ianuary zerunck fl. 1
 13 ianua. zerunck f. 2
 20 iyenuare zherunk fl. 2
 28 iyenuar zherunk fl. 2
 4 february zerung fl. 2 d.
 11 february zherunk fl. 2
 18 february zerung fl. 2 d.
 26 february geben mir im zergelt fl. 2 d.
 3 marzj zerung fl. 2/50

10 marzj in zerung fl. 2
 17 martzy in zerung fl. 3 d.
 24 martzy wider in zerung fl. 2 d. 50
 31 merz in zerung fl. 2 d. 50
 7 april in zerung fl. 2
 14 april in zerung fl. 2/50
 21 april in zerung fl. 2
 28 april in zerung fl. 1/50
 Suma fl. 582 d. 20

Einweruck 1580

13 ianuary 1 grienn ttuch per fl. 15
 17 marzhi 1 Brekes ein geuert per fl. 19
 17 marzhi 2 grein tthuech per fl. 30
 5 april 2 grein tuch fl. 30
 1 licht blo fl. 11
 1 Breckes fl. 19
 26 may 1 grein tuch noch den gefen (?) fl. 15
 Suma fl. 139
 Den 26 may hielt mir rechschaft mit dem Tihs
 Ludwig rest er f. 423/20
 Der Bastel Felmer war fur den Thies Ludwig auf fl. 150
 wegen und fur seine gutter, so er noch in der anstalion
 (?) vermogt hat burg worden gegen meine herrn
 diese fl. 150 hatt der Bastel Felmer anno (15)82
 den 7-ten october mit geschmeid und parschaft
 aufs radh. csalt. Rest also der Thies Ludwig
 fl. 273/28

1579

Andreas Burchgreff entfchen

1579

Andreass Burchraff einverunk

1579

Andres Burgraff sein entfeng
 In der ier ier rahtung rest er fl. 460/12
 Hat darnoch entfungen bis auf fosnocht fl. 24/50
 5 mart — 12 martzy fl. 5
 18 marty fl. 2
 26 marty fl. 2
 2 april. 2
 9 april fl. 2
 15 april fl. 2/50
 30 apr. fl. 2
 Mer hadt er entfungen fon des Nykulla seinen indich
 13 indich 1-per fl. d. 15 fl. 14/95
 14 may fl. 2
 21 may fl. 1/50
 Fon herrn Cirillo fl. 2
 10 iunj indich wnd czerungk fl. 6
 fon Bastel Felmer fl. 2/50

17 iunj in zerung fl. 1/50
 20 iunj 7 lb indig 1 per fl. 2 d. 40 fl. 16/50
 23 iunj, in zerung fl. 1/50
 2 inlj fl. 3 d. 10
 22 iunj fon des Tyrken indich 12 lb 1 per fl. 2 d. 70
 fl. 32. d. 40
 8 iuly zerunck fl. 1/50
 15 iuly zerunck fl. 1/50
 Von des Sebelts seiner woll c. 6. einer per fl. 10 fl. 60

1579

Andres Burgraff einwerung

18 marty ingenertt 3 liechtblo tuech fl. 33
 1 schwarz fl. 9/50
 16 april 5 grienn tuecherr fl. 75
 30 apr. 1 schuarz fl. 9/50
 10 septem. 1 liechtblo fl. 11
 10 septemb. verechnet sein percepta fl. 782/62
 Deargegen sein persolnta fl. 138 pleibet rest fl. 644/69
 9 septembris 2 h. 1 per d. 50 fl. 1
 10 septemb. zerunck fl. 2
 19 septem. des Abraham seines indig $6\frac{1}{2}$ h. fl. 9/75*
 15 iuly hatt einntffangen c. 3 nej woll 1 per fl. 10/84
 fl. 32/52
 22 iuly zerunck geben f. 2
 30 iuly zerunck fl. 2
 5 augu. zerunck fl. 2
 13 augusty vom Todor indig 10 h. 1 per fl. 1/12 fl.
 11/20
 Mer des Andrea indig 4 h. 1 per fl. 2 fl. 8
 18. augu. vonn Issar seiner woll 5 c. 1 per fl. 10/56
 fl. 53
 20 aug. zerunck fl. 4
 28 aug. zerunck fl. 2/50
 vom h. Cirillo kartey fl. 1/65
 29 septtem. fl. 2

1579

Andress Burgraff

10 septemb. verechnet mitt im rest fl. 644/69
 16 septemb. zerunck fl. 3
 24 septtem. zerunck fl. 3
 1 october zerunck fl. 2/50
 7 octob. zerunck fl. 3
 14 october fl. 2/50
 22 october zerunck fl. 2/50
 28 oktombri zherunck fl. 2
 5 nouemb. zerunck fl. 2
 12 nouemb. zerunck fl. 2
 19 nouem. zerunck fl. 2/50
 26 no. zerunck fl. 3
 3 decemb. zerunck fl. 2/50

* Urmcază 17 aug. von Abram indig 5. h. 1 per fl. $7\frac{1}{2}$... fl. $7\frac{1}{2}$ şters.

10 decemb zerunck 3
 10 decemb. hauss zins gehen fl. 10
 10 decemb. an bereith afft von Bastl Felmer fl. 2/50
 17 decemb. zerunck fl. 2
 31 decemb. zerunck fl. 4

1579

Einwerung

17 septem. 2 schwartz tuch fl. 18/50
 1 liechtblo fl. 11
 8 october 1 liechtblo fl. 11
 10 decemb. 4 grienn ttuech fl. 60
 1 liechtblo fl. 11
 5 ianuary verechnet sein percepta fl. 696/69
 Dagegen sein persolutta fl. 111/50
 Rest er noch fl. 585/19

Endress Burgraff

1580

5 ianuary verechnet pleibbt rest fl. 585/19
 7 ianuary zerunck fl. 1
 13 ianuary zerunck fl. 2
 20 iyenuare zheru[n]k fl. 2
 28 iyenuar zherunk fl. 2
 4 february geben mir im zergeltt fl. 2 d.
 11 febrare zherunk fl. 2/50
 18 february goben mir im zergeltt fl. 2 d.
 26 february geben mir im zergeltt fl. 2
 3 marz zerung fl. 2/50
 10 martzj zerung fl. 2/50
 17 martzy in zerung fl. 3 d.
 24 martzy wider im zerung fl. 2 d. 50
 31 marzj in zerung fl. 3
 7 april in zerung fl. 2
 14 april in zerung fl. 3
 21 april in zerung fig fl. 2
 25 april in zerung fl. 2
 Suma fl. 623 d. 19

1580

2 ianuary uertt ein grein ttuch per fl. 15 d.
 4 february wertt er 1 dunkelblo kerentuch fl. 19 d.
 11 february wertt 1 dunkelblo ko kern thuch fl. 19
 5 apryllis werett 7 grein tuch fl. 105
 Suma fl. 158
 Rest derhalbn noch fl. 465 d. 19
 Hat ein birgen wnd schuld priff
 welcher einbelt fl. 208
 Im 81 iar den 4 octtober zald m[eister] Endres auff
 den schuld priff wnd birgschafft
 4 grein dicher 1 per fl. $13\frac{1}{2}$ fl. 54
 2 hymel farb 1 per fl. $13\frac{1}{2}$ fl. 27
 1 kern duck per fl. 17 fl. 17

* In orig. și 559/12, șters.

* Urmează 27 augusty von des Abram indig 5 h. 1 per fl. $1/50$ fl. $7\frac{1}{2}$, șters.

1579

Hanness Herrman entfihen in der ier ier ratthung
 rest er fl. 486/45*

So hat er entfangen bis auff fosnocht fl. 23

5 marty — 12 marty fl. 6

18 marty fl. 2

26 mart. fl. 2

2 april fl. 1

Mer fom Bastell Felmer genomen bereidis fl. 3/25

9 april fl. 2

16 april. fl. 1 d. 50

30 apr. fl. 1 d.

Mer hadt er entfangenn fon des Niculla seinem indich

1 per fl. 1 d. 15 fl. 14/95

14 may fl. 1 d.

Fom h. Cirillo korn wnd czerungk fl. 2/80

Fon Bastell Felmer fl. 3/25

23 iunij in zerung fl. 1/50

2 iulj fl. 3/10

22 iunij fon des Tyrkenn indich 15 lb 1 per fl. 2 d. 70
 fl. 40/50

8 iuly zerunck fl. 1/50

15 iuly zerunck fl. 1/50

Von des Sebaltis seiner woll c.6 einer per fl. 10 fl. 60

15 iuly hatt einntffangen c. 3 nej woll 1 per fl. 10/64
 fl. 32/52

16 iulj had entfangen des meisterr Emrich sein wahl
 3 c. per fl. 29

1579

Hanness Herman einwerungk

26 mar. 7 gryenn thuech per fl. 120

30 apr. 1 grein per fl. 15

1 schuorz per fl. 9/50

16 iulj ferrechenden mir mid im waren sein percepta
 fl. 719/82

Darchegen sein persolutta fl. 144/50

bleibbt rest per fl. 575 d. 32

1579

Hanness Hermann entfiehenn

16 iulj habenn mir mid im gerechenth, bleibbt er
 noch rest fl. 575/32

22 iuly zerunck geben fl. 2

30 iuly zerunck fl. 2

5 aug zerunck fl. 2

13 augusti vom Todor indig 10 h. 1 per fl. 1/12
 fl. 11/20

Mer des Andrea indig 5 h. 1 per fl. 2 fl. 10

18 augu. vonn Issar seiner woll 6 c. 1 per fl. 10/56
 fl. 63/60

20 aug. zeruck fl. 3

26. aug. zerunck fl. 2

Von h. Cirillo karteitschen fl. 1/65**

2 sept. zerunck fl. 2
 9 septem. 6 h. 1 per d. 50 fl. 3
 10 septem. zerunck fl. 2
 9 septemb. Abraham indig 6 $\frac{1}{2}$ h. fl. 9/75
 16 septem. zerunck fl. 2/50
 24 septtem. zerunck fl. 3
 1 october zerunck fl. 3
 7 october zerunck fl. 2
 14 october zerunck fl. 2
 22 october zerunck fl. 2
 28 oktober zerunck fl. 2
 4 nouemb. zerunck fl. 2

1579

Eingewerth

1 october 3 braun ttuech per fl. 45
 1 grin ttuech per fl. 15
 7 october 1 liechtblo tuch per fl. 11
 10 december 4 dunkelblo per fl. 60
 1 liechtblo per fl. 11
 31 december 2 grienn ttuech per fl. 30
 1 himelblo per fl. 15
 7 ianuary verechnet sein perceptta fl. 741/14
 Dagegen sein persollutta fl. 187
 Rest et noch fl. 554/14
 5 nouemb. zalten mir Hanns Herman fl. 4/20
 12 nouember zerunck fl. 2
 19 nouember zerunck fl. 2/50
 26 no. zerunck fl. 2/50
 3 decem. zerunck fl. 2
 10 decem. zerunck fl. 2/50
 10 decem. an bereithafft vom Felmer fl. 4/42
 17 decemb. zerunck fl. 2
 Hauuss zins fl. 7
 31 decemb. zerunck fl. 4

1580

Hanns Herman

7 ianuary verechnet mit im pleibtt rest fl. 554/14
 7 ianu. zerunck fl. 1
 13 ianu. zerunck fl. 2
 20 iyenuare zherunk fl. 2/50
 28 iyenuare zerunk fl. 2
 4 february zerung fl. 2 d
 11 february zherunk fl. 2
 18 february zerung fl. 2
 26 february geben mir im zerung fl. 2
 3 marzj in zerung fl. 2/50
 10 marzj in zerung fl. 2
 Han bezahlt dem kleinen Allexy an 8 lb. indig das
 lb. por fl. 2 fl. 16 d.

17 martzy in zerung par geltt fl. 3 d.
 24 martzy wider in zerung fl. 2 d. 50
 31 marzj in zerung fl. 2 d. 50
 7 april in zerung fl. 2
 14 april in zerung fl. 2/50
 21 april in zerung fl. 2
 28 april in zerung fl. 2
 Suma fl. 606 d 64

1580

Die inwerrung

5 apryllis 8 grein tuch fl. 120 d.
 noch im gefeng
 26 may 3 kern tuch fl. 57
 Suma 177
 Rest derhalben noch fl. 429 d. 64

1579

Emrich geuandtmacher

in der ier ierrattung rest er fl. 454/77
 so hat er entfangen bis auff fosnocht fl. 19
 5 mar. — 12 maty fl. 3
 18 marty fl. 1
 26 mart. fl. 1 d.

1578

Itm hatt entfangen fom Schwarzen Symon

12 $\frac{1}{2}$ lb. indich 1 lb. per fl. 1/60 fl. 20 d.
 2
 2 april fl. — d. 50
 9 april fl. — d. 25
 Mer fon des Nykulla seinem indich 13 lb. 1 per fl.
 1 d. 15 fl. 14/95
 Von des Sebalts seiner woll* c. 2 einer per fl. 10
 fl. 20
 Rest an der wahlh welche mir dem Hannes Herrman
 geben habben fl. 1 d.
 Im dei prest geleget 2 weis tuech d. 20
 1579 den haus zins auff Katharinna Hoff fl. 8
 Suma fl. 543 d 67

1579

Emrich geuandtmacherr inwerrungen

12 marty 1 kernn tuech fl. 18
 1 gar schlecht weis thücherr fl. 18
 21 may haben mir entfangen ein grob weisee wirff wnd
 ethlich eindrag ist geschetzt worden per fl. 7 d.
 4 por reiskern per fl. 2
 Item sein werckzeich eingenomen per fl. 22
 wbergeben Hanns Bach Simon Hincz
 Suma fl. 67

* Urmenzä c 5 einer per fl. 10... fl. 50, gters

Disse sum abgezogen rest er noch fl. 476 d. 6
Item mir han von im en gortten noch der rechnung
per fl. 5

1579

Sylwesterr entfenehen

In der ier ier ratthung rest er fl. 443/7

so hat er entfange bis auff fosnocht fl. 23/50

5 mart. — 12 mart. fl. 6

18 mart. fl. 2

26 mart. fl. 2

1 aprill fom h. Jacob fl. 1/70

2 apr. fl. 2

9 aprill fl. 2

15 aprill fl. 2

30 apr. fl. 2

Mer fon des Nykulla seinem indich 13 lb 1 per fl.

1 d 15 fl. 1. 14/95

14 may fl. 3

21 may fl. 1/50

von h. Cirillo korn und czerunck fl. 5/60

10 iunij fl. 2

fom Bastell Felmerr fl. 9

18 iunij fl. 1/50

23 iunij in zerung fl. 1/50

2 iulij fl. 3 d. 60

22 iunij fon des Tyrken indich 30 lb 1 per fl. 2 d. 70
fl. 81 d

8 iulij zerunck fl. 2

15 iulij zerunck fl. 1/50

von des Sebaltis seiner woll c 6 einer per fl. 10 fl. 60

1579

Syllwesterr inuerungen

12 mart 4 braum tuech fl. 61

1 gryenn fl. 15

30 ap. 2 liechtblo fl. 22/50

2 schuarz fl. 19

22 iunij 1 liecht blo fl. 11/25

7 iulij 1 liecht blo tuech fl. 11/25

30 iulij 1 liechtplo tuch fl. 11/25

3 september gerechnet sein percepta fl. 865/83

Dagegen sein persoluta fl. 151/25

Pleibet rest fl. 714/58

2 septtem zerunck fl. 2

3 septemb. Abraham seines indig 5 h per fl. 7/50

vom hern Cirillo kartey fl. 1/85

15 iulij hatt entfange c. 91 per fl. 10/84 fl. 97/56

22 iulij zerunck geben fl. 2

30 iulij zerunck fl. 2

5 augu. zerunck fl. 2

13 augusti von des Todor indig 10 h

1 per fl. 1/12 fl. 11/20

Mer des Andrea indig 4 h. 1 per fl. 2 fl. 8

18 aug. vonn Issar seiner woll 5 c. 1 per fl. 10/56 fl. 53

20 aug. zerunck fl. 3

26 aug. zerunck fl. 2/50

1579

Silwester

3 septembris mit im gerechnet rest fl. 714/58

9 septemb. 6 h. 1 per d. 50 indig fl. 3.

10 septem. zerunck fl. 2*

10 sept. des Abram indigs $1\frac{1}{2}$ h fl. 2/25

16 septem. zerunck fl. 2/50

24 septtem. zerunck fl. 3

1 october zerunck fl. 3

7 october zerunck fl. 2

14 october zerunck fl. 2/50

22 october zerunck fl. 2/50

28 october zerunck fl. 2

5 nouemb. zerunck fl. 2

12 nouemb. zerunck fl. 2

19 nouemb. zerunck fl. 2/50

26 no. zerunck fl. 3

Hauss zins geben fl. 12

3 decemb. zerunck fl. 2

10 decemb. zerunck fl. 2

10 decemb. an bereitshaft vom Felmer fl. 6/50

17 decemb. zerunck fl. 2

31 decemb. zerunck fl. 4

1579

22 october 3 grin ttuech per fl. 45

1 braun ttuech per fl. 15/25

17 december 4 grienn ttuech per fl. 60

21 decemb. 1 liechblo ttuech per fl. 11

1580

5 ianuary verechnet sein percepta fl. 777/23

Dagegen sein persoluta fl. 131/25

Rest er noch fl. 646/8

Silwester

1580

5 ianuary verechnet mitt im pleibett er noch rest
fl. 646/8

7 ianuary zerunck fl. 1

13 ianuary zerunck fl. 2

20 iyennuare zherunk fl. 2

28 iyennuare zherunk fl. 2

4 february zerung fl. 2 d.

11 february zheru[n]k fl. 3 d.

* Urmează 9 septem des Abraham indig $6\frac{1}{2}$ h ... fl. 9/75, şters

18 februar. geben mir im zergeltt fl. 2. d.
 26 february geben mir im zergeltt fl. 2. d.
 3 marzj zerung fl. 2/50
 10 marzj in zerung fl. 2/50
 17 martzj in zerung fl. 3 d.
 24 martzj wider im zerung fl. 2 d. 50
 31 marzj in zerung fl. 3
 7 april in zerung fl. 2
 14 april in zerung fl. 2/50
 21 april in zerung fl. 2
 28 april in zerung fl. 2
 Suma fl. 684 d. 8

Einwerunck 1580

13 ianuary 1 liechtblo tuech per fl. 11 d
 26 february wer er ein 2 liechtblo ttuch fl. 22 d
 5 aprill 5 grein tuch fl. 75
 2 kern tuch fl. 36
 Suma fl. 146
 Rest derhalbn noch fl. 538 d. 8.
 Hat birgen wnd auch ein schuld priff
 Item im 81 jor den 4 october zalt er 7 grein dicher
 1 per fl.
 13 $\frac{1}{2}$ fl. 94 d. 50
 1 kern duch per fl. 17 fl. 17
 1 Breckds per fl. 18 fl. 18

1579

Symon Henz entfien

In der ier ier rattung rest er fl. 134/82

So hat er entfangen bis auff fosnocht fl. 23/50

5 mart. — 12 mart. fl. 6

18 marty fl. 2

26 mart. fl. 2

2 aprill fl. 2

9 aprill fl. 2

15 aprill fl. 2 d.

30 apr. fl. 3

Mer fon des Nykulla seinem indich 13 lb 1 per fl. 1 d.

15 fl. 14/95

14 may fl. 2

21 may fl. 1/50

Fon herru Cirillo kornn fl. 3/60

10 iunij fl. 2

Fon Bastell Felmerr fl. 5

18 iunij fl. 1/50

23 iunij in zerung fl. 1

2 iulj fl. 3 d. 60

22 iunij fon des Tyrken indich 20 lb per fl. 2 d. 70
 fl. 54 d.

8 iuly zerunck fl. 1 d. 50

15 iuly zerunck fl. 1 d. 50

Von des Sebalts seiner woll c 6. per fl. 10 fl. 60

1579

Symon Henz inuerungen

26 februa. 2 grein tuch 1 fl. 15 fl. 30

1 braunn tuch fl. 15 fl. 15

18 marty 1 liechtblo tuech fl. 11 fl. 11

9 apr. 1 kern thuech fl. 18 fl. 18

6 may 2 schwacz thuecherr fl. 19

15 iuly hatt ennfangen o 5 $\frac{1}{2}$ 1 per fl. 10/84 fl. 59/62

16 iulj rechenden mir mid im sein sein percepta fl.
 389/9

Darkegen sein persoluta fl. 93

Bleibtt er noch rest fl. 296 d. 9

1579

Symon Hynaz entfien

16 iulj haben mir mid im gerechendt bleibtt er rest
 per fl. fl. 296/9

22 iuly zerunck geben fl. 2

30 iuly zerunck fl. 3

Rest an meister Emrich seinem zeich fl. 7

5 augustj zerunck fl. 2

13 augusty vom Todor indig 10 1 per fl. 1/12 fl. 11/20

Mer des Andrea indig 5 h. h. 1 per fl. 2 fl. 10

18 aug. vonn Issar seiner woll 5 c. 1 per fl. 10/56 fl. 53

20 augu. zerunck fl. 3

26 augu. zerunck fl. 3

Vom h. Cirillo karteitschen fl. 1/65

2 septt. zerung fl. 2

9 septemb 8 h. 1 per d. 50 indig fl. 4

10 septem. zerunck fl. 2

16 septem. zerunck fl. 2/50

24 septem. zerunck fl. 3

1 october zerunck fl. 3

7 october zerunck fl. 2

14 october zerunck fl. 2

22 october zerunck fl. 2/50

28 october zerunck fl. 2

5 nouemb. zerunck fl. 2

11 nouemb. zerunck fl. 3

1579

Ein werunck

19 nouemb. 4 grienn ttuch per fl. 60

2 braun ttuech per fl. 30

1 liechtblo per fl. 11

26 nouemb. 1 schleggt liecht blo tuech per fl. 10

31 decemb. 5* grienn per fl. 75

1580

5 ianuary verechnet sein percepta fl. 449/94

Dagegen sein persollutta fl. 186

Rest f. 263/94

19 nouember zerunck fl. 2/50

* Urmează liechtblo, şters

26 no. zerunck fl. 2
 3 decemb. zerunck fl. 2
 10 decemb. zerunck fl. 2
 10 decemb. hauss zins fl. 9
 10 decemb. bereitshaft von Bastl Felmer fl. 4/50
 17 decemb. zerunck fl. 2
 31 decemb. zerunck fl. 4

Symon Hintz

1580

5 ianuary verechnet pleibett rest fl. 263/94
 7 ianuary zerunck fl. 1
 13 ianuary zerunck fl. 3
 20 iyenuare zherunk fl. 2/50
 28 iyenuare zherunk fl. 2
 4 february zerung fl. 2 d.
 11 february zherunk fl. 2
 13 february geben mir im zerung fl. 2
 26 february geben mir im zerung fl. 2
 3 marzj in zerung fl. 2/50
 10 marzy in zerung fl. 2/50
 17 martzy geben mir in zerung fl. 3 d.
 24 martzy in zerung fl. 2 d. 56
 31 marzj im zerung fl. 3
 7 april in zerung fl. 2
 14 april in zerung fl. 3
 21 april in zerung fl. 2
 28 april in zerung fl. 2/50

1580

Die einwerung

Den 31 marzy 4 lichtblo fl. 44
 5 kern tuch fl. 90
 26 marcy 2 grein tuch fl. 30
 Den 7 iully verechneten mit dem Symon Hintz so ist
 sein entfaghung fl. 303 d. 44
 Dargelen sein Zallung fl. 164
 Rest er wns derhalbn noch fl. 139 d. 44
 Disse schuld verkaufften mir den 4 hern mit de
 gewandt

Anno 1579

Des Hannes Bach sein enttfeng
 In der ier ier rattung rest er fl. 107/34
 So hat er entfangen bis auff fesnoch fl. 23
 Mer dem Chrestels Paul am haus zintz fl. 12
 5 mart. - 12 martj fl. 6
 18 mart. fl. 2
 26 mart. fl. 2

1578

Itm fom schwarczenn Symo entfangenn $12 \frac{2}{2}$ lb.
 indich 1 lb. per fl. 1 d. 60 fl. 20

2 april fl. 2
 6 april fl. 2
 15 april fl. 2
 30 apr. fl. 2

Mer fon des Nykulla seinem indich 13 lb 1 per fl. 1
 d. 15 fl. 14/95
 Fon h. Cirillo fl. 2
 Fom Bastell Felmer fl. 4
 20 iunij des Kyrst seines indig 7 lb 1 per fl. 2/40
 fl. 16/50
 23 iunij in zerung fl. 1/50
 2 iulj fl. 3/60
 22 iunij von des Tyrken indig 12 lb 1 per fl. 2/70 fl.
 32/40
 8 iuly zerunck fl. 1/50
 15 iuly zerunck fl. 1/50
 Von des Sebaltz seiner woll c.5 einer per fl. 10 fl. 50
 15 iulj von der nayan wahl entfangen 3 c. 1 per fl.
 10 d. 84 fl. 32/52

1579

Hanntss Bach sein inwerungk

26 mart. 5 gryenn thuecher per fl. 75
 26 mar. 2 schuarz thuecherr per fl. 19
 2 spetembris mit im erechnet weren sein percepta
 fl. 467/51
 Dargegen sein persoluta fl. 94
 Pleibet rest fl. 373/51
 27 aug. vom Abram indig 5 h. 1 per fl. $1 \frac{1}{2}$ fl. $7 \frac{1}{2}$
 2 Septte zerunck fl. 2
 22 iuly zerunck geben fl. 2
 30 iuly zerunck fl. 2
 Rest an meister Emrich sein zech fl. 15
 5 aug. zerunck fl. 2
 13 aug. vom Todor indig 10 h. 1 per fl. 1/12 fl. 11/20
 Mer des Andrea indig 4 h. 1 per fl. 2 fl. 8
 18 augu. vonn Issar seiner woll 6 c. 1 per fl. 10/56
 fl. 63/60
 20 aug. zerunck fl. 3
 26 aug. zerunck fl. 2/50
 vom h. Jacob indig 5 h. 1 per fl. 1/25 fl. 6/25
 Vonn h. Cirillo kartey fl. 1/65

1579

Hanns Bach

2 septembris verechnet mit im rest fl. 373/51
 9 septem. 8 h. 1 per d. 50 indig fl. 4
 10 septem. zerunck fl. 2*
 10 septemb. des Abram indigs $1 \frac{1}{1}$ h fl. 2/25
 16 septem.** zerunck fl. 2/50

* Urmează 9 septemb. des Abraham seines indig 6 per fl. 9/75, şters

** Urmează saltt, şters.

24 septem. zerunck fl. 2/50
 1 october zerunck fl. 3
 7 october zerunck fl. 2
 14 october zerunck fl. 2
 22 october zerunck fl. 2
 28 oktober zerunck fl. 2
 5 nouemb. zerunck fl. 2
 12 nouemb. zerunck fl. 2
 19 nouemb. zerunck fl. 2/50
 26 no. zerunck fl. 2
 hauss zins fl. 9
 3 decemb. zerunck fl. 2
 10 decemb. zerunck fl. 2
 10 decemb. an bere reithafft vom Felmer fl. 6/20
 17 decemb. zerunck fl. 1
 31 decemb. zerunck fl. 4

1579

Einwerunck

26 nouemb. 2 grienn ttuch per fl. 30
 31 decemb. 4 liechblo per fl. 44
 7 ianuary verechnet sein perceptta fl. 430/46
 Dagegen sein persolutta fl. 74
 Rest fl. 356/46

1 Hanns 5 Bach 80

7 ianuary verechnet pleibet er rest fl. 356/46
 7 ia. zerunck fl. 1
 13 ianuary zerunck fl. 2
 20 iyenuare zherunck fl. 2
 Mer schortz 6 ellen fl. 1/80
 28 iyener. zherunck fl. 2
 4 february zerung fl. 2 d.
 12 februa zherunck fl. 2 d.
 18 february geben mir im zergeltt fl. 2 d.
 26 february geben mir im zergeltt fl. 2 d.
 3 marzj zerung fl. 2/50
 10 marzj in zerung fl. 2/50

Hat entfangen indig vom kleinen Allexj $3 \frac{1}{1}$ lb.

das lb. per fl. 2 fl. 7 d.

17 martzj auff zerung por geltt fl. 3 d.
 24 martzy wider auff rezung fl. 2. d. 50
 31 marzj in zerung fl. 2 d. 50
 7 april in zerung fl. 2.
 14 april in zerung fl. 2/50
 21 april in zerung fl. 2
 28 april in zerung fl. 2

1580

Die ein werrung

5 april 2 kern tuch fl. 38
 2 himel blo fl. 30

2 grein tuch fl. 30
 1 kern tuch fl. 19
 14 april noch dem gefengnis*
 26 may 3 grein tuch fl. 45
 Den 7 iully verechnetten mit dem Hans
 Bach so war sein entfahung fl. 401 d. 76
 Dargeien sein zallung fl. 162/d.
 Rest derhalben noch fl. 239 d. 76
 Im 81 iar den 4 october zalt er 4 grein dicher 1
 per fl. $13 \frac{1}{1}$ fl. 54

Anno 1579

Hanness Goldner entfengen

In der ier ier rathung rest er fl. 545/27
 So hat er entfangen bis auff fosnocht fl. 24
 5 mart. — 12 mart. fl. 6
 18 mart. fl. 2
 7 october verechnet mit im sein percepta fl. 830/64
 sein persolutta sein fl. 239/25
 Rest er fl. 591/39
 26 mart. fl. 2
 2 april fl. 2
 9 april fl. 2
 15 april fl. 2
 30 apr. fl. 2
 6 may fl. 1 d.
 Mer fon des Nykully fl. 1 d. seinem indich 13 lb 1
 per fl. 1 d. 15 fl. 14/95
 14 may fl. 2
 21 may fl. 1/50
 Fom h. Cirillo entfangen korn vnd gelth fl. 6/60
 10 iunij fl. 2/50
 Fon Bastell Felmerr fl. 3
 18 iunij fl. 1 d. 50
 23 iulj in zerung fl. 1/50
 2 iulj fl. 3 d. 10
 22 iunij von des Tyrken indich 15 lb. 1 lb. per fl. 2 d
 70 fl. 40/50
 8 iuly zerunck fl. 2
 15 iuly zerunck fl. 1 d. 50
 Von des Sebaltis seiner woll o. 3 einer fl. 10 fl. 30

1579

Hans Goldner einwerrung

30 apr. 4 grien per fl. 60
 2 liechtblo fl. 22
 1 kern thuech fl. 18
 1 braum fl. 15/25
 10 iunij 1 schwarcz fl. 9
 1 liechtblo fl. 11
 1 schlecht kern thuechr fl. 18
 5 augustj 3 lichttplo ttuch fl. 33
 13 augustj 3 liechtblo fl. 33

* Scris deasupra rindului

7 october 1 liechtblo fl. 11
 1 schwartz fl. 9
 9 septem. 8 h. 1 per d. 50 fl. 4
 10 septembris zerunck fl. 2
 16 septem. zerunck fl. 2
 24 septtem. zerunck fl. 3
 1 october zerunck fl. 2/50
 15 iuly hatt entffangen o. 3 1 per fl. 10/84 fl. 32/52
 22 iuly zerunck geben fl. 2
 30 iulij zerunck fl. 2
 5 aug. zerunck fl. 2
 13 aug. vom Todor indig 10 h. 1 per fl. 1/12 fl. 11/20
 Mer des Andrea indig 4 h. 1 per fl. 2 fl. 8
 18 augu. vonn Issar seiner woll 5 c 1 per fl. 10/56 fl. 53
 20 aug. zerunck fl. 3
 26 aug. zerunck fl. 2/50
 2 septte. zerunck fl. 2

1579

Hanns Göldner

7 octobris verechnet mitt im pleibett rest fl. 591/19
 7 october zerunck fl. 2
 14 october zerunck fl. 2
 22 october zerunck fl. 2
 28 october zerunck fl. 2
 5 nouemb. zerunck fl. 2
 12 nouemb. zerunck fl. 2
 19 nouemb. zerunck fl. 2/50
 19 nouemb. hauss zins fl. 12
 26 no. zerunck fl. 2
 3 decem. zerunck fl. 2
 10 december zerunck fl. 2
 10 december an bereithaft vom Felmer fl. 4/30
 17 decemb. zerunck fl. 1/50
 31 decemb. zerunck fl. 4

1579

Einwerunck

19 nouemb. 1 liechtblo tuch per fl. 11
 17 decemb. 3 grienn tuech per fl. 45

1580

5 ianuary verechnet sein percepta fl. 633/69
 Dagegen sein persollutta fl. 56
 Rest er noch fl. 577/69

Hannss Göldner

1580

5 ianuary verechnet bleibt rest fl. 577/69
 7 ianuary zerunck fl. 1
 13 ianuary zerunck fl. 2
 20 iyennare zheruk fl. 2

20 iyennare zherunk fl. 2
 20 februarye zherunk fl. 2
 4 february zerung fl. 2 d.
 11 february geben mir im zergeltt fl. 2 d
 18 february geben mir im wider fl. 2 d.
 26 february geben mir im zergeltt fl. 2 d.
 3 marzy in zerung fl. 2/5
 10 marzy in zerung fl. 2/50
 17 martzy in zerung fl. 3 d.
 24 martzy wider auff zerung fl. 2 d. 50
 31 marzj in zerung fl. 3
 7 april in zerung fl. 2
 14 april in zerung fl. 2/50
 21 april in zerung fl. 2
 28 april in zerung fl. 2

1580

Hanes Goldner hatt angewertt

Den 4 february wertht er ain 2 liechtblo tucher fl. 22/4.
 3 marzy 4 grein tucher fl. 60
 31 marzy 2 kern tucher fl. 38
 28 april 3 greinn tuch fl. 45
 Den 7 iully verechnet mit dem Hanns Goldner so war sein entfahung fl. 614 d. 69
 Dargeien sein zallung fl. 165
 Rest er derhalben noch fl. 449 d. 69

1579

Verczeichungk derr gutterr so mir auff forderunk dess geuandt am einkaufft habenn
 18 marty kaufftten mir fom Gerge den Torkschorr
 21 lb. indig 1 per fl. 2 d. 40 fl. 50/40

1578

Itm kaufftten mir fom schwarczenn Symon 37 $\frac{1}{2}$

1 lb. indig. 1 lb. per fl. 1/60 fl. 60
 2 aprill czolten mir im fl. 30
 18 marty kaufftten mir fon den wahlischen ferbern 10 $\frac{1}{2}$ lb. indig 1 per fl. 2/45 fl. 25/73
 1 k. presylch 13 lb. den k per fl. 15 fl. 16/63
 1 k. 13 lb. rotth
 Itm kaufftten wnsere gewandtmacher fom Nykulla den 20 iunj im 78 iorr 221 lb indich 1 per fl. 1 d 15 per fl. 254/15
 21 aprill 79 iorr* czolten mir des Nykulla seinem son Gerge fl. 200
 3 septembris zalten mir im** an dieser schult fl. 13 dem Daidt Goltschmit 80 iar den 10 septemb, zaltu mir dem Nickulla fl. 41/15

* Scris deasupra rîndului.
 ** Urmează *seiner*, şters

1579

- 21 april haben mir entfangen in den gewandts hanndell
fom 20 gist fl. 400 d.
- 7 may haben mir entfangen fom 20 gist fl. 400 d.
- 22 iunij entfangen mir wider von 20 gist fl. 300
ist ferechnett
- 21 april habenn mir den Loryncz geuandtmacherr noch
wahlgeschyk in Tirkay habenn mir im gebenn per fl. 300
- 7 may schykten mir mid dem meysterr Ludtwich
Wenerz auff wahl gaben im per fl. 700 d.
- Mer czoltenn mir auff die fuer per fl. 40 d.
- Mer 3 ross czem 3 silln per fl. 6 d.
- Mer vom h. Andrea 6 stuk leywedtt czu den wahl
seken per fl. 4/20
- 23 iunij den Myhay die schuld an der wal fl. 93
- 15 iuly gebenn Ludwig tuechmacher fl. 7/84
mester Lorintz den lonn fl. 12/28.
- Itm an diserr obengeschriben somma haben die
2 meisterr Ludtwich meister Loryncz wahl bracht
- $142 \frac{1}{2}$ c.
- Haben darczw gerechneth auff des 20 gist fl. 28
gestheth also 1 c. fl. 10 d. 84
- Summa diserr 142 c fl. 1543/32

1579

- 18 iunij kauften mir fom Kerste den Torkschorr 13
3/4 lb. indig, 1 lb. per fl. 2/40 fl. 33 d.
- Dis somma czu czolen auff Marie Geburt
- 22 iunij kauften mir fom Tyrken aus dem Nykopull 144
okka, 1 oka per fl. 7 d. 50 fl. 1080
- Dorann czoltten mir disen tag fl. 780
- Restenn mir czu czolenn auff Ilie fl. 300
- In di Lawngaw czu schyken haben mer ein schold-
prieff bey im.
- 6 augustj kauften mir fom Todor vndt Hanj auss
dem Nickopl 146 h. indig 1 per fl. 1 d. 12 fl. 156/80
- Das sein mir im schuldig. Diese somma sol man salen
dem herrn Andrea Kemel

- 10 aug. kauften mir fom Andrea vnd Sawa auss dem
Pittest $60 \frac{1}{2}$ h. indig 1 per fl. 2. fl. 121
- Zu zalenn uber 3 monett*.
- Zalten mir dem Andrea durch den** h. Andrea
Kemel fl. 36
- Mer zoltt herr Andreas Kemel dem Sawa vnd dem
Andre noch Epppyfanye mit gelt fl. 35 d.

1579

- 6 augustj kauften mir vom krichen Issar wol
c. $91 \frac{1}{2}$, 1 c. per fl. 10 d. summa fl. 960/75
- Zaltten mir im drauff fl. 50
- Den freitag vor Ostern zalt im auff den 20 gist fl. 300
den 5 iunij zalt dem Procka fl. 106
den 17 iulij zalten dem Prock fl. 300
den 6 augusti zalten dem Issar fl. 100
- 5 sept. kauften mir von dem Langenawern 107 indig
1 per d. 50 fl. 53/50
- Diesen indig hatt zaltt h. Andreas Kemel
- 17 septem. hatt h. Andreas Kemel entfangen fl. 45
- 24 septembris entfangen fl. 8/50
- Den 13 augus, zalten mir dem Issar fl. 51
- Den 2 septem. zalten durch herrn Endres dem Procka
fl. 38
- 15 septemb. zalt auff 20 gist fl. 16
- 10 septembris kauften mir von Abraham indig 39 h.
1 per fl. 1/50 fl. 58/50
- Diese schulden zollen mir zalenn dem Krestl Schmid
- Den 31 martzy zolden mir dem Krestell Schmid
fl. 45 d.
- Den 14 april zaltu mir fl. 13 d. 50
- 10 dec. dem h. Mathia rest mir fl. 34/50
des Gross Iergen halben
- 24 ianuary gaben mir dem herr Mathya 1 sch. grin
khareschj fl. 16 d. 50
- An 142 c. wall resten mir auff des zwentzigst fl. 28
80 ior den 15 septemb. zalten mir disse 28 fl.

ZWEI REGISTER ÜBER DIE TUCHERZEUGUNG UND DEN HANDEL MIT TUCHEN IN BRAȘOV (KRONSTADT) IM 16. JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Die Verfasser veröffentlichen mit einer kurzen Einleitung zwei, in deutscher Sprache verfasste Register aus den Jahren 1579—80 und 1576—82 über die Erzeugung und den Handel von Tuchen in Kronstadt im 16. Jahrhundert. Die beiden Register sind in ihrer Art in Süd-Ost Europa einzigartig und beweisen eine neue, nicht zunftmässige Regelung der Stoffherstellung, nämlich in Form einer verteilten Manufaktur, so wie man sie auch in Flandern oder Italien findet.

* Urmează Rest mir der Andrea, şters.

** Urmează den, şters

In der zweiten Hälfte des 16. Jhs. stellte die erhöhte Nachfrage nach Stoffen den Kronstädter Magistrat, wie übrigens auch den von Sibiu (Hermannstadt) (1575) vor die Notwendigkeit die Erzeugung und den Handel damit zu reorganisieren. Darum entstand, wahrscheinlich im Jahre 1574, ein Amt, das Gewandhaus welches einzelne bezahlte Tuchmacher mit Rohstoffen versorgte und den Verkauf der erzeugten Stoffe auf den Märkten und Jahrmarkten organisierte. Die Register enthalten reiche Angaben über die Versorgung mit Rohstoffe (Wolle, Indigo, Brasil u.s.w.), über die Tuchmacher, ihre Werkstätten und ihren Lohn, über die Handelsbeziehungen mit der Walachei und der Balkanhalbinsel, die Rolle der Kronstädter Kaufleute für die Organisierung der Produktion und den Absatz von einheimischen und ausländischen Stoffen in verschiedenen Städten und Marktflecken. Die Register unterrichten noch über die rumänischen, italienischen und balkanisch-levantinischen Lieferanten des Kronstädter Gewandhauses, über mittelalterliche Buchführung und Fragen des Kreditwesens und der Metrologie.

Die zwei Register des Gewandhauses unterstreichen noch einmal die besondere Bedeutung Kronstadts als gemeinsamer Stapelplatz der drei rumänischen Länder.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL AGRICULTURII TRANSILVĂNENE (1570—1610)*

PRECIZĂRI PRELIMINARE

Cercetările în domeniul istoriei agriculturii feudale de la noi au depășit greutatea începutului. Modul de producție feudal, și în cadrul acestuia trăsăturile de bază ale dezvoltării agriculturii, au fost conturate în linii mari¹. În același timp, tocmai în cursul elaborării lucrărilor de sinteză, s-au reliefat problemele care se cer rezolvate, reieșind clar că istoria modului de producție al evului mediu are mai multe aspecte care impun analize aprofundate.

Istoriografia burgheză n-a considerat ca o sarcină a sa să se preocupe în mod special de istoria țăranimii, producătoare a bunurilor materiale de bază. Cercetările de istorie agrară și mai ales cele privind tehnica agricolă a perioadei feudalismului dezvoltat au întâmpinat, de altfel, multe greutăți. Adunarea și prelucrarea datelor dispersate, laconice și deseori greu de interpretat n-au asigurat rezultate rapide, ușor de atins și nici concluzii pe măsura eforturilor depuse.

Din punct de vedere al istoriei agrare a Transilvaniei sînt deosebit de valoroase acele lucrări care se ocupă de istoria țăranimii în cadrul unei unități economice, sociale sau geografice, precum și studiile referitoare la istoricul unor proprietăți, latifundii sau domenii fiscale², studii în care se examinează situația țăranimii și activitatea sa economică în cadrul unei unități de producție bine determinate.

Pentru a avea însă o imagine cît mai amplă și pentru a releva multiplele conexiuni ale agriculturii, trebuie abordate în primul rînd problemele de producție, caracteristice satului și agriculturii țăranesti. Trebuie să se cerceteze deci gospodăria țăranului, precum și obștea satească, care asigura celei dintîi un cadru solid, cuprinzînd-o într-o unitate. Mergînd

* Comunicarea prezentă cuprinde prima parte a studiului. Partea a doua (Creșterea animalelor) va fi publicată în următorul număr al revistei.

¹ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, D. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957 (în continuare: *Viața feudală*); *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. a III-a, București, 1963; *IstRom.*, II—III, București, 1962, 1964.

² Pentru secolele XVI—XVII: D. Prodan, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în *AIIC*, III, 1960; Idem, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, în *AIIC*, VIII, 1965; Idem, *Domeniul Beiușului la 1600*, în *AIIC*, V, 1962; I. Pataki, *Gospodărirea domeniului Hunedoara în anii 1517—1518*, în *Studii*, 1960, nr. 6.

mai departe, cercetarea trebuie să pătrundă adinc, în interiorul acestui cadru, pentru a nu prezenta numai caracterele generale ale producției, ci munca în sine și nivelul tehnicii de producție.

În ceea ce privește relevarea rolului obștilor sătești precum și analiza dezvoltării acestora, istoriografia noastră a obținut deja rezultate însemnate³. Investigația istorică nu a acordat însă aceeași atenție cercetării sistemului de exploatare a pământului, metodelor de lucru și modului de întreținere a animalelor, cu alte cuvinte, nu a acordat atenție nivelului tehnicii de producție și metodelor agro-zootehnice. Este de notat apoi că numai în ultimele decenii au început să apară studii privind dezvoltarea acestui aspect al agriculturii, menite să completeze lacunele existente în mare parte și în istoriografia altor popoare care altfel se pot mândri cu o literatură economică și socială mai veche⁴.

Examinarea acestor aspecte specifice istoriei agriculturii necesită o vastă muncă de cercetare a izvoarelor. În afară de conscripțiile urbariale, care conțin date foarte bogate și care ne dau o imagine de ansamblu a vieții țăranimii ardelenese⁵, mai trebuie puse la contribuție documentele de diferite feluri, cronicile, însemnările călătorilor străini, instrucțiunile unor stăpîni feudali și o serie de alte izvoare, fără a neglija, firește, materialul arheologic al orînduirii feudale, a cărui cunoaștere este indispensabilă cînd urmărim dezvoltarea mijloacelor de producție.

Subliniind necesitatea cercetării multilaterale a izvoarelor scrise, n-am vorbit intenționat de materialul arhivistic creat în urma activității diferitelor organe administrative. În procesele verbale încheiate de aceste organe și în actele întocmite cu ocazia ascultării de martori, nu o dată se fac referiri și la economia agrară. Materialul diferitelor foruri administrative oferă și posibilitatea cercetării unei unități teritoriale în totalitatea ei. În favoarea acestor izvoare se mai poate cita împrejurarea că în cursul proceselor ridicarea problemelor agrare nu are un scop în sine. Martorii ascultați n-au deci nici un interes să denatureze rezultatele producției sau datele privitoare la tehnica aplicată, care în multe cazuri joacă rol secundar în procese. Dacă adunarea materialului necesită o muncă îndelungată și migăloasă din partea cercetătorului, întrucît datele nu sînt atît de abundente ca în conscripțiile urbariale, în diferitele instrucțiuni

³ P. P. Panaitescu, *Obstea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*. București, 1964 (în continuare: *Obstea țărănească*); H. H. Stahl, *Contribuția la studiul satelor devălmașe românești*, I—II—III, București, 1958, 1959, 1965; vezi și literatura menționată în aceste lucrări.

⁴ G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe — XVe siècles). Essai de synthèse et perspectives de recherches*, Paris, 1962. Duby scrie sinteza amintită cu scopul de a pune bazele cercetărilor monografice noi și atît de necesare. I, p. 8—10; H. Mottek, *Wirtschaftsgeschichte Deutschlands*, I. Berlin, 1964, p. 3—4; H. Sée, *Histoire économique de la France*, Paris, 1948, p. 24; J. Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963, p. 54.

⁵ O. Pescariu, *Conscripțiile urbariale. Împrejurările în care au fost create și valoarea lor documentară*, în *RevArh*, VIII, nr. 1, București, 1965, p. 39—72.

sau în socotelile domeniiale, în schimb veracitatea lor constituie un element deosebit de însemnat pentru cercetător. Tocmai acest material puțin cercetat, știrile culese din aceste izvoare vor forma baza studiului de față. Materialul arhivistic al fostelor comitate, districte și scaune stă deci în centrul atenției noastre.

În cercetarea realității istorice, etnografia, care pornește de la prezent pentru a se apropia de trecut, poate să dea un sprijin efectiv și în ce privește istoria tehnicii agrare. În diferitele obiceiuri și tradiții populare deseori supraviețuiesc metode și deprinderi, pe care izvoarele medievale nu le înregistrau, ele fiind considerate, pe vremuri, îndeobște cunoscute și fără însemnătate deosebită. Istoricul — în străduința lui de a reconstitui cât mai fidel viața societății — poate să completeze știrile succinte ale documentelor cu cele din tezaurul etnografiei. Faptele istorice nu pot fi substituite, firește, cu date etnografice. Examinarea dezvoltării — și aceasta e datoria primordială a istoricului — pretinde cunoașterea datelor autentice, contemporane, dar la interpretarea unor date și la completarea lor contribuie și această disciplină⁶.

În lucrarea de față a fost cercetat, deocamdată, materialul arhivistic privind o singură unitate administrativă: scaunul Odorhei. Știrile culese au fost completate însă cu date publicate, având același caracter și provenind din alte regiuni ale țării noastre.

De ce am ales pentru cercetările noastre tocmai materialul arhivistic al scaunului Odorhei? Ne-au îndemnat la aceasta mai multe motive. În primul rând faptul că din această unitate administrativă ni s-a păstrat cel mai vechi material documentar coerent. Este cu totul firesc că această împrejurare contribuie la creșterea valorii datelor întrebuițate de noi, constituind în același timp o bază solidă pentru cercetările noastre largite în viitor și din punct de vedere teritorial privind secolele XVI—XVIII. În al doilea rând ne-a determinat chiar scopul acestor cercetări, deoarece examinând producția agrară țărănească, ne-am putut baza pe acest material arhivistic care aruncă lumină asupra mai multor aspecte ale gospodăriei iobagilor și a țăranilor liberi. În cursul cercetării am avut prilejul să constatăm deosebirile ce există încă în perioada examinată de noi între formele de gospodărire de la șes și între cele din regiunile deluroase; în ce măsură calitatea solului, clima și alte condiții exercită o influență asupra tehnicii agricole. Regiunea cercetată cuprinde pe lângă o zonă deluroasă și una a văilor mai joase care se întind de-a lungul râurilor, și astfel oferă un tablou economic caracteristic pentru o mare parte a Transilvaniei.

Ne dăm bine seama că investigațiile întreprinse vizînd un spațiu limitat nu pot cuprinde toate domeniile modului de viață țărănesc. Lămurind

⁶ Obștea țărănească, p. 8; Vezi: H. H. Stahl și I. Donat, *Etnografie și istorie*, în *Revista de etnografie și folclor*, 1966, nr. 1, p. 3—12; Șt. Pascu, *Etnografie și istorie*, în *AnMuzEtnTrans*, 1959—1961, 1963, p. 13—20; I. Imreh, *Über Volkskunde und Geschichtswissenschaft*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1961, nr. 4, p. 89—91.

însă unele probleme sau cel puțin atrăgînd atenția asupra lor, sîntem convinși că cercetările în viitor vor putea lărgi treptat sfera acestora și vor fi în stare să înfățișeze mai amplu atît dezvoltarea forțelor, cît și a relațiilor de producție din perioada studiată⁷.

I. CULTIVAREA PĂMÎNTULUI

1. Extinderea cultivării pămîntului; formele utilizării lui

Una din trăsăturile fundamentale ale vieții economice de la noi în secolele al XVI—XVII-lea o constituie extinderea considerabilă a cultivării pămîntului. În timp ce în veacurile precedente în agricultura Moldovei și Țării Românești creșterea vitelor era încă preponderentă, în secolele amintite cultivarea cerealelor a căpătat o importanță din ce în ce mai mare. Aceasta nu înseamnă însă deloc neglijarea creșterii vitelor. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, atît în Țara Românească cît și în Moldova, „datorită posibilității de a livra în continuare în sudul Dunării cerealele cerute insistent de turci — așa cum se constată aceasta și în Istoria României — boierii și mănăstirile rămîn interesați în producția de cereale-marfă, căutînd să realizeze cantități sporite față de epoca anterioară”⁸. O dovadă grăitoare a extinderii agriculturii este și creșterea prețului pămîntului arabil. La sfîrșitul secolului al XVI-lea în Țara Românească prețul pămîntului, al satelor, al moșiilor și părților de moșii s-a înzecit față de începutul aceluiași veac⁹. Creșterea suprafeței pămînturilor destinate agriculturii este și mai caracteristică în această perioadă pentru Transilvania. Nu-i de mirare dacă izvoarele contemporane afirmă unanim că Moldova, Țara Românească și Transilvania sînt trei mari, bogate și veșnice cămări, care trimit provizii Constantinopolului: grîne de tot felul, animale, brînzeturi, unt și miere, fructe de vară și de iarnă¹⁰.

În Transilvania listele de percepere a dijmelor, precum și urbariile, împreună cu alte însemnări oferă un material documentar bogat pentru stabilirea ariei cultivării cerealelor. Încă la 1558 dieta a votat strîngerea cîte unei găleți de grîu și ovăz de la fiecare poartă pe seama turcilor¹¹. Se obțineau în Transilvania, măcar în unii ani, recolte care permiteau nu numai acoperirea obligațiilor în natură față de diferitele autorități, dar și exportarea unor anumite cantități pe piețele vecine.

⁷ Relațiile politice furtunoase, luptele sociale ale acestei perioade sînt îndeobște cunoscute. În cadrul unei lucrări restrînse trebuia să renunțăm atît la zugrăvirea acestora, cît și la analiza stratificării sociale și a raporturilor de proprietate. De acest ultim aspect însă intenționăm să ne ocupăm în viitor, în cadrul unei perioade istorice mai mari.

⁸ *IstRom*, II, p. 826 (partea II-a, cap. III, redactat de D. Mioc).

⁹ *Viața feudală*, p. 34.

¹⁰ *Hurmuzaki*, XII, p. 346.

¹¹ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, II. (în continuare: *Monumenta*), Budapesta, 1877, p. 43.

În Transilvania nu odată se obțin firește, chiar în mai multe regiuni, recolte slabe, uneori bîntuie și foametea, cînd exportul este cu totul interzis recurgîndu-se chiar la importul grîului. Avem în schimb exemple cînd dieta aprobă exportul surplusului. Astfel putem invoca hotărîrea dietei de la Sibiu din 1566 care, constatînd între altele că în Transilvania se află grîu din belșug, aprobă exportul lui în Ungaria¹². În 1575, cînd în Moldova și Țara Românească populația suferă din cauza foametei, dieta de la Bistrița aprobă ca secuii să poată pune în vînzare grîul lor pe piețele celor două țări vecine. Cumpărarea grîului și exportul lui au fost aprobate și de către dieta din 1586¹³. În 1600, Mihai Viteazul confirmă hotărîrea dietei de la Brașov în care se spune textual: „... iar sărăcimea poate plăti dajdia, mai ales din vînzarea grîului; am hotărît ca grîul să nu poată fi exportat în alte părți în afară de Ungaria și Țara Românească”¹⁴. Cu vreo două decenii după aceea, la 1623, deputații din Trei Scaune sînt trimiși la dieta de la Alba Iulia, pentru a se plînge dietei că „... în orașele săsești, dar mai ales la Brașov, se interzice cumpărarea grîului secuilor de către străini, în timp ce orașenii vînd acestora cu mare cîștig, la casele lor, grîul adunat de la secuii cu un preț scăzut”¹⁵.

Cu toate că nu se poate vorbi de o regularitate a exportului de grîne din Transilvania și nu putem preciza nici cantitatea exportată, este neîndoielnic că agricultura acestei țări, în secolul al XVII-lea, putea să pună la dispoziția țărilor vecine unele cantități de grîne, atunci cînd în urma războaielor sau a recoltei slabe producția acestora nu era îndestulătoare¹⁶.

Dezvoltarea agriculturii a pricinuit schimbări și în privința formelor de posedare și de utilizare a pămînturilor destinate culturii cerealelor.

În satele aservite dreptul de proprietate a feudalilor de diferite categorii s-a manifestat din ce în ce mai puternic, restrîngînd și mai mult vechile forme de întrebuintare a pămîntului de către țăranii dependenți. Feudalii — din Moldova, Țara Românească și Transilvania — caută tot mai mult să ajungă stăpînii obștilor, înfrîngînd împotrivirea acestora. Diferențierea de avere în sînul comunităților săsești a avut de asemenea un efect de seamă asupra procesului de destrămare a obștilor. Desigur, în îndelungata perioadă feudală acest proces n-a durat numai cîteva decenii. Este iarăși adevărat că destrămarea nu s-a manifestat în același

¹² *Ibidem*, p. 321.

¹³ *Ibidem*, p. 572; *Monumenta*, III, p. 223.

¹⁴ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, 1599—1699. Cluj, 1940, p. 33.

¹⁵ *Székely Oklevéltár* (Diplomatariu secuiesc), VI, Cluj, 1897, p. 74 (în continuare: SzO).

¹⁶ *Viața feudală*, p. 29—30; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 180; R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, București, 1965, p. 129; St. Pascu, *Le développement des métiers et du marché en Transylvanie au Moyen Âge jusqu'à la fin du XVI-ème siècle*, în *RevRHist*, I, nr. 1, 1962, p. 19—38.

ritm în toate regiunile și în cadrul tuturor păturilor țărănești. Astfel obștile sătești libere au reușit să păstreze forme specifice de organizare și de folosință a terenului arabil¹⁷. În regiunile în care obștile țărănești se păstrează mai viu, unde așezările au un hotar mai larg, persistă încă — și în perioada cercetată — distribuția periodică a loturilor, prin tragere la sorți¹⁸. Este însă de reținut că în modul de folosință a terenului arabil are o pondere din ce în ce mai mare permanentizarea întrebuințării parcelor, deci lotul cultivat de țăran este tot mai rar, sau nu e de loc supus reimpărțirii.

Pentru perioada tratată referitoare la Transilvania vrem doar să exemplificăm unele aspecte ale acestei probleme, mai mult pentru a arăta complexitatea ei, decât pentru a o rezolva. În anul 1553 sînt date din 63 de sate ale domeniului cetății Ciceu despre stringerea censului după „sorti” de care dispun țăranii. Se vede deslușit că censul a fost calculat „după pămîntul de cultură pe care-l folosea supusul, pe care-l lua asupra sa din pămîntul comun prin tragere la sorți”¹⁹. Dieta transilvăneană în 1607 vorbește despre servituți care sînt prestate după sorti întregi și după jumătăți, adică după o sesie întreagă sau părți ale acesteia, primite din hotarul comun al satului²⁰. În cadrul controverselor iscate cu prilejul stringerii dijei se afirmă, în iulie 1582, că în hotarul satului Tămășeni n-are nimeni porțiune de pămînt rupt din devălmășie, „ci tot hotarul e comun”²¹.

Existența „sortilor” și împărțirea arăturilor aflătoare încă în posesia devălmășă deseori au reclamat și intervenția normativă a principilor. În 1569 Ioan Sigismund a dat dispoziții în privința împărțirii „sortilor”; ceva mai tirziu, la 1572, Ștefan Báthori, iar la 1576 Cristofor Báthori vor lua măsuri stabilind proporția și modul împărțirii acestor pămînturi²². Importanța problemei o reflectă și Approbatele, colecție fundamentală de legi ale țării, care conține de asemenea unele dispoziții (Partea III, titl. 29, paragr. 1.) în legătură cu modul de folosire a unor terenuri aflătoare încă în posesia devălmășă²³.

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea — în numeroase sate — se găsește o situație interesantă. În hotarul acestora locul de arătură alodial nu e încă separat, ci se împarte din „pămîntul satului” o anumită supra-

¹⁷ Șt. Pascu (I. Ionașcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău), *Istoria medie a României*, București, 1966, p. 130; *Obștea țărănească*, p. 174; H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 13—28.

¹⁸ Tagányi K., *A földközösség története Magyarországon* (Istoria devălmășiei în Ungaria), Budapesta, f. a., p. 33—37. (Tagányi consideră Transilvania ca pămîntul clasic al comunității agrare, aici fiind ea cea mai răspîdită și dăinuind cel mai mult timp, p. 37); Fr. Teutsch, *Beiträge zur alten Geschichte des Schenker Stuhles und der Markgenossenschaft im Sachsenland*, în *AVSL*, N. F., XVII, 1882, p. 526—591.

¹⁹ D. Prodan, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, p. 77.

²⁰ *Monumenta*, V, p. 548.

²¹ *Ibidem*, VI, p. 159.

²² *SzO*, II, p. 249—251; *SzO*, VIII (red. Barabás S.), p. 299; IV, p. 50—54.

²³ *Corpus Iuris Hungarici, 1540—1848*: Legile transilvănene, Budapesta, 1900, p. 101—102.

față, necesară mai ales pentru semănătura de ovăz, dar și de grâu. Este adevărat însă că satele acestea fac parte din vreun domeniu fiscal. Așa se face de pildă la 1638 în satele domeniului Urmeniș; la 1639 în mai multe sate (Berința, Remetea Chioarului, Culcea, Săcălășeni, Berchezoaia și altele) aparținătoare domeniului Chioarului; același fenomen poate fi observat în 1644 în domeniul Sîngeorgiu de Pădure, iar în 1642 în cel al Comanei²⁴.

Sînt date tot atît de concludente însă, care arată o altă latură a problemei, și anume faza înaintată a trecerii terenului arabil în folosința statornică a țăranilor, adică permanentizarea întrebuintării loturilor de către aceștia. De pildă dintre satele aparținătoare domeniului Gilău, urbariile din 1588 și 1590 numai pentru satele Băgara, Leghea și Măcău afirmă că în hotarele lor pămîntul e împărțit prin tragere la sorți²⁵.

Exemple care să dovedească existența situației asemănătoare am putea aduce firește și din alte părți ale Transilvaniei. Considerăm suficient dacă facem trimitere la diferitele urbarii, în care se găsesc înșirate și parcelele aparținătoare sesiilor țărănești, parcele bine delimitate și cu semnele lor de hotărnicie. Ele dovedesc mai presus de orice, lărgirea și consolidarea fenomenului amintit. Distribuirea lotului de pămînt, cunoscut sub numele de „soartă“, este încă în vigoare și în aceste sate, dar ea se restrînge din ce în ce mult. Aceasta înseamnă că pămîntul arabil întrebuintat în devălmășic — restrîns la porțiuni tot mai mică — putea să se mențină încă și acolo unde folosința permanentă a pămîntului a primit caracter dominant. Procesul se vede mai bine la cînepiști, și în parte la fînețe și la păduri, care au fost întrebuintate în comun în multe regiuni încă timp îndelungat.

Să vedem cum era întrebuintat terenul agricol de către locuitorii satelor scaunului Odorhei.

Din capul locului trebuie să constatăm că pămîntul arabil în numeroase sate constituie încă proprietatea obștei. La sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor locuitorii foarte multor sate vorbesc de pămînt tras la sorți, pe care-l numesc și pămînt al satului. În cursul proceselor însă deseori e vorba și de „moștenire“, adică de „pămînt rămas de la strămoși“ și de pămînt cumpărat. Locuitorii din Tăureni mărturisesc la 1589 că „cel care a declarat vreo bucată de pămînt ca fiind moștenită, trebuie să jure cu încă doi săteni“; în același an un țăran din Firtănuș dovedește că arăturile care constituie obiectul litigiului sînt „pămînturi rămase de la strămoși“; la 1590 se vorbește în legătură cu Tălișoara de o moșie cumpărată cu bani; în general între anii 1589 și 1608 litiganții din satele Firtănuș, Tălișoara, Betești, Bisericiani, Atid,

²⁴ Makkai L., *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai* (1631—1648), (Acte economice privind domeniile lui Gheorghe Rákóczi I). Budapesta, 1954, p. 428—429, 430—432, 433, 533—564 etc. (în continuare: *I. Rákóczi György*). Vezi și Șt. Meteș, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1921, p. 198—201.

²⁵ Jakó Zs. *A gyalui vártartomány urbáriumai* (Urbariile domeniului Gilău), Cluj, 1944, p. XLIII—XLIV și 23—26.

Forțeni, Cușmed, Feliceni, Sincrai, Lutița, Tăureni, vorbesc mereu de pământuri aflătoare în posesie individuală, moștenite sau cumpărate²⁶.

Deseori are loc interogarea martorilor pentru a se afla dacă pământul în litigiu a fost distribuit de sat în formă de „sorti”, sau e pământ moștenit²⁷.

Pământul deja delimitat, ieșit din proprietatea obștei, constituind de la o vreme proprietate liberă a individului, apare deci în documente împreună cu pământul tras la sorti. Nu o dată se întâmplă așadar ca cineva să aibă în posesia sa, în afară de pământul distribuit de obște, și pământ trecut în folosința sa deplină.

În privința relațiilor de proprietate situația nu poate fi socotită încă unitară și definitivă. Destrămarea proprietății devălmașe, adică întărirea ideii proprietății feudale individuale, se poate urmări în același timp cu menținerea îndelungată în timp a principiului proprietății devălmașe de origine foarte veche. Situația devine și mai complexă prin faptul că reîmpărțirea pământului obștesc nu se face în fiecare sat anual, sau la intervale mai scurte. De obicei lotul tras la sorti e împărțit de căpeteniile satului. În cazul părăsirii satului de către cel căruia i s-a dat pământ, sau în urma decesului acestuia, lotul revine iarăși comunității. Loturile devenite libere vor fi redistribuite solicitanților, evitându-se astfel reîmpărțirea hotarului întreg. În 1591 un primipil din Sincrai declară că „în caz că numărul primipililor sporește, se vor distribui” porțiunile de lot necesare noilor primipili²⁸. Locuitorii din Teleac vorbesc, la 1604, de lotul tras la sorti care mai înainte se afla în posesiunea cuiva, dar „revenind obștei”, satul l-a distribuit altuia²⁹. La 1597 un primipil din Fincel argumentează în felul următor: „Satul nostru a luat dispoziția ca aceia care se vor spori, fie primipili sau de orice stare, să ceară sorti de la sat”³⁰.

Deseori s-a întâmplat — provocând nu o dată discuții vehemente — că băiatul rămas orfan și-a pierdut dreptul la pământul tras la sorti; dar devenind major, satul a fost dator a-i distribui și lui „sorti”. Un martor din Sincrai, la 1605, spune următoarele în legătură cu aceasta: „Satul avea asemenea dispoziție ca atunci, când acela care primise sorti din partea satului a decedat, lăsând în urma lui orfan, adică atunci când nu exista cine să îndeplinească obligațiile legate de lot, acesta să revină din nou obștii, dar în așa fel că, atunci când va fi cine să îndeplinească iarăși obligațiile, lotul să fie dat pentru același posesor de sesie”³¹.

²⁶ Arh. Statului din Cluj. *Arh. scaunului Odorhei, Protocol II/1*, fasc. E, p. 62; fasc. F., p. 53, 55, 73, 108; fasc. H, p. 108; fasc. K, p. 161; (Materialul referitor la scaunul Odorhei în continuare îl vom cita prescurtat: *Protoc.*) *Protoc. II/2*, fasc. C, p. 95; *Protoc. II/3*, fasc. A, p. 37, 38; fasc. C, p. 151; fasc. E, p. 240; fasc. P, p. 24; *Protoc. II/1*, fasc. A, p. 61—62.

²⁷ *Protoc. II/1*, fasc. G, p. 122, 127; *II/4* fasc. A, p. 159.

²⁸ *Protoc. II/1*, fasc. G, p. 134.

²⁹ *Protoc. II/3*, fasc. C, p. 161.

³⁰ *Protoc. II/2*, fasc. C, p. 33.

³¹ *Protoc. II/3*, fasc. D, p. 93—94.

Pământul tras la sorți deseori putea fi zălogit, sau dat chiar în schimb altui pământ, sau lăsat în folosința cuiva, sub forma arendei. Nu odată lotul a fost deținut un timp așa de îndelungat, încît s-a moștenit din tată în fiu, și nu-i de mirare dacă în documente se vorbește de „sorti moștenite de la strămoși“. Cu prilejul ascultării martorilor din Feliceni, efectuată la 1591, s-a constatat că un lot tras la sorți a fost deținut de un sătean timp de 16 ani. Mai mult chiar, în 1607 a intrat în litigiu un lot dat la sorți în hotarul satului Daia, pe care familia pîritului l-a stăpînit deja de 50 de ani, „dreptul“ moștenindu-se, asupra lui, din tată în fiu³².

Cu toate că dispunem de un material documentar bogat, de data aceasta nu intrăm în analiza problemei cui dădea satul pământ tras la sorți. Am dori totuși să precizăm pe scurt că numai aceia dintre locuitori aveau dreptul la lot care dispuneau de casă „în vatra satului“. Aceștia au trebuit să ia parte la îndeplinirea sarcinilor comune, ca de ex. obligații ostășești, participare la muncile obștești, împlinirea obligațiilor față de domn etc. pentru a primi la anumite intervale și de la caz la caz loturi împărțite sau reîmpărțite. Loturile arabile, adică „sortile“ nu se împărteau însă tuturor în mod egal, ci în funcție de starea socială a solicitantului. Un primipil, de exemplu, care a slujit la oaste cu calul, avea drept la două sortii, în timp ce un țaran de rînd (pixidarius) numai la una.

În general se poate constata că în perioada cercetată problema posesării pământului a căpătat o însemnătate din ce în ce mai mare și pentru țărănimea din scaunul Odorhei. Relațiile de proprietate însă au avut și aici un caracter complex, așa cum le-am schițat mai sus. Ele dovedesc fără îndoială — întocmai ca și numeroasele procese purtate în fața autorităților judiciare ale scaunului — creșterea importanței cultivării plantelor cerealiere.

2. Extinderea suprafețelor defrișate. Creșterea numărului morilor

Cercetînd extinderea suprafețelor defrișate, nu pot fi neglijate două aspecte ale problemei. În primul rînd trebuie avut în vedere faptul că acest fenomen denotă creșterea suprafețelor destinate cultivării, ceea ce arată iarăși ponderea tot mai mare a agriculturii. Desigur, nu poate fi neglijat nici factorul demografic. Celălalt aspect demn de remarcat este procesul lung, a cărui desfășurare în diferitele lui faze trebuie urmărit cu atenție în tot decursul orînduirii feudale, stăruind în același timp și asupra caracteristicilor diferitelor regiuni geografice.

În agricultura Europei Occidentale, care, datorită împrejurărilor favorabile, a pornit mai devreme pe calea feudalismului, extinderea suprafețelor destinate agriculturii s-a efectuat, în general, pînă în secolul al

³² *Protoc. II/4, fasc. A, p. 33.*

XII-lea. Suprafețe defrișate de mari proporții și toponimia numeroaselor așezări fac dovadă de practicarea pe scară largă a acestui mod de obținere a pământului arabil. Alături de acesta se practica, firește, acolo unde era necesar, și secarea mlaștinilor. În timp ce în primele perioade ale feudalismului defrișarea se putea face, de obicei, fără nici o restricție, începînd cu veacul al XIII-lea se iau unele măsuri pentru reglementarea ei³³. În multe regiuni însă întrebuintarea pământului nici la începutul veacului al XIV-lea n-a primit un caracter constant, adică nu se poate vorbi peste tot — nici în urma marilor defrișări — de existența arăturilor cultivate neîntrerupt, luate în folosință definitivă³⁴. Procesul defrișărilor, așadar, nu s-a încheiat încă, el a fost reluat mereu atunci, cînd în urma nevoilor economice sau a creșterii populației se simțea necesitatea extinderii pământului arabil. Amintim că în urbariul satului Cetan din 1765 se face mențiune despre defrișările făcute de Ion Rus. Paralel cu defrișările, cu extinderea suprafețelor cultivabile în dauna pădurilor, țăranii încă și în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor au luat în folosință prin desțelenire noi suprafețe³⁵.

Extinderea pământului arabil prin defrișarea pădurilor se constată mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea atît în Moldova, cît și în Țara Românească. În documentele provenite din această perioadă apare mult mai frecvent — ca în cele dinaintea anului 1550 — însemnarea că pădurea „a fost curățită cu securea, cu foc și cu multă trudă”. Sint sugestive imaginile istoricului P. P. Panaitescu: „... țelina, pămîntul cu coajă groasă acoperit cu spini sau chiar cu pădure, este spartă și dată culturii, ogoarele se întind cu încetul în dauna paraginilor și a pădurii. Toporul, sapa, focul fac ca pădurea să cedeze locul pămîntului cultivat cu cereale. Este vorba de un fapt capital în istoria țării noastre: cucerirea pămîntului sterp prin muncă”³⁶. Un număr însemnat de documente dovedesc că defrișarea a constituit și în Transilvania unul din mijloacele însemnate ale extinderii pământului cultivat atît în perioada cercetată, cît și în cea următoare, fiind mijlocul cel mai important în schimbarea peisajului rural.

Subliniem faptul că apariția în număr mai mare a braniștilor sau opriturilor în a doua jumătate a sec. al XVI-lea dovedește pe de o parte

³³ G. Duby, *op. cit.*, p. 142, 146 (Duby, bazîndu-se și pe părerea unanimă a autorilor francezi și germani, consideră secolele XI—XIII ca perioada marilor defrișări, care atinge punctul ei culminant în secolul al XII-lea). R. Grand — R. Dela-touche. *L'agriculture au Moyen Âge de la fin de l'empire romain au XVe siècle*, Paris, 1950, p. 441; în legătură cu defrișările cf. de asemenea: M. Crouzet, *Histoire des civilisations*, III, Paris, 1957, p. 254—255; H. Mottek, *op. cit.*, p. 25—27.

³⁴ J. Heers, *op. cit.*, p. 60; H. Mottek, *op. cit.*, p. 25—26.

³⁵ Șt. Pascu și Tr. Gherman, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *AIIC*, III, 1960, p. 241; A. Csetri și Șt. Imreh, *Asupra relațiilor de proprietate feudală în Transilvania (1750—1848)*, în *AIIC*, IX, 1966, p. 118; vezi și Tóth Z., *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 271.

³⁶ *Viața feudală*, p. 33; vezi *IstRom*, II, p. 827 și *Obștea țărănească*, p. 127.

prezența rezervei senioriale în Moldova³⁷, iar pe de altă parte demonstrează interzicerea folosirii pădurii pentru țărani. Tot în perioada aceasta se poate observa o reglementare a defrișărilor și în Transilvania, ca o măsură luată de unele sate și regiuni. Cu toate acestea procesul defrișării va dura încă multă vreme; în instrucțiunile date unor dregători la 1618 cu ocazia întocmirii inventarului moșiei fiscale din Brîncovești, li se atrage atenția acestora ca să cerceteze dacă în hotarele moșiei se mai găsește vreun loc acoperit cu rădăcini și păduri care ar putea fi transformat în arătură sau fînă³⁸. Astfel chiar dacă în hotărârile luate la 1592 de către posesorii din Mănăstireni se spune că suprafețele defrișate vor rămâne în proprietatea acelor care le-au curățat, se precizează totuși ca „nimeni să nu-și oprească loc de defrișare și să nu defrișeze în pădure de fag”³⁹. Apare așadar noțiunea opriturii, restrînsă deocamdată la pădurile de fag și de stejar care produc jir și ghindă. Satele însă, care dispun de pădure puțină, încep să ia măsuri pentru limitarea oricăror defrișări de păduri.

Analizînd situația din satele scaunului Odorhei se poate susține că spre sfîrșitul secolului al XVI-lea pot fi urmărite aceleași tendințe generale. Din bogatul material documentar se conturează însă și un alt fenomen și anume: corelația între defrișări și formele de proprietate mai sus schițate.

În secolul al XVII-lea, dar și mai înainte în tot cursul veacului al XVI-lea, pămînturile moștenite, cumpărate sau de curînd defrișate figurau în permanență pe listele de judecăți care se țineau în fața dregătorilor scaunului. Menționăm de pildă că numai în anul 1592, locuitorii din satele Sîncrai, Dealu, Fîncel, Mugeni și altele, s-au judecat pentru terenuri defrișate.

Extinderea suprafețelor arabile prin defrișări nu era împiedicată în satele care dispuneau din belșug de păduri comune. Atît în perioadele timpurii, cît și mai tîrziu, găsim referiri la faptul că oricine avea dreptul să defrișeze, ba mai mult, era chiar util s-o facă⁴⁰. În 1590, cei din Odorhei afirmau despre o bucată de pădure că acolo „oricine voia să defrișeze, era liber să defrișeze”⁴¹. La începutul secolului al XVII-lea o însemnare amintește că „...la Botoș, cel ce avea în capătul pămîntului său ceva

³⁷ C. Cihodaru, *Branștele și problema apariției rezervei senioriale în Moldova*, în *Analele științifice ale Universității A. I. Cuza, Iași*, 1957, p. 37 și urm.

³⁸ I. Rákóczi György, p. 635.

³⁹ Arh. ist. a Fil. Acad. Republicii Socialiste România, Cluj, *Arh. fam. Wass*, fasc. LVIII, nr. 1.

⁴⁰ SzO, II, p. 283; din perioada anilor 1569—1571 ni s-a păstrat știrea după care atît săracii, cît și bogații aveau dreptul să defrișeze. În 1801, locuitorii din Ciuc, Gheorgheni și Cașin scriu Guberniului în legătură cu ocrotirea pădurilor: „Aici la noi ar trebui să găsim modul și calea de a pustii acele păduri care sînt de prisos și împiedică mersul înainte al gospodăriei”. Tagányi K., *Magyar erdészeti oklevéltár* (Diplomatariu forestier maghiar), II, Budapesta, 1896, p. 773. Vezi și H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 245; Belényesi M., *A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században* (Problemele de bază ale dezvoltării agriculturii în secolul al XIV-lea), în *Ethn.*, 1955, nr. 1—4, p. 57—93.

⁴¹ *Protoc.* II/1, fasc. C, p. 85.

mărăciniș, oricine avea dreptul să-l curețe (din capătul pământului)⁴². În 1590 la Polonița, iar în 1596 la Sincrai se menționează libertatea de a face defrișări⁴³. Obişnuit pământurile defrişate se moşteneau din tată în fiu şi, în caz de proces, împricinaţii se refereau adesea la faptul că e vorba de o proprietate strămoşească, pământ moştenit de la tatăl lor, sau că pământul respectiv defrişat de ei este o proprietate pe care o au în folosinţă netulburată de 10—20 de ani. Este caracteristic că în 1591 se pomenesc la Feliceni „pământuri defrişate moştenite“, adică pământuri arabile stăpinite cu drepturi de proprietate individuală⁴⁴.

Pe lângă pământurile folosite în comun apar deci şi loturile stăpinite ca proprietate particulară. Numeroşi ţărani, tocmai cu scopul de a putea extinde cât mai mult proprietăţile lor nesupuse împărţirii, ocupau o bucată oarecare din pădurile comune, iar cu timpul o defrişau, transformând-o astfel în proprietate individuală. Desigur acest fenomen a jucat un rol de seamă în stratificarea populaţiei săteşti pe bază de avere, proces care se afla într-o fază avansată. Familiile care dispuneau de un număr mai mare de vite şi forţă de muncă, dar mai ales păturile nobiliare (*primores*), exploatatori ai iobagilor, jelerilor şi slugilor, puteau să treacă în proprietatea lor suprafeţe mai mari din pământurile comune chiar şi prin defrişare.

Ţăranii satelor libere deseori protestează împotriva extinderii proprietăţii individuale în dauna pământurilor obşteşti. Astfel în 1581 sătenii din Suseni reinnoiesc o hotărîre a lor mai veche, că nimeni n-are dreptul de a opri vreo bucată de pământ în hotarul satului sau în pădure fără aprobarea obştii, iar dacă cineva totuşi ar încerca s-o facă, satul are dreptul de a-i confisca toată averea mobilă şi imobilă⁴⁵. În statutele scaunului Mureş, întocmite începînd cu 1610, se iau măsuri împotriva acelor care „au ocupat pământul comun al satului, locul de păşune al cailor, drumul obişnuit al ţării şi al satului şi le stăpînesc zi de zi, neeliberîndu-le nici la cererea satului...“⁴⁶ Cu cîteva decenii mai tîrziu, în legile săteşti întocmite la 1640 în Crişeni, se găsesc unele dispoziţii îndreptate împotriva sătenilor care şi-ar opri loc de defrişare fără învoirea satului⁴⁷.

În sfîrşit trebuie menţionat şi un fenomen specific şi anume tendinţa manifestată în unele sate de a menţine o egalitate şi în privinţa cantităţii defrişărilor. Sătenii aveau în vedere principiul că familiile care participau la sarcinile comunităţii urmau să beneficieze în aceeaşi măsură, proporţional, de bunurile acestei comunităţi, în primul rînd de pământurile ei. Aşa s-a întîmplat de pildă în comuna Forteni, care încă înainte de 1590 „a interzis de repetate ori“ defrişarea pământurilor satului şi ocuparea lor; în 1590 adunarea sătească a hotărît ca pămîntu-

⁴² *Protoc.* II/1, fasc. C, p. 101.

⁴³ *Protoc.* II/1, fasc. H, p. 55 şi II/2, fasc. B, p. 24.

⁴⁴ *Protoc.* II/1, fasc. G, p. 125—126.

⁴⁵ *SzO*, V, p. 127—128.

⁴⁶ *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*, Budapesta, 1885, I, p. 65.

⁴⁷ Jakab E. — Szádeczky L., *Udvarhely vármegye története* (Istoria judeţului Odorhei), Budapesta, 1901, p. 367.

rule destelenite din cîmpul și din pădurile satului să se treacă în evidență, și la fel cu loturile din hotar, să se împartă „fiecăruia cît i se cade”⁴⁸. În același timp și în tîrgul Odorhei au fost supuse împărțirii defrișările, al căror număr crescuse. Se măsurau (în lungime și lățime) cu funia, și se predau celor ce le-au defrișat, iar celor care nu aveau astfel de pămînturi „li s-a dat teren defrișabil atît, cît li se cuvenea”, în urma dispoziției dregătorilor tîrgului⁴⁹. În 1592 la Mugeni s-a procedat la fel, și iobagii principelui, drabantii și primipilii au recunoscut deopotrivă legitimitatea procedurii⁵⁰. Cei ce defrișau fără învoire se făceau vinovați față de comunitate. Exemplul de la Mugeni mai dovedește și faptul că se făceau defrișări în proporții mari, devreme ce la împărțire au revenit două iugăre pe cap de om.

Dacă pămîntul obștesc e apărat prin diferitele limitări, sau chiar și prin unele interziceri categorice, totuși caracteristica perioadei cercetate este extinderea pămîntului defrișat și odată cu aceasta creșterea proporției arăturii nesupuse repartizării periodice. Pentru exemplificare ne referim numai la satul Curteni, unde la 1632 s-au stabilit 9 familii, „fiind primite în sat”. Cu acest prilej s-au distribuit din hotarul satului fiecăruia locuitor vechi două iugăre de pămînt, deoarece acestea au fost fertilizate cu mult băligar, și numai restul pămîntului a fost supus reîmpărțirii. În afară de aceste pămînturi, sătenii și-au păstrat defrișările lor obținute cu muncă grea, permițându-le și noilor veniți „să defrișeze liber din pămîntul obștei și astfel să aibă și ei pămînt ereditar”⁵¹.

Tehnica de destelenire, modul în care pămînturile erau transformate pentru a deveni proprii culturilor, depindea și de terenul ales pentru defrișări. Poienile, costișele, mărăcinușurile, luminișurile din păduri și pădurile dese reclamau, fiecare, procedee diferite.

Defrișările de păduri, care figurează mai des în izvoarele noastre, erau lucrări de lungă durată. În 1589 un locuitor din Sîncrai spunea că „sînt opt ani de cînd am început să defrișez pămîntul meu, ... eu am dat pierzării pădurea de pe el, astfel că acum nu mai trebuie decît arat...”⁵².

Izvoarele noastre nu oferă o descriere amănunțită a modului în care se făcea defrișarea, dar ele amintesc în nenumărate rînduri că în apropiere de hotarul satului, prin păduri, sau sus în munți, „se usucă lemne”. O slugă din Sîncrai mărturisește că „pe vremea cînd am început să defrișăm pămîntul, nu erau acolo alte secături decît pe o colină cîte puține...”⁵³.

Din izvoarele noastre mai reiese⁵⁴ că „uscatul” copacilor, defrișarea prin „uscarea” se făcea primăvara sau pe la începutul verii. Copacii se ciopleau împrejur cu securea, în formă de inel, se despuiau de coajă

⁴⁸ *Protoc. II/1, fasc. G, p. 187—188.*

⁴⁹ *Protoc. II/1, fasc. H, p. 85.*

⁵⁰ *Protoc. II/1, fasc. I, p. 23—25.*

⁵¹ *SzO, VIII, p. 366.*

⁵² *Protoc. II/1, fasc. F, p. 17.*

⁵³ *Protoc. II/1, fasc. F, p. 18.*

⁵⁴ *Protoc. II/1, fasc. K, p. 36, 39, 62, 67, 71; II/1 fasc. F, p. 18.*

pină la o anumită înălțime și apoi erau lăsați să se usuce. Din secături lemnul de calitate mai bună era tăiat, transportat acasă, iar restul probabil că se ardea. Izvoarele noastre nu pomenesc nimic despre modul în care se îndepărteau rădăcinile, deși scoaterea butucilor era o muncă deosebit de grea. (Această fază a muncii a fost denumită mai târziu runcuire). În secolele următoare, chiar și în cel de al XIX-lea, se amintește des faptul că lemnul uscat, crengile și frunzele uscate se ardeau, cenușa lor fertilizând pământul defrișat. Mai târziu pământul se îngreșă și cu bălegar, semănându-se întâi cu mei și numai după aceea cu grâu⁵⁵.

Extinderea culturii plantelor cerealiere o dovedesc și dese referiri la mori⁵⁶. Între anii 1590 și 1604 se amintesc morile din localitățile Filiaș, Morești, Zetea, Cristurul Secuiesc, Tăureni, Dobeni, Doboșeni, Sincrai, Aluniș, Lupeni, Cădaciu, Ocna de Sus și Odorhei.

De-a lungul Tîrnavei Mari în special, dar și pe apele mai mici, au fost construite așa numite „făinare“, mori de apă „învîrtitoare“. Oamenii pricepuți în dulgherie, constructori de mori, sînt de asemenea pomeniți de documente. La Zetea, în 1596, s-au tocmnit cu dulgherii, stabilindu-se drept plată zece florini. O moară construită recent a fost zălogită cu 25 de florini⁵⁷.

Menționăm însă și faptul că în scaunul Odorhei condițiile geografice nu favorizau pretutindeni cultura cerealelor. Propriu zis scaunul Odorhei n-a devenit nici mai târziu o regiune producătoare de cereale. Condițiile sale naturale, mai ales în părțile nord-estice, erau favorabile mai mult pentru creșterea vitelor. Este caracteristic faptul că și în anul 1879 mare parte a teritoriului supus cercetării noastre mai era acoperită de păduri (40, 41%) și numai un sfert din el era considerat pământ arabil⁵⁸.

3. Sistemele de cultivare a pământului; fazele muncii

Cultivarea pământului arabil — în tot timpul feudalismului — a fost determinată de cunoscutul sistem de „lăsare în ogor“. Pentru obținerea unei recolte mai bune, pământul era lăsat un anumit timp nelucrat. Mo-

⁵⁵ *Protoc. II/1, fasc. H., p. 55; În legătură cu defrișările vezi: SzO, VIII, p. 318—319; Viața feudală, p. 31; T. Pamfile, Agricultura la români, București, 1913, p. 195—196; P. S. Aurelianu, Terra nostra. Schițe economice asupra României, București, 1880, p. 151; H. H. Stahl, op. cit., p. 227, 270—281; tot pentru tehnica defrișărilor: H. Mottek, op. cit., p. 25—26; I.G.D. Clark, Prehistoric Europa, the Economic Basis, Londra, 1962, p. 91.*

⁵⁶ Cercetînd situația agrară de pe domeniul Beiușului, D. Prodan a înregistrat nu mai puțin de 46 de mori. Autorul mai adaugă: „Numărul lor denotă... chiar dacă nu o producție agricolă însemnată, o consumație de bucate însemnată“. (*Domeniul Beiușului la 1600*, p. 46); în *Din istoria Transilvaniei* (I, p. 129), Șt. Pascu constată că: „O altă dovadă despre dezvoltarea agriculturii și a forțelor de producție este sporirea considerabilă a numărului morilor de măcinat...“ în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Vezi și *Viața feudală*, p. 264—265.

⁵⁷ *Protoc. II/1, fasc. G, p. 5; II/2, fasc. B, p. 1.*

⁵⁸ Kozma F., *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota* (Starea economică și culturală a Secuimii), Budapesta, 1879, p. 150.

dul cum reușeau țăranii să rezolve problema odihnirii pământului depindea de mărimea hotarului satului, adică de suprafața de pământ disponibil și de acele condiții care determinau direcția de dezvoltare a gospodăririi spre creșterea vitelor sau cultura cerealelor, depindea apoi și de condițiile naturale, precum și de o serie de alți factori. Sistemul moinelor și sistemul celor două și trei cîmpuri coexistă la noi, timp foarte îndelungat, veacuri de-a rîndul chiar. Dezvoltarea nivelului agriculturii o demonstrează însă împrejurarea că în ultimele perioade ale feudalismului formele mai dezvoltate capătă din ce în ce o pondere tot mai mare.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea atît în Moldova, cît și în Țara Românească se menținea încă sistemul de cultură a moinelor. Abundența pământului încă necultivat și preponderența pe care o avea încă creșterea vitelor au făcut — și mărturie ne stau pentru aceasta documentele păstrate din anii 1611—15 — ca membrii obștilor satești să ia în posesie pământ, de pe tot hotarul, „oricît se va alege“. Porțiunea defrișată și arată era, deobicei, cultivată timp de mai mulți ani, după care, pentru recîștigarea forțelor sale nutritive, pământul era lăsat, de asemenea, o perioadă mai lungă să se odihnească.

Sistemul acesta de cultivare era cunoscut și în regiunile deluroase ale Transilvaniei. Și în 1936 el era descris în felul următor: „Țelina se sparge toamna, supunînd-o astfel peste iarnă acțiunii de îngheț și degheț. Primăvara seamănă cu păioase de primăvară sau cu porumb, apoi cu cereale de toamnă. Terenul se lucrează așa 4—6 ani, apoi se lasă să se înierbeze pe cale naturală și se folosește ca pășune vreme de 5—6 ani⁵⁹. Ba mai mult, în Munții Apuseni încă și în anul 1942 era ceva obișnuit că din pământul aflat în proprietate țărănească „de multe ori se ară numai două părți, iar trei părți rămîn să se odihnească, sau uneori se ară și mai puțin, chiar a cincea parte. Mulți sînt nevoiți să lase terenul pentru odihnă și mai mult de un an, uneori 2—3 ani, 5—6 ani și chiar 8—10 ani⁶⁰“.

Cu toate că sistemul acesta de cultivare este cunoscut și în secolul al XX-lea, totuși din a doua jumătate a veacului al XVI-lea în diferitele regiuni ale Moldovei și Țării Românești e răspîndit sistemul celor două cîmpuri. Documentele din această perioadă vorbesc tot mai des „de două cîmpuri“, sau despre „cîmpul de sus și cîmpul de jos“. Sistemul celor două cîmpuri așadar cîștigă acuma tot mai mult teren, iar în secolul al XVII-lea procesul capătă un accent și mai puternic⁶¹.

Sistemul de cultură în trei cîmpuri, care în țările occidentale avea în această vreme deja o tradiție îndelungată, n-a căpătat nici el o formă

⁵⁹ I. Martin, *Contribuțiuni la studiul economiei rurale în Zarand, Cluj*, 1936, p. 99.

⁶⁰ L. Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole în Munții Apuseni*, în *Apulum*, II, p. 299.

⁶¹ *Viața feudală*, p. 38—39; *Obștea țărănească*, p. 93; H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 296—328; *Documente privind istoria României. Veacul XVII. B. Țara Românească*, II (1611—1615), București, 1951, p. 399, 402 etc.

exclusivă. Pe drept cuvînt putea Josef Kulischer să scrie, în legătură cu această problemă, următoarele: „...sistemul celor trei cîmpuri nu era încă peste tot răspîndit nici în secolele al XII-lea și al XIII-lea, alături de el se păstrase încă în parte și sistemul celor două cîmpuri...”. Această situație este caracteristică și în secolele următoare⁶².

Se ridică și întrebarea: în care perioadă a început să se răspîndească oare sistemul celor trei cîmpuri în Moldova și Țara Românească? După părerea lui P. P. Panaitescu: „Pînă acum, în starea actuală a cunoștințelor, nu putem răspunde cu siguranță la această întrebare, deși ea constituie un element de mare importanță în studiul tehnicii agricole în trecutul nostru...”.⁶³

În perioada cercetată de noi pe teritoriul Transilvaniei, cele trei sisteme de cultură amintite sînt cunoscute deopotrivă. Cu toate că este încă întrebuintat — mai ales în regiunile muntoase — și sistemul moinei, tot mai des apare în documentele vremii hotarul împărțit în două cîmpuri, ba, pe alocuri își face apariția și sistemul celor trei cîmpuri⁶⁴. Astfel în 1553 în satele Ciceu-Mihăești, Uriu, Cristeștii Ciceului, Mănăsturel, Urișor, Coplean și Căseiu de Jos, sate care aparținuseră domeniului Ciceu, se lucra pămîntul alternativ, adică tot al doilea an, după sistemul celor două tarlale⁶⁵. E caracteristic că și în anii 1721—22, din 61 de așezări aflătoare în Țara Făgărașului, în 59 dintre ele se practica sistemul celor două cîmpuri. Numai hotarul de la Șercaia și cel din Făgăraș a fost împărțit în trei părți, din care una lăsată să se odihnească, iar două cultivate⁶⁶.

Despre existența celor trei cîmpuri se vorbește pe la 1590 la Cluj-Mănăstur, dar dintre satele din apropiere — sate care aparțin domeniului Gilău — numai cîteva: Căpușul Mare, Gilău, Luna de Sus, Huedin, Viștea, sînt amintite încă și pe la 1640, ca practicînd acest sistem avansat⁶⁷. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea (1648) din numeroasele proprietăți fiscale găsim numai cîteva: Satu Mare, Craidorolt, Pusta Sărată lingă Ardud, unde se aplica sistemul celor trei cîmpuri; știm sigur apoi din urbariul întocmit la 1650 că principele Gheorghe Rákóczi a luat măsuri pentru introducerea acestui sistem de cultură la Urmeniș⁶⁸. În majoritatea covârșitoare a satelor aparținătoare domeniilor Blajului, Gur-

⁶² J. Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, München-Berlin, 1928, p. 159; D. Faucher, *L'assolement trienal en France*, Études rurales, 1961, p. 62; G. Duby, *op. cit.*, I, p. 177—180; R. Mousnier scrie (*Histoire générale des civilisations*, IV. *Les XVIe et XVIIe siècles*, Paris, 1954, p. 146): „Les agriculteurs le mettaient donc en jachère, une année sur deux dans le Midi, une année sur trois dans le Nord, mais parfois la jachère durait plusieurs années”. Vezi și B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia din timpurile cele mai vechi și pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1952, p. 579, 586.

⁶³ *Obștea țărănească*, p. 92.

⁶⁴ *IstRom*, II, p. 880—881; *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 128.

⁶⁵ D. Prodan, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, în *AIIC*, VIII, p. 78—79.

⁶⁶ Șt. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, I, Cluj, 1935, p. 2—263.

⁶⁷ Jakó Zs., *op. cit.*, p. 13, 48, 53, 64, 73, 99.

⁶⁸ I. Rákóczi György, p. 67, 404, 405, 408.

ghiului, Chioarului, dar și în altele, se practica însă sistemul celor două cîmpuri.

În satele din scaunul Odorhei — de asemenea — se folosea pe atunci sistemul celor două tarlale. Dovadă sînt însemnările în legătură cu gardurile și cu porțile de țarină, dar și unele mărturii care amintesc direct „cîmpul de sus“ și cel „de jos“. La Șoimușul Mic de pildă, în 1607, cu ocazia unui schimb de pămînturi, una din părți dă 12 iugăre „din amîndouă hotarele, din cel de sus și din cel de jos“⁶⁹. În privința felului întrebuintării pămînturilor obținute prin defrișare, mai ales la acelea, care se găsesc mai departe de sat, trebuie să presupunem și existența sistemului moinei.

Mentținerea, precum și creșterea fertilității solului constituia pe atunci o preocupare pentru agricultorii din scaunul Odorhei. Deși creșterea vitelor „instabulate“ nu luase proporții prea mari, bălegarul se aduna, transportîndu-se apoi cu carul pe pămînturile destelenite sau pe cele cultivate de mai multă vreme. În 1590 cei din Medișorul Mare pomenesc despre două iugăre de pămînt în legătură cu care posesorul spunea că „l-am arat și l-am gunoit“⁷⁰. Recuperarea substanțelor nutritive din sol este un aspect care merită să fie amintit, cu atît mai mult, cu cît este vorba de un lot din pămîntul comun, tras „la sorti“, care este deci proprietate temporară, la împărțirea următoare putînd fi repartizat altcuiva. În 1590 țaranii vorbesc de pămînturi „gunoite“ într-un sat contopit mai tîrziu cu Odorheiul, iar în 1607 același lucru îl afirmă și locuitorii din Porumbenii Mari⁷¹. Ștefan Fábíán din Sîncrai afirmă despre pămîntul său defrișat din pădurea satului, că este în proprietatea lui de 20 de ani, și mai adaugă: „...l-am și gunoit, sînt 100 de căruțe de bălegar pe el“⁷². Îngrășămîntul pentru pămînturile greu accesibile îl asigurau oile⁷³. Mare parte din an pășteau în ogor și cirezile de vite, îngrășînd pămîntul în mod sistematic. Miriștea și buruienile se curățau odată cu aratul.

Munca cea mai importantă a pregătirii solului pentru cultură o constituia aratul. În legătură cu evoluția lui nu ne stau la dispoziție încă lucrări analitice pentru perioada cercetată de noi, avem în schimb date răzlețe, după care se poate concluda că în pragul secolului al XVII-lea și în cursul aceluiași veac pămîntul se ara de două sau de trei ori. Istoricul J. Berlász în lucrarea sa referindu-se și la Transilvania, afirmă că în secolele XVI—XVII, „înainte de semănat ogorul se ara de trei ori: primăvara, vara și toamna“. Autorul este de părere că și în scaunul Ciuc, una dintre cele mai improprii regiuni pentru agricultură, se proceda la

⁶⁹ *Protoc.* II/4, fasc. A, p. 41; în 1644 și la Dobeni se menționează două tarlale.

⁷⁰ *Protoc.* II/1, fasc. H, p. 13.

⁷¹ *Protoc.* II/1, fasc. H, p. 45; fasc. K, p. 36; II/3, fasc. A, p. 77; II/4 fasc. A, p. 191.

⁷² *Protoc.* II/1, fasc. K, p. 36.

⁷³ *Protoc.* II/1, fasc. K, p. 75; L. Földes, *Esztena und Esztena-Genossenschaft bei den Szeklern, in Viehzucht und Hirtenleben in Ostmittel-Europa* (Ethnographische Studien). Budapesta, 1961, p. 285—286.

fel⁷⁴. În documentele provenite din anii 1721—22, referitoare la satele din Țara Făgărașului, e menționat în dreptul a 44 de așezări, de câte ori se făcea aratul în cursul anului. În 37 de sate aratul se făcea de trei ori, în 5 sate de două sau de trei ori, iar în 2 sate numai o singură dată pe an. (Este vorba de Holbav și Poiana Mărului, unde se semăna numai grâu de primăvară, orz și ovăz)⁷⁵. Ca și datele de la începutul secolului al XVII-lea referitoare la scaunul Odorhei, tot astfel și cele din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, ne informează despre aratul de două sau de trei ori. Desigur așa cum la începutul secolului al XVIII-lea obiceiul de a ara de trei ori era mai frecvent, la începutul veacului al XVII-lea aratul de două ori era, probabil, caracteristic încă multor sate.

În cele ce urmează vom încerca să stabilim data verosimilă a celor trei arături în satele scaunului Odorhei, unde se practica și acest mod de a pregăti solul pentru semănat.

Primul arat al pământului, destinat semănăturilor de toamnă, se numea ogorit, și în general se făcea în iunie. În 1592 un iobag a făcut plîngere în fața forurilor judecătorești ale scaunului pentru un pământ zălogit. Plîngerea a făcut-o la 15 iunie, după ce a fost împiedicat să ogorască⁷⁶. Un împricinat și-a arat pământul din hotarul Poloniței, la 1590, „prima oară la Rusalii“, adică la 10 iunie⁷⁷. În 1593, în hotarul comunei Ulcani, s-a ogorit „pe la Sfîntul Ioan“, deci în preajma zilei de 24 iunie, iar în 1617 și în Treiscaune e pomenită această zi ca data ogoritului⁷⁸.

Despre data la care se făcea al doilea arat, așa-numitul întors, nu vorbesc împricinății din scaunul Odorhei, cu toate să operația propriu zisă se amintește în mai multe rînduri. Din izvoare reiese numai că s-a făcut în timpul verii. După spusele bătrînilor din Herculan, el se făcea cu o lună înaintea semănatului de toamnă, în general pe la sfîrșitul lui

⁷⁴ Berlász J., *A mezőgazdaság állapota* (Starea agriculturii), în *Magyar művelődéstörténet* (Istoria culturii maghiare), III, Budapesta, f.a., p. 179; vezi și *Történelmi Tár* (Magazinul istoric), VI, p. 116. În instrucțiunile date de feudali în decursul secolului al XVII-lea găsim de multe ori mențiunea că pământul slab necesită aratul de trei ori. Într-o instrucțiune din anul 1675 referitoare la o moșie din scaunul Ciuc putem citi: „În timpul aratului și semănatului pământurile mele să fie cultivate în așa fel ca din cauza aratului păcătos să nu rodească buruieni, ci mai degrabă să fie arate cum se cuvine de trei ori, foarte bine, și netezite cu grapa“, în *Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle* (Revista de istorie economică din Transilvania), I, Cluj, 1897, p. 57. Este foarte semnificativ că în secolul XI—XIII în apusul Europei aratul de trei ori era bine cunoscut; la începutul secolului al XIV-lea se practica în Franța și al patrulea arat, iar în sec. următor sînt amintite în documente și mai multe arături, necesare preparării semănatului (G. Duby, *op. cit.*, I, p. 192—194).

⁷⁵ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 2—263.

⁷⁶ *Protoc.* II/1, fasc. G, p. 236.

⁷⁷ *Protoc.* II/1, fasc. H, p. 55.

⁷⁸ *Protoc.* II/1, fasc. K, p. 9; Bogáts D., *Háromszéki oklevélszójegyzék* (Glosar de cuvinte al unor documente din Treiscaune). Cluj, 1943, p. 154.

iulie sau în august⁷⁹. Timpul întorsului în Treiscaune în anul 1717 a fost pe la 15 august (Sfânta Maria Mare)⁸⁰.

Într-un proces care a avut loc între locuitori din Tîrnovița la 1607, se fac referiri exprese la cel de-al treilea arat, demonstrîndu-se că pîrîtul a însămințat lotul reclamantului la Sfîntul Dumitru, adică pe la 26 octombrie⁸¹. Data tîrzie arată că nu este vorba de-al doilea arat, de întors. În general despre al treilea arat se fac mențiuni și în alte sate, așezîndu-l în timp către sfîrșitul lui septembrie.

Cea mai timpurie dată a semănatului pe care o găsim menționată e la 8 septembrie, într-o mărturie din 1590 de la Dumitreni⁸². În 1589 cei din Polonița menționează aceeași zi⁸³. După tradițiile poporului, „în regiunile deluroase, cei care începeau devreme semănatul, începeau la 8 septembrie“. Adeseori găsim menționată ca dată a însămințărilor și sfîrșitul lui septembrie. În 1588, la Tălișoara, se pregăteau să are pămîntul pentru semănat cam pe la 29 septembrie, adică la Sînmihai. („Circa festum S. Michaelis archangeli“). În 1591, în hotarul tîrgului Odorhei, s-a arat tot atunci un pămînt care producea 100 de clăi de grîu, iar în 1592 la Mugeni data ultimului arat și a semănatului este tot 29 septembrie⁸⁴. După tradiție, această perioadă se socotea a fi cea mai potrivită: „este o credință veche că pentru semănatul țarinii săptămîna sfîntului Mihai e cea mai potrivită“. După cum am spus mai înainte, cea mai tîrzie perioadă a semănatului — poate tocmai fiindcă era vorba de un pămînt în legătură cu care existau controverse — datează de la sfîrșitul lui octombrie 1607.

Desigur, vremea influența în mare măsură lucrările de arat și semănat; vremea bună, seceta sau ploile de lungă durată grăbeau sau întîrziu pornirea plugului și semănatul. Cu toate acestea, izvoarele noastre lasă să se întrevadă că anumite faze de muncă erau legate de anumite perioade de timp⁸⁵.

Cultivarea cerealelor de toamnă reclama munca cea mai grea, dat fiind faptul că pămîntul trebuia arat de două sau chiar de trei ori. În sistemul de tarlale însă aratul de mai multe ori era necesar; după proverbul

⁷⁹ Informația din Herculan, citată, a fost culeasă în vara anului 1947 de la J. Máthé. Am studiat formele tradiționale care s-au păstrat din vechea economie, în partea de est a fostului scaun Odorhei și în satele din Treiscaune. Am notat mai ales datele referitoare la economia dinainte de primul război mondial, păstrate în amintirea poporului. Referirile ulterioare de acest fel fac parte din aceeași culegere.

⁸⁰ Bogáts, *op. cit.*, p. 43.

⁸¹ *Protoc. II/4, fasc. A, p. 103.*

⁸² *Protoc. II/1, fasc. G, p. 63—64.*

⁸³ *Protoc. II/1, fasc. H, p. 55.*

⁸⁴ *Protoc. II/1, fasc. G, p. 43, 210; II/1, fasc. I, p. 23—25.*

⁸⁵ Este probabil că perioada de lucru a celor trei arături în alte părți ale Transilvaniei încă și în veacurile următoare se începea și se încheia mai devreme. La aceasta se referă și manuscrisul din 1771 al lui Ioan Fridvaldszki (*Dissertatio de agris fimandis et arandis pro magno Principatu Transilvaniae elucubrata...*) (Dintr-un studiu în pregătire al lui A. Csetri. Pentru punerea la dispoziția noastră a izvorului inedit îi mulțumim autorului și pe această cale).

vechi: un arat — o pîine, trei arături — trei pîini. Pentru ca țaranul din scaunul Odorhei să poată avea nădejdea unei recolte mai bune, trebuia să are și de trei ori ogorul, trebuia să stirpească rădăcinile puternice ale unor plante și buruieni, trebuia să destelenească miriștea, să afîneze pămîntul bătătorit de vitele care au păscut ogorul.

Socotim necesar să analizăm și felul în care se făcea semănatul, deoarece e foarte probabil că nu s-a semănat întotdeauna în modul care s-a generalizat mai târziu, adică aruncînd în arătură semințele și trăgînd apoi cu grapa. Atenția ne-a fost atrasă de faptul că adeseori izvoarele cercetate amintesc al treilea arat împreună cu semănatul, ca o singură operație. Cei din Zetea îl pomenesc în 1590, cu numele de „bészántás“, „semănat pe piele“, dar și mai târziu acest procedeu este denumit la fel⁸⁶.

Acest „semănat pe piele“ probabil că se făcea grăpîndu-se întîi pămîntul, apoi, pe el astfel netezit, se arunca sămînța și se acoperea, trăgîndu-se brazde înguste. Acest procedeu de semănat îl recomandă în anul 1771 Ioan Fridvaldszki⁸⁷, iar în 1838 Francisc Mlotai, autorul unui bun tratat de agricultură al vremii⁸⁸. Înainte de primul război mondial se mai proceda astfel în multe sate secuiești care aveau tarlale în ogor⁸⁹, acest mod de a semăna îl descrie și Tudor Pamfile, analizînd economia satelor din Țara Românească și Moldova⁹⁰. Cu ocazia deplasărilor pentru cercetări etnografice, N. Dunăre l-a găsit în practică pînă nu demult pe Valea Arieșului, în Munții Apuseni, în regiunea Gilăului, Vlădești și în Bihor⁹¹.

„Semănatul pe piele“ al seminței este justificat de faptul că aratul nu răscolea pămîntul decît la cîteva degete adîncime, deci era bine ca sămînța, cu pămîntul arat peste ea, să ajungă la o adîncime mai mare, fiind astfel mai bine acoperită. În regiunile deluroase, cu climă mai rece, grîul încolțit era în felul acesta mai bine apărat de îngheț, iar în vreme de secetă sămînța aruncată putea să absoarbă de la o adîncime mai mare umezeala din sol.

Pentru cerealele de primăvară — după cum s-a amintit — se ara în general o singură dată. În 1590 atît primipilii, cît și iobagii din Zetea

⁸⁶ *Protoc. II/1 fasc. H, p. 58.*

⁸⁷ Fridvaldszki, *op. cit.*, cap. IX, § 1. „Oeconomice certa genuina experientia compertum habeo magnum operae pretium in arando referri. Si nimirum ager, qui semel iam aratus est, secunda vice per cruceum aretur, tertio semen insemnatum illico subaretur, deinde veri occetur“. Dar în secolul al XVIII-lea acest procedeu este recomandat și de unii moșieri. În 1780 acest mod de semănat este recomandat și pentru porumb, mai ales în primăverile mai uscate. (Arh. ist. a Fil. Acad. Republicii Socialiste România, Cluj, *Arh. fam. Kemény Pál*, Instructio pro domino Daniele Borbély, provisor Springensi).

⁸⁸ *Az erdélyi gazda* (Agricultorul ardelean), vol. I, Aiud, 1838, p. 126.

⁸⁹ După spusele lui Francisc Deák din Etfaláu: „Semănatul pe piele cerea semințe mai multe, totuși procedau așa, fiindcă sămînța astfel nu îngheța“. Iosif Nákó din Bodoc, pentru mai multă siguranță, „semăna și sub brazdă, și deasupra“.

⁹⁰ Tudor Pamfile îl numește „semănat pe piele“ și menționează de asemenea că uneori se semăna și sub brazdă, și deasupra. *Op. cit.*, p. 56.

⁹¹ *Contribuții etnografice la studiul formării poporului român*. Manuscris. Cluj, 1962, p. 117.

mărturisesc că unul din locuitorii satului a arat și semănat cu ovăz un pământ litigios în jurul lui 25 martie (cam pe la Bunavestire). În 1596 și cei din Șoimușul Mic pomenesc aceeași zi ca dată pentru arat⁹².

În 1590, vremea secerișului atît la Polonița, cît și la Zetea era cam pe la 13 iulie, iar în 1602 în hotarul din Beclean atît grîul, cît și ovăzul se aduna pe la 15 august (Sfînta Maria Mare)⁹³.

Cultivarea pămîntului — la nivelul forțelor de producție ale vremii — era o ocupație care reclama multă muncă. Clima rece a majorității satelor din scaunul Odorhei, condițiile neprielnice în ce privește solul regiunii deluroase și lucrul cu unelte destul de primitive, însemna o muncă grea, recolta rezultată nefiind proporțională cu aceasta. Din păcate, referitor la cantitatea recoltei nu avem date concludente. În izvoarele cercetate găsim doar indicații cu caracter general în ceea ce privește suprafața pămîntului, ca de exemplu: „un pământ arabil“, „o bucată de pământ“, arătîndu-se că a produs 30—40, sau 100 de clăi de grîu. Desigur aceste cifre nu pot constitui baza unor calcule corespunzătoare⁹⁴.

4. Uneltele de producție

Despre plug, unealta de căpetenie a cultivării pămîntului arabil, în literatura noastră avem deocamdată referiri puține și lapidare. Este ade-vărat că și în izvoarele vremii apar numai însemnări răzlețe cu privire la uneltele agricole. În Moldova și în Țara Românească în tot cursul secolului al XVI-lea se întrebuița plugul de lemn cu părțile lucrătoare din fier. Adeseori părțile de fier, ale plugului, erau importate din Transilvania⁹⁵.

În „limitările de prețuri“ hotărîte de dietele transilvănene sînt înșirate diferite feluri de unelte de fier. Înșirînd costul muncilor efectuate de

⁹² *Protoc.* II/1, fasc. H, p. 61—62; II/2, fasc. B, p. 83. Pe teritoriul Moldovei, unde condițiile erau asemănătoare, în timpul lui Ștefan cel Mare, dar și mai tîrziu, în secolul al XVI-lea, grîul de primăvară se semăna după 1 aprilie. Cf. *Viața feudală*, p. 35.

⁹³ *Protoc.* II/1, fasc. H, p. 55, 58 și II/3 fasc. E, p. 274.

⁹⁴ Cercetarea productivității muncii agricole este una dintre problemele de bază ale agriculturii feudale. În sec. al XVIII-lea de ex. în unele sate din Treiscaune cantitatea grîului recoltat era de 4—5 ori mai mare decît a celui semănat. În general însă productivitatea la grîu — nici mai tîrziu — nu va depăși randamentul amintit. Vezi Imreh I., *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején* (Gospodărirea alodială din Secuime în perioada destrămării feudalismului), București, 1956, p. 144—145. După R. Mousnier (*op. cit.*, p. 146—147) în Europa, între anii 1598—1715 randamentul în general era mediu; 2—3 sau 4—5 semințe după una semănată. (O analiză profundă a acestei probleme: B. H. Slicher van Bath, *Yield ratios, 810—1820*, Wageningen, în A.A.G. Bijdragen, 10). G. Duby documentează cu multe date faptul că în perioada feudalismului randamentul pe același pământ variază; poate să fie mai mic sau mai mare în diferiți ani, și se schimbă de la regiune la regiune. (*Op. cit.*, I, p. 184—190). Din multiplele cercetări ale istoricilor agrari reiese că în perioada feudalismului raportul 1:5 era în general caracteristic pentru cultivarea grîului.

⁹⁵ *Viața feudală*, p. 39—40.

fierari, se dă și prețul uneltelor agricole celor mai însemnate, după cum urmează⁹⁶:

	1571	1609
Secure de tăiat lemne	d. 20	d. 28
Sapă mare	d. 25	d. 28
Sapă mică	d. 20	d. 20
Hirleț	—	d. 35
Seceră	d. 4	d. 6
Coasă	d. 20	d. 40
Fier lung de plug	d. 32	d. 40
Fier lat de plug	d. 16	d. 24

Uneltele agricole folosite îndeobște sînt produse de meșteșugari din Transilvania în cantități considerabile. În materialul arhivistic cu caracter administrativ sînt pomenite deseori și în scaunul Odorhei coasa, secera, îmblăciul și alte unelte agricole. În anul 1600, în cursul unui proces între locuitorii din Hoghia, printre alte unelte de fier, se menționează și „fiare de arat”; cei din Lueta afirmă în 1602 că într-o moștenire figura și un „fier de arat”, iar la 1605 într-o moștenire se enumără, printre altele, și „un plug cu tot ce ține de el”⁹⁷.

Menționarea separată a accesoriilor de fier ale plugului dovedește nu numai valoarea fierului, ci și faptul că piesele de fier ale plugului de lemn erau cunoscute și utilizarea lor trebuie să fi fost destul de generală în rîndurile țărănimii.

În lipsa altor date nu putem vorbi decît despre unul din tipurile de plug utilizate, acela care apare pe blazonul din secolul al XV-lea, aflător în biserica din Dîrjiu-Odorhei⁹⁸. Acest plug făcea parte din grupa plugurilor de lemn alcătuite din patru părți, tip întrebuintat în Transilvania și în trecutul apropiat. Coarnele plugului erau cioplite dintr-o creangă bifurcată și, după toate probabilitățile, avea cotigă. Fierul lat, simetric, este prins de talpa plugului, iar în fața lui se vede și fierul lung.

Această unealtă medievală, cunoscută și utilizată în mod general în Europa Centrală, corespundea foarte bine condițiilor de sol de aici: arături care trebuiau făcute în pămînturi defrișate, greu de lucrat.

Este foarte interesantă relatarea unui călător italian care vorbind despre creșterea vitelor din Moldova — la sfîrșitul secolului al XVI-lea — afirmă că se pun cîte doisprezece boi la un plug⁹⁹. Cronicarul transilvănean Szamosközy, contemporan cu călătorul amintit, pomeneste și el de același obicei, spunînd că țărani din Transilvania înjugă la plug

⁹⁶ *Monumenta*, II, p. 382—83, IV, p. 147—48.

⁹⁷ *Protoc.* II/2, fasc. F, p. 23—24; II/3, fasc. D, p. 53—56.

⁹⁸ László Gy., *Székely faeke a XV. századból* (Plug secuiesc de lemn din secolul al XV-lea), în *Ethn.*, 1951, nr. 1—2, p. 157—159; vezi lucrarea lui N. Edroiu — P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în *ActaMN*, II, p. 307—343.

⁹⁹ Antonii Mariae Gratiani *De Ioanne Heraclide Despota Vallachorum Principe, Varsaviae*, 1759, p. 19. (Vezi A. M. Gratiani, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basiliscos*, Paris, 1884; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1928, p. 165).

opt boi¹⁰⁰. Desigur aceste date pot fi considerate excepționale, ceea ce explică și împrejurarea că au atras asupra lor atenția cronicarilor.

Analizând starea domeniilor fiscale din Transilvania de la mijlocul secolului al XVII-lea, se poate constata că în perioada aceasta e destul de răspîndit plugul cu patru perechi de boi. Argații de obicei se duceau la arat cu opt boi, iar la Gilău, în 1610, tot după opt boi se socotea o zi de robotă cu vitele. În unele regiuni, ținînd seamă de calitatea pămîntului, înjugau la plug eventual 6 boi, iar în cazul cînd duceau lipsă de ei, și mai puțini¹⁰¹. În regiunea Beiușului, de exemplu, numai acel țăran era considerat stăpîn de plug în secolul al XVI-lea, care dispunea de 6 boi¹⁰². Dieta ținută la Cluj în 1578 ia drept bază de impunere pe iobagul care „dispune de patru boi buni de jug”¹⁰³. În 1638 un iobag din Băgara, care avea 12 boi, ara cu trei pluguri, în timp ce în 1642 oamenii din Aiton, care arau pe seama principelui, au prins 24 de boi înaintea a trei pluguri, așadar lucrau cu cîte un plug tras de 8 boi¹⁰⁴. Nu e lipsită de interes confruntarea datelor de mai sus cu cele din Țara Făgărașului, provenite ceva mai tîrziu, și anume din 1721—22. Din cele 61 de sate de aici, numai în 7 nu ni se arată numărul boilor întrebuiințați la arat; într-un singur sat se ara cu 6 boi, în 15 sate cu 4—6, iar în 37 sate cu 4 boi. E pomenit un singur sat unde la arat sînt întrebuiințați 4 cai¹⁰⁵.

După datele arătate, la plug se puteau înjuga 12, 8, 6 și tot mai frecvent 4 boi. E foarte verosimil ca în cazuri rare — acolo unde erau vite multe, sau la aratul unui sol greu și la destelenit — erau înjugați 12 boi. Trebuie să presupunem iarăși că țărănimea nu prea dispunea de forță de tracțiune, cel puțin în așa măsură ca aratul cu 8 boi să devină general. „Documente interne — putem citi cu referire la a doua jumătate a secolului al XVI-lea — înregistrează atît în Moldova, cît și în Țara Românească nevoia acută de vite pe care o simțea gospodăria țărănească în această vreme. În acte nu surprindem decît extrem de rar vînzări de vite făcute de țărani”¹⁰⁶. Cifra boilor de care dispuneau familiile iobage, cifră trecută în diferitele urbarii, ne permite să tragem concluzia că era redus numărul iobagilor care — luînd o cifră medie — să fi dispus de un plug cu 6 boi, adică de un plug de valoare totală în privința aratului.

Nu e neglijabilă împrejurarea că plugul tras de cai — ceea ce indică o etapă mai dezvoltată în agricultură¹⁰⁷ — apare și în Transilvania. În hotărîrile dietelor nu o dată e vorba de întrebuiințarea cailor; pe la

¹⁰⁰ *Monumenta Hungariae Historica-Scriptores* (În continuare: *Monum. Hung. Hist. Scept.*), Budapesta, 1876, p. 223—224.

¹⁰¹ *I. Rákóczi György*, p. 37.

¹⁰² N. Kiss I., *16. századi dézsmajegyzékek* (Liste de dijme din secolul al 16-lea), Budapesta, p. 1049.

¹⁰³ *Monumenta*, III, p. 127.

¹⁰⁴ Jakó, *op. cit.*, p. 83.

¹⁰⁵ Șt. Metes, *op. cit.*, p. 2—263.

¹⁰⁶ *IstRom*, II, p. 832.

¹⁰⁷ J. Heers, *op. cit.*, p. 58; G. Duby, *op. cit.*, I, p. 199.

1613, locuitorii din Dej amintesc „de caii înhămați înaintea plugului”¹⁰⁸. După cunoștințele noastre și țărani din unele sate săsești întrebuințează caii ca animale de tracțiune.

În ceea ce privește scaunul Odorhei, o singură însemnare informează despre numărul animalelor înjugate la plug; în 1588 la Biborțeni, pe un pământ în litigiu s-a luat un plug și patru boi¹⁰⁹. Se amintește însă în mai multe rânduri faptul că doi frați aveau împreună patru boi. În timpul aratului erau cîteodată păscuți șase boi, după toate probabilitățile tocmai cei care trăgeau împreună la un plug. Într-un document din 1571 se spune că în acele sate din scaunele secuiești din care pe vremuri ieșeau la arat 32—40 de pluguri, nu mai ies decît 10—8 sau și mai puține¹¹⁰. Numărul mare de pluguri dinainte de 1571 dovedește că existau mai multe animale de tracțiune. În sprijinul acestei presupuneri vine și faptul că încă în 1591 și un locuitor oarecare din Odorhei putea să trimită la arat mai multe pluguri; în 1595 un primipil înstărit din Sîncrai a trimis în hotarul din Ulcani trei pluguri¹¹¹.

Exemplele acestea nu sînt general valabile. Animalele de tracțiune al căror număr a scăzut mult în urma războaielor figurează acum din ce în ce mai des în plîngerii. Foarte mulți nu pot să-și are propriietățile ereditare sau pe cele primite prin tragere la sorți, pentru că au boi puțini sau nu au deloc. Un secuier liber din Tăureni spune, în 1604, că după ce i-au „nimicit” boii, a trebuit să ceară altuia să-i are pămîntul. În legătură cu aceeași împrejurare credem că nu e lipsit de interes să pomenim despre lucrarea pămîntului „în parte”. Același țăran se plînge în continuare, că gospodarul cu care s-a tocmnit nu a trimis boii și plugul, și din pricina lui „mi-a rămas nesemănat pămîntul, la care dacă el nu s-ar fi angajat, aș fi putut să-mi dau altcuiva pămîntul în parte...”¹¹².

Izvoarele nu amintesc nici despre întovărășirile la plug, deși în cazul aratului chiar cu 4—6 boi, desigur că de multe ori țărani au fost nevoiți să se asocieze mai mulți pentru a dispune de suficiente animale de tracțiune.

În documente nu se pomeneste apoi nimic despre grapă, poate fiindcă era o unealtă țărănească confecționată acasă, fără valoare deosebită, sau poate fiindcă grăpatul era o operațiune în strînsă legătură cu aratul.

În inventarul de unelte al agricultorilor la loc de frunte figurează carul. În această epocă existau deja diferite tipuri de care, la construirea cărora se ținea seama și de configurația terenului și de rolul carelor în deosebitele munci agricole. În limitările de prețuri de către dieta din 1571 se stabilește, pe seama rotarilor, prețul confecționării roților a patru feluri de care, iar în 1609 sînt amintite căruțe trase de 2—4—6 cai.

¹⁰⁸ *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* (Revista de istorie economică maghiară), II, 1895, p. 39.

¹⁰⁹ *Protoc.* II/1, fasc. G, p. 41.

¹¹⁰ *SzO*, II, p. 329.

¹¹¹ *Protoc.* II/1, fasc. S, p. 210.

¹¹² *Protoc.* II/3, fasc. C, p. 43.

Erau: căruțe trase în general de cai, care mari de boi, ba și care pentru 12 boi; prețul de confecționare a lor variind după tipuri¹¹³. La vama de la Gilău, dar și cu prilejul căratului cerealelor, sînt pomenite care trase de 8—6—4 boi¹¹⁴. La începutul secolului al XVII-lea, în scaunul Odorhei, se vorbește despre carul scurt („félvágás szekér“), în timp ce pentru transportul diferitelor cereale se întrebuintau care speciale, care lungi¹¹⁵.

Se amintesc adeseori și accesoriile carului, cîrceiele de fier, tînjala, jugul. Deși în această perioadă roțile erau în general fără cerc de fier, avem știri totuși și de roți cu fier. Ele erau mult prețuite: în 1598, la Odorhei, se vînd separat „două roți ferecate“¹¹⁶.

În afara securii, hîrlețului, sapei și a altor unelte de fier, existau încă numeroase unelte de lemn, sau făcute în mare parte din acest material ușor de procurat. Din lemn se făceau între altele, plugul și carul, atît de indispensabile pentru muncile agrare. Tot din lemn se făceau și îmblăciul cu ajutorul căruia, veacuri de-a rîndul, s-au îmblătit cerealele.

În perioada cercetată cerealele secerate și strînse erau ținute, adeseori, în stoguri sub cerul liber, toată iarna. Îmblătitul în general se făcea în șuri, de multe ori chiar și în lunile de primăvară. În 1602, de pildă, un țăran din Lueta „avea și în paie grîu de îmblătit, pe cînd o parte din recoltă era gata îmblătită“; un alt țăran, în anul 1603, la 24 februarie avea grîul încă în stoguri¹¹⁷.

În privința depozitării cerealelor întîlnim acum unele îmbunătățiri. Înainte de 1604, Blaziu Györfi din Cristurul Secuiesc și-a construit separat o „casă pentru cereale“¹¹⁸ și sînt nenumărați aceia care își țin în căzi cerealele îmblătite, deci într-un loc mai ferit, sau în hambare anume construite. Pe de altă parte producția de cereale a țăranului, în general, nu era atît de mare ca el să fie obligat s-o îngroape, așa cum procedau unii feudali.

5. Soiuri de plante cultivate

În registrele scaunului Odorhei nu se găsesc referiri directe cu privire la soiurile de cereale cultivate. Este normal să fie așa dacă ne gîndim, de pildă, că moștenitorii își disputau deobicei dreptul de proprietate asupra pămînturilor arabile, iar cercetătorul află abia din cele spuse în argumentare, că aproape în toate cazurile este vorba despre grîul de toamnă. Se pare deci, că aceasta era cea mai importantă dintre plantele cultivate.

¹¹³ *Monumenta*, II, p. 382; VI, p. 140—141; Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, 1608—1665 (red. G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza), București, 1965, p. 22.

¹¹⁴ Jakó, *op. cit.*, p. 56.

¹¹⁵ *Protoc.* II/1, fasc. C, p. 88. Cei din Cobătești scriu în 1604: „un car cu oiștea și cu tot ce se ține de el“ (*Protoc.* II/3, fasc. C, p. 93).

¹¹⁶ *Protoc.* II/2, fasc. C, p. 100.

¹¹⁷ *Protoc.* II/3, fasc. D, p. 53; fasc. A, p. 43.

¹¹⁸ *Protoc.* II/3, fasc. C, p. 138.

În același fel, deducem că grîul de primăvară se semăna mai puțin pe vremea aceea, probabil din pricina nesiguranței recoltei, a primejdiei înghețului. Nu este întîmplătoare zicala: grîu de primăvară, grîu viclean.

Proporția între grîul de primăvară și cel de toamnă era aproximativ egală în Moldova și Țara Românească, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹¹⁹. În Transilvania, se poate observa, mai ales în cursul secolului al XVII-lea, rîspîndirea din ce în ce mai mare a grîului de toamnă atît în cuprinsul marilor domenii, cît și pe arăturile țărănești. Această constatare o găsim și în Istoria Transilvaniei. „Dintre cele două soiuri de grîu — se afirmă aici — în primul rînd se semăna grîu de toamnă...“¹²⁰. Și în comitatul Bihorului, deci în regiune de șes, către sfîrșitul secolului al XVI-lea, cultivarea grîului de toamnă era precumpănitoare. Raportul dintre cele două feluri de grîu, exprimat în procente, ne dă următorul tablou¹²¹:

	1576	1583	1598
grîu de toamnă	95,3	95,1	91,3
grîu de primăvară	4,7	4,9	8,7

Pe moșiile fîscului, la mijlocul secolului al XVII-lea, se prezintă o situație mai echilibrată, cu toate că procentul grîului de toamnă, în unele părți, e și acum mult mai mare decît al cerealelor din primăvară. E indiscutabil însă că procentul grîului de primăvară cultivat rămîne și pe aceste moșii, chiar și în perioada arătată, sub nivelul celui de toamnă.

Se poate observa și fenomenul că paralel cu creșterea altitudinii, deci înaintînd spre regiunile muntoase, crește aria de rîspîndire a grînelor de primăvară și în special a ovăzului¹²².

Despre pămînturi semănite cu ovăz se pomenește mai des și în izvoarele cercetate. Cultivarea lui era justificată și prin creșterea cailor. Despre aceste două cereale de mare importanță — despre grîu și ovăz — am vorbit însă în cursul prezentării sistemului de cultură. Dar să vedem ce alte feluri de plante mai cultivau țărani din scaunul Odorhei.

Despre cultivarea orzului pomenesc în 1591 cei din Tăureni¹²³, la începutul secolului al XVII-lea izvoarele vorbesc în mai multe rînduri despre semănatul orzului. Alături de acesta este destul de rîspîndit și hameiul. În 1590 la Tăureni, în 1598 la Forțeni, în 1602 la Obrănești, în 1604 la Aluniș și în 1607 la Cireșeni se pomenesc văi, locuri sau grădini de hamei¹²⁴. Se cultiva pe parcele separate, pe porțiuni din hotar, în așa-numitele grădini dimprejurul satelor. Hameiul era indispensabil la facerea berei. Clima scaunului Odorhei nu era prea favorabilă pentru

¹¹⁹ Șt. Pascu, *Istoria medie a României*, p. 299—300.

¹²⁰ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 182.

¹²¹ N. Kiss I., *op. cit.*, p. 1028.

¹²² *Ibidem*; L. Apolzan, *op. cit.*, p. 285.

¹²³ *Protoc. II/1, fasc. E, p. 68.*

¹²⁴ *Protoc. II/1, fasc. F, p. 55; fasc. D, p. 22; II/3, fasc. A, p. 38; II/4, fasc. A, p. 73; II/3, fasc. A, p. 49.*

vie. Probabil că și pentru acest motiv are un caracter mai general cultivarea orzului și hameiului. În 1604 se împrumută 5 banițe de orz încolțit, pregătit pentru bere¹²⁵, iar în testamente figurează de asemenea câteva banițe sau saci cu așa-numitul slad.

În izvoare mai găsim și date care se referă direct la obținerea berei. În 1585 primipilii din Păuleni „au lăsat să se fiarbă și bere“, iar în 1595 se spunea despre un țăran din Medișor că „a fiert bere în pridvor“. Fiertul berei se menționează adeseori și în mărturiile celor din Odorhei ca ceva obișnuit, fiind vorba de orășeni¹²⁶. Orzul servea în același timp și ca hrană pentru vite.

Dintre soiurile de plante cultivate mai demult, figurează adeseori meiul și hrișca. Ambele au continuat să aibă multă vreme o mare însemnătate în alimentația populației. Este caracteristic faptul că într-o enumerare din 1606 se menționează pe lângă 100 de clăi de grâu și 22 de ovăz, 54 clăi de hrișcă și 27 de mei¹²⁷. Considerăm că trebuie menționat faptul că în izvoarele cercetate nu se pomenesc alacul și secara, cu toate că în Transilvania cultivarea lor era generală.

Pentru cunoașterea varietății plantelor cultivate cităm instrucțiunile din 1592, date domeniului Gurghiului și altor domenii din Transilvania. Se cere din partea provizorului, adică a administratorului acestor domenii „să aibă grijă nu numai de semănatul grâului, care să fie frumos și curat, ci să semene și alte plante: secară, orz, ovăz, mei, alac, tătarcă, mazăre, linte, fasole, in, cînepă...“¹²⁸.

În urma cultivării cînepei se obține o materie primă importantă atât pentru industria casnică, cât și pentru cea breslașă. Maja de cînepă, necesară frînghierilor, la 1571, costa 1 florin, iar în 1609, cînd a fost o recoltă mai slabă, valora 4 florini, adică era echivalentă cu prețul unei măji de fier¹²⁹. Cultivarea ei era, în general, răspîdită nu numai în Transilvania, ci și în Moldova și Țara Românească. În tot cursul secolului al XVI-lea se vorbește și în Țara Românească despre cînepiști sau despre o „crivină de cînepă“¹³⁰. Peste tot, în hotarele satelor din Moldova și Țara Românească se pot distinge locuri rezervate pentru cînepă și în¹³¹. Între produsele exportate din Transilvania, cînepa ocupa încă la 1556 un loc de seamă și vedem că exportul ei la un moment dat a fost chiar limitat, pentru a împiedica astfel ridicarea prețului său. În 1628 principele Gabriel Bethlen dă o dispoziție care privește și pe cei din scaunul Odorhei, și în care se constată, între altele, că „nimic nu se află în belșug mai mare în Transilvania decît inul și cînepa“¹³².

¹²⁵ *Protoc.* II/3, fasc. E, p. 255.

¹²⁶ *Protoc.* II/1, fasc. C, p. 85—86; II/2, fasc. A, p. 104; II/1, fasc. A, p. 101; II/1, fasc. F, p. 66.

¹²⁷ *Protoc.* II/3, fasc. E, p. 268.

¹²⁸ Arh. ist. a Fil. Acad. Republicii Socialiste România, Cluj, *Col. gen.*, pachet 1541—1599, (Instrucțiunile lui W. Kovachoczy din 1592).

¹²⁹ *Monumenta*, II, p. 381; VI, p. 145—146.

¹³⁰ *Viața feudală*, p. 32.

¹³¹ *Obștea țărănească*, p. 89.

¹³² *SzO*, VI, p. 79.

Ce tablou se poate schița pe baza izvoarelor despre producția inului și a cînepei în cuprinsul scaunului Odorhei?

În 1590 țaranii din Ocland, în 1592 cei din Sîncrai, iar în 1607 cei din Satu Mare vorbesc de cînepiște, de semănatul cînepei, ba cei din urmă și de loturi cu cînepă, îngrădite. Sînt date referitoare și la culturi de in¹³³. În secolele următoare grădinile de in și de cînepă se întindeau, deobicei, pe terenuri izolate în jurul satelor.

Deși inul și cînepa se cultivau și pe pămînturi defrișate, la mari depăr-tări, tendința era să se grupeze la un loc în hotar. În felul acesta nu se iveau perturbări în lucrările legate de cultura cerealelor. În 1607 de exemplu, se spunea despre un lot tras la sorti că „s-a dat în capătul dinspre sat al cînepiștei”¹³⁴. Culturile de in și cînepă se făceau pentru a satisface nevoile gospodăriei și ale casei. În gospodărie era nevoie de funii, hamuri de cînepă, hățuri, iar în casă de cearșafuri, prosoape, albi-turi. Toate acestea figurează în actele de litigii ale celor din Lueta, Zetea, Porumbenii Mari¹³⁵.

Pe lângă casele țărănești, în gospodării erau destul de răspindite și plantele legumicole. În izvoare se fac referiri la cultura fasolei, a cepei etc.; e sigur deci că acestea se cultivau și se consumau și în scaunul Odorhei, cu toate că în izvoarele cercetate nu găsim referiri speciale la ele. Despre grădini de legume se vorbește însă adeseori. De ex. în 1591, țaranii din Dealul se judecă pentru asemenea grădini, iar în hotarul din Crișeni se pomenește „un loc cu morcovi”¹³⁶.

De cele mai multe ori se menționează cultura verzei. În 1590 la Vlă-hița, în același an la Lupeni, iar în 1596 la Feliceni s-au purtat jude-căți pentru pămînturi cultivate cu varză, pentru grădini cu varză¹³⁷.

Aceste grădini, la fel cu celelalte, destinate culturilor de plante pră-șitoare, se aflau separat, în apropiere de sat sau în locuri unde calitatea solului și gradul său de umiditate erau potrivite pentru cultura verzei. În primăvara anului 1590 cei care răsădeau varză în comuna Lupeni au adus în fața judecății pe un locuitor pentru că și-a făcut o mică grădină „în fața porții răsadnițelor”¹³⁸. Deși țaranii își cultivau chiar ei răsadu-rile, cele de calitate mai bună se puteau cumpăra la Odorhei. În 1604, un țăran din Eliseni a ajuns în fața judecății scaunului, fiind învinovățit că a pus un copil să fure răsaduri de la gospodarii din Cristur¹³⁹.

¹³³ *Protoc.* II/1, fasc. F, p. 49, fasc. K, p. 39; II/4, fasc. A, p. 115; II/1, fasc. H, p. 55, fasc. K, p. 189.

¹³⁴ *Protoc.* II/4, fasc. A, p. 115.

¹³⁵ *Protoc.* II/2, fasc. D, p. 23; II/3, fasc. D, p. 53; II/3, fasc. C, p. 35.

¹³⁶ *Protoc.* II/1, fasc. F, p. 58 și II/2, fasc. F, p. 209.

¹³⁷ *Protoc.* II/1, fasc. F, p. 53, fasc. H, p. 109; II/2, fasc. B, p. 96.

¹³⁸ *Protoc.* II/1, fasc. F, p. 54.

¹³⁹ O sută de fire le-a și răsădit, celorlalte „le-a făcut apă cu bălegar și le-a pus în pivniță”; 100 a vîndut Tordai cu 18 „bani”, dar reiese că le-a vîndut pe ale lui, iar răsadurile furate le-a răsădit în locul acestora, deoarece erau mai bune” (*Protoc.* II/3, fasc. E, p. 320).

Varza trebuie să fi avut un loc important în alimentația populației, de vreme ce butoaiile de varză figurează adeseori și în procese de moștenire¹⁴⁰.

Legume, ca morcovul, pătrunjelul, ceapa, usturoiul, ridichea, castraveții, sfecla, hreanul, salata și peste tot fasolea, mazărea, linte, sînt amintite în perioada aceasta în diferite instrucțiuni, cît și în inventarele curților de pe domeniile feudale. În cantitatea cea mai mare apare însă varza, și în cuprinsul domeniilor din Urmeniș, Gurghiu, Gilău, Făgăraș și a cetății Odorhei, iar după datele păstrate din 1632, în domeniul Făgărașului se pune la murat chiar varză tocată. La începutul secolului al XVII-lea și în Moldova varza ocupă un loc tot mai însemnat între legumele folosite de țărani. Se vorbește deseori acum despre dijma de varză luată în mai multe sate¹⁴¹. Și în Transilvania varza este o plantă bine cunoscută, și nu o dată apare în rubrica „dărilor”. Iobagii transportă în centrele domeniilor Făgăraș, Comana și Porumbac 11.000 căpățini de varză¹⁴². În 1640 sînt pomenite 20 de sate din părțile Făgărașului, care „au dat” mai multe sute de căpățini de varză, astfel, de exemplu, satul Ileni 465, Viștea de Jos 390, Ucea de Jos 435, Riușor 275¹⁴³.

În perioada cercetată plantele prășitoare n-au avut încă o pondere deosebită în agricultura satului transilvănean. Răspîndirea porumbului va produce însă o adevărată schimbare. Cu toate că după unii cercetători porumbul încă de la 1611 a început să fie cunoscut¹⁴⁴, totuși el se răspîndește mai ales pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Prima amintire arhivistică despre porumb ni s-a păstrat din 1639. La data aceasta apare în inventarul domeniului din Chioar însemnarea despre 6 cîble de porumb¹⁴⁵. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea porumbul se răspîndește nu numai în Transilvania, ci și în Moldova și Țara Românească. Răspîndirea lui va fi înlesnită de împrejurarea că la început el se cultiva mai ales în jurul casei. Și o mențiune importantă, porumbul era scutit de dijmă. Ceea ce ridică și mai mult valoarea lui în ochii țăranilor, era faptul, că dădea o recoltă mult mai mare decît păioasele cultivate pînă atunci.

Faptul că majoritatea fructelor cunoscute azi în scaunul Odorhei erau cultivate încă de pe atunci demonstrează de asemenea progresul agriculturii și multilateralitatea ei.

Merii și perii sălbatici din păduri și de pe pășuni sau de pe hotare sînt sub ocrotirea satului, iar recolta e folosită în comun, în primul rînd pentru oțet. În anul 1605 la Morești, cu ocazia denumirii hotarelor unei moșteniri aflate în litigiu, se amintește că și „la merii satului este un

¹⁴⁰ *Protoc. II/3, fasc. C, p. 43.*

¹⁴¹ *Viața agrară, p. 42.*

¹⁴² *I. Rákóczi György, p. 50.*

¹⁴³ *Ibidem, p. 497, 503.*

¹⁴⁴ *Vezi Siebenbürgische Quartalschrift, I, 1890, p. 123.*

¹⁴⁵ *I. Rákóczi György, p. 438. Vezi T. Pamfile, op. cit., p. 65; I. Claudian, Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice, București, 1939, p. 97; Din istoria Transilvaniei, I, p. 182—183; Balassa I., A magyar kukorica (Porumbul maghiar), Budapesta, 1960, p. 40—41.*

pământ“. În același loc se amintesc încă și pomi fructiferi aparținând unei moșii, proprietate individuală¹⁴⁶. În 1589, la Satu Mare, are loc un proces pentru un păr din hotar; iar în hotarul satului Turdeni un loc a primit numele după un soi de păr¹⁴⁷. Tot în hotar, la capătul unei parcele trase la sorți, la Cireșeni, era un păr pentru care, de asemenea, a avut loc un proces. După părerea piritului, pământul putea să-și schimbe stăpînul, dar părul rămînea al lui¹⁴⁸. Pomii din hotar deci — mai ales perii — erau în proprietatea unor familii, a acelor care i-au sădit și îngrijit. Livezile din jurul casei, cu fructe „nobile“, provenite din altoirea celor sălbatice, erau de asemenea răspîndite. Acest fapt merită atenție, deoarece presupune sădirea, altoirea și îngrijirea pomilor. În 1589 se face o plîngere pentru niște nuci și alți pomi din grădină, iar un țăran din Simonești spune în același timp că pomii săi sînt „opriți“, adică nimeni nu are nici un drept asupra lor. În 1590 se ivește o neînțelegere între cei din Nicoleşti din pricina unei grădini cu pomi; în 1596 la Mihăileni se vorbește despre o grădină numai de vișini; în 1597 la Ocland sînt amintiți niște meri, care se găsesc pe o parcelă de locuit; în 1602 țăranii de la Ocna de Sus se judecă pentru „o grădină de pruni care ține de casă“; în 1603 în satul Dirjiu se ivesc controverse pentru o grădină de pomi, și așa mai departe¹⁴⁹. Numărul pomilor fructiferi este destul de mare, ceea ce reiese din faptul că în 1591 la Biborțeni, Gheorghe Thokos declară la o judecată că recolta de pe 34 de meri, peri și pruni este a lui¹⁵⁰. Cei mai răspîndiți sînt, în general, merii, perii și prunii, dar în procesele care aveau loc în fața scaunului, figurează și recolte de nuci, vișine și cireșe.

Fructele se consumau proaspete sau uscate, dar se duceau și la piață pentru vînzare. Despre cei din Cireșeni aflăm că în 1592 vindeau fructe pe piață¹⁵¹. Pagubele provocate timp de doi ani în livada amintită din Biborțeni sînt evaluate de către stăpînul ei la 12 florini. În 1606 un primipil din Goagiu s-a tocmît pentru recolta unui păr, oferind pentru ea un florin, o piine și o bucată de slănină¹⁵². Valoarea fructelor, și în același timp vînzarea lor pe piață, o ilustrează procesul dintre locuitorii din Bisericieni și cei din Hoghia, în cursul căruia una din părți reclamă pentru patru cireși tăiați o vacă cu vițel, deoarece și cireșul era un „bun dătător de hrană“¹⁵³.

¹⁴⁶ *Protoc.* II/3, fasc. D, p. 7.

¹⁴⁷ *Protoc.* II/1, fasc. E, p. 21; II/2, fasc. F, p. 193.

¹⁴⁸ *Protoc.* II/3, fasc. E, p. 275. — Probabil că la Unguraș (raionul Dej) tot din perioada obștei sătești s-a menținut acel obicei de drept cutumiar, care diferențiază dreptul de proprietate asupra pămîntului de acela asupra pomilor fructiferi sădiți și îngrijiți pe acest pămînt. În 1942 se mai găseau proprietari de pomi fructiferi care nici nu aveau pămînt în hotar.

¹⁴⁹ *Protoc.* II/1, fasc. F, p. 43, 44, 54; II/2, fasc. B, p. 34; II/2, fasc. C, p. 2; II/3, fasc. A, p. 3, 45.

¹⁵⁰ *Protoc.* II/1, fasc. I, p. 1.

¹⁵¹ *Protoc.* II/1, fasc. K, p. 108.

¹⁵² *Protoc.* II/3, fasc. E, p. 195.

¹⁵³ *Protoc.* II/3, fasc. C, p. 19.

În viața economică a Moldovei și a Țării Românești, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, livezile de pomi ocupau „un loc însemnat între bogățiile celor două țări...”¹⁵⁴. Pomii mai cunoscuți erau merii, perii, prunii, nucii, cireșii, vișinii, dar sînt pomeniți și piersicii și scorușii. Pe colinele celor două versante ale Carpaților încă din cele mai vechi timpuri s-a împămîntenit cultura pomilor fructiferi; mai multe soiuri sălbatice — fiind altoite — s-au răspîndit treptat în diferitele părți ale hotarelor satelor și în livezile din jurul caselor. În Transilvania dieta din 1552 luînd mai multe măsuri și în ce privește furtul, hotărește ca nimeni să nu fie spînzurat pentru furtul fructelor „din grădini”, să fie numai bătut¹⁵⁵. La 1603 e pomenită o livadă și în satul Cotormani din scaunul Ciuc¹⁵⁶. Din cronica lui Szamosközy aflăm că în anul 1604 nu numai la Cluj s-au făcut fructe din belșug, ci în toate părțile Transilvaniei. Cronicarul scoate în evidență bogăția de prune, mere și de pere¹⁵⁷. La împărțirea unei moșteniri din Șilea-Nirajului în scaunul Mureș e vorba și de pomi fructiferi aflători în sesia interioară, adică din jurul casei și de cei din hotarul satului, făcîndu-se amintire separat de „livada de pomi de lîngă capelă”¹⁵⁸. În registrele orașului Brașov, la cheltuielile anului 1613, sînt calculați 16 dinari plătiți pentru pere, prune și nucii, servite cu ocazia primirii unor oaspeți¹⁵⁹. Multe feluri de pomi fructiferi sînt crescuți și în părțile Aradului; un soi bun de mere, care mai apoi se va răspîndi prin părțile acestea, va fi luat chiar de la turci¹⁶⁰.

Informațiile din diferiți ani și din deosebite regiuni ale Transilvaniei, în legătură cu cultivarea pomilor fructiferi, arată că despre această ramură de producție se găsesc încă multe detalii care necesită cercetări noi. Țărănimea din scaunul Odorhei — așa cum am arătat — a căutat să îmbunătățească calitatea fructelor; aceeași acțiune a avut loc și în gospodăriile feudale. Astfel în instrucțiunile întocmite la 1592, pe seama domeniului Gurghiului, se pot citi următoarele: „Ba mai mult, (provizorul) să aibă grijă și de livezi, unde să fie plantați, sădiți ieftin tot felul de pomi care să fie înmulțiți”¹⁶¹. În literatura de specialitate unii istorici încearcă să atribuie exclusiv activității mănăstirilor și domeniilor răspîndirea în mijlocul țăranilor a unor culturi, și astfel și a pomiculturii. Cu toate că, pentru încheierea discuției, nu dispunem încă de suficiente dovezi, totuși sîntem în măsură să arătăm complexitatea ei. E destul să menționăm că în anul 1635 la Breaza, din domeniul Făgărașului,

¹⁵⁴ *IstRom*, II, p. 830—831; *Viața agrară*, p. 44.

¹⁵⁵ *Monumenta*, I, p. 395.

¹⁵⁶ *SzO*, VI, p. 5.

¹⁵⁷ *Monum. Hung. Hist. Scept.*, XXX, Budapesta, 1880, p. 231.

¹⁵⁸ *SzO*, VI, p. 31.

¹⁵⁹ M. Guboglu, *Șapte documente turcești din Arhivele Brașovului privind relațiile Transilvaniei cu poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în *RevArh*, VIII, nr. 1, 1965, p. 228.

¹⁶⁰ Márki S., *Arad vármegye őstermelése az erdélyi fejedelmek korában* (Producția agricolă a comitatului Arad în perioada principilor transilvăneni), în *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, II, 1895, p. 30.

¹⁶¹ Arh. ist. a Fil. Acad. Republicii Socialiste România, Cluj, *Col. gen.*, pachet 1541—1599.

administratorul a restituit iobagilor o livadă, pe care înaintașul său a luat-o de la aceștia. Se găseau acolo 10 nuci, 30 meri, 4 peri, 20 pruni, 13 puieti, restul a fost luat de iobagi. La 1642 iobagii de la Ideciul de Jos, din domeniul Gurghiului, „avînd multe fructe, între care și cireșe tari, în timpul culesului, stăpînul feudal a reținut pe seama lui 1—2 pomi de pe care roadele trebuiau apoi predate coapte sau uscate”¹⁶². Deci, chiar dacă grădinăritul domeniial în unele regiuni a reușit să împămîntenească, în veacurile de mai tîrziu, un nivel de cultură mai înalt al poamelor, totuși putem presupune că gospodărirea alodială în plină formare la început s-a folosit de experiența țăranilor în acest domeniu. În tot cazul e sigur că producția de fructe a țăranilor, în părțile Chioarului, a ajuns, destul de timpuriu, la un nivel dezvoltat și în inventarele domeniului figurează aproape 100 de cîmbre de fructe uscate, sălbatice și altoite¹⁶³. Dar și între obligațiile în produse ale iobagilor apar deseori nu numai aici, ci și în alte părți, fructele uscate în cantități considerabile.

În sfîrșit subliniem că în perioada cercetată există atît în Transilvania, cît și în Moldova și Țara Românească o viticultură care se bucură deja de renume. În Transilvania, după spusele cronicarului Szamosközy, la 1605 producția de vin era „atît de mare, încît nu era haiduc sărac, sau un biet secuier care să nu fi avut la cocioaba lui două-trei buți de vin”¹⁶⁴.

Vinul în scaunul Odorhei — conform celor cîteva date de care dispunem — se procura în cea mai mare parte din satele săsești învecinate, cultivate de viță de vie. Găsim însă vii și în satele din scaunul Odorhei. Așa, de exemplu, în 1596 vorbesc despre o costișă de vie locuitorii din Mihăileni, iar în 1604 la Cristurul Secuiesc „s-au dus la poalele viei cu carul cu șase boi”; în 1607 chiar și la Corund — așezat în regiunea deluroasă — se face mențiune despre o vie în litigiu¹⁶⁵.

ȘTEFAN IMREH — IOSIF PATAKI

BEITRÄGE ZUM STUDIUM DER LANDWIRTSCHAFT IN SIEBENBÜRGEN

(1570—1610)

(Zusammenfassung)

Die Verfasser untersuchen eine weniger erforschte Seite der Landwirtschaft: den Verlauf der Produktion, genauer gesagt die Art der technischen Verfahren. Sie versuchen aus diesem Gesichtspunkt das älteste sich im Archiv des Stuhles von Odorhei befindliche, administrativ zusammenhängende Material zu verwerten. Ihre

¹⁶² *I. Rákóczi György*. p. 472, 499, 615. (Notate în urbariul din anul 1635, 1640, și 1642).

¹⁶³ *Ibidem*, p. 438.

¹⁶⁴ *Monum. Hung. Hist. Scpt.*, XXX, p. 331—332.

¹⁶⁵ *Protoc.* II/2, fasc. B, p. 24; II/3, fasc. C, p. 138; II/4 fasc. A, p. 197.

Bestrebung ist die auf eine kürzere Periode bezüglichen Daten in einen breiteren zeitlichen Rahmen einzufassen und auch den Platz der betreffenden Angaben in der Entwicklung der Landwirtschaft in unserem Lande zu bestimmen.

Im ersten Kapitel wird das Anwachsen des Schwerpunktes von Weizenproduktion und die Erweiterung der Landwirtschaft im allgemeinen verfolgt. Damit in Verbindung werden die Besitzverhältnisse der Gemeingüter und die in Privatbesitz gelangten Güter auseinandergesetzt.

Die im zweiten Kapitel behandelte Grundfrage ist die Erweiterung der Ackerfelder durch Rodung. Dieser Prozess nimmt in der untersuchten Zeitspanne einen grossen Umfang an. Doch werden auch einige Massnahmen für den Schutz der Wälder, besonders der Buchen- und Eichenwälder getroffen. Die Rodung ist noch in mehreren Dorfmarken frei, in anderen Dörfern aber protestieren bereits die Dorfbewohner gegen die unbegrenzte Rodungswillkür einiger Personen. Die Verfasser beschreiben auch die Rodungsweise.

Im dritten Kapitel werden zuerst die Systeme der Bebauung behandelt. Für ganz Siebenbürgen sind drei nebeneinander gebrauchten Bebauungssysteme charakteristisch: das der Brachfelder und die Systeme der zwei und drei Saatwechsel. Die aus dem Stuhl von Odorhei stammenden Angaben zeigen, dass das zwei Saatwechsel-System bereits allgemein verbreitet war.

Um die Produktionsfähigkeit des Bodens wiederherzustellen, werden die Ackerfelder bereits gedüngt. Was das Pflügen anbelangt, stellen die Verfasser fest, wurde der Boden vor der Wintersaat zwei- oder dreimal gepflügt. Mit Hilfe der Angaben aus dem Stuhl von Odorhei ist es möglich die einzelnen Phasen dieser Arbeit festzustellen.

Die Art des Säens war die gewöhnliche, man hat aber auch die Methode verwendet, laut deren die Körner in den zweimal gepflügten Boden gesät und geeget wurden, um dann mit dem dritten Pflügen zugedeckt zu werden.

Im vierten Kapitel beschreiben die Verfasser die zur Bebauung des Bodens verwendeten Produktionswerkzeuge. In Verbindung mit dem Pflug wird sein in Siebenbürgen meistverbreiteter Typus, der vierteilige Pflug dargestellt. Im weiteren wird auch die Frage der Zugkraft behandelt.

Die Egge und die einfacheren Produktionsmittel wurden aus Holz von den Bauern hergestellt. Zum Transport der Ernte dienten verschiedene Wagentypen, häufig mit Eisen beschlagenen Rädern. Das Dreschen erfolgte in Scheunen, manchmal auch im Winter. Zum Lagern des Getreidevorrats haben manche sog. „Häuser für Getreidevorrat“ errichtet.

Das letzte Kapitel befasst sich mit den bebauten Pflanzensorten. Auf Grund der zur Verfügung stehenden Quellen hat man in Siebenbürgen vor allem Weizen und Hafer bebaut. Ausgedehnte Flächen wurden auch von der Gerste besetzt. Überraschend entwickelt war der Flachs-, der Hanf- und der Gemüsepflanzenbau. Die Bauern versuchten in Besitz immer besserer Setzlinge zu gelangen.

Die Hackfrüchte spielten noch keine besondere Rolle, der Mais errang erst in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts einen bedeutenderen Platz.

Es gaben auch Obstgärten in der Nähe der Wohnhäuser, aber auch besondere Obstanlagen von verschiedenen Obstsorten. Die Veredelung durch Pfropfen verbreitete sich immer mehr, und die veredelten Früchte wurden nicht selten auf dem Markt von den Bauern verkauft.

Bei der näheren Untersuchung der Produktion hebt sich immer mehr die historische Rolle der Bauern in der Entwicklung der Produktionskräfte hervor.

TABLELE DE BREASLĂ ALE MUZEULUI BRUKENTHAL

Procesul de apariție și dezvoltare al breslelor meșteșugărești din Transilvania a fost studiat, cu mult interes, de către o serie de istorici din țara noastră, mai ales în ultimii ani. Dacă se cunoaște astăzi rolul jucat de bresle în viața economică a țării, în dezvoltarea și popularea orașelor, în apărarea acestora, mai puțin cunoscute sînt unele aspecte funcționale ale breslelor și altele cu privire la organizarea lor internă.

Muzeele noastre păstrează valoroase mărturii care aruncă o lumină asupra acestor aspecte ale vieții breslelor, dintre care amintim: lăzile de breaslă, mostre de produse, reclame, farfurii, căni, sigilii și table de breaslă. Acestea din urmă vor constitui obiectul studiului de față.

Muzeul Brukenthal dispune de o importantă colecție de table de breaslă, din lemn și metal, al căror număr se ridică la 21¹. Ele provin din diverse donații ale breslelor care au funcționat în oraș sau din schimburile pe care le-a inițiat muzeul cu alte orașe ca Mediaș, Agnita, Bistrița, Sighișoara etc. Colecția ilustrează aproape toate breslele existente în oraș, atît pe cele din secolul al XIV-lea, atestate încă în anul 1376, cît și pe cele de dată mai recentă, cum ar fi breasla ceaprazarilor (secolul XVII) sau a țesătorilor de ciorapi (secolul XVIII)². Uneori aceeași breaslă este reprezentată prin mai multe table datînd din perioade diferite, fapt ce dovedește continuarea existenței și activității acesteia³.

Apariția folosirii tablelor de breaslă trebuie pusă în legătură cu însuși procesul de tot mai bună organizare a breslelor meșteșugărești din Transilvania, începînd cu secolele XV—XVI, cînd crește simțitor numărul breslelor și se adîncește specializarea lor. Acum sînt elaborate statutele și regulamentele proprii fiecărei bresle, care statornicesc pînă în cele mai mici amănunte modul de funcționare al breslelor și sancțiunile la care se expuneau cei care încălcau aceste dispoziții. Se ajunge atît de departe, încît regulamente de breaslă cum sînt cele din 1539 ale rotarilor din Cluj, statutele turnătorilor în cositor din Brașov datînd din 1568,

¹ Două table de breaslă (nr. inv. M. 5456 și M. 4090) au fost împrumutate Muzeului de Istorie Cluj.

² H. Herbert, *Das Zunftwesen in Hermannstadt zur Zeit Karls VI.*, în *AVSL*, XXVII, 2, p. 451.

³ Este cazul breslei tîmplarilor reprezentată prin tabla din anul 1450 și cea din 1827; la fel breasla dogarilor de la care se păstrează tabla din 1799 și 1847.

sau ale căruțașilor din Rupea din 1589, reglementează pînă și ținuta și îmbrăcămintea ucenicului, căsătoria și comportarea calfelor⁴. Nu este de mirare deci că tocmai în această perioadă se generalizează folosirea tablei de breaslă care trebuia să certifice ordinea și disciplina care domnea în sînul breslei, coeziunea dintre meșteri, dar, în același timp, și caracterul închis al breslelor meșteșugărești care excludeau de la adunări sau de la diverse manifestări din cadrul breslei pe calfe și ucenici.

Folosirea tablei de breaslă nu este atestată documentar în secolul al XIV-lea; în anul 1376, cu prilejul reînnoirii statutelor de breaslă din orașele Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie, se stabilesc norme generale de organizare a tuturor breslelor care funcționau în cele „șapte scaune săsești”. Deși se vorbește acum de necesitatea alegerii a doi staroști care să conducă breasla, de adunările generale care alegeau pe staroști, de anumite raporturi dintre meșteri, calfe și ucenici, existența unor table de breaslă și rolul pe care trebuiau să-l aibă acestea nu sînt pomenite. Este foarte posibil ca eventualele comunicări sau anunțuri pe care meșterii breslei trebuiau să le știe, să le fi fost aduse la cunoștință doar oral. Dar această practică, începînd cu secolul al XV-lea, este înlocuită cu prezentarea tablei de breaslă care, reprezentînd blazonul breslei respective, trebuia să certifice valabilitatea celor comunicate. Procedul acesta a fost, probabil, destul de frecvent, iar tabla de breaslă din anul 1450 aparținînd breslei dulgherilor, păstrată la Muzeul Brukenthal, este o dovadă în acest sens. Importanța acesteia sporește și mai mult prin faptul că este cea mai veche tablă de breaslă cunoscută astăzi în Transilvania. Meșterii continuau să fie anunțați oral, fapt confirmat și de registrele de socoteli ale breslelor care specifică adeseori sume de bani provenite din pedepsele ce se aplicau meșterilor care lipseau de la adunări, sub pretextul că n-au fost anunțați sau răstălmăcind cele anunțate⁵; or, dacă ar fi fost nevoiți să semneze de luare la cunoștință, subterfugiile lor nu ar mai fi fost posibile.

În secolul al XVI-lea tablele de breaslă încep a fi menționate documentar sub numele „*Zeichen*” sau „*Tafel*”, cum se numesc ele în izvoarele în limba germană⁶.

Utilizarea tablelor de breaslă s-a impus treptat și în condiții destul de deosebite. Astfel, breasla rotarilor din Rupea statornicea obligativitatea transmiterii tablei de la un meșter la altul încă din anul 1589⁷, pe cîtă vreme blănarii din aceeași localitate au adoptat acest obicei abia în anul 1640, cînd regulamentul din acel an, venind să-l completeze pe cel din anul 1539, prevedea în articolul 17 amendarea cu 36 dinari a meșterului care lipsește nemotivat de la adunare sau nu transmite ime-

⁴ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 270.

⁵ R. Rösler, *Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Älteres Zunftwesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526*, Sibiu, 1912, p. 47.

⁶ *Ibidem*, p. 47—48.

⁷ H. Müller, *Zur Geschichte des Repser Stuhles*, în *AVSL*, XXXIX, 1913, p. 293.

diat tabla mai departe⁸. Tabla era transmisă de meșteri de la unul la altul sau se foloseau două calfe sau ucenici care se deplasau la locuințele tuturor meșterilor informându-i de dispozițiile staroștilor.

Începînd cu secolul al XVII-lea și mai ales al XVIII-lea, cu prilejul reînnoirii regulamentelor de breaslă, prezența tablei și a pedepselor care se aplicau pentru netransmiterea ei mai departe sînt atestate pretutindeni. Astfel articolul 17 din regulamentul de breaslă al cojocarilor din Sibiu, din anul 1721, pedepsea cu 36 de dinari pe cel care amîna transmiterea tablei, iar aceasta la căderea serii nu se afla din nou în mîinile starostelui⁹; la 1729 țesătorii și căldărarii din același oraș aplicau o pedeapsă de un florin pentru aceeași vină.

Din aceste regulamente rezultă și faptul că păstrarea tablei de breaslă revenea unuia din cei doi staroști, mai ales celui bătrîn (*senior, Zechvater*) care era și păstrătorul lăzii de breaslă. Cu ocazia alegerii de noi staroști, care se desfășura între 25 decembrie și 1 ianuarie, vechii staroști predau lada împreună cu sigiliul, actele, banii și tabla de breaslă viitorilor staroști.

Tablele de breaslă sînt confecționate din lemn sau metal, de mărimi și grosimi diferite; ele erau bogat ornamentate, fie prin pictare, fie, mai adesea, prin sculptare cu motive reprezentînd diferite scene din viața breslei, unelte specifice ale acesteia și care constituie de fapt emblema breslei. Un element important pe care-l conțin tablele de breaslă îl constituie data lor, prin indicarea anului, uneori și a lunii și a zilei. De asemenea ele poartă o serie de inscripții care amintesc numele staroștilor, ale meșterilor care au dăruit tabla, iar alteori un citat sau un proverb.

Inițial tabla de breaslă se folosea nu numai pentru convocarea meșterilor la adunările generale, ci și pentru alte comunicări cum erau ospețele, decesele etc. Dar, începînd cu secolul al XVIII-lea, apar table de breaslă folosite exclusiv pentru înmormîntări, care continuă să poarte emblema breslei, la fel motivul „*Hora fugit*“ constînd dintr-o clepsidră simbolizînd scurgerea vremii. Obligatorietatea participării meșterilor la înmormîntări este specificată și în regulamentele de breaslă ale blănarilor din Rupea din anul 1512 și 1539, precum și pedepsele care se aplicau celor ce lipseau¹⁰.

Procesul de organizare simultană a breslelor cu a vecinătăților¹¹ (asociații de întrajutorare organizate teritorial, pe străzi, orașe sau sate) de la sfîrșitul secolului al XV-lea, precum și faptul că breslele aveau anumite funcțiuni juridice și administrative care se suprapuneau cu cele ale vecinătăților, a determinat o similitudine între formele de organizare ale acestora. Conducerea breslei ca și a vecinătăților era constituită

⁸ *Ibidem*, p. 314.

⁹ H. Herbert, *op. cit.*, p. 139.

¹⁰ H. Müller, *op. cit.*, p. 310 și 325.

¹¹ Cele mai vechi regulamente de vecinătate păstrate datează din secolul al XV-lea. Cf. Fr. Zimmermann, *Die Nachbarschaften in Hermannstadt*, în *AVSL*, XX, 1, 1885.

Fig. 1. Tabla breslei dulgherilor din anul 1450.

din cei doi staroști ajutați de un consiliu al oamenilor mai în vîrstă și era denumită în ambele cazuri „*Altschaft*“. Vecinătățile dispuneau și ele de o tablă folosită pentru anunțarea membrilor vecinătății la diferitele adunări, petreceri sau deces. Colecția Muzeului Brukenthal păstrează o serie de atare table care se aseamănă, uneori pînă la identitate, cu ale breslelor¹². Întrucît folosirea tablelor este atestată doar la breslele din Ungaria și Transilvania, este foarte posibil ca acestea să fi fost preluate de la vecinătăți, avînd în considerare tocmai asemănarea existentă între cele două instituții din punct de vedere al organizării lor.

În continuare vom prezenta descrierea cîtorva piese care compun colecția de table de breaslă aflate la Muzeul Brukenthal, începînd cu piesele cele mai vechi, confecționate din lemn și termi-

nînd cu cele mai noi care, în majoritatea cazurilor, sînt din metal.

Tablă de breaslă a dulgherilor din Sibiu din anul 1450 este cea mai veche din colecție și din Transilvania, cunoscută pînă acum. Ea este confecționată din lemn de esență tare, de culoare maro-închis, avînd o formă asimetrică. Pe una din părți sînt sculptate în relief diferite unelte de dulgher: trei topoare, o buturugă și un lanț de fier. Pe cealaltă parte se află două topoare care se întretaie, iar între ele cifrele 4 5 0 reprezentînd anul 1450. Pe ambele suprafețe se află literele I și respectiv Z. Dim.: lung. 17,8 cm, lăț. 16,8 cm (fig. 1).

Tablă de breaslă a dogarilor, confecționată din lemn de nuc, de culoare maro-roșcată, avînd forma unei rozete. Cîmpul central înfățișează pe una din părți cîteva produse ale dogarilor, iar pe cealaltă parte anul 1582, pe un fund de butoi. Partea de sus cuprinde un fel de ornament în formă de scoică și o friză de butoni mărunți. Dim.: lung. 22,8 cm, lăț. 15 cm (fig. 2).

Tablă de breaslă a croitorilor din Sibiu, confecționată din lemn moale, în forma unui blazon, decorat cu arabescuri. Pe ambele fețe este sculptată în relief emblema breslei, reprezentînd o foarfecă cu lamele deschise. Deasupra foar-

¹² Tabla vecinătății din Piața Mare Sibiu, din anul 1731 (nr. inv. M. 2759), este foarte asemănătoare cu cea a căruțașilor din acel oraș din anul 1769 (nr. inv. M. 5385), avînd aceeași formă și motiv ornamental.

fecii se află anul 1695. Suprafețele tablei au fost pictate, pe un fond roșu cu motive florale, care se păstrează însă foarte puțin. Dim.: lung. 21,8 cm, lăț. 16,4 cm (fig. 3).

Tablă de breaslă aparținând breslei măcelarilor, de forma unui blazon. Una din suprafețele ei cuprinde sculptat în relief o bardă și un cuțit de măcelar, iar cealaltă parte un cap de bou și dedesubt, foarte schematic, o figură nedefinită. Deasupra este scris anul 1703. Inițialele scrise pe cele două fețe „P.B.R.” și respectiv „G.B.” aparțin, probabil, unuia din staroștii de breaslă și celui care a lucrat tabla. Dim.: lung. 24 cm, lăț. 14,3 cm (fig. 4).

Tablă de breaslă a olarilor din Sighișoara, din lemn vopsit în culoarea verde închis și având forma unui blazon. Pe una din părți se află inscripția scrisă cu roșu: „Töpfer Altschaftzeichen”¹³. Pe cealaltă parte este pictat în culori crem un motiv floral și anul 1766. Dim.: lung. 16,4 cm, lăț. 14 cm (fig. 5).

Tablă de breaslă a ceaprazarilor din Sibiu, confectionată din lemn de fag, având sculptată pe ambele părți câte o mină care ține un evantai, iar în jurul acestuia câte trei fireturi și nasturi. În colțul drept, jos, se află gravat anul 1703. Culoarea cu care este vopsită tabla este verde închis. Dim.: lung. 18,5 cm, lăț. 15 cm.

Tablă de breaslă a aurarilor, din lemn de nuc, având o formă dreptunghiulară. Tabla este introdusă într-o garnitură din alamă. Cîmpul cuprinde sculptat în relief un pocal baroc înconjurat de niște ciorchini de fructe, iar deasupra bustul unui înger. Tabla nu are nici o inscripție, nefiind marcat nici anul. Dim.: lung. 19,8 cm, lăț. 16,4 cm.

Tabla breslei căruțașilor din Sibiu, în formă de cartuș baroc, confectionată din lemn de nuc vopsit în negru. Pe una din părți se află sculptată o caleașcă, iar dedesubt un motiv ornamental formînd o scoică. În colțul din stînga este dispus un cap de heruvim. Pe cealaltă parte este un înger întins, ținînd într-o mină o clepsidră, iar cu cealaltă sprijinindu-se pe un craniu, fapt care arată că tabla era folosită și la înmormîntări. În colțul din stînga este gravat anul 1769. Dim.: lung. 21 cm, lăț. 14,5 cm (fig. 6).

Tablă de breaslă a lăcătușilor, din lemn moale avînd o culoare maro-închis. Pe una din părți sînt sculptate în relief o pușcă, un lăcăt și o creangă de laur, iar pe dos un ciocan, o potcoavă și din nou o crenguță de laur. Tabla nu poartă nici o datare sau inscripție. Dim.: lung. 12 cm, lăț. 10 cm (fig. 7).

Fig. 2. Tabla breslei dogarilor și butnarilor din anul 1582.

¹³ În traducere: „Tabla meșterilor bătrîni olari”.

Fig. 4. Tabla de breaslă a măcelarilor din Sibiu din anul 1703.

Fig. 3. Tabla breslei croitorilor din Sibiu din anul 1695.

Fig. 5. Tabla breslei olarilor din Sighișoara din anul 1766.

Fig. 6. Tablă de breaslă a căruțașilor din Sibiu, anul 1769.

Fig. 7. Tablă de breaslă a lăcătușilor din Sibiu, nedată.

Fig. 8. Tablă de breaslă a tăbăcarilor din Sibiu, anul 1803.

Tablă de breaslă a tâmplarilor din Bistrița, din lemn de esență tare, vopsit în maro-închis și terminându-se sus în cap de grifon. Pe ambele părți sînt sculptate în relief mai multe unelte de tâmplar: fierăstrău, compas, clește, topor etc. Tabla nu poartă nici o inscripție sau datare. Dim.: lung. 31 cm. lăț. 18,5 cm.

Tablă de breaslă a dogarilor din Șeica Mică, confecționată din lemn de nuc, cu marginile de sus terminate într-un fel de volute. În centru se află sculptată o elipsă cuprinzînd un motiv ornamental format dintr-un butoi de vin, așezat pe un ciorchine de struguri, iar deasupra un compas. Împrejurul elipsei figurează numele starostelui și anul: „Georgius Reinerd. C. Maister 8 1799 D. 5 feb. Dim.: lung. 17,5 cm, lăț. 13,5 cm.

Tablă de breaslă a tăbăcarilor din Sibiu, confecționată din lemn de esență moale, de culoare maro și cu marginea formînd spre mijloc un gen de volute. Pe una din părți se află cîteva unelte de tăbăcar: curea, cuțit, găleată. Pe partea cealaltă se află gravat anul 1803. Dim.: 18,5 cm, lăț. 11,5 cm (fig. 8, 9).

Tablă de breaslă a tâmplarilor din Sibiu, din lemn de culoare maro-gălbui. În cîmpul central se află încrustate diverse unelte de tâmplar: ciocane, rîndea, burghiu, frînghie etc. Pe margine se află inscripția: „Das Zeichen der Ehrsamen Tischlerzunft 1827”¹⁴. Pe cealaltă parte sînt gravate inițialele „I.B.”. Dim.: lung. 10,6 cm, lăț. 9,1 cm (fig. 10).

¹⁴ În traducere: „Tabla prea cinstitei bresle a tâmplarilor 1827”.

Fig. 9. Reversul tablei breslei tăbăcariilor din Sibiu.

Fig. 10. Tabla breslei tâmplarilor din Sibiu, anul 1827.

Tablă de breaslă a strungarilor, confecționată din alamă, în forma unui blazon. Marginea este striată formînd un brîu de frunze; în partea de sus se află o semi-rozetă. O serie de unelte de strungar figurează pe una din părți, iar pe cealaltă inscripția „Der Ehrsamten Drechsler Zunftzeichen, Verehret von Michael Gotschling. Mitmeister der Ehrsamten Zunft. 1828”¹⁵. Dim.: lung. 14,5 cm, lăț. 11,3 cm (fig. 11).

Tablă de breaslă a dogarilor din Sibiu, avînd o formă eliptică. Pe una din părți se află gravată, în alamă, emblema dogarilor: un butoi și un compas, iar marginea este gravată cu un chenar de struguri; în partea de sus se află inscripția „Ordo est anima rerum”. Pe cealaltă parte se află dedicația și numele celui care a comandat tabla, precum și anul 1847. Dim.: lung. 21 cm., lăț. 12,6 cm.

Tablă de breaslă a țesătorilor de lînă din Sibiu, avînd o formă de cartuș baroc și o culoare maro. În cîmpul central se află emblema breslei: trei suveici și un ghem de lînă, sculptate în relief, iar deasupra o coroană cu cinci colțuri. Cealaltă parte cuprinde o inscripție, numele starostelui S. Martini, precum și anul 1863. Dim.: lung. 19,6 cm, lăț. 13,3 cm.

Tablă de înmormîntare a breslei curelarilor din Sibiu, confecționată din lemn de nuc avînd o culoare maro-roșcat. Pe una din părți se află sculptată o clepsidră, inscripția „Hora fugit”, literele „A”, „S”, „R” precum și anul 1731. Pe partea opusă este gravat un motiv ornamental floral și restul datei „FE” „BRU”, „Die 19”. Dim.: lung. 21 cm, lăț. 12 cm (fig. 12).

*

¹⁵ În traducere: „Tabla prea cinstitei bresle a strungarilor. Dăruită de Michael Gotschling meșter al onoratei bresle. 1828”.

Fig. 11. Tabla breslei strungarilor din Sibiu, din anul 1828.

Fig. 12. Tablă de înmormântare a breslei curelarilor din Sibiu, anul 1731.

În afara colecției tablelor de breaslă, Muzeul Brukenthal mai deține și un număr însemnat de convocatoare de breaslă. Acestea sînt alcătuite din table simple de lemn, pătrate sau dreptunghiulare, pe care se aplică o foaie de hîrtie scrisă cuprinzînd numele meșterilor precum și semnaturile lor; mînerile sînt frumos ornamentate prin sculptare sau pirogravare. Convocatoarele datează din secolele XVIII—XIX și provin, în majoritate, din Sibiu. Scopul pe care-l aveau aceste tăblițe este acela pe care îl indică și numele: convocarea membrilor breslei la adunările trimestriale, generale. Aceștia semnav de luare la cunoștință fie prin semnătură, fie printr-o gaură făcută cu un cui în dreptul numelor lor, fie incizînd cu unghia o linie pe stratul de ceară întins pe una din laturile înguste ale tăbliței.

S-ar părea că avem în cazul acesta de-a face cu o suprapunere de funcții îndeplinite de tabla de breaslă cu convocatorul de breaslă. Dar o examinare mai atentă ne arată că de fapt acestea din urmă au fost folosite de către asociațiile calfelor (*Bruderschaft*) pentru anunțarea adunărilor trimestriale (*Quartal*) sau la așa numitele „Ieșiri“, un fel de excursii familiare. În organizarea acestor asociații, calfele au imitat întru totul forma de organizare a breslelor, așa că era normal să preia și folosirea tablei de breaslă. Dar convocatoarele se deosebesc de tablele de breaslă atât prin nume — fiind cunoscute mai ales sub însemnul de „columnă“ —, cât și prin forma lor, ele nemaiputând reprezenta emblema breslei, ci mărginindu-se a fi simple table de lemn ornamentate¹⁶. Este adevărat că uneori breslele au adoptat, în decursul secolului al XIX-lea, și ele un astfel de convocator (breasla cismarilor din Sibiu) care se vedea a avea unele avantaje însemnate, fiind ușor de confecționat, de purtat și asigurând o mai lesnicioasă anunțare a membrilor breslei. În secolul al XIX-lea, tablele de breaslă încep să se deosebească tot mai mult de convocatoarele asociațiilor calfelor, atât prin ornamentarea lor, cât și prin materialul din care vor fi făcute, înlocuindu-se lemnul cu metalul (alamă, cositor etc.).

Studiul tablelor de breaslă din colecția Muzeului Brukenthal permite oglindirea unor aspecte mai puțin cunoscute a vieții breslelor transilvănene, unele table fiind în același timp, prin ornamentarea și tehnica decorării lor, mici opere de artă.

DOINA NÄGLER

DIE ZUNFTZEICHEN IN DER SAMMLUNG DES BRUKENTHALMUSEUMS

(Zusammenfassung)

Die Verfasserin schildert die im Brukenthalmuseum (Sibiu — Hermannstadt) aufbewahrten Zunftzeichen und klärt dabei ihre Herkunft und Verwendung im Laufe des Mittelalters. Die Zunftzeichen wurden ausgeschickt um die Zunftmitglieder zu Versammlungen einzuberufen — die den Zweck hatten die beiden Zunftältesten zu wählen, einen Gast zu empfangen, den Eintritt eines Gesellen in die Reihe der Zunftmeister zu feiern — oder zu Beerdigungen.

In der Arbeit wird darauf hingewiesen, dass die Zunftzeichen ursprünglich einen symbolischen Wert hatten, denn sie waren mit dem betreffenden Zunftwappen versehen während die Nachrichten mündlich weitergesagt wurden. Die breite Verwendung der Zunftzeichen findet sogar in den Zunftsatzen ihren

¹⁶ Nume de calfe ca: Martin Jasch, Andreas Prischak, Georg Roth, Josef Saida, care figurează în convocatorul asociației calfelor de blănari, păstrat la Muzeul Brukenthal, le găsim și în actele breslei respective de la începutul secolului al XIX-lea. Cf. Arhivele Statului din Sibiu, fondul Brukenthal, nr. 79, 88, fila 48.

Niederschlag. So werden z.B. Strafen festgesetzt für denjenigen der das Zunftzeichen nicht weiterschickt und somit die Verständigung der Zunftmitglieder verhindert.

Anschliessend schildert die Verfasserin einige Zunftzeichen aus der Sammlung des Museums, beginnend mit dem Zunftzeichen der Hermannstädter Zimmermannsleute aus dem Jahre 1450 bis zu den neuesten aus dem 19. Jahrhundert.

Die Zunftzeichen wurden aus Holz hergestellt, aber Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts wird dieses immer mehr durch verschiedene Metalle (Messing, Blei oder Zinn) ersetzt. Die Zunftzeichen haben meist eine barocke Kartusch-Form. Auf den Zunftzeichen ist das Zunftwappen, die Jahreszahl, oft auch die Namen der Zunftvorsteher und des Herstellers anzutreffen.

Ausser den Zunftzeichen sind auch Täfelchen benützt worden. Diese Holztäfelchen, auch „Columna“ genannt, tragen aufgeklebte Zettel mit den Namen der Gesellen einer Zunft, sie wurden also von der Bruderschaft benützt.

Die Darstellung der Zunftzeichen ermöglicht aus dem Leben und der inneren Organisation der siebenbürgischen Zünfte im Mittelalter neue Angaben zu klären. Durch die oft anzutreffende Verzierung der Zunftzeichen können diese auch als kleine Kunstwerke angesprochen werden.

TABLELE ȘI SEMNELE DE BREASLĂ ÎN COLECȚIILE MUZEELOR DE ISTORIE CLUJ ȘI SIGHIȘOARA

Tabla de convocare a breslei (albone, tabella, Zeichen)¹, la fel ca și lada, sigiliul, steagul breslei sau alte obiecte ce-i aparțineau, constituia un simbol al autorității, organizării și funcțiilor îndeplinite atît în afara comunității cît și față de membrii ei. Tabla de breaslă era folosită cu ocazia convocării membrilor de conducerea breslășă: ea era semnul funcției sale oficiale. Tabla servea celui ce o prezenta ca o dovadă a caracterului oficial al mesajului adus, o dovadă că acesta este transmis din partea conducerii breslei.

În majoritatea cazurilor, mesajele transmise membrilor breslei se refereau la convocarea meșterilor la adunările de breaslă. Toate problemele de seamă ce interesau breslele, fie cele referitoare la raporturile dintre membri, fie la raporturile dintre breaslă și oraș, se dezbăteau în adunări. Aici se discutau și se aprobau statutele, se alegeau conducătorii breslei, se primeau noi meșteri, se judecau neînțelegerile, se luau hotărîri în legătură cu producția etc. O dată pe an breslele își țineau adunarea generală, la termenele fixate în prealabil, în ultima săptămînă din an sau primele săptămîni ale anului nou². Breasla măcelarilor din Cluj își ținea adunarea generală la duminica Letare³ (5 martie). Unele bresle țineau adunarea generală în zilele în care sărbătoreau aniversarea obținerii privilegiului; altele, în ziua patronului breslei, iar în alte cazuri în zilele ce precedau unele sărbători religioase sau imediat după acestea, conform statutului⁴. Odată pe an, con-

¹ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 308; statutele breslei țesătorilor din Cluj, din 1619, la Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez* (în continuare: *Oklevéltár*), II, Budapesta, 1888, p. 421.

² Statutele breslei legătorilor de cărți, din 1809; statutele breslei pantofarilor germani, din 1800, în *Oklevéltár*, II, p. 687, 679.

³ Statutele breslei măcelarilor din Cluj, din 26 noiembrie 1559, în *Oklevéltár*, II, p. 44, 48.

⁴ De exemplu, breasla croitorilor din Cluj își convoca membrii cu ocazia aproape a tuturor sărbătorilor: în duminica înainte de Adormirea Maicii Domnului (15 august), duminica înainte de Simion și Iuda (28 octombrie), în marțea rusaliilor, de rusalii, în luna de după rusalii, în vinerea mare, în marțea paștilor, de ziua sf. Ioan (24 iunie), în duminica de după sf. Treime, în duminica înainte de sf. Ana, de sărbătoarea veșmîntului Maicii Domnului (2 iulie), de sf. Maria (8 sept.), în duminica de după sf. Mihail, la 1 noiembrie etc. Cf. Registrul breslei croitorilor din Cluj, 1528—1552, în Arhiva Istorică a Academiei R. S. România, Filiala Cluj (în continuare: A. I.).

ducătorii breslei prezentau în fața membrilor dări de seamă privind încasările și cheltuielile breslei, se alegea noua conducere etc.⁵. În afară de aceste adunări mai erau organizate și altele, trimestriale, la care se făceau dări de seamă despre munca și sarcinile breslei, se puneau în discuție probleme curente. Breasla căruțarilor ținea patru adunări pe an, din trei în trei luni⁶. Dar unele bresle țineau și adunări săptămânale, ca în cazul breslei aurarilor, care în 1561 a hotărât să se adune în fiecare sîmbătă, această hotărîre rămînînd în vigoare și în veacul al XVII-lea⁷. Alte bresle se întruneau lunar sau în zilele ce precedau tîrgurile, dar în cazuri excepționale staroștii puteau convoca pe membrii breslei oricînd, adică cu ocazia sărbătorilor religioase, sărbătoarea patronului breslei, apoi pentru a participa la înmormîntări ale meșterilor sau ale membrilor lor de familie, sau pentru a lua parte la ospetele pe care le organizau cu ocazia primirilor în breaslă sau cu ocazia alegerilor de staroști (masa meșterilor)⁸.

Adunarea breslei nu era convocată numai de staroste; și alți meșteri — cu autorizația starostelui — puteau să-și convoace tovarășii pentru a discuta probleme care-i priveau personal, adică pentru rezolvarea diferitelor doleanțe sau cereri⁹. Chiar și cafele — cele care-și executau lucrarea de măiestrie — puteau să ceară, în schimbul unei sume de bani, convocarea membrilor breslei pentru desemnarea meșterilor controlori care urmăreau lucrarea efectuată¹⁰.

La început, de convocarea breslei răspundea chiar starostele, la breslele mai mari unul din cei doi staroști, iar la unele bresle „meșterul chelar“ (probabil cel care păstra cheia lăzii de breaslă)¹¹. Aceștia făceau convocare fie personal, fie prin ucenicii sau cafele lor, care, cu tabla de convocare, mergeau de la un meșter la altul (de aceea tablei i se spunea și „tablă umblătoare“¹²) și îi înștiințau. La începutul secolului al XVII-lea, unele bresle alegeau pentru această sarcină un meșter, iar mai tîrziu doi care se ocupau numai cu convocarea. Aceștia erau așa-numiții meșteri convocatori (táblás mester) și sarcina era considerată

⁵ Registrul breslei căruțarilor din Cluj, 1551—1644, în A. I., p. 3—6.

⁶ *Ibidem*, p. 3.

⁷ Statutele breslei aurarilor, din 1561 (1627) în *Oklevéltár*, II, p. 270.

⁸ Statutele breslei bărbierilor din Cluj, din 1643; statutele breslei săpunarilor din Cluj, din 1641; statutele breslei olarilor din Cluj, din 1720; statutele breslei legătorilor de cărți, din 1809; statutele breslei pantofarilor germani din Cluj, din 1800, în *Oklevéltár*, II, p. 314—320, 309—341, 518—524, 687—697, 678—684 etc.

⁹ Statutele breslei arămarilor din Cluj, din 1763, *ibidem*, p. 612—615. De exemplu, pentru convocarea adunării de breaslă în probleme particulare, statutul din acest an fixează taxa de 17 creițari pentru membrii breslei și de 24 creițari pentru străini.

¹⁰ Statutele breslei olarilor din Dej, din 1570 (cf. Szabó T. Attila, *Levéltári adatok a dési fazekas céh történetéhez*, Cluj, 1947, p. 6—10); statutele breslei tîmplarilor din Cluj, din 1659; statutele breslei șelarilor din Cluj, din 1776; statutele breslei năsturarilor, din 1785, în *Oklevéltár*, II, p. 345—346, 597, 623—629.

¹¹ Statutele breslei cojocarilor din Cluj din 1749, în *Oklevéltár*, II, p. 582.

¹² Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 308.

importantă¹³. La alegerea sa, meșterul convocator primea în păstrare bunurile mobile ale breslei: privilegiile, statutele, registrele, lada, tabla, sigiliul, steagurile, paharele etc. Probabil că tot el trebuia să strângă și amenzile aplicate celor care lipseau de la adunări sau cele date pentru alte motive¹⁴. În cursul secolelor XVII—XVIII și mai ales la începutul secolului al XIX-lea, o dată cu creșterea numărului membrilor, pentru sarcinile legate de convocarea membrilor erau aleși, respectiv desemnați, un meșter mai în vîrstă și unul mai tînăr (de obicei cel mai tînăr meșter), convocarea cu tabla fiind efectuată de fapt de meșterul tînăr¹⁵. Sarcina era mai grea, adică cerea mai mult timp în cazul breslelor cu mulți membri. Numărul membrilor unei bresle era în mod obișnuit de 30—60. În 1826 guvernul limitează numărul membrilor breslei croitorilor din Cluj la 74¹⁶. În 1775 numărul membrilor breslei cizmarilor din Cluj era de 180, iar în 1793 de 225, ajungînd în jurul anului 1844 la 250 de membri¹⁷. Meșterii tineri, mai ales în perioada de decadență a breslelor, s-au și plîns de greutatea sarcinii de a convoca adunările de breaslă. Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea, cu ocazia unui conflict iscat între conducătorii breslei dogarilor din Cluj și meșterii tineri¹⁸, aceștia din urmă protestînd contra „nenumăratelor poveri”¹⁹, invocă printre ele și sarcina convocării la adunări a membrilor breslei. În registrele și documentele breslelor clujene (croitori, cizmari, blănari, olari, tăbăcari, timplari etc.) din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea se găsesc de asemenea înregistrate multe plîngerii asemănătoare ale meșterilor tineri²⁰.

În ce privește practica folosirii tablelor de convocare a breslașilor, în Transilvania se află menționată pentru prima oară în statutele unor bresle din Sibiu²¹.

¹³ În 1604 breasla croitorilor din Tîrgu Mureș a ales un meșter breslaș care răspundea pentru convocări, iar în 1633 în această funcție sînt alese două persoane (cf. Kelemen Lajos, *Nagy Szabó Ferencz és a marosvásárhelyi szabó céh*, în *ErdMúz*, XVIII, 1901, p. 398, 402).

¹⁴ *Ibidem*, p. 402.

¹⁵ Cf. statutele diferitelor bresle clujene, în *Oklevéltár*, II—III, passim.

¹⁶ Registrul breslei croitorilor din anii 1823—1829, în A. I.

¹⁷ Fondul breslei cizmarilor din Cluj, Fasc. 45, sec. XVIII, înainte de 28 iulie 1775; registrul breslei cizmarilor din anii 1820—1871; procese verbale în legătură cu prenotările calfelor din anii 1833—1845, în *Arhivele Statului Cluj* (în continuare A.S.C.).

¹⁸ Petiția meșterilor bătrîni din 1715, către magistratul orășenesc, Fondul breslei dogarilor, în A.I.; hotărîrea magistratului orășenesc din Dej, din 21 iunie 1756, în problema divergențelor între meșterii bătrîni și tineri (cf. Szabó T. Attila, *op. cit.*, p. 16—17).

¹⁹ Printre care se numărau servirea la ospete, împodobirea casei breslei, lucrul prestat în via breslei (legarea viței de vie, culegerea, munca la teascuri etc.), curățirea șoproanelor, săparea gropii în caz de deces, purtarea coșciugului ș.a.

²⁰ În registrele diferitelor bresle din secolele XVI—XVII găsim de asemenea dese mențiuni despre pedepse aplicate pentru neefectuarea acestor munci.

²¹ R. Rösler, *Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Älteres Zunftwesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526*, Sibiu, 1912, p. 47.

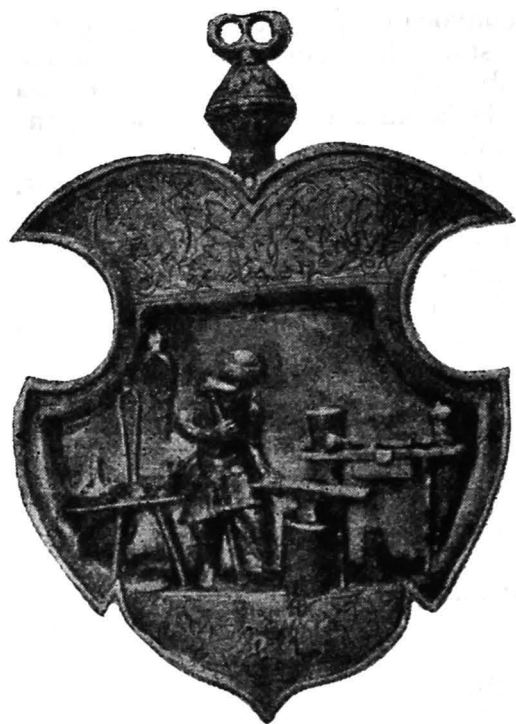

Fig. 1

Pînă nu demult s-a crezut că cea mai veche tablă de convocare din Transilvania ar fi tabla de argint a aurarilor din Brașov, din 1556²², reprezentînd un atelier de aurar²³. Pe una din fețele tablei este reprezentat un meșter aurar executînd o lucrare pe nicovală. Alături este o masă de lucru, pe care sînt diferite instrumente: pila, cutia cu praf de aur sau argint, ciocanul, cleștele, foalele etc. Pe cealaltă față, în planul superior se vede un aurar examinînd un obiect la o masă; în planul inferior, două calfe lucrează în fața cuptorului și alături de ei doi ucenici, iar la fereastra atelierului se zărește o altă figură²⁴ (fig. 1).

O piesă cu mult mai veche este însă tabla din 1450 a breslei dulgherilor din Sibiu²⁵, confecționată din lemn. Forma ei imită pe aceea a scuturilor din secolul al XV-lea.

Din această perioadă timpurie nu ni s-au păstrat table de convocare

ale breslelor clujene, dar în statutele de breaslă din secolul al XVI-lea se face mențiune despre acest mod de convocare²⁶.

După mărturia diferitelor documente de breaslă, ca și a numeroaselor table păstrate în muzeele din Transilvania, se pare că obiceiul convocării meșterilor cu ajutorul tablei a fost un fenomen foarte răspîdit, general în viața organizatorică a breslelor transilvănene. Acest obicei se pare că era practicat și de organele de conducere ale unor orașe me-

²² Nagybakay Péter, *Veszprém és Veszprém megyei céhbehívótablák*, în *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2, 1964, p. 343.

²³ A. Resch, *A brassai ötvösczéh bemozdó táblája 1556-ból*, în *ArchÉrt*, VII, 1887, p. 289—293.

²⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 312.

²⁵ Cf. D. Năgler, *Tablele de breaslă din Muzeul Brukenthal*, supra, p. 190, fig. 1.

²⁶ Statutele breslei croitorilor din Cluj, 1561, în *MuzIstCluj*; statutele breslei funarilor din Cluj, din 1585, în *Oklevéltár*, II, p. 139—142; Registrul breslei aurarilor din Cluj amintește între anii 1584—1586 printre bunurile breslei și o „tablă veche” (cf. *Regestrum Aurifabrorum Colosvariensium*, în Jakab Elek, *op. cit.*, II, p. 313—314). Dar obiceiul convocării cu tabla sau cu alte obiecte există încă în prima jumătate a secolului al XVI-lea. De ex. statutele breslei zidarilor și ciopliitorilor menționează că „...ori de cîte ori va fi nevoie, staroștii să întrunească (breasla) trimițînd (tabla)”, sau poate alt semn (cf. statutele breslei din 20 dec. 1525, în A.I.).

Fig. 2

dievale transilvănene, fenomen care de altfel a rămas neobservat pînă în prezent. Bunăoară, centumvirii din consiliul de conducere al orașului Sighișoara erau convocați la adunare prin procedeul descris mai sus. În muzeul de istorie din Sighișoara s-a păstrat o tablă de lemn, folosită în asemenea scopuri, avînd forma unui scut, de 19 × 16 cm (nr. inv. 1281, nr. vechi 74), cu inscripția în limba germană: 100 Mann Zeichen 1704 (fig. 2). Modul de a convoca pe meșteri cu ajutorul unui semn oarecare există și în organizațiile de breaslă din apusul Europei. Bogata literatură de specialitate referitoare la obiceiurile breslelor germane menționează însă numai sporadic acest mod de convocare, iar mențiunile despre tabla de breaslă care să aibă numai această funcție lipsesc cu desăvîrșire²⁷. În lucrarea sa „Die Zunftaltertümer im Baron Brukenthalischen Museum“, Julius Bielz emite părerea că obiceiul

convocării la întruniri prin asemenea procedee a fost preluat de bresle de la vecinătățile care existau în mediul populației săsești urbane²⁸. În cadrul breslelor din Transilvania, obiceiul convocării cu tabla a supraviețuit însuși sistemului de breaslă. De pildă, în anul 1870 asociația calfeilor de cizmari din Cluj, în 1891 corporația meșteșugărească²⁹ a cizmarilor, iar în 1883 corporația butnarilor clujeni își confecționa o tablă nouă³⁰. În unele orașele din Transilvania convocările cu tabla s-au practicat pînă în deceniile care au precedat cel de al doilea război mondial³¹.

Cele mai vechi table de convocare din Transilvania imitau forma scutului. Această formă a fost păstrată în cursul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea; sînt cunoscute table de forma scuturilor în stilul renașterii tîrzii și al barocului. În secolul al XVI-lea creatorii de blazoane, nemaiținînd seama de destinația inițială a scuturilor, executau scuturi de forme variate în stilul renașterii, forme care însă practic niciodată n-au fost folosite³². Tablele de breaslă ce urmează a fi înfățișate reprezintă cîteva tipuri ale acestor forme variate.

²⁷ Nagybakay Péter, *op. cit.*, p. 342.

²⁸ MittBruck, VI, 1936—37, p. 6. În acest sens, vezi și supra, p. 190.

²⁹ În 1872, printr-un decret regal, au fost desființate breslele și în locul lor se înființează corporațiile meșteșugărești.

³⁰ MuzIstCluj, nr. inv. I. 337.

³¹ Informații verbale de la meșteșugari, foști membri ai corporațiilor.

³² Bárczay Oszkár, *A heraldika vezérfonala*, Budapesta, 1897, p. 47.

În afară de tablele în formă de scut se cunosc și table de formă dreptunghiulară sau chiar pătrată, avînd de regulă mîner ornate. Exemplare confecționate în această formă sînt tabla breslei tîmplarilor din Cluj, din anul 1656 (pl. I/3), sau cea a butnarilor clujeni din anul 1827³³ (pl. V/5). În cazul acestor table probabil că mînerul avea rostul de a ușura purtarea tablei de către cel ce făcea înștiințarea.

În urma răspîndirii scrisului în cercuri mai largi, în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, starostele de breaslă nu mai convoca pe membrii breslei prin viu grai, adică purtătorul tablei nu mai chema pe meșteri la adunare, ci purta și un convocator în scris. Aceasta va duce și la modificarea funcției și formei tablelor de convocare. Dacă forma scutului a fost menținută, în ce privește ornamentarea apar unele modificări; una din fețele tablei rămîne goală. Pe această față, cu ajutorul unei benzi înguste de aramă, al unui cui sau al unui sigiliu de ceară, se fixa hîrtia scrisă prin care se făcea convocarea. Este des întîlnit și procedeul ca pe una din fețele tablei să se sape un fel de casetă (pl. II/7) în care se punea mesajul, sau se da tablei forma unui dulăpior sau a unui cadru de fereastră (pl. V/2, 6, 7), prevăzut cu un ingenios sistem de închidere. După un alt procedeu, între două plăci putea luneca o a treia din aramă, pe care era fixată fila de hîrtie cuprinzînd convocarea. În sfîrșit, unele table convocatoare sînt în formă de carte sau de cutie, confecționate din metal sau din lemn (pl. V/1). De obicei, odată cu mesajul se transmitea și lista membrilor breslei. Meșterii luau la cunoștință convocarea printr-un semn făcut în dreptul numelui.

Tablele de convocare au evoluat, ca formă, cu timpul, devenind mai alungite, mai înguste și avînd un mîner de care erau ținute (fig. 3). Acum, în mod obișnuit, pe ele se lipea o hîrtie cu numele meșterilor din breaslă și purtau numele de „table nominale“ (névsortábla). Aceste table, cu mîner lung, erau deseori îmbrăcate în tocuri asemănătoare penarelor (fig. 4), desigur spre a feri hîrtia de degradare.

Tablele de breaslă erau în mod obișnuit ornate pe ambele fețe. Reprezentanțele înfățișau, pe lîngă anul confecționării, unelte și produse caracteristice meșteșugului. Reprezentanțele erau adeseori identice cu cele din cîmpul sigiliului breslei respective. În general, sigiliul și tabla breslei erau confecționate cu ocazia organizării breslei, a obținerii sau a confirmării privilegiului. Așa bunăoară principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea confirmă la 5 iulie 1656 statutele breslei tîmplarilor din Cluj³⁴, această dată fiind gravată și pe tiparul de sigiliu, dar s-a păstrat și tabla breslei ce poartă mențiunea anului 1656. Exemplul confirmă concluzia că la această dată breasla și-a făcut și o nouă tablă de convocare.

³³ MuzIstCluj, nr. inv. I. 336.

³⁴ Jakab Elek, *Kolozsvár története*, III, Budapesta, 1888, p. 36.

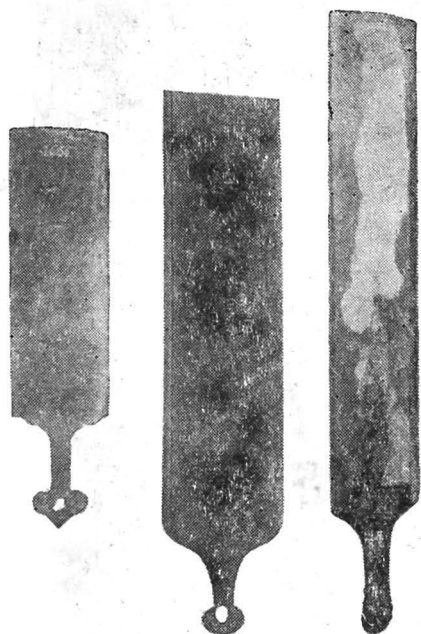

Fig. 3

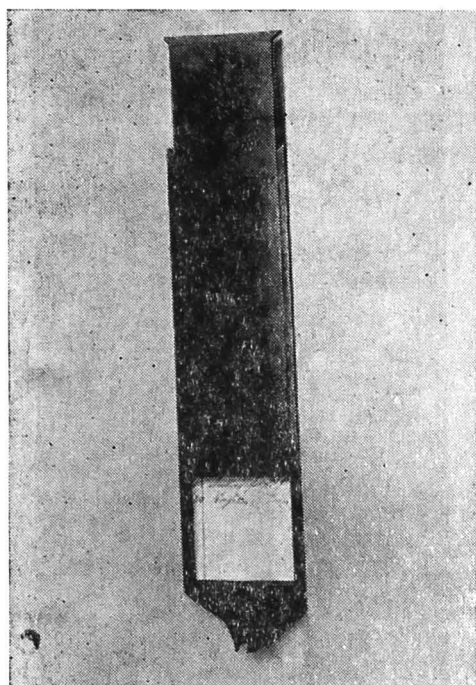

Fig. 4

Mențiunea localității și a branșei de care aparținea breasla figurează numai pe câteva table, mai ales pe cele confecționate mai târziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În majoritatea cazurilor, localitatea se nota cu inițialele ei, iar branșa se poate deduce din reprezentările ornamentale. Sînt câteva table care au și inițialele numelor conducătorilor breslei. Cea mai mare parte din piesele aflate la Muzeul de istorie Cluj și Muzeul din Sighișoara au intrat în patrimoniul muzeal după desființarea breslelor, ca donații ale corporațiilor meșteșugărești. Însemnările din registrele-inventar, referitoare la aceste piese, au servit pentru identificarea lor.

La unele bresle, tablele erau înlocuite cu semnele de breaslă. De exemplu, statutul frăției calfelor de croitori din Cluj, din anul 1554, prevede ca decanul (conducătorul frăției) să convoace calfele în adunări „trimițînd cheia”³⁵. Conform statutului meșterilor croitori tineri din Cluj, elaborat în 1678, cel mai în vîrstă dintre meșterii tineri, așa-numitul „meșter chelar” (kulcsos mester) trebuia să-și convoace tovarășii prin același procedeu. Dacă cheia, deci mesajul, era pierdută de unul din meșteri, acesta plătea o grea amendă³⁶. Cheia de argint foarte frumoasă executată, în greutate de 79,610 g, aflată la Muzeul de istorie Cluj

³⁵ Statutele calfelor de croitori din Cluj, din 1554 (transcrise în 1628 după originalul din secolul al XVI-lea), în *Oklevéltár*, II, p. 23.

³⁶ Statutele meșterilor croitori tineri, din 1678, în A.I.

Fig. 5

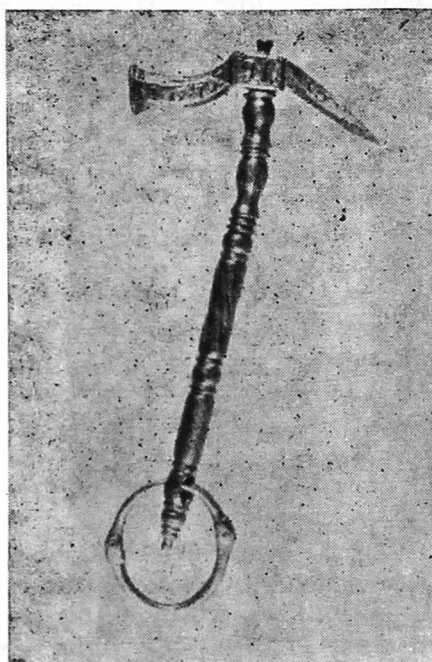

Fig. 6

(fig. 5), a fost folosită, poate, în același scop³⁷. Unui scop asemănător îi va fi servit breslei pantofarilor din Dej un ciocănaș de fier (fig. 6), de forma ciocanului de scos cuie, frumos ornamentat, cu dimensiunile de cca. $14 \times 6,5$ cm, purtând mențiunea anului 1626³⁸, de asemenea un ciocan de butnar, din 1622, confectionat din lemn de esență tare, de cca. 22×10 cm (fig. 7), o bardă mică a breslei măcelarilor din Sighișoara, din 1726, turnată din bronz, avînd dimensiunile de $21 \times 11,5$ cm (fig. 8)³⁹. Dar astfel de obiecte vor fi fost folosite la unele bresle și cu ocazia adunărilor, pentru a asigura ordinea, sau ca insemne ale puterii, autorității conducătorilor breslei. Un asemenea obiect va fi fost sceptrul frăției calfelor de lăcătuși din 1710, din Sibiu⁴⁰.

Breslele posedau și o altă categorie de semne, alcătuite din cele mai importante unelte sau produse ale meșteșugului și expuse într-un dulăpior de sticlă (fig. 9—10) Ele erau așezate de obicei împreună cu lada și tabla de breaslă, la casa breslei, pe pereții camerei în care se țineau adunările. Adeseori, tablele de breaslă sînt confundate cu firmele. Inelele metalice montate pe table, ca și faptul că în general ambele fețe cuprind reprezentări au făcut în adevăr ca unii autori să presupună atare desti-

³⁷ MuzIstCluj, nr. inv. I 4900.

³⁸ *Ibidem*, nr. inv. F 210.

³⁹ Muzeul de istorie Sighișoara, nr. inv. 845 și 1501.

⁴⁰ J. Bielz, *op. cit.*, fig. 15.

Fig. 7

Fig. 8

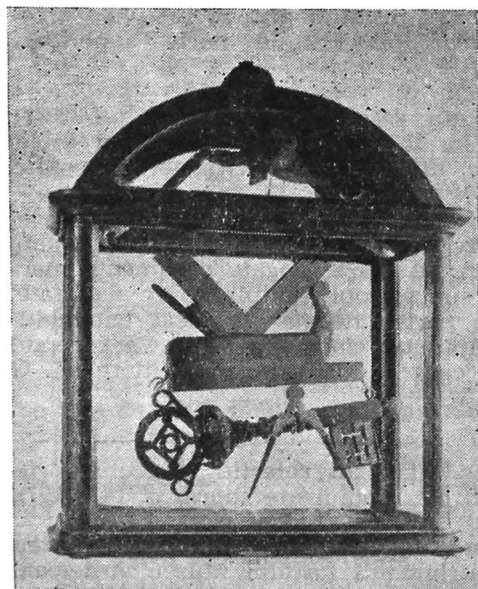

Fig. 9

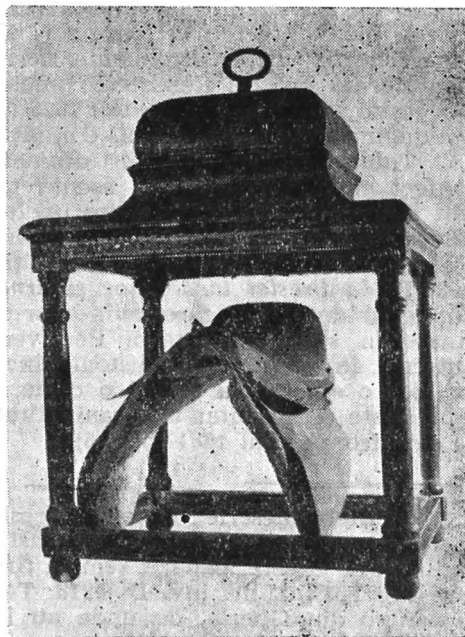

Fig. 10

nație a tablelor. După cum s-a arătat, tablele sînt însă fundamental deosebite de firme. Dimensiunile în general mici ale tablelor de breaslă (diametrul longitudinal al celor mari nu trece de 28 cm) ne fac să excludem posibilitatea întrebuițării tablelor ca firme.

Literatura de specialitate s-a ocupat foarte sumar de tablele de convocare ale breslelor; cîteva referiri sau cîteva reprezentări. Cercetătorii care s-au ocupat cu breslele au prelucrat în primul rînd documentele și îndeosebi statutele de funcționare, ignorînd bogatul material format din diferite obiecte ale breslelor (lăzi, sigilii, firme, steaguri, mostre etc.), păstrate prin muzee⁴¹. Studiarea acestor obiecte însă mai poate aduce lămuriri interesante, privind unele probleme abordate de cercetători numai pe bază de documente, dar poate, pe de altă parte, să scoată la lumină aspecte încă nebănuite ale vieții din cadrul breslelor.

De data aceasta prezentăm 31 de table de convocare ale breslelor din cîteva orașe din Transilvania. Materialul studiat face parte din colecția Muzeului de istorie Cluj și a Muzeului de istorie din Sighișoara. Tablele ce se găsesc la Muzeul din Cluj au aparținut unor bresle din orașele Cluj, Dej, Sibiu, Sighișoara și Hunedoara, iar cele de la Muzeul din Sighișoara alcătuiesc o colecție oarecum unitară, în sensul că au aparținut breslelor din această localitate. Imaginile simbolice sculptate, gravate sau pictate pe aceste piese reprezintă emblemele a 31 de bresle, respectiv 25 de branșe diferite cuprinzînd aproape toate meșteșugurile de bază din epoca feudală.

1. *Tabla breslei cizmarilor și pantofarilor din Dej*⁴², din anul 1625 (pl. I/1), confecționată din lemn, avînd forma unui scut. Pe avers sînt sculptate, ușor în relief, produsele și uneltele caracteristice ale meșteșugului: o pereche de cizme și una de ghetă, diferite unelte folosite pentru croiul tocurilor, la baterea și netezirea pielii, precum și literele N D Cs Cz. Pe revers sînt sculptate de asemenea o pereche de cizme, ornamente florale stilizate des întîlnite printre motivele ornamentale ale stilului Renașterii, unele imitînd floarea de crin. În partea superioară a scutului se află sculptat anul 1625 (pl. I/2).

Lungimea tablei este de 27 cm, lățimea de 20 cm.

2. *Tabla breslei fierarilor din Sighișoara*⁴³, din secolul al XVII-lea (pl. II/1), confecționată din lemn de esență tare, avînd forma unui scut. Pe aversul tablei sînt sculptate în relief diferite unelte: un clește, un ciocan și un tăietor de copite. Reversul tablei nu poartă reprezentări.

Lungimea tablei este de 14 cm, lățimea de 10,5 cm.

3. *Tabla breslei lăcătușilor și armurierilor din Sibiu*⁴⁴(?), din 1681, confecționată din lemn de esență tare, avînd forma unui scut, cu foarte bogate ornamente marginale în stilul Renașterii. Pe aversul tablei, în cîmpul scutului sînt sculptate, puternic în relief, două pistoale încrucișate, în partea de sus un lacăt triunghiular, jos o scăriță, la stînga o cheie, iar la dreapta un ciocan (pl. I/4). Pe reversul tablei este reprezentat un craniu timbrat de un ceas de nisip. Pe lîngă literele L G se descifrează anul 1681 (pl. I/5).

⁴¹ J. Bielz descrie obiectele breslelor sibiene aflate în colecția Muzeului Brukenthal, printre care table de breaslă (unele din ele republicate supra, p. 187—197), sigilii, lăzi, talgere, pahare, semne, firme etc.

⁴² MuzIstCluj, nr. inv. D 1213. Tablele purtînd sigla D provin din fostul muzeu armenesc din Gherla, de unde au intrat în patrimoniul fostului Muzeu Ardelean.

⁴³ *Ibidem*, nr. inv. II 6685.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. inv. M 5456. Tabla provine din Muzeul Brukenthal Sibiu.

Lungimea tablei este de 19 cm, lățimea de 17 cm.

4. *Tabla breslei tâmplarilor din Sighișoara*⁴⁵, din anul 1697, confecționată din lemn de esență tare, avînd forma unui scut ovoidal, cu ornamente marginale, în stilul Renașterii, cu inflexiuni baroce. Pe aversul tablei, în cîmpul scutului sînt reprezentate, puternic în relief, o rindea și un ciocan. Sub aceste reprezentări se află gravat anul 1697 (pl. II/2). Pe reversul tablei sînt dispuse trei scuturi mici sculptate în lemn și aplicate ulterior pe tablă, neavînd însă reprezentări. Între scuturi sînt gravate literele H S T, săpate probabil ulterior.

Lungimea tablei este de 26 cm, lățimea de 21 cm.

5. *Tabla breslei tâmplarilor din Cluj*⁴⁶ din 1656, confecționată din lemn, de formă dreptunghiulară, în partea inferioară fiind montat un mîner de lemn. În chenarul paralel cu marginea tablei sînt sculptate în relief: o masă în stilul Renașterii, pe ea o rindea, pufînd fi socotite ca unelte și produse ale acestui meșteșug. Deasupra acestor reprezentări, tot în relief, se descifrează anul 1656, anul întăririi statutelor breslei tâmplarilor de către Gheorghe Rákóczi al II-lea⁴⁷. În partea inferioară a tablei se află literele H L, săpate probabil ulterior (pl. I/3).

Lungimea tablei cu mînerul este de 23 cm, lățimea de 10 cm.

6. *Tabla breslei olarilor din Hunedoara*⁴⁸, din sec. XVII, confecționată din lemn de esență tare, avînd forma unui scut. Pe una din fețele tablei se află sculptată în relief o roată de olar, pe care este așezată o cană cu toartă (pl. II/3), iar pe cealaltă față o tablă și o unealtă pentru pisat vopseaua sau materialele din care se obține smalțul, cît și un vas.

Lungimea tablei este de 17 cm, lățimea de 14 cm.

7. *Tabla breslei măcelarilor din Dej, din 1710*⁴⁹, confecționată din lemn, avînd forma unui scut. Pe aversul tablei se află sculptat în relief un cap de bou și diferite cuțite folosite de măcelari (pl. II/5), iar pe reversul ei o bardă. În partea superioară a scutului este menționat anul 1710, iar în partea inferioară literele M C.

Lungimea tablei este de 27 cm, lățimea de 17 cm.

8. *Tabla breslei olarilor din Dej*⁵⁰, din 1757 (pl. II/6, 7), confecționată din lemn, avînd forma unui scut. Pe reversul tablei sînt reprezentate, ușor reliefat, diferite vase confecționate de olarii din localitate, un cuțit triunghiular de olar, precum și literele D F C. Pe reversul tablei se află săpată o casetă de cca. 40—50 mm adîncime, închisă cu o ușiță. Probabil că în această casetă era păstrată hîrtia care conținea textul celor transmise membrilor breslei. Pe revers se mai află reprezentat un vas și anul 1757⁵¹. Atît aversul cît și reversul sînt vopșite în culoare verde, iar reprezentările ce ies în relief și marginile scutului cu roșu.

Lungimea tablei este de 23 cm, lățimea de 16 cm.

9. *Tabla breslei țesătorilor din Cluj*⁵², din 1820, confecționată din lemn de nuc, avînd forma unei cărți. Pe o față a tablei sînt sculptate în relief trei ghemuri de ață, literele V I despărțite între ele printr-un ornament floral și anul 1820⁵³.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. inv. 822.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. inv. II 532.

⁴⁷ *Supra*, p. 204.

⁴⁸ MuzIstCluj, nr. inv. II 4409.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. inv. D 724. Tabla poartă și astăzi urme de ceară roșie cu care se fixa de tablă hîrtia care cuprindea mesajul.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. inv. D 723.

⁵¹ În anul 1757, 25 februarie, se completează cu anumite prevederi statutul breslei olarilor din Dej și se întărește acest statut de către magistratul orășenesc (cf. Szabó T. A., *op. cit.*, p. 18—20). Probabil că cu această ocazie a fost confecționată și tabla breslei.

⁵² MuzIstCluj, nr. inv. II 3785.

⁵³ Această tablă, destul de recentă, ni s-a păstrat (prin donație), dar în statutul breslei, din 1619, se vorbește despre convocarea la înmormîntări cu tabla breslei (cf. *Oklevéltár*, II, p. 241).

Pe cealaltă față a tablei sînt sculptate, pe lingă literele K I și anul 1820, trei suveici (pl. V/1).

Lungimea tablei este de 19 cm, lățimea de 12,5 cm, grosimea de 3 cm.

10. *Tabla breslei fierarilor-potcovarilor din Cluj*⁵⁴, din 1820, confecționată din aramă, avînd forma unui dreptunghi arcuit în partea superioară în semicerc.

Pe ambele fețe ale tablei sînt reprezentate diferite unelte: clește, ciocan, tăietor de copite, sfredel, potcoavă etc., folosite de meșterii fierari și potcovari (pl. V/7, 8).

Lungimea tablei este de 21 cm, lățimea de 12,5 cm, grosimea de 2 cm.

11. *Tabla breslei curelarilor din Cluj*⁵⁵, din 1820, confecționată din aramă, avînd forma tablei descrise mai sus. Pe ambele fețe ale tablei sînt reprezentate curele și hățuri, însoțite de elemente heraldice (pl. V/6).

Lungimea tablei este de 18 cm, lățimea de 11 cm, grosimea de 2 cm.

12. *Tabla breslei lăcătușilor, armurierilor (și cuțitarilor) din Cluj*⁵⁶ (cca. 1820), confecționată din aramă în aceeași tehnică ca și tabla fierarilor și a curelarilor. Pe o față a tablei sînt reprezentate produse confecționate de lăcătuși (chei), iar pe cealaltă față pistoale confecționate de armurieri, un briceag și un cuțit, produse ale meșterilor cuțitari (pl. V/2, 3).

Lungimea tablei este de 19 cm, lățimea de 11 cm, grosimea de 2 cm.

13. *Tabla aparținînd breslei croitorilor din Dej*⁵⁷, confecționată din aramă, avînd forma unei cărți. Pe o față a tablei sînt reprezentate o foarfecă deschisă și un ac de gămălie (pl. V/4).

Lungimea tablei este de 13 cm, lățimea de 9 cm, grosimea de 2 cm.

14. *Tabla breslei țesătorilor din Sibiu*⁵⁸, din anul 1739, confecționată din coșitor, avînd forma unui scut. Pe o față a tablei sînt gravate unelte folosite de țesători (pl. II/4), iar pe fața cealaltă este gravată o inscripție în limba germană.

15. *Tabla breslei aurarilor din Sighișoara*⁵⁹, din 1677, confecționată din lemn, avînd forma unui scut ovoidal cu ornamente marginale, în stilul Renașterii, cu inflexiuni baroce. Pe aversul tablei este sculptat puternic în relief un pahar, la stînga și la dreapta de acesta cifrele 1, respectiv 6 (pl. III/1), iar pe reversul tablei este reprezentată, de asemenea puternic în relief, o nicovală, de cele două părți ale acesteia cifra 7 (pl. III/2). Atît aversul cît și reversul tablei au fost vopsite cu un strat gros de vopsea maro, iar paharul de pe aversul tablei poartă urme de auritură.

Lungimea tablei este de 16,5 cm, lățimea de 14,5 cm.

16. *Tabla breslei cizmarilor din Sighișoara*⁶⁰, din 1691, confecționată din lemn de esență tare, avînd forma unui scut ovoidal în stil baroc, cu ornamente marginale sculptate. Pe aversul tablei, încrustate în lemn de culoare închisă, folosind tehnica intarziei, sînt reprezentate două bucăți de talpă, unelte caracteristice folosite la croiul și netezirea pielii, bine cunoscute de pe sigiliile și tablele breslelor de cizmari, precum și literele L S T G și anul 1691 (pl. III/1). Reversul tablei nu are aceleași ornamente marginale bogate, dar poartă încrustat în tehnica intarziei un scut în cimpul căruia sînt prezente, de asemenea prin intarzie, însă dintr-un lemn de culoare deschisă, aceleași reprezentări ca pe aversul tablei (pl. III/2).

Lungimea tablei este de 27 cm, lățimea de 18,5.

17. *Tabla breslei arămarilor din Sighișoara*⁶¹, din 1693, confecționată din bronz, avînd forma unui scut; atît aversul cît și reversul tablei poartă gravate, destul de

⁵⁴ MuzIstCluj, nr. inv. I 4560.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. inv. 6694.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. inv. F. 211.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. inv. D. 722.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. inv. M. 4090. Tabla provine din Muzeul Brukenthal Sibiu.

⁵⁹ Muzeul de istorie Sighișoara, nr. inv. 850.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. inv. 901.

⁶¹ *Ibidem*, nr. inv. 3128.

primitiv, diferite ornamente și litere: G:D, S:R, H:M:R, A:V:V:, A:H:S, precum și anul 1693 (pl. III/5).

Lungimea tablei este de 18 cm, lățimea de 14 cm.

18. *Tabla breslei pieptănarilor din Sighișoara*⁶², din 1696, confecționată din lemn moale, avînd forma unui scut. Pe aversul tablei sînt pictate pe un fond alb, în culoare neagră, un ferăstrău folosit de meșteșugarii pieptănari, precum și anul 1696, iar pe revers, de asemenea pe un fond alb, pe lîngă diferite ornamente florale de culoare roșie, este pictat un pieptene (pl. III/6).

Lungimea tablei este de 15 cm, lățimea de 12,5 cm.

19. *Tabla breslei morarilor din Sighișoara*⁶³, din 1648, confecționată din lemn, avînd forma unui scut cu ornamente marginale sculptate. În cîmpul scutului este sculptată puternic în relief o roată de moară cu patru spițe, deasupra căreia se află o coroană heraldică deschisă cu fleuroane. Cîmpul scutului este vopsit în culoare verde, iar roata, precum și ornamentele marginale ale scutului, sînt vopsite în maro. Pe reversul tablei sînt pictate în galben diferite ornamente vegetale, numele a doi meșteșugari breslași și anul 1648 (pl. IV/1).

Lungimea tablei este de 28 cm, lățimea de 19 cm.

20. *Tabla breslei cojocarilor din Sighișoara*⁶⁴, din anul 1746, confecționată din lemn de esență tare, avînd forma unui scut. Pe o față a tablei se află reprezentată stilizat o blană de animal — motiv obișnuit pe sigiliile, emblemele etc. ale breslelor de cojocari, principalul lor material de producție, precum și anul 1746 (pl. III/8). Fața cealaltă a tablei poartă o inscripție, conturul foarte șters al unui cal și diferite elemente ornamentale pe marginile scutului.

Lungimea tablei este de 25,5 cm, lățimea de 19,5 cm.

21. *Tabla breslei țesătorilor din Sighișoara*⁶⁵, din anul 1777, confecționată din lemn de brad, avînd forma unui scut. Pe aversul tablei sînt sculptate puternic în relief trei suveici și anul 1777 (pl. IV/3). Reversul tablei nu poartă reprezentări. Pe ambele fețe ale tablei, în partea superioară, sînt urme de găuri de la cuiele cu care au fost fixate hîrțile cu diferite înștiințări pentru membrii breslei.

Lungimea tablei este de 23 cm, lățimea de 16 cm.

22. *Tabla breslei fierarilor din Sighișoara*⁶⁶, din 1777, confecționată din lemn de brad, avînd forma unui scut. Această formă a scutului este des întîlnită în heraldica secolului al XVI-lea. Cu toată forma deosebit de elegantă a scutului, tabla este destul de primitiv executată. Pe fața tablei sînt reprezentate diferite unelte agricole confecționate de fierarii din localitate: două cosoare, o sapă, un topor. E gravat și anul 1777 (pl. IV/4).

Lungimea tablei este de 32 cm, lățimea de 28 cm.

23. *Tabla breslei curelarilor din Sighișoara*⁶⁷, din 1788, confecționată din lemn de esență tare, avînd forma unei rame de oglindă. Aversul tablei poartă sculptată destul de puternic în relief emblema curelarilor: un frîu și hățuri, literele M S și G L, precum și anul 1788 (pl. IV/5).

Lungimea tablei este de 2,5 cm, lățimea de 15 cm.

24. *Tabla breslei ceaprazarilor din Sighișoara*⁶⁸, din 1732, confecționată din lemn, avînd forma unui scut. Ambele fețe ale tablei poartă pictate cu vopsea de ulei diferite ornamente florale și vegetale, precum și anul 1732 (pl. III/7).

Lungimea tablei este de 22 cm, lățimea de 15 cm.

25. *Tabla breslei zidarilor din Sighișoara*⁶⁹, din 1774, confecționată din lemn, avînd o formă ovoidală. Pe o față a tablei este reprezentată ușor sculptată în relief stema orașului: o poartă și două turnuri (bastioane), precum și diferite

⁶² *Ibidem*, nr. inv. 1514.

⁶³ *Ibidem*, nr. inv. 1499.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. inv. 928.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. inv. 857.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. inv. 808.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. inv. 1515.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. inv. 884.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. inv. 321.

unelte de zidărie: mistrie, un ciocan de zidar și un fir cu plumb (pl. IV/2). Pe fața cealaltă e pictată o biserică, anul 1774 și diferite ornamente florale.

Lungimea tablei este de 29 cm, lățimea de 15 cm.

26. *Tabla breslei croitorilor din Sighișoara*⁷⁰, din 1822, confecționată din lemn de esență tare, avînd forma unui scut, cu ornamente marginale sculptate în stil rococo, foarte bogate. În cîmpul scutului este sculptată puternic în relief o foarfecă deschisă (pl. IV/7). Pe cealaltă parte a tablei este sculptată o inscripție și anul 1822.

Lungimea tablei este de 24 cm, lățimea de 19 cm.

27. *Tabla breslei pălărierilor din Sighișoara*⁷¹, din 1801, confecționată din lemn de brad; ca formă, amintește de rama unei oglinzi. Pe o față a tablei este sculptată puternic în relief o pălărie rotundă (un joben), iar pe fața cealaltă (vopsit cu galben), anul 1801 (pl. IV/6).

Lungimea tablei este de 28 cm, lățimea de 18 cm.

28. *Tabla breslei lăcătușilor din Sighișoara*⁷², din 1839, confecționată din lemn de esență tare, avînd o formă asimetrică, fără ornamentație. Ambele părți poartă o inscripție scrisă cu cerneală și anul 1839.

Lungimea tablei este de 19 cm, lățimea de 13,5 cm.

Se pune întrebarea dacă aceste table nu ar putea fi considerate ca blazoane ale breslelor. Pentru atare ipoteză pledează faptul că aproape întotdeauna tablele au forma scuturilor și reprezentările din cîmpul tablelor apar încadrate într-un scut, criteriu principal de a considera o reprezentare ca blazon⁷³. Pe de altă parte, reprezentări identice cu cele de pe tablele de breaslă apar uneori și pe cămile, paharele, talgerele și alte obiecte ale breslelor folosite la ospetele ce se organizau de către meșteșugarii breslași cu ocazia diferitelor sărbători. În general, toate aceste reprezentări apar încadrate într-un scut heraldic. Exemple în atare sens sînt cana breslei butnarilor din Cluj, din 1582, care poartă gravat un scut (fig. 11) în cîmpul căruia sînt dispuse diferite unelte de butnari, paharul breslei zidarilor din Sibiu din 1586, ca și paharul breslei cojocarilor tot din Sibiu din 1642 și alte obiecte⁷⁴. Aceste reprezentări, ca și cele de pe tablele de breaslă, pot fi socotite — credem — un fel de embleme sau blazoane ale corporațiilor meșteșugărești medievale⁷⁵; dar privitor la folosirea lor nu se cerea acordarea unui privilegiu. Ele erau alcătuite de către bresle sub influența modei blazoanelor și erau folosite secole de-a rîndul, pe baza dreptului cutumiar. În acest fel, atît reprezentările de pe table, cît și cele de pe sigiliile de breaslă, unde mare parte din figurile gravate apar tot în cîmpul unui scut, constituie un capitol interesant, aproape necunoscut, al heraldicii transilvănene.

Reprezentările de pe tablele de breaslă, ca și cele de pe sigiliile de breaslă, înfățișează cele mai caracteristice unelte și produse meșteșugărești, fapt pentru care studiarea lor prezintă o însemnătate deosebită pentru istoria tehnicii, pentru studiul evoluției uneltelor. Pînă astăzi

⁷⁰ *Ibidem*, nr. inv. 909.

⁷¹ *Ibidem*, nr. inv. 1501.

⁷² *Ibidem*, nr. inv. 780.

⁷³ Bárczay Oszkár, *op. cit.*, p. 1—5.

⁷⁴ MuzIstCluj, nr. inv. I 339 și I. Bielz, *op. cit.*, fig. 21—22.

⁷⁵ În patrimoniul Muzeului de istorie Cluj se păstrează o serie de obiecte ale breslelor, prevăzute cu reprezentări asemănătoare.

s-au păstrat în bună stare puține unelte meșteșugărești vechi, databile cu precizie, astfel că uneltele de producție reprezentate pe tablele de breaslă întregesc această lacună în cunoașterea nivelului de dezvoltare a tehnicii și a metodelor de producție folosite în meșteșugurile evului mediu, mai ales dacă ținem seama de exactitatea relativ mai mare a reprezentărilor de unelte de pe table, sigilii etc. decât pe alte izvoare iconografice contemporane, păstrate de altfel în număr foarte redus.

Tablele, pe lângă faptul că par să fie mărturii ale unor obiceiuri locale încețate la breslele transilvănene mai mult decât oriunde, prin reprezentările aflate pe ele permit să facem câteva observații privind nivelul tehnic și metodele de lucru în cadrul producției meșteșugărești medievale. În primul rând, se impune constatarea că secole de-a rândul meșteșugarii breslași folosesc aceleași unelte, ceea ce artă cât de lent a evoluat producția meșteșugărească atât în privința nivelului tehnic, cât și în privința metodelor de lucru, deoarece aceste unelte cu o întrebuințare multiseclară presupun și metode de muncă tradiționale, moștenite din tată în fiu. Nu se poate nega că pentru reprezentările aflate pe sigilii, table etc. exista o tradiție iconografică aproape internațională, de care se ținea seama⁷⁶. La unele bresle, atare tradiție se reflectă prin reprezentarea produselor breslei, la altele prin reprezentarea uneltelor specifice⁷⁷. Dar făuritorii acestor „blazoane”, cu toată tradiția existentă în modul de reprezentare, gravau, sculptau etc. pe aceste obiecte în primul rând uneltele cele mai obișnuite ale meșteșugului, folosite zi de zi. Dacă reprezentările — formele de unelte — rămân secole de-a rândul aceleași, este evident că în privința nivelului tehnic producția de breaslă nu înregistrează schimbări esențiale. În Transilvania producția de mărfuri de larg consum era efectuată în bună parte încă și în prima jumătate a secolului al XIX-lea de bresle. În a doua jumătate

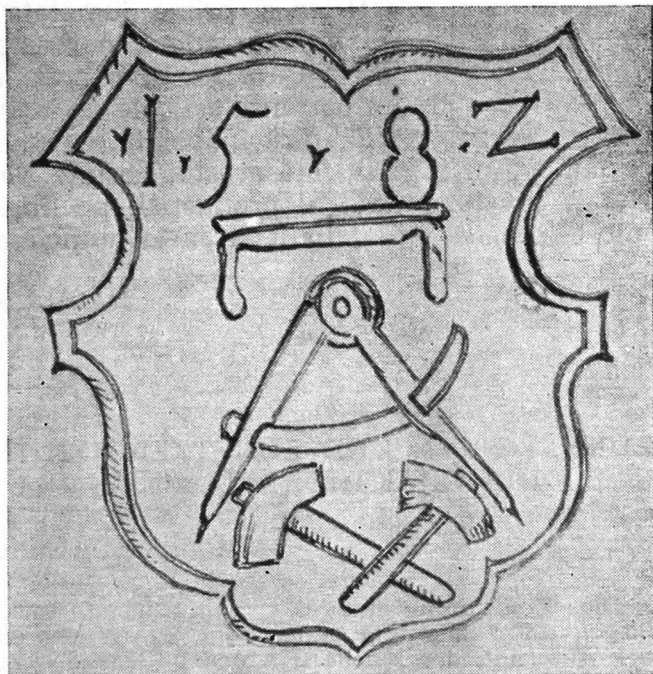

Fig. 11

⁷⁶ C. Nyrop, *Danske Haandvaerkerlavs Segl*, Kjobenhavn, 1901, p. 3—57; Alfred Grenser, *Zunftwappen und Handwerker Insignen*, Frankfurt am Main, 1889.

⁷⁷ Supra, p. 208—212.

a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, piața internă din Transilvania a suferit o creștere și o lărgire considerabilă. Paralel cu acest proces are loc și o creștere însemnată a cererii în domeniul celor mai importante articole de larg consum. Meșteșugarii breslași care lucrează cu o tehnică înapoiată, cu unelte depășite, puteau din ce în ce mai puțin să facă față acestor cerințe. Contradicția dintre nevoile sporite și nivelul tehnic al producției, pe lângă alți factori de ordin economic și social, a contribuit și ea la adâncirea crizei sistemului de breaslă.

MAGDALENA BUNTA — VIORICA IOSUB

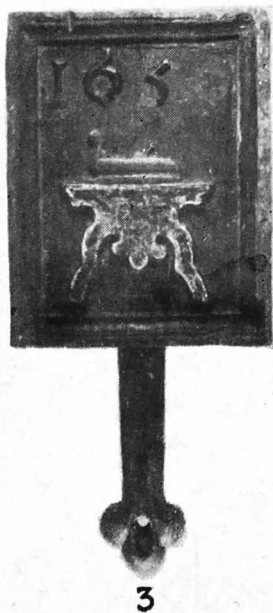
ZUNFTTAFELN UND ZUNFTZEICHEN IN DEN SAMMLUNGEN DER HISTORISCHEN MUSEEN IN CLUJ UND SIGHIȘOARA

(Zusammenfassung)

Die Zunfttafeln und die Zunftzeichen waren — ebenso wie die Lade, das Siegel, die Fahne und andere der Zunft gehörenden Gegenstände — ein Symbol der Autorität, der Macht und des Willens der Zunft, sowohl nach aussen hin als auch den eigenen Mitgliedern gegenüber. Die Zunfttafel und manchmal auch das Zeichen dienten zur Einberufung der Mitglieder; sie waren für ihren Träger der Ausweis, dass er von der Zunftleitung geschickt sei und eine offizielle Botschaft überbringe.

Die Verfasserinnen beschreiben 31 Zunfttafeln und 7 Zunftzeichen aus verschiedenen Städten Siebenbürgens, die in den Sammlungen der Historischen Museen in Cluj und Sighișoara aufbewahrt werden. Die Stücke des Museums in Cluj stammen von Zünften aus den Städten Cluj, Dej, Hunedoara, Sibiu, Sighișoara, während die des Museums aus Sighișoara eine einheitliche Sammlung bilden und ausschliesslich Zünften dieser Stadt gehörten.

Die geschnitzten, gravierten oder gemalten Sinnbilder stellen die Wappen von 31 Zünften, bzw. von 25 verschiedenen Berufszweigen dar, die fast alle grundlegenden Berufszweige des Mittelalters umfassen.

Pl. I

1

2

3

4

5

6

7

Pl. II

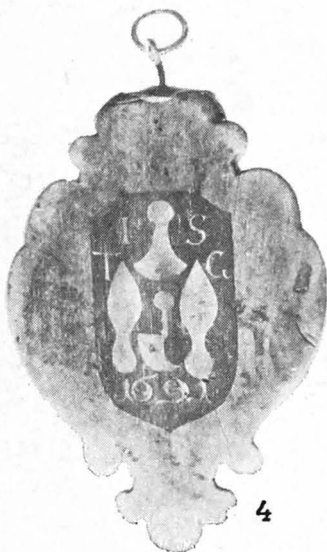
1

2

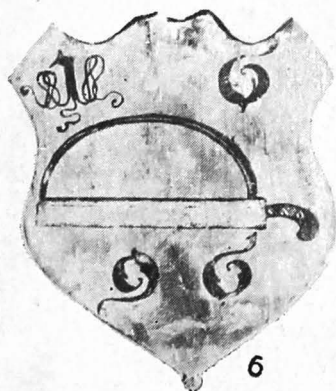
3

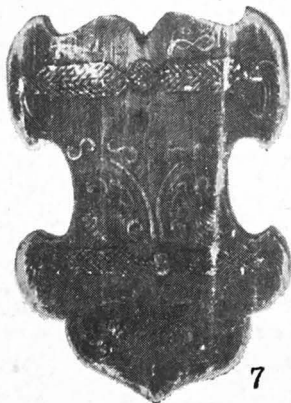
4

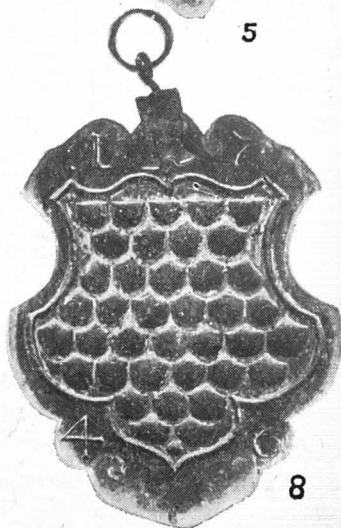
5

6

7

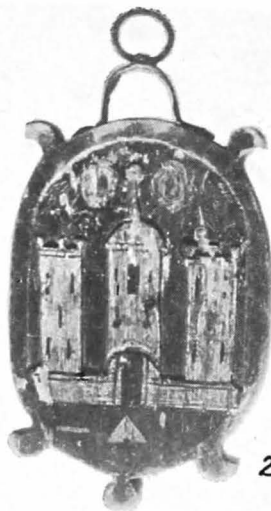

8

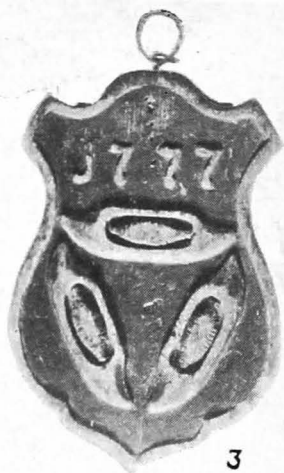
Pl. III

1

2

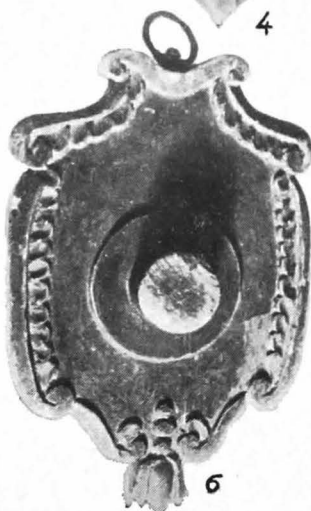
3

4

5

6

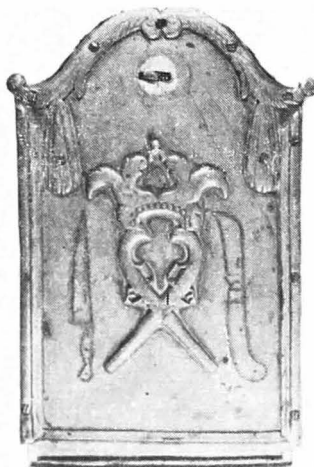

7

Pl. IV

1

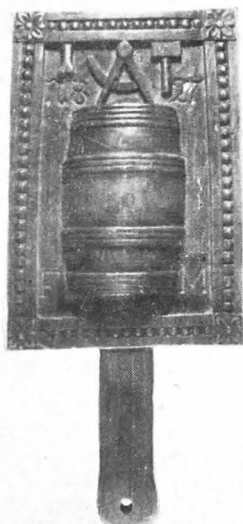
2

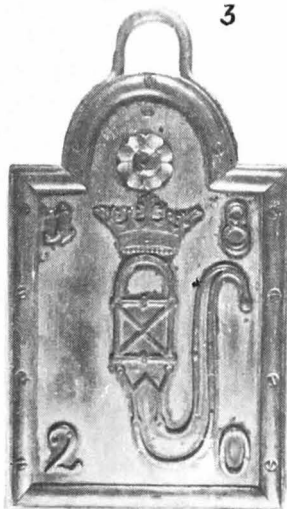
3

4

5

6

7

8

Pl. V

DATE PRIVIND ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI PROFESIONAL ÎN TRANSILVANIA*

Problema istoriei învățămîntului profesional din țara noastră a format doar obiectul unor studii și cercetări sporadice. Studiul de față tratează începuturile acestei forme de învățămînt care a apărut o dată cu dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în sînul orînduirii feudale, precum și dezvoltarea învățămîntului profesional pînă în preajma revoluției de la 1848.

În general, în perioada feudalismului, cultura producătorilor agricoli se limita la instruirea tradițională în cadrul familiei. În ce privește producția meșteșugărească, sistemul de breaslă îndeplinea și rolul unei instituții de calificare: ucenicia la meșter, călfia și anii de călătorie, reglementate prin statute și dispoziții. Putem aminti și cîteva școli și ateliere înființate pe lîngă mănăstiri de unele ordine călugărești, mai ales de benedictini, precum și stăruințele unor orașe de a introduce în școli obiecte de studiu ce aveau legătură cu viața practică. Acestea au fost suficiente, secole de-a rîndul, deoarece în organizarea și tehnica producției — bazată pe tradiții și prevederi vechi — rareori se iveau elemente noi, sistemul existent putînd satisface necesitățile.

Creșterea populației a dus implicit la creșterea piețelor, nevoile cantitative și calitative de produse nu mai puteau fi satisfăcute prin procedeele înapoiate, tradiționale, ale producției din cadrul breslelor. Apar și se dezvoltă germeii relațiilor capitaliste, producția manufacturieră, comerțul liber. Introducerea mașinilor-unelte mai perfecționate necesita formarea de muncitori calificați, de cadre de specialitate.

Se face simțită tot mai acut problema organizării instrucției profesionale în toate țările europene unde relațiile capitaliste erau destul de dezvoltate: Anglia, Franța, precum și Germania. Dar înainte de a se fi înfiripat primele forme ale învățămîntului profesional, a trebuit să pornească o mișcare economică generală și progresivă, să se ridice personalități militante, să se formeze curente de vederi și idei care să trezească atenția pentru această problemă în cercuri tot mai largi și la forurile conducătoare.

* Articolul de față face parte dintr-o lucrare mai amplă care va trata dezvoltarea învățămîntului profesional din Transilvania, de la începuturile sale pînă în preajma anului 1918.

De la sfârșitul secolului al XVII-lea, mari gînditori și pedagogi progresești ca Komensky, William Petty, John Bellers, J. J. Rousseau și alții puneau mare temei pe instruirea legată de științele naturii și de tehnică¹.

Și în Principatele Române se manifestă, în perioada tratată în lucrare, tendința de orientare a învățămîntului spre necesitățile practice ale vieții; în școli se introduc discipline noi și apar primele instituții din domeniul învățămîntului profesional.

În imperiul habsburgic atare tendințe se manifestă în perioada absolutismului luminat. În Transilvania înglobată în acest imperiu, producția breslelor a devenit insuficientă atît din punct de vedere cantitativ cît și calitativ, nemaiputînd face față concurenței produselor străine de calitate superioară, confecționate după metode tehnice înaintate, produse care pătrund în cantități tot mai mari pe piața Transilvaniei. Din această cauză, producția internă de mărfuri, organizată în cadrul breslelor, ajunge în criză. Pentru a ieși din această situație, s-au făcut o serie de încercări, adoptîndu-se diferite măsuri organizatorice care urmăreau în primul rînd limitarea numărului de meșteșugari breslași². Ceea ce însă este nou e faptul că se naște — sporadic încă — tendința de a ridica producția și calitatea produselor autohtone prin introducerea unor metode și procedee noi, prin aplicarea noutăților din domeniul dezvoltării științelor și a mijloacelor de producție. Pentru aceasta era nevoie de calificare, de o instruire mai temeinică a viitorilor meșteșugari, a ucenicilor și calfelor. Și în agricultură, o parte a nobilimii urmărea formarea unui număr de specialiști necesari în gospodăriile lor orientate pe drumul dezvoltării capitaliste.

În același timp statul austriac, pentru a putea concura cu țările apusene dezvoltate și a utiliza cu folos maxim bogățiile țării, promovează o politică mercantilistă și vădește tendințe fiziocrate, luînd unele măsuri în vederea încurajării producției autohtone. Astfel prin patentă vamală din 1784 se interzice importul produselor străine, iar patentă de desființare a servituții personale din august 1785 prevede ca fiecare slujbaş să se deprindă cu învățarea meșteșugurilor cu care se poate face folositor pretutindeni. Importanța lucrătorilor calificați reiese și din re-scriptul împărațesc din 1787 prin care este oprită ieșirea din țară a meșterilor destoinici și a lucrătorilor manuali care sînt necesari pentru „fabricile” din fiecare provincie³.

O serie de circulare guverniale și broșuri de popularizare cu caracter economic privind diferitele ramuri de producție și de prelucrare a pro-

¹ S. Benkő, *Antecedentele și începuturile învățămîntului tehnic în Transilvania*, ms., p. 1—3. Mulțumim și pe această cale cercetătorului științific S. Benkő pentru ajutorul acordat.

² M. Bunta, *Contribuții la istoria destrămării breslelor din Cluj*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 237—253.

³ Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția manuscrise, foi volante, nr. 689, § 13; cf. și C. Bodea, *Preocupări economico-culturale în Transilvania 1786—1830*, în *Studii*, nr. 1, 1956, p. 90.

duselor naturale sînt puse în circulație cu menirea de a îndrepta pe producători spre o gospodărire rațională, spre dezvoltarea anumitor ramuri economice. Învățămîntul începe să fie orientat conștient spre sferele practice pentru a sluji intereselor politico-economice ale statului.

Urmînd principii utilitariste, se pun bazele învățămîntului „cameral”; în unele școli superioare se introduc, pe lîngă disciplinele filozofice și juridice, altele noi, administrative și economice, care vizează aspecte ale producției industriale și agricole. Aceste colegii serveau însă nu atît dezvoltării economiei autohtone, cît formării de funcționari camerali necesari aparatului de stat habsburgic. Astfel, absolvenții primului „Collegium Oeconomicum” înființat în apropiere de Bratislava în 1763 și în care se predă „studium politico-cameral”, geometrie, arhitectură civilă și contabilitate, au fost recomandați prin listă nominală pentru a fi angajați la tezaurariatul transilvănean și la *Temeswarer Landes-Administration*⁴.

Spiritul utilitar străbate și legiferarea învățămîntului inițiată în 1774 de Ignaz Felbiger: „Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern”. Aceasta prevede introducerea științelor reale în școli conform nevoilor viitorului meseriaș sau agronom, și anume studiul agronomic în școlile satești și instrucție legată de meșteșuguri, comerț și economie în școlile provinciale⁵.

În 1777 este publicată legiuirea școlară cunoscută sub numele de „Ratio Educationis totiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem Adnexas”, a cărei sferă de valabilitate cuprindea ținuturile apusene: Banatul, Bihorul, Sătmarul și Maramureșul, dar care și-a făcut simțită influența și în principatul Transilvaniei.

Avînd la bază principiul utilitarist, această legislație este străbătută de o trăsătură realistă pe care o imprimă sistemului de învățămînt. Astfel se prevede ca matematica să fie legată în școlile de țară de economie, în tîrguri și orașe de meseriile practicate și de sfera comerțului. În gimnazii să se predea contabilitatea, iar la științele naturale să se studieze cu precădere acele materiale care au întrebuintare economică industrială. Studiului economiei agrare să i se asocieze, ca o materie derivată, economia urbană, cunoștințe privind diferitele meșteșuguri, manufacturi și fabrici. În școlile superioare, academiile regale, cum a fost și cea de la Oradea, înființată în 1780, s-a introdus prin „Ratio Educationis” studiul economiei agrare căreia i s-a accentuat importanța deosebită. Aici s-a predat și geodezie, hidrotehnică, arhitectură și fizică legată de agromomie⁶.

⁴ E. Finácsy, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*, I, Budapesta, 1899, p. 260; S. Benkő, *Az erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kérdéséről*, în *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről*, București, 1966, p. 100.

⁵ S. Nagy-Borotvás, *Közgazdasági művelődésünk kezdetei*, Budapesta, 1938, p. 53.

⁶ E. Finácsy, *op. cit.*, p. 209.

În anul următor, 1778, se aduc acestei legislații unele completări prin așa-numitul *Projectum Budense*, care propune ca în cadrul geografiei să se facă descrierea exactă a condițiilor economice, industriale și comerciale ale țării.

„Ratio Educationis“ avea în vedere în primul rînd scopul practic imediat, stabilind conținutul învățămîntului pentru diferitele categorii ale populației, ceea ce era însă în dauna orizontului general, căci nu se asigura o bază suficient de largă studiului superior. În același timp prevederile acestei legislații au rămas în mare parte nerealizate, neexistînd condiții pentru aplicarea lor practică în învățămînt. Lipseau cadrele didactice, cărțile erau greoaie, pur teoretice, nu exista material didactic ilustrativ care ar fi fost neapărat necesar în noul învățămînt orientat spre ramurile practice.

Pentru Principatul Transilvaniei s-a elaborat în 1781 *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae*. Acest decret poartă deja amprenta unui regres; ocupîndu-se în special de școlile latine, neglijează toate disciplinele reale, fiind menținută numai matematica, iar științele naturii sînt tratate doar în măsura citării lor în textele antice.

În această situație „Norma Regia“ nu a avut practic nici o influență pozitivă asupra învățămîntului real din Transilvania. Ceea ce s-a realizat în acești ani se datora înrîuririi exercitate de „Ratio Educationis“. Astfel Liceul academic din Cluj se orientează după prevederile acesteia, cînd introduce în programul său studiul agronomiei, al mecanicii și arhitecturii civile, predate de profesorii de științe naturale și matematică⁷.

În cadrul școlii superioare de medicină și chirurgie din Cluj, înființată în 1775, s-a creat și o catedră de medicină veterinară⁸.

În 1806 este adusă a doua „Ratio Educationis“, care se referea și ea la Banat, Bihor, Sătmăr și Maramureș și care a introdus în planul de învățămînt al școlilor elementare cunoștințe de bază pentru pregătirea meșteșugarilor și comercianților. Astfel exercițiile de matematică se aplică în agronomie, meșteșuguri și comerț, adăugîndu-se și ortografia, compunerea, geometria, construcțiile civile, științele naturale, studiul producției manufacturiere, geografie comercială și merceologie. „Ratio Educationis“ din 1806 a mai prevăzut și obligativitatea frecventării școlilor duminicale pentru ucenici. Pe tărîmul învățămîntului superior „Ratio“ din 1806 prevedea introducerea unei serii de discipline tehnice la cursul de filozofie de doi ani din cadrul academiilor regale. Astfel la Oradea s-a introdus studiul agronomiei (*elementa rei rusticae*) cu aplicații tehnologice, geometria superioară, mecanica teoretică și experimentală, geometria legată de hidromecanică și hidrotehnică, cartografia, construcțiile militare⁹. Dar acestea serveau la pregătirea nu atît a unor specialiști necesari economiei autohtone, cît a unor cadre în unele sectoare în care era

⁷ V. Biró, *A kegyesrend Besztercén, Medgyesen és a kolozsvári főiskola bölcsészeti karán*, Cluj, 1948, p. 36; S. Benkő, *ms. cit.*, p. 11.

⁸ S. Benkő, *Az erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kérdéséről*, p. 102; *IstRom*, III, p. 1055.

⁹ E. Fináczy, *op. cit.*, p. 39.

interesată curtea de la Viena. În alte privințe însă a doua „Ratio Educationis“ vădește un regres; astfel, scoate din învățămîntul mediu desenul, căruia înainte i se acordase o însemnătate mare.

În afara acestor legislații generale privind învățămîntul, au mai fost aduse unele măsuri speciale vizînd anumite aspecte ale pregătirii practice care se limitau mai ales la domeniul meșteșugurilor; în rescriptele împărătești apar primele norme referitoare la bresle.

Astfel în deceniul opt al secolului al XVIII-lea se dispunea înființarea unor cursuri „mecanice“ pentru ucenici și calfe în toate orașele unde există școli superioare.

În conformitate cu aceasta, printr-un rescript din 15 mai 1778 (fig. 1), guvernatorul Transilvaniei face cunoscut magistratului orașului Cluj hotărîrea imperială conform căreia pentru perfecționarea industriei și meseriilor se vor organiza cursuri de mecanică, la care în afară de prelegerile teoretice se vor ține și cursuri practice cu unelte și instalații perfecționate. „...După ce s-au depus stăruințe să se răspîndească învățarea meșteșugurilor pentru împodobirea și înfrumusețarea bunurilor obștești — se spune în adresă — s-a hotărît ca colegiile mecanice, ale căror prelegeri se țin pe înțelesul tuturor, să servească spre ușurarea meșterilor și a celorlalți lucrători plătiți în așa fel încît învățătura să fie răspîndită spre binele obștesc chiar între oamenii de rînd“¹⁰. Aplicarea acestei patente se concretizează prin înființarea cursurilor de me-

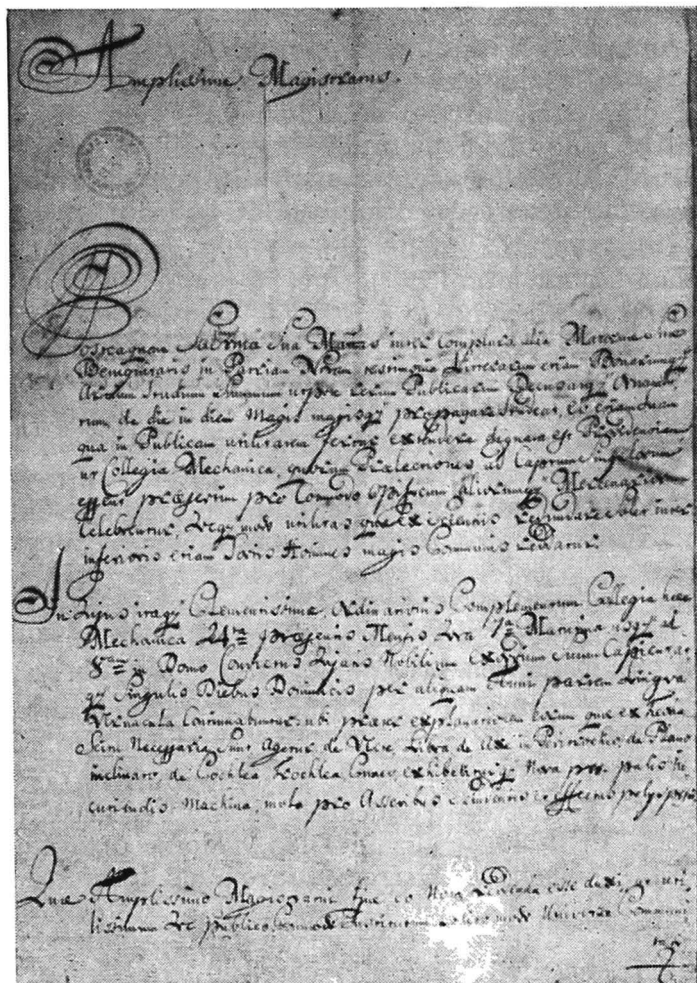

Fig. 1. Documentul din 15 mai 1778.

¹⁰ Arhivele Statului Cluj, Arhiva Orașului Cluj, Fasc. II, Doc. nr. 1087 din 15 mai 1788.

canică în casa Convictului unde ele funcționau în fiecare duminică de la ora 7 la 8 dimineața și unde, pe lângă explicarea în limba maternă a cunoștințelor teoretice, se vorbește de linii drepte, de măsuri și axe, de planuri înclinate, de sisteme de scripeți și pîrghii și se arată instalațiile noi din domeniul construcțiilor. „Să se aducă la cunoștința tuturor foloasele acestei instituții pentru binele obștesc, ca meșteșugarii să frecventeze acest colegiu la orele arătate”¹¹.

După doi ani, în 23 iunie 1780, magistratul orașului Cluj ordonă breslelor ca așa-numiții ucenici mecanici, calfele și chiar și meșterii mai tineri să frecventeze cursul de mecanică ce se ține în fiecare zi de duminică și sărbătoare. Ca știința mecanicii să ia peste tot o mai mare înflorire și însăși meșteșugurile să prospereze, peste tot unde sînt școli superioare, calfele, ucenicii și chiar meșterii mai tineri să frecventeze aceste cursuri la universitatea din Cluj unde un călugăr, profesor de matematică, va preda bazele calculelor dintr-o serie de meserii. Se ordonă staroștilor și altor conducători ai breslei dulgherilor, a tîmplarilor, a lăcătușilor, a morarilor, a rotarilor și a zidarilor să-i trimită pe meșteri, calfe și ucenici la aceste prelegeri, la orele stabilite, sub amenințarea unei pedepse aspre în caz de absență¹². În vederea desfășurării cu succes a cursurilor, sala de desen a liceului catolic a fost înzestrată cu modele de lemn și ipsos privind mecanica, dulgheritul și construcțiile¹³.

Aceste încercări de a ține cursuri „mecanice” ucenicilor și meșterilor tineri din bresle au fost însă de scurtă durată.

O altă măsură menită să contribuie la ridicarea calificării viitorilor meșteșugari era introducerea desenului, căruia i s-a acordat o mare importanță. În 1783 Iosif al II-lea ordonă înființarea școlilor duminicale de desen¹⁴, iar în 1786 frecventarea lor primește un caracter de obligativitate: se emite o normă care ordonă tuturor orașelor regale libere ca în meseriile care pot fi perfecționate prin desen, meșterii să nu-și poată elibera ucenicii și calfele care nu pot dovedi că au frecventat timp de un an aceste școli duminicale de desen. Meseriile pentru care se cerea în mod expres frecventarea cursurilor erau zidăria, cioplitoria în piatră, tîmplăria, dulgheria, lăcătușeria, orfevrăria, turnătoria în aramă, turnătoria de clopote, sticlăria, fierăria, țesătoria¹⁵. Mai mult, și lucrarea de măiestrie cuprindea obligatoriu și o probă de desen și anume desenarea de la început a lucrării pe care trebuiau să o execute¹⁶. Numeroasele desene aflate la Muzeul de istorie Cluj atestă că un timp oarecare aceste dispoziții au fost aplicate în practică. Întîmpinînd însă indiferența și

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, Doc. nr. 1873 din 23 iunie 1780.

¹³ F. Vincze, *Szakoktatásunk múltja és jelene*, Budapesta, 1937, p. 17.

¹⁴ S. Nagy-Borotvás, *op. cit.*, p. 102.

¹⁵ B. Irányi, *Az iparoktatás körébe vágó intézkedések II. József alatt*, în *Magyar Iparoktatás*, X, 1905—1906, nr. 1, p. 7.

¹⁶ Arh. Stat. Cluj, Arh. Oraș. Cluj, Protocollum oeconomico-politicum, 1816, nr. 256, p. 57. (Fișă pusă la dispoziția noastră de M. Bunta).

chiar rezistența meșterilor din bresle, ele au rămas în curînd fără prea mare eficacitate. Din această cauză, din hotărîrea Cancelariei aulice, Consiliul Locotenențial solicită în a. 1793 pe directorii inspectoratelor școlare din „Partium“ să-și expună părerile și propunerile în vederea organizării corespunzătoare a cursurilor de desen. În legătură cu aceasta, profesorul de desen din Oradea propune ca în primul rînd înseși autoritățile orășenești și ale comitatelor să conlucreze la obligarea ucenicilor în a frecventa școlile de desen. În al doilea rînd, ucenicii să nu fie promovați calfe dacă nu au terminat patru clase elementare și școala de desen, ceea ce trebuia dovedit cu certificate în fața meșterului, în prezența directorului școlii, care să poată reține diploma de calfă pînă ce respectivul nu prezintă certificatele școlare menționate. Deoarece la școala de desen veneau mulți ucenici analfabeți, aceștia să fie trimiși mai întîi la școala de repetiție pentru a-și însuși bazele cititului, scrisului și socotitului. În sfîrșit, profesorul din Oradea propunea ca pentru asigurarea eficacității măsurilor aduse, să se angajeze răspunderea autorităților locale și a meșterilor de breslă. Totodată se stabilește că dispozițiile se referă în mod obligatoriu și la toți aceia care la apariția lor erau deja calfe; aceștia nu puteau deveni meșteri fără absolvirea cursurilor de desen¹⁷.

Atare propuneri sînt în mare parte acceptate de Consiliul Locotenențial și de împărat și trimise în septembrie 1795 sub formă de circulară tuturor orașelor regale libere: unde pe lîngă clasa a IV-a a școlii elementare funcționa o școală de desen, să nu se admită calfe care nu au frecventat această școală¹⁸. Se prevăd și pedepse pentru nefrecventare și se instituie obligația și pentru calfele călătore care nu au frecventat școli de desen în timpul uceniei, să viziteze orașe unde există asemenea școli; altfel nu puteau deveni meșteri¹⁹. Dar erau prevăzute și o serie de excepții care diminuau cu mult eficacitatea dispozițiilor privitoare la cursurile de desen. Astfel acestea nu erau obligatorii pentru băieții săraci și pentru cei din provincie, ceea ce dela început a dat largi posibilități de evaziune pentru majoritatea ucenicilor. Erau exceptate și o serie de meserii, ca zidăria, dulgheria, unde ele ar fi fost totuși foarte necesare²⁰.

Între școlile de desen care au funcționat în această perioadă în Transilvania, amintim în primul rînd pe cea de la Cluj. Aici au existat de fapt la sfîrșitul deceniului 8 al secolului XVIII două școli de desen pe lîngă liceele confesionale, și anume pe lîngă colegiul reformat și liceul catolic. Aceasta din urmă a avut un număr considerabil de elevi și a jucat un rol însemnat în ridicarea gustului artistic al păturii meseriașilor din Cluj. În aprilie 1781 este anexată organic la liceu, mai tîrziu funcțio-

¹⁷ B. Irányi, *Szabályrendelet az inasok rajzoktatásáról 1795-ben*, în *Magyar Iparoktatás*, 1905—1906, nr. 14, p. 426—460.

¹⁸ F. Vincze, *op. cit.*, p. 17—18.

¹⁹ S. Nagy-Borotvás, *op. cit.*, p. 102.

²⁰ B. Irányi, *Szabályrendelet az inasok rajzoktatásáról*, p. 456.

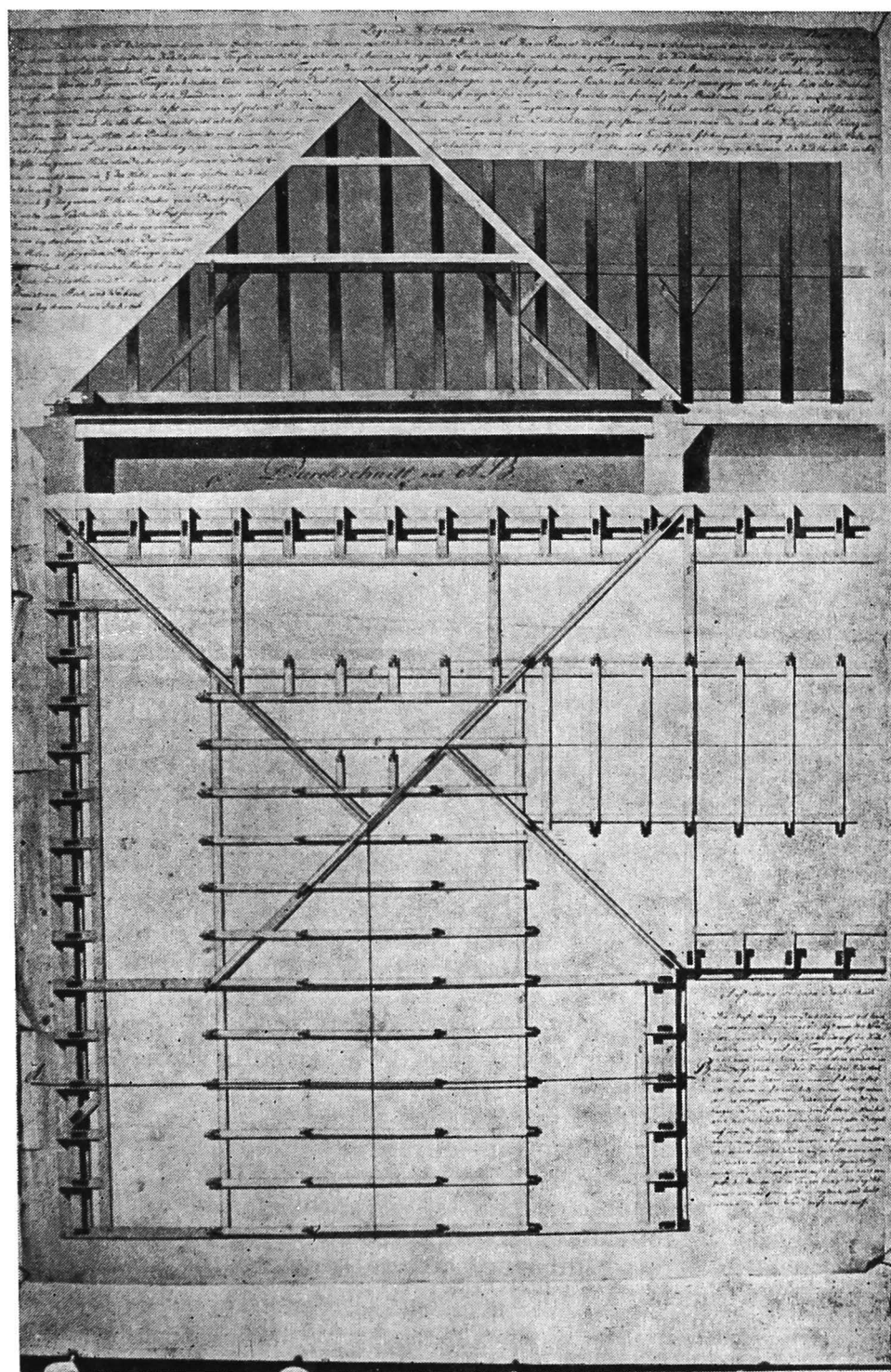

Fig. 3. Schema unui acoperiș și pod, cu indicații privind construirea lor.

Fig. 4. Cană și potir (desen-model executat de prof. Fr. Neuhauser).

desfășura uneori în condiții grele. Cîteodată nu erau nici lemne de foc; de exemplu în anul 1787 a fost nevoie de intervenția guvernului Transilvaniei la magistratul orașului Cluj în această problemă. Într-o adresă din 13 februarie 1787 guvernul arată că a fost sesizat de faptul că magistratul, neținînd seama de ordinele repetate, refuză să acorde lemne de foc pentru școala de desen; i se recomandă încă o dată cu strictețe să se conformeze ordonanțelor date și să aprovizioneze fiecare clasă a liceului și deci și a școlii de desen cu lemnele de foc necesare²³.

O altă școală în care se introduce desenul este cea de la Carei, înființată în 1779. Ea funcționa cu trei clase normale, o preparandie și școala

Frumoase sînt desenele executate de profesorul Neuhauser, conducătorul școlii, care serveau probabil ca modele elevilor și redau diferite produse de orfevrărie: cupe, potire, căni etc. (fig. 4). Interesant ni se pare un desen care reprezintă un sistem de foale și un cuptor de topit prevăzut cu un sistem de cumpănă pentru acționarea încărcării (fig. 5). Alte cîteva desene redau sisteme de scripete a căror folosire este rîspîdită în această perioadă în unele domenii de activitate, mai ales în construcții, și care erau studiate atît la cursurile mecanice pentru ucenici cît și în cadrul școlii de desen, schițele respective fiind prevăzute la fel cu explicații teoretice, privind funcționarea sistemelor de scripete²².

Activitatea școlii de desen din Cluj se

²² Desenele se află în arhiva fostei școli de desen din Cluj, str. Kogălniceanu nr. 2, în prezent sediul Liceului nr. 11 din Cluj.

²³ Arh. Stat. Cluj, Arh. Oraș. Cluj, Doc. nr. 157 din 13 februarie 1787.

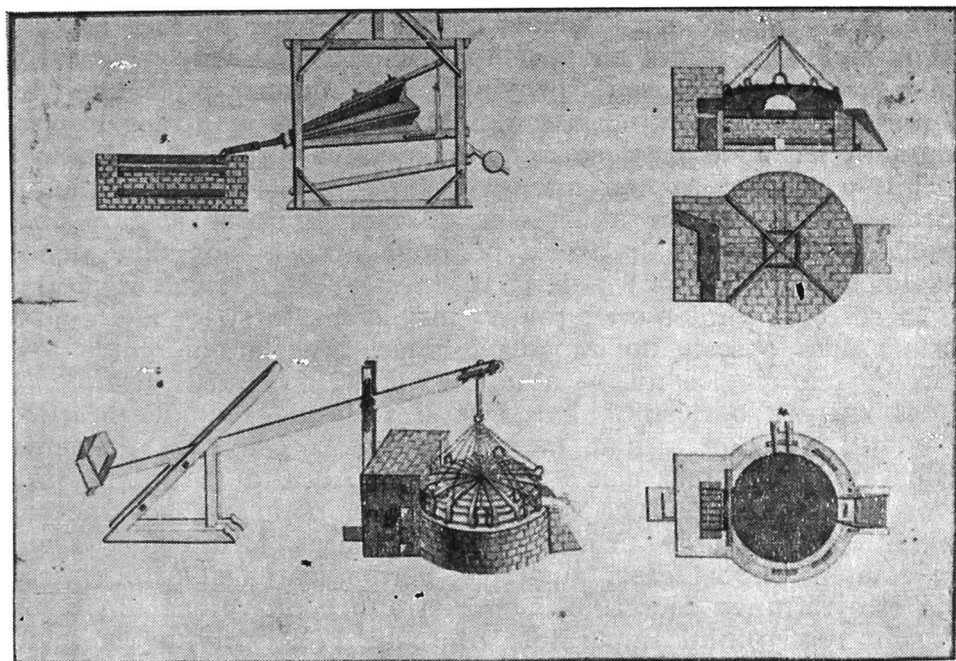

Fig. 5. Desenul cuptorului de topit.

de desen propriu-zisă. La clasele normale de la această școală, în afara obiectelor teoretice obișnuite se predă și corespondență, științe naturale, geodezie și chiar mecanică. Școala era înzestrată cu diferite modele și instalații necesare mai ales la construcții. Secției de desen i se acorda o mare importanță, maestrul de desen având cel mai mare salariu dintre profesori. Elevii școlii, în număr de 10—20 pe an, se recrutau dintre meșteșugari, viitorii învățători și elevi de la alte școli. Printre ucenici și meseriași erau mai ales tâmplari, țesători, zidari, lăcătuși și rotari. De la această școală au rămas o serie de desene ca: schițe de mobile, schițe cu caracter decorativ, proiecte de construcții ca planuri și frontoane²⁴. Rezultă și aici preocuparea de a organiza acest curs de desen conform cerințelor concrete ale diferitelor meserii, conferindu-i un caracter de specialitate.

Școli de desen s-au înființat în deceniul 9 și la Timișoara, Oradea, Sibiu, Turda și Tg. Mureș²⁵. La Timișoara școala de desen era sprijinită de tînăra burghezie locală, în 1822 orașul ia în sarcina sa întreținerea acestei școli²⁶; în alte orașe însă meșterii breslași opuneau deseori rezistență la frecventarea școlilor de către ucenici și calfe, încît organizarea predării desenului nu a dus la rezultatele scontate.

²⁴ Vezi J. Koós, A „Nagy Károlyi Királyi Nemzeti Fő Iskola Rajzoló Intézetének ismeretlen dokumentumai, în *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei*, Budapesta, VI, 1963, p. 94—110.

²⁵ *IstRom*, III, p. 1055; S. Nagy-Borotvás, *op. cit.*, p. 102.

²⁶ K. Lyka, *Magyar művészet 1800—1850*, Budapesta, f. a., p. 151.

Un domeniu în care era interesat în cea mai mare măsură însuși statul era cel minier. Din primii ani ai stăpînirii austriece asupra Transilvaniei, bogățiile miniere ale acestei provincii erau intens exploatare de stat. Pierderea Sileziei, în timpul domniei Mariei Terezia, lipsise imperiul de o însemnată parte de produse miniere, metalurgice, care trebuiau suplinite printr-o exploatare mai intensă a zăcămintelor Transilvaniei. Întrebuințarea în acest sector a brațelor de muncă libere asigura rezultate mai bune în producție; de aceea, pe lângă munca iobagilor, aici începe să fie folosită, pe scară tot mai largă, munca salariată liberă. Relațiile capitaliste în sectorul minier erau relativ mai avansate și tot aici s-au introdus prima dată o serie de inovații tehnice importante. Pentru folosirea procedeelor tehnologice noi se aduceau mineri specialiști străini, măsură care însă nu era suficientă, avînd și o serie de greutăți practice. De aceea, statul austriac a luat măsuri pentru o calificare elementară a minerilor autohtoni, mai ales a tineretului. Aceasta se îmbină, în perioada iozefină, și cu politica școlară față de populația românească din Transilvania, politică ce urmărea transformarea locuitorilor Transilvaniei în cetățeni supuși casei austriece, germanizarea și catolicizarea lor. Aceasta este rațiunea decretului Comisiei aulice din Viena din octombrie 1786²⁷ și a rescriptului împăralesc din mai 1789, privitor la instruirea tineretului român. Atare acte sînt urmate de înființarea a numeroase școli montanistice de pe domeniul cameral al Munților Apuseni. Ele erau însă școli elementare în care se preda doar cititul, scrisul, socotitul și religia. Numai la școala centrală din Zlatna se predau și materii legate de minerit, ca mineralogia și desenul²⁸. Autoritatea școlară superioară era administrația montanistică din Zlatna care exercita un control direct prin funcționarii săi. Pentru susținerea acestor școli statul căuta să cointerezeze și pe acționarii de mine, căci prin aceasta — se arată într-un document din anul 1795 — „...ei vor primi mineri-șefi iscusiți și folosul întreprinderii le revine tot lor”²⁹.

Înființate în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, școlile pentru mineri se mențin însă în această perioadă în general la nivelul învățămîntului elementar, dînd doar puține cunoștințe de specialitate.

Dacă dispozițiile legislative oficiale aduse de statul austriac în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea nu au avut o eficacitate practică prea mare, din cauza unui complex de condiții, ideea necesității instrucției practice, profesionale a preocupat pe mai mulți fruntași de seamă ai culturii transilvănene, pedagogi și gînditori care se ocupă în scrierile lor cu probleme economice, popularizînd însușirea unor metode noi în diferite ramuri de producție, redactînd cărți și manuale școlare, în care introduc cunoștințe practice legate mai ales de sfera comerțului și a economiei de cîmp.

²⁷ Arh. Stat. Cluj, fond. Zlatna, Doc. nr. 2635 din 18 octombrie 1786; document citat în articolul I. Bozac, *Politica școlară a curții din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în SCSCluj, 1956, p. 133.

²⁸ I. Bozac, *op. cit.*, p. 132.

²⁹ *Ibidem*, p. 133.

Reprezentanții Școlii Ardelene au desfășurat o activitate neobosită în acest sens, militând pentru ridicarea culturală a maselor țărănești.

În 1785, Gheorghe Șincai editează la Blaj *Îndreptare către Arithmetică*, partea I-a; în 1789 apare la Sibiu *Ducere de mână sau povățuire către aritmetică sau socoteală pentru întrebuințarea pruncilor românești celor neuniți...* sub îngrijirea lui Dimitrie Eustatievici, iar în 1805 apare la Buda o altă ediție în traducerea lui Grigore Obradovici. Aceste manuale se orientau spre nevoile vieții practice, aplicând la exerciții concrete operațiunile matematice, calculele în monede, greutatea și măsuri.

În domeniul economiei apare încă din 1765, în traducerea lui Dimitrie Eustatievici, *Oeconomia lui Florin cel Mare*. În 1785 Ion Piuariu-Molnar editează la Viena *Economia stupilor* — a II-a ediție apare în 1806 la Sibiu — care oferă în paginile sale metode și mijloace noi în această ramură de economie. În ultimele decenii ale secolului s-a tradus și introdus în școlile românești din Transilvania manualul *Povățuire către Economia de Cîmp, pentru folosul școalelor românești...* O ediție ulterioară din 1806 atribuită lui Gh. Șincai se ocupa și de horti- și viticultură, precum și de creșterea animalelor. Se editează în traduceri *Învățătură despre semănarea inului*, iar mai târziu *Învățătura despre sădirea bum-bacului și Agonisirea viței de vie și despre măestria de a face vin, vinars și oțet*³⁰. În școlile românești se folosea în această perioadă și cartea *Oarecari secreturi de lucrarea pământului și ale meșteșugului sădirii*, tipărită în 1796 în Rîmnic de Dimitrie Typograful Rîmniceanul³¹.

Un merit deosebit în traducerea în viață în ținuturile apusene a dispozițiilor aduse prin legislațiile școlare de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în domeniul orientării învățămîntului spre latura practică revine românului Simion Maghiar, elev al lui Samuil Micu la colegiul pentru tineri greco-catolici de la Viena. Numit pentru activitatea sa merituoasă în funcții importante în domeniul învățămîntului, și în 1785 inspector general al școlilor de pe teritoriul episcopiei de la Oradea, s-a străduit să pună în practică măsurile aduse prin diferitele norme care prezentau folos pentru instruirea corespunzătoare a tineretului, traducînd în acest scop și o serie de cărți noi în limba română³².

Îndemnul de a-și însuși diferitele învățături și meșteșuguri este exprimat în 1794 și de D. Iercovici în prefața sa la *Alexandria*, unde arată că neamului românesc îi stau acum libere o serie de învățături și calea spre diferite meșteșuguri. Autorul îndeamnă să se folosească măcar posibilitățile create, deși vede că școala care e „slobodă” pentru români e școala latinească, ungurească și nemțească, și cu toate că-și dă perfect de bine seama de greutatea pe care românii le vor întâmpina, de faptul

³⁰ *IstRom*, III, p. 1079.

³¹ N. Albu, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 329.

³² L. Galdi, *Simeon Magyar, ein rumänischer Pionier der josephinischen Schulreform*, Budapesta, 1941, p. 8—9.

că în realitate copiii românilor erau „prinși cu alte nevoi“, și nu pot învăța carte³³.

Aici trebuie să amintim și străduințele unor cărturari români din Transilvania și din Țara Românească uniți în „Societatea filozoficească a Neamului Românesc în Mare Principatul Ardealului“, care în 1789, în frunte cu Ion Piuariu Molnar și Dimitrie Eustatievici, iau inițiativa editării unei gazete pentru răspândirea cunoștințelor economiei noi în popor. „Foaia română pentru econom“ nu va apare însă din cauza atitudinii curții de la Viena care a refuzat să-i acorde cea mai mică înlesnire³⁴.

*

La începutul secolului al XIX-lea asistăm la un regres general în domeniul politic, economic și al învățămîntului. Teamă de consolidarea burgheziei, receptivă la ideile revoluției franceze, a determinat pe împăratul Francisc I să revoce măsurile aduse anterior în vederea sprijinirii industriei și să interzică studiile de specializare în străinătate ca și intrarea cadrelor calificate străine în țară. Nici dispozițiile aduse în domeniul învățămîntului profesional în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea nu se mai aplică, iar prevederile celei de a doua „Ratio Educationis“, care viza ținuturile apusene, rămîn mai mult literă moartă. Cele citeva realizări din acești ani se datorează mai mult unor inițiative particulare.

Așa este școala de agronomie de la Sinnicolaul Mare, înființată pentru copiii țăranilor de pe moșia succesorilor lui Cristofor Nako, unde materialul privitor la o agricultură rațională era predat în limba română, maghiară și germană. Această școală prevăzută și cu o gospodărie anexă trebuia să inițieze pe elevi în cultivarea plantelor mai puțin cunoscute, a celor cu întrebuințare industrială, de exemplu a plantelor oleaginoase, în creșterea pomilor fructiferi și a arborilor care puteau corespunde pentru împăduriri în condițiile climaterice și de sol ale Banatului. S-a propagat introducerea folosirii îngrășămintelor artificiale. Un accent mare se punea și pe cultura plantelor furajere și creșterea rațională a animalelor, mai ales a celor producătoare de carne și lînă, precum și pe studiul apiculturii³⁵.

În domeniul silviculturii, care prezenta totuși o importanță mare în Transilvania, este autorizat numai inspectorul general al pădurilor din această provincie să specializeze pe tinerii care se prezentau la el și în 1817 se dispune înființarea unui institut silvic pentru Transilvania, la Sibiu³⁶.

Nevoile calificării profesionale se oglindesc și în unele preocupări privind în primul rînd meseriile. Astfel, în 1802 s-a elaborat la Tg. Mureș planul unei școli normale unde să se predea cunoștințe folositoare pentru meseriași și comercianți, iar în 1818 în același oraș se naște proiectul

³³ C. Bodea, *op. cit.*, p. 95.

³⁴ N. Albu, *op. cit.*, p. 286.

³⁵ S. Benkő, *Mezőgazdasági szakoktatásunk történetéből*, în *Korunk*, 1966, nr. 4, p. 540—546.

³⁶ S. Benkő, *Az erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kéréséről*, p. 111.

unei școli de meserii de trei ani³⁷, proiecte care rămân însă nerealizate. În 1816 vicecomitele din Bihor, în raportul său prezentat Congregației acestui comitat, arată că poporul român din aceste ținuturi, care se ocupă mai mult cu economia de câmp, să fie determinat a îmbrățișa și meseriile; în acest scop să se fixeze un impozit suplimentar pe contribuenții români din care copiii lor să fie trimiși la școlile normale din Oradea și instruiți și într-o meserie spre care ar arăta înclinare, pentru ca după aceea, întorși în satele lor, să transmită cunoștințele dobândite și conaționalilor lor³⁸.

*

Dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor capitaliste a determinat în deceniile 4 și 5 ale secolului trecut o intensificare a preocupărilor pentru organizarea învățămîntului profesional în Transilvania.

În cadrul dietei de la 1832—36, chiar ordinele și stările ridică problema învățămîntului profesional, urgentînd o reformă în acest sens. S-a format o comisie numită „Studiorum Commissio“, însărcinată în 1840 de către Consiliul Locotenențial cu elaborarea unui proiect privind organizarea de școli profesionale și duminicale. În 1842 această comisie a înaintat cancelariei aulice și împăratului un proiect „Generalia Principia Educationis et institutionis publicae, tum coordinationem scholarum elementarium inferiorum in pagis et maioribus oppidis, non minus scholarum elementarium superiorum in civitatibus et oppidis maioribus porro erigendis in civitate scholis industrialibus suo tempore in polytechnikum institutum transformandis, denique introducendis in urbibus et maioribus oppidis scholis dominicalibus“³⁹.

În 1842 sașii din Transilvania primesc aprobare pentru organizarea unor școli profesionale la Sibiu și Brașov⁴⁰, iar un an mai târziu, în noiembrie 1843, se deschide la Brașov o școală duminicală pentru pregătirea tinerilor meseriași și lucrători. Ea este organizată de asociația industrială în colaborare cu breslele din oraș⁴¹. Scopul ei imediat este de a face tineretul să nu uite cunoștințele acumulate în școala elementară, ceea ce este desigur foarte limitat, cum recunoaște însuși cuvîntul de deschidere rostit. Dar această primă măsură se cere să fie urmată de înființarea unor școli superioare de calificare, atît de necesare pentru a putea ține pasul cu nivelul din străinătate⁴². Tot în acești ani este înființată la Carei o școală de meșteri, transferată mai târziu la Satu Mare⁴³.

În domeniul mineritului este înființată în 1835 la Săcărîmb o școală

³⁷ F. Vincze, *op. cit.*, p. 41—42.

³⁸ N. Firu, *Date și documente cu privire la istoricul școalelor române din Bihor*, Arad, 1910, p. 37—38.

³⁹ B. Irányi, *Az 1842 évi iparoktatási javaslat és annak sorsa*, în *Magyar Iparoktatás*, 1903—1904, nr. 10, p. 324.

⁴⁰ F. Vincze, *op. cit.*, p. 43.

⁴¹ *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde*, Brașov, 1843, nr. 46, p. 349; M. Molnár, *Az iparfejlesztés kérdése Erdélyben 1848 előtt*, București, 1957, p. 159—165.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*, Budapesta, 1900, p. 340.

montanistică de specialitate care trebuia să pregătească tehnicieni pentru exploatarea miniere. Un document din arhiva tezaurariatului montanistic transilvănean, din anul 1845, arată că la școala minieră din Săcărîmb s-au predat în acești ani și câteva materii de strictă specialitate: astfel în anul I pe lângă matematică, fizică, desen geometric, și tehnica havării filoanelor, în anul II mineralogie, geognosie, studiul mineritului, tehnica manipularilor de suprafață, desen de perspectivă și drept montanistic⁴⁴. În același document se propune înființarea unei a treia clase prin care s-ar putea obține în această școală un folos și mai mare decât pînă în prezent. În această clasă să se predea mecanică, construcții civile, analiza probelor de minereu și noțiuni de chimie și metalurgie⁴⁵. La școala minieră de la Săcărîmb frecventau în această perioadă anual 16—24 elevi, majoritatea absolvenți ai școlii duminicale din localitate. Faptul că nici aceste școli miniere — în care statul austriac era pe deplin interesat — nu aveau asigurate toate condițiile pentru buna lor funcționare, întîmpinînd o serie de greutăți, rezultă din același document; administrația montanistică din Săcărîmb a fost nevoită să se adreseze chiar împăratului cu rugămintea de a aproba plata în rate a remunerației funcționarilor montanistici care predau la această școală, atît pentru anul școlar în curs, cit și pentru cel trecut⁴⁶.

Cu o deosebită acuitate se pune în această perioadă problema organizării învățămîntului comercial. Acumularea capitalului a avut loc și în Transilvania, la început, tocmai în sfera comerțului și dezvoltarea acestuia era determinată de lărgirea pieții interne, de atragerea Transilvaniei în sfera comerțului liber european, de intensificarea legăturilor economice ale Transilvaniei cu celelalte două țări române, datorită rolului tot mai mare al Dunării de Jos și al Mării Negre în transportul mărfurilor ce se desfășura prin orașele transilvănene situate la trecătorile Carpaților. Astfel se explică faptul că la Sibiu și Brașov iau ființă școli pentru ucenici în comerț, școli care se numără printre cele mai vechi din Europa: cea de la Sibiu înființată de Camera de Comerț în 1833, cea din Brașov în 1841⁴⁷. O școală particulară de comerț este înființată în această perioadă și la Cluj, iar în 1848 la Arad⁴⁸. La aceste școli se preda în general matematică legată de operațiunile comerciale, bazele contabilității, corespondență comercială, elemente de merceologie.

Asemenea începuturi ale organizării învățămîntului profesional, în ultimele decenii înaintea revoluției de la 1848, erau însă insuficiente, sporadice. De aceea o serie de personalități de frunte ale vieții culturale din Transilvania au depus străduințe susținute, accentuînd importanța covârșitoare și necesitatea ridicării calificării profesionale în toate domeniile: agricol, tehnic, comercial.

⁴⁴ Arh. Stat. Cluj, Arh. Tezaurariatului Montanistic, ad. 736/1845.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. nr. 736/1845.

⁴⁷ *Bericht über die deutsche Gremial-Handelslehrlingschule zu Brassó—Kronstadt*, 1906—1907, Brașov, 1907, p. 3.

⁴⁸ F. Vincze, *op. cit.*, p. 62.

Pe lângă Carol Szász și Samuil Brassai, care au susținut ideea înființării de școli profesionale în Transilvania, și învățatul matematician Bolyai Farkas se preocupa de formarea de cadre tehnice. În calitatea sa de profesor la colegiul din Tîrgu Mureș, a împărtășit elevilor săi cunoștințe temeinice de matematică și fizică aplicată, preluînd apoi și predarea bazelor agronomiei și zootehniei care s-au introdus în școală, organizînd și un muzeu de fizică și chimie. În lucrările sale practice cu caracter tehnic și mecanic i-a atras și pe elevii săi care au învățat de la el diferite cunoștințe folositoare ca de exemplu construcția unor noi tipuri de sobe economice, altoirea pomilor fructiferi, turnarea literelor și altele⁴⁹.

Unul din discipolii săi, Petru Rajka, pionierul construcției de mașini agricole din Transilvania, și-a transformat atelierul încă în anii dinaintea revoluției de la 1848 într-o adevărată școală. La el își trimiteau părinții copiii pentru însușirea unei calificări tehnice superioare, deoarece dădea instrucțiuni nu numai pe tărîm practic, ci și teoretic și în acest scop ținea cursuri duminicale de mecanică și alte discipline înrudite⁵⁰.

Intellectualitatea și reprezentanții tinerei burghezii române din această perioadă, generația care avea să pregătească ideile revoluției de la 1848, urmînd tradițiile Școlii ardeleni, milita într-un cadru mai larg pentru ridicarea culturală a maselor, pentru întărirea economică a națiunii române din Transilvania, pentru progresul și egala ei îndreptățire în viața politică și economică a Transilvaniei. Atare deziderate au fost urmărite de Simion Bărnuțiu, Eftimie Murgu, Papiu Ilarian și alții. Preocupări concrete pentru îndreptarea tineretului român spre ramurile practice ale economiei are și merituosul pedagog român Constantin Diaconovici-Loga; în 1841 scrie în prefața la *Epistolarium românesc* că această lucrare are menirea să arate cum trebuie un neam să pășească la învățături frumoase în școli, la meșteșug și măiestrii folositoare care aduc neamului strălucire⁵¹.

Marele gînditor român transilvănean George Barițiu era în permanență preocupat de problema îndreptării tineretului român spre industrie și meserii și a calificării sale corespunzătoare. În 1839 arată în *Gazeta de Transilvania* (nr. 18, p. 71—72) că pînă nu vor fi școli reale, tehnice și comerciale în care negustorii și meșteșugarii să-și poată însuși învățătura necesară pentru meseria lor, nu se poate spera vreun bine. Barițiu arată că țaranii și meșteșugarii lucrează și fac totul numai în modul cum au preluat de la bătrîni. Ca situația să nu continue în acest fel, este nevoie de școli, dar nu atît de gimnazii și colegii teoretice, cît de institute tehnice și comerciale; iar în 1846, tot în *Gazeta de Transilvania* (nr. 11), Barițiu cere insistent înființarea de școli pentru meseriași, negustori, școli necesare poporului, deoarece meseriile nu pot înflori fără

⁴⁹ S. Benkő, *Bolyai Farkas, a műszaki értelmiség nevelője*, în *Korunk*, 1957, nr. 1, p. 43—51.

⁵⁰ I. Imreh, *Rajka Péter, az erdélyi mezőgazdasági gépgyártás úttörője*, în *Korunk*, 1958, nr. 10—12, p. 1493.

⁵¹ C. Diaconovici-Loga, *Epistolarium românesc*, Buda, 1841, p. VII; C. Bodea, *op. cit.*, p. 97.

știință; de aceea este nevoie de organizarea cât mai grabnică a învățămîntului tehnic.

Ideea necesității calificării tineretului în industrie și în meserii este exprimată pe larg în presa epocii. Revistele și ziarele sînt unanime în relevarea importanței organizării învățămîntului profesional în Transilvania. Ele arată că în țările dezvoltate ale Europei știința a avut o mare înfriurire asupra dezvoltării industriei, de aceea, dată fiind rămînerea în urmă, din punct de vedere tehnic, a industriei transilvănene, este nevoie ca pătura meseriașilor și industriașilor autohtoni să-și însușească urgent cunoștințele științifice necesare dezvoltării industriei la nivelul epocii, cunoștințe legate de situația economică concretă a Transilvaniei. Condițiile necesare, care ar permite organizarea și reorganizarea corespunzătoare a învățămîntului în atare sens, există, cu toate că autorii acestor articole își dau seama de greutatea ce se vor ivi mai ales la început. Dar utilitatea acestor școli nu va întîrzia să se arate în curînd și va îndreptăți speranța că în viitor se vor înființa instituții de specialitate corespunzătoare, în care accentul să se pună pe latura practică a învățămîntului⁵².

Pentru răspîndirea cunoștințelor legate de economie și de organizarea învățămîntului tehnic lua inițiative „Asociația industrială” înființată în 1842, iar în domeniul agriculturii „Asociația economică din Transilvania” înființată în 1844 și „Asociația agricolă săsească din Transilvania” organizată în 1845. Aici amintim și activitatea unor cazinouri, cum a fost mai ales cel din Cluj, care căuta să răspîndească noutățile tehnice și economice prin organizarea mai multor conferințe de specialitate⁵³.

În anii imediat premergători revoluției din 1848, problema instruirii practice a interesat cercuri tot mai largi, intrînd în înseși preocupările poporului; Nicolae Iorga amintește că în Transilvania, prin 1844, un anonim îndemna oamenii de la țară să se unească șase-șapte sate pentru a înființa școli în care să se facă pe cît se poate și pregătirea pentru meșteșuguri⁵⁴.

Însuși tineretul își punea cu seriozitate problema pregătirii sale pentru viața practică, exprimîndu-și nemulțumirea față de sistemul abstract de învățămînt teoretic, care mai domnea în general în cele mai multe școli din Transilvania, unde în locul unor discipline folositoare vieții practice li se impunea elevilor cu ajutorul bîtei mitologie nebuloasă, cosmogonie și alte materii de acest gen. Tineretul studios din unele orașe întreprindea chiar acțiuni concrete, organizate, în vederea înființării unor școli profesionale autohtone. Astfel, în primăvara anului 1847 elevii unui liceu din Cluj au adresat într-o scrisoare o chemare tineretului de la un alt colegiu în care-i solicită ajutorul la crearea bazelor materiale pentru

⁵² M. Molnár, *op. cit.*, p. 159—165.

⁵³ S. Benkő, *Az erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kérdésséröl*, p. 136.

⁵⁴ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 272.

înființarea unei școli profesionale; „...vă chemăm deci să vă dați obolul pentru școala profesională tehnică proiectată...” se cere în scrisoare⁵⁵.

Revoluția din 1848 înscrie în programul său și revendicări legate de organizarea învățămîntului corespunzător nevoilor economice ale noii orînduiri capitaliste. Românii din Transilvania au revendicat în 1848, la Adunarea Națională de la Blaj din 3/15 mai și în petițiile ulterioare, desăvîrșita libertate a învățămîntului și înființarea de școli naționale românești de toate gradele. În cadrul revoluției de la 1848, înșiși ucenicii și calfele din Transilvania vin cu revendicări proprii, printre care figurează și înființarea de școli duminicale, organizarea de expoziții etc. Astfel „Asociația tinerimii meșteșugărești din Cluj”, 610 calfe de cizmari, timplari, dulgheri, croitori, tăbăcari, șelari, blănari, curelari, pantofari, lăcătuși, fierari, săpunari și pălărieri au înaintat în numele tuturor calfelor din breslele transilvănene, în 31 mai, Dietei Transilvaniei revendicările lor, care la punctul 8 prevăd: „...Chestiunea ucenicilor să se aranjeze în așa fel ca în vremea uceniei să învețe meseria și nu să fie dădacă...; rugăm țara să se îngrijească de școli reale duminicale ca să ne putem cultiva...”⁵⁶.

Dar și aceste revendicări au rămas nesatisfăcute.

*

După cum rezultă din materialele analizate, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pînă în anul 1848, dezvoltarea germinilor capitalismului în economia Transilvaniei a făcut necesară organizarea învățămîntului profesional. Deși problema a preocupat o serie de personalități, s-au făcut multe proiecte, au fost aduse chiar unele dispoziții legislative și deși s-au și înființat cîteva școli în acest domeniu, problema învățămîntului profesional nu era nici pe departe rezolvată față de necesitățile existente. Cauzele acestei stări de fapt trebuie căutate în condițiile social-politice și economice ale Transilvaniei. În agricultură, sistemul feudal bazat pe munca de robotă a iobagilor ucidea interesul din partea acestora pentru metode noi și raționale în gospodărie, deși intelectualii legați de țărănime militau pentru instruirea și ridicarea culturală a acestei clase sociale asuprite. Dar în situația lor înapoiată, cîteva școli și broșuri nu puteau constitui un ajutor substanțial, atunci cînd în primul rînd trebuia schimbată radical situația economică și socială a țăranilor aserviți, care înainte de toate ar fi trebuit să devină proprietarii pămîntului pe care-l munceau, ceea ce ar fi trezit în ei interesul pentru o agricultură rațională modernă. Pe moșiile nobiliare bazate pe economia naturală nu era nevoie de specialiști calificați; activitatea administratorilor de moșii consta în primul rînd în organizarea muncii de robotă a țăranilor. Numai pe moșiile pornite pe drumul dezvoltării capitaliste, a producției de mărfuri, era nevoie de specialiști. Aceștia erau însă în

⁵⁵ S. Benkő, *op. cit.*, p. 119.

⁵⁶ M. Bunta, *Situația și lupta calfelor din Cluj, în a doua jumătate a sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX*, în *ActaMN*, II 1965, p. 429; *Mi már nem leszünk kizsákmányolt proletárok! 1848—1919*. Válogatott írások a magyar munkásmozgalom harcos múltjából, I, Budapest, 1951, p. 21.

majoritate autodidacți, în Transilvania neexistând posibilități de calificare. Frica moșierimii de instruirea poporului a împiedicat și ea, la rîndul ei, organizarea învățămîntului agricol pe o scară mai largă.

În domeniul învățămîntului industrial, aproape toate dispozițiile aduse, privind cursuri mecanice, școli de desen, școli duminicale etc., vizau diferite forme incipiente de instruire a ucenicilor și calfelor de breaslă. Acest lucru se explică prin predominarea în această perioadă a micii producții de mărfuri în Transilvania.

Cu toate că producția meșteșugărească din cadrul breslelor avea nevoie urgentă de o ridicare calitativă prin îmbunătățirea specializării, puținele dispoziții aduse în acest sens s-au lovit de indiferența și chiar rezistența fățișă a meșterilor breslași, așa încît în practică au dat puține rezultate.

Calificarea tehnică superioară nu era însă asigurată în Transilvania. Din sistemul de breaslă nu se putea dezvolta o industrie de fabrică și acest sistem nici nu putea acorda o pregătire industrială. Regimul habsburgic nu era interesat în dezvoltarea unei industrii în Transilvania, căutînd să mențină sistemul absolutist feudal, de teamă că în urma dezvoltării industriei se va forma o burghezie puternică în rîndurile popoarelor asuprite, care la rîndul lor ar putea formula revendicări radicale. Acest lucru reiese cît se poate de elocvent și dintr-un memoriu al arhiducelui Alexandru Leopold, palatinul Ungariei, adresat împăratului Francisc I în 1795, în care a căutat să demonstreze că din punct de vedere al imperiului habsburgic creșterea intelectualității în Transilvania ar însemna o adevărată catastrofă⁵⁷. Sistemul habsburgic avea nevoie de specialiști doar în anumite sectoare, cum a fost cel minier, administrația camerală, construcțiile militare. Dar și pentru aceste sectoare, ca și pentru sectorul manufacturier autohton, specialiștii erau recrutați din Austria, sau, în cel mai bun caz, își făceau studiile acolo; de multe ori se folosea personal fără calificare superioară de specialitate.

Aici trebuie să mai adăugăm că și puținele măsuri organizatorice aduse pe tărîmul învățămîntului profesional au rămas aproape ineficiente din cauza condițiilor necorespunzătoare. Nu existau cadre didactice calificate, manuale, instalații, material didactic, iar sărăcia și ocupația excesivă a celor vizați prin aceste forme de învățămînt îi împiedicau să profite de ele cu folos.

Cel mai mare neajuns era însă că majoritatea acestor forme de învățămînt organizate în perioada tratată de noi funcționau în limba maghiară și germană, așa încît tineretul român, majoritar în Transilvania, dar menținut într-o situație economică grea, nu s-a putut folosi practic de ele decît într-o măsură foarte mică.

Din aceste cauze, în perioada analizată în lucrarea de față, învățămîntul profesional din Transilvania nu s-a putut dezvolta conform necesităților existente, cu toate că existau preocupări vii și se pot consemna și unele realizări incipiente în unele sectoare, mai ales în mica producție de mărfuri, în sectorul minier și comercial.

⁵⁷ S. Benkő, *op. cit.*, p. 138.

Abia în deceniile următoare revoluției de la 1848, cînd dezvoltarea economică capitalistă va reclama imperios acest lucru, se organizează într-o anumită măsură învățămîntul de specialitate, înființîndu-se primele școli de ucenici și mai tîrziu, școlile profesionale tehnice.

MARIA MIREL — ANAMARIA ARDOS

ANGABEN ÜBER DIE ANFÄNGE DES GEWERBEUNTERRICHTS IN TRANSSILVANEN

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Arbeit bringt Angaben und Dokumente über die Anfänge des Gewerbeunterrichts in Transsilvanien, vom Ende des XVIII. Jahrhunderts bis zum Jahre 1848.

Die Entwicklung der Produktionskräfte und der kapitalistischen Produktionsverhältnisse im Rahmen der feudalen Gesellschaftsordnung erforderten die Ausbildung von Fachkräften für verschiedene Zweige des wirtschaftlichen Lebens.

Dieses Problem beschäftigte eine Reihe von Persönlichkeiten aus Transsilvanien und spiegelt sich in der zeitgenössischen Presse wider. Auch der österreichische Staat sah sich gezwungen im Interesse seiner Wirtschaftspolitik einige Massnahmen in diesem Sinne zu treffen.

Die Schulreformen vom Ende des XVIII. Jahrhunderts gestalten das Unterrichtswesen den praktischen Bedürfnissen entsprechend und sehen Gegenstände für die Ausbildung der zukünftigen Landwirte, Handwerker und Kaufleute vor. Es erscheinen Broschüren und Schulbücher, welche die neuen Errungenschaften in verschiedenen Wirtschaftszweigen popularisieren.

Im Gewerbesektor werden für die Lehrlinge, Gesellen und Handwerker sogenannte mechanische Kurse gehalten, wie der von den Verfassern erwähnte aus Cluj aus dem Jahre 1778. Es entstehen die ersten Zeichenschulen, von denen die Verfasser einige Zeichnungen aus dem Archiv der früheren Zeichenschule aus Cluj vorlegen, die sich auf verschiedene Gewerbe beziehen.

In diesem Zeitabschnitt entstehen die ersten Bergbau-, Ackerbau- und Handelsschulen.

Die Verfasser zeigen, dass sich der Gewerbeunterricht wegen den sozial-ökonomischen Verhältnissen Transsilvaniens und der österreichischen Politik dieser Provinz gegenüber nicht entsprechend den bestehenden Bedürfnissen entwickeln konnte.

EXTRACȚIA ȘI PRELUCRAREA METALELOR NEFEROASE ÎN TRANSILVANIA (1848—1867)*

Minereurile neferoase, care conțin metale prețioase, colorate și rare, au constituit întotdeauna una din comorile cele mai de preț ale subso-
lului Transilvaniei. Exploatarea lor este cea mai veche din cele ale tu-
tutor minereurilor, fiind începută cu multe veacuri și chiar cu milenii
în urmă și continuând fără întrerupere pînă în zilele noastre. În tot
acest timp, munții patriei ce ascund aceste minereuri au devenit mai
săraci cu multe mii de tone de aur, argint, cupru, plumb etc., imense
cantități de metale au devenit unelte puse în slujba unor scopuri străine
intereselor poporului nostru, îmbogățind state străine. În special cercu-
rile conducătoare dintotdeauna ale imperiului austriac au acordat o aten-
ție deosebită exploatării acestor minereuri, făcînd totul pentru a le
stoarce ca să obțină venituri ce reveneau vistieriei statului, aflată în
permanentă criză financiară, ca și lor însele. Bineînțeles că acest interes
nu a descrescut nici în epoca absolutismului și a „regimului liberal“, căci
exploatării metalelor prețioase, colorate și rare din Transilvania i se
rezerva un rol hotărîtor în acoperirea aproape nesfîrșitelor necesități de
război ale monarhiei habsburgice, atît în domeniul aprovizionării cu ma-
terii prime industriale, cît și în cel financiar.

I. EXPLOATAREA METALELOR PREȚIOASE

În Transilvania, exploatarea aurului se făcea împreună cu cea a argin-
tului, pe același teritoriu, deoarece în cele mai multe cazuri aceste me-
tale apar împreună, în același minereu. Metalul dominant era în gene-
ral aurul. În cantități mai mici, argintul se scotea și împreună cu
minereul de cupru și plumb. În special extracția aurului transilvănean
a devenit cunoscută pe de o parte datorită numărului ridicat și dimen-
siunilor avantajoase ale filoanelor care alcătuiesc zăcămintul, precum
și bogăției metalifere a zăcămintelor, iar pe de alta datorită diversității
mineralizației aurifere, respectiv formelor deosebite în care se prezintă

* Textul de față reprezintă părți dintr-un capitol al unei lucrări monografice
în curs de elaborare, intitulată: „Dezvoltarea capitalistă a industriei miniere și
siderurgice din Transilvania între 1848 și 1900.“

aurul. O parte din aurul scos era aşanumitul aur nativ, a cărui puritate, pe baza analizelor vremii, era în medie de 16,5 carate, adică de 0,6877‰¹. Uneori, aurul se găsea în zăcămintele sub forma unor pepite şi bulgări de câteva grame sau chiar în blocuri de mai multe kilograme. De exemplu, în mina „Petru şi Paul” din Vulcoi, în anul 1857 se extrăgeau 20 kg. de aur nativ. În mina „Regele Matia”, aflată în muntele Boi din regiunea Roşia-Montană, a fost descoperit un bloc de minereu care în anul 1861 a dat 89,21 kg. de aur şi din care în decurs de numai o lună — iulie 1861 — au fost extrase 28,67 kg., iar în 1862 s-au scos 82,01 kg. de aur curat.²

Minerurile aurifere din Transilvania făceau parte din cele mai bogate zăcămintele ale Europei³.

1. Exploatarea aurului şi argintului în Munţii Apuseni

Cea mai bogată regiune auriferă a Transilvaniei era în Munţii Apuseni, în nord-estul comitatului Hunedoara şi nord-vestul comitatului Alba de jos. Pe o întindere totală de cca 800 km², ea ocupa un teritoriu de formă patrulateră neregulată cu colţurile aflate în Baia de Arieş, Zlatna, Săcărîmb şi Căraci⁴. Deşi orografic acest patrulater nu avea nici o însemnătate, fapt este că în afară de el nu se prea găsea vreo mină de aur mai de seamă, astfel că el acoperea, mai mult sau mai puţin exact, aşezarea geografică a minelor de aur şi argint din Munţii Apuseni.

În acelaşi timp, acest teritoriu constituia relativ cea mai bogată regiune auriferă din imperiul austriac, aflîndu-se şi pe plan european printre cele mai de seamă regiuni de atare natură. Aurul extras din minele de aici întrecea la începutul celui de al şaptelea deceniu al veacului trecut producţia totală din Germania şi Franţa luate împreună⁵. Mai mult decît atît, de aici se scoteau cca 43% din producţia totală de aur a întregii Europe, iar din producţia mondială pe anul 1867 îi reveneau acestei regiuni cca 0,9%⁶.

În anii absolutismului, străvechea exploatare de metale preţioase din Munţii Apuseni a continuat, recuperînd şi învingînd în scurt timp pagubele şi greutăţile

¹ Pálffy József, *Erdély aranybányászata*, Budapesta, 1855, p. 6.

² Szabó József, *Az abrudbánya-verespataki bányaterület és különösen a verespatak-orkai m. kir. bányászati Szt. Kereszt-altárna monográfiája*, în *Akadémiai Matematikai és Természettudományi Közlemények*, vol. XI, p. 316.

³ Ioan Rusu Abrudeanu, *Aurul românesc*, Bucureşti, 1933, p. 42.

⁴ Regiunea minieră a Munţilor Apuseni a fost cuprinsă la început într-un triunghi cu vîrfurile aflate la Baia de Arieş, Hălmagiul Mare şi Săcărîmb. Această delimitare teritorială apare pentru prima dată în studiul lui Hospeny, *Zur Geologie des siebenbürgischen Erzgebirges*, apărut în volumul XVIII pe anul 1868 din *Jahrbuch des kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt*, într-o formă atît de convenabilă, încît s-a răspîndit în literatura de specialitate din toată lumea. Întrucît însă Zlatna nu intra în acest triunghi, mai tîrziu s-a dat soluţia de a se muta vîrfurile sudic al triunghiului de la Săcărîmb la Orăştie. În acest fel, a intrat în triunghi un teritoriu considerabil din valea Mureşului, unde nu există nici urmă de aur. Indicaţia punctului vestic al triunghiului era de asemenea necorespunzătoare. Între Hălmagiul Mare şi Baia de Criş, pe o distanţă în linie dreaptă de 14 km, nu existau roci cu conţinut aurifer. Astfel, au intrat în triunghi terenuri lipsite de zăcămintele şi au rămas în afara triunghiului localităţi miniere auro-argintifere ca Fizeş, Băiţa şi Căraci.

⁵ *A Hon*, 1864, nr. 207.

⁶ Matlekovits Sándor, *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota*, Budapesta, 1898, vol. VII, p. 89; *Contribuţiuni la istoricul industriei miniere în România*, Bucureşti, 1931, p. 13.

economice cauzate de evenimentele din anii 1848—1849. Aurul și argintul erau extrase în cadrul a peste 370 întreprinderi⁷. Datorită numărului foarte mare al exploatărilor, producția avea loc în vechile forme. Exploatarea metalelor prețioase din Munții Apuseni se caracteriza de secole întregi în genere prin mici întreprinderi, făcute de sătenii din acele regiuni. Micile exploatări de aur și de argint au rămas dominante și după anul 1848. Alături de exploatările mici particulare și de asociațiile miniere cu capital mărunt, aparținând în majoritate unor proprietari țărani, găsim însă și însemnate întreprinderi cu caracter de mare industrie. Deși numărul lor rămâne mult în urma numărului întreprinderilor mici, ele aveau un mare rol în privința cantității producției. De aceea, examinarea succintă a minelor de metale prețioase aflate în regiunea amintită o vom începe cu aceste întreprinderi.

a) Întreprinderile cu caracter de mare industrie

Cele mai de seamă întreprinderi cu caracter de mare industrie din Munții Apuseni se găsesc la Săcărîmb, Roșia Montană, Ruda, Zdrahoț și Vulcoi. În rîndul proprietarilor acestor întreprinderi, rolul conducător a revenit tezurariatului montanistic austriac care și-a înjghebat aici o rețea de industrie minieră auro-argintiferă încă la începutul veacului al XVIII-lea. În afara tezurariatului unii moșieri din Transilvania dispuneau și ei de însemnate mine de aur și argint a căror exploatare a început încă cu mult înainte de anul 1848. Alături de ei, găsim aici și întreprinderi bazate pe asociere minieră, respectiv pe societăți anonime. Acestea se găseau în număr relativ mai mare, dar în privința proporțiilor și a capacității de producție nu ajungeau încă la nivelul minelor tezurariatului.

În fruntea minelor de metale prețioase ale tezurariatului montanistic austriac, din Munții Apuseni, se afla mina de la Săcărîmb. În perioada tratată, exploatarea la această mină avea loc pe bogatul teritoriu Longhin, descoperit în 1842, unde coborîrea în adîncime, în zonele mai bogate, se făcea într-un ritm viu și totodată cu cheltuieli mici. Întreaga atenție a fost captată aici de exploatarea productivă, fără nici o preocupare pentru viitor. Lucrările de explorare și de pregătire erau tot mai mult neglijate, tezurariatul montanistic austriac fiind interesat numai în obținerea unor venituri de moment. Conform situațiilor întocmite, între anii 1848 și 1867 mina din Săcărîmb a adus tezurariatului montanistic, respectiv familiei domnitoare austriece coproprietare, un venit de 750 746 florini⁸. După cum reiese din datele referitoare la producție, această sumă corespundea cu 5940,75 kg de aur și argint. Mina renta deci din plin. Spre a ilustra aceasta, mai amintim doar faptul că întreprinderea avea un capital de numai 23 501 florini⁹.

Producția de aur și argint a minei din Săcărîmb între anii 1848—1867¹⁰

Anul	Aurul și argintul în kg	Anul	Aurul și argintul în kg
1848	381,44	1858	261,46
1849	185,79	1859	335,59
1850	311,49	1860	283,76
1851	314,84	1861	240,89
1852	362,35	1862	263,43
1853	352,52	1863	254,52
1854	418,71	1864	372,94
1855	361,64	1865	275,51
1856	206,77	1866	276,45
1857	257,67		

⁷ Arhiva IRCGM — Hunedoara, secția Brad, dos. nr. 401/500/1869, f. 428; Lukács László, *Az erdélyi nemesfémányászat jelene és jövője*, Budapesta, 1879, p. 19.

⁸ Inkey Béla, *Nagyág földtani és bányászati viszonyai*, Budapesta, 1885, p. 171.

⁹ Arhiva IRCGM — Hunedoara, secția Brad, dos. nr. 401—500/1868, f. 425.

¹⁰ Inkey Béla, *op. cit.*, p. 174.

Cealaltă mină de aur și argint importantă, aflată sub conducerea tezurariatului montanistic austriac, era la *Roșia-Montană*. De acțiunile ei însă nu dispunea numai tezurariatul montanistic. Și aici, ca la mina de la Săcărimb, s-au dat acțiuni familiei domnitoare de la Viena, apoi s-au mai asociat aici și capitaliști particulari, mai ales din aceia care mai puteau continua aici exploatarea minieră în anii celui de al patrulea deceniu al veacului trecut, în virtutea deciziei aduse la sfârșitul veacului al XVIII-lea de tezurariatul montanistic.

*Producția de aur și argint a minei din Roșia-Montană
între anii 1852—1867¹¹*

Anul	Aur	Argint	Anul	Aur	Argint
	producția în kg			producția în kg	
1852	1,30	0,68	1860	11,09	7,00
1853	4,20	2,01	1861	5,16	4,36
1854	8,99	4,37	1862	9,61	7,40
1855	4,37	3,32	1863	13,65	5,21
1856	6,83	4,20	1864	45,98	19,60
1857	8,35	5,21	1865	42,21	24,34
1858	8,95	5,21	1866	26,09	21,37
1859	11,07	6,58	—	—	—

După cum reiese din datele referitoare la producție, munca de exploatare de proporții mai mari și mai organizată a început în 1863. Până la această dată se lucra la filoanele auro-argintifere mai sărace ale galeriei principale din masivul Orlea, unde cantitățile de aur și argint conținute în minereuri erau într-o proporție foarte mică, de numai 1,25 grame aur pe tonă. Luarea în exploatare a bogatelor zăcămintele de pe Cotroanța a adus o cotitură favorabilă. Conținutul de metal pe tonă de minereu era aici de peste 2,50 grame. În acest fel, în anii de după 1860 se extrăgea în medie cu de două ori și jumătate mai mult metal decât înainte. În același timp a crescut și puritatea aurului extras. În locul aurului de 16,3 carate de mai înainte, se obținea aur de 18,1 carate.

În perioada 1848—1867 minele amintite erau cele mai de seamă întreprinderi auro-argintifere aparținătoare tezurariatului montanistic austriac în Munții Apuseni. Aceste mine, prin producția lor bogată, erau întreprinderi rentabile, astfel că tezurariatul și-a îndreptat atenția aproape exclusiv asupra acestora, neglijând celelalte mine de metale prețioase, mai puțin sau deocamdată de loc rentabile, sistind chiar activitatea multora din ele. Astfel, după anul 1850 lucrările au fost oprite la minele din Valea Arsului, Caraci, Căienel și Tebea¹². În anul 1858 au fost părăsite toate minele de aur și argint ale tezurariatului în plasa Baia-de-Criș¹³. Și-au încetat activitatea minele „Petru-Pavel” din Măgura, „Barbara”, aflată la hotarul minei tezurariatului de la Fizeș, mina din Trestia, iar după 1860 s-a oprit producția și la Baia de Arieș.

Tezurariatul montanistic austriac, conform politicii sale economice în Transilvania, se ocupa numai de operațiuni miniere care, fără vreo bază tehnică deosebită, fără reinnoirea și modernizarea instalațiilor mecanice, fără lucrări de explorare costisitoare, deci cu cât mai puține investiții, aduceau cele mai mari venituri posibile. Acest principiu de practică și politică economică s-a vădit în chipul cel mai elocvent tocmai în industria minieră auro-argintiferă. În goană după rezultate rapide, funcționarii tezurariatului montanistic austriac gospo-

¹¹ *Bányászati és Kohászati Lapok* (în continuare: *BKL*), 1908, vol. I, p. 525.

¹² *Pesti Napló*, 30 mai 1854; *BKL*, 1906, vol. I, p. 167—168.

¹³ Konek Sándor, *Az ausztriai birodalom, jelesen a magyar korona országainak statisztikai kézikönyve*, Pesta, 1865, p. 242.

dăreau în mod dăunător, ruinând mai multe mine. Deoarece între timp calculele lor nu și-au găsit justificarea, până la urmă au suspendat o bună parte din exploatarea minelor de aur și argint, neluând în seamă problemele sociale pe care le ridica transformarea populației miniere într-o armată de șomeri. Tezaurariatul montanistic austriac se îngrijea, în felul său, mai cu seamă de întreprinderile din Săcărîmb și Roșia Montană unde existau condiții pentru o exploatare aducătoare de profit ridicat în timp scurt. Aceste două mine au și adus venituri mari. În 1867, 29,30% din aurul scos în Munții Apuseni provenea de aici¹⁴.

Dintre minele de metale prețioase aflate în proprietate moșierească, cele mai de seamă erau minele de la Ruda. În perioada studiată, ele formau proprietatea conților Toldalaghy și Teleki, precum și a baronului Mihail Brukenthal, care s-au constituit în anul 1858 în asociație minieră, sub numele folosit încă din anul 1789 de „Ruda 12 Apostoli”¹⁵.

Evenimentele din anii 1848—1849, ca și transformările sociale fundamentale ce le-au urmat, și anume desființarea muncii iobăgești, au avut grele urmări asupra mineritului practicat la asociația minieră nobiliară. Fostele mine înfloritoare au decăzut, ceea ce era indicat și de faptul că, în vreme ce în anii deceniului al cincilea asociația minieră producea în medie aur în valoare de 80 000 florini, la începutul celui de al șaselea deceniu producția medie anuală era în valoare de 50 000 florini¹⁶.

Exploatarea minieră a asociației „Ruda 12 Apostoli” începe să se redreseze din nou la sfârșitul celui de al șaselea deceniu. Numărul muncitorilor s-a ridicat la peste 400, crescînd și producția. De pildă, în anul 1864 asociația a dat 46,30 kg aur¹⁷. Evoluția nu era însă nici pe departe proporțională cu posibilitățile obiective. Lucrările de exploatare aveau loc neplanificat, în limite înguste.

În hotarul comunei Criștior, în vecinătatea Rudei, era cealaltă, mai cunoscută întreprindere minieră moșierească de metale prețioase sub numele de „Asociația Zdrahoľ Sf. Ioan evanghelistul”. Ea a fost întemeiată de familia baronilor Zeyk în anul 1795, preluînd minele tezaurariatului montanistic austriac de pe Valea Arslui¹⁸.

După anul 1848, întreprinderea a intrat într-o asemenea criză, încît în 1850 a fost nevoită chiar să-și înceteze activitatea. Peste cîțiva ani au apărut noi întreprinzători, în bună parte moșieri, ca de pildă baronii Ioan Bornemissza, Carol Apor, conții Emeric Mikó, Farkas Bethlen, Ludovic Horváth Toldy, Ioan Eszterházi, Samoil Kemény și alți acționari nobili¹⁹, iar exploatarea minei a fost reîncepută.

În regiunea Buciumului funcționa de asemenea o mină moșierească mai de seamă, „Asociația minieră Petru-Paul din Vulcoi”. Printre acționari figurau membri ai familiei baron Brukenthal, conții Augustin Vécsey, Ladislau Kun și alții. Mina din Vulcoi a intrat și ea în declin după 1848. Producția ei anterioară, de 40 000 florini în medie, a scăzut la 15 000²⁰. Apoi, începînd cu cea de a doua jumătate a deceniului al șaselea, posibilitățile de exploatare s-au îmbunătățit tot mai mult, astfel că întreprinderea a pornit pe calea dezvoltării. În anul 1867, producția ei de aur a ajuns la 15,16 kg²¹.

Întreprinderile de mai sus nu epuizează șirul exploatărilor miniere auro-argintifere aflate în proprietate moșierească. Alături de ele găsim mai multe întreprinderi ce aparțin acestei categorii de proprietate, a căror activitate se desfășura însă într-un cadru mai limitat, nedepășind posibilitățile unor mici exploatări de aur și de argint.

¹⁴ BKL., 1894, p. 220.

¹⁵ Arhiva IRCGM — Hunedoara, secția Brad, dos. nr. 401—500/1879, f. 506.

¹⁶ Pestî Napló, 30 mai 1854.

¹⁷ Arhiva IRCGM — Hunedoara, secția Brad, dos. nr. 401—500/1869, f. 428.

¹⁸ Ioan Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 254—256.

¹⁹ Arhiva IRCGM — Hunedoara, secția Brad, dos. nr. 701—800/1867, f. 780.

²⁰ Pestî Napló, 30 mai 1854.

²¹ Arhiva IRCGM — Hunedoara, secția Brad, dos. nr. 401—500/1868, f. 431.

Caracterizînd în general situația exploatărilor miniere de metale prețioase între anii 1848 și 1867 aflate în proprietate moșierească, putem afirma că ele aveau un rol subordonat față de activitatea întreprinderilor tezaurariatului montanistic. Exploatățile moșierești nu au depășit stagnarea în care se aflau încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cauzele acestei stări erau de mai multe feluri, cea mai hotărîtoare au fost însă transformările economice și sociale fundamentale din Transilvania după revoluția din 1848.

După 1848, numărul minelor aflate în proprietate moșierească s-a redus în Munții Apuseni. Faptul trebuie atribuit înainte de toate schimbărilor din domeniul proprietății, ca și greutăților pe care le punea în fața moșierilor pierderea forței de muncă gratuite. Moșierii își administrau minele în cadrul domeniilor lor agricole cu caracter feudal, ca dependințe ale acestora, exploatîndu-le, în condițiile robotei obligatorii, prin munca gratuită a iobagilor. În urma eliberării iobagilor în anul 1848, moșierii proprietari ai minelor au pierdut forța de muncă gratuită. De aceea, unele întreprinderi auro-argintifere moșierești și-au încetat activitatea. În schimb, moșierii care nu voiau să renunțe la veniturile ce le aveau de pe urma minelor de metale prețioase s-au văzut nevoiți să treacă de la exploatarea bazată pe munca iobăgească gratuită la exploatarea minieră capitalistă, bazată pe munca salariată. Pentru aceasta, ei aveau nevoie în primul rînd de capital, fără care erau în imposibilitate de a angaja un număr suficient de muncitori mineri salariați. Penuria de capital pe care trebuia să o înfrunte o mare parte din moșieri a împiedicat întrebuițarea forței de muncă salariate. Moșierii au căutat să treacă peste greutățile cauzate de lipsa de capital prin menținerea, respectiv lărgirea sistemului dinainte încetățenit al arenzilor. La fel ca în cazul exploatării proprietăților agricole, ei și-au dat în arendă și minele de metale prețioase. În acest fel, au fost nevoiți să renunțe la profitul întreprinzătorului și au trebuit să se mulțumească cu o mai mică sau mai mare „rentă minieră”. Sistemul arenzilor nu era însă de loc o pîrghie a dezvoltării capitaliste a mineritului auro-argintifer moșieresc. Pentru a obține venituri cît mai mari, arendașii nu făceau nici măcar investițiile minime ce s-ar fi cerut, pe cît posibil — mai ales în cazul arendașilor țărani — evitau să folosească muncitori salariați, ei înșiși cu membrii de familie efectuau munca în mină, ori lucrau cu subarendași. În cadrul sistemului arenzilor, munca efectuată se socotește în genere nu în bani, ci în natură, de regulă în minereu. Un exemplu îl constituie asociațiile miniere „Petru-Paul” și „Mihai” din Vulcoi²². Se înțelege deci că acest sistem putea avea numai consecințe nefaste asupra industriei miniere auro-argintifere. În locul unei exploatări miniere planificate și rațională, sistemul arenzilor promova o exploatare de jaf, urmărind obținerea unor succese rapide, fără nici o preocupare pentru viitor.

²² Weisz Tádé, *Az erdélyrészi bányászat rövid ismertetése*, Budapesta, 1891, p. 112.

În industria minieră auro-argintiferă din Munții Apuseni și-au avut partea și întreprinzătorii capitaliști. Afluxul de capital în exploatările de aur și argint din Transilvania era un fenomen mai vechi, caracterizat în general prin proveniența din numeroase surse mai mărunte, adică înființarea și exploatarea în continuare a întreprinderilor miniere respective fusese un rezultat al asocierii capitalurilor mici ale mai multor persoane. Această caracteristică își avea originea în trăsăturile specifice ale acumulării primitive de capital în Transilvania, în limitele acestui proces, impuse de situația istorică concretă dată. În esență, ea nu s-a modificat nici în anii absolutismului și mai ales în prima perioadă a acestuia, cu atât mai mult cu cât — deși pe baze economico-sociale fundamental deosebite — viața economică a Transilvaniei se afla în linii mari sub influența acelorași factori ca și cu câteva decenii mai înainte.

Pe baza teritoriului vamal comun, produsele industriei de fabrică austriece mai dezvoltate puteau intra fără restricțiuni, răspîndirea lor pe piața Transilvaniei nefiind îngrădită de vămi. Concurența puternică a produselor industriale austriece avea un efect paralizator asupra dezvoltării industriei de fabrică din Transilvania, ruinînd mai multe ramuri industriale²³. Datorită posibilităților foarte îngrădite în domeniul industriei de fabrică, o parte din capitalul acumulat pe diferite căi s-a orientat spre industria minieră și în cadrul ei manifesta un interes sporit în special pentru minele de aur și argint, pe de o parte pentru că exploatarea acestora nu necesita investiții prea mari — respectiv în condiții norocoase capitalul investit se amortiza rapid —, pe de altă parte pentru că metalele prețioase și mai ales aurul avea o piață sigură la oficiile de schimb ale statului. Din punct de vedere al originii sale, capitalul investit în exploatările de metale prețioase din Munții Apuseni era divers. În orice caz, spre deosebire de exploatările carbonifere și de metale feroase ca și de siderurgie, în majoritatea sa hotărîtoare era de proveniență autohtonă și nu străină, lăsînd la o parte, bineînțeles, întreprinderile tezaurariatului montanistic austriac. În perioada tratată, atenția capitalului străin nu era atrasă de posibilitățile ascunse în exploatările de metale prețioase din Transilvania. Această ramură a mineritului a stîrnit interesul capitalului austriac, german, francez, englez etc. numai în deceniile următoare, în genere după anul 1880, trezind atunci o adevărată „febră californiană” a aurului.

O însemnată parte din capitalul investit în exploatarea metalelor prețioase se afla în proprietatea unor vechi familii de mineri, a descendenților lor, în mîna celor care au reușit în decursul vremurilor să acumuleze sume mai mici sau mai mari. Printre capitaliști figurau spoliatorii minerilor din Munții Apuseni, zarafii clandestini sau, după cum erau numiți în popor, gozarii. Apoi, găsim printre ei foști arendași de mină care au reușit să-și adune avere în acest fel, capitaliști negustori, co-

²³ Vezi L. Vajda și A. Egyed, *Cu privire la creșterea numerică a muncitorimii în Transilvania după 1848 pînă la primul război mondial*, în *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, sub redacția lui N. N. Constantinescu, București, 1959, p. 434—437.

mercianți de prin părțile locului, circiumari, în sfârșit funcționari locali și centrali ai tezaurariatului și alți salariați de stat sau comitali²⁴.

Pătrunderea capitalului avea loc fie sub forma întreprinderilor particulare, fie sub forma asociată, a așa-numitelor asociații miniere. Aceasta din urmă era forma general răspândită, care corespundea cel mai bine posibilităților de concentrare a mai multor capitaluri mai mici. Proprietatea unei asociații miniere se împărțea în 128 părți, denumite pe atunci „cux“, fiecare membru al asociației cumpărând atâtea „cux“-uri câte îi ajungeau din suma capitalului. „Cux“-ul exprima deci în fond numărul acțiunilor, iar dividendele erau repartizate tot proporțional cu „cux“-ul.

În acest fel, în anii de după 1848 iau ființă în Transilvania numeroase întreprinderi miniere auro-argintifere în proprietate capitalistă. Deocamdată însă, ele atrăgeau atenția prin numărul lor mai mare și mai puțin prin capacitatea de producție și rezultatele obținute.

Dintre aceste întreprinderi trebuie să amintim în primul rând „Asociația minieră Rudolf“ de la Băița, care a ajuns încă în 1827 în posesiunea lui Lazăr Petcu, Dumitru Moldovan și Petru Moldovan. Munca în această mină trebuie să fi fost relativ extinsă, cel puțin acest fapt îl indică pîrtia de transport existentă încă în anul 1867, lungă de 4740 m, făcută din lemn, cele 8 mașini de transport instalate și puse în funcțiune cu animale, ca și cele 4 mașini de evacuarea apei, acționate cu oameni²⁵. „Asociația minieră Barbara“ din Baia de Arieș, un exemplu tipic de concentrare într-o întreprindere a multor capitaluri mici (cele 128 „cux“-uri erau repartizate între 41 acționari), în anul 1867 producea 3,47 kg de aur și 5,70 kg de argint. Numărul muncitorilor era de 36²⁶. „Asociația minieră Francisc“, tot din Baia de Arieș, era compusă din 53 membri. Ea avea 67 muncitori, care în anul 1867 au dat 6,87 kg de aur și 7,79 kg de argint²⁷. Mine de aur și argint mai de seamă, aflate în proprietate capitalistă, existau și la Vulcoi, Fericeș și Luncoiul de Sus.

b) Mici întreprinderi producătoare de aur și argint

În esență, mineritul de metale prețioase din Munții Apuseni consta din exploatarea micilor particulare, cu procedee de extracție, obiceiuri, statute de drept minier formate în decurs de veacuri. Micile exploatarea de aur și de argint de aici se caracterizau prin condiții specifice determinate pe de o parte de identitatea de interese a populației miniere, pe de alta de problema proprietății, ca și de reglementarea utilizării și întreținerii instalațiilor mecanice folosite în comun.

Teritoriul auro-argintifer al Munților Apuseni era cunoscut sub numele de „districtul aurifer transilvănean“. Împrejurările specifice: mineralizația diversă, precum și particularitățile proprietăților miniere au necesitat reglementarea mai mult sau mai puțin corespunzătoare a situației deosebite de cea generală, respectiv, mai mult decât atât, a aceleia care s-a format aici de-a lungul istoriei Transilvaniei. Astfel a apărut o împărțire administrativă specială a districtului aurifer transilvă-

²⁴ Papp Károly, *Bucsony környéke Alsó-Fehér vármegyében*, în *A magyar kir. Földtani Intézet évi jelentése 1913-ról*, p. 254.

²⁵ *Arhiva IRCGM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 401—500/1869, f. 428.

²⁶ *Loc. cit.*, dos. nr. 401—500/1868, f. 428, dos. nr. 201—300/1870, f. 228.

²⁷ *Loc. cit.*, dos. nr. 401—500/1868, f. 428.

nean, așa numitele comitate miniere. Districtul aurifer a fost împărțit în cinci comitate miniere: cel al Abrudului-Roșiei Montane, al Buciumului-Zlatnei, al Săcărîmbului (sau de dincoace de Mureșul Hunedoarei), al Băiței și al Băii de Criș²⁸. Înființarea lor a fost ordonată de legea minieră austriacă, tinzînd concret în primul rînd să coordoneze diferitele statute miniere particulare, de mult existente, cu noile dispoziții juridice ale minelor, să evite neregulile ce s-ar fi putut ivi prin trecerea la noua lege a minelor.

Date privitoare la comitatele miniere în anul 1867²⁹

Comitate miniere	Numărul		
	Minelor	Săgeților	Muncitorilor
Abrud — Roșia Montană	194	6162	4873
Bucium — Zlatna	63	2662	598
Săcărîmb	59	250	1328
Baia de Criș	36	217	?
Băița	21	85	?
Total	373	9376	6799

Dintre cele cinci comitate miniere, o însemnată practică avea mai ales comitatul minier al Abrudului-Roșiei Montane, care constituia de mult un organism viu și putem spune că asigurarea activității și menținerii micilor exploatări de aur și de argint de aici se datora ajutorului reciproc dat de această instituție a comitatului minier. Pentru a corespunde menirii ce o avea, statutele activității sale s-au modificat și s-au dezvoltat în cursul vremurilor după împrejurările cărora le dădeau naștere transformările ce au avut loc, acest proces continuînd și în deceniile următoare perioadei studiate.

Multă vreme, exploatarea metalelor prețioase din regiunea Abrud-Roșia Montană se desfășura pe baza uzanțelor miniere locale, moștenite din generație în generație de la strămoși. Prima consemnare a lor a fost făcută la mijlocul secolului al XVIII-lea, iar în 1776 Maria Terezia a aprobat ca ele să devină obligatorii în materie de procedee de exploatare minieră³⁰. Constituția montanistică astfel apărută a suferit oarecari modificări în 1858, după intrarea în vigoare a legii austriece a minelor, în cursul verificării generale a statutelor locale ale fiecărei regiuni miniere, pentru ca la 1 aprilie 1867 să-și piardă valabilitatea. Spre a o înlocui, conform prevederilor legii minelor s-au alcătuit așa-zisele „statute miniere”³¹, în care s-au definit procedeele lucrărilor de explorare și atribuire a perimetrelor exclusivi de explorare, procedee deosebite de dispozițiunile general valabile prevăzute în legea minelor, luînd în considerare și specificul local, s-au

²⁸ Comitatul minier Abrud—Roșia Montană se extindea asupra teritoriilor Abrud, Roșia Montană și Corna. Comitatul minier Bucium—Zlatna cuprindea localitățile Zlatna, Bucium, Ponor și Valea Dosului, comitatul minier Săcărîmb cuprindea localitățile Săcărîmb, Fizeș, Certeje, Hondol, Almașu Mare, Almașu Mic, Poiana, Toplița, Techereu și Porcurea, comitatul minier Baia de Criș cuprindea localitățile Tebea, Caraci, Brad, Ruda, Criștior, București, Stănița, Dupăpiatră, Bucești, Luncoiu de Sus, Birtin, Prihodiște, Vața de Jos, Vața de Sus și Curechiu, comitatul minier Băița cuprindea localitățile Băița, Trestia, Hărtăgani, Seliște, Căienel, Crăciunești, Ormindea și Peștioara. (*Arhiva IRCGM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 1001—1100/1899, f. 1027).

²⁹ *Loc. cit.*, dos. nr. 1001—1100/1899, f. 1027.

³⁰ Söfalvi Elek, *Institutiones Juris Metallici*, Cluj, vol. I, p. 304.

³¹ *Kolozsvári Közlöny*, 1869, nr. 4.

prescris regulile pentru constituirea și funcționarea asociațiilor miniere, îndatoririle și drepturile personalului de conducere al asociațiilor, formele exploatarei gurilor de mină, s-au dat dispoziții referitoare la prelucrarea minereului de aur și de argint, la modalitățile retribuiri muncii, ale rezolvării problemelor litigioase etc.³². La întocmirea noilor statute s-au avut însă în vedere uzanțele încetățenite de veacuri, astfel că vom întâlni și de acum înainte condiții specifice în privința organizării asociațiilor miniere, a conducerii și a metodelor aplicate de ele în problemele de afaceri.

Pe teritoriul comitatului minier Abrud — Roșia Montană, proprietatea minieră nu se împărțea în 128 „cux”-uri, ci de obicei în mai multe sau mai puține părți, iar fiecare din acestea în cîtimi ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$ etc.), după împrejurări și necesități. De aici urma că proprietățile miniere erau extrem de divizate pe suprafețe³³ și astfel minele erau strîns apropiate una de cealaltă. Aglomerarea regiunii cu mici exploatare ducea la încălcări de hotare, procesele intentate din această cauză fiind la ordinea zilei³⁴.

Asociațiile miniere erau conduse de director, de gazda băii și de supraveghetori. Pentru munca desfășurată, aceștia nu primeau salarii, ci produse miniere. De regulă, înșiși proprietarii loturilor împărțeau în stare brută produsele, minereul sau aurul nativ, proporțional cu părțile pe care le posedau. Pentru acoperirea cheltuielilor care nu aduceau venituri imediate, pe baza hotărîrilor luate în adunările generale ale asociațiilor, se alocau sume suplimentare, iar asociatul care nu-și achita datoriile putea să-și piardă partea printr-o sumară procedură judiciară a autorităților miniere, această parte revenind asociației.

Proprietarul fiecărei părți trebuia să asigure el însuși muncitori pentru mină, tot proporțional cu numărul părților pe care le poseda. Dacă nu era în stare, el însuși și familia lui trebuiau să presteze în mină munca ce le revenea.

Cele 194 asociații miniere din comitatul minier al Abrudului — Roșiei Montane ocupau un teritoriu relativ redus, de numai 359 ha, iar exploatarea se desfășura pe filoanele și blocurile auro-argintifere din dealurile Orlea, Igrenul, Văidoaia, Letea, Cîrnicul, Cîrnicelul, Afinișul, Zeus, Gaur, Cetatea, Carpinul și Boi³⁵.

Metodele de exploatare minieră se întemeiau pe tradiții seculare, tehnica de producție fiind cu totul rudimentară și în perioada tratată. Operațiunile de extracție se făceau exclusiv în straturile apropiate de suprafață, în bună măsură fără vreun plan de lucru întocmit în prealabil, pe locuri deja exploatare. Se lucra exclusiv pentru acoperirea necesităților zilnice și de aceea, deși se ducea o grea luptă pentru fiecare gram de aur, nu se prea efectuau lucrări premergătoare de cercetare a zăcămintului, de deschidere și de identificare a filoanelor. Dacă lucrările de exploatare nu se soldau cu succese rapide, partea respectivă era părăsită și se începeau explorări în altă parte. Fiecare întreprinzător căuta să extragă pe seama sa cît mai mult minereu bogat. Exploatarea nivelelor ascunse mai în adîncime era însă exclusă din lipsă de capital și de sistem unitar de extracție, bazat pe temelii solide.

După o descriere contemporană, munca decurgea în felul următor: „Asociații, împreună cu cîțiva muncitori, sfarmă filonul (cu praf de pușcă luat împrumut), soția asociatului îl transportă, cu carul tras de un singur bou sau în desagi cu calul la șteampul de lîngă pîriu, aflat cale de o oră și un sfert, unde fata sau nora examinează minereul adus, scoate cu lopata făina de sfărîmat și o spală

³² Vezi mai pe larg *Arhiva IRCGM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 301—400/1867, f. 307, dos. nr. 501—600/186E, f. 600; *BKL*, 1906, vol. I, p. 76 și urm.

³³ Întinderea proprietăților miniere donate avea diametrul de numai 35,5 m și era de formă sferică. Terenul dintre părțile sferice, asemănător cercurilor de hotar, era întregit prin felii sferice. (Cf. *Arhiva IRCGM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 301—400/1867, f. 308, 349, 364, dos. nr. 601—700/1867, f. 631; *BKL*, 1892, p. 62.).

³⁴ *Arhiva IRCGM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 901—1000/1867, f. 935, dos. nr. 401—500/1869, f. 447.

³⁵ Lukács László, *op. cit.*, p. 26—29.

la vălău. Aurul nativ se scoate din masa cu șaitroc și urmează să fie vîndut sîmbătă la Roșia Montană, iar masa e transportată la cuptorul din Zlatna, cale de o zi, spre preschimbare. Ce fel de șteampuri și vălăuri sînt însă acestea. Cîtă risipă de forță în sutele de roți de apă, cîtă pierdere de metal prin sfărîmarea în bateriile șteampurilor și pe vălăuri prin spălare! și aceasta continuă astfel de veacuri întregi...³⁶

Într-adevăr, șteampurile de lemn sau țărănești aflate pe teritoriul comitatului minier Abrud-Roșia Montană, al căror număr varia între 200—300, aveau o construcție primitivă atît în privința capacității săgeților cît și a tehnicii tratării minereurilor zdrobite, astfel că era firesc ca la procedurile de preparare și de prelucrare să se fi pierdut 75% din conținutul de aur al minereului, fiind dus de apă³⁷.

Cu toate metodele rudimentare de exploatare și de prelucrare a minereurilor, mai ales datorită conținutului metalic relativ mai bogat al filoanelor și în special datorită aurului nativ des întîlnit, în cantități apreciable, comitatului minier Abrud-Roșia Montană îi revenea o parte considerabilă din producția de aur și argint a Transilvaniei. Astfel, în 1866 de aici se extrăgea peste un sfert, 26,4%, din totalul producției de aur. Putem spune deci că, în exploatarea metalelor prețioase din Transilvania, micilor întreprinderi întreținute mai ales de proprietari țărani le revenea încă un rol de seamă.

*Producția de aur și argint a comitatului minier Abrud-Roșia Montană
între anii 1852—1867³⁸*

Anul	Producția în kg		Anul	Producția în kg	
	Aur	Argint		Aur	Argint
1852	404,69	166,90	1860	347,70	138,50
1853	458,28	194,34	1861	416,60	163,30
1854	406,30	169,22	1862	532,55	204,50
1855	378,34	165,66	1863	439,55	170,35
1856	349,11	160,32	1864	474,95	177,90
1857	342,38	146,90	1865	446,45	186,45
1858	355,55	145,60	1866	330,20	178,35
1859	386,65	157,20			

2. Exploatarea aurului și argintului în regiunea minieră Baia Mare

Un alt teritoriu important al industriei miniere auro-argintifere din Transilvania se afla în actuala regiune Maramureș. Minele se găseau în nordul comitatelor Satu Mare, Solnoc-Dobîca și Bistrița-Năsăud, în împrejurimile Băii Mari, Capnicului și Rodnei Vechi. Aici, dată fiind componența minereurilor, a prevalat extracția de argint.

Din minereurile extrase în 1866 se obțineau 74,2% din producția de argint a Transilvaniei. Împrejurimile Băii Mari constituiau o regiune minieră de seamă chiar pe întreg imperiul, dînd 18,1% din producția totală de argint³⁹.

³⁶ BKL., 1892, p. 72—73.

³⁷ Ioan Rusu Abrudeanu, *Moșii*... p. 176.

³⁸ Szabó József, *op. cit.*, p. 348.

³⁹ *Hivatalos Statisztikai Közlemények* (în continuare: *Hiv. Stat. Közl.*), anul II, fasc. III, p. 85; Konek Sándor, *Az ausztria-magyar monarchia statisztikai kézikönyve*, Pesta, 1868, p. 275.

După anul 1848, exploatarea minereului de argint și aur se făcea în cca 165 de mine⁴⁰. Mare parte din ele însă erau mici exploatări, având rezultate de producție la un nivel foarte scăzut. În regiunea minieră Baia Mare existau șase întreprinderi industriale mari, care dădeau partea covârșitoare din producția de aici. În minele lor se scoteau 84,20% din argintul și 56,40% din aurul extras, astfel că activitatea acestor întreprinderi și-a imprimat pecetea asupra mineritului de metale prețioase din regiunea minieră Baia Mare.

a) Mari întreprinderi producătoare de aur și argint

Marile întreprinderi auro-argintifere din regiunea minieră Baia Mare se aflau la Baia Mare, Baia Sprie, Valea Roșie, Capnic, Băiuț și Rodna Veche, toate în proprietatea tezaurariatului montanistic austriac care și-a început aici acțiunea de acaparare a domeniilor miniere încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Exploatarea era continuată în forme și cu metode vechi de extracție, cu introducerea a foarte puține inovații, cu ajutorul galeriilor și puțurilor. Atît la explorări, cît și la exploatare, munca se baza exclusiv pe forța manuală. Transportul minereului și evacuarea apei din mină se făceau prin galerii și puțuri. Instalațiile mecanice folosite în acest scop erau însă la un nivel foarte înapoiat. În cazul transporturilor orizontale, cel mai înalt nivel „mecanic” era forța calului, și aceasta aplicată numai la două mine, la Baia Mare și Valea Roșie, în rest vagonetele cu minereu fiind acționate cu mina omului și rulate în parte pe șine de fier, în parte de lemn. Mașinile și instalațiile folosite la transporturile verticale și la evacuarea apei acționau fără excepție cu forță hidraulică.

Pregătirea pentru topire a minereurilor extrase se făcea în peste 20 șteampuri. Mare parte din ele au fost construite cu mult înainte de 1848, ceea ce trădează totodată și starea, precum și nivelul instalațiilor lor tehnice. „Atenția cercurilor administrative nu putea să nu fie atrasă de starea perimată, șubredă a șteampurilor... la fel nici instalațiile lor primitive” — citim într-o descriere⁴¹. Tezaurariatul montanistic austriac s-a văzut deci nevoit să îmbunătățească situația, pe de o parte printr-o oarecare reînnoire a bazei tehnice a instalațiilor de șteampuri, pe de alta prin construirea altora noi. Astfel se ajunge în 1854 la Capnic, în 1859 la Baia Mare și în 1865 la Valea Roșie să se construiască instalații de șteampuri noi, să fie transformate o parte din cele vechi și să fie lărgite cu mese de spălare de diferite feluri și cantități⁴².

În toate cazurile, „motorul” șteampurilor era roata de apă, motiv pentru care ele nu funcționau încontinuu. „Aceste instalații de șteampuri sînt nevoite să stea fără lucru din lipsă de apă, vara pe timp uscat, dar adeseori și în lunile de iarnă”⁴³. Desele opriri produceau multe greutăți în sfărîmarea minereului extras și în operațiunile de preparare care îi urmau la șteamp, dar tezaurariatul montanistic austriac, bazat pe vechiul său principiu de politică economică, era foarte reținut în domeniul investițiilor, în cazul de față în domeniul procurării de mașini cu aburi pentru asigurarea continuității producției. Acest lucru nu s-a făcut pînă în anul 1867, deși minele tezaurariatului din regiunea minieră Baia Mare s-au dovedit a fi în general rentabile, aducînd un venit considerabil.

Examinînd cantitatea de metal produsă în întreprinderile miniere auro-argintifere din regiunea minieră Baia Mare ale tezaurariatului montanistic austriac, constatăm că toate erau unități însemnate. Dintre ele se distingeau totuși Baia Sprie, Capnicul și Valea Roșie, care au devenit, datorită rezultatelor obținute, cele

⁴⁰ *Hiv. Stat. Közl.*, anul II, fasc. III.

⁴¹ Woditska István, *A nagybányai m. kir. bányagazgatósági kerület monográfiája*, Baia Mare, 1869, p. 54.

⁴² *Arhiva IRCGM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 401—500/1868, f. 452, dos. nr. 501—600/1868, f. 598; *Hiv. Stat. Közl.*, anul II, fasc. III, p. 78, 68—71.

⁴³ Woditska István, *op. cit.*, p. 43.

*Producția de aur și argint a minelor din regiunea minieră Baia-Mare ale
tezaurariatului montanistic între anii 1848—1867⁴⁵*

Anul	Baia Mare		Baia Sprie		Valea Roșie		Capnic		Rodna Veche	
	Aur	Argint	Aur	Argint	Aur	Argint	Aur	Argint	Aur	Argint
1848	—	—	—	—	—	—	18,62	1650,60	—	—
1849	—	—	—	—	—	—	17,08	1357,72	—	—
1850	—	—	—	—	—	—	14,70	1251,88	—	—
1851	—	—	—	—	—	—	16,24	1196,86	—	—
1852	—	—	—	—	—	—	14,98	1249,08	—	—
1853	—	—	62,70	1092,82	—	—	16,24	1104,32	1,39	121,93
1854	—	—	40,46	1040,91	—	—	19,04	1354,92	1,92	130,57
1855	—	—	55,28	1159,05	—	—	20,72	1258,74	1,55	127,60
1856	—	—	47,14	1266,54	—	—	19,04	1551,76	1,61	125,30
1857	—	—	54,72	1251,67	—	—	14,84	1570,52	1,37	124,90
1858	—	—	49,12	843,50	—	—	19,00	1655,00	1,08	106,72
1859	—	—	57,23	865,55	—	—	15,00	1811,80	1,36	97,84
1860	—	—	79,14	1198,73	—	—	12,50	1577,00	1,32	125,54
1861	—	—	78,99	1406,52	—	—	12,00	1519,00	0,54	122,27
1862	—	—	70,89	1090,48	10,10	757,50	13,50	1723,50	0,53	108,40
1863	49,01	172,47	60,76	916,74	19,00	1722,50	14,50	1618,50	0,40	88,46
1864	112,41	324,84	92,63	1336,50	19,50	1769,00	20,00	2197,50	0,81	124,12
1865	85,14	219,65	78,79	1092,73	12,00	1341,00	16,50	1532,50	0,60	150,39
1866	89,13	716,46	67,16	957,30	14,00	1441,50	14,50	1540,00	0,46	121,57
Total	557,49	2741,91	1191,09	17940,00	180,50	11166,97	307,00	28721,20	14,94	1716,61*

⁴⁵ Pentru anii ce lipsesc precum și pentru producția anuală de la Băiuț n-avem date.

* Această cantitate însumează, la Rodna Veche, rezultatele obținute în producție între 1848—1867.

mai importante întreprinderi miniere din această regiune, cu cea mai mare influență asupra întregului minerit maramureșean. Între 1848 și 1867, la Baia Sprie s-au produs 1191,09 kg de aur și 17 940,00 kg de argint, la Capnic 307,00 kg de aur și 28 721,20 kg de argint, iar la Valea Roșie 180,50 kg de aur și 11 166,97 kg de argint. Prin aceste cantități, întreprinderile amintite au realizat 55,9% din producția de aur a tezaurariatului în regiunea minieră Baia-Mare și 82,6% din producția sa de argint. Partea rămasă se repartiza între minele din Băiuț, Baia Mare și Rodna Veche. La Băiuț se scoteau 748,63 kg de aur și 7 914,66 kg de argint, la Baia Mare 557,49 kg de aur și 2741,91 kg de argint, iar la Rodna Veche 14,94 kg de aur și 1716,61 kg de argint⁴⁴.

Făcînd bilanțul exploatării aurului și argintului în minele regiunii miniere Baia Mare ale tezaurariatului montanistic austriac, putem stabili că ea s-a soldat cu rezultate pozitive. Cu toate că investițiile erau minime și s-au introdus doar inovațiile și instalațiile tehnice cele mai indispensabile, minele sale aduceau venituri frumoase datorită bogăției filonelor. Cu excepția întreprinderii din Baia Mare, care a încheiat cu deficit perioada anilor 1854—1867, respectiv — spre deosebire de uzanța generală — suma destinată explorării și instalațiilor a întrecut încasările, celelalte întreprinderi au adus profituri considerabile⁴⁵. Astfel, la Valea Roșie media anuală a profitului era de 19 370 florini, la Baia Sprie de 44 200 florini, la Băiuț de 23 760 florini⁴⁶.

În afară de întreprinderile amintite, tezaurariatul montanistic austriac mai avea cîteva mine mai mici, și ele anterioare anului 1848, ca de pildă la Șoroi, în Valea Ilvei și la Baia-Borșa. Și în cazul acestora, „tendința principală era de a obține un profit imediat” — însă fără succes, motiv pentru care tezaurariatul căuta să se debaraseze de ele. Mina din Ilva a fost vindută în 1850, iar cea din Șoroi, în anii de după 1860. „Motivul pentru care tezaurariatul a părăsit mina este că nu a vrut să facă investiții mai mari, indispensabile înviorării mineritului de aici, deoarece din lipsă de apă în apropiere nu pot fi instalate ștampuri”⁴⁷. Tezaurariatul a părăsit și mina de la Baia-Borșa, căci ea „de la început a luptat cu mari greutăți” care „nu erau de neînfrînt”⁴⁸.

Astfel tezaurariatul austriac a păstrat și în Maramureș numai cele mai rentabile mine de metale prețioase, tinzînd să mențină și pe cît posibil să intensifice producția acestora. Produsele auro-argintifere erau însă transportate din Transilvania pînă la ultimul gram, iar veniturile realizate de pe urma lor — fructificate, în mare măsură, tot în altă parte.

Se poate spune deci că principalii profitori de pe urma mineritului de metale prețioase din Transilvania, cei mai mari jefuitori ai acestor comori, au devenit tezaurariatul austriac, curtea vieneză și cercurile dominante care o sprijineau.

b) Mici întreprinderi producătoare de aur și argint

Majoritatea covârșitoare a întreprinderilor auro-argintifere din regiunea minieră Baia-Mare lucrau în condiții de mică industrie. Mare parte din ele aveau o activitate străveche, începută cu multe secole înainte, găsim însă și numeroase întreprinderi apărute abia în ultimele decenii, odată cu începuturile dezvoltării relațiilor de producție capitaliste. Numărul lor nu era stabil, pentru că „norocul” minier schimbător cînd le ajuta, cînd le părăsea, cu atît mai mult, cu cît unei mari părți îi lipsea un capital mai mare, necesar bunei funcționări. Activitatea

⁴⁴ Grimm János — Faller Gusztáv, *Vélemény a nagybányai és kolozsvári bányakerületben fekvő kincstári bányaművek állapotáról, műveltetése vagy felhagyása iránt*, Pesta, 1873, p. 8, 13, 22, 31, 37.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Grimm János — Faller Gusztáv, *op. cit.*, p. 8, 16, 22, 35.

⁴⁷ Szellemey Géza, *Nagybányának és vidékének fémhányászata*, Baia Mare, 1894, p. 63.

⁴⁸ *Idem*, p. 75.

minieră a micilor producători de aur și de argint din regiunea minieră Baia-Mare nu dispunea de o instituție asemănătoare celor din Munții Apuseni, care să le fi putut acorda un ajutor colectiv, dar nici nu s-au format aici uzanțe locale, procedee specifice de exploatare minieră pe care să se fi putut întemeia o instituție de această natură. De aceea fiecare întreprindere, indiferent că era în proprietatea unor persoane fizice sau a unor asociații miniere, lucra independent de celelalte. Proprietarii lor se recrutau din diferite pături sociale. Printre ei erau capitaliști și moșieri, negustori, vechi familii de mineri, intelectuali, meșteșugari și țărani care își exploatau minele singuri sau prin arendași.

În special lângă Baia Sprie găsim multe asemenea întreprinderi. În anul 1867, numărul lor trecea de 80, existente peste tot unde se presupuneau zăcămintele de aur și argint. Mare parte din ele practicau o exploatare rudimentară de mici proporții, cu puține rezultate, dar găsim și întreprinderi care au reușit să dezvolte o activitate mai mult sau mai puțin continuă, să efectueze sistematic lucrări de explorare și de extracție chiar și în adâncime, să realizeze așadar o întreprindere minieră rentabilă. Se remarcă printre ele „Asociația minieră Okörbánya” (Baia-Boului), cu o producție de 5,69 kg de aur și 108,88 kg de argint, „Asociația minieră János și Csuszó din Mélypatak” cu o producție de 3,80 kg de aur și 62,07 kg de argint, „Asociația minieră Vont belső Péter-Deák” cu o producție de aur de 2,02 kg și de argint de 179,65 kg⁴⁹.

O zonă din regiunea minieră Baia-Mare unde funcționau mai multe mine de metale prețioase, era în împrejurimile Lăpușului, ale Herjei și ale Nistrului. La sfârșitul perioadei tratate, producția era dusă aici în cadrul a 41 întreprinderi miniere mai mici.

La Valea Roșie, în afară de minele tezaurariatului mai funcționau patru întreprinderi. Dintre acestea, „Asociația minieră Ioan Evanghelistul” a obținut rezultate remarcabile. În mina ei lucrau 140 de muncitori care în 1864 au scos 41,60 kg de argint și 13,45 kg de aur, iar în 1867 26,98 kg de argint și 25,43 kg de aur, cantitate care întrecea producția de aur a minei de aici a tezaurariatului⁵⁰.

Nu putem încheia fără a aminti mineritul din regiunea Capnicului și a Băii-Borșei, cu atât mai mult cu cât în ambele locuri găsim întreprinderi însemnate. Nu departe de Capnic funcționa „Asociația minieră Rota Ana Nicolae” care a scos în anul 1867 21,05 kg de aur și 32,02 kg de argint. În zona Borșei se remarcă întreprinderea minieră „Guraboii” a lui Manz, cu 95 muncitori care în anul 1867 au extras 5,80 kg de aur și 108,00 kg de argint⁵¹.

Micile exploatări de aur și de argint din Maramureș erau în general încă viabile în anii 1848—1867. Deși declinul lor începuse, acesta nu atinsese o măsură atât de mare, încât să fi dus chiar la ruinarea lor. Ca urmare, ele mai aveau un rol însemnat în producție, dând în 1866 43,6% din producția de aur și 5,8% din producția de argint a regiunii miniere Baia-Mare.

3. Exploatările de aur și argint din Banat

Banatul era cea de a treia regiune de extracție a aurului și argintului din Transilvania. El rămânea însă mult în umbră față de celelalte două regiuni, căci de pildă partea ce-i revenea din producția de aur a Transilvaniei în 1866 era de 0,6%, iar din cea de argint — de 3,4%.

Pînă la 1855, aceste mine, în afară de mina „Golgota”, se aflau în proprietatea tezaurariatului austriac, iar de atunci în proprietatea S.T.E.G.-ului.

Minereul de aur se extrăgea exclusiv în hotarul Oraviței, în minele „Elisabeta” și „Golgota”. Asociat și cu alte metale, aurul mai apărea și în minele din Moldova, Sasca, Oravița și Dognecea. Argintul se scotea mai mult din zăcămintele de plumb argintifer de la Dognecea și din zăcămintele de cupru argintifer de la Oravița și Moldova Nouă.

⁴⁹ *Hiv. Stat. Közl.*, anul II., fasc. III, p. 96—98.

⁵⁰ *Idem*, p. 88—91, 98.

⁵¹ *Idem*, p. 90, 98.

În primii ani de după 1848 tezurariatul montanistic mai acorda atenția cuvenită minelor de aici, reușind de pildă în 1851 să producă 4,89 kg de aur și 556,69 kg de argint⁵². După aceea însă producția a scăzut din an în an și minele au trecut în proprietatea S.T.E.G.-ului într-o stare deplorabilă, încît temporar și-au și încetat activitatea. În 1856 însă S.T.E.G.-ul le-a redeschis, vrînd să le aducă pe calea înfloririi, să facă din ele surse de venit avantajoase. În acest scop, S.T.E.G.-ul a înființat cu multe cheltuieli exploatări experimentale la Dognecea, Sasca și Moldova, a căutat să încetățenească procedee de prelucrare prin care să valorifice și minereurile cu conținut metalic mai sărăcăcios etc.⁵³. Aceste obiective au putut fi în parte atinse: S.T.E.G.-ul a pus din nou în picioare exploatarea aurului și argintului în Banat, înregistrînd și unele succese în privința producției.

*Producția de aur și argint a S.T.E.G.-ului între anii 1856—1866*⁵⁴

Anul	Producția în kg	
	Aur	Argint
1855	—	131,60
1856	3,02	145,91
1857	0,98	139,51
1858	0,96	235,82
1859	8,58	247,19
1860	11,00	118,68
1861	9,42	452,30
1862	12,10	166,82
1863	4,00	185,93
1864	15,31	325,49
1865	5,38	439,04
1866	9,03	451,19

După aprecierea S.T.E.G.-ului însă, venitul net provenit din mineritul de metale prețioase nu era proporțional cu capitalul investit în producție. „Apoi, direcțiunea societății anonime a fost nevoită să tindă spre a asigura acționarilor dobînzii și dividende cît mai mari, ea ține deci seamă de profitul cel mai mare posibil în prezent și nu de veniturile ce le promite viitorul”⁵⁵. Pornind de la acest principiu, în 1866 S.T.E.G.-ul și-a dat în arendă mina de aur de la Oravița, continuînd pentru moment numai producția de argint.

II. EXPLOATAREA METALELOR COLORATE

Exploatarea metalelor colorate — cuprul, plumbul, zincul — în Transilvania era legată de cea a metalelor prețioase, ele fiind întilnite în cele mai multe cazuri în zăcămintele complexe, fie ca însoțitoare ale argintului sau, mai rar, ale aurului, fie argintul ca însoțitor în proporție variabilă al cuprului și plumbului. În unele locuri, cuprul apărea și în minereuri simple, plumbul însă era asociat cu argintul, împrejurare care a făcut rentabilă exploatarea sa chiar în zăcămintele mai sărăcăcioase.

⁵² *Pesti Napló*, 23 iulie 1852.

⁵³ *Delejtű*, 3 ianuarie 1860.

⁵⁴ *A csász. kir. szabadalmazott Allamvasúttársulat Magyarország Krassó-megyében fekvő bányái, hutái, uradalmi és erdei*, Viena, 1876, p. 75.

⁵⁵ *Hiv. Stat. Közl.*, anul II, fasc. III, p. 112.

a) *Exploatarea cuprului*

Exploatarea minereului de cupru s-a continuat în anii de după 1848 mai mult în vechile mine, în total cca 17 la număr. Deși pînă la 1867 numărul acestor mine s-a micșorat, cantitatea extrasă de cupru era în creștere datorită funcționării mai intense a minelor ce au rămas deschise.

Cea mai însemnată mină de cupru din Transilvania o găsim la Bălan (r. Ciuc). Aici minereul era exploatat în șapte galerii, cu 379 muncitori⁵⁶. Cuprul din Bălan a devenit celebru mai ales datorită purității. La începutul deceniului al șaselea al secolului al XIX-lea se produceau în medie 1300 chintale pe an, cantitate care în deceniul următor a crescut la cca 1680 chintale. În anul 1867 producția era de 1776 chintale⁵⁷.

Pînă la 1858, mina de cupru de la Bălan era în proprietatea familiei Zakariás, ajungînd în acest an în proprietatea fondatorilor „Societății anonime de mine și furnale din Brașov”. Schimbarea proprietarului era un exemplu tipic al rapacității capitalului austriac pătruns în Transilvania, al colaborării autorităților austriece, reprezentante ale absolutismului, în sprijinirea extinderii capitalului străin⁵⁸.

În Banat, cealaltă mare întreprindere a aristocrației bancare austriece și francheze, S.T.E.G.-ul, a pus mina pe minele de cupru în 1855, luîndu-le de la tezuraria-tul montanistic austriac. Minele de cupru bănățene erau la Oravița, Sasca, Dognecea și Moldova Nouă. Situația producției lor era următoarea:

*Producția de cupru a S.T.E.G.-ului între anii 1855—1866*⁵⁹

Anul	Producția în q	Anul	Producția în q
1855	2076,48	1861	529,76
1856	1757,84	1862	562,80
1857	1603,84	1863	410,48
1858	1232,56	1864	1242,64
1859	—	1865	1242,64
1860	2060,24	1866	1424,08

S.T.E.G.-ul tindea să învioreze mineritul cuprului și să-l facă rentabil. În primii ani, atare străduință s-a și soldat cu succes, pentru că din zăcămintele acestor mine s-a reușit să se extragă mult mai mult cupru decît media de 1583,07 chintale a producției anilor 1849—1853. Începînd cu anul 1858 însă, exploatarea cuprului de către S.T.E.G. a intrat într-un declin ce a ținut — cu excepția anului 1860 — pînă la 1863, an la care, ca rezultat al reorganizării minelor, producția a luat un nou avînt, crescînd an de an.

Cel de al treilea mare proprietar de mine de cupru din Transilvania era tezurariatul montanistic austriac. El avea o mină la Băița-Bihorului, intrată integral în proprietatea sa în 1851—52, însă fără a îndreptăți speranțele, deoarece în 1862 a dat numai 9,3 chintale de cupru, iar în 1863 49,8 chintale. În 1865, funcționarea minei a fost pe de-a-tregul sistată.

Mina tezurariatului de lingă Dobrina a fost părăsită încă în 1858, ea lucrînd cu un deficit permanent.

Celelalte mine ale tezurariatului montanistic austriac erau în schimb întreprinderi rentabile. Între anii 1848 și 1867, la Băiuț s-au scos în total 7567,20 chin-

⁵⁶ Arhiva IRCGM — Hunedoara, secția Brad, dos. nr. 501—600/1868, f. 598.

⁵⁷ Loc. cit., dos. nr. 501—600/1868, f. 595, 598; BKL., 1909, vol. II, p. 500.

⁵⁸ Vezi L. Vajda, *Cu privire la pătrunderea capitalului austriac în industria minieră și siderurgică a Transilvaniei între 1848 și 1867*, în *Studia*, 1965, fasc. II, p. 63 și urm.

⁵⁹ Pentru anii ce lipsesc n-avem date.

tale de cupru, iar la Capnic 1337,60 chintale. În afară de ele, o oarecare producție de cupru mai exista la Baia Sprie și la Săcărîmb⁶⁰.

În Maramureș, în afară de minele teaurariatului se remarcă mina „Guraboi” a lui Manz, cu o producție de 486,59 chintale în anul 1866, apoi „Asociația minieră Alsó- és Felsőkisasszony” din Nistru cu 150,05 chintale și mina „Galbenă” cu 28,14 chintale⁶¹.

În sfîrșit trebuie amintită mina de cupru de la Deva. Evenimentele din 1848 au pus însă obstacole dezvoltării ei, iar mai tîrziu perioada absolutismului a condamnat-o la stagnare. În anii de după 1850, ea era în proprietatea moșierului local Gheorghe Berivoy, care nu o exploata și a și vîndut-o. Noul proprietar, Ludovic Velicska, a folosit-o de asemenea numai în scopuri speculative și în scurt timp, la rîndul său, a vîndut-o și el. În acest fel, abia în anul 1873, deci după 25 ani, mina și-a găsit un proprietar cu spirit întreprinzător.

b) Exploatarea plumbului

Exploatarea minereului de plumb nu ocupa un loc de frunte în mineritul transilvănean; totuși, în cadrul posibilităților existente, avea și ea însemnătate. Cele mai de seamă mine de plumb se găseau la Baia Sprie și Capnic, apoi la Rodna

Producția de plumb a teaurariatului montanistic austriac între anii 1848 și 1867⁶³

Anul	Producția în chintale				
	Baia Sprie	Capnic	Rodna Veche	Băiuț	Brusturi
1848	—	999	—	—	166
1849	—	756	—	—	18
1850	—	664	—	—	79
1851	—	753	—	—	73
1852	—	880	—	—	108
1853	3438	794	908	—	237
1854	4431	1099	909	—	169
1855	4761	1034	874	—	165
1856	5065	1310	910	—	149
1857	4620	1599	848	—	117
1858	3589	1597	813	—	—
1859	3824	1161	713	—	—
1860	4935	1079	868	—	—
1861	4999	1449	796	—	—
1862	3731	2197	882	55	—
1863	3178	1879	717	607	—
1864	4711	2546	1385	63	—
1865	3394	1977	1193	140	—
1866	3232	2021	1030	159	—
Total	57908*	26397	14604*	1024**	1281***

⁶⁰ Grimm János — Faller Gusztáv, *op. cit.*, p. 22, 31; *BKL.*, 1897, p. 399.

⁶¹ *Hiv. Stat. Közl.*, anul II, fasc. III, p. 75.

⁶² *BKL.*, 1908, vol. I, p. 700.

⁶³ Pentru anii ce lipsesc n-avem date.

* Totalul anilor 1853—1866.

** Totalul anilor 1862—1866.

*** Totalul anilor 1848—1857.

Veche. În afară de acestea mai merită a fi amintite și minele bănățene. În total au funcționat cca 10 mine de plumb, dintre care însă niciuna nu conținea mine-reuri plumboase pure, ci mai mult zăcăminte de plumb argintifere.

Producția se concentra aproape integral în mina tezaurariatului montanistic austriac. În anul 1866 aceste mine dădeau 96,7‰ din totalul producției, procentaj rezultat din cele cinci mine ale tezaurariatului.

Minele maramureșene ale tezaurariatului au fost amintite. În legătură cu mina de la Brusturi trebuie să amintim că a fost deschisă în anul 1857, cu trei galerii, fiind exploatată pînă la 1858, cînd a fost închisă, deoarece lucra cu deficit⁶⁴.

În Banat, se extrăgea minereu de plumb la Oravița și Dognecea, mina din urmă fiind mai însemnată din acest punct de vedere. În cadrul S.T.E.G.-ului însă, această ramură de producție a decăzut cu totul. În primul an de la preluarea minelor, în 1856, s-au mai scos 310 chintale de plumb, în anul următor însă producția a scăzut la 29 chintale și nici nu a mai atins o creștere considerabilă pînă la 1867⁶⁵.

În afară de exploatările amintite, mai trebuie menționate alte două mine. Ambele funcționau lîngă Baia Sprie, avînd o producție remarcabilă. Una din ele, mina „Él Márk“, a realizat în 1867 o producție de 275 chintale de plumb, iar cealaltă, mina „Belső Péter-Deák“, a dat 719 chintale de plumb⁶⁶.

*

După cum reiese din cele de mai sus, mineritul metalelor neferoase avea o rețea deosebit de extinsă în Transilvania. Numărul întreprinderilor miniere de aur, argint, cupru, plumb etc. depășea cu mult cifra de 500. Mare parte din ele erau exploatări mici particulare; destul de numeroase erau însă și întreprinderile mari, care lucrau cu un efectiv ridicat de muncitori, producînd cantități considerabile de metale.

Putem constata că în general această ramură a mineritului transilvănean s-a dezvoltat în perioada absolutismului austriac și a „regimului liberal“. Atare proces reiese din creșterea numărului întreprinderilor, din rezultatele obținute în producție și din creșterea numărului muncitorilor. La dezvoltarea mineritului metalelor neferoase au contribuit în primul rînd procesul dezvoltării capitalismului, lărgirea producției de mărfuri și a circulației bănești, nevoile de materie primă ale industriei de fabrică ce înainta cu pași mai accelerați, ca factori cu efect general, apoi, necesitățile pe care viața economică și politică a monarhiei austriece și situația ei concretă dată le-au pus în fața acestei ramuri industriale. Asupra mersului dezvoltării sale și, în primul rînd, a mineritului de cupru și plumb au avut repercusiuni marea creștere a producției din străinătate, concurența produselor americane fabricate cu preț de cost redus și aruncate ieftin pe piață; însă efectul lor de frînare s-a manifestat în toată plenitudinea doar mai tîrziu, deși încă după a doua jumătate a deceniului al șaptelea a devenit din ce în mai palpabil.

Cel mai mare întreprinzător din domeniul industriei miniere neferoase era tezaurariatul montanistic austriac. În mina sa erau concentrate întreprinderile miniere cu cel mai mare randament în domeniul exploatării

⁶⁴ BKL., 1909, vol. II, p. 620—621.

⁶⁵ *Statisztikai közlemények*, vol. 3, p. 170, vol. 4, p. 50; *Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények*, vol. 2, p. 127; *Hiv. Stat. Közl.*, anul II, fasc. III, p. 85.

⁶⁶ *Hiv. Stat. Közl.*, anul II, fasc. III, p. 98—100.

aurului, argintului și plumbului, dar pe lângă aceasta avea o participare considerabilă și în producția de cupru. Vreo 41,20% din producția de aur a Transilvaniei, 82,40% din producția de argint, 96,80% din producția de plumb și 19,20% din producția de cupru proveneau din mânele tezurariatului. În acest fel, mineritul metalelor neferoase se caracteriza prin poziția preponderentă a tezurariatului montanistic austriac, fiind în bună parte un minerit de stat, bazat în mare măsură pe întreprinderile cîștigăte cu decenii și chiar secole întregi înainte de 1848 în Transilvania. Tezurariatul montanistic austriac era condus în activitatea sa minieră exclusiv de principiul rentabilității momentane și astfel el a abandonat exploatările ce nu i se păreau suficient de rentabile, iar din cele rămase sub exploatare căuta să scoată un venit maxim cu investiții cît mai mici.

Spre deosebire de celelalte ramuri ale mineritului, în mineritul metalelor neferoase un rol mai de seamă a revenit capitalului local. Această stare de fapt a devenit posibilă în primul rînd datorită naturii ramurii industriale în cauză care nu necesita întotdeauna investiții mai mari, respectiv datorită condițiilor avantajoase de mineralizație care au permis înființarea unor întreprinderi rentabile și în condițiile exploatărilor mici particulare. Atare situație specifică, dincolo de posibilitatea de a activa capitalul local mărunț, explică și înființarea a numeroase mici întreprinderi miniere particulare, trăsătură caracteristică în general exploatării aurului și argintului transilvănean și în parte și celei a cuprului și plumbului.

Deocamdată, atenția capitalului străin nu a fost atrasă de mineritul metalelor neferoase, sau cel puțin nu în măsura în care s-a întîmplat în cazul exploatării industriei carbonifere sau siderurgice. Cei mai mari întreprinzători austrieci ai acestor două ramuri industriale, S.T.E.G.-ul și „Societatea anonimă de mine și furnale din Brașov“, au pus mîna însă, tocmai prin achizițiile din domeniul mineritului carbonifer, de metale feroase și al siderurgiei, pe importante teritorii de exploatare neferoase. Alături de ele, capitalul austriac era reprezentat de întreprinderea minieră din Guraboi, proprietate a cavalerului Manz din Mariensee. Un rol hotărîtor revenea capitalului austriac în producția de cupru, unde au extras de pildă în 1886 72,10% din totalul producției.

În ceea ce privește condițiile în care se desfășura producția, putem aprecia că ele erau necorespunzătoare. În cadrul întreprinderilor mici particulare, exploatarea minelor avea loc pe baza unor tradiții seculare, cu mijloace și utilaj foarte rudimentare. Nu era însă o mare deosebire între situația lor și cea a întreprinderilor mari — aflate în proprietatea tezurariatului montanistic austriac —, în special în privința uneltelor de producție. Deși în aceste întreprinderi producția se desfășura pe baza unui plan de lucru, urmărind scopuri dinainte stabilite, crearea unor condiții tehnice și de muncă potrivite a rămas mult în urma cerințelor epocii. În domeniul tehnicii miniere, industria minieră neferoasă din Transilvania a stat multă vreme în primele rînduri, chiar pe plan european. Ea și-a pierdut însă treptat acest rol în timpul absolutismului

și al „regimului liberal” austriac, devenind ramura cea mai înapoiată și cea mai insalubră pentru muncitori în întreaga industrie minieră. Tocmai de aceea, rezultatele obținute nu se datorau unei creșteri a bazei tehnice a producției, ci muncii încordate de fiecare zi, sirguinței muncitorilor mineri.

III. METALURGIA METALELOR NEFEROASE

Extragerea produselor metalice pure din producția de minereu, efectuată printr-o serie de operațiuni mecanice și topire, se făcea în uzinele metalurgice. Corespunzător marelui număr al minelor de metale prețioase și colorate, a apărut și o largă rețea de atare uzine. În perioada 1848—1867, produsele exploatării metalelor prețioase și colorate din Transilvania erau prelucrate în 20 uzine metalurgice, respectiv topitorii, din care 11 se găseau în proprietatea tezaurariatului montanistic austriac, iar 9 în proprietate particulară.

Mare parte din topitorii au o origine veche. În perioada tratată au fost construite doar câteva cuptoare particulare, și anume în urma dispoziției prin care s-a desființat în 1854 monopolul statului asupra topirii și valorificării produselor rezultate din minele de metale prețioase.

În fruntea metalurgiei neferoaselor se aflau întreprinderile tezaurariatului montanistic austriac. Dintre ele, mai ales de metalurgia aurului și argintului se ocupau uzinele din Zlatna, Certeje și Baia de Arieș. Uzina din Zlatna, arsă în octombrie 1848, a fost integral reconstruită în 1850. Aici lucrau două cuptoare înalte și două mijlocii care au extras, de exemplu, în 1867 102,59 kg de aur și 480,87 kg de argint din minereul adus⁶⁷. Uzina din Certeje era înzestrată cu patru cuptoare care extrăgeau din cele cca 2450 chintale de minereu adus 173,12 kg de aur și 184,07 kg de argint⁶⁸. Continuitatea activității acestor topitorii era asigurată de minele de aur și argint din Munții Apuseni. Uzina din Baia de Arieș consta din patru cuptoare mijlocii, în anul 1861 și-a încetat însă activitatea⁶⁹.

Metalurgia aurului, a argintului, a cuprului și a plumbului se făcea în uzinele din Firiza, Capnic și Băiuț. În aceleași scopuri a fost amenajată și topitoria din Strimbu. Uzina din Firiza topea minereul brut scos în minele tezaurariatului și cele particulare din zona Baia Mare și Baia Sprie, în cantitate de cca 60 000 chintale anual. Aici aparținea și uzina de amalgamare din Ravaszpaták, construită în anul 1865, care avea ca sarcină valorificarea minereurilor sărace în argint, lipsite de plumb, prelucrând anual cca 15 000 chintale⁷⁰. La Capnic erau prelucrate produsele

⁶⁷ *Arhiva IRCGM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 401—500/1868, f. 474; *Hiv. Stat. Közl.*, anul II, fasc. III, p. 140—141.

⁶⁸ *Arhiva IRCGM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 401—500/1868, f. 440.

⁶⁹ *BKL.*, 1906, vol. II, p. 397.

⁷⁰ *Hivatalos jelentés a budapesti 1885-i általános kiállításról*, sub redacția lui Keleti Károly, vol. II, Budapesta, 1886, p. 597.

minelor din împrejurimi, îndeosebi ale tezaurariatului, în cantitate de cca 27 000 chintale pe an. Din cauza conținutului bogat în zinc al mineurilor însă, aceasta era o operație foarte grea și nerentabilă pe baza metodelor obișnuite, implicând și mari pierderi în metal. Soluția a fost găsită instalându-se o uzină de alcalinizare. Sarcina alcalinizării era aceea de a separa minereurile sărace în argint și cu conținut de zinc dintre produsele miniere pregătite pentru topire, precum și de a concentra conținutul în sulf al produselor miniere mai sărace. Rezultatele erau promițătoare. Uzina din Băiuț era o fundație veche, în schimb cea din Strimbu și-a început activitatea în anul 1847 pe locul unui furnal de fier, după transformarea sa completă. În anii 1849—1850 topitoria a fost strămutată la Băiuț cu scopul de a prelucra produsele mediane pregătite la uzina de aici și a le extrage conținutul de plumb. La Strimbu-Băiuț lucrau în total două cuptoare înalte și patru mijlocii, în care se topeau în 1867 24,22 kg de aur, 695,93 kg de argint și 1685 chintale de cupru⁷¹.

Uzina din Rodna Veche, care dispunea de două cuptoare, producea mai ales argint și plumb. Aici în 1867 s-au extras 1452 chintale de plumb moale⁷².

Cuprul și argintul erau produsele topitoriilor de cupru din Baia Sprie și Băița-Bihorului. Topitoria din Baia Sprie trebuia să extragă cuprul din minereurile sulfuroase bogate în conținut de cupru dezargintat, produse în topitoriile metalurgice ale tezaurariatului în regiunea minieră Baia-Mare. În acest scop, topitoria a fost înzestrată și cu un ciocan mare. Topitoria de la Băița-Bihorului prelucra metalele provenite din minele de cupru ale Munților Bihorului.

Alături de uzinele metalurgice ale tezaurariatului montanistic austriac, cea mai importantă prelucrare de metale neferoase se făcea în cadrul S.T.E.G.-ului. Topitoriile S.T.E.G.-ului se aflau la Sasca, Ciclova și Dognecea, prelucrând minereul brut de aur, argint, cupru și plumb. Metalurgia cuprului se concentra mai mult la Sasca, unde se lucra cu două cuptoare, la Dognecea se făcea și metalurgia plumbului, iar Ciclova conducea în privința metalurgiei aurului și argintului, pe lângă aceea a cuprului. O parte din cuprul brut produs în topitorii era prelucrată în hutele de cupru din Ciclova și Bocșa-Montană în parte în cupru turnat, în parte în produse de cupru modelate⁷³.

Cea mai mare uzină de topit cuprul funcționa la Bălan în cadrul minei de cupru. Aici minereul era topit în cinci cuptoare înalte, iar pentru concentrarea produselor mai sărace în metale s-a instalat o uzină de alcalinizare⁷⁴.

În afară de cele amintite, mai găsim în Transilvania cinci topitorii de metale neferoase, mai mici.

⁷¹ *Arhiva IRGCM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 401—500/1868, f. 598.

⁷² *Loc. cit.*, dos. nr. 501—600/1868, f. 598.

⁷³ *Delejtul*, 28 septembrie 1858.

⁷⁴ *Arhiva IRGCM — Hunedoara*, secția Brad, dos. nr. 501—600/1868, f. 598.

În ceea ce privește starea instalațiilor și procedeele de extracție întrebuintate, în domeniul metalurgiei metalelor neferoase, se poate constata că în perioada tratată erau în linii mari la nivelul celor din străinătate. Dacă uzinele de prelucrare a minereurilor neferoase au rămas în unele privințe în urmă față de metodele metalurgice mai avansate, ca de pildă în domeniul procedeeleor de prăjire, aceasta era urmarea unor împrejurări care depășeau cadrul ramurii de producție sau care nu puteau fi schimbate. O asemenea împrejurare era aceea că majoritatea covârșitoare a minereurilor era de o compoziție atît de nepotrivită din punct de vedere al procesului metalurgic, conținînd atîtea metale ce trebuiau concomitent separate și extrase, încît simpla preluare a unor inovații dovedite bune în străinătate nu ducea întotdeauna la rezultatul scontat. O altă împrejurare ce împiedeca progresul se datora lipsei căilor ferate și era aceea că la procedeele de topire nu se putea folosi cocsul, respectiv topitoriile mai moderne legate de cocs. În urma unor asemenea împrejurări, ca și a faptului că tezaurariatul montanistic austriac evita investițiile de capital mai însemnate, întilnim încă la sfîrșitul deceniului al șaptelea multe procedee și instalații vechi în topitoriile de metale neferoase din Transilvania. Chiar marele număr de cuptoare de topit indică o rămînere în urmă, întrucît păstrarea a numeroase cuptoare mărunte sporea cheltuielile de topire, ceea ce influența sensibil dezvoltarea întregii industrii miniere de metale neferoase. Regiunile miniere de metale prețioase și colorate din Transilvania nu aveau însă în această vreme — cu excepția celor din Banat — de loc căi ferate, care ar fi făcut posibil transportul ieftin pe distanțe mai mari al minereurilor, ca și al combustibilului necesar funcționării cuptoarelor. În asemenea împrejurări, la fel ca în trecut, și după anul 1848 singura posibilitate de prelucrare economicoasă a minereurilor neferoase era aceea de a amplasa topitoriile pe de o parte aproape de mină, iar pe de alta în locuri unde în afară de forța apei exista din belșug și combustibil — în Transilvania lemnul și cărbunele de lemn —, ca și alte materiale necesare topirii (lut rezistent la ardere etc.).

Sectorul unde existau cele mai evidente deficiențe tehnice ale întreprinderilor metalurgice din Transilvania era cel al instalațiilor energetice. Toate uzinele metalurgice foloseau exclusiv forța hidrolică, din care cauză erau expuse influenței condițiilor meteorologice. Mașinile cu aburi au fost introduse foarte tîrziu, atunci cînd au și început să se învechească datorită noii cuceriri a tehnicii: electricității și aplicării sale în industrie.

IV. REZULTATELE OBTINUTE ÎN PRODUCȚIA MINERITULUI ȘI METALURGIEI METALELOR NEFEROASE ÎNTRE ANII 1848—1867

După ce am examinat condițiile de activitate în domeniul mineritului și metalurgiei metalelor neferoase, cadrul în care se desfășura această activitate, să aruncăm o privire sumară asupra dezvoltării acestei ra-

muri miniere și metalurgice în perioada 1848—1867, pe baza examinării rezultatelor obținute în producție.

În cadrul mineritului metalelor neferoase, cea mai însemnată ramură de producție din Transilvania era exploatarea aurului. Producția ei se desfășura intens și în perioada absolutismului și a „regimului liberal“, iar în privința cantității, între anii începutului și ai sfârșitului perioadei tratate ea a parcurs o linie ascendentă, încît a ajuns să constituie 70,2% din producția de aur a imperiului austriac⁷⁵. Pînă în anul 1856, nu dispunem de date care să cuprindă întreaga exploatare de aur a Transilvaniei, astfel că nu putem compara producția primului an din tabelul următor cu rezultatele producției din anul 1866. Putem face numai o paralelă între anii 1856 și 1866, însă chiar și în acest caz reiese tendința ascendentă a producției, întrucît în locul cantității de 1138,75 kg de aur din anul 1856, în anul 1866 s-au produs 1249,98 kg de aur. După cum se vede, creșterea producției nu era însă uniformă, ci a trecut prin oscilații mai mici sau mai mari.

Producția de aur și argint în Transilvania între 1850—1867

Anul	Producția în kg		Anul	Producția în kg	
	Aur	Argint		Aur	Argint
1850	830,06*	2525,60	1859	1064,23	6882,75
1851	1059,90	2572,22	1860	1131,84	5762,55
1852	956,62	2908,92	1861	1016,08	4680,69
1853	1067,61	2686,17	1862	1368,32	5009,46
1854	1182,22	3785,63	1863	1344,16	7668,41
1855	—	—	1864	1420,33	9297,36
1856	1138,75	7420,74	1865	1410,64	8698,36
1857	1111,61	6141,20	1866	1249,98 $\frac{1}{4}$	9587,05
1858	1042,31	4855,01			

După anul 1856 producția de aur a scăzut pînă în anul 1861, an în care s-a produs mai puțin cu 112,67 kg. Începînd cu anul 1862, producția a înregistrat o substanțială creștere pînă la 1865, dată după care urmează un nou declin. Această oscilație a producției se datorește în primul rînd naturii zăcămintelor metalifere și anume felului nesistematic în care erau dispuse filoanele și diversității conținutului metalic

⁷⁵ *Hiv. Stat. Közl.*, anul II, fasc. III, p. 85; Konek Sándor, *op. cit.*, p. 270.

* Datele referitoare la anii 1850—1854 cuprind numai rezultatele obținute în producție la întreprinderile din Munții Apuseni și din Capnic. Pentru anul 1851, mai figurează și datele referitoare la producția minelor bănățene, pentru anii 1853—1854 cele de la minele din Baia Sprie și Rodna Veche, în schimb lipsesc cele din Banat. Pentru anul 1855 avem de asemenea numai date parțiale. Nu sînt complete nici datele anului 1859. Aceste observații sînt valabile și pentru producția de argint, cu deosebirea că rezultatele de producție ale anului 1854 includ și pe cele ale minelor bănățene, în schimb cele referitoare la anul 1861 nu sînt complete.

al minereurilor pe care le cuprindeau, factori care pot avea o deosebită influență asupra desfășurării muncii în mină și, prin aceasta, asupra rezultatelor obținute. Dincolo însă de factorii naturali, oscilația producției era înrădăcinată de metodele de exploatare folosite la abataje, de goana după rezultate imediate și astfel de neglijarea pregătirii corespunzătoare a părților ce urmau să fie exploatate mai târziu, ceea ce influența de regulă, la rîndul său, producția. Numai în foarte puține întreprinderi se efectua o exploatare minieră bine gândită, unde se căuta ca prin studierea așezării și prezentării zăcămintelor, prin folosirea lor rațională să se prevină rapidele și dese oscilații ale producției, să se echilibreze contrastele dăunătoare de producție și să se încerce stabilirea unor valori medii durabile. Singurul motor al producției era profitul, astfel că binefacerile neașteptate ale bogatelor zăcămintelor se pierdeau prin plata unor dividende în sume exorbitante, pe canalele nesățioase ale tezaurăritului montanistic austriac, în loc să fie destinate dezvoltării industriei miniere, siderurgice și metalurgice, îmbunătățirii condițiilor de muncă și de trai ale muncitorimii miniere.

În cadrul exploatării metalelor neferoase un loc de seamă îl ocupa și mineritul argintului. Datorită unor cauze identice celor din exploatarea aurului oscilațiile producției anuale erau aici mai mult sau mai puțin asemănătoare celor din domeniul aurifer, dar ritmul dezvoltării era aici mai rapid. Față de 7420,74 kg realizate în anul 1856, în 1866 s-au produs 9587,05 kg de argint, cantitate care însemna aproape o pătrime,

Producția de cupru și plumb în Transilvania între anii 1850—1867

Anul	Producția în chintale		Anul	Producția în chintale	
	Cupru	Plumb		Cupru	Plumb
1850	162*	664**	1859	989	6390
1851	64	1590	1860	3971	7733
1852	263	1770	1861	3177	7243
1853	930	7675	1862	2626	7750
1854	3694	7746	1863	3060	8502
1855	3895	7594	1865	4356	8677
1856	2076	7371	1864	4408	10193
1857	2783	7096	1866	5112	7927
1858	2102	6006			

* Datele de pînă la anul 1853 cuprind numai producția minelor aflate pe teritoriul căpitănatului minier din Zlatna. Datele referitoare la anii 1854 și 1855 înglobează și pe cele ale minelor bănățene. Datele anului 1859 cuprind numai producția minelor aflate pe teritoriul căpitănatului minier al Zlatnei și a minei din Căpnic.

** Datele producției de plumb reflectă doar cu aproximație situația faptică.

24,4% din producția de argint în perioada tratată, pe cînd cel mai scăzut nivel s-a înregistrat în anul 1858, dîndu-se cantitatea de 4855,01 kg⁷⁶.

Producția de metale colorate din Transilvania urma de asemenea un curs ascendent. Pînă în anul 1856, nu dispunem nici aici de date complete referitoare la producția realizată, astfel că putem lua ca bază reală de comparație numai cei zece ani de pînă la sfîrșitul anului 1866.

În anul 1856, în Transilvania se produceau 3895 chintale de cupru, iar în 1866 5112 chintale. Această creștere implică însă salturi și reveniri, în genere datorită aceluiași factori și cauze ca în cazul exploatării aurului. Producției realizate în 1856 i-a urmat un declin și numai în al patrulea an a întrecut producția într-o oarecare măsură nivelul anului 1856, urmînd o nouă scădere pînă la 1864, apoi, cu un mic declin, din nou o creștere și totodată atingerea celui mai înalt nivel al producției. Pînă la sfîrșitul deceniului al șaptelea, cuprul și-a păstrat o piață bună, astfel că și producția de cupru era rentabilă. Mai mult, extracția cuprului ar fi putut fi intensificată, nu existau însă un capital mai mare și muncitori calificați, factori fără de care nu se puteau dezveli straturile aflate mai în adîncime.

Pe tărîmul producției de plumb, putem considera anul 1853 ca fiind data la care avem o situație apropiată de realitate. În acest an, producția era de cca 7695 chintale, iar în anul 1866 de 7927 chintale. Creșterea poate fi observată chiar pe baza numai a acestor date, deși apogeul a fost atins în anul 1864 cu o producție de 10 193 chintale, urmîndu-i un declin și stagnare timp de ani de zile. Întrucît plumbul este găsit împreună cu metalele nobile, producția de plumb avea și ea de suportat, mai mult sau mai puțin, oscilațiile producției de metale prețioase.

În privința cantității producției putem stabili că, în cazul metalelor colorate, ea era destul de scăzută. Atît exploatarea cuprului, cît și cea a plumbului au rămas relativ mult în urma exploatării metalelor prețioase. Rolul pe care l-au avut în producția totală a monarhiei era, de asemenea, cu mult mai mic decît cel al producției de aur și argint, producției de cupru revenindu-i 19,5%, iar celei de plumb numai 7,1%⁷⁷.

Făcînd bilanțul exploatării metalelor prețioase și colorate între anii 1848—1867, trebuie să-l considerăm ca fiind pozitiv. Deși nu a atins o dezvoltare asemănătoare celorlalte ramuri ale mineritului, pe lîngă cauzele subiective ale acestui fapt existau și factori obiectivi de frînare, amintiți mai sus, ce se datorau naturii acestei ramuri industriale. Cu toate acestea, exploatarea metalelor prețioase și colorate și-a păstrat pe mai departe locul de frunte pe care și l-a cucerit de mult în industria minieră a Transilvaniei.

L. VAJDA

⁷⁶ Pentru anul 1861, care după datele tabelului constituie nivelul cel mai scăzut al producției, nu dispunem de toate datele.

⁷⁷ *Hiv. Stat. Közl.*, anul II, fasc. III, p. 85; Konek Sándor, *op. cit.*, p. 290—291.

DIE AUSBEUTUNG UND VERARBEITUNG NICHTEISENHALTIGER ERZE IN TRANSSILVANIEN (1848—1867)

(Zusammenfassung)

Der Verfasser untersucht auf Grund von Quellen und Veröffentlichungen die Entwicklung der Förderung und Verarbeitung nichteisenhaltiger Erze in Transsilvanien zwischen den Jahren 1848—1867.

Die Untersuchung umfasst vier Teile.

Im ersten Teil werden Fragen der Förderung von Edelmetallen in den drei an Gold- und Silbervorkommen reichen Gegenden Transsilvaniens untersucht, von denen die des Siebenbürger Erzgebirges und der Maramuresch die wichtigsten sind. Der Abbau der Edelmetalle im Siebenbürger Erzgebirge wird im allgemeinen durch kleine private Unternehmen und Vereinigungen mit geringem Kapital durchgeführt, die hauptsächlich Bauern gehörten. Es kommen jedoch auch bedeutende Unternehmen mit industriellem Charakter vor, die nach dem Umfang der Produktion eine wichtige Stellung innehatten. Unter diesen kam die führende Rolle dem österreichischen Montan-Thesaurariat zu. Andere gehörten Gutsbesitzern und kapitalistischen Unternehmern. Sie hatten aber eine untergeordnete Rolle gegenüber den Einheiten des Montan-Thesaurariats.

In der Gold- und Silberausbeutung von Maramuresch hatten nach der Grösse der Produktion ebenfalls die Betriebe des Montan-Thesaurariats das Übergewicht und bildeten wichtige industrielle Einheiten.

Im zweiten Teil der Abhandlung beschäftigt sich der Verfasser mit Fragen der Ausbeutung von Buntmetallen und untersucht in besonderen Abschnitten die Gewinnung von Kupfer und Blei, wobei er die Eigentümlichkeiten dieses Bergbaues hervorhebt. Auf die Förderung der Buntmetallen wirkte sich das Anwachsen der Produktion im Auslande aus.

Im dritten Teil wird die Verarbeitung nicht eisenhaltiger Erze beschrieben, der Stand der Abbaufverfahren bei nichteisenhaltigen Erze, wie auch die technische Ausstattung dieser Betriebe, an deren Spitze die des österreichischen Montan-Thesaurariats und der S.T.E.G. standen.

Im letzten Teile der Arbeit werden die in den Jahren 1848—1867 im Bergbau und der Metallurgie nicht eisenhaltiger Erze, erzielten Ergebnisse untersucht, entsprechend den erfüllten Produktionsziffern, der im Abbau angewendeten Gewinnsmethoden und der von den Unternehmern verfolgten Zielen.

Der Verfasser kommt auf Grund der vorhandenen Angaben zu dem Ergebnis, dass der einzige Antrieb für die Produktion das Gewinnstreben war, so dass der Ertrag der reichen Erzlager durch übertriebene Dividenden an das unersättliche österreichische Montan-Thesaurariat verloren ging, anstatt zu der Entwicklung des industriellen Bergbaues, des Hüttenwesens und der Metallverarbeitung, der Verbesserung der Arbeits- und Lebensbedingungen der Bergarbeiter beizutragen.

REPARTIZAREA MAȘINILOR AGRICOLE ÎN TRANSILVANIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Una dintre multiplele sarcini ale Secției de istorie modernă a Muzeului de Istorie Cluj este de a înfățișa prin obiecte, documente, tabele grafice expresive dezvoltarea economico-socială a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Colectivul secției studiază de ani de zile această problemă, depistând materiale importante arhivistice, de presă, date referitoare la progresul industriei și tehnicii, a repartizării proprietății funciare, stratificării țăranimii etc. Lucrarea de față este o parte a rezultatului cercetării referitoare la dezvoltarea tehnicii agrare în Transilvania. În ea se prezintă situația repartizării într-un aspect general și apoi pe județe a *mașinilor agricole de bază* (pluguri, semănători, secerători, mașini de treerat) folosite în economia agrară din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea. Pe lângă mașinile amintite și legate de cele mai importante munci pe ogoare, arat, semănat, secerat și treerat, gospodăriile transilvănene mai foloseau, desigur, în acea vreme, și o serie de alte mașini cu caracter agricol. Ele însă nu intră în tematica acestei lucrări. De asemenea a trebuit să renunțăm și la analiza repartizării forței de tracțiune a mașinilor analizate.

Cunoașterea cât mai temeinică a dezvoltării mașinilor agricole de bază în general și cele achiziționate și folosite la sfârșitul secolului al XIX-lea — perioadă importantă de introducere pe scară largă a mașinilor în agricultură — are o importanță deosebită, deoarece ne dă posibilitatea să tragem anumite concluzii din repartizarea generală și regională și pe categorii de gospodării a acestor mașini asupra situației dezvoltării agriculturii Transilvaniei. Studiarea folosirii și repartizării mașinilor agricole de bază e cu atât mai importantă cu cât, — cu excepția unora — în cursul deceniilor, în primul rînd în anii trecerii la agricultura socialistă, au fost înlocuite cu altele și mai perfecționate. Astfel unele dintre mașinile agricole de bază folosite la sfârșitul secolului al XIX-lea formează astăzi piese de muzeu.

1. În epoca feudală cea mai de seamă „mașină” în agricultura Transilvaniei era plugul¹. Moșia feudală se baza pe munca de clacă a iobagilor. Parcelele arabile ale alodiilor erau lucrate în cea mai mare parte cu unelte rudimentare și cu vitele țăranilor iobagi. Moșierii dispuneau și ei de un inventar agricol propriu

¹ N. Edroiu — P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 309.

care-l foloseau zilerii și argații². Acest inventar însă era foarte sărăcăcios și redus chiar și la începutul secolului al XIX-lea. Astfel, de exemplu, la moșia din Ulieș (regiunea Cluj) se aflau 5 căruțe, trei pluguri, trei grape și încă câteva unelte, ceea ce era foarte puțin dacă ținem seama de faptul că la această moșie se aplica asolamentul trienal, iar pământul arabil avea o capacitate de 1132 cible și finațul producea 753 care de fin³.

Nivelul tehnic scăzut al uneltelor din gospodăriile moșierești și al uneltelor de muncă ale iobagilor, precum și productivitatea scăzută a pământului slab lucrat au determinat pe unii moșieri, mai înstăriți și mai ambițioși, în perioada destrămării feudalismului, când producția de mărfuri se intensifica, să introducă unelte de producție și mașini mai perfecționate. Astfel știm că au existat în preajma anului 1848 mașini de treierat la Sârmașu, Bahnea și Cușma și o mașină de măcinat la Berchieșu, localități din Podișul Transilvaniei. Era mai bună înzestrarea moșiilor cu unelte perfecționate și mașini în Banat și Crișana, unde mulți moșieri au trecut la o intensă economie agrară producătoare de mărfuri. Astfel existau în această parte a Transilvaniei pluguri perfecționate, prășitoare trase de cai, liniatoare, mașini de treierat. În domeniul mecanizării principalelor procese de muncă agricolă cele mai bune rezultate au fost atinse pe moșia de la Jibou, unde între altele existau nu numai pluguri perfecționate, dar și semănători, extirpatoare, mașini de treierat etc.⁴

Și în domeniul gospodăriilor țărănești are loc un proces de perfecționare a uneltelor agricole, mai ales a plugurilor. Expozițiile agricole din preajma anului 1848 dovedesc că unii țărani au reușit să construiască pluguri de fier ușoare, dar cu o productivitate mărită⁵.

Aceste date parțiale arată la ce nivel a ajuns tehnica agricolă a Transilvaniei în faza de destrămare a feudalismului. Mașina de bază a agriculturii s-a perfecționat, a început folosirea altor mașini de bază, astfel a semănătorilor și a mașinii de treierat. Secerătorile încă nu erau cunoscute, deși inginerul american Cyrus Mac Cormick le-a inventat și le-a făcut cunoscute încă în 1831⁶. Această mașină va fi introdusă în economia agrară transilvăneană numai în deceniile 6—7 ale secolului al XIX-lea⁷.

2. După desființarea iobăgiei în 1848 și declararea dreptului de proprietate a țăranilor asupra loturilor urbariale s-a intensificat preocuparea de perfecționare a uneltelor de muncă și a introducerii mașinilor agricole în economia agrară a Transilvaniei. Astfel în scurt timp pe lângă plugurile perfecționate apar mai multe mașini agricole, care au contribuit la îmbunătățirea și accelerarea muncilor de bază pe ogoare, la arat, semănat, secerat și treierat. La început majoritatea acestor mașini a fost adusă din țările apusene, dar după un scurt timp, s-a făcut posibilă sporirea numărului de mașini existente cu cele perfecționate în atelierele și fa-

² D. Prodan, *Despre condițiile în care se făcea robota, în Studii și referate privind istoria României*, București, 1954, vol. I, p. 841.

³ A. Csetri — Șt. Imreh, *Agricultura Transilvaniei în perioada de destrămare a feudalismului* (ms.).

⁴ Csetri Elek, Imreh István, Benkő Samu, *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről* (Studii despre începuturile capitalismului din Transilvania), București, 1956, p. 13—43.

⁵ A. Csetri, Șt. Imreh, *Agricultura Transilvaniei în perioada de destrămare a feudalismului* (ms.).

⁶ Charles Singer, E. J. Halmyard, A. R. Hall-Trevor I. Williams, *A history of technology*, Oxford, 1958, vol. IV, p. 7.

⁷ Pentru progresul tehnicii agricole și a economiei Transilvaniei în perioada destrămării feudalismului, vezi și Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1955; L. Botezan, M. Roșca, *Contribuții la problema premiselor sociale ale mișcărilor revoluționare de la 1848 pe teritoriul țării noastre*, ActaMN, II, 1965, p. 435—463.

bricile înființate în diferite orașe ale Transilvaniei în deceniile 5—6 ale secolului al XIX-lea⁸.

După o perioadă de circa două decenii în multe părți ale Transilvaniei muncile de bază ale agriculturii erau efectuate de aceste mașini, ceea ce a dus la ridicarea productivității, la îmbunătățirea calității recoltelor. La început cele mai multe mașini folosite în agricultura Transilvaniei se găseau în proprietatea marilor moșieri. Dar mai târziu nu lipseau cu desăvîrșire nici în gospodăriile țărănești, deoarece se obișnuia deja în această perioadă ca unii săteni să se asocieze și să cumpere în comun semănători, secerători și mașini de treierat.

Tabelele de mai jos, întocmite pe baza statisticilor vremii, arată că în circa douăzeci de ani de la desființarea iobăgiei, la sfîrșitul deceniului al 6-lea al secolului al XIX-lea plugurile confecționate, semănătorile, secerătorile și mașinile de treierat s-au răspîndit pe o arie destul de mare în Transilvania.

Plug monobrăzdar cu grindei de lemn	177,049
Plug monobrăzdar cu grindei de fier	3,967
Total	181,016
Semănători	396
Secerători	72
Mașini de treierat	148

Comparînd tabelul⁹ de mai sus cu tabloul din perioada de dinainte de 1848 reiese pregnant că după desființarea iobăgiei, în perioada intensificării producției capitaliste, a survenit o schimbare radicală în privința folosirii mijloacelor de producție. Dacă înaintea revoluției din 1848 în Transilvania — cu excepția unor mașini agricole — găsim aproape numai pluguri de lemn mai mult sau mai puțin perfecționate, la sfîrșitul deceniului al 6-lea semănătorile, secerătorile și mașinile de treierat devin treptat cunoscute și în multe locuri preferate de mulți moșieri și țărani.

Introducerea acestor mașini în agricultura Transilvaniei însemna însă numai un început modest. Ea era în strînsă conexiune cu necunoașterea importanței, mecanismului acestor mașini, cu posibilitățile bănești reduse chiar ale moșierilor, cu condițiile mai restrînse de valorificare a produselor agrare pe piață. Ritmul introducerii mașinilor agricole era în strînsă legătură și cu raporturile existente dintre țărani și moșieri în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Deși în 1848 șerbia a fost desființată și iobagii eliberați au intrat în proprietatea loturilor folosite de ei, totuși rămășițele relațiilor cu caracter feudal au persistat și pe mai departe. Sute de mii de țărani au fost siliți și după 1848 și chiar și după patentele imperiale din 1853 și 1854 să muncească cu inventarul lor pe moșii. De altfel erau siliți și mulți țărani eliberați să accepte munca pe moșii, în condițiile extrem de grele ale sistemului lucrului în dijmă, deoarece pămîntul luat în proprietate nu era îndestulător pentru susținerea familiei. În astfel de condiții moșierii nu se străduiau să renunțe la folosirea uneltelor de muncă ale țăranilor prin introducerea mașinilor costisitoare¹⁰.

3. O schimbare radicală în procesul răspîndirii pe scară largă a mașinilor perfecționate în agricultura Transilvaniei are loc la sfîrșitul secolului al XIX-lea,

⁸ I. Kovács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 379—380.

⁹ Tabelul se bazează pe lucrarea S. Konek, *Magyar statisztikai kézikönyv* (Manual de statistică maghiară), Budapesta, 1875. Dat fiind că prezentarea repartizării mașinilor agricole în această lucrare se face pe țări din Monarhia Habsburgică și nu pe județe, sîntem nevoiți să ne mulțumim cu un tablou care se referă numai la Principatul Transilvaniei. Făcînd însă un calcul general și luînd în considerare datele parțiale arhivistice, putem constata că înzestrarea economiei agrare din Banat, Crișana, Maramureș era ceva mai bună. Astfel datele prezentate mai jos se dubleză.

¹⁰ *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, București, 1964, p. 52—53.

după criza agrară izbucnită în deceniul al 7-lea, în condițiile noii creșteri a cererii de produse agrare. La intensificarea introducerii mașinilor agricole a contribuit și schimbarea radicală ce a avut loc în rîndurile țărănimii, în deceniile 7—8 ale secolului al XIX-lea. O parte a țăranilor cu gospodărie independentă, din diferite motive, între care un rol important l-au jucat răpirile de pămînturi țărănești de către moșieri, a pierdut părți importante de loturi, fiind silită astfel să se angajeze la moșieri nu ca dijmași, ci ca zileri sau argați. Pe lângă cererea mai accentuată de produse agricole, care era în strînsă legătură cu dezvoltarea mai rapidă a industriei, precum și a formării unui proletariat agrar numeros¹¹, la intensificarea răspîndirii mașinilor în agricultură au contribuit și posibilitățile achiziționării în condiții favorabile a mașinilor. La sfîrșitul secolului al XIX-lea în mai multe orașe din Transilvania, ca de exemplu la Timișoara, Oradea, Arad, Cluj, Sibiu, Brașov etc. existau fabrici care au confecționat, la nivel corespunzător, toate mașinile agricole folosite în această vreme în țările avansate din Europa¹². Se fabricau aici pluguri de fier cu două brazde, cu trei brazde, semănători cu rînduri, semănători prin împrăștiere, secerători-legători, secerători de greblă, batoze care erau folosite cu rentabilitate în agricultura noastră aproape fără nici o modificare pînă la apariția combinelor. Toate aceste mașini au fost construite în așa fel ca ele să poată fi mișcate cu forța de tracțiune animală sau de locomobile cu aburi. Această situație a dus la intensificarea introducerii mașinilor în agricultură.

Tabelul de mai jos arată numărul principalelor mașini agricole folosite în Transilvania în 1895.

Pluguri	pluguri monobrazdare cu grindei de lemn	347.439
	pluguri monobrazdare cu grindei de fier	31.865
	pluguri de fier cu două brazde	11.086
	pluguri de fier cu trei brazde	3.923
	Total	394.313
Semănători	semănători prin împrăștiere	1.299
	semănători prin rînduri	6.926
	Total	8.225
Secerători	secerători	492
	secerători-legători	329
	Total	821
Mașini de treierat	batoze mișcate cu forța animală	4.212
	vîrteje mișcate cu forța animală	4.192
	batoze mișcate cu forța aburului	1.590
	locomobile	1.569
	Total batoze	5.802
	Total forță de tracțiune	5.761

¹¹ A. Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania, 1890—1895*, București, 1962, p. 49—50. Vezi și A. Egyed, L. Vajda, I. Cicală, *Munkás- és parasztmozgalmak Erdélyben 1905—1907* (Mișcări muncitorești și țărănești în Transilvania 1905—1907), București, 1962, p. 59—60.

¹² *Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása* (Construcția de mașini și a mijloacelor de locomotie), în *A magyar korona országainak gyáripára az 1898. évben* (Industria de fabrică a țărilor coroanei maghiare în anul 1898), vol. V, Budapest, 1901, p. 14—17.

¹³ Tabelul a fost întocmit pe baza datelor recensămîntului agrar din 1895. *Magyar Statisztikai Közlemények* (Buletinul statistic maghiar), Új folyam (Serie nouă), vol. XXIV, p. 55—304.

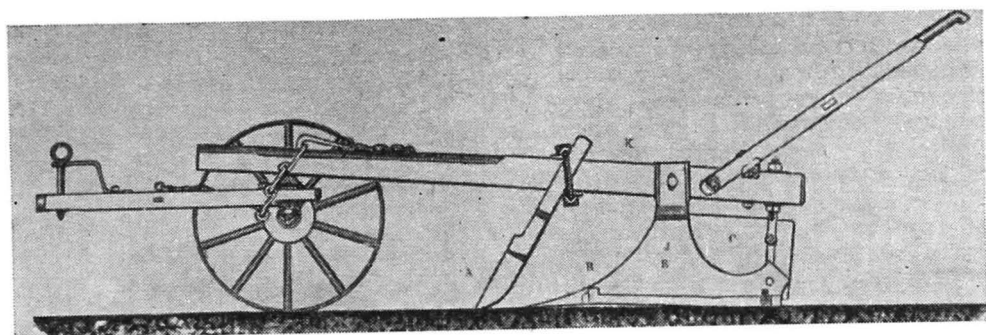

Fig. 1. Plug monobrazdar cu grindei de lemn

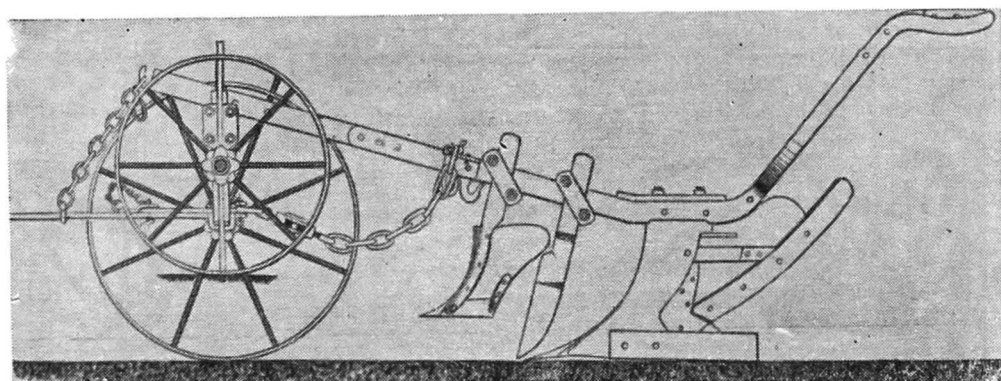

Fig. 2. Plug monobrazdar cu grindei de fier

Comparînd datele recensămîntului din 1895 cu cele din deceniul al 7-lea observăm o creștere destul de importantă a numărului plugurilor. Această tendință de sporire considerabilă era în strînsă legătură cu formarea noilor gospodării țărănești independente, pe de o parte prin fărîmițarea loturilor urbariale, iar pe de altă parte prin parcelarea unor pămînturi moșierești. E semnificativ că 85% din pluguri aparțineau gospodăriilor țărănești. Majoritatea plugurilor erau monobrazdare cu grindei de lemn (fig. 1) și ele se găseau în general în proprietatea țărănilor. Dar plugurile de lemn de la sfîrșitul secolului al XIX-lea erau perfecționate în așa fel încît cu puțin se deosebeau de plugurile de fier. Deși se mișcau mai greu, mînuirea lor fiind mai anevoioasă, randamentul muncii lor nu era mult mai scăzut decît al plugurilor de fier¹⁴.

Gospodăriile marilor moșii și cele țărănești înstărite erau în general mai bine înzestrate cu unelte și mașini agricole. Aceste gospodării aveau un caracter fermier pronunțat, iar procurarea de mașini-unelte pentru gospodăriile lor era mai ușoară și la preț mai ieftin, favorizată de dezvoltarea industriei și mai cu seamă a industriei de mașini. Totuși plugurile cu grindei de lemn nu lipseau din aceste gospodării.

Plugurile noi, confecționate după 1848, cu grindei de fier cu o brazdă (fig. 2), două (fig. 3) sau cu trei brazde (fig. 4) s-au răspîndit mai greu, ajungînd numărul

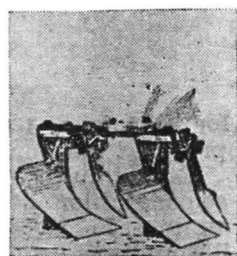

Fig. 3. Plug de fier cu două brazdare

¹⁴ G. Maior, *Politica agrară la români*. București, 1906, p. 273.

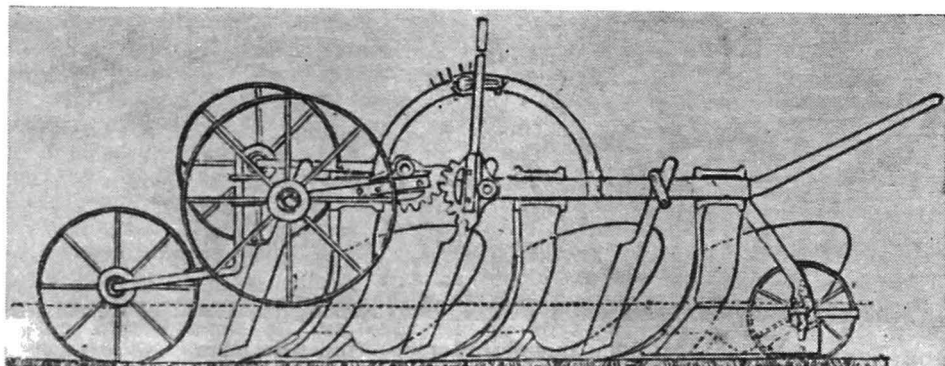

Fig. 4. Plug de fier cu trei brăzdare

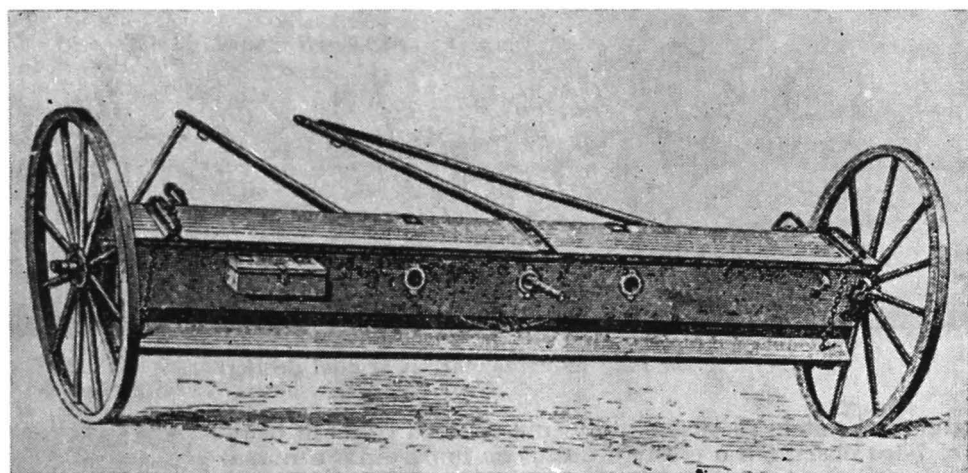

Fig. 5. Semănătoare prin împrăștiere

lor pînă în a. 1895 la 46,874. Un procent de 62 a acestor pluguri se găsea în proprietatea marilor moșii.

S-a înmulțit în mod considerabil numărul semănătorilor și în primul rînd al semănătorilor perfecționate (fig. 5—6) (semănători prin rînduri) care așezau semințele în șir, le acopereau, facilitînd astfel operațiunile agricole următoare. Răspîndirea semănătorilor cu rînduri a contribuit mult la lichidarea inegalității culturilor pe același teren, la creșterea productivității. Repartizarea pe categorii de gospodării a semănătorilor era aproape egală. Nefiind o mașină costisitoare ea era achiziționată tot mai mult de toate categoriile gospodăriilor.

Înțelegînd rentabilitatea secerătorilor (fig. 7) economiștii vremii au început să pledeze, imediat după apariția acestei mașini, pentru folosirea ei pe scară largă¹⁵. Ziarele vremii subliniau economicitatea ei; totuși ea s-a răspîndit foarte încet, ajungînd pînă la 1895 la un număr de 821. Dar și din acest număr extrem de multe erau de tip vechi, care secerau grînele fără să lege snopi.

Cauza dezinteresului față de secerătoare rezida în condițiile economico-sociale ale vremii. Datorită faptului că pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea tot mai mulți țărani și-au pierdut loturile, devenind astfel proletari agricoli, moșierii dispuneau de forță de brațe îndestulătoare și ieftine pentru secerat cu coasă. Astfel ei nu

¹⁵ Șt. Pop, *Economia rurală*, Blaj, 1881; R. Simu, *Uneltele, instrumentele ori mașinile*, în *Economul*, nr. 5 din 1/13 martie 1879.

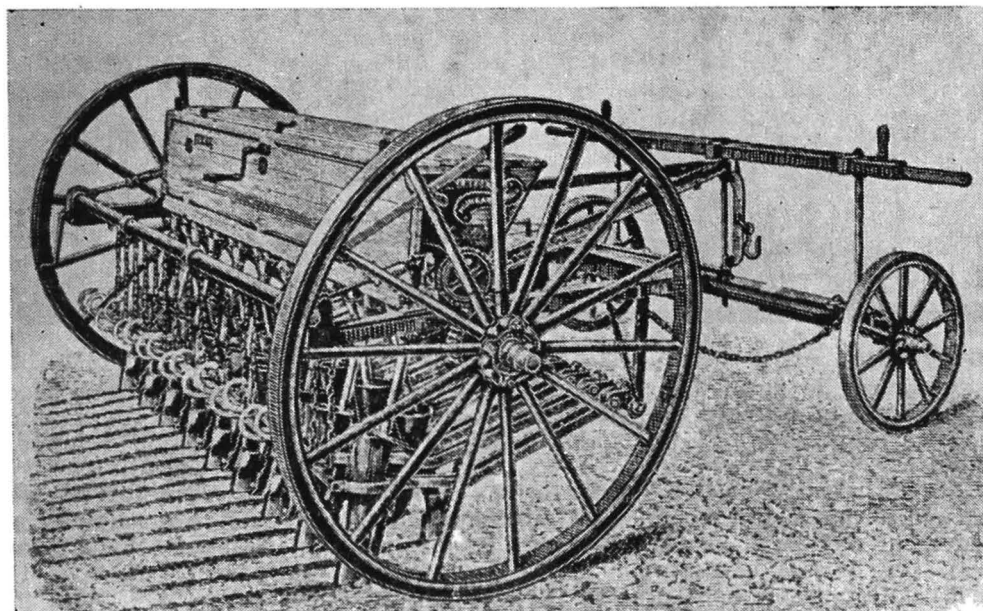

Fig. 6. Semănătoare prin rinduri

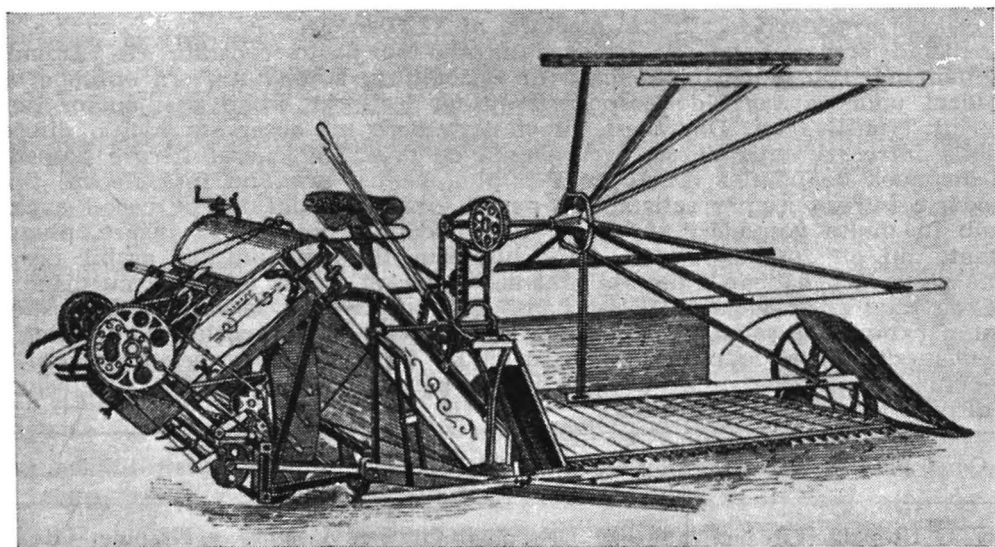

Fig. 7. Secerătoare-legător

s-au străduit să procure aceste mașini cu construcție gingașă și destul de scumpe.

S-a perfecționat mult pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea procesul de „despărțire a grăunțelor de paie”, treieratul. Pînă cînd în 1870 existau pe tot teritoriul Transilvaniei circa 250 de mașini de treierat, cu batoze simple, majoritatea lor mișcată cu forța animală, în 1895 se aflau 5.802 batoze dintre care 4212 mișcate cu forța animală iar 1590 cu forța aburului, prin locomobile (fig. 8). Ele aveau o rentabilitate mult mai mare decît cele simple, puteau să treieze zilnic peste 10.000 kg grîu. Pe lîngă aceasta ele separau grăunțele rupte, nedezvoltate de cele corespunzătoare, depuneau paiul într-o parte, iar pleava în altă parte, pe cînd

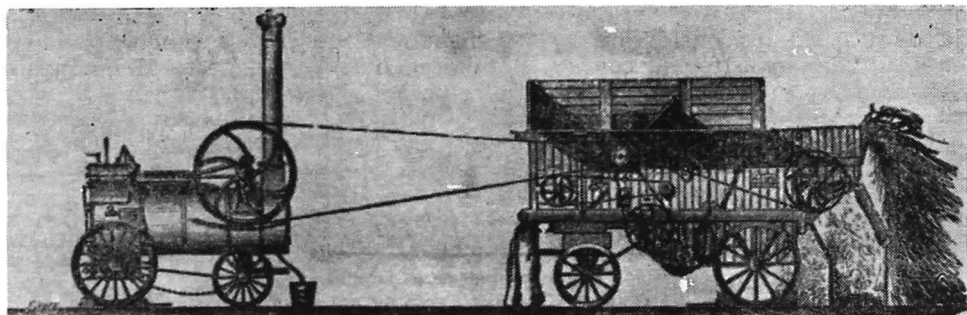

Fig. 8. Batoză mișcată cu forța aburului prin locomobil

batozele simple le amestecau, îngreunînd folosirea lor rațională. Batozele moderne erau mai corespunzătoare și prin faptul că, avînd roți, puteau fi mișcate de la un loc la altul cu ușurință. Totuși numărul acestor batoze, fiind scumpe, era mai mic.

4. Repartizarea plugurilor semănătorilor secerătorilor și a mașinilor de treierat nu era uniformă pe tot teritoriul Transilvaniei. Regiunile mai avansate din punct de vedere al economiei agrare dispuneau de mai multe și mai perfecționate mașini. Repartizarea inegală a mașinilor indică în cele mai multe cazuri și nivelul dezvoltării relațiilor capitaliste, precum și stratificarea țărănimii.

În tabelele de mai jos este prezentată repartizarea mașinilor agricole de bază pe județe. Ele ne dau posibilitatea să urmărim cîte iugăre de pămînt arabil revenea pe un plug, pe o semănătoare, o secerătoare, o mașină de treierat în diferite categorii de gospodării la sfîrșitul secolului al XIX-lea¹⁶.

Analizînd sumar datele tabelelor întocmite se poate constata că răspîndirea celei mai importante mașini de bază în agricultură, a plugului, era aproape egală în cadrul unor categorii de gospodării cu un teritoriu arabil asemănător pe tot teritoriul Transilvaniei. Din acest punct de vedere nu observăm nici o diferență sensibilă între regiunile de șes și regiunile de deal. În general fiecare gospodărie care dispunea de pămînt arabil avea și plug pentru arat, nu însă fiecare tip de gospodărie într-un număr satisfăcător pentru aratul pămîntului pe care-l avea. În schimb în multe gospodării, în general gospodăriile pînă la 20 iugăre, plugurile existente nu au fost exploatate pe deplin din lipsa pămîntului arabil propriu. Aceste gospodării dădeau ajutor la arat acelor țărani cu lot mic care nu dispuneau deloc de plug și se angajau ca arendași mici, dijmași la marile moșii lipsite de un număr de plug satisfăcător. Astfel își rezolvau marii moșieri greutățile care proveneau din lipsa de pluguri și a forței de tracțiune în proprietatea lor.

Tabelul de mai jos prezintă repartizarea pămîntului arabil și a plugurilor în cadrul unor categorii de gospodării.

Gosp. pînă la 20 iug.			Gosp. între 20—100 iug.			Gosp. peste 100 iug.		
Supr. arab. în iug.	Nr. plug.	Cîte iug. pt. un plug	Supr. arab. în iug.	Nr. plug.	Cîte iug. pt. un plug	Supr. arab. în iug.	Nr. plug.	Cîte iug. pt. un plug
2788436	276012	10,10	1730553	81918	21,12	1432266	36383	39,36

Luînd în considerare capacitatea de muncă a unui plug pe o zi¹⁷ reiese din acest tabel că gospodăriile peste 100 iugăre — revenind pentru fiecare plug 39,36 iugăre

¹⁶ Tabelele au fost întocmite pe baza datelor recensămîntului agrar din 1895. *Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam* (Serie nouă), vol. XXIV, p. 55—304.

¹⁷ Un plug monobrazdar putea să are în condiții favorabile un iugăr pe zi.

pământ pentru arat, — nu puteau să efectueze la timp aratul. Nu se schimbă mult situația dacă luăm în considerare că ele dispuneau de 62% a plugurilor cu două și cu trei brazde. În astfel de condiții unui plug îi reveneau peste 31 de iugăre de arat. Moșierii au rezolvat aceste greutăți ale lor prin angajarea țăranilor cu o gospodărie pînă la 20 iugăre în calitate de dijmași. Faptul că moșierii au recurs la folosirea muncii țăranilor cu inventar propriu îl confirmă documentele arhivistice care subliniază că țăranii cu o gospodărie pînă la 20 iugăre, care dispuneau de plug, se angajau la moșieri ca dijmași.

Această situație nu este în contradicție cu afirmația în mai multe lucrări apărute recent că foarte multe gospodării țărănești mărunte nu aveau de loc pluguri, deoarece la moșieri se angajau ca dijmași în general țăranii cu o gospodărie de 5—20 de iugăre care dispuneau de plug corespunzător și forță de tracțiune bună și la care pentru un plug revenea circa 10 iugăre pământ propriu de arat. Numărul plugurilor neutilizate pe deplin la aceste categorii de gospodării țărănești era peste 200 000.

În unele regiuni, de exemplu în fostele județe Torontal, Bihor, Mureș-Turda, Solnoc-Dobîca, Hunedoara, Tîrnava Mică etc., unde marile moșii aveau pământ arabil de mare întindere, de asemenea și gospodăriile țărănești mijlocii, existau posibilități și pentru țărănimea săracă să se angajeze ca dijmași. Nu e mai puțin interesant faptul că în unele județe întinderea pământului arabil, chiar a gospodăriilor între 50—100 iugăre, întrecea cu mult posibilitățile proprii de a ara la timp (Timiș, Torontal, Solnoc-Dobîca, Satu-Mare, Caraș-Severin, Cluj etc.), ceea ce făcea ca ele să recurgă la folosirea inventarului agricol țărănesc. Din acest punct de vedere tabelele referitoare la repartizarea pământului arabil și a plugurilor dau posibilitate la concluzii diferențiate.

Nu era egală nici răspîndirea semănătorilor pe tot teritoriul Transilvaniei. În unele județe ca Sălaj, Solnoc-Dobîca, Bistrița-Năsăud, Cluj, Turda-Arieș, Ciuc, Odorhei, Trei-Scaune etc., numărul lor era extrem de mic. În aceste regiuni semănatul se făcea în general cu metode vechi nu numai în cadrul gospodăriilor mici țărănești, ci și în marile moșii. În părțile apusene ale Transilvaniei cele mai multe semănători se găseau în gospodăriile țărănești instărite, între 20—25 iugăre, precum și în cele între 50—100. Dar nu era mic numărul acestor mașini nici în gospodăriile țărănești între 5—20 iugăre, ceea ce denotă că țăranii acestor gospodării puteau să accepte loturi de pământ mai mari în arendă.

Repartizarea teritorială a secerătorilor era foarte inegală. Datele tabelor ne arată că cele mai multe dintre ele au existat în regiunile de șes, în Banat, Crișana și în părțile mai puțin deluroase din Cîmpia Transilvaniei, unde regiunile întinse de grîne nu admiteau pierdere de timp la secerat.

La fel disproporționată era și repartizarea mașinilor de treierat. Cele mai multe se găseau în regiunile producătoare de cereale, în Banat și Crișana. Aici se găseau batoze moderne, mișcate cu forța aburului, reușind astfel marile gospodării să concureze pe piețele internaționale cu grînele din alte țări.

Repartizarea plugurilor

Nr. crt. Județul	Pământul arabil în gosp. pînă la 1 iugăr	Nr. plugurilor în aceste gosp.	Cîte iug. arat pt. 1 plug	Pământul arabil în gosp. între 1—5 iugăre	Nr. plugurilor în aceste gosp.	Cîte iug. arat pt. 1 plug	Pământul arabil în gosp. între 5—10 iugăre	Nr. plugurilor în aceste gosp.
1 Arad	6064	914	6,63	47292	4987	9,48	71060	6756
2 Timiș	6414	976	6,57	37662	3418	11,02	91852	8306
3 Torontal	1774	622	2,85	14974	1469	10,19	31518	2644
4 Bihor	4229	979	4,32	47945	4500	10,65	79086	6754
5 Sălaj	2574	380	6,77	26793	2246	11,93	40299	3500
6 Turda A.	1292	245	5,28	11732	1077	10,90	24659	2015
7 Mureș T.	2176	612	3,55	21032	3077	6,84	29847	3543
8 Alba de Jos	2133	385	5,54	24185	2527	9,57	41544	3829
9 Trei Scaune	2463	529	4,66	18234	3655	4,98	25924	3958
10 Odorhei	834	453	1,84	9028	2213	4,08	18258	3251
11 Tîrn. Mare	1188	426	2,79	16599	2947	5,63	36448	5047
12 Solnoc D.	2786	598	4,66	26521	2498	10,62	46380	3658
13 Satu M.	2360	232	10,17	14963	1870	8,00	24213	2432
14 Maramureș	950	139	6,84	4620	483	9,57	6946	701
15 Brașov	1205	82	14,69	8668	1177	7,36	14678	2311
16 Sibiu	1991	422	4,72	21592	3746	5,76	30131	4022
17 Bistr. Năs.	887	124	7,16	9061	897	10,10	19079	1899
18 Ciuc	965	308	3,13	8746	2354	3,71	17773	3740
19 Hunedoara	2330	556	4,19	32066	4331	7,40	61939	6733
20 Caraș S.	3056	511	5,98	42881	4275	10,03	102826	11253
21 Cluj	2149	310	6,93	22735	1767	12,87	38096	2711
22 Tîrn. Mică	1181	419	2,82	14785	2224	6,65	27336	3286
23 Făgăraș	389	171	2,28	7763	1499	5,18	23269	3588
TOTAL:	51390	10393	4,94	489877	59237	8,26	903161	95937

Tabelul nr. 1

pe unități de gospodărie

te iug. at. pt. plug	Pământul arabil în gosp. între 10—20 iug.	Nr. plu- gurilor în aceste gosp.	Cîte iug. arat pt. 1 plug	Pământul arabil în gosp. între 20—50 iug.	Nr. plu- gurilor în aceste gosp.	Cîte iug. arat pt. 1 plug	Pământul arabil în gosp. între 50—100 iug.	Nr. plu- gurilor în aceste gosp.	Cîte iug. pt. 1 plug
10,52	69974	6829	10,25	74499	2915	25,56	32412	875	37,05
11,06	167640	11176	15,00	184396	6585	28,00	68707	1635	42,02
11,92	62048	3776	16,43	95646	3353	28,52	43099	1137	37,91
11,71	95052	6195	15,34	73730	2993	24,63	26658	797	33,45
1,51	56868	4030	14,11	51327	2407	21,32	17968	514	34,96
12,24	42937	2856	15,03	51064	2479	20,60	17311	553	31,30
8,42	43086	3870	11,13	46072	2584	17,83	19044	730	26,09
10,85	56394	3839	14,69	45808	2187	20,94	13581	487	27,89
6,56	35012	3676	9,52	36931	2824	13,08	15688	874	17,95
5,62	34643	4570	7,59	42901	4070	10,54	13047	791	16,49
7,22	69341	6929	10,00	60565	4479	13,52	8396	420	19,99
12,68	76281	4981	15,31	81804	3720	21,99	24331	657	37,03
9,95	40859	2751	14,85	62963	1832	34,37	23438	652	35,95
9,91	11227	1066	11,47	16351	1059	15,44	5620	216	26,02
6,35	23324	2943	7,92	16526	1589	10,40	2401	167	14,38
7,49	36911	3387	10,90	31398	1918	16,37	7187	346	20,77
10,05	39401	3385	11,77	50798	3352	15,15	12214	537	22,79
4,74	34246	5026	6,81	41508	4155	9,99	11722	812	14,44
9,20	88666	6713	13,21	74267	3855	19,27	14532	498	29,18
9,14	121754	10883	11,19	54866	3020	18,71	10451	224	46,66
14,05	60985	3865	15,78	67771	3299	20,54	24266	636	38,15
8,32	34173	3117	10,96	23418	1481	15,81	6046	207	29,21
6,48	42186	4582	9,21	25178	1887	13,34	2647	110	24,01
9,41	1344008	110445	12,16	1309787	68043	19,25	420766	13875	30,32

Repartizarea plugurilor pe unități de gospodărie

Nr. cr.	Județul	Pământul arabil în gosp. între 100—200 iug.	Nr. plugurilor în aceste gosp.	Cîte iug. arat pt. 1 plug	Pământul arabil în gosp. între 200—500 iug.	Nr. plugurilor în aceste gosp.	Cîte iug. arat pt. 1 plug	Pământul arabil în gosp. între 500—1000 iug.	Nr. plugurilor în aceste gosp.	Cîte iug. arat pt. 1 plug	Pământul arabil în gosp. peste 1000 iugăre	Nr. plugurilor în aceste gosp.	Cîte iug. arat pt. 1 plug
1	Arad	17701	473	37,43	25187	657	38,34	17445	471	37,04	89216	2303	38,74
2	Timiș	28578	582	49,10	35041	752	46,60	40268	946	42,57	100422	2220	45,23
3	Torontal	16692	373	44,75	13423	268	50,09	10336	187	55,27	65151	818	79,64
4	Bihor	16301	447	36,47	27871	697	39,98	29969	815	36,77	155151	3668	42,30
5	Sălaj	12201	327	37,32	17373	450	38,61	13804	786	17,97	39823	1004	39,66
6	Turda A.	9798	272	36,02	14305	348	41,11	15553	495	31,38	20304	485	41,66
7	Mureș T.	11220	367	30,57	15385	421	36,54	10778	321	33,58	15658	451	34,72
8	Alba de Jos	9642	258	37,37	12589	425	29,62	14255	397	35,91	24603	674	36,50
9	Trei Scaune	9461	415	22,80	8040	359	22,42	3294	118	27,92	7004	236	29,68
10	Odorhei	4284	208	20,23	4480	178	25,17	1860	52	35,77	3686	121	30,47
11	Țîrn. Mare	3787	139	27,25	4258	109	30,97	1672	30	33,73	2885	128	22,54
12	Solnoc D.	14680	331	44,35	17872	323	55,33	16943	353	48,00	29115	658	44,25
13	Satu Mare	14359	391	36,72	27598	652	42,33	22065	527	41,87	52376	1306	41,17
14	Maramureș	2973	76	39,12	1947	40	48,67	1024	23	44,53	1906	31	61,50
15	Brașov	879	33	26,64	901	27	33,40	—	—	—	1276	66	19,34
16	Sibiu	2157	64	33,70	2101	49	42,88	1000	9	11,11	—	—	—
17	Bistr. Năs.	2534	72	35,20	2371	48	49,40	1685	39	43,21	936	26	36,00
18	Ciuc	4420	212	20,85	1651	69	23,93	790	33	23,95	733	15	48,90
19	Hunedoara	5890	162	36,36	7336	197	37,24	5542	147	37,70	12084	234	51,64
20	Caraș S.	3122	78	40,03	4091	87	47,03	12937	257	50,34	27760	466	59,57
21	Cluj	2246	308	7,28	22809	500	45,62	15033	441	34,09	41619	1092	38,11
22	Țîrn. Mică	6796	246	27,63	12145	376	32,30	8171	338	24,18	12376	461	26,85
23	Făgăraș	314	12	26,20	313	14	22,40	793	37	21,43	3825	124	30,85
Total:		200035	5846	34,22	279095	7046	39,33	245217	6804	36,03	707909	16687	42,42

Repartizarea semănătoarelor pe unități de gospodării

Nr. crt.	Județ	Gosp. pînă la 20 iug.			Gosp. între 20 – 100 iug.			Gosp. peste 100 iug.		
		pămînt arabil	semănători	cîte iug. pt. 1 sem.	pămînt arabil	semănători	cîte iug. pt. 1 sem.	pămînt arabil	semănători	cîte iug. pt. 1 sem.
1	Arad	194.390	58	3.352	106.911	274	390	149.549	490	305
2	Timiș	303.568	39	7.783	253.103	288	879	204.309	488	419
3	Torontal	110.314	31	3.558	138.745	293	473	105.602	255	414
4	Bihor	226.312	30	7.544	100.388	132	760	229.292	710	323
5	Sălaj	126.534	2	63.267	69.295	12	5.775	83.201	191	435
6	Turda A.	80.620	1	80.620	68.375	3	22.456	59.960	113	531
7	Mureș T.	96.141	6	16.023	65.116	10	6.512	53.041	133	399
8	Alba de Jos	124.256	35	3.550	59.389	20	2.969	61.089	185	330
9	Trei Scaune	81.633	8	10.204	52.619	22	2.392	27.807	83	335
10	Odorhei	62.763	1	62.763	55.948	6	9.324	14.310	24	596
11	Țîrn. Mare	123.576	743	166	68.961	636	108	12.602	64	197
12	Solnoc D.	151.968	2	75.984	106.135	4	25.634	78.610	80	983
13	Satu Mare	82.395	1	82.395	86.401	19	4.547	116.398	234	497
14	Maramureș	24.743	—	—	21.971	—	—	7.850	7	1.121
15	Brașov	47.875	23	2.081	18.927	82	231	3.056	16	191
16	Sibiu	90.625	702	129	38.585	447	86	5.258	13	404
17	Bistrița Năs.	68.428	2	34.214	63.012	10	6.301	7.536	5	1.505
18	Ciuc	61.730	—	—	53.230	2	26.615	7.594	2	3.797
19	Hunedoara	185.001	28	6.607	88.799	8	11.110	30.852	47	656
20	Caraș S.	270.517	11	24.592	65.317	2	32.658	47.910	56	726
21	Cluj	123.965	3	61.322	92.037	4	23.009	81.707	111	736
22	Țîrn. Mică	77.475	248	312	29.464	163	181	39.488	92	429
23	Făgăraș	73.607	273	270	27.825	110	253	5.245	22	238
Total:		2.788.436	2.247	1.241	1.730.553	2.547	679	1.432.256	3.431	417

Repartizarea secerătoarelor pe unități de gospodării

Nr. crt.	JUDEȚUL	Gosp. pînă la 20 iug.			Gosp. între 20—100 iug.			Gosp. peste 100 iug.		
		pămînt arabil	secerători	cîte iug. de grîne sec. pt. 1 secerăt.	pămînt arabil	secerători	cîte iug. de grîne sec.pt. 1 sec.	pămînt arabil	secerători	cîte iug. de grîne sec. pt. 1 sec.
1	Arad	194.390	58	3.352	106.911	6	17.816	149.549	14	10.682
2	Timiș	303.568	1	303.568	253.103	13	19.469	204.309	45	4.540
3	Torontal	110.314	3	36.771	138.745	5	27.749	105.602	11	9.600
4	Bihor	226.312	5	45.262	100.388	3	33.463	229.292	56	4.094
5	Sălaj	126.534	5	25.307	69.295	—	—	83.201	15	5.547
6	Turda A.	80.620	3	26.873	68.375	—	—	59.960	34	1.763
7	Mureș T.	96.141	2	48.021	65.116	5	13.025	53.041	21	2.526
8	Alba de Jos	124.256	5	24.451	59.389	2	29.694	61.089	48	1.273
9	Trei Scaune	81.633	4	20.408	52.619	10	5.262	27.807	38	732
10	Odorhei	62.763	8	7.845	55.948	4	13.987	14.310	10	1.431
11	Țîrn. Mare	123.576	4	30.894	68.961	3	22.987	12.602	8	1.575
12	Solnoc D.	151.968	19	7.998	106.135	1	106.135	78.610	12	7.318
13	Satu Mare	82.395	11	7.491	86.401	7	12.343	116.398	28	4.157
14	Maramureș	24.743	5	4.948	21.971	1	21.971	7.850	1	7.850
15	Brașov	47.875	—	—	18.927	1	18.927	3.056	—	—
16	Sibiu	90.625	9	10.069	38.585	8	4.826	5.258	2	2.629
17	Bistr. Năs.	68.428	—	—	63.012	1	63.012	7.526	2	3.763
18	Ciuc	61.730	—	—	53.230	5	10.646	7.594	2	3.797
19	Hunedoara	185.001	8	23.125	88.799	—	—	30.852	24	1.285
20	Caraș S.	270.517	4	67.629	65.317	3	21.772	47.910	11	4.355
21	Cluj	123.965	—	—	92.037	—	—	81.707	42	1.945
22	Țîrn. Mică	77.475	103	752	29.464	27	1.091	39.488	31	1.274
23	Făgăraș	73.607	2	36.803	27.825	1	27.825	5.245	1	5.245
TOTAL:		2.788.436	259	10.766	1.730.553	106	16.326	1.432.256	456	3.141

Repartizarea batozelor pe unități de gospodărie

Nr. crt.	JUDEȚUL	Gosp. pînă la 20 iug.			Gosp. între 20—100 iug.			Gosp. peste 100 iug.		
		pămînt arabil	Nr. batoze	Cîte iug. grîne de îmblătît pt. 1 batoză	pămînt arabil	Nr. batoze	Cîte iug. grîne de îmblătît pt. 1 batoză	pămînt arabil	Nr. batoze	Cîte iug. grîne de îmblătît pt. 1 batoză
1	Arad	194.390	35	4.554	106.911	54	1.980	149.549	151	991
2	Timiș	303.568	160	1.897	253.103	458	552	204.309	241	848
3	Torontal	110.314	45	2.451	138.745	242	573	105.602	107	987
4	Bihor	226.312	64	3.536	100.388	84	1.195	229.292	218	1.052
5	Sălaj	126.534	111	1.140	69.295	116	597	83.201	88	945
6	Turda A	80.620	71	1.135	63.375	49	1.395	59.960	60	999
7	Mureș T.	96.141	93	1.034	65.116	105	620	53.041	64	829
8	Alba de Jos	124.256	105	1.183	59.389	83	715	61.089	67	912
9	Trei Scaune	81.633	24	3.401	52.619	41	1.283	27.807	33	843
10	Odorhei	62.763	11	5.706	55.948	24	2.331	14.310	17	842
11	Țîrn. Mare	123.576	299	413	68.961	161	428	12.602	30	420
12	Solnoc D.	151.968	70	2.171	106.135	75	1.415	78.610	106	742
13	Satu M.	82.395	47	1.753	86.401	61	1.416	116.398	97	1.200
14	Maramureș	24.743	4	6.186	21.971	5	4.394	7.850	7	1.121
15	Brașov	47.875	4	11.969	18.927	15	1.262	3.056	—	—
16	Sibiu	90.625	306	296	38.585	150	257	5.258	10	526
17	Bistr. Năs.	68.428	67	1.021	63.012	104	606	7.526	17	443
18	Ciuc	61.730	17	3.631	53.230	15	3.548	7.594	7	1.085
19	Hunedoara	185.001	137	1.350	88.799	53	1.675	30.852	38	812
20	Caraș S.	270.517	77	3.513	65.317	119	549	47.910	62	773
21	Cluj	123.965	91	1.362	92.037	115	800	81.707	118	692
22	Țîrn. Mică	77.475	125	620	29.464	73	404	39.488	55	718
23	Făgăraș	73.607	24	3.067	27.825	14	1.987	5.245	6	873
TOTAL:		2.788.436	1.987	1.403	1.730.553	2.216	781	1.432.256	1.599	896

DIE VERTEILUNG DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN MASCHINEN IN TRANSILVANIEN AM ENDE DES 19. JH.

(Zusammenfassung)

Auf Grund der aus dem Jahre 1895 stammenden Statistiken wurden Tabellen zusammengestellt mit dem Ziele das Niveau der Ackerbautechnik in verschiedenen Teilen Transsilvaniens im Rahmen der verschiedenen Wirtschaftszweige aufzuzeigen. Die Verfasser beschränken sich nur auf die Schilderung der wichtigsten Maschinen: Pflüge, Sämaschinen, Mähmaschinen, Dreschmaschinen. Aus den Tabellen ist ersichtlich, dass obwohl sehr viele Bauernwirtschaften damals über keinen Pflug verfügten, ein Teil des gutsherrlichen Bodens trotzdem mit dem landwirtschaftlichen Inventar der Bauern bearbeitet wurde. Zum Pflügen verpflichteten sich im allgemeinen die begüterteren Wirtschaften, mit einem Besitz bis zu 20 Joch. In einigen Gegenden gab es Ausnahmen.

Die Verteilung der Sämaschinen nach Wirtschaftskategorien und Komitaten ermöglicht ebenfalls einige Schlussfolgerungen. Die meisten dieser Maschinen befanden sich in den wohlhabenderen Bauernwirtschaften mit einem Besitz von 20—25 Joch, sowie in solchen mit 5—20 Joch, deren Eigentümer gezwungen waren auch auf den grossen Gütern zu arbeiten. Es ist bezeichnend dass in gewissen Komitaten, wie z. B. Sălaj, Solnoc Dăbica, Ciuc, Odorhei, Trei Scaune, die Anzahl der Sämaschinen äusserst klein war.

Die Verteilung der Sämaschinen, wie auch der Dreschmaschinen war in gleicher Weise uneinheitlich. Im allgemeinen war die Zahl dieser Maschinen — mit Ausnahme des Banates — in allen Grundbesitzkategorien, sogar in den entwickelteren Teilen Transsilvaniens sehr beschränkt, was darauf hinweist, dass die wirtschaftliche Entwicklung nicht dem zeitgenössischen Niveau entsprach.

MĂRĂȘEȘTI, 1917

Prin durata, proporțiile și intensitatea ei, bătălia de la Mărășești a fost cea mai mare bătălie care s-a dat pe frontul românesc în decursul primului război mondial.

Pentru noi românii, care am făurit victoria cu priceperea și dîrzenia comandanților, cu vitejia și singele vărsat din belșug de trupe, Mărășeștii vor rămîne una din cele mai strălucite pagini ale istoriei.

Cercurile conducătoare din România au determinat intrarea țării noastre în război, alături de gruparea Antantei, la 14 august 1916, în condiții deosebit de grele. Armata română a intrat în război: „fără o pregătire materială serioasă; luptă cu 600.000 de oameni pe un front total de 1.400 km, ducea lupta pe două fronturi foarte apropiate, avînd legături nesigure și greoaie cu aliații săi”¹, datorită căror fapte (după primele succese din Transilvania), inamicul concentrîndu-și forțele i-a dat — cu tot eroismul ei — lovituri puternice, care s-au încheiat prin ocuparea a două treimi din teritoriul național, inclusiv a capitalei — București —, și cu retragerea în Moldova.

Iarna 1916/1917 se caracterizează prin cîteva evenimente importante. Dacă pe front, trupele româno-ruse depuneau eforturi intense pentru stăvilirea înaintării inamicului și menținerea Moldovei, în interior, datorită aglomerărilor de refugiați și de trupe se fac simțite mari lipsuri în alimentație, în locuințe, de combustibil și de medicamente, aparatură și personal medical, epidemiile — în mod special cea de tifos exantematic — fac ravagii. Dar, și acesta este cel mai important lucru, în teritoriul ocupat și în Moldova, masele populare, cu toate greutățile de neînchipuit suportate, iau poziție hotărîtă împotriva ocupanților care încercau acum să pună stăpînire pe ultimul colț liber al patriei.

Populația Bucureștiului cunoscuse din plin bombardamentele zepeline-lor și avioanelor cotropitorilor. „Bombele aruncate de sus explodau undeva, pe aproape, distrugînd avutul adunat cu trudă, lăsînd pe urmă cadavre și schilozi”². În ziua de 25 septembrie 1916* spre exemplu, „Bom-

¹ G. A. Dabija, *Armata Română în războiul mondial (1916—1918)*, vol. I, București, p. 34.

² C. Kirîțescu, *Istoria războiului pentru întregirea României (1916—1918)*, ed. a II-a, vol. II, p. 303.

* Toate datele sînt puse conform actualului calendar.

bele făcură un adevărat masacru. 485 de morți și mai mult ca 1000 de răniți — mulți au murit în urmă — este bilanțul sinistru al acestei zile tragice³. Satele au fost jefuite, mulți dintre oameni asasinați etc.

Fată de toate aceste fapte, masele populare trec la acțiuni împotriva cotropitorilor. Și dintre aceste acțiuni cea mai importantă este hotărîrea cu care mai ales cei tineri se înrolează în rîndurile noii armate din Moldova. Aceasta a fost reorganizată, cu toate greutățile iernii cumplite, dotată cu tehnica de luptă corespunzătoare, instruită și pregătită pentru campania anului 1917. De asemenea, la această vastă operă de reorganizare și repregătire a armatei, misiunea militară franceză condusă de generalul Berthelot a adus o importantă contribuție. Rezultatele acestei refaceri s-au concretizat în succesele obținute de armata română în bătălia de la Mărăști (22 iulie—1 august 1917) unde Armata a 2-a repurtează o strălucită biruință. Frontul inamic a fost sfărîmat pe o lungime de 30 km și împins pe o adîncime de 20 km⁴. Românii au eliberat 30 de localități⁵. Armata inamică a generalului Gerock a fost dezorganizată și slăbită. Românii au capturat 23 ofițeri și 2.746 soldați prizonieri, 40 de tunuri, 30 de mortiere de tranșee, 22 de mitraliere și un imens material de război diferit, mii de morți au rămas pe cîmpurile de luptă⁶. Bătălia de la Mărăști rămîne un strălucit episod al războiului, o grăitoare probă a capacității comandamentelor, a calităților de energie și bravură ale ostașului român, un minunat exemplu de eroism. După dezastruoasa campanie din anul 1916, după laborioasa operă de refacere din iarna 1916/1917 și primăvara 1917, victoria de la Mărăști este dovada vitalității și energiei nestinse a eroicului nostru popor.

Dar cea mai măreață victorie obținută asupra inamicului cotropitor este cea de la Mărășești. Nume evocator „a eroismului celor care și-au vărsat singele pe această cîmpie pentru apărarea patriei, pentru libertatea și demnitatea României”⁷, Mărășeștii au intrat în istoria neamului nostru, scris cu litere de aur (fig. 1).

Armata comandată de mareșalul Mackensen primește ordinul să pregătească marea ofensivă de la Siret, ajutată de ofensiva din Bucovina a armatei arhiducelui Iosif. În acest scop, comandamentul german întărește armata Mackensen cu două divizii austriece aduse de pe frontul italian și cu corpul alpin bavarez, adus de pe frontul francez din Vosgi, cunoscut din campania anului 1916 ca o unitate germană de elită, care acționase de la Sibiu pînă la Măgura Odobeștilor, ca vîrf de atac german, executînd printre altele și manevra de întoarcere, prin munții Cîbinului, a defileului Oltului⁸. Toate acestea constituiau semne incontestabile ale importanței ce dădea comandamentul german ofensivei proiectate la Siret, al cărui scop imediat era nimicirea armatelor româno-ruse, ocuparea

³ *Ibidem*, p. 303.

⁴ G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. III, p. 291 și C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 487.

⁵ *Ibidem*, p. 292 și p. 487.

⁶ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 488.

⁷ *Scînteia*, anul XXXVI, nr. 7103, din 16 sept. 1966, p. 3.

⁸ G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. III, p. 317 și C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 491—492.

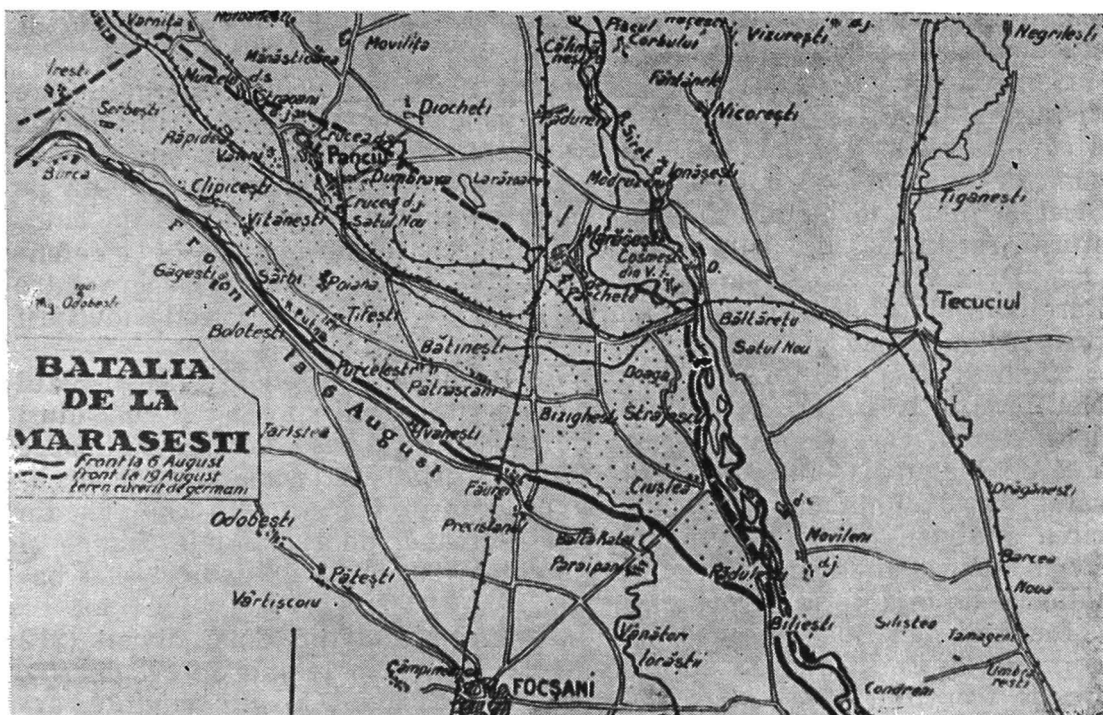

Fig. 1. Bătălia de la Mărășești (6 — 19 august 1917).

integrală a Moldovei și scoaterea României din război, apoi pătrunderea mai departe în sudul Rusiei pe direcția generală Odesa, de unde putea domina Marea Neagră.

Inamicul dispunea de grupul de armate Mackensen, constituit (de la vest la est) din trei armate: armata a 9-a, grupul Rîmnice și grupul Dunării. Forța de șoc, care trebuia să ia ofensiva, era armata a 9-a germană, comandată de generalul von Eben, succesorul din luna mai 1917 al lui Falkenhayn, trimis în Asia Mică pentru reorganizarea grupului de armate turco-germane Yilderim. Frontul armatei a 9-a germane, în lungime totală de circa 60 km, urma în general aliniamentul: 10 km sud vărsarea Putnei în Siret, apoi Siretul pînă la Biliștești, lua apoi direcția nord-vest depărtîndu-se de Siret, întîlnea valea Putnei la Paraipani (Balta Raței) mergînd apoi pe malul ei sudic, tăia șoseaua Focșani-Mărășești la km 10 nord Făureni, apoi calea ferată la sud de gara Putna Seacă, după care se prelungea pînă la Irești, unde în unghiul ce îl face valea Putnei spre sud-vest se lega de armata Geroch, care urma apoi curba pe care fusese împinsă prin ofensiva noastră victorioasă de la Mărășești.

Frontul armatei a 9-a germane era împărțit în două sectoare.

Sectorul corpului 1 de rezervă⁹, de la Siret pînă la o linie sud-nord care ar fi tăiat valea Putnei și Șușiței, între satele Ivănești și Satul nou.

⁹ C. Kirilescu, *op. cit.*, p. 496—501.

Terenul, străbătut de văi orientate vest-est, era tăiat perpendicular de șoseaua și calea ferată Focșani-Mărășești.

Comandantul corpului I de rezervă era generalul von Morgen, care dispunea în sector de 5 divizii (89 prusiană, 12 bavareză, 216 saxonă, a 76-a de rezervă și a 115-a). Pentru a realiza o cât mai mare densitate în zona de atac, divizia a 12-a bavareză a fost scoasă din poziția avută pe Siret și înlocuită cu divizia 303-general Wehmer (7 batalioane de landsturm, recuperate din trupele de ocupație), cu rol de observație și defensivă. Divizia a 12-a bavareză a fost adusă la sud de Pădurea Neagră între Paraipani și Biliești, deci la dreapta zonei de atac spre direcția loviturii principale.

Sectorul Corpului 18 de armată¹⁰ se întindea din zona Ivăncești-Satul Nou pînă la Irești. O zonă deluroasă acoperită cu vii spre est și cu păduri spre vest, a cărei înălțime crește de la est spre vest, dominată dinspre sud de Măgura Odobeștilor (cota 1001). Corpul 18, comandat de generalul von Wenninger, nou venit de pe frontul francez, era compus din circa 5 divizii (62 austro-ungară, 217 germană, detașamentele Stange și Vogel, de valoarea unei divizii, regimentele 29, 59, 3 grenadieri și 3 batalioane de infanterie germane).

Rezerva generală a armatei a 9-a era compusă din două divizii (212 germană la Focșani și 13 austriacă ce se concentra la sud de Plăginești). De pe frontul francez sosea corpul alpin bavarez. Cu alte cuvinte, armata a 9-a de sub comanda lui von Eben era compusă din 12 divizii luptătoare (102 batalioane de infanterie, 24 companii de pionieri și 10 escadroane de cavalerie). Ea dispunea de un puternic potențial de foc (1135 mitraliere, 865 guri de foc de artilerie de diferite calibre).

Planul ofensivei germane consta în linii mari dintr-o manevră dublă învăluitoare, pe direcțiile: Focșani, Mărășești, Adjud (la dreapta, sud-est) și Grozești, Cașin, Adjud (la stînga, nord-vest) cu scopul de a nimici trupele româno-ruse din zona Mărășești, Irești, Cașin, Adjud, a cuceri nodul de comunicații Adjud, a debușa la est de Siret și a întoarce de la sud spre nord întreaga apărare a Moldovei (fig. 2).

Forțele româno-ruse se aflau în următorul dispozitiv:

În fața armatei a 9-a germane, divizia 34 rusă de la Movilenii de jos, pe Siret, pînă la șoseaua Focșani-Mărășești, divizia 13 rusă pînă la Sîrbi, apoi la aripa dreaptă divizia 103 rusă, de la Sîrbi pînă la Irești. Iar, în fața grupului Gerock, de la Irești la Valea Sării, în pozițiile cîștigate prin victoria de la Mărășești, alte două divizii ruse (14 și 15). În rezervă, două divizii ruse (a 71-a în Valea Zăbrăuțului și o divizie de cavalerie la Nicorești, pe stînga Siretului).

Armata 1-a română se găsea, în întregime, pe stînga Siretului. Între Liești — flancul drept al armatei a 6-a ruse — și Biliești, de-a lungul Siretului, erau trupele diviziei 2 cavalerie română, avînd în dreapta la Movileni o brigadă din divizia 5-a română. Restul trupelor române se găseau în spatele frontului la Irești, Barcea, Umbrărești, Matca, Pădu-

¹⁰ *Ibidem*, p. 501—503.

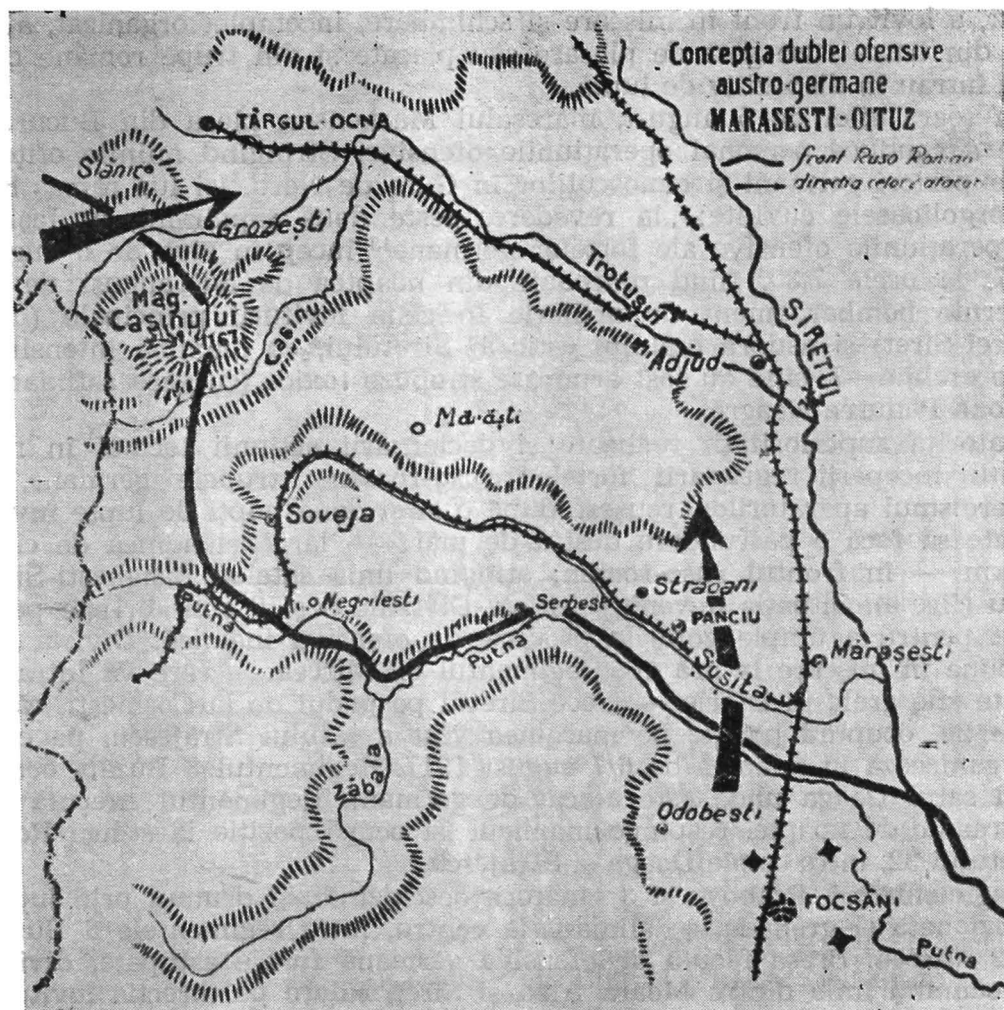

Fig. 2. Concepția dublei ofensive austro-germane.

rea Dorasca, așteptînd să treacă pe malul drept al Siretului spre a înlocui diviziile ruse, care trebuiau să pornească spre nordul Moldovei, unde înaintarea austriacă provocase mare neliniște. Mișcarea de înlocuire fusese plănuită să înceapă în noaptea de 6/7 august¹¹.

Dezlănțuirea ofensivei germane în dimineața zilei de 6 august a surprins forțele ruso-române în curs de deplasare. În plus, se observă cu claritate faptul că forțele germane se prezentau în zona loviturii principale cu 7 divizii și o mare superioritate de foc, în special de artilerie, împotriva a 3 divizii ruse, deci un raport de 2—3/1 ca efective și o concentrare de foc de circa 150—160 guri de foc pe kilometru de front. Deci, inamicul net superior ca forțe, cu un dispozitiv ofensiv solid arti-

¹¹ *Ibidem*, p. 493—495.

culat, a lovit un front în mișcare și schimbare, incomplet organizat, alcătuit din trupe ruse gata de plecare sau plecate și din trupe române care abia intrau în dispozitiv de luptă.

În seara zilei de 5 august, mareșalul Mackensen pleca din București spre a conduce personal operațiunile ofensive. Strângînd mîinile ofițerilor superiori germani și cunoscuților în Gara de Nord, își lua rămas bun cu orgolioasele cuvinte: „la revedere, peste două săptămîni, în Iași”¹².

Operațiunile ofensive ale forțelor germane¹³ încep în ziua de 6 august 1917, la orele 7,30, fiind precedate din noaptea de 5/6 august de un puternic bombardament de artilerie în zona loviturii principale (linia Făurei-Siret) și asupra malului estic al Siretului, cu maximă intensitate între orele 4—7, cînd au fost aruncate și obuze toxice (cu gaze asfixiante) în zona Pădurea Neagră.

Datorită superiorității realizate și declanșării acțiunii tocmai în momentul începerii regrupării forțelor ruso-române, trupele germane, cu tot eroismul apărătorilor, reușesc după o zi și două nopți de lupte înverșunate să facă o pătrundere destul de mare — largă și adîncă de circa 10 km — în frontul ruso-român; atingînd linia satelor Bisighești-Străjescu (fig. 3). Situația devenise critică. Diviziile 5 și 9 sînt dirijate peste Siret pentru a umple golurile produse de ofensiva inamică. Divizia 5-a se pune în mișcare la ora 16. Regimentul 32 Mircea — care va intra în aceste zile grele în istorie — trece Siretul pe podul de la Cosmești, către orele 20, ocupînd poziție pe marginea vest a satului Străjescu, pe care o organizează în noaptea de 6/7 august 1917. Regimentul 8 Buzău ocupă și el satul Doaga unde este atacat de germani. Regimentul execută un contraatac de noapte, respinge inamicul și ocupă poziție la stînga Regimentului 32, între satele Doaga și Străjescu.

Regimentele 7 Prahova și 3 vînători, deschizîndu-și drumul prin luptă, cu baioneta și grenada, se aliniază la centru, între regimentele 8 Buzău și 32 Mircea. Breșa făcută de ofensiva germană fusese astupată, divizia 5-a ocupînd linia dintre Moara Albă și Siret, călare pe direcția loviturii principale inamice. Divizia 9-a este gata de trecere pe malul estic al Siretului, artileria ei sprijină deja din plin Divizia 5-a, trăgînd în flancul inamicului. Încercarea germană de a trece Siretul prin surprindere, pe podul de vase de la Ciușlea, este zădărnicită de trupele ruse.

Germanii reiau ofensiva, după o puternică pregătire de artilerie, la 7 august către orele 11,30, atacînd Divizia 5-a română și Divizia 34 rusă, aflată la dreapta ei. Centrul de gravitate al atacului german era în sectorul Regimentului 32 Mircea. Pînă noaptea tîrziu, cu sprijin puternic de artilerie, germanii au atacat unitatea română. În norul de fum și praf, în căldura înăbușitoare, sub focul continuu de artilerie și mitraliere, soldații români leapadă bluzele și căștile, contraatacînd vijelios la baionetă (fig. 4). Germanii sînt surprinși și aruncați înapoi. Regimentul 32 Mircea a intrat în istorie, mîndru și triumfal, reprezentînd eroismul

¹² *Ibidem*, p. 503.

¹³ *Ibidem*, p. 504—513.

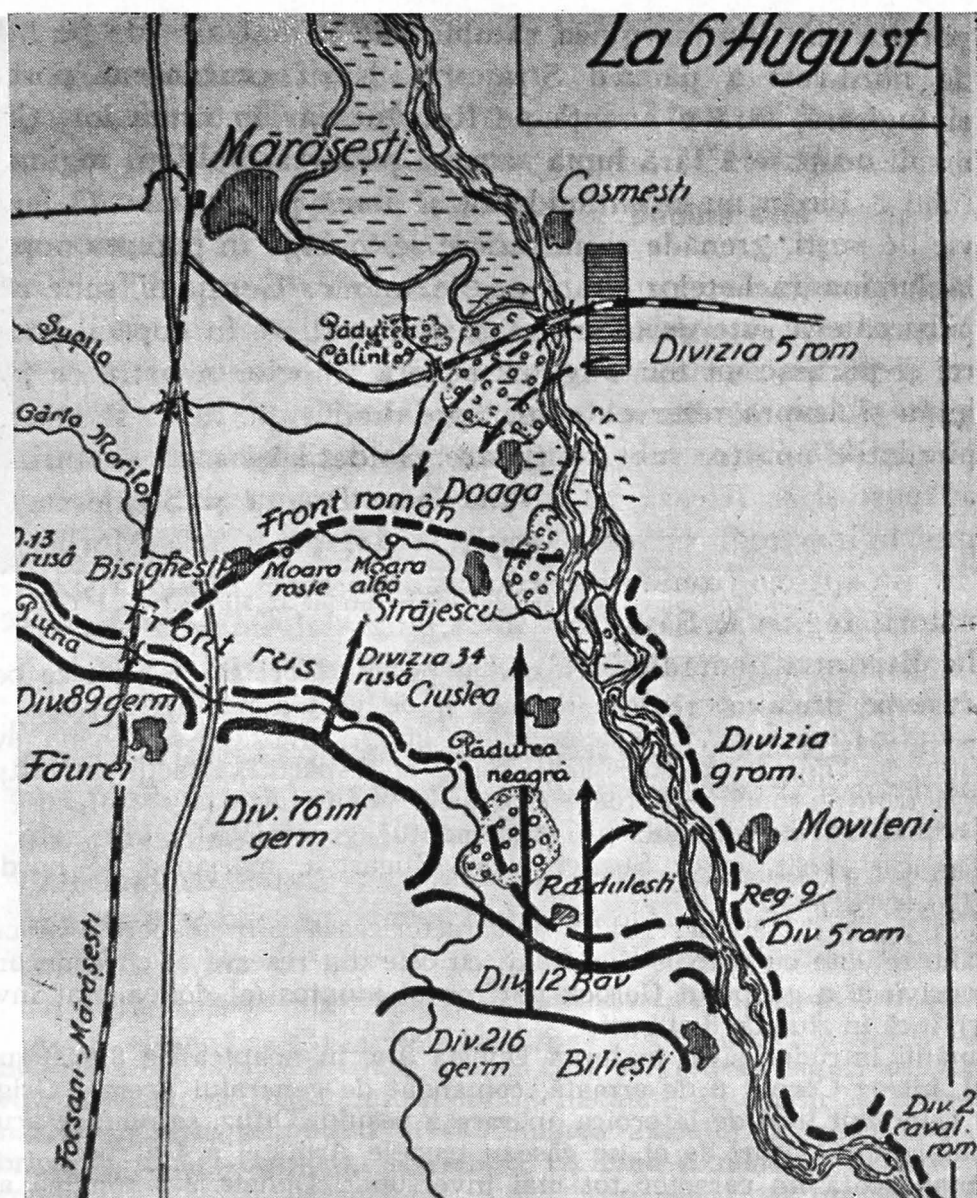

Fig. 3. Situația luptelor de la Mărășești în ziua de 6 august 1917.

legendar al ostașului român. Mai mult de 80% din regiment (cadre și ostași, în frunte cu colonelul Stamate — comandantul) a rămas pentru totdeauna pe câmpul de luptă, dar și inamicul a avut pierderi grele. Câmpia s-a umplut de cadavre dușmane, regimentele 353 și 354 inamice sînt decimate de focul și contraatacurile românești. Atacul inamic este zdrobit. Încercările sale de a nimici regimentele 7 și 8 române sînt spulberate. La orele 17, atacul este reluat după o pregătire de artilerie

Fig. 4. Troteanu: Contraatacul Regimentului 32 Mircea.

de o violență nemaiîntâlnită care obligă pe apărători să se replieze pe o nouă poziție situată pe liziera de sud și de vest a pădurii Prisaca.

Pierderile zilei erau însă deosebit de grele. Divizia 5-a română avea 44 ofițeri și 1770 de soldați morți, răniți și dispăruți. Atacul nu reușise să rupă frontul român, cu toate eforturile făcute. Acesta se refăcuse cu 2—3 kilometri mai înapoi, pe aliniamentul general: 1½ km nord de comuna Bisighești, cotul Șușiței, valea Jugastru, marginea de nord a comunei Doaga.

Zilele de 8—13 august 1917¹⁴ se caracterizează prin disperate atacuri germane reluate cu trupele din front, cu cele din rezervă și cu aruncarea în ofensivă și a grupului Gerock pe frontul muntos (al doilea braț învăltoir), încă în ziua de 8 august.

Românii introduc și ei în luptă Divizia 9-a, în noaptea de 8/9 august. Astfel, întreg Corpul 6 de armată, comandat de generalul Eremia Grigorescu, cunoscut încă de la eroica apărare a pasului Oituz, se opunea acum invadatorului. Alături de el, se găseau trupele Armatei a 4-a ruse.

Lupta capătă un caracter tot mai înverșunat. Divizia 9-a română are 3 regimente distruse, iar Divizia 5-a fusese și ea aproape lichidată. Cu toate acestea, inamicul, net superior, înaintase — încet și cu multă greutate — pînă în zona Mărășești.

La 11 august, cînd pericolul era iminent și coloanele germane se apropiau de Mărășești, Divizia a 9-a română aruncă în luptă ultima rezervă — Regimentul 9 vînători (fig. 5). Acesta contraatacă vijelios trupele germane ce înaintau între fabrica de zahăr și gara Mărășești, le respinge prin viile de la vest de Mărășești și reconstituie frontul. Germanii, sur-

¹⁴ *Ibidem*, p. 514—542.

În două zile de lupte (12 și 13 august), germanii reușesc să ocupe înălțimile ce domină valea Șușița dinspre nord, ajungînd în fața platourilor Ireștilor, Muncelului, Străoanelor și Mănăstioarei, făcînd astfel un mare intrînd în pozițiile ruso-române, de unde amenințau cu întoarcerea flancul apărării românești de la Panciu, Mărășești pînă la Siret.

În noaptea de 13/14 august, românii introduc în luptă noi forțe: Diviziile 13, 10 și 14.

La 14 august, ora 7¹⁵, germanii încep un puternic bombardament de artilerie care se intensifică din ce în ce, devenind de o violență extraordinară către orele 15. Se vizau în special cotele: 334 Chicera și 284 la Pirlita, pantele spre valea Zăbrăuțului, inclusiv localitățile Diocheți și Movilița care au fost incendiate, mulți locuitori pașnici care nu se putuseră refugia, din aceste comune, fiind uciși. Artileria rusă și română răspund cu aceeași tărie. Se clarificase pentru comandamentul român și direcția de atac germană. Puternicul atac german, dat cu Corpul alpin bavarez pe direcția: Străoane de jos, Crucea de sus, Panciu, Crucea de jos, are succes reușind să ocupe dealul Chicera. Regimentul 10 vînători român contraatacă, ajunge la cota 334, dar este respins de forțe net superioare. Intră în foc și regimentele 38 și 33 române, care împreună cu trupele ruse contraatacă și reușesc pînă la căderea serii să oprească inamicul. Românii ocupă acum și organizează puternic înălțimile cu vii și păduri dintre văile Șușiței și Zăbrăuțului, interzicînd înaintarea inamicului pe direcția generală: Panciu, Mărășești, cu alte cuvinte, manevra de întoarcere a apărării Mărășeștilor pe la nord-vest, proiectată de comandamentul german, a fost zădărnicită.

După două zile de relativă acalmie, în care timp germanii își reorganizează și regrupează forțele, grupul Morgen reia ofensiva asupra Diviziei a 5-a române, întărită în pădurea Prisaca (sud-est Mărășești), care apăra dinspre sud-vest podul peste Siret de la Cosmești. Atacul german este precedat de o puternică pregătire de artilerie de toate calibrele, în special artilerie grea de 150 mm, care a început dimineața și a atins maximum de intensitate pe la orele 17. La ora 19,45, germanii încep atacul. Au urmat lupte crîncene, corp la corp și cu grenada. Copleșiți de numărul inamicului, cu lucrările de apărare distruse de bombardament (terenul era nisipos), asfixiați de gazele toxice lansate, eroicii luptători ai Diviziei a 5-a sînt înfrinți. Intervenția Diviziei a 14-a este salutară¹⁶. Unitățile ei contraatacă capetele coloanelor inamice, refac legătura cu Divizia a 9-a și se stabilesc pe o poziție în fața podului de la Cosmești. Trei atacuri de noapte germane sînt respinse. Astfel, nici acest atac german nu și-a putut atinge obiectivul, iar frontul străpuns într-un moment de mare criză a fost refăcut, oprind înaintarea inamică. A doua zi, podul de la Cosmești este aruncat în aer de români, pentru a preveni orice încercare inamică de a-l cuceri și a trece la est de Siret.

¹⁵ *Ibidem*, p. 545—552.

¹⁶ *Ibidem*, p. 553—554.

Următoarele 4 zile (15—18 august) sînt caracterizate printr-o stagnare a acțiunilor ofensive în zona grupului Morgen, deci în imediata apropiere a Mărășeștilor, Mackensen căutînd să obțină victoria printr-o învăluire pe la nord-vest, în care scop ofensiva s-a dezvoltat cu mare amploare, de la Irești pînă la Panciu¹⁷.

Încercarea comandamentului german de a rupe frontul român în zona Străoane, Muncelul, nu reuși. Detașamentul Alexiu, format de Armata a 2-a română din Regimentele 2 și 4 vînători, 30 Muscel, o baterie de munte și două obuziere, contraatacînd viguros, de mai multe ori, respinge atacurile germane.

Inamicul efectuează noi atacuri puternice în seara zilelor de 15 și 16 august, sprijinit de un violent foc de artilerie, fără succes. Se disting prin eroica rezistență și vijelioasele contraatacuri date ostașii Diviziei a 10-a române, în special Regimentele 33 și 10 vînători, artileria, precum și Divizia 15 rusă.

Zilele de 17 și 18 august se caracterizează printr-o relativă acalmie și pe acest front, unde corpul alpin bavarez plătise scump repetatele încercări făcute cu scopul de a străpunge pozițiile româno-ruse. Este introdusă în front și Divizia a 15-a română.

Încercările lui Mackensen de a nimici forțele române și a străpunge frontul, cu toată iscusința și spiritul lor manevrier și cu toată risipa de artilerie, nu obțin rezultatele scontate.

„Citadela“ Mărășești rezistă. La 18 august, von Eben raportează lui Mackensen că puterea de luptă a diviziilor participante la atac scăzuse simțitor. Astfel, Divizia 76 germană mai avea circa 340 oameni de batalion, Divizia 80 circa 400, celelalte în medie circa 500 de oameni. Mackensen, cunoscutul „spărgător de fronturi“, era deconcertat. El luă o hotărîre îndrăzneată pentru a termina odată cu armata română. Să rupă, printr-o lovitură principală dată cu o puternică masă de oameni și mijloace, frontul român între Panciu și Mărășești, cu scopul de a lichida forțele române ce se apărau aici, conjugată cu o lovitură ajutătoare, dată de armata lui von Rohr pe frontul Trotușului (deci la stînga), care viza flancul și spatele apărătorilor Mărășeștilor¹⁸.

Zona loviturii principale era apărată de Divizia a 13-a română și de resturile Diviziei a 9-a. Acestea se legau la dreapta cu Divizia a 10-a și la stînga cu Divizia a 14-a română.

Grupul de atac german era constituit din 5 divizii (13 austro-ungară, 115 germană, 12 bavareză, 76 germană și 89 germană în rezervă), fiind comandat de von Morgen. Deci, în zona de ruptură raportul de forțe era de circa 5 la 2, în favoarea germanilor, fără a mai vorbi de cantitatea de artilerie (întreaga artilerie a celor 5 divizii, a Corpului 18 german din stînga și a Diviziilor 216, 212, 303 din dreapta), deci cam 4—5 divizioane pe km de front, ceea ce a reprezentat 110—135 guri de foc artileristic pe km front.

¹⁷ *Ibidem*, p. 554—560.

¹⁸ *Ibidem*, p. 562—564.

În dimineața zilei de 19 august¹⁹, de pe Măgura Odobeștilor, Mackensen scruta cu privirea zarea —întreaga zonă de atac, de la dealurile verzi ale Panciului pînă la panglica argintie a Siretului, dincolo de care se afla Moldova, petecul de pămînt românesc încă necălcat de hoardele cotropitoare de sub comanda sa. La dreapta, Mackensen vedea linia tranșelor românești care încingeau un sat cu case mici, ascunse printre copaci. În marginea satului, trei clădiri mai mari: o gară, o fabrică și o vilă. Era Mărășeștii, numele care-i va îngropa glorioasa-i carieră ostășească pusă în slujba unei Germanii imperialiste, și care va sta zid de netrecut în fața oștilor cotropitoare, aruncînd trist dar ironic în eternitate cu glasu-i de oțel, laconica deviză: „Pe-aici nu se trece!”

La ora 6,30, cele o mie de guri de foc începură simultan să arunce asupra pozițiilor românești o mare de fier și flăcări, în special asupra Diviziei a 13-a română. Între orele 8 și 9, bombardamentul atinse intensitatea maximă.

La ora 9 focul artileriei germane devine deosebit de violent și asupra aripei stîngi a Diviziei a 9-a, peste Mărășești și fabrica de zahăr. Prin spărturile produse în pozițiile noastre de focul artileriei, pătrundea infanteria inamică.

Apărătorii sînt la datorie. Focul lor nimicitor lovește rîndurile germane care șovăiesc. Dar, cu revolverul în mînă, ofițerii germani împing înaintea soldații. Bătălia se întinse cu repeziciune, cuprinzînd, în totalitate, frontul Diviziilor a 9-a, a 13-a și a 10-a română, deci întreaga zonă dintre Mărășești și Cosmești.

Punctul cel mai critic al frontului român era tocmai poziția din fața Mărășeștilor, unde Divizia a 9-a română care îl apăra, era numai umbra celei care intrase cu 10 zile mai înainte în luptă, și care la 9, 10 și 11 august suferind pierderi deosebite, completate apoi parțial, abia număra 4500 luptători cu 55 tunuri, din care 14 decalibrate. Ea era atacată de forțe inamice mult mai numeroase. În aceste condiții extrem de grele, Regimentul 9 vînători, luptînd eroic, în încercuire, apăra neclintit fabrica de zahăr ale cărei ziduri fuseseră năruite de bombardament. Copleșiți de numărul mare al inamicului și de intensitatea focului, vînătorii sînt nevoiți să cedeze fabrica la ora 10,15, retrăgîndu-se pe a doua linie de apărare, la marginea de sud a comunei Mărășești. La fel — după lupte grele — este obligat să facă și Regimentul 40, din stînga vînătorilor, cele două aripi ale diviziei (stînga și dreapta) rămîn însă pe loc, trupele germane au pătruns astfel într-o pungă. La divizia a 14-a, inamicul — cu toate eforturile sale făcute — este respins. Deși se întărește pe marginea de nord a fabricii de zahăr, inamicul nu mai poate înainta, fiind bătut de focurile încrucișate ale mitralierelor din vîrfurile pungii și de artilerie.

Direcția principală a atacului se mută spre dreapta Diviziei a 9-a, unde sînt atacați din flanc apărătorii gării Mărășești, și, mai ales, în sectorul Diviziei a 13-a română²⁰.

¹⁹ *Ibidem*, p. 565—571.

²⁰ *Ibidem*, p. 572—574.

În acest sector atacau: jumătatea stîngă a Diviziei a 12-a bavareze, Divizia 115 germană și jumătatea dreaptă a Diviziei a 13-a austriece. Forțele române erau sprijinite de 12 baterii ruse, avînd la dispoziție un total de 25 baterii pe un front de 5 km (12 baterii + 13 baterii românești ale Diviziei 13). Între orele 9 și 10, atacul devine general, artileria germană trăgînd în special asupra păduricii „La Răzoare” din dreapta Diviziei a 13-a, unde ea se lega cu Divizia a 10-a română.

Cu tot focul intens de baraj al artileriei româno-ruse, fără a se uita la pierderi — cîmpul devenise o mare de cadavre —, germanii care căutau deciziunea pătrund în pozițiile noastre și aruncă din ele pe apărătorii ce supraviețuiseră. Prin ruptura produsă, inamicul înaintează și atacă, dinspre vest, gara Mărășești. El reușește să ocupe cîteva din clădirile și instalațiile gării, dar gara însăși e apărată cu disperare de resturile atît de încercatului Regiment 9 vînători, de aripa stîngă a Regimentului 50 din Divizia a 13-a și de un batalion din rezerva Diviziei a 9-a.

Mărășeștii era înconjurat de forțele dușmane și dinspre sud și dinspre vest, nemaivăzîndu-se din norii de foc, de gaze și de praf. Dar, inamicul a fost oprit, localitatea și gara au rămas în mîinile românilor.

La cealaltă extremitate a Diviziei a 13-a, la legătura dintre Regimentele 47 și 51, rețelele de sîrmă lipseau²¹. Inamicul descoperă punctul slab și îl exploatează, infiltrîndu-se în poziție. Se dă aici o luptă pe viață și pe moarte, la baionetă. Batalionul II din Regimentul 51, cel mai expus, este distrus în întregime, iar ostașii batalionului I luptă cu crîncenare. Stînga Regimentului 47 este și ea aproape distrusă. Pădurea Răzoare arde. La ora 11, toată linia întîia a Diviziei a 13-a, afară de aripa dreaptă a Regimentului 47, este în mîna inamicului. Resturile eroicilor apărători s-au repliat spre linia a doua.

Valurile atacului german, exploatînd succesul, se revarsă spre nord-est, adică spre cota 100, care domină regiunea, asigurînd stăpînirea ultimei terase spre Siret. Dacă forțele dușmane ajung la cota 100, ele cad în spatele tuturor trupelor române ce luptă în dreapta Siretului, deci în spatele Diviziilor 14, 9 și al resturilor Diviziei 13. Aceasta ar fi însemnat sfîrșitul dezastruos, pentru români, al bătăliei de la Mărășești.

Ambii adversari văd cu claritate faptul că acum este momentul culminant al marii bătălii. O luptă pe viață și pe moarte se va da pentru stăpînirea cotei 100. O puternică coloană inamică iese din ceea ce se mai numea pădurea Răzoare, îndreptîndu-se spre cota 100. O companie — rezerva batalionului I din Regimentul 51 —, sprijinită de o companie de mitraliere, pornește la contraatac. Împotrivire zadarnică. Contraatacul român, cu toată dîrzenia sa, copleșit de superioritatea inamicului este zdrobit. Dar, calea atacatorilor este barată de compania de mitraliere a batalionului, comandată de căpitanul Grigore Ignat²², nume pînă atunci necunoscut, care din această clipă și din acest loc va intra în galeria

²¹ *Ibidem*, p. 574.

²² *Ibidem*, p. 575—576, și *România* anul I, Nr. 198 din 25 aug. 1917, p. 1, ordinul de zi al M.C.G. nr. 41 din 16 aug. 1917.

eroilor poporului nostru. Căpitanul Ignat își așează mitralierele într-o tranșee și adunînd în jurul său resturile batalionului, își organizează rezistența. Ordinul primit de căpitanul Ignat era scurt și clar: să oprească inamicul cu „orice preț”. Ofițerul înțelese „prețul” cu care se poate plăti oprirea înaintării inamicului. Mitralierele deschid focul din plin și opresc înaintarea inamicului. Artileria germană reperează poziția companiei și deschide un foc nimicitor. Este însă zadarnic. Mitralierele trag neîncetat. De două ori, inamicul amenință cu încercuirea, dar compania își schimbă pozițiile și iureșul de foc al mitralierelor nu conținește. Rînd pe rînd, servanții mitralierelor cad cu miinile pe trăgaci. Ofițerii, în frunte cu căpitanul Ignat —care trece la piesa nr 1 —, trec la piese, și focul nu conținește. Puhoiul inamic, fără a ține cont de jertfe, trece peste mormanul de cadavre proprii din fața companiei și nimicește cu baioneta și grenada pe cei din urmă servanți. La postul de onoare, căpitanul Ignat cade străpuns de zeci de baionete dușmane, îmbrățișînd țeava înroșită a mitralierei cu care a tras pînă în clipa din urmă.

Cînd, a doua zi, sanitarii l-au găsit între mormanele de cadavre, pe fața ofițerului moartea fixase pe veșnicie zîmbetul de satisfacție al îndeplinirii datoriei.

Jertfa căpitanului Ignat și a companiei sale, nu fusese zadarnică. Întîrzierea produsă inamicului a dat posibilitate rezervelor Diviziei să ajungă la locul primejdios — cota 100, și să contraatace inamicul. Compania a 9-a — rezerva Regimentului 51 — contraatacă impetuos de front și de flanc inamicul în curs de organizare a unei poziții de rezistență, aproape de cota 100.

Inamicul surprins își pierde cumpătul și dă înapoi. Românii urmăresc cu tenacitate. Sergentul Iliescu Ignat cu oamenii săi capturează 4 mitraliere cu servanții lor, precum și pe ofițerul comandant.

Grosul inamic, dinspre pădurea Răzoare, începe să sosească²³. Dar rezervele noastre sosite între timp, trec la contraatac. Companiile 10 și 11 din Regimentul 51, avînd între ele compania a 9-a, ies din viile Negroponte și atacă în pas alergător.

În fața crestei cu cota 100, se încinge o luptă violentă, cu baioneta și cu patul puștii, între cele trei companii românești și inamicul care iese în valuri din pădure, începînd să le copleșească, fapt care le determină să se retragă pas cu pas luptînd vitejește.

În timp ce Regimentul 51 lupta eroid impotriva Diviziei 115 germane²⁴, la dreapta sa și Regimentul 47 se apăra dîrz impotriva Diviziei a 13-a de Landwehrschiützen austriacă, care după atacurile slabe de dimineață, după ora 11 era pe punctul de a întorce apărarea Diviziei a 13-a române.

Regimentul 47 avea flancul drept în contact cu Divizia a 10-a română, dar cel stîng era respins în spatele pădurii Răzoare și amenințat cu învăluirea. Față de această situație, Divizia a 10-a română intră — din proprie inițiativă — în acțiune. Inițial, deschide foc violent cu artileria,

²³ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 577.

²⁴ *Ibidem*, p. 578—579.

permițind Regimentului 47 să-și mențină poziția, pînă la intervenția rezervelor Diviziei a 13-a. Către amiază, situația Diviziei a 13-a române devenise deosebit de critică²⁵. Inamicul cucerise linia întâia de apărare a Diviziei, spărsese frontul între Regimentele 47 și 51, întorcîndu-le aripile interioare și pătrunzînd mai mult de un kilometru în adîncimea apărării lor, se găsea la 800 m de amplasamentele artileriei. Jumătatea sudică a ceea ce mai rămăsese din pădurea Răzoare era de asemenea în mîinile inamicului și o puternică coloană germană se îndrepta spre via Rujinschi. Inamicul deja se socotea învingător, apreciind că, în sfîrșit, obținuse cu atîtea sacrificii mult așteptata deciziune.

Dar trupele române nu își spusese încă ultimul cuvînt. Ele luptau cu disperare pentru apărarea patriei lor, pentru zdrobirea invadatorului. De aceea, avîntul ostașilor români în aceste clipe tragice va fi înălțător, iar pilda de eroism ce o vor da, va atrage admirația întregii lumi și venerarea urmașilor. Deodată, bătălia luă o neașteptată întorsătură²⁶. Înaintînd victorios și trufaș, coloanele inamice sînt surprinse de un nebănuit contraatac fulgerător. În cele mai critice clipe ale bătăliei, rezervele Diviziei sosite între timp, intrau cu avînt și eroism în luptă. Batalionul I din Regimentul 50, comandat de căpitanul în rezervă inginerul Miclescu, și batalionul II din Regimentul 48, comandat de maiorul Tomescu, au pornit de la Rateșul lui Haret, primul pe stînga, al doilea pe dreapta, furișîndu-se cît mai bine spre a nu fi văzute și bătute de artileria inamică. Simultan, mai la dreapta, batalionul III din Regimentul 47 comandat de căpitanul de rezervă inginerul Drăgănescu — din propria inițiativă a comandantului —, pornește de la colțul de nord-est pădurea Răzoare și contraatacă în flanc inamicul care întorsese aripa stîngă a Regimentului 47, pe marginea pădurii (fig. 6). Astfel, contraatacul român se produse fulgerător și, ceea ce este deosebit de important, cu toate forțele din rezervă (3 batalioane + artilerie). Coborînd repede cota 100, batalionul Miclescu desfășurat contraatacă în flancul drept al principalei coloane inamice. Inamicul surprins încearcă totuși să oprească înaintarea românilor, sprijinit pe focul cuiburilor de mitraliere din colțul sud al pădurii Răzoare. Aripa dreaptă a batalionului șovăie o clipă. Dar comandantul batalionului trece în fața unității, iar ostașii îl urmează cu eroism. Artileriștii ruși, dezbrăcați la cămăși, trag cu o furie nemaîntîlnită, sprijinind batalionul român. Comandantul batalionului cade rănit în fruntea ostașilor săi, dar aceștia continuă înaintarea cu mai mult avînt. Inamicul nu poate aduce rezerve, deoarece artileriștii ruși au deschis un foc nimicitor de baraj, în zona spărturii dintre regimentele românești, oprind orice deplasare. Atacul continuă impetuos, inamicul buimăcit și cuprins de panică, fuge în dezordine prin pădurea Răzoare, lăsînd pe teren mormane de morți și de răniți.

Batalionul Drăgănescu sosește la momentul oportun. Aruncă inamicul înapoi și, cu tot focul ucigător, își continuă înaintarea, oprindu-se un

²⁵ *Ibidem*, p. 579.

²⁶ *Ibidem*, p. 579—581.

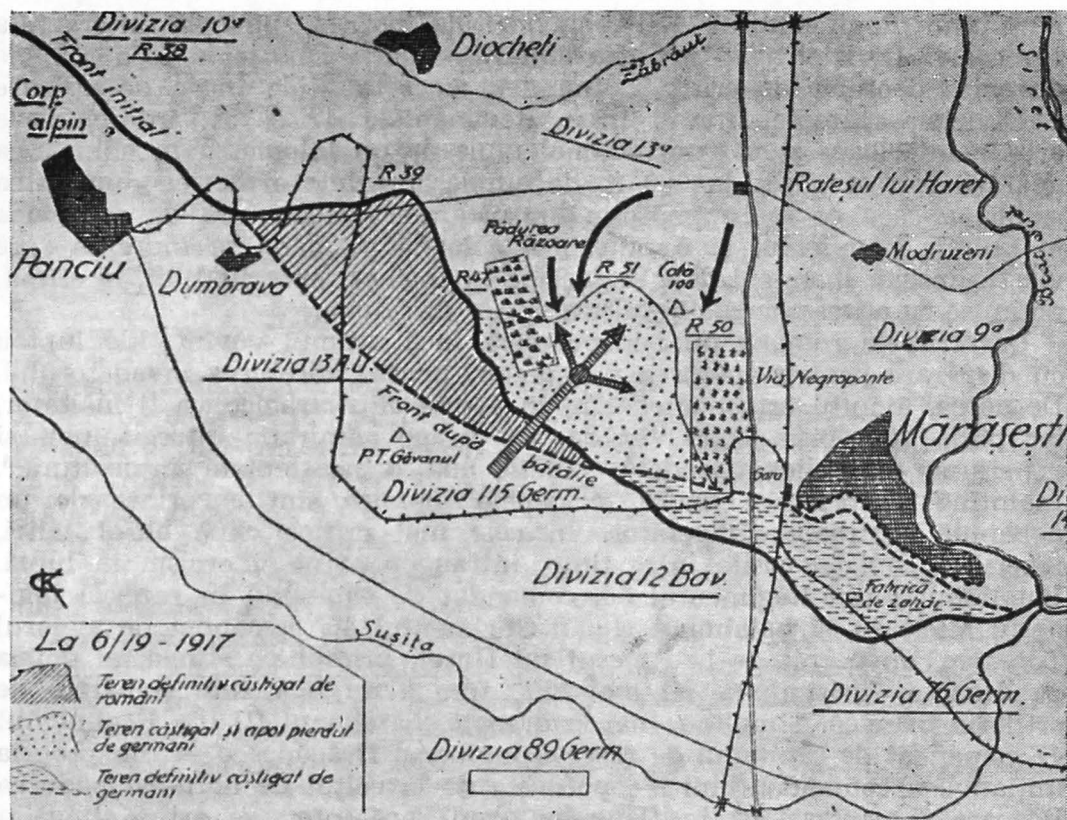

Fig. 6. Situația luptelor de la Mărășești în ziua de 19 august 1917.

moment pe marginea pădurii Răzoare spre a se reorganiza. Batalionul Tomescu, mergînd întii spre vest, contraatacă din flanc coloana inamică din stînga, în marginea pădurii Răzoare. Trupele germane sînt dezorientate și deprimare de înfrîngerea aripei drepte, care se retrage în panică.

Batalionul Drăgănescu reia cu impetuoșitate înaintarea. Ostașii, prin perdeaua de foc și fum, se aruncă vijelios asupra inamicului care o ia la fugă prin pădure aruncînd armele și căștile, urmărindu-l cu înverșurare.

Contraatacul român reușise²⁷. Soarta mării bătălii era schimbată. La ora 12,30, întreaga linie română era reconstituită și în plină înaintare, urmărind inamicul bătut. Dacă, la stînga, Regimentul 50 se găsește tot pe linia rezervelor de regiment, la centru, Regimentul 51 ajutat de batalionul Miculescu și-a reocupat tranșeele din prima linie, iar la dreapta, pădurea Răzoare a fost curățată de inamic și Regimentul 47, ajutat de batalioanele Drăgănescu și Tomescu, este în înaintare, urmărind inamicul înfrînt.

²⁷ Ibidem, p. 582—583.

Divizia a 13-a înțelege repede întorsătura luată de bătălie. Ea cere corpului de armată apropierea rezervelor pentru a fi gata de intrare în acțiune, foc de artilerie pentru sprijinul ofensivei sale, iar diviziilor vecine să contraatace, pentru a-i sprijini acțiunea. Inamicul este urmărit de batalioanele Diviziei cu strășnicie, iar artileria, schimbând poziția, mărește printr-un foc susținut deruta germană. La ora 14, românii au ocupat culmea înălțimii Găvanu și se îndreaptă spre Satu Nou. Prima linie a poziției inamice este în mâinile noastre. Germanii se retrag în dezordine și cu mare grabă, spre valea Șușitei. Sînt luați numeroși prizonieri, arme, mitraliere, tunuri, muniții și echipament.

Izbiți puternic de Regimentul 47, austriecii din față se dezorientează, și în loc să se retragă perpendicular pe front, adică spre sud-vest, iau direcția spre vest, intrînd în focul Diviziei a 10-a române. În fața acestei situații, Regimentul 39 iese din tranșee și contraatacă. Lovite de infanterie și de focul de baraj al artileriei, unitățile inamice ce se retrăgeau prin fața Diviziei a 10-a sînt nimicite.

Panica inamicului devine generală. O parte din artileria sa înhamă caii și fuge de pe poziție. La Focșani, comandamentul inamic împachează repede²⁸. Debandada este generală. Era victoria românească, incontestabilă și decisivă. Mackensen — faimosul „spărgător de fronturi” — pierduse bătălia. Au învins cei ce își apărau „sărăcia și nevoile și neamul...”²⁹.

Dar marele succes n-a putut fi exploatat în toată plenitudinea sa. Armata 1-a română nu mai dispunea de rezerve proaspete apropiate, pentru a fi aruncate în spărtura produsă, spre a înlocui trupele decimate și extenuate ale Diviziei a 13-a. În plus, la sudul frontului inamic se semnalează mișcări importante ale Diviziei germane din rezervă, care se apropie de teatrul bătăliei pentru a înlocui trupele înfrînte. Trupele române își ocupă vechile poziții, păstrîndu-și intacte rezervele pentru orice eventualitate.

În fața Mărășeștilor, trupele imputinate ale mult încercatei Divizii a 9-a au atacat fără succes inamicul bine organizat și sprijinit de o puternică artilerie, rămînînd în pozițiile lor din marginea de sud a localității, pe care au apărat-o și păstrat-o cu toată dirzenia, spre gloria lor, a poporului român și a localității devenite celebre ca și Verdun-ul francez.

Ziua de 19 august 1917 se sfîrșise.

De pe Măgura Odobeștilor, mareșalul Mackensen îmbrățișa cu privirea cîmpul bătăliei, înroșit de razele soarelui și de sîngele soldaților săi³⁰.

Cîte amintiri glorioase nu-i defilau prin fața ochilor! Dar realitatea Mărășeștilor era aici, și realitatea era înfrîngerea. În dreapta, apele Siretului se rostogoleau sprintene, dar ironice. Iar în stînga, deasupra munților Oituzului, zarea părea o mare de foc. În acest amurg însîngerat,

²⁸ *Ibidem*, p. 584—585.

²⁹ M. Eminescu, *Poezii*, București, 1961, p. 82.

³⁰ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 586—587.

mareșalul citea limpede apusul faimei sale, pusă fără rezerve în slujba imperialismului hrăpăreț german.

Dar, pentru a apăra Mărășești, mulți fii ai patriei noastre căzuseră într-o apoteoză de eroism. Numai din cele 3 Divizii: 9, 13 și 10, pe cîmpia Mărășeștiului au rămas 114 ofițeri și 4800 soldați, morți, răniți sau dispăruți. Inamicul lăsase cîmpul acoperit de morți, peste 700 prizonieri, materiale și armament.

A fost o zi glorioasă a armatei române. În cartea minunată a istoriei acestor lupte se va menționa eroismul Diviziei a 9-a, mutilată dar neînfrîntă, care, cu sfîrșitele ei puteri, a ridicat zid de netrecut în fața gării și localității Mărășești, scriind cu foc și sînge „Pe-aici, nu se trece!” De asemenea, bravura Diviziei a 13-a, care ne-a adus izbînda măreață din 19 august și purtarea eroică a Diviziei a 10-a.

Desfășurarea și deznodămîntul bătăliei de la Mărășești în favoarea armatei române se datorește unor factori de mare importanță. În primul rînd, subliniem rolul hotărîtor pe care l-a avut în obținerea victoriei eroismul de masă și individual al ostașilor români, virtuțile lor ostășești, capacitatea organizatorică a comandamentelor în organizarea și conducerea acțiunilor și eroismul comandanților în conducerea trupelor în luptă.

În sensul celor mai sus arătate, documentele vremii (comunicatele oficiale, ziare etc.) ne redau o serie de fapte semnificative. Vom sublinia ceea ce ni s-a părut mai important.

Astfel, în articolul intitulat „Către soldații României”, apărut în ziarul „România” de la Iași, cu puțin înainte de bătălia de la Mărășești, poetul Octavian Goga, aflat atunci în Iașul refugiului, scria: „O oaste nouă, mai virtuoasă ca cea dintîi, cu belșug de arme și muniții, încercată de război și cu brațul greu de răzbunare, o oaste care e mîndria țării, așteaptă cu sete ordinul de înaintare. Niciodată n-a fost în sufletul românesc mai multă încredere și mai multă îndîrjire. Soldații noștri, de pe tot frontul Moldovei și pînă la Marea Neagră, spun voioși că abia acum începe adevăratul lor război din care lumea va avea dreptul să-i judece și să-i înțeleagă”³¹.

Comunicatul oficial al Marelui Cartier General Român, nr. 350, arăta, printre altele, că: „... Toate atacurile desperate pe care inamicul le dă de patru zile și patru nopți în mase compacte susținute de o numeroasă artilerie grea s-au spulberat de liniile noastre apărute cu îndărătnicie de bravele trupe româno-ruse care prin luptele crîncene corp la corp și contraatacurile energice ce au dat, au produs inamicului pierderi enorme”³². În legătură cu acest comunicat, C. Gongopol scrie în „România” articolul intitulat „Bravilor noștri” în care după ce subliniază importanța bătăliei, încheie astfel: „... Și în duioasa pietate cu care ne închinăm înaintea celor căzuți pe cîmpia de la Mărășești, ca un val nestăpînit se ridică admirația recunoscătoare a neamului întreg pentru eroii care

³¹ *România*, anul I, nr. 172 din 27 iulie 1917, p. 1.

³² *Ibidem*, nr. 176 din 31 iulie 1917, p. 2.

poartă în vârful baionetelor lor răzbunarea și victoria³³. Este o dovadă a unității indisolubile dintre cei ce luptau și cei de acasă, dintre linia de foc și întregul popor român, ce forma spatele frontului.

Iar Corneliu Moldovanu arăta: „... Ceea ce se petrece acolo, în regiunea de la sud de Mărășești, depășește orice închipuire...” și, arată mai departe, că stînd de vorbă cu un ofițer venit la Iași pentru cîteva ore, direct de pe front, acesta, la întrebarea: „Cum se poartă ai noștri?” îi răspunde următoarele: „Ca fiarele, fără frică și fără iertare! Cu glonțele, cu grenada, cu baioneta și cu dinții! Nu-i cîntește nimic din loc. Stau ca stane de piatră și pîndesc. Chiar dacă dușmanul este întreit la număr, ei îl lasă pînă se apropie și apoi se reped ca să-și facă drum... Nici cei răniți nu se lasă. Se luptă pînă ce-i părăsesc puterile cu totul. Și cînd vin la doctori, toți au mai multe răni — foarte rar una singură... Am văzut un soldat adus la ambulanță, care avea șase răni și părea tot nepotolit... Și cîți alții la fel!... Și cîte alte minuni de vitejie!...”³⁴

Marele nostru scriitor Mihail Sadoveanu, în cuvintele pline de căldură, scriind despre bătălia de la Mărășești, spune printre altele: „Timp de aproape două săptămîni cît a ținut bătălia soldații noștri au fost nedormiți și neobosiți. Au respins atacuri, au contraatacat și s-au bătut cu o energie înfricoșată. Această energie fără seamăn, poate fără precedent în anele războiului de față este cel mai mare titlu de glorie al oștirii noastre. Se știe că răniții noștri veneau foarte grăbiți la posturile de primajutor, li se făceau pansamentele și se întorceau îndată în foc, îmbrucînd din mers o bucată de piine. „Nu avem vreme de stat; nu aveau vreme: Numai pe cei cu mai multe răni și cu lovituri grave îi puteau opri medicii... Soldați, ofițeri, comandanți, ca în timpurile eroismului de odinioară, au scris cerc pe pămînt în jurul lor, rostind o frază sacramentală: »Aici vom muri!« Și au murit acolo cu toții pînă la unul, fără să dea un pas înapoi. Îndîrjirea și energia înfricoșată au cîștigat însfîrșit marea bătălie”³⁵.

Este de asemenea simptomatică, pentru starea de spirit a luptătorilor, următoarea narațiune din zilele bătăliei de la Mărășești, aparținînd tot lui Mihail Sadoveanu: „Generalul comandant al Diviziei recunoscînd pe o targă pe un soldat care gemea încet îl întrebă: ce-ai pățit măi Stănică? Rănitul ridică fruntea și răspunde: Nu am pățit nimic, domnule general. E bine: Țara Românească să scape și să trăiască”³⁶. Iar comunicatul nr. 352 al Marelui Cartier General arăta: „Faptele de avînt și eroism pe care le-au săvîrșit trupele noastre în cursul grelelor lupte din ultimele zile întrec orice închipuire... Se citează cazul eroicului Regiment 32 Mircea ai cărui ofițeri și soldați, lepădîndu-și ranițele, căștile și hainele, au pornit la atac numai în cămăși, punînd pe goană pe

³³ *Ibidem*, nr. 177 din 1 august 1917, p. 1.

³⁴ *Ibidem*, nr. 179 din 3 august 1917, p. 1.

³⁵ *Ibidem*, nr. 188 din 13 august 1917, p. 1.

³⁶ *Ibidem*, nr. 170 din 25 iulie 1917, p. 1.

inamic. De asemenea, bravii vînători de munte, la primul botez al focului, au făcut singuri patru sute de prizonieri³⁷.

De asemenea, consider interesant de subliniat „cazul” lui Moș Nichifor Buliga, din satul Arbore. Acesta „din satul hatmanului Luca Arbore a pornit în bejanie pe pămîntul Moldovei. S-a oprit în județul Botoșani”. Venit la Iași cu treburi, se întâlnește cu un reporter de la ziarul „România”, care îl întrebă: „Grele vremuri, moșule. Multă urgie trebuie să fie și în satul dumitale, ocupat de dușman?” Răspunsul nu întârzie. „Au fost ele și mai grele. Parcă pe vremea hatmanului — adică a căpitanului Luca Arbore a fost mai ușor? Cîte valuri de urgie au trecut peste capul nostru și noi am rămas. Vom rămîne și acum³⁸.”

Tot Mihail Sadoveanu ne oferă o minunată descriere a eroicei lupte de la pădurea Răzoare... „Ca un freamăt de groază trecu prin rîndurile dușmanilor. Izbiți cu nădejde, germanii dădeau îndărăt și prinseră a se retrage. Ai noștri îi țineau strîns în vîrful baionetei și-i măcelăreau cu mînie. Îi prindeau, îi striveau și-i pisau. Companii întregi împresurate ridicară miinile și se supuseră, gîfîind și cu ochii morți de trudă³⁹.”

Pentru a căuta cauzele acestui eroism individual și colectiv, socotim că este necesar a analiza în linii esențiale cîteva factori și anume: răzbu-narea înfrîngerilor suferite în campania din anul 1916, ocuparea militară a unei mari părți din teritoriul patriei și mai ales modul de comportare a inamicului față de populația și resursele economice din teritoriul ocupat, comportarea față de prizonieri, înțelegerea momentului istoric respectiv, adică posibilitatea deschisă pentru formarea statului național unitar român. Exemplele prezentate ilustrează eroismul românesc, dornic de a șterge urmele insucceselor din 1916, dar la creșterea potențialului de eroism contribuie din plin știrile venite din teritoriul ocupat de inamic. Vom arăta cîteva din ele. Astfel: ziarul vienez „Reichspost” își informează cititorii, iar aceste informații parvin ziarului „România”, de la Iași, care le reproduce, că: „Inginerii germani aduși în România ocupată și-au terminat misiunea. Sondele de petrol sînt refăcute și Puterile Centrale dispun azi de atîtea produse petroliere încît își pot acoperi toate trebuințele reclamate de submarine, rămînîndu-le însemnate provizii și pentru industrie. Se lucrează de asemenea cu succes și în minele de sare și cărbuni. S-au creat și noi instalații pentru a se extrage ulei și grăsimi din porumb și alte cereale⁴⁰. Un alt ziar vienez „Neues Wiener Tageblatt” arată că: „din stocul de cereale adunate din recolta anilor 1915 și 1916, după aprovizionarea armatelor de pe frontul român, s-au exportat în țările centrale peste 100.000 vagoane. Administrația militară germană și-a dat silința să strîngă și să exploateze toate forțele de muncă ale țării în folosul statelor centrale asociate⁴¹.”

³⁷ *Ibidem*, nr. 178 din 2 august 1917 p. 2.

³⁸ *Ibidem*, nr. 184 din 9 august 1917, p. 1.

³⁹ *România*, anul 1, nr. 189 din 14 august 1917, p. 1.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 182 din 6 august 1917, p. 1.

⁴¹ *Ibidem*.

Considerăm comentariile de prisos. S-au jefuit bogățiile țării, populația rămasă: bătrâni, femei, copii, fiind lăsată muritoare de foame după ce muncea zi și noapte pentru ocupanți.

De asemenea, un ziarist elvețian, George Oltramare, care a vizitat Bucureștiul ocupat în vara anului 1917, scrie sub titlul „Germanii în București” o serie de impresii, arătând printre altele că: „...Rechizițiile se fac pe scară mare. Se rechiziționează piei, fierărie, cîrpe vechi, hîrtii vechi, cuțitele de bucătărie, fructele, ouăle, laptele și chiar nucile. Dacă ai mai mult de zece kilo petrol, cinci de zahăr și în general orice provizii, înseamnă că te expui la pedepse severe”⁴².

Ziarul „România” publică, la 7 august 1917, următoarele: „dintr-o anchetă oficială făcută de curînd de autoritățile noastre militare în com. Soveja (Putna) reocupată de armata română reiese că și aici, ca pretutindeni, inamicul n-a cruțat nimic. Dintr-un număr de 4980 vite mari (boi, vaci, cai), 500 de oi și 1000 porci, cîte se aflau în comună la ocuparea ei de dușman, au mai rămas 2 boi, 283 vaci cu viței, 21 cai, 38 oi, două scroafe cu purcei. Din 850 căruțe de fier și 250 căruțe de lemn n-a mai rămas nici una”⁴³. Față de toate acestea, poporul român dorea și aștepta clipa eliberării. El își încuraja armata să lupte cu hotărîre.

Iată de ce inamicul era urît, și împotriva lui se ducea lupta cu o îndrjire și eroism de nedescris.

Este elocvent, în acest sens, ordinul de zi nr. 40 din 13 august 1917 al Marelui Cartier General: „Sergentul Frigorescu Ioan, din Regimentul 2 Vînători pierzîndu-și ochiul sting și rămînînd desfigurat, în urma rănirii cu o schijă de obuz, n-a voit a fi reformat, cerînd favoarea de a fi retrimis la Corpul său, pentru a se răzbuna, luptînd și apărînd patria. Cererea i-a fost admisă și îi face cinste...”⁴⁴. Un alt mare eveniment a venit să întoarcă încrederea armatei române în forțele sale și să-i creze sentimentul că alături de ea, într-o unitate deplină, se găsesc toți românii. Acest eveniment este venirea voluntarilor ardeleni. La 6 iunie sosește la Iași primul lot de 1500 voluntari ardeleni (ofițeri, subofițeri și soldați), foști prizonieri de război în diferite tabere din Rusia.

Ei au fost salutați în gara Iași de reprezentanți ai guvernului român și ai armatei române, precum și de Octavian Goga (fig. 7). De asemenea se afla în gară un regiment de vînători cu muzică și drapel. A doua zi dimineăta, voluntarii ardeleni au depus jurămîntul pe cîmpul taberii Brigăzii a III-a, după care a avut loc un program artistic, în cadrul căruia toți cei prezenți au cîntat cunoscutele marșuri: „Pe-al nostru steag e scris unire” și „Deșteaptă-te române”. S-a organizat apoi o impunătoare manifestație la statuia domnitorului Alex. Ion Cuza din centrul orașului, unde toți cei prezenți s-au prins într-o uriașă „Horă a Unirii”. În presa ieșeană din aceste zile citim, sub semnătura lui Octavian Goga, printre altele, următoarele: „...Pentru România venirea

⁴² *Ibidem*, nr. 183 din 8 august 1917, p. 2.

⁴³ *Ibidem*, nr. 193 din 19 august 1917, p. 2.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 191 din 17 august 1917, p. 1.

Fig. 7. Primirea voluntarilor ardeleni în gara Iași.

ardelenilor este cea dintii sărbătoare a unirii politice cu pământul ce se va rupe de sub drapelul habsburgilor⁴⁵. Iar publicistul G. Ranetti arăta: „Dar iată-i printr-un gest spontan, venind să jure sub drapelul nostru că vor muri pînă la unul, spre a realiza visul milenar al alipirii lor la patria mumă. După jurămîntul din Cîmpia Libertății de la Blaj, aceasta este pagina cea mai măreață, printre atîtea cîte ardelenii au înscris cu slove de sînge și de aur în analele nesfîrșitului lor martirolog de zece veacuri și mai bine⁴⁶.”

Voluntarii ardeleni au intrat în unități românești, cot la cot cu toți ceilalți români, și au luptat cu mult eroism și dîrzenie pentru patria lor.

Cu multă considerație, povestește Mihail Sadoveanu un caz, ni se pare, deosebit de interesant, despre eroismul ardelenilor. „Vine la redac-

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 130 din 14 iunie 1917, p. 1.

⁴⁶ *Ibidem*.

ția noastră (este vorba de redacția ziarului „România“ din Iași — n.n.), un ostaș de pe front. E tânăr; cu toate acestea are 46 de ani. A intrat voluntar în oastea noastră... A fost rănit de două ori. Medaliat cu „Bărbăție și Credință“ și propus pentru „Virtutea Militară“ (vechi decorații românești, pentru subofițeri și soldați, n.n.)... Propus pentru a fi avansat ofițer. Evacuat a doua oară din spital și trimis la „copii“, la partea sedentară, cere hotărît să fie trimis pe front. „Eu acolo vreau să stau, nu în altă parte“. A fost trimis Regimentului 28 infanterie.

Acum se află într-un concediu de treizeci de zile „ca răsplată pentru fapte de bravură“.

E un om simplu, fost lucrător la Arsenal. E însă moț din Munții Apuseni și e nepot de frate al lui Avram Iancu. Îl cheamă Valeriu A. Suciu⁴⁷.

Toate acestea au întărit potențialul sufletesc al armatei române, dându-i încredere în forțele sale, dîrzenie și energie în luptă.

Ideea unității noastre naționale, bazată pe elemente științifice reale, preocupă de asemenea și cercurile largi ale opiniei publice din Transilvania. Pe diferite căi — presa este una din ele —, direct sau indirect, se caută, cu toată vitregia vremurilor, menținerea și dezvoltarea acestor tendințe naționale progresiste. Cu curaj, ziarul „Drapelul“ care apărrea la Lugoj, strecura la capitolul „Știri mărunte“, următoarele: „Cu data de 22 august, scrie »Times«, că pe frontul moldovean de la Slănic pînă la Galați (zona bătăliei de la Mărășești, n.n.) pe un front de cca. 160 kilometri se dă o mare luptă, aruncîndu-se în foc din ambele părți forțe considerabile“⁴⁸. Este evident că opinia publică a fost informată în bună măsură despre evenimentele de la Mărășești.

Semnificativă ni se pare și notița apărută tot la rubrica „Știri mărunte“, în același ziar lugojean, care face cunoscut cititorilor că: „Az Est“ (ziar maghiar) anunță, că la Anaberg în Saxonia (Editura Grasers R. Liesche) a apărut un op de Camillo Hentsch, titlul nu ni-l spune, care într-un capitol separat militează pentru crearea unei Româanii noi, la care să se alăture și comitatele românești ale Ardealului. Noi (Redacția n.n.) nu am văzut încă cartea aceasta, despre care se spune că e foarte răspîndită“⁴⁹.

Toate aceste dovedesc justetea gîndurilor și preocupărilor românilor din Transilvania în această perioadă.

Deși presa vremii este puțină și săracă în exprimare, sub tutela unei severe cenzuri, totuși gîndurile unui popor se fac simțite sub diverse forme. Măsurile severe ale aparatului de opresiune austro-ungar sînt eludate ori de cîte ori este posibil. Cu toate că, așa cum declara deputatul român dr. Ștefan Ciceo Pop în discursul ținut la ședința dietei din Budapesta, la 12 septembrie 1917, „Ne-au sistat presa, ca să fim

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 172 din 27 iulie 1917, p. 1.

⁴⁸ *Drapelul*, nr. 88, din 25 august 1917, p. 3.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 78, din 28 iulie 1917, p. 3.

lipsiți și de singura armă, cu care să ne putem rectifica și apăra⁵⁰, totuși ceea ce a apărut, a căutat și reușit să mențină trează conștiința de unitate a poporului român din Transilvania. Cu toate că unii dintre cei mai devotați fii ai poporului român se aflau închiși în lagăre, fapt evidențiat de același ziar din Lugoj, care în rubrica-i „Știri mărunte”, remarcă cu amărăciune: „Din Arad se anunță, că ministerul de război a ordonat dizolvarea taberei de internați (sîrbi) din Arad. Oare cînd se va dizolva și cea de la Sopron?! (români)”⁵¹, cei rămași au militat și luptat cu consecvență pentru ideea unității naționale.

Românii din Transilvania nu au fost străini de nici unul dintre evenimentele războiului. Ei au îndurat înfrîngerile românești din campania anului 1916 și s-au bucurat de victoriile din 1917, în care numele necunoscut al unei micuțe localități — Mărășești — a devenit simbolul unui neam, al unității sale naționale.

Dar victoria de la Mărășești nu a fost apreciată numai în România, valoarea dimensiunilor sale a cuprins largi cercuri ale opiniei publice mondiale. O seamă de personalități din diverse țări, diferite organe de presă etc. au făcut sau menționat declarații elogioase asupra armatei române și victoriei de la Mărășești. Pentru concretizare, vom arăta câteva dintre ele. Astfel, prin telegrama apărută în ziarul „România” din 17 august 1917, regele Angliei, George al V-lea, arăta: „...doresc să aduc admirația poporului britanic pentru modul admirabil cum luptă armatele române și pentru vitejeasca rezistență pe care o susțin împotriva atacurilor inamice”⁵².

Generalul Cadorna, generalissimul armatei italiene, telegrafia șefului misiunii militare italiene la Iași: „Vă rog să exprimați via mea admirație comandantului suprem român pentru proba măreață dată de către trupele române în luptele din regiunile: Mărăști, Oituz și Mărășești. Spuneți că armata italiană urmărește cu frățească simpatie strălucitele acțiuni ale soldaților români cari se arată demni coborîtori ai victoriosilor cuceritori ai Plevnei...”⁵³.

Într-o convorbire pe care generalul Pershing, șeful misiunii militare americane în Franța, a avut-o cu compatrioata noastră Elena Văcărescu, a vorbit în termeni elogioși despre armata română, arătînd: „Admir splendidul eroism al armatei române, care și-a apărut cu îndrîjire pămîntul patriei, la Mărășești. Acum cunoaștem întreg sufletul României...”⁵⁴.

Iar corespondentul militar al ziarului englez „Times” la lupta de la Mărășești scrie că „Apărarea frontului de la Mărășești, la nord de Focșani, a fost cea mai strălucită faptă de arme săvîrșită vreodată de români... Situația acum este mai favorabilă și înfrîngerea suferită aici

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 97, din 18 septembrie 1917, p. 2—3.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 84, din 14 august 1917, p. 3.

⁵² *România*, anul I, nr. 191 din 17 august 1917, p. 2.

⁵³ *Ibidem*, nr. 191 din 17 august 1917, p. 1.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 192 din 18 august 1917, p. 1.

de germani constituie cea mai serioasă lovitură pe care au primit-o vreodată în orientul Europei⁵⁵.

Generalul Cerbaceff, comandantul trupelor ruse de pe frontul român, în ordinul de zi dat la Iași în 13 august 1917, vorbește astfel despre armata română: „Sînt plin de admirație pentru eroismul trupelor române și felicit comandamentul, pe ofițerii și soldații tuturor unităților pentru felul strălucit în care ele au respins ofensiva vrăjmașă⁵⁶.”

De asemenea, comentînd telegrama adresată de premierul britanic Lloyd George, primului ministru român, ziarul „Times” arată: „Românii s-au dovedit a fi adevărați eroi. Armata (română — n.n.) a făcut proba unei enorme puteri de rezistență căreia Lloyd George i-a adus cu plăcere omagiu⁵⁷.”

La 4 septembrie 1917, R. Poincaré, președintele Franței, telegrafiază guvernului român: „Eroismul ofițerilor și soldaților români a născut în Franța un sentiment de unanimă admirație⁵⁸.” Iar generalul Berthelot, șeful misiunii militare franceze în România, declara: „Chemată la supraîncercare a ofensivei trecute și a luptelor de la sud — armata României a dat minunate dovezi de eroism. Soldații români luptă admirabil. Credeți-mă, sînt la înălțimea celor mai viteji apărători. Ei sînt cei mai buni soldați ai lumii⁵⁹.”

De asemenea, ziarul londonez „Daily News” declara, la 31 august 1917: „Nu am putut aduce decît un foarte slab omagiu valorii, îndemînării și tăriei cu care armata română, inferioară în număr și armament, a respins unul după altul toate atacurile inamicului, pe frontul Moldovei⁶⁰.”

Iar ziarul „România” din 6 sept. 1917 informează că „Delegații japonezi au oferit apărătorului de la Mărășești (gen. Eremia Grigorescu, n.n.) o sabie de onoare, pe care sînt înscrise cuvintele: »Voi sînteți cei care scrieți istoria țării«⁶¹.”

După cum se vede, ecoul bătăliei de la Mărășești s-a făcut auzit în lumea întreagă.

Se împlinește în augustul fierbinte al acestui an, o jumătate de veac, de cînd eroismul românesc a scris una din cele mai luminoase pagini ale sale, la Mărășești. Pe locul glorioaselor lupte și pentru proslăvirea lor, se înalță astăzi Mausoleul eroilor — „încintă sacră a eroismului național⁶² —, în care pe plăcile de marmură stă scris cu litere de aur numele a mii și mii de viteji, iar în fața sa, simbolic, Mormîntul Eroului Necunoscut. Monumentul va duce peste veacuri gloria nemuritoare a celor care au știut să lupte pentru patria lor, pentru binele poporului

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 192 din 18 august 1917, p. 2.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 193 din 19 august 1917, p. 1.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 194 din 20 august 1917, p. 1.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 199 din 26 august 1917, p. 2.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 223 din 23 septembrie 1917, p. 1.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 203 din 31 august 1917, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 208 din 6 septembrie 1917, p. 1.

⁶² *Scînteia*, anul XXXVI, nr. 7103, 16 septembrie 1966, p. 3.

lor. Ei vor fi pentru toate generațiile un simbol în luptă și muncă spre înflorirea României.

În cartea de aur a Mausoleului, conducătorii de partid și de stat, cu ocazia vizitei făcute în regiunea Galați în luna septembrie 1966, au scris: „Am pășit cu adâncă emoție pe aceste locuri care și-au înscris numele în istoria glorioasă a poporului nostru, prin neîntrecutele fapte de vitejie săvârșite de ostașii români în lupta pentru apărarea libertății și independenței naționale. Mărășești vor rămâne în veci un simbol al eroismului poporului român — înaltă trăsătură morală pe care o afirmă astăzi cu strălucire munca plină de entuziasm desfășurată de oamenii muncii din patria noastră, sub conducerea partidului pe frontul larg al construcției socialiste”⁶³.

G. A. PROTOPODESCU

MĂRĂȘEȘTI, 1917

(Zusammenfassung)

Die grösste Schlacht an der rumänischen Front fand im ersten Weltkrieg zwischen dem 6. und 19. August im Gebiet nördlich und nordwestlich von Focșani statt.

In dieser Schlacht wurden die furchtbarsten und schwersten Kämpfe bei der Ortschaft Mărășești ausgefochten; daher führt sie den Namen „Schlacht von Mărășești“.

Aus Anlass des 50. Jahrestages stellt der Verfasser — vom Plan der deutschen Offensive, mit deren Durchführung der Feldmarschall Mackensen betraut war, ausgehend — auf Grund von Dokumenten, Beiträgen, Zeitungen u.a., ausführlich die Vorbereitung und den Hergang der Schlacht dar. Die Tapferkeit der rumänischen Soldaten des einzelnen sowie der Masse, als entscheidender Beitrag wird besonders hervorgehoben, ihre kriegerischen Eigenschaften, und der Anteil der Befehlshaber bei Organisierung und Durchführung der Kampfhandlungen, durch die der Verlauf und der Ausgang der Schlacht zu Gunsten der rumänischen Armee entschieden wurde.

Als einen wichtigen Faktor des Erfolges unterstreicht der Artikel den gemeinsamen Kampf der Rumänen von beiden Seiten der Karpaten zur Vertreibung der Eindringlinge, durch die Teilnahme der siebenbürgischen Freiwilligen an der Schlacht.

Zum Abschluss gibt der Verfasser eine Reihe von Zitaten aus der zeitgenössischen Presse und von Äusserungen der zivilen und militärischen Spitzen wieder, die sämtlich die besondere Bedeutung des Sieges von Mărășești und den Heldenmut der Rumänen hervorheben.

Die Schlacht von Mărășești wird heute in ihrer wahren historischen Bedeutung durch das Mausoleum der Gefallenen und das Denkmal des unbekannten Soldaten gewürdigt, die — auf dem Schlachtfeld errichtet — noch über Jahrhunderte den unvergänglichen Ruhm der Kämpfer für das rumänische Volk und Vaterland verkünden.

⁶³ *Ibidem*, p. 3.

SOLIDARITATEA MASELOR MUNCITOARE DIN ROMÂNIA CU MAREA REVOLUȚIE SOCIALISTĂ DIN OCTOMBRIE

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, de la victoria căreia se împlinește o jumătate de veac, a marcat o piatră de hotar în istoria universală, a deschis epoca revoluțiilor proletare, epoca trecerii omenirii de la capitalism la socialism.

Lichidînd statul țarist, Marea Revoluție din Octombrie a pus capăt exploatării omului de către om, oricărei exploatări sociale și naționale, a instaurat statul dictaturii proletariatului, inițiind opera de construire a socialismului, care avea să schimbe din temelii viața social-economică și spirituală a popoarelor vechii Rusii.

Pregătită și desfășurată sub conducerea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, în frunte cu V. I. Lenin, Revoluția din Octombrie a dat o lovitură puternică sistemului imperialist, slăbindu-i considerabil forțele.

Victoria proletariatului din Rusia, ideile Marii Revoluții Socialiste din Octombrie au stimulat adînc spiritul revoluționar al clasei muncitoare și al celorlalte mase populare pe toate meridianele globului, răsunînd ca o chemare înflăcărată la realizarea aspirațiilor lor de libertate și progres, de eliberare de sub jugul social și național.

Pe fondul crizei generale a sistemului capitalist, determinată de primul război mondial imperialist și de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, a crescut starea de spirit revoluționară a popoarelor din țările europene și din celelalte continente.

Paralel cu lupta împotriva exploatării și pentru o viață mai bună din propriile lor țări, clasa muncitoare internațională, forțele progresiste din întreaga lume și-au manifestat cu vigoare solidaritatea proletară cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, cu Primul stat socialist.

În vasta mișcare internațională de solidaritate și sprijinire a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, oamenii muncii din România, opinia largă democratică din țara noastră și-au adus contribuția lor activă. „O pagină vie a spiritului internaționalist al proletariatului și maselor muncitoare din țara noastră — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — o

constituie activitatea desfășurată în sprijinul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, lupta pentru apărarea cu arma în mână a tînărului stat socialist¹.

*

În anii primului război mondial și mai ales spre sfîrșitul acestuia, în România a luat naștere și s-a dezvoltat un puternic avînt revoluționar, în fruntea luptelor maselor populare situîndu-se proletariatul. Avîntul revoluționar era grefat pe contradicțiile economice și social-politice din România antebelică, pe agravarea acestora în timpul primului război mondial, pe minunatele tradiții revoluționare de luptă ale poporului nostru. Acești factori au dus la creșterea combativității revoluționare a oamenilor muncii, la ridicarea luptelor proletariatului român pe o treaptă mai înaltă, nemaicunoscută pînă atunci în istoria patriei noastre. Pe fondul contradicțiilor interne, ideile Marii Revoluții Socialiste din Octombrie au găsit un teren fertil în România, influențînd procesul de radicalizare a proletariatului și a celorlalte mase asuprite.

Acțiunile maselor populare din România în anii primului război mondial reuneau în același șuvoi revoluționar lupta de eliberare a clasei muncitoare, începută cu decenii în urmă, setea de pămînt a țărănimii, aspirațiile maselor largi populare, din provinciile românești, spre eliberare națională.

În anii 1917—1918 în toate ținuturile românești s-au desfășurat puternice acțiuni revoluționare: greve și demonstrații muncitorești, agitații și frămîntări țărănești, viguroase mișcări de eliberare națională.

Manifestîndu-se ca o forță politică profund patriotică, clasa muncitoare din România era animată de ideile internaționalismului proletar, își exprima solidaritatea și sprijinul activ față de proletariatul din celelalte țări. Socialiștii români încă din primele zile ale victoriei proletariatului din Rusia au chemat cu însuflețire masele populare la solidaritate cu Revoluția din Octombrie. Astfel, într-un manifest editat de socialiștii din București (care după intrarea României în război acționau în ilegalitate) se aducea un înflăcărat salut la adresa Revoluției din Octombrie, relevîndu-se că acest măreț eveniment a marcat „o nouă eră în istoria lumii” și că „ceea ce noi cerem, în Rusia s-a înfăptuit”. Manifestul chema muncitorimea să nu mai aștepte și să-și ia soarta în propriile mîini. „De noi depinde totul! Noi vom cucerii totul! Eliberarea noastră poate și trebuie să fie numai opera noastră proprie”².

Aceeași simpatie față de revoluția rusă a manifestat-o și populația românească din Transilvania. Astfel, ziarul „Adevărul”, organul de presă al Secției române a P.S.D. din Ungaria, care apărea la Budapesta, a publicat un articol, intitulat „Către frații ruși!”, prin care li se transmitea

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Editura politică, București, 1966, p. 74.

² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, Editura politică, 1965, p. 72.

un înflăcărat salut de izbîndă. Articolul releva însemnătatea dezideratelor de ordin social și național proclamate de Revoluția din Octombrie „Alduit (slăvit — n.n.) fie numele vostru, tovarăși ruși — se arată în articol — care prin hotărîrea voastră eroică, prin sîngele vostru vărsat în luptele cu dușmanii poporului, ne-ați întărit credința în puterea socialismului... Voi cereți ca nici o națiune să nu țină în asuprire pe alta, nici un neam să nu fie subjugat și fiecare popor singur să aibă dreptul de a se conduce”³.

Militanții socialiști români au editat numeroase manifeste prin care se popularizau în rîndurile maselor primele măsuri adoptate de Puterea Sovietică în Rusia, printre care un mare interes au suscitat „Decretul asupra păcii” și „Declarația drepturilor popoarelor din Rusia”. Așa, de pildă, la 20 noiembrie 1917, A. Marghiloman, liderul partidului conservator, insera în jurnalul său faptul că în București s-a răspîndit un manifest, ce constituia un apel către muncitori „în care se slăvește revoluția rusă, care pentru pace, pîine, pămînt și puterea poporului n-a cruțat nici-o jertfă”⁴.

Socialiștii români transilvăneni, salutînd „Decretul asupra păcii”, adoptat de Puterea sovietică din Rusia, militau pentru o pace democratică ce să recunoască dreptul la autodeterminare a populației românești din Transilvania. În lumina acestui deziderat, ziarul „Adevărul” publica, în decembrie 1917, un articol sub titlul „Ce pace vrem”, în care, după ce sublinia însemnătatea revoluției ruse, cerea ca „Pacea ce se va încheia să fie bazată pe temelii cinstite și-n prima dată (în primul rînd — n.n.), pe baza dreptului fiecărui popor, fiecărei națiuni de a dispune liberă de soarta sa, avînd deplină libertate în dezvoltare... Grofii nu pot reprezenta interesul poporului în general și nu pot reprezenta interesul poporului român, care n-a avut pînă acum puțința de a dispune singur asupra sorții sale”⁵. Semnificativ este faptul că „Declarația drepturilor popoarelor din Rusia” a fost inserată și în unele organe de presă burgheze din Transilvania, ca de pildă „Telegraful român” ș.a. „Gazeta Poporului”, editată la Sibiu, scria la începutul anului 1918 că din revoluția rusă „a răsărit ca prin minune, flacăra cea mai bine mirositoare, libertatea cugetării și a simțirii” și că „moartea țarismului s-a schimbat în izvor de viață pentru toate neamurile”⁶.

Un mare ecou a avut participarea muncitorilor din Transilvania la grevele politice pentru pace cu Rusia Sovietică ce au avut loc în Austro-Ungaria în ianuarie și iunie 1918.

Un prilej de manifestare a solidarității muncitorilor români cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie îl constituia aniversarea, an de an, a zilei de 7 Noiembrie 1917. La această dată, presa muncitorească, socialistă și democratică, iar după crearea P.C.R. cea comunistă publica numeroase articole prin care se popularizau înfăptuirile revoluționare din Rusia,

³ *Ibidem*, p. 70.

⁴ A. Marghiloman, *Note politice 1897—1924*, vol. IV, București, 1927, p. 222.

⁵ *Adevărul* din 23 decembrie 1917.

⁶ *Gazeta Poporului* din 27 ianuarie 1918.

iar muncitorii organizau adunări de solidaritate cu Revoluția din Octombrie. Unul din aceste manifeste, editat de socialiștii români din București în toamna anului 1918, glăsuia: „7 Noiembrie. Zi pe care nici un muncitor nu trebuie s-o uite! Ziua aceasta e o zi fără seamăn de mare și frumoasă pentru clasa noastră! Astăzi se împlinește un an de la revoluția bolșevică, un an de când muncitorii și țărani au alungat pe boieri și pe patroni de pe moșii și din fabrici, punînd dinșii — proletarii de la orașe și de la sate — stăpînire socialistă, stăpînire muncitorească pe ele. Un an se împlinește astăzi de cînd... pentru întâia oară în istorie muncitorii, ei înșiși cîrmuiesc statul, Republica Socialistă“. Totodată, manifestul infiera „capitalismul și militarismul german, englez, francez, american și japonez“, care „a luat sub scutul lui pe toți reacționarii și toată burghezia rusească“, căutînd „să doboare Republica Socialistă rusă“. Manifestul își exprimă încrederea în victoria muncitorilor ruși⁷.

*

După înfăptuirea unității statului român — operă a maselor largi din întreaga țară, a întregului popor român —, au crescut în mod considerabil forța și rolul proletariatului în viața social-politică a patriei, capacitatea lui de a se situa în avangarda mișcărilor progresiste și revoluționare ale maselor populare.

Adîncirea contradicțiilor social-economice ale regimului burghezo-moșieresc, cauzată de distrugerile războiului, de dezorganizarea activității economice și înrăutățirea situației materiale a maselor largi populare, determină în anii 1918—1920 o creștere impetuoasă a avîntului și combativității revoluționare a maselor muncitoare. Marile bătălii din perioada avîntului revoluționar au culminat cu greva generală din octombrie 1920, care prin amploarea și combativitatea sa a fost cel mai important moment din istoria luptelor de clasă în România. Greva generală, care pentru prima oară a cuprins întregul proletariat român în lupta împotriva claselor exploatare, a zguduit puternic însăși temelia regimului burghezo-moșieresc.

Acțiunile desfășurate de clasa muncitoare în perioada avîntului revoluționar, greva generală din octombrie 1920 au scos în evidență necesitatea creării unui partid revoluționar capabil să organizeze și să conducă proletariatul în lupta pentru îndeplinirea sarcinilor sale istorice. Acest partid revoluționar s-a creat în România la istoricul congres din mai 1921 care a consfințit transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist din România. Crearea partidului comunist a constituit un moment de cea mai mare importanță în istoria proletariatului din România.

Manifestîndu-se ca o forță politică profund patriotică, clasa muncitoare din țara noastră a desfășurat o largă campanie de sprijinire și solidaritate cu proletariatul internațional.

⁷ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România 1917—1922*, E.S.P.L.P., 1953, p. 57.

După terminarea războiului, presa socialistă și democratică — ce și-a sporit atît numărul cît și tirajul — a început să informeze sistematic opinia publică românească despre evenimentele petrecute în Rusia și despre mișcarea muncitorească din alte țări. Ziarul „Socialismul“, organul central de presă al Partidului Socialist din România, de la apariția sa (14 noiembrie 1918) și-a propus ca unul din scopuri să destrame vîlul de calomnii la adresa Rusiei Sovietice, țesut de burghezie și moșierime, precum și de presa și publicistica de dreapta. Presa burgheză fie că trecea sub tăcere evenimentele care s-au desfășurat și se desfășurau în Rusia Sovietică, fie că prezenta realitățile într-o lumină falsă și eronată. „Astăzi însă — scria „Socialismul“ — cînd muncitorimea își are din nou ziarul ei, ea va putea afla... cele ce s-au petrecut (în Rusia — n.n.), începînd cu ultimele zile din luna februarie 1917⁸. Și într-adevăr, chiar în primele numere ale ziarului „Socialismul“ apar o serie de materiale care informau masele din România despre cauzele care au dus la triumful Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, despre desfășurarea revoluției în capitală și în provincie, precum și articolele în care se popularizau prefacerile revoluționare care au avut loc în Rusia după instaurarea puterii sovietice. Prima rubrică deschisă în ziarul „Socialismul“, intitulată „Figuri revoluționare“, cuprinde o scurtă biografie a lui Lenin⁹.

Articole despre revoluția din Octombrie, materiale și fragmente din operele leniniste sînt publicate și în ziarele democratice. Așa, de pildă, publicistul N. D. Cocea, care se afla la Petrograd în zilele Revoluției din Octombrie, semnează în ziarul „Chemarea“ un articol despre Lenin, așa cum l-a văzut în noaptea de 25 spre 26 octombrie 1917¹⁰.

În același timp, Editura Partidului Socialist, condusă de Gh. V. Vasilescu-Vasia, a editat lucrări ale lui V. I. Lenin, ca de exemplu „Putearea Sovietelor“, „Democrația burgheză și dictatura proletariatului“, „Sarcinile imediate ale puterii sovietice“ etc.

Partidul Socialist din România a organizat numeroase întruniri și demonstrații, greve și alte acțiuni de simpatie și de solidaritate cu Rusia Sovietică. În șirul marilor acțiuni de sprijinire a Rusiei Sovietice de către proletariatul român se înscrie participarea acestuia la greva politică din 21 iulie 1919, organizată de Partidul socialist din România. Această viguroasă acțiune a fost un răspuns la apelul Internaționalei a III-a Comuniste, care în vara anului 1919 s-a adresat proletariatului internațional, cerîndu-i declararea unei greve politice demonstrative în ziua de 21 iulie 1919, pentru apărarea Rusiei Sovietice, a revoluției proletare din Ungaria, ridicarea blocadei îndreptate împotriva republicilor sovietice etc.

În ziua de 21 iulie 1919 au declarat grevă majoritatea muncitorilor din București: metalurgiștii, feroviarii, tipografii (ziarele n-au apărut) etc. Au intrat în grevă muncitorii din Galați, Brăila, Brașov, Buzău,

⁸ *Socialismul* din 19 noiembrie 1918.

⁹ *Socialismul* din 26 noiembrie 1918.

¹⁰ *Chemarea* din 20 aprilie 1919.

Iași, Bacău, Ploiești, Turnu Severin, Reșița și în alte localități din țară. La greva muncitorilor au aderat și unele pături ale micii burghezii (me-seriași, funcționari etc.). Relatînd amploarea acestei greve, gazeta bur-gheză „Dimineața” releva: „Greva generală care a avut loc ieri, a luat proporții la care nimeni nu se aștepta”¹¹.

Organizațiile muncitorești din România — prin coloanele presei, prin adunări și întruniri — au condamnat cu tărie campaniile contrarevolu-ționarilor ruși și ale intervenționiștilor străini, îndreptate împotriva tî-nărului stat sovietic. În același timp, succesele obținute de Puterea Sovie-tică din Rusia împotriva contrarevoluționarilor au stîrnit o profundă satisfacție în rîndul clasei muncitoare, al opiniei largi democratice ro-mânești. Astfel, într-un articol publicat în ziarul „Socialismul” la 22 ianuarie se arăta: „După armatele lui Kolceak și ale lui Iudenici, ar-mata lui Denikin este înfrîntă, complet înfrîntă. Eveniment menit să zguduie inima de bucurie”. Cu aceeași satisfacție a fost salutată de către muncitorimea română și ridicarea blocadei împotriva Rusiei Sovie-tice.

La începutul anului 1920, în țara noastră s-a desfășurat cu deosebită vigoare mișcarea pentru normalizarea relațiilor cu Rusia Sovietică. La adunările și întrunirile muncitorești figura ca un punct important pe ordinea de zi începerea imediată a tratativelor cu Rusia Sovietică.

O serie de intelectuali socialiști și cu vederi democratice, ca N. D. Co-cea, Gala Galaction, Barbu Lăzăreanu, P. Constantinescu-Iași și alții, au scris numeroase articole în presa vremii prin care militau pentru trata-tive cu Rusia Sovietică, pentru stabilirea de relații de bună vecinătate între România și Rusia. Prof. P. Constantinescu-Iași publică în ziarul „Socialismul” un articol în care, printre altele, se arăta: „avînd ca vecin un stat care nu dorește nici exploatare în afară, nici lupte... și apoi țara noastră avînd nevoie de liniște pentru refacere, cerem în interesul superior al neamului nostru pace cu Lenin”¹².

Chiar și numeroase cercuri mic-burgheze și unele burgheze, deși aveau concepții anticomuniste și antisovietice, manifestau rezervă față de alb-gardiștii ruși, care acționau pentru restabilirea vechii Rusii țariste, pro-nunțîndu-se pentru tratative cu Rusia Sovietică.

În această ambianță guvernul Al. Vaida, instaurat la 1 decembrie 1919, reprezentant al Federației blocului democratic, care în politica internă considera că trebuie să facă maselor concesi mai largi decît guvernul precedent, a considerat că pe plan extern trebuie să țină seama de starea de spirit din țară.

La 3 martie 1920 Al. Vaida, care se afla la Londra, a trimis o tele-gramă guvernului sovietic, în care arăta că acceptă propunerile sale de pace din luna februarie, de a începe tratativele cu Rusia Sovietică¹³. Ho-

¹¹ *Chemarea* din 23 iulie 1919.

¹² *Socialismul* din 3 martie 1920.

¹³ Arh. M.A.E. Telegr. lui Vaida adresată lui Cicerin, Fond U.R.S.S., relații cu România, 1920, vol. I, dos. nr. 22. doc. nr. 20.

tărirea guvernului român de a începe tratative cu Rusia Sovietică a fost salută de către populație. Această hotărîre a guvernului român — scria „Socialismul“ — „nu poate decît să ne bucure. Așteptăm cu nerăbdare desfășurarea tratativelor pe care le dorim cît mai repede”¹⁴.

Contactele româno-sovietice erau pe cale de a se concretiza prin convocarea unei conferințe bilaterale între reprezentanții României și Rusiei Sovietice. Ele însă au fost întrerupte ca urmare a înlăturării lui Vaida de la guvern (13 martie 1920). Cercurile de dreapta în frunte cu regele au adus la cîrma țării guvernul prezidat de generalul Averescu.

Între timp s-a înrăutățit brusc situația Rusiei Sovietice. La 25 aprilie 1920, cu ajutorul imperialiștilor Antantei, Polonia burghezo-moșierească a atacat Rusia Sovietică. Din sud, au început ofensiva împotriva puterii sovietice, trupele albagardiste ale lui Vranghel.

În aceste momente critice pentru puterea sovietică din Rusia, proletariatul român, ca și proletariatul din toate țările, era de partea poporului sovietic, condamînd cu hotărîre intervenția antisovietică.

Țările Antantei au făcut încercări — însă fără rezultate — de a atrage și România în conflict de partea Poloniei. Faptul că guvernul Averescu nu a dat nici o declarație de neutralitate a sporit îngrijorarea maselor din România.

În această ambianță, în întreaga țară s-a declarat o viguroasă campanie pentru pace și neutralitate în conflictul sovieto-polon, pentru începerea negocierilor cu Rusia Sovietică. Muncitorii români, prin greve, întruniri și demonstrații, cereau intrarea imediată în tratative cu Guvernul sovietic. Sindicatele ceferiste cereau muncitorilor feroviari să boicoteze orice transport destinat intervenționiștilor.

Lupta pentru pace, pentru începerea tratativelor cu Rusia Sovietică și pentru stabilirea relațiilor normale și de bună vecinătate cu poporul sovietic s-a desfășurat nu numai „jos” pe străzile orașelor muncitorești, ci și „sus” în parlamentul și senatul României. Deputații socialiști și democrați (Gh. Cristescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, N. D. Cocea ș.a.), în cuvîntările și interpelările lor în parlament, și-au ridicat vocea în apărarea Rusiei Sovietice, cerînd începerea tratativelor de pace cu guvernul sovietic.

Elemente burgheze de stînga se pronunțau, de asemenea, pentru relații de bună vecinătate cu Rusia Sovietică. Astfel, deputatul N. Lupu, într-o cuvîntare ținută în ședința parlamentului din 29 iulie 1920, arăta că toată atitudinea „bolșevicilor ruși este de a organiza munca liberă pentru prosperitatea statului lor și pentru a răspîndi instrucția în mase... De aceea socotesc ca o necesitate imediată pacea cu Rusia așa de fericit începută de dl. Vaida”¹⁵.

În fața acestei stări de lucruri guvernul român a anunțat, în mod oficial, că România va păstra neutralitate în conflictul polono-sovietic.

¹⁴ *Socialismul* din 8 martie 1920.

¹⁵ *Dezbaterile parlamentare pe anul 1920*, p. 487.

Declarația de neutralitate a guvernului — anunța istoricul N. Iorga de la tribuna Parlamentului, la 18 august 1920 — „a fost primită cu satisfacție de întreaga națiune”¹⁶.

La 6 februarie 1921 V. I. Lenin, arătând că greutățile provocate de intervenția imperialistă timp de trei ani au fost învinse, dar că în acel moment mai existau încă pericole pentru puterea sovietică din partea unor state și a grupurilor albgardiste refugiate în străinătate, cu privire la România spunea: „Au rămas însă state ca România care n-a încercat să lupte împotriva Rusiei... Desigur că după ce la noi a fost lichidat complet frontul lui Vranghel, e mai puțin probabil ca România, care într-un moment favorabil pentru ea nu s-a hotărât să pornească război, să se hotărască să pornească război acum”¹⁷. În acest context, Lenin menționa dezvoltarea mișcării revoluționare din România.

*

Alături de manifestările interne de simpatie și solidaritate cu Marea Revoluție din Octombrie, o pagină glorioasă în istoria prieteniei româno-sovietice au înscris-o revoluționarii români, care au luptat cu arma în mână pentru apărarea tinărului stat socialist.

În ajunul Revoluției din Octombrie, pe teritoriul Rusiei se aflau mase considerabile de români, în marea lor majoritate oameni ai muncii. În cursul primului război mondial, în urma unor convenții încheiate între guvernul român și cel rus¹⁸, autoritățile române au evacuat în Rusia un important număr de întreprinderi și instituții din București, Galați, Iași etc. Așa, de pildă, la Odesa fusese evacuat șantierul naval „Fernic” din Galați, la Cherson „Arsenalul Marinei Române”, în porturile din sudul Rusiei (Odesa, Sevastopol ș.a.) cea mai mare parte a flotei comerciale și de călători române etc. Împreună cu aceste întreprinderi au sosit în Rusia și muncitorii care le deserveau, dintre care mulți erau membri ai Partidului Social-Democrat din România.

La categoriile de mai sus se adăugau cei peste 120.000 de români transilvăneni¹⁹, ostași în armata austro-ungară, care au căzut prizonieri în Rusia.

Oamenii muncii români aflați în Rusia au început să se organizeze: la Odesa s-a înfiripat un puternic centru revoluționar român. Aici, în vara anului 1917, a luat ființă Comitetul de acțiune social-democrat român în frunte cu M. Gh. Bujor, Al. Nicolau, A. Zalic etc., comitet care a editat gazeta „Lupta”.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a avut un puternic ecou în rîndul miilor de muncitori, țărani, soldați și marinari români aflați pe teritoriul Rusiei. Ediția specială a gazetei *Lupta*, apărută la aflarea știrii despre victoria Revoluției din Octombrie, după ce saluta cu căldură noua

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 32, E.S.P.L.P., București, 1965, p. 101.

¹⁸ Vezi de pildă Convenția încheiată la 9 martie 1917, în Arh. MFA, Depozitele de la Rm. Sărat, dos. 85/1917, filele 106—117.

¹⁹ Elie Bufnea, *Formațiunile de voluntari*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928*, vol. 1, București, 1929, p. 123.

orînduire anunțată de revoluție, scria: „Popoarele mici cum sintem noi, nu au de ce să fie îngrijorate de această schimbare. Dimpotrivă. Ea vine doar în numele principiilor celor mai largi de libertate și democrație, proclamate de socialiști. În dorul lor spre emancipare vor găsi în acest regim un sprijin puternic”²⁰.

După victoria insurecției armate din centrul Rusiei, Comitetul de acțiune social-democrat de la Odesa a mobilizat masele de români la luptă, alături de gărzile roșii, pentru instaurarea Puterii Sovietice în sudul Rusiei. În acest scop, în decembrie 1917 Comitetul de acțiune social-democrat a înființat Comitetul militar revoluționar român care, la rîndul său, s-a ocupat cu crearea unor batalioane revoluționare române. Ca urmare a activității desfășurate de socialiștii români, în scurt timp au luat ființă la Odesa două batalioane românești: un batalion de infanterie și unul de marină.

Batalionul de infanterie, al cărui comandant a fost V. Popovici și care cuprindea peste 1000 de români, a dus lupte susținute împotriva contrarevoluționarilor din sudul Rusiei. Șt. Panaitescu, participant la aceste lupte, scria: „Voluntarii români au dat în acele zile numeroase jertfe, mulți dintre ei au căzut luptînd cu arma în mînă pentru cauza revoluției alături de tovarășii lor de luptă, muncitorii ruși. Ei au adus o contribuție de seamă prin vitejia și curajul de care au dat dovadă în luptele împotriva contrarevoluționarilor de tot soiul, a armatelor de haidamaci ale hatmanului Skoropadski, în luptele grele date de gărzile roșii revoluționare pentru cucerirea palatului Voronțov din orașul Odesa, cuib de contrarevoluție”²¹.

Unități ale Batalionului revoluționar român au dus lupte dirze împotriva trupelor germane și austro-ungare care au invadat Ucraina. În luptele de la Svobodka a căzut eroic L. Munteanu, comandantul unei companii române.

În cel de-al doilea batalion revoluționar român, constituit tot la Odesa, s-au înscris o seamă de marinari români de pe vasele flotei comerciale și de pasageri aflate în porturile din sudul Rusiei. Înlăturînd pe vechii comandanți, marinarii români au pus stăpînire pe aceste vase, constituindu-se într-un batalion de marină, în frunte cu Gh. Stroici, care a participat la curățirea porturilor Odesa și Sevastopol de gardiștii albi. Detașamente ale Batalionului de marină român au participat la luptele pentru apărarea localităților Svobodka, Rozdelnaia, Bîrzula ș.a. împotriva trupelor austro-ungare.

Formarea batalioanelor revoluționare românești în sudul Rusiei și participarea lor, alături de muncitori și țărani din Rusia, la lupta cu arma în mînă împotriva contrarevoluționarilor a constituit una din primele manifestări armate ale proletariatului internațional în apărarea Revoluției din Octombrie.

²⁰ *Lupta*, organ social-democrat, nr. 24 din 28 octombrie 1917 (ediție specială).

²¹ *Amintiri despre Marele Octombrie*, E.S.P.L.P., 1957, p. 16.

După ocuparea Ucrainei și Crimeii de trupele puterilor centrale, centrul revoluționar românesc de la Odesa s-a mutat la Moscova unde s-a contopit cu grupa comunistă română, creată aci din foștii prizonieri români din Transilvania.

Inițial, elementele revoluționare din rîndul prizonierilor români ardeleni erau constituite în „Societatea lucrătorilor și țăranilor români” care în curînd a adoptat numele de „Partidul țăranesc revoluționar român”. Acesta a editat un ziar săptămînal — „Foaia țăranului” — care a avut merite însemnate în educarea foștilor prizonieri români din armata austro-ungară.

În martie 1918, membrii Partidului țăranesc revoluționar român împreună cu revoluționarii români care au acționat la Odesa au creat la Moscova grupa comunistă română de pe lîngă P.C.(b) din Rusia²².

Grupa centrală comunistă română din Moscova a constituit secții comuniste locale în numeroase centre din Rusia, unde erau concentrați foști prizonieri români. Astfel de secții comuniste române s-au creat la Samara, Saratov, Astrahan, Omsk, Irkuțk etc.

Grupa comunistă română centrală și secțiile sale au desfășurat o activitate susținută pentru recrutarea revoluționarilor români în unitățile internaționale ale Armatei Roșii. Relevînd succesul acestei activități, ziarul „Pravda” din Petrograd scria în aprilie 1918: „În ultimul timp printre prizonieri și, în special, printre bulgari și români se intensifică acțiunea de înscriere în rîndurile Armatei Sovietice. La biroul prizonierilor de război în fiecare zi sînt zeci de solicitări”²³.

Și într-adevăr, documentele vremii atestă că mii și mii de români aflați pe teritoriul Rusiei s-au înrolat cu însuflețire în detașamentele internaționaliste sau în rîndurile Gărzilor Roșii, luptînd cu eroism aproape pe toate fronturile războiului civil. Astfel, în cadrul „Legiunii internaționaliste de voluntari”, creată la Petrograd în februarie 1918, și care s-a distins în luptele de pe frontul de vest, au acționat și un număr de români²⁴. Într-un alt detașament internaționalist, creat la Moscova, întîlnim, de asemenea, prezența unor români, care au luptat la Alexandrov-Gai, Perm, Voronej²⁵ etc. În rîndurile brigăzilor internaționaliste de la Alexandrov-Gai²⁶, în cadrul Regimentului de gardă internațional nr. 1 din Samara au luptat un grup numeros de români.

Numeroși români au luptat împotriva albgardiștilor la Astrahan și în împrejurimi. Astfel, din Primul regiment de infanterie din Astrahan al

²² Din *Darea de seamă cu privire la activitatea Federației grupurilor străine de pe lîngă P.C.(b) din Rusia pe anul 1918*, Document publicat în *Frăția de arme a oamenilor muncii din țările străine cu popoarele Rusiei Sovietice (1917—1922)*, Ed. „Rusia Sovietică”, Moscova, pag. 163.

²³ *Pravda* (Petrograd), nr. 78 din 19 aprilie 1918.

²⁴ *Frăția de arme* . . . pag. 12.

²⁵ *Frăția de arme* . . . , pag. 158.

²⁶ *Ibidem*, pag. 375.

Armatei Roșii făceau parte și un escadron și o companie de geniști români. Tot aci s-a creat un batalion de internaționaliști străini, la care au aderat și voluntari români; comanda batalionului o avea românul V. Popovici²⁷.

Voluntarii români au participat la lupta pentru apărarea Puterii Sovietice și în centrele cele mai îndepărtate ale Siberiei. La Omsk s-a creat primul detașament internațional, compus din 500 de foști prizonieri români și maghiari, care la sfârșitul lunii martie 1918 a fost trimis pe front împotriva gărzilor albe²⁸. În vara anului 1918, la Vladivostok a luat ființă o gardă roșie în care au intrat 60 de români. Grupuri de români au luptat în detașamentele internaționaliste la Irkuțk, Cita, Tomsk ș.a.

După înfrângerea Puterilor centrale, numeroși revoluționari români s-au întors în sudul Rusiei, luptând alături de Armatele Roșii pentru consolidarea Puterii Sovietice în Ucraina. Aici, în lupta împotriva gărzilor albe ale lui Grigoriev, Petliura, Denikin ș.a. a luat ființă și a luptat cu eroism regimentul român, creat la Poltava, compus din 400 de români, al cărui comandant era T. Diamandescu. „Trebuie menționat — scria T. Diamandescu — că regimentul care s-a format sub denumirea Primul regiment revoluționar român, s-a bucurat în toate orașele unde a fost de un mare prestigiu printre muncitori și masele largi ale celor ce muncesc”²⁹. Un regiment român s-a înființat și la Odesa, iar altul la Cherson, ducând o luptă susținută împotriva contrarevoluționarilor albi³⁰. Subunități internaționale române au fost constituite și în localitățile Vasilikov, Kiev, Nikolaev, Tiraspol ș.a.

Revoluționarii români, prezenți aproape pe toate fronturile războiului civil și ale intervenției străine, au luptat cu eroism pentru instaurarea și consolidarea Puterii Sovietice în Rusia. În această luptă mulți și-au pierdut viața, pecetluind cu singele lor prietenia româno-sovietică.

După terminarea războiului civil și intervenției străine majoritatea internaționaliștilor români s-au întors acasă în România, încadrându-se în lupta desfășurată de mișcarea muncitorească și revoluționară din țară împotriva regimului burghezo-moșieresc.

*

Creat la istoricul Congres din mai 1921, Partidul Comunist Român, devotat fără margini cauzei poporului român, a ținut în același timp sus steagul internaționalismului proletar. Chiar la Congresul din mai 1921, când Partidul socialist din România s-a transformat în Partidul Comunist Român, s-au adoptat unele moțiuni, ceea ce dovedește că de la început,

²⁷ *Ibidem*, p. 292.

²⁸ V. Cheresteșiu, *Pătrunderea ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în masele din Transilvania*, în *AIIC*, nr. 1—2 din 1958—1969, p. 267.

²⁹ Amintirile lui T. Diamandescu, în *Arh. Inst. de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*, dos. nr. 870, pag. 1080.

³⁰ *Frăția de arme...*, p. 450.

la fundamentul Partidului Comunist din România au fost puse principiile internaționalismului proletar. În moțiunea intitulată „Pentru proletariatul rus“ se relevă că „Congresul Partidului întrunit la București își exprimă adâncă sa admirație față de proletariatul rus“ pentru opera măreață ce a înfăptuit³¹.

În anii regimului burghezo-moșieresc, cu toate greutățile întâmpinate, Partidul Comunist Român a promovat în rândurile maselor largi ideile marelui Octombrie, a popularizat realizările popoarelor sovietice în construirea socialismului, a combătut cu energie și fermitate manifestările antisovietice ale reacțiunii din țară și de peste hotare. Sub înrîurirea activității Partidului Comunist, cercuri largi democratice și progresiste, sfidînd prigoana vechilor regimuri, au militat pentru o politică de prietenie și de bună vecinătate cu U.R.S.S.

Cimentată prin singele vărsat în lupta dusă în timpul celui de al doilea război mondial de ostașii armatei române, alături de glorioasa armată sovietică, pentru zdrobirea fascismului, prietenia româno-sovietică s-a ridicat pe o treaptă superioară și a căpătat un nou conținut după instaurarea puterii populare în România.

GHEORGHE UNC

СОЛИДАРНОСТЬ ТРУДЯЩИХСЯ МАСС РУМЫНИИ С ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИЕЙ

(Резюме)

В первой части статьи — после показа международного значения Великой Октябрьской Социалистической Революции, — описывается, что на фоне внутренних противоречий нашей страны, идеи Великого Октября нашли себе плодородную в почву Румынии, повлияли на процесс радикализации пролетариата и других угнетённых масс.

Олицетворяя собой патриотические силы страны, в то же время рабочий класс Румынии выражает свою солидарность и активную поддержку международного пролетариата. Румынские социалисты уже с первых дней победы пролетариата России с воодушевлением призвали народные массы солидаризироваться с Октябрьской революцией. По всей стране имели место многочисленные собрания и демонстрации, забастовки и другие проявления симпатии и солидарности с Октябрьской Революцией. Среди крупных действий по поддержке Советской России имела место и политическая забастовка 21-го июля 1919 года, которая подняла на борьбу десятки тысяч румынских рабочих.

Статья широко показывает и тот факт, что рабочие и демократические организации Румынии решительно осудили в печати, на собраниях, на митингах действия русских контрреволюционеров и иностранную интервенцию, направленные против молодого советского государства. В то же время успехи советской власти в России против сил интервенции были встречены с глубоким удовлетворением со стороны рабочего класса и широким демократическим общественным мнением Румынии.

³¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Editura Politică, 1966, p. 685.

Рядом с проявлением симпатии и поддержки в стране Октябрьской Революции имело место и участие многих тысяч румынских трудящихся находившихся в России, в борьбе в защиту завоеваний Октябрьской Революции. Румынские революционеры действовали в Красной Армии на Украине, в районах Волги и Урала, на Кавказе, на степях Туркмении, в Сибири—езде героически сражаясь за защиту Октябрьской Революции. В статье широко освещаются организации румынских революционеров на территории России, создание батальонов, полков и других революционных соединений румын а также их участие в боях в рядах Красной Армии против контрреволюции. Статья освещает и активное участие в боях за власть Советов румынских трансильванских военнопленных, бывших солдат австро-венгерской армии, которых Октябрьская Революция полностью освободила.

Солидарность рабочего и демократического движения Румынии с Октябрьской Революцией, борьба румынских революционеров в защиту молодого социалистического государства с оружием в руках — это живое свидетельство духа пролетарского интернационализма, который характеризовал рабочее движение Румынии во все периоды его развития.

GREVA MUNCITORILOR METALURGIȘTI DE LA UZINELE FERDINAND ȘI NĂDRAG (MARTIE 1939)*

Greva muncitorilor de la uzinele metalurgice din Ferdinand (azi Oțelul Roșu) și Nădrag din martie 1939 se înscrie printre acțiunile revoluționare de seamă desfășurate de clasa muncitoare din țara noastră sub conducerea Partidului Comunist Român în perioada din ajunul dezlănțuirii celui de-al doilea război mondial.

Greva a avut loc în condițiile în care dictatura regală a luat o serie de măsuri prin care se lichidau multe din cuceririle obținute de clasa muncitoare cu prețul unor grele lupte în perioada anterioară. Astfel, sindicatele au fost desființate pe motivul că „se transformaseră într-un in-

* Uzina metalurgică din comuna Ferdinand (azi Oțelul Roșu), județul Severin, a fost construită în 1830 de Societatea industrială maghiară „Rimamurány“. În 1924 ea a fost cumpărată de Societatea Anonimă Română „Uzinele metalurgice Unite Titan—Nădrag—Călan“ (T.N.C.) condusă de un grup financiar anglo-român în frunte cu familia Auschnitt.

Uzina era compusă din: a) două furnale Siemens-Martin cu o capacitate de 25.000 de tone anual; b) fabrica de laminat platine din lingouri de oțel cu o capacitate de 15.000 de tone anual; c) fabrică de laminat fier cerc, fier fasonat, sîrmă etc. din lingouri de oțel; d) fabrică de laminat tablă neagră și fabrică de plumbuit tablă de formate mari.

În anul 1938, Uzina din Ferdinand avea 1835 de muncitori și o forță motrică instalată de 6740 c.p.

Uzina din Nădrag a fost construită în 1848, tot de Societatea industrială maghiară „Rimamurány“. Pînă în 1924 ea a făcut parte din Societatea austriacă de căi ferate (S.T.E.G.), apoi a fost cumpărată de Societatea T.N.C. În 1938 uzina lucra cu un număr de 453 de muncitori, și o forță motrică de 2106 c.p. Aici se produceau sobe, căldări, tablă neagră, lagăre de cale ferată, saboți, plite și alte articole de tablă și fontă.

În cadrul societății T.N.C., a doua mare societate metalurgică din țară după Reșița, împreună cu care deținea întreaga producție de oțel a României, uzinele Ferdinand și Nădrag aveau împreună în anul 1938 71% din forța motrică și aproape 60% din numărul muncitorilor.

Alături de celelalte obiective industriale componente ale societății T.N.C. (Uzinele Titan din Galați, Călan și minele de fier tehnic), uzinele din Ferdinand și Nădrag au adus principalilor acționari profituri însemnate. Numai între anii 1936—1940, la un capital de 500 milioane lei Societatea a obținut un profit net declarat de 352 milioane lei (Arhiva Ministerului Industriei construcțiilor de mașini, dosar nr. 733 și 735; *Indicatorul industriei românești pe anul 1938*, p. 8; *Buletinul industriei*, 1929, p. 740; *Curierul Banatului* din 7 mai 1938; Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească*, Ed. științifică, București, 1962, p. 142.

strument de agitație în slujba revendicărilor sociale, punind ordinea socială în pericol¹ și înlocuite cu breslele în scopul estompării conflictelor de clasă dintre proletariat și burghezie. În același timp, patronii întreprinderilor au pornit o ofensivă susținută împotriva nivelului de trai al muncitorilor. S-au înrăutățit considerabil condițiile de muncă, salariile nu mai puteau ține nici pe departe pasul cu costul vieții, drepturile muncitorilor erau încălcate.

În aceste condiții, Partidul Comunist Român a depus o intensă activitate pentru realizarea unității de luptă a clasei muncitoare în vederea apărării intereselor ei economice, sociale și politice, pentru apărarea păcii și independenței țării².

Răspunzând chemării comuniștilor, muncitorii metalurgiști de la uzinele din Ferdinand și Nădrag s-au ridicat la luptă pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață, pentru încheierea contractului colectiv. La baza luptei lor au stat o serie de cauze de ordin social-economic și politic.

Deși uzinelor Ferdinand și Nădrag li s-au acordat importante comenzi militare și scutiri de impozite³, s-au făcut simțite și aici simptomele noii crize, care a cuprins economia României la sfârșitul anului 1937 și începutul anului 1938. Într-un memoriu din 30 mai 1938 al președintelui Uniunii muncitorilor în fier, metal și chimie din România către Ministerul Muncii, se constata că „la întreprinderile metalurgice din Nădrag, lucrătorii din motivul lipsei de lucru, sînt nevoiți să lucreze un timp de lucru redus, 4—5 ore pe zi, iar la Ferdinand se observă în unele secții o micșorare a producției⁴. Pentru a împiedica agravarea crizei și pentru a obține profituri cît mai mari, conducerea celor două uzine a trecut la ofensiva împotriva nivelului de trai al muncitorilor. Deși în anul 1937 Direcția Generală fusese nevoită, sub presiunea luptei muncitorilor, să sporească salariile unor categorii de muncitori⁵, decalajul dintre nivelul salariilor și acela al prețurilor a luat, în anul 1939, proporții deosebite.

Astfel rezoluția adoptată în urma conferinței regionale a sindicatelor metalurgice din județele Hunedoara și Severin din 1938 aprecia că „scumpirea vieții în general și a articolelor de primă necesitate în special, în raport cu salariile, rămase la același nivel coborît, a dus la dezechilibrarea familiilor muncitorești, sporind mizeria și suferințele clasei muncitoare⁶.

Statisticile și bilanțurile uzinei din Ferdinand arată că majoritatea muncitorilor

¹ Arhivele Statului București, Fond. F.R.N., dos. nr. 103, filele 13—14. Cf. *Rev. Arh.*, 1965, p. 101.

² *Documente din istoria P.C.R.*, E.S.P.L.P., 1953, p. 324.

³ Avantajele de care se bucurau aceste uzine privind aprovizionarea cu materii prime, scutiri de impozite, comenzi militare etc. se explică și prin faptul că principalii acționari erau persoane cu poziții importante economice și politice, ca: regele Carol al II-lea, care deținea 1/3 din acțiuni, Max Auschnitt din conducerea U.G.I.R.-ului și alții. *Curierul Banatului*, Timișoara, 1 apr. 1939; E. Cimponeriu, *Reșea luptătoare*. București, Ed. științifică, 1965, p. 24.

⁴ Arhiva Ministerului Sănătății și Prevederilor Sociale, dos. nr. 1787, fila 2 (în continuare *Arh. M.S.P.S.*).

⁵ La 6 nov. 1936, între muncitorii Soc. T.N.C. și Direcția Generală a izbucnit un conflict de muncă în urma cererii muncitorilor de a încheia contractul colectiv, în care să se prevadă majorarea salariilor cu 30%. Conflictul la care au participat peste 1053 muncitori s-a încheiat în nov. 1937 prin acordarea unui spor de salariu între 4—18% muncitorilor cu un salariu pînă la 120 lei pe zi. (*Arh. M.S.P.S.*, dos. nr. 1011, fila 103; dos. nr. 604, fila 53; dos. nr. 1016, fila 111).

⁶ *Lumea Nouă* din 3 iulie 1938, p. 2.

de aici aveau în medie salarii lunare de 2700 lei⁷. În realitate, aceste salarii erau mult mai mici, datorită impozitelor, datoriilor și amenzilor care, așa cum reiese dintr-un memoriu, totalizau aproximativ 700 lei⁸.

La proasta salarizare a muncitorilor „care nu mai corespundea nici celui mai modest minim de existență”⁹, se adăugau condițiile inumane de muncă din cele două uzine. Conducerea uzinelor a neglijat luarea celor mai elementare măsuri pentru a asigura securitatea muncii și un minim necesar de igienă și asistență sanitară. În memoriul din 15 ianuarie 1939, înaintat de muncitorii uzinei din Ferdinand Camerei de muncă din Timișoara, se arată că în uzină se muncea la temperaturi foarte înalte, într-un fum insuportabil din cauza lipsei de ventilație. Nu existau băi și spălătorii pentru muncitori. La uzina din Nădrag, muncitorii nu aveau la dispoziție mănuși de protecție pentru a-și feri miinile de arsuri¹⁰. Ritmul muncii era din ce în ce mai ridicat, muncitorii fiind obligați să lucreze la mai multe mașini în timp ce alții erau concediați sub pretextul lipsei de lucru¹¹.

Lipsa celor mai elementare măsuri și materiale de protecție ducea la extenuarea fizică a muncitorilor și la înmulțirea accidentelor de muncă. Din cauza ritmului accelerat al muncii în condițiile unor metode primitive de producție, mai ales la secția de platine, accidentele deveniseră ceva cotidian¹².

Concediile de odihnă se acordau numai după doi ani de muncă și erau plătite doar cu 1/2 din salariu¹³.

O anchetă privind starea socială-sanitară și culturală a locuitorilor comunei Ohaba-Bistra, muncitori ai uzinei Ferdinand, constata că hrana lor era insuficientă, atât cantitativ cât și calitativ, iar condițiile de locuit erau improprii. Bolile făceau ravagii printre muncitori. Deosebit de frecvente erau reumatismul muscular și articular, sifilisul, gușa și ascarizii. Aceste condiții făceau ca după 8—10 ani de muncă lucrătorul să devină incapabil de a mai munci¹⁴.

A devenit tot mai amenințător pentru muncitori spectrul șomajului. Numeroase documente vorbesc despre abuzurile săvârșite de conducerea celor două uzine în urma cărora muncitorii erau aruncați pe drumuri. De multe ori muncitorii cu o calificare superioară erau trimiși la munci necalificate unde primeau salarii cu 50% mai mici¹⁵.

La toate acestea se adăuga terorizarea muncitorilor de către patroni și organele de represiune pentru a-i împiedeca să se ridice la luptă. Brutalitatea și bunul plac al maiștrilor, supraveghetorilor și funcționarilor era singura lege recunoscută în uzină. Noii angajați care nu puteau da plocoane acestor satrapi erau repartizați la muncile cele mai grele și mai prost retribuite. Muncitorii erau bătuți și insultați, iar cei ce se ripostau erau amendați sau concediați¹⁶.

Factorii din conducerea acestor uzine, în exclusivitate germani, unguri și cehi, duceau o politică naționalistă de persecutare a elementului românesc¹⁷, de dez-

⁷ Arhivele Statului Caransebeș, Fond Ferdinand, dos. nr. 1/1936—1939, fila 87 (în continuare: *Arh. Stat. Caransebeș*).

⁸ Ibid., doc. nr. 10/1939. Începând din 1938, la reținerile obișnuite din salariu (impozitul pe salariu, fondul t.b.c., fondul de pensii, contribuții de cultură, ajutor muncitoresc etc.) s-au adăugat o serie de impozite directe și indirecte pentru înzestrarea armatei. (*Revista Institutului Social Banat—Crișana*, martie—aprilie 1942, p. 243).

⁹ Arh. M.S.P.S., dos. nr. 1011, fila 103.

¹⁰ *Metalurgistul* din martie—aprilie 1939, p. 2.

¹¹ Arh. Stat. Caransebeș, Fond Ferdinand, doc. nr. 10/1939.

¹² Arhiva Institutului de istorie al Academiei R. S. România, Filiala Cluj, dos. T.N.C., fila 52 (în continuare: *Arh. Inst. Ist. Acad.*).

¹³ Arh. M.S.P.S., dos. nr. 1754, fila 12.

¹⁴ *Revista Institutului Social Banat—Crișana*, oct.—dec. 1938, p. 13.

¹⁵ Arh. Stat. Caransebeș, Fond Ferdinand, doc. 10/1939.

¹⁶ Arh. Inst. Ist. Acad..., dos. T.N.C., fila 16; *Metalurgistul* din martie—aprilie 1939, p. 2.

¹⁷ Arh. Stat. Caransebeș, Fond Ferdinand, dos. nr. 3070/1939.

binare a lucrătorilor de diferite naționalități, urmărind prin aceasta să lovească în unitatea de voință și acțiune a muncitorilor.

Înrăutățirea situației economice a muncitorilor, intensificarea exploataării lor de către patroni, condițiile mizerabile de lucru au făcut să crească combativitatea revoluționară a muncitorilor de la uzinele din Ferdinand și Nădrag împotriva capitaliștilor. Conduși de comuniști, muncitorii au răspuns prin luptă ofensivei capitalului împotriva nivelului lor de trai.

Mai ales după eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie—februarie 1933, și la uzinele Ferdinand și Nădrag s-a produs o importantă cotitură în activitatea organizațiilor de partid, concretizată în primul rînd prin creșterea rîndurilor lor cu noi membri de partid, prin ridicarea calitativă a muncii de partid. Activitatea organizațiilor de partid din uzinele T.N.C. era deosebit de intensă¹⁸.

Linia politică trasată de comuniști privind închegarea frontului unic al tuturor muncitorilor indiferent de apartenența lor politică dădea la uzinele T.N.C. rezultate bune încă din 1933 cînd în plin Congres al Uniunii Tineretului Socialist, tinerii din Nădrag s-au pronunțat deschis pentru frontul unic al muncitorilor împotriva exploataării¹⁹.

Organizațiile de partid din Ferdinand și Nădrag s-au bucurat de un sprijin important și de îndrumare din partea delegațiilor comuniste de la centru. Astfel la 5 februarie 1934 a avut loc la Ferdinand o consfătuire conspirativă la care delegații P.C.R. sosiți din Capitală au vorbit pe larg participanților veniți din întreprinderile metalurgice din Banat, printre care și de la Nădrag și Călan, despre felul cum trebuie organizată lupta muncitorilor metalurgiști²⁰.

Organizațiile P.C.R. din uzinele Ferdinand și Nădrag au desfășurat în perioada premergătoare grevei o muncă perseverentă în rîndul muncitorilor, educîndu-i în spiritul luptei revoluționare și al solidarității de clasă, arătîndu-le că numai prin acțiuni bazate pe frontul unic, muncitorii, indiferent de convingerile lor politice, de naționalitate, vor putea să-și impună revendicările menite să le asigure condiții mai bune de muncă și viață.

Factor esențial în obținerea acestor revendicări, organizarea lipsea la uzinele din Ferdinand. În anii precedenți conducerea de dreapta a sindicatului de aici a trădat în mod sistematic interesele muncitorilor, fapt care i-a determinat pe aceștia să-și piardă încrederea în conducătorii sindicatului și să-l părăsească²¹. De aceea activitatea comuniștilor și a celorlalte elemente înaintate din uzină s-a îndreptat spre întărirea organizării.

Munca lor a fost încununată de succes. Convinși că ofensivei patronale împotriva nivelului lor de viață nu i se pot opune decît organizați, în iunie 1937 muncitorii uzinei Ferdinand înființează sindicatul metalurgist afiliat la C.G.M.²².

Și la Nădrag s-au înregistrat succese importante în organizarea muncitorilor, în pregătirea lor pentru grevă.

Un pas important în acest sens a fost alegerea în conducerea sindicatului a unor elemente muncitorești partizane ale unității de acțiune a clasei muncitoare²³.

În aceste condiții muncitorii uzinelor Ferdinand și Nădrag au pășit pe un făgaș nou al luptei lor, ca o masă bine organizată și unitară. Chiar după înființare, sindicatul muncitorilor din Ferdinand a dus, în septembrie 1937, prima sa acțiune

¹⁸ Gh. I. Ioniță — C. Botoran, *Lupta muncitorilor metalurgiști din România împotriva exploataării capitaliste și a pericolului fascist (1934 — februarie 1938)*, în AIIP, nr. 3/1965, p. 55.

¹⁹ Gh. Dumitrașcu, *Conflicte de muncă și greve ale muncitorilor Societății Titan—Nădrag—Călan în perioada crizei economice din 1929—1933*, în AIIC, VIII, 1965, p. 286.

²⁰ Gh. I. Ioniță — C. Botoran, *op. cit.*, p. 56.

²¹ Arh. Inst. Ist. Acad..., dos. T.N.C., fila 24 M; *Metalurgistul* din iulie—august 1940.

²² Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand dos. nr. 3090/1939; Fond Nădrag, dos. nr. 1051/1939.

²³ Gh. I. Ioniță — C. Botoran, *op. cit.*, p. 57.

de luptă. Șase muncitori zidari și șapte zileri au refuzat să lucreze duminică pentru că nu li s-a acordat sporul legal de salariu. A doua zi muncitorii au fost concediați. În semn de solidaritate, ceilalți 26 muncitori din atelier refuză să muncească, motiv pentru care sînt și ei concediați. Sub presiunea masei de muncitori organizați Direcțiunea a fost nevoită să-i reprimească la lucru, numai unul dintre ei rămînînd concediat definitiv. Delegații muncitorilor impun Direcțiunii plata legală a tuturor lucrărilor suplimentare. Această victorie a muncitorilor avea și o mare importanță morală.

În curînd muncitorii încep alte tratative cu conducerea uzinei, reușind printr-o poziție fermă și o mare hotărîre de luptă să obțină în decembrie 1937 o importantă mărire de salariu²⁴.

Un rol de seamă în activizarea și pregătirea muncitorilor în vederea grevei din 1939 l-a avut Conferința Regională a Sindicatelor metalurgiste din județele Hunedoara și Severin din 19 iunie 1938, la care au participat și delegați ai sindicatelor de la Uzinele din Ferdinand, Nădrag și Călan²⁵.

În cuvîntul lor, delegații au arătat condițiile grele de muncă și de viață existente în cele trei uzine, precum și privațiunile pe care trebuiau să le îndure organizațiile sindicale din partea conducerii societății T.N.C. În rezoluția adoptată de Conferință cu privire la libertatea sindicală, se arată că „la cele trei întreprinderi patronii încalcă dreptul de organizare al muncitorilor, mergînd pînă la persecutarea și concedierea din lucru a acelor care propagă printre muncitori ideea de organizare sindicală”²⁶. Conferința a adresat un apel „Către toți muncitorii din industria metalurgică, în special către muncitorii din uzinele Călan, Nădrag, Ferdinand, Hunedoara și Cugir, să-și consolideze cît mai temeinic sindicatele, să dezvolte printre muncitori spiritul organizării în sindicate pentru a se putea lupta cu succes împotriva exploatării capitaliste”²⁷.

În munca de organizare și pregătire a muncitorilor în vederea luptei revoluționare, comuniștii din cele două uzine, precum și cei veniți de la Arad să sprijine această acțiune, bazîndu-se pe indicațiile Partidului de a fi prezent acolo unde sînt masele muncitoare, au intrat în sindicate și au început o vie propagandă de organizare și luptă pe baza Frontului unic muncitoresc. Aceasta a dus la creșterea rapidă a numărului muncitorilor intrați în sindicate, astfel că la începutul anului 1939 cele două organizații sindicale aveau un efectiv de peste 730 de membri²⁸.

„În ultimul timp, relatează un ziar al vremii, muncitorii din întreprinderile metalurgice din Ferdinand, Nădrag și Călan au dus o reușită acțiune de organizare în sindicate”²⁹.

Acțiunile muncitorilor din uzinele Ferdinand și Nădrag se intensifică. Se înaintează memorii cu revendicări³⁰, se duc tratative care de multe ori se întrerup pentru că delegații muncitorilor stau ferm pe poziția apărării intereselor masei de muncitori³¹.

Anul 1938 se caracterizează de asemenea pentru muncitorii uzinei din Ferdinand și Nădrag printr-o rezistență îndrîjită față de ofensiva patronilor împotriva nivelului lor de trai. În februarie 1938 activitatea uzinelor se restrînge foarte mult, muncitorii trecînd la un program redus de lucru, urmat de o substanțială reducere a salariilor³². Abuzurile patronilor se înmulțesc. Muncitorilor li se răpesc concediile de odihnă și li se refuză plata primelor șapte zile de boală. La Ferdinand mai ales, conducerea uzinei refuză satisfacerea doleanțelor muncitorilor, neținînd seama nici chiar de acțiunea Inspectorului Muncii nevoit a interveni

²⁴ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—1939, filele 17—18 și 33.

²⁵ *Lumea Nouă* din 3 iulie 1938, p. 2.

²⁶ *Metalurgistul* din iulie 1938, p. 2.

²⁷ *Lumea Nouă* din 3 iulie 1938, p. 2.

²⁸ *Metalurgistul* din 1 ianuarie 1939, p. 2.

²⁹ *Lumea Nouă* din 17 iulie 1938, p. 2.

³⁰ Arh. Inst. Ist. Acad. . . . , dos. T.N.C., fila 55 M.

³¹ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39, fila 19.

³² *Curierul Banatului* din 5 febr. 1938.

hotărît în urma încălcării flagrante a legilor de către patroni. Mai mult, Direcțiunea încalcă și propriile ei promisiuni din decembrie 1937 privitoare la mărirea salariilor³³.

La această nouă ofensivă a patronilor, muncitorii au răspuns printr-o acțiune de luptă menită „să îmbunătățească condițiile de muncă și salarizare prin încheierea unui contract colectiv de muncă, unic pentru toate cele trei întreprinderi, care au același patron”³⁴. În planul de pregătire a luptei, comuniștii au acordat o mare atenție stabilirii unor revendicări în obținerea cărora să fie interesați toți muncitorii, oferind în felul acesta baza necesară pentru lupta unită și solidară contra patronilor.

Astfel, la 28 iunie 1938, a fost înaintat Direcției un memoriu ce cuprindea revendicările muncitorilor de la T.N.C. — Uzinele Ferdinand, Nădrag, Călan, pentru reglementarea condițiilor de muncă și salarizare și pentru încheierea contractului colectiv. Proiectul de contract colectiv avea multe puncte comune cu cel al muncitorilor de la Reșița³⁵ cu care muncitorii Societății T.N.C. întrețineau strânse legături³⁶. El cuprindea o serie de revendicări economice și politice concrete privind sporirea salariilor la toate categoriile de muncitori cu 8—30%, înlăturarea fraudelor și abuzurilor ce se săvârșeau față de muncitorii care lucrau în acord, plata corespunzătoare a orelor suplimentare de muncă, revizuirea din 6 în 6 luni a raportului preț — salariu și mărirea salariului în raport de 3/5 față de creșterea prețurilor, acordarea și mărirea concediilor de odihnă, drepturi pentru femei și în special concedii de naștere de trei luni, plătite, recunoașterea delegaților aleși de muncitori, precum și alte măsuri legate de concedieri, măsuri de îmbunătățire a protecției muncii — toate acestea consfințite într-un contract colectiv de muncă.

Memoriul avea însă și serioase scăderi ce limitau posibilitățile de acțiuni revendicative ale muncitorilor. Astfel se prevedea ca în caz de reclamații să nu se înceteze lucrul, se interzicea afișajul fără aprobarea autorităților și se interzicea muncitorilor întrunirea pe teritoriul uzinei. Încălcarea acestor dispoziții se prevedea a fi pedepsită cu concedierea³⁷. Aceste articole care prevedeau îngrădirea posibilităților de luptă ale muncitorilor erau evident rezultatul slăbiciunii unora dintre conducătorii sindicatelor muncitorilor de la uzinele din Ferdinand, Nădrag și Călan.

Hotărîrea de a prezenta un memoriu și o delegație comună pentru toți muncitorii celor trei uzine bănățene ale societății T.N.C. a fost luată în adunarea generală a Uniunii muncitorilor în fier și metal, ținută în Valea Jiului, și ea corespundea dorinței muncitorilor celor trei uzine de a lupta alături pentru satisfacerea revendicărilor lor³⁸.

Unitatea de luptă a muncitorilor celor trei uzine care erau reprezentați printr-o delegație unică era un real pericol pentru capitaliști. Direcția Generală declară pe față că „nu este dispusă să accepte cererea muncitorilor de a îngloba toate trei uzinele la un loc și a purta tratative comune, și va trata cu muncitorii fiecărei uzine separat”, motiv pentru care a intervenit și la Inspectoratul Muncii. Într-o notă către Direcția Generală, conducerea uzinei Ferdinand își exprimă intenția de a respinge categoric doleanțele muncitorilor în situația în care se va ajunge la tratative³⁹. Căci una dintre metodele cel mai des folosite de conducerea uzinelor prin care a încercat să amîne satisfacerea revendicărilor muncitorilor a fost aceea de a amîna ținerea tratativelor. Printre mijloacele folosite în acest scop, amintim

³³ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39, filele 20—24, 33, 35—37.

³⁴ *Lumea Nouă* din 17 iulie 1938, p. 2.

³⁵ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39 (Observațiile Direcțiunii uzinelor pe marginea memoriului muncitorilor din 28 iunie 1938).

³⁶ Arh. Inst. Ist. Acad. ..., dos. T.N.C., fila 55 M.

³⁷ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39, filele 37—43.

³⁸ Ibid., dos. nr. 1/1936—39, fila 68.

³⁹ Ibid., fila 69.

cîteva din cele enumerate de conducerea uzinei Ferdinand într-o scrisoare către Direcția Generală: constatarea valabilității unor iscălituri, invocarea lipsei din țară a unora din cadrele de conducere ale uzinelor, cererea întocmirii unor studii detaliate despre situația muncitorilor, refuzarea recunoașterii celor mai înaintați dintre conducătorii muncitorilor ca reprezentanți ai lor etc.⁴⁰.

Totuși, în august 1938, patronii sînt nevoiți a participa la tratative cu delegații muncitorilor celor trei întreprinderi. Cei 13 delegați ai muncitorilor aveau mari împuterniciri ca delegați nu numai ai muncitorilor din sindicat (cam 1/3 din numărul total al muncitorilor), ci și ai tuturor muncitorilor de la aceste uzine. Mai participau de asemeni delegați ai Uniunii Fier-Metal-Chimică. Tratativele, foarte furtunoase, au relevat intenția conducerii centrale a Societății reprezentată prin directorul general administrativ și directorii uzinelor de a nu discuta revendicările muncitorilor, dar și rezistența și fermitatea delegaților muncitorilor⁴¹.

Bucurîndu-se de sprijinul Inspectoratului Muncii din Timișoara și al unor lideri de dreapta ai sindicatelor ca Flueraș și mai ales Gherman, conducerea uzinelor a obținut nu numai amînarea tratativelor pînă în momentul în care situația era favorabilă patronilor, dar a reușit să spargă unitatea de luptă a muncitorilor, înlăturînd de la masa tratativelor pe delegații muncitorilor uzinei Călan⁴².

În fața tergiversării de către Direcția Generală a tratativelor, a refuzului acesteia de a acorda majorările de salarii și de a satisface celelalte revendicări ale muncitorilor, „s-a creat în rîndul celor 3500 de muncitori o stare de permanentă nemulțumire și agitație”⁴³.

Noua amînare a tratativelor pentru luna noiembrie 1938 și apoi pentru ianuarie și februarie 1939 a determinat o încordare și mai mare a stării de spirit a muncitorilor metalurgiști, hotărîți să intre în grevă. Postul de jandarmi din Ferdinand era nevoit să facă cunoscut organelor superioare în februarie 1939 „situația deosebit de alarmantă de la uzinele din Ferdinand”. „Majoritatea lucrătorilor — continuă raportul — sînt hotărîți să declare grevă în caz că nu li se vor satisface cel puțin o parte din revendicările pe care le solicită de aproape un an”⁴⁴.

Starea de spirit a muncitorilor era atît de alarmantă pentru patroni, încît aceeași se văd nevoiți să înceapă tratativele.

La tratativele care au avut loc în luna ianuarie și februarie 1939 o mare parte a membrilor delegației muncitorilor, sub presiunea Inspectoratului Muncii și a liderilor de dreapta ai breslei muncitorilor în fier, metal și chimică, au renunțat la contractul colectiv cu condiția să se mărească salariile muncitorilor⁴⁵. Profitînd de disensiunile intervenite în sinul delegației muncitorilor și de atitudinea șovăielnică a majorității membrilor acesteia, reprezentanții Direcției au căutat să facă muncitorilor unele concesii neînsemnate încercînd ca prin această manevră să pună capăt conflictului. Astfel, în urma tratativelor din 2 și 3 februarie 1939, Direcția a acceptat o majorare a salariilor, derizorie, de 6% și numai la trei categorii de muncitori care alcătuiau 50% din totalul muncitorilor. Asupra celorlalte revendicări Direcția a refuzat orice discuție⁴⁶.

Totuși, conducerile locale ale uzinelor, în contact nemijlocit cu realitatea, erau conștiente că stau pe un butoi de pulbere și că nemulțumirile muncitorilor pot izbucni din clipă în clipă; motiv pentru care, pe 6—7 februarie la Ferdinand și pe 8 februarie la Nădrag, au avut loc două consfătuiri ale directorilor și sub-directorilor uzinelor Ferdinand, Nădrag, Călan și Titan, pentru a analiza situația

⁴⁰ Ibid., filele 68 și 52.

⁴¹ Ibid., filele 72—75.

⁴² Ibid., filele 75 și 85.

⁴³ Arh. M.S.P.S. dos. nr. 1775, filele 46 și 26; *Curierul Banatului* din 13 aug. 1938, p. 3.

⁴⁴ Arh. Stat. Lugoj, Fond. Prefectura jud. Severin, doc. nr. 3061/1939. Confidențial.

⁴⁵ Arh. M.S.P.S., dos. nr. 1755, fila 46.

⁴⁶ Ibid., filele 46 și 26.

creată prin luptele muncitorilor și a lua măsuri în comun de prevenire a grevei la care se așteptau. În adevăr, se face în aceste ședințe o analiză concretă a situației fiecărei uzine în parte, constatându-se că doleanțele muncitorilor privind măririle de salarii, acordarea și plata corespunzătoare a concediului de odihnă și medical, situația ucenicilor, plata orelor și zilelor muncite suplimentar, sînt întemeiate și că e nevoie ca factorii de conducere să „intervină spre a preîntîmpina consecințele” nemulțumirii muncitorilor.

În acest sens, conducerea uzinelor Ferdinand cere Direcției Generale ca „luînd în considerare situația politică în general”, precum și consecințele pe care le-ar avea pentru uzine o grevă de mai lungă durată, să-i dea noi dispoziții, cele de pînă acum nemaicorepunzînd situației create de efervescența revoluționară a muncitorilor⁴⁷.

Numai că nici de data aceasta Direcția Generală n-a trecut la rezolvarea doleanțelor muncitorilor, considerînd că îi poate intimida printr-o politică dură, respingînd categoric toate cererile, luînd noi măsuri împotriva lor, prin concedieri mari, mai ales la uzina Nădrag⁴⁸, mărirea prețului lemnului de foc și depistarea frunțașilor muncitorilor pe care-i învinuia de „agitații demagogice” pentru că insistau ca drepturile muncitorilor să fie consfințite într-un contract colectiv de muncă⁴⁹.

Nemulțumiți de felul cum patronii înțeleg să trateze cu delegații lor, în timpul vizitei ministrului muncii la uzina Ferdinand (3 februarie 1939), muncitorii se exprimă fățiș, amenințînd cu grevă⁵⁰, iar în ziua de 12 februarie muncitorii celor două uzine se adună în masă (au participat peste 75—80% dintre muncitorii⁵¹) pentru a asculta informările delegaților lor privind mersul tratativelor. La aceste adunări atitudinea muncitorilor a fost deosebit de combativă. „La aceste adunări — se spune într-o notă a conducerii uzinei Ferdinand către Direcțiunea Generală — s-a luat din partea lucrătorilor o atitudine foarte energică contra felului cum au decurs tratativele și contra felului cum au fost tratate pretențiunile lor cu privire la majorarea salariilor. Delegații muncitorilor au primit dispozițiuni foarte energice ca în cazul că la viitoarele tratative pe care ei le pretind cît mai curînd nu se va putea obține o rezolvare mai favorabilă ref(eritoare) la pretențiunile lor de salariu, să răspundă sub orice împrejurări cu o grevă legală, resp(ectiv) cu încetarea lucrului”.

Muncitorii erau agitați și cereau declararea imediată a grevei⁵².

Ziarul „Lumea Nouă” scria despre adunarea generală a muncitorilor de la Ferdinand: „Lucrătorii învinuiesc delegația că nu și-a făcut datoria”. Atunci cînd unul din delegați a cerut din partea muncitorilor un răgaz de 15 zile după care să reia tratativele, muncitorii au respins propunerea și au impus reluarea imediată a tratativelor.

Aceeași atitudine combativă au avut-o și muncitorii de la Nădrag care în timpul adunării au protestat împotriva concedierilor abuzive, împotriva furturilor și înșelătoriilor de la magazinul uzinei⁵³.

Indignați de refuzul Direcției Generale T.N.C. de a le satisface revendicările și încurajați de succesele obținute printr-o puternică grevă de către muncitorii de la Reșița, de al căror sprijin moral și material se bucurau⁵⁴, muncitorii de la uzinele Ferdinand și Nădrag se pregătesc de luptă deschisă. Cer delegaților să

⁴⁷ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 3070/1939; dos. nr. 1/1936—39, filele 94—97; Soc. act. Fond. Nădrag, dos. nr. 1051/1939.

⁴⁸ Loc. cit., Fond Ferdinand, dos. nr. 3070/1959.

⁴⁹ Ibid., dos. nr. 1/1936—39, fila 90.

⁵⁰ Arh. Stat. Lugoj, Fond. Pref. jud. Severin, doc. nr. 3061/1939, Confidențial.

⁵¹ Arh. M.S.P.S., dos. nr. 1755, fila 46; Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39, fila 94; *Lumea Nouă* din 5 martie 1939.

⁵² Arh. Stat. Caransebeș, Fond Ferdinand, dos. nr. 1/1936—1939, fila 94.

⁵³ *Lumea Nouă* din 5 martie 1939.

⁵⁴ Arh. Stat. Caransebeș, Fond Ferdinand, dos. nr. 1/1936—1939, filele 94—95.

reziste oricăror presiuni din partea Direcțiunii. Sub influența comuniștilor a căror activitate se intensifică, muncitorii se pregătesc de grevă⁵⁵.

Tensiunea ajunge la punctul culminant. Pentru prevenirea și „reprimarea dezordinilor” (adică: „mișcărilor muncitorești”) „ce s-ar pune la cale din partea muncitorilor” până la aplanarea conflictelor între Direcția uzinei și muncitorii, postul de jandarmi din Ferdinand își mărește efectivul cu încă 10 jandarmi reangajați⁵⁶.

Se vedea limpede că hotărârea de luptă a muncitorilor nu mai putea fi stăvilită prin promisiuni și manevre. Tratatul hotărâtoare s-au desfășurat între 28 februarie și 2 martie 1939⁵⁷. În această luptă delegații muncitorilor au suferit presiuni, reprezentanții din București ai breslelor îndemnându-i mereu să fie „precauți”. Chiar și delegații muncitorilor Reșiței șovăie, sfătuind delegația muncitorilor din Nădrag și Ferdinand să fie mai „maleabilă”. În a doua zi a tratativelor a început conflictul deschis în problema salariilor în acord. Direcțiunea nu vrea să satisfacă doleanțele muncitorilor și amenință cu închiderea uzinei. Delegații muncitorilor nu cedează în fața amenințării. În acest moment intervine delegatul din București al breslelor, care pentru a evita ruperea definitivă a tratativelor, cere retragerea delegației muncitorilor, gest interpretat firește ca o slăbiciune, ca o dare înapoi a acesteia.

Într-o scurtă consfătuire cu delegații muncitorilor, delegatul din București a expus indicațiile conducerii de dreapta a breslelor care urmărea prevenirea prin orice mijloace a declarării grevei. Această atitudine a provocat o stare de derută în sînul delegației muncitorilor care se scindează. O parte a delegației, mai ales delegații de la Nădrag, e de părere că trebuie să cedeze; cealaltă parte a rămas ferm pe poziția apărării drepturilor muncitorilor.

Împotriva sfaturilor demobilizatoare ale conducerii centrale, de dreapta, a breslelor, împotriva șovăielii unor conducători de dreapta ai breslelor din Ferdinand și Nădrag, muncitorii celor două uzine și-au manifestat hotărîrea de a lupta pentru obținerea revendicărilor lor⁵⁸. Pentru a nu eșua definitiv tratativele se trece la discutarea altor puncte.

În noaptea de 1 spre 2 martie s-a pus la punct de către muncitori și delegații rămași credincioși lor, tot planul grevei. S-au stabilit legături cu delegații din secții, cu satele alăturate, cu celelalte uzine, s-au fixat parole⁵⁹.

Tratatul au continuat ore în șir fără nici un rezultat, delegații credincioși muncitorilor rezistînd pe poziția apărării intereselor lor.

La 2 martie 1939 orele 14, muncitorii din schimbul doi din uzina Ferdinand au declarat că „nu mai lucrează, deoarece nu sînt mulțumiți de rezultatele obținute la tratative de delegații lor”⁶⁰. La orele 14,30 Direcțiunea declară greva ca fiind ilegală și dă ordin să înceapă lucrul⁶¹. Pentru a impresiona mai puternic, schimbul unu, dinainte de masă, n-a părăsit uzina, unindu-se cu schimbul doi și demonstrînd în curtea uzinei⁶².

Așadar muncitorii uzinei Ferdinand, învățînd din luptele greviste anterioare și mai ales din luptele ceferiștilor din februarie 1933, declară grevă, ocupînd uzina, prezentîndu-se în felul acesta ca o masă bine pregătită de luptă, susținînd delegații lor la masa tratativelor și împiedecînd o eventuală ocupare a uzinei de către jandarmerie și spărgătorii de grevă.

Greva cuprinde toate cele 4 unități constitutive ale uzinei Ferdinand. La oțelărie, din 174 muncitori, 155 sînt în grevă (restul, conform hotărîrii greviștilor, îngrijeau cuptoarele). La atelierul de reparații, din 86 lucrători 62 sînt în grevă, la construcții toți cei 111 muncitori au încetat lucrul, l-au reluat pentru jumătate de

⁵⁵ Arh. Inst. Ist. Acad..., dos. T.N.C., fila 17 M.

⁵⁶ Arh. Stat. Lugoj, Fond. Pref. jud. Severin, doc. nr. 3061/1939. Confidențial.

⁵⁷ Arh. Stat. Caransebeș, Fond Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39, fila 104.

⁵⁸ Ibid., fila 103—105; Arh. Inst. Ist. Acad..., dos. T.N.C., filele 56—58.

⁵⁹ Arh. Inst. Ist. Acad..., dos. T.N.C., filele 56—58.

⁶⁰ Arh. M.S.P.S., dos. nr. 1755, fila 49.

⁶¹ Arh. Stat. Caransebeș, Fond Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39, filele 103—104.

⁶² Arh. Inst. Ist. Acad..., dos. T.N.C., fila 17 M.

oră, pentru a-l lăsa iarăși. La secția Preajma toți cei 25 de muncitori au părăsit lucrul la orele 14. La laminoarele de la uzina II-a toți cei 125 muncitori sînt în grevă. Din totalul de 644 de muncitori în schimbul I, 597 erau în grevă, iar restul nu se știa de vor mai veni la lucru. Din schimbul doi sînt în grevă 424 lucrători⁶³. În după amiaza aceleiași zile au declarat grevă muncitorii schimbului III, astfel că din totalul de 1792 muncitori ai uzinei Ferdinand, 1574 participau în mod activ la grevă⁶⁴.

Situația era la fel de încordată și la Nădrag, unde muncitorii așteptau cu nerăbdare rezultatul tratativelor delegaților lor și ai celor din Ferdinand, cu Direcția. Greviștii de la Ferdinand au trimis prin stafete la Nădrag vestea intrării lor în grevă. Solidari cu lupta greviștilor de la Ferdinand, în dimineața zilei de 3 martie, muncitorii uzinei Nădrag declară și ei grevă⁶⁵. În felul acesta muncitorii celor două uzine acționează uniți în lupta pentru obținerea revendicărilor lor.

Cea mai mare parte a activității uzinelor a fost sistată. Două zile la Ferdinand și una la Nădrag, marea majoritate a muncitorilor nu s-au prezentat la lucru, starea lor de spirit fiind favorabilă unei rezistențe îndelungate.

Alarmate de hotărîrea de luptă a muncitorilor, de spiritul de solidaritate de care dădeau dovadă muncitorii celor două uzine și mai ales de posibilitatea extinderii grevei la celelalte întreprinderi ale Societății T.N.C., autoritățile locale și organele polițienești au luat măsuri teroriste menite să împiedice prelungirea și extinderea grevei. La numai cîteva ore după încetarea lucrului, Secția de jandarmi din Ferdinand transmitea știrea Legiunii de jandarmi din Lugoj și Parchetului din Caransebeș, de unde primea apoi instrucțiuni precise cu privire la măsurile ce trebuiau luate pentru înăbușirea grevei⁶⁶.

Conducătorii greviștilor au fost arestați și ținuți închiși la jandarmerie. La chemarea comuniștilor, zeci de bărbați, femei și copii înconjoară clădirea jandarmeriei, înarmați cu ciomege, cu pietre, cerînd eliberarea urgentă a delegaților lor.

Greviștii sînt stăpîni pe uzină, familiile lor stăpînesc strada. Sub forța și presiunea maselor revoltate, organele jandarmeriei s-au văzut nevoite să elibereze pe delegații arestați.

Sosesc însă noi detașamente de jandarmerie și poliție, conducătorii muncitorilor sînt din nou arestați, tratativele continuînd în fața baionetelor. Supuși unor puternice amenințări și represiuni din partea organelor de jandarmerie și poliție, precum și din partea lui Eftimie Gherman, delegat al conducerii centrale a breslelor, delegații muncitorilor, conștienți că în asemenea condiții nu se poate obține mai mult, primesc numai o mărire de salarii relativ însemnată. Teroarea instituită de organele polițienești continuă în comunele Ferdinand și Nădrag. Patrule de poliție circulau permanent în jurul uzinelor și în comune, arestînd pe cei care îndemnau pe muncitori să continue rezistența⁶⁷.

La 3 martie 1939, din ordinul Conducerii de dreapta a breslelor, Eftimie Gherman, cu ajutorul elementelor de dreapta din localitate, a convocat o adunare a tuturor muncitorilor greviști. La această adunare, așa cum reiese din raportul pe care l-a prezentat, în urma ingratei misiuni, „a trebuit să facă o adevărată școală cu muncitorii pentru a-i face să înțeleagă că toate cele petrecute se datoresc exclusiv nepriceperii și lipsei de conștiință din partea lor“. El a alcătuit în grabă o delegație din elemente de dreapta și a început să-i „lămurească“ pe muncitori să reia lucrul cît mai repede și să restabilească astfel ordinea și condițiile „normale“ de lucru⁶⁸.

Sub presiunea măsurilor polițienești și a liderilor de dreapta, precum și datorită faptului că Direcția a anunțat în grabă satisfacerea și a altor revendicări,

⁶³ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39, filele 103—104.

⁶⁴ Arh. M.S.P.S., dos. nr. 1755, fila 54.

⁶⁵ Arh. Inst. Ist. Acad. ..., dos. T.N.C., fila 58 M.

⁶⁶ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39, filele 103—104.

⁶⁷ Arh. Inst. Ist. Acad. ..., dos. T.N.C., filele 58 M și 17 M.

⁶⁸ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—39, fila 105.

greva a luat sfârșit în noaptea de 3—4 martie 1939⁶⁹. În total, prin grevele de la Ferdinand și Nădrag, s-au pierdut 3648 zile de muncă⁷⁰, ceea ce a adus daune însemnate producției celor două uzine.

Imediat după încetarea grevei, legiunea de jandarmi din Lugoj a început ceretările pentru dovedirea „instigatorilor”, în timp ce Direcția uzinelor a hotărât ca cei vinovați de declanșarea grevei să nu fie primiți la lucru⁷¹.

Sub pretext că lipseau condițiile tehnice, reluarea lucrului s-a făcut conform programului stabilit de conducerea uzinelor; în ziua de 3 martie la orele 22 s-a reluat lucrul la cuptoarele I, II și III; în ziua de 4 martie, la fabrica de șamot; în ziua de 6 martie la laminoare și la turnătoria de oțel și metal.

Prin eşalonarea reluării lucrului, Direcția uzinelor urmărea pe cât posibil, ca muncitorii să nu se întâlnească din nou, în număr mare, atîta timp cît tensiunea era încă destul de puternică, iar muncitorii nemulțumiți ar fi putut declanșa din nou greva.

Posibilitatea reizbucnirii grevei era iminentă mai ales la Nădrag, unde în primele zile nu sînt primiți la lucru decît muncitorii care n-au participat la grevă. Pentru noaptea de 3 spre 4 martie conducerea uzinei ia serioase măsuri de pază a uzinei.

Lupta muncitorilor metalurgiști de la Ferdinand și Nădrag a luat sfârșit prin obținerea unui spor de salariu între 2—15%. Contractul colectiv, principala revendicare a muncitorilor, nu a fost obținut⁷².

Imediat cei „vinovați” de declanșarea grevei, cu alte cuvinte aceia dintre delegații muncitorilor care au apărut interesele masei care i-a ales, care n-au șovăit a se face purtătorii de cuvînt ai greviștilor, Ion Robnik, Alexandru Jilac și alți cîțiva, au fost acuzați de „instigare la revoltă” și trimiși la Tribunalul militar din Timișoara unde au fost judecați⁷³.

În același timp Direcția Generală cere conducerii uzinelor Ferdinand să-i comunice care au fost „agitatorii grevei”, pentru a-i concedia imediat, concedierea lor fiind un exemplu pentru toți cei ce s-ar încumeta în viitor să se ridice la luptă⁷⁴.

Spiritele erau încă destul de agitate pentru ca o nouă măsură deschis anti-muncitorească să ducă la reizbucnirea grevei. În întreg județul Severin, greva muncitorilor din Ferdinand și Nădrag avusese un răsunet deosebit, organele administrative exprimîndu-și temerea că nemulțumirile muncitorilor se vor manifesta din nou fățiș⁷⁵, cu atît mai mult cu cît influența comuniștilor și a celorlalte elemente înaintate din rîndul muncitorilor era în creștere, multe rapoarte ale poliției din Lugoj semnalînd rolul elementelor comuniste „instigatoare” în evenimentele care au avut loc în martie 1939 la Ferdinand și Nădrag. În perioada care a urmat grevei, organele polițienestre și-au intensificat acțiunea de depistare a comuniștilor, organizînd în fiecare uzină a societății T.N.C. grupe de informatori. În preajma zilei de 1 mai 1939 s-au luat cele mai severe măsuri ca printre demonstranți „să nu se strecoare elemente comuniste pentru a denatura caracterul serbărilor”⁷⁶.

Ca și în toate marile centre muncitorești, și la Nădrag, întrunirea convocată de guvern la 1 mai 1939 și-a schimbat repede caracterul, transformîndu-se sub

⁶⁹ Arh. M.S.P.S., dos. nr. 1755, fila 57.

⁷⁰ Al. Gh. Savu, *Date privind mișcarea grevistă în timpul dictaturii regale*, în *AIIP*, nr. 5/1963, p. 74.

⁷¹ Arh. M.S.P.S., dos. nr. 1755, p. 56.

⁷² Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 3070/1939, și Loc. cit. Fond. Nădrag, dos. nr. 849/1939; 883/1939 și 1081/1940.

⁷³ Arh. Inst. Ist. Acad..., Dos. T.N.C., fila 1 D și 3 D, copie. Documentul în orig. mandatul de înfățișare nr. 42.520 emis de Tribunalul Militar al Div. I-a infanterie cf. dos. nr. 1397/1939 și din care se vede că „Robnik Ioan — Ferdinand — Severin este acuzat pentru faptul de răzvrătire colectivă contra liniștei muncitorilor”, se găsește la tov. Ioan Robnik domiciliat la Oțelul Roșu.

⁷⁴ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. 3070/1939.

⁷⁵ Arh. Stat. Lugoj, Fond. Pref. jud. Severin, doc. 457/1939. Confidențial.

⁷⁶ Arhivele Sfat. Popular Arad, dos. confidențial/1940.

influența comuniștilor și a elementelor înaintate într-o puternică manifestație antihitleristă, muncitorii demonstrând sub lozincile partidului comunist, pentru unitatea de luptă a clasei muncitoare în fața ofensivei patronale, pentru unitatea de luptă a tuturor forțelor democratice și patriotice, împotriva hitlerismului, pentru apărarea integrității și independenței naționale⁷⁷.

Situația încordată de la uzinele Ferdinand și Nădrag, precum și atitudinea fermă a delegaților muncitorilor în fața instanțelor judecătorești au făcut ca aceștia să fie achitați. Odată însă cu instaurarea dictaturii militaro-fasciste, mulți dintre ei, printre care Ion Robnik și Alexandru Jilac, au fost arestați, purtați prin lagărele de deținuți politici printre care și cel de la Tirgu-Jiu, învinuiți de comunism și de faptul că au fost „autorii morali” ai grevei din martie 1939⁷⁸.

Succesul numai parțial al grevei se datorește în primul rând intervenției violente, masive a forțelor burghezo-moșierești de represiune, care au sprijinit pe patroni în lupta împotriva muncitorilor. Un alt factor care a contribuit într-o măsură importantă la încetarea grevei a fost poziția șovăielnică a unora dintre delegații muncitorilor care, înspăimântați de forța baionetelor, de presiunea dăunătoare a lui Gherman, de lipsa de sprijin de la „centru” și de consecințele pe care le-ar avea o luptă de lungă durată, au cedat.

Înainte și în timpul desfășurării grevei Eftimie Gherman a reușit prin presiuni demagogice să atragă o parte dintre muncitori și dintre conducătorii acestora, unii dintre ei, mai ales de la Nădrag, mergînd pînă la dezaprobarea grevei la care ei luaseră parte. Iată ce se spune într-o scrisoare a citorva delegați de la Ferdinand către conducerea uzinei: „Regretăm conflictul de muncă (greva) ce s-a produs din partea muncitorilor fără știrea noastră. În urma informațiilor ample primite din partea delegaților noștri de la centru, recunoaștem acum că această grevă a fost cu totul ilegală, din care cauză declarăm că am depus toate eforturile pentru a-i convinge pe muncitori în adunarea ținută azi pentru a relua lucrul cît mai îndată și a se restabili astfel ordinea și condițiunile normale de lucru.

Regretăm încă o dată cele petrecute și promitem că în viitor vom face tot ce este posibil pentru a evita asemenea conflicte, urmînd ca eventualele cereri sau reclamațiuni ale muncitorilor să fie soluționate pe cale pașnică, prin intervenții sau tratative direct sau prin intermediul Inspectoratului muncii...”⁷⁹.

Un alt document arată poziția similară a unora din delegații muncitorilor de la Nădrag, care recunoșteau că: „încetarea lucrului care a avut loc pe 3 martie, a fost de fapt ilegală” și promiteau „că astfel de procedee din partea muncitorilor nu vor mai avea loc”⁸⁰.

Nici comuniștii din cele două uzine n-au folosit toate împrejurările pentru a menține frontul de luptă al muncitorilor. Tactica ocupării întreprinderii combinată cu aceea a desfășurării acțiunilor de solidaritate de către familiile muncitorilor a dus la rezultate pozitive în prima parte a grevei. Considerînd ca mai puțin eficace această metodă, comuniștii preconizează părăsirea uzinei și ocuparea străzii de către greviști pentru a rezista forțelor de represiune. Numai că părăsind uzinele n-au luat măsuri eficace formînd pichete împotriva spărgătorilor de grevă, astfel că atît la Nădrag cît și la Ferdinand au existat, în afara muncitorilor în-sărcinați de greviști a menține în acțiune cuptoarele, un număr relativ mare de muncitori care s-au prezentat la lucru, slăbind lupta greviștilor⁸¹.

⁷⁷ Ștefan Voicu, *Pagini de luptă a Partidului Comunist Român împotriva fascismului pentru independență și suveranitate națională (1934—40)*, în *Lupta de clasă*, nr. 6/1966, p. 75; O. Matichescu, *Intruniri și demonstrații ale oamenilor muncii din România împotriva exploatării capitaliste, pericolului fascist și de război desfășurate cu prilejul zilei de 1 mai în perioada dictaturii regale*, în *AIIP*, nr. 2/1964, p. 73 și 79.

⁷⁸ Arh. M.S.P.S., dos. nr. 1755, fila 50, Arh. Inst. Ist. Acad..., dos. T.N.C., filele 1 D și 59 M.

⁷⁹ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 1/1936—1939, fila 105.

⁸⁰ Loc. cit. Fond. Nădrag, dos. nr. 1051/1939.

⁸¹ Loc. cit. Fond. Ferdinand, dos. nr. 3070/1939.

În plus, n-au fost folosite în mod corespunzător posibilitățile largi create luptei muncitorilor de ieșirea în stradă. Nu s-au desfășurat demonstrații de stradă și întruniri prin care să se demaște acțiunile elementelor de dreapta și să se înarmeze muncitorii cu metode revoluționare de luptă. Intensitatea luptei greviste scădea, dar moralul muncitorilor era încă propice unei rezistențe mai îndelungate atât la Nădrag, cât și la Ferdinand.

În afara rezultatelor imediate și în primul rînd mărirea salariilor, greva de la uzinele Ferdinand și Nădrag ale societății Titan—Nădrag—Călan a fost o lecție plină de învățăminte pentru muncitori. Ea a demonstrat deplina justete a liniei trasate de Partidul Comunist Român privind încheierea Frontului unic al muncitorilor, a atragerii în luptă împotriva capitalului a muncitorilor indiferent de apartenența lor de partid. Astfel la uzinele din Ferdinand și Nădrag s-a manifestat din plin unitatea de luptă a muncitorilor comuniști, social-democrați și fără de partid, ceea ce a asigurat participarea la grevă a unui număr de aproape 2000 de muncitori, greva fiind din punct de vedere numeric cea mai mare din cele 166 cîte au avut loc în acești ani⁸².

Grevele de la Ferdinand și Nădrag au evidențiat odată în plus potențialul revoluționar al muncitorilor, hotărîrea lor, spiritul lor de organizare și disciplină în luptă.

Grevele de la uzinele Ferdinand și Nădrag au arătat muncitorilor pe care dintre reprezentanții lor se pot bizui în viitoarele lupte. Ele au evidențiat o serie de conducători ai muncitorilor ieșiți din masă și care, indiferent de apartenența lor politică, comuniști sau social-democrați, au servit cu cinste și devotament interesele muncitorimii.*

Dar greva din martie 1939 n-a însemnat decît un moment din lupta muncitorimii întreprinderilor Societății T.N.C. Revendicările obținute trebuiau apărate, trebuiau cucerite noi drepturi.

Aplicînd consecvent linia P.C.R. și învățînd din experiența grevei, comuniștii și elementele înaintate din aceste uzine au luptat pentru întărirea continuă a unității de luptă dintre muncitorii de diferite naționalități și apartenențe politice⁸³. Pe această bază se pornesc noi acțiuni revoluționare.

În decembrie 1939, muncitorii cer mărirea salariilor⁸⁴, în ianuarie 1940 muncitorii cer în mod insistent tratative cu conducerea uzinelor și înaintează un memoriu prin care cer din nou mărirea salariilor cu 15—50% și contract colectiv⁸⁵. Sub presiunea muncitorilor au loc tratative pe 21 martie 1940, iar în aprilie muncitorii tuturor uzinelor societății T.N.C. (deci inclusiv muncitorii de la Titan Galați⁸⁶ și cei de la Călan) reușesc,

⁸² Al. Savu, *op. cit.*, p. 71 și 74.

* Menționăm că Robnik Ioan și Jilac Alexandru, conducători ai grevei din martie 1939 de la Ferdinand, au fost în perioada noiembrie 1944—47 primar și respectiv ajutor de primar democrați în comuna Ferdinand (*Cuvîntul național democrat* Lugoj, 12 nov. 1944). Robnik Ioan a fost între 1948—51 primul director-muncitor al uzinei Ferdinand (azi Oțelul Roșu).

⁸³ *Lumea Nouă* din 21 apr. 1940, p. 2; Arh. Stat. Lugoj, Fond. Prefectura jud. Severin, dos. confidențial nr. 2255/1939.

⁸⁴ Arh. Stat. Caransebeș, Fond. Ferdinand, dos. nr. 3070/1939.

⁸⁵ Idem.

⁸⁶ Loc. cit. Fond. Nădrag, dos. nr. 752/1940.

în urma unui conflict de muncă, să obțină o mărire de salarii⁸⁷ și un contract colectiv de muncă favorabil lor⁸⁸.

Cu toate că s-a sfârșit printr-un succes numai parțial, cu toate limitele și lipsurile sale, greva metalurgiștilor de la uzinele Ferdinand și Nădrag, moment însemnat în lupta dusă de muncitorii societății Titan—Nădrag—Călan împotriva exploatarei capitaliste, se înscrie printre cele mai importante acțiuni revoluționare ale muncitorilor metalurgiști în perioada imediat premergătoare dezlănțuirii celui de-al doilea război mondial.

GH. DUMITRAȘCU — C. BOTORAN

DER STREIK DER METALLARBEITER AUS DEN WERKEN VON FERDINAND UND NADRAG (1939)

(Zusammenfassung)

Die Verfasser bieten in diesem Studium ein Bild des revolutionären Kampfes der Arbeiter aus dem Jahre 1939 in den Werken Ferdinand und Nadrag, die zu der Gesellschaft „Titan-Nadrag-Kalan“ gehörten.

Nach einer kurzen geschichtlichen Einleitung und einer Charakterisierung dieser Werke besprechen sie die Lage der Arbeiter in den Jahren der königlichen Diktatur, in einer Periode also, in der die Symptome einer neuen Wirtschaftskrise immer fühlbarer wurden durch das stetige Anwachsen der Arbeitslosigkeit, das Sinken der Gehälter, die Verschlechterung der Arbeits- und Lebensbedingungen, durch die Verschärfung des Terrors, dem die Arbeiter unterworfen waren usw.

Durch Kampfmassnahmen versuchten die Arbeiter der Werke Ferdinand und Nadrag sich gegen die Übergriffe auf ihren Lebensstand und ihre demokratischen Freiheiten zu wehren. Die zahlreichen Konflikte zwischen den Werkleitungen und den organisierten Arbeitern betreffen vor allem die Frage der Gehälter, der Entlohnung für Überstunden und des Urlaubs. Diese Auseinandersetzungen waren vor allem zwischen 1936 und 1939 heftig und fanden ihren Höhepunkt in dem grossen Streik vom März 1939.

Der Streik, der 2 bis 3 Tage dauerte und an dem sich über 2000 Arbeiter der beiden Werke beteiligten, beweist die Richtigkeit der von der RKP vertretenen politischen Linie der Arbeitereinheitsfront. Die Solidarität und die Kampfschlossenheit der Arbeiter, die Unbeirrbarkeit vieler ihrer Führer, die auf Grund der Einheitsfront gewählt wurden, hatte als Ergebnis, dass den Arbeitern trotz des Gendarmerieterrors des Staatsapparates einige wirtschaftliche Forderungen erfüllt wurden, vor allem jene, die sich auf eine Gehaltserhöhung der Arbeiter bezogen.

Der Streik bedeutete zugleich einen moralischen Sieg, bedeutete ein Anwachsen des Vertrauens der Arbeiter in ihre eigene Kraft, eine wichtige Waffe im revolutionären Kampf, den die Arbeiter in der Periode der königlichen und dann der militärisch-faschistischen Diktatur bis zum 23. August 1944 führten.

Der Streik von März 1939, ein bedeutendes Ereignis des Arbeiterkampfes aus den Werken Ferdinand und Nadrag, ist zugleich eine der wichtigsten revolutionären Taten der Metallarbeiter in der Periode der königlichen Diktatur.

⁸⁷ *Lumea Nouă* din 14 apr. 1940, p. 2; 21 apr. 1940, p. 2.

⁸⁸ *Ibid.*, din 21 apr. 1940, p. 2.

STRUCTURA SOCIALĂ ȘI SITUAȚIA MATERIALĂ A MASELOR ÎN ROMÂNIA (DECENIILE 4—5 ALE SEC. XX)

România burghezo-moșierească era o țară înapoiată din punct de vedere economic. Ea avea o industrie slab dezvoltată, caracterizată prin predominarea relațiilor de producție monopol-capitaliste și prin dezvoltarea anarhică, disproporționată a forțelor de producție. Economia națională avea un caracter predominant agrar. Forțele de producție ale agriculturii se aflau la un nivel de dezvoltare foarte scăzut. Proprietatea moșierească asupra majorității suprafețelor de pământ ale țării constituia temelia existenței rămășițelor relațiilor de producție feudale care, împletindu-se cu relațiile capitaliste și ale micii producții de mărfuri, reprezentau o principală frână în dezvoltarea forțelor de producție ale întregii economii naționale. Dezvoltarea capitalismului a intensificat procesul de întărire a capitalului bancar. Născut din procesul de monopolizare, din împletirea capitalului bancar cu cel industrial, capitalul financiar a subordonat, în afară de industrie, transport, bănci, și agricultura, unde acționa în direcția dezvoltării monopolurilor și a consolidării lor.

România burghezo-moșierească fiind o țară înapoiată din punct de vedere economic, în care capitalismul s-a dezvoltat relativ târziu, făcea parte din țările în care se exporta capital. Capitalul monopolist internațional a pătruns și a dominat în principalele ramuri ale economiei naționale, ceea ce a dus la înfeudarea economică și politică a țării de către marile puteri imperialiste.

*

Înapoierea economică a României burghezo-moșierești avea repercusiuni asupra vieții sociale și politice, determinând în ultimă instanță structura de clasă a țării.

Pentru a putea efectua analiza structurii sociale a României burghezo-moșierești, vom lua ca bază datele recensămintelor din anii 1930 și 1941, potrivit cărora populația țării se prezenta astfel:

Populația	1930		1941	
	cifre absolute	%	cifre absolute	%
1) Urbană	3.632.200	20,1	3.805.736	23,6
2) Rurală	14.420.700	79,9	12.320.264	76,4
Total	18.052.900	100,0	16.126.000	100,0

După cum rezultă din tabelul de mai sus, marea majoritate a populației țării (peste 75%) trăia în mediu rural, ceea ce nu înseamnă însă că numărul populației rurale este egal cu numărul populației agricole. Este îndeobște cunoscut că în mediul rural, în afară de țărănime, mai trăiau și alte categorii sociale (moșieri, arendași, meseriași, intelectuali, funcționari și muncitori), reduse însă ca număr față de țărănime.

Ilustrarea structurii sociale a României burghezo-moșierești pe baza datelor recensămintelor amintite este aproape imposibilă. Recensământul din 29 decembrie 1930 grupează populația țării pe bază de profesii, dar, datorită procedeeleor neștiințifice folosite la stabilirea acestor profesii, datele statistice respective sînt practic inutilizabile¹. Statisticienii burghezi, înțelegînd prin termenul *populație activă* acea parte a populației care, „indiferent de situația sa socială, are o activitate sau îndeplinește o funcție oricît de modestă în procesul general al producției de bunuri”² (subl. noastră) ignorează structura reală de clasă a societății.

Pentru a avea o imagine generală asupra structurii sociale a populației României burghezo-moșierești, ne vom folosi în primul rînd de datele recensământului din 1941. Pe baza formularelor utilizate cu ocazia recensământului agricol din 1941, în prelucrarea materialului s-a procedat la clasificarea exploatațiilor agricole după criteriul relațiilor de muncă. Exploatațiile au fost împărțite în următoarele grupe: a) moșierești, b) chiaburești, c) de mijlocași, d) de săraci, e) gospodării de muncitori agricoli, f) gospodării agricole mărunte (ale persoanelor cu profesia principală neagră, care exploatau mai puțin de 1 ha), g) gospodării rămășițe (din care cel puțin 80% erau date în dijmă sau arendă).

¹ Recensămintele burgheze folosesc în general următoarea grupare a populației: *lucrători în a) agricultură, b) industrie, c) comerț-credite, d) transport, e) instituții publice, f) unități sanitare, sport, altele, g) alte categorii de profesii*. Din punct de vedere științific această categorisire este cu totul inacceptabilă, pentru că nu face nici o deosebire între muncitor și patron, moșier și țaran (între chiabur, mijlocăș și țaran sărac), bancher și funcționar etc., încadrîndu-i în una din grupele enumerate.

² *Enciclopedia României*, vol. III, p. 41.

Tabelul de mai jos arată repartizarea exploatațiilor agricole private în anul 1941³.

Nr. crt.	Categoria de exploatații agricole	Numărul exploatațiilor	%	Întinderea medie (pe exploatații) în ha.
1	Moșierești	25.466	1,1	55,7
2	Chiaburești	265.906	11,8	9,0
3	De mijlocași	1.009.031	44,7	4,5
4	De săraci	431.627	19,1	3,5
5	De muncitori agricoli	357.096	15,8	0,7
6	Mărunte	114.522	5,1	0,5
7	Rămășițe	54.882	2,4	0,5
Total:		2.258.530	100,0	4,5

Așadar, populația României burghezo-moșierești legată de exploatarea solului forma în total 2.258.530 gospodării agricole.

Această cifră statistică arată, desigur, o situație statică, aceea a anului 1941. Pentru a avea o imagine reală asupra formării și dezvoltării numerice a categoriilor sociale de la sate, trebuie să avem în vedere faptul că dezvoltarea capitalismului în agricultură a avut urmări și efecte asupra țărănimii și în România burghezo-moșierească. Diferențierea în cadrul țărănimii a fost grăbită și adâncită, ca urmare a unui proces de concentrare a mijloacelor de producție (îndeosebi a pământului) în agricultura românească. Fenomenul de concentrare a fost una din trăsăturile caracteristice ale evoluției agriculturii în timpul regimului burghezo-moșieresc, mai ales după 1929 (legea Mihalache)⁴.

³ Roman Cressin, *Diferențierea claselor la țară*, în *Probleme economice*, nr. 5—6 din 1948, p. 62.

⁴ Legea circulației bunurilor rurale din 1929 (*legea Mihalache*) a dat posibilitate țărănimii împroprietărite prin reforma agrară din 1917—1921 să-și vândă pământul. În fond această lege prin măsurile introduse a contribuit efectiv la accentuarea procesului de diferențiere a țărănimii, de pauperizare a mării mase țărănești și întărire economică a chiaburimii. Demascând caracterul de clasă al acestei legi, *Tinărul leninist* arăta: „Prin libertatea de circulație a bunurilor rurale, pământurile devenind libere la vânzare... țăranul va fi liber să-și vândă pământurile și atunci la noi se va întâmpla ce se întâmplă pretutindeni în țările capitaliste însă mai repede ca oriunde: țăranii săraci îndatorați peste cap, pentru a putea plăti datoriile își vor vinde pământurile și vor rămâne aidoma muncitorilor orășeni, numai cu brațele lor de muncă, proletari” (*Documente din Istoria Partidului Comunist din România 1923—1928*, vol. II, E.P.L.P., 1953, p. 579).

În ultimii douăzeci de ani dinaintea revoluției populare, și mai cu seamă în ultimul deceniu al perioadei, o parte însemnată a țărănimii a fost nevoită să-și vîndă pămîntul. Țăranii săraci și mijlocași, lipsiți de unelte agricole și îndatorați, au fost constrinși să-și vîndă în decurs de două decenii aproape 40% din totalul pămîntului răscumpărat de ei cu ocazia împroprietăririi din 1921. (Cu ajutorul reformei agrare se urmărea tocmai accentuarea procesului de diferențiere din rândurile țărănimii, întărirea chiaburimii, a burgheziei rurale). De procesul proletarizării au fost atinși cel mai grav țăranii cu proprietăți între 2—5 ha, descreșterea îngroșînd numărul celor lipsiți complet de pămînt și al celor care posedau o proprietate pitică, adică pînă la 2 ha. Ca rezultat al acestui proces — așa cum reiese și din datele recensămintelor —, gospodăriile chiaburești (în 1930 — 7,2%, iar în 1941 11,8% din totalul gospodăriilor agricole) reușiseră să acapareze în 1930 aproape 20%, iar în 1941 — 23,4%, din suprafața totală, în timp ce în 1907 ele dețineau numai 8,89% din pămînt⁵.

În anul 1941 exploatațiile chiaburești împreună cu cele moșierești formau mai puțin de 13% din totalul exploatațiilor agricole (adică 1/6 parte), deținînd 37,3% din suprafața totală a exploatațiilor private. După 1941, proporția lor a crescut, deoarece condițiile din timpul războiului au fost favorabile întăririi chiaburilor și pauperizării țărănimii muncitoare.

Exploatațiile chiaburești nu erau distribuite în mod uniform în toată țara. Acestea s-au format într-un număr mai mare mai ales în jurul centrelor industriale și comerciale, unde au existat condiții economice prielnice pentru a da în cantități mai mari produse agricole în vederea realizării unui profit ridicat.

Categoria exploatațiilor mijlocașe — care foloseau exclusiv munca familiei lor — reprezenta în 1941 44,7% din totalul exploatațiilor agricole. În procesul dezvoltării capitalismului la sate, în urma concurenței economice a marilor exploatații capitaliste și moșierești, gospodăriile țărănimii mijlocașe împreună cu cele sărace erau nevoite să constate încontinuu reducerea veniturilor, micșorarea rentabilității într-o asemenea măsură, încît numai rareori mai puteau realiza o reproducție simplă, fapt recunoscut chiar și de autoritățile burghezo-moșierești. Astfel, într-un document oficial — memorandumul guvernului român din 1934 — se arăta deschis că „agricultorul român nu mai poate să facă față, cu produsul mediu al exploatarii sale, acoperirii ansamblului sarcinilor sale”⁶. Scăderea venitului țărănimii muncitoare, procesul pauperizării ei rapide însemna totodată scăderea numărului exploatațiilor agricole mijlocașe.

După 1929, gospodăriile țăranilor săraci erau în continuă creștere numerică, reprezentînd în anul 1941 cca 40% din totalul exploatațiilor agricole. Trăsătura cea mai caracteristică a acestei însemnate categorii sociale era aceea că venitul ei agricol nu-i putea satisface nevoile. Țărănimea săracă recurgea la împrumuturi de consum, își vindea vitele și uneltele, marea ei majoritate învîindu-se pe pămîntul marilor proprietari și pe cel al chiaburimii. Din această categorie socială se recrutau dijmașii și învoii. Pămîntul pe care aceștia îl stăpîneau a fost prea puțin pentru a-i putea hrăni, dar suficient spre a-i ține legați de sat și a-i transforma într-o masă lesne de exploatat, la îndemîna moșierimii și a chiaburimii.

Analizînd componența socială a satelor în preajma revoluției populare, trebuie să mai amintim și de o altă categorie socială, categorie de care nu se pomenește nimic în tabelul citat. Este vorba de proletariatul agricol, numărul căruia este foarte greu de stabilit. În anul 1930, cifra muncitorilor de pămînt, complet lipsiți de proprietate, era de 464.009, ceea ce reprezenta 16,7% din populația agricolă activă. La acest număr trebuie adăugați 122.000 de argați și 25.000 de „ucenici”, ceea ce ridică numărul proletariatului agricol la cca. 600.000 de persoane. În afară de aceasta, tabelele statistice ale recensămintului din 1930 conțin un număr de alte 600.000 de persoane „active” ocupate în agricultură care sînt cuprinse sub denumirea de „alții” și nu fac parte nici din „persoanele lucrînd pe cont propriu”, nici din

⁵ Gh. Chepeș, *Unele probleme privind întărirea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare în țara noastră*, în *Studii*, nr. 3 din 1954, p. 51.

⁶ V. Slavescu, *La situation économique de la Roumanie et sa capacité de paiement* (Memorandum), București, 1934, p. 21.

„salariați“ și nici din „proprietari, rentieri, pensionari“. În anul 1934, deci după criza economică și în plin proces de diferențiere a țărănimii, numărul salariaților agricoli (salariați cu ziua sau argați) din România a fost calculat la 582.417 de persoane. Pe baza unei statistici din 1936 a Uniunii Camerelor agricole, care ajungea la concluzia că o treime din pământurile marii proprietăți sînt cultivate în dijmă și două treimi în bani, mulți specialiști vorbeau „de aproape două milioane muncitori agricoli“⁷.

Din perioada celui de al doilea război mondial nu dispunem de date statistice referitoare la structura socială a satelor. Cu toate acestea, avînd în vedere situația creată în urma războiului, se poate afirma cu certitudine că după 1938 procesul de pauperizare a țărănimii muncitoare cunoaște o continuă adîncire. Paralel cu întărirea exploatațiilor moșierești și chiaburești, o parte însemnată a gospodăriilor agricole mijlocașe și sărace se ruinează, îngroșînd numărul celor lipsiți complet de pămînt, al proletarietului agricol.

Populația urbană, numărînd aproape 4 milioane de persoane, locuia în cele 189 de orașe și comune suburbane⁸. Desigur, nici populația urbană a țării n-a fost omogenă. Locuitorii orașelor României burghezo-moșierești formau următoarele clase sau grupuri sociale: a) exploataitori (moșieri, fabricanți, mari comercianți, bancheri, cămătari etc.), b) mici burghezi (meseriași, mici comercianți etc.), c) muncitori, d) intelectuali.

Dezvoltarea capitalismului în România a influențat în mod hotărîtor soarta claselor și păturilor sociale din orașele țării. În urma concentrării și centralizării capitalului, în afară de clasele de bază urbane — proletarietul și burghezia — a suferit însemnate schimbări numerice și calitative în primul rînd mica burghezie. În România burghezo-moșierească, acest grup social a fost format din păturile sociale care, odată cu dezvoltarea capitalismului, deși posedau mijloace de producție, se reduceau din ce în ce mai mult atît din punct de vedere numeric, cît și ca forță economică. În stadiul ultim al capitalismului, în imperialism, diferitele categorii sociale care compun mica burghezie sînt dependente de marele capital, chiar dacă ele își păstrează aparența independenței. În țara noastră mica burghezie orășenească⁹ era formată din meșteșugărimi, micii industriași, micii negustori, micii antreprenori. Elementul comun în situația tuturor acestor categorii a fost faptul că ele aparțineau de fapt unei forme social-economice în decădere, rămășiță a trecutului, a epocii precapitaliste. Mica burghezie din țara noastră, ca de altfel de pretutindeni, lupta cu disperare ca să-și mențină independența economică în fața marelui capital, dar în această luptă inegală un număr tot mai mare cădea pradă capitalului monopolist și îngroșa rîndurile proletarietului.

Despre evoluția numerică a micii burghezii orășenești din România burghezo-moșierească ne stă la dispoziție puțin material adunat, prelucrat și publicat. Totuși, în posesia unor date statistice, încercăm — măcar în parte — să determinăm drumul parcurs de această pătură socială între cele două recensăminte din 1930 și 1941.

Cu ocazia recensămîntului din 1930 au fost cuprinse statistic un număr de cca. 150.000 de întreprinderi industriale, dintre care cca. 130.000, sau 86,6%, folo-

⁷ *Prezentul*, nr. 567 din 17 decembrie 1936, p. 1.

⁸ Cu ocazia recensămîntelor din 1930 și 1941 se arăta că în țară existau 18 orașe cu peste 30.000 locuitori. Aceste orașe adăposteau ele singure aproape 2/3 din întreaga populație urbană a României. Numărul locuitorilor acestor 18 orașe a cunoscut o creștere rapidă în perioada 1930—1941. În cei 10 ani și 3 luni dintre cele două recensăminte, populația lor globală a crescut cu 32,4%, ceea ce înseamnă un spor mediu anual de 57.000 locuitori.

Orașele cele mai mari ale României burghezo-moșierești, cu o populație de peste 80.000 de locuitori, au fost: *București, Cluj, Timișoara, Ploiești, Iași, Brăila, Arad, Brașov, Oradea, Galați și Constanța*. Populația centrelor industriale mai însemnate a suferit modificări similare. În cea mai mare măsură a sporit populația următoarelor centre industriale: *Reșița, Baia-Mare, Cîmpina și Mediaș*.

⁹ La sate mica burghezie era formată din acea parte a populației rurale care alcătuia țărănimea mică producătoare de mărfuri.

seau maximum cinci lucrători. Aceste „întreprinderi industriale“ erau în realitate atelierele meșteșugărești propriu-zise. Caracterul meșteșugăresc al marei majorități a întreprinderilor industriale reiese și din analiza forței motrice întrebuințate de acestea. Din cele 150.000 de întreprinderi numai 13.315 utilizau forță motrică.

Întreprinderile comerciale și de transport erau mai puține decât cele industriale. În anul 1930 numărul lor era de 125.000 (din care întreprinderile de transport reprezentau o proporție foarte scăzută). Pentru clasificarea după mărime a întreprinderilor din aceste două ramuri de activitate, în lipsa unor date sintetice, vom folosi pe cele referitoare la orașul București. În Capitală, unde comparativ cu provincia, marile magazine și case de comerț se găseau în număr mai mare, în anul 1930 — 89% din întreprinderile comerciale și de transport foloseau pînă la cinci salariați. Această situație din Capitală îndreptățește concluzia că în întreaga țară în domeniul comerțului și al transporturilor particulare prevalau ca număr întreprinderile mici și mijlocii.

După criza economică generală din 1929—1933, procesul de concentrare a capitalului a dus la dispariția unei serii întregi de întreprinderi mici și mijlocii. Pe baza datelor recensămîntului din anul 1941 se poate constata că scăderea numerică a întreprinderilor industriale, comerciale și de transport mici și mijlocii a fost de 9%.

În privința micilor comercianți și antreprenori nu dispunem de date statistice care ar putea servi la o apreciere măcar cu aproximație a numărului lor.

O altă categorie a populației urbane o forma intelectualitatea. Ea nu constituia o clasă aparte și nici nu poate fi încadrată în nici o clasă socială. Din punct de vedere social, intelectualitatea se apropie de celelalte clase și grupări după afinități născute din interese sau preocupări comune. În România burghezo-moșierească această categorie socială a fost compusă din: a) funcționările particulare (personal administrativ și tehnic), b) funcționările publice și c) liber-profioniștii (medici, avocați, scriitori, artiști etc.).

Funcționările particulare se dezvoltă ca număr și importanță odată cu dezvoltarea capitalismului. În procesul de concentrare și centralizare a capitalului, cu cît mai mult se formează întreprinderi mari, cu atît crește importanța economică a aparatului administrativ. Dezvoltarea procesului tehnic ridică în același timp însemnătatea întregului aparat tehnic. În general numărul și importanța funcționarilor din industrie, comerț, bancă, transporturi etc. crește pe măsură ce capitalul își extinde sfera de activitate și influență. Funcționările particulare a stat și stă întotdeauna în slujba capitalului. Ea a fost salarizată și exploatată de capital.

Această caracteristică generală a funcționării nu exclude anumite diferențieri în rîndurile ei. Între funcționarii particulari se poate deosebi un element proletar și un element care, deși este salariat, trăiește în condiții de viață asemănătoare marei burghezii. Această categorie de funcționari superiori din aparatul tehnic și administrativ al întreprinderilor capitaliste formează o infimă minoritate. Recrutarea lor are loc din ce în ce mai mult din rîndurile burgheziei sau ale intelectualității care îi este apropiată.

Funcționările publice făcea parte integrantă de asemenea din intelectualitatea României burghezo-moșierești. Această grupă socială, datorită tradiției, criteriilor de recrutare și salarizării ei ridicate, a devenit o categorie închisă, o adevărată castă. În privința evoluției corpului funcționăresc public se pot constata două trăsături caracteristice. În primul rînd, odată cu dezvoltarea capitalismului, cu intrarea lui în faza imperialistă, funcțiile și sarcinile statului au crescut considerabil. Ca urmare a sporit și numărul funcționarilor publici, a crescut aparatul birocratic. În al doilea rînd creșterea numerică a funcționării publice nu privește deopotrivă toate categoriile acesteia. Ea a fost mai accentuată în rîndurile funcționării inferioare și mijlocii și cu totul limitată în rîndurile celei superioare.

O parte componentă a intelectualității erau și liber-profioniștii. Acestei categorii sociale îi aparțineau toți aceia al căror proces de creație este de natură intelectuală și trăiesc din prestarea unei munci nemanuale. Numeric, de la sfîrșitul secolului trecut, liber-profioniștii în România au fost în necontenită creștere.

Dezvoltarea lor numerică a fost determinată de necesitățile pe care le-au creat formele noi ale vieții economice, sociale și politice din țara noastră.

Pentru ilustrarea dezvoltării numerice a intelectualității cităm câteva date statistice. În primul rând ne folosim de cifrele privind marea industrie prelucrătoare a țării. În anul 1929 numărul funcționarilor, respectiv al personalului tehnico-administrativ ocupat în marea industrie „manufacturieră”, era de 24.305 persoane, număr care în 1938 s-a ridicat la 33.781. Această creștere s-a manifestat atât în sens absolut, cât și în sens relativ, adică pe unitate de întreprindere. Astfel, pe când în anul 1929 de fiecare mare întreprindere industrială reveneau în medie 6,5 funcționari, în 1938 această cifră se ridică la 8,9.

Numărul funcționarilor publici a fost de asemenea în continuă creștere. În anul 1934 în România erau 248.000 de funcționari bugetari, iar în anul 1939/1940 numărul acestora se ridică la 331.915, ceea ce arată o creștere de 33,7% în timp de numai cinci ani.

Recensământul din 1930 a înregistrat ca liber-profesioniști — cu ocupații intelectuale — un număr de 42.000 persoane. În ajunul celui de al doilea război mondial, pe baza înscrierilor obligatorii în corpurile profesionale, a posturilor prevăzute în buget etc., numărul total al liber-profesioniștilor (ingineri, arhitecți, economiști, medici, profesori, ziariști, avocați, scriitori și artiști) era de cca. 53.400. O parte din aceștia erau în serviciul statului. Datele din 1930 și 1939/1940 nefiind comparabile, nu ne putem da seama de măsura în care numărul liber-profesioniștilor a crescut în această perioadă.

Datele statistice citate, cu toate că nu ne pot înfățișa în mod sigur și complet ponderea numerică a micii burghezii și a intelectualității României burghezo-moșierești, indică totuși destul de categoric sensul în care toate aceste categorii sociale s-au dezvoltat înaintea revoluției populare. Evoluția lor se încadrează în general în drumul pe care îl parcurg toate păturile orășenești în toate statele în care predomină capitalul monopolist.

Partea componentă cea mai însemnată a populației orășenești a fost proletariatul, care în România burghezo-moșierească era clasa socială cea mai avansată. Lui îi revenea rolul de conducător în lupta pentru doborârea regimului burghezo-moșieresc.

Pentru stabilirea ponderii numerice a proletariatului industrial, a tendințelor privitoare la creșterea sa, precum și a gradului său de concentrare, ne folosim de datele statistice, bazându-ne în primul rând pe *Anuarul Statistic al României, 1939 și 1940*¹⁰. Cifrele de care ne folosim arată o situație aproximativă, deoarece în România burghezo-moșierească nu exista o statistică muncitorească, iar statisticile burgheze din această perioadă sînt parțiale și nu au la baza întocmirii criterii identice.

¹⁰ În literatura istorico-economică din țara noastră au apărut în ultimii ani unele lucrări și articole valoroase care abordează problemele situației, repartiției și gradului de concentrare a clasei muncitoare. Astfel: *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, Ed. politică, 1960, sub redacția conf. univ. N. N. Constantinescu; *Greva generală din România, 1920*, Ed. politică, 1960; *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească*, de Gh. Surpat, Ed. științifică, 1962; *Situația economică a clasei muncitoare din România, după primul război mondial pînă în 1922*, de N. N. Constantinescu, V. Bogza, I. Puia, în *Studii privind istoria economică a României*, Ed. Acad. R.P.R., 1961; *Situația clasei muncitoare din România în perioada stabilizării relative a capitalismului*, de N. N. Constantinescu, Tudor Paul, în *AIIP*, nr. 3 din 1962; *Componenta și evoluția clasei muncitoare din România în perioada 1934—1940*, de I. Puia, în *RevArh.*, nr. 1 din 1963; *Situația clasei muncitoare din România în timpul crizei din 1929—33*, de N. N. Constantinescu, N. Petrovici, în *AIIP*, nr. 2 din 1963; *Situația clasei muncitoare din România în perioada 1934—1938*, de N. N. Constantinescu, C. V. Băloiu, în *AIIP* nr. 1 din 1964; *Situația clasei muncitoare din România 1914—1944*, sub redacția lui N. N. Constantinescu, București, 1966 și altele.

În România burghezo-moșierească cel mai mare număr de muncitori au fost cuprinși în industria prelucrătoare. Tabelul de mai jos arată evoluția numerică a muncitorilor din marea industrie* prelucrătoare¹¹.

Nr. crt.	Ramura industrială	Numărul muncitorilor		Creșterea în %
		1933	1939	
1	Metalurgie	28.285	55.832	
2	Electrotehnică	393	2.330	
3	Chimice (incl. rafinăriile de petrol)	13.891	26.077	
4	Materiale de construcție	9.686	13.727	
5	Lemn (excl. expl. lemnului)	24.196	36.176	
6	Hîrtie și arte grafice	8.131	12.923	
7	Sticlă	3.954	5.154	
8	Ceramică	646	1.295	
9	Textile	43.251	63.285	
10	Pielărie	6.811	11.950	
11	Alimentară	24.269	37.330	
Total		163.513	266.079	62,3

* Întreprinderile industriale prelucrătoare cu peste 20 de salariați.

După cum rezultă din tabel, în anul 1939 numărul muncitorilor din marea industrie prelucrătoare era de 266.079, cu 62,3% mai mare decât în anul 1933¹². În privința concentrării muncitorimii în aceeași categorie de industrie prelucrătoare, în 1929 găsim un număr mediu de 47 muncitori pe întreprinderi, iar în 1940 acest număr se ridică la 83. Concentrarea muncitorilor în mari întreprinderi capitaliste apare și mai evidentă prin compararea datelor statistice privitoare la numărul întreprinderilor cu peste 1.000 de muncitori. Astfel, dacă în anul 1928 în România existau 20 de întreprinderi cu peste 1.000 de muncitori, în anul 1939 numărul acestei categorii de întreprinderi a sporit la 39, ceea ce înseamnă o creștere de aproximativ 95%¹³.

Numărul muncitorilor din industria prelucrătoare se mărește probabil și după 1940, dată fiind creșterea rapidă a proletariatului industrial în timpul războiului¹⁴.

¹¹ Tabelul este întocmit pe baza datelor statistice din *Anuarul Statistic al României 1939 și 1940*, p. 479—493 și *Comunicări statistice*, nr. 8 din 1945, p. 5—7.

¹² În legătură cu numărul muncitorilor din industria mare prelucrătoare, I. Puia, în articolul *Componența și evoluția clasei muncitoare din România în perioada 1934—1940*, arată că datele cuprinse în *Anuarul Statistic al României 1939 și 1940* și în *Comunicări statistice*, nr. 8 din 1945, sînt mult micșorate. După părerea autorului, o notă internă a U.G.I.R.-ului din 18 ianuarie 1935 către Ministerul Muncii, în care se arată că industria mare îngloba aproximativ 350.000 lucrători, indică mult mai aproape de realitate numărul muncitorilor din marea industrie a României.

¹³ *AIIP*, nr. 3 din 1962, p. 88—89 și *RevArh*, nr. 1 din 1963, p. 128.

¹⁴ Creșterea numerică a muncitorilor industriali, după anul 1940 nu se poate urmări, deoarece prin dictatul de la Viena România a pierdut 702 întreprinderi aparținînd industriei prelucrătoare, dintre care 49 întreprinderi textile, 45 pentru materiale de construcție, 44 întreprinderi metalurgice, 29 fabrici de hîrtie și arte grafice, 21 întreprinderi de pielărie etc.

Clasa muncitoare din România burghezo-moșierească nu se limita, desigur, numai la muncitorii din marea industrie prelucrătoare. Pentru a cunoaște forța numerică a proletariatului înaintea revoluției populare din țara noastră, trebuie să luăm în considerare și numărul muncitorilor din celelalte ramuri industriale și sectoare de activitate. Este vorba în primul rând de muncitorii din industria extractivă (petroliști, mineri din industria carboniferă, muncitori din exploatarea carierelor de piatră și nisip etc.), care reprezentau un puternic detașament al clasei muncitoare. Potrivit datelor statistice oficiale, după anul 1933 numărul total al muncitorilor din industria extractivă a crescut continuu până în anul 1938, iar din anul 1939, datorită concentrărilor militare, numărul lor înregistrează o scădere. Iată cifrele statistice:¹⁵

Anul	1933	1936	1938	1939
Numărul muncitorilor	42.794	53.085	65.113	61.377

Un alt sector de activitate în care era cuprins un important număr de muncitori a fost transportul. Cît privește situația numerică a muncitorilor ceferiști, datele statistice ne dau următoarele rezultate: în anul 1933 lucrau la calea ferată un număr de 83.840 persoane, iar în anul 1939 un număr de 85.997 persoane¹⁶. Remarcăm faptul că, așa cum reiese din statisticile oficiale, aproximativ trei sferturi din numărul total al personalului feroviar erau muncitori.

Alături de muncitorii căilor ferate un număr important de muncitori erau cuprinși în celelalte ramuri ale transporturilor (pe apă și rutier). Numărul acestora după unele calcule aproximative se ridică la circa 50.000 de persoane¹⁷.

În afara muncitorilor din marea industrie prelucrătoare, din industria extractivă, precum și a celor din transporturi, existau în România burghezo-moșierească un însemnat număr de muncitori cuprinși în mica industrie, lucrători în atelierele meșteșugărești, muncitori folosiți în comerț sau muncitori la domiciliu. Stabilirea numărului acestei categorii de muncitori, din cauza datelor incomplete ale statisticilor burgheze, întâmpină multe greutăți. Într-o notă trimisă Ministrului Muncii în anul 1935 de către U.G.I.R. se arată că mica industrie cuprinde peste 550.000 lucrători¹⁸. În întreprinderile comerciale și de credit, după unele date statistice, erau ocupate în anul 1939 circa 300.000 persoane¹⁹, marea majoritate a cărora o formau desigur lucrătorii din întreprinderile comerciale, repartizate mai ales în principalele orașe și centre industriale.

Dezvoltarea anarhică și într-un ritm lent a forțelor de producție din industria țării a avut consecințe și în ceea ce privește repartitia teritorială a muncitorilor. În 1938, șase centre — orașul București, Valea Prahovei, Hunedoara, Timișoara, Brașov, Reșița — concentrău circa 70% din producția industrială a țării. La aceeași dată pe teritoriul actualelor regiuni Dobrogea, Oltenia, Iași, Argeș, Crișana, Maramureș, Mureș Autonomă Maghiară și Suceava, în care trăia peste jumătate din populația întregii țări, producția industrială reprezenta mai puțin de 20% din totalul producției industriale. Ca urmare, pe plan teritorial existau diferențe sensibile în privința gradului de ocupare a forței de muncă și în repartizarea ei pe ramuri ale economiei naționale. În 1941, pe teritoriul care corespunde în prezent regiunii Oltenia lucrau în industrie numai 2,8% din totalul salariaților din industrie, în Dobrogea 1,3%, în Suceava 1,1%²⁰. Imposibilitatea de a găsi de lucru, care

¹⁵ *RevArh*, nr. 1 din 1963, p. 121.

¹⁶ *Ibidem*, p. 129.

¹⁷ *Ibidem*, p. 130.

¹⁸ Arhivele Statului București, fond. U.G.I.R., dos. 11/54, 1935 (nepaginat); cf. I. Puia, *art. cit.*, p. 130.

¹⁹ *Lumea românească*, nr. 583 din 14 ianuarie 1939 și N. N. Matheescu, *Probleme muncitorești și conjunctura economică*, București, 1939, p. 183.

²⁰ Adrian Mîrza, *Aspecte ale reproducției lărgite a forței de muncă în România, în Lupta de clasă*, nr. 4 din 1966, p. 15.

era deosebit de accentuată în regiunile înapoiate, provoca, pe lângă curenți de emigrare în alte țări, și puternice mișcări de migrațiune internă. Populația migra la distanțe mari în căutare de lucru și era nevoită să se ocupe cu activități slab productive. Mișcarea migratorie interregională determinată de dezvoltarea economică inegală a țării era un fenomen caracteristic în România burghezo-moșierească.

Așa arăta în linii generale structura socială a României în preajma revoluției populare. Tabloul prezentat nu este o oglindă precisă, atotcuprinzătoare, are un caracter numai aproximativ, înfățișând într-un chip cu totul general trăsăturile structurale caracteristice societății României burghezo-moșierești împărțite în clase antagoniste.

*

Datorită politicii de jaf și înrobire promovate de clasele exploatoare în cîrdășie cu marile monopoluri internaționale, România burghezo-moșierească, bogată în resurse naturale, se situa printre țările slab dezvoltate. „În perioada dintre cele două războaie mondiale, din punct de vedere al venitului național, raportat la numărul locuitorilor, România era una din cele mai sărace țări din lume, situîndu-se puțin deasupra nivelului țărilor coloniale” — se arată în raportul expus la Congresul al VII-lea al P.C.R.²¹.

Venitul național foarte scăzut al țării era însușit în cea mai mare parte de clasele exploatoare. După unele calcule, în perioada dintre cele două războaie mondiale 9—10% din populația României, care reprezentau clasele exploatoare, își însușeau aproximativ 60—65% din venitul național, în timp ce majoritatea covârșitoare a populației, respectiv circa 90% din întreaga populație, primea doar 35—40% din venitul național²². Partea din venitul național care revenea clasei muncitoare și țăranimii muncitoare se micșora de la un an la altul pe calea reducerii salariilor, a scăderii veniturilor țăranimii, a fiscalității excesive, a creșterii șomajului și a ridicării prețurilor produselor de larg consum.

În România burghezo-moșierească, la fel ca în toate țările unde domină capitalul monopolist, în urma acțiunii legii generale a acumulării capitaliste, s-au acumulat bogății uriașe la un pol al societății, în rîndurile claselor exploatoare, concomitent cu creșterea exploatării și mizeriei la celălalt pol, în rîndul păturilor largi de oameni ai muncii.

Demonstrarea acestui proces cu date statistice întîmpină dificultăți din cauza inexactității statisticilor burgheze, a lipsei unei metode unitare de calcul, a ignorării realității etc. Literatura economică burgheză dă adesea pentru aceleași fenomene și aceleași perioade date statistice deosebite, diferențele fiind uneori foarte mari. Cu toate că sînt lipsite de caracter obiectiv, statisticile burgheze exprimă totuși clar două tendințe diametral opuse: una de creștere vertiginoasă a profiturilor capitaliștilor și alta de pauperizare a maselor muncitoare.

Istoria capitalismului monopolist din România confirmă acțiunea legii profitului ridicat. După primul război mondial tendința de creștere a

²¹ *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român la Congresul al II-lea al Partidului*, E.S.P.L.P., 1956, p. 65.

²² D. Grindea, *Despre venitul național în capitalism*, Ed. științifică, 1956, p. 249.

profiturilor apare din ce în ce mai puternică. Profitul capitaliștilor autohtoni și străini, înregistrat de înseși statisticile burgheze, a atins procente deosebit de mari și a marcat o linie ascendentă²³.

Caracteristic pentru profiturile capitaliștilor a fost ritmul rapid de creștere a acestora. În decurs de numai 6 ani (1933—1939) profitul net al întreprinderilor industriale (societăți anonime) a crescut de peste 3,5 ori, după cum rezultă din datele tabelului de mai jos:²⁴

Anii	Numărul societăților anonime	Beneficiul net	
		Sume absolute (mii lei)	Dinamica în % față de 1933
1933	1.079	1.521.320	100,0
1934	1.136	1.834.564	120,6
1935	1.214	2.465.480	162,1
1936	1.038	3.282.304	215,8
1937	1.145	4.683.629	307,9
1938	1.160	4.566.089	300,0
1939	941	5.571.547	366,2

Datele cuprinse în tabel arată numai profiturile mărturisite, cuprinse în bilanțurile publicate ale societăților anonime. În afară de acestea, un volum important de profituri era camuflat sub forma rezervelor latente invizibile și sustrase astfel de la impunerea fiscală, sau era distribuit sub forma acțiunilor gratuite și măririi capitalului.

Concentrarea și centralizarea capitalului a fost însoțită de creșterea uriașă a profiturilor încasate de către un număr restrâns de mari exploatare. Prelucrând o serie de bilanțuri publicate de societățile anonime, *Lupta de clasă*, organul teoretic al P.C.R., editat ilegal, a prezentat în numărul său din decembrie 1938 următorul tabel privind repartitia profiturilor obținute de aceste societăți în 1937²⁵.

²³ Contabilitatea capitaliștilor cît și statisticile burgheze camuflau o mare parte din profiturile enorme prin: crearea de posturi multiple pentru evidența fondurilor (fondul de rezervă, fondul de amortizare etc.), înregistrarea de sume diverse reprezentînd datorii și dobînzii fictive, umflarea cheltuielilor generale, contabilizarea mărfurilor la prețuri inferioare celor curente, mai ales la mărfuri exportate, distribuirea de acțiuni, transferul de onorarii etc. Bilanțurile erau astfel falsificate în cel mai înalt grad, lucru recunoscut pînă și de unii economiști burghezi. De exemplu V. N. Madgearu în cartea sa *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, apărută la București în 1940, scria următoarele: „tendința de evaziune fiscală este atît de însemnată, încît aprecierea rezultatelor financiare ale întreprinderilor industriale exclusiv în funcțiune de cifra beneficiului net din bilanțurile anuale publicate ar duce la concluziuni greșite” (p. 156).

²⁴ *Statistica societăților anonime din România*, vol. XXII, 1940, p. 57.

²⁵ *Lupta de clasă*, nr. 5 din decembrie 1938, p. 27.

Beneficii	Societăți		Capital social		Capitalul mediu în milioane lei	Suma totală a beneficiilor		Beneficiul mediu (% față de capitalul social)
	Numărul	% din numărul total	Milioane lei	% din suma totală		Milioane lei	% din suma totală	
pînă la 7%	266	52	12.787	37	48	339	7	2,7
de la 7-10%	59	11	6.519	18	11	497	10	7,6
de la 10-20%	133	26	8.901	26	66	1.122	22	12,6
de la 20% în sus	56	11	6.665	19	119	3.125	61	46,9
Total	514	100	34.872	100	—	5.083	100	—

Datele cuprinse în tabel dovedesc — sublinia *Lupta de clasă* — „că afirmațiile noastre, că capitalul românesc lucrează cu profituri coloniale nu sînt fraze goale, ci sînt bazate pe fapte indiscutabile, concrete. Împărțirea beneficiilor arată că numai 11% din societățile, cu capitalul cel mai mare, însumează 61% din totalul beneficiilor; societățile mari împreună cu cele mai mari însumează 83% din totalul beneficiilor”²⁶.

Privind înseși datele publicate de presa economică burgheză, rezultă că unele întreprinderi storceau profituri și mai mari. Ziarul *Excelsior* publica în 1938 rata profiturilor (profitul raportat la capitalul social) obținute de unele societăți anonime în anul 1937²⁷. Astfel: „Astra Română” — 42,49%; „Româno-Americana” — 42,66%; „Drajna” (forestieră) — 47,30%; Fabrica de hîrtie Zărnești (Brașov) — 48,53%; S.A.R. de transporturi internaționale — 50,50%; Societatea anonimă de gaz aerian (Galați) — 57,50%; S.A.R. de telefoane (București) — 88,98%. și societatea „Chibriturile” (București) — 214%.

Profituri enorme au obținut și băncile monopoliste. Din bilanțurile publicate în decembrie 1936 de 39 mari bănci rezultă că acestea au realizat în total — la un capital social de 3.619 milioane lei — profituri în sumă de 1.390 milioane lei sau în procente de 38,4%. În decembrie 1938, numai 19 bănci mari care dețineau un capital social de 2.675 milioane lei, adică în medie cîte 140 milioane lei de fiecare, au realizat un profit total de 1.462 milioane lei. Acest profit raportat la totalul capitalului social dă o rată a profitului de 54,6%²⁸.

O puternică polarizare a veniturilor s-a înfăptuit și în domeniul agriculturii între cele două războaie mondiale. Astfel, de exemplu în 1927, deci după ce avusese loc în România o reformă agrară — după datele unui economist burghez — 95% din proprietarii de pămînt dețineau aproximativ 60% din venitul impozabil în agricultură, iar 50% din proprietari dețineau 40% din venitul impozabil²⁹. Ținînd seamă de faptul că, pentru a plăti impozite mai puține, moșierii mari, arendașii și chiburii declarau venituri mult mai mici decît cele reale, ajungînd astfel să plătească la hectar un impozit mult mai mic decît țăranii cu pînă la 5 ha, rezultă că partea moșierilor și a celorlalți exploatare de la sate din veniturile agricole trecea de 40%. Trebuie menționat și faptul că statul burghezo-moșieresc acorda însemnate „prime de export” moșierilor, marilor arendași și monopolurilor din agricultură. Din impozitele care apăsau pe umerii muncitorilor și țăranilor muncitori, în decurs de numai 7 ani (1931—1937) statul a achitat sub forma de „primă de export” pentru valorificarea recoltei de grîu 2.041 milioane lei³⁰.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Excelsior*, din 28 mai, 4 și 11 iunie și 2 iulie 1938.

²⁸ Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierescă*, Ed. științifică, București, 1962, p. 63. (Calculat după datele publicate de *Bulletin d'Information et Documentation de la Banque Nationale de Roumanie*, nr. 8 din august 1937, p. 530—531 și nr. 6 din iunie 1939, p. 388—389.)

²⁹ G. D. Creangă, *Veniturile și averea României mari*, București, 1927, p. 12—14.

³⁰ *Independența economică*, nr. 4—6 din 1938, p. 43.

Profiturile capitaliste au sporit și mai mult în anii războiului hitlerist. Războiul a fost pentru monopoluri un prilej de afaceri veroase. Astfel, societatea petrolieră „Româno-Americana” a realizat în perioada 1941—1943 — conform bilanțului publicat — un profit net de 1.315 milioane lei și și-a sporit capitalul de la 900 milioane lei, cât era în 1939, la 1.500 milioane lei în 1943, iar rezervele au crescut în aceeași perioadă de la 1.147 milioane lei la 2.382 milioane lei³¹. Societatea „Astra-Română” a obținut în aceeași perioadă un profit net de 888 milioane lei, iar capitalul său a crescut de la 2 miliarde lei în 1939 la 2,6 miliarde lei în 1943³². Bilanțurile încheiate pe exercițiul 1942/1943 de 98 societăți anonime din industria metalurgică, care dețineau un capital de 8.125,4 milioane lei, arată că rezervele și profiturile acestor societăți se cifrau la 5.244,6 milioane lei și reprezentau 64,5% din capitalul lor social³³. La fel, 75 societăți anonime din industria petrolului, cu un capital de 11.866,3 milioane lei, indicau în bilanțurile pe 1942 rezerve de 13.251,8 milioane lei și profituri nete de 1.558,3 milioane lei. Profiturile și rezervele acestor societăți luate la un loc depășeau, după cum se vede, capitalul lor³⁴.

Marile bănci monopoliste au realizat de asemenea — de pe urma creditării industriei de armament, a operațiilor de aprovizionare a armatei etc. — profituri gigantice în timpul războiului hitlerist. Conform bilanțurilor publicate, sumele realizate de marile bănci sub formă de dobânzi și profituri au crescut din iunie 1940 până în decembrie 1943 de peste 5 ori, și anume de la 978 milioane lei la 4.992 milioane lei, iar fondurile lor de rezervă și diverse alte fonduri au sporit în aceeași perioadă de la 1.425 milioane lei la 3.041 milioane lei³⁵.

Așadar, capitalul monopolist autohton și străin a realizat în România burghezo-moșierească în general o rată a profitului de 50—80%, iar în unele ramuri industriale chiar de 100%, ceea ce înseamnă că profiturile obținute în țara noastră purtau amprenta profiturilor coloniale.

Odată cu acumularea profiturilor uriașe ale capitaliștilor, se intensifica neîncetat exploatarea maselor muncitoare. Acțiunea legii absolute, generale a acumulării capitaliste a avut ca rezultat inevitabil pauperizarea oamenilor muncii în România burghezo-moșierească. Procesul pauperizării se manifesta atît sub forma pauperizării relative, cît și sub forma pauperizării absolute.

Pauperizarea relativă a maselor muncitoare, adică scăderea părții din venitul național care revenea marei majorități a populației, a avut un caracter permanent în România burghezo-moșierească. Aceasta reiese clar din însăși evoluția ratei plusvalorii, care indică mărirea părții însușite de capitaliști din valoarea nou creată și scăderea părții primite de clasa muncitoare. Între cele două războaie mondiale, rata plusvalorii calculată pe baza datelor oficiale a crescut continuu, fapt ce se poate constata din datele tabelului următor³⁶.

³¹ Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*, ed. II, București, 1957, p. 277.

³² N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Ed. politică, București, 1962, p. 266.

³³ *Economia Română*, XXVI, nr. 1—3, ianuarie-martie 1944, p. 86; cf. Gh. Surpat, *op. cit.*, p. 65.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Bulletin d'Information et de Documentation de la Banque Nationale de Roumanie*, nr. 7—12 din 1944, p. 224—225.

³⁶ Gh. Surpat, *op. cit.*, p. 39. (Calculat după *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, p. 478 și *Comunicări statistice*, nr. 8 din 15 mai 1945, p. 6.)

*Rata medie anuală a plusvalorii în marea industrie prelucrătoare în perioada
1928—1942 (în procente)*

1928	1937	1940	1942
174	185	230	270

Procentele tabelului, cu toate că nici pe departe nu reflectă realitatea — ele fiind calculate cu ajutorul datelor statistice burgheze, luându-se ca bază prețurile cu ridicata și nu cele de vânzare, cu amănuntul ale produselor industriale — arată totuși un grad înalt de exploatare a clasei muncitoare din România. În perioada războiului hitlerist, gradul de exploatare a maselor muncitoare s-a accentuat, rata plusvalorii a crescut de la 230% în anul 1940 la 270% în anul 1942, iar în unele ramuri industriale și mai mult. Astfel în industria alimentară rata plusvalorii ajunsese să fie de peste 1.500%, iar în industria textilă de aproape 1.000% (anul 1942).

Pe măsura acumulării bogăției în mâinile exploatareților — și ca rezultat al acestui proces —, pauperizarea relativă s-a adâncit, crescând prăpastia socială dintre clasele exploatare și masele muncitoare. Datele statistice ne arată că paralel cu creșterea părții din valoarea nou creată pe care și-o însușeau capitaliștii sub formă de plusvaloare, se micșora partea ce revenea clasei muncitoare sub formă de salarii. Iată indicatorii (în procente) privind ponderea plusvalorii și a salariilor în valoarea nou creată din marea industrie prelucrătoare pentru perioada 1927—1942³⁷.

Anii	1927	1929	1937	1939	1942
Valoarea nou creată	100	100	100	100	100
Plusvaloarea	60	61	65	66	73
Salariile	40	39	35	34	27

Indicatorii cuprinși în acest tabel, calculați pe baza datelor statistice burgheze, cu toate că sînt departe de a reda realitatea³⁸, ne arată că, în timp ce ponderea plusvalorii în totalul valorii nou create a crescut de la 60% în 1927 la 73% în 1942, ponderea fondului de salarii a scăzut în aceeași perioadă de la 40% la 27%. Clasa muncitoare, creatoare a tuturor bunurilor, a primit deci mereu tot mai puțin din valoarea nou creată în comparație cu clasa capitalistă. Aceasta înseamnă că pauperizarea relativă a maselor muncitoare în România burghezo-moșierească s-a adâncit din ce în ce mai mult.

³⁷ *Ibidem*, p. 70.

³⁸ Datele statistice burgheze referitoare la profiturile încasate de capitaliști sînt în mare măsură falsificate și în același timp incomplete. De asemenea în fondul de salarii sînt incluse — din cauza evitării conștiente de statistica burgheză a prezentării salariilor muncitorilor, care ar arăta caracterul exploatare al regimului burghezo-moșieresc — și salariile personalului tehnico-administrativ și de conducere. În ceea ce privește ponderea fondului de salarii în valoarea nou creată, trebuie precizat totodată și faptul că în perioada cuprinsă în tabel (1927—1942) a sporit numărul salariaților, iar salariul relativ nu s-a menținut la același nivel, ci a scăzut.

Pauperizarea maselor muncitoare a avut și un caracter absolut, manifestându-se în scăderea nivelului lor de trai. Nivelul de trai în orînduirea burghezo-moșierească a fost determinat de totalitatea condițiilor de existență și de muncă: de nivelul salariului real, proporțiile șomajului, durata zilei de muncă și gradul de intensitate a muncii, condițiile de protecție a muncii, condițiile de locuit, sistemul de impozite, situația asistenței medicale, situația învățămîntului și nivelul cultural al maselor muncitoare, legislația muncii etc.

Dintre aceste condiții de muncă și de trai ne vom referi numai la cîteva, în literatura de specialitate ele fiind temeinic analizate³⁹.

Unul dintre indicii esențiali care caracterizează nivelul de trai al maselor muncitoare îl constituie salariul real, respectiv prețul forței de muncă în raport cu prețul mărfurilor. În România burghezo-moșierească în general, iar în preajma revoluției populare în special, una din trăsăturile vieții sociale a fost rămînerea salariului nominal cu mult în urma creșterii vertiginoase a prețurilor produselor de consum individual.

Calculînd salariul real pe baza datelor statisticii burgheze, obținem următoarea dinamică a acestuia pe perioada 1933—1942⁴⁰:

1933 = 100

Anii	Indicele salariului nominal	Indicele costului vieții	Indicele salariului real
1934	97,8	89,9	108,0
1936	99,0	102,3	96,7
1938	106,3	113,9	93,2
1940	128,5	161,0	79,0
1942	212,5	360,2	58,9

Din datele tabelului rezultă că ritmul de creștere a costului vieții a fost în perioada 1934—1942 cu mult superior (89,9—360,2%) ritmului de creștere a salariului nominal (97,8—212,5%), disproporție al cărei rezultat a fost scăderea necontenită a salariului real (108,0—58,9%).

Indicele salariului real calculat pe baza datelor statisticii burgheze trebuie privit numai ca o ilustrare cu totul generală a scăderii salariului real al maselor muncitoare. Această apreciere se impune din următoarele considerente:

a) În calculul acestui indice au fost incluse și „salariile“ personalului de conducere al întreprinderilor capitaliste;

³⁹ Vezi în această privință: Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească*, 1962; N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, București, 1962; N. N. Constantinescu, Tudor Paul, *Agravarea situației clasei muncitoare (1941 — august 1944)*, în *Din istoria contemporană a României. Culegere de studii*, Ed. științifică, 1965; Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, București, 1956 etc.

⁴⁰ *Aspecte ale dezvoltării capitalismului monopolist în România*, București, 1957, p. 106.

b) Acest indice, necuprinzînd categoriile de salariați cu salarii scăzute, camuflează salariile foarte scăzute ale muncitorilor necalificați, care aveau o pondere mare în numărul total al muncitorilor⁴¹;

c) Statistica burgheză nu a luat în considerare pe salariații care nu aveau un serviciu permanent și nici faptul că o parte din muncitori erau șomeri în diferite perioade, sau lucrau numai un timp redus din cauza restrîngerii activității unor întreprinderi.

d) Indicele salariului real a fost calculat pe baza salariului nominal. Ori — după cum se știe — muncitorilor li se făceau o serie de rețineri din salariul brut, reprezentînd: impozite, asigurări sociale, cotizații, diverse amenzi, taxe și alte rețineri⁴².

⁴¹ În România burghezo-moșierească capitaliștii foloseau pe larg sistemul discriminărilor pentru a reduce salariul muncitorilor. Salariile femeilor și copiilor, care prestau o muncă egală cu cea a bărbaților, reprezentau abia 50% din salariile acestora. Din cauza înapoierii tehnico-economice, în țară exista un număr mare de muncitori necalificați pe care capitaliștii îi încadrau cu un salariu minim. În anul 1935, 72% din muncitoarele ocupate în industria textilă erau considerate ca necalificate. În industria alimentară aproape 80% din muncitori erau socotiți fără calificare (vezi *Enciclopedia României*, vol. III, p. 825 și 898).

⁴² Ca o ilustrare a situației maselor muncitoare din punct de vedere al salarizării, reproducem cîteva cazuri concludente — luate la întîmplare —, cazuri care însă nu au fost întîmplătoare, ci au un caracter general. Iată de pildă salariul muncitorului Martin Haring, miner la Societatea Petroșeni, în lunile octombrie și noiembrie 1943:

	octombrie	noiembrie
1. Salariul de bază lei	13.996	14.786
2. Total cîștig lunar lei	13.996	16.832*
3. Total rețineri (25 feluri) lei	13.556	16.712
4. Suma primită l.	440	120

* (Se adaugă costul transportului încasat în luna octombrie și restituit în luna noiembrie, lei 960).

„La minele Petroșeni — se arată într-un referat al Direcțiunii Generale a Poliției către Marele Stat Major și Ministerul Economiei Naționale din martie 1944 — se menține aceeași situație, se fac rețineri mari și nu s-au majorat salariile“ (Arhiva C.C. al P.C.R., dos. 846, Fond. nr. 5, filele 00215 și 00441).

La Brașov, dintr-un calcul făcut reiese că în luna decembrie 1943, unui lucrător îi era absolut necesar pentru chirie, hrană, îmbrăcăminte etc. un salariu de cel puțin 15.000 lei lunar, în timp ce în realitate el primea 9000—10.000 lei pe lună. Chiar organele siguranței recunoșteau că „din cele cunoscute de noi rezultă că nemulțumirile lucrătorilor sînt destul de juste“. (Arh. St. Brașov, Legiunea de Jandarmi Brașov, dos. 430/1943 fila 294; cf. *RevArh*, nr. 1 din 1964, p. 60).

La fabrica „Matern“ din București plata salariilor făcîndu-se săptămînal, iar reținerile pentru luna întregă la sfîrșitul săptămîinii respective, cea mai mare parte a lucrătoarelor nu primeau nici un ban, ba mai rămîneau și datoare. Iată un plic de plată (26 iunie — 2 iulie 1944):

I. Cîștig săptămînal lei 2186 (lunar aproximativ lei 9000)

II. Rețineri:

1. Casa Centrală	1155
2. T.B.C.	70
3. Fond construcții	5
4. Impozit salarii	1222
5. Lemne	800
6. Rețineri provizorii	1303
Total	4.555

Astfel lucrătorea careia îi aparținea acest plic de plată a mai rămas datoare fabricii cu suma de lei 2369 (*România Liberă*, nr. 9 din 10 august 1944).

e) În timpul regimului burghezo-moșieresc bugetul de stat a fost folosit ca instrument principal de jefuire a maselor muncitoare și de redistribuire a venitului național în favoarea moșierilor și a capitaliștilor. O parte tot mai mare din veniturile oamenilor muncii erau stoarse prin impozite directe și indirecte, ceea ce a contribuit mult la scăderea salariului real⁴³.

Din tabelul de mai sus nu rezultă creșterea costului vieții în anii cei mai grei (1943—1944) ai războiului hitlerist. În perioada criminalului război hitlerist, nedorit și urit de poporul român, salariul real al maselor muncitoare a scăzut considerabil din cauza inflației care a provocat o creștere extraordinară a prețurilor, precum și din cauza fiscalității excesive și a împrumuturilor forțate. Puterea de cumpărare — așa cum rezultă din raportarea indicelui salariului nominal la indicele costului vieții — reprezenta în august 1944 numai 19,7% din puterea de cumpărare a salariilor în luna august 1939⁴⁴. Cîrdășia dictaturii militarofasciste cu Germania hitleristă, criminalul război hitlerist au avut ca efect istovirea și degradarea economiei țării⁴⁵.

Acoperirea uriașelor cheltuieli de război a fost făcută pe calea agravării fiscalității care îi apăsa pe oamenii muncii. În perioada războiului, impozitul pe salarii a adus bugetului statului o sumă cu mult mai mare decît impozitele încasate de la industriași și comercianți. În perioada 1940/1941 — 1943/1944 încasările efectuate pe salarii s-au ridicat la suma de 35.409 miliarde de lei, pe cînd încasările asupra veniturilor industriale și comerciale numai la 17.830 miliarde de lei⁴⁶.

Impozitele indirecte, care loveau în esență tot în masele muncitoare, au crescut, de asemenea, vertiginos. Astfel, taxele de consumație au sporit de la 5.267 milioane de lei în 1940/1941 la 19.670 milioane de lei în 1943/1944⁴⁷. Statul dictaturii militarofasciste a căutat să arunce povara războiului hitlerist și asupra generațiilor viitoare de oameni ai muncii, lansînd împrumuturi interne, în mare parte forțate, în sumă de 30.677 milioane lei⁴⁸.

Ca urmare a împingerii țării în prăpastia războiului antisovietic, cantitatea de bani de hîrtie aflată în circulație a crescut extraordinar. Astfel, în totală disproporție cu stocul de aur al B.N.R. și cu mărfurile aflate în circulație, cantitatea de bilete puse în circulație de Banca națională a sporit de la 64.349 milioane de lei la 31

⁴³ În perioada 1922/1923—1943/1944, impozitele directe au crescut de la aproape 1,2 miliard lei la 32,1 miliarde lei, adică de 29 ori, iar impozitele indirecte de la 7,3 miliarde lei la 98,3 miliarde lei, adică de 13,5 ori. Următoarele date redau tendința continuă de aruncare a unor cît mai grele poveri fiscale pe spinarea oamenilor muncii: în timp ce impozitele încasate de la industriași și comercianți au crescut de la 642 milioane lei în 1922/1923 la 3,8 miliarde lei în 1942/1943, adică de circa 6 ori, impozitele pe salarii s-au mărit în perioada 1922—1944 de la 330 milioane lei la 15,3 miliarde lei, adică peste 46 ori. După unele calcule, masele muncitoare erau jefuite pe calea impozitelor indirecte de 1/3 din veniturile lor (vezi V. Maevschi, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României 1914—1944*, Ed. științifică, 1957, anexele II—VI).

⁴⁴ *Scînteia*, nr. 2 din 22 septembrie 1944.

⁴⁵ Pagubele cauzate economiei românești de pe urma subjugării țării de către Germania hitleristă s-au ridicat la suma de 10.000 miliarde lei (cursul 1945), ceea ce echivala cu bugetul țării pe mai bine de 12 ani (Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. IV, 1956, p. 39). Ca urmare, venitul național al României se redusese la aproape jumătate față de cît era în 1938 (*Expunerea de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1946—1947*, p. 13).

⁴⁶ Vezi *Expunerea de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1944/45*, p. 135, 136, 144; cf. *Din istoria contemporană a României*, Ed. științifică, 1965 p. 106.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ A. Vijoli, *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatare*, Ed. științifică 1958, p. 312.

decembrie 1940, la 228.392 milioane de lei în august 1944, fapt care a însemnat o agravare deosebită a inflației, o dezorganizare completă a circulației monetare⁴⁹.

În timp ce inflația era în plină desfășurare, situația din ce în ce mai grea a maselor muncitoare era agravată și de ridicarea în ritm accelerat a prețurilor bursei negre. Prețurile stabilite de stat în anii războiului au devenit iluzorii, deoarece, din cauza lipsei de mărfuri, nu se putea cumpăra nimic la prețul oficial. În tabelul următor, ilustrăm decalajul dintre prețurile oficiale și cele reale⁵⁰.

Indexul prețurilor de detaliu

Data	Alimente		Combustibil	
	oficial	real	oficial	real
septembrie 1939	100,0	100,0	100,0	100,0
1 septembrie 1944	799,2	1303,7	604,0	1005,8

După cum reiese din tabel, la 1 septembrie 1944, față de luna septembrie 1939, alimentele erau de 8 ori, combustibilul de 6 ori mai scumpe considerînd prețul oficial și de 13, respectiv de 10 ori mai scumpe considerînd prețul real. Diferența între prețul oficial și cel real, în ambele cazuri, este de aproape 70%.

În perioada celui de al doilea război mondial, datorită scăderii producției destinate scopurilor civile, ridicării prețurilor, precum și datorită faptelor mai sus enumerate, situația materială a maselor muncitoare era deosebit de grea, puterea lor de cumpărare scăzînd de peste 5 ori față de 1939, ceea ce rezultă și din tabelul următor:

Nr. crt.	Indicele	aug. 1939	dec. 1941	dec. 1942	dec. 1943	aug. 1944
1	Salariului	100,0	168,5	212,4	275,5	275,5
2	Prețurilor	100,0	412,1	712,1	1 085,3	1.392,8
3	Puterii de cumpărare	100,0	40,8	29,8	25,3	19,7

Așadar, în perioada august 1939—august 1944 salariile au crescut cu mai puțin de 3 ori, pe cînd prețurile au crescut cu aproape 14 ori, avînd ca urmare scăderea substanțială a salariului real, care în august 1944 reprezenta numai a cincea parte a salariului real din august 1939, denotînd o scădere catastrofală a nivelului de trai al salariaților.

În aceste condiții, în care capacitatea de cumpărare a salariilor ajunsese extrem de mică, iar protestele și lupta maselor muncitoare luaseră amploare, regimul dictaturii militaro-fasciste a admis o oarecare sporire a salariilor nominale, dar și aceasta foarte mică. Fixarea salariilor se făcea succesiv și la mari intervale în diverse sectoare de activitate industrială, astfel încît, în timp ce în multe sectoare muncitorii primeau salarii oarecum adaptate la costul vieții, în alte sectoare ei primeau tot vechile salarii, stabilite cu un an sau chiar mai mult timp în urmă.

⁴⁹ *Banque Nationale de Roumanie — Bulletin d'Information et de Documentation*, nr. 1 din 1945, p. 19; cf. *Istoria contemporană a României*, p. 107.

⁵⁰ *Scînteia*, nr. 100 din 2 ianuarie 1945, p. 1.

De la sfârșitul anului 1942, salariile lucrătorilor din întreprinderile industriale se fixau de către Comisariatul general al prețurilor din Ministerul Economiei Naționale. Aceste salarii au variat după regiuni și după natura întreprinderilor. Prima decizie de salarizare, pentru industria metalurgică, a apărut în toamna anului 1942 și pînă în martie 1944 a mai fost revizuită numai de două ori (în aprilie 1943 și ianuarie 1944). În industria textilă salariile se plăteau pe baza deciziei din 5 noiembrie 1943, iar Atelierele C.F.R. aveau salarii stabilite pentru toată țara, pe meserii, vechime și specialitate, fiind publicate în *Monitorul Oficial* nr. 122 din 29 mai 1942. În luna martie 1944 mai existau încă unele compartimente industriale pentru care n-au apărut decizii de stabilire a salariilor, astfel: fabricile de spirt, de pălării etc.⁵¹.

Este de remarcat faptul că în perioada războiului, în unele întreprinderi aceste salarii mici se plăteau cu o întârziere de 2—3 și chiar 4 luni⁵².

Concluzia clară ce se desprinde din cele arătate pînă acum este aceea că în perioada dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist salariul real a cunoscut o agravare extraordinară, care demonstra existența unui proces accelerat de pauperizare a maselor muncitoare.

Un alt factor permanent de înrăutățire a condițiilor de viață a maselor muncitoare îl constituia suprapopulația relativă, șomajul. Șomajul cronic a înregistrat între cele două războaie mondiale proporții mari, comparativ cu numărul muncitorilor ocupați în procesul de producție, fapt care a influențat direct scăderea nivelului de trai al maselor muncitoare. O amploare mare a cunoscut șomajul în perioada crizei economice mondiale din 1929—1933, cînd numărul șomerilor a depășit cifra de 300.000 de persoane⁵³. Deși în perioada următoare șomajul a înregistrat o anumită scădere, el a continuat să existe. În anul 1935 — după ziarul *Aurora* — numărul total al șomerilor industriali se ridica la peste 200.000 de oameni⁵⁴. „Șomajul, cu toată înviorarea industriei grele legată de pregătirea de război — se sublinia în Rezoluția Plenarei a V-a a C.C. al P.C.R. din august 1936 — continuă să cuprindă mase mari de muncitori și funcționari. Zeci de mii de fii și fiice ai muncitorilor și funcționarilor săraci sînt pe drumuri și fără nici o perspectivă să fie atrași în procesul de producție”⁵⁵.

Pe lângă șomajul total, situația maselor muncitoare era agravată și de șomajul parțial, care n-a fost însă de loc înregistrat de statistica burgheză. În perioada celui de al doilea război mondial o serie de întreprinderi și-au redus sau chiar încetat activitatea din următoarele motive: a) lipsă de materii prime; b) lipsa de mijloace de transport; c) avarii

⁵¹ Arhiva C.C. al P.C.R., dos. 846, Fond nr. 5, filele 00425—426.

⁵² Muncitorii de la uzinele de fier Hunedoara, de exemplu, și-au primit salariile pentru luna decembrie 1943, numai la 4 martie 1944. Asemenea situație a existat la o serie de întreprinderi: Exploatarea forestieră Grădiștea de Munte — Orăștie, Uzinele Baia Nouă din județul Severin, C.A.M. (evacuat la Ocnele Mari) etc. (Arh. C.C. al P.C.R., dos. 846, Fond nr. 5, fila 00469 și dos. 854, Fond nr. 5, fila 156).

⁵³ *Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1929—1933*, vol. III, E.S.P.L.P., 1956, p. 109.

⁵⁴ *Aurora*, nr. 86 din 22 iunie 1935, p. 3.

⁵⁵ *Documente din istoria P.C.R. 1934—1937*, E.S.P.L.P., 1957, p. 463.

parțiale în urma bombardamentelor etc.⁵⁶ Această situație a contribuit la îngroșarea rândurilor șomerilor, provocând mizerie și disperare în masele celor rămași fără muncă.

Pauperizarea absolută a maselor muncitoare s-a adâncit și datorită condițiilor insuportabile de muncă, lipsei aproape totale a măsurilor de protecție a muncii, în sfârșit — în anii dictaturii militare-fasciste și ai războiului hitlerist — muncii forțate și militarizării întreprinderilor. În numeroase ramuri ziua de muncă era de 10—14 și chiar 16 ore⁵⁷. În condițiile în care capitaliștii nu mai puteau prelungi la nesfârșit ziua de lucru, au mărit exploatarea prin intensificarea muncii, aplicându-se metodele de

⁵⁶ Pînă la data de 1 mai 1944, cu aprobarea Ministerului Economiei Naționale, următoarele întreprinderi textile au încetat lucrul: Țesătoria „Bucur”; Industria Pinzei; „Cercez”; „Fuiorul”; „Progresul”; „Imprintext”; în luna mai următoarele fabrici au redus orele de lucru: Fabrica „Amereo”; Fabrica „Nistriană”; Fabrica „Mătasea Românească”; Societatea de gazmetan; Întreprinderile Metalurgice; Uzinele de Modelat și Emailat din Mediaș; s-au efectuat concedieri ilegale (fără plata preavizului legal și a concediului de odihnă) la: Societatea Filatura Bum-bacului; Uzinele „Lemaître”; Fabrica de hîrtie Letea din Bacău; Uzinele de plumb din Rușchița; Uzinele Metalurgice Grivița (distruse de bombardament) au concediat pe toți muncitorii (neplătindu-le nici salariile pe lunile martie și aprilie 1944); lucrul a fost încetat complet la: Fabrica de sticlă Titan, Minele de cărbuni „Baia-Nouă” Severin; Fabrica de geamuri Scăeni; Rafinăria Prahova din Calea Griviței (București) etc. În luna iulie concedieri masive s-au făcut în zonele Buștenari și Telega-Prahova, unde un număr de 52 întreprinderi petrolifere și-au încetat în întregime activitatea (Arh. C.C. al P.C.R., dos. 854, Fond nr. 5, filele 327, 560, 561).

⁵⁷ În martie 1940, printr-un decret lege, Ministerul Muncii a fost autorizat să decidă mărirea numărului orelor de muncă, atunci cînd acest lucru era cerut de Ministerul Economiei Naționale. Prolungirea prevăzută era de două ore peste vechea zi legală de muncă (vezi *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 54 din 4 martie 1940, p. 1048). Astfel ziua de muncă legală în întreprinderile industriale prelucrătoare sau miniere devenea de 10 ore. În iulie 1940, dictatura regală a dat un alt decret-lege, prin care Ministerul Muncii a fost autorizat să *aprobe prelungirea duratei zilei de muncă peste durata normală de 8 ore pe zi și peste 48 ore pe săptămînă*, precum și introducerea muncii de noapte a femeilor pentru toate întreprinderile industriale, comerciale și de transporturi (vezi *Decret-lege pentru stabilirea regimului muncii în împrejurări excepționale, din 24 iulie 1940*). Cu alte cuvinte, neprecizînd cu cît se poate prelungi ziua de muncă peste opt ore, capitaliștilor li se dădea posibilitatea să prelungească ziua de muncă după cum voiau. După împingerea României în războiul antisovietic, la începutul lunii octombrie 1941, Antonescu a dat un nou *decret-lege asupra regimului muncii în timp de război* (vezi *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 233, din 2 octombrie 1941, p. 5836—5840). Acest decret prevedea în întreprinderile cu trei schimburi zilnic introducerea săptămînii de 56 ore lucrate, adică desființarea repaosului săptămînal. În restul întreprinderilor, decretul stabilea că „durata normală de lucru este de 10 ore pe zi, sau 60 de ore săptămînal”. Decretul dădea dreptul comandanților militari din întreprinderile militarizate, îndrumătorilor militari, directorilor întreprinderilor militare și inspectorilor de muncă să acorde pe timp de trei luni autorizația de depășire a duratei zilei de muncă pînă la 12 ore zilnic, sau 72 de ore săptămînal. Ei aveau dreptul de a dispune să se muncească duminică și sărbătorile legale. Decretul acorda dreptul Subsecretariatului de stat al muncii să prelungească durata muncii peste autorizațiile date de comandanții militari, directorii și inspectorii de muncă, fără să i se indice vreo limită în hotărîrile sale. Decretul lăsa deci stabilirea duratei zilei de muncă la discreția capitaliștilor și a autorităților fasciste.

„raționalizare“ a producției Ford, Taylor, Bedeaux etc. „Raționalizarea capitalistă în România care s-a introdus și se introduce în condițiile unei tehnici cu un nivel scăzut — arăta P.C.R. — s-a făcut printr-o exploatare deosebit de hrăpăreață a puterii de muncă“⁵⁸.

Condițiile grele de muncă, subalimentația, intensificarea muncii erau însoțite de creșterea morbidității și a accidentelor de muncă în rândurile maselor muncitoare. Acestea la rândul lor adânceau și mai mult pauperizarea maselor. O amploare deosebită au luat bolile sociale. Numărul bolnavilor de tuberculoză înregistrați a crescut între 1931—1937 de la 96.100 la 170.000 de oameni⁵⁹. De asemenea, a crescut încontinuu numărul accidentelor de muncă. În industria minieră de exemplu în anul 1929 numărul accidentelor era de 2 ori mai mare decât în anul 1921, incluzând 5,43% din totalul personalului ocupat în această ramură industrială⁶⁰. În industria cărbunelui în 1934 s-au înregistrat 1.937 de accidente care au atins 11,25% din personal, iar cu un an mai târziu (1935) numărul accidentelor s-a ridicat la 2.270, adică la 13,27% din personalul ocupat în această ramură⁶¹. În anul 1938, după datele furnizate numai de 6 inspectorate de muncă (București, Constanța, Craiova, Alba Iulia, Cluj și Timișoara), au avut loc 18.285 de accidente de muncă, din care peste 400 mortale⁶². În perioada dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist nu numai că decretele-legi cu privire la regimul muncii în timp de război nu cuprindeau nici o prevedere referitoare la condițiile sanitare de lucru și securitatea muncii, dar chiar vechile dispoziții antebelice de această natură erau sistematic încălcate de patroni. Războiul, înrăutățind la maximum condițiile de muncă și de trai ale maselor muncitoare, a dus la creșterea accidentelor, a bolilor profesionale, a contribuit la înrăutățirea generală a sănătății muncitorilor și la agravarea pauperizării lor. Condițiile de trai ale maselor muncitoare deveniseră atât de grele, încât chiar într-o ședință a Consiliului de Miniștri din 2 martie 1943 se recunoștea că ele erau „condițiile cele mai mizerabile posibile“⁶³.

Pauperizarea clasei muncitoare s-a împletit cu procesul de proletarianizare a unor mase largi de mici producători și cu procesul sărăcirii majorității intelectualilor și funcționarilor.

Cît privește masele de bază ale țărănimii, ele erau lovite din ce în ce mai greu de pe urma dominației moșierilor și capitalului monopolist. Muncitorii agricoli lucrau la moșieri, arendași și chiaburi pentru salarii mizerabile. În majoritatea cazurilor, ei lucrau un an întreg la „stăpîn“ pentru o hrană de cantitate și calitate cu totul insuficiente, pentru un rînd de îmbrăcăminte și o pereche de opinci, pentru un adăpost în grajduri sau bordeie. În anul 1940 salariile muncitorilor agricoli erau cu aproape 50% mai mici decât cele din 1929, și aceasta în condițiile în care durata zilei de muncă era de 16—18 ore⁶⁴. Nivelul salariilor muncitorilor

⁵⁸ *Documente din istoria P.C.R.*, vol. III, p. 323.

⁵⁹ N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, București, 1962, p. 280.

⁶⁰ Datele sînt luate din *Minerul*, nr. 12 din decembrie 1936.

⁶¹ *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, București, 1940, p. 476—477.

⁶² Datele sînt calculate după *Buletinul muncii*, vol. III, septembrie-decembrie 1939, p. 646, 675, 685, 725, 736 și 768; cf. Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească*, p. 182—183.

⁶³ *Lupta de clasă*, nr. 10 din 1956, p. 101.

⁶⁴ N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 285.

agricoli era atât de scăzut, încît o publicație oficioasă a regimului burghezo-moșieresc, încercînd să le calculeze puterea de cumpărare, a fost nevoită să recunoască imposibilitatea publicării cifrelor deoarece „venitul anual al unei familii muncitoare (bărbat, soție, un copil) s-ar exprima printr-o cifră care n-ar acoperi nici costul alimentelor pentru cea mai precară întreținere a existenței”⁶⁵. Viața țărănimii sărace se deosebea doar puțin de cea a muncitorilor agricoli. Pe petecul lor de pămînt care nu putea nici pe departe să le asigure existența, — țărani săraci munciau din zori și pînă în noapte, munciau la moșieri, arendași și chiaburi, dar nu reușeau niciodată să scape de mizerie. Țărănimea mijlocasă, din cauza slabei productivității a muncii în gospodăriile ei, ca și din cauza exploatării sub diferite forme de către moșieri, arendași, chiaburi, negustori, cămătari etc., în marea ei majoritate ducea o viață grea, avînd o situație precară.

În sistemul exploatării țărănimii muncitoare un loc important îl ocupau formele precapitaliste de exploatare. Faptul că marea majoritate a țăranilor nu aveau de loc pămînt sau nu aveau pămînt suficient spre a asigura întreținerea vieții lor și a familiilor, făcea ca o bună parte a țărănimii să ia pămînt în arendă de la moșieri și chiaburi. În România burghezo-moșierească forma cea mai larg răspîdită a arendei o constituia dijma. Cîteva tipuri de „contracte” între țărani dijmași și moșieri din diferite regiuni ale țării, consemnate în publicații, sînt concludente pentru caracterul barbar, feudal al exploatării țărănimii muncitoare dijmașe de către moșieri și chiaburi⁶⁶. În lumina acestor contracte se poate constata că adeseori, în ajunul și în timpul războiului hitlerist, moșierii și chiaburii sustrăgeau dijmașilor, prin rentă în natură combinată cu rentă în muncă, nu numai întreaga supramuncă, ci deseori chiar și o parte a muncii necesare. Este semnificativ faptul că în cazul în care țăranul dijmaș nu efectua una din obligațiile sale stabilite în „contract” și nici nu putea să plătească sumele prevăzute la aliniatul „sanctiuni”, nu era dijmuît, pierzînd astfel întreaga sa muncă în favoarea moșierului.

Situația materială grea în care se găseau masele de bază ale țărănimii exploatare de moșieri și chiaburi a fost agravată de exploatarea satului de către capitalul monopolist și statul burghezo-moșieresc.

Datoriile imense făcute de țărănime la băncile comerciale aflate în mîna marelui capital și la băncile „populare” aflate în mîinile chiaburilor, dobînzile înrobitoare plătite pentru aceste datorii, „foarfecele” prețurilor și o fiscalitate extrem de grea au contribuit mult la adîncirea pauperizării maselor de bază ale țărănimii.

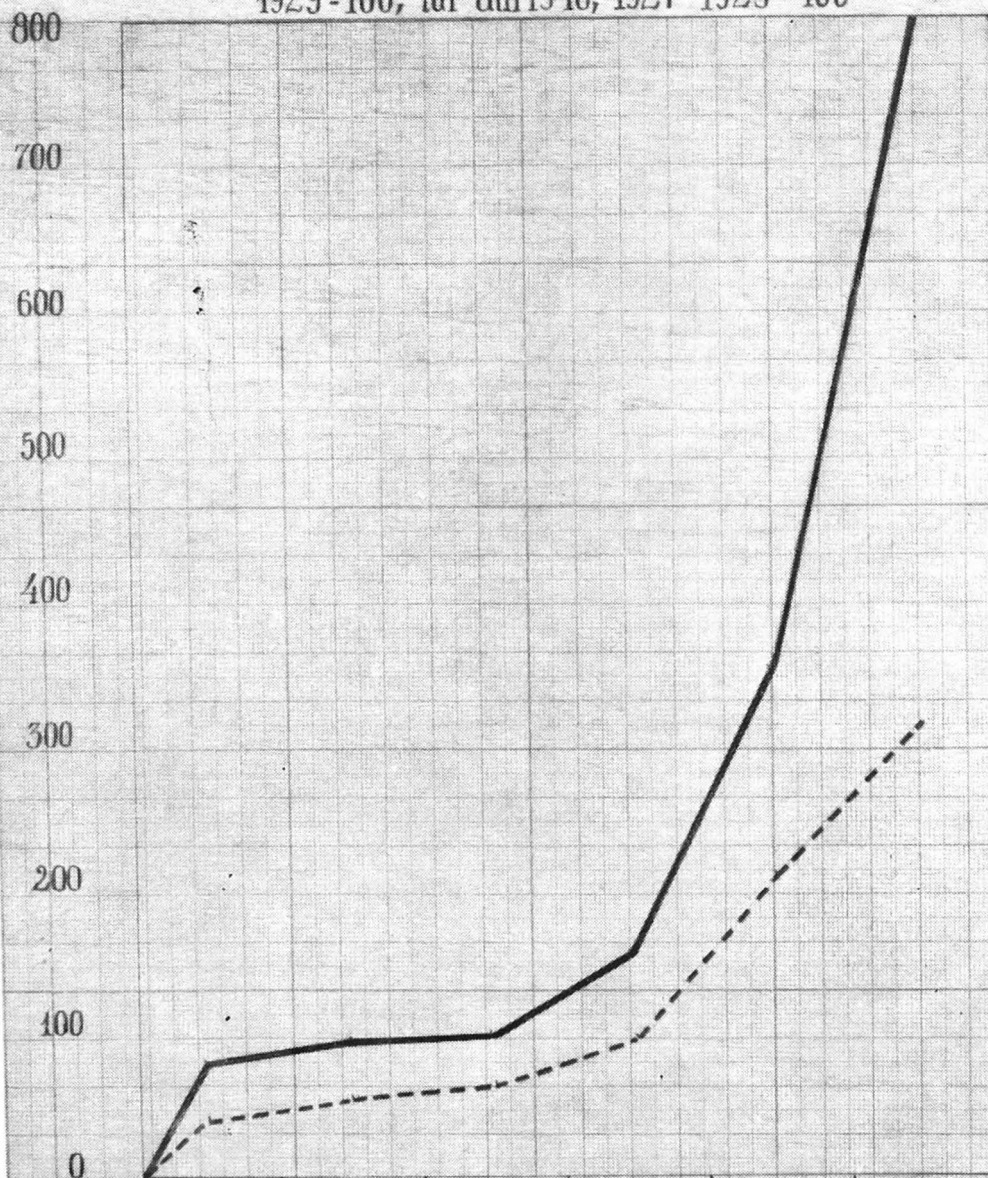
Astfel, 2.474.738 de gospodării ale micilor producători agricoli (64% din total) aveau în 1929 datorii care însumau 37,4 miliarde lei, revenind 15.102 lei datorie pe un debitor, sumă ce reprezenta valoarea producției de grîu de pe un ha, pe aproximativ 5 ani (la prețurile din 1938)⁶⁷. De teama unirii luptelor muncitorești

⁶⁵ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 72.

⁶⁶ C. Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, București, 1956.

⁶⁷ *Banca Națională a României. Contribuții la problema reorganizării creditului în România*, vol. I, p. 29.

1929=100, iar din 1940, 1927-1929=100

— INDICELE PREȚURILOR PRODUSELOR INDUSTRIALE

- - - INDICELE PREȚURILOR PRODUSELOR AGRICOLE

și țărănești, guvernul burghezo-moșieresc a adoptat în aprilie și octombrie 1932 două legi de „conversiune” a datoriilor agricole⁶⁸. „Conversiunea” asigura creditorilor garantarea creanțelor lor de către stat și îndatora pe țărani către stat pe timp de 30 de ani.

Prin lege s-a urmărit să se consolideze sumele împrumutate, salvându-se prin garanția statului capitalul bancar, cămătăresc și moșieresc. Plenara C.C. al P.C.R. din iulie 1933 demasca în modul cel mai hotărât esența reacționară, demagogică a legii conversiunii. „Noua lege a conversiunii datoriilor e menită să ușureze acordarea ajutoarelor moșierilor și chiaburilor, să pună milioane de țărani cu pământ puțin și pe cei mijlocași, sub amenințarea exproprierii...”⁶⁹. În perioada imediat următoare, folosind înviorarea cererii de mărfuri a țărănimii, ce a urmat „conversiunii”, burghezia proceda la deschiderea și mai accentuată a „foarfecelor” prețurilor, ceea ce a făcut că pentru una și aceeași cantitate de produse agricole țăranul muncitor să obțină o cantitate din ce în ce mai mică de produse industriale necesare gospodăriei sale.

Dacă raportăm evoluția indicilor de prețuri ale produselor agricole la cei ai prețurilor produselor industriale cumpărate de țărani în perioada 1929—1942, obținem „foarfecele” din graficul anexat⁷⁰.

După cum reiese din grafic, în decembrie 1942 puterea de cumpărare a țăranilor a scăzut cu 60,6% față de anul 1929. Într-o broșură editată în 1938, după ce fusese înscăunată dictatura regală, P.C.R. arăta pe bună dreptate: „Scăderea continuă a prețurilor produselor agricole față de cele industriale reduce din an în an puterea de cumpărare a țărănimii. Lipsa inventarului agricol îl face pe țăran să devină de la prima arătură tributar al bancherului, cămătarului sau moșierului. Țăranii fără pământ sau cu pământ puțin își văd din an în an înrăutățindu-li-se condițiile muncii în dijmă”⁷¹.

⁶⁸ În 1933, în primul număr din *Buletinul trimestrial* al Institutului românesc de conjunctură, luându-se în discuție situația din agricultura țării și referindu-se la legea conversiunii datoriilor agricole, se cita o situație întocmită de Direcția statisticii judiciare din Ministerul Justiției, pe baza rapoartelor înaintate de judecătoria care au primit cereri de conversiune conform legii în vigoare. Situația se prezenta astfel:

Categorii de proprietăți	Numărul gospodăriilor	Suprafața determinată în Ha.	Au introdus cereri pentru conversiune		Suprafața deținută de solicitanți		Totalul datoriilor pe categorii în lei	Datorii directe		Datorii ca girant	
			Nr. solicitanți	%	Ha.	%		lei	%	lei	%
Peste 10 ha.	154.525	4.453.046	16.839	11	887.573	26	14.970.795.549	13.984.030.746	93,4	986.764.790	6,6
Sub 10 ha.	3.864.347	9.654.619	2.474.781	64	5.695.568	58,8	37.376.797.700	32.676.211.791	87	4.700.589.909	13

(Vezi *Buletinul trimestrial* al I.R.C., nr. 1. din 1933, p. 19; cf. N. Marcu, *Aspecte ale problemei agrare în documentele Partidului Comunist din România*, în *Probleme economice*, nr. 3 din 1960, p. 96—97).

⁶⁹ *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1929—1933*, E.S.P.L.P., 1956, p. 631.

⁷⁰ Datele sînt extrase din V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 80, și M. Conștăntinescu, *Politica economică aplicată*, București, 1943, vol. II, p. 347.

⁷¹ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., dos. A.b. XXIV—3, inv. 1.097.

Foarfecele dintre prețurile produselor industriale și cele ale produselor agricole nu erau aproape de loc resimțite de marii producători agricoli și de capitalul comercial. Marii producători recuperau pierderile la preț prin intensificarea muncii țărănimii dijmase și a muncitorilor agricoli, a detașamentelor de țărani mobilizați și a prizonierilor de război, prin sistemul „primelor de export” etc.

La acest jaf nemilos al maselor de bază ale țărănimii trebuie adăugate impozitele apăsătoare, dobânzile cămătărești și pierderile pe care țărănimea le suferea în urma rechizițiilor de vite, căruțe, a mobilizărilor la muncă și în armată, a distrugerii forței de muncă din atâtea gospodării țărănești prin sutele de mii de morți, răniți și invalizi de război.

Fiscalitatea la care era supusă țărănimea muncitoare era ruinătoare. Făcînd suma tuturor impozitelor și taxelor care grevau o gospodărie de 3,5 ha, un cerce-tător burghez era nevoit să recunoască în 1936 că gospodăria țărănească care în genere nu-și acoperea cheltuielile de muncă și materiale prin veniturile realizate „trebuie să contribuie cu cca. 2200 lei anual la acoperirea sarcinilor publice”. „Chiar dacă în gospodăria țărănească — arată autorul — s-ar realiza venitul stabilit prin recensămîntul fiscal de 2222 lei pentru suprafața medie de 3,5 Ha, contribuția fiscală de 2200 lei înghite aproape întregul venit”⁷².

În România burghezo-moșierească, marea majoritate a țărănimii, datorită poli-ticii de credit duse de băncile „populare”, se afla cu totul sub jugul cămătarilor. Creditele de care aveau nevoie țărani muncitori împrumutării sau cu pămînt puțin, fără de care gospodăria lor lipsită de utilaj era sortită unei rapide ruinari economice, au fost îndreptate spre industrie, comerț și în parte afectate chiabu-rii și moșierimii. Astfel, în timp ce industriași, comercianți, moșierii și chiaburii beneficiau de credite cu dobînzi care nu depășeau 8—10%, țărani muncitori erau nevoiți să apeleze la cămătari, cărora le plăteau dobînzi mult mai mari, pentru că în fapt Banca Națională nu acorda împrumuturi micilor agricultori. După un calcul făcut de un cooperator, numai prin diferența dintre dobînda băncilor „popu-lare” și dobînda percepută de cămătarii particulari, țărănimea muncitoare era jefuită anual de cel puțin 800 milioane lei⁷³. Această sumă este însă cu mult infe-rioară celei reale, deoarece ea presupune, la creditele cămătărești, o dobîndă anuală sub 40%, ori în realitate aceste dobînzi erau de cca. 120%⁷⁴.

Din cele arătate pînă acum se desprinde următoarea concluzie: lipsite de pămînt, de utilaje agricole, de vite și de credite, exploatate de moșieri, chiaburi, arendașii capitaliști, negustori, cămătari, capitalul mono-polist și de reprezentantul colectiv al tuturor acestor exploatatori: statul burghezo-moșieresc, masele de bază ale țărănimii erau condamnate la o viață de cumplită mizerie.

Intellectualii „cerșetori în haine negre”, cum erau denumiți cu cinism de presa burgheză, duceau și ei o viață nesigură, plină de greutate și umilințe. Marea masă a funcționarilor particulari era formată din funcționari inferiori, a căror salarizare și condiții de viață erau în foarte multe cazuri cu mult sub nivelul celor ale muncitorimii industriale califi-cate. Situația funcționarilor publici era asemănătoare. Salariul primit de marea masă a funcționarilor publici nu reprezenta nici măcar acope-rirea minimului de existență. După un calcul făcut în primăvara anului 1938 și publicat în revista „Sociologia Românească”, incluzînd pe toți funcționarii din ministere, salarizarea funcționarilor publici era urmă-

⁷² I. V. Popescu, *Gospodăria țărănească și regimul fiscal în România*, București, 1936, p. 219—220.

⁷³ A. G. Galan, *Rolul cooperației în viața satelor românești*, p. 11.

⁷⁴ I. V. Popescu, *op. cit.*, p. 98.

toarea: 71,50% primeau un salariu lunar sub 4.000 de lei, 10,15% între 5.000—8.000 de lei, 4,88% între 8.000—10.000, iar 4,76% 10.000 de lei și peste. În anul 1934/1935, din totalul funcționarilor bugetari, 78,25% primeau un salariu sub 5.000 de lei, iar în anul 1939/1940, numărul funcționarilor cu o atare salarizare reprezenta 84,30%. La toate aceste salarii trebuie scăzute 10% reprezentând cota pentru pensii, impozite etc. Față de salarii — pe baza calculului Institutului Central de Statistică, luând în considerare prețurile din 1934, o familie de funcționari compusă din cinci persoane, pentru asigurarea minimului ei de trai, avea nevoie în București de 10.500 lei, în orașele mari de 7.500—9.000, iar în restul țării de 5.500—6.000 lei. În acest fel se poate constata că 71,50% din funcționarii ministerelor, respectiv 84,30% din totalul funcționarilor bugetari erau salariați sub nivelul strictului necesar. Datele oficiale privind costul vieții urmează să mai fie însă corectate, deoarece prețurile luate se referă la anul 1934. Datele tabelului următor privind mișcarea prețurilor cu amănuntul în Capitală și mișcarea salariilor sînt concludente pentru ilustrarea situației generale a funcționarilor publici⁷⁵.

Anii	Indicele prețurilor cu amănuntul în București	Indicele salariilor nominale ale funcțio- narilor publ. adm- tivi.	Indicele costului vieții în București
1933	100,0	100,0	100,0
1936	108,5	98,5	110,4
1939	139,1	104,0	133,4
1942	569,4	233,6	381,9
1944(aug)	1052,6	467,2	689,2

După cum rezultă din tabel, în perioada 1933—1944 în Capitală prețurile cu amănuntul s-au ridicat de peste 9,5 ori, pe cînd în aceeași perioadă salariile funcționarilor publici-administrativi au crescut numai cu 367,2%. În acest fel creșterea considerabilă a costului vieții (589,2%) denotă o scădere însemnată a nivelului de trai.

În ceea ce privește categoria a treia a intelectualității, așa numiții „liber-profesioniști“, despre situația lor materială se poate afirma că era în general mai mult sau mai puțin constantă. Clasele exploatatoare aveau grijă să-și apropie, să cîștige de partea lor intelectualii și pentru aceasta ele acceptau și anumite „jertfe materiale“.

Urmările firești ale scăderii salariului real al maselor muncitoare, ale scăderii puterii lor de cumpărare erau: reducerea consumului de alimente și îmbrăcăminte, înrăutățirea calității produselor consumate, condiții mizerabile de locuit etc.

În condițiile regimului burghezo-moșieresc nivelul general al alimentării era inferior nu numai în comparație cu țările capitaliste dezvoltate, dar și în comparație cu țările agrare înapoiate din estul și sud-estul Europei. Astfel, pe cap de lo-

⁷⁵ *Comunicări statistice*, nr. 2 din 1945, p. 13 și 15.

cuitor, în România se consuma de 8 ori mai puțin zahăr și de 4,3 ori mai puțină carne decât în Anglia, de 5,6 ori mai puțin zahăr și de 3,6 ori mai puțin lapte decât în Belgia, de 5 ori mai puțin zahăr și de 2,2 ori mai puțină carne decât în Cehoslovacia, de 2 ori mai puțin zahăr și de 2,3 ori mai puțin lapte, unt și brânză decât în Polonia, de aproape 2 ori mai puțină carne decât în Bulgaria etc.⁷⁶. Alimentația maselor muncitoare era monotonă, săracă în substanțe nutritive. În structura alimentației ponderea cea mai mare o ocupa porumbul, care reprezenta în perioada 1925—1938 cca. 63% din totalul cerealelor consumate în medie pe cap de locuitor⁷⁷. Datorită consumului redus de carne și alte produse animale, mai bine de jumătate din proteine — 65—66% — și 52—60% din grăsimile consumate de populație proveneau din produsele obținute din porumb⁷⁸. În legătură cu datele statistice de mai sus trebuie menționat că ele, datorită metodei de calcul folosite, nu reflectă în mod just realitatea. Consumul material în România burghezo-moșierească a fost cu mult diferit pentru clasele exploatare și pentru masele largi ale poporului muncitor. Unele categorii ale populației aveau un consum alimentară de-a dreptul mizerabil. Astfel, un locuitor din mediu rural consuma în medie de 7 ori mai puțină carne decât unul din mediu urban și de 12 ori mai puțin zahăr⁷⁹. În ceea ce privește populația mediului urban, toate anchetele întreprinse în timpul regimului burghezo-moșieresc conchideau că cea mai mare parte a muncitorilor erau subalimentați⁸⁰. În publicațiile vremii se întâlnesc nenumărate relații din care rezultă cât de grea era pentru muncitori problema procurării alimentelor necesare. Redăm numai două constatări semnificative. *Buletinul Muncii* (publicație oficială a Ministerului Muncii) din 1939 arăta că „...lucrătorul industrial nu trăiește în condițiuni satisfăcătoare. Minimul de existență pentru unii este atât de redus, încât sînt condamnați la degenerare”⁸¹. Ziarul *Metalurgistul* publica în iulie 1938 o scrisoare a muncitorilor fabricii „Fichet” din București, în care ei arătau că nu-și pot procura, din cauza salariilor de mizerie, alimentele de care au nevoie. „Piinea, zarzavatul, laptele — scriau muncitorii — au devenit articole prea luxoase pentru a ne gândi la ele. Ce să mai vorbim de necesitățile îmbrăcăminte, locuinței etc. Ne gândim la ele ca la un vis frumos...”⁸². În perioada dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist, datorită jafului hitlerist și distrugerilor provocate de război, situația alimentației maselor muncitoare s-a înrăutățit la maximum. Guvernul fascist al lui Antonescu a răpit piinea zilnică a poporului, a introdus „cartele” și a micșorat rațiile de piine la 1,5 kg pe săptămînă. În provincie — după cum se arată și într-un document al P.C.R. — de mult dispăruse piinea, iar mălaiul era un articol de lux⁸³.

Pauperizarea absolută a maselor muncitoare s-a adîncit și ca urmare a condițiilor necorespunzătoare de locuit. Chiriile erau foarte ridicate, reprezentînd în 1938 o treime din salariul mediu al unui muncitor, deși condițiile de locuit erau sub orice critică. Majoritatea muncitorilor se adăposteau în încăperi insalubre, întunecoase, neîncăpătoare, situate în suburbii murdare. Astfel în anul 1937, numai 10% din locuințe au fost găsite salubre, cu condiții normale de locuit. În provincie situația era și mai rea. La Timișoara, de exemplu, din 1967 de „locuințe”, 2936 erau pivnițe și mansarde⁸⁴. Condițiile foarte grele de locuit ale muncitorilor au fost recunoscute chiar de Ministerul Muncii. *Buletinul Muncii* din 1939 arăta

⁷⁶ C. Murgescu, *op. cit.*, p. 93—94.

⁷⁷ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 920.

⁷⁸ Dr. I. Claudiu, *Alimentația poporului român*, București, 1939, p. 138.

⁷⁹ C. Murgescu, *op. cit.*, p. 94.

⁸⁰ Vezi în această privință: S. Turnowski, *Proletársors*, Cluj, 1929; Gr. Benetato, *Problema alimentației pentru individ și colectivitate*, Cluj, 1939; M. Zavergiu-Theodoru, *Considerațiuni asupra hranei și locuinței asiguraților și copilor lor din București*, București 1939; G. Banu, *Sănătatea poporului român*, București, 1935 ș.a.

⁸¹ *Buletinul Muncii*, vol. III, septembrie-decembrie 1939, p. 723.

⁸² *Metalurgistul*, Cluj, nr. 7 din iulie 1938, p. 4.

⁸³ *Documente din istoria P.C.R.*, ed. II, București, 1953, p. 354—355.

⁸⁴ N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 281.

că în centrele industriale muncitorii locuiau în condiții nesănătoase. O familie de 4—5 persoane ocupa, de cele mai multe ori, o singură încăpere⁸⁵. În multe părți muncitorii erau nevoiți să locuiască în bordeie, șoproane, în ateliere sau curțile fabricilor. În perioada războiului hitlerist, când au fost distruse mii de case, problema locuințelor s-a agravat mai mult decât oricând. În urma distrugerilor cauzate de război, numai pînă la începutul lunii august 1944 au rămas fără locuință 52.000 de muncitori⁸⁶. Masele de bază ale țărănimii trăiau de asemenea în condiții foarte grele de locuit. Potrivit unei statistici întocmite de Ministerul Sănătății, în anul 1929 din totalul locuințelor sătești — (3.078.820) — 33,81% erau case din pămînt și bordeie; 71,08% nu aveau dușumele; 27,42% erau acoperite cu paie și trestie; 72,84% nu aveau decît 1 sau 2 camere⁸⁷.

La toate acestea se mai adăuga nepăsarea statului burghezo-moșieresc față de sănătatea maselor⁸⁸. Populația rurală cît și cea urbană suferea de pe urma lipsei spitalelor, a medicamentelor, aparatelor medicale și a medicilor. În anul 1938 nu existau la sate case de nașteri, dispensare de pediatrie cu staționar, servicii medico-sanitare de întreprindere. În același an numărul medicilor era de 8.234, revenind în medie un medic la 1895 de locuitori. În mediul rural situația era și mai gravă, aici un medic revenea la 8.160 de persoane. Medicii pediatri erau numai în număr de 280 în întreaga țară, iar numărul circumscripțiilor medico-sanitare rurale era de 1017, revenind în medie 15.000 de locuitori la o circumscripție medico-sanitară⁸⁹.

În condițiile existente de subalimentație cronică, locuințe insuficiente și mizerabile, spitale, servicii medico-sanitare, medicamente puține și medici insuficienți, bolile „sociale” ca: tuberculoza, sifilisul, tifosul exantematic, pelagra, reumatismul și altele se răspîndiseră extrem de mult, cuprinzînd mase tot mai mari de oameni ai muncii de la sate și orașe. În anul 1931 numărul bolnavilor de tuberculoză se ridică, potrivit datelor statistice burgheze, la 96.235, iar peste 6 ani, în 1937 numărul acestora aproape că se dublase, ajungînd la 170.567. Numărul bolnavilor de pelagră era în 1931 de 49.227 din care 45.781 la sate, iar în 1937 de 95.625 din care 88.940 la sate. Cazurile mortale provocate de pelagră au crescut față de 1930 cu 35,8% în 1933 și cu 55,3% în 1937. Numărul deceselor pricinuite de tuberculoză în mediul rural a crescut față de 1930 la 103,2% în 1933 și la 117,3% în 1937⁹⁰. Situații similare, înspăimîntătoare existau și în legătură cu celelalte boli zise „sociale”. Lipsa de grijă pentru sănătatea maselor muncitoare, agravarea situației sănătății poporului constituia și ea un aspect al pauperizării maselor. La aceasta trebuie adăugată înapoierea culturală în care ținea regimul burghezo-moșieresc masele largi muncitoare. În România burghezo-moșierească existau foarte puține cămine culturale, case de lectură, cinematografe, teatre și instituții muzicale. Școlile medii și învățămîntul superior erau foarte greu accesibile fiilor oamenilor muncii. Salariile mizerabile ale muncitorilor, cîștigul foarte redus al maselor de

⁸⁵ *Buletinul Muncii*, vol. III, septembrie-decembrie 1939, p. 668.

⁸⁶ Arhivele Statului București, fondul Președinției Consiliului de Miniștri, dos. 69/1944, fila 12; cf. *Din istoria contemporană a României*, p. 135.

⁸⁷ *Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România*, nr. 11 din noiembrie 1941, p. 213.

⁸⁸ Statul burghezo-moșieresc cheltuia anual pentru „ocrotirea sănătății” mai puțin decît profiturile anuale pe care le realizau capitaliștii dintr-o singură întreprindere industrială. Astfel, în anii financiari 1938/1939, cheltuielile prevăzute în bugetul ordinar al statului pentru Ministerul Sănătății și Ministerul Muncii erau de 1.065 milioane lei, pe cînd profitul brut realizat de „U. D. Reșița” în anul 1938 era 1.162 milioane, iar în 1939 această sumă se ridică la 1.397 milioane lei (Gh. Surpat, *op. cit.*, p. 232).

⁸⁹ *Anuarul Statistic al R.P.R. 1957*, București, 1957, p. 67, 231—233.

⁹⁰ *Anuarul Statistic al României 1937 și 1938*, p. 136, 138, 140, 142, 146; *La vie rurale en Roumanie*, București, 1940, p. 176 și *Anuarul Statistic al României 1939 și 1940*, p. 168—169.

bază ale țărănimii făceau ca o foarte mare parte a maselor muncitoare să nu dispună de loc de bani pentru cheltuieli culturale. Analfabetismul bîntuia în țară⁹¹.

Diferențiere de clasă la țară și la orașe, profituri tot mai mari și un trai în trîndăvie, huzur și lux pentru un pumn de mari exploatare pe de o parte, sărăcire continuă, flămînzire, boli de tot felul, mortalitate excesivă și scurtarea vieții pentru masele largi muncitoare pe de altă parte, iată ce caracteriza situația socială din România burghezo-moșierească. Scribii claselor exploatare se străduiau din răspuțeri să ascundă această cumplită realitate. „Laolaltă, capitaliști și proletari, patroni și salariați își duc o existență mizeră de azi pe mîine“ — încercau să denatureze adevărul slugile moșierilor și marilor capitaliști⁹².

Asemenea denaturări, lipsite de orice simț al adevărului, ale realităților societății românești din timpul regimului burghezo-moșieresc au fost demascate și combătute de mișcările revoluționare ale clasei muncitoare și țărănimii muncitoare. Partidul Comunist Român, conducătorul încercat al acestor mișcări, dezvăluind consecințele grele ale procesului de înțărare a capitalului monopolist, a dat în anul 1936 o caracterizare foarte reală, explicită, situației materiale și sociale din România burghezo-moșierească.

„Masele populare din România — țărănimea, muncitorimea, meseriașii, funcționăria, intelectualii, micii comercianți — sînt reduse la degenerarea fizică. Țăranii mor din cauza foametei, pelagrei, sifilisului, tifosului exantematic. Bolile sociale iau un caracter epidemic și la orașe. Tuberculoza seceră funcționăria. Spitalele se închid, mortalitatea crește, natalitatea scade. Școlile și universitățile se închid. Analfabetismul se întinde, nivelul cultural al poporului scade. Strigăte de disperare se ridică pretutindeni. În această degenerare fizică și culturală a maselor populare se găsește expresia tristă a stării jalnice la care au fost aduse masele populare de către dominația capitalului monopolist român în alianță cu boierimea mare“⁹³.

Datele statistice utilizate în articolul de față confirmă pe deplin justetea aprecierii făcute de Plenara a V-a a C.C. al P.C.R. din august 1936. România burghezo-moșierească era țara moșierilor și a capitaliștilor, unde viața maselor muncitoare era foarte grea, plină de chinuri și suferințe. Moșierii și capitaliștii cheltuiau milioane pentru propriile plăceri, în țară și peste hotare, pe cînd marea majoritate a populației trăia o viață cumplită.

*

⁹¹ La recensămîntul populației din anul 1930 s-au înregistrat circa 4,5 milioane de analfabeți. Dacă în general analfabeții reprezentau 43% din populația trecută de vîrsta de 7 ani, în mediul rural ponderea acestora se ridica la 48,1%.

⁹² N. N. Matheescu, *Problemele muncitorești și conjunctura economică*, București, 1939, p. 34.

⁹³ *Documente din istoria P.C.R.*, ed. II, 1953, p. 286.

Analiza situației sociale și a condițiilor materiale ale maselor muncitoare în perioada premergătoare revoluției populare ne arată limpede că România burghezo-moșierească ajunsese în pragul catastrofei, că se agravase mai mult ca oricând pauperizarea relativă și absolută a maselor muncitoare. La toate acestea se mai adăuga agravarea situației politice, mai ales în perioada dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist. Virfurile cele mai reacționare ale burgheziei și moșierimii au luat măsuri pentru desființarea ultimelor libertăți: au fost desființate partidele politice, Confederația Generală a Muncii, a fost suspendată Constituția, au fost interzise întrunirile sau orice fel de manifestații, au fost înființate lagăre de muncă și s-a instituit domiciliul obligatoriu, a fost interzisă presa muncitorească antifascistă, și chiar presa burgheză de nuanță mai democratică, au fost militarizate instituțiile și întreprinderile de stat și particulare a căror funcționare prezenta un interes deosebit pentru dictatura militară-fascistă etc.⁹⁴

În aceste condiții materiale și politice, nemulțumirea maselor a cunoscut o creștere continuă. Clasa muncitoare, în frunte cu comuniștii, a intensificat lupta împotriva înăsprii exploatării, împotriva scăderii vertiginoase a salariului real, a creșterii continue a mizeriei, împotriva militarizării întreprinderilor, a politicii teroriste-fasciste, contra jefuirii țării de către hitleriști și contra războiului antisovietic.

Masele de bază ale țărănimii s-au ridicat și ele împotriva intensificării exploatării de către moșieri, arendașii capitaliști și chiaburi, contra poverii crescînde a impozitelor, a prețurilor ruinătoare ale produselor agricole și tot mai mari ale celor industriale, împotriva nesfîrșitelor rechiziții, împotriva mobilizărilor la muncă și pe frontul antisovietic. Marea majoritate a funcționărimii era și ea tot mai nemulțumită din cauza salariilor mici, a scumpetei și lipsurilor care se agravau continuu, a teroarei militare-fasciste și a războiului hitlerist dus în scopuri străine și urît de poporul român.

Nemulțumirea crescîndă contra regimului burghezo-moșieresc și a dictaturii militare-fasciste s-a dezvoltat și în rîndurile altor pătri sociale din țară. În asemenea condiții toate contradicțiile specifice ale României burghezo-moșierești din acea perioadă — dintre proletariat și burghezie, care constituia focarul tuturor contradicțiilor, dintre țărănime și moșierime, dintre țărănime și capitalul financiar, dintre mica burghezie și monopoluri — s-au ascuțit în mod deosebit. Lupta maselor populare pentru eliberarea socială și națională se impunea deci ca o necesitate istorică. Este meritul Partidului Comunist Român că — orientîndu-se just în condițiile istorice ale perioadei date — a știut să canalizeze într-un

⁹⁴ Vezi în legătură cu această problemă: Ion Popescu-Puțuri, *Principalele trăsături ale regimului politic din România în perioada dictaturii militaro-fasciste și a agresiunii hitleriste*, în AIIP, nr. 6 din 1963; Gh. Zaharia, *Unele date cu privire la teroarea fascistă din România (1940—1944)*, în AIIP, nr. 6 din 1963; N. N. Constantinescu, Tudor Paul, *Agravarea situației economice a clasei muncitoare din România în perioada 1941 — august 1944*, în *Din istoria contemporană a României etc.*

singur torent nemulțumirile diferitelor clase și pături sociale, să le organizeze, să le mobilizeze și să le conducă la luptă în vederea doborârii dictaturii militare-fasciste, întoarcerii armelor împotriva Germaniei hitleriste, pentru dobândirea libertății și independenței naționale și pentru desăvârșirea revoluției populare din țara noastră.

PETRU BUNTA

СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА И МАТЕРИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ТРУДЯЩИХСЯ МАСС РУМЫНИИ (4—5-е ДЕСЯТИЛЕТИЯ XX-го ВЕКА)

(Резюме)

Экономическая отсталость буржуазно — помещичьей Румынии повлияла на общественную и политическую жизнь, определив в конечном итоге классовую структуру страны. На основе данных переписи населения 1930-го и 1941-го годов социальная структура страны была следующей: подавляющее большинство населения (свыше 75%) жило в деревне. Население, занятое обработкой земли составлялось из 2.258.530 хозяйств, которые следующим образом группировались: помещичьи хозяйства 1,1%, кулацких — 11,8%, середняцких — 44,7%, бедняцких — 19,1%, сельскохозяйственных рабочих 15,8%, мелких хозяйств 5,1%, остатком 2,4%. Положение сельского населения не было статичным, оно менялось в зависимости от сосредоточения средств производства в сельском хозяйстве. Таким образом параллельно с увеличением числа эксплуатируемых помещиками и кулаками, значительная часть середняцких и бедняцких хозяйств разрушалась, увеличивая число совершенно лишенных землесельскохозяйственных пролетариев. Городское население, состоящее почти из четырёх миллионов человек, жило в 189 городах и крупных деревнях городского значения. Жители городов составляли следующие классы или социальные группы: а) эксплуататоры: помещики, фабриканты, крупные торговцы, банкиры, ростовщики и т. д.; б) мелкая буржуазия (ремесленники, мелкие торговцы и т. д.); в) рабочие; г) интеллигенция. Ниже следует анализ на основе статистических данных этих классов и социальных групп.

В буржуазно-помещичьей Румынии на основе закона капиталистического накопления в руках эксплуататорских классов сосредоточилось огромное богатство в то время как на другом полюсе росла эксплуатация и бедность широких трудящихся масс. История монополистического капитала в Румынии подтверждает действие закона прибавочной стоимости. Только в течении шести лет (1933—1939) чистая прибыль промышленных предприятий (промышленных объединений) возросла более, чем в 3,5 раза. Грандиозная прибыль была и у монополистических банков. В декабре 1938-го года только 19 банков имели 1.462 миллиона лей прибыли, что составляло 54,6% прибыли. Сильное сосредоточение прибыли осуществилось и в сельском хозяйстве. Капиталистическая прибыль ещё больше возросла в годы анти-советской войны. В Румынии монополистический капитал имел в среднем 50—80% прибыли, а в отдельных отраслях промышленности достигал 100%, а это свидетельствует о том, что прибыль в нашей стране носила на себе отпечатки колониальной прибыли.

Одновременно с сосредоточением громадных прибылей капиталистов постоянно росла эксплуатация трудящихся масс. Действие абсолютного, общего закона капиталистического накопления неизбежно привело к обеднению трудящихся Румынии, то что проявилось как в форме относительного обеднения, так и в форме абсолютного обеднения. В дальнейшем анализируется на основе статистических данных процесс обеднения трудящихся масс. Так, например, выявляется, что пока сверхприбыль в рамках новой стоимости возросла с 60% в 1927 году на 73% в 1942 г., фонд заработной платы упал с 40% на 27%. Абсолютное обеднение трудящихся масс в буржуазно-помещичьей Румынии было определено ухудшением условий

жизни и труда: уровнем реальной заработной платы, ростом пропорции эксплуатации, длительностью трудодня и степенью интенсивности труда, условиями жилья, положением медицинского обслуживания, положением народного образования и культурным уровнем трудящихся масс, законами труда и т. д. Эти условия анализированы конкретно на основе документального материала.

Статистические данные и другие документальные материалы, использованные в статье, показывают, что помещичье-буржуазная Румыния была страной помещиков и капиталистов, где жизнь трудящихся масс была очень трудной, полной забот и страданий.

Анализ общественного положения и материальных условий трудящихся масс в период перед народной революцией показывает, что буржуазно-помещичья Румыния дошла до катастрофы и больше, чем когда-либо росло обеднение масс. Ко всему этому надо добавить ещё ухудшение политического положения особенно в период фашистско-милитаристической диктатуры и антисоветской войны. При таких условиях недовольство масс постоянно росло, классовые противоречия максимально обострились. Заслугой Румынской Коммунистической Партии является, что правильно ориентируясь в данный исторический период, сумела направить по общему руслу недовольство разных классов и социальных слоёв, сумела организовать их и повести в борьбу за провержение буржуазно-помещичьего строя.

ASPECTE ALE CONTROLULUI DE STAT ȘI ACTIVITĂȚII SINDICATELOR ÎN ANII 1945—1947

Apărut în perioada incipientă a revoluției populare din România ca inițiativă revoluționară, ca o nouă formă a luptei de clasă a maselor muncitoare, impusă de condițiile istorice specifice ale țării noastre, controlul muncitoresc în întreprinderile capitaliste a fost o formă a participării maselor largi la lupta pentru democratizarea țării. După cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Comitetului Central al Partidului Comunist Român: „Sub conducerea partidului comunist, mase uriașe ale populației s-au angajat într-o luptă ascutită împotriva reacțiunii, au alungat prefecții și primarii reacționari, au trecut la organizarea controlului muncitoresc în fabrici, la exproprierea moșierilor și împărțirea pământului la țărani, realizând astfel în fapt reforma agrară, au participat la luptă pentru democratizarea vieții publice”¹.

Victoria forțelor democratice din martie 1945 a fost de o însemnătate covârșitoare pentru desfășurarea în continuare a revoluției populare, care a deschis drum liber înlăptuirii reformelor economice și sociale cerute de nevoile dezvoltării societății românești. Statul încetînd a fi un mijloc al claselor exploatare, a devenit instrumentul principal al maselor populare, sub conducerea P.C.R., în lupta lor pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice și pentru trecerea la revoluția socialistă.

În cursul acestui proces revoluționar, sarcinile politice, legate de dezvoltarea și consolidarea pozițiilor guvernului de largă concentrare democratică, prin valorificarea maximă a capacității de inițiativă a maselor populare, s-au îmbinat organic cu sarcini ca lichidarea moșierimii ca clasă și împrăștierea țăranilor săraci, cu lupta pentru refacerea și reconstrucția economică a țării, pentru îmbunătățirea rapidă a condițiilor de trai ale maselor muncitoare de la orașe și sate, cu lupta împotriva speculei și sabotajului economic al forțelor reacționare. Sub acest raport a dobîndit un loc de seamă controlul muncitoresc în arsenalul formelor de luptă ale clasei muncitoare, forța conducătoare a luptei revoluționare din țara noastră.

Statul român s-a călăuzit de învățătura marxist—leninistă cu privire la controlul muncitoresc în procesul desăvîrșirii revoluției burghezo-de-

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democrație a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, 1966, p. 57.

mocratice și al trecerii la revoluția socialistă. Așa cum a prevăzut Lenin, „Puterea revoluționară va trebui neapărat să îndeplinească.... toate treburile de stat, să legifereze ziua de muncă de 8 ore, să instituie controlul muncitoresc în fabrici... să formeze comitete țărănești etc. într-un cuvânt să realizeze un șir de reforme”². Lenin a considerat puterea revoluționară a muncitorilor și țăranilor ca o formă de stat, care trebuie să realizeze primii pași concreți spre socialism³.

Efectuînd controlul producției și repartiției bunurilor, ca fiind unul din acești primi pași spre socialism, are loc o sporire a energiei și activității revoluționare a maselor, clasa muncitoare își consolidează pozițiile de conducător al revoluției în statul democrat. În această ordine de idei Lenin a subliniat că controlul muncitoresc constituie o măsură tranzitorie, în sensul că contribuie la o apropiere a maselor de socialism. Aceasta datorită faptului că, prin controlul asupra producției și repartiției bunurilor, masele cîștigă o experiență revoluționară proprie și realizează o îmbunătățire imediată a condițiilor lor de trai. Sub acest aspect controlul întreprinderilor capitaliste este o formă a luptei economice, dar nu numai economice, căci reprezintă o îmbinare la înalt nivel a luptei politice și economice. Luptînd pentru îmbunătățirea condițiilor de trai, clasa muncitoare își ridică totodată și nivelul moral, intelectual și politic, își organizează forțele, pentru a îndeplini obiectivele grandioase ale eliberării sociale și naționale. Exerțînd controlul, clasa muncitoare se ridică împotriva privilegiilor de clasă ale burgheziei, trece nemijlocit la îngrădirea și subminarea profiturilor capitaliste. Lupta sa de clasă ajunge la nivelul acțiunilor directe împotriva burgheziei. Astfel controlul muncitoresc asupra producției și repartiției bunurilor are un caracter profund anticapitalist.

Intrucît guvernul condus de Dr. Petru Groza a urmărit promovarea și apărarea intereselor oamenilor muncii și a dezvoltării cuceririlor lor revoluționare, a ridicat la rangul de lege aceste cuceriri. Astfel s-a trecut la legiferarea reformei agrare, s-au luat măsuri de impunere excepțională a averilor acumulate în timpul războiului, măsuri de sancționare a criminalilor de război, au fost lărgite libertățile cetățenești, au fost luate măsuri pentru a se îmbunătăți situația materială a oamenilor muncii. S-a asigurat de fapt dreptul de organizare a maselor muncitoare, au fost create posibilități reale pentru aplicarea prevederilor decretului-lege din 20 ianuarie 1945 cu privire la sindicatele profesionale, decret cucerit prin luptă de la guvernul cu majoritate reacționară și care permitea o participare sporită a maselor la controlul întreprinderilor capitaliste.

Dacă între 23 August 1944 și martie 1945, controlul producției și repartiției bunurilor a apărut doar ca o inițiativă revoluționară a maselor muncitoare, conduse de P.C.R., după 6 martie 1945 măsurile de control al producției și repartiției bunurilor au început să fie aplicate de organe ale statului, ele fiind puternic sprijinite de masele muncitoare, organizate în sindicate unice.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 9, București 1955, p. 65.

³ *Ibidem*, vol. 24, București, 1954, p. 225.

Printre primele măsuri de evidență și control ale statului se numără legile economice de la 3 mai 1945⁴. Prin ele s-a prevăzut o reglementare a salariilor, pentru a fi puse în concordanță cu creșterea prețurilor din acea vreme, totodată s-au preconizat măsuri în vederea aprovizionării populației cu articole de primă necesitate la prețuri stabilite de stat. În acest scop patronii au fost obligați să înființeze economate. S-au stabilit norme unitare pentru fixarea pe temeiuri juste și ușor controlabile a prețurilor și tarifelor. Totodată guvernul democrat, instituind unele măsuri incipiente de control asupra producției și circulației mărfurilor, a dat o primă lovitură speculei, a făcut un prim pas spre limitarea profiturilor capitaliste. S-au luat măsuri pentru a fi readuse în circuitul normal al pieții stocurile de mărfuri deținute clandestin și de care a fost lipsită populația nevoiașă. Au fost aplicate diferite măsuri în vederea lichidării speculei și sabotajului. S-a prevăzut constituirea unor organe de control cetățenesc în fiecare județ al țării, cu membrii recrutați dintre cele mai disciplinate și mai combative elemente ale clasei muncitoare, care aveau menirea să contribuie la îndeplinirea prevederilor acestor legi economice.

Necesitatea unor asemenea măsuri a apărut datorită faptului că în țara noastră, țară înapoiată din punct de vedere economic, poporul român a moștenit de pe urma războiului o situație economică grea*.

Situația întregii economii naționale a fost mult agravată de sabotajul capitalist din industrie și agricultură. Burghezia, în special marea burghezie legată prin interese de capitalul străin, refuza să pună în funcțiune instalațiile existente, să facă investiții în vederea reconstrucției instalațiilor avariate, mijloacele bănești erau folosite în operații de speculă. Se refuzau comenzi, se târăgăna fără sfârșit executarea acestora, burghezia frâna prin diferite mijloace, uneori nebănuite, producția bunurilor materiale. Reacțiunea suferind o puternică înfrângere politică prin instaurarea guvernului de largă concentrare democratică, și-a concentrat forțele pe plan economic, sperând să recâștige în bătălia economică pozițiile politice pier-

⁴ *Monitorul Oficial*, nr. 101 din 3 mai 1945, legile nr. 348, 349, 350, 351, 352.

* Producția a stagnat într-o serie de ramuri importante. De pildă producția de petrol a scăzut cu o treime față de anul 1943 (Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, 1955, p. 41). Pagubele suferite numai în această ramură industrială se cifrau la 31,4 miliarde lei (*România liberă*, nr. 67 din 31 mart. 1946). Din parcul de locomotive al căilor ferate numai 50% era în funcțiune, capacitatea de transport scăzând la 30% față de anul 1943 (Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, 1955, p. 41). În martie 1945 în numeroase ramuri industriale volumul producției era mai puțin de 50% față de anul 1938 (*Economia României între anii 1944—1959*, București, 1959, p. 63). Pagubele provocate de război se ridicau la 26,9 miliarde lei în industria alimentară, la 17,2 miliarde în industria metalurgică, la 14,1 miliarde în industria textilă, la 13,8 miliarde în industria pielăriei, la 11,9 miliarde în industria chimică (*România liberă*, nr. 67 din 31 mart. 1946). Pierderile au fost deosebit de mari în agricultură, în utilaje și animale de tracțiune. Pe lângă toate acestea, în cursul anilor 1945 și 1946 seceta a lovit puternic producția de cereale și șeptelul.

În anii războiului a scăzut deosebit de mult nivelul de trai al maselor populare. Era în general cunoscut că pînă în anul 1944, în nici o țară din Europa prețurile n-au crescut atît de mult ca în România. Indicele oficial al prețurilor de detaliu, calculat pe baza anului 1939 (septembrie) = 100, la alimente a crescut în septembrie 1944 la 799,2%, în decembrie 1944 la 1205,8%, iar indicele real a crescut în același timp la 1303,7 și 2648,8% (*Bursa*, nr. 1988 din 8 ian. 1945). Pe lângă asemenea prețuri uriașe salariile medii erau literalmente salarii ale foamei. Ele s-au ridicat cel mult de trei ori în aceeași perioadă. Presa democratică a vremii relata că un muncitor miner la Schitu Golești Muscel, în 1940, pentru 29 zile lucrate obținea un câștig brut de 3306 lei, iar în anul 1944 pentru 27 zile lucrate 11 137 lei (*România liberă*, nr. 47 din 1 oct. 1944), în aceeași perioadă la S.T.B. București se câștigau lunar 17 000, la C.F.R. 18 000—21 000 lei (*România liberă*, nr. 121 din 18 dec. 1944).

dute. Ciștigarea bătăliei economice a devenit o condiție de seamă a creării și dezvoltării regimului democratic în țara noastră.

În asemenea împrejurări nespuse de dificile pentru poporul nostru, Partidul Comunist Român a indicat calea spre reconstrucția și progresul țării. Conferința Națională din octombrie 1945, considerînd că îmbunătățirea continuă a condițiilor de viață și de muncă ale oamenilor muncii depinde nemijlocit de consolidarea regimului politic al țării și aceasta într-o măsură sporită de succesul bătăliei economice, a prevăzut, în cadrul programului trasat pe o întreagă perioadă istorică, și sarcini imediate, printre care importante măsuri și reforme cu caracter anticapitalist. Conferința Națională a subliniat că statul trebuie să-și intensifice amestecul în domeniul producției și circulației mărfurilor în întreprinderile particulare și în acelea în care statul avea participație, să îndrume distribuția materiilor prime, să reglementeze prețurile de desfacere, să controleze circulația mărfurilor și să asigure orientarea creditelor necesare, în primul rînd, spre ramurile de producție care interesează refacerea țării.⁵ Conferința Națională a propus deci un vast program de acțiune, în vederea ridicării la un nivel mai înalt a controlului de către stat al producției în întreprinderile capitaliste, precum și al repartității bunurilor.

În vederea realizării acestor obiective, s-a trecut la reorganizarea aparatului economic și la crearea unor noi organisme economice ale statului. Întrucît refacerea economiei naționale și consolidarea regimului cereau eforturi deosebite, mobilizarea și activizarea tuturor capacităților din partea tuturor forțelor patriotice, s-a simțit nevoia unui organism economic central, care să realizeze coordonarea eforturilor comune ale acestor forțe. Acest rol coordonator și totodată îndrumător, de control al statului asupra activității diferitelor departamente economice, urma să-l îndeplinească Consiliul Superior al Economiei Naționale⁶ de pe lîngă Președinția Consiliului de Miniștri. Consiliului Superior i-au fost prevăzute împuterniciri speciale. Nici un proiect de lege, jurnal sau deciziune ministerială cu caracter general, privind sectorul economic, financiar sau social, nu se putea supune aprobării Consiliului de Miniștri fără avizul prealabil al acestui consiliu. Propunerile sale aprobate de Consiliul de Miniștri și soluțiile date de C.S.E.N., în cazul cînd exista și acordul șefilor departamentelor interesate, deveneau obligatorii pentru departamentele în sarcina cărora cădea aplicarea lor. Cu toată împotrivirea burgheziei liberale, C.S.E.N. a impus importante hotărîri cu privire la ridicarea producției industriale și agricole, legi prin care statul a supus unei evidențe și unui control riguros activitatea economică a capitaliștilor și a canalizat-o pe făgașul refacerii și reconstrucției țării.

În vederea unui control real, statul român a luat măsuri de instituire a unei evidențe a activității întreprinderilor capitaliste. Pentru a avea o situație asupra forței de muncă și a realiza protecția ei, s-a stabilit obligația obținerii cărții de muncă pentru toate categoriile de angajați. Întreprinderile capitaliste au fost obligate de a completa și înainta formulare statistice de activitate lunară și de a comunica orice reducere sau încetare a activității lor⁷. A luat ființă Oficiul registrului de comerț⁸ de pe lîngă Camerele de comerț și industrie, cu scopul de a se realiza o evidență și o urmărire a întreprinderilor în special cu caracter comercial. De la începutul anului 1946 obligația de a ține anumite registre pentru o evidență exactă a activității economice a fost stabilită și pentru producătorii industriali⁹.

În baza legii din februarie 1946 s-a trecut la reorganizarea Oficiilor Economice Județene de Aprovizionare și Control și au fost create Oficiile Economice Județene. Sarcina lor centrală a devenit controlul asupra producției și repartității bunurilor industriale și agricole, a colectării, circulației, repartității și distribuției produselor,

⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, București, 1955, p. 72.

⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 281 din 3 dec. 1945, Jurnalul consiliului de miniștri.

⁷ *Monitorul Oficial*, nr. 3 din 3 ian. 1946, decizia ministerială nr. 63 193.

⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 18 din 21 ian. 1946, decizia ministerială nr. 64 889.

⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 28 din 2 febr. 1946, decizia ministerială nr. 940; *idem*, nr. 48 din 26 febr. 1946, decizia ministerială nr. 961.

precum și evidența resurselor economice din județul respectiv. Ele dispuneau fixarea prețurilor maxime locale, organizau și controlau documentația necesară, circulația mărfurilor în vederea unei mai bune aprovizionări a județului cu mărfurile necesare¹⁰.

Oficiile Economice Județene au realizat o evidență a întreprinderilor capitaliste cu numărul real al salariaților lor. Ele au fost împuternicite și de a centraliza evidența vânzărilor marilor comercianți pe baza listelor lunare la care au fost obligați aceștia, precum și a cumpărărilor pe baza facturilor înregistrate. În acest fel statul nostru a trecut la controlul veniturilor realizate de marii capitaliști¹¹.

Oficiile Economice Județene au mai avut menirea de a face repartitia cotei obligatorii pe fiecare comună în raport cu suprafața agricolă cultivată și producția medie la hectar¹².

Crearea Oficiilor Economice Județene a fost însoțită de unele măsuri excepționale cu caracter financiar și administrativ. Impozitul a fost adaptat la profitul întreprinderilor comerciale și industriale și la beneficii din profesii neimpuse pînă la acea dată¹³.

La elaborarea noului buget al statului pe exercițiul 1946—1947 forțele populare conduse de P.C.R. au dat o adevărată bătălie pentru un nou regim fiscal, favorabil maselor muncitoare. În bugetul statului pe exercițiul 1945/1946 venitul adus statului din impozitul pe salarii depășea cu circa 80% impozitul provenit din venitul comercial și industrial. Salariații suportau și impozitele indirecte, adică cea mai mare parte a taxelor mari, aplicate la articolele de consum. Un succes de seamă al luptei pentru noul regim fiscal a fost considerat, la 1 mai 1946, legea prevăzînd o așezare mai justă a impozitului pe salarii și venituri, în favoarea maselor muncitoare. Statul a realizat unificarea regimului fiscal, adică suportarea în egală măsură a impozitelor de către toți salariații, pensionarii publici și particularii nesalariați. Noul regim al impozitelor pe salarii și venituri a fost un jalon de seamă pe calea spre o mai justă repartitie a bunurilor în țara noastră.

Prin măsuri economice de evidență și de control a producției și circulației bunurilor, statul nostru a dat noi și noi lovituri speculei, a restrîns posibilitățile de exploatare ale burgheziei industriale și comerciale, slăbind și subminînd pozițiile deținute de burghezie în economia țării noastre. Măsurile amintite au fost ridicate la o treaptă mai înaltă prin reglementarea și controlul de către stat al operațiunilor bancare.

Controlul creditelor fusese cu atît mai necesar cu cît Banca Națională, cel mai puternic instrument de îndrumare a activității economice și a creditului din România, în perioada de după eliberare pînă la sfîrșitul anului 1946 nu a servit interesele țării, ale poporului. Creditele nu erau îndreptate în general spre sfera producției, ci acolo unde profitul era mai mare și putea fi realizat mai rapid. Din acest motiv forma cea mai frecventă a creditului a fost creditul comercial, în special împrumuturile „pe gaj de mărfuri” ocupau un loc de frunte în cadrul operațiunilor bancare, dobînzile de pe urma lor depășind cu mult cele legale. Sub această formă creditele aveau un însemnat rol în încurajarea speculei.

B.N.R. a frînat și dezvoltarea agriculturii, lipsind de creditele necesare micile gospodării țărănești, acordînd în cursul anului 1946 din totalul creditelor pentru agricultură 2/3 gospodăriilor cu și peste 25 hectare de pămînt.

Întrucît marii capitaliști au imprimat Băncii Naționale a României nu numai o politică antipopulară, ci una îndreptată spre subminarea regimului democratic în dezvoltare, etatizarea Băncii Naționale a devenit inevitabilă. Indicațiile marxist-leniniste cu privire la uriașa însemnată a luării în stăpînire a băncilor de către statul democrat s-au dovedit a fi valabile și în condițiile țării noastre. Lenin a arătat: „Numai unificarea tuturor băncilor în una singură... crează posibilitatea unui control real... Numai prin naționalizarea băncilor se va putea obține ca

¹⁰ *Monitorul Oficial*, nr. 40 din 16 febr. 1946, decret-lege nr. 481.

¹¹ *Monitorul Oficial*, nr. 46 din 23 febr. 1946, decizia ministerială nr. 962.

¹² *Monitorul Oficial*, nr. 157 din 10 iulie 1946, decizia ministerială nr. 3246.

¹³ *Monitorul Oficial*, nr. 40 din 16 febr. 1946, decret-lege nr. 481.

statul să știe încotro și cum, de unde și în ce moment se pompează milioanele și miliardele, și numai controlul exercitat asupra băncilor, asupra centrului, asupra pivotului principal și mecanismului esențial al circulației capitaliste va permite organizarea efectivă și nu în vorbe a unui control asupra întregii vieți economice, asupra producției și repartiției celor mai importante produse, organizarea »re-glementării economice...«¹⁴.

Prin etatizarea Băncii Naționale¹⁵, s-a creat pentru prima oară în țara noastră posibilitatea unei repartiții raționale a resurselor bănești între întreprinderile industriale și comerciale. Statul a realizat un salt calitativ în domeniul evidenței capitalurilor și o dirijare a mării majorități a creditelor spre sfera producției, totodată a dispus de un mijloc eficient al controlului utilizării creditelor, a zădărnici folosirea creditelor de stat în scopuri de speculă și a consolidat controlul asupra circulației mărfurilor în întreaga țară. Prin etatizarea B.N.R. au fost create condiții favorabile pentru consolidarea monetei și a finanțelor publice.

Controlul efectuat asupra întreprinderilor capitaliste prin Banca Națională, prin celelalte instituții cu caracter economic, a devenit mai eficient și mai larg din momentul în care în fruntea Consiliului Superior Economic și a Ministerului Industriei și Comerțului au ajuns comuniștii. Începând din aprilie 1947 a fost mult lărgită sfera de activitate a Ministerului Industriei și Comerțului¹⁶ și totodată s-a extins și controlul muncitoresc al producției și repartiției bunurilor. Oficiile Industriale, programele de producție și organele Controlului Economic s-au dovedit a fi norme și mijloace prin care acest control s-a concretizat la un nivel înalt în cursul anului 1947. Analiza acestor forme și mijloace superioare ale controlului constituie obiectul unor cercetări complimentare¹⁷.

Măsurile economice de evidență și control ale statului, aplicate în conformitate cu directivele Partidului Comunist Român, în interesul maselor muncitoare, au fost puternic susținute de mase și au fost realizate cu concursul lor. Clasa muncitoare organizată în sindicate unice, prin consiliile județene și locale, prin comitetele sindicale și comitetele de fabrică, a sprijinit activ controlul desfășurat de organele de stat. Caracteristic pentru controlul muncitoresc în perioada tratată a fost faptul că acest control s-a efectuat prin forța și autoritatea unei puteri de stat în care clasa muncitoare avea rolul conducător, acțiunile statului fiind puternic susținute de masele de oameni ai muncii, organizate în sindicate, conduse de Partidul Comunist Român.

*

O cerință generală a luptei de clasă este aceea că nivelul de organizare al clasei muncitoare trebuie să corespundă formelor de luptă care apar în condițiile istorice date. Întrucât lupta pentru controlul muncitoresc al producției și repartiției bunurilor a constituit o parte integrantă a asaltului pentru instaurarea unei puteri de stat cu caracter democrat în România, ea cerea forme superioare de organizare a maselor. Clasa muncitoare urmărind să realizeze o evidență a mijloacelor de producție și a profiturilor capitaliste, o îngrădire a folosirii mijloacelor de producție în scopuri de speculă precum și o îngrădire a profiturilor capitaliste, a creat o breșă în sistemul relațiilor capitaliste în țara noastră. Aplicarea unei asemenea lovituri era posibilă prin unirea mării majorități a forțelor de clasă ale muncitorilor. Organizații de masă care să concentreze

¹⁴ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 25, București, 1956, p. 527.

¹⁵ *Monitorul Oficial*, nr. 298 din 26 dec. 1946, legea nr. 1 056.

¹⁶ *Vezi Monitorul Oficial*, p. I, nr. 89 din 19 apr. 1947.

¹⁷ *Vezi M. Toth, Propunerile P.C.R. în vederea îmbunătățirii situației economice și financiare a țării și mijloacele controlului muncitoresc în România în cursul anului 1947*, în *Studia*, 1/1965, p. 111—135.

forțele muncitorești s-au dovedit a fi sindicatele unice. Partidul Comunist Român, recunoscând marea însemnătate a unor asemenea largi organizații de masă, încă din primele zile de după eliberare a chemat masele de oameni ai muncii la crearea și consolidarea sindicatelor unice.

Guvernul de la 6 martie 1945 a asigurat posibilități reale pentru o dezvoltare uriașă a activității revoluționare de masă, în cadrul sindicatelor unice și al altor organizații cu caracter democratic. În acest fel prevederile decretului-lege din ianuarie 1945, cu privire la sindicatele profesionale, puteau fi realizate de fapt în condiții favorabile. Legea a acordat dreptul comitetelor de fabrică de a avea inițiativă în probleme de îmbunătățire a activității productive, de a-și spune cuvântul în cele mai importante chestiuni economice ale întreprinderii*.

Sub conducerea P.C.R., sindicatele unice au considerat în principal ca o importantă sarcină preocuparea de problemele producției. Indicațiile Congresului I al Sindicatelor unice „de a se ridica producția și în acest scop comitetele de fabrică.... să controleze și să vegheze bunul mers al întreprinderii¹⁸ au fost pe deplin valabile și se impuneau chiar cu forțe sporite. Iată de ce în activitatea lor de toate zilele comitetele de fabrică și toate organizațiile sindicale urmăreau cu grijă ceea ce se petrece în domeniul muncii productive în întreprinderi. De pildă, Comisia Locală a sindicatelor muncitorești unice Arad, în adresa sa din 11 martie 1945, către directorul Întreprinderii Agricole Ardelene din aceeași localitate, cerea: „În dorința de a studia mersul producției și de a contribui la ridicarea ei, vă rugăm să ne informați cit mai exact despre următoarele: 1. Dezvoltarea producției în întreprinderile Dvs. de la 23 VIII 1944 încoace, specificat lunar, cu accent deosebit asupra perioadei de la 1 ianuarie 1945, calculat pe întreaga întreprindere și pe cap de muncitor. 2. Cauzele ridicării sau scăderii producției. 3. Ce măsuri propuneți pentru ridicarea producției, cu accent deosebit asupra măsurilor în care sindicatele ar fi în stare să vă dea ajutor. Datele cerute ne sînt necesare, voind a introduce o continuă studiere a producției industriale în colaborare cu Dvs., căutînd și sesizînd reciproc lipsurile pentru eliminarea lor“¹⁹.

După cum se vede, clasa muncitoare nu se mulțumea să ia la cunoștință starea de fapt de pe frontul producției, ci, luînd inițiativa în rezolvarea deficiențelor constatate, căuta mijloacele potrivite în vederea păstrării

* Articolul 8 al Regulamentului comitetelor de fabrică specifica: „Comitetul de fabrică poate face în vederea organizării și asigurării bunului mers al producției propuneri către conducerea întreprinderii, ca de exemplu:

a) a conlucra la cele mai importante chestiuni care privesc viața productivă a întreprinderii.

b) de a asigura mersul normal al producției,

c) de a lua parte la toate ședințele și adunările salariaților, a organiza conferințe, la care să fie invitată conducerea fabricii pentru a arăta în fața personalului stadiul producției.

d) de a-și da avizul la angajarea și concedierea muncitorilor și funcționarilor“ (Monitorul Oficial, partea I-a, nr. 17 din 21 ian. 1945).

¹⁸ *Dezbaterile I. Congres general liber*, București, 1945, p. 95.

¹⁹ Arhiva Întreprinderii 7 Noiembrie Arad, dosar I/1945.

continuității și măririi producției cu scopul de a îmbunătăți condițiile sale de viață. Atare obiective puteau fi realizate însă numai în măsura consolidării pozițiilor guvernului instaurat la 6 martie. Din aceste motive, în cursul anului 1945, comitetele de fabrică, ca și celelalte organe sindicale, au considerat ca o importantă obligație a lor să sprijine aplicarea prevederilor legilor economice ale guvernului.

Legile economice de la 3 mai 1945 au precizat modul în care organele sindicale pot colabora cu cele ale statului. Articolul 23 al legii nr. 349 a precizat: „Materiile prime, accesoriile... vor intra și ieși din fabrică sub controlul unor organe însărcinate special de către Comisariatul general al prețurilor. Pentru lărgirea aparatului de control al statului asupra circulației mărfurilor, în aceste organe vor fi numite și persoane indicate de către organele sindicale ale întreprinderii respective, cu avizul Confederației Generale a Muncii. Aceste organe vor controla atât intrarea cât și ieșirea materiilor prime, fabricatelor sau accesoriilor, calitatea, greutatea și felul lor, vor viza facturile sau actele respective și vor controla înregistrarea în registrul de intrare și ieșire. În cazul în care se vor constata nereguli și infracțiuni la legile în vigoare, organele de control... vor aviza organele de control și de constatare, prevăzute de legea pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic și împreună cu reprezentanții patronului vor inventaria mărfurile constatate ca intrate sau ieșite ilegal”²⁰.

Circulara C.G.M. către muncitorii sindicalizați, cu privire la punerea în aplicare a legilor economice, chema fiecare comitet de fabrică ca în termen de 24 ore să recomande pe cei mai buni specialiști pentru a intra în organele de control ca reprezentanți ai săi. Cei însărcinați cu controlul circulației mărfurilor — se arăta în circulară — vor face parte din organele de control ale statului și răspund de activitatea lor conform prevederilor legilor economice și ascultă directivele organelor superioare de control ale statului.

În conformitate cu cele de mai sus, comitetele de fabrică au luptat pentru a impune capitaliștilor să respecte obligațiile lor față de muncitori și, în vederea stăvilirii speculei, au desemnat controlori asupra circuitului mărfurilor, care vegheau de fapt în decursul producției, urmărind mărfurile de la materia primă până la produsul fabricat.

În numeroase întreprinderi industriale imixtiunea comitetelor de fabrică în probleme ale producției a fost pusă în evidență prin faptul că s-a reușit să se impună conducerii administrative planuri de activitate pe un termen scurt, de 1—2 săptămâni și chiar de o lună. Astfel, în prima parte a anului 1945, la mai multe întreprinderi, printre care la „Redevența” din București, comitetul de întreprindere a elaborat și impus directorului un program de activitate a cărui realizare a întâmpinat o rezistență îndelungată din partea consiliului de administrație reacționar. Acest consiliu nu s-a interesat de problemele producției, ci mai curînd de comercializarea produselor întreprinderii. Sperînd că se vor întoarce vremurile de mai înainte, nu voia „să se compromită”, mărind producția și investind în acest scop capital²¹.

Numeroase avize și rapoarte ale comitetelor de fabrică puneau în evidență intensitatea lor preocupare de diversele laturi ale producției. În raportul nr. 7 din 21 iulie 1945 către sindicat și comisia locală a sindicatelor, comitetul funcționarilor de la Fabrica de zahăr din Arad își exprima grija și marea răspundere pentru continuitatea și mărirea producției la această întreprindere. În scopul aprovizionării cu anumite materiale a căror lipsă provoca mari dificultăți în întreprindere și în vederea realizării sarcinilor de producție, cerea o intervenție urgentă din partea acestora la forurile competente²².

Conștienți de faptul că sprijinirea guvernului cere numaidecît realizarea unor succese însemnate în domeniul producției, conferința Uniunii muncitorilor din

²⁰ *Monitorul Oficial*, nr. 101 din 3 mai 1945, legea nr. 349.

²¹ *Viața Sindicală*, nr. 25 din 21 iunie 1945.

²² Arhiva Fabricii de zahăr Arad, dosar comitet de fabrică I/1945.

artele grafice a hotărât la începutul lunii iulie 1945 să urmărească și mai eficient realizarea sarcinilor de producție. Iată ce s-a cerut: „a) Comisiunile existente de repartizare a hîrtiei să aibă dreptul de a controla dacă hîrtia repartizată a fost folosită în scopul cerut, b) să aibă de asemenea dreptul de a face propuneri cu privire la organizarea producției”²³.

Controlorii desemnați de comitetele de fabrică au urmărit toate laturile producției, dacă programul de producție al fabricii este dus la îndeplinire, în ce măsură, care sînt factorii care frînează mersul producției, cît și cei care pot stimula mărirea ei. În cazul cînd la o întreprindere se constatau nereguli, abateri, sabotaj, s-a avizat comitetul de fabrică sau sindical, în vederea luării de măsuri. Astfel în procesul verbal încheiat la ședința din 12 februarie 1946 a comitetului de la Fabrica de bere Czell din Dîrste-Brașov, președintele sindical al muncitorilor a specificat „în calitatea mea de controlor al producției în fabrica de bere sînt obligat să arăt comitetului... că nu mai este de multă vreme materie primă.... căci direcțiunea nu s-a îngrijit să cumpere din timp materie primă, pe cînd se putea și se găsea.... care acum s-a scumpit foarte mult”²⁴. I se cerea directorului general să nu se mai consulte cu elemente reacționare, ci să ducă o politică corespunzătoare intereselor clasei muncitoare.

Comitetele de fabrică, susținînd cu hotărîre acțiunile controlorilor producției, au sesizat la nevoie organele superioare, pentru ca acestea să facă intervențiile cuvenite. Pe baza avizului comitetului de fabrică de la Întreprinderea Industrială Agrară din Arad, de pildă, Sindicatul unit al muncitorilor în alimentație a avertizat direcțiunea acestei întreprinderi de a se abține de la contravenții: „În conformitate cu hotărîrea adusă la adunarea comitetului de conducere al Sindicatelor Unice ale muncitorilor din alimentație, prin prezenta vă aducem la cunoștință că... nu se mai poate vinde drojdie decît cu viza primăriei și a comitetelor cetățenești din comunele respective și cu controlul comitetului de conducere al industriei Dvs.”²⁵. În mod firesc avizele comitetelor de fabrică și sindicale în probleme ale producției și circulației bunurilor au obligat patronii să le respecte, iar muncitorii au urmărit dacă patronii se conformează, astfel treptat au existat din ce în ce mai puține posibilități de a se eschiva de la obligațiile lor privind producția.

Întrucît vegherea asupra bunului mers al producției și asigurarea continuității ei a făcut necesară munca unui întreg colectiv, la începutul anului 1946, la alegerea noilor comitete de întreprindere și sindicale s-a dat o deosebită atenție *resortului economic* din întreprinderi. Compus din 5—7 membri, avînd responsabil un membru al comitetului sindical sau de fabrică și un secretar ales din sînul său, resortul trebuia format din elemente verificate, cu pregătire profesională corespunzătoare. Resortul își organiza munca desemnînd cîte un responsabil pentru probleme ale producției, pentru circulația mărfurilor, pentru economat și pentru învățămîntul sindical (școli tehnice), care la rîndul lor formau și ei cîte un colectiv.

Instrucțiunile C.G.M.²⁶ au stabilit concret sarcinile pentru acești responsabili, precum și principalele prevederi ale planului lor de muncă pe o perioadă determinată. Comisia de producție cuprindea toate problemele legate de procesul producției, de la materia primă pînă la produsul finit, toate momentele acestui proces, probleme ale forței de muncă, ale intereselor muncitorești, urmărind ca producția să nu scadă, ci, dimpotrivă, să crească, combătînd specula și sabotajul.

Instrucțiunile prevedeau pentru *responsabilul cu producția*:

1) Își formează un colectiv din 3—5 persoane, tehnicieni, constituind astfel o comisie de producție.

2) Prelucreează și aplică toate instrucțiunile și circularele în legătură cu producția, aplicarea acordului, încadrările, salarizările, cronometrările.

²³ *Viața sindicală*, nr. 28 din 8 iulie 1945.

²⁴ Serviciul Regional al Arhivelor statului Brașov, dosar 83/1946.

²⁵ Arhiva Întreprinderii 7 Noiembrie Arad, dosar I/1945.

²⁶ Arhiva Uzinelor Textile Arad, dosar comisia locală 1946.

3) Pentru înlăturarea sabotajului, comisia de producție trebuie să posede toate datele în ceea ce privește materiile prime, prelucrarea și destinația lor.

4) Acolo unde se simțea lipsă de muncitori calificați, trebuie să se îngrijească de pregătirea unor cadre tehnice și organizarea de mână de lucru în vederea înlăturării lipsurilor.

5) Colectivul responsabil pentru producție trebuie să treacă la acțiuni hotărâte pentru combaterea elementelor anarhice și introducerea disciplinei în muncă.

6) Va urmări ca, sub nici un motiv, producția să nu fie scăzută sau dezorganizată. În urma semnalării oricăror lipsuri sau stări defectuoase ale mașinilor și sculelor, comisia este obligată să facă propuneri și să se îngrijească ca să fie executată repararea lor.

7) Are îndatorirea de a stimula muncitorii să găsească mijloace de perfecționare a producției, care să asigure ridicarea randamentului.

8) Va întocmi statistici privind utilajul și capacitatea de lucru (teoretic și efectiv), care vor cuprinde 1. numărul salariaților, 2. al tehnicienilor, 3. numărul, felul și capacitatea mașinilor, 4. producția actuală, indicată în kilograme, metri etc.

Colectivul controlorilor circulației mărfurilor avea obligația de a ține evidența mărfurilor intrate și ieșite, a stocurilor din magazine, precum și a mijloacelor bănești care corespundător acestor operații ar trebui să existe la întreprindere.

Instrucțiunile prevedeau pentru *responsabilul cu circulația mărfurilor*:

1) Controlorii întreprinderilor vor avea un registru-evidență, care va cuprinde:

a. o coloană pentru intrări, unde se va indica stocul existent în magazie al materiilor prime și finisate, exprimat în metri, kilograme etc.

b. producția zilnică brută și finită exprimată în metri, kilograme etc.

c. o coloană pentru ieșiri unde se vor indica vânzările, conform facturilor, indicându-se numărul facturii.

La finele lunii, după totalizarea intrărilor și ieșirilor, se face diferența între ieșiri și intrări, iar sumele revăzute vor trebui să corespundă cu stocul existent. Aceasta va fi executată de direcțiune și verificată de controlorul respectiv.

2) Controlorii vor înainta lunar o situație scrisă, după încheierea registrului, sindicatului și o copie comisiei locale. Situația va cuprinde producția lunară, vânzările și stocul existent numeric.

Colectivul responsabil cu economatul avea obligația de a veghea asupra funcționării normale a economatului, în vederea îmbunătățirii aprovizionării angajaților de la întreprinderea respectivă.

Responsabilul cu economatul avea de efectuat controlul funcționării economatului:

1) Dacă economatul este aprovizionat sau nu cu articole fixate în procesul-verbal anexă.

2) Dacă prețurile cu care sînt distribuite sînt sau nu cele fixate oficial și mercuriale conform directivelor și prevederilor legale, precum și ale mercurialelor.

3) Se vor cere copii de la direcțiile respective despre toate articolele repartizate de Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării și dovadă dacă acestea sînt ridicate la timp.

Bunul mers al întreprinderii era cheia îmbunătățirii situației materiale a muncitorilor. El putea fi asigurat însă numai dacă clasa muncitoare reușea să zădărnicească sabotajul organizat al capitaliștilor, mamele lor de a sustrage materiale, produse finite, mijloace bănești din circuitul normal al producției. Din aceste motive, în condițiile inflației și haosului economic, în special rolul *comisiilor de producție* în întreprinderi era în plină creștere prin controlul efectuat asupra producției.

Întrucît numai printr-o lărgire a sferei de influență și de activizare crescîndă a comisiilor de producție putea fi reprimată specula și sabotajul economic și îngrădită exploatarea capitalistă, se cerea din ce în ce mai insistent crearea și activizarea comisiilor de producție în toate întreprinderile. Astfel la Conferința pe țară a sindicatelor din industria pielă-

riei și încălțăminteii din octombrie 1946, hotărîrea uniunii a subliniat: „Sindicatelor să formeze *Comisii de producție* pentru controlul materialelor folosite atît la fabrici cît și la tăbăcării”²⁷ în vederea combaterii sabotajului și bursei negre din acest domeniu al industriei. Aceeași preocupare apare la prima ședință de constituire a comisiei centrale a sindicatelor salariaților din industria zahărului, din octombrie 1946, unde s-a relevat: „Din sînul comitetelor de fabrici să se delege un responsabil de producție, care împreună cu alți tovarăși de la secțiile principale, începînd de la recepționarea sfeclei pînă la intrarea zahărului în depozit să supravegheze cu cea mai mare atenție bunul mers al producției, ținînd evidența producției de zahăr și a stocurilor reale... Să se intervină pe lingă Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării, ca atribuțiile controlorilor de producție numiți să fie extinse în timpul campaniei în special asupra producției”²⁸.

Conform programului de lucru, resortul de producție din întreprinderi a vegheat ca producția să nu sufere și să se cunoască din timp toate deficiențele și lipsurile de materii prime care s-ar ivi din neglijență sau sabotaj patronal. La ședința resortului de producție al întreprinderii „Indagrara” Arad, din 14 decembrie 1946, s-a menționat: „toate lipsurile de materii prime să fie făcute cunoscut comitetului”²⁹.

Resorturile economice ale comitetelor de fabrică, ale sindicatelor au susținut cu toată forța lor activitatea de control al producției, circulației și repartiției bunurilor a organelor economice ale statului, în primul rînd a Oficiilor Economice Județene. Adresa din iunie 1946 a Comisiei locale Arad către Sindicatele locale a precizat: „Oficiul Economic Județean pentru a-și putea îndeplini misiunea prin efectuarea controalelor, conform legilor economice, cere următoarele: 1. un tabel despre toate firmele industriale și comerciale și a atelierelor de orice fel din orașul, respectiv județul Arad, cu specificarea adresei exacte; 2. idem un tabel cuprinzînd economatele și cantinele din care fac parte membrii Dvs. (cu adresa exactă)”³⁰. Resortul economic al comitetelor de fabrică, al sindicatelor a susținut cu forțe sporite activitatea organelor de control ale statului, activitatea de urmărire a întreprinderilor capitaliste în cursul anilor 1945, 1946.

Constituirea, dezvoltarea și lărgirea organelor de control muncitoresc al sindicatelor a fost un proces firesc, organic legat de creșterea forțelor clasei muncitoare, de creșterea rolului său conducător. Prin efectuarea unui control al producției din ce în ce mai riguros, clasa muncitoare se pregătea pentru noi sarcini revoluționare. Ofensiva hotărîtoare împotriva forțelor burgheziei pe plan politic și economic era de neînchipuit fără o cunoaștere și stăpînire din ce în ce mai intensă a problemelor proprii economiei naționale. Sindicatele îndrumau organele lor de a pătrunde temeinic problemele activității productive a întreprinderilor și ale situației reale a principalei forțe de producție — omul muncitor. Iată ce sublinia circulara Sindicatului unit al muncitorilor din industria alimentară Arad, la 13 martie 1947: „1. Pentru a găsi în definitiv ce trebuie să cunoască oricare muncitor, responsabilul resortului de producție trebuie să cunoască toate tainele producției, iar pentru a veni în ajutorul, ce privește drepturile bănești, producția trebuie să fie cunoscută de toți muncitorii care produc. În ce privește propunerile cu privire la producție este neapărat nevoie ca acestea să iasă de la cei care muncesc, întrucît numai ei pot să fie aceia care cunosc ceea ce se poate produce.

²⁷ Loc. cit., adresa nr. 372 din 5 iunie 1946.

²⁸ Arhiva Fabricii de zahăr Arad, dosar comitet de fabrică 1/1946.

²⁹ Arhiva Întreprinderii 7 Noiembrie Arad, dosar 2/1946, proces-verbal al resortului de producție.

³⁰ Arhiva Uzinelor Textile Arad, dosar comisia locală, adresa nr. 372 din 5 iunie 1946.

2. Responsabilul economic are datoria de a stabili toate drepturile bănești ale muncitorilor căci el este acela care stabilește și norme de lucru³¹.

Controlul efectuat asupra activității economice a întreprinderilor capitaliste a însemnat o școală pentru clasa muncitoare, în care și-a însușit treptat problemele capitale ale organizării și conducerii producției industriale. Cunoscând și stăpânind problemele vieții economice și contribuind activ la reconstrucția și dezvoltarea economiei, au fost subminate pozițiile burgheziei în economia țării, ceea ce a înlesnit și grăbit eșecul politic total al ei.

Un mijloc al controlului producției și în special al repartizării produselor, un mijloc eficace în combaterea speculei s-au dovedit a fi *economatele*, crearea cărora a fost prevăzută de una din legile economice de la 3 mai 1945.

De la apariția legii și pînă în octombrie 1945, cele 759 de economate înființate pentru salariații întreprinderilor particulare au cuprins aproximativ 1 600 000 de persoane, iar economatele pentru salariații statului au cuprins 3 400 000 persoane (salariați și membri de familie)³². În câteva întreprinderi particulare-mixte ca la Astra-vagoane, Copșa Mică, Cugir, Reșița, Letea, Titan—Nădrag—Călan etc. clasa muncitoare a cucerit fonduri proprii pentru economat, de un real ajutor în aprovizionarea salariaților³³.

Dezvoltarea economatelor a fost însă stînjinită, începînd încă din anul 1945, de dificultăți ivite în finanțarea lor. Pe de o parte resursele bugetare limitate ale statului, iar pe de altă parte lipsa de interes a patronilor de a găsi mijloacele necesare de finanțare și foarte adeseori sabotajul direct din partea acestora au constituit o frînă serioasă în calea dezvoltării economatelor. De pildă, pînă în octombrie 1945, din cele 759 de economate numai 157 au obținut credite³⁴, ceea ce este o mărturie a faptului că Banca Națională a României nu a servit înainte de a fi etatizată interesele poporului. Creditele acordate patronilor pentru economate au fost adeseori folosite de aceștia pentru alte scopuri. Astfel s-a procedat la Uzinele Malaxa, unde comitetul de fabrică a avertizat parchetul pentru a se cerceta modul cum au fost utilizate creditele în valoare de 1 200 000 000 lei ridicați de patroni pentru economat³⁵. De fapt cercetînd probleme ale aprovizionării prin economate, comitetele de fabrică au exercitat totodată un control al utilizării creditelor, acordarea cărora pînă la etatizare a fost impusă Băncii Naționale de clasa muncitoare.

Pe baza legilor economice din 3 mai 1945, comitetele de fabrică au fost îndreptățite de a institui un control asupra activității economatelor, delegînd în acest scop cîte doi reprezentanți ai salariaților. Acest fapt a fost necesar, întrucît la multe întreprinderi patronii au întîrziat organizarea și aprovizionarea economatelor, cău-tînd să se eschiveze prin aceea că legile din 3 mai nu le-ar fi stabilit chiar sarcina de a trece la organizarea și aprovizionarea lor. Trasînd această sarcină, guvernul democrat a dispus de fapt și asupra modului în care mărfurile de primă necesitate să ajungă de la producători la economate. Ca exemplu putem cita normele stabilite de Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării, conform cărora filaturile aveau obligația de a comunica forurilor competente în fiecare săptămînă producția și stocul de produse. „De la comunicare în termen de 8 zile produsele vor fi repartizate la economate... conform cu planul stabilit de S.S.A. Economatele sînt obligate de a lua în posesie la preț oficial cota care le-a fost repartizată în termen de 15 zile de la comunicare”³⁶.

În repetate rînduri însă capitaliștii nu au respectat aceste dispozițiuni. De pildă în vara anului 1945 directorul general de la Societatea „Petroșani”, pe motiv că

³¹ Arhiva Întreprinderii 7 Noiembrie Arad, dosar 1/1947.

³² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, București, 1955, p. 53; *Viața Sindicală*, nr. 31 din 23 iulie 1945.

³³ *Bursa*, nr. 1998 din 27 octombrie 1945.

³⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, București, 1955, p. 55.

³⁵ *Viața Sindicală*, nr. 31 din 23 iulie 1945.

³⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 249 din 31 oct. 1945, decizia ministerială nr. 2 634 din 29 oct. 1945.

nu are bani, luni de zile a refuzat să dispună ridicarea stocului de mărfuri repartizat pentru muncitorii din Valea Jiului. Astfel muncitorii au fost lipsiți de două vagoane de zahăr, 7 000 perechi de bocanci, săpun, 10 000 kg. marmeladă etc. cit le-a fost repartizat³⁷. Numai în 25 zile, de la 14 iulie pînă la 8 august 1945, organele de control ale statului au scos din mîinile speculanților mărfuri în valoare de 16 660 000 000 lei³⁸ și le-au pus la dispoziția oamenilor muncii prin economate și cooperative. Sindicatul unit al muncitorilor pielari din Arad, în adresa sa din 25 octombrie 1945 către Inspectoratul Regional al muncii, cerea să fie dați în judecată un număr de 6 patroni din localitate, care refuzau plata ajutorului de iarnă și chiar și înscrierea muncitorilor în economat³⁹.

Organele de control au descoperit acte de sabotaj în domeniul aprovizionării oamenilor muncii, acte care uneori îmbrăcau forme nebănuite. La rafinăria „Astra Română” din Ploiești, muncitorii au descoperit în două cisterne, în loc de țiței, sirop concentrat, o cantitate considerabilă de zahăr sustras din comerț, din consumația publică⁴⁰. La uzinele „Solvay” din Turda, trecînd peste prevederile legilor economice din 3 mai 1945, un director sabotor dădea, ocolind pe șeful serviciului de vînzări, aprobări de vînzare anumitor comercianți pentru importante cantități de sodă caustică și sodă calcinată, lipsind economatele de aceste articole importante. Pentru camuflarea acțiunii de sabotaj și-a creat un controlor sindical nerecunoscut de C.G.M., nici de Comisariatul general al prețurilor, care să-i semneze comenzile⁴¹.

Pentru a fi ajutate organele de control, au fost create și unele organe speciale sindicale. Astfel la prefectura poliției din Capitală s-a format o brigadă „S” (speculă) constituită din cei mai devotați muncitori, care a făcut raiduri la brutării, magazine, farmacii⁴². Colaborarea strînsă a organelor sindicale cu cele de poliție a asigurat apărarea mai operativă a intereselor maselor populare. Comisia locală a sindicatelor din orașul Cluj, pentru a înfrînge specula, a înființat de asemenea o brigadă „S”, conducător al acestei brigăzi fiind chiar unul din secretarii consiliului sindical regional. În colaborare cu parchetul, această brigadă a demascat în perioada 3—10 octombrie 1945 speculanți care au dosit 16 vagoane de zahăr, sute de metri de textile, mii de kilograme de pîine, carne⁴³.

Organele controlului producției și circulației mărfurilor au fost sprijinite de masele largi ale oamenilor muncii. O treime din populația țării a pornit să combată speculanții care puneau obstacole în calea aprovizionării lor prin economate. Presa sindicală relata în octombrie 1945 că în acea vreme organele controlului încheiau în medie cam 300 de procese-verbale de speculă pe săptămînă⁴⁴.

Datorită acestei situații, capitaliștii creînd condiții în care comitetele de întreprindere au fost nevoite să se preocupe direct de conducerea economatelor, aceste comitete de fabrică au ajuns adeseori în împrejurări cit se poate de dificile. Întreprinzătorilor capitaliști le convenea să procedeze în acest fel, întrucît scopul lor era de a scăpa de griji și totodată de a compromite comitetele de întreprindere.

Combătînd sabotajul capitalist efectuat pe linia aprovizionării maselor muncitoare, statul democrat a preconizat măsuri pentru consolidarea economatelor. Consiliul Superior Economic a examinat problema fondului de rulment al economatelor, care în urma creșterii inflației s-a dovedit a fi insuficient și a propus să fie sporit plafonul creditului socotit pe cap

³⁷ *Viața Sindicală*, nr. 30 din 25 iulie 1945.

³⁸ Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 56.

³⁹ Arhiva Uzinelor Textile Arad, dosar Sindicatul pielari 1945.

⁴⁰ *Viața Sindicală*, nr. 67 din 31 mart. 1946.

⁴¹ *Idem*, nr. 41 din 28 sept. 1945.

⁴² *Idem*, nr. 30 din 16 iulie 1945.

⁴³ *Idem*, nr. 40 din 24 sept. 1945.

⁴⁴ *Idem*, nr. 42 din 7 oct. 1945.

de salariat al statului și pe media de salar la întreprinderile particulare⁴⁵. Au fost impuse noi prețuri pentru economate, în urma degrevărilor de taxe, asigurate de stat, la bunurile de primă necesitate*.

După discuții îndelungate între reprezentanții Uniunii Generale a Industrișilor Români și Confederației Generale a Muncii, la 17 iunie 1946 s-a încheiat un proces-verbal, ca anexă la contractul colectiv de muncă pe anul 1946, care cuprindea dispoziții cu privire la economate. „Aprovizionarea salariaților, se arăta din nou, constituie sarcina întreprinderilor. Personalul necesar unei bune funcționări a economatelor se va angaja de către întreprindere. Organele sindicale nu pot fi angajate... rolul lor fiind acela... de a supraveghea respectarea dispozițiilor legale, cât și prevederile prezentului proces-verbal”⁴⁶. După cum s-a mai convenit, comisii formate din reprezentanții patronilor și ai Oficiilor Economice Județene urmau să fixeze felul și cantitatea de articole cu care patronii vor fi obligați să aprovizioneze economatele.

Întrucât aprovizionarea economatelor a lăsat mult de dorit și în continuare, la numeroase ședințe comune ale comitetelor de fabrică și ale direcțiunii întreprinderilor a fost urgentată înzestrarea economatelor cu articole specificate în contractul colectiv. Astfel în procesul verbal încheiat la 16 octombrie 1946 la Fabrica de bere Aurora-Czell s-a cerut direcțiunii „aprovizionarea cu cartofi, piine și legume pentru iarnă”⁴⁷. În procesul verbal din 15 august 1946 încheiat la Întreprinderea Agricolă Ardeleană Arad s-a cerut cu hotărîre ca economatul să fie aprovizionat cu alimentele prevăzute în contractul colectiv pînă la data de 21 septembrie⁴⁸. După cum se vede, comitetul de fabrică a constrîns direcțiunea întreprinderii să se achite de obligațiile sale, stabilind un anumit termen.

Patronii continuînd să saboteze aprovizionarea muncitorilor, la 31 ianuarie 1947, comitetul de control al muncitorilor de la Fabrica de bere Aurora-Czell, Dîrste-Brașov a cerut Comisiei locale a Sindicatelor unice

⁴⁵ *Argus*, nr. 9 850 din 25 apr. 1946.

* Avantaje în domeniul prețurilor oferite la anumite mărfuri de economate:

Denumirea mărfii		Preț oficial		Preț economate	
		în lei		în lei	
bocanci muncitorești	per.	16	550	10	000
stofă costum	mtr.	61	054	34	868
stofă rochie	„	19	557	11	170
barchet 70 cm. lat	„	15	393	9	409
zefir 80 cm lat	„	15	675	9	502
gradel 80 cm lat	„	19	530	11	950
stambă 70 cm lat	„	14	608	8	818
zahăr tos	kg	4	080	2	495
zahăr cubic	„	4	280	2	688
untdelemn	„	11	820	4	740
orez	„	5	300	4	740

(Arhiva U.T. Arad, dosar Comisia Locală, circulara C.G.M. din 15 iunie 1946).

⁴⁶ Anexă la contractul colectiv, copie, cf. cu originalul, Uzinele și Domeniile din Reșița, Dir. ad-tivă și contencios, p. 7.

⁴⁷ Serviciul regional al arhivelor statului Brașov, dosar nr. 83, proces-verbal nr. 115.

⁴⁸ Arhiva Întreprinderii 7 Noiembrie Arad, dosar 1/1946, proces-verbal nr. 51.

ca „față de aprovizionarea cu totul redusă a economatului, să se întreprindă o anchetă pentru stabilirea răspunderilor și ameliorarea situației”⁴⁹. Sabotînd aprovizionarea muncitorilor, patronii mai invocau și la începutul anului 1947 vechea lor lozincă, conform căreia aprovizionarea muncitorilor este o sarcină a comitetelor de fabrică. Cu ocazia tratativelor dintre direcțiunea întreprinderii și comitetul de fabrică de la Fabrica de zahăr Arad, pe tema insuficienței aprovizionări a economatului și a cantinei, a lipsei de alimente și de lemne, „ca răspuns, Direcțiunea fabricii de zahăr . . . se degajează de această obligație, afirmînd că răspunderea aprovizionării cade în sarcina comitetului de întreprindere a fabricii . . .”⁵⁰. Direcțiunea opunîndu-se să respecte angajamentele luate în contractul colectiv de muncă, comitetul de întreprindere a avizat Comisia locală, cerînd „să se intervină pentru darea în judecată a fabricii pentru sabotaj și pentru despăgubirea salariaților pentru pagubele suferite”⁵¹.

Prin economate s-a urmărit, așadar, o anumită îmbunătățire a repartiției produselor în favoarea maselor muncitoare. În condițiile nivelului scăzut al producției, ale lipsei de mărfuri și ale inflației crescînde între anii 1945—1947, economatele au fost un mijloc prin care clasa muncitoare a efectuat un anumit control asupra activității economice a capitaliștilor, i-a constrîns ca o parte din beneficiul întreprinderii să o cheltuiască pentru aprovizionarea muncitorilor, îngrădind profiturile lor.

Pentru a avea o aprovizionare corespunzătoare prin economate și pentru a constrînge mai puternic capitaliștii, ca ei să facă față obligațiilor, muncitorii au cerut în repetate rînduri o nouă lege a economatelor, și totodată revendicau o nouă precizare a îndatoririlor patronale pe calea unor noi contracte colective.

Contractele colective considerate ca un mijloc eficient al controlului asupra activității economice a capitaliștilor, un mijloc de reprimare a speculei și de îngrădire a exploatării, au constituit una din revendicările de seamă ale clasei muncitoare în perioada anilor 1945—1947. Importanța atribuită contractelor colective a reieșit și din fermitatea cu care muncitorii au ridicat această problemă în fața comitetelor de fabrică. Dacă la o întreprindere comitetul de fabrică ales de muncitori nu a reușit să impună patronului noul contract colectiv de muncă, muncitorii au trecut la destituirea aceluși comitet. Astfel s-a procedat la Întreprinderea Industrială Agrară din Arad, unde în februarie 1945, pentru nereușita noului contract colectiv, a fost înlocuit întregul comitet de fabrică⁵².

Prin contractele colective încheiate pe anul 1945, s-a impus patronilor plata unor alocații pentru muncitori. În acest fel, salariile de bază au fost menținute la nivelul maxim, prevăzut în decizia din decembrie 1944, în

⁴⁹ Serviciul regional al arhivelor statului Brașov, dosar nr. 103.

⁵⁰ Arhiva Fabricii de zahăr Arad, dosar nr. 1/1947, proces-verbal din 31 ian. 1947.

⁵¹ Arhiva Fabricii de zahăr Arad, dosar nr. 1/1946, adresa nr. 19 din 3 februarie 1947.

⁵² Arhiva Întreprinderii 7 Noiembrie Arad, dosar 1/1945, raportul comitetului sindical pe anul 1945/1946.

schimb muncitorilor le-au fost acordate diferite alocații de vechime, de frecvență, coeficienți de muncă grea, premii.

Un element nou și care a reprezentat un pas însemnat pe calea îngrădirii crescînde a exploatării capitaliste și a îmbunătățirii continue a situației materiale a muncitorilor, a fost o anumită subliniere în textul noilor contracte colective de muncă, cucerite de clasa muncitoare în anul 1946. Drept exemplu poate servi contractul colectiv încheiat la Uzinele de fier din Reșița, în care s-a arătat: „creșterea producției... va trebui să aducă după sine o urcare corespunzătoare a cîștigurilor muncitorilor”⁵³. Cu alte cuvinte, mărirea producției — realizată prin eforturile fizice și intelectuale sporite ale muncitorilor, prin folosirea rațională a uneltelor, perfecționarea lor, prin găsirea de noi metode de lucru —, nu mai putea servi, în măsura în care a servit în trecut, îmbogățirea capitaliștilor, ci trebuia să contribuie la îmbunătățirea condițiilor de viață ale oamenilor muncii.

Noile contracte colective impuneau în proporții lărgite, și totodată într-un mod nou față de perioada dintre 23 august — 6 martie 1945, salarizarea prin sistemul muncii în acord. Prin acest sistem de salarizare cîștigul muncitorilor putea fi mărit proporțional cu eforturile lor de ridicare a producției. Dacă în trecut atare sistem de salarizare a servit exploatarea muncitorilor, care au dus lupta pentru înlăturarea lui, în noile condiții — după cum s-a arătat —, acesta putea fi aplicat în vederea îngrădirii exploatării muncitorilor de capitaliști. Fixarea echitabilă a normelor și cronometrarea corectă, în fața reprezentanților muncitorilor, a timpului necesar efectuării acestor norme, a constituit un stimulent pentru fiecare muncitor, pentru a realiza și depăși aceste norme, mărind producția. De pildă, contractul colectiv încheiat pe anii 1945 și 1946 la întreprinderile aparținînd industriei textile, în articolul 51 menționa: „Timpul de executare a lucrului în acord atît la mașini și la lucrul executat manual se va fixa de către o comisie formată dintr-un reprezentant tehnic al direcțiunii, un delegat al comitetului de fabrică, precum și un muncitor de la lucrarea care urmează a fi cronometrată”⁵⁴. Această cucerire era utilă în dublu sens, asigura, în primul rînd, o deprindere de a ține evidența lucrului efectuat și, în al doilea rînd, controlul realizat micșora sfera exploatării capitaliste în întreprinderi.

Noile contracte colective cuprindeau precizări cu privire la aplicarea *acordului progresiv*, avîndu-se în vedere producția de bază din întreprindere. Din acest motiv, în contractul colectiv menționat mai sus, încheiat la întreprinderile din industria textilă, s-a mai specificat modul cum producția de bază trebuie să fie stabilită în fiecare întreprindere în

⁵³ *Contract colectiv de muncă*, 1 ianuarie—31 decembrie 1945, Impr. U. D. Reșița, 304,212 A/5, p. 25.

⁵⁴ Arhiva U. T. Arad, dosar Comisia locală 1/1946.

așa fel, încît și muncitorii care lucrează cu mai puțin randament să poată realiza acordul*.

Inițiind introducerea acestei metode de salarizare în acord progresiv, C.C. al P.C.R. a propus încă din aprilie 1945 ca depășirile normelor de lucru să fie stimulate și prin instituirea de premii pentru cei mai buni muncitori. În această perioadă, presa de partid a relevat: „Muncitorii au pășit la mărirea producției prin introducerea sistemului muncii în acord, bazat pe principii noi: acela al fixării echitabile a normelor și al răsplătirii prin premii a celor care produc mai mult”⁵⁵. Acordarea de premii fusese un mijloc de îmbunătățire a condițiilor de trai ale muncitorilor și de restrîngere a profitului capitalist.

Metoda de salarizare în acord progresiv a fost impusă la numeroase întreprinderi la încheierea contractelor colective pe anul 1945. Constatînd săptămînal sporul realizat în volumul producției, comitetele de producție stabileau și premiile de producție pentru salariați. De pildă la întreprinderea „Indagrara” din Arad, comitetul de producție (format din 5 membri), în procesul verbal încheiat la 26 noiembrie 1945, a stabilit în felul următor premiile de producție pe săptămîna a 47-a (19—23 noiembrie) a anului 1945: „Văzînd raportul de producție al fabricii de drojdie și al fabricii de spirt semnat de conducătorii tehnici și comerciali, s-a constatat de noi că producția ... s-a majorat cu 14 197 kg. față de producția medie stabilită, ceea ce înseamnă o majorare procentuală de 26,80% a premiilor de producție, iar la fabrica de spirt producția s-a majorat cu 314,72 hl, față de producția medie stabilită, ceea ce înseamnă o majorare procentuală de 52,40% a premiilor de producție. S-a mai constatat că moara n-a lucrat în această săptămîină. Pe baza celor de mai sus s-au stabilit ... premii de producție pentru toți angajații din cele 3 fabrici, după cele 8 categorii de salarizare”⁵⁶.

Față de acordul simplu, prin care nu s-a plătit muncitorului întreaga cantitate a produselor efectuate în plus, prin noul sistem de salarizare, patronul a fost obligat să plătească în întregime sporul de producție și să acorde și prime speciale, realizate din economia timpului de execuție a lucrului în acord. În contractul colectiv încheiat pe anul 1945 la Uzinele de fier Reșița, la articolul 89 se arăta: „În cazul cînd muncitorii prin efortul fizic sau intelectual, vor depăși cu orice procent producția

* În acest contract colectiv s-a precizat: „În fabricile sau secțiunile unde înaintea introducerii acordului progresiv a existat acordul simplu, producția medie se va stabili prin registre, considerînd producția medie efectivă pe o perioadă de cel puțin trei luni.

În fabricile sau secțiunile unde nu a existat acordul simplu, se va stabili producția medie, de comisia de cronometrare, luînd în considerațiune producția prin acord din întreprinderi similare și verificate prin cronometrare.

Mediile astfel stabilite vor fi micșorate cu 15% pentru a da muncitorului sub medie posibilitatea de a se încadra în noul acord și a fi interesat în mărirea producției. Prin micșorarea mediei cu 15% obținem producția de bază, care este obligatorie pentru 8 ore de lucru”.

⁵⁵ *Scînteia*, nr. 145 din 11 apr. 1945.

⁵⁶ Arhiva Întreprinderii 7 Noiembrie Arad, dosar 1/1945.

fixată, ei vor primi plata în întregime a lucrului cu plusul efectuat. Pe lângă plata în întregime, se vor fixa prime de stimulare progresive, în raport cu procentul de ridicare a producției⁵⁷.

Prin contractele colective încheiate pe anul 1945, masele muncitoare, conduse de P.C.R., au supus controlului activitatea economică a capitaliștilor, cucerind treptat noi și noi poziții pe plan economic. Astfel cronometrarea muncii nu a mai fost la cheremul patronului, ci s-a efectuat după un sistem just, elaborat de oamenii muncii, controlat și pus în practică de către comitetele de fabrică. Munca în acord cu prime progresive a asigurat, pe lângă salariul de bază, prime, în raport cu efortul depus pentru mărirea producției; deasemenea plata anumitor compensații ca ajutor de chirie, alocații de vechime, de frecvență. Prin controlul circuitului producției, prin noi contracte colective, prin controlul calculului salariilor, deci prin amestecul crescând în viața întreprinderilor capitaliste, clasa muncitoare a făcut treptat nu numai o școală a problemelor de bază ale organizării și dirijării producției, ci a realizat totodată o îngrădire treptată a exploatării capitaliste, slăbind pozițiile ocupate de burghezie în economia țării.

Sub îndrumarea P.C.R., Confederația Generală a Muncii, în urma unor tratative duse cu reprezentanții U.G.I.R., a impus la sfârșitul anului 1945 un contract colectiv tip, încheiat între Uniunea Sindicatelor metalo-chimice și Uniunea generală a industriașilor metalurgiști și mecanici din România. În cursul anului 1946, acest contract colectiv tip a servit de model pentru toate ramurile de producție, fiind adaptat la specificul fiecărei industrii în parte⁵⁸.

În noile contracte colective s-a prevăzut o modificare a primei generale, valabile până la data de 31 decembrie 1945, aplicându-se o nouă primă de producție. Astfel, în noul contract colectiv de muncă încheiat la Uzinele Textile Arad s-a aplicat o primă progresivă, comună de altfel la toate întreprinderile din industria textilă*.

Pe baza discuțiilor dintre C.G.M. și reprezentanții U.G.I.R. s-a convenit în iunie 1946 ca începând de la 1 iunie 1946, în conformitate cu interesele muncitorilor, primele de acord și compensația de acord să se cal-

⁵⁷ *Contract colectiv de muncă*, 1 ian.—31 dec. 1945, Impr. U. D. Reșița, 304,212-A/3 p. 24.

⁵⁸ *Contract colectiv de muncă* încheiat între Uniunea Sindicatelor Metalo-Chimice și Uniunea Generală a Industriașilor metalurgiști din România, proces-verbal din 22 dec. 1945.

* Tabel de prime progresive aplicate în industria textilă:

producția mărită/ cu	10%	prima 9%
" "	" 20%	" 17%
" "	" 30%	" 23%
" "	" 40%	" 28%
" "	" 50%	" 33%
" "	" 60%	" 37%
" "	" 70%	" 41%
" "	" 80%	" 44%
" "	" 90%	" 47%
" "	" 100%	" 50%

(Arhiva U.T.Arăd, contract colectiv de muncă pe 1946.)

culeze nu numai la salariul de bază, ca pînă la acea dată, ci la salariul de bază plus primele generale și permanente, care constituie salariul normal al acordului. Primele generale și permanente au fost stabilite pentru diferitele ramuri de producție, pentru industria metalurgică, textilă, chimică, pielărie, alimentară, forestieră etc.⁵⁹

În acest fel a fost impusă revizuirea acordului pentru toate întreprinderile capitaliste; iar pentru aplicarea întocmai a principiilor care stau la baza muncii în acord și a dispozițiilor prevăzute la capitolul „Munca în acord” a contractelor colective pe anul 1946, s-a hotărît înființarea unei comisii centrale de aplicare a acordului, precum și a unor comisii regionale sau locale, cu atribuția de a soluționa toate diferendele privitoare la munca în acord.

Încheierea contractelor colective pe anul 1946 s-a înlăptuit în condițiile unei ascutite lupte de clasă. Metoda de salarizare prin sistemul muncii în acord cu prime a trebuit să fie impusă prin intervenții și presiuni repetate din partea C.G.M., a sindicatelor și comitetelor de fabrică. Unii patroni au încercat să se eschiveze de la obligațiile lor noi, precizate în contractul colectiv. De pildă uneori, calculul compensațiilor muncii în acord îl efectuau numai la salariul de bază, neluîndu-se în considerare celelalte accesorii ca ajutor de chirie, alocații de frecvență, de vechime etc. Astfel unii capitaliști sabotau noile contracte colective și nu plăteau muncitorii conform noilor norme.

Luptînd împotriva exploatării, pentru îmbunătățirea situației lucrătorilor în condițiile adîncirii inflației și ale scumpirii traiului, comitetele de fabrică au trebuit de la caz la caz să solicite ca sindicatul să oblige capitaliștii de a plăti primele muncitorilor. Astfel, la 4 octombrie 1946, comitetul sindical de la Fabrica de bere Czell din Dîrste-Brașov a avizat directorul că muncitorii „neavînd posibilitatea de a se aproviziona pentru iarnă din salariul... mic, cer să se introducă prime de producție”⁶⁰.

În vederea unei participări și contribuții mai însemnate a maselor organizate în sindicate la controlul producției și repartiției bunurilor, la refacerea, reconstrucția și dezvoltarea țării, s-a creat Comisia de studiu și documentare economică pe lîngă consiliul central al C.G.M. Rolul acestei comisii era de a cerceta situația întreprinderilor industriale în vederea cunoașterii capacității lor de producție și a modalităților folosirii integrale a acestor capacități în scopul mării producției. Conform direcțivelor Conferinței Naționale din Octombrie, care a arătat că în întreprinderile capitaliste în care statul are participație trebuie asigurat statului cuvîntul hotărîtor, Comisia de studiu și de documentare a verificat structura consiliilor de administrație ale acestor întreprinderi și a propus o mărire a numărului reprezentanților statului. Prin modificarea compoziției consiliilor de administrație și creșterea numărului reprezentanților clasei muncitoare în aceste consilii, a fost realizat și un control

⁵⁹ Proces-verbal din 17 iunie 1946, *Anexă la Contractul Colectiv*, U. D. Reșița, Direcția activă și a contenciosului.

⁶⁰ Serviciul regional al arhivelor statului Brașov, dosar 83, proces-verbal nr. 112

de sus la o serie de întreprinderi industriale cheie și producția lor a putut fi îndreptată spre făgașul redresării economice a țării. Colaborarea dintre organele de control ale statului și sindicate s-a realizat și la nivelul acestei comisii centrale de studiu și documentare. Controlorii producției desemnați de comitetele de fabrică aveau obligația de a informa forurile sindicale superioare, pînă la Comisia de studiu și documentare, despre situația de pe frontul producției, în special de la întreprinderile industriale cheie, și de a dezvălui cauzele stagnării, ale scăderii nivelului producției, fiind răspunzători de găsirea mijloacelor potrivite pentru mărirea ei. La rîndul ei, Comisia de documentare, prin Confederația Generală a Muncii, a acționat direct sau avizînd organele sindicale în vederea constringerii patronilor capitaliști de a înceta să frneze producția. În acest fel Comisia de studiu și de documentare s-a dovedit a fi un instrument important al controlului muncitoresc asupra activității economice a capitaliștilor și care a contribuit simțitor la dezvoltarea lui într-o acțiune revoluționară largă, cuprinzînd pe muncitorii tuturor întreprinderilor industriale din țara noastră.

Pe lîngă Consiliile locale a fost înființat cîte un resort de documentare și îndrumare a producției. Scopul acestor resoarte era de a pregăti un material documentar pe baza cunoașterii temeinice a situației unităților productive, de a avea o privire de ansamblu asupra capacității reale de producție a fiecărei întreprinderi, asupra obiectului fabricației în acea perioadă și în trecut, asupra necesităților de materii prime, asupra posibilităților reale de mărire a producției.

Clasa muncitoare a făcut așadar școala organizării și conducerii economiei, dobîndind o experiență proprie în probleme ale organizării și conducerii producției, ca și ale organizării repartiției bunurilor în favoarea maselor largi. Breșa creată în sistemul relațiilor de producție capitaliste prin controlul efectuat asupra producției și repartiției a devenit evidentă, întrucît muncitorii — cunoscînd succesele imediate pe planul îmbunătățirii condițiilor lor de viață, realizate prin mijloacele acestui control care a servit îngrădirii exploatării capitaliste, îngrădirii profiturilor — au fost hotărîți de a merge mai departe pe această cale sub conducerea Partidului Comunist Român.

Succesele anilor 1945, 1946 pe planul controlului producției și repartiției bunurilor au asigurat pentru clasa muncitoare noi poziții în economia națională și în aparatul de stat. De fapt, măsurile de control, măsuri cu caracter anticapitalist, aplicate în această etapă, au dus la slăbirea pozițiilor burgheziei și la consolidarea pozițiilor forțelor revoluționare în fruntea cărora era clasa muncitoare. Dezvoltarea acestor măsuri, în special în a doua parte a anului 1947, n-a făcut decît să pregătească premisele acelor schimbări radicale care au avut loc la finele anului.

MARGARETA TOTH

ASPECTS DU CONTRÔLE D'ÉTAT ET DE L'ACTIVITÉ DES SYNDICATS PENDANT LES ANNÉES 1945—1947

(Résumé)

Après le 6 Mars 1945, le contrôle de la production et de la répartition des biens fut effectué par les organes de notre État et soutenu par les masses ouvrières organisées en syndicats uniques. Ce contrôle a contribué à la victoire de la lutte économique, qui a joué un rôle important dans le développement et dans la démocratisation du pays.

Par des lois économiques, comme celles du 3 Mai 1945, par le Conseil Supérieur de l'Économie Nationale, les Offices Économiques Départementaux, ainsi que par différentes mesures d'évidence et de contrôle de l'activité des entreprises capitalistes, notre État a donné des coups graves à la spéculation en réduisant les possibilités d'exploitation de la bourgeoisie. La nationalisation de la Banque d'État a créé la possibilité du contrôle de la part de l'État de toutes les opérations bancaires et, à côté, la possibilité de la répartition rationnelle des ressources monétaires; la majorité des crédits fut dirigée dans la production, empêchant ainsi l'utilisation des crédits pour la spéculation. La création des Offices Industriels, des Organes du contrôle économique et l'introduction des programmes de production ont signifié un développement continu dans le contrôle d'État, en vue d'améliorer le profit en faveur des masses ouvrières.

Dans de telles conditions, les syndicats ont considéré comme une de leurs obligations importantes de soutenir l'application des lois économiques du Gouvernement. Les comités d'usines ont imposé aux entreprises industrielles des plans d'activité pour des termes établis, en surveillant sans cesse l'augmentation et l'assurance de la continuité de la production. Tel rôle ont joué spécialement les ressorts économiques des syndicats et leurs collectifs créés pour les problèmes de la production et de la circulation des marchandises, les économats.

Un moyen efficace du contrôle de la répartition des biens étaient les économats, dont le rôle était d'assurer un meilleur approvisionnement en faveur des masses populaires. Puisque les patrons ont opposé une résistance à la création et le fonctionnement normal des économats, les organes d'État et syndicales ont passé à l'action contre le sabotage en contraignant les patrons des usines de s'acquitter de leurs obligations. Ils furent contraints de céder une partie de leur profit en faveur des masses ouvrières.

Un autre moyen du contrôle et de la limitation de l'exploitation capitaliste furent les contrats collectifs. Ces mesures ont assuré de meilleures conditions de rétribution, une augmentation des salaires comme résultat direct des efforts effectués dans l'accroissement de la production. La rétribution par le système du travail en accord a assuré l'établissement du travail effectué devant les représentants des ouvriers et l'établissement équitable des normes.

Par ces mesures, la classe ouvrière réussit à s'acquérir une expérience propre dans l'organisation et la direction de la production, dans l'organisation de la répartition des biens en faveur des masses travailleuses. En consolidant ses positions dans l'économie, la classe ouvrière a affaibli les positions de la bourgeoisie et a créé les prémisses nécessaires pour pouvoir passer à la révolution socialiste.

CONTRIBUȚIA MINERILOR DIN VALEA JIULUI LA REFACEREA ECONOMIEI NAȚIONALE (1945—1947)

Condițiile social-economice și politice create în urma victoriei insurecției armate de la 23 August 1944 și după instaurarea guvernului democratic la 6 Martie 1945 au pus în fața clasei muncitoare și a întregului popor muncitor sarcini noi, complexe și variate, legate de producția industrială, de refacerea și dezvoltarea economiei naționale, de sprijinirea și întărirea guvernului democratic, de sprijinirea războiului antihitlerist, de pregătirea și înfăptuirea revoluției socialiste în țara noastră.

Datorită situației grele în care se găsea economia țării în 1945, după aproape patru ani de dominație hitleristă și război, „în aceste condiții — așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — sarcina economică principală era refacerea economiei naționale distrusă de război, ridicarea producției”¹.

Planul concret de refacere și dezvoltare a economiei naționale a fost elaborat de P.C.R. la Conferința Națională a partidului din octombrie 1945. Analizând profund științific situația economică sub toate aspectele ei și aplicînd în mod creator învățătura marxist-leninistă la condițiile țării noastre, Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945 ajunge la singura concluzie justă că „O industrie grea puternică, bazată pe folosirea rațională a bogățiilor naturale ale țării și dezvoltarea pe linia nevoilor interne și a posibilităților izvorite din legăturile comerciale trainice cu vecinii, constituie pivotul în jurul căruia întreaga economie a țării se va dezvolta în condițiile noi”².

Conferința Națională a partidului, plecînd de la faptul că industria grea stă la temelia întregii economii, a arătat maselor populare că numai acordînd un loc de frunte industriei grele în planul de refacere a țării se poate merge înainte pe calea progresului și civilizației. Acestei industrii — se spunea în documentele Conferinței — trebuie să i se dea un loc de frunte în planul de refacere a țării, deoarece „aproape totalitatea problemelor economice care se ridică în fața noastră pentru viitor se leagă de dezvoltarea industriei grele”³.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, 1966, p. 58.

² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. IV, București, 1956, p. 63.

³ *Ibidem*, p. 67.

Burghezia, pierzind importante poziții politice după 6 Martie 1945, intenționa ca prin sabotarea producției să slăbească guvernul democratic, să zădărnicească efortul maselor populare în opera de refacere a economiei naționale. Aceasta însemna că refacerea și dezvoltarea industriei și în general a economiei naționale au devenit în noile condiții o problemă a muncitorilor înșiși, a forțelor democratice conduse de partid, a maselor largi populare, constituind în același timp o problemă de stat.

În primele rînduri în opera de refacere a economiei naționale a stat clasa muncitoare, al cărei eroism, abnegație, putere de sacrificiu și tărie în învingerea greutăților de tot felul au constituit cel mai înălțător exemplu de patriotism în mobilizarea tuturor oamenilor muncii în marea bătaie de refacere a economiei naționale.

Dintre detașamentele de bază ale clasei muncitoare, minerii au avut o contribuție de seamă în lupta pentru mărirea producției, în intensificarea aprovizionării industriei și a căilor ferate cu cărbune — pîinea industriei moderne.

*

Industria carboniferă — una din ramurile principale ale economiei naționale — era, după 23 August 1944, în bună parte dezorganizată și sabotată de forțele reacționare. Deținînd aproape 90% din producția de cărbune a țării, societățile carbonifere ca „Petroșani” (Valea Jiului), „U.D.R.” (Banat), „Creditul Carbonifer” (Comănești) etc. — subordonate capitalului străin, mai ales celui englez — forțele reacționare din interior, sprijinite de imperialismul străin, au folosit cele mai variate metode de sabotare a producției, mergînd pînă la sistarea extracției de cărbune în unele sectoare miniere. Așa, de exemplu, Direcția generală a societății „Petroșani” (cu sediul la București) anula toate măsurile luate în Valea Jiului de organele locale; sabota aprovizionarea minelor cu unelte și materiale necesare; pentru a dezorganiza producția, puneă anumite elemente sabotoare în conducerea minelor⁴; oprea majoritatea investițiilor și chiar finanțarea curentă a exploatărilor, deplasînd capitalurile spre operații speculative, iar un mare număr de muncitori calificați erau folosiți în munci administrative sau trimiși să execute lucrări auxiliare, nelegate direct de extracția cărbunelui⁵. Pe lîngă cele de mai sus, trebuie avut în vedere gradul mare de uzură a utilajelor din acest sector, scăderea numărului de specialiști, precum și secătuirea zăcămintelor de cărbuni, efectuată fără milă de către burghezie în scopul susținerii războiului purtat de clica militarofascistă antonesciană.

Avînd în vedere și greutățile obiective în aprovizionarea minerilor cu produse agro-alimentare (agricultura a fost secătuită de jaful hitleriștilor, de distrugerile provocate de trecerea frontului la care se adaugă și seceta din 1945—1946) acțiunile de sabotaj ale forțelor reacționare loveau fără milă în situația materială a muncitorilor mineri. Ele urmăreau să creeze condiții insuportabile minerilor și familiilor lor prin neaprovizionarea centrelor carbonifere cu alimente, îmbrăcăminte, încălțăminte și alte produse de larg consum, atît de necesare muncitorilor și bunului mers al producției. În Valea Jiului, la începutul anului 1945 situația aprovizionării minerilor cu articole de strictă necesitate era disperată⁶. Minerii nu au primit, de exemplu, untură și slănină de mai bine de 4 luni⁷, alimente de strictă necesitate pentru refacerea fizică a capacității lor de muncă.

⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 380, fila 134.

⁵ *Scînteia* din 18 decembrie 1944.

⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 4, fila 12.

⁷ Idem, dosar nr. 149, fila 113.

Analizele făcute asupra producției de către organizațiile de partid și sindicale din bazinul Văii Jiului la începutul anului 1945 au scos la iveală metodele practicate de conducerea societății „Petroșani“, care nu lua nici o măsură pentru aprovizionarea minelor cu material lemnos; motiva cu cea mai mare ușurință absențele de la lucru, mai ales ale corpului tehnic, iar pentru a închide unele sectoare se invoca pericol de foc, existența unor gaze de mină⁸. O metodă generală aplicată în bazinul carbonifer Petroșani de către Direcție era aceea de a reduce numărul muncitorilor în subterană și de a întreține neînțelegeri și fricțiuni între muncitorii mineri și corpul tehnic ingineresc. În primele luni ale anului 1945, la Anina, de exemplu, a crescut rapid numărul muncitorilor de la suprafață, de la 90 — cât era necesar — la 500, în timp ce numărul muncitorilor în subterană s-a redus la jumătate⁹.

În noile condiții, reacțiunea putea să aducă încă multe prejudicii, să pună o serie de piedici, să saboteze producția, dar nu putea să învingă voința hotărâtă a minerilor de a-și aduse întreaga lor contribuție în lupta de refacere a economiei naționale și de democratizare a țării.

În Valea Jiului, centrul muncitoresc cu vechi tradiții revoluționare, minerii, sub conducerea comuniștilor, organizați în puternice sindicate, având la bază F.U.M., au protestat, întruniți în mari adunări populare, împotriva guvernelor cu majoritate reacționară, au alungat elementele trădătoare ce dețineau posturi de conducere, au votat moțiuni pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai. Astfel, muncitorimea din Valea Jiului, întrunită în adunări populare în ziua de 10 decembrie 1944, cei din Petroșani, Aninoasa, Petrila și Lonea la Petroșani, iar cei din Lupeni și Vulcan la Lupeni, au votat următoarea moțiune: „Muncitorimea cere insistent ca societatea „Petroșani“ să restituie imediat sumele reținute de la muncitori sub titlu de chirie, combustibil, lumină și baie pe intervalul de la 1 ianuarie 1943 și pînă la 30 septembrie 1944. Întrucît muncitorimea din Valea Jiului suferă din cauza lipsei de alimente cere să se ia grabnice măsuri pentru aprovizionarea acestei regiuni cu alimente... a se lua măsuri de frînare a speculei, asigurarea pensionarilor cu locuințe, încălzit și luminat în mod gratuit... Pentru realizarea celor de mai sus muncitorimea este hotărâtă să ajute on. guvernul prin toate mijloacele ce-i stau la dispoziție majorînd producția de carbuni de care țara noastră are atîtea nevoie“¹⁰.

Voința de luptă a muncitorilor mineri și hotărîrea lor fermă de a asigura producția de carbune erau atît de puternice, încît paralizau în cea mai mare parte acțiunile de sabotaj ale conducerii Societății „Petroșani“. Astfel, într-un raport confidențial al Direcției Minelor „Petroșani“, din 16 decembrie 1944, către Direcția generală București, se arată că: „comisiile de control și perfecționare a producției au început imediat să funcționeze și nu există nici o posibilitate de opunere față de ele, deoarece exact ca în cazul epurărilor, muncitorii sînt hotărîți să impună funcționarea lor cu forță“¹¹.

Intervenția fermă a P.C.R. pentru a zdrobi sabotajul patronilor, luînd totodată măsuri de îmbunătățire a situației materiale a minerilor, a avut drept urmare menținerea la un nivel ridicat a producției de carbune și chiar depășirea ei lună de lună la unele exploataări din Valea Jiului. Conducerea P.C.R. a făcut apel în permanență la întreaga muncitorime din Valea Jiului de a-și dubla eforturile pentru mărirea producției de carbune. În toamna anului 1944, secretarul general al P.C.R., Gh. Gheorghiu-Dej, s-a deplasat în Valea Jiului. În primăvara anului 1945, din însărcinarea C.C. al P.C.R., tovarășul Chivu Stoica a luat contact cu minerii, cu organizațiile partidului și cele sindicale din bazinul Văii Jiului, expunîndu-le situația economică grea și singura cale de a ieși din acest impas, prin mărirea producției de carbune. Cu acest prilej tovarășul Chivu Stoica s-a încredințat încă o dată de hotărî-

⁸ Ibidem.

⁹ Idem, dosar nr. 121, fila 260.

¹⁰ Arhivele statului Petroșani, Societatea „Petroșani“, Direcția Minelor — confidențiale, dosar nr. 3/1944, p. 26.

¹¹ Idem, dosar nr. 2/1944, fila 12—13.

rea nestrămutată a minerilor și a putut raporta C.C. cuvintele lor calde și pline de răspundere: „Vom face zid în jurul guvernului și vom asigura creșterea producției pentru a da tot sprijinul la refacerea țării”¹².

Rezoluția adoptată la Conferința Regionalei Valea Jiului a P.C.R. din august 1945 a stabilit măsurile concrete necesare îmbunătățirii și creșterii producției de cărbune. Complexul de măsurii avea în vedere continuarea și intensificarea întrecerilor patriotice, creșterea numărului echipelor de șoc, organizarea de consfătuiri pe echipe și ale conducătorilor de echipe în vederea schimbului de experiență, atragerea și folosirea cadrelor tehnice ingineresti, mărirea numărului voluntarilor care să coboare în mină, întărirea disciplinei în procesul de producție, a vigilenței etc.¹³. „În domeniul economic — se arată în rezoluția Conferinței regionale Valea Jiului — organizația de partid a reușit să mobilizeze masele în lupta pentru ridicarea producției. Cu toate condițiile grele economice, muncitorimea a dat dovadă de eroism în îndeplinirea acestei sarcini puse de partid. În întâmpinarea Conferinței regionale a P.C.R. și a zilei de 23 August, în ziua de 11 august 1945 minerii din Valea Jiului au ridicat producția totală la 5.500 de tone, adică cu 1.000 de tone peste media zilnică din ultimele luni¹⁴. Ținând seama de importanța acestui sector, muncitorilor mineri le reveneau sarcini deosebite în lupta pentru refacerea economică a țării. Aceste sarcini au fost pe larg dezbătute și apoi oglindite în documentele Conferinței regionale Valea Jiului. „Având în vedere legătura strinsă între producția de cărbune, de fier și transporturi și faptul că acest întreg complex, prin rezolvarea lui, determină refacerea grabnică a țării — se arată în rezoluția Conferinței —, sarcina cea mai importantă a organizației de partid din regionala Valea Jiului este să concentreze toate forțele asupra rezolvării coordonate a tuturor acestor probleme”¹⁵.

În condițiile în care aprovizionarea minerilor cu produse de larg consum constituia una din problemele grele ale perioadei respective, prin grija guvernului democratic și a conducerii de partid au fost puse la dispoziția muncitorimii din Valea Jiului în vara anului 1945 două vagoane zahăr, un vagon săpun, 120.000 m pânză, 7.000 perechi bocanci, 60 vagoane grâu, 4 vagoane ulei, 2 vagoane marmeladă și alte produse agro-alimentare¹⁶. Din inițiativa organizațiilor de partid și sindicale au fost deschise la toate minele din Valea Jiului, tot în această perioadă, cantine la care muncitorii care lucrau în subterană primeau gratuit la intrarea în mină o masă caldă al cărei cost era suportat de Direcția Minelor „Petroșani”¹⁷. Din inițiativa P.C.R. și a guvernului democratic s-a întreprins o largă acțiune pe plan național pentru aprovizionarea cu alimente și îmbrăcăminte a muncitorilor mineri din întreaga țară, precum și a regiunilor din Moldova lovite de secetă. În această acțiune un aport deosebit l-a adus Comitetul Regional al P.C.R. Banat, care a organizat o largă campanie de ajutorare și aprovizionare a minerilor din Valea Jiului cu alimente și îmbrăcăminte în întreaga perioadă a anilor 1945 și 1946. Astfel, numai pentru luna mai 1945 au fost repartizate minerilor: 3.000 perechi bocanci, 15.000 kg zahăr, 10.000 kg pește, 10.000 kg făină de grâu, 500 porci grași, 50.000 m stofă¹⁸. Același ajutor l-au primit din partea regiunilor Oradea, Satu Mare, Cluj și altele, rezolvându-se în parte problemele grele de aprovizionare cu alimente și îmbrăcăminte a minerilor din Valea Jiului.

Având sprijinul întregului popor muncitor, minerii din Valea Jiului au trecut cu hotărâre la lupta pentru mărirea producției de cărbune, asigurând pe această cale atât nevoile industriei, cât și buna funcționare a căilor ferate. Cel mai ridicat procent de producție globală de cărbune pe plan național în proporție de aproxi-

¹² *Zori Noi*, organul Regionalei Alba-Hunedoara a P.C.R., din 26 mai 1945.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Rezoluția Conferinței regionale Valea Jiului, Arhiva Comitetului regional al P.C.R. Hunedoara, fondul nr. 1, dosar nr. 1, fila 56—57.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Zori noi* din 22 iunie 1945.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Idem*, din 7 iunie 1945.

mativ 75%¹⁹ l-au realizat minerii din Valea Jiului. Efortul depus de minerii din acest bazin carbonifer iese și mai pregnant în evidență dacă urmărim rezultatele muncii lor pe unități miniere și sectoare.

În cinstea zilei de 1 Mai 1945 muncitorii de la mina Petrila sectorul III au realizat o creștere a producției cu 48% față de luna noiembrie 1944²⁰, iar cei de la Aninoasa au ridicat producția medie pe zi de la 1.000 tone în luna octombrie 1944, la 1.567 tone zilnic în luna aprilie 1945²¹.

Echipele complexe de mineri de la Lonea și Lupeni au realizat o producție ridicată în primele luni ale anului 1945, obținând în medie, pe om, 5.355 tone cărbune pe zi, iar în sectoarele de mină din Petroșani, în aceeași perioadă, 4,5 tone²².

Rezultatele de mai sus sînt cu atît mai grăitoare cu cît ele au fost obținute în condițiile executării unor operațiuni auxiliare de către muncitorii mineri, lucrări care au cerut mult timp și forță umană pentru a asigura exploatarea cărbunelui. În multe sectoare de mină au fost executate lucrări legate de îndreptarea tavanului și a pereților, așezarea de noi stîlpi și a cadrului susținător, aducerea de la mari distanțe, cu forță umană, a lemnului și a altor materiale la locul de muncă.

Organizațiile de partid din Petroșani și Lonea informează conducerea partidului că muncitorii mineri din aceste sectoare au reușit nu numai să mențină producția la 3.600 tone — producție de vîrf în ultimele luni ale anului 1944 —, dar să o și depășească în primele luni ale anului 1945, realizînd o producție de 4.692 tone pe zi²³.

Așa cum rezultă din tabelul de mai jos, producția de cărbune din Valea Jiului pe anul 1945 s-a menținut lună de lună la un nivel ridicat, ținînd seama de condițiile grele care trebuiau învinse de către muncitorii mineri.

Producția de cărbune din Valea Jiului pe anul 1945²⁴

Nr. crt.	L u n i e	Producția brută în tone	Zile lucr.	Producția tone/zi
1	ianuarie	175.288	30	5.843
2	februarie	176.260	28	6.198
3	martie	188.207	30	6.270
4	aprilie	172.356	30	5.744
5	mai	115.838	27	4.290
6	iunie	122.183	26	4.699
7	iulie	128.489	28	4.588
8	august	133.029	29	4.587
9	septembrie	120.540	28	4.305
10	octombrie	120.126	29	4.161
11	noiembrie	130.697	28	4.670
12	decembrie	162.410	27 1/2	5.906

Pentru a asigura un astfel de nivel al producției în condiții extrem de grele, organizațiile de partid, care au stat în fruntea minerilor, și-au îndreptat atenția spre formarea și lărgirea brigăzilor specializate și complexe, formate din muncitori perforatori, susținători, încărcători, muncitori cu specialități diferite, capabili să execute toate lucrările complexe din abataje.

¹⁹ AIIP, 4/1962, p. 105.

²⁰ *Viața Sindicală* nr. 20 din mai 1945.

²¹ *Zori Noi*, II, nr. 46 din 6 mai 1945.

²² *Idem*, nr. 33 din 31 martie 1945.

²³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 1, dosar nr. 90, fila 2.

²⁴ *Zori Noi*, III, din 19 ianuarie 1946.

În lupta pentru refacerea economiei naționale, din inițiativa organizațiilor de partid au luat ființă în bazinul Văii Jiului echipe de șoc voluntare, cu scopul mobilizării maselor de muncitori la mărirea producției. Astfel, la mina Aninoasa, sectorul IV, în luna martie 1945 se formează trei echipe de șoc, la mina sectorul Priboi 18 echipe, iar la sectorul III au activat în primele luni ale aceluiași an șase echipe de șoc²⁵. În aceeași perioadă au funcționat la minele din Petrila trei echipe, la Lupeni patru, iar la Petroșani brigăzile care au acționat ca echipe de șoc s-au ridicat la numărul impresionant de 36²⁶.

Cu cită încordare și spirit de sacrificiu au muncit echipele de șoc în frunte cu comuniștii²⁷ ne-o demonstrează felul în care au fost angajate pentru realizarea unei producții sporite în sprijinirea efortului general de refacere a economiei naționale. În luna ianuarie 1945 una din echipele de șoc de la minele din Petroșani era a 8-a clasată, în februarie aceeași echipă reușește să ocupe locul al 4-lea, iar în luna martie, printr-un efort susținut, cu un elan irezistibil, a trecut în fruntea echipelor, ajungând să dea, în loc de 14,51 tone cărbune pe zi, 33,5 tone. Guvernul democratic a acordat medalii și decorații tuturor membrilor acestei echipe de șoc, ca semn al înaltei prețuiri a muncii lor²⁸. Evident că ridicarea producției nu putea fi asigurată numai prin efortul de multe ori supraomnesc al echipelor de șoc, de aceea organizațiile de partid au pus accentul pe mobilizarea tuturor muncitorilor mineri, ridicarea nivelului lor de conștiință pentru a înțelege sarcinile mărețe ce rezultau din procesul refacerii economiei naționale, găsirea unor metode și procedee noi în exploatarea cărbunelui din acest bazin etc.

În întreaga Vale a Jiului au luat ființă, pe lângă echipele de șoc, echipe de reconstrucție formate în special din tineri muncitori, care au intrat în mină pentru a contribui la mărirea producției de cărbune. Aceste echipe se formau de obicei din rândurile tinerilor de pe întinsul regiunii. Ei plecau plini de entuziasm în Valea Jiului, alăturându-se minerilor pentru a da mai mult cărbune țării²⁹. Ținând seama de lipsa brațelor de muncă în Valea Jiului, din inițiativa Comitetului Regional P.C.R. Valea Jiului au luat ființă în cadrul întreprinderilor industriale „brigăzi de reconstrucție”, care se deplasau periodic la minele de cărbuni, lucrau alături de mineri, contribuind prin aceasta la creșterea producției, cum era cazul muncitorilor din Călan, al ceferiștilor din Simeria și Deva, al metalurgiștilor din Hunedoara³⁰.

Bătălia producției putea fi câștigată numai prin ridicarea simțului de răspundere al fiecărui om al muncii, prin sădirea în conștiința lor a spiritului de sacrificiu, a voinței de a învinge greutățile perioadei de refacere și pe această cale întărirea *noii* democrații populare. Plină de patriotism este acțiunea întreprinsă de femeile din întreaga Vale a Jiului, care au instituit o zi pe săptămână a producției, în care înlocuiau pe muncitorii de la suprafață, ca ei să poată lucra nemijlocit în minele de cărbuni³¹. Cei mai buni muncitori, comuniști din organele de partid și organizațiile de masă, au cerut să reentre în producție, să coboare în mină și conducând brigăzile de șoc, au constituit exemple vii de eroism în muncă³².

În urma acestor exemple, C.G.M. a luat măsuri de reducere, la minimum posibil, a numărului activiștilor sindicali cu sarcini organizatorice și culturale. Cuvîntul de ordine al sindicatelor era: „majoritatea membrilor comitetelor de întreprindere trebuie să intre în producție și acolo să dea exemplu de mărire a producției și de disciplină în muncă”³³.

²⁵ *Idem*, nr. 33 din 31 martie 1945.

²⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 106, fila 85.

²⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 106, fila 85.

²⁸ *Idem*, dosar nr. 71, fila 8.

²⁹ *Zori Noi*, nr. 16 din 14 februarie 1946.

³⁰ *Idem*, din 28 aprilie 1947.

³¹ *Idem*, din 11 iunie 1946.

³² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 16, fila 45.

³³ *Scinteia*, nr. 717 din 5 ianuarie 1947.

Din inițiativa organizațiilor de partid, în întreaga perioadă de refacere și reconstrucție a țării, au funcționat în Valea Jiului „echipe de voluntari” formate din funcționari, meseriași și tineret, care odată sau de două ori pe săptămână intrau în mină, contribuind astfel la creșterea producției. Așa, de exemplu, în luna iulie 1945 la Petrila două echipe a 40 de funcționari și meseriași au realizat prin muncă voluntară 170 tone, la Lonea trei echipe au realizat 310 tone; la Lupeni 120 muncitori de la suprafață, intrând în mină de trei ori pe săptămână, au realizat o producție de 600 tone; 200 de muncitori, 10 funcționari și 25 de tineri U.T.C.-iști de la atelierele centrale Petroșani au format echipe permanente, care, prin rotație, intrau zilnic în mină³⁴.

Cu toate greutățile mari de aprovizionare a sectorului carbonifer cu cele necesare, datorită efortului depus, voinței neînfrinte a minerilor de a vindeca rănila războiului și a reface economia națională, producția în Valea Jiului a atins în 1946 cifra de 106.952 tone pe lună.

O importanță deosebită pentru desfășurarea operei de refacere a economiei naționale a avut reorganizarea Ministerului Industriei și Comerțului în urma legii votate de parlament la 5 aprilie 1947. Au fost luate o serie de alte măsuri, printre care subliniem: noua decizie de salarizare a muncitorilor, funcționarilor și personalului de serviciu, legea pentru înființarea oficiilor industriale, votată de parlament la 25 mai 1947³⁵. Toate unitățile de exploatare carboniferă fiind cuprinse într-un oficiu, acesta funcționa ca societate anonimă și era condus de un consiliu de administrație format din reprezentanți ai Ministerului Industriei și Comerțului și ai proprietarilor capitaliști, ministerul având rolul hotărâtor în conducere³⁶.

Întreaga activitate a oficiilor industriale se desfășura conform statutului aprobat de Ministerul Industriei și Comerțului. Atribuțiile mai importante ale oficiilor industriale erau: întocmirea propunerilor pentru alcătuirea programelor de producție; repartizarea materiei prime și a combustibilului pe ramuri și întreprinderi; repartizarea materiei finite; conducerea și controlarea procesului de producție; luarea măsurilor necesare în scopul raționalizării procesului de producție; întocmirea propunerilor pentru noile investiții, mărirea gradului de rentabilitate a unităților industriale³⁷. Prin crearea oficiilor industriale, guvernul democratic a putut interveni cu mai mare eficiență în domeniul producției industriale, întărind controlul și evidența statului asupra capitaliștilor.

Producția de cărbune în bazinul carbonifer Valea Jiului va continua să crească în toată perioada anului 1947 și mai ales după aplicarea complexului de măsuri economice luate de guvernul democratic în primăvara anului 1947.

Mină	Total programat t.	Total realizat t.	Depășiri tone
Lupeni	50.400	52.260	1.860
Aninoasa	45.600	46.885	1.285
Petrila	45.600	46.026	426
Lonea	16.800	18.755	1.955
Total	158.400	163.926	5.526

³⁴ *Zori Noi*, nr. 84 din 14 august 1945.

³⁵ Legea nr. 89 pentru înființarea și funcționarea oficiilor industriale, în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 129 din 10 iunie 1947; vezi și *Scinteia*, nr. 830 din 26 mai 1947.

³⁶ *Dezvoltarea economică a României, 1944—1964*, București, 1964, p. 41.

³⁷ Decizia nr. 4890 a Ministerului Industriei și Comerțului, în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 229 din 4 octombrie 1947; vezi și *Dezvoltarea economiei României, 1944—1964*, București, 1964, p. 41.

În luna februarie 1947, cele patru centre din Valea Jiului realizează o producție cu mult mai mare decât în 1946, reușind să depășească cifrele programate³⁸.

În procesul de refacere a economiei naționale, organizațiile de partid și sindicale au desfășurat o intensă activitate de mobilizare a minerilor pentru exercitarea unui control riguros asupra producției. Comitetele de întreprindere care au luat ființă în condițiile reorganizării mișcării sindicale după 1 septembrie 1944 aveau să joace un rol de seamă în organizarea controlului muncitoresc.

Organul de presă central al partidului, „Scînteia”, în numărul său din 19 noiembrie 1944 precizează una din sarcinile principale ale comitetelor de fabrică, care „trebuie să ceară pretutindeni dreptul de a controla producția și a lua măsuri împotriva sabotajelor, aplicînd pe teren un strict control din partea muncitorilor organizați în syndicate”³⁹.

Comitetele de întreprindere ale minerilor din Valea Jiului au fost susținute în exercitarea controlului asupra producției de întreaga muncitorime din acest bazin carbonifer. În cadrul adunărilor generale ale sindicatelor se cerea cu hotărîre consiliilor de administrație să respecte legile statului democrat, să recunoască comitetele de întreprindere ca organ al controlului producției. În scurt timp, la toate întreprinderile miniere din Valea Jiului s-au creat, pe lângă comitetele sindicale, comisii speciale de producție, care aveau grijă ca producția minelor să se desfășoare fără întreruperi, vegheau asupra modului cum era folosit materialul lemnos, utilajele și aparatura tehnică. Conducerea întreprinderilor era obligată să rezolve, de comun acord cu comisiile de producție, toate problemele legate de activitatea minelor, angajarea și concedierea muncitorilor, problemele de salarizare, ajutoarele și concediile.

Însăși Direcția Minelor „Petroșani”, într-un raport confidențial din 16 decembrie 1944 către Direcția Generală a Minelor București, este nevoită să recunoască forța hotărîtoare a organizațiilor de partid și sindicat din Valea Jiului în asigurarea creșterii producției. Referindu-se la comisiile de control și perfecționare a producției, același raport relatează că „comisiunile au început să funcționeze și nu există nici o posibilitate de opunere față de ele, deoarece exact ca în cazul epurărilor, muncitorii sînt hotărîți să impună funcționarea lor cu forța”⁴⁰.

Cu toată împotrivirea forțelor reacționare, în ciuda sabotajului practicat de burghezie în toate sectoarele economiei naționale, clasa muncitoare a trecut cu hotărîre la aplicarea unor măsuri menite să pună capăt haosului economic, să întărească controlul muncitoresc, să asigure creșterea neîncetată a producției, îndepărtînd din întreprinderi elementele reacționare. Direcția Minelor din Petroșani, într-un raport din luna decembrie 1944 către Direcția Generală, este nevoită să recunoască: „toate măsurile luate de organizațiile muncitorești nu au fost ratificate de noi, dar aceasta nu a schimbat cu nimic situația de fapt, deoarece epurările s-au făcut (în unele cazuri chiar sub amenințarea aplicării forței), iar comisiile de perfecționare și control a producției funcționează, cu toate că în această privință nu a apărut încă nici o lege sau dispozițiune regulamentară”⁴¹.

Pe măsura întăririi forțelor democratice, conduse de P.C.R., controlul muncitoresc asupra producției s-a lărgit, cuprinzînd în ansamblu economia națională. Legea pentru organizarea controlului economic⁴² prevedea înființarea Direcției Generale a controlului economic în cadrul Ministerului Industriei și Comerțului, cu largi atribuțiuni în întreaga economie națională.

Noul organism al controlului muncitoresc de stat cuprindea un aparat central de conducere și coordonare, format din cei mai buni muncitori, bine verificați, cu multe calități politice și morale, și un aparat la nivelul întreprinderilor și al

³⁸ *Zori Noi* din 11 martie 1947.

³⁹ *Scînteia* nr. 59 din 18 noiembrie 1944.

⁴⁰ Arhivele Statului Petroșani, Societatea „Petroșani” Direcția Minelor, dosar nr. 2/1944, fila 12—13.

⁴¹ Ibidem.

⁴² *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 159 din 15 iulie 1947, p. 6023—6025.

unităților capitaliste⁴³. Acest aparat s-a sprijinit în întreaga sa activitate pe comitetele de întreprindere, fără de care nu și-ar fi putut îndeplini atribuțiunile.

Caracteristic în exercitarea controlului muncitoresc în sectorul carbonifer, ca de altfel și în celelalte sectoare ale economiei naționale, este că inițiativa maselor populare se împletea cu exercitarea unui control muncitoresc de sus prin intermediul unor organe ale aparatului de stat. Eficacitatea acestui control va crește pe măsura înaintării forțelor revoluționare conduse de partidul comunist, în procesul de desăvârșire a revoluției burghezo-democratice.

Activitatea comitetelor sindicale din bazinul carbonifer Valea Jiului a fost multiplă și variată. Concentrându-și atenția asupra creșterii producției de cărbune, ele trebuiau să exercite în permanență un control asupra economatelor, să vegheze asupra aprovizionării minerilor cu cele necesare. Rezultatul cel mai important pe care l-au obținut comitetele de întreprindere în exercitarea controlului muncitoresc a fost faptul că acest control permanent a constituit o școală de conducere, de educare, de creștere a maturității politice a acestui important detașament al clasei muncitoare, în lupta sa împotriva sabotajului și exploatării capitaliste. În condițiile unei ascuțite lupte de clasă, din rindurile minerilor s-au format sute și mii de cadre valoroase, necesare trecerii la conducerea muncitorească, la construirea socialismului în patria noastră.

Sub aspect politic s-a realizat un lucru esențial, dacă privim controlul muncitoresc pe planul general al economiei naționale. P.C.R., antrenînd prin intermediul sindicatelor cele mai largi mase de oameni ai muncii în exercitarea controlului muncitoresc, a ridicat conștiința revoluționară a clasei muncitoare și a aliaților ei la necesitatea înțelegerii depline a preluării întregii puteri politice și economice din mâinile burgheziei, condiție fundamentală pentru schimbarea radicală a situației materiale și spirituale a celor ce muncesc.

Una din problemele complexe ale primei etape a revoluției populare a constituit-o atragerea și antrenarea specialiștilor la rezolvarea sarcinilor legate de reconstrucția țării. Geniul creator al clasei muncitoare a găsit zeci și sute de forme potrivite de atragere a intelectualității tehnice de partea poporului.

Una din formele mult folosite de comitetele de întreprindere din Valea Jiului (Lonea, Petrila, Petroșani) a fost „Antrenarea tehnicienilor și inginerilor pe scară largă în consfăturile de producție și în consiliile de producție”⁴⁴, unde puteau să-și aducă aportul în mărirea producției de cărbune. Rezultatul acestor consfătuiri l-a constituit faptul că s-au adus soluții practice în vederea măririi producției, iar experiența pozitivă a unor întreprinderi carbonifere a putut fi generalizată în întreg bazinul Văii Jiului. Din rapoartele comitetului de partid Valea Jiului reiese că în urma acestor consfătuiri „a crescut în concret situația producției la majoritatea minelor, iar organizațiile de partid au putut interveni mai eficace în rezolvarea sarcinilor întreprinderilor”⁴⁵.

Tot în scopul atragerii în producție a corpului tehnic superior au fost organizate la Petroșani în luna mai și septembrie 1946 consfătuiri de producție, unde s-a prelucrat, printre altele, problema inovațiilor, raționalizărilor și invențiilor, descoperirea de noi mijloace și resurse pentru mărirea producției. Un prim rezultat al acestor consfătuiri a fost deschiderea de noi fronturi de lucru la majoritatea minelor, iar în 1947 s-a dat în exploatare o nouă mină, cea de la Uricani⁴⁶.

Mergînd pe linia trasată de P.C.R., organizațiile sindicale au găsit formele concrete de atragere și folosire a corpului tehnic superior, dîndu-și seama că „fără cîștigarea oamenilor tehnici devotați poporului, fără respectarea capacităților lor puse în slujba producției, fără o atitudine disciplinată față de ei, producția nu poate fi organizată și mărită”⁴⁷.

⁴³ Arhiva C.C. U.G.S.R., U.P. 6, secția economică, fila 173.

⁴⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 122, fila 150.

⁴⁵ Idem, dosar nr. 302, fila 131.

⁴⁶ *Zori Noi* din 8 decembrie 1947.

⁴⁷ *Viața Sindicală*, nr. 108, seria III din 12 ianuarie 1947.

Organizațiile de partid din Valea Jiului reușesc să trimită un număr mare de delegați din rândurile corpului tehnic mediu și superior la lucrările celui de-al II-lea Congres al Uniunii Sindicatelor din industria minieră, ținut la Petroșani la 10 octombrie 1947. În rezoluția votată la acest congres se arată că detașamentul unit al minerilor și inginerilor se angajează ca pînă la sfîrșitul anului 1947 să ajungă la o producție de 8.000 tone cărbune pe zi. Această cifră a fost realizată și chiar depășite în luna noiembrie 1947, în unele zile atîngîndu-se producția de 8.558 tone cărbune⁴⁸.

Față de elementele reacționare în rîndurile corpului tehnic mediu și superior, care erau legate prin mii de fire de interesele burgheziei, muncitorii mineri au luat atitudine îndepărtîndu-le din întreprinderi sau din conducerea Direcției Minelor „Petroșani”. Așa cum reiese din raportul prefectului județului Hunedoara înaintat Ministerului Afacerilor Interne în ziua de 20 noiembrie 1944, „600 muncitori mineri de la minele Lupeni s-au prezentat la Direcția minelor și au somat prin reprezentanții lor pe doi ingineri (Măru Olteanu și Arhip) să părăsească întreprinderea”⁴⁹, pentru faptele lor puse în slujba burgheziei. La Petroșani minerii, prin reprezentanții sindicatelor, au impus Direcției tot în această perioadă „plecarea din serviciu a acelor care au fost considerați drept elemente contrare intereselor muncitorești sau că au avut purtări nedemne în serviciu”⁵⁰. Forța unită a muncitorilor mineri și a intelectualității tehnice a făcut posibilă îndepărtarea din întreprinderi a acelor elemente, puține la număr, din rîndurile corpului tehnic, care s-au dovedit ostile intereselor clasei muncitoare și ale întregului popor muncitor în procesul refacerii economiei naționale.

Spiritul de inițiativă și forța creatoare a minerilor și inginerilor s-a concretizat mai ales în perfecționarea și recondiționarea uneltelor și aparatajului minier, ca o manifestare de cald patriotism, pusă în slujba operei de refacere a economiei naționale. La atelierele principale din Petroșani, muncitorii, pentru prima dată, au confecționat piese de schimb pentru perforatoarele de mină⁵¹. După mai multe încercări, un colectiv de ingineri din Petroșani a reușit să confecționeze noi materiale electrice — suporti izolatori — necesare motorului electric ce transporta pe mineri din subterană la flotație. Acest echipament electric era adus din Germania și, în noile condiții, lipsa lui ar fi amenințat închiderea mai multor mine de cărbuni⁵². Tot la atelierele centrale Petroșani s-au confecționat și folosit injectoarele cu păcură, necesare locomotivelor de mină Diesel⁵³. La Lupeni, un grup de muncitori și ingineri au refăcut întreaga instalație electrică din flotație.

Din inițiativa organizațiilor de partid, conducerea societății „Petroșani” a fost obligată să ia legătura cu principalele întreprinderi industriale din țară (U. F. Reșița, I.A.R.—Brașov, Malaxa etc.) pentru recondiționarea aparatajului tehnic minier și confecționarea unor noi piese necesare perforatoarelor, pompelor de mină și altor utilaje.

În condiții extrem de grele, cînd lipsea în parte aparatura tehnică, hrana și îmbrăcămîntea necesară muncitorilor mineri, au fost deschise cîmpuri noi la Lonea, Petrila, Lupeni și în alte centre miniere din Valea Jiului. Muncitorii mineri au folosit metode noi atît în fronturile de săpare, cît și la lucrările de susținere. Astfel, la lucrările de susținere s-au folosit, pe lîngă materialul lemnos, susținători de piatră și beton⁵⁴.

După 6 Martie 1945, paralel cu măsurile de democratizare a țării, cu legiferarea și desăvîrșirea reformei agrare, partidul și guvernul democrat au întreprins o se-

⁴⁸ *Zori Noi* din 8 decembrie 1947.

⁴⁹ Arhiva Statului Deva, fond Prefectura jud. Hunedoara, dosar nr. 19.584.

⁵⁰ Arhiva Statului Petroșani, fond Societatea „Petroșani”, Direcția Minelor — confidențiale, dosar nr. 2/1944, fila 26.

⁵¹ *Zori Noi*, nr. 100 din 22 septembrie 1945.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Idem*, nr. 122 din 15 noiembrie 1945.

⁵⁴ *Miniera*, revistă tehnică și economică pentru industria minieră și chimico-metalurgică nr. 11—12, noiembrie și decembrie 1946, p. 68.

rie de acțiuni în vederea refacerii economiei naționale, cum au fost etatizarea B.N.R., crearea oficiilor industriale, reorganizarea M.I.C., reforma monetară din 1947, elaborarea unor programe de producție și altele. Înfăptuirea acestor măsuri de ordin economic și politic în prima etapă a revoluției, avînd un caracter anti-capitalist, nu putea să nu influențeze adînc conștiința maselor populare în ce privește atitudinea față de muncă, față de nevoile și aspirațiile patriei noastre. Oglindirea cea mai fidelă a schimbărilor ce s-au produs în conștiința maselor populare față de muncă s-a concretizat îndeosebi în perioada respectivă în organizarea de întreceri patriotice.

Existența unor echipe de șoc și a brigăzilor de reconstrucție ce au luat ființă în Valea Jiului, în prima etapă a revoluției, au constituit nucleul de organizare a întrecerilor patriotice în acest important bazin carbonifer. Ele încep să-și fixeze anumite obiective concrete în producție, se iau la întrecere pentru a realiza cea mai mare producție pe zi, săptămîină, lună. Astfel, minerii din Lonea au luat inițiativa organizării unor întreceri patriotice în cadrul campaniei de realizări în cinstea zilei de 1 Mai 1945. Între muncitorii mineri din Petrila și Lupeni s-au organizat întreceri patriotice în tot cursul anului 1946, pentru realizarea unei producții de 5 tone de fiecare miner. Întrecerea a fost cîștigată de muncitorii mineri din Petrila, care au reușit să depășească obiectivul stabilit în întrecerea patriotică⁵⁵.

În cinstea celui de-al II-lea Congres al Sindicatelor, care s-a ținut în noiembrie 1947, întrecerile patriotice au luat un avînt cu totul deosebit. Ele nu se mai limitau la cadrul strîmt al unor mine, echipe sau localități, ci au cuprins pe toți minerii din bazinul carbonifer Valea Jiului. Angajați în marea bătălie de ridicare a producției, minerii și-au fixat ca obiectiv în întrecerea patriotică realizarea a 8.000 tone cărbune pe zi în Valea Jiului⁵⁶. Ei au putut raporta cu mîndrie conducerii partidului îndeplinirea acestei sarcini patriotice. De altfel producția pe plan național în sectorul carbonifer s-a ridicat la sfîrșitul anului 1947 la 96,3% față de nivelul producției anului 1938⁵⁷.

Efortul minerilor, organizarea întrecerilor patriotice sînt cu atît mai importante, cu cît ele au apărut și s-au desfășurat în condiții materiale foarte grele, prin care trecea țara noastră. Și iată că minerii flămînzi au organizat întreceri patriotice și munci voluntare, cu scopul de a mări producția, fără să aștepte o recompensă. Acest eroism marchează începutul cotiturii spre o nouă atitudine față de muncă, spre organizarea muncii într-un chip nou.

*

Contribuția minerilor la opera de refacere a economiei naționale s-a dovedit a fi deosebit de importantă. Angajîndu-se în fața conducerii partidului comunist să mărească producția de cărbune necesară industriei și căilor ferate, minerii din Valea Jiului s-au situat tot timpul în primele rînduri ale clasei muncitoare, dînd dovadă de un înalt patriotism și spirit de sacrificiu în bătălia de refacere a economiei naționale.

Trecînd peste greutatea de tot felul, minerii din Valea Jiului au înscris o pagină de glorie în bătălia producției, convinși fiind de justetea politicii partidului comunist, care a sădit în conștiința lor entuziasmul clocotitor și hotărîrea nestrămutată de a scoate țara din ruină și haosul economic, rezultat al politicii trădătoare a forțelor reacționare din țara noastră.

⁵⁵ *Zori Noi* din 20 decembrie 1946.

⁵⁶ *Idem* din 3 decembrie 1947.

⁵⁷ *Dezvoltarea economică a României, 1944—1964*, București, 1964, p. 47.

Noile condiții social-politice create după 23 August 1944 au generat forme noi de activitate, care prin mărșă și semnificația lor marchează începutul unei coteri în lupta maselor populare spre zdrobirea definitivă a claselor exploatatoare și construirea societății socialiste în România.

TROFIN HĂGAN

LA CONTRIBUTION DES MINEURS DE LA VALLÉE DE JIU POUR LE REDRESSEMENT DE L'ÉCONOMIE NATIONALE (1945—1947)

(Résumé)

La question du redressement de l'économie nationale dans les premières années après la deuxième guerre mondiale a constitué une des tâches essentielles pour les masses populaires de Roumanie. Le plan concret de redressement et de développement économique de la Roumanie a été élaboré par le P.C.R. à la Conférence du Parti, en octobre 1945. Après une analyse strictement scientifique de la situation économique, sous tous ses aspects, la Conférence Nationale du P.C.R. tire la conclusion que le redressement et le développement économique pourra se réaliser seulement en assurant un rôle de première importance à l'industrie lourde.

L'article présente l'activité des mineurs du bassin de la Vallée de Jiu, centre carbonifère de Roumanie.

Ayant à vaincre de grandes difficultés d'ordre matériel, l'insuffisance de l'alimentation, de logements, d'équipement, les mineurs de la Vallée de Jiu, à l'appel du P.C.R. pour assurer la production de charbon nécessaire à l'industrie et au chemins de fer ont fait maintes preuves d'héroïsme et de sacrifice dans la lutte pour l'accroissement de la production.

Dans les nouvelles conditions sociales-politiques les mineurs de la Vallée de Jiu ont commencé à former des brigades de choc et à organiser des émulations patriotiques, qui prirent une grande envergure pendant toute la période du redressement de l'économie nationale.

L'effort des mineurs de cette région carbonifère se reflète dans le niveau de la production réalisée. L'étude apporte de nombreuses données concernant l'accroissement de la production dans ce secteur dans la période 1945—1947.

L'existence d'une production accrue a mené à l'accélération du processus du redressement de l'économie nationale et a constitué le point de départ pour une nouvelle perspective du développement de la Roumanie.

NOTE ȘI DISCUȚII

UNELE PROBLEME ALE NEOLITICULUI TRANSILVANIEI

Într-un articol recent apărut¹, colegul sibian I. Paul își propune, dacă nu rezolvarea, în orice caz discutarea pe bază de noi puncte de vedere a o serie de probleme privind — în ultimă instanță — geneza și evoluția culturii (poate mai nimerit ar fi *complexului cultural*) Petrești. Lucrarea își și atinge în mare măsură țelul propus, cel puțin în sensul că, bazat pe o serie de observații personale, I. Paul pune în discuție mai multe informații noi, emițind însă, totodată, păreri — câteodată sentențioase — asupra unor puncte de vedere care păreau definitiv câștigate și la conturarea cărora chiar dînsul contribuise sau la care aderase.

De fapt, articolul lui I. Paul angajează o polemică axată pe discutarea rezultatelor săpăturilor de la „Lumea Nouă” (conducătorul cercetărilor, prof. D. Berciu), Tărtăria (conducătorul săpăturilor, N. Vlăsa), coroborînd sau — după caz — comparînd rezultatele acestor cercetări cu cele obținute în propriile sale săpături.

Fiind de acord cu cea mai mare parte a observațiilor d-sale, nu putem să nu remarcăm totuși unele amănunte, „mărunțișuri” și afirmații la care nu putem subscrie fără rezerve, precum și unele probleme *de fond* în care părerea noastră este clar *deosebită* de a colegului I. Paul.

*

Reminiscențele culturii Criș în mediul cultural de la Tărtăria se manifestă — în primul rînd — prin existența unui foarte subțire *nivel* Criș-tardiv, aflat la baza primului strat de aici, stratul Turdaș. E vorba de un material Criș încă *tipic*, cu pleavă în compoziția pastei, cu decor și forme caracteristice (fig. 1). La *acest lucru* ne refeream în lucrările noastre², nu la supraviețuirea motivului alveolar (de fapt, decor general-neolitic), pe care întîlnindu-l în straturi și niveleuri relativ tîrzii, I. Paul îl pune, cu bună dreptate, în legătură cu o influență gumelnițeană³.

Cu alte cuvinte, la Tărtăria (și nu numai aici!) se manifestă bine cunoscutul fenomen de retardație, de „întîrziere” a culturii Criș, aspect întîlnit și de multă vreme discutat și în legătură cu ariile culturilor Starčevo și Körös. Fazele tîrzii ale marelui complex cultural Starčevo — Körös — Criș cuprind pe alocuri și o perioadă cronologică ce este designată *deja* cu numele altor culturi, care nu sînt însă întotdeauna *ulterioare în timp*, ci foarte adesea *parțial contemporane* cu

¹ *Unele probleme ale neoliticului din Transilvania în legătură cu cultura Petrești*, în *RevMuz*, II, 4, 1965, p. 294 — 302.

² Cf. N. Vlăsa, în *Studia*, Series Historia, fasciculus 2, 1962, p. 24; *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 486 și fig. 11; *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche*, vol. II, Firenze, 1965, p. 267.

³ I. Paul, *op. cit.*, p. 295, 299.

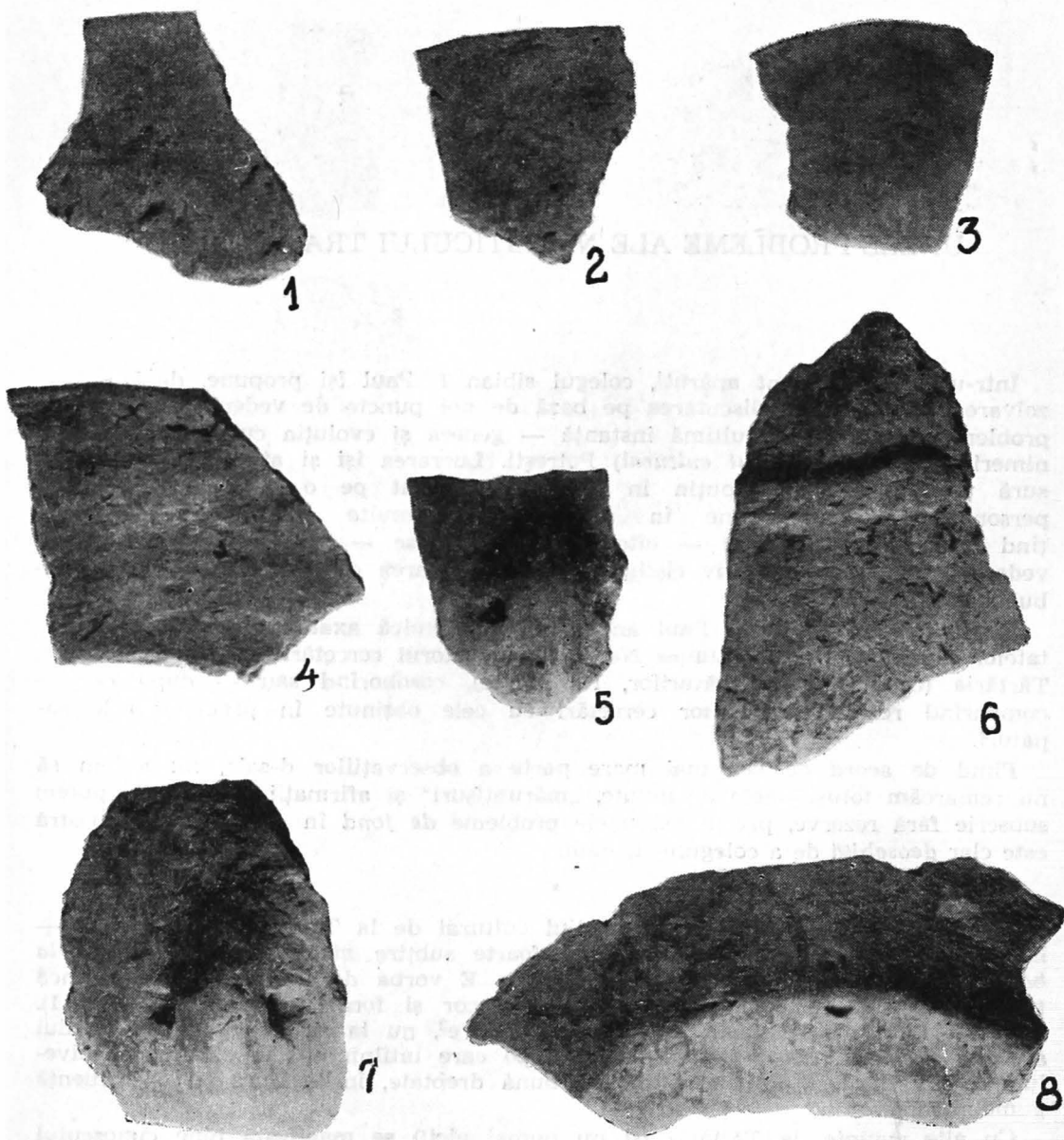

Fig. 1. 1—8, ceramică Criș tîrzie, aflată la baza primului strat de la Tărtăria.

etapa finală a complexului amintit. În Transilvania fenomenul e sesizabil în zona cursului mijlociu al Mureșului, unde o serie de așezări Criș-tîrzii durează pînă în momentul sosirii purtătorilor culturii Vinča-Turdaș.

În sprijinul afirmației noastre aducem cazul așezării de la Balomir — „Gura Văii Cioarei” (aflată la circa 500 m vest de așezarea de la Tărtăria), cu un singur strat de cultură, identic în componența culturii materiale cu nivelul Criș-tardiv

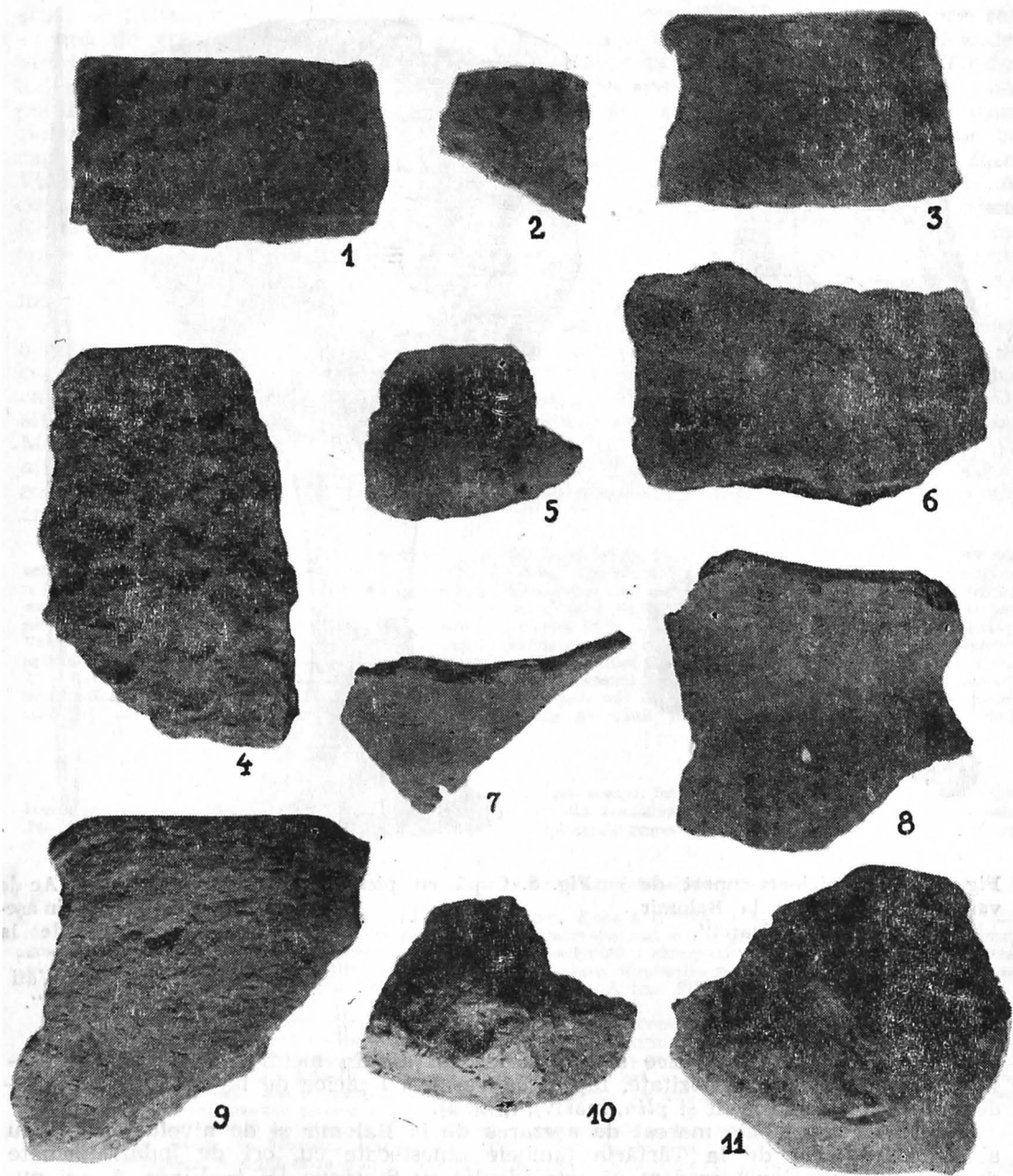

Fig. 2. 1—11, ceramică Criș tîrzie din așezarea de la Balomir — „Gura Văii Cioarei”.

din cuprinsul primului strat de la Tărtăria (fig. 2). *Cît* de tîrzie este așezarea de la Balomir, o indică *persistența* picturii cu culoare *neagră* pe cioburi de factură Criș (fig. 3) și *aparitiia* unor vase cu picioare-suport scunde, în formă de pîlnie, *goale* în interior, asemănătoare vaselor cu picior de tip Vinča A (fig. 4), acestea din urmă fiind la rîndul lor — după recent exprimate păreri — copii în lut a

Fig. 4. 1—2, picioare-suport de vase din așezarea de la Balomir — „Gura Văii Cioarei“.

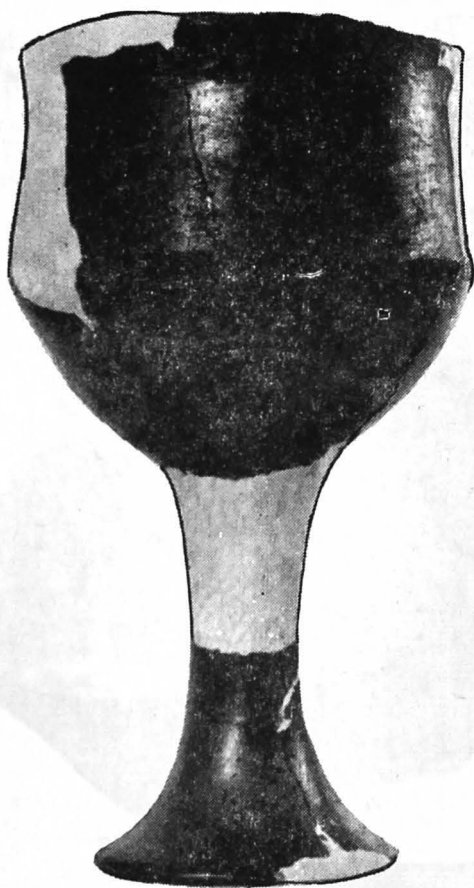

Fig. 5. Cupă cu picior de la Tărtăria.

Fig. 6. Ac de cupru din așezarea de la Balomir — „Gura Văii Cioarei“.

unor prototipuri microasiatice sau cicladice lucrate în metal sau marmură⁴. (Remarcăm, cu titlu de curiozitate, faptul că vasele cu picior de la Tărtăria au întotdeauna piciorul mai zvelt și *plin*, masiv). (Fig. 5).

Momentul cronologic marcat de așezarea de la Balomir și de nivelul Criș-tîrziu al primului strat de la Tărtăria (ambele amestecate cu, ori de îndată urmate de materiale vinčiene) credem că este identic cu Starčevo IV (= Vinča A, cel puțin parțial), fenomenul arheologic derulându-se de o manieră asemănătoare cu constatările făcute în Iugoslavia, unde succedarea ultimei etape starčeviene și a primei faze vinčiene este *imediată*, fără hiatus cronologic sau intercalări culturale.

În *acest sens*, și nu în cel al unei derivări genetice, vorbeam de o continuitate culturală neîntreruptă Criș — Turdaș, lucru pe care colegul I. Paul — neînțele-

⁴ Cf. V. Popovith, *Une civilisation égéo-orientale sur le Moyen Danube*, în *RA*, 1965, vol. II, iulie-septembrie, p. 6—7; p. 9, fig. 3; p. 10, fig. 4.

gînd, se pare, premiza de la care plecăm — ni-l reproșează⁵. O neînțelegere sau — mai de grabă — lipsa unor constatări similare în propriile-i cercetări l-a determinat, credem, pe I. Paul să conteste și existența unei faze a culturii Turdaș îndeajuns de veche pentru a putea fi contemporană cu Vinča A.⁶ De fapt, noi paralelizasem primul strat de la Tărtăria cu Vinča A și numai apariția unor cioburi Tisa I în partea *superioară* a acestui strat, precum și ivirea idolilor cu cap triunghiular ne făcuseră să coborîm datarea sa pînă spre începutul fazei Vinča B₁.⁷ Or, cum idoli cu cap triunghiular se cunosc încă din faza Vinča A, cum cultura Tisa este suficient de veche ca să fie componentă chiar în complexe Körös-tîrzii — ceramică liniară — Tisa I timpurii (pe teritoriul Ungariei)⁸, iar culturii Banatului⁹ (sigur contemporană parțial cu Vinča A) tocmai componenta Tisa I îi dă nota sa specifică, afirmația că în Transilvania nu există materiale mai vechi de faza B₁ a culturii Vinča¹⁰ cu greu se va putea susține¹¹.

În legătură cu amintita așezare de la Balomir — „Gura Văii Cioarei“, facem o ultimă remarcă: de aici a apărut, în același *unic* strat Criș-tardiv, un ac de *cupru nativ*,¹² cu dimensiunile de $14,3 \times 0 \times 0,4$ cm, lucrat prizmatic, asemănător ca tip acelor de cupru din straturile Izvoare I¹³ și de la Zănești¹⁴ (fig. 6). De altfel, acul de la Balomir nu constituie un *unicum*, căci la Iernut — „Bideșcutul Mare“ (r. Luduș), de asemenea în mediu Criș-tîrziu (de data aceasta însă în *afara* ariei maxime de extensiune a culturii Turdaș spre nord-est, deci într-o zonă în care cultura Criș tîrzie putea evolua relativ nestingherită), a apărut o bucată de cupru nativ.

[În paranteză fie zis, cunoașterea faciesurilor Criș-tîrzii ne întărește încă odată în convingerea că — spre deosebire de acestea — materialele de la Cluj — „Gura Baciului“ aparțin unei faze timpurii a culturii Criș.¹⁵ Materialul a fost văzut și de soții D. și M. Garašanin, temeinici cunosători ai culturii Starčevo, care ne-au atras atenția asupra *vechimii* sale și a înrudirii cu materialele de tip Starčevo I de la Subotica și Vrșnik I. După cum se știe, pictura cu alb pe fond roșu — caracteristică și pentru ceramica de la „Gura Baciului“¹⁶ — există *numai* în etapa Vrșnik I (= Karanovo I a), *disparînd* deja din repertoriul ornamental starčevidian în etapa Vrșnik II, în momentul apariției ceramicii gri fine canelate, de tip Veselinovo (materialul Karanovo II-Veselinovo apare în Vrșnik II și III alături de materialul starčevidian). Nu e lipsit de importanță nici faptul că la „Gura Baciului“ ceramica neagră fină lipsește cu desăvîrșire, or se știe că aceasta *nu apare* mai de vreme de Vrșnik III (Vrșnik IV prezintă deja caracteristicile mixturii starčevidiene tîrzii cu Vinča A). Dată fiind similitudinea picturii de la „Gura

⁵ I. Paul, *op. cit.*, p. 296. Este straniu faptul că, punînd sub semnul întrebării unele constatări și încadrări tipologice și cronologice făcute de noi asupra unor materiale Criș din Transilvania, colegul I. Paul ne citează, trimițînd însă la două lucrări ale noastre unde *nu ne-am ocupat* de problemele respective (cf. I. Paul, *op. cit.*, p. 297, n. 33).

⁶ I. Paul, *op. cit.*, p. 298.

⁷ N. Vlăsia, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 486 și fig. 11.

⁸ De pildă, la Szegvár-Tűzköves, cf. J. Csalog, în *Csongrád megyei tanulmányok*, Hódmezővásárhely, 1959, I, p. 15, n. 29.

⁹ Cultură de sinteză, îmbinînd elemente Starčevo-Criș tîrzii, Vinča A și Tisa I, fapt ce-l remarcăm și altă dată (cf. *SCIV*, 15, 3, 1964, p. 362, n. 55). Amintim și o altă observație mai veche, privitoare la cultura Turdaș, anume constatarea că relativa contemporaneitate a *pătrunderii* în Transilvania a elementelor vintiene și Tisa I lasă impresia că ar lipsi, din punct de vedere *stilistic*, materialele Vinča A *pure*. Explicația fenomenului rezidă însă în *vechimea* elementelor Tisa I, nu în inexistența (*cronologică*) a etapei Vinča A (cf. *SCIV*, 15, 3, 1964, p. 361, n. 47).

¹⁰ I. Paul, *op. cit.*, p. 298.

¹¹ Nemaivorbind de faptul că astfel, conform argumentației lui I. Paul care neagă geneza culturii Petrești din Turdaș (fără a indica însă o altă sursă evolutivă sigură!), întreaga evoluție a culturii Turdaș transilvănene s-ar rezuma la etapa paralelizabilă cu Vinča B₁ — B₂. Intrucît însă cultura Vinča ia o deosebită dezvoltare *tocmai* începînd cu faza C (= Vinča-Pločnik I), e greu de imaginat — și prin nimic probat, ci dimpotrivă — ca varianta sa din Transilvania, cultura Turdaș, să-și fi încheiat așa de timpuriu existența. De altfel, asupra acestei probleme vom reveni la discutarea genezei ceramicii pictate din cultura Petrești.

¹² Analiza spectrografică s-a executat la laboratorul de spectrografie al Institutului de fizică din Cluj.

¹³ R. Vulpe, *Izvoare*, în *Biblioteca Arheologică*, I, 1957, p. 110, fig. 85/6, p. 111, p. 335.

¹⁴ H. Dumitrescu, К проблеме происхождения документальной культуры, în *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Chișinău, 1960, p. 33 și urm. Replici exacte ale piesei noastre le constituie sulele tetraedrice de la Kull-Tépé și Mekeghi (Daghestan), dateate cu începutul etapei A la doua jumătate a mil. IV î.e.n. Cf. I. R. Selimhanov, *Unele probleme ale istoriei metalurgiei vechi din Caucaz*, în *lumina celor mai recente rezultate ale analizei spectrale*, în *RevMus*, III/1, 1966, p. 9, 12 și p. 8, fig. 2/4—5, p. 10, fig. 3/6, p. 11, fig. 4/9; Idem, *The Study of Early Metals in Ancient Azerbaijan and Daghestan*, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche*, II, Firenze, 1965, p. 368—370. Vezi și J. R. Maréchal, *Nouvelles théories sur l'origine et la propagation du cuivre et de ses alliages en Europe*, în *Atti VI Congresso...*, p. 370 sqq.

¹⁵ N. Vlăsia, *Sondaajul de salvare de la „Gura Baciului“* (manuscris); Idem, în *Apulum*, V, 1965, p. 13—17.

¹⁶ Aceasta este specia pictată preponderant la „Gura Baciului“, argument ce contravine flagrant aserțiunii colegului I. Paul (*op. cit.*, p. 297), care încearcă să acrediteze părerea că așezarea de la Cluj — „Gura Baciului“ ar fi contemporană cu cea de la Iernut — „Bideșcutul Mare“.

Baciului" cu cea din etapa Vrșnik I, menționăm și constatarea că pictura albă pe fond roșu din Vrșnik I se aseamănă cu pictura — identică ca execuție — din cele mai vechi straturi Protosesklo ale Tesaliei (urmate, cum știut este, de straturile Protosesklo cu ceramică monocromă, de straturile Presesklo și, în fine, de cele ale culturii Sesklo propriu-zise, aceasta din urmă nefiind — după cum remarcă Vl. Milojević — decât o relativ recentă cultură neolitică din Tesalia).¹⁷

Argumentele aduse lămuresc — credem — definitiv poziția cronologică a descoperirilor de la Cluj — „Gura Baciului”, situându-le într-o etapă de început a neoliticului țării noastre].

Revenind la problemele anterior discutate, remarcăm că apariția aramei în două dintre așezările culturii Criș țirzii ridică și problema, dacă nu cumva începând încă de la această fază (paralelizabilă, cum arătam mai sus, cu Starčevo IV — Vinča A) întregul neolitic al Transilvaniei stă sub semnul unui „Metalicum”, pe care nici nu îndrăzeam să-l presupunem în optica situației locale, dar care devine explicabil prin prisma legăturilor cu Orientul?

Bănuim că aceste atât de timpurii apariții ale cuprului, la orizontul cronologic Vinča A, respectiv starčevian final (în sau în afara ariei de răspândire a culturii Turdaș), sînt de pus în legătură tocmai cu sosirea purtătorilor culturii Turdaș pe aceste meleaguri. De altfel, în orizonturile Vinča timpurii fenomenul similar fusese de mult sesizat, încă de M. Vasić, pentru adîncimile de 7,50 m (Vinča B₁) și chiar 9,57 m (Vinča A), pentru ca mai apoi importanța acestor observații să fie dată aproape uitării¹⁸.

Fără a subscire întru totul la teoria „colonizării” vinčiene, formulată — cu concluzii de multe ori radicale și extreme — de către V. Popovith¹⁹ (în forme mai atenuate, recent, de către D. Srejić și J. Korošec²⁰), reamintim că descoperirile de la Tărtăria pun pregnant problema legăturilor culturii Vinča-Turdaș cu Asia Anterioară (în special tabletele, a căror „scriere” amintește semnele pictografice presumeriene de la Uruk-Warka IV, iar plastica — mai ales idolii din alabastru — se leagă direct de lumea insulară a Egeei²¹).

Deși tabletele de la Tărtăria rămîn cea mai elocventă dovadă a originii nelocale a complexului cultural Vinča-Turdaș, stadiul actual al cercetărilor permite intro-

¹⁷ Vezi M. Garašanin — D. Garašanin, *L'habitat néolithique de Vrșnik près de Tarinci*, în *Zbornik na Štipskiot Narodni Muzej*, II, 1960—1961, Štip, 1961, p. 35—40, fig. 1—43; Vl. Milojević, *Ausgrabung n in Thessalien, in Neue Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient*, Berlin, 1959, p. 225 și urm. Pentru periodizarea culturii Karanovo, cf. G. I. Georgiev, *Kulturguppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thracien (Südbulgarien)*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 48 și urm., p. 57 și urm.; D. Berciu, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 553 și urm. Menționăm aici, mai mult cu titlu de curiozitate, faptul că în nivelul Karanovo I a apărut, alături de ceramica cu pictură albă pe fond roșu, comună străvechilor arii mediterano-micro-asiatice și, mai ales, balcanice (Protosesklo — Karanovo I a — Kremikovci — Serbia I — Vrșnik I — Starčevo I—II — cultura Körös-Criș timpurie), și o specie ceramică — rămasă prea puțin discutată — care prezintă prin decorul ei incizat, textil-meandric, frapante asemănări cu cele mai vechi manifestări ale decorului tipic pentru cultura Tisa I (cf. G. I. Georgiev, *op. cit.*, planșa suplimentară B, în culori; vezi și J. Csalog, *A legújabb kökénydombi fonatlenyomat tanulságai, în A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1964—65, I, p. 17—43). Dată fiind distanțierea celor două arii culturale, ne mulțumim a semnală doar constatarea, fără a putea sugera vreo explicație. Pentru cronologia relativă a grupului Körös, cf. și recentul articol al lui O. Trogmayer, *Megjegyzések a Körös csoport relativ időrendjéhez*, în *ArchÉrt.*, 91/1, 1964, p. 67—84. Vezi și M. Garašanin, *Ein Beitrag zur Kenntnis der frühneolithischen Verbindungen des Balkans und Vorderasiens*, extras din *ArchJugosl.*, IV, 1963, precum și J. Makkay, *Die wichtigsten Fragen der Körös — Starčevo Periode*, în *Acta Antiqua et Archaeologica*, VIII, Szeged, 1965, p. 3—18; J. Csalog, *Zur Frage der Körös-Gruppe in Ungarn*, în *Acta Ant et Arch.*, VIII, Szeged, 1965, p. 19—25; N. Kalicz, *Siedlungsgeschichtliche Probleme der Körös- und der Theiss-Kultur*, în *Acta Ant et Arch.*, VIII, Szeged, 1965, p. 27—40; J. Makkay — O. Trogmayer, *Die bemalte Keramik der Körös-Gruppe*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1964—65, p. 47—58. Pentru legăturile cu neoliticul vechi al coastelor Adriaticei, vezi S. Batović, *Avansii neolitici a Nin e loro posto nel quadro del neolitico sul Mediterraneo (rezumat)*, în *Diadora*, 3, Zadar, 1965, p. 40—44 și *Stariji Neolit u Dalmaciji*, Zadar, 1966. Cf. și S. S. Weinberg, *Chronology of the Neolithic Period in the Aegean and the Balkans*, precum și M. Grbić, *Starčevo, die älteste neolithische Kultur des Balkans und ihre Keramik*, ambele în *Atti VI Congresso ...*, p. 228—232, respectiv 232—237.

¹⁸ Vezi M. Vasić, *Die Hauptergebnisse der prähistorischen Ausgrabung in Vinča im Jahre 1908*, în *PZ*, II, 1910, p. 31 și în *ArchAnz*, 1949, col. 414. Cf. și V. Popovith, *op. cit.*, p. 8—9 și p. 8, n. 4 și în *RA*, 49, 1957, p. 130.

¹⁹ Cf. *RA*, 49, 1957, p. 129 și urm.; *RA*, 1965, vol. II, iulie-septembrie, p. 1—56.

²⁰ D. Srejić, *Versuch einer historischen Wertung der Vinča-Gruppe*, în *ArchJugosl.*, IV, 1963, p. 5—17, pl. I—III; J. Korošec, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche*, Roma, 29 Agosto — 3 Settembre, vol. I, 1962, p. 152.

²¹ N. Vlassa, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 490—494, cu bibliografia. Nu e mai puțin adevărat că prototipurile unui idol de alabastru de la Tărtăria (*Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 489, fig 6/7) ar putea fi căutate în idolii în formă de „coloană” (*säulenförmige Idole*) ai culturii Starčevo; cf. R. Galović, *Neue Funde der Starčevo-Kultur in Mitteleuropa und Makedonien*, în *BerRGK*, 43—44, 1962—1963, p. 3—29, pl. 16/1—2, piese de la Zelenikovo, lângă Skoplje. Or, idolii de la Zelenikovo par a fi replici primitivizate ale idolilor perioadei El-Obeid (contemporani, de altfel), care prezintă aceeași tratare în formă de „bot de animal” a capului și — priviți din profil — aceiași ochi enormi, alun-giți spre temple; cf. A. Champdor, *Kunst Mesopotamiens*, Leipzig, 1964, fig. 61.

ducerea în discuție și argumentație și a altor observații ce duc, toate, spre această concluzie:

— Pătrunsă în valea mijlocie a Mureșului (și, sporadic, în regiunea imediat aferentă), cultura Turdaș — spre deosebire de culturile anterioare sau contemporane ei — n-a avut o *arie continuă de difuziune*, ci purtătorii ei s-au stabilit în mari așezări de lungă durată, de un tip pe care l-am denumi *terasă-tell* (cele mai reprezentative exemple sînt Turdaș și Tărtăria). Între aceste așezări, dar mai ales în teritoriul de la nord și nord-est de zona amintită, așezările culturii Criș-tîrzii mai viețuiesc un răstimp *în paralel* cu etapa timpurie Vinča-Turdaș. Spre sud-vest, în spațiul Banatului, pe unde se face legătura *nemișlocită* cu cultura Vinča, fenomenul se desfășoară de o manieră identică, doar că aici intervine, în plus față de elementul Starčevo-Criș tîrziu, și cultura Tisa I;

— Etapa Turdaș-Vinča timpurie (= cronologic Vinča A, eventual și B₁) reprezintă o cultură pe *deplin formată*, incomparabil *superioară* mediului neolitic local în mijlocul căruia purtătorii culturii Turdaș se stabilesc. Raportat la nivelul culturii (culturilor) locale, fenomenul comportă amplexarea unui adevărat „soc cultural”, ca de altfel și cel al apariției subite a *aceleiași* culturi (Vinča) la Dunărea mijlocie, în plină arie Starčevo tîrzie²² sau — ca să dăm o analogie mai îndepărtată, referitoare la alt cerc cultural — apariția culturii Hamangia în Dobrogea²³;

— Bogăția și frumusețea culturii materiale din faza timpurie a culturii Turdaș-Vinča, splendidă sa ceramică monocromă, amintind *forme* și o *tehnică de lucru* în care pe drept cuvînt Vasić și Popovith au întrevăzut influența toareuticii Asiei Mici, ridică încă odată problema originii „metalice” a olăriei vinčiene-turdășene, a lipsei unei evoluții locale (petrecută pe teritoriul Transilvaniei) și a dependenței de prototipuri *străine* de mediul neolitic est-european sau balcanic²⁴;

— Semnele pictografico-ideografice, prezentînd pe tabletele de la Tărtăria *gru-parea* caracteristică unei „scrieri” primitive ori apărînd mai mult sau mai puțin *izolate* pe vase sau obiecte de lut turdășene (*sute* de exemple, numai la Turdaș)²⁵, se găsesc aproape exclusiv numai în faza *timpurie* a culturii Turdaș și dispar în straturile superioare (spre deosebire de Vinča, unde ele continuă și în faze mai tîrzii);

— Un element care n-a fost pus pînă acum în suficientă măsură la contribuție în favoarea ipotezei originii *nelocale* a culturii Turdaș-Vinča este plastica antropomorfă, ce înfățișează în *totalitatea ei* (cel puțin pentru cultura Turdaș, unde putem opera cu un stoc de circa 2000 piese, aflate în principalele muzee ale Transilvaniei și Banatului) un tip antropologic *net deosebit* de cel reprezentat de plastica antropomorfă a *tuturor celorlalte* culturi neolitice din Transilvania. Lipsa constantă a steatopigiei, redarea unor corpuri omenеști suple (tratate uneori, în faza timpurie a culturii Turdaș, în manieră prizmatică), deosebitul accent pus pe redarea capului și chiar a *expresiei feței* (fig. 7), aplicarea extrem de frecventă de figuri umane pe pereții vaselor de lut, sînt tot atîtea caracteristici ce *individualizează* plastica turdășeană (și vinčiană), apropiînd-o de lumea Asiei Mici și a Cicladelor, de unde vin — credem — și idolii de alabastru²⁶.

Înșirarea argumentelor de mai sus ne îndreptățește să afirmăm că purtătorii culturii Vinča-Turdaș au atins încă în momentul sosirii *primului* (și, mai mult decît probabil, *unicului*) lor val și linia Mureșului, în același *singur* proces în cadrul căruia se pun bazele marilor așezări vinčiene-turdășene în care e prezent *orizontul cronologic* Vinča A (respectiv, Starčevo IV-Criș tîrziu — Vinča A-Turdaș I). La acest orizont cronologic (prezent, ce-i drept, în *foarte puține* așezări din Transilvania) deosebirile între varianta „Vinča” și cea „Turdaș” a aceluiași mare

²² Cf. V. Popovith, în *RA*, 1965, vol. II, iulie-septembrie, p. 4. Vezi și J. Mellart, *Anatolia and the Balkans*, în *Antiquity*, XXXIV, p. 270—278.

²³ Cf. V. Dumitrescu, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 49. Pentru o serie de probleme similare, pe teritoriul Bulgariei, vezi H. Vajsová, *Stand der Jungsteinzeitforschung in Bulgarien*, în *SlovenskáArch*, XIV/1, 1966, p. 5—48.

²⁴ V. Popovith, *op. cit.*, p. 6—7, p. 6, n. 3.

²⁵ Vezi M. Roska, *A Torma Zsófia-gyűjtemény — Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CXXVII—CXXIX, CXXXI—CXXXVI, *passim*.

²⁶ Cf. N. Vlassa, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 492, n. 12.

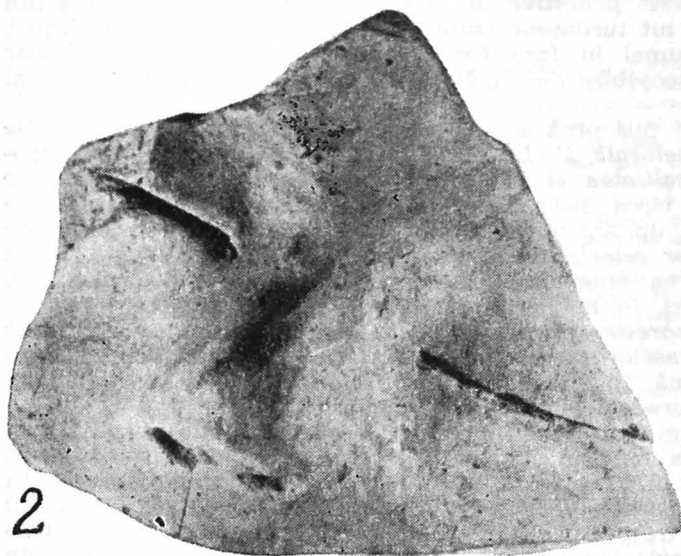

Fig. 7. 1—2, plastică turdășeană antropomorfă (Turdaș).

î.e.n., datare la care se oprișe și Vl. Milojević pentru Vinča A. Invocînd analogiile tabletelor „complexului magic” din acest strat, analogii ce duc spre Uruk-Warka IV (3500—3200 î.e.n.) și Djemdet Nasr (3200—3000 î.e.n.), calculăm și un răstimp necesar

val cultural sînt *minime*, nesemnificative. Pe de altă parte, imaginîndu-ne procesul de maniera mai sus discutată, *căde* ipoteza potrivit căreia varianta „cultura Banatului” (situată, ca poziție geografică, *între* „Vinča” și „Turdaș”) trebuie să fie anterioară „Turdașului”! Ea rămîne — ca și variantele culturii Vinča din sudul Olteniei — un simplu facies local, iar nota caracteristică i-o imprimă puternica influență Tisa I.

Mai tîrziu, în *etapele ulterioare* Vinča și Turdaș, tocmai din pricina inexistenței unei arii culturale continue, a intercalărilor culturale *locale*, a procesului de interferare culturală și etnică dintre purtătorii complexului Vinča — Turdaș și a triburilor neolitice (diferite!) din *hinterlandul* așezărilor vinčiene și turdășene, deosebirile dintre varianta „Vinča” și cea „Turdaș” vor deveni tot mai marcante. Acest lucru este îndeosebi constatabil în cazul așezărilor ce *iau ființă* într-o etapă *ulterioară* orizontului cronologic Vinča A și care evoluează, în sud, în general, conform schemei Vinča B₁ — B₂ — C (= Pločnik I) — D (= Pločnik II), pe cînd în Transilvania evoluția se va dirija (poate chiar de la orizontul B₁, sigur însă dintr-o fază corespunzătoare — cronologic — cu Vinča B₂) spre fenomene ce vor constitui etape evolutive ale culturii Petrești.

Încercînd să fixăm în timp etapa marcată de primul strat de la Tărtăria (*stratul Turdaș*), opinăm pentru răstimpul 2900—2700

ajungerii acestor influențe în ținutul transilvănean²⁷. Că datarea noastră (recunoaștem, mai mult intuitivă) era justă, o arată și cercetările sumerologului S. N. Kramer, care plasează începuturile perioadei *Protoliterate* a Asiei Anterioare pe la 3000—2900 î.e.n.²⁸ Decalajul ivit, de circa 200—300 de ani, rezidă în adoptarea de către diferiți orientaliști a cronologiei lungi sau scurte a Orientului Antic, însă el nu modifică esențial datarea pe care o propuneam pentru primul strat de la Tărtăria; cu atât mai mult cu cât — în ultima vreme — s-a observat o tendință generală de adoptare a cronologiei scurte²⁹.

De altfel, în sprijinul datării propuse pot fi aduse și alte argumente. Astfel, în mediul Körös târziu (contemporan parțial cu Vinča A)³⁰ de la Hódmezővásárhely—,Kotacpart“ (Ungaria) a fost aflată o *pintaderă*-sigiliu din lut³¹ purtând semne pictografico-ideografice; *tipul* sigiliului și semnele sale se apropie de tipurile de sigilii analoge din Mesopotamia, întâlnite la orizontul Uruk-Warka IV final — Djemdet Nasr³². O altă observație ar fi aceea, că ceramica gri lustruită, cu nuanțe argintii, comună nivelurilor profunde de la Vinča și frecventă în primul strat de la Tărtăria, pare să fie — în Transilvania — cel mai îndepărtat reflex al răspîndirii explozive a acestei categorii ceramice din Asia Anterioară, în perioada acelei „revoluții urbane“ care se eșalonează la orizontul Uruk IV — Djemdet Nasr³³. De altfel, centrul primordial de naștere, sub influențe „metalice“, a ceramicii gri-argintii și roșii lustruite este Iranul (perioada Hissar II), aici avîndu-și prototipul și vasele cu picior care — peste zona mesopotamiană, Anatolia și Egeea — ajung pînă în zona Vinča — Turdaș. Că fenomenul este *cronologic posibil* o dovedește sincronismul Hissar II A — Djemdet Nasr, stabilit de E. F. Schmidt³⁴, apariția ceramicii gri de tip Hissar II A încă din straturile nivelului 0 de la Alișar Hüyük³⁵ (Anatolia răsăriteană, circa 85 km sud-est de Boghazköy), precum și apariția cupelor roșii-lustruite, cu picior, în Cipru pe la 3000 î.e.n.³⁶

Asupra aspectului de înaintare treptată și asimilare gradată a culturilor locale de către „coloniștii“ vinčieni a insistat recent, într-un documentat studiu, B. Jovanović. El demonstrează — avînd în vedere realitățile arheologice din Bulgaria, Iugoslavia, sud-estul Ungariei și teritoriile implicate în acest proces ale României — că unitatea grupului cultural vinčian-microasiatic se fragmentează la un moment dat, apărînd complexe doar „înrudite“, în funcție de mixtarea cu faciesu-

²⁷ Dacia, N. S., VII, 1963, p. 492, n. 13—14; p. 494, n. 15—17.

²⁸ S. N. Kramer, *L'Histoire commence à Sumer*, Paris, 1957, p. 276—277.

²⁹ Cf. E. Egli, *Geschichte des Städtebaues*, I, Erlenbach-Zürich und Stuttgart, 1959, p. 51. Cf. și E. Porada, *The Relative Chronology of Mesopotamia. Part I*, în R. W. Ehrich, *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago — London, 1965, p. 153—159 și tabelele sinoptice de la p. 176—177.

³⁰ V. Popovith, *op. cit.*, p. 12—13.

³¹ I. Kutzián, *The Körös Culture*, în *DissPann*, ser. 2, vol. 23, 1944, pl. 46/1 a—b.

³² Vezi A. Perkins, în R. W. Ehrich, *Relative Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago, 1955, p. 46. În altă ordine de idei, remarcăm și noi că *faza* târzie a primului mare val cultural oriental-mediteranean (Starčevo-final—Cris târziu) se „întretaie“ constant, din punct de vedere cronologic, cu etapa Vinča — Turdaș timpurie. Problema a preocupat pe toți cercetătorii care s-au ocupat de ambele culturi; cf., recent, B. Jovanović, *Observations sur certains problèmes de continuité dans le Néolithique balcanique* și B. Brukner, *Ein Beitrag zur Kenntnis der Kontinuität am Übergang von der Starčevo- zur Vinčagruppe*, ambele în volumul VI. *Kongres arheologa Jugoslavije*, Ljubljana, 1964. Vezi și V. Milojević, *Zur Frage der Herkunft des Mäanders und der Spirale bei der Bandkeramik Mitteleuropas*, în *Jahrbuch des Römisch — Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 11/1964, Mainz, 1966, p. 57 și urm.

³³ V. Popovith, *op. cit.*, p. 16—17, 19, 26, 28.

³⁴ E. F. Schmidt, *Excavations at Tepe Hissar Damghan*, Philadelphia, 1937, p. 320 și fig. 67—68. Vezi și J. Todorović, *Die Grabung von Hissar und ihre Verhältnisse zum Äneolithikum und der Frühen Bronzezeit*, extras din *ArchJugosl*, IV, 1963. (N. B. Teritorial, cele două așezări Hissar n-au nimic de-a face una cu alta!).

³⁵ Datate, *grosso modo*, 3500—2500 î.e.n. E vorba de straturile 12—19, între adîncimile de 18 m — 29 m. Vezi C. F. A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, Londra, 1948, p. 312 și urm.

³⁶ Conform datării „tradiționale“, în speță cea a lui P. Dikaios. Schaeffer coboară datarea în jur de 2600 î.e.n. (*op. cit.*, p. 331 și urm.).

rile locale ale marelui complex cultural pre-vinčian (purtînd, după caz, numele de Vršnik, Servia, Starčevo, Körös sau Criș)³⁷.

Discutînd problemele datării „complexului magic” de la Tărtăria și — implicit — a primului strat, în cadrul căruia el apăruse, arătam și faptul că datele cronologice absolute (axate pe cronologia Asiei Anterioare), către care duc toate dovezile și concluziile, nu se racordează din păcate cu datele C₁₄ obținute pentru faza Vinča timpurie³⁸. Chestiunea părea greu soluționabilă, lipsind datări radio-carbon pentru etapa Uruk IV, respectiv Djemdet Nasr. Recent, o asemenea dată fixă a fost obținută în urma analizării resturilor lemnoase provenind din „templul C” de la Uruk (etapa Uruk IV), cu rezultatul de 2815±85 i.e.n. Cifra e de-a dreptul surprinzătoare, întrucît se „înscrie” oarecum chiar la mijlocul datării propuse de Milojević pentru Vinča A și adoptată și de noi, avînd în vedere analogiile tabletelor tărtăriene (2900—2700 i.e.n.). Se pare, de altfel, că rezultatul obținut prin metoda C₁₄ a avut drept consecință și o modificare corespunzătoare a datării fazei Uruk IV, propusă acum pentru 3000—2750 i.e.n.³⁹

În fine, în legătură cu problemele discutate aducem o ultimă exemplificare, menită să demonstreze într-adevăr dependența formelor ceramice vechi vinčiene și turdășene de produsele toreuticii microasiatice, în speță legătura cu vasele lucrate, prin batere, din placă de metal prețios⁴⁰. În stratul Turdaș de la Tărtăria a apărut un fragment al suportului unei cupe cu picior, cupă care — judecînd după subțirimea piciorului-suport — trebuia să fie de dimensiuni reduse. Elementul curios și neașteptat al fragmentului în chestiune (care îl și deosebește de sutele de fragmente de picioare-suport de la Tărtăria) este *canelarea* lui, într-o manieră cu totul neobișnuită pentru picioarele cupelor de lut (fig. 8). Din același strat profund s-a ivit și fragmentul unui vas mai mare, probabil ulcior, „canelat” într-o manieră amintind tehnica toreuticii (fig. 9). Izolate și „inexplicabile” în mediul neolitic Vinča-Turdaș de la Tărtăria, fragmentele respective au însă excelente analogii în „mormintele regale” de la Alaça Höyük, unde prototipurile inespărate (fig. 10) apar lucrate din foaie de aur⁴¹. Dincolo de asemănarea formelor și a decorului, piesele de la Alaça Höyük (aparținînd straturilor 6—5 din nivelul Alaça III, din „epoca cuprului”) au fost datate — inițial destul de larg — între 3000—2200 i.e.n.⁴², apoi între 3000—2500 i.e.n.⁴³, interval cronologic ce înglobează răstimpul ce-l propuneam pentru datarea primului strat de la Tărtăria⁴⁴.

³⁷ B. Jovanović, *Genèse des types de céramique aux époques néolithique et énéolithique dans les Balkans et la région danubienne*, în *Starinar*, N. S., XIII—XIV, 1962—1963, Belgrad, 1965, p. 22—25 (rezumat francez). Amintim, în această ordine de idei, una din cele mai eclatante analogii orientale ale ceramicii pre-vinčiene, starčeviene tîrziu (evident, cu posibilități de apariție și în complexe Starčevo IV — Vinča A sau Körös tîrziu — Tisa I timpuriu), anume „frizele” de capridee și cervidee aplicate în relief-barbotină pe gîtul marilor „pithoi” Starčevo — Körös — Criș. Ornamentul e comun, pe aceeași categorie de vase, în întregul Orient Apropiat, începînd chiar cu faza Susa I — El-Obeid. Cf., cu titlu de exemplu, pentru aria Körös — Criș și Turdaș timpurie, piesele de la Szarvas, Hódmezővásárhely, „Kotacpart”, Gorzsa, Cepa, valea Arancăi și Turdaș (*ArchÉrt*, XXXII, 1912, p. 367—368 și V. Popovith, *op. cit.*, p. 18, fig. 11; J. Banner, *Die Ethnologie der Körös-Kultur*, în *Dolgszeged*, XIII, 1937, p. 32—49, pl. I—II), pentru teritoriul Lyciei „pithoi”-i funerari de la Karatash-Semayuk (M. J. Mellink, *Excavations at Karatash-Semayuk in Lycia*, 1964, în *AJA*, 69/3, 1965, p. 241 și urm., pl. 66/41—43), iar pentru zona egeică enormele ulcioare-chiupuri de la Vunus, din Cipru (C. F. A. Schaeffer, *op. cit.*, pl. XLVIII).

³⁸ N. Vlassa, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 494, n. 18. În plus față de cele atunci citate, vezi, recent, și G. Kohl și H. Quitta, *Berlin Radiocarbon Measurements I*, în *Radiocarbon*, vol. 6, 1964, p. 308—317 și problemele de datare discutate în articolul lui H. Quitta, *Zur Herkunft des frühen Neolithikums in Mitteleuropa*, în *Varia Archaeologica*, vol. 16, 1964, p. 14—24. Cf. și în *Radiocarbon*, 8, 1966, p. 27—45.

³⁹ Pentru toate aceste probleme, vezi capitolele scrise de J. Bollack, A. Falkenstein și D. O. Edzard în *Die Orientalischen Reiche I (Vom Paläolithikum bis zur Mitte des 2. Jahrtausends)*, (sub îngrijirea lui E. Cassin — J. Bottéro — J. Vercoutter), în *Fischer Weltgeschichte*, vol. 2, Frankfurt am Main und Hamburg, 1965, în special p. 20—21 și 60; noi analogii ale tabletelor la p. 45, fig. 13.

⁴⁰ Cf. V. Popovith, *op. cit.*, p. 6—7.

⁴¹ Vezi Remzi Oğuz Arık, *Alaça Höyük*, în *IPEK*, 1939—1940, p. 25—29, pl. 4/7, mai ales pl. 11/20, 22. Vezi și Schaeffer, *op. cit.*, pl. XLII/D, I. În cadrul ceramicii „mormintelor regale” apar de asemenea analogii pentru tehnica ornamentării piesei noastre din fig. 9 (cf. *IPEK*, 1939—1940, pl. 5/11).

⁴² *IPEK*, 1939—1940, p. 33.

⁴³ Vezi la Schaeffer, *op. cit.*, tabelul cronologic de la p. 301.

⁴⁴ Schaeffer a manifestat tendința de a coborî și mai mult datarea propusă de Remzi Oğuz Arık pentru perioada „mormintelor regale” (*op. cit.*, p. 301 și argumentarea la p. 286 și urm., precum și tabloul sinoptic IX). Vezi și Hâmit Z. Koşay, *Identités et diversités entre la préhistoire anatolienne et la préhistoire balkanique d'après les fouilles effectuées à Alaçhöyük et à Güllücek*, în *Actes du Colloque International de Civilisations Balkaniques*, Sinaia, 1962, p. 87 și urm. Pentru datarea în jur de 2700 i.e.n. a Minoicului Timpuriu I, a Helladicului Timpuriu I și a Troiei I (legăturile Vinței cu ele fiind de mult arătate), vezi concordanța opiniilor lui V. Milojević, F. Schachermeyr, F.

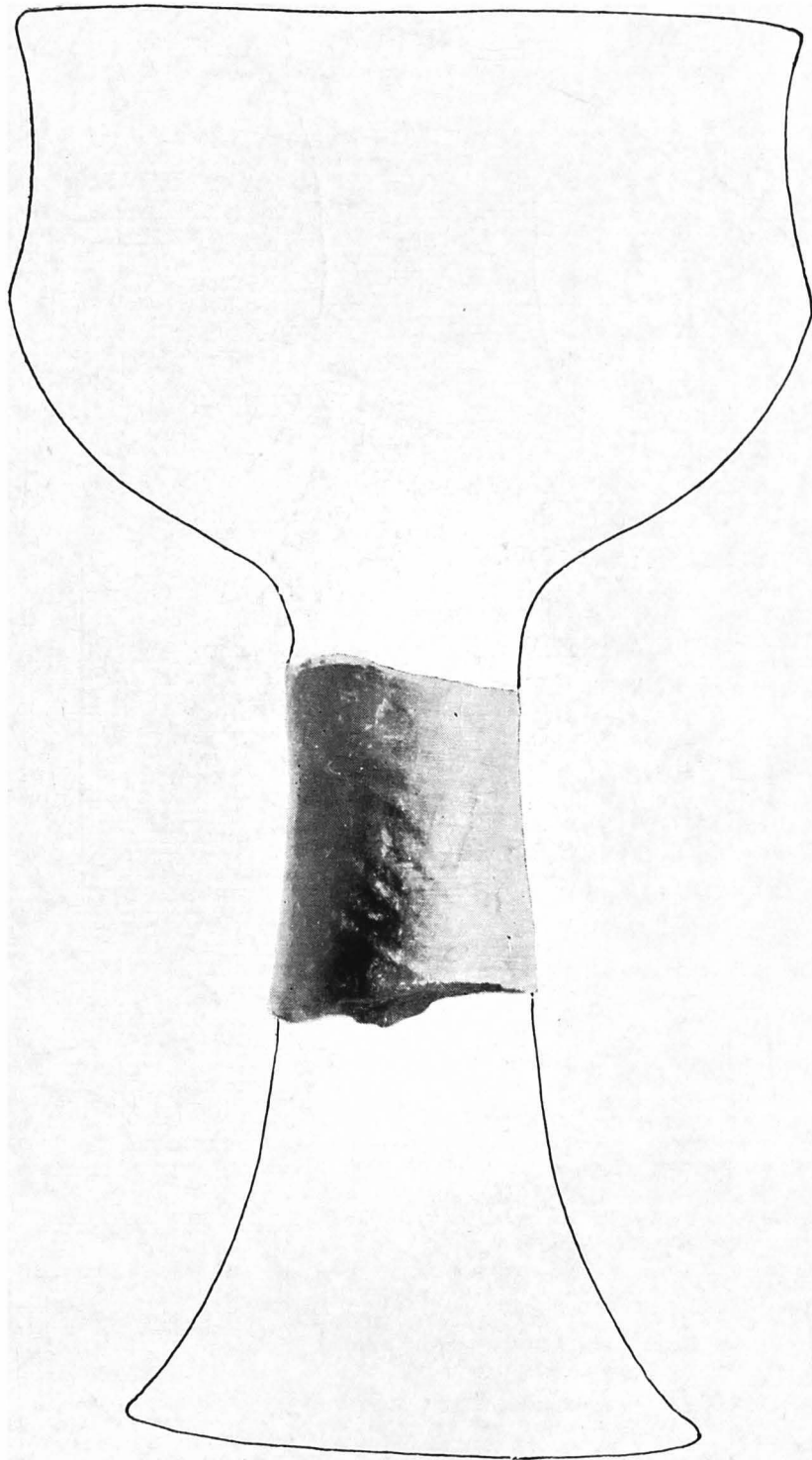

Fig. 8. Tărtăria. Fragment din piciorul unui vas cu suport, canelat într-o manieră amintind tehnica toreuticii.

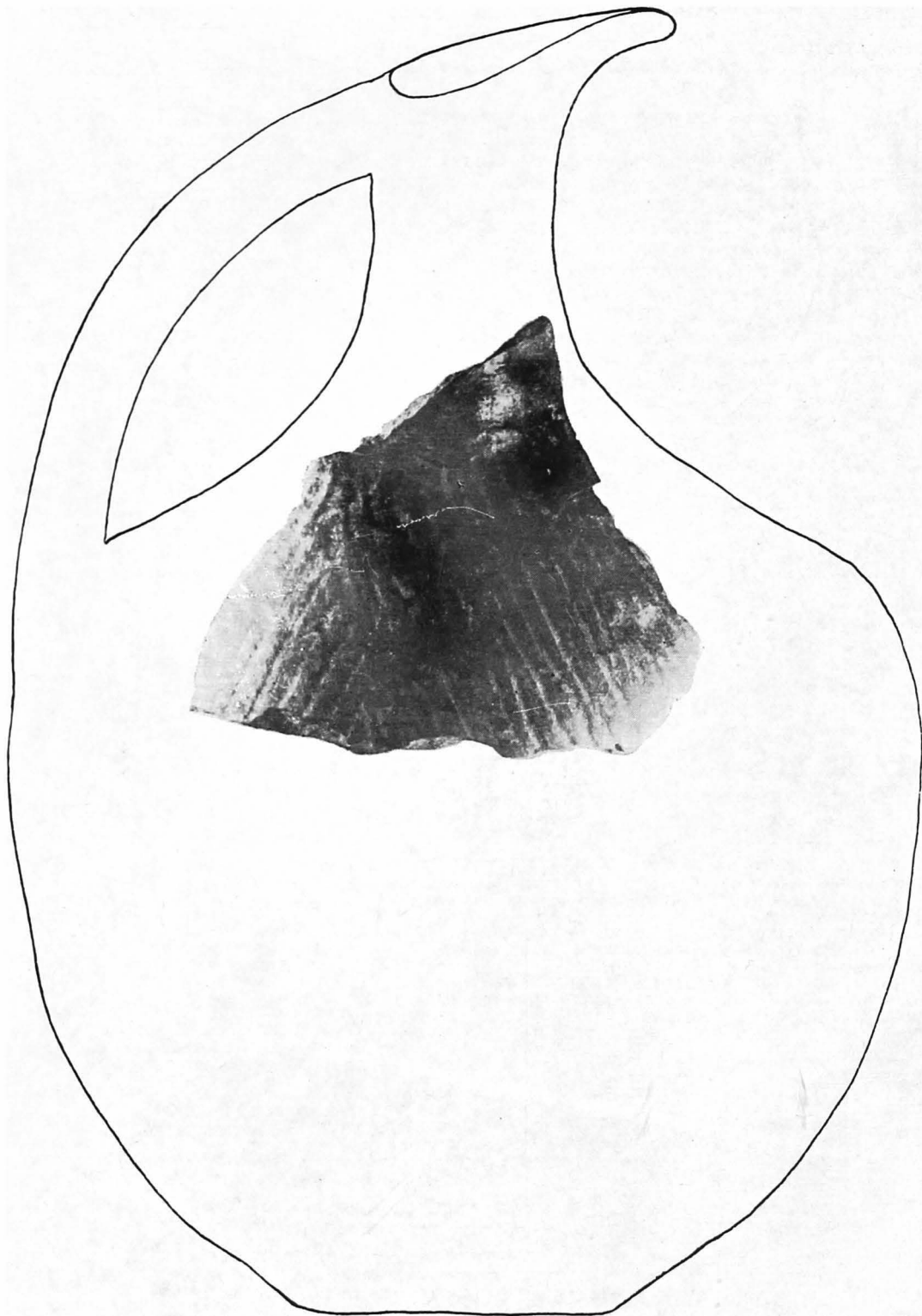

Fig. 9. Tărtăria. Fragment de ulcior de lut, lucrat într-o manieră ce amintește tehnica toreuticii.

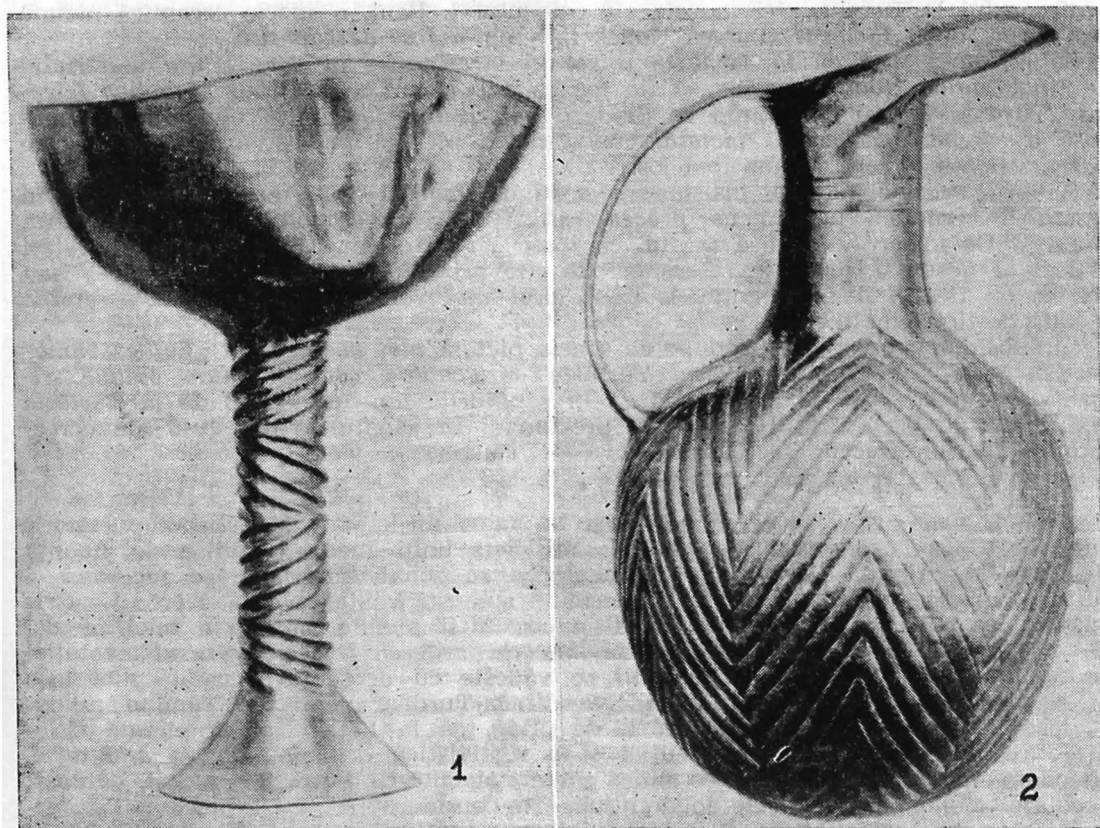

Fig. 10. Alaşa Höyük. 1, cupă cu picior; 2, ulcior. Ambele sînt lucrate din foaie de aur.

Ajungem acum la discutarea celei mai vulnerabile părți a articolului colegului I. Paul, anume la problema genezei și dezvoltării culturii (după părerea noastră, *complexului cultural*) Petrești.

Argumentîndu-și propriile păreri, I. Paul constată chiar de la început — perfect just, de altfel — că faciesul „Lumea Nouă” (mai precis, specia ceramică pictată din așezarea de la Alba Iulia — „Lumea Nouă” designată „D₁” de către conducătorul săpăturilor) *nu poate fi considerat în nici un caz ca aparținînd culturii Criș*; cu atît mai puțin ca „...fiind una dintre așezările tipice ale culturii Starčevo-Criș”⁴⁵. Într-adevăr, mai sus citata frază a profesorului D. Berciu dovedește — poate — o scăpare, în ori ce caz însă faptul că la „Lumea Nouă” resturi ceramice pictate *mai vechi* decît specia „D₁” *nu există!*

Încercînd să deslușim originile îndepărtate ale culturii Petrești pe deplin formate, plecam tocmai de la *această* tacită constatare, anume că nici în săpăturile

Matz, S. S. Weinberg și R. W. Hutchinson, la Vl. Milojević, *Zur Chronologie der jüngeren Stein- und Bronzezeit Südost- und Mitteleuropas*, în *Germania*, 37, 1959, p. 68, n. 7-8. Regretăm că de articolul lui Vl. Milojević, *Die Tontafeln von Tărtăria (Siebenbürgen) und die absolute Chronologie des mitteleuropäischen Neolithikums*, în *Germania*, 43, 1965, p. 261-268 și de al lui A. Falkenstein, *Zu den Tontafeln aus Tărtăria*, în *Germania*, 43, 1965, p. 269-273 am luat prea tirziu cunoștință pentru a ne mai putea servi de elementele noi pe care le aduc în discuție. Ne rămîne numai să remarcăm, cu satisfacție, că opiniile și constatările ambilor autori coincid, în linii generale, cu ale noastre. Reținem tendința amîndurora de a paraleliza primul strat de la Tărtăria cu Uruk III b — Djemdet Nasr. O recentă încercare de dezlegare a sensului tabletelor la J. Harmatta, în *Antik tanulmányok*, XIII/2, 1966, p. 235-236. Ultima polemică la H. Quita, în *Ausgrabungen und Funde*, 12/3, 1967, p. 115-125 și fig. 1.

⁴⁵ Cf. D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, în *Biblioteca de Arheologie*, V, București, 1961, p. 23; contra, I. Paul, *op. cit.*, p. 294-295.

profesorului D. Berciu, nici în cele ale colegului I. Paul, o specie ceramică pictată *mai veche* decât faciesul „Lumea Nouă” („D₁”) *n-a fost descoperită*.

Se întâmplă însă că la Tărtăria orizontul stratigrafic în care apare materialul de tip „Lumea Nouă” — „D₁” să fie partea *superioară* a stratului al doilea (stratul „Turdaș-Petrești”), în timp ce *deja în partea inferioară* a aceluiași strat apăruse o categorie ceramică *pictată*, cunoscând o pictură primitivă a cărei origine și semnificație o vom discuta mai jos.

Asupra acestor lucruri insistasem, arătând clar (și ilustrând) că la Tărtăria există o ceramică pictată ce *precede stratigrafic și cronologic* specia „Lumea Nouă”⁴⁶. De mirare este însă faptul, că toate aceste observații (prezente în același articol al nostru la care se referă ori de câte ori nu este de acord cu ceva) i-au scăpat cu desăvârșire colegului I. Paul, deși *aici* rezidă cheia originii ceramicii pictate de tip Petrești.

În subsidiar fie zis, am propune ca specia pictată *mai veche* decât „Lumea Nouă” — „D₁” să fie denumită *faciesul Tărtăria — Tăualaș*, căci — *suum cuique tribuere* — fusese pusă în evidență încă în săpăturile din 1942—1943 de la Tărtăria (executate de profesorul K. Horedt), precum și în săpăturile din 1946 ale cerce-tătoarei H. Dumitrescu, efectuate la Deva — „Tăualaș”⁴⁷.

*

Arătăm mai sus (p. 409) că, pătrunși în valea mijlocie a Mureșului, purtătorii culturii Vinča-Turdaș s-au stabilit în mijlocul unui mediu neolitic de nuanță Starčevo-Criș tîrzie. Dincolo de fragmentarea sa zonal-teritorială (pe faciesuri și culturi), marele complex cultural de origine sud-estică Starčevo — Körös — Criș păstra, cu o deosebită vitalitate, tradiția ceramicii pictate, anume a unei picturi de o tehnică superioară, realizată *înainte de arderea vaselor*. *Sensul* evoluției *ceramicii pictate* a culturii Criș-tîrzii se vedește cu deosebită claritate mai ales în teritoriile neafectate de pătrunderea Vinča-Turdaș. Pentru a rămîne numai la teritoriul Transilvaniei, remarcăm, de pildă, că la Leț ceramica pictată Criș-tîrzie realizează o finețe a execuției și o motivistică ornamentală ce amintește, cîteodată, în mod straniu, de ceramica pictată a culturii Petrești, — deși, evident, decalajul cronologic între cele două culturi este considerabil⁴⁸.

În aria (*discontinuu!*) în care se stabilesc purtătorii culturii Turdaș-Vinča în Transilvania, cultura Starčevo-Criș tîrzie a fost sau dispersată sau pusă net în inferioritate. O parte a fondului etnic (și cultural) local se asimilează însă — nemaivorbind de persistența sa *dincolo* de limitele „ariei” turdășene — influențînd dezvoltarea *ulterioară* a complexului Turdaș, care, cum arătăm, ia o orientare diferită de cea „clasică” a complexului Vinča.

Credem că nu greșim plasînd recrudescența tehnicii picturii într-o etapă ce ar corespunde cronologic cu Vinča B₁—B₂, respectiv, la Tărtăria, etapa „Turdaș-Petrești”. Cert ni se pare faptul că pictarea vaselor n-a fost o „invenție” a turdășenilor (în repertoriul ceramic cu care *sosesc* oamenii acestei culturi neexistînd premise de acest fel), ci a fost *preluată* din fondul neolitic local și *adaptată* sistemului decorativ turdășean, la început într-o execuție primitivă, ilustrînd tocmai treptata familiarizare cu noul procedeu tehnic.

Publicînd unele fragmente ceramice de la Tărtăria, aparținînd categoriei cu pictură primitivă din faza premergătoare celei „Lumea Nouă”, arătăm că dungile roșii-sînge, brun-roșcate sau brune sînt astfel dispuse încît demonstrează transpunerea în noua tehnică decorativă — pictarea — a celui mai comun ornament vinčian-turdășean: banda punctat-incizată. Dacă exemplele invocate atunci⁴⁹ nu par suficiente, le completăm acum cu cel din fig. 11/1—2. Este vorba de două

⁴⁶ N. Vlassa, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 486—488; fig. 4/6—9 (pe de o parte), fig. 4/1—3,5 (pe de altă parte).

⁴⁷ Publicate în *SCIV*, 17, 1966, p. 433—444.

⁴⁸ Cf. E. Zaharia, *Considérations sur la civilisation de Criș à la lumière des sondages de Leț*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 23, fig. 10; p. 25, fig. 11; p. 27, fig. 12; p. 29, fig. 13. Cu titlu de curiozitate, remarcăm coincidența *formei* (în profil) a bordeielor Criș de la Leț (*Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 6, fig. 1) cu bordeiele stratului Turdaș de la Tărtăria (*Dacia*, N. S., VII, 1963, fig. 2 plant, după p. 486). Vezi și N. Vlassa, *Cultura Criș în Transilvania*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 9—48.

⁴⁹ Cf. *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 486—488, fig. 4/6—9.

funduri de vase provenind din suprafața H (1961), din partea *superioară* a stratului al doilea (stratul „Turdaș-Petrești”), deci din orizontul stratigrafic în care la Tărtăria apare deja materialul de tip „Lumea Nouă” — „D₁”. Ni se pare mai mult decât evident că fragmentul din fig. 11/2 nu este altceva decât transpunerea în motivistica pictată, proprie stilului și tehnicii subspeciei ceramice „D₁ a” a benzilor punctat-incizate ale fragmentului din fig. 11/1!

Concluzionând asupra celor discutate, se pot reține următoarele:

— Spre deosebire de alte așezări — mai târzii, pare-se — la Tărtăria și la Deva-„Tăualaș” a fost pusă în evidență o ceramică pictată *mai veche* decât faza „Lumea Nouă” — „D₁”;

— Această ceramică apare în partea *inferioară* a stratului al doilea de la Tărtăria. În partea *superioară* a aceluiași strat apare specia „Lumea Nouă”. Ambele categorii pot fi considerate drept etape premergătoare culturii Petrești propriu-zise;

— Însușindu-și tehnica picturii (prin *asimilare* sau prin *împrumut*) din fondul neolitic local pre-vințian, oamenii culturii Turdaș realizează, la început, vase pictate care demonstrează executarea unui vechi și tradițional decor, specific propriei lor ceramici (banda punctat-incizată) în noua manieră de ornamentare. Procesul — sprijinit de serioase argumente stratigrafice, tipologice și stilistice — ni se pare perfect logic și dialectic;

— În cadrul *conținutului cultural* al stratului al doilea de la Tărtăria ceramica cu pictură primitivă sau cea de tip „Lumea Nouă” rămâne minoritară, comparativ cu bogăția formelor de vase și de decor *încă* tipic turdășene. Importanța lor rezidă însă în faptul că marchează cotitura pe care a luat-o evoluția complexului vințian-turdășean în Transilvania, spre cultura Petrești. Ținând seamă tocmai de acest specific al conținutului cultural, designasem stratul al doilea cu numele „Turdaș-Petrești”⁵⁰;

— Subliniem încă odată afirmația noastră mai veche, că pictura culturii Petrești (mai precis, a *primelor sale etape evolutive*) se dezvoltă pe baze locale, trecute însă prin filiera culturii Turdaș. Tocmai interpunerea acestei filiere — corp cultural străin, înseriabil mai mult pentru motive de ordin metodologic în „neoliticul” Transilvaniei — face ca geneza și evoluția fazelor timpurii ale culturii Petrești să prezinte fenomene *nederivabile direct* din fondul local, pre-vințian.

*

În anul 1961 ne apărea un articol în care publicam unele materiale neolitice pictate, provenind din peștera Devențului⁵¹. Stabileam atunci (și n-avem motive să ne modificăm părerea) că acest material reprezintă un *facies local* al culturii Tisa pictate. Remarcam totodată că *trei* (și nu mai multe!) cioburi prezintă un fond-angobă alb-gălbuie (cioburile publicate în fig. 3/1, 4, 7) și socoteam că folosirea angobei-fond albe e un împrumut de la cultura Tisa pictată⁵², deci normală în cadrul unui facies local al acestei culturi. Menționam, în treacăt, și faptul că folosirea culorii albe ca *fond peste care se pictează*, în cadrul speciei „Lumea Nouă”, nu se poate deduce nici din premiza Starčev-Criș și — cu atât mai puțin — dintr-un adaos al „filierii” turdășene. În consecință, opinam pentru o influență Tisa II pictată (perfect posibilă din punct de vedere cronologic) la orizontul „Lumea Nouă”⁵³. În fine, trecînd în revistă păreri mai vechi asupra materialelor de la Devent, arătam că G. Childe socotise ceramica aceasta ca aparținătoare culturii Bükk pictate. Demonstram însă că atare opinie *nu se poate accepta*, întrucît ceramica din peștera Devențului se deosebește *net* de ceramica Bükk pictată și arătam că această constatare ne-a fost facilitată prin compararea cu materialul Bükk pictat *tipic*, aflat în colecțiile Muzeului de istorie din Cluj, ma-

⁵⁰ Este bine să se rețină și amănuntul, că *cele mai vechi* variante ale vasului cu umăr carenat — formă tipică a culturii Petrești — apar deja în partea superioară a stratului „Turdaș-Petrești” de la Tărtăria, executate în ceramică neagră. Cf. *Dacia*, N. S., VII, 1963, fig. 11 pliant, după p. 494.

⁵¹ Vezi N. Vlassa, în *SCIV*, XII, 1961, p. 17 și urm.

⁵² *Ibidem*, p. 18–19, 21–22.

⁵³ *Ibidem*, p. 22–23.

terial provenit de la Sátoraljauhely, din Ungaria⁵⁴. Totodată, aminteam faptul că I. Nestor a sesizat legături ale acestui material spre cultura Petrești (*N. B. spre cultura Petrești pe deplin formată!*), foarte probabil avînd în vedere asemănarea ciobului ce-l publicam și noi în fig. 3/6 cu materialul pictat al culturii Petrești propriu-zise⁵⁵.

Recent, preocupat de problemele picturii faciesului „Lumea Nouă”, I. Paul arată că „...pînă anii trecuți existența acestei categorii ceramice pictate fusese atestată numai la „Lumea Nouă” și peștera Devențului...”, trimițînd prin nota nr. 54 a articolului d-sale la I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, p. 53 (*sic!*)⁵⁶. Însă la pagina indicată I. Nestor nu vorbește nici pe departe în sensul în care îl citează I. Paul, ci — cum arătam mai înainte — sesizează doar legătura dintre materialul de la Devenț și cultura Petrești propriu-zisă. Că astfel stau lucrurile o dovedește — mai presus de orice comentariu — faptul că studiul lui I. Nestor apărea în 1933⁵⁷, pe cînd punerea în evidență a faciesului „Lumea Nouă” datează din anul 1948⁵⁸.

În concluzie:

— Ne menținem părerea că materialul ceramic pictat din peștera Devențului reprezintă o *variantă locală* a culturii Tisa (fapt pe care îl atestă și ceramica nepictată cu care a apărut împreună) și nu poate fi înglobat la faciesul „Lumea Nouă”, cu atît mai puțin la cultura Bükk pictată;

— Considerăm că apariția fondului-angobă de culoare albă sau alb-gălbuie în cadrul subspeciei „D₁ a” a faciesului „Lumea Nouă” (subspecie pictată care are o dăinuire *scurtă* și a cărei tehnică ornamentală *dispare* în cadrul ceramicii Petrești pe deplin formate) se datorează unei influențe a culturii Tisa pictate, cultură ce ocupă o arie imediat învecinată;

— Admitem că împrumutul s-a putut face „din aproape în aproape”, prin intermediul unor *faciesuri locale* (transilvănene) ale culturii Tisa pictate, unele dintre ele marcînd, eventual, tranziții *stilistice* spre specia „D₁” și — mai ales — spre subspecia „D₁ a”. În acest sens, avem în vedere materialele pictate de la Devenț, Suceagu, Palatca și Cluj⁵⁹.

(*Addenda.* La cîteva luni după redactarea acestui articol am executat, în iunie 1966, săpături în trei dintre peșterile Cheilor Turzii. În două din ele, sub un strat aparținător culturii Petrești propriu-zise, s-a ivit un strat „Lumea Nouă” în care subspecia pictată „D₁ a” abundă. Alături de motivistica decorativă proprie subspeciei „D₁ a” se poate pune clar în evidență și o considerabilă înrîurire a decorului pictat tipic pentru *grupul Herpály* al culturii Tisa II. Materialele sînt în curs de prelucrare.)

*

Căutînd înrudiri mai îndepărtate faciesului „Lumea Nouă”, I. Paul ridică „...problema raporturilor dintre complexul „Lumea Nouă” cu așa numita cera-

⁵⁴ *Ibidem*, p. 20. Iar dacă această constatare nu ajunge, a se vedea cum arată materialul Bükk pictat de la Sátoraljauhely, la F. Tompa, în *ArchHung*, V—VI, 1929, pl. XLIX/1—4 (color I) și se va observa cum nu seamănă cu cel de la Devenț!

⁵⁵ Cf. N. Vlăssă, în *SCIV*, XII, 1961, p. 19, n. 1, unde făceam trimiterea: I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, p. 53 (*sic!*).

⁵⁶ I. Paul, *op. cit.*, p. 300, n. 54.

⁵⁷ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 22, 1932, Frankfurt am Main, 1933, p. 11—181.

⁵⁸ D. Berciu — I. Berciu, în *Apulum*, III, 1947—1949, Alba Iulia, 1948, p. 9—11, subspeciile „D₁ a” și „D₁ b”; a nu se confunda cu categoria pictată D₁ de la Petrești — „Groapa galbenă”, care aparține culturii Petrești pe deplin formate! (D. Berciu — I. Berciu, în *Apulum*, II, 1943—1945, Alba Iulia, 1946, p. 58).

⁵⁹ Materialul de la Suceagu (înglobat or. Cluj), în fosta colecție J. Székely de la Viștea, actualmente în Muz. Ist. Cluj. Materialul neolitic pictat de la Palatca (r. Gherla) provine din săpăturile prof. M. Macrea, din 1948. Notăm, cu titlu informativ, că din aceste săpături a apărut și un mic bol (inv. IN. 5213), ce se înscrie în aria culturii Bodrogkeresztúr (avînd însă afinități și cu bolurile cimitirului de la Decea Mureșului) (fig. 12). Piesa — a cărei publicare ne-a fost autorizată de prof. M. Macrea, căruia îi aducem și pe această cale mulțumiri — a apărut în condiții stratigrafice incerte, în caroul 2 al secțiunii din așezarea preistorică de la Palatca — „Sub pădure” (vezi *Studii*, 2/I, 1949, p. 111 și 113). Ea constituie o replică exactă a unui exemplar identic, provenind de la Luduș (cf. N. Vlăssă, în *SCIV*, XV, 1964, p. 355 și 356, fig. 3/7). Pentru materialele pictate de la Cluj — str. 23 August, cf. M. Roska, *Az őskori Kolozsvár, în Kolozsvári Szemle könyvtára*, 1, 1943, p. 5, fig. 1/1—2; Idem, *ErdRep*, p. 135; Idem, în *ArchÉrt*, XLVII, 1934, p. 152; Idem, în *DolgSzege*, XII, 1936, p. 39. Prima publicare a acestor materiale a făcut-o însă K. Herepey, în *Erdélyi Irodalmi Szemle*, IV, 1927, p. 212—216.

Fig. 12. Bol de tip Bodrogkeresztúr, de la Palatca.

mică pictată slovaco-moravă și *implicit* (*sic!*, sublinierea ne aparține, N. V.) cu grupurile culturale Tisa, Bükk și Lengyel“. Pentru ceramica pictată slovaco-moravă are în vedere analogiile de la Oborin și Michalovce-Hrádok⁶⁰.

Nu insistăm asupra sensului de „implicit“, deși deosebirile culturilor Bükk, Lengyel și ceramica pictată slovaco-moravă sînt suficiente ca tocmai să *excludă* asemănarea cu *celelalte*, în momentul în care faciesul „Lumea Nouă“ ar semăna cu *una din ele!* Să trecem mai departe:

— Ceramica pictată slovaco-moravă se dezvoltă *indiscutabil* pe baza culturii ceramicii liniare, ca de altfel și culturile Bükk (pictată), Želizovce (pictată) și Lengyel (la aceasta din urmă manifestîndu-se și *extrem-vesticele* influențe ale culturii Tisa II);

— Deci, deja prin origine, amintitele grupe culturale se *exclud* din complexul filiativ și evolutiv al faciesului „Lumea Nouă“. Nemaivorbind de faptul că, larg deschisă influențelor venind dinspre bazinul pannonic, ceramica pictată slovaco-moravă se răspîndește însă spre nord și vest, nu spre sud, iar nici de cum spre sud-est (spre Transilvania);

— Această ceramică pătrunde și în Boemia, unde e parțial contemporană cu faza ultimă a acelei *Stichbandkeramik* ce reprezintă etapa finală a culturii ceramicii liniare;

— Ceramica pictată slovaco-moravă, precum și varianta sa culturală care *nu cunoaște pictura* (aceasta din urmă fiind, de fapt, cea mai numeroasă) se situează într-un orizont cronologic parțial contemporan cu cultura Jordanów (Jordansmühl), evident deci *post* „Lumea Nouă“! Într-adevăr, relațiile de *contemporaneitate* culturală (nu de *înrudire!*) permit o pendulare maximă între seriile:

1. Tiszapolgár — Ottitz — ceramica pictată și nepictată slovaco-moravă — Gattersleben, pe de o parte, și

⁶⁰ I. Paul, *op. cit.*, p. 300, n. 57—58.

2. Bubanj I a — Bodrogkeresztúr — Jordanów — Baalberg, pe de altă parte. Este clar că ambele serii se plasează sensibil *după* stingerea faciesului „Lumea Nouă”⁶¹;

— În ceea ce privește invocatele „analogii” de la Oborin și Michalovce-Hrádok, în primul caz e vorba de (textual!): „...Auf einigen Gefäßen haben sich Spuren roter und weisser Farbe erhalten...”⁶² (ceea ce este mult prea puțin pentru a stabili o *similitudine* cu faciesul „Lumea Nouă”)⁶³, iar în cazul al doilea este vorba de un vas Bükk pictat *absolut tipic*, aflat într-o așezare în care cel ce a efectuat săpăturile constată influențe reciproce ale culturilor Bükk, ceramică liniară est-slovacă și Szilmege⁶⁴. Cu toată bunăvoința, nu întrevădem nici o legătură cu sau spre faciesul „Lumea Nouă”!

— În fine, dincolo de incompatibilitatea genetică, cronologică și stilistică a culturilor Bükk pictată și ceramică slovaco-moravă pictată cu faciesul „Lumea Nouă”, remarcăm faptul *esențial* că pictarea vaselor se face în cadrul primelor *după* ardere, procedeul tehnic net inferior celui cunoscut de purtătorii faciesului transilvănean în discuție, căci aceștia își pictau vasele *înaintea arderii*⁶⁵.

În concluzie, toate argumentele aduse converg spre *nederivarea* și spre *lipsa de legătură culturală* dintre faciesul „Lumea Nouă” și culturile Bükk (pictată) și ceramica pictată slovaco-moravă. *Quod erat demonstrandum*.

Cîteva cuvinte acum despre cultura Lengyel:

— Plasată în zona fostului comitat Tolna, cultura Lengyel se situează în sud-vestul Ungariei, dezvoltîndu-se în strînsă dependență (mergînd uneori pînă la identitate) cu grupul cultural cu ceramică pictată „est-austriac”;

— Prezintă strînsă afinități cu grupurile culturale cu ceramică pictată Wolfsbach, Münchshöfen și Kanizianberg, din Austria;

— Suferă influența extrem-vesticelor iradiații ale culturii Tisa II, pare-se însă că nu direct, printr-o vehiculare est-vest, ci prin mijlocirea văii Dunării. (După cum se știe, aria culturii Tisa atinsese, spre sud, linia Dunării încă în faza Tisa I);

— Ceramica pictată a culturii Lengyel — după cum remarcă încă primul ei descoperitor — are culorile aplicate *după ardere*, fapt pentru care se și conservă prost.⁶⁶ Din repertoriul cromatic albul *lipsește* cu desăvîrșire;

— Cronologic, cultura Lengyel a fost paralelizată cu Vinča—Pločnik I—II (=Vinča C-D) și sincronizată parțial chiar cu Bubanj-Hum I a (Bubanj-Hum I a = Vinča—Pločnik II = Vinča D), astfel că datarea ei e identică — în mare — cu cea a ceramicii pictate slovaco-morave, plasîndu-se clar *post* „Lumea Nouă”.⁶⁷

*

⁶¹ Vezi pentru problemele discutate B. Novotný, *Le groupe de Jordanów — Jordansmühl et les influences sudorientales en Bohême*, în *Práce Prehistorického ústavu Karlovy University v Praze*, Obzor Prehistorický, XIV, 1950, p. 163—252 și 252—260 (rezumat francez), mai ales harta de răspîndire de la p. 167; J. Driehaus, *Mitteuropäisches Aeneolithikum und balkanische Kupferzeit*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 353 și urm.

⁶² J. Vízslal, în *AR*, XIII, 1961, p. 325.

⁶³ I. Paul, *op. cit.*, p. 300.

⁶⁴ A se vedea *AR*, XIII, 1961, p. 872, fig. 311, p. 874, fig. 313/1.

⁶⁵ Pentru a se vedea diferența de tehnică a picturii (implicit, *proasta ei conservare* în cadrul ceramicii pictate slovaco-morave), de asemenea repertoriul *formelor de vase pictate* și *motivele decorative* (reconstituite), *total deosebite* și ele de ceea ce cunoaștem din aria „Lumea Nouă”, cf. B. Novotný, *Lužianska skupina a počiatky maľovanej keramiky na Slovensku*, Bratislava, 1962, pl. VIII-XLIX, *passim* (vasele pe care se pot distinge resturile picturii), însă mai ales vasul de pe suprafața și fig. 2 a planșei color de după p. 192, precum și p. 35, fig. 4; p. 41, fig. 5; p. 47, fig. 6; p. 53, fig. 7; p. 59, fig. 8; p. 65, fig. 9; p. 71, fig. 10; p. 77, fig. 11; p. 83, fig. 12; p. 91, fig. 13; p. 97, fig. 14; p. 103, fig. 15. În aceste figuri (fig. 4—15) B. Novotný adună (și reconstituie în desen) *întregul* repertoriu al ceramicii pictate slovace. Lăsînd la o parte neconcordanța tehnicii de pictare și a sistemului de folosire a culorilor, remarcăm că pentru ceramica pictată slovaco-moravă mai de grabă s-ar putea căuta corespondențe *stilistice* spre aria cutuceniană, anume spre regiunea nord-vestică de răspîndire a culturii Cucuteni, în speță spre Schipenitz.

⁶⁶ M. Wosinsky, *Tolnauarmegye az őskortól a honfoglalásig*, vol. I, Budapesta, 1896, p. 133—134, pl. XXXIII/4—7, pl. XXXIV—XXXV (color). Vezi și J. Tompa, în *ArchHung*, V—VI, 1929, pl. LX (color), precum și J. Dombay, *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony*, în *ArchHung*, S.N., XXXVII, 1960, pl. XCVII—CXIII.

⁶⁷ Vezi M. V. Garašanin, *Ein Beitrag zur relativen Chronologie der Lengyel-Gruppe*, în *Památky Archeologické*, LII, 1961, p. 345—348; R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Viena, 1954, p. 124 și 143—173; H. Friesinger, *Beiträge zur bemalten Keramik Niederösterreichs*, în *ArchAustriaica*, 35, 1964, p. 1—13. Pentru problemele ceramicii pictate slovaco-morave și ale culturii Lengyel, vezi și A. Točík — J. Lichardus, *Ältere Phase der slowakisch-mährischen bemalten Keramik aus der Südwestslowakei*, în *Památky Archeologické*, LVII/1, 1966, p. 1—83, 84—90, mai ales fig. 22—23.

În ceea ce privește problemele culturii Petrești pe deplin formate, păreri formulate și concluziile trase de colegul I. Paul ni se par, în general, juste. Mai mult pentru precizarea poziției noastre, remarcăm următoarele:

— Considerăm cultura Petrești propriu-zisă ca dezvoltându-se *organic* din cultura Turdaș, prin etapele evolutive „Tărtăria—Tăușlaș” și „Lumea Nouă”, care o preced, faza sa pe deplin formată fiind paralelizabilă, în mare, cu Vinča C (= Vinča—Pločnik I). Stratul al treilea de la Tărtăria (denumit Petrești—Turdaș) ilustrează elocvent *împuținarea* și *descompunerea* motivelor decorative turdășene și dezvoltarea formelor de vase (nepictate sau pictate) proprii deja culturii Petrești⁶⁸;

— Aria culturii Petrești depășește considerabil „aria” turdășeană, înglobând oarecum în miezul ei zona primară de stabilire a purtătorilor culturii Vinča—Turdaș în Transilvania. La periferia ariei Petrești iau naștere faciesuri de mixtură, mai ales cu cultura Tisa târzie (Tiszapolgár) din Transilvania și cu cultura Ariușd. Ca și *componentă* în aceste faciesuri, cultura Petrești se prezintă adeseori printr-o variantă ce a pierdut complet sau aproape complet pictura. (Spre exemplificare, cazul așezării Tisa—Transilvănene — Petrești de Vultureni⁶⁹, precum și așezările Tisa—Petrești—Ariușd de la Șintereag și Dedrad⁷⁰);

— În așezările de lungă durată (cazul Turdașului și al Tărtăriei), unde substratul și supraviețuirile turdășene sînt deosebit de puternice, nu se distinge un strat *pur* al culturii Petrești, total lipsit de forme de vase mai vechi și — mai ales — de motive decorative vinčiene-turdășene (ne gîdim, în primul rînd, la persistența benzii punctat-incizate descompuse și a cupelor cu picior). Persistența acestor elemente culturale mai vechi într-o etapă care corespunde deja culturii Petrești pe deplin formate dă *coloratura specifică* a stratului Petrești—Turdaș *de la Tărtăria*. Evident însă, există o serie numeroasă de așezări a căror *început* plasîndu-se într-o *etapă mai nouă* decît începutul așezării de la Tărtăria, stratul Petrești din ele *nu* conține elemente culturale mai vechi, turdășene (sau le conține într-o infimă măsură), ele prezentînd deci toate caracteristicile unor așezări Petrești *pure*. Fenomenul acesta e specific zonei *dintre* vechile așezări ce-și au începuturile încă în etapa Vinča—Turdaș și, mai ales, zonei de *dîncolo* de „aria” de maximă răspîndire a etapelor Vinča—Turdaș și Turdaș—Petrești. Găsind în așezările din zonele amintite numai unul sau două niveluri Petrești pure, există tentația — explicabilă, ce-i drept — de a le data într-o etapă mai recentă decît cea Petrești—Turdaș (specifică, cum arătăm, așezărilor de lungă durată, de tipul Tărtăriei), deși ele sînt (de cele mai multe ori) *contemporane*;

— Nici măcar în așezările Petrești *pure* ceramica pictată *nu* formează categoria majoritară sau exclusivă. Alături de ea există numeroase forme de vase *tipice* pentru această cultură, nepictate însă;

— În fine, remarcăm amănuntul că materialele culturii Petrești descoperite la Cuci (r. Luduș, reg. Mureș-Autonomă Maghiară), în geneza cărora colegul Paul caută o influență Criș tardivă (*op. cit.*, p. 297), nu prezintă *nimic deosebit*, înscriindu-se între cele mai comune cioburi Petrești pictate (fig. 13).

(*Addenda*. Studiul deosebit de interesant al Hortensiei Dumitrescu, *Cîteva probleme legate de cultura Petrești*, în *SCIV*, 17, 1966, p. 433—444, ne-a parvenit prea tîrziu pentru a mai putea opera efectiv cu noile elemente informative pe care le aduce. Ne mulțumim să remarcăm adeziunea noastră la marea majoritate a părerilor și concluziilor autoarei, deosebirile de puncte de vedere — prea puține — datorîndu-se și ele, mai de grabă, unor nuanțări de formulare.)

*

Dacă la ora actuală ni se pare clar că nașterea culturii Petrești e de căutat în faciesurile locale, transilvănene, cu ceramică pictată („Tărtăria—Tăușlaș” și „Lumea Nouă”), care o preced direct *genetic, cronologic* și *teritorial*, lucrurile au rămas mai puțin lămurite în privința legăturilor cultural-cronologice cu sudul. Notăm

⁶⁸ N. Vlassa, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 488; fig. 5 și fig. 11.

⁶⁹ N. Vlassa, în *SCIV*, XII, 1961, p. 23.

⁷⁰ Materiale inedite. Faciesuri Petrești — Ariușd semnalase și I. Paul, din sud-estul Transilvaniei.

însă, de la bun început, că aceste legături au fost mai mult *postulate* decât *dovedite*.

N-avem intenția de-a redeschide mult discutată (și controversată) problemă a „migrației Dimini”, în cadrul căreia aria Petrești a fost interpretată, pe rînd, zonă către care ori *dinspre* care s-ar fi petrecut mișcarea etno-culturală care a generat asemănări de stil între ceramica pictată (de tip Dimini) a Tesaliei și cea a Transilvaniei centrale⁷¹. De altfel, punerea în evidență a faciesurilor mai vechi, premergătoare culturii Petrești propriu-zise, scoate din capul locului discuția din făgașul ei tradițional.

Dacă pînă acum discuțiile se grupau în jurul asemănarilor dintre cultura Petrești (definită, pînă nu de mult, drept „cultura ceramicii pictate central-transilvănene”) și grupul Dimini „clasic” (Dimini și Oțzaki-Magula), mai nou au fost introduse în dispută și alte elemente, anume grupurile cu ceramică pictată de tip Galepsos, Acropotamos, Dikili-Taș și faciesul gumelnițean sudest-tracic. Implicit, aria în discuție s-a lărgit considerabil, alături de Tesalia avîndu-se în vedere Tracia și estul Macedoniei. Situația e complicată și de faptul că raportul cronologic dintre amintitele grupe culturale nu este încă pe deplin clarificat, cum nu sînt clarificate nici raporturile lor de descendență sau de reciprocă influențare.

În general, grupurile Galepsos și Acropotamos sînt considerate mai vechi, descinzînd din ceramica pictată starčeviană tirzie — Sesklo și datîndu-se — grosso modo — între faza II (Arapi) — IV (Dimini clasic) a ceramicii pictate neo-eneolitice a Tesaliei. Grupul gumelnițean sudest-tracic (ca și cultura Gumelnița de la noi) prezintă numeroase analogii de forme de vase și motive decorative pictate cu cultura Petrești, numai că pictarea se face cu *grafit*, nu cu culoare neagră, brun-negricioasă sau brun-roșatică. În fine, grupul cultural Dikili-Taș prezintă și el frapante analogii cu culturile Petrești și Dimini, fiind considerat parțial contemporan cu grupul gumelnițean sudest-tracic și cu Dimini⁷².

În această situație, credem că e mai logic și mai prudent să se insiste asupra premizelor de *evoluție locală* a fiecăruia din grupurile cu ceramică pictată citate, cu atît mai mult cu cît în actualul stadiu al cunoștințelor aceste premize și etape premergătoare există și pentru cultura Petrești (faciesurile „Tărtăria—Tăușalaș” și „Lumea Nouă”). Influențele vor trebui detectate analizîndu-se mai ales zonele de contact dintre grupurile culturale amintite, iar asemănările de ansamblu sînt de pus pe seama unei evoluții ce se desfășoară, în mare, într-o manieră asemănătoare la culturile neo-eneolitice cu ceramică pictată din spațiul carpato-balcanodanubian. (Ne gîndim la culturile neo-eneolitice evolute, ce se dezvoltă în spațiul amintit pe baza vechilor culturi ce prezentau un aspect sau influențe „orientale”.)

*

Cronologia absolută a culturii Petrești poate cîștiga un punct de reper destul de sigur, printr-o descoperire rămasă inedită pînă acum. În vara anului 1963 colegul clujean M. Rusu (căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre pentru permisiunea de-a valorifica materialul), executînd săpături în așezarea cu un *singur nivel* Petrești pictat de la Noșlac (r. Aiud, reg. Cluj) a aflat pe platforma de chirpic a locuinței Petrești dezvelite în secțiunea II, caroul 32, *două ace de cupru*. Apartenența celor două ace (fig. 14/1—2) la inventarul locuinței este *indiscutabilă*, ele fiind găsite printre bucățile de chirpic, laolaltă cu ceramica Petrești pictată și nepictată.

Cele mai desăvîrșite analogii ale pieselor de la Noșlac le oferă acele caracteristici fazei Troia II și nivelului Alișar I B (fig. 14/3-4,5)⁷³.

⁷¹ Din punctul de vedere care ne interesează direct, ultima trecere în revistă a problemei și a bibliografiei a fost făcută de Vl. Dumitrescu, *Peut-on admettre — du point de vue chronologique — une participation des tribus de la civilisation à céramique peinte ouest-transylvaine à la „migration Dimini”?*, în *Światowit*, XXIII, 1960, p. 189—200.

⁷² Vezi pentru aceste probleme, J. Deshayes și M. Garašanin, *Note sur la céramique de Galepsos*, în *BCH*, LXXXVIII, 1964, p. 51—66 și pl. I—VIII; M. V. Garašanin și W. Dehn, *Thrakisch-makedonische Wohnhügel-funde in der Sammlung der Vorgeschichtlichen Seminars zu Marburg (Lahn)*, în *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 10/1963, Mainz, 1965, p. 1—33, fig. 29—59.

⁷³ Cf. K. Bittel, *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, în *Istanbuler Forschungen*, 6, 1934, pl. XIX/22—23 și pl. XX/12.

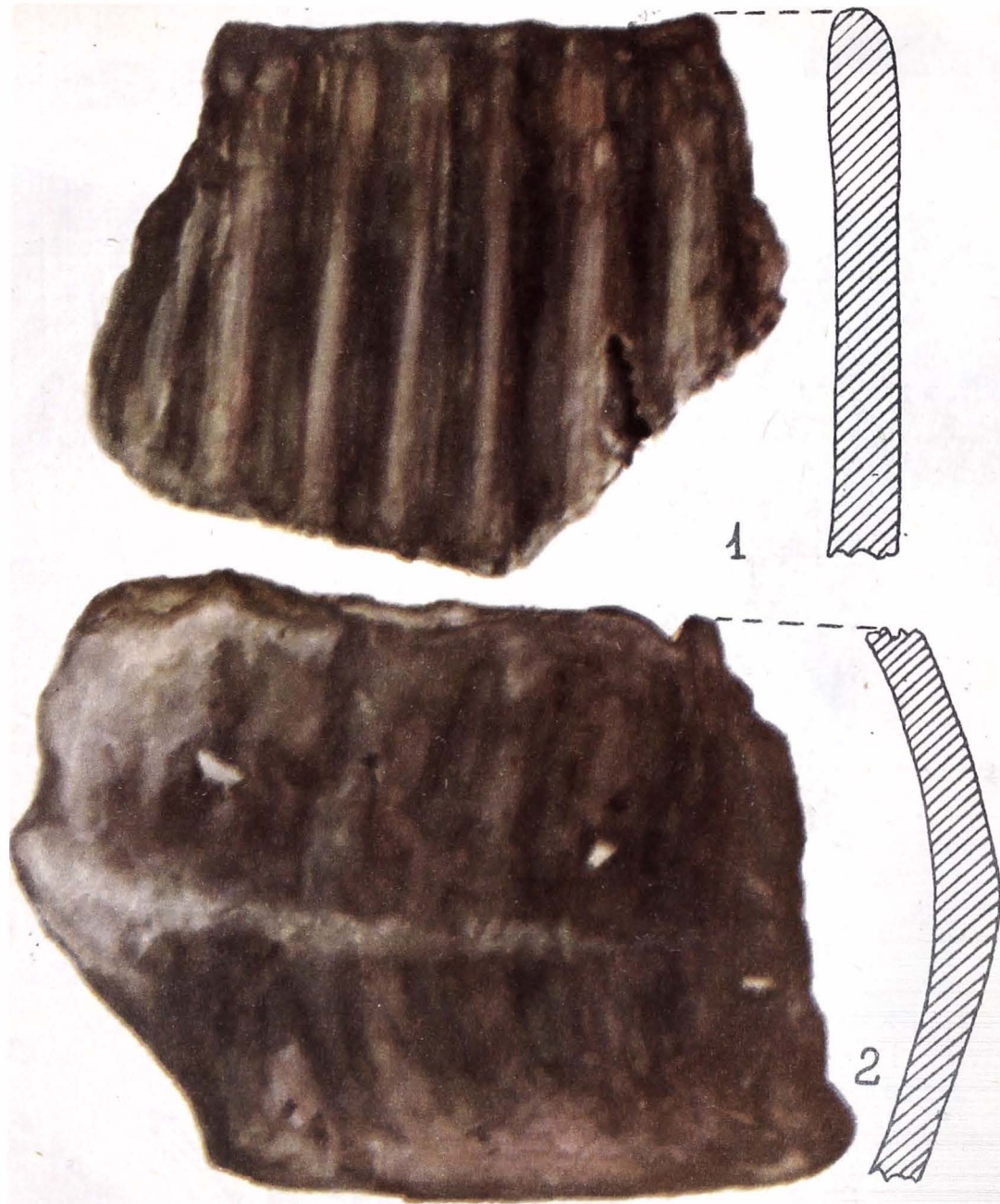

Fig. 3. 1-2, ceramică Criș tîrzie pictată din așezarea
de la Balomir — „Gura Văii Cioarei“.

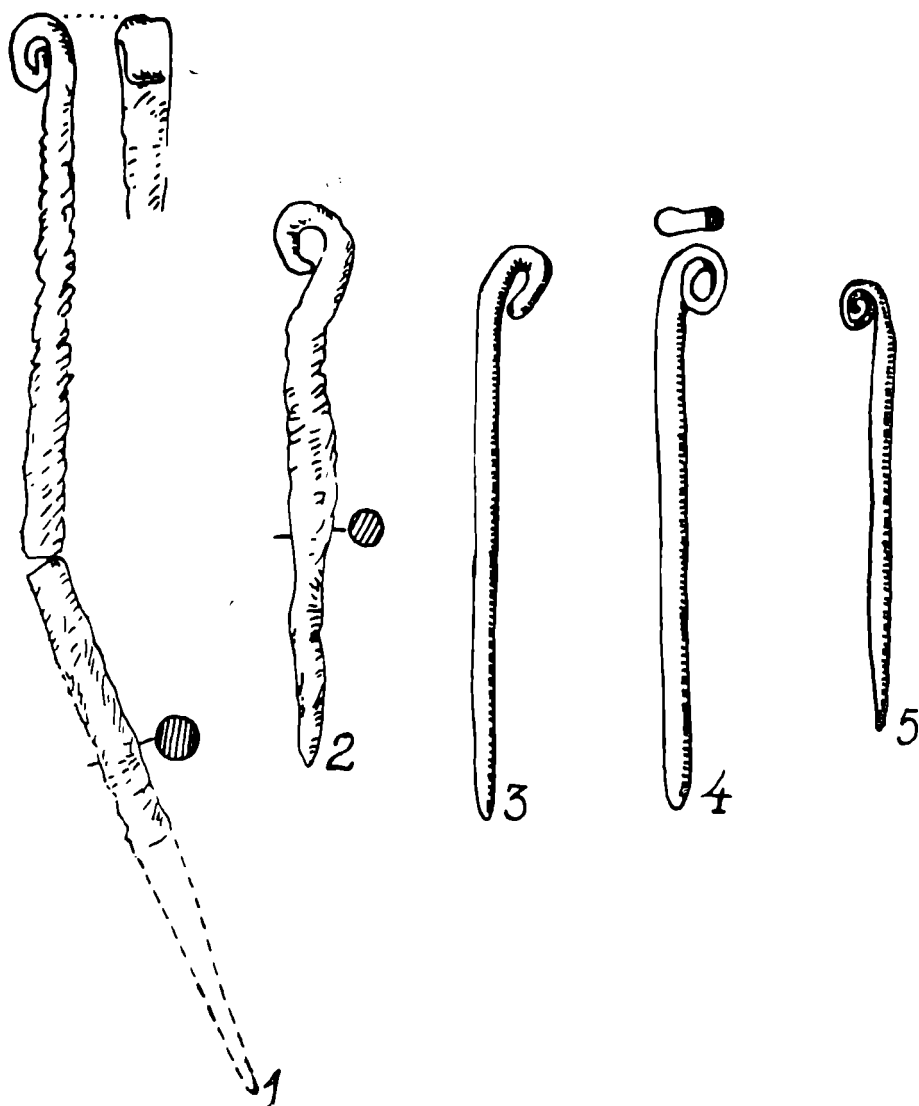

Fig. 14. Ace de cupru. 1-2, Noșlac (cultura Petrești); 3-4, Troia II; 5, Alișar I B.

Sincronismul Troia II (III) — Alișar I B este asigurat, în primul rând, prin apariția la orizontul Alișar I B a tipului, cu totul special, de cupe conice în formă de cornet, prevăzute cu două torți mari, recurbate, puse pentru prima dată în evidență de Schliemann în cuprinsul stratului Troia II și designate de el cu numele de δέπας ἀμφικύπελλον⁷⁴.

Datată 2500—1900 î.e.n. de către Dörpfeld, apoi — succesiv — 2500—2300 î.e.n. și 2600—2300 î.e.n. de către Blegen⁷⁵, încadrarea Troiei II a rămas fixată în răstimpul (2500) 2400—2300 î.e.n. în cronologia propusă de K. Bittel și Schaeffer.

⁷⁴ H. Schliemann, *Ilios*, Paris, 1885, p. 456—460, fig. 357—364.

⁷⁵ Cf. H. Kühn, *Die Chronologie von Troja*, în *IPEK*, 1938, p. 176. Ultima datare a lui Blegen: 2500—2200 î.e.n. Cf. C. W. Blegen, *Troy*, ed. II-a, Londra, 1964, p. 59—90, 173—174.

Săpăturile de control ale Misiunii Americane la Troia demonstrând însă că tipul de vas *δέπας ἀμφικύπελλον* trece și în faza Troia III (2300—2000 î.e.n. la Blegen; 2300—2100 î.e.n. la Schaeffer) și știindu-se că nivelul Alișar I B este datat tot 2300—2100 î.e.n., putem fixa pendularea cronologică a tipului de ace în discuție pe intervalul (2500) 2400—2100 î.e.n. Că datarea lor *nu coboară dincoace de 2100 î.e.n.* o dovedește faptul că ele lipsesc din nivelul următor (Alișar III! N.B. Din motive de ordin topografico-stratigrafic succesiunea cronologică a nivelurilor la Alișar-Hüyük este: 0 — I A — I B — III — II!), datat sigur în sec. XX î.e.n. prin tabletele cuneiforme de tip cappadocian aflate în cuprinsul lui⁷⁶.

Din cele expuse rezultă că analogiile microasiatice ale ācelor aflate la Noșlac ar permite încadrarea culturii Petrești propriu-zise aproximativ în intervalul 2400—2100 î.e.n., date care se înscrie perfect logic față de cea demonstrată pentru faza Vinča—Turdaș din Transilvania (2900—2700 î.e.n.).

În concluzie, credem că nu greșim propunând următoarele datări pentru evoluția „neoliticului” și eneoliticului transilvănean din ciclul genetic Vinča—Turdaș și Petrești:

a) Etapa Vinča—Turdaș propriu-zisă (stratul Turdaș de la Tărtăria): 2900—2700 (2600?) î.e.n.⁷⁷;

b) Faciesurile de tip „Tărtăria—Tăuălaș” (partea inferioară a stratului Turdaș—Petrești de la Tărtăria) și „Lumea Nouă” (partea superioară a stratului Turdaș—Petrești de la Tărtăria): (2700?) 2600—2400 î.e.n.;

c) Cultura Petrești propriu-zisă (stratul Petrești—Turdaș de la Tărtăria, respectiv straturile Petrești *pure* din alte așezări, unde influența turdășeană lipsește): 2400—2100 î.e.n.

Evident, cifrele propuse vor fi susceptibile de modificări și corectări de detaliu, pe măsura intensificării cercetărilor. Ele rămân însă puncte de reper prin care cronologia „neoliticului” și eneoliticului din Transilvania se racordează la cronologia absolută a Orientului Apropiat.

*

Înainte de a încheia, dorim să readucem în discuție problemele ridicate de ultimul strat de la Tărtăria, pe care îl designasem cu denumirea de Petrești-Coțofeni. În cazul Tărtăriei s-a putut observa cum ultimele reminiscențe ale decorului de tip „bandă punctat-incizată descompusă” trec pe nesimțite în repertoriul ornamental al culturii Coțofeni, anume în repertoriul ornamental al acelei faze (mai vechi) din *complexul cultural Coțofeni* care *nu cunoaște încă* ornamentul „împunsăturilor succesive” sau „boabele de linte”.

Existența unui *asemenea* material în ultimul strat al așezării de la Tărtăria ne făcuse să-l considerăm drept o *componentă locală* a complexului cultural Coțofeni, în sensul dezvoltării sale pe baze mai vechi. Analogiile unui *astfel* de material Coțofeni duc — cum arătam — spre culturile Baden-Pécel și Kostolac⁷⁸.

Cunoaștem un material similar de la Turdaș, provenind din vechile cercetări ale Zsófiiei Torma și ale lui M. Roska, din păcate fără precizări stratigrafice. De reținut este însă faptul că nici la Turdaș elementele „Furchenstich” ori „boabele de linte” nu apar; în schimb se poate demonstra *tipologic* cum cele dintii ornamente „Coțofeni” nu numai că se dezvoltă pe baza decorului benzii punctat-incizate târzii, dar sînt chiar redade — la început — pe vase *păstrînd încă toate caracteristicile tehnice ale ceramicii „neolitice”*.

Supraviețuirea decorului benzii punctat-incizate în așezările de lungă durată, începînd cu cultura Turdaș propriu-zisă, apoi pe unele specii ceramice *neapătate*

⁷⁶ Vezi discuția la Schaeffer, *op. cit.*, p. 314—318 și tabloul sinoptic VI. Pentru inversarea numerotării nivelurilor, vezi p. 321. Ultima datare a Troiei III la Blegen: 2200—2050 î.e.n. Cf. C.W. Blegen, *op. cit.*, p. 174.

⁷⁷ Pare foarte probabil ca unele complexe Criș-tîrziu din Transilvania (pe care le-am amintit la începutul articolului) să atingă *aceiași* orizont cronologic.

⁷⁸ Discuția și argumentarea în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 488, 494 și fig. 11.

ale etapelor „Tărtăria—Tăușasa” și „Lumea Nouă”, trecînd (între-o formă „descompusă”) în repertoriul ceramicii *neopictate* a fazei Petrești—Turdaș de la Tărtăria și ajungînd să stea chiar la baza genezei *unei componente* a complexului Coțofeni, componentă databilă, aproximativ, între 2100—2000 (1900?) î.e.n., e un argument în plus în favoarea unei *continuități culturale* în decursul mileniului III î.e.n. pe o bună parte a teritoriului Transilvaniei.

N. VLASSA

QUELQUES PROBLÈMES DU NÉOLITHIQUE DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Le présent article traite des problèmes suivants:

- Le phénomène de „retardation” de la culture Criș sur le territoire de la Transylvanie;
- Les étapes anciennes et tardives du complexe Criș;
- L'apparition isolée du métal (cuivre) déjà dans l'étape finale de la culture Criș en Transylvanie;
- L'évolution du complexe Vinča—Turdaș en Transylvanie;
- Des nouveaux éléments culturels qu'on peut utiliser pour raccorder la culture Turdaș—Vinča à la chronologie absolue du Proche Orient;
- La naissance du complexe culturel Petrești; ses étapes diverses d'évolution; les relations de celles-ci aux cultures néolithiques avoisinantes;
- La chronologie absolue de la culture Petrești; la possibilité de son raccordement à la chronologie de l'Asie Mineure;
- La naissance de la plus ancienne composante de la culture Coțofeni.

MATERIALE ARHEOLOGICE DE PE TERITORIUL COMUNEI CRIZBAV

În hotarul comunei Crizbav (r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov), în locurile numite „Între văi“, „La stejari“ şi „Pe deal“, situate la est, nord-est şi, respectiv, sud-est de sat, ies la iveală an de an, cu ocazia lucrărilor agricole, fragmente ceramice şi alte vestigii aparţinând unor culturi neolitice, din epoca bronzului sau de factură hallstattiană¹.

Materialul pe care-l prezentăm a apărut recent în punctele amintite mai sus şi aparţine culturilor *Criş*, *Ariuşd*, *Tei*, *Wietenberg* şi *Hallstatt*-ului timpuriu (A — B). Deşi nu este rezultatul unor săpături sau sondeaje (deci nu poate fi vorba de observaţii stratigrafice sau de altă natură), am socotit totuşi utilă semnalarea lui deoarece, în afară de interesul real pe care-l pot prezenta unele piese, pe teritoriul comunei nu a fost identificată pînă acum prezenţa culturilor amintite². Ceramica, precum şi celelalte obiecte, fiind în general tipice pentru culturile pe care le reprezintă, ne vom limita la o descriere sumară şi la indicarea câtorva analogii.

În locul numit „Între văi“, pe o terasă joasă, situată pe malul stîng al pîrîului „Valea Mare“, au fost aflate fragmente ceramice *Criş*, trei fusaiole, o greutate pentru plasă de pescuit şi o dăltiţă de gresie cenuşie-verzuie. Ceramica este în cea mai mare parte de „uz comun“, neornamentată, poroasă, destul de slab arsă şi conţine urme de pleavă şi granule de cuarţ. Dintre fragmentele descoperite, două sînt ornamentate cu cîte un „briu“ cu alveole, încadrat de împunsături făcute cu unghia. Un fragment provine de la un vas cu picior tronconic (fig. 1/1—3).

Pe o terasă alungită a dealului numit „La stejari“, mărginită la sud de pîrîul „Crisbăşelul“, au apărut urmele unei aşezări de tip *Ariuşd*. Din materialul ceramic recuperat, menţionăm un mic bol (fig. 2/3) confectionat din pastă bună, de culoare roşie (dimensiuni: diam. max. = 7 cm, diam. gurii = 5,8 cm, I — 3,8 cm)³, cîteva fragmente din cozi de linguri de diferite mărimi, precum şi numeroase fragmente de vase. Două dintre ele sînt prevăzute cu proeminenţe-torţi perforate, una ca un mic buton cilindric, cealaltă în formă de cioc de pasăre (fig. 1/4—5). Menţionăm că nici unul din fragmentele descoperite nu poartă urme de pictură. Împreună cu fragmentele ceramice au fost găsite şi două figurine de lut.

Figurina antropomorfă (fig. 2/1-1 a) frumos stilizată, este confectionată din pastă bună, amestecată cu nisip fin. Partea superioară a corpului lipseşte. Culoarea nu este uniformă, variind de la galben la brun cafeniu (ardere secundară?). Ornamentul constă din linii incizate de culoare albă-gălbuie (unde fondul este

¹ Despre descoperirile semnalate anterior, vezi: V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 513 şi fig. 354; M. Roska, *ErđRep.*, p. 143, nr. 328; *Repertoriul arheologic al României*, ms, la Institutul de Istorie şi Arheologie din Cluj, — Pentru sugestiile date, mulţumim şi pe această cale prof. K. Horedt.

² Pentru răspîndirea grupului *Ariuşd* în Ţara Bîrsei (şi pentru bibliografia problemei), vezi G. şi St. Ferenczi, *Săpăturile de salvare de la Doboşeni*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 39, nota 1 şi p. 40, fig. 1. Descoperirea ceramicii de tip *Tei* la Crizbav, ridică la 10 numărul punctelor în care a fost identificată pînă acum această cultură pe teritoriul Transilvaniei. Pentru celelalte nouă puncte, vezi V. Leahu, *Cultura Tei* (Bucureşti, 1966), p. 17 şi urm. şi fig. 1.

³ O piesă asemănătoare, dar de dimensiuni miniaturale, se află în Muzeul de Istorie Cluj (nr. inv. III, 304) şi provine de la *Ariuşd*.

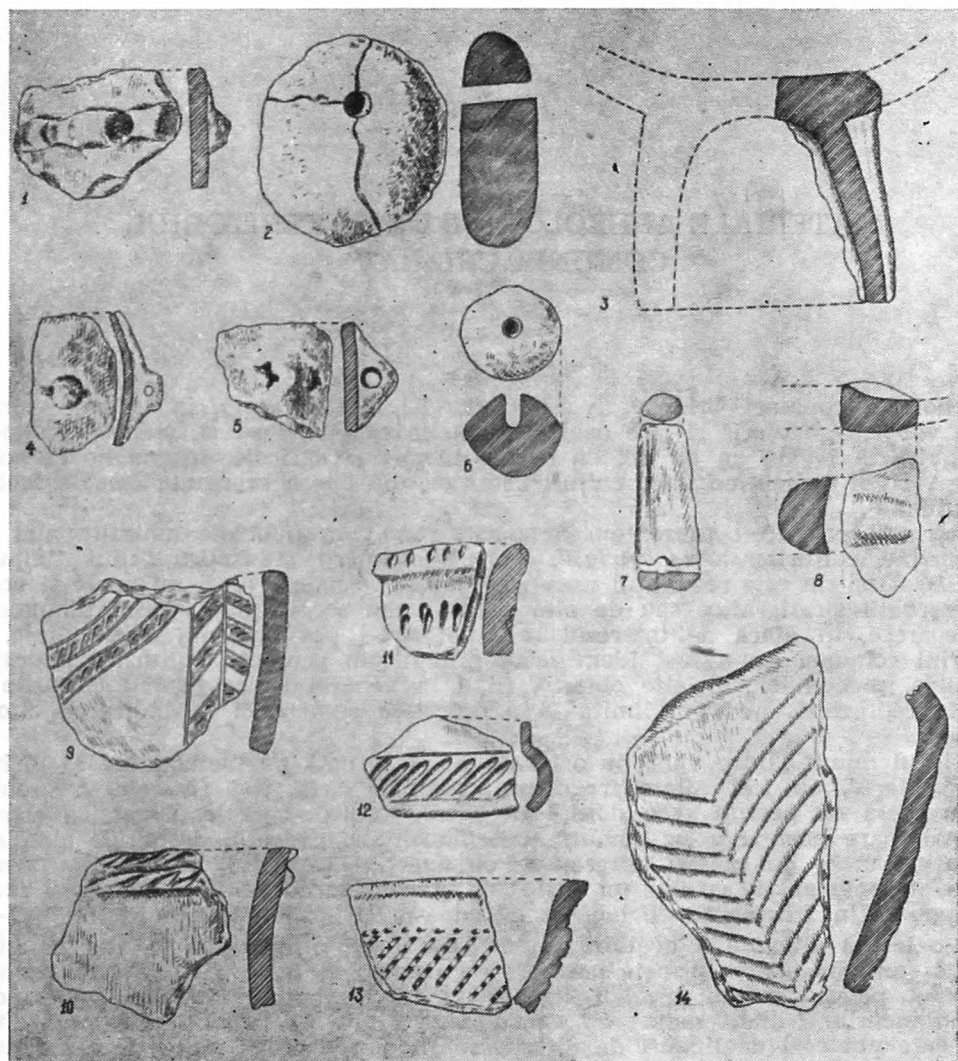

Fig. 1. Crizbav. Fragmente ceramice : 1—3, Criș ; 4—8, Ariușd ; 9—13, Wietenberg ; 14, Hallstatt A—B.

brun-cafeniu) și brun-cafenie (unde fondul este galben). Fragmentul păstrat are dimensiunile: $I. = 7,8$ cm, lățimea în dreptul șoldurilor $2,9$ cm⁴.

Figurina zoomorfă (fig. 2/2), reprezentând probabil un bovid, este confecționată din pastă amestecată cu granule de cuarț, bine arsă, de culoare roșie-cărmizie. Capul lipsește. Dimensiuni: $L. = 6$ cm, $I. = 4,1$ cm⁵.

Din același loc mai provin unsprezece săgeți de silex, o dăliță, câteva răzuitoare din același material, precum și patru toporașe (două fragmentare) de gresie sili-

⁴ Pentru analogii vezi: H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa, în Dacia*, III-IV, 1927—1932, p. 80, fig. 27/3—4, p. 81, fig. 28 b/5; C. Mătasă, *Frumușica*, București, 1946, pl. LIV/394—395.

⁵ Analogii la Ferenczi, *op. cit.*, p. 47, fig. 7/2 și C. Mătasă, *op. cit.*, p. 83 și pl. LVIII/429.

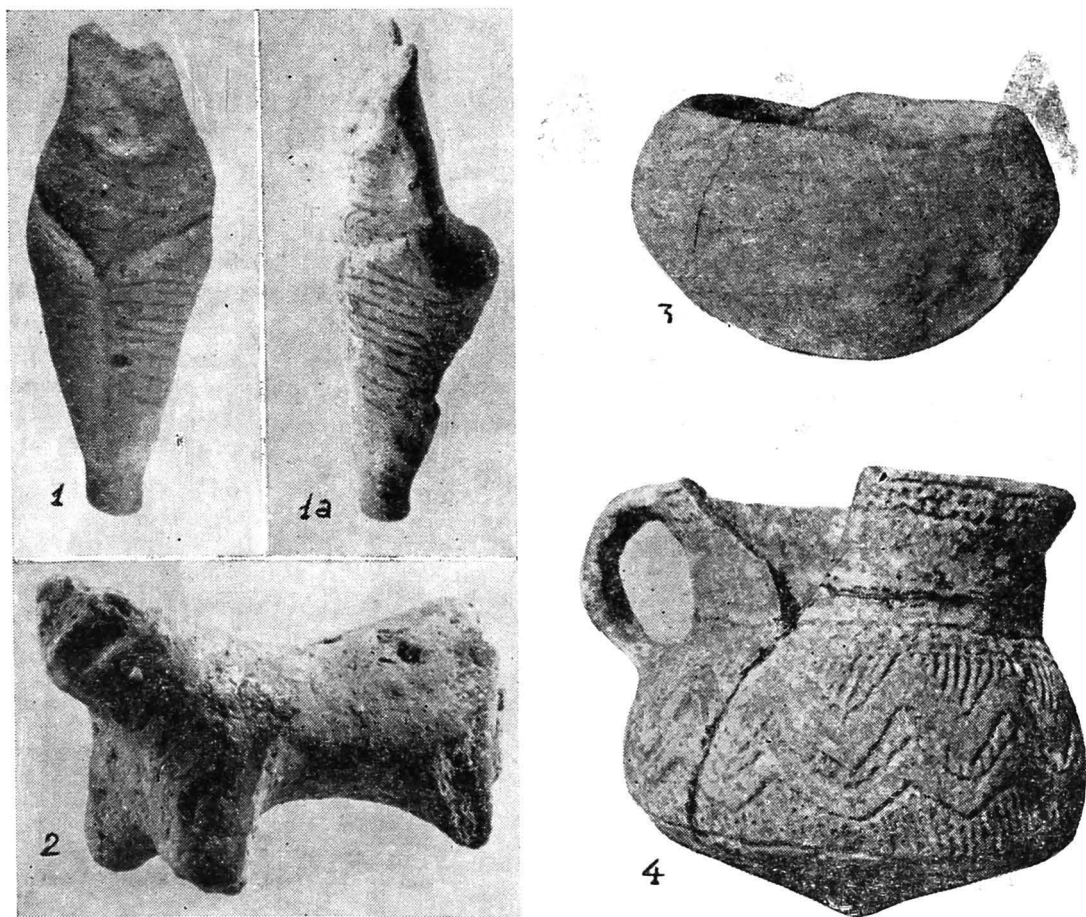

Fig. 2. Figurine de lut și vase: 1—3, cultura Ariușd; 4, cultura Tei.

cioasă, de culoare cenușie cu nuanță verzuie⁶. Săgețile sînt plate, de formă triunghiulară, au dimensiunile de 1×2 și 3×4 cm. Patru exemplare au baza ușor concavă. Unele au marginile și vârful îngrijit retușate. Numărul mare de așchii și două nuclee, arată că locuitorii își prelucrau la fața locului unelte de care se serveau (fig. 3).

Tot pe dealul „La stejari” și anume la extremitatea estică a pădurii numită de localnici „Ștejăriș”, a fost descoperită o cană cu o toartă, confecționată din pastă de bună calitate, bine arsă și de culoare roșie cărămidie. Vasul are gîtul cilindric, cu buza ușor evazată. Corpul este arcuit și se termină într-un picior de formă conică pe care sînt dispuse două cercuri concentrice realizate prin împunsături succesive. Ornamentul constă din benzi și triunghiuri realizate prin aceeași tehnică a împunsăturilor succesive, care încadrează două benzi orizontale, în zig-zag, cruțate din suprafața vasului (fig. 2/4). După formă și ornament, cana aparține culturii Tei și anume fazei a III-a de evoluție a acestei culturi⁷.

⁶ Astfel de materiale au fost aflate și în alte așezări din aria culturală Ariușd-Cucuteni. Vezi: C. Mătasă, *op. cit.* pl. LX/443 și pl. LXI; Hăbășești. *Monografie arheologică*, București, 1954, p. 240, fig. 15, p. 242, fig. 17/1—14, pl. LX/7—9, 12—16, 18 etc.

⁷ Vezi D. V. Rosetti, *Civilizația tip București*, 1936, pl. VI/35; V. Ieahu, *op. cit.*, p. 106, fig. 26/5, și p. 112, fig. 30/3,5; idem, *Date noi cu privire la faza Tei III în lumina ultimelor săpături arheologice*, în SCIV, XVII, 1966, p. 6, fig. 2/4.

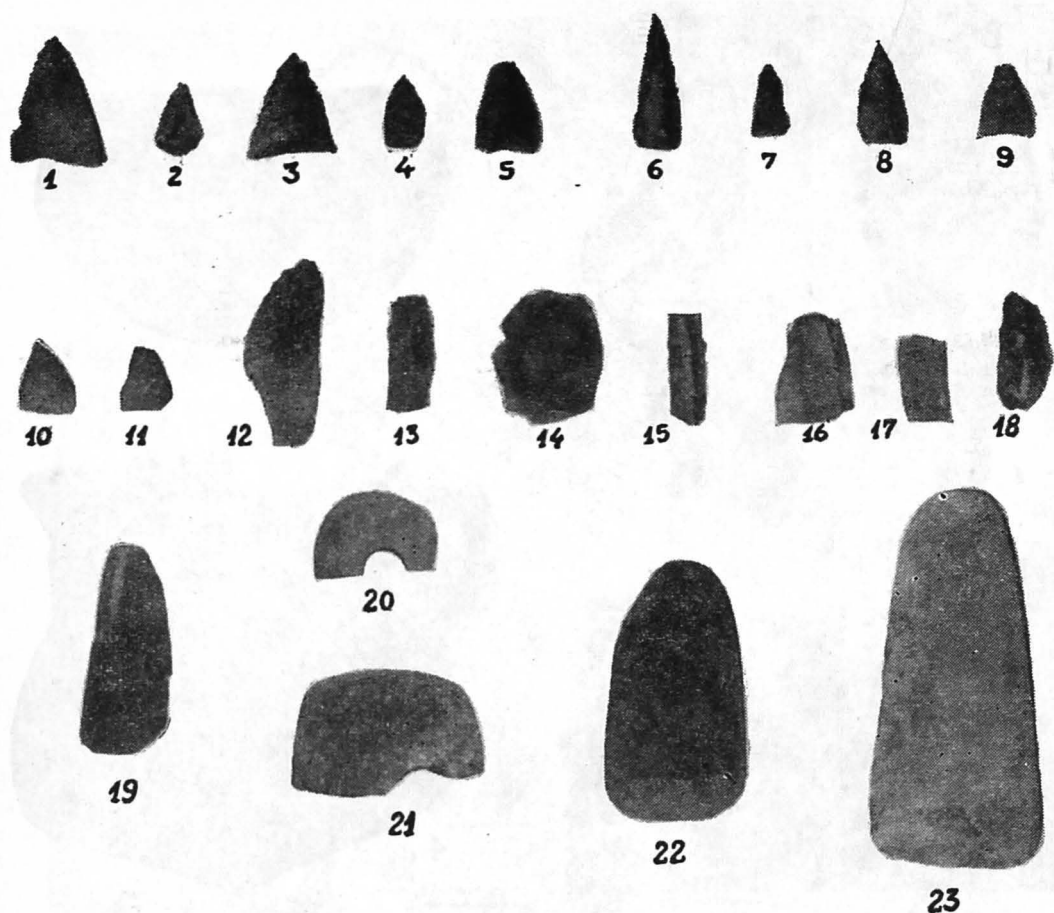

Fig. 3. Obiecte litice de tip Ariușd; 1—11, săgeți; 12—18, răzuitoare și nuclee; 19, dălțiță; 20—23, toporașe.

La circa 300 m sud-vest de punctul în care a fost descoperită cana de factură *Tei*, au fost aflate fragmente ceramice aparținând culturii *Wietenberg*, câteva fragmente *hallstattiene* și o rîșniță de tuf vulcanic.

Pe promontoriul cunoscut sub numele „Pe deal“, situat la sud de pîrîul „Valea Mare“, lucrările agricole au distrus, în a. 1954 și 1965, două morminte „din plăci de gresie“ (morminte cu ciste?), în interiorul cărora se aflau fragmente de oase și vase de lut, așezate pe un strat de nisip. Deși informațiile referitoare la cele două morminte sînt sumare și incomplete, ne gîndim totuși la posibilitatea atribuirii lor culturii *Schneckenberg*, căreia îi sînt caracteristice mormintele cu ciste, descoperite de altfel și în alte localități din Țara Bîrsei, unele destul de apropiate de comuna Crizbav⁸.

Semnălarea materialului, cu precizările topografice respective, va folosi unor eventuale cercetări, care pot da rezultate frumoase, datorită existenței urmelor mai multor culturi pe un spațiu relativ restrîns.

V. VASILIEV — A. SERES

⁸ Vezi A. Prox, *Die Schneckenberghkultur* (1941), p. 70 și urm. și pl. I.

ARCHÄOLOGISCHE FUNDE VOM GEBIET DER GEMEINDE CRIZBAV

(Zusammenfassung)

Es werden einige archäologisch interessante Fundorte der zur Gemeinde Crizbav (Ray. Sf. Gheorghe, Reg. Brașov) gehörigen Flur besprochen, wo kürzlich, bei Feldarbeiten, Tonscherben und anderes Fundgut der Criș-, Ariușd-, Tei-, Wietenberg-Kultur und aus der frühen Hallstattzeit (A, B) zum Vorschein kamen. Auf dem Gemeindegebiet waren die genannten Kulturen bis jetzt noch nicht belegt.

Gleichzeitig werden auch zwei Gräber mit Steinplatten (Cisten?) erwähnt, die wahrscheinlich der Schneckenbergkultur zugesprochen werden können.

AȘEZAREA HALLSTATTIANĂ DE LA TELEAC

În vara anului 1953 am fost informat că la marginea de nord-est a satului Teleac (com. Hăpria, r. Alba) pe dealul numit Grușet, în punctele „Hîrburi” și „Fața”, se află foarte multe fragmente de vase. După o recunoaștere făcută la fața locului — completată ulterior cu altele —, pe baza materialului ceramic descoperit pe teren și a observațiilor stratigrafice făcute în unele puncte ale terenului, am constatat că aici se află urmele unei întinse și bogate așezări hallstattiene¹.

Situată pe malul stîng al Mureșului, pe una din numeroasele ramificații ale versantului sud-vestic al dealului Grușet, așezarea — al cărei teren în prezent este arabil în mare parte și parțial acoperit cu pășune — are aspectul unei mici depresiuni în formă de potcoavă, mărginită pe trei laturi de culmi înalte cu o deschidere largă, ce coboară în pante mici, înspre vest către Mureș.

Dintre laturile înalte ale așezării, cea dinspre sud coboară în exterior în pante prelungi și repezi, în unele cazuri greu de escaladat, pe cînd laturile de est și nord, corespunzînd cu culmea ramificației dealului, avînd în exterior o pantă mai domoală, au fost fortificate cu un val și șanț de apărare, întrerupte, pe o mică porțiune pe latura de nord a așezării, de un drum care probabil servea și atunci ca loc de acces pe această latură. De la această „poartă” pînă la capătul estic al așezării, panta fiind mai ușor accesibilă, primul val și șanțul de apărare au fost dublate cu un al doilea val și șanț de apărare. Ambele valuri și șanțurile de apărare, datorită dimensiunilor lor mari, se profilează și astăzi bine pe teren, avînd un contur clar, cu toate denivelările survenite în decursul timpurilor. Primul val, cel mai lung, adică cel interior, împreună cu șanțul corespunzător lui, au forma unui arc larg, deschis spre așezare. La capătul lor estic, atît valul cît și șanțul taie de-a curmezișul culmea ramificației dealului, valul terminîndu-se aici printr-o movilă impozantă, numită „Jidovar”, iar șanțul printr-o deschidere mult mai largă și mai adîncă. Semnalăm deasemenea faptul că aici, în acest șanț, se termină și cel de al doilea val cu șanțul lui de apărare. Spre celălalt capăt, de vest, primul val și șanțul de apărare se pierd pe teren, pe pantele abrupte dinspre Mureș.

Teritoriul cuprins între limitele mai sus descrise are o suprafață de cca 25 ha, dar după răspîndirea materialului ceramic aflat pe teren — lipsind pe o bună parte spre marginea de vest a acestui teritoriu de altfel foarte accidentat și brăzdat de viroage și pîraie adînci — credem că așezarea, în cadrul acestor limite, ocupa un spațiu ceva mai redus, de cca 15 ha.

În prezent, așezarea este străbătută, de la sud-vest spre nord-est, de un drum ce pornește din sat și urcă spre pădurea de pe dealul Grușet. Sus pe culmea dealului, drumul amintit taie primul val și șanțul lui de apărare. Printr-o folosire

¹ Aceste recunoașteri și observații făcute pe teren, atît asupra materialului descoperit cît și asupra așezării însăși le-am efectuat între anii 1953—1958. Rezultatele lor au fost cuprinse în acest articol, redactat în primăvara anului 1960 și predat la tipar pentru *Materiale*, vol. IX. Prin întreruperea apariției revistei mai sus amintite, îl prezentăm cu acest prilej, cu bibliografia revăzută. Între timp, în această așezare, în anii 1959—1960, s-au făcut săpături arheologice; cf. K. Horedt, I. Berciu și Al. Popa, *Săpăturile de la Teleac*, în *Materiale*, VIII, 1963, p. 353—358; I. Berciu și Al. Popa, *La station Hallstattienne fortifiée de Drîmbar-Teleac*, în *Celticum*, VI, 1963, pp. 5—25; idem, *Așezarea hallstattiană de la Drîmbar-Teleac*, în *Apulum*, V, 1965, p. 71—91.

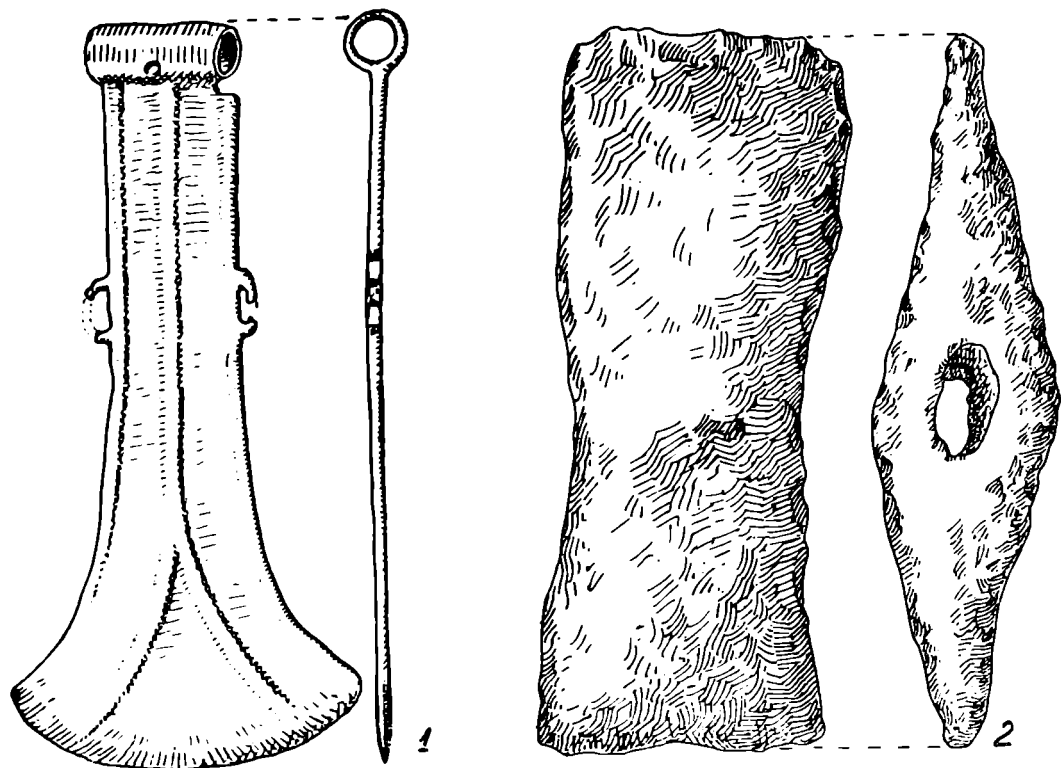

Fig. 1. Teleac. 1, pandantiv de bronz; 2, topor bipen, de fier.

continuă și prin spălarea lui de ploi, drumul, în interiorul așezării, s-a adâncit cu timpul în rocă, ajungînd ca astăzi, mai ales în partea superioară a pantei, să fie străjuit, de o parte și de alta, de maluri înalte și abrupte.

Săpîndu-se recent, de către păstori, în panta exterioară a primului val, de pe latura de nord a așezării, două bordeie pentru adăpost sezonier, apropiate unul de altul, am constatat că în ambele locuri valul era ars pînă la roșu-cărămiziu, conținînd urme de cărbune și cenușă, iar în pereții și mai ales în pămîntul scos din aceste bordeie, am observat bulgări compacti de lut, arși, apropiindu-se, prin consistență și uneori ca formă, de aspectul cărămizilor.

Din spusele sătenilor reținem faptul că din această așezare ei au strîns mai multe fragmente de vase unele de dimensiuni mari și uneori chiar vase întregi². Tot de la aceștia, în vara anului 1953, s-a achiziționat un pandantiv de bronz³, aflat pe teritoriul așezării. Pandantivul are forma unui topor lung de 17,3 cm, cu gaura de înmănușare transversală foarte îngustă și cu orificii pentru fixare. Lama pandantivului, foarte subțire și lată de 3 cm, se termină printr-un „tăiș” mult lătit cu marginea curbată și mult subțiată. El are, pe marginile lamei cîte o urechiușă, în prezent amîndouă rupte (fig. 1/1). Pe ambele fețe, pe margini, lama pandantivului are cîte o dungă ușor îngroșată ce se pierde în curbura tăișului. La fel, pe ambele fețe, lama are cîte o nervură longitudinală, mediană, care în zona lătită a lamei se bifurcă în direcții paralele cu marginea acesteia, pierzîn-

² Unele dintre aceste vase au ajuns în colecția Muzeului Regional din Alba Iulia.

³ Făcînd o recunoaștere pe teren, împreună cu D. Protase și A. Palkó, am achiziționat acest pandantiv pe care apoi l-am donat Muzeului Regional din Alba Iulia.

du-se, de asemenea, spre tăiș⁴. În vara anului 1954 am achiziționat un topor masiv de fier⁵, provenind tot din această așezare. Toporul este bipen, avînd la mijloc o gaură de înmănușare, iar cele două brațe, care se lătesc ușor spre capete, precum și tăișurile lor sînt paralele; este de o execuție rudimentară, lucrat prin ciocănire. La fel, gaura de înmănușare, care este puțin alungită în direcția brațelor, este grosolan lucrată (fig. 1/2). Toporul a fost puternic oxidat și pe ambele tăișuri se observă urme de utilizare. El este lung de 16,5 cm, lat la mijloc de 5,2 cm, iar la capete de 6,5 cm și 6,7 cm, gros de 4 cm și greu de 1,29 kg⁶.

În cuprinsul acestei așezări se află aproape peste tot material ceramic la suprafață, atît în terenul arabil cît și, în bună parte, în rupturile din terenul întelenit, fiind mai abundent în malurile înalte și abrupte ale drumului din partea de sus a așezării, unde am putut înregistra și unele elemente stratigrafice. Aici, datorită puternicelor eroziuni ale terenului, stratul de cultură începe uneori chiar de la suprafață, fiind gros de 0,50—1,75 m și este format din pămînt de culoare cenușie cu urme de arsură, conținînd foarte multe fragmente de vase, oase de animale, chirpic, cărbune și cenușă. În cadrul acestui strat, cu prilejul observațiilor făcute am putut distinge două niveluri de locuire, în unele cazuri greu de separat, dar în altele ele erau clare, fiind despărțite printr-o fișie subțire de pămînt steril. Nivelul superior, care se întrepătrunde de obicei cu humusul actual, este în general mai subțire și conține fragmente ceramice provenind în cea mai mare parte de la vase de dimensiuni mari din pastă mai puțin bună, cenușă, oase de animale și chirpic. Nivelul inferior, care merge pînă la pămîntul viu, mult mai gros și cu numeroase urme de arsură, conține fragmente ceramice de vase și vase întregi, din pastă, de dimensiuni și forme diferite, chirpic, oase de animale, cărbune și multă cenușă.

După calitatea pastei, materialul ceramic aflat în cuprinsul acestei așezări — fragmente de vase sau chiar vase întregi — îl grupăm în trei mari categorii; el poate fi de factură fină, bună sau primitivă.

Ceramica din pastă fină, amestecată cu nisip fin, îngrijit lucrată, foarte bine arsă, de culoare castanie, negricioasă sau neagră și cu lustru pe ambele fețe, provine în cea mai mare parte de la vase de dimensiuni mici sau mijlocii cu pereții subțiri. În cadrul acestei categorii distingem: fragmente de străchini cu fundul plat sau cu *omphalos*, cu pereții larg deschiși, cu marginea subțiată și arcuită; fragmente de ulcele cu pereții bombați, gîtul scurt și buza ușor răsfrîntă; fragmente de vase cu umărul puternic reliefat, unele ornamentate cu caneluri mărunte și verticale, încadrînd uneori proeminențe în formă de creastă (fig. 3/1), altele cu caneluri late, verticale sau oblice; cești și fragmente de cești cu torți, cu fundul plat, cu pereții larg deschiși și ușor arcuiți (fig. 2/7). Remarcăm faptul că un fragment din peretele unei cești, cu buza bilobată, are o toartă semicirculară, cu o creastă mediană, care pe peretele ceștii, de o parte și de alta, este încadrată de alveole circulare, obținute prin apăsare din exterior spre interior, imitînd niturile de metal (fig. 3/9).

Cele mai frecvente sînt însă vasele și fragmentele de vase lucrate din pastă bună, conținînd în majoritatea cazurilor nisip, iar uneori cioburi foarte mărunte pisate; bine arsă, de culoare castanie sau cărămizie, iar uneori brună sau cenușie și cu lustru pe una sau pe ambele fețe. În această categorie deosebim următoarele forme: vase cu picior, unul dintre acestea mai bine păstrat, are pe umăr șapte proeminențe, dintre care una găurită, iar spațiul dintre aceste proeminențe este ornamentat cu caneluri mărunte, paralele și verticale (fig. 2/4); ulcele și fragmente de ulcele cu pereții subțiri, cu fundul plat, umărul proeminent, gîtul înalt și buza dreaptă (fig. 2/6) sau răsfrîntă, una are pe umăr patru grupe de cîte trei

⁴ Pentru bibliografia cu privire la analogiile acestui pandantiv, cf. I. Berciu și Al. Popa, *Așezarea hallstattiană de la Drîmbar-Teleac*, în *Apulum*, V, 1965, p. 79, nota 11.

⁵ În prezent, în *MuzIstCluj*.

⁶ Acest topor este de același tip cu cel din depozitul de la Bîlvănești și se deosebește substanțial de cele găsite la Birsești, Ferigele și Cernatu. Cf. D. Berciu, *Depozitul de bronz de la Orăștie*, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 83—86, fig. 5; Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Birsești-Vrancea*, în *Materiale*, V, 1959, p. 356, 358 și 359, fig. 5; Alex. Vulpe, *Ne-cropola hallstattiană de la Ferigele*, București, 1967, p. 63, pl. XIX/12—15, pl. XXVII și Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului, în sud-estul Transilvaniei*, (1966), p. 24, 26 și 61, pl. IX/8—8 a.

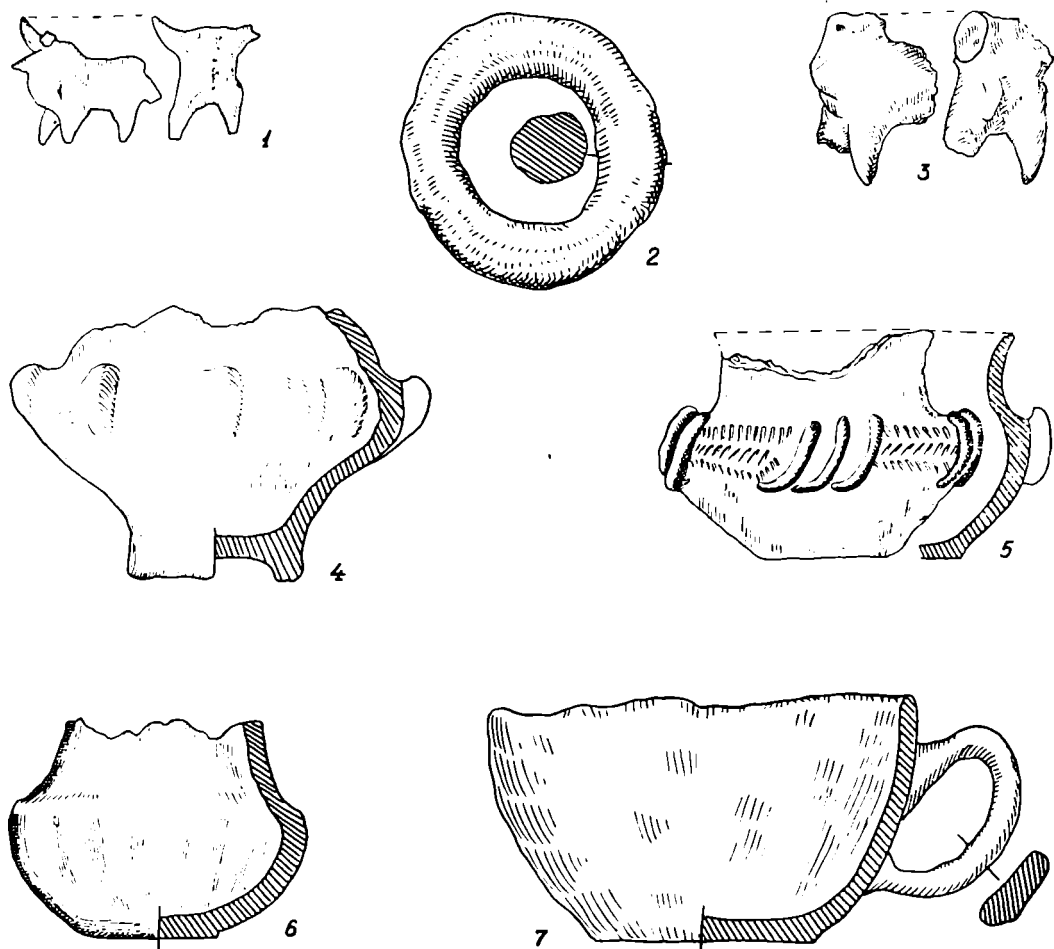

Fig. 2. Teleac. 1—2, figurine zoomorfe; 3, verigă de lut, 4—7, vase.

creste, iar spațiul dintre aceste grupe este ornamentat cu trei șiruri de liniuțe incizate în formă de brăduț (fig. 2/5), unele au pe umăr fie numai grupe de creste, fie numai șiruri de liniuțe incizate în formă de brăduț; fragmente de vase mari cu pereții groși, cu fundul plat, corpul sferoidal sau cu pereții drepți, unele au proeminențe sau butoni alungiți încadrați de câte un brâu în relief, crestă (fig. 3/10) sau cu alveole, unele au creștături pe marginea exterioară a buzei vasului (fig. 3/7), altele sînt ornamentate cu caneluri verticale și paralele (fig. 3/4), cu benzi de caneluri ondulate și alveole mărunte (fig. 3/8) ori cu benzi de linii incizate ondulate (fig. 3/3) sau drepte, grupate pe diferite direcții (fig. 3/2); fragmente de străchini cu fundul circular sau cu *omphalos* și cu pereții larg deschiși, unele ornamentate cu caneluri late mărginite de o bandă alcătuită din grupe de liniuțe incizate.

Din pastă mai primitiv lucrată, cu multe impurități în compoziție, uneori slab frământată și insuficient arsă, de culoare castanie, cărămizie sau neagră, am aflat fragmente ceramice provenind în cea mai mare parte de la vase de dimensiuni mari și mai puține de la vase de dimensiuni mai mici. Formele de vase ce au putut fi distinse au fundul plat, pereții drepți sau bombați și buza dreaptă sau

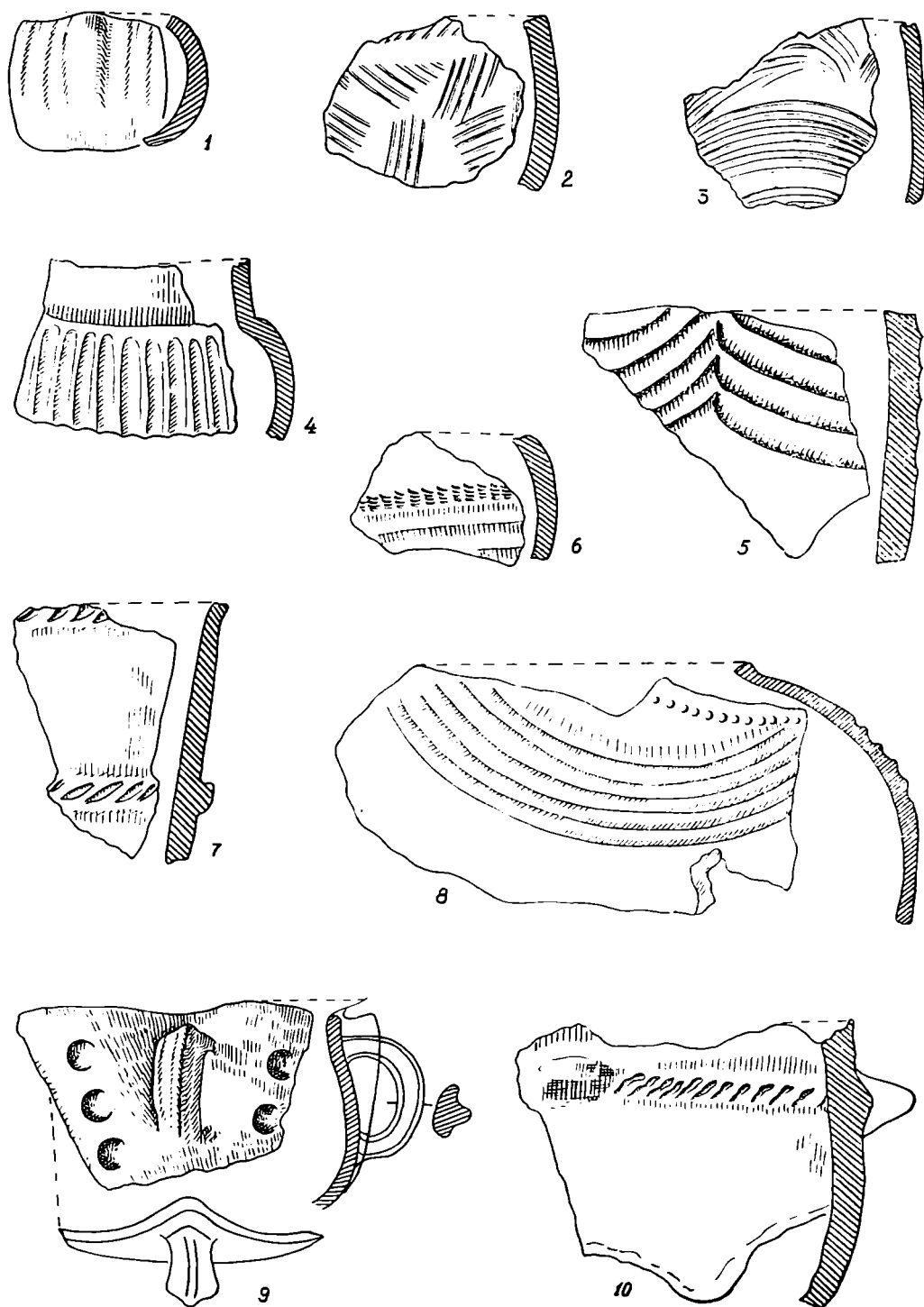

Fig. 3. Teleac. Fragmente de vase.

răsrîntă. Unele sînt ornamentate cu benzi de caneluri în formă de ghirlandă (fig. 3/5), iar altele au pe umăr proeminențe conice sau butoni alungiți care în unele cazuri, pe partea lor superioară sînt ornamentați cu caneluri ce se continuă pe corpul vasului.

Împreună cu materialul ceramic descris în stratul de cultură al așezării, pe lângă foarte multe oase de animale și bucăți de chirpic, dintre care unele poartă urme de birne și lobde, în unele puncte am mai aflat: o verigă din lut amestecat cu paie, bine arsă, de culoare cărămizie (fig. 2/2); două figurine zoomorfe de lut ars⁷, reprezentînd bovine cu bărbia pronunțată, probabil tauri, una, de dimensiuni mai mici, fiind mai bine păstrată (fig. 2/1), cealaltă, puțin mai mare, numai parțial păstrată (fig. 2/3); o parte dintr-o vatră frumos fețuită, puternic arsă și o scoică de rîu⁸.

De asemenea, menționăm faptul că tot acest material, aflat în diferite puncte ale așezării, este unitar și aparține primei epoci a fierului, avînd o asemănare mai pregnantă cu cel din așezările hallstattiene de la Lechința⁹, Bogata¹⁰, Sîncraieni¹¹, Mediaș¹² și Cernatu¹³.

Din cele arătate rezultă că bogata și întinsa așezare hallstattiană de la Teleac era întărită în cea mai mare parte prin pante și povîrnișuri repezi și ripe, uneori greu accesibile. Pe laturile de est și nord panta fiind mai domoală și astfel așezarea mai ușor expusă unor eventuale atacuri, ea a fost fortificată cu un val și șanț de apărare, folosindu-se însă și în acest caz formele de teren, adică culmea prelungită a ramificației dealului Grușet, iar în porțiunea unde cîmpul de observație era mult mai limitat fiind acoperit de înălțimile din apropiere și de unde atacurile puteau să fie mult mai lesnicioase, s-a recurs la construcția unui al doilea val și șanț de apărare. De asemenea movila de la capătul estic al primului val, construită în locul unde culmea ramificației dealului Grușet este tăiată de-a curmezișul, foarte impunătoare și fiind în același timp și punctul cel mai înalt ale așezării, constituia un obstacol greu de trecut, servind totodată și ca punct de veghe asupra întregii zone.

Cele două valuri și respectiv movila au fost făcute din pămîntul scos cu prilejul săpării șanțurilor de apărare. Pentru a li se mări rezistența și durabilitatea, valurile, cel puțin primul — după observațiile făcute deocamdată în panta exterioară a acestuia, unde au fost săpate cele două bordeie de către păstori — se pare că a fost consolidat cu turte de lut. Nu este exclus ca valul să fi avut și un schelet de lemn sau poate o palisadă; dovadă în acest sens ar fi cărbunele și cenușa aflate tot cu acest prilej. Cît despre arsura constatată în cuprinsul valului, credem că ea s-ar datora incendierii părții lemnoase a acestuia.

Acest tip de așezare fortificată — cu asemănări sau cu unele deosebiri de ordin secundar, dar avînd în esență aceleași elemente ale sistemului de construcție — este frecvent și destul de răspîndit în epoca hallstattiană în Europa, pe arii geografice întinse¹⁴, fiind cunoscut în numeroase locuri și pe teritoriul țării noastre¹⁵.

⁷ Figurine zoomorfe s-au mai găsit și în alte așezări hallstattiene, ca cele de la Lechința de Mureș, Cuci etc., cf. Dorin Popescu, *Fouilles de Lechința de Mureș*, în *Dacia*, II, 1925, p. 342, p. XX; *SCIV*, III, 1952, p. 323. D. Berciu — I. Berciu, *Cercetări și săpături arheologice în județele Turda și Alba Iulia*, în *Apulum*, II, 1943—1945, p. 21. Pentru un studiu special asupra figurinelor zoomorfe, cu bibliografie, mai nou cf. K. Horedt, *Hallstädtische Tierfiguren aus Lechința de Mureș*, în *Dacia*, VII, N. S., 1963, p. 527—534.

⁸ Materialul descris mai sus se află în Muzeul Cluj.

⁹ Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 304—344; *SCIV*, III, 1952, p. 323—324.

¹⁰ D. Berciu — I. Berciu, *op. cit.*, p. 15—20.

¹¹ R. Vulpe, *Săpăturile de salvare de la Sîncraieni (1954)*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 559—561; C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sîncraieni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 834—836.

¹² E. Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș 1958*, în *Dacia*, IX, N. S., 1965, p. 83 și urm.

¹³ Z. Székely, *op. cit.*, p. 22—23 și pl. IV/4—7, 11—15.

¹⁴ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique*, II, 2, Paris, 1913, p. 704—713; R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, III, 1957, p. 236—238; V, 1959, p. 341.

¹⁵ Cf. D. Berciu, *Așezările și cimitirele din societatea primitivă în Oltenia*, în *SCIV*, I, 1950, p. 106—107; *SCIV*, II, 1, 1951, p. 302—303; *SCIV*, VI, 1955, p. 239; R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, III, 1957, p. 241; V, 1959, p. 341; N. Vlăssă și Șt. Dănilă, *Săpăturile arheologice de la Sărățel*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 341, 347; Șt. Ferenczi, *Contribuții la cunoașterea așezării întărite din epoca hallstattiană de la Someșul Rece*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 67—77 etc. Pentru o descriere a așezărilor fortificate din această perioadă în Transilvania vezi și K. Horedt, *Așezările fortificate din prima vîrstă a fierului în Transilvania*, în *Probleme*, 1960, p. 179—187.

Așezarea de la Teleac a fost intens și îndelungat locuită. Acest fapt este dovedit de grosimea stratului de cultură, dar mai ales de abundența și varietatea materialului descoperit, în special ceramic (fig. 2—3) care prin factura, formele și evoluția sa se eșalonează pe o lungă perioadă de timp. Astfel întâlnim vase și fragmente de vase caracteristice Hallstattului B, alături de tipuri de vase și fragmente de vase aparținând Hallstattului C¹⁶. La fel, toporul bipen de fier (fig. 1/2), prin execuția rudimentară și prin forma sa, mai puțin evoluată decât a altor exemplare din această epocă, aflate la noi, se datează de asemenea în Hallstatt C¹⁷.

Din observațiile stratigrafice făcute se pare că populația așezării a locuit la început în semibordeie, iar mai târziu în locuințe de suprafață, ai căror pereți, după cum rezultă din urmele de pe bucățile de chirpic găsite, erau făcuți dintr-un schelet de birne sau lobde și apoi lutuiți.

Oasele de animale domestice aflate în stratul de cultură al așezării, precum și figurinele zoomorfe, reprezentând bovine (fig. 2/1,3), găsite într-o locuință și care, de altfel, se leagă și de anumite aspecte de cult, sînt dovezi că una dintre ocupațiile de căpetenie ale acestei populații era și păstoritul¹⁸. Ținînd însă seama de întinderea și durata în timp a acestei așezări, precum și de locuirea ei intensă, din care reiese caracterul sedentar al populației, credem că nici agricultura nu era neglijată. La fel, prezența toporului bipen din fier (fig. 1/2) aflat aici pentru prima dată într-o așezare hallstattiană de la noi¹⁹, este o dovadă că în Hallstatt C uneltele de fier, deși destul de rare încă pe acest teritoriu²⁰, erau cunoscute și folosite de populația de aici. De asemenea, fortificațiile deosebit de întinse, existente aici, ne sugerează ideea că locuitorii așezării se aflau în plină democrație militară, cînd, pe lîngă ocupațiile de bază, războaiele de jaf intertribale devin o îndeletnicire frecventă.

În concluzie, pe baza celor constatate cu privire la observațiile și descoperirile făcute, se poate spune că așezarea fortificată de la Teleac a constituit centrul unei puternice uniuni tribale din valea mijlocie a Mureșului și că populația așezării se afla într-un stadiu avansat atît pe plan economic, cît și pe cel al organizării ei sociale.

IOAN MITROFAN

DIE HALLSTATTZEITLICHE SIEDLUNG VON TELEAC

(Zusammenfassung)

Bei Geländebegehungen und Beobachtungen in den Jahren 1953—1958 stellte der Verfasser auf Grund von Fundmaterial fest, dass auf der Nordostflur des Dorfes Teleac (Gemeinde Hăpria, Rayon Alba), am Südwesthang einer Verzweigung der Gruşet-Höhe auf dem linken Mureşufer sich eine ausgedehnte, reiche hallstattzeitliche Siedlung befindet.

¹⁶ În legătură cu cronologia acestei ceramici, cf. M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzeshorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, VII, N. S., 1963, p. 177 și urm.; K. Horedt, *Hallstattische Tierfiguren aus Lechința de Mureş*, în *Dacia*, VII, N. S., 1963, p. 531; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 83 și urm.; Z. Székely, *op. cit.*, p. 25, 31 și urm.

¹⁷ Pentru datarea în Hallstatt C a acestui topor cf. și M. Rusu, *op. cit.*, p. 199 și K. Horedt, *Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v. u. Z.*, în *Dacia*, VIII, N. S., 1964, p. 125.

¹⁸ În legătură cu interpretarea acestor figurine, cf. K. Horedt, *Hallstattische Tierfiguren aus Lechința de Mureş*, în *Dacia*, VII, N. S., 1963, p. 527—534.

¹⁹ Ulterior s-a mai găsit unul și în așezarea fortificată de la Cernatu, cf. Z. Székely, *op. cit.*, p. 24 și p. 61, pl. IX/8—8 a; celelalte provin fie din depozite, fie din cimitire.

²⁰ Pentru o prezentare privind aria de răspîndire a acestor topoare, precum și a altor piese de fier din această epocă pe teritoriul țării noastre și zonele învecinate, cf. M. Rusu, *op. cit.*, p. 199 și urm.; K. Horedt, *Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v. u. Z.*, în *Dacia*, VIII, N. S., 1964, p. 120 și urm.; Alex. Vulpe, *op. cit.*, p. 61—68.

Die Siedlung war von Natur gut geschützt, grösstenteils durch stellenweise schwer zugängliche Steilhänge, ausgenommen die Ost- und Nordseite, wo die weniger abschüssigen Hänge durch einen grossenteils doppelten Wall und Verteidigungsgraben befestigt waren. Durch Grabungen am äusseren Hang des ersten Walls konnte festgestellt werden, dass dieser stark gebrannt war und viel Asche, Kohle und Lehmklumpen enthielt.

Die Keramik (Abb. 2—3) findet sich fast überall in der Siedlung an der Oberfläche. In den hohen und steilen Böschungen eines Weges, der heute die Siedlung durchquert, konnten stratigraphische Beobachtungen gemacht werden, wobei zwei Wohnniveaus mit viel Tonware, Tierknochen, Asche, Kohle und Lehmziegel zum Vorschein kamen. Es wurden auch zwei zoomorphe Figürchen aus gebranntem Ton (Abb. 2/1,3) gefunden. Ein Bronzeanhänger (Abb. 1/1) und eine Doppelaxt aus Eisen (Abb. 1/2), die gleichfalls aus dieser Siedlung stammen, konnten erworben werden.

Die hallstattzeitliche Siedlung von Teleac war lange Zeit hindurch intensiv bevölkert. Die Dicke der Kulturschicht ist ein Beweis dafür, besonders aber die Vielzahl und Mannigfaltigkeit des keramischen Fundmaterials, das für Hallstatt B — C charakteristisch ist; der letzteren Periode gehört auch die doppelschneidige Eisenaxt an.

Aus dem Fundmaterial, den stratigraphischen Beobachtungen und den Befestigungsanlagen ergibt sich, dass die Bewohner dieser Siedlung — Hirten und Ackerbauer, die bereits Eisengeräte verwendeten — eine fortgeschrittene Wirtschaft und Gesellschaftsordnung besaßen und dass die Siedlung der Mittelpunkt einer grösseren Stammesvereinigung im mittleren Mureș-Tal war.

DESPRE AGATIRȘI

Rîndurile de față au fost sugerate de valoroasa monografie asupra necropolei hallstattiene de la Ferigele a lui Alexandru Vulpe recent apărută¹, care face o analiză amănunțită și competentă a descoperirilor, sintetizate în chip judicios. Demne de subliniat ni se par metodele riguros analitice și comparative folosite. Nu facem aici o analiză propriu-zisă a cărții, ci ne oprim numai la una dintre concluziile la care ajunge autorul: existența celui cerc cultural agatirs, sau traco-agatirs².

În cercul agatirs, Al. Vulpe înglobează un vast teritoriu care cuprinde Podolia, Ucraina Carpatică și Slovacia (grupa Kuștanovice), Cîmpia Tisei, Transilvania și în sfîrșit regiunea subcarpatică a Olteniei și a Munteniei (complexul Birsești — Ferigele). Elementul definitoriu al acestei zone îl constituie — după autor — inventarul metalic, de factură comună în care se întrezăresc deseori elemente răsăritene. Sîntem cu totul de acord că pe acest teritoriu a existat în linii mari un cerc cultural comun, o unitate; numai că elementul definitoriu al acestuia nu poate fi dat în nici un caz de inventarul metalic îndeobște străin mediului autohton. În cele mai multe cazuri nu este vorba la inventarul metalic de „întrezărirea unor elemente răsăritene” ci efectiv de arme tipice și specifice pentru sciți cum sînt *akinakes*-urile, vîrfurile de săgeți etc., sau fibulele, ori alte piese de podoabă proprii ilirilor. Nu armele sau podoabele scitice, ori ilirice, pot să constituie elementul comun, de legătură al acestui cerc care presupune cu necesitate un etnic comun. Armele sau podoabele pot să fie piese la modă care circulă pe un teritoriu vast și sînt preluate de o mulțime de populații fără să fie vorba de același etnic. Criteriul principal în stabilirea unui cerc cultural la baza căruia stă un etnic comun, îl constituie, după părerea noastră, ritul și ritualul funerar. La acesta vin să se adauge apoi și alte elemente, nu lipsite de importanță, cum sînt inventarele funerare în cadrul cărora pe primul loc se situează ceramica de uz comun mai greu transmisibilă și numai în ultima instanță piesele metalice (arme sau podoabe).

Analizînd acum prin această prismă cercul agatirs, sau „traco-agatirs” (Al. Vulpe), constatăm că între diferitele grupe există importante, esențiale deosebiri pe de o parte, iar pe de altă parte, că acest cerc trebuie să fie mult lărgit. Să rămînem însă deocamdată la grupele analizate de Al. Vulpe care intră în compunerea cercului traco-agatirs.

Incinerarea în tumuli cu diferite variante, sau incinerarea în morminte plane, cu sau fără urne, se constată în Podolia³, Ucraina Carpatică, Slovacia, Cîmpia Tisei, Transilvania și regiunea subcarpatică a Olteniei și a Munteniei. Așadar, gruparea făcută de Al. Vulpe corespunde și pe baza criteriului considerat de noi principal. Aici însă trebuie subliniat că Transilvania este inclusă în acest cerc pe baza mormintelor de incinerare⁴ și nu pe baza mormintelor de înhumare grupate mai cu seamă pe Valea Mureșului.

¹ Alexandru Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigele. Monografie arheologică*, București, 1967.

² Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 102—104.

³ Pentru diferitele grupe trimiterile bibliografice se găsesc, în majoritatea lor, în lucrarea lui Al. Vulpe.

⁴ Pentru acestea a se vedea articolul nostru din *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 134—138.

În cadrul cercului traco-agatirs, din punct de vedere al ritului incinerăției, face notă discordantă în primul rând grupa de inhumanți de pe Mureș din Transilvania. Aceștia sînt fără îndoială străini pătrunși aici din est. Părerii noastre că inhumanții despre care este vorba nu sînt autohtoni vine să i se alătore acum și Al. Vulpe: „grupul de pe Mureșul superior face impresia unei enclave răsăritene în mediul nord-tracic”⁵.

Inhumanția mai este atestată în Cîmpia Tisei și în Slovacia de sud-vest unde alături de incinerăție găsim inhumanția cu ritualuri specific răsăritene. Ne referim aici în primul rând la marile necropole birituale de la Szentes—Vekerzug și Chotin. Aici este vorba de elemente răsăritene intrusive în mediul autohton tracic⁶, fapt pe care-l admite și Alexandru Vulpe⁷.

La cercul traco-agatirs pe baza criteriilor noastre de grupare trebuie să adăugăm și teritoriile din sudul Dunării unde s-au descoperit necropole de incinerăție cu ceramică lucrată cu mîna de tradiție hallstattiană în forme bine cunoscute în întregul cerc traco-agatirs.

În problema ce ne preocupă momentan, cea a agatirșilor, trebuie să vedem dacă denumirea de cerc agatirs sau traco-agatirs este sau nu justificată, dacă cercul cultural stabilit de Al. Vulpe și completat de noi a putut aparține agatirșilor și în sfîrșit dacă agatirșii sînt iranieni sau traci.

Evident în rezolvarea primei probleme nu putem porni decît de la textele literare antice. Pentru întregul spațiu inclus în discuție avem o singură menționare sigură a agatirșilor⁸ pe care o datorăm lui Herodot (IV, 48) care spune: „*Rîul Maris izvorăște în țara agatirșilor și se varsă și el în Istru*”⁹. Acesta este pasajul pe baza căruia marea majoritate a istoricilor moderni susțin că agatirșii au locuit în Transilvania pe rîul Mureș. Dar, tot „părintele istoriei” îi mai menționează de cîteva ori pe agatirși alături de alte popoare ca tauri, neurii, androfagii etc., despre care nu poate exista nici o îndoială că au locuit departe de Transilvania, pe teritoriul de azi al Uniunii Sovietice, la nordul Mării Negre.

Agatirșii în afară de textul lui Herodot mai sînt menționați și de alți scriitori de mai tîrziu¹⁰. Astfel Plinius cel Bătrîn (*Historia Naturalis*, IV, 88 (IV, 12), 26) îi așează pe agatirși după budini și sciții regali. Pomponius Mela (*Chorographia*, II, 2) îi amintește în legătură cu essedonii și sauromații nomazi. Autorii tirzii ca Rufius Festus Avienus (*Descriptio orbis terrae*, 435—461 și *Periegesis*, 298—320) sau Martianus Capella (*De nuptiis philologiae et Mercurii libri IX*, în VDI, 1949, nr. 4, p. 280) și în sfîrșit Priscianus (*Periegesis*, 302, 311) îi așează pe agatirșii în apropierea fluviului Boristhene (Niprul)¹¹.

În legătură cu localizarea precisă în spațiu a diferitelor seminții menționate de Herodot, printre care figurează și agatirșii care ne interesează pe noi aici, autorii moderni sînt departe de a fi ajuns la un punct de vedere comun, problema fiind mereu discutată¹². Rezolvarea ei poate fi făcută numai cu ajutorul descoperirilor arheologice.

Singura necropolă mai mare din Transilvania cercetată prin săpături sistematice la care au fost înregistrate toate detaliile de rit și ritual funerar este cea de

⁵ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 103.

⁶ A se vedea în acest sens lucrarea noastră *Problemele locuirii daco-geților pe teritoriul Slovaciei*, în *ArkMold*, VI (în curs de tipărire, același articol în limba germană va apare în *SlA*).

⁷ *Op. cit.*, p. 103.

⁸ Referitor la agatirși literatura este foarte vastă, de menționat numai: W. Tomaschek, în *RE*, I, 1893, col. 764—765; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. I. Die Völkerschaft der Agathyrsen*, în *AnzWien*, 62, 1925 p. 69—77; V. Soerbakivskij, *Zur Agathyrsenfrage*, în *ESA*, IX, 1934, p. 209—213; C. Daicoviciu, *TransAnt*, București, 1945, p. 39—41; ibidem, în *Steaua*, 5, 1956, p. 113—117; M. M. Vasić, în *Glasnik Srpske Akademije Nauka*, I, fasc. 3, Belgrad, 1949, p. 551—552; S. Atanacković, în *RadVojMus*, 3, 1954, p. 75—79; G. B. Fedorov, în *SCIV*, X, 1959, p. 371—372; A. Bodor, în *ActaMN*, I, 1964, p. 153—156; J. Harmatta, în *AntTan*, XIII, 1, 1968, p. 111—112.

⁹ *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 31.

¹⁰ Izvoarele literare referitoare la sciții în care sînt incluse și cele cu privire la agatirși au fost adunate de V.V. Latfjev, *Scythica et Caucasica*, publicate și în VDI, între anii 1947—49. A se vedea și *Thesaurus Linguae Latinae*, Teubner, Lipsiae, 1900, s.v. *Agathyrsi*.

¹¹ Cf. A. Bodor în *ActaMN*, I, 1964, p. 155.

¹² Vezi nota 8.

la Ciombrud¹³. Cu ocazia publicării acesteia, Șt. Ferenczi analizează amănunțit atât inventarul funerar cât și ritul și ritualul, ajungând la concluzia că cele mai apropiate analogii pentru cimitirul de la Ciombrud, și implicit pentru întreaga grupă a mormintelor de înhumăție transilvănene, se găsesc în regiunea Kiev—Poltava. Datorită unei comparații amănunțite, mergând pînă la cele mai fine detalii, între grupul din Transilvania și regiunea Kiev—Poltava, autorul stabilește că grupul de descoperiri transilvănene își are originea în bazinul mijlociu al Niprului (în regiunea afluenților Psiol, Vorskla, pe stînga, și Ros și Tiaszmin pe dreapta)¹⁴.

Așadar, înhumății din Transilvania sînt veniți aici din regiunea mijlocie a Niprului. Despre cei din Transilvania Herodot spune că sînt agatirși și tot el menționează, neclar însă, aceeași seminție undeva la nordul Mării Negre. Analogiile pentru descoperirile agatirșilor de pe Mureș ne ajută să identificăm țara lor de baștină care a fost regiunea mijlocie a Niprului. În aceeași regiune îi cunosc și scriitorii antici de după Herodot furnizîndu-ne siguranța plasării lor aici.

În acest fel putem înțelege un pasaj a lui Herodot (IV, 102) care vorbind despre expediția lui Darius spune că sciții au cerut ajutor de la vecinii lor printre care sînt menționați agatirșii și că aceștia n-au vrut să-l acorde. În continuare Herodot povestește pe larg retragerea sciților din fața oștilor persane și descrie tactica de luptă a sciților ce se retrag din fața numeroasei armate a lui Darius nimicind toate roadele pămîntului. Persii îi urmăresc înspre răsărit pînă la Tanais (Don), trec de acesta străbătînd țara sauromaților pînă ce ajung în cea a budiilor. Sciții în retragerea lor (IV, 125) tulburîndu-i pe neuri ajung la hotarele agatirșilor care îi opresc să pătrundă în țara lor. Iată dovada că țara agatirșilor se găsea undeva la nord-est de cea a sciților. Este limpede că nu poate fi vorba de Transilvania sau de teritoriile vestice ale Ucrainiei. Toate relatările lui Herodot se potrivesc perfect cu plasarea țării agatirșilor în bazinul mijlociu al Niprului.

Un grup de agatirși, după toate probabilitățile, s-a desprins din țara lor de baștină (Niprul mijlociu) și au migrat în Transilvania. Evenimentul s-a petrecut în prima jumătate a secolului VI î.e.n. și mai degrabă chiar la începutul acestui secol. Șt. Ferenczi¹⁵, pe baza tuturor pieselor descoperite în cimitirul de la Ciombrud pe care le-a comparat cu cele găsite pe teritoriul de azi al Uniunii Sovietice, este de părere că cimitirul de la Ciombrud este contemporan cu prima grupă de morminte stabilită de noi¹⁶. În acest caz va trebui văzut dacă se mai poate susține existența unei grupe ce să dateze din a doua jumătate a sec. VI î.e.n., sau dacă nu cumva toate descoperirile așa zis scitice din Transilvania aparțin numai primei jumătăți a sec. VI î.e.n. În această privință există însă indicii care par să contravină unei atari ipoteze și ne gîndim aici la fibula de tip Donja Dolina cu placă patrulateră și buton, descoperită în cimitirul de la Simeria. Dar nu este cazul să insistăm aici asupra acestei ipoteze, mai cu seamă că rezolvarea ei nu poate fi dată decît de cercetarea amănunțită a unui număr mult mai mare de necropole.

Rămînem, deci, la cele stabilite cu destulă certitudine și anume că în prima jumătate a secolului VI î.e.n. un grup de agatirși de pe Niprul mijlociu pătrunde în Transilvania. Urmează să se vadă cît timp se mențin ei aici¹⁷, dacă se mai adaugă sau nu, la jumătatea secolului, un al doilea val, ori dacă nu cumva după un timp se reîntorc în țara lor de baștină, cum presupune Șt. Ferenczi¹⁸.

Se pune acum problema dacă agatirșii sînt iranieni sau traci. De la Herodot (IV, 78) știm că pe unul dintre regii agatirșilor îl chema Spargapeithes nume evident iranian. V. V. Sedov¹⁹ arată că elementele de bază ale unor părți a zonei de

¹³ Șt. Ferenczi, *Cimitirul scitic de la Ciombrud (Partea I)*, în *Acta MN*, II, 1965, p. 76—104; *Partea a II-a*, în *Acta MN*, III, 1966, p. 49—73; *Partea a III-a* în prezentul volum p. 19—43; *Partea a IV-a* (urmează să fie publicată în *Acta MN*, VI).

¹⁴ *Partea a IV-a* (Colegul Șt. Ferenczi ne-a pus la dispoziție manuscrisul).

¹⁵ *Cimitirul scitic de la Ciombrud (Partea a IV-a)*.

¹⁶ *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 143.

¹⁷ Părerile lui C. Patsch (*Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Trajan, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa* V, 2, Wien, 1937, p. 123—125) după care agatirșii s-ar fi menținut în Dacia pînă pe vremea războaielor cu romanii nu poate fi în nici un caz acceptată; cf. și A. Bodor, *op. cit.*, p. 154.

¹⁸ *Op. cit.*

¹⁹ În *SA*, 1965, 4, p. 52—62.

silvo-stepă începînd cu al doilea sfert al mileniului I î.e.n. îl constituiau populații de limbă iraniană. El combate teoria susținută mai ales de M. S. Artamanov²⁰ conform căreia regiunea de silvo-stepă era locuită de populații nescitice dar purtătoare ale unei culturi materiale scitice. V. V. Sedov a arătat că pe Niprul mijlociu — spațiu ce ne interesează pe noi aici — pe baza hidronimiei, populația epocii scitice era de limbă iraniană.

Așadar, există suficiente temeiuri să considerăm pe agatirși ca o seminție iraniană deosebită totuși de sciții. Herodot (IV, 102, 104) vorbind despre adunarea regilor vecini cu sciții, convocați de aceștia pentru a le solicita ajutor împotriva perșilor lui Darius, spune că agatirșii au anumite obiceiuri, poartă podoabe de aur, au nevestele în devălmășie, etc. și încheie „*cît privește celelalte obiceiuri se apropie de traci*”²¹. De aici nu rezultă nicidecum că agatirșii sînt traci.

În sprijinul iranismului agatirșilor vine și o legendă pe care Herodot (IV, 10) a auzit-o de la grecii din Olbia despre originea comună a sciților, gelonilor și agatirșilor.

Așadar, agatirșii locuind în zona Niprului mijlociu erau, după toate probabilitățile, o seminție iraniană înrudită cu sciții și nici într-un caz una tracică.

Cele expuse pînă acum considerăm că sînt suficiente dovezi pentru a conchide că din denumirea cercului cultural stabilit de Al. Vulpe trebuie eliminat termenul de agatirs și rămîne doar cel de traci care este cu siguranță elementul constitutiv al cercului. Am arătat la început că limitele cercului despre care este vorba trebuiesc mult extinse și că în el va trebui înglobat și teritoriul de la sudul Dunării, în nord-estul Peninsulei Balcanice, unde găsim același rit de înmormîntare și aceeași ceramică de factură hallstattană lucrată cu mîna. Al. Vulpe se referă în cartea sa de multe ori la acest spațiu arătînd legăturile existente între necropola de la Ferigele și spațiul despre care este vorba. La sudul Dunării sînt menționați geții de către autorii antici²² încă din a doua jumătate a sec. VI î.e.n. printre care și de „părintele istoriei” Herodot (IV, 93), în legătură cu aceeași expediție a lui Darius din anul 514 împotriva sciților, ocazie cu care a pomenit și pe agatirși. Deci, pentru o regiune a marelui cerc cultural tracic în răstimpul analizat de Al. Vulpe (550—450 î.e.n.) izvoarele literare dau numele purtătorilor lui. Este fără îndoială vorba de geți. Izvoarele literare de mai tîrziu vor preciza că pe o parte a teritoriului inclus în cercul tracic locuiesc dacii, care vorbesc aceeași limbă cu geții (Strabon, VII, 3, 2; 4, 10 și 11). Așadar, cercul stabilit de Al. Vulpe va trebui să-l denumim după făuritorii lui care sînt daco-geții. În orice caz — spune prof. C. Daicoviciu²³ — procesul de formare a triburilor tracice și geto-dacice era de mult împlinit atunci cînd Darius, pe la anul 514, merge să se bată cu sciții de la nordul Mării Negre.

Vrem să mai menționăm că unitatea constatată pentru sec. VI—V î.e.n. se va menține și pe parcursul secolelor următoare și că atunci cînd autorii antici vor consemna în scrierile lor hotarele locuirii daco-getice ele vor coincide, în cea mai mare parte, cu cele stabilite pentru sec. VI—V î.e.n.²⁴

În încheiere revenind la noțiunea de cerc agatirs sau traco-agatirs trebuie să spunem că definindu-l ca un cerc strict cultural fără implicații de ordin etnic și considerînd ca element definitoriu al acestuia — așa cum face Al. Vulpe — inventarele metalice printre care pe primul plan se situează *akinakes*-urile sau alte obiecte de factură răsăriteană, acesta trebuie extins la o zonă mult mai mare ajungînd pînă la Urali și pînă la Duvanli. În atare caz cercul ar trebui numit nu traco-agatirs, ci traco-scitic. În acest cerc larg ar intra și țara agatirșilor ca o mică unitate. Dar, rămînînd la cercul delimitat de Al. Vulpe și amplificat de noi²⁵ constatăm prezența agatirșilor în Transilvania; trebuie subliniat însă că Al.

²⁰ M. S. Artamonov, în *VDI*, 1947/3, p. 68—81.

²¹ *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 53.

²² A se vedea C. Daicoviciu, în *Ist Rom*, I, 1960, p. 257—260.

²³ *Op. cit.*, p. 260.

²⁴ A se vedea argumentarea detaliată în lucrarea noastră *Ceramica daco-getică*. Biblioteca muzeelor, II, București, 1966.

²⁵ Chiar și după criteriul lui Al. Vulpe o parte a teritoriului din sudul Dunării trebuie inclus în cercul traco-agatirs. La Razgrad (Bulgaria de nord-est) s-a descoperit un *akinakes*. Vezi lista la Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 59 n. 114, nr. 28.

Vulpe îi consideră pe inhumanții de pe Mureș ca o enclavă răsăriteană și că nu acest grup l-a determinat să denumească cercul agatirs. Avînd în vedere că agatirșii din Transilvania constituie doar o enclavă de iranieni izolată în lumea tracilor nordici, veniți aici din regiunea mijlocie a Niprului, considerăm că cercul cultural definit pe alte criterii decît cele ale inventarului metalic trebuie numit cerc nord-tracic, sau mai exact daco-getic.

I. H. CRIȘAN

ZUR AGATHYRSENFRAGE

(Zusammenfassung)

Von der kürzlich veröffentlichten Monographie von Alexandru Vulpe ausgehend untersucht der Verfasser das Problem der Agathyrsen. Auf Grund des Gräberfeldes von Ciumbrud und der schriftlichen Quellen gelangt er zur Schlussfolgerung, dass die Heimat der Agathyrsen in der Gegend des Mittleren Dniepr zu suchen sei. Von hier wanderte, am Anfang des 6. Jhs. v.u.Z. eine Gruppe nach Siebenbürgen. Betreffs der ethnischen Zugehörigkeit der Agathyrsen ist der Verfasser der Meinung, sie seien Iranier und nicht Thraker.

„REGATUL“ LUI RHEMAXOS

Publicarea integrală, după treizeci de ani de la descoperire, a decretului histrian în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos¹, i-a îndemnat pe învățați să întreprindă noi eforturi pentru rezolvarea enigmei lui Rhemaxos: „rege“ scit sau „rege“ get? stăpînitor în ținuturile de la nordul Deltei Dunării sau la vest de fluviu, în cîmpia munteană? Termenii vagi ai textului epigrafic nepermițînd încheieri certe, pozițiile în această problemă au rămas divergente și în ultimele studii publicate. În timp ce D. M. Pippidi îmbrățișează cu hotărîre teza „getică“², I. I. Russu³ se declară încredințat de caracterul scitic al uniunii tribale conduse de Rhemaxos.

Argumentele ambilor autori sînt indirecte, lucru firesc de vreme ce inscripția nu vorbește lămurit nici despre neamul lui Rhemaxos, nici despre locul unde stăpînea. I. I. Russu pune accentul pe aspectul filologic al chestiunii, subliniind, pe bună dreptate, că, dacă antroponimul Rhemaxos e greu de încadrat în onomastica traco-getă sau scitică, numele fiului căpeteniei, din care s-au păstrat doar primele patru litere (ΦΡΑΔ), are o netă rezonanță iraniană⁴. Raționamentul e judicios, dar nu decisiv; într-un recent articol, C. Daicoviciu a arătat că numele iranic nu presupune neapărat, în cazul unor dinastii ca Rhemaxos și fiul său, caracterul scitic al populației peste care stăpînesc⁵. Și e evident că nu obîrșia domnitorului reprezintă pentru noi adevărata problemă istorică, ci caracterul etnic al triburilor care-l aveau în fruntea lor.

De prea puțin ajutor ne poate fi interogarea situației istorice din Dobrogea anului 200 î.e.n. (data probabilă a decretului histrian) și din ținuturile vecine. Informațiile noastre despre această perioadă sînt încă prea vagi pentru a putea afirma cu certitudine ori măcar cu multă probabilitate că *numai* un „rege“ get⁶ sau *numai* o căpetenie scită⁷ era în stare să exercite un protectorat cît de cît eficace asupra cetăților din Pontul stîng.

Rămîne argumentul geografic. Localizarea stăpînirii lui Rhemaxos în cîmpia munteană ar implica, desigur, caracterul getic al dinastului și al supușilor săi, în timp ce plasarea „regatului“ prin sudul Basarabiei ar pleda pentru teza „scitică“. Inscripția e neclară și în această privință: ea vorbește (r. 45) despre „trecerea“ (spre Histria) a lui Rhemaxos, apoi (r. 45—46) despre trecerea „regelui“ pe „malul din față“, unde-l va găsi Agathocles, „ales sol și pornind la drum pe apă“ (r. 49—50). Solul histrian va primi de la protectorul cetății o sută de călăreți, care însă fug „pe celălalt mal“ (r. 53) îndată ce tracii lui Zoltes cad asupra lor.

¹ S. Lambrino, în *Rev. des Ét. roumaines*, V—VI, p. 180—217.

² D. M. Pippidi, *Histria și geții în sec. II î.e.n.*, în *StCl*, V, 1963, p. 137—161; idem, *À propos du basileus Rhemaxos*, în *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Historica et Philologica*, Serdicae, MCMLXIII, p. 91—98; idem, *Les rois gètes et les colonies grecques de Scythie Mineure*, în *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire offerts à Jérôme Carcopino*, [Paris], 1966, p. 763—770.

³ I. I. Russu, *Zoltes și Rhemaxos*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 123—143.

⁴ Idem, *op. cit.*, p. 137—138.

⁵ C. Daicoviciu, *Politica externă a „regilor“ daci*, în *Revista Română de Studii Internaționale*, I, 1966, p. 103, nota 12.

⁶ Despre protectoratul getic asupra cetăților pontice vezi D. M. Pippidi, în *Mélanges Carcopino*, p. 765—766.

⁷ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 133—138.

D. M. Pippidi a crezut că găsește tocmai în relatarea acestor fapte cheia sigură pentru rezolvarea problemei localizării „regatului” lui Rhemaxos. În adevăr, el traduce rîndurile 48—50 ale epigrafei prin: „[Agathocles] ales sol și pornind la drum pe apă, întrucît ținutul era cuprins de război” și argumentează, mai departe, textual: „Așa fiind, pentru cine ține seamă de faptul că pentru a trece în Basarabia sau pe țărmul de nord al Mării Negre calea firească la dispoziția lui Agathocles era calea de apă, ca și pentru cine nu uită că din Histria spre Muntenia drumul cel mai scurt tăia transversal Dobrogea în direcția unuia din vadurile de la Hirsova sau Măcin, va fi greu să se sustragă impresiei că, îngrijindu-se să indice itinerariul urmat de sol, redactorul decretului își propunea să arate că acest itinerar *nu era normal*... Concluzia ar fi că ținta călătoriei întreprinse de Agathocles era Muntenia, nu Basarabia...”⁸.

Argumentul pare puternic, dar acceptarea lui fără rezerve e împiedicată de însuși textul inscripției. În adevăr, rîndurile 46—50 ale decretului sună astfel: διαβάντος τε τοῦ βασιλέως εἰς τὸ [πέραν], φυλακὴν δὲ διὰ τὸ δέ[ος] οὐ καταλιπόντος, ἀποστείλ[αντο]ς δὲ ἀγγέλου[ς καὶ ἀπ]αιτοῦντος τὸν φόρον, τῆς χώρας οὗ[ς] ἐμ πολέμῳ, αἶρε[θε]ς] πρεζευτῆς καὶ ἀποδημήσας[κα]τὰ πλοῦν...; traducerea exactă ar fi, în acest caz: „iar după ce regele a trecut pe malul din față, nelăsînd în urmă-i străji de teamă, trimițînd numai vestitori și cerînd tributul, întrucît ținutul era cuprins de război, [Agathocles], ales sol și pornind la drum pe apă...” etc. Așadar expresia „întrucît ținutul era cuprins de război” nu se leagă direct și exclusiv de expresia „pornind la drum pe apă”, ci e plasată între relatarea acțiunilor lui Rhemaxos (plecarea „regelui” fără a lăsa străji, trimiterea de vestitori pentru a cere tributul) și cea a acțiunilor lui Agathocles (alegerea lui ca sol, plecarea lui pe apă și tratativele cu „regele”). Aceasta ne permite să considerăm, eventual, expresia „întrucît ținutul era cuprins de război” ca o explicație a atitudinii lui Rhemaxos, a fricii sale de a lăsa străjeri (desigur, puțin numeroși și, deci, insuficienți, cum se va vedea și mai jos în inscripție); în orice caz, poziția expresiei discutate ne obligă măcar s-o legăm de *tot* ce urmează după ea, adică de alegerea lui Agathocles ca sol, de plecarea lui pe calea apei și de stăruințele sale pe lângă Rhemaxos de a primi străjeri pentru cetatea Histriei.

În felul acesta, dispăre caracterul *anormal* al itinerariului lui Agathocles și stăpînirea lui Rhemaxos nu poate fi mai precis localizată în stînga Dunării.

Dar, în fond, este nevoie ca „regatul” lui Rhemaxos să fie *numai* în stînga Dunării? E drept că se vorbește de trecerea regelui spre Histria, despre călătoria pe apă a lui Agathocles, despre fuga pe celălalt mal a călăreților trimiși de „rege” spre paza cetății, dar cînd ambasadorul histrian se adresează fiului lui Rhemaxos, atunci nici o mențiune, nici o aluzie nu ne arată că el ar fi plutit pe mare sau că ar fi trecut un fluviu. Așa stînd lucrurile, e posibil ca stăpînirea lui Rhemaxos să se fi întins și asupra unei părți a Dobrogei⁹, ceea ce ar explica și mai bine protectoratul său asupra cetăților grecești de aici. Bineînțeles, reședința „regelui” putea fi în stînga Dunării.

Din păcate, rezultatul acestei modeste cercetări a cîtorva rînduri din faimosul decret histrian e, oarecum, negativ. Cele expuse mai sus nu ne apropie de o soluționare a problemei. În împrejurări istorice pe care nu le cunoaștem suficient, în condițiile în care nici argumentele lingvistice, nici cele geografice nu se dovedesc decisive, nu ne rămîne decît să sperăm într-o viitoare descoperire de documente mai circumstanțiate în legătură cu Rhemaxos. Pînă atunci, dinastul poate fi plasat oriunde în stînga Dunării (adică în Basarabia¹⁰ sau Muntenia), ba chiar și în dreapta fluviului, iar triburile peste care stăpînea pot fi scitice, getice sau, mai probabil, eterogene din punct de vedere etnic.

HADRIAN DAICOVICIU

⁸ D. M. Pippidi, *Histria și geții în sec. II î.e.n.*, în *StCl*, V, 1963, p. 155—156.

⁹ C. Daicoviciu, *loc. cit.*, afirmă, de altfel, că „prin analogie cu antecedentele, teritoriul peste care domnea [Rhema-xos] va fi fost mai curînd în Muntenia și Dobrogea decît în altă parte”.

¹⁰ Cum crede I. I. Russu, *op. cit.*, p. 136 și fig. 2, p. 135.

LE „ROYAUME“ DE RHÉMAXOS

(Résumé)

En analysant la partie finale du décret en l'honneur d'Agathoclès, l'auteur précise que le moyen choisi par l'ambassadeur histrien pour arriver à la résidence du „roi“ Rhémaxos (le navire) n'a pas été déterminé par l'état de guerre sur le territoire d'Histria. Par conséquence, tel voyage en navire ne peut servir comme argument décisif pour placer dans le plaine valaque l'union des tribus de Rhémaxos. Ce chef pouvait avoir sa résidence en Valachie aussi bien que dans le sud de la Bessarabie, tout en régnant, probablement, sur une partie de la Dobroudja. L'impossibilité de préciser le territoire de Rhémaxos ne permet pas de conclusion certaine sur la population dont il était le „roi“: celle-ci pouvait être scythe, gète ou bien, ce qui est plus vraisemblable, hétérogène du point de vue ethnique.

STUDIUL CONSTITUȚIEI ȘI COMPOZIȚIEI UNOR MONEDE ANTICE PRIN CERCETĂRI METALOGRAFICE

Obiectul studiului de față îl formează cercetarea structurii metalografice (speculare) și a compoziției argintului folosit în antichitate la emiterea monedelor. Pe baza acestor date se pot scoate concluzii în legătură cu compoziția fazică, cu gradul de finețe, cu tehnica prelucrării metalelor în antichitate.

Materialul analizat constă din 36 piese de argint, dintre care 32 sînt monede grecești, dacice și romane, la care se adaugă o brătară dacică, o bară de argint (de la *Stăncuța*) și două fragmente din tezaurele de la *Sîncrăieni* și *Perșinari*¹.

Obiectele au fost obținute pentru studiu prin bunăvoința tov. acad. C. Daicoviciu, tov. acad. Em. Condurachi, prof. dr. D. Popescu și prof. dr. B. Mitrea. Le mulțumim călduros pe această cale pentru sprijinul dat și pentru interesul manifestat în legătură cu această lucrare.

Monedele cercetate de noi, alese în mod special din epoci și din locuri diferite, se deosebesc mult între ele ca aspect, culoare și valoare artistică a execuțiilor (pl. I—III).

În lucrarea de față s-a pus accentul, după cum am amintit, pe stabilirea gradului de puritate a aliajului de argint folosit în diferitele epoci ale antichității începînd cu secolul al VI-lea î.e.n. și pînă în secolul al III-lea e.n. S-au putut constata limite de variație foarte largi pentru aliajul monedelor de argint. Această variație a compoziției rezultă din două împrejurări: în primul rînd din faptul că elementul argint poate fi substituit cu cupru elementar dînd un amestec la nivelul dimensiunilor atomului și al rețelelor structurale ale metalelor argint și cupru fără ca aspectul și proprietățile aliajului rezultat să se deosebească prea mult de

¹ Următoarele monede și obiecte din colecția Muzeului Național de antichități (nr. 15—19, 23, 25, 36) și din Colecția Cabinetului Numismatic a Institutului de istorie și arheologie Cluj (nr. 1—14, 20—22, 26, 28, 29—34) au fost folosite pentru analiză:

1—2. Tetradrahmă thasiană emisă după 146 î.e.n., cf. B.V. Head, *Historia Numorum a Manual of Greek Numismatics*, Oxford, 1911, p. 266/164. — 3. Imitație de denar roman republican, cf. Babelon, *Monnaies de la République Romaine*, II, Paris 1885, p. 203/9 (Caius Marius Capito, 82 î.e.n.); — 4. Idem, prototip neidentificat; — 5. Idem, avers prototipul neidentificat, revers după denarul lui Quintus Titius, 87 î.e.n., Babelon, *op. cit.*, II, p. 490—491; — 6. Drahmă din Apollonia emisă între 229—100 î.e.n., cf. B.V. Head, *op. cit.*, p. 314; — 7. Tetradrahmă ateniană, 514/511—407 î.e.n. Cf. B.V. Head, *op. cit.*, p. 317/209; — 8. Tetradrahmă emisă de Macedonia Prima, 158—149, cf. idem, p. 238/151; — 9. Imitație de tetradrahmă thasiană; — 10. Imitație după cele emise de Macedonia Prima; — 11. Tetradrahmă dacică, cf. K. Pink, *Die Münzprägung der Ostketten und ihrer Nachbarn*, Budapest 1939, Pl. I/10—12; — 12. Ibidem, Pl. III/60; — 13. Tetradrahmă emisă de Alexandru cel Mare, 336—323 î.e.n., cf. V. B. Head, *op. cit.*, p. 226; — 14. Denar roman republican, emis între 93—92 î.e.n., cf. Babelon, *op. cit.*, I, p. 72/176; — 15. Tetradrahmă dacică, cf. Pink, *op. cit.*, Pl. XII/244; — 16. Denar roman republican emis de Caius Gelius, 150—125 î. e. n., Babelon, *op. cit.*, I, 535/1; — 17. Fragment din tetradrahma thasiană, emisă după 146 î.e.n., cf. B.V. Head, *op. cit.*, p. 266/164; — 18—19. Fragmente din tezaurele de argint de la Perșinari și Sîncrăieni; — 20. Tetradrahmă dacică, cf. K. Pink, *op. cit.*, pl. VII/129—130; — 21. Ibidem; — 22. Brătară dacică în colecția Muzeului de Istorie Cluj; — 23. Tetradrahmă dacică, cf. K. Pink, *op. cit.*, III/56; — 24. Ibidem, Pl. XII/245. — 25. Bară de argint de la Stăncuța; — 26. Stater thasian emis între 550—463 î.e.n., cf. B.V. Head, *op. cit.*, p. 264/161; — 27. Imitație de drahmă după cele emise de Alexandru cel Mare sau Filip III, K. Pink, *op. cit.*, Pl. XXVIII/574—576; — 28. Fragment de tetradrahmă dacică, cf. K. Pink, Pl. XV/276—280; — 29. Tetradrahmă dacică, cf. K. Pink, *op. cit.*, Pl. XVI/308—310; — 30. Ibidem, Pl. XII/248—9; — 31. Ibidem, Pl. XII/246; — 32. Ibidem, Pl. XIV/265; — 33. Ibidem, Pl. XII/247; — 34. Ibidem, Pl. XVII/322; — 35. Imitație de denar roman imperial, aversul după cele emise de Severus Alexander, în colecția Muzeului raional Bistrița; — 36. Didrahmă dacică, cf. K. Pink, *op. cit.*, Pl. XVI/305;

proprietățile argintului². Se formează astfel soluțiuni solide sau amestecuri izomorfe limitate de argint și cupru, care, văzute și analizate la microscopul metalografic, au o structură speculară omogenă, monofazică.

Pe cale de sinteză și plecând de la elementele pure, limita superioară a miscibilității a fost găsită de 0,6% cupru pentru argint și 0,5% argint pentru cupru³. Alți autori, studiind aliajele tehnice, dau valori mai mari pentru aceste limite ale miscibilității mergând uneori pînă la 6,2% cupru în argint⁴.

Cercetînd pe cale röntgenografică un număr de 12 monede din cele 36 (pl. IV/21, 22, 24, 26, 33, 27, 28, pl. V/29, 30, 32, 34, 35), am obținut între 0,79 și 3,9% cupru în aliajul de argint al monedelor din antichitate. Ar fi posibil ca prezența unui alt component metalic, conținut tot în soluție solidă de către aliajul de argint al monedei, să influențeze asupra solubilității cuprului în argint, dîndu-ne astfel valori cu ceva mai mari. Amintim în acest sens posibilitatea prezenței aurului în unele din aceste monede, așa după cum rezultă din cele trei analize date de Bielz⁵ pentru tetradrahmele dacice din Transilvania. Analizele spectrale executate de H. Țintea și C. Kovács arată că toate monedele studiate de noi au urme de aur⁶.

O altă posibilitate de variație a compoziției aliajelor de argint o oferă amestecurile mecanice de argint cu cupru, oxizi de cupru și cu alte substanțe, care se pot pune în evidență pe cale metalografică, prin comportările optice specifice ale componentilor amestecului mecanic, bi- sau polifazic. De îndată ce solubilitatea argintului pentru cupru este astfel depășită, ultimul se separă în formă de granule sau de agregate granulare de cupru, posibil de recunoscut la microscopul metalografic prin apariția acestui nou component în masa argintului. Se obține astfel un metal nou, format din două faze — un metal bifazic — conținînd cei doi componenți: argintul și cuprul (vezi pl. IV/21, 22 și 24 și tabelul 1 (vezi pagina 454) cu conținutul procentual al fazelor).

Pe de altă parte, datorită avidității cuprului pentru oxigenul din aer, în timpul turnării el se oxidează mai mult sau mai puțin complet, transformîndu-se în cuprit (Cu_2O), respectiv în tenorit (CuO), care formează cel de-al treilea component al argintului din monede. Vom avea astfel un metal trifazic, format din componenții: argint, cupru și oxizii de cupru, pe care numai din motive de simplitate i-am asimilat într-o singură fază (vezi tabelul 1 pentru variațiile în conținutul de oxizi de cupru ale monedelor).

După cum monedele și restul pieselor de argint conțin o cantitate mai mare sau mai mică de cupru și de oxizi de cupru, piesele studiate se pot clasifica astfel:

1. Grupa obiectelor de argint monofazic avînd structura speculară-metalografică a unui singur component metalic, a unei singure faze metalice. Am văzut totuși că röntgenografic această structură omogenă, pentru posibilitățile microscopului metalografic, este formată, în anumite limite de concentrație, dintr-o structură biatomică de amestecuri izomorfe. Această grupă cuprinde 14 monede: tetradrahme din Athena (pl. I/7); Macedonia (pl. II/13); Macedonia Prima (pl. I/8); Thasos (pl. I/1—2, II/17), imitații de tetradrahme după: Macedonia Prima (pl. I/10), Thasos (pl. I/9) și o tetradrahmă dacică (pl. II/15); o drahmă din Apollonia (pl. I/6), denari romani republicani (pl. II/14, 16) și imitațiile acestora (pl. I/4—5) și două fragmente de obiecte de argint din tezaurul de la Perișani și Sîncrăieni.

2. Grupa argintului bifazic în amestec mecanic cu cuprul metalic, la care se observă specular ambele metale. Argintul formează aici fondul, în care sînt reparate apoi fragmente cu formă granulară, neregulată, de cupru, în proporții care variază de la caz la caz. În această grupă se include o brățară dacică (pl. II, IV/22) găsită la Săcălășău, bara de argint de la Stăncuța (pl. II/25) și tetradrahme daco-getice; două avînd pe revers „călărețul cu un fel de turban și cri-

² E. Stoicovici-G. Ionescu, *Aplicarea analizei röntgenografice în numismatică* (manuscris); idem, *Analiza röntgen-structurală a aliajelor de cupru-argint din monedele antice* (manuscris); C. Morton Smith, *Alloy series in physical metallurgy*, New-York, 1960.

³ A. Erdall, *Beiträge zur Analyse von Mischkristallen und Legierungen*, in *Zeitschrift f. Kristallogr.*, 65, 1927.

⁴ M. Schwarz, *Metall- und Legierungskunde*, Stuttgart, 1929; H. Borchers, *Metallkunde*, I, Berlin, 1943; G. Gașcenko, *Bazele metalurgiei fizice*, București, 1952.

⁵ E. A. Bielz, in *AVSL*, XI, 1874, (extras, p. 13).

⁶ H. Țintea — C. Kovács, in *ActaMN*, I, 1964, p. 270—271.

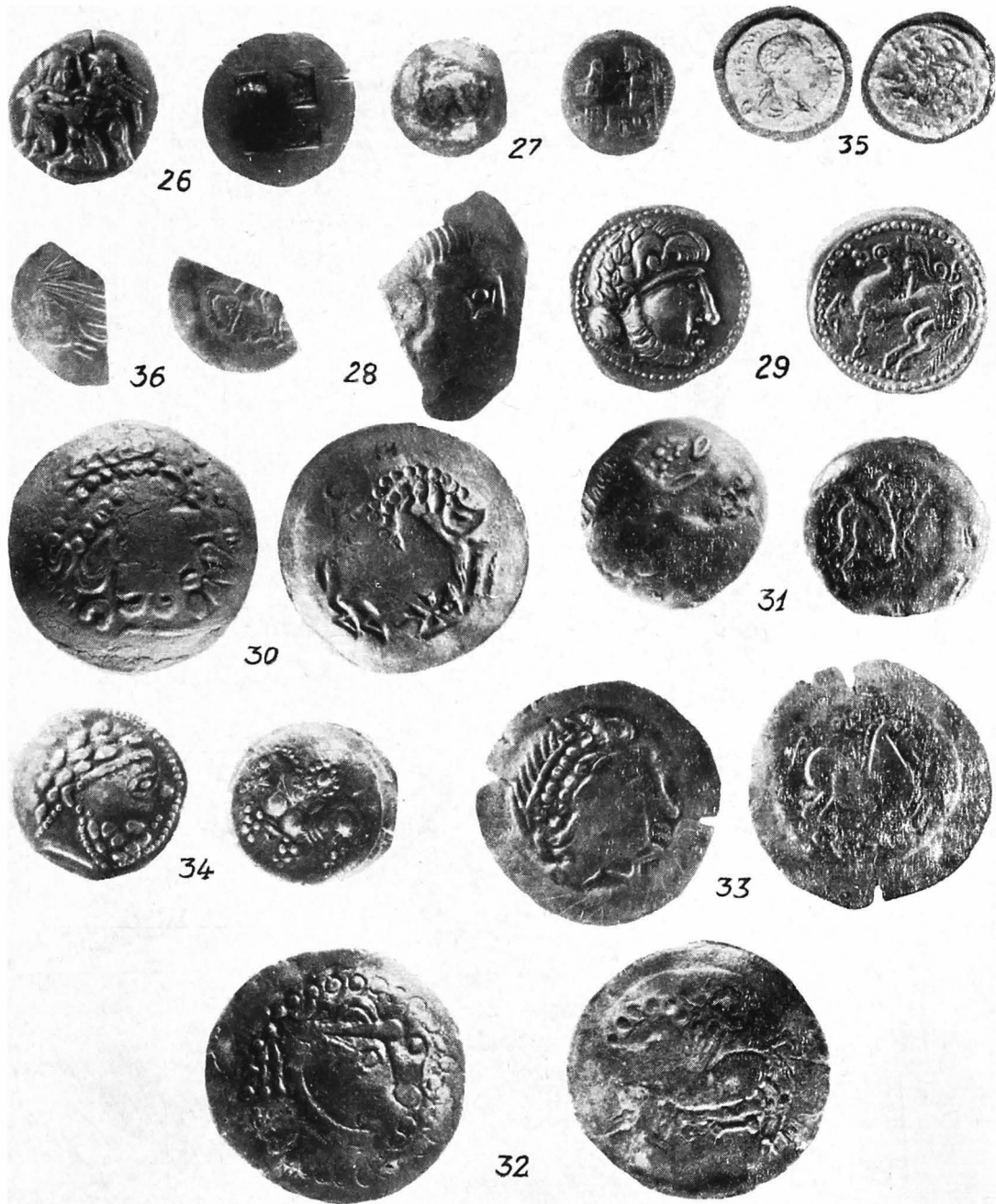
Pl. I. *Monede de argint monofazice :*

1—2, thasiene ; 9—10, imitații de tetradrahme ; 7, ateniană ; 8, din Macedonia Prima ; 10, imitație ; 11, dacică ; 6, din Apollonia ; 3—5, imitații de denari romani republicani.

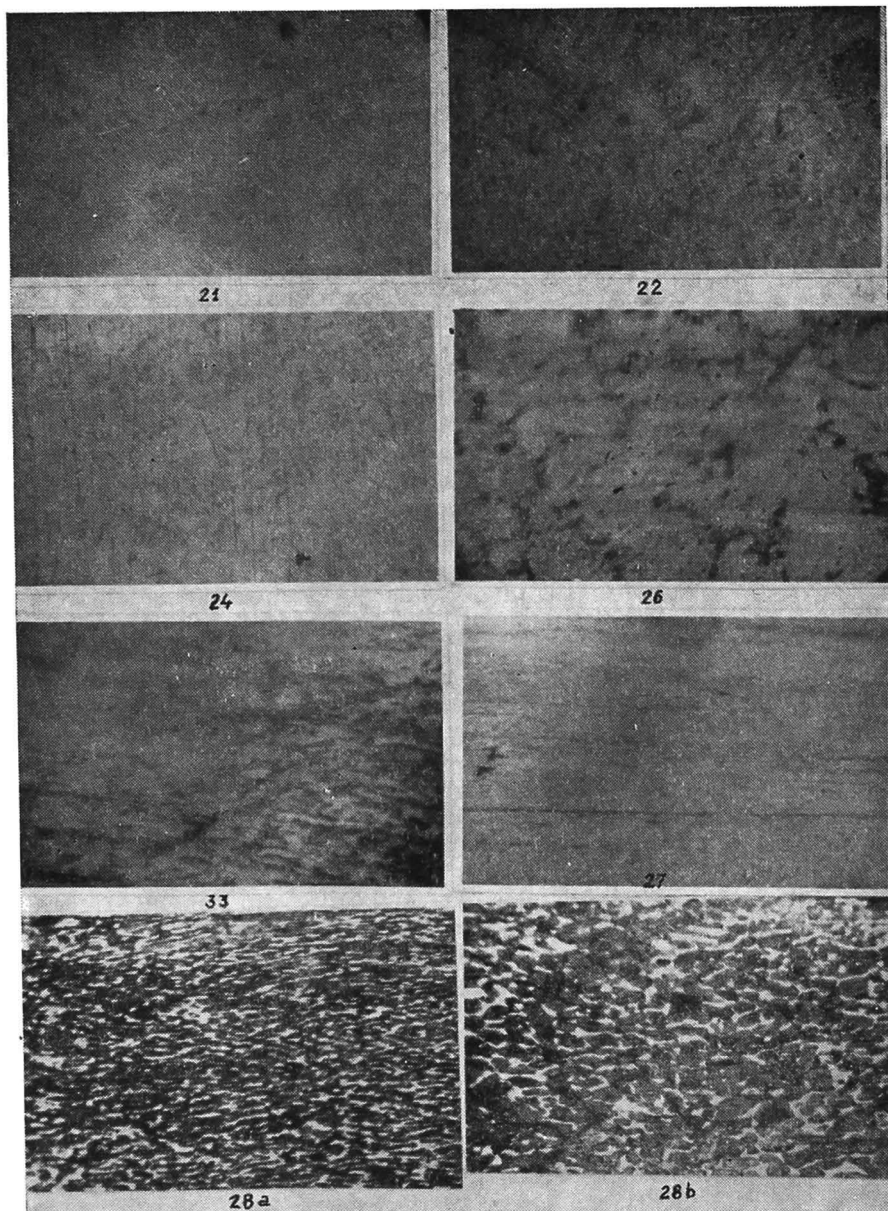
Pl. II. *Monede de argint monofazice:*

13, de la Alexandru cel Mare; 12, 15, dacice; 17, thasiană; 14, 16, denari romani republicani. *Bifazice:* 20, 21, 23, 24, tetradrahme dacice; 22, brățară dacică; 25, bară de la Stăncuța.

Pl. III. *Monede de argint trifazice :*

26, thasiană ; 27, imitație de drahmă ; 28—34, 36, daco-getice, 35, imitație de denar din sec. III e.n.

Pl. IV. Microfotografii mărite de 35 ori. Compoziția și structura-textura monedelor *bifazice*:

21—24 și *trifarice*, 26—28 b, 33. 21. Aliaj bifazic, cuprinzând foarte puține granule fine (puncte răzlețe negre) conținute într-un fond omogen de argint mai deschis la culoare. 22. Numeroase incluziuni fin granulare (cenușiu închise) de cupru, conținute într-un câmp de argint, de culoare mai deschisă. 24. Numeroase incluziuni granulare de culoare cenușiu-închisă asociate în vinișoare scurte, dirijate în toate direcțiile într-un câmp de argint de culoare mai deschisă. 26. Pune în evidență o repartiție a cuprului granular (colorat cenușiu) și a granulelor grosiere de oxizi ai cuprului (granulele negre), situate mai ales la marginea agregatelor de argint (plășile de colorație mai deschisă). 33. Pune în evidență foarte multe granule de oxizi și carbonați de cupru (straturile negre) în amestec cu cupru metalic (părți cenușii în stratul negru) alternând cu straturi mai deschise la culoare, formate din argint. Se observă o textură stratificată a componentilor aliajului de argint. 27. Structură fin-granulară a incluziunilor de cupru și de oxizi de cupru (petele cenușii, respectiv negre), pe fondul de argint (cîmpul mai deschis). Se observă o vagă tendință de stratificare a impurităților. 28. a. Pune în evidență o textură stratificată dată de argint (granule și straturi albe) alternând cu straturi de cupru-oxizi de cupru de culoare neagră. 28. b. Aceeași microfotografie mărită de 57½ ori pentru a se observa mai bine amestecul intim de cupru (cenușiu) și de oxizi (și carbonați) de cupru (granule agregate negre, de diferite nuanțe) în alternanță strînsă cu straturile întrerupte de argint (componentul alb).

nieră lungă, care duce un copac" (pl. II/20, 21, IV/21), alta similară cu grupa monedelor cu stil barbarizat din tezaurele de la Tulgheș și Nireș (pl. II/23), precum și una din așa-numitul „tip Oltean" (pl. II, IV/24).

Conținutul de cupru al argintului este relativ redus, el variind între 4,0 și 25,6%, după cum se vede și din tabelul 1 (vezi p. 454) al compozițiilor.

Structura speculară a aliajului bifazic este dată de granule și de agregate fine, cu dimensiunea de 0,05–0,005 mm, formate din cupru (pl. IV/21, 22, 24, pl. V).

3. Ultima grupă este alcătuită din trei componenți diferiți, formînd tot atîtea faze bine definite metalografic, și anume: argint, cupru, oxizi de-a cuprului și uneori carbonați bazici de cupru. Deocamdată oxizii de cupru și carbonații bazici ai aceluiași metal sînt menționați global, deși ei formează patru faze distincte. Pentru scopul urmărit de noi în această lucrare, asimilarea oxizilor cu carbonații de cupru într-o singură fază cristalină nu prejudiciază conținutul lucrării. Mai adăugăm doar faptul că oxizii de cupru se transformă în cursul vremii și sub acțiunea apei și a aerului în cei doi carbonați bazici: malachitul și azuritul, formați cu precădere pe suprafața monedelor cu un conținut de cupru (tabelul 1, p. 454).

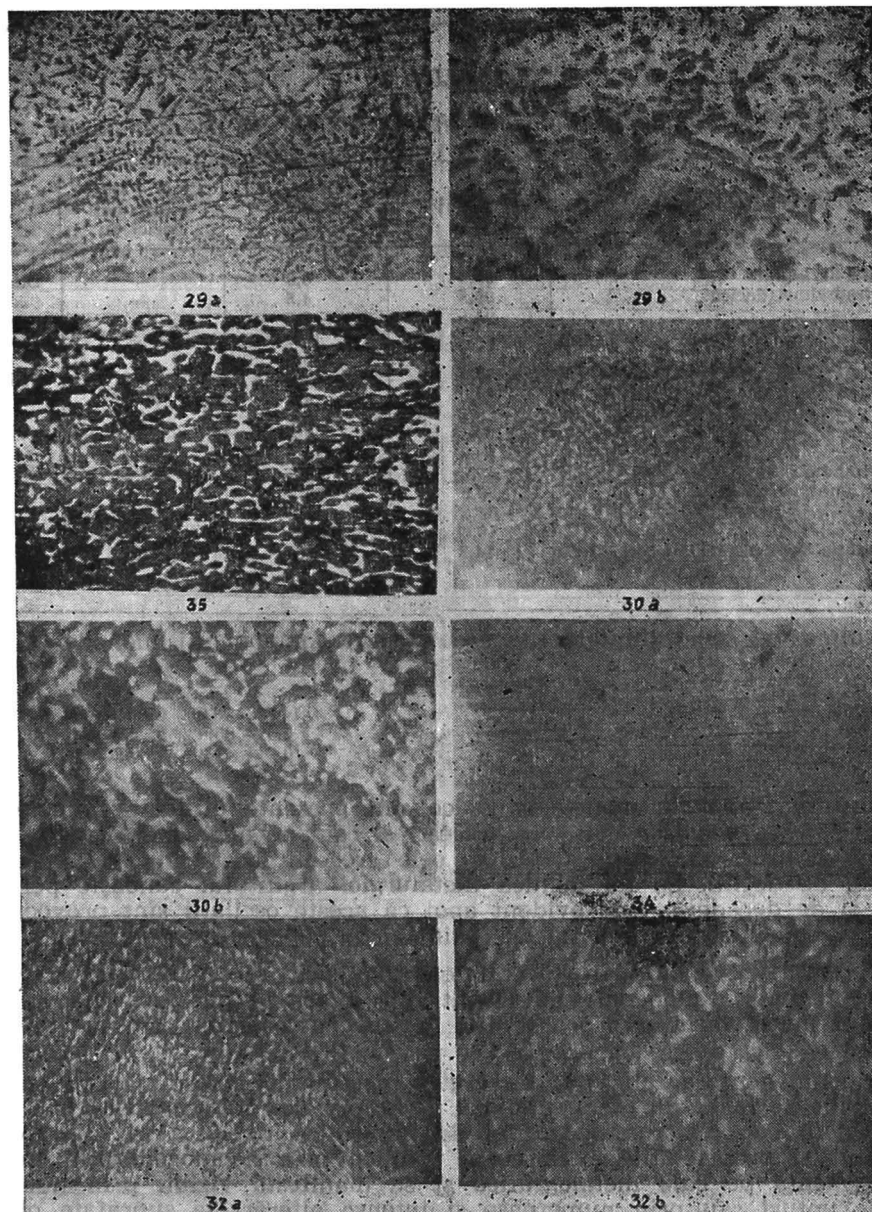
Monedele trifazice sînt reprezentate prin tetradrahme dacice: din serie emisiunilor avînd pe revers lîngă călăreț litera B (pl. III, V/29), a celor care redau pe avers bustul Artemidei de pe monedele Macedoniei Prima (pl. III, IV/28), un număr de opt piese similare cu unele monede găsite în următoarele tezaure: *Cugir* și *Sibișel* (pl. III, V/32), *Cugir* (pl. III, V/30), *Aiud* (pl. III, V/33), *Medieșul Aurit* (pl. III, V/34), *Virteju* (pl. III/36, specific regiunii București), precum și o monedă din ultima serie a emisiunilor de „tip oltean" (pl. III, IV/31), o didrahmă thasiană (pl. III, IV/26), o drahmă imitație după cele ale lui Alexandru Macedon sau Filip III (pl. III, IV/26) și o altă imitație după un denar roman din epoca imperială, probabil Severus Alexander (pl. III/35).

La acest grup se observă cea mai mare variație a compoziției, care merge de la un amestec izomorf cu puțin cupru și oxizi de cupru în formă de suspensie grosieră într-un fond metalic de argint (pl. IV/26) pînă la un metal de cupru cu suspensii destul de rare de granule de argint (pl. V/35). Aceeași constatare se poate face și prin compararea datelor de compoziție din tabelul 1: 84,4% argint în primul caz și numai 14,2% argint în al doilea.

Structura granulară este cea mai frecventă la acest sistem format din: argint-cupru-cuprit-tenorit-malachit și azurit (pl. IV—V/26—28, 30, 32, 34, 35). Numai uneori apare o structură dendritică, ca la tetradrahma dacică, pe reversul căreia, lîngă călăreț, găsim litera B (pl. V/29 a 29 b). La fel variază și dimensiunea granulelor, care se asociază în vinișoare (pl. IV/26, V/30), în formă de mici strate discontinui (pl. V/35), sau ca amestec intim de granule de argint (pete albe), cupru (granule cenușii) și oxizi de cupru (granule negre) (pl. V/32 a, 32 b). Se mai observă apoi o orientare paralelă a acestor granule metalice ca o consecință a compersiunii la care au fost supuse monedele în timpul baterii lor (pl. IV/33, IV/28 a—28 b, V/35).

Pentru a ne da seama de limitele în care variază conținutul de argint, de cupru și de oxizi (inclusiv carbonații bazici) de cupru, este suficient să comparăm figurile reproduse pe planșa IV/21 cu planșa V/35, una reprezentînd exemplul argintului cu foarte puține incluziuni de cupru, iar cea de a doua, tocmai cazul invers: puține incluziuni de argint ca agregat lamelar, stratificat într-un fond de cupru.

La aceeași concluzie a unei mari varietăți de compoziție a monedelor de argint se ajunge și prin compararea datelor ce se referă la raportul volumetric procentual al diferitelor faze ce intră în alcătuirea metalului folosit la executarea monedelor și a obiectelor de argint din antichitate. Datele respective sînt conținute în tabelul 1. Ele au fost obținute prin integrarea la microscopul metalografic a suprafețelor polizate ale monedelor și obiectelor bi- și trifazice. Limita erorilor pentru aceste date variază între 2—3%.

Pl. V. Microfotografii mărite de 35 ori (29 a, 30 a, 34) sau de $57\frac{1}{2}$ ori (29 b, 35, 30 b, 32 b).
Compoziție și structură-textură a monedelor trifazice.

29. a. Structura dendritică a amestecului de cupru și de oxizi de cupru (cenușiu și negru), conținută într-un câmp de argint (alb). 29. b. Aceeași ca precedenta, mărită la dublu, cu scopul de a distinge mai bine atât structura dendritică cât și prezența în proporție redusă a oxizilor de cupru (părțile negre) în cuprinsul cuprului metallic (nuanță mai cenușie). 35. Predomină cuprul și oxizii (respectiv carbonații bazici) de cupru (compoziții cenușii și negri) care formează fondul metallic în care sînt cuprinse intercalații lamelar-granulare de argint cu o vădită tendință de stratificare. 30. a. Structură lamelar-granulară a argintului (alb), conținut într-un fond de cupru și de oxizi de cupru (cenușiu și negru). 30 b. A-
ceeași imagine mărită la dublu. Se observă o slabă tendință de sistuozare a lamelor de argint (alb) după cum și nuanțe diferite de cenușiu și negru în fondul metallic care indică prezența în aliaj a oxizilor de cupru, alături de cupru metallic. 32 a. Structură granulară a argintului, răspîdit ca o suspensie în fondul de cupru și de oxizi de cupru (cenușiu și negru). 32 b. Se observă o suspensie grosier-granulară pînă la lamelară, orientată la întimplare și formată din argint (alb), răspîdit într-un câmp cenușiu de cupru, în amestec cu oxizii și cu carbonații de cupru (petele negre). 34. Structură foarte fină a granulelor de cupru și de oxizi de cupru, conținute într-un fond de argint (cenușiu deschis).

TABELUL 1

Compoziția monedelor de argint și a obiectelor, în procent-volum

Nr. fig.	Felul obiectului	Argint	Cupru	Cu ₂ O + CuO + carbonați bazici Cu	Natura metalului
25	Bară de argint	96,0	0,0	—	Bifazic
23	Tetradrahmă dacică	95,5	4,5	—	"
20	" "	94,5	5,5	—	"
24	" "	87,7	12,3	—	"
22	Brățară dacică	74,4	25,6	—	"
26	Didrahmă thasiană	84,4	12,1	3,5	Trifazic
34	Tetradrahmă dacică	75,0	4,1	20,9	"
31	" "	68,1	27,3	4,6	"
33	" "	59,5	7,3	33,2	"
29	" "	55,2	41,5	3,3	"
36	Didrahmă dacică	55,2	2,5	42,3	"
30	Tetradrahmă dacică	39,8	57,5	2,7	"
32	" "	24,5	74,8	0,7	"
28	" "	19,6	74,6	6,8	"
35	Imitație de denar roman, sec. III.e.n	14,2	83,0	2,8	"

Recapitulînd pe scurt limitele în care variază componenții monedelor analizate obținem:

Pentru argint.	14,2 — 96,0% în volume
Pentru cupru	2,5 — 83,0% în volume
Pentru oxizi și carbonați	0, — 42,3% în volume

Mai constatăm apoi că monedele dacice sînt prezente în toate grupele de metale: mono-, bi- și trifazice, iar cele grecești și romane apar mai ales între monofazice și o singură dată devin trifazice: cele grecești la început, iar cele romane în perioada de declin. La fel tehnica metalurgiei argintului cunoaște perioade de strălucire și de decădere. Este evident apoi că aceste oscilații sînt provocate și de sensul în care evoluează producția de argint și de cupru din antichitate.

Concluzii. Pătrunzînd în intimitatea structurii și a compoziției metalului din care sînt bătute monedele de argint din diferitele perioade ale antichității, constatăm o mare variație în conținutul lor de metal nobil (de la 14,2 la 96% argint).

Ceilalți componenți ai aliajelor de argint, posibil de determinat pe cale metalografică, sînt formați din cupru, oxizi de cupru și din carbonați ai aceluiași element. Odată cu creșterea proporției de impurități, argintul își schimbă culoarea, aspectul și proprietățile, ceea ce se explică prin neomogenitățile structurale puse în evidență pe cale metalografică și se manifestă vizibil prin numeroasele crevase și rupturi sau prin numeroase și intense alterări la suprafața obiectelor.

Raportînd, în fine, aceste monede la epoca și la poporul care le-a emis, constatăm că monedele dacice a căror emisiune începe în secolul III î.e.n. au cel mai mare conținut de cupru și de compuși ai acestuia. Variația de compoziție este pusă în legătură atît cu dezvoltarea cunoștințelor în tehnica preparării și a turnării argintului în antichitate cît și cu natura minereului și cu dezvoltarea mineritului acestui metal nobil pe teritoriul Daciei.

Rezultatele expuse mai sus, au o importanță deosebită pentru cunoașterea mai temeinică a tehnicii prelucrării argintului. Cu toate că cercetările sînt incipiente, pare utilă publicarea acestui material, pentru a atrage atenția cercetătorilor asupra metodei. Pe baza unor analize metalografice extinse, se vor putea desluși, probabil, anumite probleme legate de emisiunile monetare din bazinul Dunării de Jos, problema monedelor daco-getice neputînd fi studiată izolat de cea a teritoriilor învecinate.

Din analiza unui fragment din tezaurul de la Perșinari⁷ se constată că modul de extragere a argintului era cunoscut în epoca bronzului, tehnica bună s-a menținut mult timp, după cum indică tezaurul de la Sîncrăieni⁸ și imitația stîngace, dar fidelă a denarului lui Cassius Marius Caii filius, din 82 î.e.n. (pl. I/3), a cărui stanță s-a găsit în regiunea Hunedoara, la Ludești⁹. Avînd precizat locul de proveniență, ea servește de asemenea ca punct de reper pentru fixarea perioadei în care dacii au menținut la un grad înalt tehnica prelucrării argintului, atingînd aceeași perfecțiune ca popoarele din bazinul mediteranean; cf. tetradrahma ateniană (pl. I/7), denarul roman republican (pl. II/14), tetradrahma lui Alexandru Macedon (pl. II/13), monedele din Thasos (pl. I/1—2) și Macedonia Prima (pl. I/8).

Trebuie remarcat că piesele care caută să imite un anumit prototip: imitațiile de denari (pl. I/3—5), de tetradrahme thasiene (pl. I/9) și cele după emisiunile Macedoniei Prima (Pl. I/10) — oricît de mult se îndepărtează de prototip — își mențin gradul de puritate a metalului, căci prezența unui procent mai mare de 60% din metal ieftin afecta culoarea monedei, ceea ce atrăgea mai degrabă atenția decît deosebirile stilistice. Trecînd de la un posesor la altul, monedele nu erau examinate desigur, din punct de vedere stilistic, aceasta necesitînd un timp mai îndelungat, culoarea alterată era însă mult mai evidentă, de aceea se avea, probabil, grijă, ca imitațiile să mențină aceeași compoziție. Schimbarea aliajului afecta, de altfel fie greutatea monedei, fie mărimea ei, ceea ce putea să aducă de asemenea prejudicii acceptării lor în circulație (greutatea specifică a cuprului variînd între 8,83—8,92, iar a argintului între 9,2—12).

Monedele cunoscute în literatură ca fiind emisiuni proprii ale daco-geților din Transilvania fac parte din categoria bifazică (pl. II, IV/20, 21) și trifazică (pl. III, V/29). Se observă la aceste monede că există un raport direct între degenerarea stilului și a metalului după cum se poate urmări și la tipurile „bănățene” — monofazice (pl. I, II/11—12) și la tipurile „năsăudene” — bifazice (pl. II, IV/20—21) și la cel trifazic (pl. III, IV/29). Numai la așa-numitele piese schyphate sau plane cu rondel mare, constatăm o unitate în structura metalografică, toate fiind trifazice, deși prezintă deosebiri remarcabile din punct de vedere stilistic și oscilații însemnate în proporția metalului (vezi tabelul 1, pl. III, IV/28, 33 se deosebesc foarte mult de pl. III, V/30, 32), așa încît se poate afirma că aceste monede au fost mult timp emise cu un aliaj de slabă calitate. Faptul nu poate fi atribuit unei prelucrări defectuoase a argintului, căci e greu de admis că, în timp ce triburile de pe Someș și cele din Banat topeau argint de un înalt grad de puritate, celor din regiunea Hunedoara să le fi fost străine aceste cunoștințe. Motivele — după cum s-a arătat — trebuie să fi fost de ordin economic, dar stadiul actual al cercetărilor nu ne permite stabilirea lor.

EUGEN STOICOVICI — IUDITA WINKLER

BEITRÄGE ZUR METALLOGRAPHISCHEN UNTERSUCHUNG EINIGER ANTIKEN MÜNZEN

(Zusammenfassung)

Es wurden 36 antike Gegenstände untersucht (Taf. I—V, Fn. 1). Nach ihrem immer grösseren Kupfer- und Kupferoxyd Gehalt (einschliesslich basischer Kupferkarbonate, entstanden als Nebenprodukte bei Umwandlung der Oxyde) konnten sie in drei Gruppen von Silberlegierungen eingeteilt werden: die einphasische,

⁷ I. Nestor, în *IstRom.*, I, 1960, p. 120, 122.

⁸ D. Popescu, [publică obiectele din acest tezaur] în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 191 și urm.

⁹ C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1877, p. 290; C. Daicoviciu, în *AISS*, III, 1936—1940, p. 216, nota 1, include și stanța menționată de C. Gooss.

bestehend aus anscheinend reinem Silber (mit einer Beimischung von 3,9% Kupfer, das isomorph im Kristallnetz des Elements Silber gelöst ist, bestimmt durch strukturelle Röntgen-Analyse), dann die Gruppe der zweiphasischen Legierungen, bestehend aus einer mechanischen Mischung von Silber und Kupfer, in der das letztere zwischen 4 und 25,6% variiert, und schliesslich die Gruppe der dreiphasischen Legierungen, bestehend aus einer mechanischen Mischung von Kupfer, Kupferoxyden (einschliesslich abgeleitete basische Karbonate) und Silber.

Das Verhältnis des Silbers in den zwei- und dreiphasischen Legierungen ist — in weiten Grenzen — veränderlich, was sich aus den Daten der quantitativen, metallographischen Analyse ergibt: zwischen 96,0 und 14,2% Silber, 2,5 bis 83,0% Kupfer und zwischen 0 und 42,3% Oxyden und basischen Kupferkarbonaten. Die obigen Werte sind in volumetrischen Prozentsen ausgedrückt.

Diese Unterschiede sind sowohl auf den Fortschritt der technischen Kenntnisse in der Zubereitung des Silbers und des Gussverfahrens im Altertum, als auch auf die Natur des Minerals und die Entwicklung des Silberbergbaues auf dem Gebiete unseres Landes zurückzuführen und stehen in Zusammenhang mit dem Vorkommen in der Natur und den örtlichen Gegebenheiten.

Aus der Metallanalyse der Gegenstände des Hortes von Perșinari kann man feststellen, dass in der Bronzezeit die Methode der Gewinnung reinen Silbers bekannt war. Diese Technik erhielt sich lange Zeit, wie der Schatz von Sincrăieni und die Nachahmung des Denars des Cassius Marius C. f. (Abb. 3) aus dem Jahre 82 v.u.Z. beweisen, dessen Stanze im Gebiet von Hunedoara, in Ludești, gefunden wurde.

Es wird festgestellt, dass die Technik der Silberbearbeitung im Norden der Untern Donau den gleichen Grad der Vollkommenheit erreichte, wie bei den Völkern des Mittelmeerbeckens und dass die Nachahmungen nach einem gewissen Vorbild (Abb. 3—5, 9—10, 17) — so sehr sie sich auch von diesem entfernen — doch die Reinheit des Metalls beibehielten, denn eine Beimischung von mehr als 60% geringen Metalls veränderte die Farbe der Münzen und beeinträchtigte infolgedessen ihre Aufnahme in den Münzumschlag.

Die in der Fachliteratur als Eigenprägungen der Dako-Geten aus Siebenbürgen bekannten Münzen gehören der zwei- (Abb. 20, 21) und dreiphasischen (Abb. 28—33) Gruppe an. Zwischen der Verwilderung des Stils und der Verschlechterung des Metalls besteht bei diesen Prägungen ein direkter Zusammenhang. Bei den schyphaten oder flachen Stücken mit grossem Schrötling bemerkt man die Einheitlichkeit ihrer Metallstruktur. Alle gehören der dreiphasischen Gruppe an.

DESCOPERIRI MONETARE ANTICE ȘI BIZANTINE ÎN TRANSILVANIA¹

1. O monedă dacică de argint a fost descoperită pe teritoriul orașului Mediaș. Cf. Pink, p. 77, pl. XVI/296. D = 24 mm. G = 12,42 g.
2. O tetradrahmă suberată de la Antiochus IV Epiphanes (175—164 î.e.n.) a fost descoperită pe teritoriul orașului Mediaș. Head, p. 762; Seltmann, p. 231; cf. id., pl. LIII/6—7. D = 30 mm. G = 15,57 g.
3. O monedă thasiană de argint a fost descoperită pe teritoriul orașului Mediaș. Cf. Head, p. 266, fig. 164. D = 28 mm. G = 16,84 g.
4. O monedă de bronz din Mesembria thracică (pe râul Lissus) a fost descoperită la Târnăvioara (r. Mediaș), pe locul Cetățuia. Moneta se datează în sec. I î.e.n. Pentru avers cf. Head, p. 248. Reversul însă, în loc de ciorchine de strugure, pare a purta un trofeu (?) din care se vede un vîrf de lance. Legenda este însă cea a Mesembriei. D = 20 mm. G = 5,27 g.
5. O monedă dyrrhachiană de tipul Agathion-Meniskos a fost descoperită în satul Fetindia, com. Aghireș, r. Zălau. M, 91. G = 3,14 g. Mz. Zălau.
6. O monedă dyrrhachiană de tipul Dionysios-Meniskos a fost descoperită în Cluj, cartierul Gheorgheni, cu ocazia lucrărilor de construcții. M, 201. G = 3,06 g. Cab. Num. Cluj.
7. O monedă dyrrhachiană de tipul Dionysios-Meniskos a fost descoperită în aceleași condiții ca și nr. 6. M, 201. G = 3,03 g. Cab. Num. Cluj.
8. O monedă dyrrhachiană de tipul Dionysios-Meniskos a fost descoperită la Porolissum. M, 201. G = 3,15 g. Mz. Zălau.
9. O monedă dyrrhachiană de tipul Philodamos-Xenon a fost descoperită la Cluj în aceleași condiții ca și nr. 6. M, 388. G = 3,21 g. Cab. Num. Cluj.
10. O imitație barbară după o monedă dyrrhachiană a fost descoperită la Porolissum. Av. ΔΥΡ-ΔΥΝ-ΔΟΧΙ-MO. Rv. ΜΕΝΙΕΚΟΕ. G = 2,50 g. Mz. Zălau.
11. Un denar al monetarului M. Baebius Tampilus a fost descoperit în împrejurimile orașului Mediaș. Bab. I/254—5/12; 144 î.e.n.; Gr: 150—125 î.e.n.; S, 489; circa 120 î.e.n. D = 18 mm. G = 3,90 g.

¹ În lucrarea de față folosim următoarele abreviațiuni: Pink = K. Pink, *Die Münzprägung der Ostketten und ihren Nachbarn*, Budapest, 1939.

Head = B. V. Head, *Historia Numorum*, Oxford, 1911.

Seltmann = Ch. Seltmann, *Greek coins*, London, 1960.

M = A. Maier, *Die Silberprägung von Apollonia u. Dyrrhachium*, in NumZ, n. s., 1908, p. 1 sqq.

Bab. = E. Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la République romaine*, vol. I—II, Paris-Londres, 1885—1886.

Gr. = H. A. Grueber, *Coins of the Roman Republic the in British Museum*, London, 1910.

S = E. Sydenham, *The coinage of the Roman Republic*, London, 1952.

Goodacre = H. Goodacre, *A handbook of the coinage of the Byzantine Empire*, London, 1965.

Numărul de ordine al reproducerilor fotografice de pe planșe corespunde cu numărul de ordine din lista monetelor. Monetele nr. 1—4, 11, 13—15, 18—19, 21, 23—25, 27, 29—32 se află în colecția prof. G. Togan-Mediaș.

12. Un denar al monetarului C. Cassius Longinus a fost descoperit în satul Sînpetru, r. Luduș. Bab. I/325/1; 109 î.e.n.; Gr: 124—103 î.e.n.; S, 502; 119—110 î.e.n. D = 19 mm. G = 3,74 g. Cab. Num. Cluj.

13. Un denar al monetarului C. Coilius Calvus a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Bab. I/369/2; 94 î.e.n.; Gr: 90 î.e.n.; S, 582; 100—97 î.e.n. D = 18 mm. G = 3,69 g.

14. Un denar al monetarului M. Porcius Cato a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Bab. II/371/5; 101 î.e.n.; Gr: 90 î.e.n.; S, 596; circa 93—91 î.e.n. D = 21 mm. G = 3,64 g.

15. Un denar al monetarului Q. Titius a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Bab. II/491/2; 90 î.e.n.; Gr: 87 î.e.n.; S, 692; 88 î.e.n. D = 18 mm. G = 3,15 g.

16. Un denar al monetarului P. Fourius Crassipes a fost descoperit în 1962 în Valea Argișului, în apropierea satului Lăscud, r. Tîrnăveni. Bab. I/526/19; 83 î.e.n.; Gr: 84 î.e.n.; S, 735; 83 î.e.n. D = 20 mm. G = 3,78 g. Mz. Tîrnăveni.

17. Un denar al monetarului L. Procilius a fost descoperit în 1962 în același loc cu nr. 16. Bab. II/386/1; 79 î.e.n.; Gr: 79 î.e.n.; S, 771; 78—77 î.e.n. D = 18 mm. G = 3,70 g. Mz. Tîrnăveni.

18. Un denar al triumvirului Pompeius a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Bab. II/352/22; S, 1348; 38—36 î.e.n. D = 20 mm. G = 3,46 g.

19. Un denar de la Augustus a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Cohen, I/158; 11 î.e.n. D = 20 mm. G = 3,70 g.

20. Un denar de la Traian a fost descoperit pe teritoriul orașului Tîrnăveni, Cohen, II/68; Strack, I, p. 118; 103 î.e.n. Mz. Tîrnăveni.

21. Un denar de la Hadrian a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Cohen, II/1119; Strack, II, p. 94; 119—123 î.e.n.

22. Un sestertius de la Antoninus Pius a fost descoperit pe teritoriul orașului Tîrnăveni. Cohen, II/146; Strack, III, p. 96, pl. X/826; 141—142 e.n. D = 31 mm. G = 16,90 g. Mz. Tîrnăveni.

23. Un denar de la Antoninus Pius a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Cohen, II/203; Strack, III, p. 136, pl. II/162; 147 e.n.

24. Un denar de la Faustina Iunior a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Cohen, III/53; Strack, III, p. 19—20; 149—156 e.n.

25. Un denar de la Iulia Domna a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Cohen, IV/191.

26. Un denar de la Elagabal a fost descoperit pe teritoriul orașului Tîrnăveni. Cf. Cohen, IV/101 (pe avers apare bustul împăratului, cu lauri, spre dreapta). Mz. Tîrnăveni.

27. Un denar de la Elagabal a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Cohen, IV/194; 221 e.n.

28. Un antoninian de la Gordian III a fost descoperit pe teritoriul orașului Tîrnăveni. Cohen, IV/261; 242 e.n. Mz. Tîrnăveni.

29. Un bronz mic de la Gallienus a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Cohen, V/157. Sigla XI din exergă indică monetăria din Roma. Vezi M. Bernhardt, *Handbuch z. Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, vol. I, text, Halle a.Saale, 1926, p. 335. G = 2,99 g.

30. Un bronz mic de la Claudius II a fost descoperit pe teritoriul orașului Mediaș. Cohen, VI/92. G = 1,97 g.

14

15

16

17

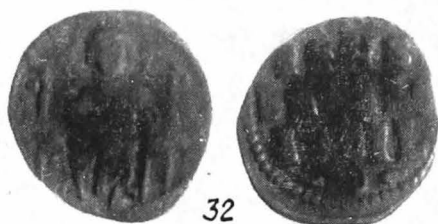
18

19

31

32

31. O monetă de aramă de la Ioan Zimisces (969—976) a fost descoperită pe teritoriul orașului Mediaș. Goodacre, p. 214/4. D=32 mm. G=12,96 g.

32. O monetă de aramă de la Constantin X Ducas (1059—1067) a fost descoperită pe teritoriul orașului Mediaș. Goodacre, p. 247/6. D=27 mm. G=5,49 g.

EUGEN CHIRILĂ — VASILE LUCĂCEL — VASILE PEPELEA — GEORGE TOGAN

DÉCOUVERTES MONÉTAIRES ANTIQUES ET BYZANTINES EN TRANSYLVANIE

(Résumé)

On publie 32 monnaies antiques et byzantines découvertes en Transylvanie. La liste comprend une monnaie dace, une d'Antiochus IV Epiphanes, une thasienne, une de Mesembrie, 5 pièces et une imitation dyrrhachiennes, 8 déniers républicains, 8 déniers impériaux, un antoninien, 3 monnaies de bronze impériales et deux monnaies de cuivre byzantines.

O PUȘCULIȚĂ CU DENARI ROMANI IMPERIALI DE LA CRISTEȘTI DE MUREȘ

La numai un an după găsirea, în 1963, a tezaurului de monede romane imperiale emise de la Marcus Aurelius pînă la Gordianus III¹, o întîmplare fericită a făcut să se producă — în perimetrul aceleiași așezări rurale romane de la Cristești (r. Tg. Mureș)² — o descoperire similară, dar care, totodată, prin anumite particularități ce vor fi relevate, se încadrează între descoperirile relativ rare din spațiul provinciei carpatice. Pușculița s-a găsit în ziua de 17 septembrie 1964, în partea de nord a așezării antice, lîngă malul stîng al Mureșului, acolo unde riul începe să facă un mare meandru spre răsărit (fig. 1). Ea a ieșit la lumină în timp ce se săpa un canal de scurgere pentru nevoile industriale ale Combinatului de îngrășăminte azotoase construit lîngă Cristești.

Sesizat imediat de conducerea Combinatului, Muzeul regional din Tg. Mureș, chiar a doua zi după descoperire, a întreprins o cercetare la fața locului, unde, cu ajutorul lucrătorilor, a reușit să facă precizările necesare în legătură cu condițiile de găsire. Astfel, s-a stabilit că pușculița, inițial întreagă, s-a aflat la adîncime de 50 cm și ea a fost spartă ulterior de descoperitori, spre a i se goli conținutul. În pușculiță erau 17 monede romane de argint, dintre care au fost recuperate un număr de 13 piese, care au intrat în colecțiile Muzeului din Tg. Mureș (fig. 3). Restul de 4 monede s-au pierdut, ca și cioburile recipientului, din care s-a mai putut salva doar un singur fragment (înalț de 10,3 și lat de 10 cm). De culoare roșie și lucrat din pastă bună la roata cu învîrtire rapidă, fragmentul acesta — păstrînd pe partea interioară urme de cocleală cenușie-verzuie, rămase de la monedele ce conținea — prin forma și dimensiunile lui, lasă să se vadă clar caracterul de pușculiță veritabilă al recipientului din care provine (fig. 2).

Lista cronologică a monedelor³

Domitianus (81—96)

1) Denar. D: 19 mm. G: 3,43 g. ↑↓C: bună. Cohen, 47. Anul: 75 (emisă sub Vespasian pentru Domitianus Caesar).

Traianus (98—117)

2) Denar. D: 18 mm. G: 3,15 g. ↑↓C: foarte bună. Cohen, 240; Strack, I, 48. Anul: 101 sau 102.

3) Denar. D: 18 mm. G: 3,32 g. ↑↓C: foarte bună. Cohen, 241; Strack I, 48. Anul: 101 sau 102.

¹ D. Protase și A. Zrinyi, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Cristești de Mureș*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 257—268.

² A se vedea D. Protase și A. Zrinyi, în *op. cit.*, p. 257, nota 1, unde este indicată bibliografia și părerile unor cercetători cu privire la caracterul civil al acestei așezări.

³ Prescurtări și semne convenționale: D = diametrul; G = greutatea; C = conservarea. Săgețile arată raportul dintre poziția axului efiei și cea a tipului de pe revers.

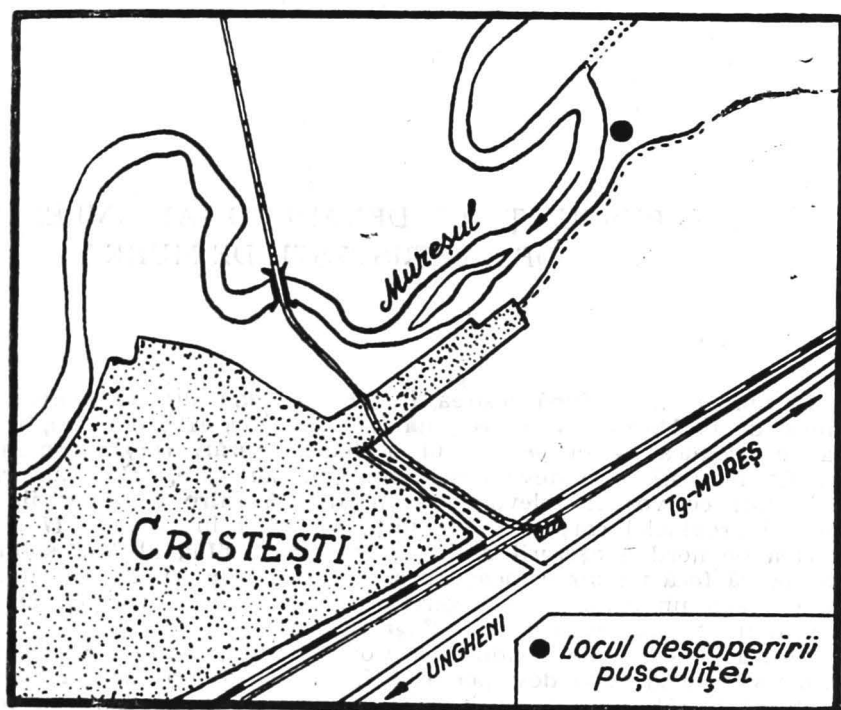

Fig. 1. — Schița așezării romane de la Cristești și a împrejurimilor sale cu punctul în care s-a găsit pușculița cu denari

Fig. 2. — Fragmentul recuperat din pușculița care conținea monedele

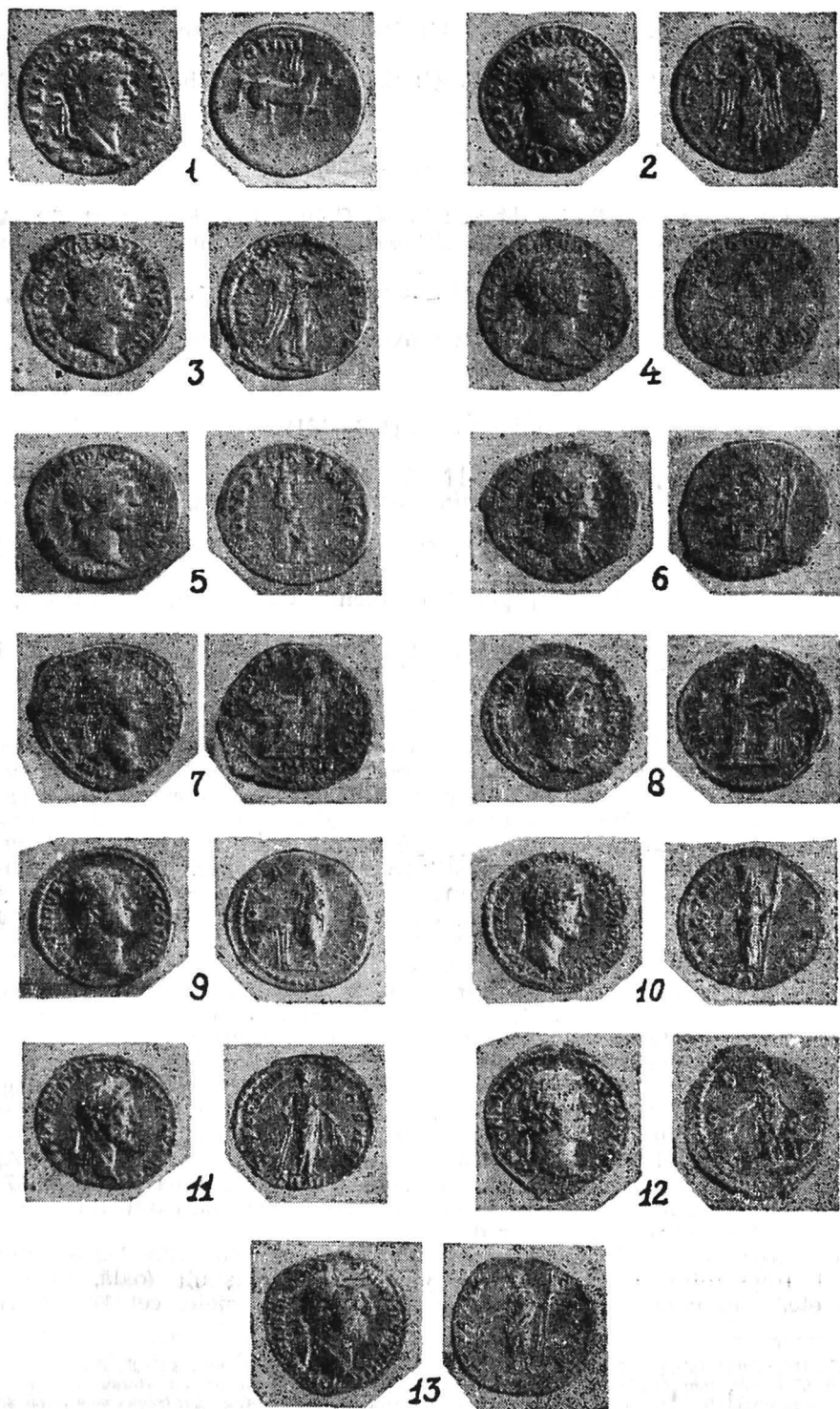

Fig. 3. — Denarii achiziționați din conținutul pușculiței: 1) Domițian, 2—5) Traian, 6—9) Hadrian, 10—13) Antoninus Pius

4) Denar. D: 18 mm. G: 3,32 g.↕. C: foarte bună. Cohen, 120; Strack, I. 156. Anul 105.

5) Denar. D: 19 mm. G: 3,27 g.↕. C: foarte bună. Cohen, 537; Strack, I, 85. Anul: 104—110.

Hadrianus (117—138)

6) Denar. D: 19 mm. G: 3,03 g.↕. C: bună. Cohen, 877; Strack, II, 36. Anul 118.

7) Denar. D: 19 mm. G: 3,34 g.↕. C: foarte bună. Cohen, 1324; Strack, II, 80. Anul: 119—138.

8) Denar. D: 19 mm. G: 3,22 g.↕. C: foarte bună. Cohen, 1335, Strack, II, 264. Anul: 119—138.

9) Denar. D: 18 mm. G: 3,17 g.↕. C: foarte bună. Cohen, 1841; Strack, II, 288. Anul: 119—138.

Antoninus Pius (138—161)

10) Denar. D: 18,5 mm. G: 3,41 g.↕. C: foarte bună. Cohen, 582; Strack, III, 229. Anul: 151. — *Obs. Pax* ține în mîna stîngă un sceptru, nu cornul abundenței (cf. Cohen⁴, 204).

11) Denar. D: 17 mm. G: 3,87 g.↕. C: excelentă. Cohen, 285; Strack, III, 231. Anul: 151.

12) Denar. D: 19 mm. G: 3,25 g.↕. C: excelentă. Cf. Cohen, 288; Strack, III, 242. Anul 152.

13) Denar. D: 18 mm. G: 3,44 g.↕. C: excelentă. Cohen, 585; Strack, III, 239. Anul: 152. — *Obs. Pax* ține în mîna stîngă un sceptru, nu cornul abundenței.

*

Din lista cronologică și descriptivă a monedelor, ca și din felul recipientului în care ele erau păstrate în antichitate de posesorul lor, se degajă câteva observații și constatări cu privire la nominalul, numărul, starea de conservare, perioada de emisiune și acumulare efectivă a pieselor care alcătuiesc descoperirea. Examineate și interpretate în conexiune cu alte descoperiri monetare similare, cunoscute acum în Dacia romană, atare elemente constitutive ale descoperirii sînt în măsură să furnizeze unele date de natură numismatică și arheologică-istorică ce nu se limitează strict la așezarea de la Cristești, ci, în parte, pot fi extinse la un teritoriu mai mare și la fenomene de ordin mai general.

Un fapt care se impune a fi subliniat chiar de la început este că, în cazul de față, *nu avem de-a face cu un tezaur monetar veritabil, ci cu o mică economie realizată în cadrul unei familii*. Dacă în intenția proprietarului său începutul acestei agoniseli bănești fusese proiectat să devină cu timpul o comoară propriu-zisă și numai anumite situații vitrege au întrerupt firul tezaurizării plănuit, este un lucru pe care nu-l putem ști. Sigur este, însă, că întreg conținutul original al pușculiței de la Cristești este departe de a reprezenta valoarea unui tezaur monetar în accepțiunea deplină a noțiunii. Este suficient să ne referim, în această privință, la prețurile menționate în tăblițele cerate găsite în minele aurifere din Munții Apuseni⁴, pe temeiul cărora se poate stabili că, în vremea lui Antoninus Pius, cu 17 denari se puteau cumpăra doar trei-patru miei sau se putea plăti un lucrător care a muncit circa o lună în minele de aur din Dacia.

Spre deosebire de covârșitoarea majoritate a tezaurelor din Dacia romană și din restul Imperiului, depuse într-un vas de lut obișnuit (oală, cană, ulcior, amforetă etc.) sau chiar într-o pungă de pînză ori de piele, cei 17 denari de la

⁴ Vezi CIL, III, p. 937, tab. cer. X; 941, VII; p. 948, IX—X; p. 949, XI; p. 953, XV; E. Polay, în *Acta Univ. Szeged, Acta jurid. et. pol.*, tom. IV, fasc. 5, 1958, p. 3—38. Pentru valoarea economică a unui tezaur de monede de argint din sec. II și prima jumătate a sec. III e.n., vezi aprecierile din studiul lui D. Protase, *Les trésors monétaires de la Dacie romaine. Leur signification sociale-économique et ethno-politique*, în *Congresso internazionale di numismatica*, Roma 11—16 settembre 1961, Roma 1965, p. 428.

Cristești au fost adunați într-o pușculiță. Ca formă și mărime (înălțimea circa 14 cm), după cum indică fragmentul păstrat, ea se încadrează perfect în seria pușculițelor romane, destinate anume păstrării de simple economii bănești sau acumulării mai îndelungate de adevărate tezaure monetare⁵.

Înainte de cucerirea romană, dacii nu au produs în atelierele lor de olărie pușculițe de bani, spre a le folosi la tezaurizări, după cum nu le-au produs și utilizat — chiar dacă știau de existența lor la romani — nici mai târziu, în sec. II—III, în regiunile rămase în afara provinciei. Aceste recipiente apar în Dacia odată cu romanii și dispar odată cu încetarea stăpînirii lor la nordul Dunării.

În Dacia romană, deși vor fi fost destul de frecvente, pușculițele de bani s-au descoperit, totuși, în număr mic, vreo zece, dintre care cinci provin de la Apulum, una de la Sarmizegetusa, două de la Băile Herculane, cîte una de la Gurghiu (r. Reghin), Chergheș (r. Ilia) și Orheiul Bistriței (castrul roman)⁶. Trei din acestea — una de la Apulum⁷ și cele două de la Băile Herculane⁸ — cuprindeau tezaure de monede romane de argint din timpul Imperiului, iar despre celelalte nu se face nici o mențiune că ar fi conținut și monede, ceea ce nu trebuie cu desăvîrșire exclus, în toate cazurile. Rezultă de aici, cum aminteam la început, că *pușculița cu bani* de la Cristești face parte dintre descoperirile rare din Dacia romană, ea fiind în această provincie a patra pușculiță cu denari și prima care cuprinde nu un tezaur monetar propriu-zis, ci o mică economie bănească familială.

Cele 13 monede salvate din conținutul pușculiței sînt, fără excepție, denari, emiși sub domnia a patru împărați: Domițian (1), Traian (4), Hadrian (4) și Antoninus Pius (4). Cît privește piesele risipite, patru la număr, întrucît descoperitorii relatează că toate monedele erau de argint și la fel de mari, sîntem îndreptățiți să admitem că acelea erau de asemenea denari și că este minimă sau chiar exclusă posibilitatea apartenenței lor la un nominal diferit. Urmele de cocolău cenușiu-verzuie rămase pe pereții interiori ai fragmentului de vas recuperat nu sînt de natură să infirmе această concluzie, deoarece ele pot proveni, precum s-a observat și în alte locuri, nu de la monede de bronz sau antoniniani, ci chiar de la denari care au suferit o ușoară oxidare.

Cea mai veche piesă dintre monedele salvate datează din anul 75, iar cea mai recentă din 152, fapt care arată că perioada pe care ele se eșalonează, potrivit datei de emisiune, cuprinde 77 de ani. Raportat la numărul mic de exemplare, acest răstimp este foarte lung și el nu coincide decît într-o măsură minimă cu durata de adunare reală a numerarului. Un indiciu îl constituie și faptul că piesele mai vechi, de la Domițian, Traian și chiar cele ale lui Hadrian au, în general, greutatea mai mică și uzura cu ceva mai mare, în comparație cu cele din timpul lui Antoninus Pius, care, toate, sînt excelent conservate. Diferența ponderală și de conservare, de altfel nu prea mare, demonstrează că și aici, ca în copleșitoarea majoritate a cazurilor, monedele mai vechi au rămas în circulație paralel cu emisiunile ulterioare și au fost acumulate aproximativ în același timp.

Deși stabilirea perioadei de agonisire a unui avut bănesc antic, mic sau mare, este aproape inevitabil expusă unei erori variabile de apreciere, totuși se pare că denarii din pușculița de la Cristești au fost economisiți în decurs de numai cîteva ani, în preajma datei de batere a ultimei monede acumulate. Deci, perioada de acumulare efectivă a numerarului pare a fi foarte scurtă.

⁵ Referitor la pușculițe (formă, dimensiuni, răspîndire, datare, destinație etc.), a se vedea: I. Winkler, *Pușculițe de bani, „loculi”, din Dacia romană*, în *Apulum*, V, 1965, p. 203—215, unde, după H. Graeven (*Die thönerne Sparsbüchse im Altertum*, în *Jahrbuch des Kais. Deutsch. Arch. Inst.* XVI, 1901, p. 160—189) se fac referiri și la descoperiri din alte provincii ale Imperiului.

⁶ Lista descoperirilor de pușculițe se află la I. Winkler, în *op. cit.*, cu excepția pușculiței (fragmentare), de culoare sură, descoperită la Orhei și aflătoare în Muzeul din Bistrița.

⁷ H. Finály, în *Erőműszék*, VI, 1872, p. 24—40. Tezaurul a fost descoperit în 1867 și conține aproximativ 700 monede de argint, din care au putut fi adunate 612 (determinate 598), emise de la Nero pînă la Commodus.

⁸ Pentru primul tezaur de la Băile Herculane, găsit în 1864, cu peste 2000 denari (și doi antoniniani), din care s-au determinat 644 exemplare, vezi Fr. Kenner, în *ÖG*, XXXVIII, 1867, p. 310—317 și M. Orlovčanin, în *MCC*, X, 1865, Beiblatt, p. 32. Cu excepția unui denar al triumvirului M. Antonius, tezaurul cuprinde perioada Antoninus Pius—Severus Alexander. Referitor la al doilea tezaur, aflat în 1866, cu 800 (după unii) sau 900 monede de argint (după alții), eșalonate de la Titus la Treb. Gallus (ori Gallienus?), a se vedea Zs. Ormos, în *MOTVM*, XIV, 1872, p. 117—118; I. Miletz, în *TörtéRegÉrt*, V, 1879, p. 31; I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timișoara, 1907, p. 20—21.

Posesorul pușculiței nu putea fi decât un localnic (colonist sau autohton) din așezarea de la Cristești. Dacă denarii din pușculiță constituiau economia *unei întregi familii*, atunci se vede lesne că ne aflăm în fața unei agoniseli bănești care nu a rezultat din resurse materiale mari. Dar, dimpotrivă, în cazul când pușculița a aparținut unui copil, atunci avem de-a face cu economiile unui agricultor sau meșter-olar (local), a cărui stare materială, fără îndoială, era înfloritoare.

Dacă ajungerea în pământ a pușculiței se datorește hazardului, ori dacă ea a fost ascunsă intenționat de posesorul ei, în momente de nesiguranță, este greu de știut. Oricum, descoperirea apare ca una dintre puținele acumulări monetare timpurii, îngropate în pământul Daciei romane. Cu excepția tezaurului de la Cremenari — Flămînda (r. Rîmnici Vilcea), care conținea cel puțin 465 denari și se oprea la Hadrian⁹, în provincia de la nordul Dunării nu se cunosc pînă acum stocuri de monede care să fi fost îngropate înainte de domnia lui Antoninus Pius¹⁰. Dar, potrivit cunoștințelor actuale, chiar și din timpul acestui împărat nu există decât trei tezaure monetare îngropate în Dacia, unul la Vișea (r. Gherla)¹¹, altul la Dîmbău (r. Tîrnăveni)¹² și al treilea la Sălașuri (r. Tg. Mureș)¹³. În primul, cea mai recentă piesă datează din anul 156, în al doilea din 142—144, iar la Sălașuri din 157. Pușculița de la Cristești, al cărei caracter aparte trebuie reținut, este al patrulea stoc monetar despre care știm sigur că a fost încredințat spre păstrare pămîntului dacic, pe timpul lui Antoninus Pius. Îngroparea de tezaure monetare în Dacia va deveni mai frecventă începînd abia cu Marcus Aurelius, datorită războaielor marcomanice, și va culmina în prima jumătate a sec. III, sub domnia lui Gordian III și Filip Arabul, cînd se întîlesc atacurile din afară împotriva Provinciei. Sub acești doi împărați s-au îngropat o treime din totalul tezaurilor monetare descoperite pînă în prezent în provincia Dacia, fapt în care se reflectă evenimente politico-militare în această parte a Imperiului¹⁴.

Pentru data ascunderii în pământ a pușculiței de la Cristești, anul 152, în care au fost emiși ultimii doi denari din cei 13 achiziționați, nu reprezintă decât un *terminus post quem*, ce nu poate fi prea lung, dacă se ține seama de excelența lor stare de conservare, semn al unei circulații scurte. Presupunînd că nici cele patru piese pierdute nu depășeau cu mult, ca dată de batere, anul 152, se poate afirma că pușculița de la Cristești va fi fost îngropată prin anii 156—157. În asemenea eventualitate, tezaurul de la Vișea și cel de la Sălașuri pot fi luate ca analogie. Am avea, deci, trei stocuri monetare tănuite, foarte probabil, între anii amintiți¹⁵.

Dacă și în ce măsură, pe de o parte, evenimentele din Dacia, plasate de unii cercetători în anii 156—157 (atacuri ale dacilor liberi și, probabil, răscoale interne), trebuie considerate drept cauza directă, determinantă, a îngropării acestor agoniseli

⁹ Cu privire la locul de găsire, numărul pieselor și sfîrșitul acestui depozit monetar, vezi precizările făcute de B. Mitrea în *SCN*, I, 1957, p. 407—410.

¹⁰ Tezaurul de la Brăbeți, în Gorj (D. Tudor, *Oltr*, ed. a II-a, p. 102—103), nu poate fi considerat nicicum ca încheiat pe vremea lui Hadrian. Cele 13 monede salvate și identificate, dintr-un total de cîteva sute care s-au risipit, deși se înșiruie de la Vespasian la Hadrian, nu oferă, totuși, nici o garanție că sfîrșitul acumulării și îngroparea tezaurului au avut loc în vremea acestui din urmă împărat. La Brăbeți, tezaurizarea, departe de a se fi oprit la Hadrian, a continuat, fără îndoială, mult timp după aceea, poate chiar pînă în prima jumătate a sec. III.

¹¹ P. Harsányi, în *NumK*, VII 1908, p. 120. Cf. și B. Mitrea, în *SCIV*, V, 1954, p. 480.

¹² C. Preda, în *SCN*, I, 1957, p. 113—131. Cf. și recenzia lui D. Protase, publicată în *SCIV*, 16, 1965, p. 203—205.

¹³ I. Molnár — I. Winkler, în *ActaMN*, II, 1965, p. 269—294.

¹⁴ Vezi comunicarea ținută în 1961 la Congresul internațional de numismatică de la Roma, citată la nota 4. Referitor la tezaurele îngropate pe timpul lui Gordian III, a se vedea M. Macrea și D. Protase în *SCȘCluj*, V, 1954, p. 495—566, iar pentru cele ascunse în vremea lui Filip Arabul, B. Mitrea, în *SCIV*, IV, 1953, p. 611—640 și D. Protase, în *SCN*, II, 1958, p. 490—491 (recenzie). O completare cu noi descoperiri a numărului de tezaure îngropate sub domnia lui Gordian III și Filip Arabul se găsește în studiul asupra tezaurului monetar de la Cristești (vezi mai sus nota 1) și în cel despre tezaurul de la Țaga (*SCN*, IV, în curs de apariție). Pentru unele probleme privind istoria Daciei în sec. III, vezi C. Daicoviciu, în *SiCl*, VII, 1965, p. 235—250.

¹⁵ În afară de acestea, mai pot fi menționați și cei 105 denari din mormintele unei familii de daci de la Sighișoara, denari emiși de la Nero la Antoninus Pius (a. 157). Vezi K. Fabritius, în *AVSL*, V, 1862, p. 287—314; C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 307. Cf. și D. Protase. *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 50—51.

bănești, nu putem ști cu certitudine¹⁶; pe de altă parte, rămîne iarăși sub semnul întrebării, dacă și întrucît tezaurul de la Vișea, cel de la Sălașuri și pușculița de la Cristești se pot folosi ca argument numismatic valabil în sprijinul reconstituirii veridice a evenimentelor respective, cu privire la cronologia cărora știrile existente se dovedesc a fi destul de imprecise. Dar oricum ar fi, sigur rămîne faptul că toate materialele documentare (arheologice, epigrafice și chiar cele de natură numismatică), ce ar putea fi puse în legătură cu anumite evenimente din această etapă a domniei lui Antoninus Pius, se masează în zona de nord a Daciei intra-carpatice. Constatarea aceasta arată că primejdia venea din partea dacilor liberi din nord-vestul și estul provinciei. Despre o ridicare a populației subjugate din interior împotriva stăpînirii romane, care s-ar fi putut produce, eventual, concomitent cu atacurile din afară, nu există nici un indiciu documentar sigur.

Un fapt care se cere relevant este acela că eventualele tulburări din 156—157 — dacă ele vor fi avut loc — nu au dus la o nouă împărțire politico-administrativă a Daciei în anul 158 — cum se preconiza în trecut — lucru peremptoriu dovedit prin descoperirea, în 1960, a diplomei de la Gherla (reg. Cluj), în care se află surprinzătoarea menționare a Daciei Porolissensis încă pe timpul împăratului Hadrian¹⁷.

D. PROTASE — A. ZRÎNYI

EINE SPARBÜCHSE MIT RÖMISCHEN KAISERLICHEN DENAREN AUS CRISTEȘTII DE MURES

(Zusammenfassung)

In der römischen Zivilsiedlung von Cristești, Rayon Tîrgu Mureș (Abb. 1) wurde am 17. September 1964 durch Zufall eine Sparbüchse mit 17 Denaren gefunden. Davon wurden 13 vom Museum in Tîrgu Mureș erworben (Abb. 3): Domitian (1), Trajan (4), Hadrian (4), Antoninus Pius (4). Die älteste Münze stammt aus dem Jahre 75, die späteste aus 152 u.Z.

Die aus rotem Ton auf der Scheibe gearbeitete Sparbüchse war bei ihrer Auffindung unversehrt. Erst nachträglich wurde sie zerschlagen, um sie zu leeren. Erhalten blieb nur ein Fragment (Abb. 2).

Die Verfasser sind der Meinung, dass der Inhalt der Sparbüchse keinesfalls als Münzschatz im eigentlichen Sinne angesehen werden kann, sondern bloss als die häuslichen Ersparnisse einiger Jahre, kurz vor und nach 152. Der Besitzer der Sparbüchse, wohl ein Bewohner der Siedlung von Cristești, vergrub seine Ersparnisse wahrscheinlich um 156—157, als im römischen Dazien — wie wir aus Quellen wissen, infolge der Einfälle der freien Daker an der Nordwest- und Ostgrenze der Provinz, Unruhen ausbrachen.

¹⁶ Bibliografia de bază, materialul documentar și părerile diferiților învățați (români și străini) privitoare la aceste evenimente se găsesc la B. Mitrea, în *SCIV*, V, 1954, p. 478—482 și D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare” în Dacia romană*, București, 1957, p. 28—29. Vezi, de asemenea, R. Noll, *Zur Vorgeschichte der Markomannenkriege*, în *Archaeologia Austriaca*, 1954, Heft 14, p. 43—67; L. Balla, în *ArchÉrt*, 92, nr. 1 1965, p. 144—146; *Acta Classica Univ. Scient. Debrecen*, I, 1965, p. 43—46. — Notăm însă că nu toate materialele numismatice și epigrafice invocate de unii autori, spre a dovedi atacuri externe sau răscoale interne în anii 156—157, au puterea probatorie necesară. Cf. și observațiile lui D. Tudor, *op. cit.*, p. 29. nota 3.

¹⁷ O notă informativă despre această diplomă s-a publicat mai întâi în *Steaua* (Cluj), nr. 11, 1960 p. 123, iar un studiu succint, întocmit de C. Daicoviciu și D. Protase, a apărut, în *JRS*, vol. LI, 1961, p. 63—70. Studiul detaliat, făcut de aceiași autori, s-a tipărit în *ActaMN*, I, 1964, p. 163—180. Vezi și *ProblMuz*, 1964, p. 179—181. Cu referire la discuțiile ulterioare în legătură cu numele și originea titularului diplomei, a se vedea A. Mócsy, în *AniTan*, nr. 1—2, 1964, p. 113—115 și (sub formă prescurtată) în *Argo* (Ljubljana), III, 2, 1964, p. 73—74; C. Daicoviciu și D. Protase, în *Latomus*, XXIV, 2, 1964, p. 322—329.

UN NOU SACERDOS ARAE AVGVSTI ÎN DACIA

În numărul III al acestui anuar (*ActaMN*, III, p. 153 și urm.) am comentat cele opt mărturii epigrafice sigure privind *Concilium Daciarum III*, arătând că existența acestui Concilium al provinciei Dacia este o creație a împăratului Severus Alexander (a. 222—235).

Supunând unei revizii o inscripție ce se află în Muzeul de Istorie Cluj, descoperită în anul 1943, la Napoca și publicată, mai întâi, de prof. M. Macrea (*AISC*, V, 1944—48, p. 249—254), apoi cu o nouă lectură de prof. A. Bodor (*EmlKel*, p. 106—108), a cărei lectură nu mă mulțumea nici în „ediția” întâi nici în cea de a doua, am constatat că, deși greșit citită, în unele privințe, de prof. A. Bodor, ea conține în lectura acestuia o mărturie autentică despre un nou Sacerdos Arae Augusti în Dacia.

Fotografia alăturată (fig. 1), ca și descrierile tehnice date de cei doi editori mă dispensează de a repeta detaliile cuvenite. Notez doar că măsurătorile aplicate la monumentul epigrafic (ca și examinarea literelor existente sau sesizabile) justifică din punct de vedere strict tehnic *întregirile* și *lectura* pe care o propun mai jos.

Pentru rîndul 1: Macrea propusese (*l.c.*):

[*Ma(tronis) Gesah?jenis pro*, iar Bodor (*l.c.*):

[*Dis Mag?jnis pro*. Ambii, prudent, cu o oarecare îndoială, care este pe deplin justificată, căci litera dinainte a grupului NIS nu putea fi în *nici un caz* E sau G. — Ea este un I din care a mai rămas doar vîrfurile caracteristice acestei litere. Eu întregesc și citesc:

[*Gen(io) ordi}nis pro*. — Justificarea: individul care ridică altarul e quinquenal și *decurion* al coloniei, iar formula e arhicunoscută.

Cu lectura rîndurilor 2—4, dată de cei doi autori sînt în *general* de acord.

În r. 5: întregirea dată de M. Macrea (*[de sententi]a Aug. N.*) nu poate fi reținută: AE (în ligatură) dinaintea lui AVG e absolut clar și A. Bodor cu dreptate a propus: [*sacerdos Ar]ae Aug. N.*

Întregirea din rîndul 6 ([*L. Sept. Sev. P]ii) nu era potrivită, nici la unul nici la celălalt. La Macrea, din pricina lecturii greșite a rîndului 5, iar la Bodor din motive de ordin epigrafic: nu cunosc cazuri în care, după expresia „sacerdos arae Augusti nostri” să urmeze numele împăratului domnitor (indiferent dacă e Sept. Sever, Severus Alexander sau, mai ales, Gordian, cum se gîndea și A. Bodor).*

Pe baza unei inscripții din aceeași categorie, CIL III 1433 (=ILS 7129), din Sarmizegetusa, de pe vremea lui Gordian, eu propun pentru acest rînd întregirea și lectura următoare: [*coronatus Dac. I]II dec(urio) col(oniae).*

Toată inscripția trebuie citită, deci, astfel:

[*Gen(io) ordi}nis pro*

[*se et suis P. A]el(ius) Maxi-*

[*mus I]lvir q]q. et fla-*

[*men col(oniae) Nap.] a militis*

[*sacerdos Ar]ae Aug. N.*

[*coronatus Dac(iarum) I]II dec(urio)*

[*col(oniae) s(upra)] s(criptae)*

Prescurtări eventuale și ligaturi sînt foarte probabile în partea întregită.

Concluzii mai importante: Avem de-a face cu un nou *sacerdos Arae Aug. coronatus Daciarum trium* (al doilea cu această titulatură; v. *ActaMN*, III, p. 161). Și acesta de rang ecvestru, apare tot *după* Severus Alexander, dată la care nu se opun nici celelalte atestări ale lui P. Ael. Maximus (cf. M. Macrea, *op. cit.*, p. 254), ci mai curînd o confirmă. Persoana marelui preot, avea, după cît se pare, o *villa* în apropierea orașului Napoca (v. M. Macrea și A. Bodor *ll. cc.*). Locul în care s-a descoperit această inscripție în Cluj (Piața Libertății, nr. 22) confirmă încă odată presupunerea că tot aici era și centrul coloniei Napoca.

C. DAICOVICIU

EIN NEUER SACERDOS ARAE AUGUSTI IN DAZIEN

(Zusammenfassung)

Verfasser veröffentlicht eine im Jahre 1943 in Cluj, im Zentrum der Stadt (Piața Libertății Nr. 22) — das gleichzeitig auch das Zentrum der Kolonie Napoca war — gefundene Inchrift, in einer anderen Auslegung als die der ersten Herausgeber (M. Macrea, in *AISC*, V, Cluj, 1944—48, S. 249—254 und A. Bodor, *EmlKel*, S. 106—108). Die hier angeführten Ergänzungen und Auslegungen sind in der Abbildung Nr. 1 gegebenen Reproduktion leicht zu überprüfen.

Auf diese Weise haben wir einen neuen (neunten) Beweis über *Concilium Dac. trium* und über einen zweiten „*coronatus Dac. trium*“. Auch diesmal wird die Schaffung des Landtages der Provinz Dacien nur im III. Jh., beginnend mit Severus Alexander, bestätigt (s. C. Daicoviciu, *ActaMN*, III, 1966, S. 153—163).

DOUA FIARE DE PLUG DE LA BICFALAU

În colecțiile Muzeului de Istorie din Cluj se păstrează două piese de metal, inedite, de la un plug de lemn: un brăzdar (*vomer*) și un cuțit (*culter*)¹, de formă asemănătoare cu descoperirile obișnuite de acest fel din așezările dacice. Ambele piese provin, după mențiunea registrelor de inventar, de la Bicfalău, com. Lisnău, r. Sf. Gheorghe, reg. Brașov.

Descrierea pieselor: 1. brăzdar de plug (fig. 1/1; 1A/1), confecționat, prin batere la cald, dintr-o bară de fier. Prin ciocănire, marginile laterale ale barei, în porțiunea unde ea formează lama propriu-zisă a brăzdarului, au fost subțiate, iar pe mijlocul ei, prin îndoire, i s-a creat o puternică nervură. La partea superioară, brăzdarul era prevăzut cu un cui de fixare, astăzi rupt. Dimensiuni: lungimea totală: 43 cm; lungimea lamei propriu-zise a brăzdarului: 14,3 cm; lățimea maximă a lamei: 7,3 cm; grosimea corpului brăzdarului: 1,4 cm (MuzIstCluj, inv. nr. 1527). 2. cuțit de plug (fig. 1/2; 1A/2), confecționat în aceeași tehnică. Prin lățirea barei inițiale de fier, la partea inferioară, s-a obținut lama cu tăiș. În partea superioară, bara de fier, ce se subția spre capăt, a fost îndoită și „sudată” pe corpul cuțitului. Dimensiuni: lungimea totală: 50,5 cm; lungimea lamei: 26,8 cm; lățimea maximă a lamei: 3,5 cm; grosimea corpului cuțitului: 2,2 cm (MuzIstCluj, inv. nr. 1526).

Tipul și forma pieselor, descrise sumar aici, sînt bine cunoscute și frecvente în descoperirile privind epoca dacică (începînd cu a doua jumătate a sec. II î.e.n.) și cea romană. Împrumutate ca prototip din lumea greco-elenistică, dar produse pe loc, în Dacia, ele au contribuit la perfecționarea principalei unelte agricole întrebuintate de daci, atît în perioada statului dac, cît și după cucerirea romană².

După cum este știut însă, asemenea materiale nu oferă, prin ele însele, decît posibilitatea unei datări mai largi, de-alungul întregii perioade de timp în care sînt semnalate, și, cum registrele de inventar ale muzeului nu cuprind și alte mențiuni referitoare la ambianța în care au fost descoperite, orice încercare de

¹ Existența lor mi-a fost semnalată de colegul P. Gyulai, căruiui îi mulțumesc.

² I. H. Crișan, în *SCIV*, XI, 1960, p. 285 și urm. (cu bibliografia mai veche); D. V. Rosetti, în *SCIV*, XI, 1960, p. 392 și urm.; I. Berciu și Al. Popa, în *SCIV*, XIV, 1963, p. 151 și urm. Același depozit la I. H. Crișan, în *StCom*, 12, Sibiu, 1965, p. 213 și urm.; I. Glodariu și M. Cîmpeanu, în *SCIV*, XVII, 1966, p. 19 și urm. În acest din urmă studiu s-a strecurat o inadvertență asupra căreia este bine să se revină cu această ocazie. La p. 25 se scria despre descoperirea, în cetatea dacică de la Căpîlna, a două fiare de plug de tip roman. Este vorba de două brăzdare, dintre care unul asimetric (M. Macrea, *Cetatea dacică de la Căpîlna*, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, Buc., 1966, p. 17, fig. 4), depozitate în Muzeul din Alba Iulia. Examinarea pieselor originale a dus la concluzia că cel puțin unul dintre ele, cel asimetric, este feudal, ceea ce, de altfel este o constatare perfect explicabilă, mai ales în urma săpăturilor efectuate în ultimii ani, sub conducerea prof. M. Macrea, în cetatea dacică de la Căpîlna, care au scos la iveală, sporadic, în părțile de sus ale straturilor de cultură dacică, și obiecte aparținînd epocii feudale. Brăzdarul simetric (vezi și M. Macrea și I. Berciu, *La citadelle dacique de Căpîlna*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 228 și fig. 31) nu poate fi deosebit, ca formă, de brăzdarul roman, de tip triunghiular, prevăzut în partea superioară cu ariploare-manșon de fixare pe talpa plugului dar, foarte probabil, este tot feudal.

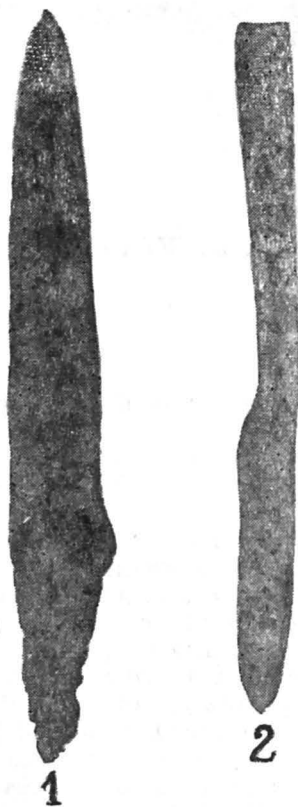

Fig. 1 Brăzdar (*vomer*) și
cuțit (*culter*) de plug.

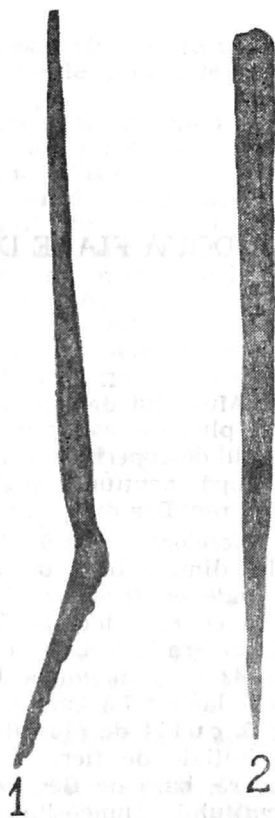

Fig. 1A Brăzdar (*vomer*)
și cuțit (*culter*) de plug.

datare mai precisă este iluzorie din punctul de vedere al rezultatelor la care s-ar ajunge. Pieseile pot proveni, evident, dintr-o așezare civilă sau de alt caracter, existentă cândva în intervalul de timp de la sfârșitul sec. II î.e.n. și, probabil, până în sec. III e.n.

I. GLODARIU

ZWEI PFLUGSCHAREN AUS BICFALĂU

(Zusammenfassung)

Es werden zwei Pflugscharen — ein *vomer* (Abb. 1/1; 1A/1) und ein *culter* (Abb. 1/2; 1A/2) — aus Bicfalău, Region Brașov, veröffentlicht, deren nähere Fundumstände unbekannt sind. Daher können sie nur ganz allgemein zwischen Ende des 2. Jahrhunderts v.u.Ztr. und, wahrscheinlich, dem 3. Jh.u.Ztr. angesetzt werden.

LEI FUNERARI ROMANI LA VALEA SÎNGEORGIULUI

Numeroase descoperiri arheologice întîmplătoare, făcute cu diverse prilejuri, au ajuns, unele mai tîrziu, la cunoștința specialiștilor, contribuind, pe măsura importanței lor, la îmbogățirea documentației privind epoca veche a Daciei. Cele mai multe din descoperirile fortuite sînt cunoscute prin interesul și grija localnicilor, care le-au păstrat sau donat instituțiilor muzeale.

Monumentele sculpturale ce vor fi acum prezentate au fost semnalate de Dănilă Oprinescu din Costești (r. Orăștie) și identificate cu ocazia unei periegeze arheologice, din toamna anului 1966, făcută de H. Daicoviciu și semnatul acestor rînduri, în Valea Sîngeorgiului (or. Hunedoara, reg. Hunedoara).

Monumentele reprezintă doi lei funerari romani (unul dintre ei fragmentar), aduși cu ani în urmă, din hotarul comunei, de Buda Géza, pentru a-și împodobi cu ei curtea casei. Astăzi ei se află în curtea aceleiași case (nr. 95), locuită acum de Rafila Țițu. Încercările de a preciza anul descoperirii pieselor sculpturale menționate n-au dus la nici un rezultat. În schimb, s-a putut afla, de la actuala locatară a casei și de la unul din vecini, că leiurile funerare au fost găsiți în partea de hotar numită „Lăurusca“, din vecinătatea „Pîriului Lăuruscii“.

Primul dintre cei doi lei funerari (fig. 1), dăltuit în calcar, e bine păstrat. Animalul este reprezentat stînd culcat pe o bază cu aspect de semicoloană, ținîndu-și laba stîngă anterioară pe capul unui bovideu (pare-se vițel). Capul ridicat, întors spre stînga, cu gura deschisă și limba atîrnînd, este împodobit cu o coamă bogată, cioplită în forma unor conuri de brad, ce coboară pînă la jumătatea corpului. Calitatea sculpturii atrage atenția asupra priceperii și talentului ciopliitorului, familiarizat îndeajuns cu dăltuirea pietrei pentru a reda, într-o manieră sigură, cruzimea caracteristică animalului, dar și asupra gustului și migalei de amănunt a aceluiași meșter, vizibile în finisarea sculpturii, ca și în redarea detaliilor (coama și ghiarele fiarei, globii oculari, pleoapele leului și capul animalului de sub laba lui stîngă). Totodată este evidentă și tendința, oarecum voită, dar și în funcție de cunoștințele și stilul obișnuit al sculpturii din vremea lui, de reprezentare, mai mult sau mai puțin schematică, a anatomiei corpului, a coamei și pomeților fiarei. Insistența sculptorului asupra capului și, mai ales, exagerarea voită a ghearelor leului sînt de atribuit intenției de a-i sublinia ferocitatea. Sculptura, ce urma a fi așezată în așa fel încît să fie privită din față, a fost neglijată în partea opusă (cum prea puțin se vede în fig. 1 A), unde artistul s-a mulțumit mai degrabă cu o cizelare a pietrei decît cu sculptarea, nici chiar sumară, a figurii reprezentate.

Dimensiuni: lungimea bazei: 1,09 m; lungimea leului: 0,94 m; înălțimea totală: 0,83 m. Petele albe, vizibile în fig. 1, se datoresc structurii neuniforme a calcarului, reliefată de intemperii.

Cel de al doilea leu funerar (fig. 2), tăiat tot în calcar, este fragmentar, din el lipsind partea anterioară. Se pare că a fost găsit într-o stare nu mult diferită de cea actuală. Aflarea lui însă în apropierea primului prezentat aici, ca și rolul lor într-o construcție de caracter funerar (vezi p. 474) duc la presupunerea că aspectul inițial trebuie să fi fost aproape de al celui alt, cu deosebirea firească

Fig. 1.

Fig. 1A.

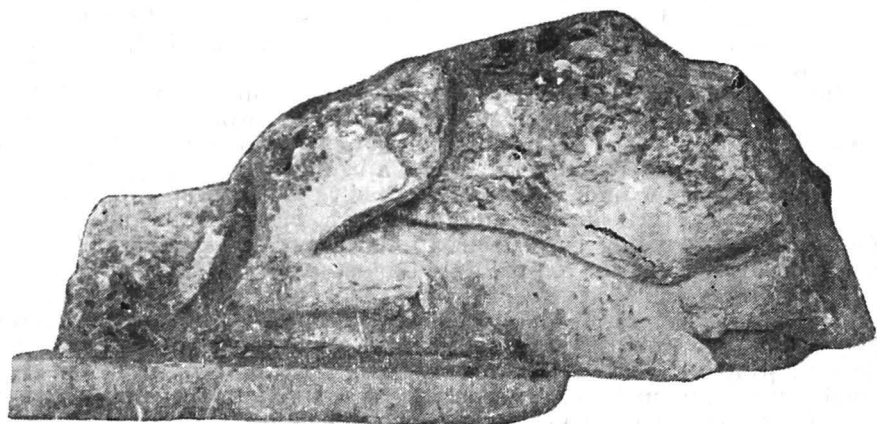

Fig. 2.

referitoare la capul întors, de astă dată, spre dreapta. Ambii au fost ciopliți, probabil, de același meșter, lipsind motive care să indice o execuție artistic-tehnică diferită.

Dimensiuni: lungimea bazei: 1,10 m; lungimea păstrată a leului: 0,87 m; înălțimea păstrată: 0,53 m.

Nu este exclus ca lei funerari romani din Valea Sîngeorgiului să fi fost așezați de o parte și de alta a unei *aedicula*¹, obișnuită în construcțiile cu caracter de cult și funerar din Imperiul roman.

¹ O asemenea construcție de caracter funerar: Gr. Florescu, *I monumenti funerari della „Dacia Superior”*, în *EDR*, IV, 1926–27, p. 81 și fig. 3.

Monumente sculpturale reprezentînd lei, statui sau reliefuri sînt numeroase în Imperiu și o înșirare aici nu și-ar avea rostul. Pentru exemplificare menționăm doar statuile de lei funerari descoperite în săpăturile acad. C. Daicoviciu la Sarmizegetusa², din Durostorum³, relieful de pe un sarcofag de la Roma⁴ și cîteva alte reprezentări amintite de B. Lunn⁵.

Cît privește originea motivului ornamental cu lei pe punctul de a-și devora prada sau țînînd laba ori labele anterioare pe capetele unor animale (reprezentînd, de fapt, aceeași pradă), ea trebuie căutată în plastica orientală, de unde s-a răspîndit în lumea greco-romană⁶. Leul, ca motiv ornamental, poate fi legat și de pătrunderea și „încetățenirea” în Imperiul roman a unor culte de origine orientală, cum ar fi cel al frigieni Cybele⁷ și al iranianului Mithras⁸. Semnificația lui nu poate fi însă totdeauna aceeași, ceea ce rezultă, de altfel, și din încercările de a-l explica în legătură cu una ori alta din zeitățile menționate⁹. Dar indiferent de ambianța în care apare (însoțind-o pe Cybele, pe reliefurile mithriace sau în construcțiile de caracter funerar) ideea principală pare a fi simbolizarea forței divine sau de esență divină, cu atribute și conținut nuanțat, corespunzător elementului central al ansamblului figurat din care fac parte.

În cazul monumentelor funerare, leul pe punctul de a-și devora prada sau cu una din labele anterioare pe capul unui animal a fost interpretat ca demon al morții¹⁰, ca simbol al sacrificiului ritual¹¹, semnificînd moartea rapace¹² ori arătînd că forțele divine au moartea sub controlul lor¹³, ca și rolul de păzitor al lăcașului de veci împotriva duhurilor rele și a profanatorilor de morminte¹⁴. Capul tăiat al animalului, pe care leul își ține laba, simbolizează tot moartea¹⁵, iar combinația acestuia cu leul, în postura menționată, ar arăta, după B. Lunn, că leul (= forța divină n.n.) este mai puternic decît moartea și, în același timp el este cel care controlează moartea (piciorul leului pe capul de animal indică posesiunea asupra pradei)¹⁶. După cum reiese din cele de mai sus și în legătură cu simbolistica leului la monumentele de caracter funerar sînt interpretări aparent deosebite, dar, de fapt, toate îndreptate spre o explicare a lui avînd la bază ideea centrală a reprezentării morții. Este greu de crezut că doar una sau alta din ele ar fi cea mai probabilă, ci, mai degrabă, este de admis, și acum, posibilitatea unei grupări a mai multor simboluri în reprezentarea figurată, care nu se contrazic, din contră se completează reciproc. Așa de pildă, leul cu laba anterioară pe capul „prăzii” poate simboliza moartea, aflată în puterea forțelor divine, îndeplinind totodată și rolul de păzitor al lăcașului de veci. Așezarea unor asemenea monumente figurate în construcții funerare (în cazul de față, posibil, de

² C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 256–257.

³ I. I. Russu, în *AISC*, III, 1936–40, p. 186. O statuie la Turda, Idem, în *ActMuz*, 1955, p. 105–106.

⁴ Franz de Ruyt, *Études de symbolisme funéraire*, în *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, XVII, Bruxelles–Roma, 1936, p. 173.

⁵ On the symbolism of severed animal heads, în *Latomus*, XXII, 2, 1963, p. 253, 255.

⁶ F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, II, Bruxelles, 1896, p. 439–440; idem, *Catalogue des sculptures et inscriptions antiques (monuments lapidaires) des Musées Royaux du Cinquantenaire*, Bruxelles, 1913, p. 222; P. Steiner, *Xanten*, Frankfurt a. M., 1911, p. 77; Franz de Ruyt, o.c., p. 171; *AISC*, III, p. 187–188.

⁷ A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien (Sonderschriften des österreichischen archäologischen Institutes in Wien, Band X)*, Wien, 1923, p. 213–214. Pentru Cybele, însoțită de lei în reprezentări figurate, Schwen, în *RE*, s.v. *Kybele*, col. 2258–2259; *DA*, s.v. *Cybele*, p. 1687.

⁸ F. Cumont, *Textes et monuments* ..., p. 439, 527; Kuzsinszky, în *Muzeumi és könyvtári értesítő*, II, Budapest 1908, p. 94–95; R. Forrer, *Das Mithra-Heiligtum von Königshofen bei Strassburg*, Stuttgart, 1915, p. 107–108; cf. *AISC*, III, l. c.

⁹ Supra, notele 7, 8. Pentru reliefuri și statui în legătură cu adorarea lui Mithras în Imperiul roman, vezi și M. J. Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae*, I, Haga, 1956, nr. 31 (fig. 6), 75 (26), 736 (203), 921 (232); II, Haga, 1960, nr. 1112 (fig. 287), 1289 (338), 1394 (359), 1667 (425), 2057, 3 (547), 2354 (653 a).

¹⁰ P. Steiner, l. c.; I. I. Russu, o. c., p. 188.

¹¹ A. Schober, l.c. (lei și capete de taur sau berbec).

¹² Franz de Ruyt, l.c.

¹³ B. Lunn, o.c., p. 257.

¹⁴ I. I. Russu, l. c.

¹⁵ S. Stucchi, *Le „Têtes coupées” e la raffigurazione della morte nell'ambiente mediterraneo*, în *Istituto lombardo di scienze e lettere (Milano), Rendiconti*, Ser. III, vol. LXXX, 1950, p. 219 (nu ne-a fost accesibilă), citat după B. Lunn, o.c., p. 256.

¹⁶ B. Lunn, o.c., p. 256, 257, 260.

o parte și de alta a unei *aedicula*) își are explicația tocmai în simbolistica lor de esență mistică, divină¹⁷.

Descoperirea prezentată cu acest prilej nu apare izolată în Valea Sîngeorgiului. Mențiuni mai vechi din literatura de specialitate¹⁸ fac amintire despre descoperirea în hotarul satului a numeroase urme din epoca stăpînirii romane în Dacia: resturi de edificii, inscripții votive (CIL, III 12575—7), una funerară (CIL, III 7894), fragmente din monumente sculpturale, cărămizi stampilate, țigle, tuburi de conductă și urmele unei *carriere de piatră*. Fragmente ceramice și blocuri de piatră fasonate s-au aflat, după informațiile localnicilor, și pe dealurile „La Bă-răroaie” și „Măgura”.

Apariția și dezvoltarea, pare-se apreciabilă (judecînd după puținele, dar semnificativele descoperiri întîmplătoare, răspîndite pe o suprafață mare în hotarul satului), a așezării romane din Valea Sîngeorgiului (posibil, pe locul uneia mai vechi, dacice) este de pus în legătură cu exploatarea pietrei de construcție în carierele din apropiere, fără a neglija, bineînțeles, cultivarea terenului agricol din jur.

I. GLODARIU

RÖMISCHE GRABLÖWEN AUS VALEA SÎNGEORGIIULUI

(Zusammenfassung)

Es werden zwei römische Grabdenkmale behandelt, die Grablöwen darstellen, von denen der eine ganz (Abb. 1, 1 A) und der andere als Bruchstück (Abb. 2) erhalten sind. Sie wurden zufällig auf dem Dorfgebiet von Valea Sîngeorgiului (Stadt Hunedoara, Region Hunedoara) entdeckt. Möglicherweise standen sie zu beiden Seiten einer *aedicula*.

Der Löwe in der kaiserzeitlichen Skulptur stammt aus dem Orient und versinnbildlicht die göttliche Kraft. Im Falle der Grabdenkmäler veranschaulicht der Löwe, der eine vordere Pranke auf einem Tier hält, den Tod, oder kann vielleicht auch als Grabhüter gedient haben.

Von dem gleichen Dorfgebiet sind auch andere Funde aus der Zeit der römischen Provinz bekannt: Gebäudereste, Inschriften, Skulpturen, Kleinfunde und Anzeichen eines Steinbruches, die zu einer Ansiedlung gehören, aus der auch die hier beschriebenen Denkmäler stammen.

¹⁷ Publicarea exhaustivă sau cel puțin a majorității monumentelor sculpturale reprezentînd lei funerari, aflate în pămîntul Daciei romane și păstrate în diverse muzee din țară, și coroborarea lor cu alte descoperiri de același gen din Imperiu ar putea oferi posibilitatea unor considerații de ansamblu privind stilul și, eventual, încadrarea cronologică mai precisă a acestor monumente (o încercare de a stabili tipuri de lei funerari la S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 272).

¹⁸ Strînse în *Repertoriul arheologic al României* (lucrare în manuscris la Institutul de istorie și arheologie Cluj).

UN RELIEF FUNERAR ROMAN ÎN MUZEUL DE ISTORIE CLUJ

Monumentul pe care-l prezentăm a intrat în colecția Muzeului de Istorie din Cluj în vara anului 1966¹. Descoperit la sfârșitul secolului trecut (data și împrejurările exacte nu ne sînt cunoscute), pe locul numit „Pusta grofului“, situat în hotarul satului Pata (or. Cluj)², la cca. 2,5 km sud-vest, în stînga drumului de țară ce duce spre satul Gheorghieni, monumentul a rămas necunoscut pînă acum (fig. 1). Adaptat și folosit, încă de la descoperire, în scopuri gospodărești neadecvate, monumentul a avut mult de suferit, fiind în mare măsură uzat și degradat. Despre starea lui inițială (aceea din momentul descoperirii), nu am putut afla nimic. Am fost informați însă, de locuitorul Vasile Someșfelean, în gospodăria căruia se afla monumentul (Pata, nr. casei 148 a), că în apropierea locului în care a fost descoperit, se mai observau încă, la începutul secolului nostru, resturi din fundația unei clădiri.

Lucrat din piatră calcaroasă, relieful are forma unei plăci paralelipipedice de 54 × 41 × 17 cm. Un chenar de 6 cm grosime, mărginește partea superioară a cîmpului sculptat. Probabil chenarul încadra scena pe toate laturile, fiind clar că, cel puțin în părțile laterale, monumentul a fost retezat și micșorat pentru a fi mai ușor de întrebuințat în noua-i destinație. La aceeași presupunere ne îndeamnă și faptul că din scena sculptată lipsesc tocmai părțile laterale. Evident, redarea parțială, am zice fragmentară, a figurilor nu poate fi pusă pe seama lapidului, ci a „ajustărilor“ la care a fost supus monumentul după descoperire.

În dreapta părții păstrate a cîmpului sculptat e înfățișat un personaj călare, cu orientare spre stînga, privind frontal. Cu mîna stîngă ține hăturile calului. Conturul figurii este redat stîngaci, nefiresc. Se poate remarca totuși părul bogat al călărețului, răsfrînt în părțile laterale ale capului. Un veșmînt cu falduri destul de reușit redat, prins pe umărul drept cu o fibulă, îi acoperă umărul și brațul stîng pînă la încheietura mîinii. Partea dreaptă a bustului este acoperită de gîtul calului. Oarecum artificială și nefirească apare poziția calului, ale cărui proporții sînt mult prea reduse în comparație cu călărețul. Se pot distinge zăbalele și hăturile.

În stînga acestui grup, dar în plan secundar, se află al doilea personaj, orientat frontal. Pe cap pare să aibă un fel de bonetă mult răsfrîntă lateral; poartă o tunică cu falduri (sau lorică?), iar pe umeri o pelerină prinsă la mijloc cu o fibulă rotundă. În mîna stîngă, îndoită din cot și adusă în față, ține un obiect, foarte probabil o sabie scurtă (*gladius*), cu vîrf în sus.

Deși monumentul este puternic degradat, stîngăcia rustică a lapidului e totuși evidentă. I se poate reproșa acestuia redarea nefirească a conturului figurilor celor două personaje, disproporția dintre cal și călăreț, în sfîrșit redarea la aceeași înălțime a celor două personaje, deși călărețul, ca personaj principal, s-ar fi cuvenit să fie reprezentat depășind în înălțime pe cel din față lui. În-

¹ Piesa a fost identificată cu ocazia unei scurte periegeze efectuate pe teritoriul satului Pata împreună cu V. Pintea de la Muzeul de Istorie din Cluj, căruia îi revine meritul principal în recuperarea reliefului.

² Descoperirea aduce noi indicații de ordin topografico-arheologic pentru teritoriul satului Pata. Despre urmele romane semnalate anterior, vezi *Repertoriul Arheologic al României*, ms. la Institutul de istorie și arheologie din Cluj.

a

b

Fig. 1. Monumentul funerar de la Pata: a, fotografie; b, desen.

treaga scenă lasă o impresie de înghesuială, lapidul îngrămădind cele trei figuri într-un spațiu prea redus pentru mărimea în care a dorit să le redea.

În legătură cu interpretarea monumentului este de observat că, deși ambele personaje sînt redată la același nivel, totuși, suprapunînd botul calului peste brațul stîng al personajului din față, lapidul îl plasează pe acesta în planul al doilea, deci în poziție secundară față de călăreț, subliniind astfel eventuala diferență socială sau de rang dintre ei.

Cu toată starea precară a monumentului, caracterul lui funerar nu poate fi pus la îndoială. Reprezentarea calului, fără sau cu călăreț, alături de alte simboluri (păuni, zeul Attis etc.) este cunoscută pe unele monumente funerare din Dacia³. Totuși cea mai apropiată analogie o constituie un monument descoperit la Gilău (păstrat în Muzeul de Istorie Cluj)⁴, avînd reprezentat în registrul superior un banchet funebru. În registrul mijlociu, cel care ne interesează, apare un călăreț orientat spre dreapta, în fața căruia se află un personaj, redat frontal, care ține în mîna stîngă o sabie scurtă, iar în dreapta o lance. Exceptînd orientarea diferită (spre dreapta) a acestui grup, singura deosebire constă în faptul că pe monumentul de la Gilău, călărețul poartă în mîna stîngă o lance.

O scenă analogă se pare că a fost reprezentată pe un monument funerar ce se află în Muzeul raional Turda. Pe fragmentul păstrat apare calul și călărețul, dar monumentului îi lipsește tocmai partea anterioară a scenei, adică partea în care apare personajul din fața calului⁵.

³ Pentru prima categorie, cal fără călăreț, vezi Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della „Dacia Superior”*, în EDR, IV, 1926–1927, p. 82–83, nr. 6, fig. 6 și Em. Panaitescu, *Monumente inedite din Largiana*, în ACMIT, III, 1930–1931, p. 95–96 și fig. 5. Pentru a doua categorie, cal cu călăreț, vezi Panaitescu, *op. cit.*, pl. II.

⁴ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 88, nr. 18, fig. 15.

⁵ Informație prof. A. Bodor, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

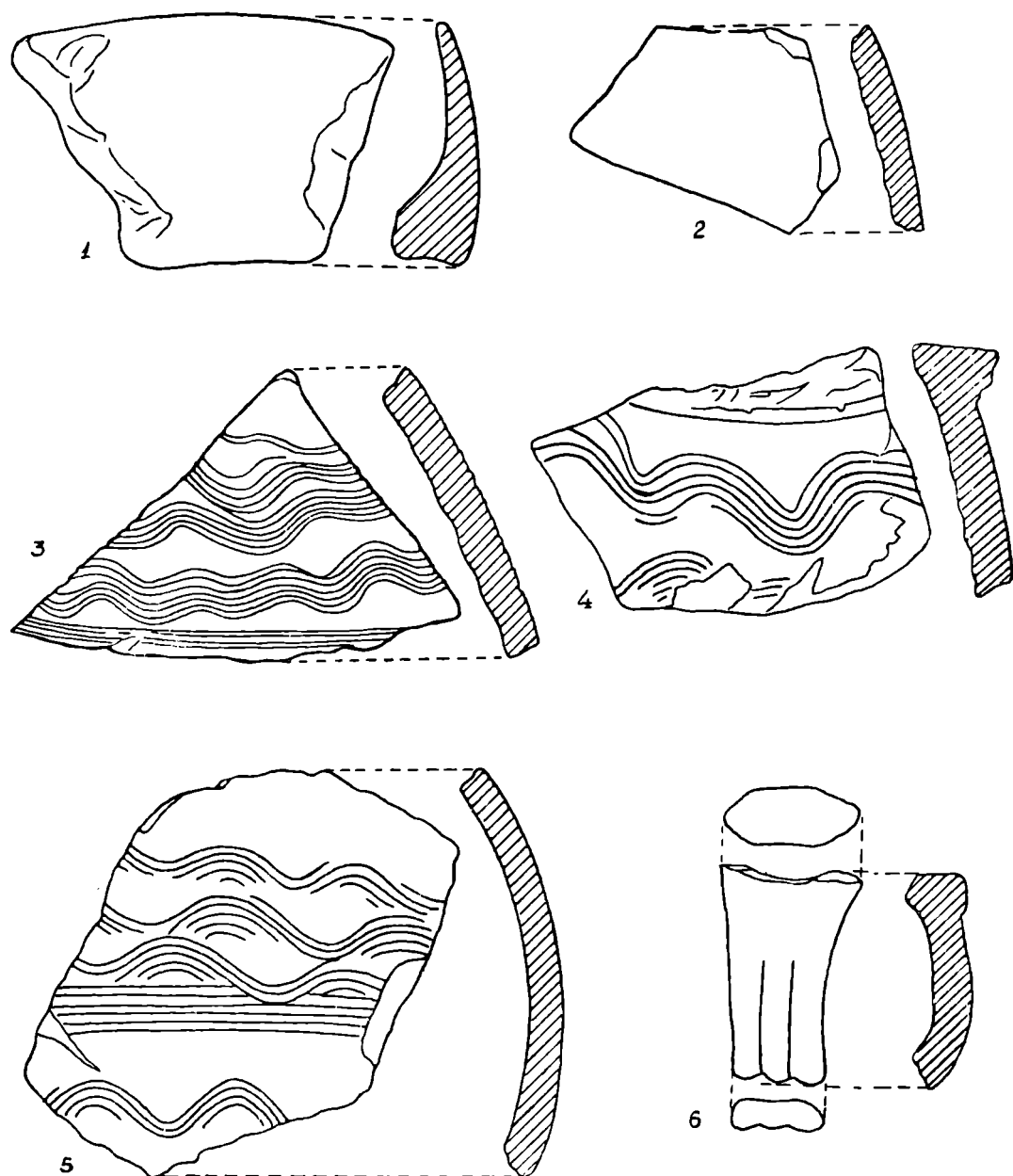

Fig. 2. Pata. Fragmente ceramice: 1, din buza unei fructiere dacice; 2—6, romane.

Deosebit de frecvente sînt însă monumentele funerare de acest tip în provinciile renane și în Pannonia. Exceptînd orientarea și execuția unor amănunte, piesa noastră își găsește bune analogii de exemplu în două monumente funerare existente în Muzeul Național de antichități din Budapesta. Primul, descoperit la Arrabona, aparține unui militar din legiunea I Adiutrix⁶; al doilea, descoperit la

⁶ A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Viena, 1923, p. 62—63, nr. 138, fig. 64.

Intercisa, aparține foarte probabil tot unui militar, cum par să indice armele călărețului și ale însoțitorului său⁷. Este semnificativ faptul că atare monumente au fost descoperite, în marea lor majoritate, în apropierea castrelor și, cu rare excepții, sînt dedicate unor militari, așa cum indică inscripțiile sau armele pe care le poartă de obicei cele două personaje⁸.

Relieful roman descoperit la Pata reprezintă așadar pe defunct călare, iar în fața lui, în plan secundar, apare însoțitorul — așa numitul „calo“, servitor, sau aghiotant. Arma pe care o ține acest personaj, arată că pe defunct trebuie să-l considerăm militar, sau mai degrabă un veteran, care-și avea proprietatea pe teritoriul actual al satului Pata. Resturile din fundația unei (sau unor?) construcții „vechi“ de piatră, amintite mai sus și al căror material a fost folosit de săteni, ar indica, eventual, rămășițele unei așezări rurale ridicate pe vatra unui sat dacic sau ale unei ferme romane. Fragmentele ceramice descoperite pe același loc (fig. 2), printre care se află și unul din buza unei fructiere dacice, lucrată la roată, justifică mai curînd prima ipoteză. Nu trebuie exclusă însă nici a doua posibilitate. Aproximarea drumului roman Napoca-Potaissa, dar mai ales a orașului Napoca, putea constitui un factor prielnic pentru dezvoltarea și înflorirea unei „villa rustica“, al cărei proprietar, probabil un veteran, ține să-și immortalizeze rangul și poziția socială ciștigată în calitate de militar al unei unități romane, staționată poate chiar în Dacia.

În sfîrșit este necesar a releva unele deosebiri de amănunt care rezultă din compararea monumentelor de acest fel din Dacia cu cele din provinciile renane sau Pannonia. Astfel, dacă în provinciile renane călărețul este redat de obicei în mișcare, urmîrind un dușman⁹, în Pannonia predomină poziția statică a grupului călăreț-cal, acesta din urmă fiind ținut de obicei de căpăstru de către însoțitor¹⁰. În schimb, în Dacia, cum reiese din cele trei monumente pe care le cunoaștem, însoțitorul deși se află în față, nu ține calul. Să indice acest fapt o deosebire sau o trăsătură caracteristică pentru fiecare din provinciile amintite? Deocamdată, datorită numărului mic de monumente de acest fel descoperite în Dacia, nu se poate face o afirmație categorică. Amănuntul notat de noi nu poate fi trecut cu vederea, dar pentru verificarea lui trebuie să așteptăm noi descoperiri.

V. VASILIEV

EIN RÖMISCHES GRABRELIEF IM HISTORISCHEN MUSEUM IN CLUJ

(Zusammenfassung)

Es wird ein Grabrelief von einem in Dazien seltenen Typus veröffentlicht, das Ende des vorigen Jahrhunderts auf der Flur des Dorfes Pata (im Stadtgebiet Cluj) entdeckt wurde und das unveröffentlicht blieb.

Es stellt den Verstorbenen als Reiter dar, und vor ihm, aber im Hintergrund, seinen Begleiter, den sogenannten „calo“, Diener oder Adjutant. Das Schwert, das dieser in der Hand hält, sowie auch Entsprechungen aus Dazien und Pannonien veranlassen den Verfasser, den Verstorbenen für eine Militärperson zu halten, oder wahrscheinlicher, für einen Veteranen, der seinen Besitz auf dem Gebiet des heutigen Dorfes Pata hatte. Reste von Grundmauern eines (oder mehrerer?) Gebäude, die noch Anfang dieses Jahrhunderts in der Nähe der Fundstelle des Reliefs zu sehen waren, könnten von einer römischen Ansiedlung oder einem Gutshof (villa rustica) stammen.

⁷ V. Hoffiller, *Római fegyverek a M. N. Múzeum kőemlékein*, in *ArchÉrt*, XXIX, 1909, p. 317, fig. 5.

⁸ Schober, *op. cit.*, p. 169.

⁹ Vezi F. Koepf, *Die Grabdenkmäler, in Germania Romana. Ein Bilder-Atlas*, 1926, p. VI/1—4, VII/1—3, VIII/1—4, IX/1—3 etc.

¹⁰ Vezi notele 6 și 7.

O AMULETĂ ROMANĂ (?)*

O descoperire întâmplătoare făcută în anul 1961 la *Porolissum*¹ — vastă și bogată zonă arheologică — de către un sătean din Moigrad (r. Zălau), ne-a dat posibilitatea să fim în posesia unei interesante piese sculpturale², destul de rar întâlnită printre bronzurile antichității romane și a cărei întrebuințare a dat naștere la numeroase controverse în literatura de specialitate.

Este o mică sculptură din bronz (fig. 1a-b)³, reprezentînd o frumoasă și originală defensă a unui porc mistreț, terminată în partea anterioară cu un cap al acestei fiare, așezat pe labele dinainte întinse, iar în partea posterioară cu un buton. Animalul are botul larg deschis (perforat în părțile laterale sub perechea de colți), iar între urechi o coamă care se prelungește în regiunea gîtului în trei frunze de acant stilizate, cea din mijloc purtînd în vîrf o protuberanță. Piesa este de dimensiuni relativ mici: lungimea 12,5 cm, lungimea desfășurată 22,5 cm, lățimea maximă 5,5 cm, înălțimea 9,5 cm, lungimea capului 3,5 cm, lungimea desfășurată a colțului 19 cm.

Starea bună de conservare a obiectului, exceptînd suportul care s-a rupt, permite observarea cu ușurință a tuturor detaliilor capului animalului. Piesa este de o execuție artistică remarcabilă, înfățișînd fiara gata de atac, cu ochii măriți, nările dilatate, gura larg deschisă, părul zbîrlit.

Figurina de la *Porolissum* are frapante analogii — însă fiind mult mai reușită sub raportul confectionării — cu o piesă sculpturală (fig. 2a-b), descoperită în anul 1897, în hotarul comunei Șiclod (r. Odorhei)⁴, aceste două reprezentări zoomorfe constituind singurele exemplare de acest gen apărute pînă acum în Dacia. Ele au asemănări aproape perfecte — deși piese similare sînt destul de puțin cunoscute — cu o reprezentare pereche de la Ismid, antica *Nicomedia* (fig. 3)⁵ și una de la Loveci (fig. 4)⁶ și mai puțin exacte, totuși apropiate, cu exemplarele de la Ruse (fig. 5)⁷ și Fűstenberg (fig. 6)⁸.

* Mulțumim și pe această cale prof. K. Horedt, care ne-a indicat o interesantă lucrare în legătură cu această problemă, fapt care a dus la unele modificări ale acestui articol, prezentat în formă rezumativă la cea de a III-a sesiune științifică a muzeelor, București, decembrie 1966, precum și lui N. Vlăsa, care ne-a cedat piesa spre publicare.

¹ Vezi C. Daicoviciu, *Porolissum*, în RE, XXII, 265–270 și articolul *Moigrad* din *Repertoriul arheologic al României* (în ms. la Institutul de istorie și arheologie din Cluj), pentru descrierea succintă, însoțită de bibliografie a descoperirilor arheologice de la *Porolissum*.

² Piesa a fost achiziționată de la un sătean din Moigrad de către asist. Gh. Arion de la Catedra de Istoria artelor a Facultății de istorie din Cluj.

³ Se păstrează în Muzeul Ist. Cluj (nr. inv. IN. 21.502).

⁴ L. Nagy, în *HRTE*, XIV, 1904, p. 21–22; M. Roska, *A Székelyföld őskora*, în *EmiSzM*, p. 303, fig. 68, care preluînd greșit informația de la L. Nagy consideră piesa ca fiind cap de baldachin scitic. Nu putem fi de acord cu această afirmație, deoarece este cunoscut faptul că în arta scitică imaginea porcului mistreț lipsește.

⁵ S. Reinach, *RepStat*, II, 2, p. 747, nr. 2; A. de Ridder, *Les bronzes antiques du Louvre*, I, Paris, 1913, p. 69, nr. 467–468.

⁶ G. I. Kazarov, în *Godišnik* Sofia, 1921, p. 148, fig. 130; G. I. Kazarov, în *Eos*, XXXIII, 1930–1931, p. 297–298; Fr. Pfister, în *BIAB*, XVI, 1950 (*Serta Kazaroviana*, I), p. 249–250, fig. 1; M. Renard, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol*, III, Paris, 1966, p. 1368, fig. 2.

⁷ S. Reinach, în *RA*, 1899, I, pl. 125, fig. 18; S. Reinach, *RepStat*, III, p. 219, nr. 5; M. Renard, în *Mélanges* ..., III, p. 1368, fig. 3.

⁸ P. Steiner, *Xanten. I. Sammlung des Niederrheinischen Altertums-Vereins*, Frankfurt a.M., 1911, p. 99, nr. 13 (2748), Pl. XI, fig. 27.

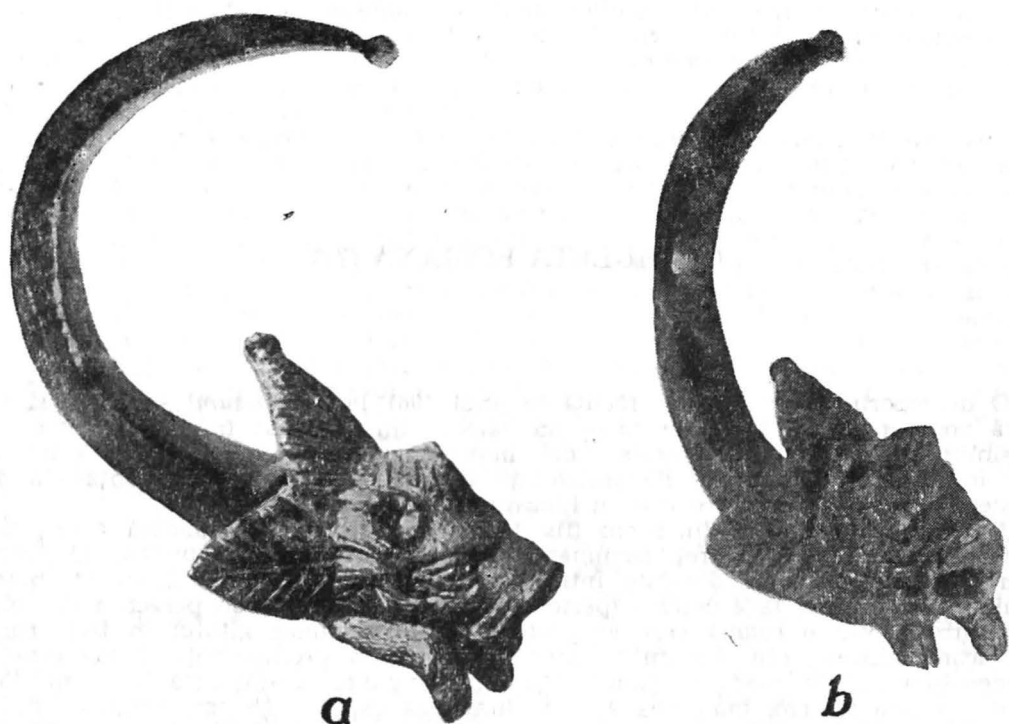

Fig. 1 *a* — *b*. Piesa de la Porolissum.

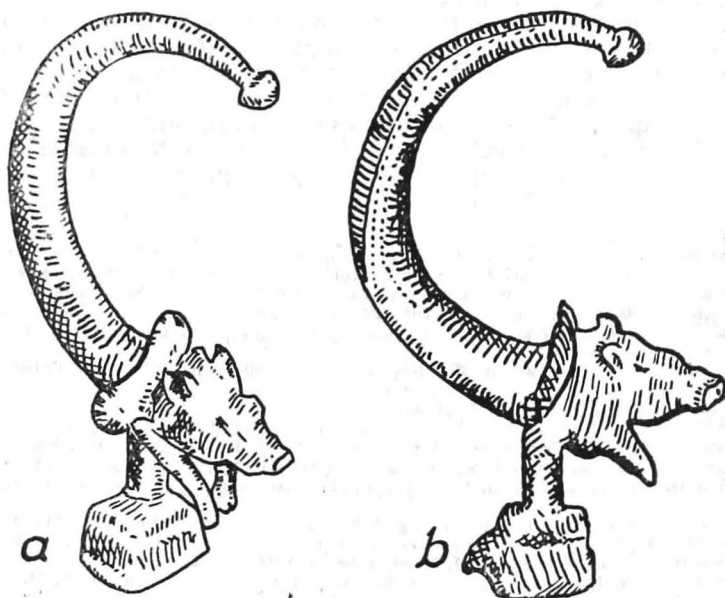

Fig. 2 *a* — *b*. Figurina de la Șiclod.

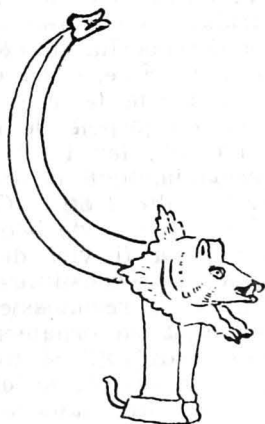

Fig. 3. Piesa de la Ismid.

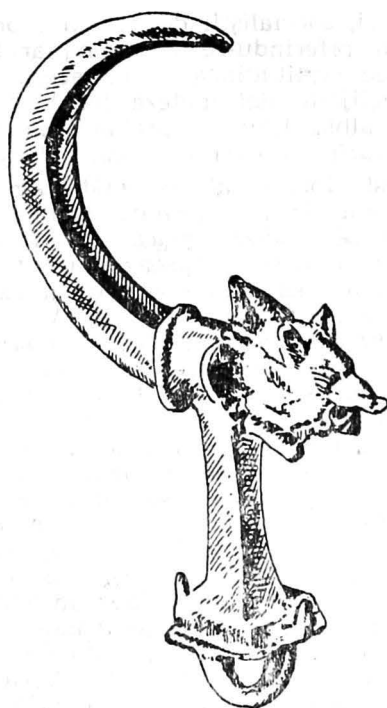

Fig. 4. Figurina de la Loveci.

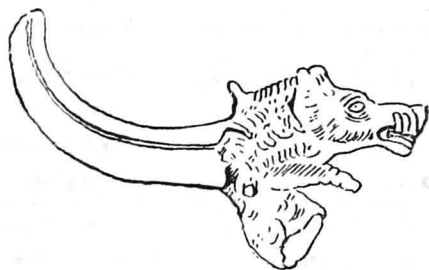

Fig. 5. Piesa de la Ruse.

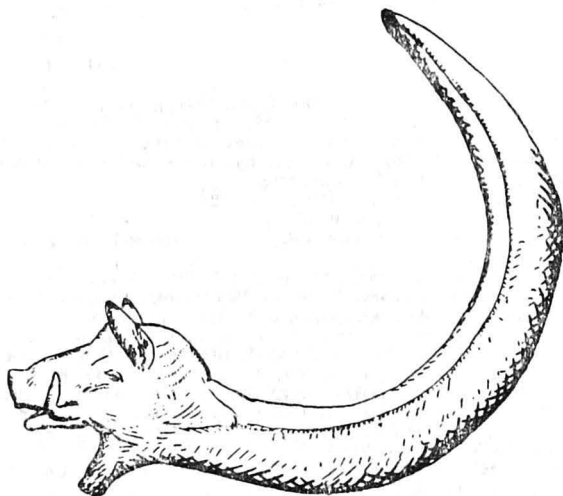

Fig. 6. Corniculum(?) de la Fűstenberg.

Mult controversat în literatura de specialitate este felul în care au fost întrebuințate aceste mici sculpturi animaliere, toate avînd un suport perforat, care face dovada că ele se *fixau în ceva*.

A. de Ridder, autorul catalogului de bronzuri din Muzeul Louvre, consideră reprezentările pereche de la Ismid ca fiind mînere⁹, iar în ce privește obiectul

⁹ A. de Ridder, *op. cit.*, p. 69.

de la Loveci, specialiștii de comun acord au stabilit că el era folosit ca amuletă¹⁰. S. Reinach referindu-se la exemplarul provenit de la Ruse este de părere — fără a avea certitudinea — că acesta ar fi servit ca ornament de mobilă¹¹. Nu trebuie neglijată nici ipoteza lui P. Steiner, care crede că figurina apotropaică, ieșită din albia Rinului, probabil la Fűstenberg, să fie un *corniculum*¹², purtat de *cornicarii*¹³, ofițeri de rang inferior, adjutanți în armata romană.

Dar aceste ipoteze ale cercetătorilor citați nu au putut elucida complet și clar problema micilor reprezentări zoomorfe cu defensă și cap de mistreț. Nu s-a încercat să se asocieze, măcar sub formă de experiment, aceste piese sculpturale cu altele, care deși înfățișează diferite animale au la rîndul lor un suport perforat. Încercăm să dăm doar câteva exemple și să arătăm concluziile la care au ajuns cei ce s-au ocupat de ele. Astfel mica figurină descoperită în *villa rustica* de la Tăc-Fővénypuszta (anticul *Gorsium*)¹⁴, reprezentînd un ciine, după E. B. Thomas, se pare că împodobește o prăjină, iar de cele două toarte laterale să fi fost prinse panglici sau motive florale¹⁵. Pentru hipopotamul cu șarpele de la Bingen, J. Como a găsit explicația ca fiind emblema unui medic¹⁶, iar H. Menzel este de părere că cele 7 capete similare de vultur din Germania, unul de proveniență necunoscută¹⁷, 2 de la Leimersheim¹⁸, 2 de la Eisenberg¹⁹ și alte 2 de la Geinsheim-Böbingen²⁰ sînt piese care se aplicau la care romane²¹. În Muzeul de istorie a orașului București se află un obiect asemănător, considerat a fi vîrf de stindard roman sau de baldachin²². K. Gaul²³ și J. Hampel²⁴ făcînd reconstituirea carului de la Sár-Szent-Miklós, fără a-l data însă, sînt unanimi în a recunoaște că piesa înfățișînd un leu cu un ovideu în ghiare, era întrebuițat ca ornament aplicat pe cadrul metalic în care se prindea coșul căruței de axul roții și introdus în cuiul de siguranță, care fixa roata de osie. Această presupunere de altfel este acceptată și de A. Alföldi²⁵. În R. P. Bulgaria descoperirile întîmplătoare au făcut cunoscute o serie de piese sculpturale stilizate în formă de colț de mistreț, dar fără suport, asupra cărora specialiștii s-au pronunțat a fi amulete. Este cazul celor două bronzuri aflate la Belene (anticul *Dimum*)²⁶, precum și a unui bronz de proveniență necunoscută²⁷.

¹⁰ G. I. Kazarov, în *Godišnik* Sofia, 1921, p. 148, fig. 130; G. I. Kazarov, în *Eos*, XXXIII, 1930—1931, p. 297—298; Fr. Pfister, *l. c.*, p. 249, consideră piesa ca fiind amuletă pentru cai (Pferde-Amulett); M. Renard, *l. c.*, p. 1369, presupune că e vorba de o garnitură de ham, care a jucat rol de amuletă, ca de altfel și figurina publicată de S. Reinach, în *RA*, 1899, I, p. 125, fig. 18; S. Reinach, *RepStat*, III, p. 219, nr. 5; (Ce sont là des garnitures de harnais ayant joué le rôle d'amulettes).

¹¹ S. Reinach, în *RA*, 1899, I, p. 125.

¹² P. Steiner, *l. c.*, p. 99.

¹³ DA, I, p. 1509—1510; RE, IV, 1603—1604; E. de Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità romane*, II, 2, p. 1216 sqq.

¹⁴ A. Marosi, în *SsSz*, 1937, p. 25; J. Fitz, *Gorsium. A táci rómaiakori ásatások*, Székesfehérvár, 1960, p. 30, fig. 29; E. B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapest, 1964, p. 310—311, pl. CXCVII, fig. 1.

¹⁵ E. B. Thomas, *op. cit.*, p. 310—311.

¹⁶ J. Como, în *Germania*, 9, 1925, p. 157, fig. 3/1—3.

¹⁷ A. Alföldi, în *ArchErt*, XLVIII, 1935, anexa de la p. 204, nr. 3, pl. II, fig. 3; H. Menzel, *Die römischen Bronzen aus Deutschland. I. Speyer*, Mainz, 1960, p. 47, pl. 52, fig. 78.

¹⁸ A. Alföldi, în *ArchErt*, XLVIII, 1935, p. 193, nr. 1 și la; H. Menzel, *op. cit.*, p. 48, pl. 52, fig. 79 și 80. ¹⁹ *Fundchronik für die Zeit vom 1. Januar bis 30. Juni 1932*, în *Germania*, 17, 1933, p. 62, pl. 9, fig. 2—3; A. Alföldi, în *ArchErt*, XLVIII, 1935, p. 193, nr. 2 și 2 a și anexa de la p. 206, nr. 1, pl. III, fig. 1; H. Menzel, *op. cit.*, p. 48—49, pl. 53, fig. 81 și 82.

²⁰ A. Alföldi, în *ArchErt*, XLVIII, 1935, p. 194, nr. 4 și 4a și anexa de la p. 206, nr. 2, pl. III, fig. 2; H. Menzel, *op. cit.*, p. 49, pl. 53, fig. 83 și 84.

²¹ H. Menzel, *op. cit.*, p. 47 sqq., care le consideră piese aplicate la car (Aufsätze am Wagen).

²² Asupra acestei piese ne-a atras atenția colega C. Cleja de la Muzeul de istorie a orașului București, căreia îi mulțumim. Obiectul provine după toate probabilitățile de pe malul lacului Tei, fiind datat în sec. I—II e.n., după C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a III-a, București, 1938, p. 153, fig. 62, sau în sec. II—III e.n., vezi în *Bucureștii de odinioară*, București, 1959, p. 177, pl. XXVIII, fig. 6; *Istoria orașului București*, I, București, 1965, fig. 3 de la p. 51.

²³ K. Gaul, în *ArchErt*, X, 1890, p. 108 sqq., pl. BI, fig. 2, pl. BIII, fig. 8, pl. BV, fig. 3a—3b.

²⁴ J. Hampel, în *BpR*, IV, 1892, fig. 3a—3b de la p. 63.

²⁵ A. Alföldi, în *ArchErt*, XLVIII, 1935, p. 192—193, fig. 45. În legătură cu diferite piese de același tip înfățișînd diverse animale, vezi A. Alföldi, în *ArchErt*, XLVIII, 1935, anexa cu planșele de la p. 202 sqq.

²⁶ I. Velkov, în *BIAB*, V, 1928—1929, p. 374, fig. 245; G. I. Kazarov, în *BIAB*, VI, 1930—1931, p. 250, fig. 178; G. I. Kazarov, în *Eos*, XXXIII, 1930—1931, p. 309; Fr. Pfister, în *BIAB*, XVI, 1950 (*Serta Kazaroviana*, I), p. 250, fig. 2.

²⁷ I. Velkov, în *BIAB*, I, 2, 1921—1922, p. 251, fig. 152.

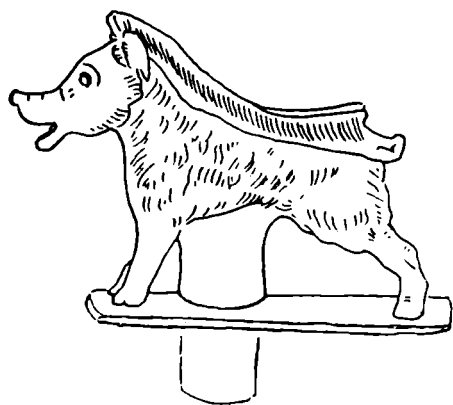

Fig. 7. Insigna din Muzeul spaniol (Madrid).

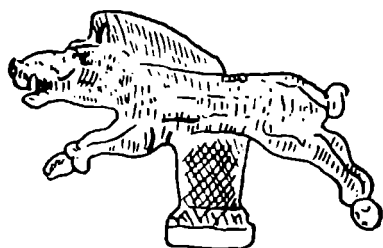

Fig. 8. Insigna din colecția Gréau.

După cum se poate observa, exemplele date permit enunțarea unei diversități de păreri a cercetărilor în legătură cu rolul jucat de aceste reprezentări sculpturale tipice cu suport perforat. Deci o concluzie precisă nu poate fi trasă.

Considerînd în general justă afirmația specialiștilor în ceea ce privește figurina de la Loveci (vezi p. 481) sau celealte descoperiri din R. P. Bulgaria (vezi p. 484), afirmație care deocamdată pare a fi cea mai verosimilă pentru acest tip de piese, inclusiv obiectele similare de la Porolissum și Șiclod, se poate emite o nouă ipoteză, pe care o punem în discuție și care credem că fără a îngreua și mai mult lucrurile, poate constitui la rîndul ei, ca și multe alte ipoteze, un punct de plecare în cercetările viitoare legate de această problemă.

Argumentarea teoriei noastre face apel la părerea lui S. Reinach care consideră cele două figurine de porc mistreț, una păstrată în Muzeul spaniol din Madrid (fig. 7)²⁸, cealaltă în colecția Gréau (fig. 8)²⁹, a fi insigne militare. Această ipoteză se bazează pe faptul că numeroase unități militare romane purtau în chip de *signa* diferite viețuitoare: mistreț, capricorn, acvilă, leu, taur etc.³⁰. Imaginea porcului mistreț juca un rol considerabil printre trupele de pe Rin și Dunăre, fiind simbolul legiunilor I *Italica*, II *Adiutrix*, X *Fretensis*, XX *Valeria Victrix*³¹.

Avîndu-se în vedere toate acestea, nu este exclus ca piesele sculpturale provenite de la Porolissum și Șiclod să fi fost insigne — deși studiul însemnelor micilor unități militare romane este deocamdată neglijat — ale unor auxiliarii care au staționat în Dacia. Ele pot avea îndreptățite asemănări, mai ales dacă ținem seama de reprezentarea porcului mistreț și de suporturile perforate ale obiectelor — în cazul celui de la Porolissum, acesta s-a rupt — cu figurinele păstrate în Muzeul spaniol din Madrid și în colecția Gréau.

Ca imagini și dimensiuni insigne auxiliare pare că nu se deosebeau de cele ale legiunilor³²: de exemplu cunoscutul capricorn de la Wiesbaden³³ are mărimea aproximativ aceeași cu a pieselor din Dacia. De altfel și tridentul fragmentar de la Kempten, despre care P. Reinecke spune că este un *signum*³⁴, nu întrece cu mult în lungime mica sculptură de la Porolissum.

²⁸ S. Reinach, *Rep.Stat.*, II, 2, p. 746, nr. 3.

²⁹ *Ibidem*, p. 747, nr. 1.

³⁰ Vezi A. Domaszewski, *Die Tierbilder der Signa*, în *Abhandlungen zur römischen Religion*, Leipzig—Berlin, 1909, p. 1 sqq.; DA, IV, p. 1309 sqq.; R. Cagnat—V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, II, Paris, 1920, p. 343 sqq.

³¹ DA, IV, p. 1312; R. Cagnat—V. Chapot, *op. cit.*, tabelul de la p. 346.

³² R. Cagnat—V. Chapot, *op. cit.*, p. 348.

³³ C. Blümlin, *Bilder aus dem römisch-germanischen Kulturleben (Nach Funden und Denkmälern)*, München-Berlin, 1918, p. 65, fig. 182; DA, IV, p. 1312, fig. 6411; R. Cagnat—V. Chapot, *op. cit.*, fig. 547/2.

³⁴ P. Reinecke, în *Germania*, 16, 1932, p. 133—134, fig. 1.

În legătură cu mărimea acestor insigne se pot invoca o serie de obiecțiuni, legate în special de reprezentarea lor pe monumentele ce înfățișează scene militare, unde au dimensiunile aproape egale sau egale cu a capetelor omenеști. Acest lucru este perfect adevărat, ținându-se seama că însemnele respective trebuiau să dea distincția unor trupe cu un efectiv numeros de militari, cum bunăoară erau legiunile. Dar chiar și o simplă privire asupra acelorăși imagini, respectându-se totodată justa proporționalitate a elementelor, permite constatarea — și aceasta nu poate fi trecută cu vederea — că unele embleme, chiar ale unor legiuni, sînt mult mai mici decît capetele purtătorilor de stindarde³⁵.

După părerea noastră problema paternității celor două figurine provenite din provincia nord-dunăreană, ca de altfel și a celorlalte analogii, rămîne deschisă. M. Renard atribuie aceste reprezentări cu porc mistreț celților³⁶, dar tipurile respective de piese nu apar *de loc* în cultura materială a acestei populații. Mai degrabă presupunem că ele ar putea fi puse în legătură cu unele trupe de origine celtică, ce au staționat tocmai în zona de descoperire³⁷ a obiectelor și care au avut ca insignă imaginea acestui animal, reminiscență a popularității de care se bucura fiara în cultul religios celtic³⁸, cu mult timp înainte de cucerirea romană.

Fără a fi categorici în ceea ce privește stabilirea identității și a felului în care au fost folosite cele două piese animaliere de la Porolissum și Șiclod, înclinăm să credem că problema în sine ar merita mai multă atenție. Un studiu amplu în viitor ar putea lămuri acest aspect puțin cunoscut, dar interesant privind anti-chitatea romană.

C. POP

A ROMAN AMULET (?)

(Abstract)

Is described and interpreted a small zoomorph bronze figurine representing a fang of a wild boar ending in the head of the animal, discovered in *Porolissum* (fig. 1a-b) and having analogies (fig. 2a-b) with that of Șiclod (Odorhei district).

³⁵ C. Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, I, Berlin, 1896, pl. VII, 14, pl. X, 24, pl. LIV, 193, pl. LVI, 203; II, Berlin, 1900, pl. LVIII, 208, pl. LXXV, 269, pl. LXXVII, 275; *La Colonna Antonina*, Roma, 1942, fig. 5 și 7; H. Hofmann, *Römische Militärgrabsteine der Donauländer*, în *Sonderschriften des österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, V, Viena, 1905, p. 73, fig. 50 ș.a.

³⁶ M. Renard, în *Mélanges* ..., III, p. 1371—1372.

³⁷ Ne gădim la *cohors I Brittonum miliaria Ulpia torquata equitata pia fidelis civium Romanorum* și *cohors V Lingonum Antoniniana peditata*, care au staționat în zona Porolissum și la *cohors I Ubiorum*, a cărei existență s-a făcut cunoscută în partea orientală a Daciei superioare. Pentru *cohors I Ulpia Brittonum miliaria* vezi în RE, IV, 163—264; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 330 sqq.; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 184; W. Wagner, *Dislokation*, p. 106—107; A. Radnóti, în *ArchÉrt*, V—VI, 1944—1945, p. 166 sqq.; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 172; M. Macrea, în *SCIV*, VIII, p. 228. Pentru *cohors V Lingonum* vezi în RE, IV, 310; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 328; V. Christescu, *op. cit.*, p. 189; W. Wagner, *Dislokation*, p. 160; M. Macrea, în *SCIV*, VIII, p. 228 sqq. Pentru *cohors I Ubiorum* vezi în RE, IV, 345—346; V. Christescu, *op. cit.*, p. 191; W. Wagner, *Dislokation*, p. 197—198; K. Kraft, *op. cit.*, p. 191; D. Protase, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 507—508.

³⁸ H. Hubert, *Les Celtes depuis l'époque de la Tène*, Paris, 1932, *passim*; L. Márton, *Die Frühlatènezeit in Ungarn*, Budapesta, 1933, *passim*; J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, *passim*; T. G. E. Powell, *The Celts*, Londra, 1958, *passim*; J. Filip, *Die keltische Zivilisation und ihr Erbe*, Praga, 1961, *passim* etc.

The two sculptures, the only ones of this kind, yet found in Dacia, resemble to the representations from Ismid (fig. 3), Loveci (fig. 4), Ruse (fig. 5) and Fűstenberg (fig. 6).

The author generally agrees to the opinion of the specialists who suppose that these figurines could have the rôle of amulet.

Without being categorical in establishing the identity and use of the two Dacian pieces, starting from S. Reinach's point of view, who considers the sculptural samples from the Spanish Museum from Madrid (fig. 7) and from the Gréau collection (fig. 8) as being military badges, the author tries to bring into discussion the hypothesis that these pieces from the North-Danubian province might have been *signa* belonging to some Roman auxilia of Celtic origin — taking into consideration the image of the wild boar — military units who stationed in Dacia just in that zone where the objects have been discovered.

PRECIZARI ÎN LEGĂTURĂ CU CÎTEVA PIESE SCULPTURALE ANTICE DIN MUZEUL DE ISTORIE CLUJ

Nota noastră face unele precizări în legătură cu cîteva piese sculpturale antice, aflate în colecția Muzeului de Istorie Cluj.

1. — Statuetă din bronz reprezentînd pe *Iuppiter* (fig. 1a-b). Provenită probabil de la Chiusi (*Clusium*, Toscana), piesa a intrat în patrimoniul muzeal¹ prin donația unui particular.

Zeul nud este înfățișat în picioare, greutatea corpului fiind plasată pe piciorul drept întins, poziție care duce la o ușoară arcuire a șoldului drept și la o relaxare a piciorului stîng, tras puțin înapoi. Brațul drept este în jos, în mînă ținînd un rest al mănunchiului de fulgere, atribut caracteristic ipostazei sale de *Iuppiter Fulgur*². Brațul stîng, îndoit și ridicat, sprijină o *chlamys*³ lungă, bogat drapată, care acoperă parțial pînă la genunchi partea stîngă, atît fața cît și spatele personajului. Figura vînjoasă, înclinată puțin spre dreapta, este încadrată de o barbă stufoasă, capul fiind acoperit cu păr lung buclat, ridicat deasupra frunții în formă de diademă, prin două cocuri laterale și unul central. În regiunea cefei se observă o *taenia*⁴ a cărei margini în falduri, atîrnă pe umeri.

Această statueta din muzeul clujean are frapante analogii cu o piesă de proveniență necunoscută (fig. 2a-b), astăzi în Muzeul din Speyer⁵, despre care H. Menzel presupune că ar fi vorba de un *fals*⁶, după un prototip antic din bronz de la Chalon-sur-Saône⁷.

În ceea ce privește stabilirea falsului referitor la piesa din Germania, considerăm că opinia lui H. Menzel este justă, avîndu-se în vedere că afirmația aparține unui bun cunoscător al bronzurilor romane, care a cercetat și publicat⁸ mult material de acest gen. Tocmai din această cauză credem că ipoteza asupra statuetei din Speyer poate fi acceptată fără nici o rezervă și pentru exemplarul din Chiusi.

Păstrarea unei patine brun-închise cu pete de culoare verzuie, pentru a crea impresia unei facturi cît mai autentice antice — ca de altfel și în cazul analogiei din Germania — nu constituie un criteriu pentru a considera piesa de la Chiusi drept originală. Modelarea ușoară, difuză, a bronzului, fără a se neglija însă tratarea aceluiași amănunte, dimensiunile sensibil egale ale celor două figurine, cu diferențe foarte mici de ordinul mm (exemplarul din Speyer are dimensiunile: înălțimea 10,3 cm, lățimea 4,3 cm, înălțimea feței 1,5 cm, iar exemplarul din Chiusi: înălțimea 10,5 cm, lățimea 4,4 cm, înălțimea feței 1,5 cm), faptul că statueta din Germania are locul de proveniență necunoscut, iar cea aflătoare în muzeul din Cluj incert, sînt tot atîtea indicii pentru a considera aceste piese

¹ Nr. inv. IV. 4496.

² *LexMyth*, II, 656; RE, X, 1130—1131; DA, III, p. 710.

³ DA, I, p. 1115—1116.

⁴ DA, V, p. 19—20.

⁵ H. Menzel, *Die römischen Bronzen aus Deutschland. I. Speyer*, Mainz, 1960, p. 54—55, fig. 94.

⁶ *Ibidem*, p. 55.

⁷ E. Babelon — A. Blanchet, *Catalogue des bronzes antiques*, Paris, 1895, nr. 9, fig. 5.

⁸ Citeva studii recente ale lui H. Menzel despre bronzurile romane, vezi în *Mainzer Zeitschrift*, 44—45, 1949—1950; în *Jahrbuch des Emsländischen Heimatvereins*, 7, 1960; în *Mitteilungen des historischen Vereins der Pfalz*, 58, 1960; *Die römischen Bronzen aus Deutschland. I. Speyer*, Mainz, 1960; *Die römischen Bronzen aus Deutschland. II. Trier*, Mainz, 1966 etc.

Fig. 1 a — b. Statueta lui Iuppiter din Chiusi.

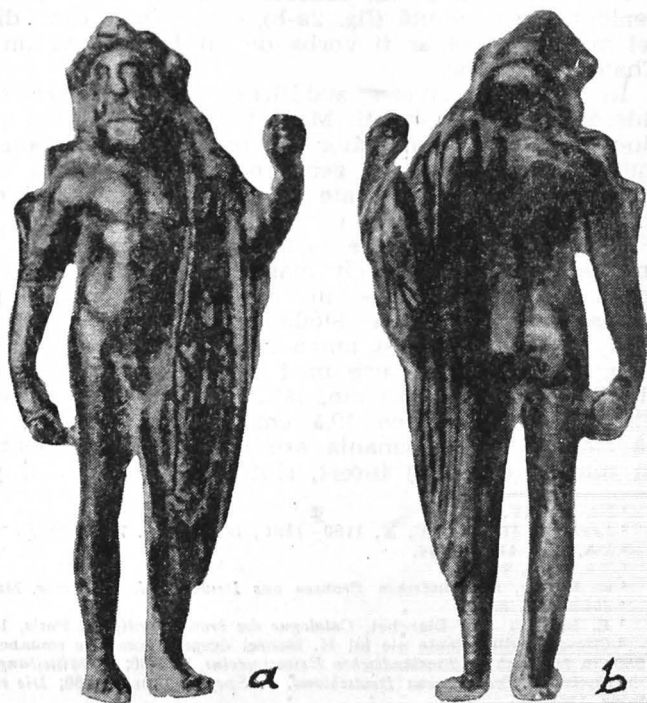

Fig. 2 a—b. Statueta lui Iuppiter din Speyer.

simple *falsuri*, lucrate în tipare de lut, piatră sau metal și nu în tehnica „à cire perdue”, atât de familiară meșterilor din antichitate.

Produse de serie din Renaștere sau din epoca modernă, aceste reprezentări sculpturale fără valoare, prezentate sub forma atrăgătoare a diferitelor statuete clasice — în cazul nostru a unui Iuppiter de un tip cunoscut în arta greco-romană în genul exemplarelor din Chalon-sur-Saône⁹, Rouen¹⁰ sau cele păstrate în Muzeul Louvre¹¹ și Biblioteca Națională din Paris¹² etc. — fabricate doar pentru înșelarea avizilor cumpărători de antichități, pot aduce serioase prejudicii, dacă nu sînt depistate¹³, oricărei colecții statuare de valoare.

2. — Statuetă romană din teracotă înfățișînd un bătrîn citared (fig. 3). Această reprezentare sculpturală a fost publicată de către muzicologul clujean R. Ghircoiașiu într-o lucrare de specialitate a genului¹⁴, în legătură cu dezvoltarea instrumentelor muzicale traco-dacice, unde, vorbind despre atestarea arheologică a chitarei pe teritoriul țării noastre, printre altele autorul arată: „O altă imagine este cea a unui cerșetor bătrîn, probabil muzicant pubeag, sau rol de bătrîn în teatru, figurină de ceramică roșie, ținînd în mîna stîngă o chitară, fără coarde”¹⁵.

Fără a intra în detaliile descrierii sau ale interpretării teracotei respective, găsim locul potrivit pentru a face precizarea că această mică figurină nu a fost descoperită în Dacia sau în teritoriile înconjurătoare, ci provine de la *Pompei*, fiind achiziționată de la un particular¹⁶.

Însăși execuția cu totul remarcabilă a figurinei, net deosebită și superioară față de factura teracotelor provinciale, pledează în favoarea unei piese care imită un model cunoscut din arta elenistică confecționată probabil într-un mare atelier meșteșugăresc ce ființa chiar în centrul lumii romane.

Data fiind această precizare, statueta din Muzeul de Istorie Cluj, străină de provincia nord-dunăreană, nu poate ilustra influențe culturale teatral-muzicale ale cetăților pontice la traco-daci, așa cum conchide R. Ghircoiașiu¹⁷, probabil datorită unei informații greșite sau din necunoștință de cauză, ci mai degrabă stă în legătură cu producțiile artistice atât de numeroase și variate ale Italiei antice.

3. — Basorelief roman fragmentar, din gresie, înfățișînd pe *Priapos* (fig. 4)¹⁸, publicat de către A. Buday¹⁹. Dimensiunile actuale ale piesei sînt: 116 × 80 × 35 cm.

O semnalară prețioasă datorată colegului nostru P. Gyulai atrage atenția asupra unor date inedite referitoare la acest basorelief. Este vorba de un manuscris²⁰ din prima jumătate a secolului trecut, aparținînd lui Lugosi Fodor András²¹, medicul fostului comitat al Hunedoarei, pasionat cercetător autodidact al antichității, care călătorind mult prin Transilvania, a descris și desenat un număr impresionant de piese antice și feudale, majoritatea sculpturi, multe dintre ele astăzi dispărute. Printre datele manuscrisului se găsesc atât informații²², cît și schița²³ acestui basorelief al lui *Priapos* (fig. 5).

⁹ E. Babelon — A. Blanchet, *op. cit.*, nr. 9, fig. 5.

¹⁰ S. Reinach, *RepStat*, III, p. 64, nr. 3. În legătură cu această reprezentare de la Rouen S. Reinach consideră că ea îl înfățișează pe *Herakles*. Credem că este vorba de o greșală, deoarece statueta în cauză este a lui *Iuppiter*, de un tip cunoscut în arta antică.

¹¹ S. Reinach, *RepStat*, II, 1, p. 10, nr. 4.

¹² *Ibidem*, p. 10, nr. 7.

¹³ Statuetele false din MuzIstCluj, Muz. Brukenthal etc. vor forma obiectul unui alt articol.

¹⁴ R. Ghircoiașiu, *Contribuții la istoria muzicii românești*, București, 1963.

¹⁵ *Ibidem*, p. 45, prima planșă, în care se specifică faptul că piesa este în posesia Muzeului de arheologie din Cluj. Muzeul aparținea Institutului de istorie și arheologie al Academiei R. S. România — Filiala Cluj. În decembrie 1962 această instituție devine Muzeul de Istorie Cluj. Precizarea este necesară în vederea înlăturării unei confuzii care mai persistă în denumirea Muzeului de Istorie Cluj.

¹⁶ Cf. nr. inv. 3808, unde se descrie teracota, arătînd că ea îl reprezintă pe *Aesopus* sau *Phaedrus*.

¹⁷ R. Ghircoiașiu, *op. cit.*, p. 46.

¹⁸ Piesa nu are nr. de inv.

¹⁹ A. Buday, în *DolGCluj*, VII, 1916, p. 67—68, fig. 14.

²⁰ Multumim încă o dată colegului P. Gyulai care ne-a semnalat acest manuscris și tradus textul ce ne interesa.

²¹ Manuscrisul lui Lugosi Fodor András despre antichitățile din Transilvania, în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, Secția Manuscrise, mss. 754, vol. I—VIII. Manuscrisul a fost prelucrat de către Al. Ferenczi, iar de editarea lui se îngrijește prof. Șt. Ferenczi, care a avut amabilitatea de a ne fi permis să folosim din manuscris pasaje referitoare la basorelieful lui *Priapos*.

²² Manuscrisul lui Lugosi Fodor András ..., vol. I, f. 95.

²³ *Ibidem*, vol. VIII, desenul de la f. 45.

Fig. 3. Teracota de la Pompei.

Fig. 5. Basorelieful lui Priapos (desenul lui Lugosi Fodor András).

Fig. 4. Basorelieful lui Priapos (starea actuală).

Deși desenul²⁴ executat de către Lugosi este destul de stîngaci, el permite totuși reconstituirea aproximativă a monumentului roman, așa cum era în forma originală prin adăugarea unor părți care s-au distrus într-un interval de timp relativ scurt (prima jumătate a sec. XIX, cînd a trăit Lugosi și începutul sec. XX, cînd basorelieful ajuns fragmentar, a fost publicat de către A. Buday), datorită unor cauze necunoscute. Ne referim la capul cu figura bărbosă a zeului, la sceptorul pe care se află mînunchiul de fulgere, sceptoru terminat în partea inferioară într-un glob, plasat la stînga personajului și la vulturul cu capul ridicat și întors către Priapos, jos în dreapta zeului. Cu această ocazie aflăm și dimensiunile originale ale acestei piese sculpturale: 3 coți înălțime și 1,7 coți lățime²⁵. Avîndu-se în vedere că 1 cot este egal cu cca. 0,6411 m²⁶, rezultă că monumentul avea cca. 192 cm înălțime și cca. 109 cm lățime, ceea ce este evident o exagerare. Măsurarea exactă a basoreliefului și reconstituirea imaginară, dar proporțională a părților care lipsesc dau o înălțime în jur de 175—180 cm. Cît privește lățimea maximă a monumentului, se pare că și inițial era tot de 80 cm, deoarece atît starea actuală a fragmentului sculptural, cît și desenul lui Lugosi nu lasă să se observe că în lățime monumentul ar fi suferit deteriorări.

Interesant este de remarcat faptul, că în cadrul basoreliefului apare pe lîngă mînunchiul de fulgere (păstrat astăzi) și vulturul, adică tocmai cele două simboluri caracteristice ale lui Iuppiter. Numai ipostaza unui *Priapos Pantheus*²⁷ permite asocierea foarte rară, dacă nu chiar insolită, a atributelor lui Iuppiter (jerba de fulgere și vulturul) cu ale lui Priapos (organul genital dezgolit și reliefat și fructele din poala zeului).

Referitor la locul de proveniență al basoreliefului, Lugosi Fodor András precizează că l-a văzut la Cluj în casa unui negustor, de pe fosta stradă a Turzii (astăzi str. Universității)²⁸, de unde apoi a ajuns datorită unor împrejurări necunoscute în fosta stradă Farkas (acum str. Kogălniceanu), fiind descoperit cu ocazia construirii clădirii de la nr. 8 (sediul actual al Arhivei Academiei R. S. România — Filiala Cluj)²⁹, clădire construită la sfîrșitul sec. XIX — începutul sec. XX³⁰.

C. POP

PRÉCISIONS SUR QUELQUES PIÈCES SCULPTURELLES ANTIQUES DU MUSÉE D'HISTOIRE DE CLUJ

(Résumé)

L'auteur fait quelques précisions sur trois pièces sculpturelles antiques du Musée d'Histoire de Cluj.

1. Statuette en bronze représentant *Iuppiter* (fig. 1a-b). Se basant sur l'analogie de Speyer (fig. 2a-b), H. Menzel suppose que celle-ci est un faux d'après un prototype antique de bronze de Chalon-sur-Saône. L'auteur tire les mêmes conclusions en ce qui concerne la pièce de Cluj.

2. Terre cuite romaine représentant un vieux citharède (fig. 3). La pièce en question provient de Pompei, de sorte qu'elle n'est pas découverte dans le territoire de la Roumanie, comme l'a supposé R. Ghircoiașiu, dans *Contribuții la istoria muzicii românești*, p. 45—46.

3. Bas-relief romain fragmentaire, de grès, représentant *Priape* (fig. 4). Un manuscrit de Lugosi Fodor András, datant de la première moitié du XIXe siècle, comprend des informations et le dessin de cette pièce (fig. 5). Ces dates permettent la reconstitution presque exacte du monument sculptural, tel qu'il était en forme originale.

²⁴ În desenul lui Lugosi părțile care lipsesc sînt hașurate, iar porțiunile închise (noi le-am punctat) indică fondul basoreliefului, pentru a nu se crea impresia că monumentul sculptural ar fi o statuie.

²⁵ Manuscrisul lui Lugosi Fodor András ..., vol. I, f. 95.

²⁶ Informație de la cercet. A. Răduțiu.

²⁷ DA, IV, p. 646; A. Buday, în *DolCluj*, VII, 1916, p. 68.

²⁸ Manuscrisul lui Lugosi Fodor András ..., vol. I, f. 95.

²⁹ A. Buday, în *DolCluj*, VII, 1916, p. 67.

³⁰ Informație dată de prof. Șt. Iakatos.

O MONETĂ DIN SECOLUL IV E.N. DESCOPERITĂ LA CLUJ

Dacă cercetările arheologice sistematice au avut un rol primordial în elucidarea continuității populației daco-romane pe teritoriul patriei noastre, în epoca migrațiilor¹, nu mai puțină importanță au avut în această problemă și descoperirile întâmplătoare, în diferite zone ale fostei provincii Dacia, mai numeroase fiind descoperirile monetare. O asemenea achiziție s-a făcut la Cluj în luna aprilie 1966, de către eleva Elvira Moldovanu din clasa VIII-a de la Liceul nr. 16 din acest oraș.

Determinarea la cabinetul numismatic al Institutului de istorie și arheologie din Cluj a precizat că moneda aparține împăratului roman Crispus, fiul lui Constantin I, zis cel Mare² și „caesar” între a. 317—326 e.n.³

Av. — FL IVL CRISPVS NOB CAES (Flavius Iulius Crispus nobilissimus Caesar). — Bustul lui, drapat, încoronat cu lauri, spre stînga.

Rv. — CAESARVM NOSTRORVM / VOT X (în interiorul coroanei de lauri); în exergă: TSA VI (Thessalonice, officina VI)⁴.

Gr. = 2,25 g; Diam. = 16—18 mm; Conservare bună (fig. 1).

După determinarea monetei, ținînd seamă de importanța ei documentară, am stabilit (împreună cu E. Moldovanu) punctul exact al descoperirii: Colonia Becaș, la sud-est de Cluj apropiate de Casa Agronomului (fostul sanatorii TBC Alverna), la circa 250 m sud-vest de confluența pîrîurilor, care formează Valea Becașului, pe o cărare ce duce spre casa lui Vasile Moldovanu (vezi schița topografică, fig 2). Din investigațiile efectuate a rezultat, că în același loc au mai fost găsite vreo 10 monete, de aceeași mărime și culoare, care însă s-au pierdut fără urmă. Cercetîndu-se terenul (cultivat cu porumb) unde au fost găsite monetele (fig. 3) pe o

Fig. 1. Cluj. Monetă romană aparținînd împăratului Crispus

porțiune de circa 100 m patrați, nu au fost descoperite urme de locuire contemporană perioadei în care se datează moneda; tot ce am putut observa au fost niște fragmente ceramice din epoca feudală.

¹ În legătură cu problema continuității populației băstinașe în Dacia după anul 271 cf. C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în AISC, III, 1941, p. 200—270; *TransAnt.*, București, 1945, p. 191—294; *IstRom*, I, 1960, cap. VI: „Formarea limbii și a poporului român”; *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, 1963, p. 57—87; M. Macrea, *Monetele și părăsirea Daciei*, în AISC, III, p. 271—305; *IstRom*, I, 1960, partea IV, cap. II „Dacia în perioada de trecere la feudalism. Populația autohtonă în Dacia” p. 615—637; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 11—41; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966.

² Despre împăratul Constantin I și dinastia sa, de origine traco-moeso-romană, v. I. I. Russu, *Obârșia împăratului Constantin I*, în ActaMN, II, 1965, p. 295—305.

³ Despre Flavius Iulius Crispus (numit și Flavius Claudius Crispus, pe unele monete și inscripții) fiul cel mai mic al lui Constantin I: RE, IV (1901), col. 1722—1724, nr. 9 (Seeck).

⁴ Cohen², VII, p. 342, nr. 46; SCIV, XVIII, 1967, p. 198.

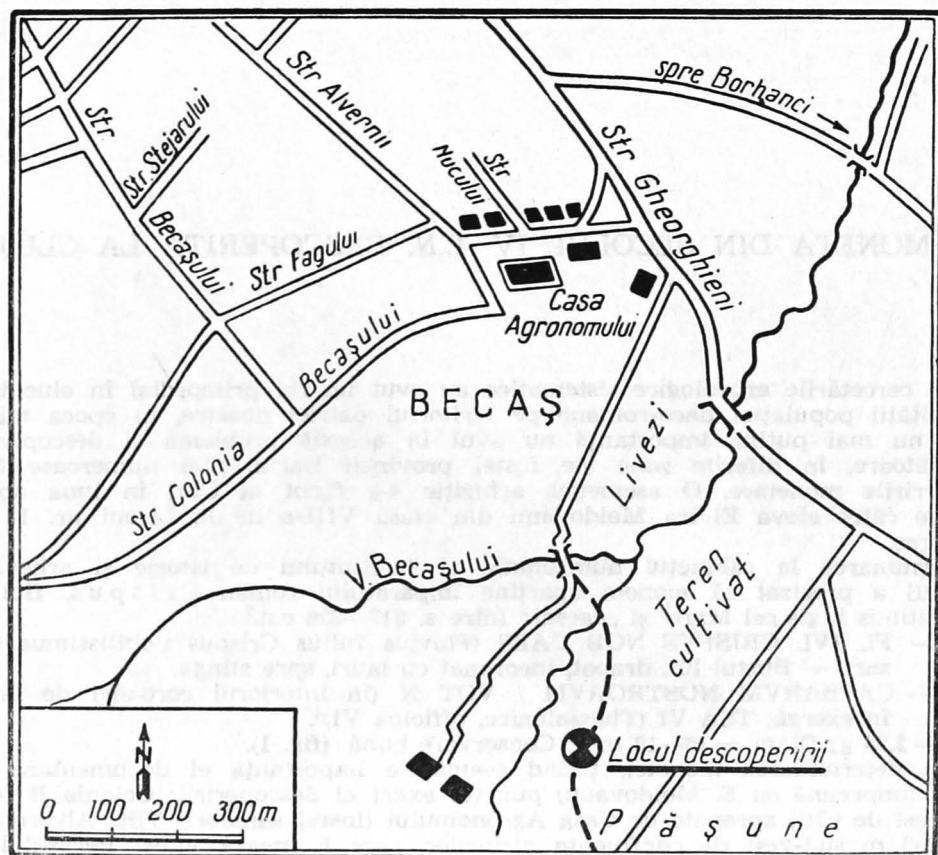

Fig. 2. Cluj. Schița topografică a cartierului Becaș și a locului descoperirii monetei.

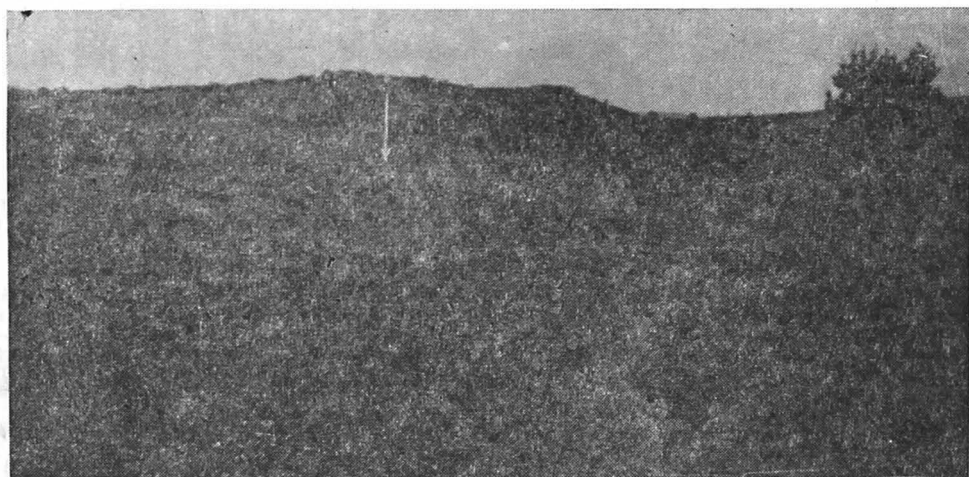

Fig. 3. Cluj. Locul descoperirii monetei.

Moneta descoperită prezintă importanță prin faptul, că ea îmbogățește repertoriul pieselor de bronz din secolul IV, aflate pe teritoriul fostului oraș daco-roman Napoca. Astfel, la Cluj pînă în prezent au fost descoperite următoarele 10 monete din epoca de după evacuarea Daciei de către Aurelianus (a. 271):

1. — 7 piese, în anul 1960, în Piața Muzeului, din care una de la Tacitus (275—276), 5 de la Probus (176—282) și una de la Carinus (283—295)⁵;
2. — o monetă de la împăratul Crispus, descoperită în anul 1908, într-o grădină din interiorul orașului Cluj⁶;
3. — o monetă de bronz a lui Iovianus (363—364) găsită în 1941 la Someșeni—Cluj, pe malul Someșului, la locul numit „Gat”⁷;
4. — un solidus de la Theodosius II (408—450), descoperit în apropiere de podul de cale ferată de peste Someș, la o dată necunoscută⁸.

Prin noua descoperire din Colonia Becăș de la Cluj, numărul monetelor romane de la împărații de după Aurelianus crește la unsprezece, iar cele de la împăratul Crispus, cunoscute pînă în prezent din provincia Dacia, trece de 14 piese⁹.

Monetele de bronz din Dacia postaureliană, după cum se știe, aparțineau populației daco-romane care trăia pe aceste meleaguri¹⁰.

Ținînd seama de punctele descoperirilor monetare de pe teritoriul orașului Cluj, observăm că, în afară de piesa noastră și cea de la Someșeni, toate celelalte au fost găsite chiar în vatra vechiului oraș Napoca, printre ruinele antice, cum a fost de exemplu descoperirea din a. 1960 în Piața Muzeului¹¹. Se pune întrebarea: cum a ajuns moneda de la Crispus în teritoriul atît de depărtat de centrul orașului? Potrivit informației date de către descoperitoare, că în acel punct au fost găsite mai multe monete, se poate trage concluzia că piesa făcea parte dintr-un mic tezaur, aparținînd unui localnic, stabilit în afara orașului, în secolul IV.

Mențiunea în exergă a siglei monetăriei din Thessalonice, officina VI, confirmă încă odată legăturile economice și politice ale Daciei în perioada constantiniană cu imperiul romano-bizantin¹².

Descoperirea monetei de la Crispus, provenind foarte probabil dintr-un tezaur, îmbogățește materialul numismatic care poate fi invocat ca document în favoarea continuității populației daco-romane în Dacia după evacuarea oficială din a. 271, cu deosebire pe teritoriul și împrejurimile orașului Napoca.

DIONISIE RADU

UNE MONNAIE DU IVe SIÈCLE DE N. È. DÉCOUVERTE A CLUJ

(Résumé)

Au printemps de l'année 1966 a été trouvée sur le territoire de l'antique ville de Napoca (Cluj) une monnaie de bronze représentant l'empereur romain Crispus (a. 317—326), (Cohen, VII, p. 342, no. 46), qui provient très probablement d'un petit trésor monétaire. La pièce s'ajoute aux découvertes similaires antérieures (supra), constituant comme celles-là, le témoignage de la permanence de la population daco-romane à l'époque post-aurélienne sur le territoire et aux environs de l'ancienne ville de Napoca.

⁵ B. Mitrea, în SCIV, XII, 1961, p. 150, nr. 32; N. Vlăsa, în SCIV, XV, 1964, p. 139—141.

⁶ I. Winkler, în SCN, III, 1960, p. 442.

⁷ Cabinetul numismatic din Cluj, Determinări, 12—1956; cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 39.

⁸ M. Macrea, în AISC, III, p. 300.

⁹ De pe teritoriile bănățene ale Daciei antice sînt semnalate pînă acum numai 5 monete de la împăratul Crispus; în schimb, din Transilvania se cunosc acum în total 9 piese. Vezi tabele întocmite de D. Protase, *op. cit.*, p. 161, 172.

¹⁰ Cf. lucrările citate la nota 1.

¹¹ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 139—141. Despre arheologia și topografia orașului roman Napoca: N. D. Covaciu, *Descoperiri arheologice în Cluj*, ACMIT, 1926—1928, p. 218—223; I. Mitrofan, *Contribuții la cunoașterea orașului Napoca*, în ActaMN, I, 1964, p. 197—213; II, 1965, p. 657—666.

¹² K. Horedt, *op. cit.*, p. 27; D. Protase, *op. cit.*, p. 189.

DESCOPERIRI FUNERARE DIN SEC. V E.N. LÎNGĂ CAREI

În vara anului 1966 Muzeul raional din Carei a fost înștiințat despre descoperirea incidentală a unui mormînt în comuna Dindești (r. Carei, reg. Maramureș)¹. Mormîntul a fost găsit de către membrii cooperatori în „Grădina lui Negreanu” cu ocazia unei munci gospodărești. Acest loc era cunoscut din punct de vedere arheologic² și ne-am deplasat imediat la locul descoperirii.

„Grădina lui Negreanu” se situează pe marginea drumului Dindești—Andrid, pe o colină aplatizată, despărțită de restul terasei printr-un mic pîrîiaș (fig. 1). Cu ocazia diferitelor construcții gospodărești, cea mai mare parte a acestei coline a fost nivelată, rămînînd neatinsă o mică porțiune. Proprietarul avînd intenția de a lărgi una dintre construcții a început să niveleze și această porțiune, cu această ocazie făcîndu-se descoperirea arheologică.

Inițial, lucrătorii au aflat doar porțiunea picioarelor, iar mormîntul a fost dezvelit în întregime de către I. Cearnău, funcționar în Dindești. S-a săpat în lutul galben o nișă orizontală corespunzătoare poziției scheletului, prin care s-a scos inventarul funerar. Sosind la locul descoperirii am constatat un fapt împlinit, fără să avem posibilitatea de a mai interveni.

Mormîntul este de inhumație și a fost surprins la adîncimea de 2,30 m de la nivelul actual. Trebuie menționat, că nivelul antic din care a început groapa mormîntului nu corespunde nivelului actual, dat fiind faptul că sus se observă un strat de pămînt azvîrlit ulterior. Groapa mormîntului se conturează foarte slab, fiind săpată în lutul galben, iar umplutura este de aceeași culoare.

Scheletul, culcat pe spate, s-a distrus aproape în întregime. Din el nu s-a păstrat decît un fragment de craniu și un fragment de femur. Pe baza informațiilor culese, putem constata că urmele scheletului s-au văzut bine în lutul galben, după cum rezultă și din nișa săpată, în direcția axului lung al scheletului. Pe baza ei, groapa funerară avea probabil lungimea de 1,90 — 2 m și lățimea de 0,70—0,80 m. Luînd în considerare direcția nișei, scheletul a fost orientat NNV—SSE, adică cu capul spre NNV și cu picioarele spre SSE.

Din inventarul mormîntului s-au păstrat următoarele piese (fig. 2):

În regiunea labelor s-a găsit, inițial intactă, o fibulă de argint, ruptă ulterior în bucăți de către lucrători. Tot aci se afla și o oglindă de metal. Deși poziția obiectelor este puțin obișnuită, informațiile par să fie exacte, deoarece piesele erau primele care au atras atenția lucrătorilor. Prin urmare, ele au fost inițial depuse lîngă partea inferioară a picioarelor. În regiunea toracelui a fost găsită o cataramă de argint, iar în partea superioară a pieptului o altă fibulă de argint. În zona vertebrelor cervicale se aflau 8 mărgel, dintre care una s-a pierdut, iar una din chihlimbar s-a sfărîmat. Pe partea dreaptă a craniului a fost așezat un vas cenușiu, în poziție verticală. Din pămîntul răscolit au mai ieșit la iveală un fragment din arcul fibulei și un obiect mic de fier. Pe baza informațiilor culese și a cercetărilor ulterioare, inventarul funerar al acestui mormînt pare să fi fost salvat în

¹ Mulțumim și pe această cale prof. K. Horedt și N. Vlăsa pentru indicațiile bibliografice și pentru ajutorul dat la redactarea acestui articol.

² Muzeul raional din Carei, în colaborare cu V. Zirra a executat două sondaje în vara și toamna anului 1965, descoperindu-se cîteva mormînte celtice.

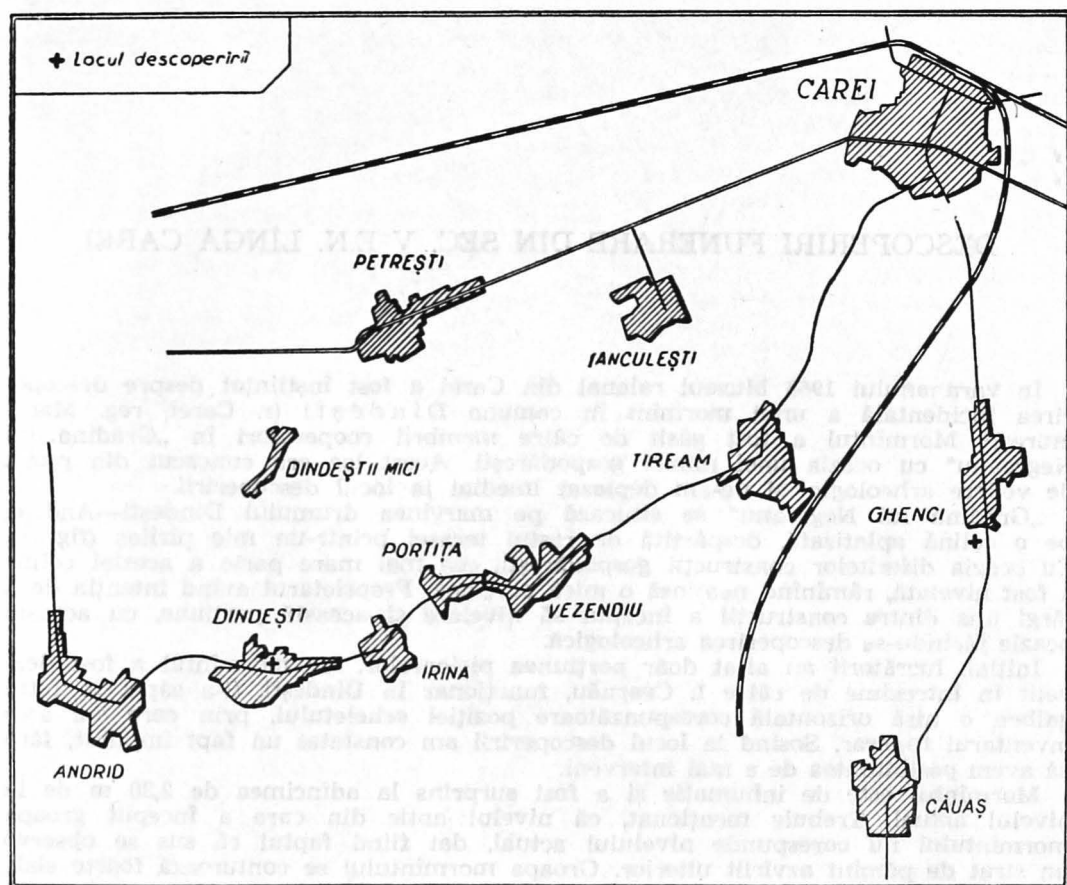

Fig. 1. Împrejurimile Careiului, cu locurile de descoperire (+) de la Dindești și Ghenci

întregime. Nu este exclus însă ca anumite obiecte mici din fier sau din alt metal, mărgelile de sticlă, să fi scăpat atenției lucrătorilor și au dispărut ulterior, cu ocazia transportării lutului de la locul descoperirii.

1. Piesele cele mai importante din inventarul funerar sînt fibulele de argint. Capul fibulei păstrată întreagă (fig. 2/2), de formă semidiscoidală, este mărginit de două rame laterale. Arcul ei este frumos curbat, iar piciorul, executat dintr-o placă de argint, se rotunjește la capătul inferior. Lățimea maximă a piciorului se află în partea superioară a lui, unde se leagă cu arcu fibulei. De-a lungul mijlocului piciorului trece o nervură. În vîrfu semidiscului este fixat un mare buton, iar în vîrfu ramelor laterale sînt așezați butoni mici, profilați. Perpendicular pe ramele laterale au mai fost fixați cîte doi butoni mici. În total, semidiscul poartă 7 butoni profilați. Ramele sînt acoperite cu o foiță foarte subțire de aur, ornamentată cu un decor incizat care imită torsionarea. Partea superioară a arcului se prelungește pînă la butonul central și are o formă triunghiulară alungită, fiind acoperită cu o foiță subțire de aur și crestată în formă de ic. La cele două capete ale arcului sînt sîrme de argint crestate, imitînd granulația. În partea superioară a piciorului se află o altă placă triunghiulară, corespunzătoare celei de pe capul fibulei. La vîrfu triunghiului se găsește un cui de argint, cu ajutorul căruia placa este fixată de piciorul fibulei. Pe dosul fibulei (fig. 3/1) este fixat mecanismul resortului. Arcul fibulei este din sîrmă de argint înfășurată pe două bare de fier,

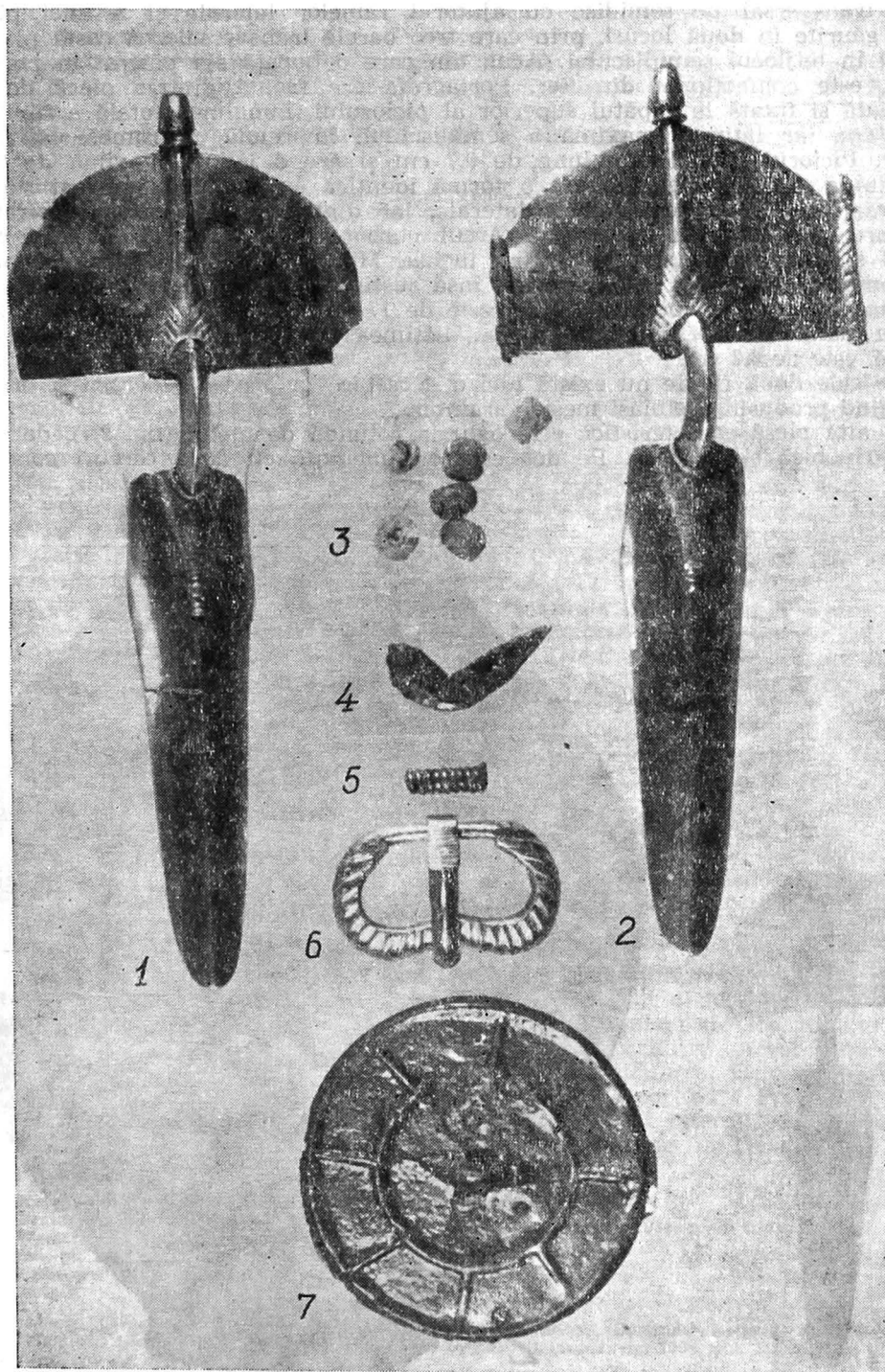

Fig. 2. Dindești. 1—7, inventarul mormântului din sec. V e.n. Mărimе circa 2 : 3.

fixate transversal pe semidisc cu ajutorul ramelor laterale și a unei plăci de argint găurite în două locuri, prin care trec barele transversale. Această placă este așezată în mijlocul semidiscului. Acul, din care o bucată s-a păstrat în portagrafa fibulei, este confecționat din fier. Portagrafa era făcută dintr-o placă de argint încovoiată și fixată la capătul superior al piciorului. Lungimea totală a fibulei este de 17 cm, iar lățimea maximă a semidiscului, împreună cu ramele laterale, de 6,8 cm. Piciorul fibulei este lung de 9,7 cm și are o lățime maximă de 2,5 cm.

2. Fibula a doua (fig. 2/1) are o formă identică cu cea descrisă mai sus, fiind însă fragmentară. Lipsesc ramele laterale, iar dintre butoni nu s-a păstrat decât cel mare, din vârful semidiscului. Arcul curbat se prelungește până la butonul central și este ornamentat la fel, cu incizii. Mecanismul acului lipsește; pe baza fragmentelor găsite (fig. 2/5) se poate însă susține că a fost același ca și la fibula anterioară. Lungimea totală a fibulei este de 17 cm, lungimea piciorului de 9,7 cm, lățimea maximă a piciorului de 2,5 cm. Lățimea totală a semidiscului, fără ramele laterale, este de 6,7 cm.

Între cele două fibule nu există nici o deosebire în privința lucrării și ornamen-tării, fiind produsul aceluiași meșter argintar.

3. O altă piesă caracteristică este oglinda rotundă de metal (fig. 2/7), de culoare cenușie închisă și lucioasă. Pe dos este ornamentată cu două cercuri concentrice

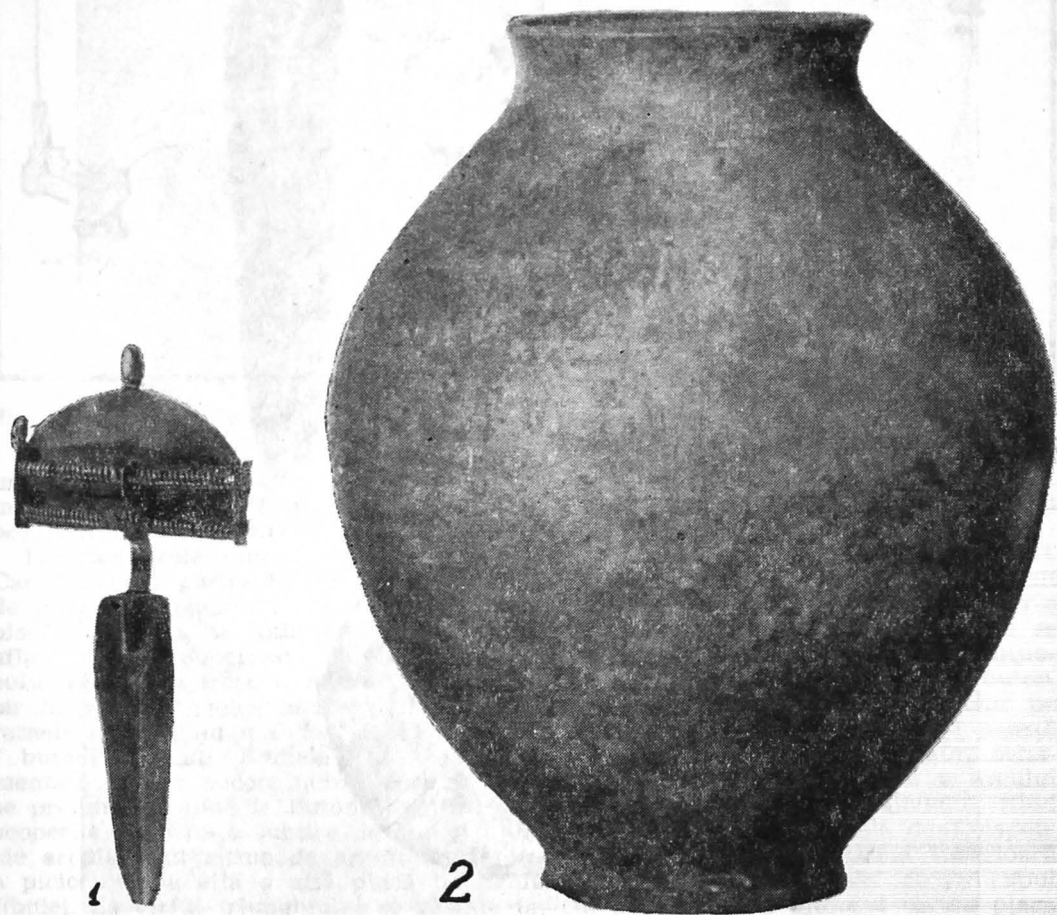

Fig. 3. Dindești. 1, dosul fibulei din fig. 2/2; 2, vasul din mormînt. Mărimе: 1, circa 3:4; 2, 1:2.

reliefate, legate între ele cu 8 linii. În mijlocul ei se găsește un mic mâner. Diametrul oglinzii este de 6,8 cm.

4. Catarama confecționată din argint (fig. 2/6) imită forma unui rinichi și este crestată pe întreaga suprafață. Acul cataramii este, la capătul lui de fixare, la fel, crestat.

5. Mărgelele mărunte sînt executate din sticlă sau dintr-o pastă moale, colorată (fig. 2/3).

6. Pentru obiectul de fier (fig. 2/4), ascuțit la un capăt și încovoiat la celălalt, nu se poate preciza destinația (obiect de toaletă?, *auriscalpium*?).

7. Vasul (fig. 3/2) lucrat cu roata, de culoare cenușie, cu gîtul scurt, are buza răsfrîntă puțin în afară. Pîntecele vasului este arcuit, fundul ușor încovoiat spre centru, fără să aibă însă un *umbo* sau un inel reliefat. Este lucrat dintr-o pastă fină și ornamentat cu linii lustruite, așezate în zig-zag. Înălțimea 21,5, diametrul gurii 8,8, diametrul maxim 17,5 diametrul fundului 7,4 cm.

Un mormînt cu un inventar funerar asemănător, format din fibule mari de argint, oglindă și cataramă, a fost descoperit la Kosino³. Fibule și cataramă cuprind și mormintele de la Szabadbattyán⁴, Gyulavár⁵ și Tiszalök⁶, iar în mormîntul de la Balsa⁷ în afară de fibule s-a găsit și o oglindă de metal fragmentară.

Încadrarea tipologică și cronologică a mormîntului de la Dindești nu întîmpină dificultăți, deoarece tocmai în ultimul timp J. Werner s-a ocupat amănunțit cu tipurile principale de obiecte care sînt reprezentate și în inventarul mormîntului nostru⁸. În legătură cu mormîntul de la Kosino, el adună toate analogiile pentru fibula găsită acolo, precizînd și datarea lor. După J. Werner, fibulele cu semi-disc parcurg trei etape principale de dezvoltare. El preia și dezvoltă clasificarea stabilită de N. Åberg⁹. Primul tip îl reprezintă fibule ca cele de la Valea Strîmbă și Sîntana de Mureș, avînd lățimea maximă a piciorului în partea de jos, datînd, după J. Werner, din a doua jumătate a sec. al IV-lea. Tipul al doilea are un picior alungit, cu lățimea maximă în partea superioară, și datează din prima jumătate a sec. al V-lea. Ultimul tip datează după prăbușirea imperiului hunic, din a doua jumătate a sec. al V-lea și este reprezentat prin fibula de tip Kosino. Cele două fibule din mormîntul de la Dindești au analogiile cele mai apropiate la Újlak¹⁰, Szabadbattyán¹¹ și Laa an der Thaya¹². Aceste fibule se leagă prin forma lor asemănătoare și prin cei 7 butoni profilați, dar totodată se deosebesc prin anumite elemente. Arcul curbat al fibulelor de la Dindești se prelungește pînă la butonul central. Această prelungire lipsește la exemplarele de la Újlak, iar la cele de la Szabadbattyán și Laa an der Thaya este înlocuită cu o palmetă. Prolungirea arcului pînă la butonul central se observă însă la fibulele de la Kosino și de la Balsa. Fibulele descoperite în mormintele de la Kosino, Gyulavár, Tiszalök și Kiskunfélegyháza¹³ se deosebesc de cele ale mormîntului nostru prin faptul că în locul butonului central profilat, au un cap de animal stilizat. Împreună cu capul de animal stilizat ele posedă însă tot 7 butoni, ca și la fibulele de la Dindești și Szabadbattyán. Deosebiri arată și ramele laterale. La fibulele de tip Kosino acestea sînt ornamentate cu un decor care imită excizia (Kerbschnitt). Acest decor lipsește la exemplarele de la Dindești, unde ramele imită torsionarea. Cele două fibule de la Dindești prezintă deosebiri și față de fibulele descoperite la Periam¹⁴ și Balsa. Acestea, în afară de butoni profilați, au încă doi spini laterali, ca moștenire de la fibulele cu trei butoni proeminenți, cum sînt cele de la Oradea¹⁵ și Pusztá-

³ J. Werner, în *Slovenská Archeológia*, VII, 1959, p. 422–427.

⁴ E. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, p. 20 și 21, fig. 5.

⁵ J. Werner, *op. cit.*, pl. III/A.

⁶ *Ibidem*, pl. II/3–4.

⁷ E. Beninger *op. cit.*, p. 17 și 18, fig. 3.

⁸ Cf. nota 3.

⁹ N. Åberg, *Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala – Leipzig – Paris p. 55.

¹⁰ J. Hampel, *Alterthum des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, vol. III, pl. 8/a, b.

¹¹ E. Beninger *op. cit.*, p. 19, fig. 5.

¹² J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956, pl. 9/1–2.

¹³ J. Werner, în *Slovenská Archeológia*, loc. cit., p. 424.

¹⁴ Hampel, *op. cit.*, vol. III, pl. 6/1 a–b.

¹⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 693, fig. 1, 2.

Bakód¹⁶. Se pare că fibulele de la Periam și Balsa reprezintă un tip intermediar între fibulele cu trei butoni proeminenți și între cele cu 7 proeminențe, dintre care butonul central poate să fie înlocuit cu un cap de animal stilizat.

În concluzie, fibulele din mormîntul de la Dindești se aseamănă cu tipul Kosino, avînd o serie de elemente comune și unele deosebiri. Datarea lor corespunde fibulei de tip Kosino, deci a doua jumătate a sec. al V-lea.

Oglinda de metal (fig. 2/7) aparține tipului „Čmi — Brigetio“, studiat de asemenea de J. Werner¹⁷. Oglinda de la Dindești prezintă cele mai bune analogii cu cea descoperită la Novi-Banovci¹⁸ și cu fragmentele de oglindă găsite la Bökénymindszent¹⁹ și la Balsa²⁰. Oglinzile grupei din care face parte și cea din mormîntul nostru, după J. Werner se datează „sigur în timpul lui Attila“ sau „în deceniile dintre prăbușirea imperiului hunic și plecarea ostrogoților în Italia“²¹. Prin urmare, datarea stabilită pentru fibule trebuie admisă și pentru oglinda de metal. Oglinda de la Dindești, pe baza celor constatate la alte exemplare din acest grup, a fost confecționată probabil dintr-un aliaj care cuprinde, în afară de cupru, mult cositor, eventual și argint²². În general, oglinzile din epoca hunică sînt fragmentare, rupte ritual în timpul înmormîntării și numai în cîteva cazuri se cunosc exemplare intacte. Oglinda din mormîntul nostru se numără printre acestea.

Inelul cataramei (fig. 2/6) se caracterizează prin forma de rinichi și prin creșterea suprafeței. O analogie apropiată se cunoaște, fără loc precis de descoperire, din Ungania²³, alta din mormîntul de la Gyöngyösapáti²⁴, unde s-a păstrat și placa cataramii. Tot analogii apropiate reprezintă cele două catarami descoperite la Csorna²⁵, unde, la fel, s-au păstrat și plăcile triunghiulare de fixare. O placă asemănătoare se poate presupune și la piesa de la Dindești. Catarama din mormîntul de la Gyöngyösapáti datează din epoca hunică. Acest tip de cataramă nu mai apare printre tipurile din Cîmpia Tisei dateate în secolul al VI-lea²⁶. Catarama de la Dindești este deci anterioară, și pe baza analogiilor, se datează la fel ca și fibula și oglinda.

Obiectul confecționat din fier (fig. 2/4) nu se poate data și determina.

Mărgelele de sticlă și cele făcute dintr-o pastă colorată sînt caracteristice. Ele apar frecvent în mormintele de femei din această epocă.

Vasul este interesant prin faptul că reprezintă un tip bine datat în a doua jumătate a sec. al V-lea. Merită să se semnaleze, în afară de factura bună cunoscută, și lipsa fundului inelar, care dispare, probabil, în acest secol și nu mai există la vasele din sec. al VI-lea. Profilul vasului păstrează caracterul general roman, neavînd profilul piriform, care este caracteristic pentru vasele din sec. al VI-lea.

Mormîntul de înhumare de la Dindești, pe baza inventarului funerar, aparține unei femei. Cele două fibule mari de argint, oglinda și catarama sînt nelipsite în mormintele de femei care aparțin epocii hunică sau celei imediat următoare.

În ceea ce privește încadrarea cronologică și atribuirea etnică, putem să preluăm și pentru descoperirea de la Dindești concluziile trase de J. Werner. Mormîntul de la Kosino și inventarele funerare înrudite cu acesta, chiar dacă se deosebesc prin unele elemente, aparțin unei perioade care se încadrează scurt timp înainte de plecarea ostrogoților în Italia, deci între 450—489. Aceste complexe funerare pot fi atribuite ostrogoților sau eventual gepizilor, dar ele se deosebesc din toate punctele de vedere de inventarul funerar al cimitirelor gepide din sec. al VI-lea.

*

¹⁶ *Ibidem*, vol. III, pl. 1/1.

¹⁷ J. Werner, *Beiträge* ..., p. 20—22.

¹⁸ *Ibidem*, pl. 45/6.

¹⁹ J. Hampel, *op. cit.*, vol. I, p. 270, fig. 641.

²⁰ E. Beninger, *op. cit.*, p. 18, fig. 3.

²¹ J. Werner, *Beiträge* ..., p. 21.

²² *Ibidem*, p. 21—22.

²³ J. Hampel, *op. cit.*, vol. III, pl. 52/5.

²⁴ J. Nemeskéri, in *ArchÉrt.*, V—VI, 1944—1945, p. 303—311, pl. 97/5.

²⁵ J. Hampel, *op. cit.*, vol. III, pl. 13/6,7.

²⁶ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken, 454—568 u. Z.*, Budapesta, 1961.

Tot în această arie culturală se încadrează și mormîntul descoperit incidental la Ghenci, r. Carei, reg. Maramureș. În primăvara anului 1966, în punctul numit „Movila spinzurătorii” (Akasztódomb), lângă drumul Ghenci — Căuaș (fig. 1), cu ocazia exploatării nisipului a fost descoperit un mormînt de inhumatie, din inventarul căruia a putut fi recuperat un *pahar de sticlă* în stare foarte deteriorată (fig. 4/1) și un *scramasax* împreună cu teaca (fig. 4/2). Scheletul zăcea pe spate,

Fig. 4. Ghenci. 1—2, piesele unui mormînt din sec. V e.n.

Mărimă : 1, 2 : 3 ; 2, 1 : 3.

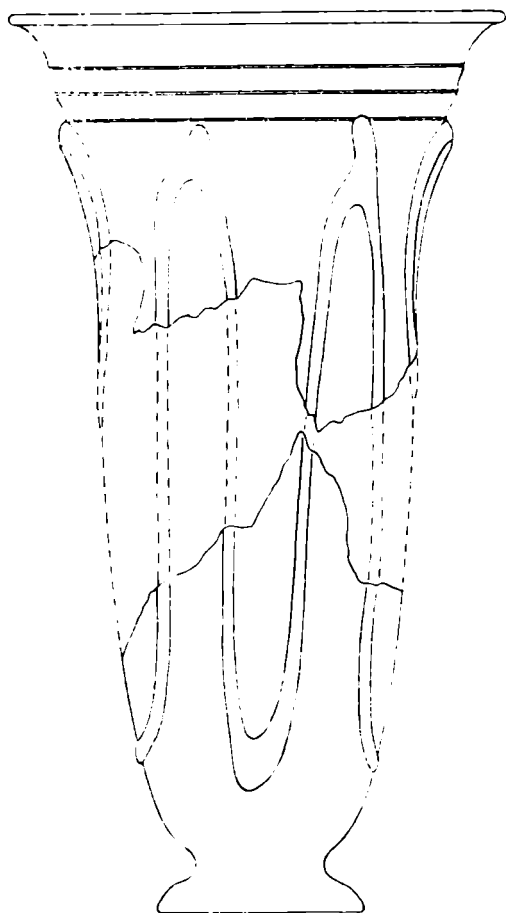

Fig. 5. Ghenci. Paharul de sticlă reconstituit.

Pe baza analogiilor citate pentru paharul de sticlă și pentru *scramasax*, mormîntul luptătorului de la Ghenci se încadrează, la fel, în a doua jumătate a sec. al V-lea.

Cele două morminte din raionul Carei completează cunoașterea aceluși orizont cronologic și cultural din a doua jumătate a sec. al V-lea cu care s-a ocupat J. Werner, în legătură cu materialele asemănătoare din Slovacia și din Ucraina Subcarpatică.

în nisip, la adîncime de circa 1,60 m față de nivelul actual. Pe baza informațiilor culese și a cercetărilor ulterioare, s-a putut constata că scheletul a fost descoperit într-o stare de conservare relativ bună. Din el nu s-au păstrat decît fragmente din craniu, din bazin și dintr-un femur.

1. *Paharul de sticlă* (fig. 4/1 și 5) are culoare verde și este ornamentat cu un decor reliefat, compus din fire șerpuite de aceeași culoare. S-au păstrat fragmente din partea superioară și din piciorul paharului. El avea probabil înălțimea de 17—18 cm, diametrul gurii, probabil, de 8 cm, iar cel al fundului de 3 cm. Cu tipul acestor pahare se ocupă tot J. Werner, în legătură cu exemplarul de la Pîrsa și le atribuie aceluiași orizont cronologic ca și mormîntul de la Kosino²⁷. Analogii foarte apropiate reprezintă piesele de la Kapușany²⁸ și Barshaldershed²⁹.

2. Din lama și din teaca de fier a armei de tip *scramasax* (fig. 4/2) s-a păstrat o bucată care are o lungime de 38 cm, lipsind însă partea superioară. Pe teacă, cu toată coroziunea foarte abundentă, se observă urmele unor butoni de la un decor anterior. Lățimea lamei, împreună cu teaca, este de 3,5 cm.

O analogie apropiată din punct de vedere geografic și cronologic o reprezintă același tip de armă din mormîntul de la Valea lui Mihai, datată prin imitația barbară a unui *solidus* de la Theodosius II (408—450) în a doua jumătate a sec. al V-lea³⁰.

I. NÉMETI

²⁷ J. Werner, în *Slovenská Archeológia*, VII, 1959, p. 427—428.

²⁸ *Ibidem*, pl. V/1.

²⁹ *Ibidem*, pl. V/2.

³⁰ M. Roska, în *AISC*, I, 1928—1932, p. 69—72 și p. 70, fig. 2; J. Werner, *Münzdatierte austrasische Grabfunde*, Berlin—Leipzig, 1935, p. 31. Pentru terminologia, originea și datarea acestei arme, cf. și E. Petersen, *Der ostelbische Raum im Lichte der Bodenfunde des 6.—8. Jhs.*, Leipzig, 1939, p. 140—152.

GRABFUNDE DES 5. JHS. U. Z. AUS DER UMGEBUNG DER STADT CAREI

(Zusammenfassung)

In Dindești, Rayon Carei, wurde 1966 das Inventar eines Frauengrabes mit zwei späten Silberblechfibeln, einem Nomadenspiegel, einem gerillten silbernen Schnallerring, mit Perlen, einem Eisengegenstand und einem grauen Gefäss geborgen (Abb. 2—3).

Gleichfalls 1966 wurde in Ghenci, Rayon Carei, aus einem Männergrab die Klinge eines Skramasax und die Bruchstücke eines grünen Glasbechers mit Fadenaufgabe gerettet (Abb. 4—5).

Die Grabinventare sind zeitlich und kulturell an einen Fundhorizont aus der zweiten Hälfte des 5. Jhs. anzuschliessen, den J. Werner (Anm. 3) in Verbindung mit ähnlichen Grabfunden aus der Slowakei und aus der Karpathenukraine behandelte.

CU PRIVIRE LA LOCUL DE DESCOPERIRE A SABIEI DE LA MOREȘTI

În legătură cu publicarea sabiei de la Ernei¹, N. Vlăsa se ocupă și cu locul de descoperire a sabiei de la Morești, care figurează în inventarul Muzeului arheologic din Cluj cu nr. IV, 1920, imediat după poziția sabiei de la Ernei. El atrage atenția asupra faptului că în inventar este indicat ca locul ei de descoperire Brăișoru, comuna Morlaca, r. Huedin (pe ungurește Malomszeg), de unde rezultă, pe baza mențiunii din registrul de inventar, că sabia presupusă de la Morești, r. Tg. Mureș (pe ungurește Malomfalva) ar proveni de fapt de la Brăișoru.

Problema n-are implicații științifice prea ample; deoarece sabia în cauză a constituit însă punctul de plecare pentru descoperirea mării și cunoscutei așezări prefeudale, nu este cu totul lipsit de importanță dacă identificarea stațiunii se datorește unei acțiuni conștiente sau numai unei confuzii, cum pare să sugereze N. Vlăsa. N-ar fi primul caz care s-ar putea cita în această privință și — *parva si licet componere magnis* — descoperirea pitecantropului se datorește unei erori chiar duble. Pentru precizarea situației, ținem însă să dăm anumite lămuriri.

Faptul semnalat de N. Vlăsa că sabia este trecută în inventar sub Brăișoru (Malomszeg) nu este nou. Încă înainte de 1949, după cum am semnalat mai de mult oponentului, când am descoperit această sabie în depozitul Muzeului de la Cluj, am menționat în notițele mele: „F(und)O(rt) Malomfalva, Maros Torda, alter Zettel auf dem Gegenstand. Nach Inv(entar) Malomszeg“, deci „Loc de descoperire Malomfalva, Mureș Turda, fișă veche pe obiect. După inventar Malomszeg“. Fișa, hîrtie îngălbenită, de mărime de aproximativ 5×2 cm, era lipită pe sabie, iar inscripția ei a fost încadrată la margine cu linii și scrisă cu cerneală. Cu ocazia curățirii sabiei în vederea trimiterii ei la una dintre expozițiile arheologice de la București, biletul s-a distrus și nu mai există în prezent. Sesizînd încă în timpul identificării sabiei nepotrivirea indicațiilor privitoare la locul ei de descoperire (pe sabie Malomfalva, în inventar Malomszeg), era natural să se acorde mențiunii de pe sabie a donatorului prioritate față de cea ulterioară, din registrul de inventar, care trebuie să se fi produs în urma unei confuzii sau inadvertențe.

Rezultă deci: 1, că pe sabie era trecut ca loc de descoperire Morești — Malomfalva și 2, în urma acestei mențiuni am introdus în planul de muncă pentru anul 1951 cercetări și în hotarul acestui sat, iar 3, începînd lucrările s-a identificat aici într-adevăr un mediu arheologic corespunzător din punct de vedere cronologic datării sabiei. *Contra facta non valent argumenta*. Singura posibilitate să se salveze Brăișoru ca loc de descoperire a sabiei, ar fi să se descopere acolo o așezare corespunzătoare sau materiale arheologice contemporane. Noi ne mulțumim că am găsit cu ajutorul sabiei în pricină așezarea de la Morești.

K. HOREDT

¹ N. Vlăsa, în *ActaMN*, II, 1965, p. 669.

ZUM FUNDORT DES SCHWERTES AUS MOREȘTI

(Zusammenfassung)

Das unter Inv. nr. IV, 1920 im Museum in Cluj aufbewahrte Eisenschwert wird im Inventar mit dem Fundort Brăișoru — *Malomszeg* angeführt. Auf der Klinge war noch vor 1949 ein Zettel mit der Fundortangabe Morești — *Malomfalva* aufgeklebt, der jetzt nicht mehr vorhanden ist. Auf Grund dieses Vermerkes, der älter als die Eintragung des Inventars ist, wurde 1951 die grosse frühgeschichtliche Siedlung bei Morești entdeckt, in der eine Belegungsphase auch mit dem Schwert gleichzeitig ist.

TOT DESPRE LOCUL DE DESCOPERIRE A SABIEI „DE LA MOREȘTI“

Cu puțină vreme în urmă, publicînd sabia feudală timpurie de la Ernei (MuzIstCluj, inv. IV. 1919), menționam în treacăt că poziția imediat următoare (inv. IV. 1920) este ocupată de sabia ce figurează în literatură ca provenind de la Morești (în maghiară *Malomfalva*), pe cînd în vechiul inventar indicația locului de proveniență este, în mod clar, *Malomszeg* (mai de mult Molosig, actualmente Brăișoru, com. Morlaca, r. Huedin, reg. Cluj)¹.

Precizarea a suscitat o întîmpinare din partea profesorului K. Horedt, care își expune punctul de vedere în nota precedentă².

Fiind întru totul de acord cu D-sa că „...problema n-are implicații științifice prea ample...“, ținem totuși — mai mult de dragul epuizării tuturor argumentelor ce pot fi aduse în controversă — să mai notăm următoarele:

— Supremul argument, biletul lipit pe obiect (scris chiar de donator) din păcate s-a pierdut, cum arată și prof. K. Horedt;

— Prof. Horedt n-a menționat inadvertența dintre indicația fostului bilet și cea a registrului de inventar în niciunul din locurile (numeroase) unde a pomenit despre sabia de la „Morești“;

— Piesa în litigiu (IV. 1920) e încadrată, în registrul-inventar, într-un lot de 82 piese (IV. 1871—IV. 1952) constituind, *toate*, donația lui Teleki Domokos, cunoscut colecționar de antichități. Conform indicației registrului, întregul lot a fost adus la Cluj de la Gornești, între 30 XI — 2 XII 1918 de către Alex. Ferenczi;

— Unele piese ale lotului, identificate în colecțiile și depozitul MuzIstCluj, poartă pînă astăzi lipite pe ele mici bilețele scrise *de mîna* donatorului, cu un text mai scurt ori mai lung, în funcție de faptul că se indică numai locul de proveniență (satul, comuna) sau și precizări suplimentare privitoare la condițiile descoperirii;

— Textul acestor bilețele a fost, *fără excepție*, transcris în registrul de inventar, cu toate amănuntele ce le cuprindea (*dacă* le cuprindea). Este cazul pozițiilor: IV. 1875, IV. 1877, IV. 1887, IV. 1890, IV. 1893, IV. 1899, IV. 1913, IV. 1936. La celelalte poziții din lot se dă numai descrierea obiectului și localitatea de unde provine;

— Ni se pare cu totul illogic ca cel ce a făcut inventarierea *să nu fi luat deliberat în considerație* tocmai textul biletului lipit pe piesa IV. 1920 și să nu-l fi transcris, din moment ce *a transcris integral* biletele de pe obiectele de la pozițiile sus-amintite;

— Cele 82 de piese donate provin de pe *tot* cuprinsul Transilvaniei (unele chiar din Ungaria), nu numai dintr-o zonă mai restrînsă, din jurul reședinței colecționarului (Gornești);

— Pentru cine cunoaște limba maghiară, confuzia *Malomfalva* > *Malomszeg* pare de-a dreptul neverosimilă. Nemaivorbind de faptul că, în cazul de față, e vorba de *arheologul* Alex. Ferenczi, a cărui acribie în probleme de localizare topografică este bine știută;

¹ N. Vlăsia, în *ActaMN*, II, 1965, p. 669, n. 1.

² Cf. *supra*, p. 509.

— În fine, dincolo de *argumentele* aduse, rămîne susceptibilă de discuție concordanța dintre sabia de la Brăișoru (= „Morești”) și mediul arheologic de la Morești, unde prof. K. Horedt presupune că piesa ar fi fost aflată.

Și, tot de dragul unui dicton, ar fi păcat să triumfe zicala: *Video meliora proboque, deteriora sequor*.

N. VLASSA

TOUJOURS À PROPOS DE LA PROVENANCE DU SABRE „DE MOREȘTI“

(Résumé)

On présente de nouvelles preuves qui démontrent que le sabre en question ne peut pas provenir du village Morești. (Voir aussi *ActaMN*, II, 1965, p. 669, n. 1.)

RESTAURAREA ȘI CONSERVAREA UNUI SCUT DACIC

Deseori se păstrează în vitrinele și depozitele muzeelor obiecte, în special metalice, insuficient sau greșit tratate, respectiv conservate. Un astfel de obiect, expus în Muzeul de Istorie Cluj¹, îl constituiau resturile învelișului de fier al unui scut dacic, descoperite în cetatea dacică de la Piatra Roșie cu ocazia săpăturilor arheologice din anul 1949, efectuate de acad. C. Daicoviciu².

Învelișul de formă ovală, confecționat din tablă de fier subțire, s-a găsit în stare fragmentară în clădirea absidată de pe terasa nr. 1 care a fost incendiată³, într-un mediu format din dărîmătură de piatră de calcar amestecată cu humusul ce s-a depus ulterior. Astfel, scutul a suferit prima lui degradare, probabil cu ocazia incendierii clădirii, datorită supraîncălzirii, iar a doua în urma coroziunii favorizate de mediul permeabil în care s-a păstrat aproape două mii de ani.

Din starea în care s-a aflat exponatul la începutul anului 1966, cînd a fost predat laboratorului nostru pentru o nouă curățire, conservare și restaurare, se constată următoarele:

Fragmentele metalice ale învelișului n-au fost tratate imediat, ci la aproximativ doi ani după descoperire. Astfel, în urma schimbării mediului de păstrare, în contact cu aerul și cu impuritățile atmosferice, coroziunea a înaintat în profunzime într-un ritm accelerat.

Tratamentul ce i s-a aplicat prima dată, în anul 1951, constînd din curățirea exclusiv mecanică, cu păstrarea stratului de rugină, spălarea numai în apă de la robinet fără determinarea agenților corozivi și parafinarea la cald, s-a dovedit a fi insuficient, deoarece în perioada de patrusprezece ani care au trecut pînă la a doua tratare, „boala s-a agravat“, coroziunea — este drept mai încet — totuși a progresat, bulele de rugină neîndepărtate care conțineau încă urme de săruri solubile au început să se desfacă singure, iar de pe suprafața fragmentelor se desprindeau cruste de rugină, amenințînd cu dispariția totală a ornamentației splendide.

Fragmentele învelișului, așezate în ordinea potrivirii lor pe o bucată dreptunghiulară de placaj (fig. 1) fără nici o încercare de reconstituire a scutului propriu-zis erau expuse într-o vitrină neetanșă. Piese neînd fiind fixate, se deplasau și marginile lor se măcinau, lovindu-se între ele ori de cîte ori exponatul era transportat pentru studiere sau fotografiere⁴.

Fiind o piesă unică, de o neobișnuită valoare muzeală, se impunea curățirea și conservarea ei din nou, precum și restaurarea ei, utilizînd o serie de metode și procedee moderne, evident în funcție de aparatajul și de materialele de care dispunem.

¹ Numărul de inventar: IN. 4566.

² C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 119—121.

³ *Ibidem*, p. 119 și 126.

⁴ Cu privire la condițiile de expunere și păstrare a patrimoniului muzeal vezi A. Moldoveanu, *Coroziunea obiectelor metalice și mijloacele de apărare contra ei*, în *RevMuz*, 1964, nr. 2, p. 153—158.

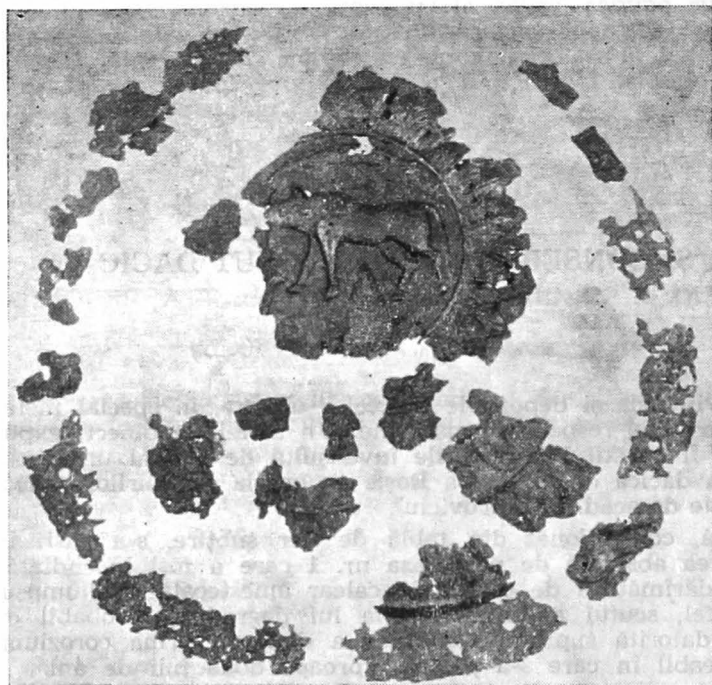

Fig. 1. Resturile învelișului de fier al scutului înainte de a doua restaurare.

mult rezistența mecanică a scutului întreg. Această tensionare internă a favorizat însă spargerea în bucăți a piesei a cărei rigiditate a crescut în cursul procesului de coroziune, prin transformarea parțială a materialului de bază în minereu⁵.

La examinarea în continuare s-a observat că o parte din fragmente nu mai au miez metalic coerent de fier (Fe), ci ele s-au transformat parțial, conform proceselor de coroziune electrochimică⁶, în oxid fero-feric ($\text{FeO} \cdot \text{Fe}_2\text{O}_3$) foarte fragil, acoperindu-se peste tot cu o crustă de grosime variabilă de hidroxid feric ($\text{Fe}(\text{OH})_3$), formînd și o serie de bule mici cu conținut de combinații de clor.

Pe baza celor constatate, s-au stabilit principalele faze ale lucrărilor de executat pentru salvarea obiectului, astfel:

- curățirea și conservarea din nou a pieselor
- fixarea lor pe un scut-suport reconstituit și
- expunerea obiectului în condițiile cele mai bune posibile.

Curățirea și conservarea. Înainte de a începe curățirea propriu-zisă, trebuia îndepărtată parafina de pe suprafața și din porii fragmentelor, operație ce s-a efectuat într-o baie de xilen, urmată de spălarea repetată în benzină ușoară cu perii de păr și cu pensule potrivite.

Avînd în vedere gradul înaintat de coroziune a pieselor, curățirea lor cu solvenți sau reducerea electrolică în sine au fost găsite nepotrivite. De aceea s-a recurs la un procedeu combinat, — credem — singurul posibil: curățirea mecanică, urmată de reducerea electrolică foarte atentă a pieselor cu ornamentație mai fină și care mai păstrau miez metalic suficient pentru a fi supuse reducerii.

⁵ R. I. Gettens, *Mineral Alteration Products on Ancient Metal Objects*, Recent advances in Conservations. Contribution to the I. I. C. Rome Conference, 1961, London, 1963, p. 89—92.

⁶ I. Istudor, *Restaurarea și conservarea unor obiecte metalice descoperite la Basarabi*, în *RevMuz*, 1964, nr. 4, p. 359; I. Koródi, *Restaurarea și conservarea obiectelor de metal la Muzeul de Istorie Cluj*, în *RevMuz*, 1966, nr. 1, p. 50—53.

Tratarea obiectului a fost precedată de examinarea atentă a resturilor, făcînd și anumite analize și măsurători. Astfel s-a constatat că învelișul a fost forjat dintr-o singură bucată de placă de fier de formă ovală, de grosime inițială probabilă de 0,8—1,5 mm, care însă, în urma procesului de coroziune, s-a îngroșat la 2—2,5 mm. Cu o tehnologie avansată de prelucrare pentru acea epocă, i s-a mărit considerabil rezistența prin tensionarea internă a plăcii metalice provocată la forjarea celor două curburi circulare complet ornamentate. Pe lîngă convexitate, un evident rol practic l-a avut — în afară de rolul ei decorativ — și ornamentația în relief, extrem de bogată, a învelișului (fig. 7), mărind foarte

Spargerea și descompunerea pieselor în cursul curățirii mecanice a fost prevenită prin fixarea lor pe câte un suport executat dintr-un amestec de parafină cu colofoniu 10%. Pe partea superioară a suporturilor, înmuiate prin încălzire cu raze infraroșii, s-au presat piesele de mărime corespunzătoare. La răcire ele s-au lipit ermetic de parafină și astfel, în cursul lucrărilor, au fost manipulate cu ușurință și siguranță, fără pericolul degradării (fig. 2).

Crusta de rugină ce acoperea piesele a fost îndepărtată cu freze și pietre de polizor de formă, duritate și granulație potrivită. Capetele de freză și pietrele de polizor fiind foarte precis centrate și acționate de un motor electric suspendat, cu peste opt mii de turații pe secundă, orice șoc sau trepidație periculoasă era evitată (fig. 3). Cu șlefuirea s-a mers în adâncime, urmărind cu exactitate desenul ornamentației, pînă la îndepărtarea tuturor bulelor și a ruginei propriu-zise de pe suprafețele părților cu miez metalic, iar unde acestea lipseau și s-a păstrat partea transformată în oxid, pe aceasta s-a gravat cu freza ornamentația potrivită, dispărută. Astfel s-a obținut o suprafață aproape netedă și estetică și s-a redus considerabil grosimea fragmentelor, apropiindu-se de grosimea lor originală. Dar în cursul acestei operații — fapt regretabil, dar inevitabil — s-au produs și unele găuri noi, pe lângă cele existente.

După ce curățirea mecanică a fost terminată, piesele au fost desprinse de suporturile lor printr-o ușoară încălzire cu raze, iar pentru îndepărtarea urmelor de parafină s-a repetat spălarea în xilen.

Cu scopul de a dezveli integral ornamentațiile mai fine, operație ce nu s-a putut efectua mecanic, și pentru a îndepărta urmele de rugină ce au rămas neobservate în adâncituri, fragmentele care își păstrau miezul metalic suficient au fost supuse unui scurt proces de reducere electrolică⁷ cu următoarele caracteristici:

- electrolit de hidroxid de sodiu soluție 50%,
- densitate de curent 4 A/dm²,
- distanță între obiect și anodi 8—10 cm,
- durată 6—8 ore.

După periery și spălarea obișnuită în apă curgătoare, au apărut toate detaliile ornamentației, de exemplu inciziile reprezentînd părul bourului (fig. 4).

Curățirea fiind astfel terminată, s-a trecut la conservarea pieselor. Întrucît peliculele de protecție de natură organică nu pot preveni singure cu siguranță absolută procesul de coroziune⁸, anticipat s-a procedat la pasivarea pieselor prin oxidare chimică. De altfel, această operație de acoperire cu peliculă anticorozivă de oxid fero-feric a devenit necesară și pentru uniformizarea culorii pieselor,

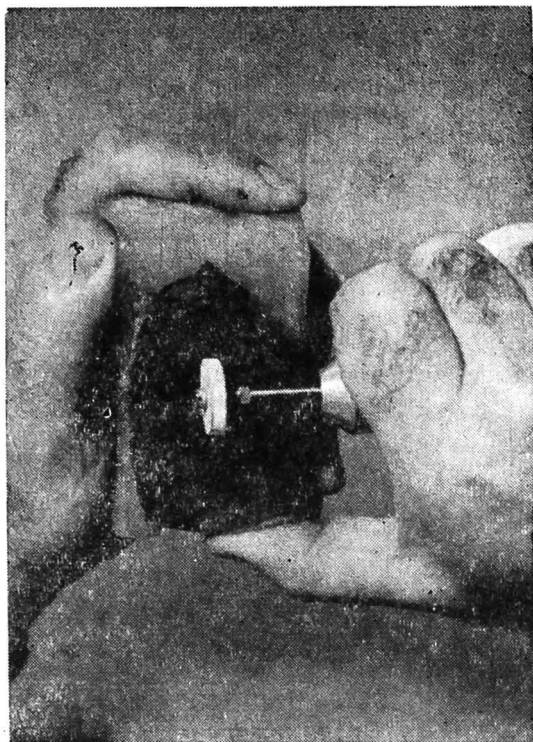

Fig. 2. Operația de curățire mecanică.

⁷ I. Koródi, *op. cit.*, p. 53—59.

⁸ I. Istudor, *op. cit.*, p. 362.

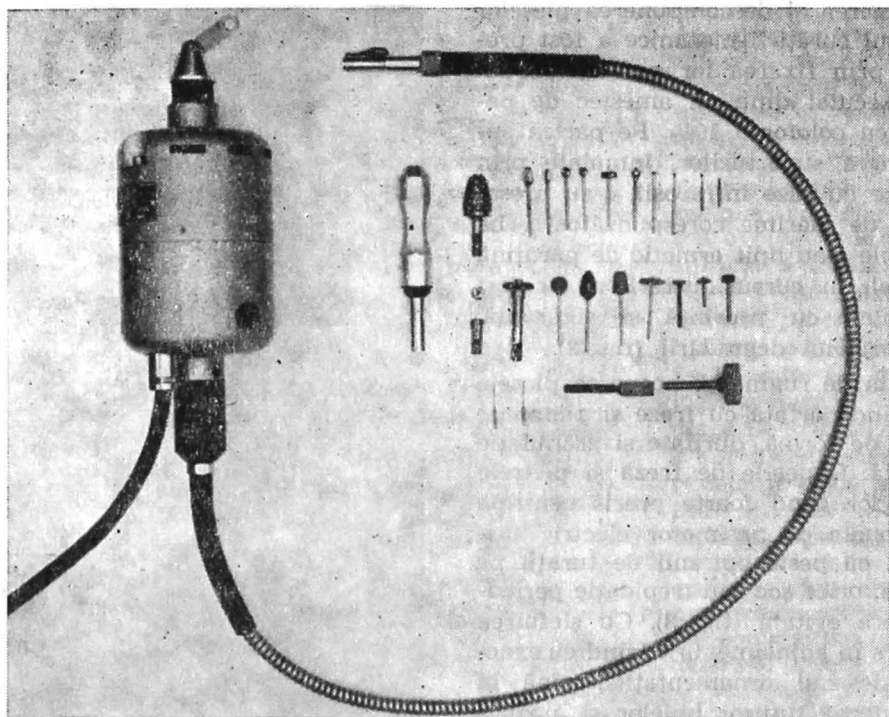

Fig. 3. Agregatul de curățit metale:

a — motor electric suspendat, b — ax flexibil, c — piesă de mină, d — mandrină, e — patroane, f — capete de freză, g — pietre de polizor, h — burghii spirale.

acestea prezentînd după curățire și spălare o gamă care mergea de la argintiu-cenușiu pînă la negru.

Operația s-a efectuat cu următoarea soluție:

- hidroxid de sodiu 800 g
- azotat de sodiu 100 g
- azotit de sodiu 100 g
- la 1 litru de apă distilată.

Obiectele introduse în baie, într-un vas de fontă de mărime corespunzătoare, au fost încălzite la fierbere timp de 30—40 minute, pînă ce s-a obținut patina dorită: uniformă și estetică, de culoare neagră-cenușie.

Dezcalcinizarea, adică îndepărtarea sodei s-a făcut după metoda bine cunoscută a încălzirii și răcirii brusce a obiectelor în apă distilată, procedeul repetîndu-se pînă ce rezultatul determinării alcalinității a devenit neutru. Apoi piesele, deshidratate într-o baie cu alcool etilic timp de 16 ore, au fost complet uscate cu raze infraroșii la 130°C, timp de 2—3 ore în funcție de mărime.

Ultima operație de conservare, acoperirea cu strat protector anticoroziv de natură sintetică a resturilor de înveliș, s-a realizat prin impregnarea în vid. Ca material de impregnare, datorită proprietății sale fizico-chimice, s-a folosit poli-metacrilatul de metil granule dizolvat în monomerul lui, la care s-a mai adăugat în plus 20% dibutylftalat, pentru a mări rezistența la îmbătrînire. Impregnantul a fost introdus în recipient, respectiv în porii fragmentelor, prin utilizarea unui vid anticipat de 10 Torr. Scoase din impregnant și uscate la temperatură normală, piesele s-au întărit și impregnarea le-a asigurat și o adeziune mai bună la lipire⁹.

⁹ A. N. Rosenquist, *New Methods for the Consolidation of Fragile Objects*, Recent Advances in Conservations. Contribution to the I. I. C. Rome Conference, 1961, London, 1963, p. 141—144.

Lucrările efectuate în scopul curățirii și conservării resturilor învelișului ar fi avut o valoare redusă fără fixarea lor pe scutul reconstituit.

Restaurarea și expunerea obiectului. În vederea reconstituirii scutului, s-a executat în primul rând, pe baza resturilor metalice, o schiță și un profil longitudinal, stabilind forma, curbura și dimensiunile exacte ale scutului (fig. 5).

Pe baza acesteia s-a hotărât confecționarea unui scut-suport din material plastic — asemănător scutului original din lemn sau eventual din piele¹⁰ —, pe care să se fixeze fragmentele metalice ale decorului, iar pentru a-i asigura condițiile optime de păstrare, s-a hotărât expunerea scutului, restaurat și conservat, într-o cutie sub vid, tot din material plastic, avînd capacul perfect transparent. Ținînd seamă mai ales de condițiile de solicitare la vid și de distanța cea mai potrivită dintre obiect și capac, distanță care să asigure o vizibilitate perfectă, pentru capac s-a stabilit o formă de calotă sfero-ovoidală cu raza de curbura de 850 mm, cu marginile curbate parabolic, iar pentru fund o placă dreptunghiulară cu nervuri interioare în formă de cruce.

La executarea suportului și a capacului, din seria de materiale termoplastice s-a ales polimetacrilatul de metil placă (stiplex, plexiglas), care prezintă caracteristici estetice și optimă rezistență la solicitările mecanice¹¹, avînd o transparență și o rezistență mult superioară sticlei de silicat¹².

Fasonarea suportului și a capacului s-a executat la presare la cald, adică cu un procedeu prin care foaia de polimetacrilat de metil înmuiată prin încălzire se aduce la o formă concavă cu ajutorul unei matrițe negative și al unui poanson de presare.

Cele două perechi de forme (matrițe) necesare s-au confecționat din materiale combinate, din ghips și din lemn, a căror prelucrare nu era prea pretențioasă, iar utilajul necesar ne era disponibil (fig. 6). Avînd în vedere că la temperatura optimă de prelucrare de 130—150°C, polimetacrilatul de metil reproduce exact

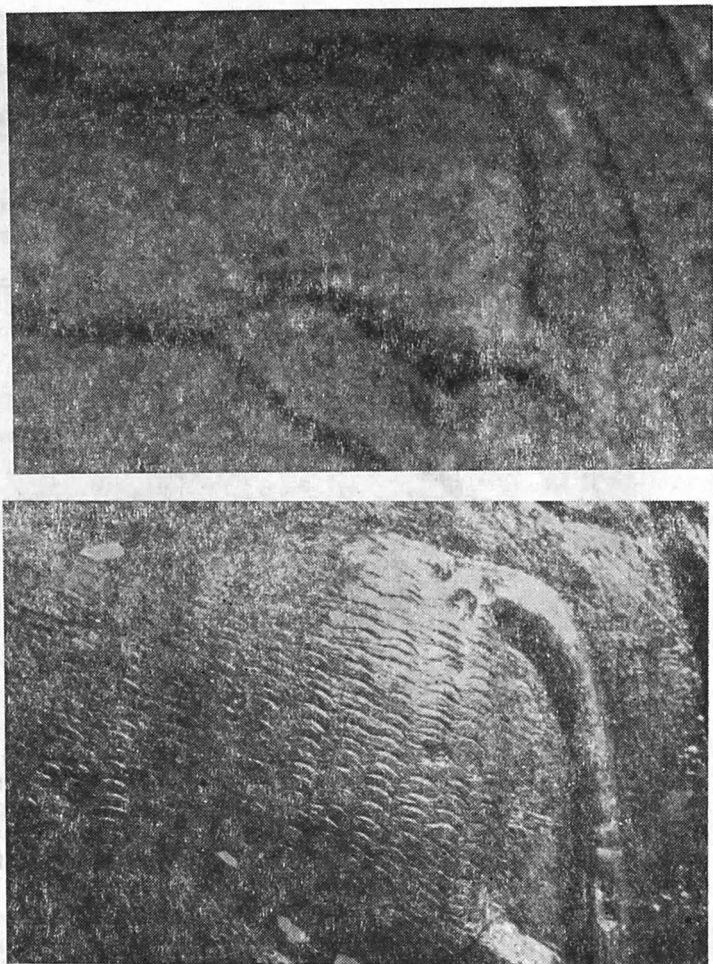

Fig. 4. Detaliu: corpul bourului

a — înainte de curățire, b — după curățirea electrolitică.

¹⁰ H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 150.

¹¹ M. Lucaci, Gr. Gavrilăscu, *Materiale plastice românești*, București, 1962, p. 35—37.

¹² L. Kovács, *Műanyag-technikája*, ed. III, Budapest, 1964, p. 140.

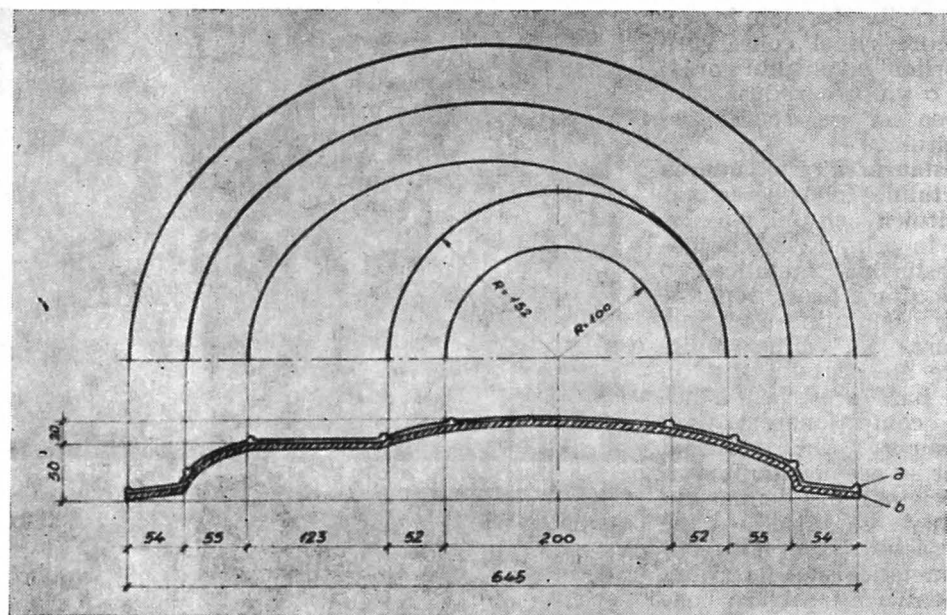

Fig. 5. Schiță-profil reconstituită pe baza resturilor metalice ale învelișului:

a — învelișul, b — scutul.

formele matriței pe care le păstrează apoi după răcire și astfel toate eventualele defecte ale acestora (în special la formele de lemn) rămân întipărite pe suprafața pieselor, s-a dat o atenție deosebită calității formelor. Poansonul de presare a capacului s-a executat din ghips și s-a acoperit prin pulverizare cu lac nitro-incolor¹³, care după uscare a fost șlefuit și netezit cu egalizator. S-a obținut astfel o suprafață lucioasă și absolut netedă. Ca să se evite staționarea aerului între forma pozitivă de presare și placa de stiplex, prima s-a prevăzut cu mai multe orificii de 8 mm (fig. 6).

Deoarece polimetacrilatul de metil face parte din materialele termoplastice care se mulează mai greu și care necesită o finete mai mare la prelucrare, s-au urmărit cu precizie indicațiile privitoare la temperatura de prelucrare¹⁴.

Ca surse de încălzire s-au folosit două radiatoare infraroșii industriale, alimentate cu gaz metan, dispuse deasupra plăcii la o distanță medie de 20 cm, mișcate la dreapta și la stînga. Durata încălzirii a fost de 15 minute la suport și de 20 minute la capac. Marginile au fost încălzite cu 10—15°C mai mult decât centrul plăcii, pentru ca la presare să se obțină o întindere minimă și în consecință o grosime cât mai uniformă. Întinderea și subțierea materialului s-a evitat și prin supradimensionarea plăcilor de stiplex, care au fost croite de jur-împrejur cu 4—5 cm mai mari decât matrițele negative corespunzătoare.

La încălzirea plăcilor, înainte de a fi așezate în formă, temperatura a fost urmărită cu atenție, pentru ca supraîncălzirile să nu provoace descompunerea materialului, urmată cel puțin de înrăutățirea luciului și a transparenței, iar încălzirea insuficientă să nu aibă ca urmare forțarea materialului și apariția fisurilor.

¹³ Denumirea comercială: Novolin.

¹⁴ R. Mihail, N. Goldenberg, *Prelucrarea materialelor plastice*, București, 1963, p. 394.

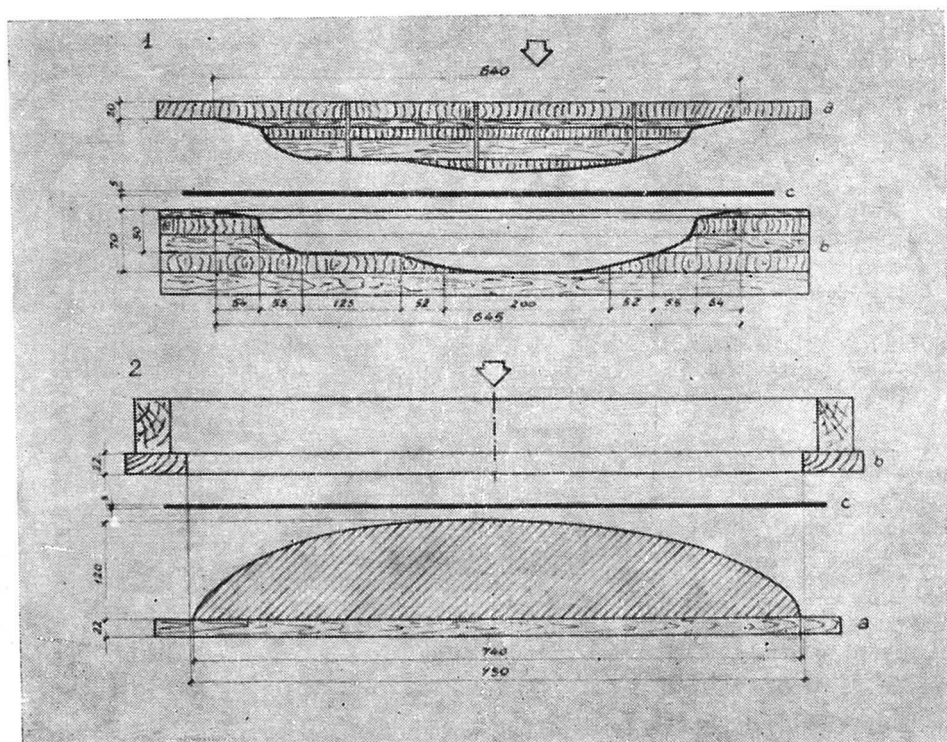

Fig. 6. Schema de principiu a confecționării scutului-suport și a capacului:
a — poansonul de presare, b — matrița negativă, c — placa de stipleș.

Ținând seamă de termostabilitatea proprie și de conductibilitatea termică a materialului¹⁵, precum și de grosimea de 5 mm a plăcilor, caracteristicile procesului de fasonare au fost:

- gradul de încălzire 140°C
- presiunea aplicată 0,036 kgf/cm²
- durata de formare 1—2 minute.

Presiunea efectivă de lucru de 180 kgf/5000 cm² la capac și ceva mai puțin la suport a fost suficientă, iar rapiditatea procesului de presare, cu o durată de 1—2 minute, era absolut normală.

Răcirea a avut loc deasemenea în formă, dar numai pînă la gradul de solidificare a materialului. La acest grad (aproximativ 90°C), deoarece coeficientul de dilatare termică a polimetacrilatului de metil este relativ mare ($8,2 \cdot 10^{-5}$), suportul, respectiv capacul au fost scoase din formă ca să nu se producă fisuri sau chiar crăpături în urma contracției la răcire.

După fasonare ambele piese au fost croite la dimensiunile exacte stabilite pe schița-profil (fig. 5).

Scutul-suport fiind astfel executat din stipleș alb, pe suprafața exterioară a lui s-au așezat și s-au lipit tot cu polimetacrilat de metil¹⁶ fragmentele decorului

¹⁵ M. Lucaci, Gr. Gavrilescu, *op. cit.*, p. 37.

¹⁶ Denumirea comercială: Romacryl.

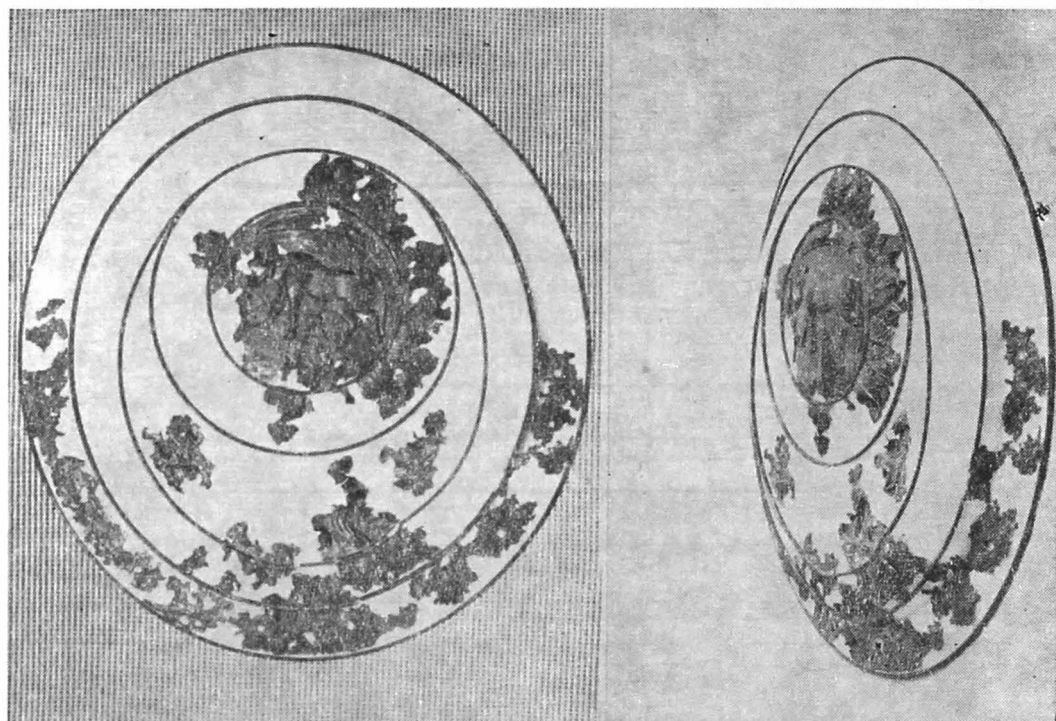

Fig. 7. Scutul cu resturile învelișului de fier :

a — văzut din față, b — văzut din profil.

metalic (fig. 7). La fixarea resturilor, față de primul aranjament din 1951¹⁷, ținând seamă de convexitatea scutului, apărea necesară o modificare în ceea ce privește ordinea, respectiv forma zonelor de ornamentație.

Zona exterioară, fără ornamentație, care servea la fixarea învelișului din metal de scutul propriu-zis, a rămas neschimbată. A doua zonă, care prezintă în relief motivul ovulelor continue, despărțite prin bastonașe în formă de săgeți, se îmbină de jur-împrejur cu șirul de astragale care separă cele două zone. Zona a doua, cu perimetru ovoidal și curbată în secțiune, mărește considerabil rezistența la șoc a scutului nu numai prin unghiul de înclinație de 150° al curburii, ci și prin ornamentația sa specifică în ovule continue, ale căror nervuri se lasă perpendicular pe prima zonă. Tocmai pentru acest fapt se pare că această zonă mergea de jur-împrejur, — ca și zona perfect circulară, păstrată mult mai complet, de forma unui segment sferic ușor curbat, zonă ornamentată cu palmete și săgeți, care înconjoară figura centrală așezată în treimea superioară a scutului. Deci nu a doua, ci a treia zonă pare să fi avut o formă de semilună plană, ornamentată cu motive zoomorfe.

La fixarea resturilor s-a simțit nevoia, mai mult din motive estetice, ca ornamentația de brâu, în formă de șnur răsucit, care delimitează zonele, să fie în

¹⁷ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 119—121.

întregime reconstituită din stiplex de culoare neagră. Ulterior briul dintre zona a doua și a treia, delimitarea acestora fiind nesigură, s-a suspendat.

După operația de restaurare definitivă, s-a procedat la așezarea scutului în cutia lui special executată (fig. 8).

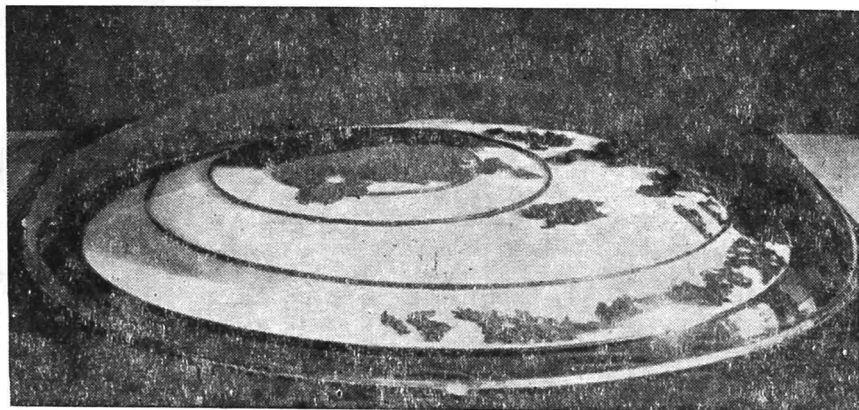

Fig. 8. Scutul în cutie sub vid.

Pornind de la principiul că sub vid se obține o rezistență mărită la coroziune prin reducerea pericolului oxidării provocate de umiditate și de impuritățile din aer¹⁸, s-a încercat — credem pentru prima dată la noi — păstrarea unui obiect muzeistic de valoare, într-o cutie ermetic închisă, sub vid parțial.

În acest scop s-au confecționat din polimetacrilat de metil transparent, cu procedeul mai sus arătat, capacul în formă de calotă sfero-ovoidală și fundul din placă dreptunghiulară de 10 mm grosime, cu întărituri de nervuri de 10×40 mm în secțiune, în formă de cruce. Marginile capacului au fost șlefuite cu mare precizie pentru a se îmbina perfect cu fundul. Pe placa de fund s-a lipit un falț corespunzător capacului și s-a aplicat o garnitură subțire de cauciuc elastic pentru a asigura etanșeitatea completă a cutiei.

Pentru a scoate în relief scutul de culoare albă cu fragmentele decorului în negru, placa de fund a fost îmbrăcată în catifea de culoare vișinie, lăsând liber falțul creat pentru garnitură (fig. 9).

După așezarea pe placa de fund a scutului restaurat și conservat, capacul a fost fixat cu patru șuruburi de 3 mm grosime. Rarefierea aerului s-a efectuat cu o pompă de vid tip VE 3 prin orificiul de evacuare creat pe partea inferioară a cutiei care apoi a fost închis cu un dop cu filet din stiplex.

Ținând seamă de rezistența neașteptată de redusă a fundului, cu toată întărirea lui cu nervuri, nu s-a putut realiza decât un vid parțial de 400 Torr. Totuși prin această rarefiere a aerului a fost micșorată în măsură suficientă presiunea parțială a oxigenului, a fost coborât punctul de rouă, iar umiditatea și impurită-

¹⁸ E. I. Holland-Merten, *Tehnica vidului*, București, 1958, p. 101.

Fig. 9. Scutul restaurat.

țile atmosferice fiind și ele considerabil reduse, s-a asigurat păstrarea obiectului în condiții optime.

Din punct de vedere al tematicii și al spațiului disponibil, expunerea scutului în sala daco-romană a muzeului se părea că nu prezintă o dificultate deosebită. Fiind însă fixat pe perete în plan vertical, în colțul curbat al sălii, nu a primit lumină suficientă din direcție potrivită, astfel că detaliile învelișului au rămas nesizabile. De aceea, în urma mai multor încercări de a-i asigura iluminarea cea mai bună, obiectul a fost așezat pe un suport special executat, de 85 cm

înălțime, în plan înclinat în unghi de 22° în fața unei ferestre (fig. 10). Primind lumina necesară mai mult din față, razele incidente cu cele reflectate formînd un unghi de $110-130^\circ$, s-a asigurat vizibilitatea perfectă a tuturor detaliilor ornamentației și a plasticității scutului.

IOSIF KORÓDI

THE RESTAURATION AND CONSERVATION OF A DACIAN SHIELD

(Abstract)

The author describes in detail the cleaning, conservation and the restauration of an iron Dacian shield, formerly treated wrongly, discovered in the Dacian castle of Piatra Roșie.

First he indicates the shortcomings of the former treatment, such as maintaining the stratum of corrosion, washing with living water only, smearing with paraffine, the exposition of the fragments without being fixed on a support. After a thorough examination of the metallic cover the cleaning, conservation and the exposition of the shield was decided on the ground of some modern methods and principles.

In order to prevent the degradation of the fragments turned into ore partially, during the operation of cleaning they were fixed separately to a support, made from a mixture of colophony and paraffine. At first, with the help of an apparatus for cleaning metals, a mechanical treatment was applied by milling and grinding, following the draw of ornamentation exactly. In continuation the pieces with sufficient metallic core were reduced electrolytically in a bath of 50% sodium hydroxide at a current density of $4A/dm^2$ in order to uncover the details of the whole ornamentation. The cleaning has been finished with a process of hydrothermic desalcalinisation and drying.

Conservation has been assured by covering the pieces with an anticorrosive protecting film, at first by chemical oxidation in a solution of 800 gr. of sodium

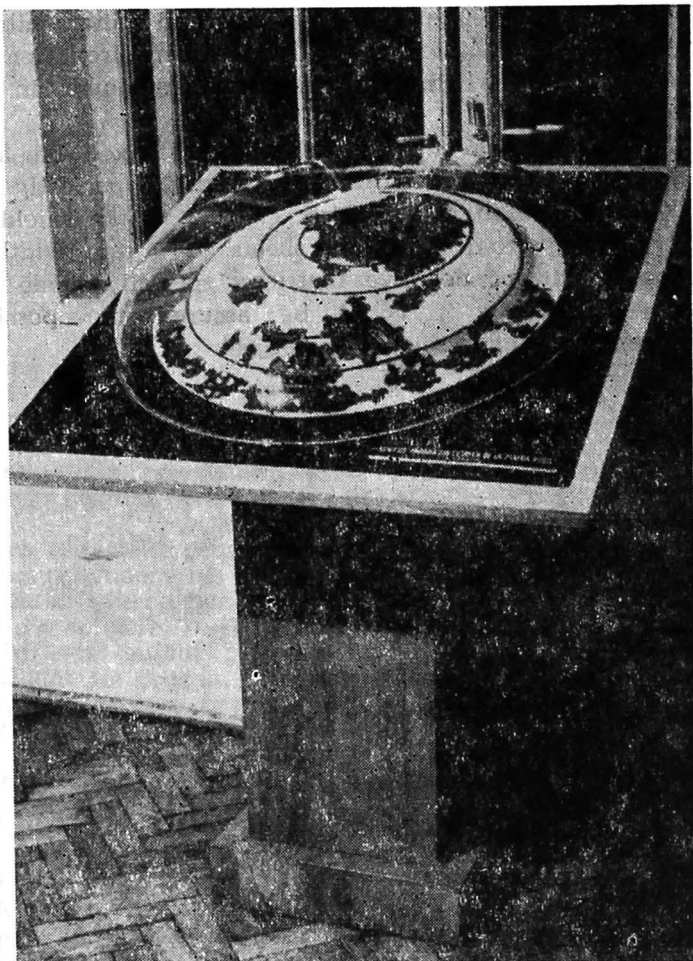

Fig. 10. Expunerea scutului.

hydroxide and 100 gr. sodium nitrate and sodium nitrite in a litre of water, boiling it for 30—40 minutes at boiling temperature, then by impregnation with poly-metacrylate metyl dissolved in its own monomer in a vacuum of 10 Torr, beforehand prepared.

The fragments such conserved were fixed on a reconstructed shield-support which was then placed into a box with a perfectly transparent and tightened cover in a vacuum of 400 Torr. The cut of the shield and of the cover was made by pressing from plexiglass sheets of 5 mm width, with the help of pressing punches and of negative matrices, specially made from plaster-wax and wood.

In this way it could be assured the possibly best preservation and an aesthetical exposition of the object.

CU PRIVIRE LA AȘEZAREA FEUDALĂ DE LA SOPOR-IACOBENI¹

Săpăturile arheologice de la Iacobenii, efectuate între anii 1956—1961, și-au propus dezvelirea cimitirului din secolele II—III e.n.², dar, din primul an al cercetărilor, s-au găsit urme materiale care atestă peste cimitir și în imediata lui apropiere două așezări suprapuse, una prefeudală, din secolele V—VI și alta feudală din secolele XII—XV.

Deoarece așezarea feudală nu a fost cercetată exhaustiv în campaniile anilor amintiți, în cele ce urmează ne propunem să prezentăm doar câteva date privitoare la ea, bazate pe materialul arheologic recoltat în timp ce era urmărit obiectivul principal — cimitirul din secolele II—III e.n.³.

Cercetările au fost făcute în locul numit „Cuntenitul de sus” sau „Hodaie” din hotarul satului Iacobenii. Situat în dreapta pârului Cuntenitului și a șoselei ce duce spre Cîmpia Turzii (fig. 1), locul se prezintă în forma unei pante ușoare, pe alocuri cu terase, care au oferit condiții prielnice așezărilor omenești identificate aici.

Pentru ilustrarea stratigrafiei privind nivelul de locuire în cauză, am folosit profilul secțiunii a III-a⁴ deschisă în 1957 (fig. 2). În această secțiune, lungă de 10 m și orientată S—N, a fost interceptat un bordei datat cu monedă în secolul al XIV-lea și două morminte dintre care unul datat tot cu monedă în secolul al XVI-lea⁵. Din același profil mai rezultă că deși lucrările agricole au deranjat în parte stratul de cultură feudală, acesta s-a păstrat totuși pe o grosime de 50—60 cm, iar din fig. 1 rezultă că urme materiale din această fază de locuire au apărut în majoritatea casetelor dezvelite ca și în cele trei secțiuni. Nu

¹ Este satul Iacobenii aparținător comunei Soporul de Cîmpie (r. Turda). În rapoartele preliminare de săpături publicate în *Materiale*, V, 1959, p. 425—434; VI, 1959, p. 383—395; VII, 1961, p. 423—430; VIII, 1962, p. 527—536, ca și în *OmCD*, p. 455—465, unde se prezintă principalele rezultate ale săpăturilor din cimitirul daco-roman, se vorbește însă despre săpăturile arheologice de la Soporul de Cîmpie. Autorii rapoartelor preliminare, deși știau că cimitirul se găsește pe teritoriul satului Iacobenii, au lăsat totuși să figureze aceste săpături la Soporul de Cîmpie, deoarece primele morminte descoperite (vezi în *ActMus*, Cluj, 1955, p. 107—115) au intrat în literatura arheologică sub numele acestei din urmă localități, iar o schimbare s-a considerat că ar putea duce la o confuzie în privința localizării.

Prin urmare, avem de-a face cu materialul rezultat din unul și același șantier arheologic. Credem însă că este mai bine să ne referim în context la satul Iacobenii în hotarul căruia s-a făcut săpătura și nu la comuna Sopor în raza căreia se află satul amintit, mai cu seamă că avem în vedere aici vechea vatră a acestui sat.

² În anul 1956, au fost întreprinse câteva sondaje de informare asupra cimitirului de incinerare de aici, bazate pe semnalarea din toamna anului 1955, când au fost descoperite două urne cinerare în timpul unor lucrări de utilitate publică. Cf. *ActMus*, I, 1955, p. 107—115; D. Protase și I. Țigăra, *Săpăturile de la Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, V, 1959, p. 425—434.

³ Materialul ne-a fost oferit spre studiu și publicare de către tovarășul D. Protase, cercetător principal la Institutul de istorie din cadrul Academiei R. S. România, Filiala Cluj, căruia îi aducem călduroase mulțumiri.

⁴ Întocmit de N. Vlăsia, muzeograf principal la Muzeul de istorie Cluj, care a făcut parte din colectivul științific al șantierului arheologic în cauză, în anul 1957. Mai precizăm că au fost notate cu cifre romane secțiunile, iar cu sigle casetele în care a apărut material arheologic feudal (vezi fig. 1).

⁵ În profilul bordeiului, respectiv între metrii 4 și 6 ai secțiunii, a apărut un strat de arsură puternică indicînd probabil locul vetrei, iar pămîntul de umplutură al bordeiului conține o mare cantitate de cenușă, cărbuni, multe fragmente ceramice medievale și o monedă emisă între anii 1342—1383 care datează bordeiul și în mare parte materialul ceramic ce urmează să-l prezentăm mai jos. Mormîntul datat cu monedă din secolul XVI (1543) ne face să credem că după ce așezarea feudală de pe „Cuntenit” și-a mutat vatra, peste o parte din suprafața ei s-a întins probabil mai târziu cimitirul noii așezări, respectiv al satului Iacobenii așezat pe noua vatră.

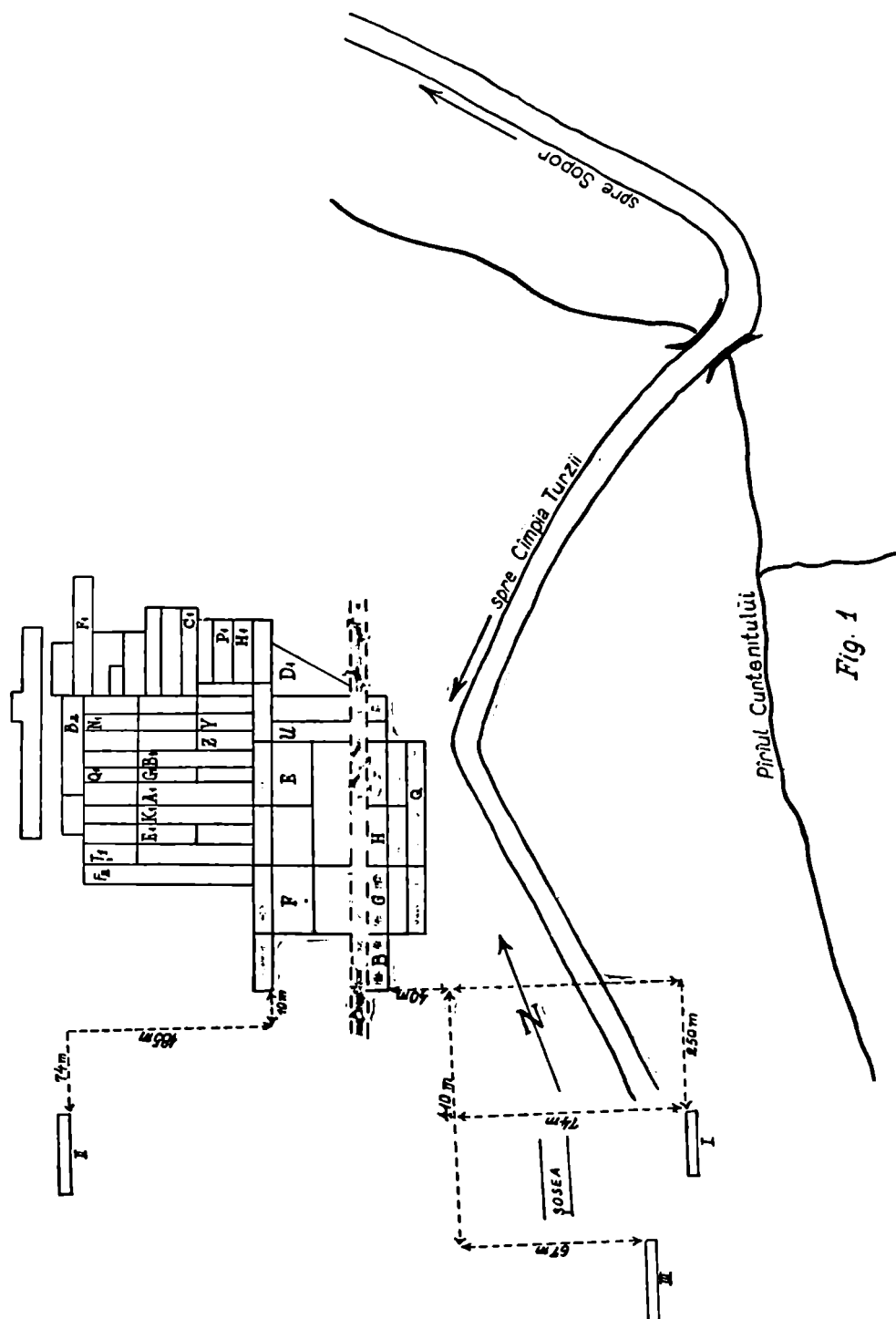

Fig. 1. Planul săpăturilor de la Sopor — Iacobeni.

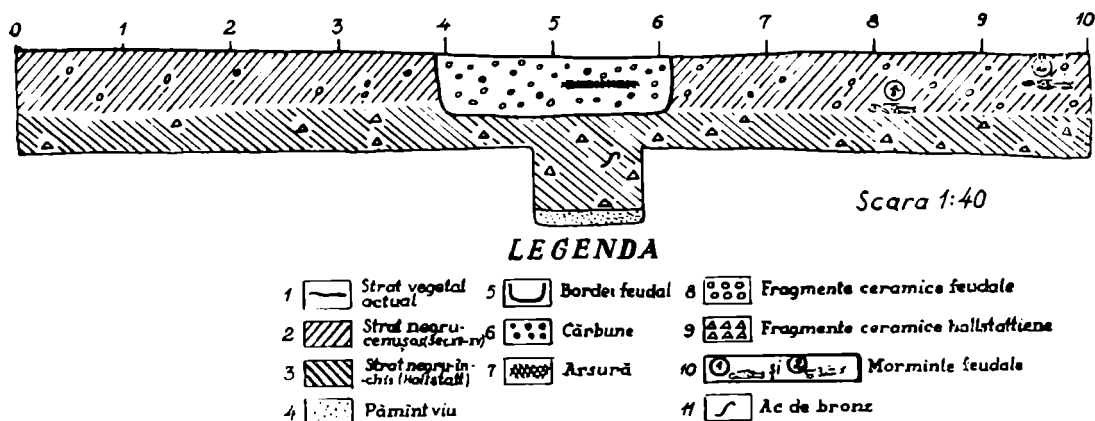

Fig. 2. Profilul secțiunii a III-a de la Sopor — Iacobenii.

intentionăm să prezentăm materialul arheologic de care ne ocupăm pe campanii, secțiuni sau casete, dar o sistematizare a lui pe categorii arheologice o considerăm totuși necesară.

C E R A M I C A

Materialul arheologic mai bogat atestat s-a dovedit a fi — cum era și firesc — acel al fragmentelor ceramice din care, deși nu s-a putut reconstitui nici un vas, fragmentele recoltate prezintă suficiente caractere tipologice, iar aceste caractere, împreună cu evoluția profilelor, fac dovada că așezarea de aici a fost în continuă dezvoltare din secolul al XII-lea până spre mijlocul secolului al XV-lea, când, după toate probabilitățile, satul Iacobenii și-a mutat vatra pe locul unde se află astăzi⁶. În totalitatea ceramicii pe care urmează să o prezentăm, precizăm că se disting două categorii: ceramica autohtonă și ceramica atribuită oaspeților.

Ceramica autohtonă

Încercînd o prezentare mai amănunțită a ceramicii locale de la Iacobenii, din perioada de care ne ocupăm, în ordine cronologică amintim fragmentele de buze provenite de la căldările de lut (fig. 3/1—6), caracteristice ca tip de vas folosit la fiert în secolele XII—XIII⁷. Aceste fragmente dovedesc că vasele de la care provin au fost lucrate la roată, dintr-o pastă granuloasă degresată cu nisip mare la bob și pietricele al căror diametru ajunge pînă la 2—3 mm. În spărtură se prezintă cu fețele arse la roșu, iar miezul de nuanță vineție arată că arderea a fost incompletă. Pe fața interioară și-au păstrat culoarea roșie-cărămizie, pe cînd în exterior s-au înnegrit din cauza fumului de la focul deschis.

Buzele evazate și groase pînă la 2—2,2 cm sînt perforate, ceea ce arată că vasele-cazan au avut pe circumferința gurii patru găuri dispuse simetric cîte două și care au servit la suspendarea vasului cu ajutorul unei sfori deasupra focului⁸. Două din fragmente au ca element ornamental o linie vălurită trasată

⁶ Tradiția orală păstrată pînă astăzi la locuitorii actualului sat Iacobenii ne transmite știrea că vechea vatră a satului lor a fost pe „Cuntenitul de sus”.

⁷ Fragmente de buze de la căldări de lut au apărut în casele: E, H, U, Y, A₁, C₁ și K₁.

⁸ Pentru analogii vezi: A. Kralovánszki, *A Bakonycsérnyé-Ubald pusztai középkori leletekről* (Despre descoperirile medievale de la Bakonycsérnyé-Ubald), în *Alba Regia*, IV—V, Székesfehérvár, 1965, fig. 5—6, p. 238; K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, II, 2, 1951, planșa XII/1—2 și P. Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie* (sec. X—XIII), în *SCIV*, VII, 1956, p. 421—439. Analogii mai avem în materialul ceramic, inedit, descoperit la Dăbica (r. Gherla), în campaniile din anii 1964, 1965.

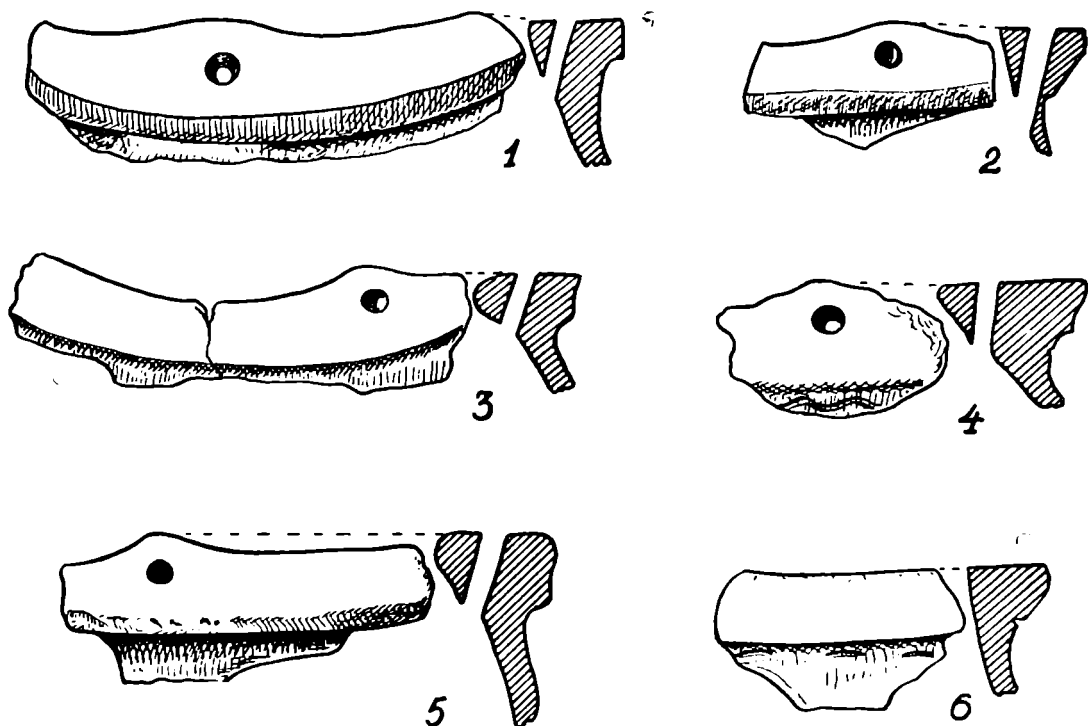

Fig. 3. Fragmente de căldări din lut, sec. XII—XIII.

imediat sub buză punînd în evidență gîtul vasului care altfel se prezintă aproape disparent (fig. 3/4—6).

Orientîndu-ne doar după tehnica de lucru cu roata înceată, compoziția pastei, tehnica de ardere și decor, amintim alte patru fragmente ceramice care se datează în secolele XII—XIII (fig. 4/1—4), dar care provin probabil de la tipul de vas-borcan. Două din cele patru fragmente (fig. 4/3—4)⁹ dovedesc că vasul din care provin a fost lucrat dintr-o pastă bine frămîntată degresată cu nisip nu prea mare la bob și ars în mediu oxidant. Arderea a fost însă incompletă, deoarece în spărtură remarcăm doar pe jumătatea exterioară a peretelui o culoare roșie, în rest rămînd la o nuanță galben-cenușie. Umărul vasului a fost ornamentat cu trei linii vălurite încadrate de cîte o canelură¹⁰. Celelalte două fragmente (fig. 4/1—2)¹¹ provin de la un vas lucrat dintr-o pastă nu prea bine frămîntată, degresată cu nisip complet necernut. Vasul a fost ars în mediu reductor, iar ornamentul îl constituie două benzi aplicate cu roțița dințată, tot pe umărul vasului. În spărtură și pe fața interioară, cioburile au nuanță cenușie, pe cînd fața exterioară este complet neagră, ceea ce ne face să credem că înainte de ardere, vasul a fost introdus într-o baie grafitoasă.

Începînd cu secolul al XIV-lea, în meșteșugul olăritului se generalizează roata rapidă și ca urmare productivitatea meșterilor olari crește vertiginos. Faptul este confirmat și în cazul nostru, deoarece materialul ceramic de factură autohtonă

⁹ Apărut în caseta V, în campania din anul 1958.

¹⁰ Cf. M. Constantiniu și P. I. Panait, *O așezare feudală timpurie la Băneasa-sat, în Cercetări arheologice în București*, II, fig. 27/1—2 și fig. 30/1,5.

¹¹ Apărute în caseta F₁, din anul 1961.

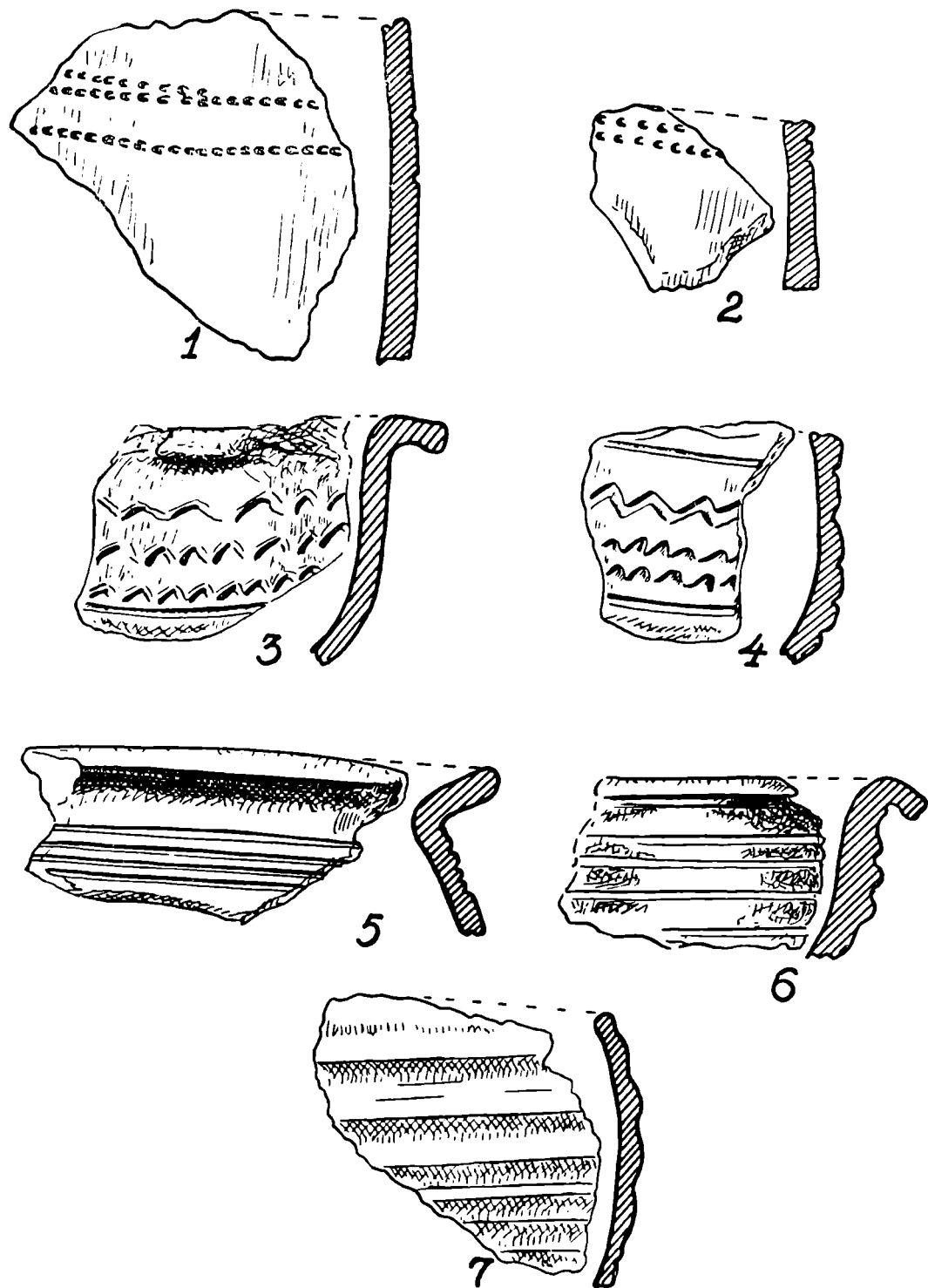

Fig. 4. Fragmente ceramice, sec. XII—XIII.

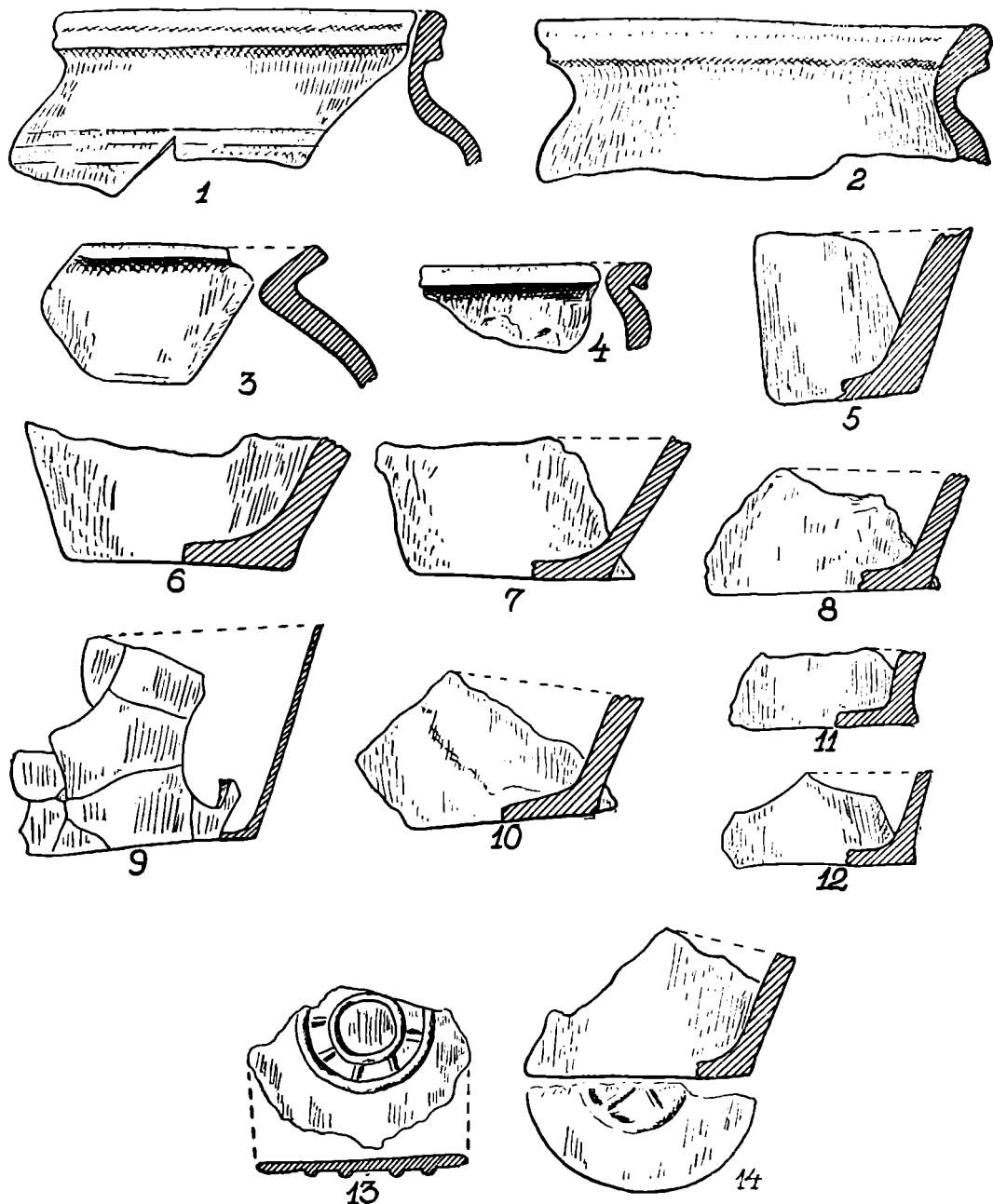

Fig. 5. Fragmente ceramice, sec. XIV—XV.

caracteristic secolelor XIV—XV este extrem de abundent comparativ cu cel din perioada feudalismului timpuriu.

Fragmentele ceramice mai mari (fig. 5/1—14) ca și profilele de buze (fig. 6/1—36) arată că ele provin în majoritate de la vase de tip borcan cu sau fără capac,

dar care sînt foarte răspîndite în secolele XIV—XV, pe teritoriul României ca și în țările vecine¹².

Cîteva fragmente (fig. 4/5—7; fig. 6/1—2) din această perioadă, arse în mediu reducător, sînt lucrate dintr-o pastă ce conține ca degresant un nisip foarte mare la bob. Profilul buzei de la aceste fragmente prezintă o răsfrîngere pronunțată, iar gîtul vasului este abia perceptibil.

Restul profilelor de buze — deși diferite de la un fragment ceramic la altul — provin de la vase ce au fost arse în mediu oxidant.

Pe fața exterioară prezintă o nervură (fig. 6/3—36) mai lată sau mai îngustă, în funcție de rolul pe care l-a avut, acela de mărire a rezistenței buzei în prima fază, sau mai tîrziu, servind doar ca element decorativ. Înălțimea buzei la majoritatea fragmentelor din această categorie este de 2—3 cm, cu excepția a trei exemplare (fig. 6/34—36) care provin de la vase de dimensiuni mai mari cu buza înaltă de 4—4,5 cm.

În foarte multe cazuri extremitatea superioară a buzei este subțiată printr-o țesătură discret șanțuită pe fața interioară, sub care se profilează o nervură asemănătoare cu cea din exterior și amintită mai sus (fig. 6/23—34), elemente care contribuie desigur la o mai mare stabilitate a capacului pe gura vasului. În spărtură, majoritatea fragmentelor ceramice din secolele XIV—XV de la Iacoveni dovedesc că vasele de la care provin au fost arse incomplet, deoarece miezul a rămas crud prezentînd la mijloc o nuanță vineție.

Decorul ce se vede pe fragmentele ceramice în discuție este unul singur — linia circulară — a cărei lățime, adîncime sau grupare diferă de la un fragment ceramic la altul (fig. 4/5—7; fig. 5/1 și fig. 7/10—14).

Aspectul de neglijare și simplitate a elementului decorativ este de altfel o caracteristică a ceramicii locale din perioada respectivă, în timp ce atenția deosebită se acordă arhitectonicii, îmbunătățirii calității pastei și, pe cît posibil, arderii, decorul fiind considerat tot mai evident un element secundar¹³.

Grosimea pereților în regiunea umărului este de 4—5 mm, iar spre fundul vasului crește pînă la 7—8 mm.

Privitor la fragmentele fundurilor de vase (din această categorie de ceramică), ele sînt foarte puține (în total 10 exemplare) dar pe două din ele se văd semne de meșter (fig. 5/13—14). Situate în regiunea de mijloc a fundului de vas, semnele apar în relief. Ambele semne sînt în stare fragmentară. Primul este reprezentat prin două cercuri concentrice unite între ele prin opt raze. Diametrul cercului exterior este de 3,8 cm, al celui interior de 2 cm, iar razele au lungimea de circa 6 mm. Celălalt, rupt în două, prezintă un cerc cu diametrul de 3 cm încadrînd o cruce cu patru brațe aproape egale cu lungimea de circa 1 cm.

Tot în stare fragmentară au fost găsite patru torți și cîteva buze de capac (fig. 7/1—7). Lucrate din pastă asemănătoare cu cea folosită la oale, arse în aceeași tehnică, fragmentele de capac reprezintă tipul obișnuit, de formă conică cu buton (apucător) legat de corp printr-un picior foarte scurt.

Marginile butonilor se prezintă fie rotunjite (fig. 7/1—2), fie retezate drept și prezentînd o suprafață plană (fig. 7/3—4). Diametrele butonilor sînt de 4,6 pînă la 5,5 cm¹⁴.

Amintim și două fragmente de torți, una de culoare roșie și alta cenușie. Prima, spre deosebire de a doua, are o nervură mediană ce se reliefează în aceeași măsură ca și marginile pronunțat înălțate (fig. 7/8—9).

¹² Tipul de vas-borcan este răspîndit, în perioada la care ne referim, și pe teritoriul Ungariei, Cehoslovaciei, Bulgariei, Iugoslaviei și Poloniei. Pentru situația din Polonia amintim lucrarea de sinteză a lui J. Kruppé, *Studia nad ceramiką XIV wieku ze starego miasta w Warszawie*, cf. fig. 2—5, 16—17 și 25.

¹³ Cf. E. Busuloc, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea, de la Suceava (Partea a II-a)*, în *SCIV*, XV, 1962, p. 211.

¹⁴ Cf. G. Arion, *Contribuții la cunoașterea ceramicii feudale clujene*, în *Studia*, 2, 1965, I/6—7; M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, 1963, fig. 14/2 și fig. 16; J. Kruppé, *op. cit.*, fig. 4/17, 26; 7/e; 33/25 și 54/a—b.

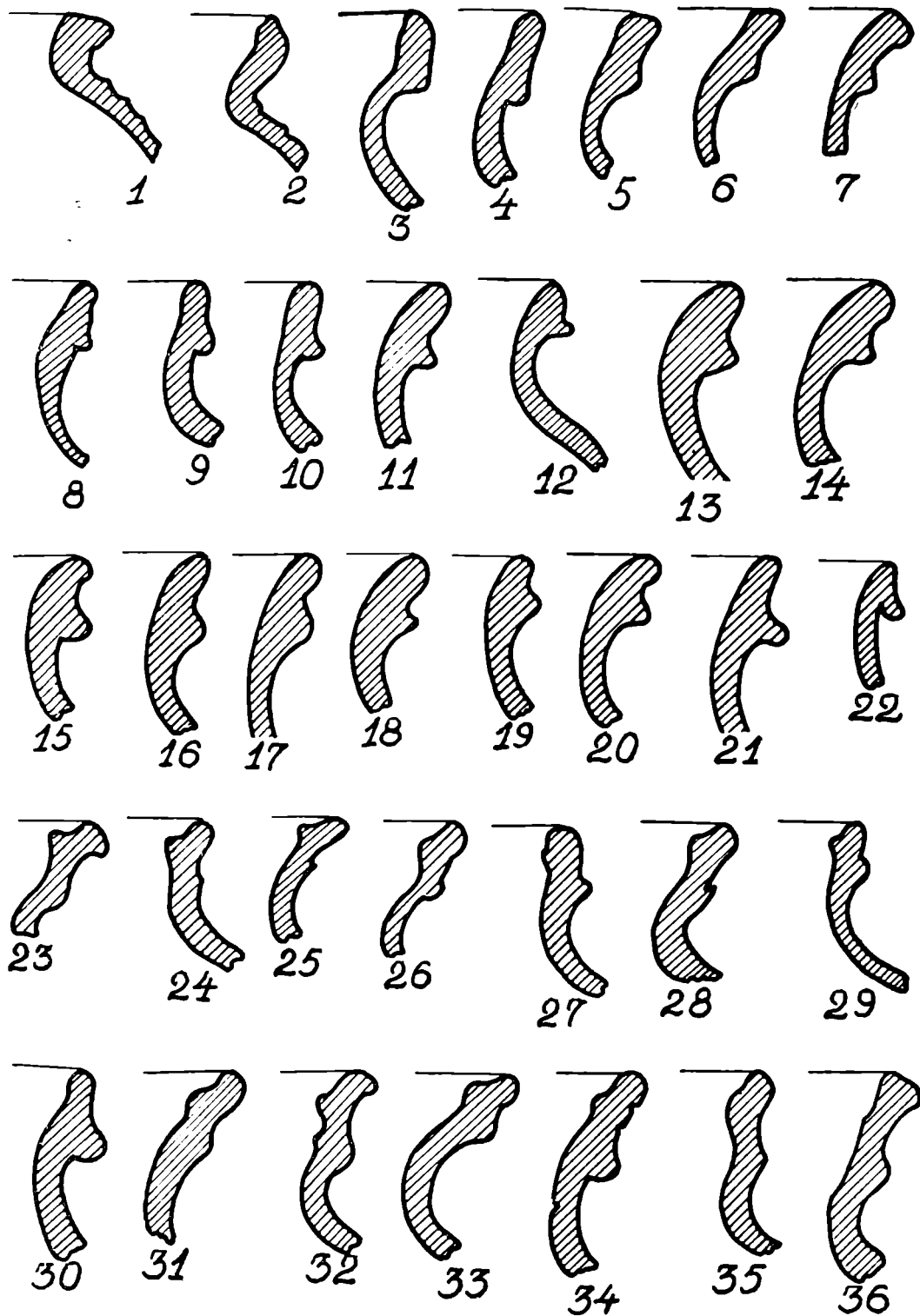

Fig. 6. Buze de vase ceramice, sec. XIV—XV.

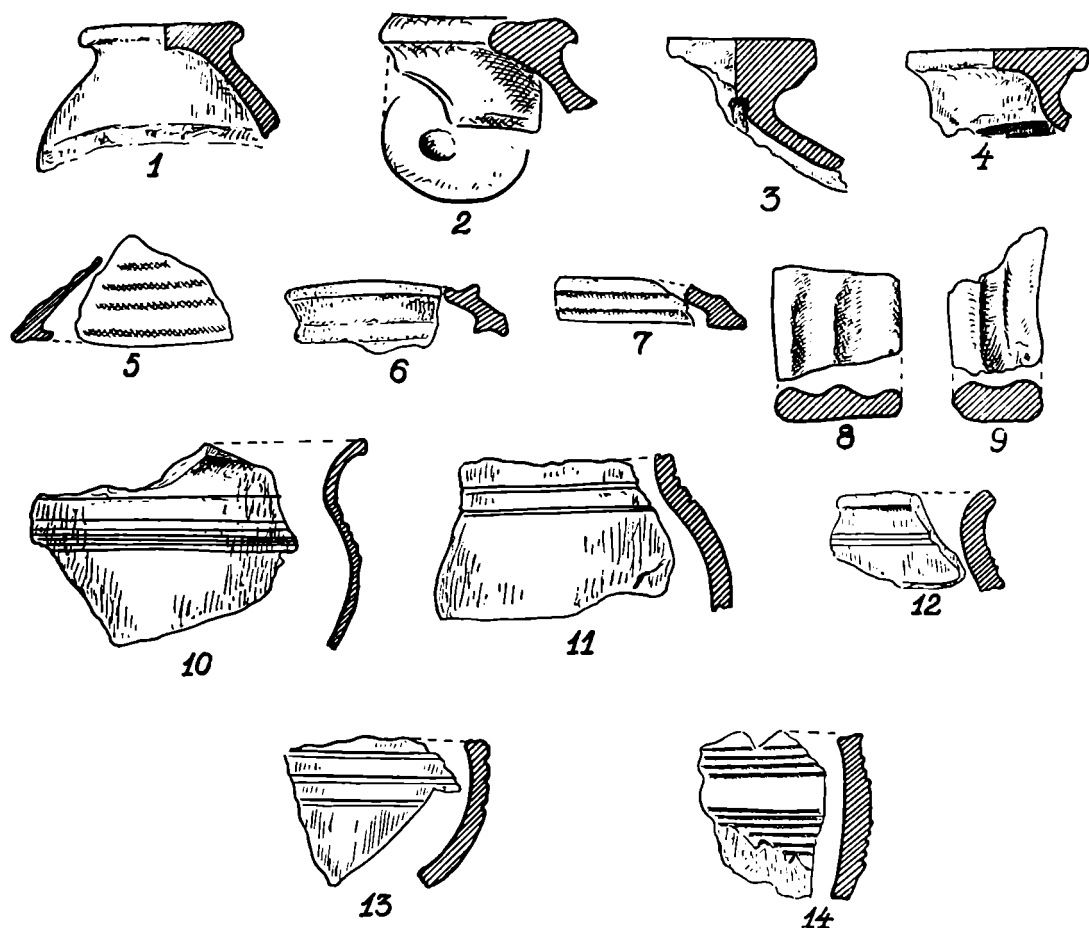

Fig. 7. Fragmente ceramice, sec. XIV—XV.

Ceramica cenușie atribuită oaspeților

Descoperiri întâmplătoare sau cercetările efectuate în diferite obiective arheologice din Transilvania au dovedit de repetate ori că, alături de ceramica de factură autohtonă, cantitativ abundentă și având caracteristicile amintite, apare în cantitate incomparabil mai mică o ceramică cenușie¹⁵ identică din multe puncte de vedere cu aceea descoperită la Suceava sau Roman și apreciată ca fiind de factură străină¹⁶. Fragmente dintr-o astfel de ceramică au fost găsite la Iacobeni în două secțiuni și cinci casețe¹⁷ (fig. 8/1—12).

Ele dovedesc că vasele de la care provin au fost lucrate la roată rapidă, dintr-o pastă caolinitică, bine frământată și fină. În plus, profilele realizate cu multă

¹⁵ În prezent este în pregătire o lucrare privind ceramica cenușie atribuită oaspeților și localitățile transilvănene în care ea a fost identificată fie cu ocazia cercetărilor arheologice, fie cu ocazia unor descoperiri întâmplătoare. Spre exemplificare amintim doar localitățile: Cluj, Bistrița, Sf. Gheorghe-Bedeháza, Dăbica (r. Gherla) etc.

¹⁶ M. D. Matei, *op. cit.*, p. 157; I. Chițescu, *Ceramica stampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, în SCIV, XV, 1964, p. 421—424 și M. D. Matei, I. Chițescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în Dacia, X, 1966, p. 301 și urm.

¹⁷ Secțiunile I, III/1957 și casețele H₁, Q₁/1959; T₁/1960; B₁ (prelungire) și F₁/1961.

siguranță, arderea completă și uniformă pe toată grosimea pereților ca și ornamentul aplicat prin stampilare ne face să constatăm o experiență bogată a meșterilor olari care produc această ceramică cenușie. Aceeași stare fragmentară ca și a restului de material ceramic pe care l-am prezentat nu permite reconstituirea formelor întregi de vase. Remarcăm totuși partea superioară a unui ulcior cu toartă (fig. 8/4), a cărui deschidere la gură nu este mai mare decât gura unei sticle de 1 l din zilele noastre¹⁸. Restul fragmentelor din pereți, torți și fundurile vaselor, credem că provin de la câni (probabil cu gură trilobată) asemănătoare cu cele descoperite la Suceava și Roman¹⁹.

Grosimea medie a pereților, de 4—5 mm, crește spre bază pînă la 6—7 mm. Torțile au în general grosimea de 1 cm, pe cînd lățimea variază în funcție de capacitatea vasului. Toate au însă marginile mai discret sau mai pronunțat profilate înspre exterior, iar între acestea una sau mai multe nervuri delimitate de șanțuri asimetrice ca lățime și adîncime (fig. 8/3—4; 6). În spărtură și pe fața interioară vasele au avut culoarea cenușie-deschisă, pe cînd în exterior o nuanță mai închisă, ceea ce dovedește că înainte de ardere au fost îmbăiate într-o soluție preparată din aceeași argilă ce a fost folosită ca materie primă, la care s-a adăugat o cantitate oarecare de cărbune.

În privința decorului, ceramica cenușie de la Iacobenii, ca și cea descoperită în alte puncte din țară sau peste hotare, prezintă aceeași caracteristică, respectiv elementul decorativ principal este aplicat prin stampilare cu ajutorul unui tipar. În cazul nostru lățimea tiparului a fost de 2 cm, redînd un motiv format din linii dispuse vertical sau oblic. Banda tiparului este încadrată în partea superioară de trei, iar în cea inferioară de două linii incizate, trasate orizontal cu multă precizie (fig. 8/2; 5; 8).

Urmează ca cercetările viitoare să lămurească problema dacă această ceramică este adusă în Transilvania din exterior sau este lucrată în interiorul granițelor ei de către olarii sași. În cazul cînd producătorii ei sînt într-adevăr oaspeții, respectiv coloniștii sași²⁰, trebuie stabilită aria de răspîndire a ei (vezi nota 15), ce influență a avut asupra producției ceramice locale și cînd este înlocuită complet de aceasta din urmă. Pînă atunci sperăm că nu greșim datînd-o pe cea de la Iacobenii în a doua jumătate a secolului XIII, prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Analize de laborator

Deși în privința arhitectonicii vaselor, a tehnicii de ardere, a decorului este o deosebire evidentă între ceramica autohtonă și ceramica cenușie atribuită oaspeților, s-a făcut analiza de laborator la cîte un fragment ceramic din fiecare categorie, urmărindu-se compoziția pastei. Rezultatul acestor analize confirmă și din acest punct de vedere deosebirea amintită²¹. Astfel:

Ceramica autohtonă are o structură neomogenă, iar în masa de argilă sericitosă foarte fină se află numeroase fragmente de minerale și roci străine, de dimensiuni mari (de 10 pînă la 100 ori mai mari comparativ cu sericitul care este un mineral component al argilei), care provoacă o textură în general stratificată și alveolară. Pe lîngă conținutul pronunțat de sericit, în pastă au fost identificați următorii componenți:

- Cuarțit cu dimensiunile $0,04 \times 0,6$ mm,
- Cuarțit grafitos cu dimensiunile $0,2 \times 0,4$ mm,

¹⁸ Cf. K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe—Bedeháza*, în *Materiale*, II, 1956, p. 30, fig. 12.

¹⁹ Cf. M. D. Matei, *op. cit.*, p. 137, fig. 20; L. Chițescu, *op. cit.*, p. 413, fig. 1/1.

²⁰ Primul grup de populație germană este pomenit pentru prima dată documentar într-o bulă papală din anii 1192—1196 sub denumirea de „flandrezini”. Din același document reiese că ei vor fi venit în Transilvania pe vremea regelui Geza al II-lea (1141—1161). Desigur că alte grupuri de populație germanică, cunoscute sub denumirea de „Teutonici” sau „Saxones”, se vor fi așezat în Transilvania spre sfîrșitul secolului XII sau începutul secolului al XIII-lea. Vezi *IstRom*, II, p. 76—77.

²¹ Pentru analizele de laborator, aducem călduroase mulțumiri și pe această cale profesorului E. Stoicovici, șeful catedrei de mineralogie de la Facultatea de geologie din cadrul Universității „Babeș—Bolyai” Cluj.

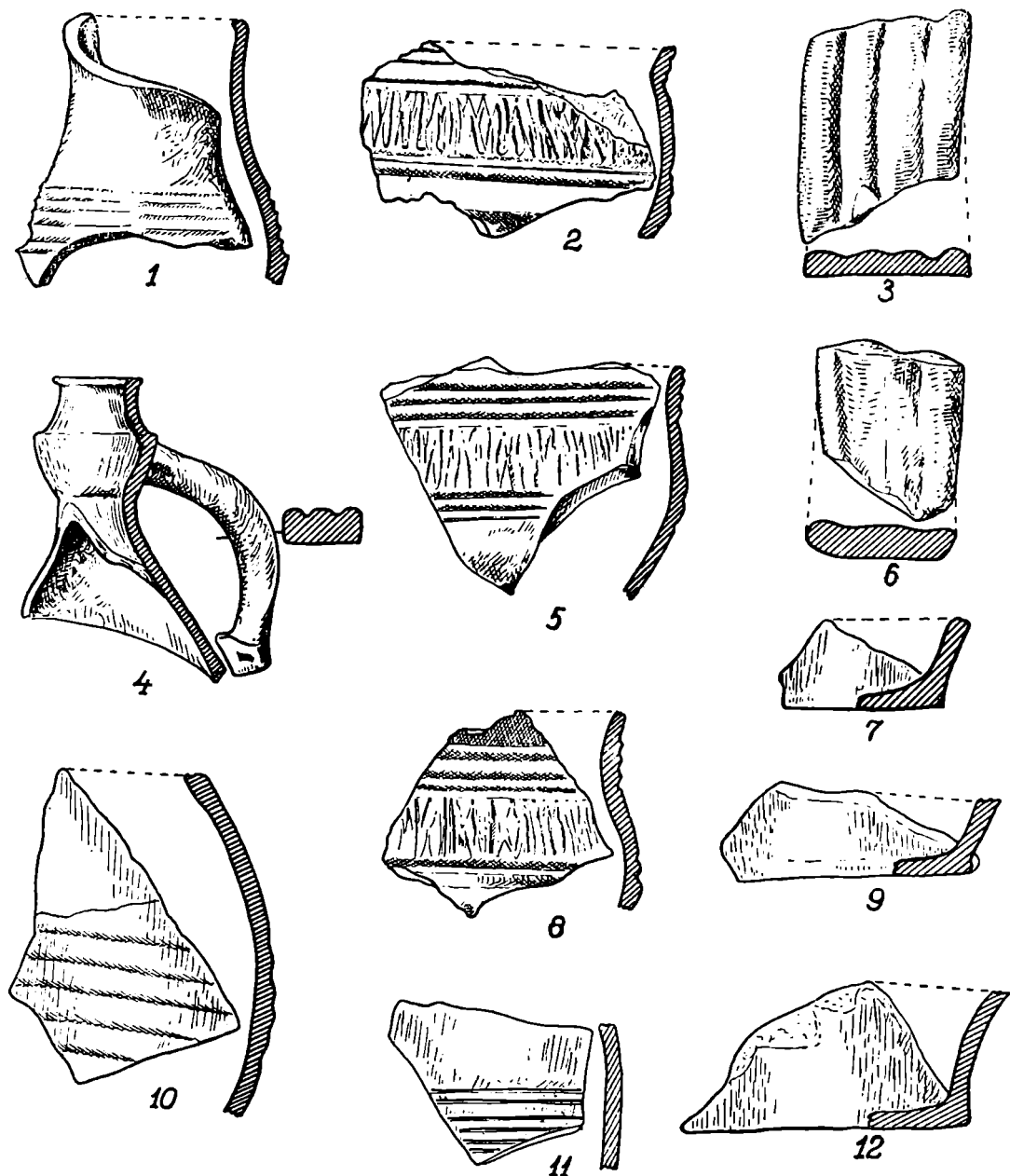

Fig. 8. Fragmente de ceramică cenușie, atribuită oaspeților, sec. XIII—XIV.

- Sist sericitos cu dimensiunile $0,3 \times 0,3$ mm,
- Biotit (mică colorată) cu dimensiunile $0,2 \times 0,04$ mm,
- Muscovit (mică albă) cu dimensiunile $0,01 \times 0,04$ mm,
- Sericit, cu dimensiunile de $0,02 \times 0,05$ mm,
- Felspat (cristale mari) cu dimensiunile $0,6 \times 1,0$ mm,

- Termalin, cu dimensiunile 0,5 mm,
- Magnetit (cristale opace) cu dimensiunile 0,06 mm,
- Ilmenit (lamelle opace) cu dimensiunile 0,06 mm,
- Hematit (pigment roșu),
- Cărbune răzlețit în masa vasului (mai mult în partea centrală a grosimii peretelui, spre fețe fiind mai mult hematit).

Remarcăm deci numărul mare al componentelor, respectiv faptul că pasta ceramică locală prezintă foarte multe impurități.

Ceramica cenușie, atribuită oaspeților, este lucrată dintr-o argilă caolinitică și micacee, cu următorii componente:

- Cuarț în granule foarte mici, a căror dimensiune este sub 0,06 mm,
- Sericit (mică) în proporție de sub 0,02%,
- Granule cărbunoase (ce dau efectul de culoare în combinație cu nuanța gălbuie a materiei prime),
- Calcit (sub formă de aglomerate sporadice),
- Limonit (în cantitate mai mică decât cărbunele).

Comparând rezultatul celor două probe de laborator constatăm că în al doilea caz avem de-a face cu o pastă mult mai pură decât în primul. De altfel argila caolinitică din ceramica cenușie este foarte bine frământată, iar componentii amintiți dau ceramicii o structură fină.

MORMINTE

Între metrii 8—10 ai secțiunii a III-a au fost descoperite două morminte medievale.

Mormîntul nr. 1 situat la —60 cm a fost al unei fete, așezate în mormînt cu fața în sus și miinile împreunate pe piept, capul spre S—W și picioarele spre N—E²². În mormînt s-au găsit următoarele obiecte de inventar: la gît, un șirag de mărgelă (fig. 10/6) lucrate probabil dintr-o pastă inferioară de sticlă sau o altă pastă a cărei compoziție nu s-a stabilit. Diametrul aproximativ al unei mărgelă este de 5 mm; pe bazin o cataramă de fier (fig. 10/5) dovedind că talia fetei a fost încinsă cu un cordon de pînă, lînă sau piele care s-a distrus; în gură, o monedă emisă în 1543²³ și care datează implicit mormîntul.

Mormîntul nr. 2, situat la —40 cm avînd orientarea identică cu mormîntul nr. 1, credem că era al unui copil de 3—4 ani, judecînd după dimensiunile oaselor. Mormîntul nu a avut inventar.

Moneda găsită în mormîntul nr. 1 și emisă — cum s-a mai amintit — în anul 1543, arată că acest mormînt ca și celălalt de lîngă el, sînt posterioare așezării medievale de pe „Cuntenitul de sus“, cu aproximativ un secol și jumătate. La anul 1543, vatra fostului sat se mutase, iar în loc se extinsese *probabil* cimitirul noii așezări. De altfel din celelalte urme de cultură materială găsite pînă în prezent nu rezultă că așezarea ar fi dăinuit pe „Cuntenitul de sus“ după secolul al XV-lea.

OBIECTE DE METAL

Din această categorie se remarcă un număr considerabil de piese de uz militar, respectiv șase pînteni, un vîrf de lance și un pumnal.

Pîntenii ce-i prezentăm au lungimea brațelor de 8—10 cm, deschiderea normală între brațe 8 cm, iar lungimea barei ce fixează rozeta, de 3—4 cm. Diametrul celor două rozete (fig. 9/1; 7) este de 5 respectiv 7 cm²⁴.

²² De la bazin în jos, scheletul din mormîntul nr. 1 a rămas sub taluzul estic al secțiunii.

²³ Descrisă mai jos, este moneda nr. 2, emisă în timpul lui FERDINAND I (1527—1564).

²⁴ Pîntenii ilustrați în figura 9 au fost găsiți în următoarele casete: fig. 9/1, în D₁; 2/T₁; 3/F₂; 4/D₁; 5/T₁; 6/F₂; F/Q₁.

Privitor la pintenii este cunoscut faptul că de la mijlocul secolului XIII, tipul de pinten cu spin începe să dispară, locul lui fiind luat treptat de pintenul cu rozetă. Tipul de pinten cu rozetă înlocuiește complet pintenul cu spin la sfârșitul secolului al XIV-lea²⁵. În decursul acestui secol, brațele pintenului se alungesc și corpul său crește în general. Remarcăm însă faptul că în prima jumătate a secolului XIV, brațele au doar o linie semicurbă ce se termină într-o buclă cu câte o singură gaură necesară curelușii ce fixează pintenul de cizmă. În această perioadă se încadrează patru din exemplarele noastre (fig. 9/2; 4; 5—6). În a doua jumătate a secolului XIV, brațele pintenului sînt puternic curbate, iar bucla este mult adusă spre talpa piciorului (fig. 9/1; 3). De asemenea, bara bifurcată ce fixează rozeta este mai lungă și mai masivă ca în prima jumătate a secolului XIV. În ce privește rozeta pintenului din secolul XIV, ea prezintă forme foarte diferite în dimensiuni și număr de spini. Se pare totuși că în a doua jumătate a secolului XIV predomină rozeta cu 12 spini.

Vîrful de lance (fig. 9/8) găsit la —70 cm în caseta N₁ este din fier puternic corodat atît în regiunea lamei, cît și în aceea a tubului de fixare a cozii.

În starea actuală are lungimea totală de 17,5 cm, iar lama are lățimea maximă de 4 cm. În secțiune are forma romboidală și reprezintă un tip de lance ușoară ce se datează în secolele XIV—XV și, de altfel, ceramica găsită în același strat de cultură din caseta N₁ este din aceeași perioadă.

În caseta F, la 4,20 m de colțul nord-vestic și în imediata apropiere a taluzului vestic, la cca. —30 cm adîncime, împreună cu material ceramic feudal s-a găsit un pumnal din fier cu o parte din armătura tecii lucrată din același metal (fig. 10/1—a). Taișul lamei a fost puternic corodat, iar plăselele — care probabil au fost din lemn — s-au distrus, ca și teaca de altfel. Lungimea lamei este de 19,2 cm, lățimea (la bază) 1,9 cm, muchea (la bază) 3 mm, iar în secțiune are formă triunghiulară. Inima mînerului are lungimea de 12 cm și formă de spin, în secțiune patrulater. Armătura tecii de asemenea s-a păstrat doar parțial (fig. 10/1—b). Deși nu am găsit analogii pentru pumnal, credem că se datează tot în secolele XIV—XV.

În aceeași parcelă în care s-a găsit vîrful de lance, la —35 cm s-a găsit o cheie feudală din fier forjat, lungă de 14,5 cm (fig. 10/4). Urechea cheii în formă de roată cu opt spițe are diametrul de 4,6 cm, iar creasta sau floarea are dimensiunile de 4/3 cm. Tipul de cheie a cărei ureche are forma de roată sau rozetă este caracteristică perioadei de sfîrșit a secolului XIV și începutul celui următor²⁶. În consecință, exemplarul ce-l prezentăm se datează în perioada susamintită.

Mai amintim două piese din fier (fig. 10/2—3), care prin formă și dimensiuni credem că sînt părți componente ale unor agrafe. Au lungimea de 11 cm, iar în secțiune formă patrulateră.

MONED E

LUDOVIC I (1342—1382).

1. Obol (?) (fig. 11/1), f.a. cu legenda aversului și reversului rău păstrată. Av. MO NETA LV DO (v) ICI. Între cuvinte o cruce. Cap spre stînga (?). Totul într-un cerc de perle.

Rv, REGIS HVNG ARIAE. Cruce patriarhală. Totul într-un cerc de perle²⁷. FERDINAND I (1527—1564).

2. Denar, 1543 (fig. 11/2). Av. FERDINAND(us) D(ei) G(ratia) R(ex) VNG(ariae) 1543. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei (patru benzi

²⁵ G. Nagy, *A Szabolcsmegyei múzeum középkori sarkantyúi* (Pintenii medievale de la Muzeul din județul Szabolcs), în *ArchÉrt.*, VIII, 1898, p. 61 și I. Szendrei, *Magyar hadtörténelmi emlékek az eredőves országos kiállításán* (Vestigi ale istoriei militare maghiare la expoziția națională organizată cu ocazia mileniului), Budapesta, 1896, p. 187, fig. 594.

²⁶ F. Temesváry, *Kulcsképzések és zármechanizmusok fejlődése* (Evoluția unor tipuri de chei și mecanisme de zăvoare), în *FolArch.*, XIII, 1961, p. 152.

²⁷ Cf. L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae*, II, p. 14, fig. 89/A, Budapesta, 1907.

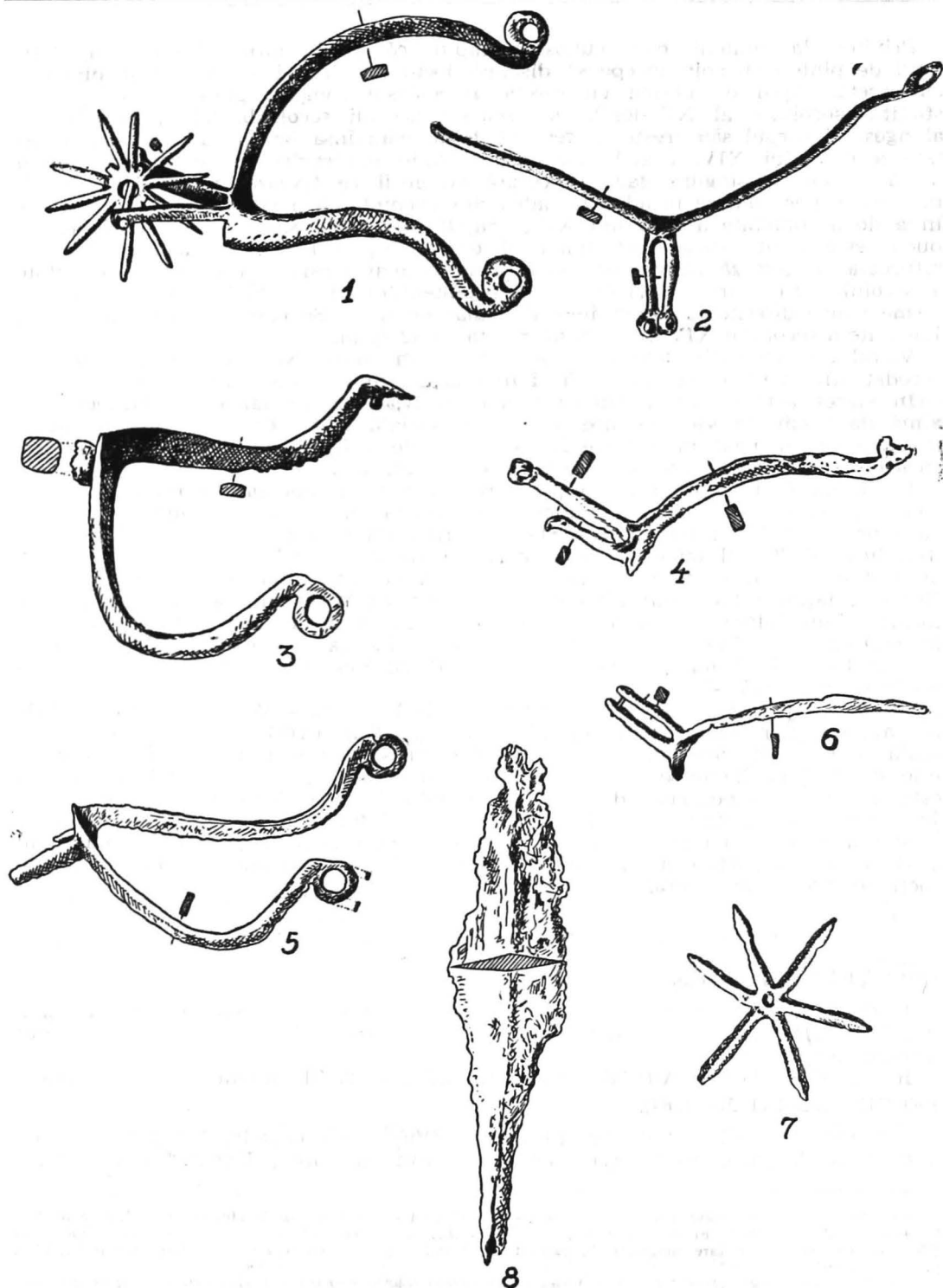

Fig. 9. Pinteni feudali și un vîrf de lance, sec. XIV–XV.

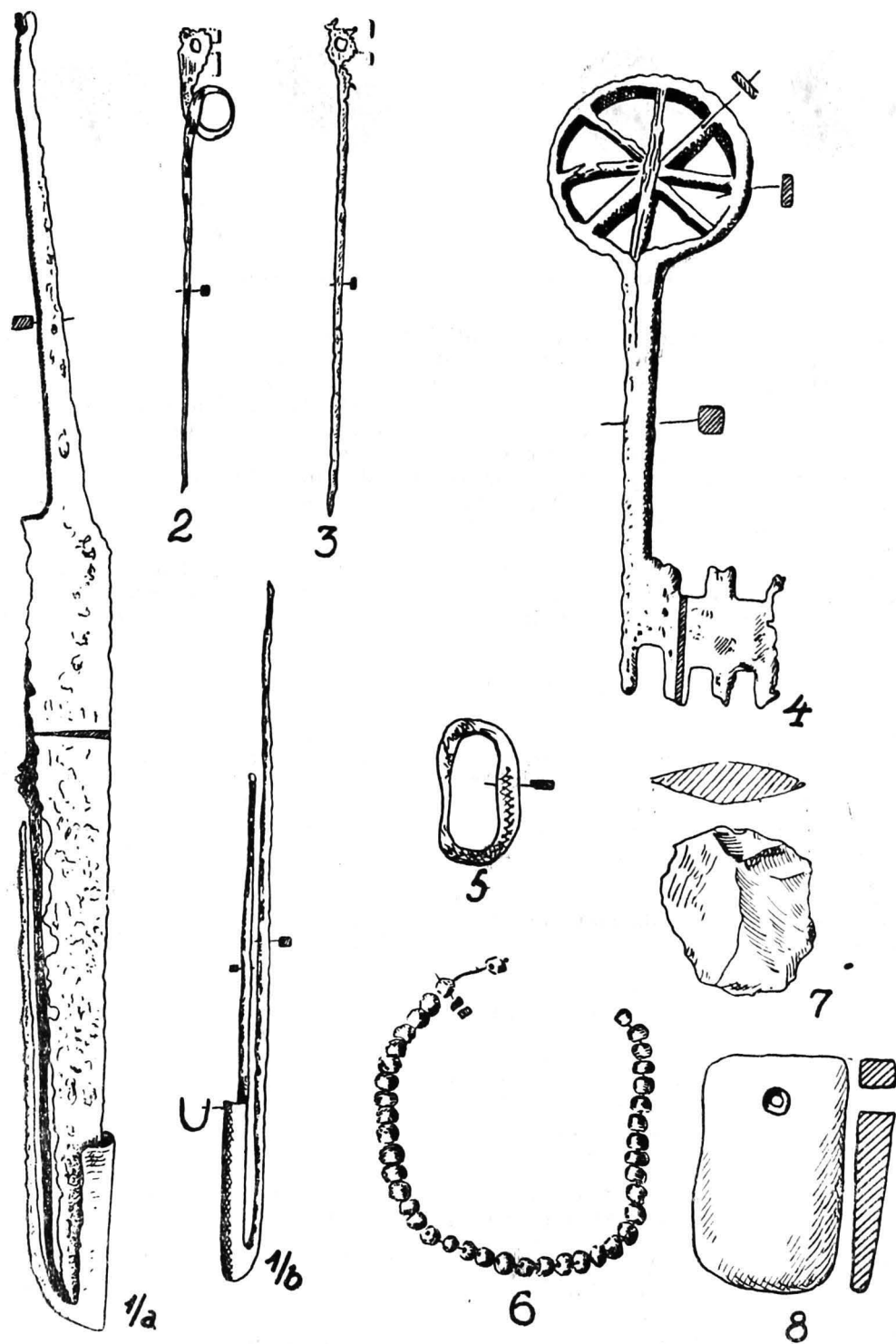

Fig. 10. Alte unelte și obiecte medievale de la Iacoveni.

Fig. 11. Monede feudale de la Iacobenii.

orizontale și crucea patriarhală), Dalmației (două capete de panteră încoronate) și Boemiei (un leu). În mijloc armele Austriei (scut lunguiet).

Rv. PATRONA VNGARIE; K — B. Legenda este între două cercuri de perle. Fecioara cu coroană, pe tron, ține pruncul în stînga. Inițialele K—B arată că moneda a fost emisă la Kremnica (Körmöc-Bánya), azi în R.S. Cehoslovacă²⁸.

Ambele monede sînt ungurești și bătute din argint.

Moneda nr. 1 a fost găsită în campania din 1958 în caseta Y. Are greutatea de 0,5 gr. și diametrul de 14 mm. Împreună cu parte din obiectele de fier cum sînt pintenii și cheia, această monedă datează materialul ceramic, în special cel local, în secolele XIV—XV.

Moneda nr. 2, găsită în mormîntul nr. 1, în campania din 1957, are greutatea de 0,33 gr. și diametrul de 16 mm. Ea datează mormîntul și indică cu siguranță o dată cînd vatra actualului sat Iacobenii se mutase de pe „Cuntenitul de sus”.

CONSIDERAȚII ISTORICE

Aminteam mai sus că materialul arheologic de care ne-am ocupat aci dovedește că viața în așezarea feudală de pe „Cuntenit” se stinge pe la mijlocul secolului XV. În altă ordine de idei, tradiția orală ce s-a păstrat la locuitorii satului Iacobenii ne transmite știrea că aici a fost vechea vatră a satului lor. Nu cunoaștem încă motivul care a determinat pe locuitorii fostei așezări să-și mute vatra satului și urmează ca cercetări viitoare să elucideze această problemă, iar pe cele de natură arheologică să le aprofundeze.

Știm însă că satul Iacobenii, din raionul Turda, regiunea Cluj (cu denumirile moderne Siniacob sau Siniacobul de Cîmpie), apare în documente la anul 1341 sub denumirea de *Zenth Jacaptelke*, la acea dată fiind moșia nobililor din Frata. În 1348 este din nou amintit într-un document privind hotărnicia moșiei Frata făcută de Conventul din Cluj-Mănăstur, la ordinul lui Petru, voievodul Transilvaniei. În anii 1448, 1470 și 1472 sînt amintiți mai mulți cnezi din Iacobenii, iar în decursul secolelor XV—XVI, satul constituie moșia mai multor familii nobiliare. Se pare că satul, atît pe vechea vatră cît și pe cea nouă, nu a avut o populație prea numeroasă pînă spre sfîrșitul secolului XVIII, deoarece la anul 1733 (cum rezultă din conscripția lui I. Micu-Klein), avea 24 familii românești și un preot. La 1780 satul are o biserică românească din lemn, iar din 1824 biserica are matricolă.

— Conform „Dicționarului numirilor de localități cu poporațiune română din Ungaria” editat la Sibiu în 1909, p. 194, rezultă că localitatea Siniacob (u. Mező-szentjakab) avea „locuitori 652 total din care români 619”, datele fiind luate după recensămîntul unguresc din anul 1900.

— După lucrarea lui Dr. Sabin Manuilă „Recensămîntul general al populației României”, 1930, vol. II, p. 484, Siniacob are 964 locuitori din care 864 români, 26 unguri, 2 evrei și 72 țigani²⁹.

²⁸ Cf. J. Weszlerle *Hátrahagyott érmészeti táblái*, vol. I, C, I/12, Budapesta, 1911.

²⁹ Datele istorice și statistice au fost luate din lucrarea regretatului C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, sub tipar la Editura Academiei R. S. România.

Materialul arheologic feudal, recoltat, în timp ce era urmărit — așa cum aminteam — cu totul alt obiectiv, știrile orale ce confirmă faptul că aici pe „Cuntenit“ a fost vechea vatră a Iacobenilor, ca și cele mai vechi date statistice privind populația satului după ce s-a mutat la noua vatră, ne fac să privim cu interes ideea necesității continuării și aprofundării cercetărilor arheologice la fosta vatră a acestui sat medieval românesc din sud-vestul Cîmpiei Transilvaniei.

V. PINTEA

ÜBER DIE FEUDALE SIEDLUNG VON SOPOR-IACOBENI

(Zusammenfassung)

In dieser Arbeit beschreibt der Verfasser das archäologische Material aus einer feudalen Siedlung aus der Zeit des XII—XV. Jahrhunderts, das während der Freilegung eines Friedhofes aus dem II.—III. Jahrh. u.Z. zutage gefördert wurde. Die feudale Siedlung lag über dem erwähnten Friedhof und erwies sich als die ursprüngliche Siedlung des gegenwärtigen Dorfes Iacobenî aus der Gemeinde Sopor, Kreis Turda, Region Cluj.

Die Ausgrabungen erfolgten an der „Cuntenitul de sus“ genannten Stelle, innerhalb der Gemeindeflur des Dorfes Iacobenî.

Das am reichsten vertretene archäologische Material bildet die Keramik, die eine Zeitspanne vom XII. bis zur Mitte des XV. Jahrhunderts umfasst.

Die Keramik gehört zwei Kategorien an: die eine ist bodenständig, besteht aus einem Ton mit vielen Verunreinigungen, ist mit Sand vermischt und wurde unter Luftzufuhr gebrannt, erhielt also eine rote Farbe; die andere wird den sächsischen Kolonisten zugeschrieben, ist von grauer Farbe, d.h. sie wurde unter Luftabschluss gebrannt und aus kaolinhaltigem Ton gearbeitet, der im Vergleich zur bodenständigen Ware viel feiner ist.

Die Arbeit bringt auch die *Analysen* von der Zusammensetzung des Tones, aus dem die beiden Arten von Keramik bestehen.

Eine Münze, wahrscheinlich ein Silberobolus (s. Abb. 11/1) aus der Zeit des ungarischen Königs Ludwig (1342—1382) wurde in der Schicht der feudalen Kultur gefunden und weist darauf hin, dass ein Teil des keramischen Materials der zweiten Hälfte des XIV. oder der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts zuzuweisen ist.

Das in den Abbildungen 3 und 4 dargestellte keramische Material stammt aus dem XII.—XIII. Jahrhundert, während die den sächsischen Kolonisten zugeschriebene Keramik von Abb. 8 wohl in die Zeit von der Mitte des XIII. bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts gehört.

Das Alter der Metallgegenstände, d.h. des Sporn, der Lanzenspitze, des Dolches und des Schlüssels, weisen auf Grund der erwähnten Münze ebenfalls das XIV—XV. Jahrhundert.

In dem III. Schnitt (s. Abb. 2) wurden zwei benachbarte Kindergräber erschlossen. Im Grabe Nr. 1 wurde eine Münze des ungarischen Königs Ferdinand I. (1527—1564), im Jahre 1543 geprägt (s. Abb. 11/2), gefunden.

Die erste schriftliche Kunde über das Dorf Iacobenî stammt aus dem Jahre 1341 und aus den ältesten Statistiken bezüglich seiner Bewohner ist ersichtlich, dass es sich um ein rumänisches Dorf handelt.

TREI CALIMĂRI MEDIEVALE ÎN MUZEUL DE ISTORIE CLUJ

Istoriografia noastră a acordat întotdeauna atenție deosebită problemelor legate de deprinderea și de răspîndirea scrisului, precum și cercetării activității grămăticilor și miniaturistilor ce lucrau în cancelariile domnești sau în cele princiare și nobiliare.

În cele ce urmează socotim să aducem un aport util la acest domeniu, abordînd unele probleme legate de activitatea practică de toate zilele a diecilor din evul mediu. Descriem trei călimări aflate în patrimoniul Muzeului de Istorie Cluj (nr. inv. 6067, I 3170, IV 2825/a), despre care registrul inventar menționează că sînt de factură orientală-turcească. Și de fapt tipul acestor călimări este cunoscut la noi, în special în sec. XVI—XVII (epoca suzeranității turcești), ele fiind denumite în limbajul colecționarilor „călimări de curieri”.

Dintre cele trei călimări mai interesantă pare a fi piesa cu nr. inv. IV 2825/a (fig. 1), care după menționarea din registrul inventar ar fi fost găsită în anul 1880 la Guruslău (r. Zălau) pe cîmpul unde la 3 august 1601 armatele unite ale lui Mihai Viteazul și ale generalului Basta au cîștigat lupta împotriva principelui Sigismund Báthory, readus la tronul principatului de către nobilimea transilvăneană¹.

Piesa este compusă din două părți sudate la un loc: călimara propriu-zisă (înalță de 41 mm, avînd lățimea maximă la mijloc de 43 mm) și un toc pentru păstrarea penelor (avînd lungimea de 124 mm, lățimea de 22 mm și grosimea de 16 mm). În afară de capac călimara este din bronz turnat. Tocului îi lipsește capacul. Cele două laturi ale tocului și zona de mijloc a călimării sînt frumos ornamentate cu motive florale (margarete și lalele) lucrate în tehnica emailării, iar părțile ne-emailate sînt lucrate cu pila și gravate cu linii în zig-zag (colț de lup). Capacul călimării este confecționat din plăci de bronz avînd 1,5 mm grosime. Una dintre aceste plăci are forma unui disc cu un diametru de 17 mm, constituind capacul propriu-zis care este prins cu două nituri de cupru de o piesă ornamentală (fig. 1a), care la rîndul ei servește ca suport capacului. Capacul se poate închide cu o mică piedecă de forma unei limbi, confecționat tot din bronz, nituit și el pe partea superioară a călimării cu un cui de cupru. Pe călimară se poate vedea un semn de meșter, destul de deteriorat, reliefat, fiind bătut, probabil, cu un tipar sigilar în placa ce constituie fundul. După părerea noastră semnul de meșter cuprinde literele *M* și *h* încadrate de un octogon alungit (fig. 1b). O particularitate a semnului de meșter îl constituie faptul că alături de majuscula *M* se află o literă minusculă *h*, în caracter gotic. Datorită neclarității semnelor lectura dată de noi este numai probabilă. De aceea, în stabilirea locului de proveniență, a centrului meșteșugăresc în care a fost confecționată călimara precum și în privința datării piesei semnul de meșter nu ne poate servi ca element sigur. Dacă se acceptă însă că semnul de meșter este cel descifrat de noi, cu ajutorul lui se pot face următoarele precizări: piesa a fost executată într-un atelier sau centru meșteșugăresc unde ca semne de scris erau folosite caracterele latine; termenul post quem

¹ *IstRom.*, II, p. 1001—1002.

al datării poate fi socotit mijlocul secolului al XVI-lea² acceptînd ipoteza că atelierul respectiv ar fi fost un atelier transilvănean, pentru care, de altfel, pledează și alte argumente de ordin tehnic, artistic și istoric.

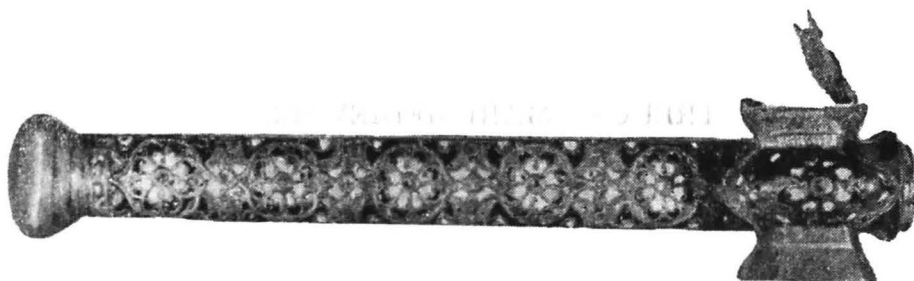

Fig. 1. — Călimară (nr. inv. IV 2825/a) găsită la Guruslău (r. Zălau).

Fig. 1 a. — Capacul călimării.

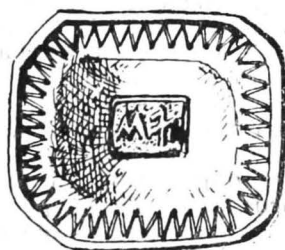

Fig. 1 b. — Semnul de meșter de pe fundul călimării.

În ceea ce privește tehnica execuției, trebuie, în primul rînd, relevat că: piesa de care ne ocupăm (și care este un produs de serie) a fost executată după un *prototip*, un exemplar lucrat ca unicat, artistic, în tehnica emailului filigranat. Atare *piesă-prototip* a servit la executarea matriței (în nisip), iar ca rezultat, piesele de serie — turnate — păstrează în această nouă tehnică (a turnării) urmele firelor de argint împletite ce formau desenul spațiilor în care se turna emailul la piesa prototip.

Folosirea decorului cu smalt, în atelierele de la noi, se poate urmări cu precizie, începînd cu a doua jumătate a secolului XIV³; iar factorul care a condiționat adoptarea smaltului trebuie căutat în vecinătatea cu arta bizantină⁴. Înflorirea noii tehnici în orfevrerie — a emailării — coincide, în Transilvania, în secolul al XV-lea, cu dezvoltarea deosebită pe care o ia în această epocă arta bisericească⁵. Noul stil artistic, goticul, cerea în afară de arhitecți lapicizi și meșteri aurari.

² După mărturia documentelor privitoare la breslele de aurari, în sec. XV, semnele de meșter nu erau generalizate. Pentru a desființa abuzurile, regele Vladislav II dispune în scrisoarea din 26 ianuarie 1504, la cererea breslei sibiene ca „de acum înainte fiecare meșter să fie obligat să-și aplice semnul pe lucrarea ce a executat-o”. Reiese din textul documentului că dispoziția nu se referă la semnele monogramice, ci la semnele familiale obișnuite și în străinătate. Despre semnele monogramice poate fi vorba numai după anul 1539, data cînd a fost modificată dispoziția lui Vladislav II. Cf. Gyárfás Tihamér, *A nagyszombati ötvösök mesterjegytáblája*, în *ArchÉrt.*, XXX, 1910, p. 408—409.

³ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea* (Cluj), 1954, p. 72—74.

⁴ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, I, p. 176—177.

⁵ Hampel József, *Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből*, în *ArchÉrt.*, VII, 1887, p. 116.

O dată cu împămintenirea stilului gotic se poate constata înnoirea artei emailării. Vechea tehnică de origine bizantină a emailului cloazonat este treptat înlocuită cu procedee noi, smaltul fiind combinat cu filigranul. A doua tehnică ajunge foarte răspândită în Transilvania începând cu secolul al XVI-lea⁶. Procedeele aplicării smaltului de data aceasta derivă din tehnica smaltului cloazonat (celular), dar, spre deosebire de acesta, la care lamele de metal ce alcătuiau celulele erau șlefuite, formind o suprafață egală cu pasta de email, aici la tehnica în filigran smaltul iese în relief față de nivelul firelor și, în consecință, pasta de smalt nu este poleită. Primele piese lucrate în Transilvania cu decor de filigran și smalt, sînt de la sfîrșitul secolului XV și începutul secolului XVI⁷. Dezvoltarea excepțională a orfevrăriei transilvănene din această vreme face cunoscută producția argintarilor de aici și în țările din apus. În inventarele contemporane se menționează că unele piese au fost lucrate „modo transilvano”, sub care, probabil, se înțelegea tocmai tehnica emailului filigranat⁸. Noua tehnică împinge pe planul al doilea importanța ornamentală a emailului. Ornamentul îl dă filigranul care va constitui principala preocupare a meșteșugarului-artist în executarea operei.

Vechea tehnică a smaltului cloazonat se înrudea ca stil de execuție cu mozaicul, pe cînd emailul filigranat transilvănean prezintă mai multe afinități cu broderia. Și s-ar putea ca, în ultimă analiză, motivele emailului filigranat să se inspire din broderia transilvăneană, a cărei bogăție și fantezie sînt renumite. Transpunînd tehnica și motivele din arta broderiei într-un material cunoscut și broderiei, metalul, aurarii transilvăneni au reușit ca într-o manieră proprie să creeze un nou stil: „de modo transilvano” care datorită unui contact permanent tocmai cu arta populară, își atinge deplina sa strălucire, în epoca dominării stilului Renașterii transilvănene (sec. XVI—XVII).

Constatăm că și prototipul amintit al piesei noastre a fost lucrat în așa-zisa „manieră transilvăneană”, folosind elemente din stilul tradițional vegetal-floral caracteristic stilului Renașterii transilvănene. Stabilind acest lucru socotim că prototipul, ca și piesele turnate în serie, sînt produse locale, ardelenesti, datînd atît prototipul cît și piesele turnate, la finele secolului al XVI-lea sau la începutul celui următor. Executarea, în serie, a unor asemenea piese, se datorează înfloririi la noi în acest timp a culturii umaniste, prin lărgirea bazei sociale a folosirii scrisului.

Datarea propusă de noi este sprijinită și de observația că, în afară de aplicarea emailului în culorile frecvent folosite în epoca amintită (alb, negru, verde, galben)⁹ meșterul recurge și la o altă tehnică folosită și ea în această epocă — iluminarea¹⁰ — cu intenția de a da o cromatică și mai bogată ornamentelor florale. Concret, meșterul a colorat petalele lalelelor cu o culoare roșie, pe bază de saciz, pe care a aplicat-o peste emailul de culoare galbenă.

Tehnica iluminării, cunoscută la noi în secolele XVI—XVII, e folosită la ornarea unor piese mai modeste, ieftine și făcute în serie. Concomitent, se folosește în unele cazuri și tehnica înlocuirii pietrelor prețioase sau semiprețioase cu email¹¹. Astfel celulele în care pe piese de lux ar fi fost montate perle sau turcoaze, sînt la piesele de serie umplute cu email sticlos de o componență anumită imitînd culoarea pietrelor. Procedeele iese din uz la sfîrșitul secolului XVII o dată cu abandonarea tehnicii emailului filigranat. Epoca de înflorire o putem plasa la trecerea din veacul XVI în XVII¹². Pistilul margaretelor de pe călimara cercetată de noi imită — în email — turcoazele.

Ținînd seama de cele arătate mai sus, datarea călimării din Muzeul de Istorie Cluj poate fi cu destulă precizie pusă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, epocă

⁶ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 877.

⁷ *Ibidem*, p. 878.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Culorile folosite de obicei sînt alb, albastru, verde, galben, roșu, roșu-cafeniu, negru. Cf. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 878.

¹⁰ Kővér Béla, *A középkori sodronyzománc kérdésehez*, în *ArchÉrt.*, XII, 1892, p. 20.

¹¹ *Ibidem*, p. 21.

¹² *Ibidem*.

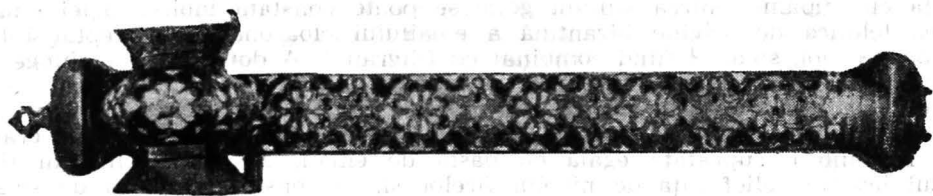

Fig. 2. — Călimară (nr. inv. 6067).

pentru care opinăm încercînd să datăm și prototipul-original, ambele fiind piese „la modă” în acest timp.

Proveniența transilvăneană a călimării ni se pare cu atît mai verosimilă cu cît se știe că aurarii transilvăneni se ocupau și cu turnarea diferitelor obiecte din bronz (cristelnițe, crucifixuri, encolpioane, statuete) începînd chiar cu secolul al XIV-lea¹³. Cei care se specializau în turnarea metalelor, începînd cu secolul al XVI-lea, constituiau bresle separate, dedicîndu-se cu totul acestei tehnici¹⁴. Dar și aurarii ceilalți foloseau aceleași procedee tehnice ale turnării metalelor ajungînd cîteodată să aibă nu numai produse finite ci și stocuri însemnate de materie primă: cupru, bronz, argint, cositor. Menționăm cazul aurarului brașovean Johannes Kwpas, care la 31 octombrie 1541 a vîndut orașului o cantitate însemnată de cupru¹⁵. Despre un alt brașovean, Erasmus Goltschmidt, aflăm că a primit din partea orașului la 20 martie 1564 greutatea de 3½ mărci de argint pentru confecționarea unei călimării¹⁶.

Pentru o datare mai precisă a călimării descrise s-ar mai putea lua în considerare locul unde a fost descoperită (cîmpul de bătălie de la Guruslău), presupunînd că piesa a fost pierdută cu ocazia luptei de la 1601. Pentru atare ipoteză ar pleda faptul că starea deteriorată și poroasă a emailului probează o îndelungată sedere în pămînt, ceea ce a și determinat desprinderea sudurii cu cositor, care lega piesele componente ale obiectului. Or, acest proces de oxidare a cositorului are loc în condiții naturale (în pămînt, de pildă) numai într-un răstimp îndelungat¹⁷.

Participarea unor dieci la lupta de la Guruslău este un lucru firesc, știînd că în asemenea cazuri domnul și nobilimea duceau cu ei și pe unii slujbași ai cancelariilor¹⁸.

Că argumentarea noastră este îndreptățită o dovedește o altă piesă, mai mult decît asemănătoare, turnată probabil după *același prototip*, păstrată însă în condiții mult mai bune (nr. inv. 6067; fig. 2). Locul unde a fost descoperită este necunoscut. La Muzeu ea a intrat ca donație, în anul 1867. La cele două obiecte părțile turnate sînt identice avînd aceeași ornamentație florală și același desen gravat prin linii aplicate în zig-zag a suprafețelor neacoperite cu email.

Deosebiri se constată numai la părțile *neturnate*: la capătul tocului pentru pene este sudată o placă octogonală; la baza călimării, în apropierea gurii, este introdus un mic picioruș cilindric servind la stabilitatea obiectului; în partea anterioară a bazei călimării este un mic cîrlig cu ajutorul căruia piesa se putea atîrna la brîu; orificiul călimării are forma unei rozete.

Colorile smalțului (alb, negru, albastru-pastel, galben) s-au păstrat încompa-rabil mai bine decît la piesa descrisă mai sus. În special sînt bine păstrate gal-benul și albastrul. Și la acest obiect se constată urmele iluminării.

¹³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 74—75.

¹⁴ Un meșter din Sibiu ce făcea obiecte de aramă, Valentin, obținea, în mod excepțional, la 1599, libertatea de a-și aduce din Germania arama de care avea nevoie în meseria sa. Cf. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

¹⁵ Gyártás Tihamér, *Brassai ötvösök a XVI. század közepén*, în *ArchÉrt.*, XXVIII, 1908, p. 125.

¹⁶ *Ibidem*, p. 123.

¹⁷ Iosif Koródi, *Restaurarea și conservarea obiectelor de metal la Muzeul de istorie Cluj*, în *RevMuz*, 1966, nr. 1, p. 50—52.

¹⁸ Nicolae Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în *Codrul Cos-minului*, IX (1935), p. 147.

Fig. 3. — Călimară (nr. inv. I 3170).

Toate cele expuse pledează pentru teza că cele două piese au fost făcute în același atelier, și chiar cu aceeași matriță, ilustrând o dată în plus și faptul că în atelierele transilvănene, de orfevrărie, meșterii lucrau nu numai piese unicate la comandă, ci și diferite obiecte de uz, în serie, pentru trebuințele pieței.

Cea de a treia călimară din colecțiile Muzeului de istorie Cluj (nr. inv. I 3170; fig. 3) se deosebește de cele două precedente prin tehnica și execuția sa, cu toate că — în mare — seamănă ca dimensiuni. Ea este confecționată din tablă de alamă presată. Nici această piesă nu e prea bine conservată, în partea de jos fiind turtită în urma unei lovituri puternice. Pereții și fundul călimării sînt găuriți în mai multe locuri, crăpături ce odinioară au fost astupate cu ceară. Capacul călimării și al tocului lipsește. La gura tocului e sudată o ureche cu ajutorul căreia — probabil — piesa se atașa la brîu. Corpul călimării e ornamentat cu incizii geometrice și florale, stilizate, arătînd o origine netransilvăneană, probabil orientală-turcă, a piesei. Elementele de datare mai precisă lipsesc. Dat fiind însă faptul că la noi epoca răspîndirii unor asemenea obiecte este secolul XVI—XVII, credem, că nu greșim plasînd și această călimară în același interval de timp.

PAUL GYULAI

DREI MITTELALTERLICHE TINTENFÄSSER IM HISTORISCHEN MUSEUM IN CLUJ

(Zusammenfassung)

Der Verfasser legt drei, in den Sammlungen des historischen Museums zu Cluj befindliche mittelalterliche Tintenfüßer von besonderer Form und Bestimmung vor.

Die Verzierungs-technik und Motivistik der ersten beiden zeigen, dass sie Erzeugnisse einer transsilvanischen Goldschmiedewerkstatt vom Ende des XVI., Anfang des XVII. Jahrhunderts sind. Die Tintenfüßer sind in Guss- und Emailier-technik gearbeitet, nach einem in „modo transilvano“ hergestellten Vorbild, das durch die Anwendung des Filigranemails gekennzeichnet ist.

Das dritte Tintenfass scheint ein Stück orientalischer Herkunft zu sein, ebenfalls aus dem XVI—XVII. Jahrhundert.

UN IZVOR NARATIV TRANSILVĂNEAN PRIVIND „RĂSCOALA HOLEREI“ DIN SLOVACIA DE EST (1831)

În Slovacia de răsărit a izbucnit în 1831, în condițiile primei epidemii de holera din Europa, o puternică răscoală țărănească denumită „răscoală holerei“. Ultimele cercetări au subliniat caracterul antifeudal al acestei răscoale, acțiunile țăranilor răzvrățiți exprimând nemulțumirea față de modalitatea rezolvării problemei agrare în sud-estul și răsăritul Europei în deceniul al 3-lea al secolului al XIX-lea¹.

Aria răscoalei cuprinde așezări rurale, dar și urbane din județele Zemplén, Sáros, Gömör, Szepes, Abauj, unde populația țărănească și plebeiană și-a exprimat prin acțiuni gândul înlăturării jugului iobăgesc și al împărțirii pământurilor marilor feudali. Fără a avea legătură directă cu acțiunile țărănești din zona principală a răscoalei, țărănimea din nord-vestul Transilvaniei și mai cu seamă din județul Bihor, unde cauza sanitară joacă un rol redus, se ridică împotriva stăpînilor de pământ, subliniind odată mai mult caracterul antifeudal al răscoalei din Slovacia de Est².

În nota de față prezentăm un izvor narativ privind acțiunile țăranimii din zona principală a răscoalei. Manuscrisul se află în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj (nr. 2349) și provine din fondul vechiului Muzeu ardelean (nr. 66 — 1917/18) unde a intrat în anii indicați. Aici însă a provenit de la Tokody Ágoston, în bibliotecă sau arhivă căruia avea numărul 69. Titlul e dat cu acest prilej, al înserării lui în arhivă lui Tokody și e următorul: *A közelebbi paraszt zendülésekről authentica tudósítások*, scris pe prima pagină a manuscrisului. Manuscrisul însuși, format în 4°, are 4 foi. Textul începe abia cu pagina 3, unde aceeași mină de pe fila 1 a mai trecut odată titlul de mai sus. Urmează pe paginile 3—6 textul izvorului, fila 4 fiind nescrisă. Filele 1 și 4 formează de fapt o copertă a manuscrisului, din altă hîrtie decît filele 2—3, care conțin textul propriu zis, copertă pusă desigur odată cu intrarea manuscrisului în posesia lui Tokody Ágoston. Textul pare a fi întreg, deoarece la sfîrșitul lui lipsește reclama, în cazul cînd el ar fi continuat pe alte foi.

Manuscrisul pare a fi un original, deși nu are ștersături și interpolări; a avut o circulație care și-a lăsat urme pe pagina 6, devenită — în urma îndoirii manuscrisului, înainte de copertare — față exterioară.

Izvorul narativ pe care îl dăm și în anexă relatează acțiuni ale țăranimii tocmai din regiunile unde răscoală s-a desfășurat cu mai multă vigoare. Autorul trebuie să fie transilvănean, mai precis din nord-vestul Transilvaniei, încercînd să dea „știri autentice despre mișcările țărănești“ — după cum aprecia cel care i-a dat în secolul trecut și titlul — din „apropiere“. Acțiunile răsculaților se îndreaptă și împotriva autorităților civile, militare și sanitare în legătură, desigur,

¹ D. Rapant, *Sedliacké povstanie na východnom Slovensku roku 1831* (Răscoală țărănească din Slovacia de est în anul 1831), I—II, Bratislava, 1953; Tilkovsky L., *Az 1831 évi parasztfelkelés* (Răscoală țăranilor din 1831), Buda, pesta, 1955; Șt. Pascu, *Mișcări țărănești în centrul și sud-estul Europei din sec. al XV-lea pînă în sec. al XX-lea în AIIC*, VIII, 1965, p. 47-49.

² Tilkovsky L., *Mișcările țărănești din Ardeal în 1831 și legăturile lor cu „răscoală holerei“ din Slovacia de Est*, în *Studii*, nr. 2, 1958, p. 73—90; Csetri E., *Iratok az erdélyi parasztság 1831. évi mozgalmának kérdéséhez*, în *Studii*, fasc. 1, 1962, p. 57—97.

cu măsurile antiepidemice rău aplicate, dar în multe cazuri sînt atacați nemeșii și castelele sau curțile acestora. Relatarea însumează știri pe care autorul le primea din zona răscoalei, adică din județele Szepes, Sáros, Gömör, Abauj și Zemplén; pentru cel dintîi și ultimul dintre ele cunoaște mai multe lucruri, de unde și extensiunea relatării privind aceste două județe. Cu privire la județul Sáros știe că țărani s-au răsculat, „dar se știe numai atît” că un conte a scăpat cu greu din mîinile țăranilor de pe propria-i moșie, fugind, așa cum făcură și ceilalți nemeși din județ. În Gömör e atacată curtea nobilului Hámos din Rosnyo căruia i-au luat tot, el însuși salvîndu-se prin fugă. Răzvrătirea de aici e înăbușită de o gardă militară formată pe loc, sub comanda grofului Szirmay „fugit aici din cauza holerei”, fapt ce dovedește caracterul antifeudal al acțiunii din acest sat. Mulți țărani din Rosnyo sînt luați în prinsoare, după cum alții au aceeași soartă în județul Abauj. Puternicul caracter antifeudal al răscoalei din 1831 reiese din acțiunile țăranilor răsculați în județele Szepes și Zemplén, autorul izvorului de față relatînd episoade semnificative în acest sens. În nararea episodului privind prădarea curții contelui Smidekk din jud. Zemplén, care cu toate că s-a purtat „omenește” cu țăranii de pe moșia lui (aici fiind folosită denumirea de „iobagi”) este jefuit, autorul își trădează dacă nu originea, cel puțin poziția față de răscoală, ea fiind defavorabilă țăranimii. Sînt indicați drept conducători ai răscoalei din aceste părți patru nobili, anume Tasnády, Budaházy, Mártzi și Vág, despre care autorul știe că apoi au fost spînzurați³. În sfîrșit, înspre zona răscoalei sînt trimise efective militare înzestrate cu tunuri, din Buda trimise mai multe căruțe cu praf de pușcă, din Austria mai multe regimente de infanterie înspre județul Bihor.

Relația din urmă își are importanța ei. Răscoala odată înăbușită în Slovacia de est prin mobilizarea unor mari forțe militare, are un ecou în părțile învecinate, în nord-vestul Transilvaniei și mai ales în Bihor⁴. Aici izbucnesc mișcări țăărănești care nu mai au nimic cu motive sanitare. Trimiterea de forțe militare spre această regiune se datorește tocmai acestor frămîntări din sînul țăărănimii care puteau să izbucnească și mai înverșunat. Și aici manuscrisul se încheie.

Prezentul izvor narativ privitor la răscoala din Slovacia de răsărit din anul 1831 subliniază caracterul antifeudal al luptei țăărănești de aici, fiind o mărturie prețioasă pentru cunoașterea ei.

NICOLAE EDROIU

ANEXA*

A Közelebbi Paraszt Zendülésekről Authentica Tudósítások.

Tokody Ágostoné
Nro 69.

A közelebbi paraszt zendülésekről authentica tudósítások.

Szepes Vármegyében.

Ruszbakon, Ochrinban, Smisánon, Kluknon, Kolbakon es Litnóban a Cholera kiűtvén, a Lötsein öszvegyűlt Deputatio Politicus Commissariusnak Pfanschmidt Eduardot egy misericordianus Baráttal vala küldötte; ezek Kluknon ferspontváltás

* Asupra rolului în răscoală a acestui nobil scăpătat, Tasnády Péter de Kiraska vezi D. Rapant, *op. cit.*, vol. II, p. 207, unde se susține concentrarea firelor mișcărilor din mai multe părți în mina acestui nobil, și Tilkovsky L., *Mișcările țăărănești din Ardeal* ..., p. 76, unde se apreciază că rolul acestuia s-a limitat la „cele șase, opt sate din regiunea în care locuia”.

⁴ Vezi mai pe larg Tilkovsky L., *Mișcările țăărănești din Ardeal* ..., p. 77–89.

⁵ Semnalarea manuscrisului și revizia finală a textului o datorăm prof. Ștefan Imreh de la Universitatea din Cluj, căruia îi mulțumim și pe această cale.

végezt meg állottak, mind egy 60. Személyből álló nép öszvetsődült, kiáltott, hogy nintsen cholera, s'erőszakot akartak rajtok elkövetni, Pfanschmidt igyekezett őket letsendesíteni, ézmidőn a veszedelmet látta közzülők szerentsésen meg menekedett, és éjtzaka nagy bajjal Jékelfalvára, az oda való fő Sz olga Birőhoz be verekedett. Azonban Kluknok a nép á Misericordianust a kotsival, és tseléddel le tartoztatta: nagy dühösségében jöven Inspector Poschot, ennek Josef Iuratus fiát, Kasznár Gyuortsákot, Gofner, Grót, Ialler Iosefet az Uraság Hajduját, es az Serfőzöt meg ölte. Gyulaianus Zászló tarto Mihajlovitsot áki üvegből chlort Szagolgotott, úgy vélekedvén, hogy az az ő ki irtásokra való méreg lenne, a Piatzra hurtzolták, ott felette a Parasztok itéletet tartván, lenyakaszták: a Plebánnus futással mentette meg életét. *Domanyotzon* Kasznár B iz tost a nép keresztre feszítette. *Borinba* a Plebánoson kegyetlenkedtek, az Orgonistát agyon verték. *Semisánba* a Kotziniai Tisztartót, cholera Biztost szép öreg katona viseltes embert vizkotzit; *Csötörtök-hellyen* egy Nemesembert irgalmatlanul meg kinoztak. *Mindszenten* a hol Csáky Károly fő Ispány lakik, ő meg szökött ugyan, de Inspectorát meg hurtzolták, ki - nozták, és tüzes vassal sütögették. *Szepes Várallyán* annyira fel zendült, a föld népe, hogy a rend helyre állítása végett a harangokat félre verték — éppen akkor halada vágatva Csáky Károly egy szoross közön, Lötsére akarván menni, de a parasztok észrevették, lovait fel tartoztatták, magát a Secretariussával, a kotsiból kirántották, Tagjait öszve törvén hurtzolni akarták, és talán meg is ölték volna, ha a Várallyai még józan Nemesség markokból kinem szabadította volna; most Kassán van. A Grofnéről az a hír, hogy a Kementzébe bujt, úgy mentette meg magát. Grof Csáky Sándor, testvére meg bántodásán neki dühödvén 50 jól fel fegyverkezet emberrel jár, két veres ruhás hohért hurtzolván magával, és már sok lázadóknak fejét vétette. — *Kroknokon* az Uraságot nem találván a Posta Expedítort, s' a forspont Cammiszariust kegyetlenül meg kinozták. *Márkus falván* az Uraságok már el mentek, de a lázadók Házaikat kirabolták, házi buty ! oraikat öszvetörték; — ekkor jelenté be Szepes Vármegye a dolgot a Consiliumnak.

Sáros Vármegyében

Itt is fel lázadtak, de onnan tsak annyit tudunk, hogy Grof Szirmay Gerhárdot tulajdon parasztyai akarták megölni, s' szaladása közben tulajdon Gazdája szakasztotta be a fejét, de még is nagy bajjal meg szabadult kezei közzük. — A Sárosi Urak Eperjesre mentek.

Gömörben

Tsak Rosnyon volt lázzadas; egy dús gazdag Hámos nevű Uraságot ki raboltak, maga meg szabadult szökés által, — Rosnyon Polgári katonaság formáltatván, annak vezére lett Grof Szirmay István ki a Cholera elől oda vette magát, ez már a lázzadókat nagyob részent elfogdostatta.

Abaujba

Enyitzkén Báro Meskonét le vetkeztették, meg vesszőzték, és Palatinalis Kapitány Grof Teleki Ádám mentette meg. *Bártzán* Bártzai Gáborra mentek, de temérdek fegyverrel jöven ki, a lázzadók el szaladtak. *Szalántzon* az Uraság Tisztejeit meg kinozták, Kassáról Katonaság küldödvén ki valami 55 embert Kassára vittek.

Zemplénben

Varano* tájékán ki ütvén a lázzadás, Merle nevű helyiségben ült öszve a Deputatio, mellynek Prosesse az otlakó Szujovszky Josef vala, estve érkezvén meg a Deputatio, a nép az udvart körül fogta, s' a szabadulás többé lehetetlen volt,

* În original mai întii *Varansso*, apoi corectat ca mai sus.

Reggeli 4. orăig a Deputatio fent volt, addig a nép nem mert a kastelyban bé törni, de akkor azt gondolván, hogy a parasztság nappal semmit sem tud, és merteni, le feküdtek; — és kevéssel azután puska lövés esett az ablakon be, erre Szujovszky, a ki igen hires vadász, fel ugordván, a bé törni igyekező nép körül négyet agyon lött; Szujovszkynak egy meg hit parasztja oda bent volt, annak egy dupla puskát adott a kezébe, hogy azzal segítse a parasztokellen, ez azomban Ura ellen fordítván a fegyvert, mind a két csövel Ura mellébe lött; — ekkor bé törven a nép Fő Szi olga Biro Revitzkijnek esett, a ki letérdepelve össze tett kézzel kérte a népet, hogy ne bántanak, de azért ki hurtzolták, s' két kezét, két lábát elvágván, elevenen eltemették. Az Eskütt az ablakon kiugordván el szaladt. Fő Sz olga Bíró Vitzmandit a cholerába meg holt ember mellé fektették, s' vele együtt eltemették. A Jobbágyainak annyira kedvező Grof Smidekk, ki a Diotai Diurnumát is nekik adta és soha még másáttal is bántani nem engedte, most 200 maga által hízlalt embereitől meg támadtatott, de csak a háza — Szerentsére maga nem lévén oda haza. Grof Forgátsnét, a Comtessével együtt egy pendelybe falurol falura hurtzolták magakkal és a Comtest minden faluban meg fertőztettek. *Lamuthon* Klobusiszky Iosefet egy hűséges parasztya szürjét kalapját reá adván, a meg gyii lkolás elől el szöktette; a Fiskalissát a miért meg nem mondotta Ura hol létét százig verték, akkor ástot adtak a kezébe, hogy ásson magának sirt, mellyben elevenen eltemetődjék; mellytől a Vacquant Regimentbéli Katonaság oda érkezvén meg mentette. *Bisztrán* Szeghü nevűnek a fél szemét ki tolták, tenyerébe tették, hogy nézze meg a másikkal hogy millyen, ekkor a másikat is kitolták, s' meg ölték, meg ölték Feleségét, gyermekeit, Atyafiát, Testvéreit a hasokat ki hasogatván, vas villákkal szedték ki béleket sok 23. esztendő sido gyermeket a sövény karóba huztak. *Geres helybe* Kozma Uram a Kiszhelyiek, Ujlakiak rea rohantak, de őt köszülők le lövetvén, el szaladtak. *Ierebes* alatt egy vacquant Regimentbéli Kapitány tsendesiteni akarta a lázadokat, de egy paraszt hátba ütötte a bottal, ezt látván a Katona, a parasztnak a bagnélót ! neki szegezte, és keresztül lötte, erre mint egy jel szóra a katonaság, a nép közze lött 11 ott helybe maradt; négy Nemes ember volt a lázzasztoknak a feje Budahazy, Tasnady, Mártzi, és Vág, már mind a négy fel akasztatott. *Hermánon* a Palyinkából sár volt az uttzán, és ott is körülte sok sidokat kiraboltak, sok katonaság van azon Vármegyébe ágyukkal rendelve. Budáról sok Puskaporos szekerek jönnek, és Galitziából is négy gyalog Regiment jön* Zemplén Vármegyében.

UNE SOURCE NARRATIVE TRANSYLVAINNE CONCERNANT „L'EMEUTE DU CHOLERA“ DE SLOVAQUIE ORIENTALE (1831)

(Résumé)

On présente une source narrative qui relève les actions des paysans révoltés dans les comitats Szepes, Sáros, Gömör, Abauj, Zemplén, en 1831. Eclatée dans les circonstances de la première épidémie du choléra en Europe, la révolte, appelée „du choléra“, a eu, tout de même, un puissant caractère antiféodal, ce que résulte de cette source narrative, dont le texte est reproduit dans l'annexe.

* În orig. urmează Bihor sters și scris Zemplén, de o mină ulterioară, aceeași care a dat titlul ms.

SECȚIA DE ISTORIE MEDIEVALĂ A MUZEULUI DE ISTORIE CLUJ

Rețeaua muzeistică din țara noastră a sporit cu o nouă unitate. Un nou focar de răspîndire a culturii și științei, a învățaturii despre trecutul de muncă, de realizări și de luptă pentru o viață mai bună a poporului român și a populațiilor cu care a trăit și a muncit împreună de-a lungul vremii. Aceste realități au fost prezente permanent în mintea muzeografilor și a cercetătorilor muzeului, îndrumați și ajutați cu competență și elan de directorul său, acad. C. Daicoviciu. Ele pot fi verificate de oricine străbate, de la cea dintîi pînă la cea din urmă, sălile expoziției, inaugurată în mod festiv la 6 noiembrie 1966.

Cele opt săli ale expoziției de istorie medievală a Muzeului din Cluj, întregind expozițiile epocilor mai vechi, de istorie străveche, veche și a perioadei prefeudale, cuprind, într-o succesiune firească, tot ceea ce este mai ilustrativ și mai frumos din răstimpul celor o mie de ani de istorie medievală a Transilvaniei: documente scrise și documente arheologice, stampe și obiecte de diferite feluri. Documentele de epocă au fost întregite cu altele, în scopul mai bune înțelegeri a dezvoltării societății românești din această parte a țării și de pe întreg cuprinsul ei: texte explicative generale și parțiale, panouri și grafice, hărți și machete etc. Toate într-o prezentare științifică și artistică totodată.

La intrarea în sălile de expoziție te întâmpină chipul luminos și privirea pătrunzătoare a lui Nicolae Bălcescu, gînditorul înaintat și patriotul înflăcărat, care, printre cei dintîi, a intuit și a subliniat rolul poporului în făurirea istoriei, a ridicat la valoare generalizatoare trăsăturile fundamentale ale dezvoltării procesului istoric. Este și un pios omagiu pentru omul de știință și pentru luptătorul pînă la sacrificarea sănătății și a vieții chiar, pentru progres și democrație, pentru înfrățirea popoarelor.

Urmărind dezvoltarea istoriei medievale, se întâlnește o altă idee majoră prezentă în această secție a muzeului: înlocuirea punctelor albe și a semnelor de întrebare ce acopereau pînă de curînd unele pagini ale istoriei patriei din această vreme și mai ales din primele veacuri ale acestei întinse epoci istorice. Descoperirile arheologice din ultimii 15 ani mai ales, îmbrățișînd perioada feudalismului timpuriu, proiectate pe harta de la intrare și la care arheologii și istoricii clujeni au contribuit din plin, ilustrează inepuizabilul tezaur istoric ascuns pînă de curînd sub pămînt și care mai stă încă în bună parte acoperit de uitarea așternută de vremuri și de vicisitudinile lor, așteptînd alte inițiative și eforturi, pricepere și pasiune din partea învățaților noștri.

De rezultatele descoperirilor arheologice de pînă acum a beneficiat într-un grad superior și secția de istorie medie a Muzeului din Cluj, putîndu-se ilustra astfel, bogat și concludent, perioada de închegare a formațiunilor politice românești din Transilvania din sec. IX—XI.

Valurile cetății de la Dăbîca, impresionante prin proporțiile lor, macheta cetății de la Morești, mormîntul de înhumatie de la Hunedoara, obiectele descoperite în aceste locuri și în altele (boabe de grîu carbonizate, ceramică, obiecte de podoabă, fragmente de fiare de plug, pinteni placați cu foițe de aur, săbii, virfuri de săgeată, monete etc., etc.) confirmă fără putință de tăgadă nu numai știrile din izvoarele scrise (Anonymus, *Gesta Hungarorum*), cu privire la voievo-

datul lui Gelu din Podișul Transilvaniei, dar și gradul de dezvoltare culturală a societății de pe aceste teritorii, relațiile economice, politice și culturale cu marile state ale vremii: Imperiul bizantin și cel carolingian.

Alături de populația băștinașă, pe teritoriul Transilvaniei s-au așezat ori au fost colonizate grupuri de populații străine: maghiari, secui, sași, cavaleri teutoni. Prezența și conviețuirea acestora cu poporul român este ilustrată prin obiecte rezultate din săpăturile arheologice, facsimile după izvoarele narative și fotocopii după documentele arhivale.

Munca pașnică și priceperea poporului român și ale populațiilor conlocuitoare sînt ilustrate și de creațiile culturale ale acestei perioade, dintre care sînt prezente planuri și monumente arhitectonice din această vreme: biserica din Demsuș (Hunedoara), catedralele din Oradea și Alba Iulia, cetatea țărănească de la Cilnic, casa voievodală de la Cuhea (Maramureș), obiecte de podoabă și de cult.

Viața feudală în Transilvania s-a desfășurat într-un ritm lent dar neîncetat, devenind tot mai complexă, tot mai bogată. Documentele, stampele, obiectele, graficele, panourile, hărțile etc. înfățișează trăsăturile esențiale și caracteristice ale feudalismului de pe teritoriul Transilvaniei într-o unitate strînsă cu dezvoltarea societății de pe întreg teritoriul României, așa cum, de fapt, s-au petrecut lucrurile în realitate.

Fig. 1. Pandantiv din argint aurit, lucrat în tehnica granulației, din sec. IX–X, descoperit la Dăbîca.

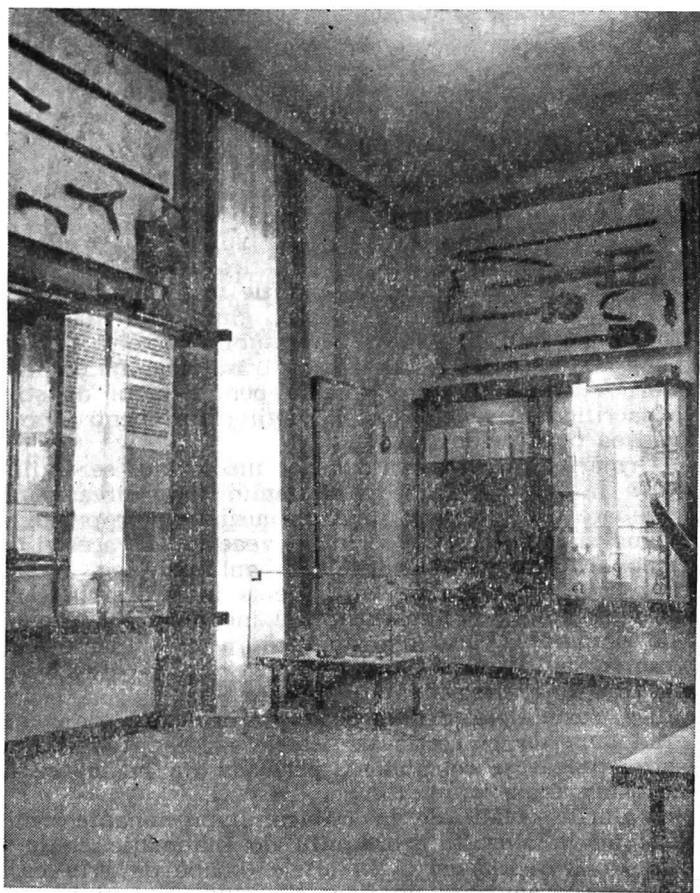

Fig. 2. Aspecte din sala reprezentînd relațiile agrare din Transilvania în evul mediu.

Mai întâi viața economică și relațiile agrare, raporturile dintre clasele fundamentale ale societății feudale, țărănimea iobagă și nobilimea rezultă cu pregnanță din obiectele și documentele expuse: unelte agricole, sigilii și calendare medievale — scene din ocupațiile de bază ale țărânimii, — panouri, reprezentînd viața de trudă a acesteia, obligațiile mereu sporite față de cei trei asupritori: stăpînul feudal, biserica catolică și regalitatea.

Urmarea, pe deplin explicabilă: lupta fără contenire sub felurite forme, culminînd cu marile răscoale antifeudale, a maselor populare împotriva asupritorilor. Cele două mari răscoale țărănești: Bobîlna (1437—1438) și cea condusă de Gheorghe Doja (1514) sînt bogat ilustrate prin armele țărănești, prin hărțile desfășurării răscoalelor, prin documentele cele mai importante ale acestor mari mișcări țărănești, prin lista căpeteniilor, prin stampe ale vremii, dintre care impresionantă este aceea a martiriului lui Doja, prin obiecte și documente ce ilustrează urmările grave pentru țărănime ale înăbușirii în sînge a răscoalelor etc.

Dezvoltarea continuă a societății a determinat formarea și apoi treptata dezvoltare a unei noi categorii de așezări, orașele — „floarea evului mediu“, cum le caracterizează Marx. Începuturile modeste ale centrelor politice și militare din vremea voievodatelor, la care se adaugă centrele bisericești, apoi centrele comitatelor constituite de obicei în jurul cetăților regale și satele de la încrucișarea drumurilor de comerț își sporesc mereu însemnătatea, prin statornicirea populației fugite de nedreptățile stăpînilor feudali și prin aducerea de „oaspeți“, prin concentrarea, într-o mai mare măsură, a activității meșteșugarilor și negustorilor. Investite cu drepturi și privilegii, înconjurate cu ziduri, străjuite de puternice bastioane de apărare, orașele devin centre înfloritoare economice, politice și culturale. Fierari și lemnari, brutari și măcelari, croitori și blănari, argintari și armurieri, turnători și olari, pietrari și zugravi, și mulți alți pricepuți meșteșugari și artiști își găsesc oglindite în muzeu activitățile și realizările în documente și stampe, în statute și lăzi de breaslă, în numeroase, variate și valoroase obiecte, dintre care impresionează mai ales lucrările argintarilor și armurierilor din Transilvania, de o remarcabilă frumusețe.

Perfecționarea neîncetată a meșteșugurilor, nevoia mereu sporită de produse a populației urbane și rurale, spargerea îngrădirilor de breaslă, au determinat și

Fig. 3. Lada breslei rotarilor din Cluj, din sec. XV.

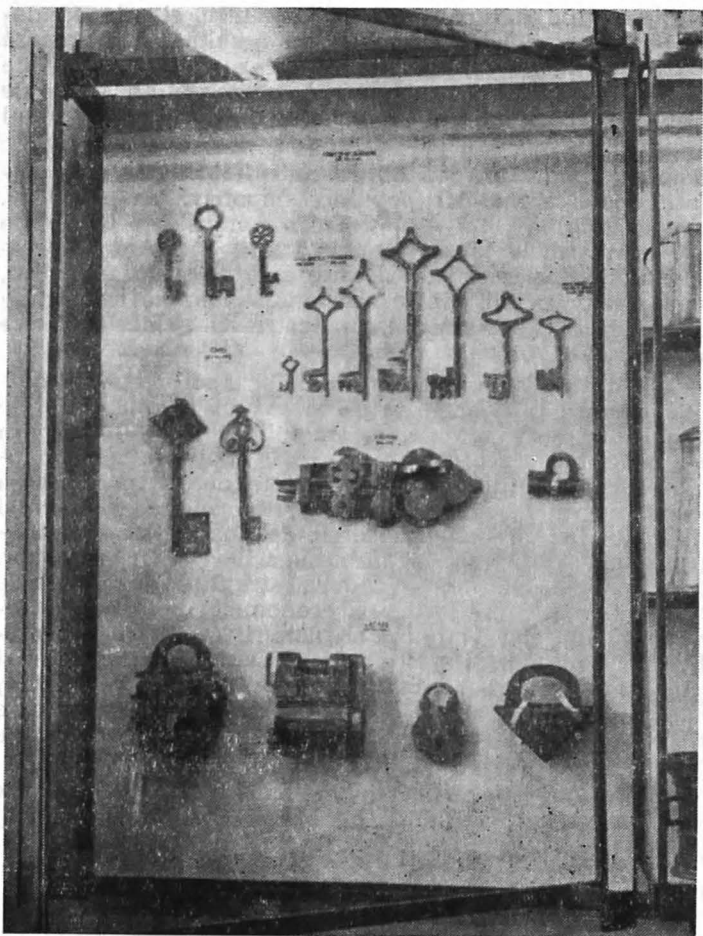

Fig. 4. Produse ale breslei lăcătușilor din sec. XIV—XVIII.

înspre Centrul și Apusul Europei, spre Nordul și Răsăritul Continentului, dar mai ales cu celelalte două țări românești, de la sud și est de Carpați. Harta drumurilor comerciale ce se desfășoară în toate direcțiile ilustrează negoțul Transilvaniei pînă la mari depărtări; stampele ilustrează modalitățile de transport, iar unele obiecte — sistemele de măsură ale vremii.

Dezvoltarea economică multilaterală și înfloritoare în veacurile XIV—XVI mai ales, situația geografică și strategică, sporul populației și vredniciile acesteia explică rolul politic deosebit pe care l-a jucat Transilvania în întreg evul mediu. Constituit ca un voievodat, prin unirea și închegarea într-o cuprinzătoare țară, cu largă autonomie în cadrul regatului ungar, a mai vechilor voievodate, Transilvania s-a impus ca recunoscută putere, mai ales în veacurile XV—XVI cînd, în fruntea ei, s-au ridicat personalități politice și militare de valoare europeană. Vremea lui Iancu de Hunedoara, ilustrată de portretul și harta campaniilor antiotomane și de alte documente și obiecte ale vrednicului conducător de oști, este unul din momentele de glorie ale acestei provincii românești. Bogăția, frumusețea și varietatea armelor și armamentului, de la arbaletetele și săbiile artistic lucrate, pînă la pistoalele, puștile și tunurile de diferite forme și mărimi, sînt cu totul ilustrative.

Ridicarea Transilvaniei la rangul de principat autonom în 1541 a fost consecința tendințelor mai vechi spre autonomie a acestei țări. Situația nouă, ilustrată

au făcut posibilă dezvoltarea, la o treaptă superioară, a atelierelor meșteșugărești medievale. Atelierele manufacturiere ale Transilvaniei sînt ilustrate de stampele unora dintre ele, ca de pildă a manufacturii de zahăr de la Gîrbău (reg. Cluj), de produsele altora, între care strălucește ceramica neagră de la Batiz (reg. Hunedoara) ș.a.

Bogățiile subsolului Transilvaniei, atît de variate și îmbelșugate, au putut satisface nu numai nevoile mereu sporite ale meșteșugarilor, dar au făcut posibilă valorificarea unor minereuri, mai ales a celor prețioase, cu un bun cîștig, în afara țării. Mineritul ține pas cu aceste nevoi și satisface cu prisosință trebuințele. Stampele reprezentînd scene de minerit, uneltele de minerit și cele cu care se prelucrau metalele prețioase, între care tradiționalul șteamp, dovedesc această importanță în-deletnicire a populației Transilvaniei.

Asemenea activități și posibilități explică negoțul activ și de apreciazabilă extindere în toate direcțiile,

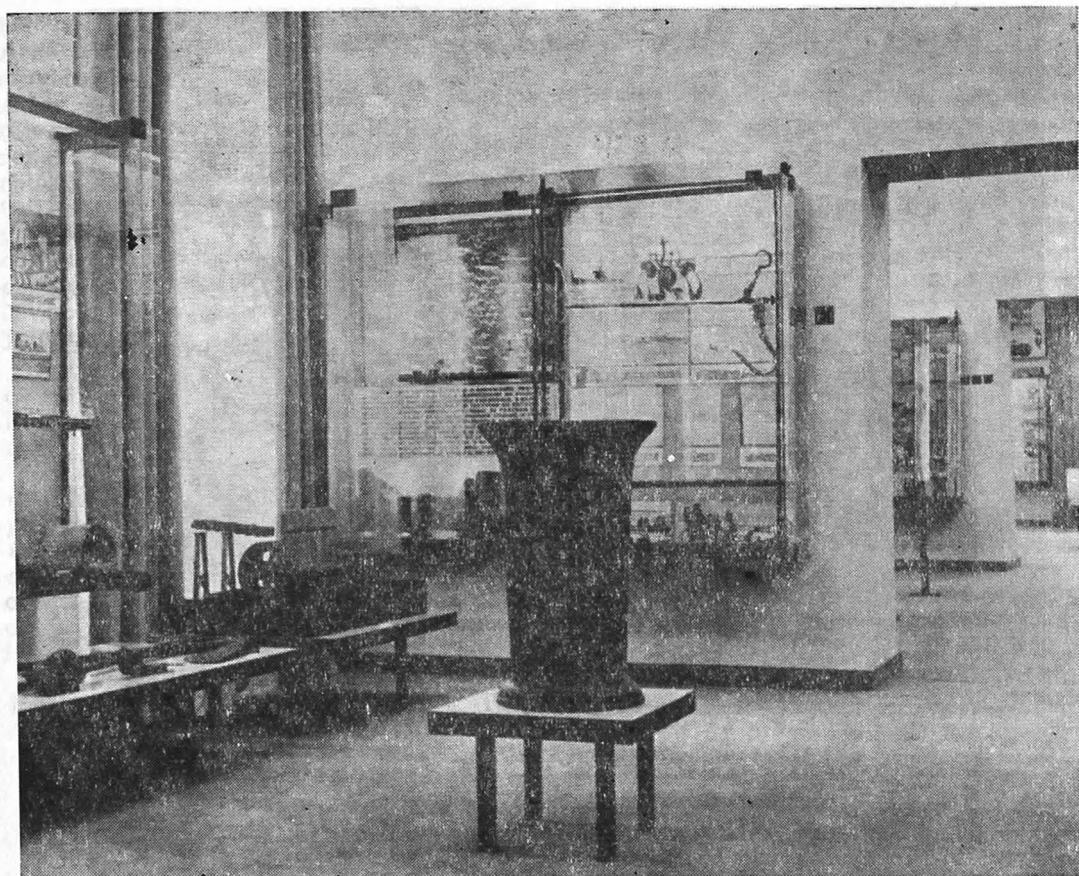

Fig. 5. Aspecte din mineritul Transilvaniei în evul mediu.

prin stema principatului autonom, printr-o hartă de epocă și prin portretele primilor principii, Ioan Sigismund și Ștefan Báthory, i-a permis Transilvaniei o mai liberă dezvoltare și o mai strinsă legătură, din toate punctele de vedere, cu celelalte două țări românești.

Asemenea legături au pregătit drumul spre unirea politică a țărilor române, înfăptuită de marele voievod Mihai Viteazul. Epoca acestuia este bogat ilustrată, prin portretul domnului unificator, prin stemele celor trei țări românești, unite într-o sinteză, prin harta bătăliilor lui Mihai și prin planul luptei de la Călugăreni.

Se succed alte perioade mai însemnate din istoria principatului transilvănean, cu portretele principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi, cu documente și obiecte de epocă, până la înstăpînirea habsburgică asupra Transilvaniei, lupta împotriva acestei stăpîniri sub conducerea lui Francisc II Rákóczi, al cărui portret și sceptru, adevărată operă de artă, împodobesc vitrinele muzeului, lupta maselor oprite împotriva exploatarei feudale, exprimată în diferite forme și mai ales a haiduciei (este vremea lui Pinteza Viteazul), ilustrată de documente și figuri de haiduci.

Istoriei medievale a Transilvaniei i se adaugă, în sfîrșit, în noua secție, încă o piatră prețioasă: cultura. Cultura sub feluritele sale înfățișări, întregindu-se una pe alta, pentru a exprima dezvoltarea de ansamblu. Manuscrise și tipărituri din sec. XV—XVII, ilustrînd mai ales marile curente cultural-ideologice; umanismul cu figura centrală a lui Nicolae Olahus, cu tipăriturile coresiene și scrisul

Fig. 6. Aspecte din istoria politică și militară a Transilvaniei în sec. XIV—XVIII.

Fig. 7. Masă și ușă în stilul Renașterii.

istoric, luminismul cu realizările bogate și însemnate ale reprezentanților Școlii Ardelene, opere sculpturale în lemn în stilul renașterii, barocului (uși, mese, amvon), obiecte de artă din sec. al XVIII-lea (statuile reprezentând pe Hercule, Atlas purtând globul pământesc, Sf. Maria), aparate științifice din același timp (un microscop și un ceas cu ulei etc.), fotografii — ilustrează arhitectura și sculptura renașterii și cea barocă din Cluj și din alte părți ale Transilvaniei, viața culturală și științifică din evul mediu și din perioada destrămării feudalismului, instituții de învățămînt și de cultură în general. Alte fotografii ilustrează cultura populară: case și biserici satești, sculpturi în lemn, opere ale artiștilor populari, completate cu o galerie de icoane pe sticlă de un pitoresc remarcabil, realizate de artiști populari în diferite părți ale Transilvaniei. În sfîrșit tiparnița din sec. XVII oferă vizitatorului posibilitatea cunoașterii tehnicii tipăriturii din a doua jumătate a acestui secol.

Societatea feudală se apropie de sfîrșitul existenței sale. Dezvoltarea forțelor de producție, pătrunderea relațiilor capitaliste în diferite sectoare de activitate, îi submina baza economică, realizările culturale pe cea ideologică, iar marea răscoală din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, baza socială.

Acestui însemnat moment din lupta poporului nostru pentru o viață omenească, răscoala lui Horea, i s-a consacrat în expoziție un loc de cinste, potrivit cu importanța sa istorică. Portretele celor trei conducători domină sala, scenele de luptă, armele vremii, pe una dintre care (pe o sabie) e încrustat numele lui Cloșca, documentele semnificative, harta de răspîndire a răscoalei, stampele cu prinderea căpeteniilor, cu închiderea lor în celulele de deasupra porții de intrare a cetății de la Alba Iulia, cu supliciul prin frîngerea cu roata a lui Horea și Cloșca, roata însăși și multe alte documente și obiecte ilustrează însemnatul moment.

Răscoala înăbușită în sînge, pedepsirea inumană a conducătorilor ei n-au putut însă înăbuși lupta mulțimilor, dorința acestora de a lichida nedreptățile sociale,

Fig. 8. Aspecte din răscoala lui Horea.

n-au putut împiedeca progresul societății. Răscoala lui Horea a pregătit revoluția din 1848, care, în acea primăvară a popoarelor, va bate cu putere la porțile istoriei, deschizându-le larg pe cele ale istoriei moderne. De aceea, acest mare eveniment și pregătirea lui va inaugura și în Muzeul de istorie din Cluj secția sa de istorie modernă, pe care cercetătorii și muzeografi o pregătesc cu mîgală și pricepere.

Muzeul de istorie din Cluj, prin secțiile sale mai vechi, de istorie străveche și veche, prin cea de curînd deschisă, de istorie medie și prin cele ce se pregătesc, de istorie modernă și contemporană, este o școală. O școală unde tineri și vîrstnici vor învăța multe lucruri folositoare cu privire la trecutul de muncă și de luptă, de strădanii și de realizări ale poporului român și ale naționalităților conlocuitoare. Este o școală în care cei interesați vor învăța să prețuiască acest trecut, temelie a înfăptuirilor mărețe de azi, a luminoaselor perspective de mîine. Și muzeul nostru, alături de alte instituții de cultură, va sădi în mințile și inimile tuturor convingerea exprimată de tovarășul Nicolae Ceaușescu cu prilejul vizitei conducătorilor de partid și de stat în regiunea Oltenia, anume că „un popor care are asemenea tradiții democratice, revoluționare, patriotice trebuie să știe să le păstreze, să le cultive. Ele trebuie să constituie un mijloc de educare a tinerelor generații care, cunoscînd trecutul de luptă, ca și prezentul, să învețe cum să făurească mai bine viitorul pentru a asigura independența și suveranitatea națională, dezvoltarea națiunii române ca națiune egală în drepturi în rîndul națiunilor socialiste, în rîndul națiunilor întregii lumi“.

ȘTEFAN PASCU

DIE MITTELALTERLICHE SCHAUSAMMLUNG DES HISTORISCHEN MUSEUMS IN CLUJ

(Zusammenfassung)

Der Verfasser beschreibt die neueröffnete Schausammlung für mittelalterliche Geschichte des Historischen Museums in Cluj.

Um ein anschauliches Bild der mittelalterlichen Geschichte Transsilvaniens zu geben, wurden verschiedenartige Exponate verwendet, solche der materiellen Kultur und erzählende und urkundliche Quellen. Mit Hilfe von wichtigen Bodenfunden, die in den letzten Jahren immer zahlreicher und umfassender zum Vorschein kamen, werden in der Ausstellung überzeugend und reichhaltig wichtige Abschnitte aus der Geschichte des rumänischen Volkes veranschaulicht. So bilden die aus den Grabungen von Dăbica, Morești und Hunedoara stammenden Funde wichtige Zeugnisse für die Entstehung von rumänischen Herrschaftsgebilden in Transsilvanien aus dem IX.—XI. Jahrhundert, ihres Entwicklungsstandes und ihrer Beziehungen zu den grossen zeitgenössischen Staaten.

Weiterhin bietet die Ausstellung ein Bild vom Leben und vom Kampf der Bevölkerung für Freiheit und sozialen Fortschritt während der schicksalschweren Jahrhunderte des Mittelalters. Gegenstände, Stiche, Zeichnungen, Karten und Urkunden stellen die Entwicklung des Ackerbaues, den Kampf der bäuerlichen Massen

für ein besseres Dasein, das Entstehen der mittelalterlichen Städte, den Aufschwung des Handwerks und der Zünfte, die Ausbeutung der Bodenschätze Transsilvaniens, die Handelsbeziehungen zu den beiden benachbarten rumänischen Ländern und zum übrigen Europa dar. Einen wichtigen Platz nehmen die politische und militärische Geschichte ein, besondere Höhepunkte in dem heldenhaften Kampf gegen Türken und Habsburger, die erste politische Vereinigung der rumänischen Länder durch Mihai Viteazul und schliesslich die kulturelle Entwicklung Transsilvaniens. Den Abschluss der mittelalterlichen Schausammlung bildet die Darstellung des grossen Bauernaufstandes unter der Führung von Horia, Cloșca und Crișan aus dem Jahre 1784 und die Äusserungen des geistigen Lebens, die durch Aufklärung und Rationalismus bestimmt sind.

Die neueröffnete Schausammlung bedeutet somit wie auch die übrigen Abteilungen des Historischen Museums in Cluj eine gute Schule für Jung und Alt um die bewegte Vergangenheit unseres Volkes kennen und schätzen zu lernen.

ASPECTE ALE ORGANIZĂRII ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI DIN ANII 1848—1849 ÎN TRANSILVANIA

Revoluția de la 1848—1849 oferă burgheziei române prilejul de a revendica unele drepturi de a căror obținere se lega realizarea unor deziderate vechi, în jurul cărora s-a polarizat lupta sa de-a lungul unei întinse perioade de timp, pentru drepturi politice și economice.

Dintre revendicările majore ale burgheziei române se detașează dreptul românilor de a ocupa funcțiuni în administrația țării, alături de celelalte naționalități transilvane. Burghezia română reia în condiții deosebite argumente ale Școlii Ardelene, ale *Supplexului*, ca: superioritatea numerică a românilor față de celelalte naționalități, vechimea românilor pe pământul Transilvaniei etc., aducându-le în sprijinul cererilor formulate în cursul revoluției.

Vom încerca să punem în lumină, pe baza materialelor documentare editate și inedite, câteva aspecte referitoare la începutul organizării întregii Transilvanii ca țară românească de către burghezia română, încercare care în esența ei conține însăși ideea de stat național la românii transilvăneni.

Marea Adunare Națională de la Blaj din 3/15 mai 1848, manifestare de mare amploare a poporului român din Transilvania, înscrie, sintetizând ideile principalelor manifeste din primăvara revoluției, în primul punct al programului său dreptul națiunii române de a-și avea dregătorii săi în toate ramurile administrative¹. Comitetul permanent român, constituit din reprezentanții cei mai înaintați ai burgheziei, își asumă conducerea luptei pentru drepturi politice și economice.

Desfășurarea ulterioară a evenimentelor n-a permis punerea în aplicare a primului punct din cererile românilor. Represiunea la care sînt supuși conducătorii revoluției române și arestarea unor membri ai Comitetului permanent vor împiedeca pentru un moment mersul evenimentelor, fără a opri însă calea ascendentă a revoluției românești.

În condițiile ascutirii contradicțiilor dintre conducerea revoluției maghiare și a celei române, determinată de respingerea principalelor revendicări înscrise în programul de la Blaj și a votării de către dietă a „Uniunii”, are loc cea de a treia Adunare de la Blaj, din 3/15 septembrie — 13/25 septembrie 1848, care postulează din nou cereri apropiate de cele formulate la Blaj în 3/15 mai. În fața refuzului unei înțelegeri pe baza acceptării programului de la Blaj, a presiunilor exercitate asupra păturilor largi românești de la sate și orașe, a execuțiilor militare, revoluționarii români se văd siliți să colaboreze cu austriei, socotind că împăratul va da drepturi politice și economice românilor și că Transilvania se va putea astfel transforma într-o țară cu administrație românească, țară în care trebuia să fie rezolvată și problema țărănească. Scurt timp după adunare, conducătorii burgheziei române decid înființarea unui comitet de șase membri care să ia frânele revoluției în mâinile sale.

Comitetul român, încă nerecunoscut de General-Commando, adresează acestuia o petiție la 3 octombrie 1848, încunștinându-l de ridicarea armată a poporului român și împărțirea lui în 15 prefecturi pe baza principiului teritorial. Fiecare

¹G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe ultimii 200 de ani*, Sibiu, 1891, II, p. 120.

prefectură se obliga să întrețină cu provizii și armament o legiune. Sistemul clasic roman de organizare administrativă și militară, adoptat în Transilvania, constituie o aluzie la originea latină a poporului român, la vechimea lui pe pământul Transilvaniei. Inspiratorul sistemului de organizare, după model roman, se pare că a fost Simion Bărnuțiu².

Prima prefectură se organizează la 18/30 septembrie 1848, în împrejurimile Blajului, de către Axente Sever, fără știrea generalului Puchner. Este o inițiativă proprie care reflectă starea de spirit, importanța acordată aplicării programului revoluționar, tendințele de autonomizare ale revoluției române.

În fața faptului împlinit, presat de succesele revoluției maghiare, generalul Puchner va recunoaște Comitetul național în forma unui Comitet de pacificațiune și va accepta formarea celor 15 prefecturi cu legiunile respective, fără a le sprijini efectiv. Pentru austrieci, pentru comanda lor militară, o înarmare a românilor nu era de dorit. În extremis, constrinși de evenimentele defavorabile militare, ei acceptă propunerile românilor cu scopul de a-i folosi, pe de o parte, și de a tempera zelul revoluționar al comandanților români pe de altă parte.

Având de acum o recunoaștere oficială, Comitetul național român, cu rolul hărăzit de austrieci de a fi un Comitet de pacificațiune, depășește curind atribuțiunile fixate, organizând și conducând prefecturile. El primește, în noile împrejurări, o importanță crescîndă. „Locuitorii țărani, care nu știau ce este „comitetu“, curînd îl baptizară după ideea lor „gubern românesc“ și nu trecu o săptămînă la mijloc pînă cînd oamenii începură să alerge din toate părțile la „domnii lor“, la domnii de români, la guverniiu românesc, cu rugăminți ca acesta să le facă dreptate”³. Starea de spirit existentă, influența dobîndită în scurt timp de comitet, prezintă o mare importanță, deoarece instrucțiunile adresate prefectilor, prin care erau investiți cu puteri civile, vor fi respectate de popor.

N. Bălcescu, aflat spre sfîrșitul anului 1848, în 22 noiembrie, la Sibiu arăta că: „românii d-aci au început a organiza districtele românești puind funcționari români și introducînd limba română în actele publice”⁴. Cu acest prilej, democratul revoluționar, atent la viitorul națiunii române și năzuind la ideea de unitate națională⁵, socotea că românii trebuie „să adune o adunanță de deputați români, atît din Transilvania cît și din celelalte părți române din Ungaria, ca să caute a se organiza cerînd la împărătul ca naționalitatea română să fie unită supt aceeași administrație română”⁶. În 28 decembrie 1848, într-o scrisoare către Ion Ghica, el revine asupra problemei, arătînd că a sfătuit comitetul să scape de sub influența lui General Commando și să „convoce o adunare națională, care să înceapă a organiza Transilvania ca o țară românească și o declară astfel”⁷. În aceeași scrisoare, în continuare, Bălcescu arăta: „am povățuit pe românii din Banat ca să trimită deputați l-acele Adunări și împreună să ceară ca românimea toată cîtă se află în imperiul austriac să formeze un corp, avînd aceeași organizație și aceeași administrație. Lucrul nu e sfîrșit și numai într-aceste locuri”⁸. Organizarea Transilvaniei ca țară românească, în concepția lui Bălcescu, însemna un pas înainte spre unirea cu Țara Românească „dar oricum, crez că acum soarta românimei va fi mult îmbunătățită și că Transilvania și Banatul, dezmădulate de Ungaria, s-a apropiat mult de unirea cu noi”⁹.

Pășind pe această cale a organizării Transilvaniei ca țară românească, Comitetul va trece la așezarea noilor organe administrative. Din materialul documentar existent pot fi fixate de la început cîteva puncte de reper, menite să ajute la înțelegerea problemei.

² N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, București, 1915, II, p. 302.

³ C. Bariț, *op. cit.*, p. 314.

⁴ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență*, București, 1964, p. 116.

⁵ Interpretarea problemei în volumul II *Din Istoria Transilvaniei*, p. 98, trebuie revizuită în lumina textelor scrisorilor lui Bălcescu din ediția Zane, vol. IV, *Correspondență*, p. 116—123.

⁶ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 116.

⁷ *Ibid.*, p. 118.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, p. 119

În cadrul prefecturilor, diferite organe civile vor exista paralel cu cele militare. În împrejurările revoluției, atribuțiunile se amestecau, se suprapuneau creînd confuzii și uneori nemulțumiri. De aceea Comitetul va trebui să intervină pentru îndreptarea lucrurilor. Bunăoară, amestecul centurionilor — organ militar — în treburile juzilor și juraților din sate va fi reprobabil de Comitet. „Aflînd Comitetul că centurionii se mestecă în lucrurile civile care se țin de judecii și jurații comunităților, de unde apoi urmează confuziunea în administrație, domnia ta să faci cunoscut centurionilor, să nu se amestece în trebile judeului și ale juraților”¹⁰.

Investit cu puteri depline în administrarea Transilvaniei, deși ținut sub atentă observație de austrieci, în toamna anului 1848 Comitetul român trecu, de fapt, la organizare. În fruntea prefecturilor se găsea un prefect numit de Comitet și confirmat de General-Commando, cu atribuțiuni militare și administrative. La rîndul său, prefectul numea viceprefectul, își alegea tribunii și vicetribunii. Sînt numiți prefecți revoluționarii cei mai devotați cauzei, ca: Avram Iancu, Axente Sever, Ion Buteanu, Constantin Roman, Petre Dobra etc.

Organizarea are un aspect unitar, mai ales în prefecturile din apropierea Sibiuului, cele din nord, datorită depărtării, încep să se autonomizeze, prefecții luînd măsuri cu de la sine putere. „Cîțiva tribuni și prefecți începură a lucra de capul lor”¹¹.

Înlăturarea vechii administrații s-a făcut pe cale revoluționară, organizarea feudală în comitate se prăbușește, fiind înlocuită cu o administrație nouă, aleasă. Noua organizare nu ține seamă de comitatele maghiare sau scaunele săsești, de districtele naționale. Prefectura Sebeșului cuprindea fostul scaun al Sebeșului, al Orăștiei, al Miercurii, sate din comitatul Hunedoarei, din Alba Inferioară. Consecvenți în respectarea principiilor burghezo-democratice înscrise în programul din 3/15 mai 1848, conducătorii revoluției române preconizează alegerea aparatului administrativ pe baza „sufragiului universal”. Neaplicarea lui în toate prefecturile se datorește încadrării locuitorilor în „lagărele” militare, recurgîndu-se astfel la sistemul reprezentării comunelor. În dispozițiile date de Comitetul național locuitorii satelor indiferent de religie sau limbă, sub conducerea preoților trebuiau să se constituie în adunări, care să desemneze pe cei 12 locuitori reprezentanți ai satului ce urmau să aleagă pe funcționarii superiori ai prefecturii. „Comitetul este de părere că s-ar putea săvîrși actul acesta și aici, precum s-a făcut și în Blaj adică: din fiecare comunitate fiecare preot de oricare națiune să vie la alegere însoțit de cîte 12 din parohienii săi”¹². Preoții erau obligați să vină la alegeri cu consemnarea tuturor locuitorilor din parohiile lor existînd astfel posibilitatea înlăturării abuzurilor în alegerea celor 12 reprezentanți desemnați ca la rîndul lor să aleagă organele administrative.

În unele prefecturi organizarea diferă chiar prin organele care sînt alese. În prefectura Mediașului, bunăoară, urmau să fie aleși viceadministrotori, notari, vice-notari, percepatori, asesori, inspectori, care să suplinească rolul solgăbirărilor.

Principiul reprezentării proporționale a naționalităților conlocuitoare este respectat, fiecare dintre ele alegîndu-și administrator. În prefectura Mediașului, din partea românilor, era ales Ștefan Moldovan, din a sașilor Ștefan Ludwig Roth, iar din partea maghiarilor Déessfalvi Pataki János. Funcționarii erau aleși în locul celor vechi, nu numai în locurile vacante existente.

Alegerile sînt pregătite încă dinainte, prin presă. G. Bariț scrie în „Foaia pentru minte, inimă și literatură” numărul 46 din 15 noiembrie 1848 articolul „Socotința asupra alegerilor noastre de oficiali politici și administrativi”, în care sublinia că cel mai bun și sigur criteriu al maturității unui popor este, „dacă același e în stare a se administra și administra pe sineși prin ai săi bărbați fără epitropie și de-a dreptul fără conducerea vreunei alte puteri străine”¹³. Noile organe alese trebuiau să fie cumpătate, alcătuite din oameni „procopsiți întru toate trebuincioasele științe, politici pătrunzători și ageri la orice curse s-ar ivi”¹⁴.

¹⁰ *Transilvania*, IX (1876), nr. 9, p. 107.

¹¹ *Ibid.*, nr. 10, p. 118.

¹² *Ibid.*, nr. 7, p. 80.

¹³ *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, XI (1848), nr. 46, p. 363.

¹⁴ *Ibid.*

Consecvent principiilor democrat-burgheze, G. Bariț dă o soluție progresistă în privința respectării proporționalității naționalităților transilvănene propunând:

1. Cele trei naționalități să se administreze împreună alegându-se oficiali după proporția locuitorilor de națiuni asuprite,

2. Fieșterea națiune să-și aibă distincta sa administrațiune,

3. Sau să se aleagă toți la un loc, fără măcar a întreba de ce nație este. Poporul român trebuie să păstreze și să respecte următoarele postulate:

1. garantizarea naționalității și a limbii

2. înlesnirea administrațiunii unită cu împuținarea speselor

3. ferirea și apărarea de orice contacturi naționale stricătioase binelui întregii patrii dacă acelaș ar mai întreține și pe viitor ura și nesuferirea între noi ca pînă acuma.

Noua administrație românească avea să întâmpine mari greutăți și dușmăanii, dar alegerea celor mai buni patrioți, credincioși acestor principii, vor duce la înlăturarea lor.

În 12 noiembrie 1848 au loc alegeri în districtul Făgărașului la care participă din partea Comitetului A. Tr. Laurian și I. Bran. Poporul adunat pentru alegeri a fost întrebat de președintele comitetului de votare dacă vor să voteze individual sau prin aclamații, la care poporul primi modul din urmă, însă cu condiția ca oricine ar pofti un alt nume să-și descopere neînvoirea sa fără nici o sfială¹⁵. Poporul ceru ștergerea funcției de solgabirot „rușinatoare de omenime”¹⁶, cele 6 posturi fiind șterse cu totul.

În prefectura Blajului alegerile sînt conduse de către T. Cipariu și S. Bărnuițiu, delegați de Comitet. În prefectura Blajului sînt chemați din fiecare sat cîte 12 bărbați cu preoții lor alegători, deoarece marea majoritate a populației se află în lagărele militare.

Pentru ca alegerile să decurgă în bune condiții, se întocmesc liste de alegători după șematisme și potrivite cu relatările preoților de diferite confesiuni, cu scopul „să se poată cunoaște proporțiunea în care au să fie aleși deregătorii din fiecare naționalitate”¹⁷.

Alegerea se făcu în ordine, participînd alături de țărani români și 7.000 de țărani maghiari care-și aleg reprezentanți ai lor.

În Cetatea de Băltă alegerile decurg deosebit de celelalte prefecturi. Corespondentul „Gazetei” dezvăluie un fapt interesant pe care-l înserează în primele rînduri ale relatării sale. După ce se arată principiul după care urmau să aibă loc alegerile, și anume „să se propună din toate trei naționalitățile oficiali după proporțiune”¹⁸, țărani maghiari prezenți la alegeri strigară: „Ne rugăm să nu ne puneți tisturi de unguri, că destul ne-au supt și ne-au tirănit”¹⁹. Totuși consecvenți în respectarea principiului enunțat inițial din 13 funcționari sînt aleși 4 funcționari maghiari: Lupul Elekes — asesor, K. Pataky — perceptor, Ladislau Györke — comisar și Ștefan Györfi — fiscal. Mai sînt aleși un sas și un sîrb între funcționari.

În unele prefecturi, mai ales în cele din jurul Sibiului, distincția dintre organele civile și cele militare este evidentă, spre deosebire de cele din nord, unde organele militare au în competența lor și atribuții administrative. Organizarea administrativă coboară pînă la cele mai mici unități teritoriale, satele.

Asupra organizării lor trebuie remarcat un lucru deosebit: se pare că unele atribuții ale vechii obști sătești, menținute prin tradiție, sau existente încă, sînt reînviolate, în condiții noi însă diferite de cele feudale. Organele comunale se aleg într-un mod asemănător cu cele de nivel ierarhic superior. Satul întreg își alegea organele prin votul universal, cei aleși urmînd să jure. „S-au denumit notar parohul locului susnumit prin aclamație”²⁰.

În fruntea satului se afla un jude, birău, ajutat de un subjude, sfatul bătrînilor, un notar, întărit sub jurămînt, stabilindu-se totodată responsabilitatea colectivă

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Gazeta Transilvaniei*, XI (1848), nr. 90 din 4/16 nov.

¹⁷ *Ibid.*, nr. 94, din 18 nov.

¹⁸ *Ibid.*, nr. 101 din 13 dec.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Transilvania*, IX (1876), nr. 10, p. 116.

pentru „orice jefuire sau prevaricațiune”²¹ întâmplată pe teritoriul satului. Cu ocazia furtului săvârșit în casa lui Gavril Dorgo, notarul Alexandru Graur din comuna Cosma scrie lui Constantin Roman: „Birăul de loc și căpitanul pe pomenita birăiță hoța a arestat și prin paza lui Pasca Iosif, înaintează comisiei”²². Organele sătești judecau prin sfatul bătrînilor furturile săvârșite, rezolvau pricinile mărunte, ivite în viața satelor. Din obligațiile de ordin economic se desprinde atribuția de strîngere a contribuțiilor, fiecare sat fiind obligat să-și aibă „lada de bani” administrată de conducerea satului pentru satisfacerea nevoilor interne. În prefectura Mediașului, românii nu mai plăteau dare inspectorului săsesc, ci organelor românești.

Inițial, căpitanul și vicecăpitanul care răspundeau de unitățile militare ce luau ființă pe teritoriul unui sat, erau datori să strîngă aceste dări în schimbul eliberării unei adeverințe. O întreagă scară ierarhică străbăteau banii pînă a ajunge la comitet — însoțiți de adeverințe și diferite chitanțe.

Problemele mai importante ce nu-și găseau rezolvarea în cadrul satului urmau să fie înaintate organelor imediat superioare. Pe scara ierarhică se situează tribunatul, de preferință constituit din 10 sate, avînd în frunte un tribun și un vicetribun, care se ocupă, pe lângă problemele militare, și cu cele civile: „fiecare tribun e totodată și tribun al poporului. Obligați fiind ca să învețe pe oameni despre lucrurile politice, însă să nu decidă, ci să păzească modestia, să trateze cu oamenii cît se poate mai delicat, să-și susțină autoritatea”²³.

Printre atribuțiunile tribunilor, conform instrucțiunilor primite din partea Comitetului, se numărau:

1. Pedepsirea neascultătorilor după măsura faptelor lor.

2. Trimiterea la prefectură a „reacționarilor”.

3. Nu numai în trebile armării, ci și în cele politice să îndestuleze poporul²⁴.

Numirile de tribuni se făceau de către prefect, fiind apoi confirmați de către Comitetul de la Sibiu. Cînd operațiunile militare depășeau teritoriul tribunatului, problemele administrative erau purtate în continuare de către vicetribuni. În scrisoarea adresată episcopului Andrei Șaguna de către baronul Vay referitor la executarea prefectului Alexandru Bătrîneanu și a tribunului Vasile Simonis, se remarcă faptul că „au fost și cazuri din acelea că tribunii s-au numit în mod fățiș prim-pretori și în plasa prim-pretorilor legali distribuiau ordine contrare”²⁵.

La îndeplinirea obligațiilor tribunii întîmpină felurite greutăți provocate de autoritățile militare austriece, care nu țîn seama de organele administrative românești.

În prefectura a XII-a, care cuprindea teritoriul dintre Mureș și Someș, sînt numiți cu atribuțiuni pur administrative și comisari civili. Constantin Roman, prefectul acestei legiuni, propune Comitetului de la Sibiu pe Gavril Dorgo, Ioan Pop, Teodor Pop, Mihail Orbonași și Ioan Bardoși, în funcția de comisar civil, dîndu-le cîte un district spre administrare²⁶.

Prefectul aflat în fruntea legiunilor și prefecturilor pe care le organizează se subordona direct Comitetului de la Sibiu. Prefecții trebuiau recunoscuți de către General-Commando și erau numiți prin ordine ale Comitetului permanent. În prefectură aveau puteri mari, autoritatea fiindu-le în unele cazuri știrbită de trupele austriece care le provocau greutăți în exercitarea funcțiunii lor. Într-o scrisoare trimisă Comitetului, Constantin Roman arăta că: „organele militărești îngreunează munca tribunilor și organelor prefecturii”²⁷. Astfel ei permiteau, peste capul autorităților românești, ca marii proprietari să-și ducă produsele la orașe, alungau pe unii tribuni care se împotriveau măsurilor luate de aceștia, de ex. tribunii Pop

²¹ *Ibid.*

²² S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, Sibiu, 1944 II, p. 3, 7.

²³ *Ibid.*, p. 424.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Șt. Pascu, *Alexandru Chioreanu alias Bătrîneanu și rolul său în revoluția românilor ardeleni din anul 1848*, Sibiu, 1939, p. 76.

²⁶ *Protocolul legiunii a XII-a*. Arhiva istorică a Bibliotecii Filialei Academiei R. S. România Cluj, fond Miko-Rhédel, cutia nr. 18.

²⁷ *Ibid.*

Alexandru și Costea Filon²⁸. Se creează confuzii în mijlocul poporului, care deseori se afla în situația de a nu ști de cine să asculte.

Prefectul avea puteri depline politice, juridice și militare în prefectura respectivă. Activitatea unora dintre prefecți în domeniul administrativ este mai redusă, dat fiind faptul că vor fi nevoiți să participe la campaniile militare, treburile administrative rămânând pe seama viceprefectului. Unii prefecți însă preferă să se ocupe cu probleme administrative în dauna celor militare. Constantin Roman lasă treburile militare pe seama locotenentului Bozga. „Cînd garda națională este în mișcare, viceprefecții, vicetribunii, vicecenturionii și vicedecurionii vor rămîne acasă, ca să îngrijească de trebile administrative, juridice și economice”²⁹.

Pentru toate nevoile, populația se adresa prefecților, care prin ordinele date tribunilor sau comunităților căutau satisfacerea plîngerilor lor. Astfel, hotărnicii de sate, certuri pentru păduri, probleme legate de moștenire își găsesc rezolvarea în dispozițiile lor.

Prefecții intervin în raporturile dintre țărani și stăpînii de pămînt. Satul Fiscut (r. Reghin) înaintează o plîngere împotriva proprietarei Pheipher Carolina și a administratorului ei Simon György. Constantin Roman, în rezoluția dată, cere „doamnei jecuitoare a arăta drept cu ce putere s-a legat sa-i asupra. Totodată se îndatorește doamna pe deregătorul său Simon György a-l aduce înainte de înfățișare pentru fărădelegile lui”³⁰.

D. Moldovan într-o circulară adresată românilor din prefectura sa dă dispoziții în legătură cu diverse probleme referitoare mai ales la raporturile agrare: „Pentru pămînturile, care cu înșelăciune s-au rupt din hotarul comunităților, administratura va lucra, ca acelea în grab să se deie înapoi la comunități”³¹. Cerealele de la curțile nobiliare urmau să fie — conform dispozițiilor sale — puse sub pază, „pentru ca din acelea să se ajutoreze rămășițele căzuților și răniților pentru patrie”³². În aceeași circulară D. Moldovan scria despre noua administrație românească: „Poarta administrației stă pururea deschisă pentru toți asuprași, și ea-și cunoaște de cea mai sfîntă datorință, de a fi cu dreptate”³³, îndemnînd poporul să vină cu încredere la noii funcționari, iar nerezolvarea imediată a cererilor lor să nu-i dezarmeze pentru că cu încetul toate plîngerile lor își vor găsi rezolvarea. „Fii încredințați că deși nu numai decît deoarece puterea omului e restrînsă prin formă și timp, dar pre încet vă va ajuta sigur și așa cît nici o înfruntare nu va rușina starea drepturilor recîștigată”³⁴.

Constantin Roman, fost comisar de propagandă în revoluția din 1848 din Țara Românească, colaborator apreciat al lui Bălcescu, încearcă să dea viață unor învățăminte culese de el în experiența dobîndită acolo. Organiză chiar un început de propagandă prin obligarea comunităților de a se abona la „Gazeta Transilvaniei”; „fiecare sat, cel mai mare singur, cele mai mici două trei să poarte „Gazeta”, care să se poată primi de la 11 ianuarie 1849”³⁵. În același sens Constantin Roman îi scria lui G. Barițiu: „Precum am dori să vedem că ar fi de lipsă pentru luminarea preoților și poporului a se purta Gazeta cu Foaia împreună în tot satul”³⁶. Fiecare vicetribun era obligat „să poarte Gazeta în fieștecăre comunitate”³⁷. Intenționa același prefect ca în prefectura sa, în castelele părăsite ale nobililor, să organizeze școli pentru copiii țăranilor, însă Comitetul nu aprobă. „Pentru confiscarea castelelor domnești, spre a servi de școală, nu e timpul”³⁸.

Pe lîngă aceste probleme legate de organizarea administrativă, prefecții se ocupă și cu diverse treburi economice. Lipsa sării în prefectura a XII-a este rezolvată

²⁸ Ibid.

²⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 423.

³⁰ Protocolul legiunii a XII-a.

³¹ *Gazeta Transilvaniei*, XI (1848), nr. 106 din 20 dec.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Protocolul legiunii a XII-a.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Șt. Manciulea, *Scrisori și acte privitoare la mișcarea revoluționară a Românilor din Ardeal și Ungaria în 1848—49. (Din arhiva lui Ladislau Csányi)*, în *AIIN*, Cluj, IV (1926—27), p. 273.

de Constantin Roman prin acordarea dreptului comunităților de a-și procura sarea din salinele de la Jabenita. Activitatea — mai ales pe țărîm social — a noii administrații demonstrează parțial caracterul social al revoluției din anul 1848—1849. Numeroase ordine ale comandai imperiale se adresau Comitetului de la Sibiu, obligîndu-l să atragă atenția unor organe românești care nu iau măsuri împotriva celor „ce prădează pădurile alodiale, a foștilor domni proprietari, să jăfuiască bunurile și averile lor, și la mai multe persoane li s-ar amenința primejdii în averi și viață”³⁹.

În lucrarea de față am cuprins doar unele aspecte ale organizării administrative, insistînd mai mult asupra atribuțiilor ce revin diferitelor organisme apărute în Transilvania toamnei 1848. Concluzia firească constă în apariția unui model de organizare superior bazat pe respectarea principiului proporționalității naționale. Administrația nou creată, apropiată de popor, nu a reușit să viețuiască timp îndelungat, atît datorită obstrucției austriece, cît și datorită înaintării armatelor comandate de generalul Bem, rămînînd numai în Munții Apuseni organizați ca țară românească.

Administrația românească instituită de Comitet este importantă prin faptul că a constituit o încercare de a organiza teritoriul Transilvaniei potrivit năzuințelor poporului român. Ceea ce înscrisese generația *Supplex*ului în programul său politic, a fost reluat și aplicat în timpul anului revoluționar, pe baza ideilor frămîntate încă din primăvară, și încheiat într-o formă programatică la 3/15 mai. Evident că în aplicarea practică se evidențiază inițiative ce depășesc cadrul fixat de austrieci, mai cu seamă acolo unde activitatea personală a conducătorilor se ridică la nivelul unei gîndiri ca a lui Constantin Roman, apropiat de Nicolae Bălcescu.

LIVIU MAIOR

ASPECTS DE L'ORGANISATION DE L'ADMINISTRATION ROUMAINE DE 1848—1849 EN TRANSYLVANIE

(Résumé)

En continuant la lutte commencée au XVIII-ème siècle pour des droits nationaux et politiques, à l'occasion de la révolution de 1848—1849, la bourgeoisie roumaine inscrit dans les principaux manifestes et programmes révolutionnaires le droit des Roumains de fonctionner dans l'administration du pays. Les arguments apportés à l'appui de leurs revendications sont identiques à ceux formulés par les coryphées de l'Ecole transylvaine, par la génération du „Supplex“, à savoir la supériorité numérique des Roumains par rapport aux autres nationalités, l'ancienneté des Roumains en Transylvanie, etc.

Synthèse des principaux manifestes du printemps de la révolution, la Grande Assemblée Nationale de Blaj de 3/15 mai 1848 inscrit au premier point de son programme le droit de la nation roumaine d'avoir ses dignitaires dans toutes les branches administratives. Le développement ultérieur des événements ne permet pas la mise en application du premier point des revendications. L'intensification des contradictions entre la direction de la révolution hongroise et roumaine, causée par le refus des principaux droits du peuple roumain, détermine la fixation dans le cadre de la troisième Assemblée de Blaj de certaines demandes semblables à celles de 3/15 mai 1848.

³⁹ *Transilvania*, XI (1876), nr. 7, p. 79.

L'apparition du Comité National Roumain, la fondation de la première préfecture en septembre 1848 aux environs de Blaj, sans le renseignement des Autrichiens, font preuve des tendances d'autonomie de la révolution roumaine.

On fait l'écartement du vieux système administratif par voie révolutionnaire, en choisissant, proportionnellement aux nations cohabitantes, de nouveaux organismes destinés à satisfaire les revendications du peuple roumain.

Les attributions civiles se joignaient aux attributions militaires dans la plupart des cas, mais en faisant de claires distinctions.

Les organismes roumains vont développer difficilement leur activité, étant empêchés dans l'exercice de leurs fonctions par les Autrichiens, qui voyaient dans le peuple roumain un ennemi dangereux. La nouvelle administration instituée par les Roumains présente une grande importance parce qu'elle a constitué une tentative d'organiser la Transylvanie comme un pays roumain conformément à ses aspirations depuis des siècles.

ACTIVITATEA ECONOMICĂ A DOCTORULUI PAVEL VASICI

Multă vreme doctorul Pavel Vasici a fost un uitat. Peste faptele remarcabile ale omului în domeniul atât de vast al modernizării societății românești la mijlocul veacului al XIX-lea s-a așternut vâlul tăcerii. A sfârșit, în pragul veacului nostru și chiar mai târziu, să fie doar un nume pomenit destul de rar. Meritul de a-l fi redescoperit revine indiscutabil istoriografiei noastre noi¹.

Pavel Vasici este o personalitate multilaterală a secolului al XIX-lea în care trăiește încă ceva din enciclopedismul veacului anterior. Medic, publicist, om de școală, jurnalist, prieten și sprijinitor al revoluționarilor români în 1848, iată numai câteva din titlurile care îi asigură un binemeritat loc în istoria culturii noastre. Să adăugăm și meritul netăgăduit de a fi fost un popularizator al darwinismului la noi, de membru prestigios al *Astreii* și al *Academiei Române*. Înfățișăm acum un nou capitol, semnalat de cercetarea anterioară, ce interesează preocupările economice ale cărturarului român, capitol însemnat pentru întregirea cunoștințelor noastre în domeniul gândirii economice din România. Evident, doctorul Pavel Vasici prin opera lui economică nu depășește nivelul popularizării unor cunoștințe economice sau de economie politică în țara noastră. Acestea dimpreună cu unele idei îndrăznețe pe care le-a formulat au un rol mai mult complementar la opera de gândire economică originală a unor economiști consacrați. Dar și așa, într-o vreme când liniile de demarcație între diferitele domenii de activitate științifică nu erau trasate riguros, când intelectualul transilvănean era solicitat încă de cele mai diverse preocupări dedicate ridicării poporului, opera economică a lui Vasici a îndeplinit un rost superior.

*

Preocupările economice ale doctorului Pavel Vasici se înscriu pe fundalul unei epoci frământate de o vastă problemă social-economică prilejuită de revoluția din 1848. Desființarea iobăgiei n-a rezolvat însă problemele economice și sociale ale Transilvaniei, îndeosebi a lăsat în suspensie o seamă de aspecte importante ale gospodăriei țărănești. În vreme ce nobilimea căuta căi pentru transformarea alodiului într-o gospodărie modernă, recurând la depozituri de pământuri, țărănul se zbătea cu gospodăria lui în mijlocul greutăților provocate de slaba dotare a gospodăriei sale. La acestea se adaugă numeroasele procese urbariale care agită viața Transilvaniei de la un capăt la altul, plîngerile țăranimii adresate lui George Barițiu în care în culori impresionante ni se dezvăluie tabloul întunecat al situației sociale de după revoluție. Cărturarul român înregistrează această frământare în timpul vizitei lui Schwartzberg, când „oamenii alergau... cu mii de suplice și recurse, relative în partea lor cea mai mare la desdăunări... și la procese

¹ E. Pop, *Doctorul Pavel Vasici*, în *Contribuții la istoria medicinei românești în R.P.R.*, București, 1955, p. 327–354; idem, *Începuturile darwinismului la noi*, în *Studii și cercetări de biologie*, VIII (1957), nr. 1–2, p. 34–39; I. Breazu, *Doctorul Pavel Vasici* (1806–1881), în ms.; G. Ploșteanu, *Din publicistica economică a lui Paul Vasici*, în *Probleme economice*, XIX (1966), nr. 7, p. 135–137; C. Rusu, *Pavel Vasici – gînditor înaintat*, în *AIIC*, IX (1966), p. 351–360; N. Cordos–I. Kovács, *Preocupări ale literaturii agrare românești din a doua jumătate a sec. XIX*, în *Acta MN*, III (1966), p. 293–296.

urbariali de o confuziune babilonică². Prin urmare, emanciparea juridică a unei părți a țărănimii, devenită de acum proprietară, nu a avut semnificația unei emancipări economice depline. Plecând de la aceste realități încă în primii ani ai deceniului al șaselea se cristalizează în Transilvania insistente preocupări economice la nivelul intelectualității noastre care își fixează ca obiectiv sprijinirea gospodăriei țărănești. O întinsă problematică economică se detailează îndeosebi în periodicele vremii avînd ca protagoniști pe cei mai buni din cîrturarii transilvăneni în rîndul cărora se numără George Barițiu, Florian Aaron, Pavel Vasici. Îndemnul spre o agricultură rațională, capabilă să facă față necesităților sporite, se împletesc cu altele, nu mai puțin numeroase, menite să justifice efortul de punere în valoare a economiei Transilvaniei. Astfel se continuă în anii postrevoluționari politica de apropiere a intelectualității române de popor, cu ajutorul căruia nădăjduia să lărgească și să fortifice frontul luptei naționale. În acest cadru se înscriu și contribuțiile economice ale doctorului Vasici, cîrturar ce s-a distins prin activitatea lui științifică și de popularizare încă din anii anteriori revoluției.

Vederile sale largi, deschise la orizonturile culturii europene, pleacă de la examinarea lucidă a realităților transilvănene în jurul anilor 1830. Alături de Eftimie Murgu, Damaschin Bojincă, bănațeni ei înșiși, se orientează din vreme spre idealul unei culturi general românești, alături de un Florian Aaron sau George Barițiu. Închegarea concepției lui Vasici, esența sa pronunțat antifeudală, a avut loc în împrejurările economice și sociale, politice și culturale ale Ardealului zilelor sale. Gîndirea lui exprimă năzuințele națiunii române, îndeosebi interesele poporului, care ducea lupta pentru înlăturarea iobăgiei în anii dinaintea revoluției și pentru lichidarea deplină a rămășițelor feudale în deceniul al șaselea al secolului trecut. Vasici ca adversar al feudalismului apelează în acest moment la izvoarele ideologice europene, franceze, engleze, germane, la experiența revoluționară anterioară. El socotea gîndirea europeană, franceză și engleză, drept temelie teoretică pentru fundamentarea drepturilor omului, iar Războiul de independență al statelor americane și Revoluția franceză expresie a ideilor de libertate a oamenilor: „... în jumătatea veacului al 18-lea se putură lăți idei mai drepte despre veciniciile și nestrămutabilele drepturi ale oamenilor. Scriitorii englezești și franțuzești au fost cei mai silitori, carii în privința teoretică a pus temelia pentru drepturile omenimei, în vreme ce războiul nord american pentru libertate cu urmările sale a înaintat deodată teoria și praca drepturilor omenimei”³. Sint revelatoare și considerațiile lui Vasici despre marea revoluție din 1789: „Revoluțiunea franțuzească încă și-a pus silința deși cu mai puțin rezultat, a aduce la cunoștință drepturile omului și ale cetățeanului. În ambele constituțiuni ce și le-a dat la 3 septembrie 1791 și la 24 iunie 1793 se desfășură mai pe larg drepturile omului și ale cetățeanului. Dintre care cea dintîi începe așa: oamenii se nasc liberi și cu drepturi deopotrivă, și așa trebuie să și rămînă”⁴. Semnificativ, cîrturarul nostru, beneficiar al unor cunoștințe istorice remarcabile, nota cu îndreptățire, cu gîndul la epoca restaurației pe care o trăise și el: „Libertățile — scrie el — în scurt se șterseră atît de pe hîrtie, cît și din viață, în care abea începuseră a străbate. Însă ideile primitive [primordiale] care se deșteptară prin revoluțiunea franțuzească și, mai ales, prin cele două constituțiuni... nu s-au pierdut în torintele vremii”⁵.

Vasici, în lumina acestor idei, stigmatizează feudalismul, ducînd mai departe moștenirea revoluției din 1848 a românilor. El stigmatizează feudalismul cu întregul său cortegiu de obligații, zecime, cens, contribuțiuni, robote, care în opinia lui împiedecau desfășurarea unei vieți sănătoase⁶. „Pînă cînd plasele [clasele] cele mai sărace ale poporului suferă lipsă în trebuințele cele neapărate ale vieții, au drept deplin a cere, ca plasele cele mai avute să le întindă din prisosința lor atîta, cît se cere spre împăcarea acestei trebuințe”, adică „nutrimînt sănătos; locuință apărătoare și îmbrăcăminte de ajuns”⁷.

² G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 680.

³ *Drepturile oamenilor*, în *Telegraful român*, II (1854), nr. 76, p. 301.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, nr. 77, p. 304.

⁷ *Ibidem*.

În timpul reglementărilor urbariale, determinate de publicarea patentelor din 1853/54, doctorul Vasici cere reforme binefăcătoare atât în sistemul contribuțiilor, cât și în dreptul privat și normele judecătorești. Ideile lui vizează degrevarea micii proprietăți de ipotecile ce le apasă și de „servituțile și alte povare ce zac asupra-le...”⁸. Gîndul lui se îndreaptă spre un nou legiuitor, în spiritul iluminismului, „ca să îndrepte apusele noastre împrejurări...”⁹. Convingerea lui este că „dreptul de propria susținere formează numai dreptul cel mai de jos al omului, oarecum numai temelia tuturor celorlalte drepturi ale lui”¹⁰, — o observație interesantă care luminează direcția gîndirii lui social-politice ce viza o dezvoltare generală a societății românești. Trebuia reorganizat statul astfel încît toți cetățenii lui să se dezvolte potrivit cu posibilitățile lor. „Drept aceia trebuia statului este, ca să-i dea prilejiu din afară a se califica pentru aceasta sau aceea măiestrie și știință, pentru aceasta sau aceea meserie și ocupațiune, care corespunde cu capacitatea și talentele lui, fără a privi la aceea, dacă acela s-a născut pe pat de pene, sau de paie, dacă e avut sau sărac”¹¹.

Potrivit cu aceste idei, Vasici va dezvolta de-a lungul unor îndrăznețe articole cîteva avansate idei economice care, deși nu au meritul originalității, se reliefează întotdeauna printr-o originală adaptare la stările Transilvaniei. Ele se înscriu alături de contribuțiile economice mai vechi ale lui Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad și George Barițiu, mărturisind totodată identitatea preocupărilor din cele trei provincii românești. Principalele sale contribuții se referă la problemele agriculturii, la meserii și, în ultimul rînd, cele în care discută organizarea economiei.

Preocupările pentru o agricultură rațională în țara noastră datează din secolul al XVIII-lea¹². Majoritatea lor sînt însă încercări minore, mai mult traduceri ale unor broșuri de popularizare cu efecte practice destul de reduse. Încercarea cea mai de seamă „Foaia română pentru economi”, proiectată de Ioan Piuaru-Molnar, nu se realizează. O dată însă cu apariția primelor periodice românești, interesul pentru problemele vieții agrare este mereu în creștere și poate fi urmărit cu mai multă ușurință.

Evenimentul care determină însă o cotitură în istoria preocupărilor economice este revoluția din 1848. De acum problematica economică, de predilecție agrară în primii ani, se menține pe primul loc în revistele vremii. Încă în *Calendarul pe anul de obște 1849* apărut la Sibiu ne întîmpină o astfel de orientare: „Diript aceia iubiților români economi de pămînt, carii acum ați scăpat de subt greul și apăsătorul jug al iobăgiei și v-ați făcut oameni liberi, întindeți acum toate puterile voastre și pămîntul pentru care sute de ani ați ostenit, asudat și înghețat, acum îl lucrați cu bărbăție ca însăși proprietatea, moșia voastră neclătită”. Periodicul care insistă în chip deosebit asupra economiei agrare este „Telegraful român”. De la primele numere Florian Aaron publică două articole îndemnînd pe români să aplice „metode și înlesniri, prin care ar putea lucra și osteni mai puțin și a produce mai mult”¹³. Acela care va aduce prin articole și studii publicate în revista al cărei redactor ajunge¹⁴ o contribuție remarcabilă, prin noutatea punctelor de vedere exprimate, este Vasici. O analiză mai aprofundată, bazată pe cunoașterea realităților economice, se împletește cu o temeinică orientare europeană în problematica economică. Vasici afirmă de la început că a urmărit să atragă atenția poporului asupra importanței agriculturii care este ocupația lui principală, „izvorul averii, îndestulării și fericirii sale”¹⁵ și-n același timp să-l facă să cunoască progresele înregistrate în alte țări, unde „agronomia a ajuns a fi știință, în care din an în an s-au făcut și se fac noi descoperiri și îndreptări, în ale căror cunoștințe venind cu vremea și poporul nostru, se va convinge pe deplin, cum că e mare

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 305.

¹² C. Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, în *Studii*, IX (1956), nr. 1, p. 87—106.

¹³ *Agricultura. Economia de timp*, în *Telegraful român*, I (1853), nr. 5, p. 17; nr. 6, p. 21—22.

¹⁴ „Telegraful român” apare la Sibiu în 3 ianuarie 1853 avînd ca redactor pe Florian Aaron, iar o dată cu nr. 9 din 31 ianuarie 1853 pînă la nr. 33 din 28 aprilie 1856 ca redactor pe Pavel Vasici.

¹⁵ *Agricultura. Economia de timp*, în *Telegraful român*, I (1853), nr. 9, p. 33.

rătăcire a voi omul să rămână numai pe lângă cele învățate și deprinse de la moși și strămoși, și a nu propăși cu timpul în tot ce mintea omenească și spiritul ingenios află, preface, îndreaptă și reînnoiește cu folos pentru întreaga omenire¹⁶.

În primele sale articole *Agricultura, Economia de câmp*, întreprinde o analiză a agriculturii practicate de români, accentuând necesitatea perfecționărilor în vederea acoperirii trebuințelor materiale și morale. „Rezultatul cel mai mare ce se dobândește de la agricultura perfecționată este, că ea produce mult sau prin împuținarea și micșorarea cheltuielilor întrebuințate pînă acum; ori prin înfelurirea și îmbunătățirea produselor cu care s-a ocupat agricultura obicinuită pînă în timpul acesta; sau prin producerea de articuli și obiecte nouă, necunoscute rutinei agricole române pînă acum¹⁷. Motivele care fac necesară părăsirea vechiului mod de exploatare agrară sînt după Vasici: 1. Proprietatea mică stăpînită de țărani; 2. Creșterea obligațiilor față de stat în proporție cu drepturile cîștigate; 3. Înmulțirea populației românești.

Ținînd seama de acești factori, singura soluție fericită pentru țărani putea fi oferită de o agricultură rațională, pentru că „Această perfecționare a agriculturii nu o cere numai cultura la care aspiră poporul român, îndestularea trebuințelor materiali și morali ce le simte, și fericirea ce o dorește; ci și alte împrejurări foarte importante din afară care merită toată luarea aminte¹⁸.

Credincios opiniilor sale, afirmă că la acest rezultat se poate ajunge prin popularizarea de către intelectuali a agrotehnicii înaintate. „După învățătura și pilda acestora, oamenii ar lua curajul de a se smulge din legăturile obiceiului vechiu, ar face cercări nouă de a îmbunătăți pămîntul, ar întrebuința mașinile și instrumentele aflate mai dincoci, ar înobilă și ar înfeli produsele obicinuite și ar cerca ca să silească pămîntul spre a le da și alte produse nouă necunoscute rutinei vechi¹⁹. În această ordine de idei, Vasici semnaleză oportunitatea traducerii cărților de specialitate tipărite în străinătate ale lui Albrecht Thaer, John Sinclair, Johann Nepomuk von Schwert etc.²⁰. „Nimica nu e acum mai ușor decît ca poporul român să facă imitația sistemului altor popoare, să citească cărțile agronomilor practici, și să cerce a pune în lucrare metodele acele mintuitoare prin care se perfecționează agricultura. Să facă traduceri de cărți agronomice în limba română ce va lumina poporul și-l va aduce cu încetul în starea îndestulării, culturii și fericirii sale²¹. Ultimul mijloc recomandat sînt societățile agronomice: „Scopul unei asemenea societăți este ca să aducă în agricultură astfel de înlesniri, îmbunătățiri și perfecțiuni, pe care un om singur nu e niciodată în stare de a le aduce²². Reuniunea cunoștințelor, experiențelor și forțelor „sunt totdeauna în stare de a face mai mult decît ceea ce ar putea face un om singur, sau și mai mulți cînd nu lucră în armonie și după un plan²³. Pornind de la aceste premise, Vasici propune întemeierea unei societăți agronomice românești după modelul altor popoare, ce sînt „însoțiri de bunăvoie a mai multor oameni...²⁴. „Nu e îndoială, că o asemenea societate la poporul român va avea a se lupta la început cu multe greutate și piedici; dar prin zel și stăruință se va întemeia cu încetul, va prospera, și-și va revărsa facerile sale de bine asupra agriculturii poporului român, spre înmulțirea fericirii lui și spre creșterea puterii statului²⁵. În lumina acestor idei în atribuțiile societății ar intra: 1. Comunicarea rezultatelor experiențelor între membrii societății, în vederea fixării unor reguli „pentru dobîndirea unui folos mai mare, sau pentru încunjurarea daunelor”; 2. Efectuarea de experiențe cu plante, animale,

¹⁶ *Românii din Transilvania și meseriile*, în *Telegraful român*, I (1853), nr. 11, p. 41.

¹⁷ *Telegraful român*, I (1853), nr. 9, p. 33.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Dintre aceste cărți de specialitate, care au circulat și în Transilvania, remarcăm pe cele ale lui: A. Thaer, *Grundsätze der rationalen Landwirtschaft*, vol. I–IV, Berlin, 1811–1812; J. Sinclair, *Grundgesetze des Ackerbaues, nebst Bemerkungen über Gartenbau, Obstbaumzucht, Forst-Cultur und Holzpflanzung*, Viena, 1819; J. Nepomuk von Schwert, *Anleitung zum praktischen Ackerbau*, vol. I–II, Stuttgart și Tübingen, 1843.

²¹ *Agricultura. Economia de câmp*, în *Telegraful român*, I (1853), nr. 9, p. 33–34.

²² *Ibidem*, nr. 10, p. 37.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

introducerea mașinilor și aplicarea metodelor noi; 3. Desfacerea produselor peste hotare când n-ar avea căutare în țară; 4. Instituirea de premii pentru realizările valoroase obținute sau pentru o nouă metodă de cultură; 5. Organizarea colecțiilor de produse și de cărți; 6. Publicarea experiențelor în gazete sau broșuri pentru ca eforturile societății să aibă rezultate satisfăcătoare sau cum scrie Vasici „pentru ca folosul să se lătească la tot publicul agricol”²⁶.

O apreciere a ideilor lui Vasici din această primă perioadă trebuie să evidențieze oportunitatea socială a articolelor despre agricultură, faptul că Vasici se dovedește de pe acum un bun cunoscător al problemei, venind cu soluții adecvate momentului. Izvoarele din care se inspiră autorul articolelor sînt economiști de mai mică însemnătate, în general opere de popularizare sau de economie practică. Gîndirea sa economică în acest moment este influențată de spiritul asociaționist prin care „nu înțelegem, precizează el, că mai mulți oameni ar trebui să se însoțească pentru ca să lucre pămîntul în comun...”²⁷.

În 1855 Vasici revine asupra subiectului tratînd de astă dată diferitele lui aspecte întemeiat pe o informație mai largă și cu mai multă pătrundere.

Lucrurile se conturaseră mai clar datorită încercărilor de reglementare a problemei agrare făcute de Curtea din Viena, materializate în patentele din 1853/54. Cu acest prilej Vasici pentru înțelegerea stărilor contemporane analizează problematica agrară începînd cu stările evului mediu. În centrul atenției sale rămîne iobăgia, cu efectele ei dăunătoare asupra dezvoltării agriculturii. După el „împrejurările veacului de mijloc” au imputat numărul proprietarilor liberi, pămîntul ajungînd în mîinile statului, bisericii și ale nobilimii. Țăranii ajung în marea lor majoritate clăcași „atîrnători de la voința domnilor săi”. În aceste condiții, mai cu seamă după dezvoltarea relațiilor de schimb, setea de bani a feudalilor se rezolva printr-o mai accentuată exploatare a țăranului. „Agricultura — spune Vasici — subț aceste împrejurări n-a putut să facă propășiri”²⁸. Înaintarea agriculturii o condiționează de înlăturarea practicilor feudale: „...o condițiune de căpetenie pentru înflorirea agriculturii este, ca să se înlătoreze toate pedecile acele, care opresc pe țăran cu totul au în parte de a-și putea cîștiga moșia de pămînt pe veci”²⁹. Cu alte cuvinte Vasici se înscrie pe linia preconizată de N. Bălcescu, care vedea în împroprietărirea țăranului cheia rezolvării problemelor sociale ale timpului său. Vasici argumentează punctul său de vedere printr-un apel stăruitor la exemplul acelor țări unde feudalismul a fost înlăturat. Un exemplu elocvent despre progresul agriculturii după înlăturarea relațiilor feudale prin revoluție este Franța. Înapoierea vieții agrare determinată de menținerea relațiilor feudale este exemplificată cu situația din Portugalia unde „moșiele cele mari, care se țin de coroană, de biserică și înalta nobilime zac pînă astăzi nelucrate...”³⁰. De aici detașează concluzia: „Din aceste se vede chiar, că privilegiile unor clase deosebite cum sînt pe unele locuri ale magnaților, în urma cărora clasele cele neprivilegiate se țarmuresc sau se opresc cu totul de la cumpărarea moșielor pe vecie, nu se învoiesc de loc cu propășirea și înflorirea agriculturii, prin urmare, că unde nu s-au ridicat încă, trebuie să se ridice și să se șteargă neapărat”³¹. Vasici preconiza modalități prin care țăranul urma să intre în proprietatea pămîntului și totodată sugera ca model o legislație agrară de tipul celei din Statele Unite ale Americii³².

Dezvoltarea agriculturii este condiționată de desființarea robotelor și a celorlalte servituți feudale. Cunoscător al relațiilor vieții sociale din Transilvania, despre care intenționa să scrie, evidențiază raporturile dintre țăranii liberi și foștii feudali după desființarea iobăgiei, problemă ce nu-și promise o rezolvare deplină. Din această perspectivă, în spiritul pașoptismului ardelean, socotea că „...libertatea ar fi o dăruire foarte ticăloasă, cînd cei liberați s-ar lăsa să atîrne de la grația

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Agricultura*, în *Telegraful român*, III (1855), nr. 2, p. 6.

²⁹ *Ibidem*, nr. 3, p. 9.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

fostului domn terestru, prin urmare cînd acestuia i s-ar da putere, ca să alunge pe țărani din casă și din curte, sau să se învoiască cu ei pentru folosirea mai de parte a pămîntului subț cele mai aspre condițiuni. De aceea libertatea persoanelor stă în cea mai strînsă legătură cu regularea raporturilor proprietărești³³. În acest fel Vasici abordează o chestiune esențială, aceea a rămășițelor feudale, care chiar în noile condiții de după desființarea iobăgiei pot greva condiția țăranului. Prin aceste elemente de gîndire socială doctorul Vasici se apropie de soluțiile cele mai avansate preconizate de revoluționarii democrați care au militat pentru desființarea tuturor relațiilor de producție feudale și pentru împrăștierea țăranilor.

În aceste condiții noi create de patentele din 1853/54 Vasici insistă cu rară stăruință asupra mijloacelor de ridicare a agriculturii din starea de înapoiere. „Aceasta vezi bine, că nu se poate ajunge — scrie Vasici — dacă el va rămînea numai pe lingă metoda ce l-a învățat de la părinți, ci trebuința cere, ca să se facă și el cunoscut cu îmbunătățirile și descoperirile cele mai nouă, care se făcure mai în toate ramurile economiei rurale. Acesta ne este și îndemnul nostru întru împărțirea articolului de față” — mărturisește Vasici³⁴. El își dădea seama că prin patentele imperiale din 1853/54 țăranul a primit o suprafață de pămînt redusă, care nu-i îngăduia satisfacerea necesităților. De aceea recomandă cu căldură metode agrotehnice avansate și comasările de terenuri făcute în condiții de legalitate, „...întocmirile omenesti în privința folosirii pămîntului, precum și silința ce o pun oamenii întru lucrarea lui” pot avea o influență mare asupra dezvoltării agriculturii, alături de climă și de calitatea pămîntului³⁵. Astfel agricultura poate deveni în viața statului un factor de prim ordin, satisfăcînd trebuințele nu numai plugarilor români, ci și altor categorii de cetățeni angrenați în alte sectoare de activitate, „...carii se cuprind cu dregătorie publice, cu comerț și industrie”³⁶. Prin urmare agricultura reprezintă o ramură esențială a economiei alături de altele.

Preocupările economice ale lui Vasici nu s-au mărginit la expunerea generală a problemelor, ci au încercat să soluționeze și aspectele practicii agricole, cazul articolelor *Despre grădini* apărute în *Calendarul diecesan* între anii 1852—1858 și republicat în broșură (fig. 1). Cu acest prilej se ocupă cu două ramuri ale economiei rurale, grădinăritul și pomăritul, avînd grijă să ofere cititorilor români în capitolul *Introducere despre înființarea, crescerea și viața organismelor preste tot, și specialmente a plantelor*³⁷, cunoștințe științifice îndestulătoare înțelegerii culturii raționale. În acest scop explică întrebunțarea îngrășămintelor în funcție de părțile constitutive ale plantelor, diferitelor feluri de pămînturi, cunoștințe agrotehnice ce au contribuit prin răspîndirea lor în masele largi de cititori la ridicarea nivelului agriculturii³⁸.

În paginile „Telegrafului român” a mai scris articolul *Via și vinul*³⁹, despre *Boala strugurilor*⁴⁰, de fapt un rezumat al broșurii *Înștiințări despre mijloacele în contra boalelor de struguri*. De-a lungul paginilor ziarului mai apar și alte contribuții, mărunte, privitoare la pomii roditori⁴¹, conținînd îndemnuri la folosirea integrală a suprafețelor de teren, și date referitoare la mersul vremii, cu specială privire la muncile agricole. Toate aceste elemente mărturisesc sfera largă de preocupări economice a periodicului, imprinată de redactorul lui.

O parte importantă din activitatea lui Vasici pe acest tărîm se referă la însoțirile agronomice, la societățile de agricultură și la așezămintele sau institutele agronomice. Dacă în primele sale articole din 1853 ne găsim în preajma unei expunerii succinte a instituțiilor amintite, în 1855 prezentarea este mult mai cuprinzătoare și la un nivel incontestabil mai ridicat. Acum face distincția netă între înso-

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, nr. 2, p. 5.

³⁵ *Ibidem*, p. 6.

³⁶ *Ibidem*, p. 5.

³⁷ P. Vasici, *Cunoștințe practice despre grădini și cultivarea lor*, Sibiu, 1867, p. 4—14.

³⁸ *Ibidem*, p. 13—14.

³⁹ *Telegraful român*, III (1855), nr. 60, p. 237—238.

⁴⁰ *Ibidem*, I (1853), nr. 64, p. 253—254.

⁴¹ *Ibidem*, III (1855), nr. 19, p. 74—75.

țirile agronomice și între societățile de agricultură⁴². Din prima categorie fac parte asociațiile pentru asigurarea de foc, apă, grindină, pentru despăgubirea animalelor bolnave. De exemplu despre asigurarea de foc a și scris un articol în care prezintă toate foloasele ce le pot trage cetățenii în urma unor asemenea asociații⁴³. Vorbind despre societățile de agricultură, în linii mari, autorul repetă datele expuse în 1853, dar adaugă, cu această ocazie, noi elemente ce interesează modul de organizare. În fruntea societății Vasici așează un președinte, un funcționar și un comitet care urma să țină ședințe cu regularitate. În viața societății un rol de seamă trebuia să-l dețină adunarea generală. O asemenea societate era divizată pe specialități, unite însă printr-un comitet unic. Modelul i-a fost furnizat lui Vasici de societățile similare de peste hotare, de a căror existență avea cunoștință⁴⁴.

În ceea ce privește necesitatea învățămîntului agricol, Vasici face multe observații în articolele sale, dar tratează chestiunea și într-un articol aparte: *Așezămîntele sau institutele agronomice*⁴⁵. Atent la cerințele timpului său, preconizează un învățămînt agricol cu gîndul la nevoia familiarizării țăranilor cu noile metode. El constată cu amărăciune: „Și într-adevăr, ne doare inima cînd vedem cîtă lipsă are țăranul de învățătură și povățuire pentru îmbunătățirea stărei sale materiale și morale”⁴⁶. În articolul amintit propune întemeierea învățămîntului agricol, cerut de dezvoltarea economică și socială a provinciei, de împrejurările create de statul absolutist, în care povara impozitelor de tot felul apăsa asupra păturii celei mai numeroase, țăranimea⁴⁷. Or, la aceasta nu se putea ajunge prin tehnica veche, prin cunoștințele rudimentare moștenite: „...viitorul econom de cîmp să învețe și să știe ceva mai mult, decît ce au știut părinții au protopărinții săi”⁴⁸. Școala rămîne, alături de știința popularizată, unicul mijloc de înnoire. Învățămîntul agronomic propus de Vasici se împarte în inferior și superior. Învățămîntul inferior, destinat mai cu seamă fiilor de țărani, trebuia să aibe un caracter practic, obișnuindu-i cu cultura rațională. Nu sînt excluse nici cunoștințele de fizică populară, de botanică

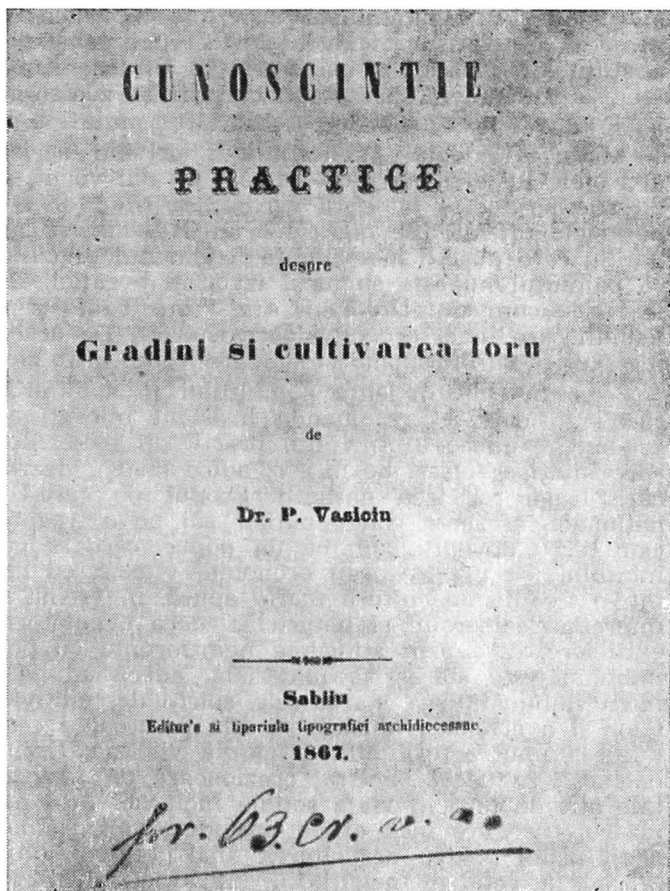

Fig. 1.

⁴² Societățile de agricultură, în *Telegraful român*, III (1855), nr. 5, p. 17–18.

⁴³ Agricultură, în *Telegraful român*, III (1855), nr. 4, p. 13–14.

⁴⁴ Societățile de agricultură, în *Telegraful român*, III (1855), nr. 5, p. 17–18.

⁴⁵ *Telegraful român*, III (1855), nr. 6, p. 21–22.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 3, p. 10.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 6, p. 21–22.

⁴⁸ *Ibidem*.

și geometrie. Învățământul superior, inexistent în acea vreme în Transilvania, urma să satisfacă atît exigențele teoretice cît și practice pentru „punerea în lucrare a științelor învățate după teorii”⁴⁹. Un asemenea institut era necesar să acorde atenție tuturor ramurilor agriculturii și zootehnicii, inițiind studenții în meșteșugurile anexe ale gospodăriei țărănești.

Alături de tratarea chestiunilor privind agricultura, Vasici a rezervat loc în articolele lui și meseriilor. După cum am văzut, activitatea economică a lui Vasici nu se mărginește la viața agrară, ea fiind doar o parte constitutivă a economiei naționale. Realitățile agrare transilvănene și gîndirea economică a lui Adam Smith, care pusese în evidență fenomenul diviziunii muncii, îl aduc la constatarea că pămîntul nu este singurul izvor al bogăției. Din acest punct de vedere, articolele sale cum sînt: *Românii din Transilvania și meseriile*⁵⁰ etc. depășesc fiziocratismul, care la el are o valoare istorică. De aceea înfățișează producția socială în întregul ei, ca întreprinderi solidare legate între ele.

Constatînd insuficiența pămîntului în stăpînirea țăranilor, procesul de proletarizare în curs, el recomandă insistent îmbrățișarea meseriilor. Alături de aceste argumente aduse în sprijinul practicării meseriilor, gîndul lui Vasici se îndreaptă spre întărirea clasei de mijloc, adică pentru dezvoltarea unei burghezii române, de care leagă fericirea națiunii. Scopul pe care-l urmărește este creșterea averii naționale, așezarea conaționalilor săi pe o treaptă de civilizație superioară. „Căci este lucru dovedit, cum că un popor, care se cuprinde numai cu cultivarea pămîntului, cu prășirea sau economia vitelor, cu căutarea minelor și altele, se află într-o treaptă de cultură foarte apusă, în vreme ce altul, care cu acele operațiuni împreună comerțului și industria, adică neguțătorie și meseriile după întreaga lor extindere, care prin atingerea neînteruptă cu popoarele cultivate nu numai că-și îmbunătățește starea sa materială, adică adună averi, ci totodată propășește și întru îmbunătățirea stării sale spirituale, cultivîndu-și mintea prin lățirea științelor și a artelor frumoase se află pe treapta cea mai înaltă a culturai”⁵¹. Reproducerea unui articol dintr-o gazetă vieneză, *Despre zborul ce l-au luat ocupațiile omenești în veacul nostru*, ocazionalizează un semnificativ comentariu: „Acest articol taie atît de tare în viața soțială încît noi nu-l putem destul recomanda poporului nostru, care are încă atîtea prejudețe asupra meseriilor”⁵². Vasici pledează și cu acest prilej pentru dezvoltarea unei clase de mijloc la români în acești termeni: „...adecă cetățeni neguțitori, industriali, meseriar, artiști, economi, sînt multe meserii, ba însuși arte, în care putem zice fără sfială că românul precelează de la natură, și nu le învață, pentru că i se pare că astfelii de măiestrii, astfelii de arte nu l-ar face domn, nu l-ar pune între oamenii cei aleși”⁵³. Orientarea poporului spre meserii Vasici o vede posibilă prin intermediul învățămîntului de specialitate, în cadrul căruia o parte din tinerii absolvenți a cîtorva clase gimnaziale să-și însușească cunoștințele necesare industriei și comerțului, „aceste ocupațiuni nobili, cari îmbogățesc popoarele să se îmbrățișeze cu folos de către români”⁵⁴.

Dar în condițiile cînd Transilvania era o provincie a Austriei și cînd politica economică a acesteia nu încuraja dezvoltarea armonioasă a economiei provinciilor, dorințele lui Vasici nu se puteau îndeplini, mai ales după ce la sfîrșitul anului 1851 în Transilvania Habsburgii au elaborat o instrucțiune provizorie prin care meseriile și negoțul se bucurau de liberă concurență. De aceea scria Vasici „știm cîtă trebuință are meseriarul de a fi înconjurat în industria sa, spre a deveni în stare ca să poată ținea concurență cu altă industrie; resimțînd cîtă lipsă are și neguțătorul de a i se arăta drumul și mijloacele pentru înflorirea comerțului și creșterea bogăției naționali”⁵⁵.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 21.

⁵⁰ *Ibidem*, I (1853), nr. 11, p. 41—42.

⁵¹ *Ibidem*, p. 41.

⁵² *Despre zborul ce l-au luat ocupațiile omenești în veacul nostru*, în *Telegraful român*, III (1855), nr. 86, p. 341.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Telegraful român*, III (1855), nr. 8, p. 32.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 3, p. 10.

În sfârșit activitatea lui Vasici încorporează și aspecte însemnate ale organizării economiei. În scrisul lui și-au făcut loc și unele preocupări privitoare la organizarea economică a societății. În acest sens de mare importanță sînt cele patru articole intitulate *Economia națională*⁵⁶. Examinarea articolelor amintite oferă un bogat material informativ pentru definirea formației sale economice. Din fericire, aici găsim indicații precise despre literatura economică consultată, așa că nu mai sîntem obligați la presupuneri.

Cunoștințele sale sînt de-a dreptul surprinzătoare, dacă ne gîndim la pregătirea lui universitară orientată spre studiul medicinei. Aprecierile referitoare la marile curente din gîndirea economică sînt competente, dovedind de fiecare dată pricepere în istoria doctrinelor economice.

Din expunerea de pînă aici s-a putut vedea clar că doctorul Vasici înfățișează producția socială în întregul ei, tratînd deopotrivă agricultura, industria și comerțul. Inspiratorul principal al ideilor sale economice este Adam Smith cu lucrarea sa: *Studiu asupra naturii și cauzelor avuției națiunilor*, în traducerea lui *Învățătura despre natură și cauzele bogăției națiunilor*, caracterizată ca o „carte care a reformat toată știința economiei naționali și a făcut nemuritoriu numele autorului”⁵⁷. Alături de Adam Smith, Vasici așează pe Frederick List, teoreticianul protecționismului și al economiei naționale. De la primul a preluat multe idei ce pot fi urmărite în articolele sale, în timp ce al doilea, prin doctrina protecționismului și a economiei naționale, i-a furnizat chiar conceptul de care uzează.

După Vasici „economia națională este un organism ce cuprinde în sine mai multe lucrări, care una taie în cealaltă, care se mișcă după legi și reguli hotărîte, pe care omul nu le poate face după cum el voiește, care însă el trebuie să le știe și cunoască, ca să nu le împiedece, ci să se folosească de ele tot mai bine în interesul său”⁵⁸. La baza economiei unui stat trebuie să fie așezat un principiu economic, care să ajungă „a fi o avere de obște a poporului”, să formeze opinia publică⁵⁹. Învățătura despre economia națională este datoare să arate mijloacele prin care oamenii pot să-și asigure satisfacerea necesităților materiale. De aceea, pentru întemeierea economiei naționale, Vasici propune „o conștiință” a întregii averi naționale, operațiune pe care o realizează mai tîrziu D. P. Martian în România.

În același articol insistă asupra rolului statului în asigurarea prosperității în acțiunile referitoare la libertatea persoanelor, a dreptului de proprietate, rețele de căi ferate etc. O ultimă chestiune importantă asupra căreia Vasici s-a oprit este conflictul dintre capital și muncă. Cu toate că este un reprezentant al dezvoltării în sens burghez, își dă seama de caracterul limitat al revoluției burgheze din Franța: „...libertății i s-a dat o formă nouă, iar ființa lucrului a rămas tot cea veche”⁶⁰. Vasici se ridică împotriva concentrării capitalului în mîini tot mai puține. „Precum este de primejdios adevărat, cînd pămîntul este numai proprietatea a unei mici plase de boieri, chiar așa este de stricăcios pentru soțietatea omenească, cînd căpitalele cele mari se află numai în mîna a cîtorva bancheri avuți”⁶¹. El recunoaște că revoluțiile burgheze au transformat „dreptul de a lucra... în drept de a cerși sau a muri de foame”⁶². „Astăzi se tem oamenii de războiul săracilor în contra celor bogați; însă ar fi fost cu cale a se sfii și de lungul război, ce-l purtară bogații asupra săracilor”⁶³.

Soluțiile oferite acestei stări de lucruri sînt reformiste și nu revoluționare, simpatiile sale gravitînd spre așezăminte „întemeiate pe principiu asociațiunii”, care să nu lezeze proprietatea. Rămîn notabile observațiile sale judicioase privitoare la inechitatea socială în capitalism, atitudinea sa plină de simpatie față de masele oprite.

⁵⁶ *Ibidem*, II (1854), nr. 78–81.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 81, p. 321.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 78, p. 308.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 309.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 79, p. 313.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

Se poate afirma în urma analizei preocupărilor sale din acest domeniu că opera lui economică, fără să fie originală, are meritul că a pus în circulație o literatură economică înaintată, cu un conținut adecvat stărilor sociale de la noi. Esența sa antifeudală, alături de indicațiile practice referitoare la organizarea rațională a agriculturii, corespundeau momentului istoric legat de sistemul de tranziție de la agricultura de tip feudal la cea capitalistă. O contribuție interesantă, una din cele mai bogate în sensuri de pînă la apariția primului periodic ardelean, „Economul” lui Ștefan Pop, consacrat exclusiv problematicii economice.

NICOLAE CORDOȘ — POMPILIU TEODOR

L'ACTIVITÉ ÉCONOMIQUE DU DOCTEUR PAVEL VASICI

(Résumé)

Les auteurs présentent les préoccupations économiques du docteur Pavel Vasici (1806—1881). Cette activité constitue un chapitre important dans l'évolution de la pensée économique en Roumanie. Quoique son oeuvre ne dépasse pas le niveau de la vulgarisation de quelques connaissances d'économie politique, nous trouvons chez lui une profonde analyse, basée sur la connaissance des réalités économiques de la Transylvanie.

Ses principales contributions se réfèrent au problème de l'agriculture, aux métiers et, enfin, à l'organisation de l'économie, donnant des solutions acceptables pour son temps.

A côté des contributions économiques plus anciennes de Ion Ghica, de Ion Ionescu de la Brad et de George Barițiu, l'activité de Pavel Vasici est une preuve de la similitude des préoccupations dans les trois provinces roumaines.

DIN CORESPONDENȚA LUI T. CIPARIU CU G. BARIȚIU REFERITOARE LA EDITAREA UNUI ORGAN DE PRESĂ AL „ASTREI“

Unul dintre intelectualii legați de popor din generația anului 1848 a fost Timotei Cipariu, a cărui activitate politică și mai ales culturală a înscris un capitol important în lupta românilor din Transilvania, pentru drepturi naționale, pentru o cultură progresistă destinată nu numai să lumineze masele, ci și să slujească drept o armă eficientă în lupta pentru realizarea unității naționale.

În conducerea „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român“, ca vicepreședinte chiar de la întemeierea ei, T. Cipariu a fost mereu alături de G. Barițiu în toate acțiunile menite să realizeze înalte scopuri ale „Asociației“.

În cele ce urmează, vom încerca să relevăm interesul manifestat și de către T. Cipariu, în legătură cu preocuparea lui G. Barițiu pentru înfăptuirea uneia dintre numeroasele obiective ale „Astrei“, editarea unui organ de presă.

Prin articolul 33 al statutelor se prevedea că: „Asociațiunea va susține o foaie periodică în fascioare nelimitate pentru publicarea afacerilor ei și pentru lățirea mijloacelor înaintării literaturii și culturii poporului român“¹. Traducerea în viață a acestui paragraf a întârziat mai mult de șase ani². În acest răstimp „Astra“ n-a editat decât „Analele“, care oglindeau doar activitatea organizatorică și administrativă a Asociației. Știri, anunțuri și articole legate de activitatea „Astrei“ se publicau — pentru respectivul interval de timp — în: „Gazeta Transilvaniei“, „Telegraful român“, „Federațiunea“, „Albina“, „Concordia“, „Familia“ etc.³

Din primele luni ale înființării „Asociației“, G. Barițiu a luptat cu tenacitate pentru păstrarea ființei noului focar de cultură românească, amenințat de „toate furtunile politice“ care încercau să-l stingă. El militează pentru ridicarea prestigiului „Asociației“ chiar de la început. Strâns legat de aceste deziderate, era și acela al editării unui organ de presă al „Astrei“ așa cum reiese din scrisoarea sa, adresată lui T. Cipariu, în care încă din 18 noiembrie 1861 vorbește despre *programul* „acelui jurnal periodic care are să iasă sub protecția și în folosul Asociațiunii“. Dorința lui Barițiu, exprimată în această scrisoare, de a se sfătui în mod special cu T. Cipariu este explicabilă, nu numai având în vedere activitatea redacțională, publicistică, filologică, precum și relațiile prietenești existente, ci și prin faptul că întreprinderea era amenințată să nu primească o structură utilă: „M-ar durea inima — spune Barițiu — când în acela [în jurnal n.n.] ar intra orice secături, numai nu materii de un folos, la care ținem cu toții“⁴. În scrisoarea de răspuns din 24 noiembrie 1861, T. Cipariu îmbrățișează și el ideea consultărilor reciproce, detaliate și urgente „despre modul editării jurnalului,

¹ Acte privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, Sibiu 1862, p. 34.

² Primul număr din *Transilvania* apare la 1 ianuarie 1868.

³ V. Curticăpeanu, *Însemnătatea societății „Astra“ și rolul ei în cultura poporului român*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 6, p. 1453.

⁴ Șt. Manciulea, *T. Cipariu și Astra*, Blaj, 1943, p. 43.

pentru că în scris ar fi mai cu anevoie⁴⁵. Intenția lui Cipariu de a se întâlni la proxima sesiune cu Barițiu pentru a se înțelege asupra importanței probleme, nu s-a realizat. La 10 decembrie 1861 când se ținea sesiunea, drumul dintre Blaj și Sibiu era aproape impracticabil, iar mijloacele de comunicație lipseau. Asupra lucrărilor ședinței, Cipariu este informat de către A. Veștemean într-o scrisoare trimisă din Sibiu la 16 decembrie 1861⁴⁶. Scrisoarea nu amintește nimic despre programul „jurnalului” care îl preocupa acum și pe Cipariu. Interesul acestuia pentru editarea unui periodic al „Asociației” sporește și prin scrisoarea din 24 ianuarie 1862 cere lămuriri mai precise lui G. Barițiu. Scrisoarea fiind inedită cităm integral pasajul care se referă la problema noastră: „Ași vrea să știu și de Jurnal, ce s-a decis și cum va să iasă, ca să mă știu și eu orienta. Cu toate că auzisem de la mulți că edițiunea acestei foi se cădea Blajului, după ce Brașovul și Sibiu au cîte două, politice și literare, iar Blajul niciunul.

Ating însă lucrul numai per tangentem, căci din parte-mi nu am voie a mă ocupa cu lucrul ce leagă pe om strîns de timp, ci-mi mai place a lucra cu libertate. Numai cît vezi că se apropie necesitatea neîncunjurabilă, că ori și cum și de aici să iese ceva foaie periodică, de nu mîine, pomîine, și așa vrea ca să ne (înțelegem, n.n.) mai întîi între noi ce avem de făcut ca să ne ajutorăm unii pe alții iar în colisiune (contradicție, n.n.) să nu venim nici odată. De nu ne vom întîlni la Sibiu, scrie-mi ce părere ai despre asta⁴⁷.

În răspunsul său din 1 februarie, G. Barițiu i-a oferit lui T. Cipariu funcția de redactor al „foii” proiectate. Oferta a pornit dintr-o neînțelegere a textului și nu dintr-o „colisiune” (contradicție) la care după cum am văzut Cipariu nu ar fi voit să se ajungă. Aceasta l-a determinat pe T. Cipariu să-i trimită lui G. Barițiu o scrisoare în care analizează mai amănunțit poziția sa față de periodicul în discuție. Scrisoarea pe care o dăm în anexă⁴⁸, este din 9 februarie 1862 și expune înafară de poziția amintită a autorului și dorințele unui grup de intelectuali blăjeni nemulțumiți că în orașul lor cu atîtea institute de cultură nu apare nici un organ de presă politic sau literar, pe cînd în Brașov și Sibiu apar cîte două; observație făcută și în scrisoarea precedentă. Cipariu precizează că nu ar putea primi redacția din lipsă de timp și de teama de a-l edita singur, adică de a fi de fapt autorul și nu editorul, așa cum i se întîmplase pe cînd era redactor la „Organul”. Nu era o temere nefondată deoarece aceasta s-a confirmat după apariția „Transilvaniei” sub redacția lui G. Barițiu. Iată ce se scria în 1873 într-un articol apărut în „Federațiunea” despre rolul acestuia: „...redactorul, lucrînd chiar numai singur, cu tot dreptul s-ar putea numi editor pre cum este și domnul Cipariu constrîns a face la „Arhivă”⁴⁹. Deci tot Cipariu fusese cel care îndeplinise „necesitatea neîncunjurabilă” de a edita o foaie periodică în Blaj, exact cu riscurile pe care le prevăzuse în 1862⁵⁰.

Acceptarea redacției ar fi fost și o încălcare a statutelor de care Cipariu se „ținea strîns”. Prevederile referitoare la redacția foi „Asociației” erau specificate la paragraful 16: „... în fine, dînsul [secretarul prim al „Astrei” n.n.] redige foaia periodică și organul publicității al asociațiunii”⁵¹. Așa cum reiese din scrisoare, interesul manifestat de Cipariu pentru organul de presă izvora și din dorința sa de a colabora în paginile lui. Între motivele refuzului de a primi redacția, expuse de T. Cipariu, nu figurează poate cel mai însemnat: respectul față de amicul său; căci în momentul în care la presiunea intelectualilor blăjeni s-ar fi acceptat ca loc al apariției organului de presă al „Astrei” Blajul, atunci desigur T. Cipariu ar fi fost cel mai indicat să stea la conducerea lui. Deci ceea ce apare în februarie 1862 pe prim plan, mai important chiar decît programul periodicului și care se pare că a frămîntat adînc intelectualitatea românească era alegerea locului în care să fie editată „foaia Asociațiunii”. Așadar, încă de la 1861—1862, înafara

⁴⁵ Bibl. Acad. R. S. România, Ms. rom. nr. 994, f. 246.

⁴⁶ Șt. Manciuța, *op. cit.*, p. 43.

⁴⁷ Bibl. Acad. R. S. România, Ms. rom., nr. 994, f. 249.

⁴⁸ Vezi scrisoarea reprodușă integral în anexă; Bibl. Acad. R.S.R., Ms. rom., nr. 994, f. 250—251.

⁴⁹ *Federațiunea*, VI. nr. 11—20/8 febr. 1873, p. 42—43.

⁵⁰ *Arhivă pentru filologie și istorie*, Blaj, 1 ian. 1867—20 oct. 1870 și 25 nov. 1872.

⁵¹ *Acele privilegii ale urzirea ...*, p. 29.

greutăților materiale, această cauză a contribuit și ea în mare măsură la întârzierea apariției periodiceului. Chestiunea rămăsese tot atât de acută și la 1867 când în repetate ședințe de lucru comitetul „Astrei” se pregătește să pună pe picioare „foaia”. Iată ce spune în această privință protocoilul ședinței extraordinare a comitetului Asociației Transilvane ținută în 25 octombrie 1867: „Greutățile în privința edării foaiei asociațiunii se iviră *mai ales din cauza locului* (s.n.) căci d(omnul) secretar G. Barițiu fiind provocat din partea excel(enței) sale d(omnului) președinte al asociației, conform § 16 din statute să primească asupra-și redacțiunea foaiei asociației, s-a declarat a o primi pre lingă unele condițiuni, între care locul prim îl ocupa acea condițiune, ca dînsul aflîndu-se cu locuința în Brașov, numai așa poate primi asupra-și redacțiunea, dacă foaia asociațiunii se va eda în Brașov”¹².

Cei care susțin apariția „foii” la Brașov au avut de înfruntat în 1867 opoziția grupării din comitet care susținea la acea dată Sibiul ca loc de apariție al revistei, deoarece aici se afla sediul comitetului „Asociației”, în sarcina căruia — susțin aceștia — ar reveni obligația editării periodiceului, potrivit paragrafului 32 care ar fi în contradicție cu paragraful 16 din statute.

Cine se afla în spatele celor ce încercau să împiedice de fapt ajungerea lui Barițiu în fruntea redacției, ne-o spune mai târziu Vasile L. Pop în scrisoarea sa din 22 mai 1868. Să urmărim însă mai întâi desfășurarea lucrărilor comitetului. În afara contradicției dintre paragrafe, mai erau invocate și greutățile considerabile ale editării periodiceului în Brașov, demonstrîndu-se că în Sibiu, prin grija comitetului, greutățile ar fi înlăturate ușor. Supunîndu-se la vot, ies învingători cei care susțin apariția „foii” la Brașov, adică sub redacția lui G. Barițiu, cu 6 voturi contra 4 voturi¹³.

Periodicul care se născu, „între grele dureri”¹⁴, primi titlul de „Transilvania, foaia Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român”¹⁵.

Revenind la scrisoarea lui Vasile L. Pop din 22 mai 1868 adresată lui Barițiu, descoperim că greutățile materiale, neînțelegerile cu privire la locul apariției organului de presă al „Astrei” cîntăreau totuși mai puțin decît atitudinea clericală și reacționară care influența din umbră. Vasile L. Pop o spune răspicat: „Sunt apoi alți profesori și profesorași, nu în Blaj, ci în Brașov și Sibiu, carii parte ca instrumente oarbe și sclavi supuși ai Contrarului la tot ce nu miroase a pravoslavnicie și nu are blagoslovenie arhierească, parte ca contrari personali și ai cauzei nu vor să știe de sprijinirea unei foi, care nu face prozești pravoslavnici sau nu răspîndește binecuvîntările fericirii: fericiți cei săraci cu duhul”¹⁶.

Deși I. Lupaș în studiul său nu dă importanță acestui fragment de scrisoare, ba îl numește un „atac nemeritat la adresa lui Șaguna”, noi îl considerăm ca o dovadă în plus a faptului că în cadrul acestei „Asociații”, precum și cu ocazia apariției „Transilvaniei” au acționat forțe contradictorii, dintre care cele conduse de A. Șaguna au avut un rol negativ, și în cazul de față au întârziat cît timp a fost cu putință apariția acestui organ de presă „a cărui trebuință e atât de simțită și a cărei edare cît mai curîndă o dorește fiecare român, ca un factor înaintător de cultura poporului român”¹⁷. Cea mai puternică dovadă că cele scrise de Vasile L. Pop nu erau un „atac nemeritat la adresa lui Șaguna” este faptul că organul de presă al „Astrei” nu a apărut, cu toate străduințele lui G. Barițiu și T. Cipariu, atîta timp cît Șaguna a fost președintele „Astrei” (1861—1867), ci abia după înlăturarea sa.

Programul pe care Cipariu dorea atât de mult să-l cunoască, s-a definitivat abia în octombrie 1867 pe baza contopirii propunerilor lui G. Barițiu —

¹² *Transilvania*, I, nr. 10, 1 mai 1868, p. 236.

¹³ *Ibidem*, p. 237—238.

¹⁴ I. Lupaș, *Înființarea Asociațiunii și conducătorii ei*, în *Transilvania*, 1911, nr. 4 (iul.-aug.) număr jubiliar, p. 337.

¹⁵ *Ibidem*, I, nr. 10, 1 mai 1868, p. 239.

¹⁶ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 337.

¹⁷ *Ibidem*, I, nr. 9, 15 apr. 1868, p. 197.

acceptate de adunarea generală din martie 1861 — cu programul întocmit de o comisie specială formată din: Pavel Dunca, Ioan Nemeș, Zacharia Boiu și Nicolae Cristea¹⁸.

„Transilvania” a fost o revistă înainte de toate culturală, care se adresa atât intelectualilor cât și poporului pentru care nivelul științelor era prezentat „...într-un stil și limbaj cât se poate mai popular și anume destinat pentru clasele mai inferioare ale poporului nostru”¹⁹. Revista în cadrul programului ei cultural nu cuprindea numai preocupările literare ce se manifestau în Transilvania, ci include și „Produsele literare de toată clasa ce apar în orice parte a românimii și sînt de adevărată valoare...”²⁰ Prin „românime” se înțelegeau atât românii din Transilvania, cât și cei din România, ceea ce însemna un apel deschis la sudarea pe deplin a culturii noastre naționale. Apelul este întărit: „Iară de la toții românii fără distingere se crede în drept a spera caldă îmbrățișare și sprijinire — ca astfel purtate de zelul material și spiritual al tuturor, foaia asociațiunii să poată fi și rămîne la înălțimea misiunii sale și să poată reprezenta cu demnitate activitatea în literatura și cultura unei națiuni, ce astăzi mai mult decît oricînd altădată e chemată a da semne de viață și de propășire”²¹.

Aceste scopuri nobile înscrise în programul „Transilvaniei” erau și scopurile „Astrei”, care și-au găsit cea mai clară și strălucită expresie în finalul discursului ținut de T. Cipariu în Brașov la 1862: „...toți ne suntem frați oricît ne despart munții și văile și oricît ne împart stările politice și confesiunile religioase — tot numai una sîm fîm, o națiune, o limbă o literatură și dacă pe alt cîmp românul e tăiat în bucăți și purcede pe căi diferite, uneori pe căi cu totul contrarii, dar cel puțin în literatură, în pașii către cultură, numai un cap și numai un suflet sîm fie. Atunci orice despărțiri politice, sociale sau religioase nu ne vor tăia delaoaltă, iar spiritul națiunii și geniul român va întinde aripile sale peste toți fiii lui Traian și-i va ține legați întru legăturile păcii, frăției și unității naționale”²².

Unitate culturală, unitate națională; sînt valori de mult cîștigate, cu trudă și eroism. „Transilvania”, organul de presă al „Astrei”, în tot ce a avut progres, a constituit și el o cărămidă la mărețul edificiu al culturii poporului nostru.

În cadrul articolului de față pe baza corespondenței lui T. Cipariu cu G. Barițiu, au fost schițate cele cîteva probleme legate de geneza periodicului „Astrei”. O viitoare sarcină ar impune cercetarea atentă a conținutului revistei și a evoluției sale, ceea ce ar oferi posibilitatea de a fixa științific locul și rolul „Transilvaniei” în cadrul istoriei presei românești.

GELU NEAMȚU

ANEXĂ

Ms. 994, f. 250—251.

Bl(aj) 9 februarie 1862

Domnule Barițiu

Din scrisoarea d-voastră din 1 februarie mi se pare că nu ne-am înțeles bine despre cele ce se țin de jurnalul Asociațiunii și de aceea mă și grăbesc a însemna puținele la cele ce mi-ai scris, pînă încă nu s-a răcit lucrul.

¹⁸ *Ibidem*, p. 200.

¹⁹ *Ibidem*, XII, nr. 1—2, 1—5 ian. 1881, p. 2.

²⁰ *Ibidem*, p. 2.

²¹ *Ibidem*, p. 2.

²² Șt Manciulea, *op. cit.*, p. 129.

ADAMIA
 1861
 ROMANIA
 Bl. 9. 1861.
 230
 Domnule Barbu.
 De ce puseși din dec. 1 feli
 mie pare, că nu ne am iatăle
 bene deppu cele ce se treu des
 năle abiaștine, și de acea ne
 fi grabașe a infemna pusele la
 cele ce miș. firiș, până înca nu
 vedeți lucrul.
 Anterior Ve multumesc pentru a
 fertali de redacțiune, că miș. faceți,
 înse io fi amna Ve declara, că mi
 am volie a me veni cu aște felu de
 lucruri, ce sunt legate prin de timp
 și mai altele, unde Redacțiune nu
 fi redactori că la alte redacțiuni, și
 Anteriori fca unicită colaborator
 ale jurnalului din cap până în cap,
 cum o pătisem cu Organul mai antărti.
 Dar nesc nu atinsesem de edițiunea
 jurnalului apoi a nesci, de cele că
 prin treacă, puseștine, că am
 din unii, că se ar fi convenit că se aș
 în Blaj, și de a mai adăge și
 motive pentru ce. Inse ori ce se le p
 înse, că publicul de la un loc,
 ca abia înse toate literare ca Blajul

Fig. 1.

Întîi vă mulțumesc pentru ofertul de redacțiune ce-mi faceți însă io și acum vă declar, că nu am voie a mă ocupa cu astfel de lucruri ce sunt legate strîns de timp. Și mai ales, unde Redactorul nu ar fi redactor ca la alte redacțiuni, ci autorul sau unicul colaborator al jurnalului din cap pînă în cap, cum o pătisem cu Organul mai antărti.

Dar nici nu atinsesem de edițiunea jurnalului asociațiunei decît ca prin treacă, spunîndu-vă că auzeam din unii, că s-ar fi convenit ca să iasă în Blaj, fără de a mai adăge și motivele pentru ce. Însă oricine le poate cunoaște, că publicul de la un loc cu atîtea institute literare ca Blajul are dreptate să aștepte mai mult decît de la locuri cu mai puține institute de acest fel. Nu v-am mai adus și aceea că mai astă vară cineva mi-a spus ordian în față zicînd: „că publicul vă inferează, pentru ce nu iese din Blaj nici una foaie”. La care vorbe io mă escu-

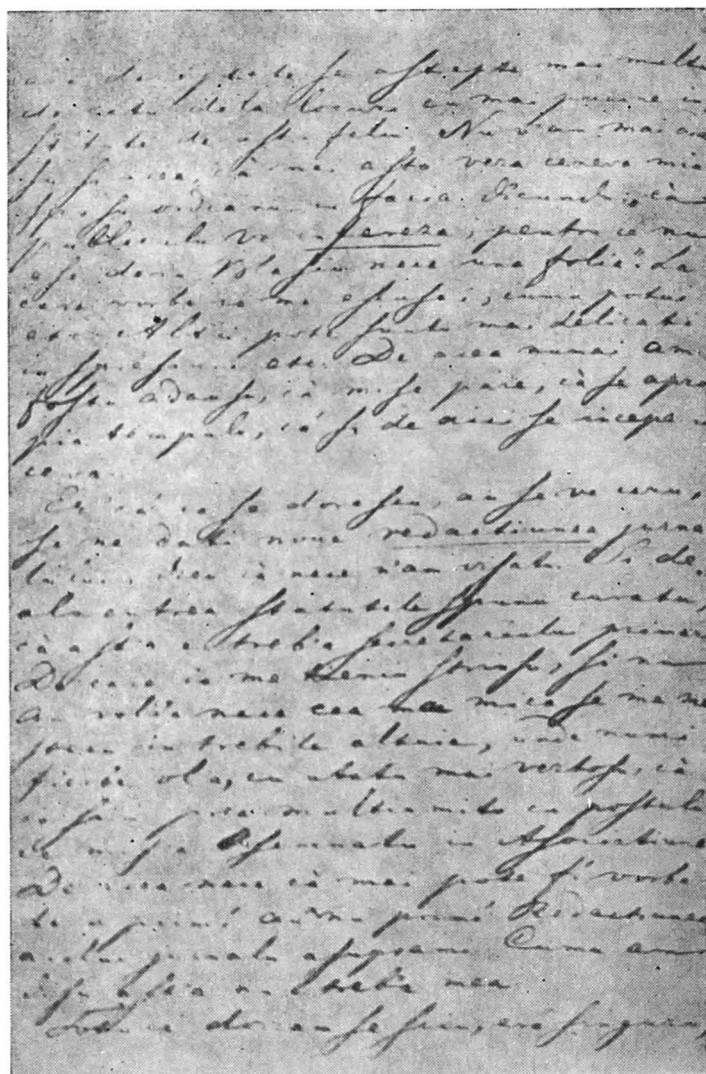

Fig. 2.

zai cum putui etc. Alții poate sunt mai delicați în spresiuni, etc. De aceea numai am fost adaus, că mi se pare că se apropie timpul ca și de aici să începem ceva.

Iar ca io să doresc, au să vă cer să ne dați nouă redacțiunea jurnalului, zău că nici n-am visat. Și de almentrea statutele spun curat, că asta e treaba secretarului primar. De care io mă țin strins, și nu am voia nici cea mai mică să mă mestec în trebile altuia, unde nu-mi fierbe oala, cu atât mai vîrtos că io sunt prea mulțumit cu postul ce mi s-a asemnat în Asociațiune. De aceea nici că mai poate fi vorba de a primi au a nu primi Redacțiunea acelu jurnal asupra-mi. Cum am zis, asta nu e treaba mea.

Tot ce doream să știu, era singur cum a fi togmit planul jurnalului, fiindcă și d-ta încă-mi scrisesei ceva despre asta în altă epistolă mai veche și de atunci credeam că veți fi satorit ceva definitiv. Interesul meu e numai ca să știu, cum am zis, orienta și io, pentru că doresc să scriu și io cîte ceva pentru acel jurnal

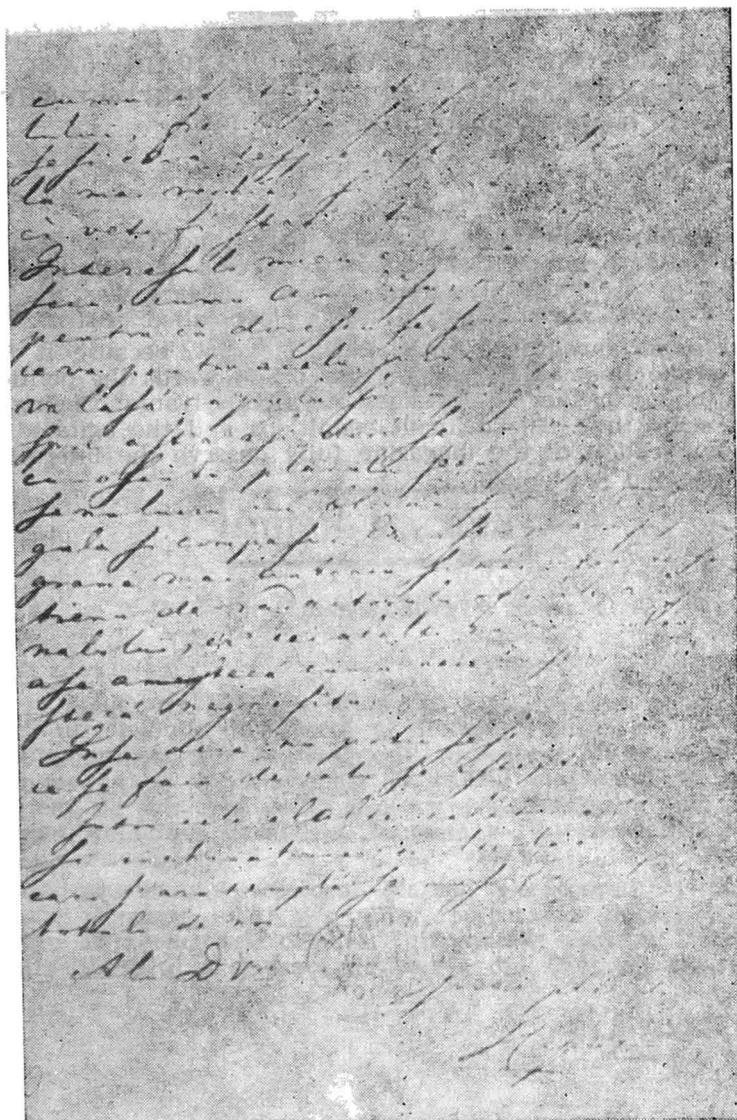

Fig. 3.

pe cît mă va lăsa capul și împrejurările și spre asta a-și dori să am mai întîi cunoscut planul sau programa, ca să nu lucru [...] * fără regulă și compas. Iar ăst plan și programă mai întîi și mai în frunte se țin de redactorul oficial al jurnalului, iar ceilalți nu au mult de a se amesteca, cum nici nu se vor amesteca negreșit.

Însă dacă nu pot să știu, nu am ce să fac decît să aștept.

Întru celelalte, călătorie fericită și închinăciuni multe la ai noștri, care s-ar tîmpla să nu-și fi uitat cu totul de noi

Al d-voastră preaplecăt

T. Cipariu m.p.

* Indescifrabil.

FROM THE CORRESPONDANCE BETWEEN T. CIPARIU AND G. BARIȚIU
REGARDING THE PUBLICATION OF A MAGAZINE OF THE CULTURAL
ASSOCIATION CALLED „ASTRA“

(Abstract)

In the correspondance between Timotei Cipariu and George Barițiu there are interesting and precious informations about the events of their time. One of these events, reflected in the letters by these famous scholars was the publication of the magazine „Transylvania“ of the cultural society called „Astra“.

The cultural importance of this periodical is great, because it fought for the cultural unity of the Roumanians as the first step towards the political one. Reactionary forces opposed the appearance of „Transylvania“, being succesful in delaying it for some time. The difficult conditions and the agitated circumstances preceding the publication of the magazine fully deserve the interest of the historian of the Roumanian journalism.

MIHAIL MACREA

(1908—1967)

În ziua de 19 octombrie 1967, s-a stins din viață profesorul universitar Mihail Macrea, membru al colegiului de redacție al Anuarului nostru.

Reprezentant al științei istorice românești, profesorul Mihail Macrea s-a format în decursul anilor ca un bun arheolog în cadrul cunoscutei și apreciatei școli arheologice clujene de sub conducerea profesorului Constantin Daicoviciu — membru al Academiei Republicii Socialiste România —, al cărui discipol a fost încă de la primele sale cercetări.

Urmînd calea maestrului, profesorul Macrea s-a ocupat în mod special de problemele Daciei romane, unde și-a adus aportul său deosebit de constructiv.

Prin dispariția sa prematură, catedra Universității clujene, Institutul de istorie și arheologie din Cluj și Muzeul de istorie din Cluj au suferit o dureroasă pierdere.

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
Colegiul de Redacție

*

La 19 octombrie 1967 a încetat din viață în chip neașteptat, în plină activitate creatoare, prof. dr. docent Mihail I. Macrea, profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, șef de secție la Institutul de istorie al Academiei R. S. România, Filiala Cluj, și la Muzeul de istorie Cluj. Universitatea, Academia și Muzeul de istorie pierd în persoana profesorului M. Macrea pe unul din cei mai vechi și mai prețioși colaboratori, a cărui viață și muncă a fost strîns legată de activitatea acestor mari instituții de cultură clujene.

Născut la 19 iulie 1908 la Săcel, r. Sibiu, profesorul M. Macrea și-a făcut studiile la Universitatea din Cluj și apoi la Roma. Rînd pe rînd practicant și șef de lucrări la Institutul de Studii clasice, conferențiar, apoi profesor universitar, șef de secție la Institutul de istorie și la Muzeul de istorie, profesorul M. Macrea și-a dedicat întreaga-i putere de muncă cercetării trecutului nostru și activității de învățămînt. Epoca romană în Dacia a găsit în el un cercetător neobosit și

sistematic care a știut să observe detaliile fără să piardă din vedere ansamblul. Cu puțin înainte de a înceta din viață a predat la tipar lucrarea *Viața romană în Dacia*, o vastă sinteză a istoriei provinciei Dacia, ultima dintre cele 78 de lucrări elaborate de el.

Deopotrivă de apreciat atât în țară cât și peste hotare, a participat la numeroase congrese științifice internaționale și i s-a încredințat misiunea de a conduce colecțivul românesc care colaborează la Tabula Imperii Romani.

Istoric erudit și eminent numismat, profesorul M. Macrea, discipol al acad. prof. C. Daicoviciu, are o contribuție de seamă la formarea cadrelor de specialitate de la Universitate, de la Institutul de istorie și de la Muzeul de istorie, care duc mai departe linia școlii istorice și arheologice clujene. Numeroase și rodnice campanii arheologice, conduse de el, dintre care amintim doar pe cele de la Căpilna, Rîșnov, Mehădia, Cașolț, Palatca, Buciumi și Bologa, au adus o contribuție de seamă la cunoașterea trecutului nostru.

Dascăl exigent și bun pedagog, el a crescut, în cel mai bun sens al cuvîntului, serii numeroase de studenți cărora le-a fost în același timp dascăl și prieten.

Dar gîndul nostru nu se oprește numai la neobositul, exigentul și modestul cercetător, ci ne apare în fața ochilor și omul plin de viață, plin de neastîmpăr, care știa să reunească seriozitatea omului de știință cu o nestînsă bună dispoziție, cu un robust optimism, care l-a ajutat să suporte numeroase și grele încercări.

Moartea l-a găsit în prima linie, la datorie, așa cum își dorise acest neobosit slujitor al științei românești.

E. CHIRILĂ

LISTA PRESCURTĂRILOR — ABRÉVIATIONS

ACMIT	== Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania. Cluj, I (1926—28), II (1929), III (1930—31), IV (1932—38).
ActaAnt	== Acta Antiqua. Budapest, I (1952) și urm.
ActaArchBp	== Acta Archaeologica. Budapest, I (1951) și urm.
ActaMN	== Acta Musei Napocensis. Cluj, I (1964) și urm.
ActMed	== Din activitatea științifică a Muzeului Raional Mediaș. I (1953) — 3 (1956).
ActMuz	== Din activitatea muzeelor. Cluj, 1955, 1956.
AEC	== Annales, Economies, Sociétés, Civilisations. Paris.
AEM	== Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen. Wien, I (1877) — XX (1896).
AFĖvk	== Alsófehérmegyei Történeti, Régészeti és Természettudományi Egylet Évkönyve. I (1888) — XVIII (1917).
AFM	== Alsófehér vármegye monográfiája. Aiud, 1901.
AIIC	== Anuarul Institutului de Istorie Cluj. Cluj, I (1958) și urm.
AIIP	== Analele Institutului de Istorie a Partidului. București, I (1955) și urm.
AISC	== Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj, I (1928) — V (1949).
AJA	== American Journal of Archaeology. New York, Ser. I, (1885), Ser. II. I (1897) și urm.
AnnĖp	== Année Épigraphique. Paris.
AnMuzEtnTrans	== Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Cluj.
AntTan	== Antik Tanulmányok. Studia antiqua. Budapest (1954) și urm.
AnzWien	== Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Wien.
AÖG	== Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen. Wien, I—L, (1848—1869).
Apulum	== Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia, I (1939—1943), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (= Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965), VI (1966).
AR	== Archeologické Rozhledy. Praha, 1949 și urm.
ArchAnz	== Archäologischer Anzeiger. Berlin, I (1889) și urm.
ArchĖrt	== Archaeologiai Értesítő. Budapest, 1869 și urm.
ArchHung	== Archaeologia Hungarica. Budapest, I (1926) și urm.
ArchIugosl	== Archaeologia Iugoslavica. Beograd, I (1954) și urm.
ArchKözl	== Archaeologiai Közlemények. Budapest, I (1859) — XXII (1899).
ArhMold	== Arheologia Moldovei. București, I (1961) și urm.
ArhOlt	== Arhivele Olteniei. Craiova, I (1920) — XVIII (1939).
ArhVest	== Arheološki Vestnik. Ljubljana.
ARS	== Analele româno-sovietice. București.

- ASSSR — *Arheologija SSSR svod arheologičeskikh istočnikov*. Moskva (1954).
- AVSL — *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. Sibiu.
- Banner,RégBibl — *A Közép-dunamedence régészeti bibliográfiája*. I (1954), II (1961).
- BCH — *Bulletin de Correspondance Hellénique*. Paris, I (1877) și urm.
- BCMI — *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*. București, I (1908) — XXXVIII (1945).
- BCTH — *Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques*.
- BerRGK — *Bericht der römisch-germanischen Kommission*. Frankfurt a/M., I (1904) și urm.
- BIAB — *Bulletin (Izvestija) de l'Institut archéologique bulgare*. Sofia, I (1921) și urm.
- BpR — *Budapest Régiségei*. Budapest, I (1889) și urm.
- BSA — *Annual of the British School at Athens*. Atena.
- BSH — *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*. București, I (1914) și urm.
- BSNR — *Buletinul Societății Numismatice Române*. București, I (1904) — XXXVI (1942).
- BulGeogr — *Buletinul Societății Geografice Române*. București.
- CIG — *Corpus Inscriptionum Graecarum*. Berlin, I—IV (1828—1877).
- CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin.
- CNA — *Cronica Numismatică și Arheologică*. București, I (1920) și urm.
- CNH — *Réthy László, Corpus Nummorum Hungariae*. Budapest, I—III, 1899—1907.
- Cohen — *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain...* (Henry Cohen), ed. II, Paris-Londra, I (1880) — VIII (1892).
- CRAI — *Comptes Rendus des Séances. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. Paris.
- DA — *Ch. Daremberg et Edm. Saglio, Dictionnaire des Antiquités*. Paris, I—V, 1877—1919.
- Dacia — *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*. București, I (1924) — XII (1948), N. S., *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*. București, I (1957) și urm.
- DACL — *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie (Cabrol-Leclercq)*. Paris, I (1924) și urm.
- DissPann — *Dissertationes Pannonicae*. Budapest.
- DolgCluj — *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Cluj, I (1910) — X (1919).
- DolgSzeged — *Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből*. Szeged, I (1925) — XIX (1943).
- EDR — *Ephemeris Daco-Romana*. Roma, I (1923) — X (1945).
- EgyPhilKözl — *Egyetemes Philologiai Közlöny*. Budapest, I (1871) și urm.
- EmlKel — *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Cluj, 1957.
- EmlSzM — *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára (Csutak Vilmos)*. Sepsiszentgyörgy — Sf. Gheorghe (1929).
- ErdMúz — *Erdélyi Múzeum*. Cluj, I (1860) — L (1945).
- ErdMúzÉvk — *Erdélyi Múzeum Évkönyve*. Cluj.
- ErdMúzVánd — *Az Erdélyi Múzeum Vándorgyűléseinek Emlékkönyve*. Cluj.
- ErdRep — *Erdély régészeti repertórium*. I. Őskor (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, Tom. I, Praehistorica), (Roska Márton). Cluj. (1942).
- ESA — *Eurasia Septentrionalis Antiqua*. Helsinki, I (1927) și urm.

- Ethn — Ethnographia. Budapest, I (1890) și urm.
 ÉTTK — Értekezések a történeti tudományok köréből. Budapest.
 FHG — Fragmenta historicorum Graecorum, ed. C. et Th. Müller. Paris, I (1885), II (1878), III (1883), V (1885).
 FolArch — Folia Archaeologica. Budapest, I (1939) și urm.
 Germania — Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt a/M., I (1917) și urm.
 HistAug — Scriptores Historiae Augustae, ed. E. Hohl. Leipzig, I—II (1927).
 HRTE — A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve. Budapest — Deva, I (1882) — XXII (1914).
 IAK — Izvestija Arheologičeskoj Kommissii. Moskva.
 IG — Inscriptiones Graecae. Berlin.
 IGB — Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae (G. Mihailov). Serdica (Sofia), I—IV (1956—1966).
 IGR — Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes. Paris, I—IV.
 ILS — Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau. Berlin, I—III (1892—1916).
 IstRom — Istoria României. București, I (1960), II (1962), III (1964), IV (1964).
 Istros — Istros, Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne. București, I (1934).
 JÖAI — Jahreshefte des Österreichischen Archaeologischen Instituts. Wien, I (1898) și urm.
 JPEK — Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst. Berlin.
 JRS — Journal of Roman Studies. Londra, I (1911) și urm.
 KözlCluj — Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Cluj, I (1940) — IV (1944).
 KS — Kratkie soobščeniya Instituta istorii material'noj kul'tury. Moskva.
 LexMyth — Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (W. H. Roscher). Leipzig, I (1884) — VI (1937).
 Materiale — Materiale și Cercetări Arheologice. București, I (1953) — VIII (1962).
 MCC — Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler. Wien, I (1856) și urm.
 MIA — Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR. Moskva-Leningrad.
 Mionnet — Description des médailles antiques, grecques et romaines... (T. E. Mionnet). I (1806) — IV (1813), Supplément I (1818) — IX (1837), Recueil des planches (1837).
 MittAnthr — Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft. Wien.
 MittBruk — Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum. Sibiu, I—XII.
 MKÉ — Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Budapest, I (1907) — XII (1918).
 MonDacInf — Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*. București, 1942.
 MonEpSc — Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*. București. (1902, 1908).
 MOTVM — A magyar orvosok és természetvizsgálók munkái. Budapest, (1845), (1864—1869), (1872), (1874—1876).
 Muz — Muzeul
 MuzIstCluj — Muzeul de istorie Cluj (MAC, MIC).
 MuzTgM — Muzeul Regional Tg. Mureș.
 NumK — Numizmatikai Közöny. Budapest, I (1902) și urm.
 NumZ — Numismatische Zeitschrift. Wien, I (1870) și urm.

- OltR
OmD
ÖBLK
ProblMuz
PZ
RA
RadVojvMuz
RE
RégFüz
Reinach, RepStat
RevArh
RevMuz
RevRHist
RIC
RIR
RLV
SA
Sargetia
SCIA
SCIM
SCIV
SCN
SCScluj
SCSIași
SGAIMK
SitzBer
SLA
SMIM
Starinar
StCl
StCom
Strack
Studia
Studii
Światowit
SzDÉvk
SzSz
- D. Tudor, *Oltenia romană*. București (1942), ed. II (1958).
 — Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani. București (1960).
 — Österreichische Blätter für Literatur und Kunst. Wien.
 — Probleme de muzeografie. Cluj (1960), (1964).
 — Praehistorische Zeitschrift. Berlin-Leipzig, I (1909) și urm.
 — Revue archéologique. Paris.
 — Rad Vojvodanskih Muzea. Novi Sad, I (1952) și urm.
 — Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa). Stuttgart, 1893 și urm.
 — Régészeti Füzetek. Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum. Budapest, 1955.
 — S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*. Paris, I (1897), II/1 (1897), II/2 (1898), III (1904), IV (1910).
 — Revista Arhivelor. București. I (1924) — VII (1946/47); Seria nouă I (1958) și urm.
 — Revista Muzeelor. București I (1964) și urm.
 — Revue Roumaine d'Histoire. București, I (1962) și urm.
 — H. Mattingly — E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*. London, I (1923) — V (1933), IX (1951).
 — Revista Istorică Română. București, I (1931) — XV (1945).
 — Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*. Berlin, I (1924) — XV (1932).
 — Sovetskaja Arheologija. Moskva.
 — Sargetia, Buletinul Muzeului Regional Hunedoara. Deva, I (1937), II (1941), III (= Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966).
 — Studii și cercetări de istoria artei. București.
 — Studii și cercetări de istorie medie. București, I (1950).
 — Studii și cercetări de istorie veche. București, I (1950) și urm.
 — Studii și cercetări de numismatică. I (1957) — III (1960).
 — Studii și cercetări științifice. Cluj, I (1950) — VIII (1957).
 — Studii și cercetări științifice. Iași, I (1950) și urm.
 — Soobščeniija Gosudarstvennoj Akademii istorii material'noj kul'tury. Moskva.
 — Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil. Hist. Klasse. Wien.
 — Slovenská Archeológia, Časopis slovenskej Akadémie vied. Bratislava (1953).
 — Studii și materiale de istorie medie. București, I (1956) — V (1962).
 — Starinar, organ srpskog arheološkog društva. Beograd, I (1884) și urm.
 — Studii clasice. București, I (1959) și urm.
 — Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări, 12 Arheologie-Istorie. Sibiu (1965), 13 (1967).
 — Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts (P. I. Strack). Stuttgart, I (1931) — III (1937).
 — Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Cluj, I (1956) și urm.
 — Studii, revistă de istorie. București, I (1948) și urm.
 — Światowit. Rocznik Muzeum Archeologicznego im Er. Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Warszawa, (1899).
 — A Szolnok-doboka vármegyei irodalmi társulat évkönyve. Deb., I (1900) — III (1902).
 — Székesfehérvári Szemle. Székesfehérvár.

- TörtRégÉrt = Történelmi és Régészeti Értesítő. Timișoara, I (1885) — XXXIII (1917).
- TransAnt = C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*. București, ed. I (1938), ed. II (germ. și ital.) (1943), ed. III (1945).
- Trudi GIM = Trudy Gosudarstvennogo istoričeskogo muzeja-Arheologičeskij sbornik. Moskva (1929).
- VDI = Vestnik drevnej istorii. Moskva, I (1946) și urm.
- VSSA = Voprosy skifo-sarmatskoj arheologii (po materialam konferenții IIMK AN SSSR 1952 g.). Moskva (1952).
- W. Wagner, *Dislokation* = W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*. Berlin (1938).
- WiadArch = Wiadomosci Archeologiczne. Bulletin Archéologique Polonais, Warszawa.
- WPZ = Wiener Prähistorische Zeitschrift. Viena.
- ZfEthn = Zeitschrift für Ethnologie. Berlin, I (1869) și urm.
- ZfN = Zeitschrift für Numismatik. Berlin, I (1874) și urm.

Întreprinderea Poligrafică Cluj — 591/1967

INDEX 40 565

Lei 15